

Biograficzny słownik przyrodników śląskich

t o m 1

MIROSŁAW
SYNIAWA

Biograficzny
słownik
przyrodników
śląskich

t o m 1

MIROŚLAW
SYNIAWA

Biograficzny
słownik
przyrodników
śląskich

tom 1

CENTRUM DZIEDZICTWA PRZYRODY GÓRNEGO ŚLĄSKA

Copyright © by Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska

Wydawca:
Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska
Katowice 2006

Redaktor:
Jerzy B. Parusel

Okładka:
Joanna Chwoła, Mirosław Syniawa

Realizacja poligraficzna:
Verso

Nakład: 500 egzemplarzy

ISBN 83906910-7-8

WSTĘP

Koncepcja tego słownika narodziła się wraz z początkiem współpracy jego autora z Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska i pierwszymi biografiami śląskich przyrodników, jakie pisał do kwartalnika „Przyroda Górnego Śląska”. Chcąc zmierzyć się z zadaniem kompilacji tego rodzaju słownika, autor miał dość mgliste wyobrażenie na temat rozmiarów czekającej go pracy i ilości materiałów, jakie trzeba będzie zgromadzić i opracować. Świadomość ogromu pracy, jaka go czeka, wzrastała jednak, w miarę jak zbliżał się do końca pracy nad częścią pierwszą, która ostatecznie ukazała się w roku 2000 jako trzeci tom publikowanej przez Centrum serii „Materiały Opracowania”. Udało się w niej na 252 stronach zmieścić pierwszą setkę biogramów.

Ponieważ zawierającej kolejne 100 biografii części drugiej, nad którą pracę autor ukończył w roku 2004, nie udało się wydać w ramach wspomnianej serii, należało poszukać innej drogi, by udostępnić czytelnikom opracowany materiał. Jednocześnie pojawiła się też potrzeba zarówno wznowienia pierwszej części, której niewielki nakład został w krótkim czasie wyczerpany, jak i skorygowania błędów, które się w niej pojawiły i wprowadzenia uzupełnień opartych na materiałach źródłowych, jakie udało się autorowi zgromadzić od czasu jej wydania. Opracowany materiał postanowił on ponadto uzupełnić biogramami, które nie weszły do obu ukończonych już części, i biogramami, które powstały po ukończeniu części drugiej. Tym sposobem całość materiału zawarta w prezentowanym tomie obejmuje 300 biografii przyrodników związanych z obszarem Śląska od czasów najdawniejszych do roku 1945 (tj. zmarłych do 1945 r.). Większość biogramów z pierwszej części została w tym tomie uzupełniona nowymi informacjami, a niektóre z nich zostały dość gruntownie przerobione.

Tak jak zostało to ujęte we wstępie do części pierwszej, zadaniem tego słownika jest podanie w miarę pełnych informacji na temat związanych ze Śląskiem badaczy flory, fauny i przyrody nieożywionej, kolekcjonerów okazów przyrodniczych, działaczy na rzecz ochrony przyrody i innych osób związanych z szeroko pojętym badaniem przyrody. Zawiera on nie tylko biografie osób urodzonych na Śląsku i badających jego przyrodę, ale i osób spoza Śląska, które miały swój wkład w poznanie przyrody jego obszaru, oraz Ślązaków, którym dane było badać przyrodę odległych krajów i kontynentów.

Do niniejszego tomu weszły biografie 218 osób urodzonych na Śląsku, a wśród nich biografie 63 Ślązaków, których zasadnicza działalność nie była związana bezpośrednio ze Śląskiem, oraz biografie 82 osób urodzonych poza Śląskiem. Zdecydowaną przewagę mają w tym tomie botanicy (101 biogramów), którym liczebnie ustępują zarówno geolodzy i geografowie (66 biogramów), jak i zoologowie (60 biogramów). Pozostałe 73 biogramy dotyczą osób, które albo zajmowały się kilkoma dziedzinami, nie wysuwając na plan pierwszy żadnej z nich, albo też zajmowały się działalnością leżącą na obrzeżu nauk przyrodniczych (np. malarze i graficy).

Znacznie trudniej jest ująć w liczbach profesje reprezentowane przez postaci prezentowane w tym tomie słownika – nie tylko dlatego, że pewne zawody mogą być ze sobą łączone (lekarz i nauczyciel akademicki czy duchowny i nauczyciel), ale i dlatego, że wiele osobistości z kart tego słownika zmieniało niekiedy radykalnie swoją profesję (np. przechodząc ze szkolnictwa do pracy w muzeum, czy z górnictwa na wyższą uczelnię). Ogólnie można jednak powiedzieć, że zdecydowaną przewagę mają nauczyciele pracujący w szkolnictwie stopnia podstawowego i średniego, za którymi drugą grupę pod względem liczebności tworzą nauczyciele akademicy (obie te grupy to niemal połowa biogramów). Za nimi kolejno następują lekarze, pracownicy przemysłu

słu i służb geologicznych, księża, pastorzy i zakonnicy, uczeni prywatni, urzędnicy i prawnicy, aptekarze, pracownicy muzeów i zawodowi zbieracze okazów, artyści, literaci i dziennikarze, wojskowi, leśnicy i będący w tym gronie pewną osobliwością jeden mistrz tkacki.

Ponieważ historyczne granice Śląska ulegały wielokrotnie zmianom, a geograficzne granice są różnie ujmowane przez różnych autorów, autor postanowił uwzględnić w tym słowniku obszar Śląska w dość szerokim rozumieniu, obejmującym również przyłączoną w roku 1815 do Śląska część Górnych Łużyc, Ziemię Kłodzką, czeski Śląsk wraz z tzw. Klinem Morawskim, dawne Księstwo Siewierskie i część zachodniej Małopolski. Tak szerokie pojmowanie obszaru Śląska ma w tym przypadku uzasadnienie przede wszystkim w tym, że badania prowadzone przez osoby pojawiające się w tym słowniku wielokrotnie wychodziły poza obszar Śląska w jego węższym rozumieniu lub też wkraczały na jego obszar z terenów sąsiednich.

Podstawowymi źródłami, którymi autor kierował się, dobierając nazwiska do tego słownika, były wszelkiego rodzaju bibliografie, słowniki biograficzne i prace o charakterze przeglądowym. Na wiele nazwisk trafił jednak przypadkowo, w trakcie studiowania bogatej literatury przedmiotu, wiele też postaci wskazały mu osoby interesujące się historią i przyrodą Śląska. Choć na dobór biografii, które weszły w skład tego tomu, znaczny wpływ miała dostępność źródeł, poważną rolę odegrał również świadomy zamiysł ukazania dziejów śląskiego przyrodznawstwa w całym ich bogactwie i różnorodności.

Konstrukcja poszczególnych biogramów nie jest i nie powinna być jednorodna, gdyż z jednej strony trudno byłoby wtłoczyć indywidualne biografie w z góry przyjęty schemat, z drugiej – ilość dostępnych materiałów źródłowych jest dla poszczególnych postaci znacznie zróżnicowana, z trzeciej zaś – trudno byłoby jednakową miarą potraktować uczonych światowego formatu z ogromnym dorobkiem naukowym i skromnych badaczy, których niewielki dorobek miał jedynie lokalne znaczenie. Jako ogólną zasadę przy konstruowaniu biogramu autor przyjął jednak, w przeciwieństwie do wielu innych, podobnych publikacji, przedstawienie dorobku naukowego na tle faktów z życia poszczególnych postaci, bez dzielenia biogramu na część faktograficzną i część omawiającą dorobek naukowy. Ostatnią część tekstu dużej części biogramów stanowi wyliczenie ważniejszych eponimów utworzonych od nazwiska danej postaci i informacje na temat dalszych losów zgromadzonych przez nią kolekcji przyrodniczych. Odrębną część każdego biogramu stanowi pełna (Publikacje) bądź wybrana (Ważniejsze publikacje albo Wybrane publikacje) bibliografia podmiotowa oraz pełna (Źródła) bądź wybrana (Wybrane źródła) bibliografia przedmiotowa. Bibliografii podmiotowych brak przy biogramach osób, które nie miały żadnego dorobku piśmiennego lub pozostawiły dorobek na tyle mały, że mógł on być omówiony w treści biogramu.

Uzupełnieniem biogramów są portrety, strony tytułowe publikacji i inne materiały ilustracyjne. Źródła ilustracji podano w bibliografiach, albo przy publikacjach w jakich były zamieszczone, albo też osobno, ze wskazaniem na publikację lub kolekcję. Tam, gdzie nie podano źródeł ilustracji, pochodzą one ze zbiorów prywatnych bądź autora, bądź też innych osób.

W toponimii dano pierwszeństwo nazewnictwu polskiemu i spolszczonemu. Dla miejscowości z obszaru Śląska podano w nawiasach odpowiedniki niemieckie dla dawnego pruskiego Śląska oraz czeskie i niemieckie dla dawnego austriackiego Śląska. Tam gdzie było to konieczne, podano też odpowiedniki w innych językach przy miejscu urodzenia i śmierci poszczególnych osób. Zarówno te nazwy, jak i wszystkie inne nazwy geograficzne, które mają odpowiedniki w innych językach, zostały ujęte w wykazie nazw geograficznych zamieszczonym na końcu książki. W identyfikacji miejscowości autor posłużył się wszystkimi dostępnymi mu słownikami dotyczącymi toponimii Śląska i obszarów sąsiednich, uzupełniając zawarte w nich informacje danymi zaczerpniętymi z map. W nielicznych przypadkach, gdy podawane przez źródła nazewnictwo budziło wątpliwości, zaznaczono to w przypisie.

System skrótów tytułów czasopism i większości wielotomowych słowników biograficznych oparty został, z niewielkimi zmianami, na systemie skrótów powszechnie stosowanym w bibliografiach. Dla często przytaczanych artykułów przeglądowych, monografii oraz wszystkich jednotomowych i niektórych wielotomowych słowników zastosowano skrót składający się z nazwiska autora i kluczowego słowa z tytułu (Streit-Verzeichnis) lub, w przypadku publikacji mających dwóch lub trzech autorów, z nazwisk autorów (Vacek-Bureš, Berdowski-

-Koła-Wilczyńska). Wszystkie zastosowane skróty umieszczono w wykazie poprzedzającym zasadniczą część słownika. Przy czasopismach podano w nim obok pełnego tytułu również miejsca, w których je wydawano i lata, w jakich się ukazywały, przy monografiach i wydawnictwa wielotomowych – rok (lata) i miejsce publikacji, a przy artykułach – tytuł i numer czasopisma, rok wydania oraz strony, na których były zamieszczone.

Ponieważ autorowi często, czy to osobiście, czy też w korespondencji, zadawane są pytania na temat różnych osobistości z dziejów śląskiego przyrodoznawstwa, ma on świadomość, że trzy setki biogramów zawarte w tym słowniku nie usatysfakcjonują czytelników. By słownik ten spełnił zadanie, jakie postawił sobie autor, rozpoczynając pracę nad wspomnianą wyżej częścią pierwszą, powinien objąć niemal wszystkie postacie pojawiające się nie tylko w związanych ze śląską przyrodą opracowaniach bibliograficznych, ale i postacie, których nazwiska widnieją na etykietach zbiorów przyrodniczych rozproszonych w szeregu naukowych i muzealnych placówek. Opracowanie i przygotowanie do druku tak obszernego, liczącego co najmniej kilka tomów słownika musi jednak potrwać, toteż autor, w nadziei, że prezentowany tu tom pierwszy spełni choć część oczekiwań, prosi jednocześnie czytelników o wyrozumiałość i cierpliwość.

Miroslaw Syniawa

Chorzów, styczeń 2006 roku

Wykaz skrótów użytych w bibliografiach podmiotowych i przedmiotowych

Abh. Bayer. Akad. Wiss. Suppl. Bd.	Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Mathematisch-Physikalische Klasse, Supplement-Band, München, 1 (1906/11)–4 (1910/13), 1-2/5 (1922/23).
Abh. Böhm. Ges. Wiss.	Abhandlungen der Königlichen Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften, Prag, (1) (1785)–2 (1786), 3 (1787)–4 (1788), (3. F.), 1 (1802/04)–8 (1822/23), N. F. = (4. F.), 1 (1824/26)–5 (1836), 5. F., 1 (1837/40)–15 (1866/75), 6. F., 1. (1867)–12 (1883/84), 7. F., 1 (1885)–4 (1891).
Abh. Deutsch. Akad. Wiss.	Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1945–
Abh. Geol. Paläot. Inst. Univ. Greifswald	Abhandlungen aus dem Geologisch-Palaeontologischen Institut der Ernst-Moritz-Armdt-Universität Greifswald, Greifswald, 1 (1920)–20 (1939).
Abh. Geol. Reichsanst. Wien	Abhandlungen der Kaiserlich-Königlichen Geologischen Reichsanstalt, Wien, 1 (1851/52)–22 (1910/25), 23 (1914/31).
Abh. Hall. Naturf. Ges.	Abhandlungen der Hallischen Naturforschenden Gesellschaft, Leipzig, 1 (1783).
Abh. Hamb. Kolonialinst.	Abhandlungen des Hamburgischen Kolonialinstituts, Hamburg, 1 (1910)–43 (1921).
Abh. Math. Phys. Kl. Kgl. Sächs. Ges. Wiss.	Abhandlungen der Mathematisch-Physischen Klasse der Königlich-Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, Leipzig, 1 (1849/52)–43 (1939/45).
Abh. Naturf. Ges. Görlitz	Abhandlungen der Naturforschenden Gesellschaft zu Görlitz, Görlitz, 1 (1827)–33 (1937/42).
Abh. Naturf. Ges. Halle.	Abhandlungen der Naturforschenden Gesellschaft zu Halle, Halle, 1 (1853)–25 (1903/06), N. F., 1 (1912)–7 (1919).
Abh. Naturwiss. Hamburg	Abhandlungen aus dem Gebiete der Naturwissenschaften, hrsg. vom Naturwissenschaftlichen Verein in Hamburg, Hamburg, 1 (1846)–23 (1931).
Abh. Naturwiss. Ver. Bremen	Abhandlungen des Naturwissenschaftlichen Vereins zu Bremen, Bremen, 1 (1866/68)–
Abh. Phil. Hist. Kl. Kgl. Sächs. Ges. Wiss.	Abhandlungen der Philologisch-Historischen Klasse der Königlich-Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, Leipzig, 1 (1850)–30 (1914/15).
Abh. Preuss. Akad. Wiss.	Abhandlungen der Königlich-Preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1804-1900.
Abh. Preuss. Geol. Landesanstalt	Abhandlungen der Preussischen Geologischen Landesanstalt, Berlin, N.F., 1 (1889)–195 (1939).
Abh. Senckenb. Naturf. Ges.	Abhandlungen der Senckenbergischen Naturforschenden Gesellschaft, Stuttgart, 1 (1854/55)–
Abh. Zool. Anthr. Etn. Mus. Dresden	Abhandlungen und Berichte des Zoologischen und Anthropologisch-Ethnographischen Museums zu Dresden, Leipzig, 1 (1886/87)–15 (1917/22).
Acta et Comm. Univ. Dorp.	Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis, Dorpat, 1921-25; później: Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis.
Acta Univ. Wratisl., Pr. Bot.	Acta Universitatis Wratislaviensis, Prace Botaniczne, Wrocław, 1 (1959)–
Acta. Acad. Leop.	Acta physico-medica Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae Naturae Curiosorum, 1 (1727)–10 (1754).
ADB	Allgemeine Deutsche Biographie, München-Leipzig 1875-1912, 56 Bde.
AEWK	Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste, Sect. 1, Th. 1-99, A-Gyzels, Leipzig 1818-1882, Sect. 2, Th. 1-43, H-Ligatur, Leipzig 1827-1889, Sect. 3, Th. 1-5, O-Phyxios, Leipzig 1830-1850.
Allg. Bot. Zeitschr.	Allgemeine botanische Zeitschrift für Systematik, Floristik, Pflanzengeographie, Karlsruhe, 1 (1895)–33 (1927).
Allg. Deutsche Naturhist. Zeitung	Allgemeine deutsche naturhistorische Zeitung, im Auftr. d. Gesellschaft Isis in Dresden hrsg., Dresden, Leipzig, 1 (1846)–2 (1847), N. F., 1 (1855)–3 (1857).
Allg. Schulzeitung	Allgemeine Schulzeitung, Darmstadt, 1 (1824)–51 (1874).
Alm. Kaiserl. Akad. Wiss. Wien	Almanach der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1 (1851)–96 (1946).
Amer. Ent.	The American Entomologist, an illustrated magazine of popular and practical entomology, New York, 1 (1868)–2 (1870), N. S., 1=3 (1880).
Amer. Nat.	The American Naturalist: a bimonthly journal devoted to the advancement and correlation of the biological sciences, publ. for the American Society of Naturalists, Chicago, 1 (1867/68)–
Anat. Anz.	Anatomischer Anzeiger: Zentralblatt für die gesamte wissenschaftliche Anatomie, Jena, 1 (1886)–173 (1991).
Ann. Bryolog.	Annales bryologici: a yearbook devoted to the study of mosses and hepatics, Hague, 1 (1928)–12 (1939).

- Ann. Jard. Bot. Buitenz.
Ann. Lyc. Nat. Hist. New York
Ann. Mus. Bot. Lugduno-Batavi
Ann. Mus. Civ. Storia Nat. Genova
Ann. Naturhist. Hofmus. Wien
Ann. Naturphil.
Ann. Phys.
Ann. Wien. Mus. Naturgesch.
Ann. Zool. Mus. Pol.
Apoth. Zeitung
Arb. Bakt. Inst. Karlsruhe
Arb. Bot. Gart. Breslau
Arb. Zool. Zoot. Inst. Würzburg
Arch. f. Anat.
Arch. f. Berg. Hütten.
Arch. f. Entwicklungsmech.
Arch. f. Ges. Physiol.
Arch. f. Gesch. Med.
Arch. f. Hydrobiol.
Arch. f. Mikrosk. Anat.
Arch. f. Miner.
Arch. f. Molluskenk.
Arch. f. Naturgesch.
Arch. f. naturwiss. Landesdurchforsch.
Arch. f. Path. Anat. Phys.
Arch. f. Pharm.
Arch. f. Schles. Kirch. Gesch.
Arch. f. wiss. prakt. Tierheilkunde
Arch. Hist. Filozof. Med.
Arch. Naturkund. Liv. Ehst. Kur.
- Annales du Jardin Botanique de Buitenzorg, Leiden, 1 (1876) – 50 (1940).
Annals of the Lyceum of Natural History of New York, New York, 1 (1823/25) – 11 (1874/76).
Annales Musei Botanici Lugduno-Batavi, Amstelodami, 1 (1863/64) – 4 (1868/69).
Annali del Museo Civico di Storia Naturale di Genova, Genova, 1 (1870) – 20 (1883/84), 2 Ser., 1=21 (1884) – 20=40 (1899), 3 Ser., 1=41 (1904) – 6=46 (1914).
Annalen des K. K. Naturhistorischen Hofmuseums, Wien, 1 (1885/86) – 31 (1917).
Annalen der Naturphilosophie, hrsg. von Wilhelm Ostwald, Leipzig, 1 (1901/02) – 14 (1919/21).
Annalen der Physik, Leipzig, Berlin, (1. F.), 1 (1799) – 30 (1808), N. F., 1=31 (1809) – 30=60 (1819), Neueste F., 1=61 (1819) – 16=76 (1824), (2. F.), 1=77 (1824) – 30=106 (1836), 2. R., 1=31=107 (1834) – 30=60=136 (1843); 3. R., 1=61=137 (1844) – 30=90=166 (1853), 4. R., 1=91=167 (1854) – 30=120=196 (1863), 5. R., 1=121=197 (1864) – 30=150=226 (1873), 6. R., 1=151=227 (1874) – 10=160=236 (1877), (3. F.), 1=237 (1877) – 69=305 (1899), 4. F., 1=306 (1900) – 87=392 (1928), 5. F., 1=393 (1929) – 43=435 (1943), 6. F., 1=436 (1947) – 20=455 (1957), 7. F., 1=456 (1958) – 48=503 (1991), 8. Ser., 1=504 (1992) –
Annalen des Wiener Museums der Naturgeschichte, Wien, 1 (1835/36) – 2 (1837/40).
Annales Musei Zoologici Polonici, Warszawa, 7 (1928) – ; 1 (1921/22) – 6 (1927) jako: Prace zoologiczne Polskiego Państwowego Muzeum Przyrodniczego.
Apotheker-Zeitung, Organ des Deutschen Apothekervereins, Berlin, 1 (1886) – 49 (1934).
Arbeiten aus dem Bakteriologischen Institut der Technischen Hochschule zu Karlsruhe, Karlsruhe, 1 (1894) – 3 (1903).
Arbeiten aus dem Königlichen Botanischen Garten zu Breslau, Breslau, 1 (1892).
Arbeiten aus dem Zoologisch-Zootomischen Institut in Würzburg, Wiesbaden, 1 (1872/74) – 10 (1889/91).
Müllers, Reicherts und Dubois-Raymonds Archiv für Anatomie, Physiologie und wissenschaftliche Medizin, Leipzig, 1834-1876.
Archiv für Bergbau und Hüttenwesen, hrsg. von C. J. B. Karsten, Berlin, 1 (1818) – 20 (1831).
Archiv für Entwicklungsmechanik der Organismen, Berlin, 1 (1894/95) – 52 (1923).
Archiv für die gesamte Physiologie des Menschen und der Tiere, Bonn, 1 (1868) – 131 (1910), Berlin, Göttingen, Heidelberg, 132 (1910) – 248 (1944), 249 (1947/48) – 301 (1968).
Archiv für Geschichte der Medizin, hrsg. von d. Puschmann-Stiftung an d. Univ. Leipzig unter Red. von Karl Sudhoff, Leipzig, 1 (1907) – 20 (1928).
Archiv für Hydrobiologie und Planktonkunde, Stuttgart, 1 (1905/06) – 11 (1917), następnie: Archiv für Hydrobiologie, Stuttgart, 12 (1918/20) –
Archiv für mikroskopische Anatomie, Bonn, 1 (1865) – 97 (1923).
Karstens Archiv für Mineralogie, Geognosie, Bergbau und Hüttenkunde, Berlin, 1 (1829) – 26 (1854).
Archiv für Molluskenkunde der Deutschen Malakozoologischen Gesellschaft und der Senckenbergischen Naturforschenden Gesellschaft, Frankfurt, 52 (1920) – ; wcześniej: Nachrichtenblatt der Deutschen Malakozoologischen Gesellschaft.
Archiv für Naturgeschichte: Zeitschrift für systematische Zoologie, Leipzig, 1 (1835) – 77 (1911); N. F., 1 (1932) – 12 (1944).
Archiv für die naturwissenschaftliche Landesdurchforschung von Böhmen, hrsg. von Böhm. den beiden Comité's für die Landesdurchforschung, Prag, 1 (1869) – 17 (1924/27).
Archiv für pathologische Anatomie und Physiologie und für klinische Medizin, Berlin, 1 (1847) – 10 (1856), N. F., 1=11 (1857) – 10=20 (1861); 2.F., 1=21 (1861) – 16. F., 10=170 (1902).
Archiv für Pharmazie, Weinheim, 1 (1835) –
Archiv für schlesische Kirchengeschichte, Hildesheim, 1 (1936) – 6 (1941), 7 (1949) –
Archiv für wissenschaftliche und praktische Tierheilkunde: Organ der Gesellschaft Deutscher Naturforscher und Ärzte, Berlin, 1 (1875) – 79 (1944).
Archiwum historii i filozofii medycyny, 1 (1924) –
Archiv für die Naturkunde Liv-, Ehst- und Kurlands, Dorpat, Ser. 1, 1 (1854) – 9 (1882), Ser. 2, 1 (1859) – 13 (1905).

- Arch. Ver. Freunde Naturg. Mecklenburg Archiv des Vereins der Freunde der Naturgeschichte in Mecklenburg, Neubrandenburg, 1 (1847) – 75 (1922).
- Atti Soc. Nat. Modena Atti della Societa dei Naturalisti e Matematici di Modena, Modena, 1866 –
- Bautz-Kirchenlexikon Bautz F. W., Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Bd. I-II, Hamm 1990, Bd. III-XVII, Herzberg 1992-2001, Bd. XVIII-XXIII, Nordhausen 2001-2004.
- Beitr. Biol. Pflanz. Beiträge zur Biologie der Pflanzen, Breslau, 1 (1870/75) – 27 (1940/44).
- Beitr. Heimatk. Beuth. Landes Beiträge zur Heimatkunde des Beuthener Landes, hrsg. von der Heimatstelle Beuthen, Beuthen, 1926 –
- Beitr. Naturdenkmalpfl. Beiträge zur Naturdenkmalpflege, hrsg. von Staatliche Stelle für Naturdenkmalpflege in Preußen, Berlin, 1 (1907/10) – 16 (1936/37).
- Beitr. Paläont. Geol. Öster. Ungarn. Beiträge zur Paläontologie und Geologie Österreich-Ungarns und des Orients, Wien, 1 (1882) – 27 (1915).
- Beitr. Pflanzenz. Beiträge zur Pflanzenzucht, hrsg. von d. Gesellschaft zur Förderung Deutscher Pflanzenzucht, Berlin, 1 (1911) – 4 (1914), 5 (1922) – 10 (1929).
- Ber. Deutsch. Bot. Ges. Berichte der Deutschen Botanischen Gesellschaft, Stuttgart, 1 (1883) –
- Ber. freien Ver. f. Pflanzengeogr. Bericht der Freien Vereinigung für Pflanzengeographie und Systematische Botanik. Berlin-Dahlem, 1914/15 – 1941.
- Ber. Lehrer-Klub f. Naturk. Bericht des Lehrerkлубs für Naturkunde, Brünn, 1 (1899) – 10 (1909/14).
- Ber. Mitt. Freund. Naturwiss. Berichte über die Mittheilungen von Freunden der Naturwissenschaften in Wien, gesammelt und herausgegeben von W. Haidinger, Wien, 1 (1846) – 7 (1850).
- Ber. Naturf. Ges. Bamberg Bericht der Naturforschenden Gesellschaft Bamberg, Bamberg, 1 (1852) – 26 (1932), 28 (1939) –
- Ber. Naturf. Ges. Halle Bericht über die Sitzungen der Naturforschenden Gesellschaft zu Halle, Halle, 1856-1892.
- Ber. Oberhess. Ges. Nat. Heilk. Bericht der Oberhessischen Gesellschaft für Natur- und Heilkunde zu Gießen, Gießen, 1 (1847) – 34 (1905).
- Ber. Phys. Lab. Versuchsanst. Landwirtsch. Berichte aus dem Physiologischen Laboratorium und der Versuchsanstalt des Inst. Univ. Halle Landwirtschaftlichen Instituts der Universität Halle, Halle, 1 (1872) – 20 (1911).
- Ber. Preuss. Akad. Wiss. Bericht über die zur Bekanntmachung geeigneten Verhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin, 1836-1855.
- Ber. Schles. Tauschver. Schmetterl. Bericht des Schlesischen Tausch-Vereins für Schmetterlinge, Brieg, 1 (1840) – 8 (1846).
- Ber. Ver. Schles. Ornith. Berichte des Vereins Schlesischer Ornithologen, Breslau, 1 (1904/05) – 29 (1944).
- Ber. Verh. Kgl. Sächs. Ges. Wiss. Berichte über die Verhandlungen der Königl.-Sächsischen Gesellschaft der Phil. Hist. Kl. Wissenschaften, Philologisch-Historische Klasse, Leipzig, 1 (1849) – 74 (1922).
- Berdowski-Koła-Wilczyńska Berdowski W., Koła W., Wilczyńska W., Brioflora Dolnego Śląska w świetle dotychczasowych badań, Acta. Univ. Wratisl. 553, Pr. Bot. 27, 1984, s. 153-166.
- Berg. Journ. Bergmännisches Journal, Freyberg, (1) (1788), 2 (1789) – 6 (1793).
- Berl. Entom. Zeitschr. Berliner Entomologische Zeitschrift, Berlin, 1 (1857) – 58 (1913).
- Berner-Landsleute Berner K. G. H., Schlesische Landsleute, Leipzig 1901.
- Beuth. Abh. z. obersch. Heimatforsch. Beuthener Abhandlungen zur oberschlesischen Heimatforschung, Beuthen, 1-12 (1931).
- Bílková-Slovník Bílková P., Biografický slovník techniků, menažerů a hospodářských pracovníků I-II, w: Studie o Těšínsku 7-8, 1979-1980.
- Biol. Reviews Biological Reviews of the Cambridge Philosophical Society, Cambridge, 1 (1925) –
- Biol. Zentralbl. Biologisches Zentralblatt: an international journal of cell biology, genetics, evolution and theoretical biology, Jena, Stuttgart, 1 (1881/82) – 64 (1944), 65 (1946) –
- Biul PIG Biuletyn Państwowego Instytutu Geologicznego, Warszawa, 1 (1938) –
- Böhm. landw. Blätt. Böhmsche landwirtschaftliche Blätter, Prag, 1893-1908.
- Bol. Acad. Nac. Cienc. Córdoba Boletín de la Academia Nacional de Ciencias en Córdoba, Córdoba, 1 (1874) –
- Börner-Nachrichte Börner F., Nachrichte von den vornehmsten Lebensumständen jetztlebender berühmter Ärzte und Naturforscher in und um Deutschland, Wolfenbüttel 1749-1764, 3 Bde.
- Bot. Jahrb. Botanische Jahrbücher für Systematik, Pflanzengeschichte und Pflanzengeographie, begr. von A. Engler, Stuttgart 1 (1881) –
- Bot. Zeitung Botanische Zeitung, Leipzig, 1 (1843) – 68 (1910).
- Bot. Zentralbl. Botanisches Zentralblatt: referierendes Organ für d. Gesamtgebiet der Botanik, Kassel, 1 (1880) – 40 (1919), N.F., 1 (1922) – 37 (1944/45).
- Bresl. Zeitung Breslauer Zeitung, Breslau, 1828 – 1896, 78 (1897) – 118 (1937).
- BSSSM Biografický slovník Slezska a severní Moravy, Opava-Ostrava 1993-2002, Sešity 1-12,

- 1(13)-3 (15).
- Bull. Acad. Imp. Sci. St. Petersburg Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg, St.-Petersbourg, 1 (1860) – 32 (1888); N. S. 1=33 (1890) – 4=36 (1893/94).
- Bull. Acad. Roy. Belgique Bulletins de l'Académie Royale des Sciences, des Lettres, et des Beaux-Arts de Belgique, Bruxelles, 13 (1846) – 23 (1856), Ser. 2, 1 (1857) – 50 (1880), Ser. 3, 1 (1881) – 36 (1898).
- Bull. Brooklyn Ent. Soc. Bulletin of the Brooklyn Entomological Society, Lancaster, 1 (1878) – 7 (1885), N. S., 8 (1912/13) – 60 (1965).
- Bull. Int. Acad. Pol. Sc. Bot. Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Classe des Sciences Mathématiques et Naturelles, Série B, Sciences Naturelles, 1. Botanique, Cracovie, 1928-1951.
- Bull. Naturwiss. Sect. SGVK Bulletin der Naturwissenschaftlichen Section der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Kultur, Breslau, 1821-1827.
- Bull. Phys. Math. Acad. St. Petersburg Bulletin de la Classe Physico-Mathématique de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg, St.-Petersbourg, 1 (1843) – 17 (1859) = Nr. 1-420.
- Bull. Soc. Amis Sc. Nat. Rouen Bulletin de la Société des Amis des Sciences Naturelles de Rouen, Rouen, 1 (1864) – 70/71 (1934/35).
- Bull. Soc. Nat. Moscou Bulletin de la Société Impériale des Naturalistes de Moscou, Moskva, 1 (1829) – 62 (1886), N. S., 1 (1887) – 30 (1916).
- Bull. Soc. Royale Belge de Géogr. Bulletin de la Société Royale Belge de Géographie, Bruxelles, 1 (1877) – 85 (1961).
- Bull. Soc. Zool. France Bulletin de la Société Zoologique de France, Paris, 1 (1876) –
- Čas. Čes. Mus. Časopis Českého Musea, Praha, 1 (1827) – 28 (1854).
- Čas. Vlast. Spol. Mus. Olom. Časopis Vlasteneckého muzejního spolku v Olomouci, Olomouc, 1 (1884) – 46 (1933).
- Centralbl. f. Bakt. Centralblatt für Bakteriologie und Parasitenkunde, Jena, 1 (1887) – 18 (1895).
- Chem. Ackersm. Der Chemische Ackersmann: naturkundl. Zeitbl. für deutsche Landwirthe, Leipzig, 1 (1855) – 21 (1875).
- Coleopt. Centralbl. Coleopterologisches Centralblatt: Organ für systematematiche Coleopterologie der paläarktischen Zone, Berlin-Mariendorf, 1 (1926/27) – 6 (1932/33).
- Corresp. Bl. Entom. Ver. Iris Correspondenzblatt des Entomologischen Vereins Iris zu Dresden. Dresden, 1 (1884/88).
- Corresp. Bl. Ges. Bef. Naturk. Schles. Correspondenzblatt der Gesellschaft zur Beförderung der Naturkunde und Industrie Schlesiens, Breslau, 1-11 (1807-1808).
- Corresp. Bl. SGVK Correspondenz-Blatt der Schesischen Gesellschaft für vaterländische Kultur, Breslau, 1 (1810) – 6 (1815).
- Corresp. SGVK Correspondenz der Schlesischen Gesellschaft für Vaterländische Cultur, Breslau, 1 (1819) – 2 (1820).
- Denkschr. Akad. Wiss. Wien Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Mathematisch-Naturwissenschaftliche Klasse, Wien, 1 (1850) – 107 (1943).
- Denkschr. Med. Naturwiss. Ges. Jena Denkschriften der Medizinisch-Naturwissenschaftlichen Gesellschaft zu Jena, Jena, 1 (1879) – 18 (1932).
- Deutsche Bot. Monatschr. Deutsche botanische Monatsschrift: Zeitung für Systematiker, Floristen und alle Freunde der heimischen Flora, Arnstadt, 1 (1883) – 23 (1911/12).
- Deutsche Entom. Zeitschr. Deutsche entomologische Zeitschrift: an international journal of systematic entomology, Weinheim, 1 (1857) – 87 (1943), N. F., 1 (1944/54), 2 (1955) –
- Deutsche Entom. Zeitschr. Lepid. H. Deutsche entomologische Zeitschrift: lepidopterologische Hefte, hrsg. von der Gesellschaft Iris zu Dresden in Verb. mit der Deutschen Entomologischen Gesellschaft zu Berlin, Dresden, 1 (1888) – 14 (1901).
- Deutsche Geogr. Blätt. Deutsche geographische Blätter, hrsg. von der Geographischen Gesellschaft in Bremen, Bremen, 1 (1877) – 44 (1941), 45 (1949) – 50 (1965/69).
- Długajczyk-Źródła Długajczyk E., Źródła do dziejów Muzeum Śląskiego w Katowicach, Katowice 2002.
- DSMBM Dictionnaire des sciences médicales: Biographie médicale, Paris 1820-1825, 7 t.
- Duda-Poznámký Duda J., Poznámký k některým botanikům slezské oblasti, w: 150 let Slezského Muzea, Opava 1964, s. 87-99.
- Elvert-Bücher d'Elvert Ch., Geschichte des Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher- und der periodischen Literatur, so wie Nachträge zur Geschichte der historischen Literatur in Mähren und Oesterreichisch-Schlesien, Brünn 1854.
- Elvert-Gesellschaft d'Elvert, Ch., Geschichte der k.k. mähr. schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landes-kunde, mit Rücksicht auf die bezüglichen Cultur-Verhältnisse Mährens und Oestr. Schlesiens, Brünn 1870.

- Elvert-Literatur d'Elvert Ch., Historische Literatur-Geschichte von Mähren und Österreichisch-Schlesien, Brünn 1850.
- Embacher-Lexikon Embacher F., Lexikon der Reisen und Entdeckungen, Leipzig 1882.
- EMM Encyclopédie méthodique, médecine, par une société de médecins, mise en ordre et publiée, Paris 1787-1830, 16 t.
- Entom. Anz. Entomologischer Anzeiger, Wien, 1 (1921) – 16 (1936).
- Entom. Blätt. Entomologische Blätter: Zeitschrift für Biologie und Systematik der Käfer, Krefeld, 1 (1905) – 40 (1944), następnie: Entomologische Blätter für Biologie und Systematik der Käfer, hrsg. in Zusammenarbeit mit dem Naturhistorischen Verein der Rheinlande und Westfalens, Kelttern, 41/44 (1945/48) –
- Entom. Mitt. Entomologische Mitteilungen, hrsg. vom Deutschen Entomologischen Institut, Berlin-Dahlem, 1 (1912) – 17 (1928).
- Entom. Nachr. Entomologische Nachrichten, Berlin, 1 (1875) – 26 (1900).
- Entom. Nachr. Ber. Entomologische Nachrichten und Berichte, Hrsg. Entomofaunistische Gesellschaft e.V., Leipzig, 26 (1982) – ; wcześniej: Entomologische Nachrichten, hrsg. von Bezirksfach-ausschuss Entomologie Dresden des Deutschen Kulturbundes.
- Entom. Wochenbl. Entomologisches Wochenblatt, Leipzig, 24 (1907) – 25 (1908), wcześniej: Insekten-Börse.
- EW Encyklopedia Wrocławia (red. J. Harasimowicz), wyd. 2, Wrocław 2000.
- Ficek-Slovník Ficek V., Biografický slovník širšího Ostravska, Opava 1972-1983, seš. 1-5.
- Forsch. Deutsch. Land. Volksk. Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde, Leipzig, 1 (1885/86) – 32 (1937/39).
- Forsch. Fortschr. Forschungen und Fortschritte: Nachrichtenblatt der deutschen Wissenschaft und Technik, im Auftrage der Akademien der Wissenschaft zu Berlin, Göttingen, Heidelberg, Leipzig, München und Wien, Berlin, 1 (1925) – 21 (1945), 21 (1947) – 26 (1950), 27 (1953) – 41 (1967).
- Forschungsber. Biol. Stat. Forschungsberichte aus der Biologischen Station zu Plön, Stuttgart, 1 (1893) – 12 (1905).
- Fortschr. Geol. Paläont. Fortschritte der Geologie und Paläontologie, Berlin, 1 (1923) – 14 (1942/43).
- Fortschr. Miner. Fortschritte der Mineralogie, Kristallographie und Petrographie, hrsg. von d. Deutschen Mineralogischen Gesellschaft, Berlin, Jena, 1 (1911) – 25 (1941).
- Fragm Flor. Geobot. Fragmenta Floristica et Geobotanica, Kraków, 1 (1953) – 45 (2000); od roku 1994 ukazuje się nowa seria Fragmenta Floristica et Geobotanica – series Polonica, która od tomu VII (2005) jest samodzielnym czasopiśmie Fragmenta Floristica et Geobotanica Polonica.
- Gebhardt-Ornithologen Gebhardt L., Die Ornithologen Mitteleuropas, Giessen 1964.
- Gegenbaurs Morph. Jahrb. Gegenbaurs morphologisches Jahrbuch: eine Zeitschrift für Anatomie und Entwicklungsgeschichte, Leipzig 1 (1875) – 136 (1990).
- Geogr. Abh. Geographische Abhandlungen, Stuttgart, 1 (1886) – 10 (1914/21), 2. Reihe, 1 (1923) – 4 (1928), 3. Reihe, 1 (1929) – 12 (1939).
- Geogr. Zeitschr. Geographische Zeitschrift, Stuttgart, 1 (1895) – 50 (1944), 51 (1963) –
- Geol. Rundschau Geologische Rundschau, Berlin, Heidelberg, 1 (1910) –
- Germars Mag. Ent. Magazin der Entomologie, hrsg. von E. F. Germar, Halle, 1 (1813/15) – 4 (1821).
- Germars Zeitschr. f. Ent. Zeitschrift für die Entomologie, hrsg. von E. F. Germar, Leipzig, 1 (1839) – 5 (1844).
- Gleiss-Chronik Gleiss H. G. W., Unter Robben, Gnuß und Tiegerschlangen. Chronik des Zoologischen Gartens Breslau 1865-1965, Wedel 1967.
- Goepfert-Bestrebung Goepfert H. R., Über die Bestrebung der Schlesier, die Flora der Vorwelt zu erläutern, Schl. Prov. Bl. 100, 1835, s. 110-118, 205-216.
- Goepfert-Pflanzenkunde Goepfert H. R., Über ältere schlesische Pflanzenkunde, Schl. Prov. Bl. 96, 1832, s. 101-114, 197-209.
- Graetzer-Lebensbilder Graetzer J., Lebensbilder hervorragender schlesischer Ärzte, Breslau 1889.
- Grodzicki-Historia Historia nauk geologicznych na Uniwersytecie Wrocławskim 1811-2003, pod red. A Grodzickiego, Wrocław 2003.
- Grumann-Handbuch Grumann V., Biographisch-bibliographisches Handbuch der Lichenologie: Nach d. Tode d. Verf. für d. Hrsg. durchges. von Oscar Klement, Hildesheim 1974.
- Hassert-Erforschung Hassert K., Die Erforschung Afrikas, Leipzig 1941.
- Heiduk-Lexikon Heiduk F., Oberschlesische Literatur-Lexikon, T. 1-2, Berlin 1990-93, T. 3, Heidelberg 2000.

- Horae Soc. Entom. Ross. Horae Societatis Entomologicae Rossicae = Trudy russkogo entomologiczeskogo obszczestva, St. Petersburg, 1 (1861) –
- Hormayr's Archiv Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst, hrsg. von J. Hormayr, Wien, 1810-1837.
- Jahrb. Bot. Gart. Berlin Jahrbuch des Königlichen Botanischen Gartens und des Botanischen Museums zu Berlin, Berlin, 1 (1881) – 5 (1889).
- Jahrb. Deusch. Akad. Wiss. Prag Jahrbuch der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag, Prag, 1939/41 – 1942.
- Jahrb. Deutsch. Malakozool. Ges. Jahrbücher der Deutschen Malakozoologischen Gesellschaft, Frankfurt am Main, 1 (1874) – 14 (1887).
- Jahrb. f. wiss. Bot. Jahrbücher für wissenschaftliche Botanik, Berlin, 1 (1858) – 91 (1943/44).
- Jahrb. Geol. Bundesanst. Wien Jahrbuch der Geologischen Bundesanstalt, Wien, 72 (1922) –
- Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien Jahrbuch der Geologischen Reichsanstalt, Wien, 1 (1850) – 69 (1919).
- Jahrb. Geol. Staatsanst. Wien Jahrbuch der Geologischen Staatsanstalt, Wien, 70 (1920) – 71 (1921).
- Jahrb. Halle. Verb. Erforsch. Bodenschätze Jahrbuch des Halleschen Verbandes für die Erforschung der Mitteldeutschen Bodenschätze und Ihrer Verwertung, Halle, 1 (1919) – 4 (1923/24), N. F., 5 (1926) – 18 (1940).
- Jahrb. Hamb. Wiss. Anst. Jahrbuch der Hamburgischen Wissenschaftlichen Anstalten, Hamburg, 1 (1883) – 40 (1923).
- Jahrb. Nass. Ver. f. Naturk. Jahrbücher des Vereins für Naturkunde im Herzogthum Nassau, Wiesbaden, 1 (1844) –
- Jahrb. Naturhist. Landesmus. Kärnten Jahrbuch des Naturhistorischen Landesmuseums von Kärnten, Klagenfurt, 1 (1852) – 29 (1918).
- Jahrb. Naturwiss. Jahrbuch der Naturwissenschaften, Freiburg Br., (1) (1885/86), 2 (1886/87) – 29 (1913/14).
- Jahrb. Preuss. Geol. Landesanst. Jahrbuch der Königlich Preußischen Geologischen Landesanstalt und Bergakademie zu Berlin, Berlin, 1 (1880) – 27 (1906), następnie: Jahrbuch der Preußischen Geologischen Landesanstalt zu Berlin, Berlin, 27, 4 (1906) – 59 (1938).
- Jahrb. Schles. Forstver. Jahrbuch des Schlesischen Forstvereins, Breslau, 1868-1932.
- Jahrb. Schles. Univ. Breslau Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau, Neustadt, 1 (1955) –
- Jahrb. Ung. Karpathenver. Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereins = Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve, Kassa, 1 (1874) – 45 (1918).
- Jahresh. Ver. f. Schles. Insektenkunde Jahresheft des Vereins für Schlesische Insektenkunde zu Breslau, Breslau, 1 (1908) – 14 (1924).
- Jahresh. Ver. Vaterl. Naturk. Württ. Jahreshefte des Vereins für vaterländische Naturkunde in Württemberg, Stuttgart, 1 (1845) – 123 (1968).
- Jber. Geol. Ver. Oberschl. Jahresberichte der Geologischen Vereinigung Oberschlesiens, Gleiwitz, 1924-1941.
- Jber. Österr. Schl. Seidenb. Ver. Jahresbericht des Österreichisch-Schlesischen Seidenbau-Vereines, Troppau, 1 (1859) –?
- Jber. Preuss. Bot. Ver. Jahresbericht des Preussischen Botanischen Vereins, Königsberg, 1891-1941.
- Jber. SGVK Jahresbericht der Schlesischen Gessellschaft für vaterländische Kultur, Breslau, 28 (1850/1851) – 96 (1918/1919); 97 (1919-24/25); 98 (1925/1926) – 108 (1935/1936).
- Jber. Ver. Naturwiss. Braunschweig Jahresbericht des Vereins für Naturwissenschaft zu Braunschweig, Braunschweig, (1) (1879/80) – (2) (1880/81), 3 (1881/83) – 23 (1932/35).
- Jber. Westf. Prov. Ver. Wiss. Kunst Jahresbericht des Westfälischen Provinzial-Vereins für Wissenschaft und Kunst, Münster, 1 (1872/73) – 51/52 (1922/24).
- Jenaisch. Zeitschr. f. Naturwiss. Jenaische Zeitschrift für Medizin und Naturwissenschaft, Jena, 1 (1864) – 78 (1945/47).
- Journ. Acad. Nat. Sc. Philadelphia Journal of the Academy of Natural Sciences of Philadelphia, Philadelphia, 1 (1817/18) – 8 (1839/42), 2. Ser., 1 (1847/50) – 16 (1913/18).
- Journ. exper. Biol. The Journal of experimental Biology, Cambridge, 1 (1924) –
- Journ. f. Ornith. Journal für Ornithologie: Zeitschrift der Deutschen Ornithologen-Gesellschaft, Berlin-Wien, 1 (1853) –
- Jurendes Wanderer Jurendes mährischer Wanderer: Geschäfts- und Unterhaltungsbuch für alle Provinzen des österreichischen Kaiserstaates; allen Freunden der Kultur aus dem Lehr-, Wehr- und Nährstande, vorzüglich allen Natur- und Vaterlands-Freunden geweiht, Brünn, 1 (1809) – 41 (1852) .
- Kath. Schulbl. Katholisches Schulblatt: Monatsschr. für Lehrerbildung u. Schulerziehung in religiös-sittl. u. vaterländ. Geiste, Breslau, 1 (1855) – 67 (1921).
- Korresp. Bl. Deutsch. Ges. Anthropol. Korrespondenz-Blatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Braunschweig, (1) (1870) – (10) (1879), 11 (1880) – 51 (1920), 52 (1923).
- Kulak-Pater-Wrzesiński Kulak T., Pater M., Wrzesiński W., Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702-2002, Wrocław 2002.

- Kwart. Hist. Nauki i Techn.
Kwart. Opol.
Lit. Beil. Schles. Prov. Bl.
Mag. f. Ges. Tierheilk.
Mag. Ges. Naturf. Freunde Berlin
- Mägdefrau-Historia
- Magy. Orv. Termvizsg.
- Mem. Acad. Imp. Sci. St. Petersbourg
- Mém. Com. Geol. St. Petersburg.
- Mem. Inst. Lomb. Sci. Lett. Cl. Sci.
Mat. Nat.
- Mem. Reale Acad. Sc. Torino
- Mém. Soc. Linn. Paris
- Meteor. Zeitschr.
- Miner. Mitt.
- Misc. Cur.
- Mitt. Afr. Ges. Deutsch.
- Mitt. Beuth. Gesch. Mus. Ver.
- Mitt. Bot. Staatssamml. München
- Mitt. Centralinst. f. Akklimatisation
- Mitt. Com. Land. Forst. Stat. Böhm
- Mitt. Deutsch. Dendr. Ges.
- Mitt. Geogr. Ges. Wien
- Mitt. Geol. Ges. Wien
- Mitt. Geol. Paläot. Inst. Univ. Greifswald
- Mitt. Gesch. Med. Naturw.
- Mitt. Geschichtsver. Liegnitz
- Mitt. Institut. Allg. Bot. Hamburg
- Mitt. Kom. Naturwiss. Durchforsch.
Mährens, Land. Forstwiss. Abt.
- Mitt. Kom. Naturwiss. Durschforsch.
Mährens, Bot. Abt.
- Mitt. Mähr. Schles. Ges.
- Kwartalnik historii nauki i techniki, Warszawa, 1 (1956) –
Kwartalnik Opolski, Opole, 1 (1955) –
Literarische Beilage zu den Schlesischen Provinzialblättern, Breslau, 1793-1834.
Gurlts Magazin für die gesamte Tierheilkunde, Berlin, 1 (1835) – 40 (1874).
Der Gesellschaft Naturforschender Freunde zu Berlin: Magazin für die neuesten Entdeckungen in der gesammten Naturkunde, Berlin, 1 (1795)–4 (1803), N. F., 1 (1807) – 8 (1814/18).
Mägdefrau K., Historia botaniki: życie i dokonania wielkich badaczy, tłum. M. Mularczyk, Pr. Ogr. Bot. Uniw. Wrocław. 7, 1, Wrocław 2004.
A Magyar orvosok es termenetvizsgalok Kassa-Eperjesen tartott hetedik nagygyűlésenek törteneti Vazlata es munkalatai (Historische Skizze und Arbeiten den grossen Versammlungen ungarischer Ärzte und Naturforscher), Pest, 1847 –
Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, St. Petersburg, 5 Sér., 1 (1803/06) – 11 (1822), 7 Sér., 1 (1859) – 42 (1894/97).
Mémoires du Comité Géologique de Saint Petersburg, St. Petersburg, 1 (1883/84) – 20 (1902), N. S., 1 (1903) – 159 (1917).
Memorie del Reale Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, Classe di Scienze Matematiche e Naturali, 1 (1867) – 15 (1939).
Memorie della reale Accademia delle scienze di Torino, Torino, 23 (1818) – 40 (1838).
Mémoires de la Société Linnéenne de Paris, Paris, 1-6 (1822-1827).
Meteorologische Zeitschrift, Stuttgart, 1 (1884) – 61 (1944), N. F. 1 (1992) –
Mineralogische Mitteilungen, Beilage zum Jahrbuch der Kaiserlich-Königlichen Geologischen Reichsanstalt, Wien, 1 (1871) – 7 (1877).
Miscellanea curiosa sive ephemeridum medico-physicarum Germanicarum Academiae Caesareo-Leopoldinae Naturae Curiosorum, Decuria I-III, 1670-1722.
Mitteilungen der Afrikanischen Gesellschaft in Deutschland, Berlin, 1 (1878/79) – 5 (1886/89).
Mitteilungen des Beuthener Geschichts- und Museum Vereins, Beuthen, 1 (1911) – 13/14 (1930/31), Dortmund, 15/16 (1954/55) –
Mitteilungen der Botanischen Staatssammlung München, München, (1) (1950/54) – 2 (1954/58) = Nr. 1-20, 3 (1959/60) –
Mittheilungen des Central-Instituts für Akklimatisation in Deutschland, Berlin, 1 (1859) – 4 (1862).
Mittheilungen des Central-Comité für die Land- und Forstwirthschaftliche Statistik des Königreiches Böhmen, Prag, 1870-1871, następnie: Mittheilungen des Comité für die Land- und Forstwirtschaftliche Statistik des Königreiches Böhmen, 1873-1885.
Mitteilungen der Deutschen Dendrologischen Gesellschaft, Stuttgart-Hohenheim, 1/2 (1892/93) –
Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft Wien, Wien, 1 (1857) – 10 (1866/67), N.F., 1=11 (1868) – 30=40 (1897), 41 (1898) – 100 (1958).
Mitteilungen der Geologischen Gesellschaft in Wien, Wien, 1 (1908) – 30/31 (1937/38), 36/38 (1943/45) – 66/67 (1973/74).
Mitteilungen aus dem Geologisch-Palaeontologischen Institut der Universität Greifswald, Greifswald, 4 (1922), 6 (1928) – 13 (1940); 1 (1920) – 3 (1920) i 5 (1924) jako: Mitteilungen aus dem Geologischen Institut der Universität Greifswald.
Mitteilungen zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften, hrsg. von der Deutschen Akademie der Naturforscher Leopoldina, Leipzig, 1 (1902) – 41 (1961/64).
Mitteilungen des Geschichts- und Altertums-Vereins zu Liegnitz, Liegnitz, 1 (1905/05) – 17 (1938/39).
Mitteilungen aus dem Institut für Allgemeine Botanik, Hamburg, 1 (1914)– 10 (1939), 11 (1957) –
Mitteilungen der Kommission zur Naturwissenschaftlichen Durchforstung Mährens, Land- und Forstwirtschaftliche Abteilung, Brünn, 1 (1907) – 2 (1908).
Mitteilungen der Kommission zur Naturwissenschaftlichen Durchforstung Mährens, Botanische Abteilung, Brünn, 1 (1905) – 3 (1907).
Mittheilungen der K. K. Mährisch-Schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde in Brünn, Brünn, Bd. 1 (1821) – 57 (1849), 1852 – 1870, Jg. 51 (1871) – 71 (1891).

- Mitt. Min. Geol. Prähist. Mus. Dresden
 Mitt. Miner. Geol. Staatsinst. Hamburg
 Mitt. Naturwiss. Ver. Neu-Vorpom. Rügen
 Mitt. Naturwiss. Ver. Toppau
 Mitt. Ver. Erd. Leipzig
 Mitt. Zool. Mus. Berlin
 Mnemosyne
 Monatsber. Preuss. Akad. Wiss.
 Monatsber. Verh. Ges. Erdk. Berlin
 Monatsschr. Ges. Vaterl. Mus. Böhmen
 Morph. Jahrb.
 Mularczyk-Historia
 Muz. Geol. Inst. Nauk Geol.
 Nachrichtenbl. Deutsch. Malakozool. Ges.
 Nat. Tijdschr. Ned. Indië
 Naturwiss. Abh.
 Naturwiss. Abh. SGVK
 Naturwiss. Wochenschr.
 NDB
 Neue Beitr. Syst. Insektenk.
 Neue Denkschr. Allg. Schweiz.
 Ges. Naturwiss.
 Neue Ökon. Nachr.
 Neues Jahrb. f. Miner.
 Neues Lausitz. Mag.
 Nouv. Mém. l'Acad. Roy. Berlin
 Nouv. Mém. Soc. Imp. Nat. Moscou
 Nova Acta Leop.
 Nowack-Lexikon
 Nowak-Wójcik-Mularczyk
 Nowy Pam. Warsz.
 Oberschl. Heimat
- Mitteilungen aus dem Königlichen Mineralogisch-Geologischen und Prähistorischen Museum in Dresden, Leipzig, 1869-1874/75, (1) (1876) – (2) 1876, 3 (1880) – 14 (1898).
 Mitteilungen aus dem Mineralogisch-Geologischen Staatsinstitut in Hamburg, Hamburg, 1 (1919) – 14 (1933).
 Mitteilungen aus dem Naturwissenschaftlichen Verein für Neu-Vorpommern und Rügen in Greifswald. Berlin, Greifswald, 1 (1869) – 65/66 (1937/38).
 Mitteilungen des naturwissenschaftlichen Vereins in Troppau, Troppau, 1 (1894) – 29 (1938).
 Mitteilungen des Vereins für Erdkunde zu Leipzig, Leipzig, 1872-1910.
 Mitteilungen aus dem Zoologischen Museum in Berlin, Berlin, 2 (1901/04) – 25 (1940/41).
 Mnemosyne: galizisches Abendblatt für gebildete Leser, Lemberg, 1824-1840.
 Monatsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1856-1881.
 Monatsberichte über die Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, Berlin, 1 (1839/40) – 4 (1842/43); N. F., 1=5 (1844) – 10=14 (1853).
 Monatschrift der Gesellschaft des Vaterländischen Museums in Böhmen, Prag, 1 (1827) – 3 (1829).
 Morphologisches Jahrbuch: eine Zeitschrift für Anatomie und Entwicklungsgeschichte, Leipzig, 1 (1875/76) – 29 (1900/02).
 Mularczyk M., Historia Ogródu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego, część I, 1811-1945, Pr. Ogr. Bot. Uniw. Wrocl. 4, 1, Wrocław 1988.
 Gorczyca-Skała J., Solecka J., Muzeum Geologiczne im. Henryka Teisseyre Instytutu Nauk Geologicznych Uniwersytetu Wrocławskiego: Zbiory paleontologiczne – faunistyczne z obszaru Polski, Wrocław, 1993.
 Nachrichtenblatt der Deutschen Malakozoologischen Gesellschaft, Frankfurt am Main, 1 (1868/69) – 51 (1919).
 Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, Batavia, 1 (1841) – 100 (1940).
 Naturwissenschaftliche Abhandlungen, Wien, 1 (1846/47)-4 (1850).
 Abhandlungen der Schlesischen Gesellschaft für Vaterländische Cultur, Abtheilung für Naturwissenschaften und Medicin, Breslau, 1861-1872/73.
 Naturwissenschaftliche Wochenschrift, Jena, 1 (1887/88) – 16 (1901), N. F., 1=17 (1901/02) – 21=37 (1922).
 Neue Deutsche Biographie, Berlin 1953-2003, 21 Bde: Aachen-Rohlf's.
 Neue Beiträge zur systematischen Insektenkunde, Berlin, 1 (1916/20) – 5 (1931/32).
 Neue Denkschriften der Allgemeinen Schweizerischen Gesellschaft für die Gesamten Naturwissenschaften, Zürich, 1 (1837) – 54 (1918).
 Der Patriotischen Gesellschaft in Schlesien neue ökonomische Nachrichten, Breslau, 1 (1780) – 5 (1784).
 Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geognosie, Geologie und Petrefaktenkunde, Stuttgart, 1833-1862, później: Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Paläontologie, Stuttgart, 1863-1949, od 1950: Neues Jahrbuch für Mineralogie.
 Neues lausitzisches Magazin: Zeitschrift der Oberlausitzischen Gesellschaft der Wissenschaften, Görlitz, Zittau, 1 (1822) – 13 (1835), N. F., 1=14 (1836) – 9=22 (1844), 23 (1846) – 119 (1943).
 Nouveaux mémoires de l'Académie Royale des Sciences et Belles-Lettres, Berlin, 1770-1786.
 Nouveaux Mémoires de la Société Impériale des Naturalistes de Moscou, Moskva, 1 (1829) –
 Nova Acta physico-medica Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae Naturae Curiosorum, Halle, 1 (1757) – 110 (1928).
 Nowack K. G., Schlesisches Schriftsteller-Lexikon, oder bio-bibliographisches Verzeichnis der im zweiten Viertel des 19. Jahrhunderts lebenden schlesischen Schriftsteller, Breslau 1836-1843, 6 Bde.
 Nowak T. J., Wójcik B., Mularczyk M., Katalog publikacji pracowników ogrodu botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego i publikacji o ogrodzie botanicznym za lata 1811-1994, Pr. Ogr. Bot. Uniw. Wrocl., 2, 1, 1995, s. 199-307.
 Nowy pamiętnik Warszawski: dziennik historyczny, polityczny, tudzież nauk i umiejętności, Warszawa, 1 (1801) – 20 (1805).
 Oberschlesische Heimat: Zeitschrift des Oberschlesischen Geschichtsvereins, Oppeln, 1 (1905) – 16 (1920).

Oberschl. Wand.	Der Oberschlesische Wanderer, Heimatzeitung für Beuthen und Gleiwitz, Gleiwitz, 1. Apr. 1828 – 26. Jan. 1945.
ÖBL	Österreichisches Biographisches Lexikon, Wien 1957-2004, 57 Lieferungen: Aarau-Slavik.
Ochr. Przyr.	Ochrona Przyrody, organ Państwowej Rady Ochrony Przyrody, Kraków, 1 (1921) – 17 (1937), rocznik Instytutu Ochrony Przyrody PAN, Kraków, 18 (1948) – 57 (2000); od nr. 58 (2006) ukazuje się pod tytułem Nature Conservation.
Oakens Isis	Isis: encyclopädische Zeitschrift, vorzüglich für Naturgeschichte, vergleichende Anatomie u. Physiologie, hrsg. von L. Oken, Leipzig, 1 (1817) – 41 (1848).
Ökon. Nachr.	Ökonomische Nachrichten der Patriotischen Gesellschaft in Schlesien, Breslau, 1 (1773) – 7 (1779).
Ornith. Centalbl.	Ornithologisches Centralblatt: Organ für Wissenschaft und Praxis, Leipzig, 1 (1876) – 7 (1882).
Ornith. Jahrb.	Ornithologisches Jahrbuch: Organ für d. paläarktische Faunengebiet, Hallein, 1 (1890) – 29 (1918/19).
Ornith. Monatsber.	Ornithologische Monatsberichte, Berlin, 1 (1893) – 52 (1944).
Ornith. Monatsschr.	Ornithologische Monatsschrift, hrsg. vom Deutschen Vereine zum Schutze der Vogelwelt, Gera, 1 (1875) – 62 (1937).
Österr. Bot. Wochenbl.	Österreichisches botanisches Wochenblatt: gemeinnütziges Organ für Botanik und Botaniker, Gärtner, Oekonomen, Forstmänner, Aerzte, Apotheker und Techniker, Wien, 1 (1851) – 7 (1857).
Österr. Bot. Zeitschr.	Österreichische Botanische Zeitschrift, Wien, 1 (1851) – 91 (1942).
Österr. Revue	Österreichische Revue, Wien, 1 (1863) – 5 (1867).
Österr. Zeitschr. Berg. Hütten.	Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen, Wien, 1 (1853) – 62 (1914).
Österr. Zeitschr. Gesch.	Österreichische Zeitschrift für Geschichts- und Staatskunde, Wien, 1 (1835) – 3 (1837).
Paläont. Abb.	Paläontologische Abhandlungen, Jena, 1 (1882/83) – 4 (1887/89), N. F., 1=5 (1889/94) – 4=8 (1897/1901).
Paläont. Zeitschr.	Paläontologische Zeitschrift, Stuttgart, 1 (1913/14) – 23 (1942/44), 24 (1951) –
Paryski-Paryska	Paryski W. H., Paryska Z., Wielka encyklopedia tatrzańska, Poronin 1999.
Pater-Historia	Pater M., Historia Uniwersytetu Wrocławskiego do roku 1918, Wrocław 1997.
Pax-Kenntnis	Pax F., Die Zoologische Kenntnis Schlesiens bis zum Ausgange des 18. Jahrhunderts, Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau., Bd. I, 1955, s. 143-181.
Pax-Müller	Pax F., Müller I., Udział Wrocławskiego Instytutu Zoologicznego i Muzeum w badaniu adriatyckiej fauny koralowców (Anthozoa), Przegląd Zoologiczny 3, 1, 1959, s. 44-53.
Pax-Pflanzenwelt	Pax F. A., Schlesiens Pflanzenwelt: Eine pflanzengeographische Schilderung der Provinz, Jena 1915.
Pax-Tierwelt	Pax F., Die Tierwelt Schlesiens, Jena 1921.
Pax-Wirbeltierfauna	Pax F., Wirbeltierfauna von Schlesien, Berlin 1925.
Perlick-Bergleute	Perlick A., Oberschlesische Berg- und Hüttenleute, Kitzingen am Main 1953.
Perlick-Landeskunde	Landeskunde der oberschlesische Industriebezirkes (red. A. Perlick), Breslau 1943.
Peterm. Mitt.	Mittheilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie, hrsg. von A. Petermann, Gotha, (1) (1855) – (14) (1868), 15 (1869) –
Peuker-Nachrichten	Peuker J. G., Kurze Nachrichten der vornehmsten schlesischen Gelehrten, Grottkau 1788.
PGŚ	Przyroda Górnego Śląska, Katowice 1 (1995) –
Pos. Nauk. PIG	Posiedzenia naukowe Państwowego Instytutu Geologicznego, Warszawa, 1 (1922) –
Pr. Ogr. Bot. Uniw. Wrocl.	Prace Ogródu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego (kontynuacja: Arbeiten aus dem Königlichen Botanischen Garten zu Breslau), Wrocław, 2 (1995) –
Prace Oddz. Przyr. Muz. Śl.	Prace Oddziału Przyrodniczego Muzeum Śląskiego w Katowicach, Katowice, 1 (1939).
Přir. Sbor. Ostrav. Kraje	Přirodovědecký sborník ostravského kraje, Ostrava, 1 (1921) – 24 (1968).
Proc. Amer. Philosoph. Soc.	Proceedings of the American Philosophical Society held at Philadelphia for promoting useful knowledge, Philadelphia, 1 (1838/40) –
Proc. Ent. Soc. Wash.	Proceedings of the Entomological Society of Washington, Lawrence, 1 (1884/90) –
Proc. Zool. Soc. Lond.	Proceedings of the Zoological Society of London, London, 1 (1833) – 145 (1965).
Przegl. Geogr.	Przegląd Geograficzny, Warszawa, 1 (1919) –
Przegl. Górn. Hutn.	Przegląd Górnico-Hutniczy, Dąbrowa Górnicza, 1 (1903) – 31 (1939).
PSB	Polski Słownik Biograficzny, Kraków 1935-2004, 174 zeszyty (42 tomy):

- Rep. spec. nov. regn. veg. Abakanowicz-Starzyński.
Feddes Repertorium specierum novarum regni vegetabilis: Centralblatt für Sammlung und Veröffentlichung von Einzeldiagnosen neuer Pflanzen, Berlin, 1 (1905) – 51 (1942), następnie: Feddes Repertorium: Zeitschrift für botanische Taxonomie und Geobotanik, Berlin, 52 (1943) –
- Rocz. Filozof. KUL Roczники filozoficzne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin, 1 (1948) –
- Rocz. Muz. Gliw. Rocznik Muzeum w Gliwicach, Gliwice, 1988 –
- Rocz. Muz. Górnosił. Roczники Muzeum Górnosiłskiego w Bytomiu, Bytom, 1962 –
- Rocz. Pol. Tow. Dendrol. Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego, Lwów, 1 (1926) – 6 (1935).
- Rocz. PTG Rocznik Polskiego Towarzystwa Geologicznego, Kraków, 1 (1921/22) –
- Rocz. Tow. Nauk. Krak. Rocznik C. K. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, Kraków, 1 (1817) – 15 (1833), 2 Ser., 1=16 (1841) – 8=23 (1856), 3 Ser., 1=24 (1857) – 19=42 (1871), 4 Ser., 20=43 (1872) – 21=44 (1872).
- Rocznik TWPN Roczники Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, Warszawa, 1 (1802) – 7 (1811), następnie: Roczники Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk, 8 (1812) – 22 (1831).
- Rostański-Historia Rostański K., Historia Zielnika Instytutu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego, Acta Univ. Wratisl. 14, 1963, s. 283-303.
- Rozpr. Kom. Jęz. Wrocl. Tow. Nauk. Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Wrocław, 1 (1959) –
- Rozpr. Wydz. Mat. Przyr. PAU Rozprawy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków, 3 Ser., 1=41 (1901) – 31=71 (1939).
- Russens Isis Isis: Zeitschrift für alle naturwissenschaftlichen Liebhabereien, hrsg. von K. Russ, Berlin, 1 (1876) – 14 (1889).
- Rzymelka-Dzieje Rzymelka J. A., Dzieje poznawania geologicznego Górnosiłskiego Zagłębia Węglowego do 1870 roku, Katowice 1988.
- Sachs-Geschichte Sachs J., Geschichte der Botanik vom 16. Jahrhundert bis 1860, w: Geschichte der Wissenschaften in Deutschland: Neuere Zeit, Bd. 15, München 1875.
- Samml. Deutsch. Abh. Sammlung der deutschen Abhandlungen, welche in der Königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin vorgelesen worden, Berlin, 1788-1803.
- Samml. gemeinverst. wiss. Vorträge Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge, hrsg. von Rud. Virchow u. Fr. v. Holtzendorff, Berlin, Hamburg, H. 1 (1866) – 480 (1885) = Ser. 1-20, N. F.: H. 1 (1886) – 360 (1901) = Ser. 1-15.
- SBP Słownik Biologów Polskich (red. S. Felisiak), Warszawa 1987.
- Schles. Prov. Bl. Schlesische Provinzialblätter, Breslau, 1 (1785) – (130) 1849 = Jg. 1-65, N. F., 1 (1862) – 6 (1867) = Jg. 66-71.
- Schles. Zeitung Schlesische Zeitung, Breslau, 1 (1848) – 204 (1945).
- Schriften Ges. Naturf. Freunde Schriften der Berlinischen Gesellschaft Naturforschender Freunde, Berlin, 1 (1780) – 6 (1785).
- Schriften Naturf. Ges. Danzig Schriften der Naturforschenden Gesellschaft in Danzig, Danzig, 1 (1863/66) – 20 (1935/38).
- Schriften Naturf. Gesell. Leipzig Schriften der Naturforschenden Gesellschaft zu Leipzig, Leipzig, 1 (1822).
- Schriften Naturwiss. Ver. Schleswig-Holstein Schriften des Naturwissenschaftlichen Vereins für Schleswig-Holstein, Kiel, 1 (1873/75) –
- Schriften Phys. Ök. Ges. Königsberg Schriften der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg in Preußen, Königsberg, 1 (1860) – 72 (1941).
- Schriften Ver. Verbr. Naturwiss. Kentn. Wien Schriften des Vereins zur Verbreitung Naturwissenschaftlicher Kenntnisse, Wien, 1 (1860/61) –
- Silberm. Rev. Ent. Silbermanns Revue Entomologique, Strassburg, 1 (1833) – 5 (1837).
- Sitz. Ber. Abh. Naturwiss. Ges. Isis Sitzungsberichte und Abhandlungen der Naturwissenschaftlichen Gesellschaft Isis, Dresden, 1861-1938/39.
- Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Mathematisch-Naturwissenschaftliche Classe, Wien, 1 (1848) – 135 (1926).
- Sitz. Ber. Böhm. Ges. Wiss. Sitzungsberichte der Königl.-Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag, Prag, 1859-1879.
- Sitz. Ber. Geol. Landesanst. Berlin Sitzungsberichte der Geologischen Landesanstalt, Berlin, 1 (1926) – 7 (1932).
- Sitz. Ber. Ges. Naturf. Freunde Sitzungsberichte der Gesellschaft der Naturforschender Freunde zu Berlin, 1839-1942, N.F., 1961 –

- Sitz. Ber. Naturf. Ges. Dorpat Sitzungsberichte der Naturforscher-Gesellschaft bei der Universität Dorpat, Dorpat, 1 (1853/60) –
- Sitz. Ber. Niederrhein. Ges. Natur. Heilkunde Sitzungsberichte der Niederrheinischen Gesellschaft für Natur- und Heilkunde in Bonn, Bonn, 1843-1905.
- Sitz. Ber. Preuss. Akad. Wiss. Snoch-Leksykon Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1882-1921. Snoch B., Górnśląski Leksykon Biograficzny, wyd. 2, Katowice 2004.
- SP Ryka R., Maliszewska A., Słownik petrograficzny, Warszawa 1991.
- Sprawozd. Kom. Fizjogr. Sprawozdania Komisji Fizjograficznej oraz Materiały do Fizjografii Kraju, Kraków, 1 (1867) – 72 (1939); 1867-72 jako Sprawozd. Kom. Fizjogr. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, 1873-1918 jako Sprawozd. Kom. Fizjogr. Akademii Umiejętności, 1918-39 jako Sprawozd. Kom. Fizjogr. Polskiej Akademii Umiejętności.
- Sprawozd. PIG Sprawozdania Polskiego Instytutu Geologicznego, Warszawa, 1 (1920/22) – 8 (1934/37), następnie: Sprawozdania Państwowego Instytutu Geologicznego, Warszawa, 9 (1937/38).
- Sprawozd. Wrocł. Tow. Nauk. SS Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Wrocław, 1 (1946) – Słownik stratygraficzny, Warszawa 1968.
- Staněk-Mineralogie Staněk J., Mineralogie na Moravě a ve Slezsku v letech 1770-1970, Folia historica 71, Brno 2002.
- Stett. Entom. Zeitung Stettiner entomologische Zeitung, Stettin, 1 (1840) – 75 (1914) jako Entomologische Zeitung, 76 (1915) – 105 (1944) jako Stettiner entomologische Zeitung.
- Streit-Verzeichnis Streit.K. K., Alphabetisches Verzeichnis aller im Jahr 1774 in Schlesien lebender Schriftsteller, Breslau 1776.
- ŚSB Śląski Słownik Biograficzny, Katowice 1977-1983, 3 t.
- Tagebl. Vers. Deutsch. Naturf. Ärzte Tageblatt der Versammlung Deutscher Naturforscher und Ärzte, 1 (1823) – 88 (1924).
- Taschenb. Gesch. Mähr. Schl. Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens, hrsg. von Gregor Wolny, Brünn, 1 (1826) – 3 (1829).
- Tätigkeit Geol. Ver. Oberschl. Tätigkeit der Geologischen Vereinigung Oberschlesiens, Gleiwitz, 1924-1941.
- Torka-Erforschung Torka V., Botanische Erforschung Oberschlesiens im vorigen Jahrhundert, Der Oberschlesier 10, 1928, s. 678-679.
- Trans. Amer. Entom. Soc. Transactions of the American Entomological Society, Academy of Natural Sciences of Philadelphia, Philadelphia, 1 (1867/68) –
- Trans. Amer. Philosoph. Soc. Transactions of the American Philosophical Society, held at Philadelphia for promoting useful knowledge, Philadelphia, 1 (1769/71) – 6 (1809), N. S., 1 (1818) –
- Trans. Linn. Soc. London The transactions of the Linnean Society of London, London, 1 (1791) – 30 (1875).
- Tschermaks Miner. Petrogr. Mitt. Tschermaks mineralogische und petrographische Mitteilungen, Wien, 1 (1878) – 39 (1928).
- U. S. Dept. Agr. Div. Ent. Bull. US Department of Agriculture, Division of Entomology, Bulletin, Washington, 1 (1883) – 33 (1895), N. S., 1 (1895) – 48 (1904).
- Übers. Arb. SGVK Übersicht der Arbeiten und Veränderungen der Schlesische Gesellschaft für vaterländische Cultur, Breslau, 1824 (1825) – 1849 (1850).
- Vacek-Bureš Vacek V., Bureš P., Botanika: Dějiny oboru na Masarykově univerzitě v Brně, Folia historica 70, Brno 2001.
- Verh. Berl. Ges. Anthropol. Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Berlin, 1870/71-1902.
- Verh. Bot. Ver. Prov. Brandenb. Verhandlungen des Botanischen Vereins der Provinz Brandenburg, Berlin, 1 (1859) – 82 (1942).
- Verh. Deutsch. Zool. Ges. Verhandlungen der Deutschen Zoologischen Gesellschaft, Stuttgart, 1 (1891) – 24 (1914), 25 (1918/1919) – 41 (1939), 42 (1948) –
- Verh. Forstsect. Mähr. Schles. Verhandlungen der Forst-Section für Mähren und Schlesien, Brünn, 1850-1869.
- Verh. Geol. Reichsanst. Wien Verhandlungen der Kaiserlich-Königlichen Geologischen Reichsanstalt in Wien, Wien, 1867-1917.
- Verh. Geol. Staatanst. Wien Verhandlungen der Geologischen Staatsanstalt, Wien, 1920-1921.
- Verh. Ges. Bef. Naturk. Schles. Verhandlungen der Gesellschaft zur Beförderung der Naturkunde und Industrie Schlesiens, Breslau, 1 (1806) – 2 (1807).
- Verh. Ges. Bot. Hamburg Verhandlungen der Gesellschaft für Botanik zu Hamburg, Hamburg, 1 (1881).
- Verh. Ges. Deutsch. Naturf. Ärzte Verhandlungen der Gessellschaft Deutscher Naturforscher und Ärzte, Stuttgart, 63 (1890) –; wcześniej: Verhandlungen über die Versammlungen der Gesellschaft Deutscher Naturforscher und Ärzte, Halle.
- Verh. Ges. Erdk. Berlin Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, 1 (1873/74) – 28 (1901).

- Verh. Ges. Naturf. Freunde Berlin Verhandlungen der Gesellschaft naturforschender Freunde zu Berlin, Berlin, 1 (1819/29).
- Verh. Kon. Nat. Ver. Ned. Indië Verhandelingen van de Koninklijke Natuurkundige Vereening in Nederlandsch Indië, Batavia, 1 (1856) – 6 (1859).
- Verh. Landwirthsch. Ges. Verhandlungen der K. K. Landwirtschafts-Gesellschaft in Wien, Wien, 1 (1816/18) – 6 (1829/31), N. F., 1 (1832/33) – 12 (1843), 2. F., 1 (1844/45) – 7 (1850/51), 3. F., 1 (1851) – 8 (1858).
- Verh. Mitt. Siebenb. Ver. Natuwiss. Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt, Hermannstadt, 1 (1849/50) – 91/95 (1941/45).
- Verh. Naturf. Ver. Brünn Verhandlungen des Naturforschenden Vereins zu Brünn, Brünn, 1 (1862) – 75 (1943).
- Verh. Naturhist. Ver. Preuss. Rheinlande und Westphalens Verhandlungen des Naturhistorischen Vereins der Preussischen Rheinlande und Westfalens, Bonn, 6 (1849) – 90 (1933).
- Verh. Phys. Med. Ges. Würzburg Verhandlungen der Physikalisch-Medizinischen Gesellschaft zu Würzburg, Würzburg, 1 (1850) – 10 (1860), N. S., 1 (1869) – 59 (1934/35).
- Verh. Schles. Forstver. Verhandlungen des Schlesischen Forstvereins, Breslau, 1842-1867.
- Verh. Schweiz. Naturf. Ges. Verhandlungen der Schweizerischen Naturforschenden Gesellschaft, 1 (1806) –
- Verh. Zool. Bot. Ges. Wien Verhandlungen der Zoologisch-Botanischen Gesellschaft in Wien, Wien, 1 (1851) – 90/91 (1940/41), 92 (1951) – 115 (1976).
- Vidensk. Medd. Dansk Naturhist. For. Videnskabelige Meddelelser Dansk Naturhistorisk Forening, Copenhagen, 1849-1912.
- Völkel-Mineralogen Völkel H., Mineralogen und Geologen in Breslau: Geschichte der Geowissenschaften an der Universität Breslau von 1811 bis 1945, Bochum 2002.
- Wand. Riesengeb. Der Wanderer im Riesengebirge: Mitteilungsblatt des Riesengebirgsvereins, 1 (1881) – 63 (1943).
- Wiad. Bot. Wiadomości Botaniczne, Kraków, 1 (1957) –
- Wien. Entom. Monatschr. Wiener entomologische Monatsschrift, Wien, 1 (1857) – 8 (1864).
- Wien. Entom. Zeitung Wiener entomologische Zeitung, Wien, 1 (1882) – 50 (1933).
- Wiktor-Muzeum Wiktor J., Muzeum Przyrodnicze Uniwersytetu Wrocławskiego: Historia i ludzie 1811-1994, Wrocław 1997.
- Wirtschaftsk. Schles. Erbhöfe Wirtschaftskunde der schlesischen Erbhöfe: Sammlung praktischer und wissenschaftlicher Erkenntnisse über den Grundlagen des schlesischen Landbaues, Breslau, 1 (1936) – 6 (1942/43).
- Würzb. Med. Hist. Mitt. Würzburger medizinhistorische Mitteilungen, Würzburg, 1 (1983) –
- Wurzbach-Lexikon Wurzbach C., Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, Wien 1856-1891, 60 Bde.
- Wyd. Muz. Śl. Dz. III Wydawnictwa Muzeum Śląskiego w Katowicach, Dział III, Katowice, 1 (1930) – 8 (1935).
- Wyd. Śląskie PAU Pr. Biol. Wydawnictwa Śląskie Polskiej Akademii Umiejętności, Prace biologiczne, Kraków, 1 (1936).
- Zap. Imp. Akad. Nauk Fiz. Mat. Otdel. Zapiski Imperatorskoj Akademii Nauk po Fiziko-Matematiceskomu Otdeleniju, St. Petersburg, 8 Sér., 1 (1894/95) – 33 (1914/16).
- Zap. Petersb. Miner. Obszcz. Zapiski Sankt-Petersburskogo Mineralogiczeskogo Obszczestva, St. Petersburg, 1866-1912.
- Zedler-Lexikon Grosses vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste, welche bisshero durch menschlichen Verstand und Witz erfunden und verbessert worden, Halle und Leipzig 1732-1754, 68 Bde.
- Zeitschr. Bot. Abt. Naturw. Ver. Posen Zeitschrift der Botanischen Abteilung des Naturwissenschaftlichen Vereins der Provinz Posen, Posen, 1 (1894) – 8 (1901/02), następnice: Zeitschrift der Naturwissenschaftlichen Abteilung des Naturwissenschaftlichen Vereins der Provinz Posen, Posen, 10 (1903/04) – 25 (1918).
- Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges. Zeitschrift der Deutschen Geologischen Gesellschaft, Stuttgart, 1 (1849) –
- Zeitschr. f. Angew. Psych. Zeitschrift für angewandte Psychologie und psychologische Sammelforschung, Leipzig, 1 (1908) – 10 (1915).
- Zeitschr. f. Berg. Hütt. Salinen. Zeitschrift für Berg-, Hütten- und Salinenwesen in preussischen Staate, hrsg. im Ministerium für Handel und Gewerbe, Berlin, 1 (1861) – 52 (1904).
- Zeitschr. f. Entom. Zeitschrift für Entomologie: herausgegeben vom Verein für Schlesiache Insektenkunde, Breslau, 1 (1847) – 6 (1852), 8 (1854) – 15 (1861), N.F., 1 (1870) – 32 (1907), 3. Ser., 15 (1927) – 19 (1942/44).
- Zeitschr. f. Ethnol. Zeitschrift für Ethnologie, hrsg. von Deutsche Gesellschaft für Völkerkunde und Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Berlin, 1 (1869) –
- Zeitschr. f. Ges. Naturwiss. Zeitschrift für die gesammten Naturwissenschaften, hrsg. von dem Naturwissenschaftlichen

- Zeitschr. f. Ges. Ornith. Vereine für Sachsen und Thüringen in Halle, Berlin, 1 (1853) – 34 (1869), N. F., 1=3 5 (1870) – 14=48 (1876), 3. F., 1=49 (1877) – 6=54 (1881).
- Zeitschr. f. Krystall. Zeitschrift für die gesammte Ornithologie, Budapest, 1 (1884) – 4 (1887/88).
- Zeitschr. f. Malakozool. Zeitschrift für Krystallographie und Mineralogie, Leipzig, 1 (1877) – 55 (1915/20).
- Zeitschr. f. Naturwiss. Zeitschrift für Malakozoologie, Cassel, (1) (1844) – (2) (1845), 3 (1846) – 10 (1853).
- Zeitschr. f. Ool. Zeitschrift für Naturwissenschaften, hrsg. von d. Naturwissenschaftlichen Vereine für Sachsen und Thüringen, Halle, 4. F., 1=55 (1882) – 8=62 (1889), 5. F., 1=63 (1890) -24=86 (1915/18), 87 (1925/26) – 95 (1941); wcześniej: Zeitschrift für die gesammten Naturwissenschaften.
- Zeitschr. f. Ornith. u. prakt. Geflügelzucht Zeitschrift für Oologie, Stuttgart, 1 (1911).
- Zeitschr. f. Pflanzenkrankh. Zeitschrift für Ornithologie und praktische Geflügelzucht: Organ des Verbandes der Ornithologischen Vereine Pommerns, Stettin, 2=7 (1883) – 5=10 (1886), 11 (1887) – 33 (1909).
- Zeitschr. f. prakt. Geol. Zeitschrift für Pflanzenkrankheiten und Pflanzenschutz, Stuttgart, 1 (1891) – 76 (1969).
- Zeitschr. f. Wiss. Insektenbiol. Zeitschrift für praktische Geologie mit besonderer Berücksichtigung der Lagerstättenkunde, Halle, 1 (1893) – 52 (1944).
- Zeitschr. f. Wiss. Zool. Zeitschrift für wissenschaftliche Insektenbiologie: der allgemeinen und angewandten Entomologie wie der Insektenbiologie gewidmet, Berlin, 1 (1905) – 27 (1932/37).
- Zeitschr. Ges. Erdk. Berlin Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie, Leipzig, 1 (1848/49) – 140 (1931/32).
- Zeitschr. Gesch. Kulturgesch. Österr. Schles. Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, Berlin, 1 (1866) – 36 (1901), 1902-1944.
- Zeitschr. landwirtsch. Centr. Ver. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens, Troppau, 1 (1905/06) – 12 (1917), następnie: Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Schlesiens, Troppau, 13 (1918) – 20 (1930/33).
- Prov. Sachsen Zeitschrift des Landwirtschaftlichen Central-Vereins der Provinz Sachsen, Halle, 1 (1844) – 52 (1895).
- Zeitschr. Landwirtschaftskamm. Prov. Schles. Zeitschrift der Landwirtschaftskammer für die Provinz Schlesien, Breslau, 1 (1897) – 27, 13 (1923), następnie: Zeitschrift der Landwirtschaftskammer Schlesien, Breslau 27, 14 (1923) – 31, 16 (1927).
- Zeitschr. Mähr. Landesmus. Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums, Brünn, 1 (1901) – 17 (1919), N. F., 1 (1941) – 3 (1943).
- Zeitschr. Oberschl. Berg. Hütt. Ver. Zeitschrift des Oberschlesischen Berg- und Hüttenmännischen Vereins, Königshütte, 1 (1862) – 8 (1869), Kattowitz, 22 (1883) – 70 (1931); 9 (1870) – 21 (1882) Beuthen O/S jako Zeitschrift für Gewerbe, Handel und Volkswirtschaft: mit besonderer Berücksichtigung des Bergbaus und Hüttenwesens.
- Zeitschr. Österr. Ges. f. Meteorol. Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Meteorologie in Wien, Wien, 1 (1866) – 20 (1885).
- Zeitschr. Österr. Ing. Archit. Ver. Zeitschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereins, Wien, 1 (1849) – 102 (1957).
- Zeitschr. Ver. Gesch. Mähr. Schles. Zeitschrift des Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens, Brünn, 1 (1897) – 3 (1899), następnie: Zeitschrift des Deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens, Brünn, 4 (1900) – 43 (1941).
- Zeitschr. Ver. Gesch. Schles. Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens, Breslau, 1 (1855) – 77 (1943).
- Zeitschr. Ver. Rübenzuckerind. Deutsch. Zeitschrift des Vereins für die Rübenzuckerindustrie des Deutschen Reichs, Berlin, 1 (1851) – 47 (1897); 1-22 jako: Zeitschrift des Vereins für die Rübenzuckerindustrie im Zollverein.
- Zentralbl. f. Miner. Zentralblatt für Mineralogie, Geologie und Paläontologie, Stuttgart, 1900-1949, od 1950 jako Zentralblatt für Mineralogie.
- Zonta-Studenten Zonta C., Schlesien an italienischen Universitäten der Frühen Neuzeit 1526-1740, Dissertation, Stuttgart 2000.
- Zool. Anz. Zoologischer Anzeiger: morphology, systematics, biogeography; a journal of comparative zoology, Amsterdam, Jena, 1 (1878/79) – 145 (1944); 145 (1950) –
- Zool. Beitr. Zoologische Beiträge, hrsg. von Konrad Herter, Berlin, 1 (1882/85) – 3 (1891/92), N. F., 1 (1950/55) – 38 (1997).
- Zool. Garten (Breslau) Der Zoologische Garten, Breslau, 1 (1903) – 71 (1914).
- Zool. Garten (Jena) Der zoologische Garten: Zeitschrift für die gesamte Tiergärtnerei, offizielles Organ des Verbandes Deutscher Zoodirektoren und Organ des Internationalen Verbandes von Direktoren Zoologischer Gärten, Jena, 1 (1859/60) – 46 (1905), N. F., 1 (1928/29) –

Zool. Jahrb.
Zprávy Českosl. Spol. Entom.

Zoologische Jahrbücher, Jena, 1 (1886) –
Zprávy Československé společnosti entomologické, Praha, 1 (1965) – 27 (1991).

Do opracowania bibliografii podmiotowych w poszczególnych hasłach wykorzystano, poza źródłami wymienionymi w bibliografiach przedmiotowych, następujące opracowania bibliograficzne: Biographisch-literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exacten Wissenschaften, Bd. I-VII (Leipzig, 1863-1969); Gerber M. R., Die Schlesischen Provinzialblätter 1785-1849 (Sigmaringen, 1995); Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttum 1700-1910, Bd. 1-160 + Nachträge (München, 1979-1987); Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttum 1911-1965, Bd. 1-150 (München, 1976-1981); Michael R., Quitzow W., Geologische Literatur der Provinz Schlesien und der Nachbargebiete (Berlin, 1914); Partsch J., Literatur der Landes- und Volkskunde der Provinz Schlesien (Breslau, 1892-1900); Pax F. A., Bibliographie der schlesischen Botanik (Breslau, 1929); Pax F. jun., Bibliografia zoologii Śląska, cz. 3 (Wrocław, 1957); Pax F., Tischbirek H., Bibliographie der schlesischen Zoologie I (Breslau, 1930); Pax F., Tischbirek H., Bibliographie der schlesischen Zoologie II (Breslau, 1935); Reuss J. D., Repertorium commentationum a societatis litterariis editarum, Bd. 1-16 (Gottingae, 1801-1821); Thomas J. G., Handbuch der Literaturgeschichte von Schlesien (Hirschberg, 1824).

ALBERTINI JOHANNES BAPTIST VON (1769-1831)

Duchowny, poeta, botanik

Pochodził ze starego szwajcarskiego rodu szlacheckiego z kantonu Graubünden. Urodził się 17 lutego 1769 roku w Neuwied am Rhein koło Koblencji. Jego rodzice, którzy przyłączyli się w Neuwied do gminy Braci Morawskich, w roku 1782 wysłali go do Niskiej (Niesky) na Górnych Łużycach, gdzie pobierał nauki w Pädagogium. Od roku 1785 Albertini studiował w Seminarium Teologicznym Braci Morawskich w Barby, gdzie zaprzyjaźnił się z Friedrichem Schleiermacherem. Choć później ich drogi życiowe rozeszły się, a ich poglądy religijne były skrajnie różne, przyjaźń ta trwała do końca ich życia.

Od roku 1788 Albertini pracował jako nauczyciel w Pädagogium w Niskiej, zaś od 1796 roku – jako profesor w tamtejszym Seminarium Teologicznym. Obok pracy pedagogicznej chętnie zajmował się w tym czasie botaniką, organizował dla swych studentów wycieczki botaniczne i jako członek Górnoluzycyckiego Towarzystwa Naukowego w Zgorzelcu publikował drobne prace w jego „Magazynie”. Oddzielnie wydane zostały one jako „Conspectus fungorum” w roku 1805 w Lipsku. Było to w owym czasie jedno z najobszerniejszych dzieł mykologicznych – łącznie znalazło się w nim 1130 gatunków, wśród nich zaś 127 nowych gatunków. Współautorem tej publikacji był uczeń Albertiniego →Ludwig David von Schweinitz. Odkrycia Albertiniego spoza obszaru mykologii wykorzystali m.in. Karl Christian Oettel w „Systematische Verzeichniss der in der Oberlausitz wild wachsenden Pflanzen” (Görlitz, 1799) i →Friedrich Wilhelm Kölbng w pracy „Flora der Oberlausitz” (Görlitz, 1818).

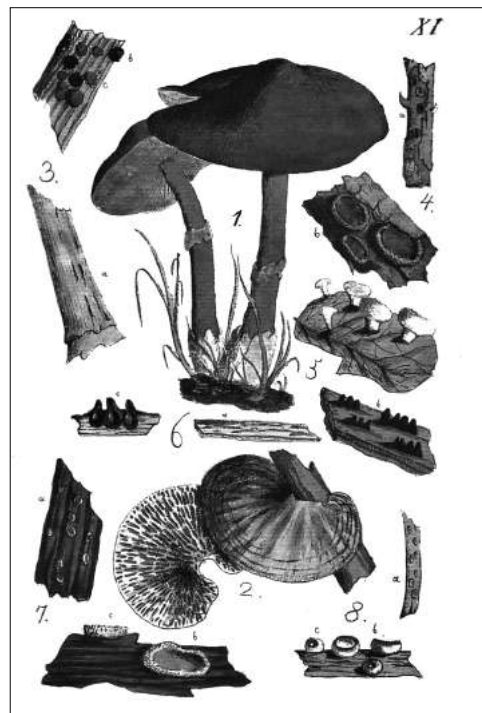
W roku 1804 Albertini został kaznodzieją w Niskiej, skąd w roku 1814 przeniesiony został do Godnowa (Gnadenberg) koło Bolesławca (Bunzlau), a stamtąd

w roku 1818 do Piławy Górnej (Gnadenfrei) koło Dzierżoniowa (Reichenbach). Na Śląsku, zajmując się badaniem mszaków, stwierdził występowanie m.in. *Aloina aloides* (Schultz), *Trichum tenellum* (Röhling), *Dicranella schreberiana* (Hedwig), *Ephemerum serratum* (Hedwig), *Meesia hexasticha* (Funck), *Phascum curvicolle* Hedwig i *Pleuridium subulatum* (Hedwig).

Ponieważ był całym sercem oddany swej pracy, zdobył sobie sławę jako kaznodzieja nie tylko w kręgu Braci Morawskich, ale i wśród członków innych kościołów. Jego mowy były klarowne, błyskotliwe, dobrze przemyślane i oryginalne. Ich zbiór wydany po raz pierwszy w roku 1805 był później wielokrotnie wznawiany. Prócz tego w roku 1821 w Bolesławcu wydany został zbiór pieśni religijnych jego autorstwa, które uznano powszechnie za utwory poetyckie najwyższej próby.

W roku 1814 Albertiniemu nadano godność biskupa, zaś w roku 1821 został członkiem Unitäts-Ältesten-Conferenz w Berthelsdorfie koło Ochronowa (Herrnhut). Tam, pełniąc od roku 1824 obowiązki przewodniczącego tego zgromadzenia, pracował do końca życia. Wiele lat przeżył w szczęśliwym, choć bezdzietnym związku małżeńskim. Zmarł 6 grudnia 1831 roku w Berthelsdorfie.

Jego nazwisko upamiętnione zostało w mykologii w nazwach *Coprinus albertinii* Karsten i *Polyporus alber-*

Tablica XI z „Conspectus fungorum” Albertiniego i Schweinitza

tinii Lloyd oraz w briologii w nazwie *Meesia albertinii* Bruch, Schimper et Gumbel.

Ważniejsze publikacje: *Conspectus fungorum in Lusatia superioris agro Niskiensi crescentium e methodo Persoonia. Cum tabulis XII aeneis pictis, species novas XCIII sistentibus.* Lipsiae 1805 [cum Ludovico David de Schweinitz] [tab. XI na il. 2]; *Dreissig Predigten. Für Mitglieder und Freunde der Brüdergemeine.* Bunzlau 1805 [2 Aufl. Gnadau, 1825, 3 Aufl. Gnadau, 1829, 4 Aufl. Reutlingen, 1840]; *Predigt am Bibelfeste zu Bunzlau, d. 30. Juli 1817.* Bunzlau 1817; *Geistliche Lieder. Für Mitglieder und Freunde der Brüdergemeine.* Bunzlau 1821 [2 Aufl. Bunzlau, 1825, 3 Aufl. Bunzlau, 1835]; *Sechs und dreissig Reden an die Gemeine in Herrnhut gehalten von Joh. Baptist von Albertini in den Jahren 1818 bis 1824.* Herrnhut 1832; *Sechs und dreissig Reden an die Gemeine in Herrnhut gehalten von Joh. Baptist von Albertini in den Jahren 1825 bis 1831.* Zweyte Sammlung. Herrnhut 1833.

Ważniejsze źródła: Anonim, *Zum Gedächtniß des am 6ten December 1831 in Berthelsdorf selig entschlafenen Bruders Johann Baptist Albertini, Bischofs der Brüderkirche und Mitglied der Unitäts-Ältesten-Conferenz, Gnadau 1832;* *Bautz-Kirchenlexikon I, kol. 86;* *Berdowski-Kola-Wilczyńska, s. 154;* *Grumann-Handbuch, s. 1;* *Meyer G., NDB I, 1953, s. 142-143;* *Pax-Pflanzenwelt, s. 17;* *Römer, ADB I, 1875, s. 217-218;* *portret z: Zeitschrift für Pilzkunde 11, 1932, Pl. 9.*

ALTHANS ERNST FRIEDRICH

(1828-1899)

Starosta górniczy, badacz Śląska

Urodził się 22 listopada 1828 roku w Saynerhütte w rodzinie nadradcy górniczego. Uczył się w gimnazjum w Koblencku, gdzie w roku 1847 uzyskał świadectwo dojrzałości. Początkowo zamierzał obrać sobie jako zawód budownictwo, jednak już wiosną 1848 roku rozpoczął pracę w górnictwie, zdobywając doświadczenie w okręgu Saarbrücken i w Siegerlandzie, a także podróżując po Nassau, Siegen oraz okręgach Düren i Wurm.

W latach 1849-50 odbył jako artylerzysta służbę wojсковą w Berlinie, potem zaś na nowo podjął podróże, które zawiodły go do Dillenburga, Westerwaldu i Saarbrücken. W roku 1851 rozpoczął studia na Akademii Górniczej w Berlinie, zaś po ich ukończeniu i zdaniu wymaganych egzaminów rozpoczął w roku 1855 pracę jako referendarz Wyższego Urzędu Górniczego.

Już wkrótce odszedł ze służby państwowej i przez dwa lata pracował w różnych przedsiębiorstwach m.in. w Tyrolu. Wróciwszy w roku 1857 do służby państwowej, zdał w roku 1860 egzamin asesorski i w semestrze zimowym 1860/61 wykładał na Akademii Górniczej w Berlinie mechanikę, konstrukcję i maszynoznawstwo. W następnych latach był pracownikiem redakcji „*Zeitschrift für Berg-, Hütten- und Salinenwesen*”, zaś w roku 1866 został przeniesiony do pracy w Wyższym Urzędzie Górniczym w Halle.

Na początku roku 1867 znalazł się wśród delegatów na Wystawę Światową w Paryżu, potem zaś objął kierownictwo okręgu górniczego w Goslarze. Rok później awansowany został do rangi radcy górniczego, obejmując jednocześnie kierownictwo saliny w Schönebeck. W tym samym roku ukazało się pierwsze wydanie jego 3-tomowego niemiecko-francusko-angielskiego słownika technologicznego, który do roku 1904 był wznawiany jeszcze czterokrotnie.

W roku Althans 1872 awansował do rangi nadradcy górniczego i objął kierownictwo Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu (Breslau), gdzie pracował aż do przejścia na emeryturę. Był tu aktywnym członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyznej, w którego rocznych sprawozdaniach zamieszczał artykuły różnorodnej treści.

Z Wrocławia podejmował liczne podróże, podczas których dotarł m.in. do Turcji w roku 1874, Filadelfii w roku 1876 i Paryża w roku 1878. W roku 1882 został tajnym nadradcą górniczym. Wysoko ceniona była zarówno jego aktywność naukowa, która owocowała szeregiem prac geologicznych i technicznych, jak i działalność praktyczna. Przez szereg lat brał aktywny udział w pruskiej Komisji Gazów Kopalnianych, a obok tego pracował nad stratyografią karbonu górnos Śląskiego – wyróżnił w nim warstwy rudzkie i mikołowskie – oraz specjalną mapą Górnos Śląskiego Okręgu Górniczego i złóż obszarów przygranicznych, za którą w roku 1885 odznaczony został rosyjskim Orderem św. Stanisława II Kl. Pod koniec swej kariery w służbie państwowej awansował do rangi wicestarosty górniczego. Przechodząc 1 lipca 1895 roku w stan spoczynku, odznaczony został Orderem Korony II Kl. Po przejściu na emeryturę zamieszkał w Berlinie, gdzie zmarł 27 listopada 1899 roku.

Ważniejsze publikacje: *Zusammenstellung der statistischen Ergebnisse des Bergwerks-, Hütten- und Salinenbetriebes in dem Preussischen Staate während der zehn*

Jahre von 1852 bis 1861. *Zeitschr. f. Berg. Hütt. Salinen*. 10, Suppl., 1863; Technologisches Wörterbuch [in deutscher, französischer und englischer Sprache], Gewerbe, Civil- und Militär-Baukunst, Artillerie, Maschinenbau, Eisenbahnenwesen, Strassen- und Wasserbau, Schiffbau und Schifffahrt, Berg- und Hüttenwesen. 3 Bde. Wiesbaden 1868 [2 wyd. 1869-70, 3 wyd. 1877-78, 4 wyd. 1887-91, 5 wyd. 1902-04]; Über die unter der Leitung des hiesigen Königl. Oberbergamts ausgeführten montanistischen Kartirungsarbeiten in den Erz und Steinkohlenrevieren Oberschlesiens und dem Steinkohlereviere von Waldenburg-Neurode. *Iber. SGVK* 53, 1876; Reise nach Nordamerika. *Ibid.* 55, 1878; Über die Kanalisation der Stadt Paris und die Berieselungsversuche in Gennevilliers. *Ibid.* 57, 1880; Ablagerungen von Schwefel in den Gyps- und Kalksteinschichten bei Pschow und Kokoschütz. *Ibid.*; Die Kartirungsarbeiten des Königlichen Oberbergamts in Breslau. *Ibid.*; Über das Schwefelbergwerk bei Kokoschütz. *Ibid.* 58, 1881; Über die bergbaulichen Lagerungskarten im ober-schlesischen Bergreviere. *Ibid.* 59, 1882; Projekt zur Anlage einer Eisenbahn über den Isthmus von Tehuantepek. *Ibid.* 60, 1883; Über die neuen Aufschlüsse von Blei- und Zinkerzen in Oberschlesien. *Ibid.* 61, 1884; Über die Arbeiten der preussischen Kommission zur Auffindung von Sicherheitsmassregeln gegen schlagende Wetter. *Ibid.* 63, 1886; Über physikalische Versuche an einem Gasometer. *Ibid.* 65, 1888; Über Glazial-Erscheinungen in der Gegend von Strehlen. *Ibid.*; Interessantes Vorkommen olivinreichen Basaltes. *Ibid.*; Über ein aussen stark verwittertes Stück Steinkohle im Diluvialsande. *Ibid.* 66, 1889; Über Gletscherschrammen und andere Gletschergebilde. *Ibid.*; Über die vom Kgl. Oberbergamt zu Breslau herausgegebenen bergbaulichen Kartenwerke Oberschlesiens. *Ibid.* 67, 1890; Über neue geognostische Funde in Oberschlesien. *Ibid.* 69, 1892; Über topographische Karten Oberschlesiens. *Ibid.*; Über Sandstein in Form von Miniatur-Basaltsäulen. *Ibid.*; Über die nordische Eiszeit. *Ibid.* 70, 1893; Über die Beziehungen der Basalte in den Vorbergen des Isergebirges zur Eiszeit. *Ibid.*; Über einen Quarzkantner aus dem Katzengebirge. *Ibid.*; Über die für die Weltausstellung von Chicago von dem hiesigen Königl. Oberbergamte gelieferten Beiträge. *Ibid.*; Über neue geologische Schriften und Kartenwerke. *Ibid.* 71, 1894; Über Bildung von Mondkratern. *Ibid.* 72, 1895; Über die Gletscherschrammen von Geppersdorf und Kreis Strehlen. *Ibid.*; Über die Karte des ober-schlesischen Bergreviers. *Ibid.*; Mineralogische Mitteilungen. *Ibid.* 73, 1896.

Źródła: Anonim, *Zeitschr. f. Berg. Hütt. Salinen*. 47, 1899, Beil. z. H. 5 (strony nie numerowane; portret); Perlick-Bergleute, s. 99, 254; Stopa S. Z., SS, s. 297, 404.

AMMANN PAUL

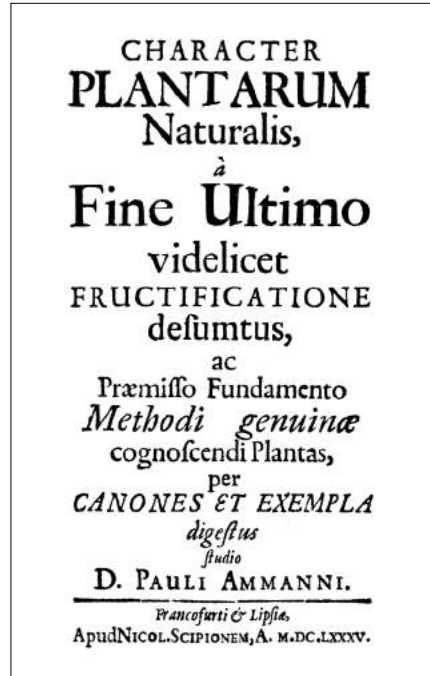
(1634-1691)

Wybitny botanik rodem z Wrocławia

W wersji zlatynizowanej jego nazwisko ma postać: Ammannus. Urodził się 31 sierpnia 1634 roku we Wrocławiu (Breslau). Studiował w Lipsku fizykę i medycynę. Po ukończeniu studiów wyruszył w podróż po Anglii i Holandii, z której powrócił do Lipska, gdzie w roku 1662 uzyskał stopień doktora medycyny. W roku 1674

mianowany został profesorem botaniki Uniwersytetu w Lipsku, a w roku 1682 – profesorem fizjologii.

Pod jego kierownictwem doprowadzony został do rozkwitu ogród botaniczny Uniwersytetu w Lipsku, ustępując ilością hodowanych w nim roślin jedynie ogrodowi w Altdorf. Poza katalogiem roślin z tego ogrodu, który ukazał się w roku 1675 roku, Ammann wydał w roku 1676 swoje najważniejsze dzieło botaniczne – „*Character plantarum naturalis*”. Dzieło to było kilkakrotnie przerabiane i wznawiane, a ostatnia jego

edycja, uzupełniona dodatkami autorstwa innych uczonych, ukazała się pod redakcją Daniela Nebła w roku 1700. Ammann zastosował w nim metody diagnozowania gatunków stworzone przez botaników Caesalpinusa i Morisona, wprowadził jednak do ich nomenklatury roślin szereg zmian, a za główne kryterium systematyki przyjął morfologię owoców. Tworząc nazwy mniejszą uwagę zwracał na cechy powierzchniowe roślin, większą wagę przywiązywał zaś do takich cech, które trafnie oddawały ich charakter, dzięki czemu oparł swoje nazewnictwo botaniczne na bardzo racjonalnych podstawach i był godnym poprzednikiem Linneusza.

W uznaniu zasług w roku 1664 przyjęty został do Akademii Dziwów Natury (Matrikel No. 28), w której, na cześć XVI-wiecznego profesora anatomii z Marburga, Johanna Dryandera, otrzymał przydomek

„Dryander”. Znany był nie tylko z rozległej wiedzy, ale i daleko posuniętego krytycyzmu, łatwo przerażającego się w skłonności do kpiny i złośliwości. Jego dzieła medyczne, poświęcone w dużej mierze medycynie sądowej, poddawały ostrej krytyce wydawane przez Fakultet Medyczny Uniwersytetu w Lipsku orzeczenia w sprawach sądowych. W wielu kwestiach odrzucał autorytet Arystotelesa, Hipokratesa i Galena, a w dziele „Irenicum Numae Pompilii” we właściwy sobie sposób podjął próbę ośmieszenia błędnych sądów starożytnych lekarzy i filozofów, na które zwykli powoływać się prawnicy. W roku 1673, wypowiadając się w „Paraenesis ad discentes” z niezwykłą szczerością o wątpliwościach i niepewności, jakie w jego czasach panowały we wszystkich dziedzinach medycyny, wszedł w spór z Eckardem Leichnerem, którego zarzuty odparł ostro rok później w „Archaeus synopticus”. Poza swymi głównymi dziełami opublikował szereg rozpraw i artykułów o treści przyrodniczej i medycznej. Zmarł 4 lutego 1691 roku w Lipsku.

Nazwisko Ammanna upamiętnia rodzaj *Ammannia* L. z rodziny krwawnicowatych (Lythraceae).

Ważniejsze publikacje: Quaestio de natura caloris nativi. Lipsiae 1657; Dissertatio de epilepsia. Lipsiae 1660 [cum Martinus Fridericus Friess]; Positiones Medicae: De Rabie vel Hydrophobia. Lipsiae 1662; Dissertatio Medica Inauguralis: De Febre Hungaria. Lipsiae 1668; Medicina critica sive decisoria. Erfurti 1670; Impotentia ab obstructione vasorum spermaticorum, et seminis egressus per foramina quaedam in parte dextra epigastrica. *Misc. Cur., Dec. 1. A. 2.*, 1671; Superfoetatio falsa, quam mentitus est motus aquarum hydropicarum. *Ibid.*; Curatio febris malignae, viperarum vivarum deglutitione. *Ibid.*; Lochiorum fluxus per nares. *Ibid.*; De Synovia. Lipsiae 1672; Paraenesis ad discentes circa Institutionem medicam emendationem occupata. Rudolstadt 1673; Archaeus synopticus, Eccardi Leichneri Archaeo synoptico Paraenesis ad discentes oppositus. Lipsiae 1674; Supellex botanica, sive enumeratio plantarum quae in horto medico lipsiensi et circa urbem progerminare solent. Lipsiae 1675; De necessaria Autopsia medicamentorum exoticorum. Lipsiae 1675; Character plantarum naturalis, a fine ultimo videlicet fructificatione desumptus. Lipsiae 1676 [wyd. 2. Francofurti et Lipsiae 1685] [strona tytułowa na il.]; De Bandura Zingalensium. *Misc. Cur., Dec. 2. A. 1.*, 1682; Hortus Bosianus, quoad exotica, descriptus. Lipsiae 1686; Irenicum Numae Pompilii, cum Hippocrate, quo veterum medicorum et philosophorum hypotheses in corpus iuris transumptae a praekonceptis opinionibus vindicantur. Francofurti et Lipsiae 1689; Praxis vulnere lethali: sex decadibus historiarum rariorum. Francofurti 1690.

Ważniejsze źródła: DSMBM 1, 1820, s. 176-179; EMM 2, Alk-And, 1790, s. 151-153; Goepfert-Pflanzenkunde, s. 198-199; Hirsch A., Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte 1, Berlin-Wien 1929, s. 115; Hirsch A., Jessen C. F. W., ADB 1, 1875, s. 402; Peuker-Nachrichten, s. 4-5; Sprengel A., AEWK, Sect. 1, Th. 3, 1819, s. 364-365; Uechtritz M., Übers. Arb. SGVK 1826, s. 56; Zedler-Lexikon 1, 1732, kol. 1744.

ANDRASZEK EDMUND

(1784-1837)

Przyrodnik w habicie

Urodził się 22 października 1784 roku w Bruntalu (Freudenthal) na Śląsku Opawskim (niektóre źródła podają jako miejsce jego urodzenia Frydek – Friedeck). Po ukończeniu szkoły pijarów w Lipniku koło Ołomuńca został na prośbę prowincjała ówczesnej prowincji galicyjskiej wraz z kilkoma innymi młodzieńcami znającymi dobrze język niemiecki przysłany do Polski. Tu we wrześniu 1799 roku przywdział habit, po czym odbył pierwszy rok nowicjatu w Opolu Lubelskim i drugi w Łukowie, ucząc się polskiego, francuskiego, greki i wielu innych dziedzin wiedzy.

Po odbyciu nowicjatu przez dwa lata był nauczycielem pierwszej i drugiej klasy kolegium pijarów w Łukowie, zaś w roku 1804 przeniesiono go do Opolu Lubelskiego, gdzie mianowano go profesorem nowicjatu. Święcenia kapłańskie przyjął w październiku 1808 roku. Od roku 1810 jako profesor i prefekt pracował ponownie w Łukowie, w roku 1811 – w Radomiu, w roku 1812 – w konwiktie pijarów w Warszawie, gdzie wykładał literaturę łacińską i polską, a od roku 1813 – jako magister nowicjatu ponownie w Opolu Lubelskim, gdzie uczył języków klasycznych i historii naturalnej, a prócz tego dzięki zbiorom A. Lubomirskiego urządził szkolny gabinet przyrodniczy. W roku 1818 został drugim konsultorem i sekretarzem prowincji, zaś rok później przeniesiono go do konwiku pijarów w Warszawie, gdzie przez cztery lata wykładał literaturę łacińską i grecką oraz naukę religii i obyczajów. W roku 1822 został pierwszym konsultorem prowincji i prefektem Szkoły Wojewódzkiej Pijarów w Warszawie, w której uczył greki w najwyższej klasie. Od roku 1823 był członkiem Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk. W roku 1825 został pierwszym asystentem i sekretarzem konsystorza, nie rezygnując jednak z pracy w szkolnictwie. U schyłku życia ponownie zaczął pracować jako magister nowicjatu.

Pozostawił po sobie skromny dorobek piśmienniczy wyłącznie z humanistyki (okolicznościowe ody łacińskie, drobne pisma publikowane na łamach Pamiętników Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, kazania, wydana w roku 1839 gramatyka języka łacińskiego), był jednak znakomitym przyrodnikiem, świetnym znawcą fauny i flory. Ze zbiorów własnych i zbiorów swoich uczniów urządził przy szkołach pijarskich gabinety przyrodnicze, zakładał również i porządkował biblioteki. Pod jego kierunkiem stawali pierwsze kroki dwaj wybitni przyrodnicy polscy – Antoni Waga i Jakub Ignacy Waga. Zmarł 24 czerwca 1837 w Warszawie, gdzie został też pochowany w Kościele Księżych Pijarów.

Ważniejsze źródła: Kowalska K., SBP, s. 48-49; Kowalska K., Rodzina Wagów w kulturze polskiej, Warszawa 1974, s. 82; Mowszowicz J., *ibid.*, s. 63; Prestowski J., w: Andraszek E., Gramatyka języka łacińskiego, Warszawa 1839, s. IV-XV; Słownik biograficzny pracowników książki polskiej, Warszawa-Lódź 1972, s. 12; Snoch-Leksykon, s. 16; Sobieszkański F. M., Encyklopedia Powszechna Orgelbranda I, 1859, s. 770.

ANDRÉ CHRISTIAN KARL

(1763-1831)

Kolekcjoner minerałów ze Śląska i Moraw

Pochodził z przechrzczonej rodziny żydowskiej, która w roku 1732 przybrała nazwisko André (właśc. Andréä). Urodził się 20 marca 1763 roku w Hildburghausen w zachodniej Turynii w rodzinie karczmarza Christiana André i Doroty z domu Neumann. Studiował prawo, pedagogikę i muzykę w Jenie. Od roku 1781 pracował jako sekretarz i guwerner w domu tajnego radcy von Wechmara w Rossdorf, potem – jako sekretarz i radca księstwa Waldeck. W roku 1782 założył w Arolsen zakład wychowawczy, który trzy lata później połączony został z instytutem pedagogicznym jego przyszłego teścia, Christiana Gotthilfa Salzmann, w Schnepfenthal. W roku 1788 André założył w Schnepfenthal szkołę dla dziewcząt, którą w roku 1790 przeniósł do Gotha. Od roku 1794 pracował jako guwerner w Eisenach. Przyczyną tych częstych zmian były jego liberalne, często uważane za niebezpieczne, zapatrywania na kwestie społeczne i polityczne. Z powodu swych poglądów przeniósł się w końcu roku 1798 do Brna, gdzie został dyrektorem miejscowej szkoły ewangelickiej. Na stanowisku tym pracował do roku 1812, kiedy to, z powodu problemów czynionych mu przez cenzurę, przeszedł na służbę u hrabiego Hugona Franza Salma, jako rządcą jego majątku.

Tak jak i w innych miejscach, również w Brnie prowadził wszechstronną działalność naukową i kultu-

ralną. Gdy druk wydawanego przez niego czasopisma „Patriotisches Tageblatt” po pięciu latach został wstrzymany przez cenzurę, założył czasopismo „Hesperus”, które w latach 1811-1820 drukowane było w Pradze, a potem, do roku 1831, w Stuttgarcie. Z jego inicjatywy w roku 1800 doszło w Brnie do połączenia Mährische Gesellschaft der Natur- und Vaterlandskunde z towarzystwem Freunde der Natur- und Vaterlandskunde. W powstałym tą drogą Privatgesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, które ostatecznie przekształciło się w Mährisch-Schlesische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, od roku 1807 pełnił obowiązki sekretarza.

Interesował się geologią i planował podjęcie badań geologicznych na całym obszarze Austro-Węgier, zaś po wizycie w Brnie →Abrahama Gottloba Wernera, profesora Akademii Górniczej we Freibergu, zamierzał, biorąc za wzór jego badania Saksonii, zorganizować podobne badania na obszarze Czech i Moraw, ale żaden z tych planów nie został zrealizowany. W latach 1800-1811 ukazało się 20 różnych pod względem tematyki i objętości prac jego autorstwa z dziedziny geologii, w których zajmował się mineralogią, eksploatacją surowców mineralnych oraz osobliwościami przyrodniczymi Śląska i Moraw. Najważniejszą z nich była „Übersicht der Gebirgsformationen und besonders der Übergangsformation in Mähren” – pierwszy pełny opis Morawskiego Krasu i pierwsza próba wyjaśnienia genezy zjawisk krasowych. André odkrył też złożo węgla koło Rosic i już w roku 1803, jako pierwszy w Brnie, ogrzewał nim swoje mieszkanie. W roku 1817 zbudował aparat do uzyskiwania z węgla gazu, którego używał do oświetlenia swego mieszkania. Jego zbiór minerałów, który kupił od niego hrabia Salm, stał się zaczątkiem zbiorów mineralogicznych Franzens-Museum w Brnie, inny – kupiony przez →Mükuscha i →Ensa – stał się zaczątkiem zbiorów muzeum gimnazjalnego w Opawie (Troppau).

Poza pracami z dziedziny geologii André opublikował też wiele artykułów z dziedziny geografii, etnografii i ekonomii. Często też do artykułów zamieszczanych na łamach wydawanych przez siebie czasopism dołączał własne komentarze, uzupełnienia i uwagi krytyczne, a ich objętość była niekiedy większa od objętości samych artykułów. Wiele razy, przyczyniając się w poważnym stopniu do rozwoju muzealnictwa na obszarze Moraw i austriackiego Śląska, pisał o potrzebie muzeów regionalnych i zakresie zadań, jakimi takie placówki powinny się zajmować. Zwracał też uwagę Towarzystwu Rolniczemu w Brnie na konieczność założenia zielnika i konieczność sporządzenia wykazu występujących na Śląsku i Morawach roślin. W roku 1815 przyczynił się do powstania w Brnie Towarzystwa Meteorologicznego.

Pracując przez 23 lata w Brnie, André zrobił wiele dla pogłębienia wiedzy o Morawach i Śląsku, a także dla rozwoju życia kulturalnego i instytucjonalnego na ich obszarze. Gdy jednak w swojej działalności zaczął natykać się na coraz poważniejsze przeszkody ze strony cenzury, przyjął zaproszenie króla Wirtembergii i w roku 1821 przeniósł się do Stuttgartu. Tam z tytułem radcy do końca życia pełnił obowiązki sekretarza Zentralstelle des landwirtschaftlichen Vereins für Ausbreitung gemeinnütziger Kenntnisse. Obok „Hesperusa” wydawał tam też „Nationalkalender” i „Lanwirtschaftliche Zeitschrift”. Zmarł 19 lipca 1831 roku w Stuttgartu. Był żonaty z córką pedagoga Christiana Gotthilfa Salzmann. Jeden z jego synów, Emil, był leśnikiem, drugi, Rudolf, propagatorem nowoczesnego rolnictwa.

W uznaniu zasług André przyjęty został w poczet członków m.in. Sachsische Ökonomische Societät w Lipsku, Naturforschende Gesellschaft w Halle, Societät der Forst- und Jagdkunde w Waltershausen, Akademie nützlicher Wissenschaften w Erfurcie, Botanische Gesellschaft w Regensburgu, Patriotisch-Ökonomische Gesellschaft in Böhmen w Pradze, K. K. Landwirtschaftsgesellschaft w Wiedniu, K. K. Landwirtschaftsgesellschaft in Steyermark w Grazu i Schlesische Gesellschaft für vaterländischen Kultur we Wrocławiu.

Ważniejsze publikacje: Nachtrag zu Herrn Salzmanns neuester Schrift über die Erziehung und dessen Nachricht von einer neuen Erziehungsanstalt. Leipzig 1784; Anhang zu den Salzmannischen Gottesverehrungen: in vier Vorträgen gehalten der Jugend zu Schnepfenthal. Leipzig 1787; Magazin zur Geschichte der Jesuiten. 10 Bde. Erfurt 1787-97; Kleine Wanderungen auch Größere Reisen der weiblichen Zöglinge zu Schnepfenthal, um Natur, Kunst und den Menschen immer besser kennen zu lernen. Leipzig 1788; Felsenburg: Ein sittlichunterhaltendes Lesebuch. Th. 1-3. Gotha 1788-89; Bildung der Töchter in Schnepfenthal. Göttingen 1789; Der Freymaurer oder compendiöse Bibliothek alles Wissenswürdigen über geheime Gesellschaften. W: Compendiöse Bibliothek der gemeinnützigsten Kenntnisse für alle Stände, Abth. 25, Göttingen 1789; Friedrichs des Einzigen authentische Charakteristik aus seinen eigenen Geständnissen: Ein Handbuch für Fürsten, Officiere und alle höhere Stände. Berlin 1790; Über den Unterricht der Geographie: An alle Besitzer der Raff'schen Schriften, besonders Schulmänner und Kenner zur Rechtfertigung meines Planes bey der Umarbeitung derselben. Göttingen 1790; Georg Christian Raff's Geographie für Kinder. Nach des Verfassers Tode fortgesetzt von Christian-Carl Andre. Th. 1-3. Göttingen 1790-91 [2 wyd. Göttingen 1794]; Gemeinnützige Spaziergänge auf alle Tage im Jahr für Eltern, Hofmeister, Jugendlehrer und Erzieher: zur Beförderung der anschauenden Erkenntnisse besonders aus dem Gebiete der Natur und Gewerbe der Haus- und Landwirthschaft. Th. 1-10. Braunschweig 1790-97 [mit J. M. Bechstein]; Der Kaufmann, oder compendiöse Bibliothek alles Wissenswürdigen für den denkenden Kaufmann. Gotha und Halle 1794 [mit G. H. Buse]; Der Arzt oder compendiöse Biblio-

thek des Wissenswürdigsten aus der Medicin für Nichtärzte aus den gebildeteren Ständen. Eisenach 1795; Der Arithmetiker, oder compendiöse Bibliothek alles Wissenswürdigen aus der bürgerlichen Rechnungskunst. Eisenach 1795; Der Zoologe, oder compendiöse Bibliothek des wissenswürdigen aus der Thiergeschichte und allgemeinen Naturkunde. Eisenach und Halle 1795; Der Astronom oder compendiöse Bibliothek des Wissenswürdigsten aus den gesammten astronomischen Wissenschaften. Eisenach 1797; Der Baumeister, oder compendiöse Bibliothek des Wissenswürdigsten um neue Gebäude aller Art zweckmäßig anzulegen, oder alte zu erhalten und zu verbessern. Eisenach und Halle 1797; Deutsch-Französisches Wörterbuch aller solcher Hauptwörter deren sinnliche Gegenstände für die Anschauung 6-12 jähriger Kinder gehören und passen. 4 Bde. Halle 1797-1800; Manuel portatif pour servir d'entretien aux promenades journalières et pour expliquer aux élèves les objets concernans les arts et la nature, selon qu'ils se rencontrent et d'après les promenades de Mr. André. Brunswick 1798; Merkwürdigkeiten der Natur, Kunst und des Menschenlebens. 2 Th. Erfurt 1798-99 [2 wyd. 1804]; Anleitung zum Studium der Mineralogie, für Anfänger. Wien 1804; Das Markgrathum Mähren. Brünn 1804; Übersicht der Gebirgsformationen und besonders der Übergangsformation in Mähren. Zugleich als Leitfaden für denkende und forschende Besucher der mährischen Kalkhöhlen. *Patriotisches Tagblatt* 66-67, 1804; Hesperus, oder Belehrung und Unterhaltung für die Bewohner des Österreichischen Kaiserstaates. 43 Bde. Brünn 1810-32; Neuer Nationalkalender für die gesammte Österreichische Monarchie. 6 Bde. Brünn 1811-20; Ökonomische Neuigkeiten. Prag 1811-50; Neueste geographisch-statistische Beschreibung des Kaiserthums Österreich. Weimar 1813; Vaterländisches Magazin für Landwirthe und Forstmänner. 2 Bde. Prag 1813-14; Kurzer Abriss der Geographie des österreichischen Kaiserthums. Prag 1814; An Freunde und Kenner der Obstbaumzucht. Brünn 1816; Anleitung zur Veredlung des Schafviehs: nach Grundsätzen, die sich auf Natur und Erfahrung stützen. Prague 1816; Neuer Nationalkalender für die gesammte österreichische Monarchie. Prag 1816-20; Kurze Belehrung über den Gyps. Prag 1818; Fünfzehnjähriger praktischer Wirtschafts-Exempel durch Verbesserung eines vernachlässigten Bauerngutes. Prag 1819; Hausbuch für Familien. Prag 1821; Statistische Übersicht und Merkwürdigkeiten der europäischen und ausser-europäischen Staaten. Prag 1821; Neueste Zahlenstatistik der europäischen und aussereuropäischen Staaten. Stuttgart 1823.

Ważniejsze źródła: Brückner, ADB 1, 1875, s. 432-433; Elvert-Bücher, s. 198-199, 203; Elvert-Gesellschaft, I, passim, II, s. 119-120; Elvert-Literatur, s. 267, 327; Franke H., Orel V., Christian Carl André (1763-1831) as a mineralogist and an organizer of scientific sheep breeding in Moravia, w: Gregor Mendel and the Foundation of Genetics, Brno 1983, s. 47-56; Meinhold W., NDB 1, 1953, s. 275; Musil R., Moravská geologie IV, Universitas, č. 4, 2001, s. 3-5; Musil R., Sloupsko-šoňovské jeskyně: Jeskynní bludiště pod Bradinami, jeho historie a význam, Brno 2002, s. 29, 31, 33, 36-37, 160, 165, 166; Staněk-Mineralogie, s. 9, 11, 12; Wurzbach-Lexikon 1, 1857, s. 35-36.

APPUN KARL FERDINAND

(1820-1872)

Badacz Wenezueli, Gujany i Brazylii

Urodził się 24 maja 1820 roku w Bolesławcu (Bunzlau), w rodzinie księgarza Karla Friedricha Appuna. Po ukończeniu szkoły miejskiej w rodzinnym mieście i gimnazjum w Głogowie (Glogau) rozpoczął pracę w księgarni swojego ojca, a ponieważ miał tutaj łatwy dostęp do różnego rodzaju książek, oddał się z zapalem studiowaniu nauk przyrodniczych, zwłaszcza botaniki, zoologii i mineralogii. Drogą samokształcenia zdobył w krótkim czasie tak rozległą wiedzę, że zaimponował nią nawet Humboldtowi, którego poznał podczas pobytu w Berlinie.

Za radą Humboldta oraz przy wsparciu ze strony króla Fryderyka Wilhelma IV i Akademii Nauk w Berlinie w roku 1849 wyjechał wraz z preparatorem Philippem Leopoldem Martinem (który zastąpił później jako autor podręcznika „Die Praxis der Naturgeschichte”) do Wenezueli, gdzie przez blisko 10 lat wędrował przez najbliższe okolice, zbierając okazy roślin, zwierząt i minerałów. Skrzętnie odnotowywał też zaobserwowane fakty geograficzne i ciekawostki etnograficzne, a prócz tego rysował i malował wszystko, co wydało mu się godne uwiecznienia. Okazał się przy tym uzdolnionym rysownikiem i malarzem, którego prace, a zwłaszcza pejzaże, stały się ozdobą wielu galerii i chlubą wielu prywatnych kolekcjonerów.

W roku 1859, po krótkim pobycie w Europie, na zlecenie administracji brytyjskiej rozpoczął badania Gujany. Przewędrował w poszukiwaniu interesujących okazów większą część tej kolonii oraz dużą część Brazylii, podążając wzdłuż nurtu Rio Branco, Rio Negro i Amazonki aż do Tabatinga i granic Peru. Badania te zajęły mu również bez mała dziesięć lat. Zebrane w tym okresie kolekcje różnych rodzajów drewna z Ameryki Południowej zdobyły dwie nagrody na wystawie przemysłowej w Londynie w roku 1861.

W ciągu prawie 20 lat, podczas których Appun samotnie prowadził badania flory i fauny w tropikalnych lasach Wenezueli, Gujany i Brazylii, ukazało się zaledwie kilka jego broszurek i artykułów. Obszerne, własnoręcznie ilustrowane dzieło poświęcone przyrodzie Ameryki Południowej ukończył i opublikował dopiero po swoim powrocie do Niemiec w roku 1869. Była to wydana w roku 1871 w Jenie książka „Unter den Tropen”. Jej pierwszy tom poświęcony był Wenezueli i prostował niektóre błędne sądy Humboldta (m.in. na temat zimowego snu krokodyli i polowania na wężorze elektryczne przy użyciu koni), zaś poświęcony Gujanie tom drugi wnosił szereg istotnych uzupełnień do badań Schomburgka. Najcenniejsze były w niej opisy wielu nowych gatunków roślin, spostrzeżenia na temat bujnej roślinności tropikalnych lasów, uwagi na temat roślin wykorzystywanych przez człowieka, informacje o gospodarce rolnej w klimacie tropikalnym, a także interesujące obserwacje etnograficzne. Pewnym mankamentem tego dzieła był fakt, że w zasadzie składało się ono z następujących jeden po drugim szczegółów, bez szerszego spojrzenia na całość. Poza tą książką Appun opublikował w czasie swego trzyletniego pobytu w Niemczech wiele artykułów o treści przyrodniczej i etnograficznej w czasopiśmie „Ausland” oraz w innych periodykach.

W roku 1872 powrócił do Gujany Brytyjskiej, by kontynuować badania tropikalnej przyrody. Ukazująca się w Georgetown „Royal Gazette” z 18 lipca tegoż roku doniosła o jego śmierci w kolonii karnej Mazaruni, gdzie prowadził badania naukowe. Podobno z biegiem lat jego nieufność do Indian przerodziła się w manię przesławowca, skutkiem czego był

przekonany, że Indianie nieustannie czyhają na jego życie i dla obrony przed nimi nosił przy sobie stale naczynie z kwasem siarkowym. Wskutek nieszczęśliwego przypadku wylał sobie ten kwas na twarz i oczy tak fatalnie, że mimo wszelkich starań nie udało się go utrzymać przy życiu i po kilku dniach zmarł. Jego nazwisko upamiętnili Joseph Dalton Hooker w nazwie rodzaju *Appunia* i Ronald d'Oyley Good w nazwie rodzaju *Appunetia* – obydwu z rodziny marzanowatych. Prócz tego upamiętnione zostało również w takich nazwach gatunkowych, jak: *Anthurium appunianum* Schott, *Caladium appunianum* Hort ex Engler, *Geonoma appuniana* Spruce, *Philodendron appunii* G. S. Bunting, *Phoradendron appuni* Trel., *Psychotria appuniana* Steyermark, *Tillandsia appuniana* Baker i *Vitex appuni* Moldenke.

Największy zbiór zielnikowy Appuna pochodzący z Gujany zachował się w Royal Botanic Gardens w Kew. Okazy pochodzące z Wenezueli zachowały się w zielniku Muzeum Historii Naturalnej w Londynie. Pewna liczba okazów zachowała się też w zbiorach zielnikowych w Berlinie, Nowym Jorku, Wiedniu i Paryżu.

Ważniejsze publikacje: Beobachtungen auf Neue Reise nach Venezuela im December 1848 und Januar 1849. *Monatsber. Verh. Ges. Erdk. Berlin, N. F. 6*, 1849; Beiträge zur Pflanzenphysiognomie Venezuela's. *Bonplandia 4*, 1856; Volksnamen einiger theils einheimischer, theils eingeführter Pflanzen Venezuela's. *Ibid.*; Über die Behandlung von Sämereien und Pflanzen des tropischen Süd-Amerika, besonders Venezuela's. Von Carl Ferdinand Appun in Venezuela. Bunzlau 1858; Karl Ferdinand Appuns Reisen in British Guyana. *Globus 8*, 1865; Aus dem Leben der Neger in British Guyana. *Ibid. 14*, 1868; Eine Nacht am Rio Takutu in British Guyana. *Ibid. 17*, 1870; Die Getränke der Indianer Guyanas. *Ibid. 18*, 1870; Unter den Tropen. Wanderungen durch Venezuela, am Orinoco, durch British Guyana und am Amazonenstrome in den Jahren 1849-1868. Erster Band: Venezuela. Zweiter Band: British Guyana. Mit sechs vom Verfasser nach der Natur aufgenommenen Illustrationen. Jena 1871 [strona tytułowa na il. 2] [przekł. holenderski – Reis door Venezuela – J. B. Rietstap, Arnhem, 1872; przekł. rosyjski – Под тропиками – St. Petersburg, 1873, przekł. hiszpański – En los trópicos – F. de Ritter, Caracas, 1961]; Appun's Wanderungen durch Venezuela. *Ausland 44*, 1871; Beiträge zur Insecten-Fauna von Venezuela und British Guyana. *Ibid. 45*, 1872; Die Goajira-Indianer. *Ibid. 56*, 1883.

Źródła: Berner-Landsleute, s. 225; Embacher-Lexikon, s. 11; Hase A., Beiträge zur Geschichte der Deutschen biologischen Forschung in Ibero-Amerika, Ibero-Amerikan Archiv 8, 1934, s. 50-51; Humboldt A. v., Befürwortung der von Carl Ferdinand Appun und Leopold Martin geplanten naturwissenschaftlichen Reise nach Südamerika, Flora 31, 1848, s. 607; Krämer W., Die Entdeckung und Erforschung der Erde, Leipzig 1953, s. 200-201; Loewenberg, ADB 1, 1875 s. 508-509; portret z: Artistas y Cronistas Extranjeros en Venezuela 1825-1899, Caracas 1993.

BAENITZ CARL GABRIEL

(1837-1913)

Badacz flory Łużyc, edytor znanych wydawnictw zielnikowych

Urodził się 28 stycznia 1837 roku w Bierzwniku (Marienwalde) koło Choszczna (Arnswalde) w ówczesnej Brandenburgii. Ukończywszy w roku 1857 seminarium nauczycielskie w Neuquelle, pracował w szkołach w Lubsku, Zgorzelcu (Görlitz), Bydgoszczy, by w roku 1868 osiąść w Królewcu, gdzie początkowo pracował w Löbenichtschen Mittelschule, później zaś w Höhere Töchterschule. Dla potrzeb szkolnictwa opracowywał też wysoko oceniane podręczniki – bardzo długo niesłabnącym powodzeniem cieszył się zarówno „Der naturwissenschaftliche Unterricht in gehobenen Lehranstalten”, obejmujący wszystkie dziedziny nauk przyrodniczych, jak i odrębne podręczniki do poszczególnych dziedzin.

Dość wcześnie zajmował się już botaniką, o czym najlepiej świadczy zarówno wydana w roku 1861 praca poświęcona florze Dolnych Łużyc, jak i pierwsze wydawnictwa zielnikowe: od roku 1860 wydawał wraz z J. F. Cafflishem, M. Britzelmayrem, H. K. Hausknechtem, B. Steinem i A. J. Tauscherem „Herbarium florae phanerogamicae Germaniae et Helvetiae”, które do roku 1870 objęło około 2 tysięcy arkuszy w 22 fascykułach; obok tego wydał również liczące 165 arkuszy „Herbarium norddeutscher Juncaceen, Cyperaceen und Gramineen” (Bromberg, 1865) oraz liczące 125 arkuszy zielnik „Nord- und Mitteldeutschlands Juncaceen und Cyperaceen” (Görlitz, 1865). Mniej udanym przedsięwzięciem było „Herbarium Americanum”, które z uwagi na liczne problemy zakończyło żywot po wydaniu 20 fascykułów. Przez wiele lat obiektem zainteresowania Baenitza była jemięta i drzewa będące jej żywicielami. Wiele nowych jej żywicieli opisał z obszaru wschodnich Prus i z obfitujących w jemięta okolic Wrocławia (Breslau).

W roku 1867 zdał w Królewcu egzamin rektorski, zaś cztery lata później uzyskał w Rostocku stopień doktora filozofii na podstawie pracy „Beiträge zur Flora des Königreichs Polen”. W roku 1892 przeszedł w stan spoczynku, w zasadzie z uwagi na stan zdrowia, jednak również w zamiarze zajęcia się pracą naukową. Zamieszkawszy we Wrocławiu, w pierwszej kolejności zabrał się za uaktualnienie swego podręcznika, którego treść wobec szybkiego postępu w naukach przyrodniczych była już nieco przestarzała. Wkrótce potem wznowił pracę nad rozpoczętym w roku 1868 „Herbarium europaeum” (częściowo wydanym też jako „Herbarium meist seltener und kritischer Pflanzen Deutschlands und der angrenzender Länder”). Pracę nad tym ogromnym wydawnictwem zielnikowym, do którego sam zebrał bogate materiały podczas podróży po Norwegii i Dalmacji, a które objęło 10522 arkusze w 122 fascykułach, ukończył w roku 1901.

Po ukończeniu „Herbarium europaeum” niemal natychmiast zabrał się za pracę nad „Herbarium dendrologicum”, wydając do końca swego życia 36 fascykułów. W pracy nad tym zielnikiem, dzięki któremu świat dowiedział się o pięknych, cennych drzewostanach wrocławskich parków i promenad, wspierały go władze Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Przez długie lata niemal codziennie można było spotkać charakterystyczną sylwetkę Baenitza, w kapeluszu o szerokim rondzie i rozwianym płaszczu, w Parku Szczytnickim, gdzie zwykł przechadzać się wśród wszystkich bliskich jego sercu drzew. Od roku 1895 Baenitz był członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny. Do końca życia nigdy bez ważnych powodów nie opuszczał posiedzeń jego Sekcji Zoologiczno-Botanicznej. Zmarł 3 stycznia 1913 roku we Wrocławiu. Jego nazwisko upamiętnione zostało m.in. w nazwach gatunkowych: *Acalypha baenitzii* Pax, *Adiantum baenitzii* Rosenstock, *Asperula baenitzii* Heldreich ex Boissier, *Beloperone baenitzii* H. Winkler, *Cestrum baenitzii* Lingelsheim, *Cotoneaster baenitzii* Pax, *Cyperus baenitzii* Boeckeler, *Hieracium baenitzii* (Nägeli et Peter) Üksip, *Ischnosiphon baenitzii* Pax, *Justicia baenitzii* (H. Winkler) C. Ezcurra, *Potamogeton baenitzii* Gandoger, *Potentilla baenitzii* Borbas, *Quercus x baenitzii* A. Camus, *Rhododendron baenitzianum* Lauterbach, *Rosa baenitzii* Christ i *Rubus baenitzii* Sudre.

Arkusze zielnikowe Baenitza odnotowane są w ponad 50 zbiorach zielnikowych na całym świecie. Liczne, zachowane do dziś w zbiorach zielnikowych Uniwersytetu Wrocławskiego arkusze włączone są do Zielnika →Lauterbacha. Duża liczba jego arkuszy zielnikowych znajduje się też w zbiorach w Paryżu i Göteborgu.

Ważniejsze publikacje: Exkursionen durch die Ober- und Niederlausitz. *Verh. Bot. Ver. Prov. Brandenb.* 2, 1860; Flora der östlichen Niederlausitz. Mit besonderer Berücksichtigung der Umgebung von Neuzelle, Guben, Sommerfeld u. Sorau. Zum Gebrauche auf Excursionen. Görlitz 1861; Beiträge zur Flora der Oberlausitz aus den Jahren 1860 und 1861. *Verh. Bot. Ver. Prov. Brandenb.* 3-4, 1861-62; Ein *Scirpus*-Bastard. *Ibid.* 3-4, 1861-62; Nachtrag zur Flora der östlichen Niederlausitz. Mit besonderer Berücksichtigung der Umgebungen von Neuzelle, Guben, Sommerfeld, Sorau, Pforthen, Triebel, Muskau und Krossen. Görlitz 1868; In das Riesengebirge. Mit pflanzengeographischer Skizze. *Schl. Prov. Blätt. N. F.* 9, 1870; Physik für Volksschulen. Nach methodischen Grundsätzen bearbeitet. Berlin 1871; Lehrbuch der Physik in populärer Darstellung. Nach methodischen Grundsätzen für gehobene Lehranstalten, sowie zum Selbstunterrichte. Berlin 1871; Zur Flora von Danzig. *Schriften Phys. Ök Ges. Königsberg* 14, 1873; Lehrbuch der Zoologie in populärer Darstellung. Nach methodischen Grundsätzen für gehobene Lehranstalten, sowie zum Selbstunterrichte bearbeitet. Berlin 1876; Lehrbuch der Botanik in populärer Darstellung. Nach dem natürlichen Systeme und unter steter Berücksichtigung des linne'schen Systems für Gymnasien, Realschulen, Seminarien, Präparandenanstalten und landwirthschaftliche Institute. Berlin 1877; Lehrbuch der Botanik in populärer Darstellung: Nach methodischen Grundsätzen für gehobene Lehranstalten, sowie zum Selbstunterrichte. Berlin 1878; Leitfaden für den Unterricht in der Botanik. Nach methodischen Grundsätzen. Berlin 1879; Leitfaden für den Unterricht in der Zoologie. Nach methodischen Grundsätzen bearbeitet. Berlin 1880; Leitfaden für den Unterricht in der Physik nach methodischen Grundsätzen. Berlin 1883; Über seltene und neue schlesische Rubi im Herbarium europaeum. *Österr. Bot. Zeitschr.* 46, 1896; Neue Rubi. *Jber. SGVK* 86, 1909; *Viscum album* var. *quercinum*. *Ibid.*; Die Keimpflanzen der Holzgewächse. *Ibid.* 87, 1910; *Viscum album quercinum*. *Ibid.* 88, 1911; Allgemeines über *Viscum album* L. und neue Nährpflanzen desselben in Schlesien und Ostpreussen. *Ibid.* 89, 1912.

Źródła: Anonim, *Allg. Bot. Zeitschr.* 19, 1913, s. 32; Abromeit J., Neuhoff W., Lebensbeschreibungen ost- und westpreussischer Botaniker, *Jber. Preuss. Bot. Ver.* 1930-36, 1937, s. 175-192 (portret); Grummann-Handbuch, s. 59; Pax-Pflanzenwelt, s. 12; Rostański-Historia, s. 293; Weisfert J. N., *Biographisch-litterarisches Lexikon für Königsberg und Ostpreussen, Königsberg* 1898, s. 8; Winkler H., *Jber. SGVK* 91, 1914, Nekrologe, s. 4-5.

BARTONEC FRANZ

(1850-1924)

Badacz Zagłębia Krakowskiego i Zagłębia Karwińsko-Ostrawskiego

Przyszedł na świat 17 sierpnia 1850 roku w Budziszowicach (Budischowitz) w powiecie opawskim (Kreis Troppau), jako pierwsze z siedmiorga dzieci Josefa Bartonca i jego żony Marianny, z domu Beinhauer. Uczęszczał do szkół ludowych w Budziszowicach i Hrabinie (Hrabyne, Hrabín), później zaś do szkoły

realnej i gimnazjum w Opawie (Opava, Troppau). Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości zatrudniony został w roku 1867 jako kreslarz i mierniczy przez budowniczego Heinricha Halla w Opawie. Pracował u niego do roku 1870, kiedy to został powołany do służby wojskowej, którą odbywał najpierw w Krakowie, a potem w Wiedniu, gdzie nadzorował prace związane z budową nowego wodociągu miejskiego.

Zwolniony z armii w roku 1873, rozpoczął jako mierniczy pracę w kopalni księcia Salma w Ostrawie (Ostrava, Ostrau). Na ten sam rok datuje się początek jego współpracy z →Dionysem Štúrem, który, gromadząc materiały do prac „Die Culm-Flora des mährisch-schlesischen Dachschiefers” i „Die Culm-Flora der Ostrauer und Waldenburger Schichten”, szukał właśnie doświadczonych zbieraczy skamieniałości w kopalniach Zagłębia Ostrawsko-Karwińskiego. O tym, że pomoc Bartonca miała dla Štúra duże znaczenie, świadczą zarówno liczne wzmianki o nim we wspomnianych pracach, jak i liczba opisanych tam skamieniałości pochodzących z kopalni księcia Salma oraz nowy gatunek paproci, której Štúr nadał nazwę *Sphenopteris bartoneci*.

W roku 1887 jako inspektor górniczy i hutniczy Bartonec wstąpił na służbę u hrabiego Potockiego, w którego imieniu kierował kopalnią węgla oraz hutą cynku w Sierszy, kopalnią galmanu w Trzebieonice i kopalnią glinek ogniotwórczych w Grojcu. Nadzorował też drażnienie szybu Artur w Sierszy, szybu Krystyna w Trzebieonice i budowę linii kolejowej na trasie Trzebinia-Siersza. Prowadząc badania geologiczne w okolicach Krzeszowic, wyróżnił na tym obszarze karbońskie warstwy z Tenczynka. Owocem jego zainteresowań górnośląskim karbonem była też wydana w roku 1894 mapa geologiczna, na której wykazał ścisły związek Zagłębia Karwińsko-Ostrawskiego i Zagłębia Krakowskiego z obszarami wydobywania węgla w pruskiej części Śląska i w Zagłębiu Dąbrowskim.

W roku 1907, przeszedłszy na emeryturę, Bartonec zamieszkał w miejscowości Háj ve Slezsku (Freiheit-sau) w pobliżu Ostrawy. W latach 1908-1914 jako niepłatny ochotnik wykonał na zlecenie Zakładu Geologicznego Rzeszy w Wiedniu geologiczne zdjęcia okolic Ostrawy i Opawy. Zajmując się przede wszystkim kulem, próbował na kreślonych mapach rozgraniczyć jego strefy piaskowcowe i łupkowe, a także ściśle odgraniczyć kulem od karbonu produktywnego. Poza tym, opierając się na danych używanych z wierceń w Racimowie (Vratimov, Ratimau) i Paskowie (Paskov, Paskau), badał możliwość występowania karbonu produktywnego pod nasunięciem karpackim i wykazał obecność utworów morskiego miocenu w obrębie utworów kulmowych koło Wrnbna (Vrbno, Würben).

Chociaż był samoukiem, uważany był za wybitnego eksperta w dziedzinie geologii oraz górnictwa i utrzymywał kontakty z wieloma wybitnymi uczonymi. Wyniki swych badań publikował nie tylko w czasopismach niemieckojęzycznych, ale i w czesko- i polskojęzycznych. Był korespondencyjnym współpracownikiem zakładów geologicznych w Wiedniu i Berlinie, członkiem Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie i wielu towarzystw naukowych, m.in. Towarzystwa Przyrodniczego w Opawie. Po roku 1918 był również współpracownikiem Czecho-słowackiego Zakładu Geologicznego w Pradze, dla którego opracował mapę geologiczną czeskiego Śląska w skali 1:25000 i szereg ekspertyz związanych z budową zapór. U schyłku życia pracował prócz tego nad szczegółową mapą zapadlisk Zagłębia Ostrawsko-Karwińskiego w skali 1:2880, której celem było wytyczenie obszarów nie nadających się pod budownictwo.

W uznaniu zasług otrzymał m.in. tytuł radcy górniczego i Order Franciszka Józefa I Kl. z Koroną. Zmarł w miejscowości Háj ve Slezsku 19 grudnia 1924 roku. W roku 1970, w 120 rocznicę jego urodzin, z inicjatywy Krajoznawczego Koła z Budziszowic obok domu, w którym przyszedł na świat, zasadzone zostały pamiątkowe lipy.

Ważniejsze publikacje: Paläontologischer Anhang. W: Monographie des Ostrau-Karwiner Steinkohlenreviers. Teschen 1885; Welche Aussichten haben Schürffungen im Wassergebiet der Oder oberhalb von Ostrau? *Österr. Zeitschr. Berg. Hütten.* 41, 1893; Über die Lagerung der Steinkohlenflöze in der Gegend von Brzezinka bei Myslowitz. *Ibid.*; Gräfl. Andr. Potocki'sche Berg- und Hüttenwerke in Galizien. W: Grossindustrie. Bd. 1. Wien 1898; Die Steinkohlenablagerung Westgaliziens und deren volkswirtschaftliche Bedeutung. Mit 2 Karten. *Österr. Zeitschr. Berg. Hütten.* 49, 1901; Die Erdwachsablagerung Galiziens. Wien 1902; Galizien. W: Die Mineralkohlen Österreichs. Wien 1903; Die erzführenden Triasschichten Westgaliziens. *Österr. Zeitschr. Berg. Hütten.* 54, 1906; Über die triadischen Zink- und Bleierzlagerstätten im

Grossherzogtum Krakau. *Ibid.*; Das Deckgebirge des Ostrauer Kohlenbeckens. *Ibid.*, 1909; Das Krakauer Kohlenbecken. *Ibid.*; Über einen neuen Fundpunkt des marinen Miozäns im Sudetengebiet. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1910; Über die weitere Umgebung des mährisch-schlesisch-polnischen Kohlenbeckens. *Österr. Zeitschr. Berg. Hütten.* 60, 1912; Über die Ursachen von Bodenbewegungen im Ostrau-Karwiner Bergrevier. *Montanistische Rundschau* 5, 1912; Über Kohlensäuredurchbrüche. *Ibid.*, 1913; Über Kohlensäureausbrüche beim Stienkohlenbergbau in Niederschlesien, Südfrankreich und Mähr.-Ostrau. *Österr. Zeitschr. Berg. Hütten.* 62, 1914; Über die geologisch-montanistischen Verhältnisse des südwestlichen Teiles von Polen. Gewidmet den im Felde stehenden Bergleuten. *Ibid.*; Monographie des Eisenwerkes Witkowitz. *Montanistische Rundschau* 8, 1915; Der Berg- und Hüttenmännische Teil der Kriegsausstellung in Wien. *Ibid.*; O hornické a hutnickém průmyslu na Slovensku. *Hornické a hutnické listy* 16, 1915; Průmyslnýk do vysvětlení hranic východní krakowského karbonu. *Czasopismo Górnictwo-Hutnictwo* 2, 1917; O hornictví a užitečných nerostech Slezska. *Hornický vestník* 2, 1920; Hornicko-geologický oddíl průmyslové a živnostenské výstavy v Moravské Ostravě. *Ibid.* 5, 1923; O hornictví a užitečných nerostech Slezska. *Vlastivědný sborník slezský* 1, 1925.

Ważniejsze źródła: Anonim, *Montanistische Rundschau* 18, 1925, s. 235-236; Bílková-Slovník I, s. 480-482; Fussek E., *Ostschlesische Porträts* 1, Berlin 1991, s. 44-46 (portret); Götzinger G., *Verh. Geol. Bundesanst. Wien*, 1925, s. 70-71; Myška M., *BSSSM* 2, 1994, s. 14-15; Pchálek B., Pchálek J., *Geolog František Bartonec, Vlastivědné listy* 7, 1981, č. 1, s. 36-37; Perlick-Bergleute, s. 152, 269; Stopa S. Z., *SS*, s. 470.

BEILSCHMIED CARL TRAUGOTT (1793-1848)

Badacz flory okolic Bytomia Odrzańskiego i Oławy

Urodził się 19 października 1793 roku w Olszynie Lubańskiej (Langenöls) w rodzinie tkacza. Rodziców stracił w wieku dwóch lat i odtąd jego wychowaniem zajmowali się dziadek i ciotka. Dorastał w wielkiej biedzie i gdyby nie pomoc pewnego arystokraty, który wziął na siebie koszty jego nauki, w ogóle nie mógłby marzyć o wykształceniu. W roku 1803 przyjęty został jako uczeń do zakładu kształcenia sierot w Bolesławcu (Bunzlau), stamtąd zaś cztery lata później przeniósł się do aptekarza Seybolda z Bytomia Odrzańskiego (Beuthen am Oder), który uznał go za zdatnego do nauki zawodu farmaceuty.

Ucząc się zawodu, Beilschmied zainteresował się szczególnie botaniką i chemią, ponieważ jednak jego pryncypał nie posiadał zbyt wielu książek, musiał je pożyczać od jednego z miejscowych lekarzy. W roku 1814 przeniósł się do Wrocławia (Breslau), gdzie poznał →Schummela, zaś 4 lata później wrócił na prośbę swego dawnego pryncypała do Bytomia

Odrzańskiego. Tam pod wpływem lektury dzieł Humboldta zajął się badaniem miejscowej flory i geograficznego uwarunkowania jej składu. Od roku 1819 pracował jako pomocnik aptekarski w Berlinie, gdzie uzupełniał swoje wykształcenie słuchając wykładów i zwiedzając muzea. W roku 1820 przeniósł się do Bonn, gdzie rozpoczął studia na tamtejszym uniwersytecie. Szkic poświęcony florze okolic Bytomia Odrzańskiego nie tylko zapewnił mu stypendium, ale i zwrócił na niego uwagę → Neesa von Esenbeck, który zatrudnił go przy porządkowaniu uniwersyteckiego zielnika.

W roku 1822 Beilschmied wrócił na Śląsk i rozpoczął pracę jako prowizor u aptekarza Mendego w Oławie (Ohlau). Gdy cztery lata później jego pracodawca zmarł, Beilschmied, żeniąc się z wdową po nim, Henriettą Fryderyką Mende, z domu Koschel, stał się właścicielem apteki.

Posiadając własną aptekę, stał się panem własnego czasu, którego więcej mógł odtąd poświęcać zagadnieniom naukowym. Nadal interesowała go przede wszystkim geografia roślin, której poświęcił swoją książkę z roku 1831. Nieco później przetłumaczył z języka angielskiego „Nixus plantarum” Lindleya i pracę o geograficznym podziale flory Wielkiej Brytanii Hewetta Cottrella Watsona. W roku 1837 został doktorem honoris causa Uniwersytetu Wrocławskiego, rok później zaś przyjęty został w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników.

Od roku 1835 Beilschmied chorował na gruźlicę, jednak dzięki kuracjom w znanych uzdrowiskach udało mu się na prawie dziesięć lat zahamować

postępy choroby, dzięki czemu mógł podróżować z rodziną po Europie, a nawet wędrować po Alpach. Nie miał własnych dzieci, toteż z radością przyjął na wychowanie osieroconą siostrzenicę swej małżonki. Gdy w roku 1845 wyszła ona za mąż za aptekarza Walperta z Wąsosz (Herrnstadt), sprzedał aptekę w Oławie i wraz z żoną zamieszkał u przybranej córki i zięcia.

Do roku 1847 Beilschmied czuł się dobrze, później jednak objawy gruźlicy zaczęły powracać. Zmarł 6 maja 1848 roku w Wąsosz. Jego nazwisko upamiętnił Nees von Esenbeck w nazwie rodzajowej *Beilschmidia* z rodziny wawrzynowatych. Jego duży zielnik został po jego śmierci sprzedany przez zięcia Beilschmieda, Walperta, i jego dalsze losy pozostają nieznane. Duplikaty niektórych arkuszy zachowały się w Instytucie Botanicznym w Strassburgu.

Ważniejsze publikacje: Über einige bei pflanzengeographischen Vergleichen zu berücksichtigende Punkte, in Anwendung auf die Flora Schlesiens. Breslau 1829; Pflanzengeographie, nach Alexander von Humboldt's Werke über die geographische Vertheilung der Gewächse: mit Anmerkungen, grösseren Beilagen aus anderen pflanzengeographischen Schriften und einem Excurse über die bei pflanzengeographischen Floren-Vergleichen nötigen Rücksichten. Breslau 1831; Nixus plantarum, die Stämme des Gewächsreiches. Verdeutscht durch C. T. Beilschmied: mit einer Vorerinnerung von C. G. Nees von Esenbeck. Nürnberg 1834 [strona tytułowa na il.]; Bemerkungen über die geographische Vertheilung und Verbreitung der Gewächse Grossbritanniens: Bes. nach ihrer Abhängigkeit von d. geographischen Breite, der Höhe u. d. Klima: Von Hewett Cottrell Watson: Übers. u. mit Beil. u. Anm. vers. von C. T. Beilschmied. Breslau 1837.

Źródła: Grumann-Handbuch, s. 62; Nowack-Lexikon 1, 1836, s. 6-7; Pax-Pflanzenwelt, s. 12-13; Walpert H., Schles. Prov. Bl. 128, 1848, s. 318-325.

BEINERT CARL CHRISTIAN

(1793-1868)

Badacz flory, skamieniałości i meteorytów

Urodził się 15 stycznia 1793 roku w Wojciechowie (Woitsdorf) koło Bierutowa (Bernstadt) w rodzinie ubożego nauczyciela i organisty. Za radą pastora Gottfrieda Benjamina Menzla, który udzielał mu lekcji łaciny, postanowił zostać aptekarzem i w roku 1806 zaczął naukę u aptekarza Raschke w Bierutowie. Po sześciu latach nauki zdał egzamin i jako pomocnik pracował u swego nauczyciela jeszcze przez trzy lata.

Obszerną wiedzę w zakresie nauk przyrodniczych przyswoił sobie w tym okresie samodzielnie, dysponując bardzo skromnymi pomocami naukowymi, a kompletowany wówczas z dużym zapalem zielnik dostarczył wielu nowych informacji na temat śląskiej

flory. W roku 1815 Beinert został pomocnikiem aptekarza Mende w Oławie (Ohlau), zaś rok później rozpoczął pracę w aptece królewskiego asesora medycznego Fischera we Wrocławiu (Breslau). Tu, rozwijając swe zainteresowania naukowe, spędził trzy i pół roku, po czym w roku 1819 trafił do apteki znanego farmaceuty, wydawcy „Journal der Pharmazie”, doktora Trommsdorfa w Erfurcie. Na tamtejszym uniwersytecie słuchał wykładów swego pryncypała z fizyki, chemii i farmacji oraz wykładów prof. Bernhardiego z botaniki i mineralogii, w Instytucie Farmaceutycznym wykonywał zlecone mu analizy chemiczne i, za zgodą Trommsdorfa, prowadził zajęcia i wycieczki botaniczne. Zawarł tu też znajomość z członkiem Królewskiej Komisji Egzaminacyjnej, doktorem Lucae, który wystarał się dla niego o posadę w aptece swej matki w Berlinie. Pracę w tej aptece Beinert rozpoczął w roku 1821, a swój pobyt w Berlinie wykorzystał również, by przygotować się do egzaminu państwowego, który zdał z wyróżnieniem. Po roku wyruszył z doktorem Lucae w podróż po Saksonii i Czechach, a następnie wrócił do Wrocławia, gdzie anonimowy dobroczyńca ofiarował mu pieniądze umożliwiające rozpoczęcie studiów medycznych.

W roku 1822 rozpoczął naukę na Uniwersytecie Wrocławskim, jednak już w następnym roku trafiła mu się okazja kupna apteki w Jedlinie Zdroju (Charlottenbrunn), zaś niezbędne środki na ten cel ofiarował mu asesor Fischer. W tej sytuacji Beinert zrezygnował ze studiów, w lipcu 1823 kupił aptekę i przeniósł się do Jedliny, gdzie już wkrótce ożenił się z Fryderyką Rumpę. Nie sprzeniewierzył się jednak nauce, przez szereg lat badał florę okolic Jedliny, zbierał minerały i skamieniałości, a za pracę o meteorycie z Brunowa (Braunau) otrzymał tytuł doktora honoris causa Fakultetu Filozoficznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Opublikowana w roku 1849 wspólnie z →prof. Goepertem praca o kopalnej florze karbońskiej okolic Wałbrzycha (Waldenburg) nagrodzona została przez Holenderską Akademię Nauk. W roku 1841 Beinert odznaczony został Orderem

Czerwonego Orła IV Kl., zaś w roku 1856 – tymże Orderem III Kl. Był członkiem-korespondentem i członkiem honorowym wielu towarzystw naukowych, w tym również Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników, do której przyjęty został w roku 1857 (Matrikel nr 1838) z przydomkiem „Volkman II”. Utrzymywał też korespondencyjne kontakty z wieloma uczonymi z różnych krajów, wśród których były również takie sławy, jak prezes Londyńskiego Towarzystwa Geologicznego i brytyjskiej Królewskiej Służby Geologicznej, sir Roderick Impey Murchison.

Przez wiele lat gościnny Beinert był centralną postacią życia towarzyskiego i kulturalnego Jedliny, której przysłużył się pisząc przewodnik po tej miejscowości, odkrywając dwa nowe źródła wód mineralnych, urządzając – będący atrakcją miejscowości – park Carlshain z halą spacerową i działając aktywnie na stanowisku inspektora źródeł i zdrojów. Po śmierci pierwszej żony ożenił się z Christianą Wilhelminą Dömmeling. W roku 1860 zrezygnował z pracy w aptece, którą przekazał swemu synowi, Hermannowi. Pod kilku latami uległ paraliżowi i resztę życia spędził przykuty do łóżka. Zmarł 20 grudnia 1868 roku w Jedlinie Zdroju.

Jego nazwisko upamiętniają dwa gatunki kopalnych roślin: *Eristophyton beinertianum* (Goepert) Zalessky i *Araucarioxylon beinertianum* (Goepert) Kremp.

Ważniejsze publikacje: Vorschlag zur Vereinigung zweier Linne'schen Pflanzengattungen, oder wodurch unterscheidet sich die Gattung *Ledum* von *Sempervivum*? *Flora* 5, 1822; Blühende Pflanzen am 23. Dezember bei Charlottenbrunn. *Bull. Naturwiss. Sect. SGVK*, 1826; Über einen in Charlottenbrunn gefundenen Bauchpilz. *Ibid.*, 1827; Ein bei Charlottenbrunn gefangenes Exemplar von *Acherontia atropos*. *Übers. Arb. SGVK*, 1828; Die Lebensfrage der Apotheke. Gegenrede, Fragen und Vorschlag. Breslau 1844; Der Meteorit von Braunau. Breslau 1848; Abhandlungen über Beschaffenheit und Verhältnisse der fossilen Flora in den verschiedenen Steinkohlen-Ablagerungen eines und desselben Reviers, begründet auf die Untersuchungen in dem Wiessstein-Altwasser-Waldenburger Becken. *Verhandlungen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem*, 1849 [mit H. R. Goepert]; Die verschobenen oder zertrümmerten Kieselgeschiebe im östlichen Revier des Niederschlesischen Waldenburger Steinkohlengebirges. W: Denkschrift der Schlesischer Gesellschaft für vaterländische Kultur bei ihrem 50jährigen Bestehen. Breslau 1853; Geognostisch-botanische Excursion des Schlesischen Forstvereins am 5. Juli 1856. *Verh. Schles. Forstver.*, 1856; Charlottenbrunn als Trink- und Badekur-Anstalt. Charlottenbrunn 1859; Über die Nutzenanwendung von *Juniperus communis* in forstwirtschaftlicher Beziehung. *Verh. Schles. Forstver.*, 1864.

Źródła: Anonim, *Jahrb. Schles. Forstver.*, 1869, s. 449-451 (bibliografia); Cohn F., *Jber. SGVK* 72, 1894, Abt. II, Bot.

Sect., s. 17-19; Goepfert-Bestrebung, s. 211; Mularczyk-Historia, s. 133; Oelsner T., Jber. SGVK 47, 1869, s. 289-291; Pax-Pflanzenwelt, 17; portret z pocztówki z Jedliny Zdroju z roku 1895: Muzeum w Wałbrzychu, sygn. MW/H-6544.

BERNSTEIN HEINRICH AGATHON

(1828-1865)

Badacz awifauny Indonezji, Moluków i Nowej Gwinei

Urodził się 22 września 1828 roku we Wrocławiu (Breslau) w rodzinie Georga Heinricha Bernsteina, znanego lekarza i orientalisty. Chociaż na Uniwersytecie Wrocławskim studiował medycynę, pod wpływem →prof. Gravenhorsta zainteresował się również zoologią. Po uzyskaniu w roku 1853, na podstawie rozprawy „De anatomia Corvorum”, stopnia doktora medycyny wyjechał do Holandii. Tam zdał państwowy egzamin lekarski, potem zaś wyjechał do Batawii (Dżakarty), gdzie władze Wschodnich Indii Holenderskich powierzyły mu stanowisko dyrektora sanatorium w uzdrowisku Gadok na Jawie, u podnóża góry Gede.

W czasie wolnym od służbowych obowiązków Bernstein prowadził na Jawie badania ornitologiczne, które zaowocowały opisem życia prawie 70 gatunków ptaków. Badając salangany (*Collocalia*) z rodziny jerzyków wyjaśnił, z jakich materiałów zbudowane są ich jadalne gniazda. Opublikowane w języku niemieckim i holenderskim wyniki tych badań przyniosły mu już wkrótce uznanie w kręgach naukowych, za którym przyszło członkostwo w Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników, do której przyjęty został w maju 1854 roku (Matrikel No. 1701), otrzymując przydomek „Reinwaldt II”, oraz honorowe członkostwo Niemieckiego Towarzystwa Ornitologicznego w roku 1862. Jego dorobek naukowy zwrócił również uwagę Hermanna Schlegla, który postanowił zachęcić młodego, zdolnego

lekarza do współpracy z Muzeum Historii Naturalnej w Lejdzie, oraz holenderskiej administracji kolonialnej, która w roku 1859 powierzyła mu organizację ekspedycji zoologiczno-geograficznych dla zbadania Moluków i Nowej Gwinei.

Po założeniu bazy w Ternate na wyspie Batian Bernstein rozpoczął badania Moluków, a szczególnie Halmahery – największej wyspy archipelagu, gdzie zebrano bardzo dużo cennych okazów przyrodniczych. Cenne okazy znaleziono też w roku 1863 na Waigeo, jednak niezdrowy klimat tej wyspy przyczynił się do śmierci kilku członków ekspedycji i poważnych chorób wśród reszty, z samym Bernsteinem włącznie. Gdy wrócił do zdrowia, udał się do Batawii i z władzami Wschodnich Indii Holenderskich ustalił, że celem kolejnej wyprawy będzie Nowa Gwinea oraz wyspy leżące u jej brzegów. W roku 1864 stanął na czele 24-osobowej, wyposażonej w 2 statki ekspedycji. Wywiązała się ona doskonale z powierzonych jej zadań naukowych oraz politycznych, z których największe znaczenie miało nawiązanie kontaktów handlowych z nowo odkrytymi ziemiami, jednak w styczniu 1865 doszło do krwawych walk z krajowcami i ekspedycja musiała opuścić Nową Gwineę. Bernstein, który niewiele troszczył się o swoje zdrowie, w bagnistych okolicach Kalwal na wybrzeżu Nowej Gwinei zachorował na malarię i 19 kwietnia 1865 roku zmarł w pobliżu wyspy Batanta, w drodze powrotnej do Batawii.

Swoje bogate zbiory przyrodnicze rozdzielił już w roku 1860 między muzea w Lejdzie, Berlinie i Wrocławiu. Prywatna część zbiorów Bernsteina, która obejmowała balgi, jaja, gniazda i szkielety ptaków, wypchane ssaki i gady oraz czaszki zwierzęce i ludzkie, po jego śmierci przekazana została przez jego matkę Muzeum Zoologicznemu Uniwersytetu Wrocławskiego. Niektóre z nich zachowały się do dziś w Muzeum Przyrodniczym we Wrocławiu. Największy zbiór zgromadziło Muzeum w Lejdzie, w którego posiadaniu znalazły się wszystkie zebrane przez Bernsteina okazy z lat 1860-1865, a wśród nich 181 okazów ssaków, 2000 – ptaków, 212 – gadów, 211 – ryb, 10215 – owadów, 42 – innych bezkręgowców, 588 – muszli. Spośród opisanych z tej kolekcji nowych gatunków na jego cześć nazwano jedną rybę – *Muraenopsis bernsteini* Bleekers – oraz trzy ptaki – *Sterna bernsteini* Schlegel, *Megapodius bernsteini* Schlegel i *Centropus bernsteini* Schlegel. Jego nazwisko upamiętnił też H. von Rosenberg w nazwach dwóch podgatunków ptaków z południowo-wschodniej Azji – *Chalcopsitta atra bernsteini* i *Eos bornea bernsteini*.

Ważniejsze publikacje: *Microstoma hiemale*, eine neue Pilzgattung aus der Gruppe der Perizoideen. *Nova Acta Leop.* 23, 1852; Bijdrage tot de nadere kennis van het geslacht *Collocalia* Gr. (*Cypselus esculentus* et *nidificus*).

Verh. Kon. Nat. Ver. Ned. Indië 2, 1857; Over de zoogenoemde Eetbare Vogelnesten en den Nestbouw van eenige andere Javasche Vogels. *Ibid.* 3, 1858; Beiträge zur näheren Kenntniss der Gattung *Collocalia* Gr. (*Cypselus esculentus* et *nidificus*). *Nova Acta Leop.* 26, 1858; Over het soortelijk verschil van *Falco lymnateus* Horsf. en *Falco niveus* T. (*Spizaetus cirrhatus* Bp.). *Verh. Kon. Nat. Ver. Ned. Indië* 6, 1859; Over eene merkwaardige anomalie den oorsprong der Arteriae Carotides, waargenomen bij *Pitta cyanura* Vieillot. *Nat. Tijdschr. Ned. Indië* 19, 1859; Über die Nester der Salanganen. *Journ. f. Ornith.* 7, 1859; Über Nester und Eier einiger Javanischer Vögel. *Ibid.* 7, 8, 9, 1859-61; Über das Vorkommen eines einzigen Hodens bei *Centropus medius* Müller und *Centropus affinis* Horsf. *Arch. f. Anat.*, 1860; Over monochorie of het voorkomen van eenen enkelen testiculus bij *Centropus medius* Müller en *Centropus affinis* Horsf. *Nat. Tijdschr. Ned. Indië* 21, 1861; Tweede oölogische bijdrage. *Ibid.* 22, 1862; Over een nieuwen Paradijsvogel (*Schlegelia calva*), en eenige andere nieuwe vogels. *Ibid.* 27, 1867; Beschouwingen en opmerkingen over H. von Rosenberg's „Overzicht der papegaaisoorten in den Indischen Archipel". *Ibid.*; Voorloopige mededeelingen nopens reizen in den Molukschen Archipel. *Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde* 14, 17, 1867-70; Dagboek van Dr. H. A. Bernstein's laatste reis van Ternate naar Nieuw-Guinea, Salawati en Batanta 17 October 1864 – 19 April 1865. Bewerkt door S. C. J. W. Musschenbroek. Gravenhage 1883.

Źródła: Anonim, Schlesier im Auslande auf wissenschaftlichen Reisen, Schles. Prov. Bl. N. F. 3, 1864, s. 223; Anonim, Schlesier im Auslande, *ibid.* 4, 1865, s. 292; Berner-Landsleute, s. 243; Embacher-Lexikon, s. 37; Finsch O., *Journ. f. Ornith.* 14, 1866, s. 130-139; Gebhardt-Ornithologen, s. 34; Grube E., Über die von Dr. Agathon Bernstein in Java gesammelten (im zoologischen Museum aufgestellten) Naturalien, nebst Mitteilungen über Bernstein's Lebensschicksale, *Jber. SGVK* 50, 1873, s. 51-55; Martens E. v., *Journ. f. Ornith.* 14, 1866, s. 139-143; Schimmelpennig K. A., *ADB* 2, 1875, s. 484; Stresemann E., *NDB* 2, 1955, s. 135; portret ze zbiorów Museum für Naturkunde der Humboldt-Universität zu Berlin (Bestand: Pal. Mus., Signatur: B I/29).

BEYRICH HEINRICH ERNST

(1815-1896)

Autor map geologicznych Dolnego Śląska

Pochodził z rodziny, która w czasach Fryderyka II przyczyniła się poważnie do rozwoju hodowli jedwabników w Brandenburgii. Urodził się 31 sierpnia 1815 roku w Berlinie, w rodzinie Friedricha Gottloba Beyricha, właściciela fabryki jedwabiu, i Karoliny Dames. Ukończywszy w wieku 16 lat gimnazjum, wstąpił na Uniwersytet Berliński.

Wykazywał wyraźne uzdolnienia w kierunku nauk przyrodniczych, wahał się jednak w wyborze specjalności między botaniką, zoologią a mineralogią, i dopiero za sprawą Christiana Samuela Weissa wybrał tę ostatnią. W roku 1834 wyjechał do Bonn,

gdzie pod wpływem Augusta Geорга Goldfussa szybko zapomniał o mineralogii i z zapałem zajął się paleontologią. Po ukończeniu nauki przez dwa lata wędrował ze swym przyjacielem, Juliušem Ewaldem, po Niemczech, Francji, Szwajcarii i północnych Włoszech. Stopień doktora filozofii uzyskał w roku 1837 na podstawie dysertacji o goniatytach Reńskich Gór Łupkowych (*De Goniatitibus in Montibus Rhenanis occurrentibus*, Berolini 1837). Dysertacja ta zbliżyła go do →Leopolda von Bucha, który wówczas również zajmował się kopalnymi głowonogami, i ten nieprzerwany kontakt z wybitnym uczonym, który trwał aż do śmierci Bucha, wywierał ciągły wpływ na naukową działalność Beyricha.

W roku 1841 habilitował się on w Berlinie, a równocześnie, jako współpracownik Ministerstwa Handlu, przydzielony został do kierowanego przez von Dechena zespołu zdjęć geologicznych. Jako obszar zdjęciowy powierzono mu Śląsk, który, poza obszarami z silnie rozwiniętym górnictwem węgla i rud, był krainą dość słabo jeszcze zbadaną. Prace na tym obszarze trwały do roku 1867, kiedy to gotowy był komplet arkuszy w skali 1:100000 dla całego obszaru Dolnego Śląska oraz mapa obejmująca część Śląska Opolskiego. Arkusze obejmujące obszar pokrytej formacjami osadowymi części Dolnego Śląska Beyrich wykonał samodzielnie, pozostałe zaś z G. Rose, J. Rothem i F. Runge.

Badania utworów kredowych Śląska skłoniły go pod koniec lat 40-tych do przeprowadzenia badań porównawczych w okolicach Ratzbony i w górach Harzu, a powstała wówczas mapa obrzeżenia Harzu między Halberstadt i Quedlinburgiem miała duże znaczenie dla rozwoju znajomości kredy północnych Niemiec. Poza pracami kartograficznymi i stratygraficznymi Beyrich opublikował w tym okresie również prace o trylobitach z obszaru Czech. W roku 1848 znalazł się, obok →Leopolda von Bucha, →Rudolfa von Carnalla i innych, w gronie założycieli Niemiec-

kiego Towarzystwa Geologicznego i przez szereg lat był redaktorem oraz wydawcą czasopisma tego towarzystwa.

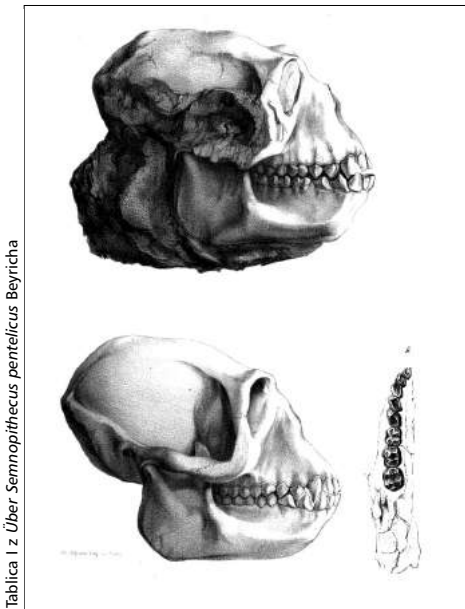
Jego wpływ na rozwój geologii i paleontologii rósł, w miarę jak zajmował coraz wyższe i coraz bardziej znaczące stanowiska. W roku 1853 został członkiem Akademii Nauk w Berlinie, w roku 1855 – kustoszem zbiorów mineralogicznych Ministerialnego Wydziału Kopalń, Hut i Salin, w roku 1857 – wykładowcą Akademii Górniczej w Berlinie i kustoszem uniwersyteckich zbiorów mineralogicznych, w roku 1865 – profesorem zwyczajnym geologii i paleontologii na Uniwersytecie Berlińskim, w roku 1868 – kierownikiem zespołu zdjęć geologicznych, w roku 1873 – drugim dyrektorem założonego właśnie pruskiego Krajowego Zakładu Geologicznego, w roku 1874 – prezesem Niemieckiego Towarzystwa Geologicznego, a w roku 1875 – dyrektorem połączonych Museen für Naturkunde w Berlinie. W kartografii geologicznej przełomowe znaczenie miały wprowadzone przez niego jednolite skale map – 1:50000 i 1:100000 oraz skala 1: 25000 stosowana dla zdjęć geologicznych. Jako dyrektor Krajowego Zakładu Geologicznego był w swoich czasach uczonym zupełnie nowego typu – organizatorem znakomicie dobranego i skutecznie realizującego wyznaczone zadania zespołu specjalistów.

Spośród jego prac wydanych po roku 1850 największe znaczenie miała opublikowana w roku 1854 praca poświęcona stratygrafii trzeciorzędu, w której wprowadził pojęcie oligocenu. Cenne były również jego prace dotyczące stratygrafii kredy i czerwonego

spągowca. W dziedzinie paleontologii opublikował pierwszą część nieukończonego dzieła o trzeciorzędowych mięczakach północnych Niemiec, która przez szereg lat uchodziła za wzorcowe opracowanie kopalnej fauny, a ponadto prace poświęcone triasowym amonitom i liliowcom oraz prace o kopalnych kręgowcach, m.in. o rodzaju *Semnopithecus* z Pikermi i o paleozoicznych rybach. Był członkiem honorowym i członkiem-korespondentem licznych towarzystw naukowych, cieszył się zaufaniem kręgów rządowych oraz szacunkiem uczniów i uznaniem kolegów po fachu. Na Międzynarodowym Kongresie Geologicznym w Bolonii Beyricha i Hauchecorne'a zaszczycono zamówieniem na geologiczną mapę Europy, a w roku 1885 pełnił Beyrich obowiązki przewodniczącego Międzynarodowego Kongresu Geologicznego w Berlinie.

Pod koniec życia z upodobaniem zajmował się badaniem niektórych obszarów Alp, jednak nie opublikował już na ten temat żadnej większej pracy. Przez wiele lat żył w szczęśliwym, choć bezdzietnym związku z Klementyną Helm, znaną autorką książek dla dzieci, i do późnej starości cieszył się dobrym zdrowiem. Zmarł 9 lipca 1896 roku w Berlinie. Jego nazwisko upamiętnione zostało m.in. w rodzajowej nazwie sylurskich małżoraczków *Beyrichia* i karbońskich głowonogów *Beyrichoceratoides* oraz w nazwach gatunkowych ramienionoga *Glassia beyrichi* Kayser, małżów *Nucula beyrichi* Schauroth i *Lima beyrichi* Eck, oraz głowonogów *Homoceras beyrichianum* Koninck, *Balatonites beyrichi* (Frech), *Hibolites beyrichi* (Oppel) i *Crioceras beyrichi* Karstner.

Ważniejsze publikacje: Beiträge zur Kenntniss der Versteinerungen des Rheinische Übergangsgebirge. Berlin 1837; Über die Entwicklung des Flötzgebirges in Schlesien. *Arch. f. Miner.* 18, 1844; Über einige böhmische Trilobiten. Berlin 1846; Untersuchungen über Trilobiten. Berlin 1846; Über die Auffindung von alltertiären Fossilien in den Thonlagern bei Berlin. *Ber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1847; Über *Xenacanthus Decheni* und *Holacanthodes gracilis*, zwei Fische aus der Formation des Rothliegenden in Nord-Deutschland. *Ibid.*, 1848; Über das Glatzer Übergangsgebirge. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 1, 1849; Über das Quadersandsteingebirge in Schlesien. *Ibid.*; Petrefacten aus oberschlesischen Muschelkalke. *Ibid.* 2, 1850; Über mitteltertiäre Reste von Miechowitz bei Beuthen. *Ibid.*; Geognosie der Gegend südlich von Reinerz. *Ibid.* 3, 1853; Die Conchylien des norddeutsches Tertiärgebirges. *Ibid.* 5-9, 1853-57; Graptolithen im schlesischen Gebirge. *Ibid.* 6, 1854; Über die Stellung der Hessischen Tertiärbildungen. *Ber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1854; Die Kreideformation in Schlesien. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1854; Über die Lagerung der Kreideformation im Schlesische Gebirge. *Ibid.*, 1855; Über die geologische Karte von Niederschlesien *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 8, 1856; Über die Braunkohleformation in Schlesien. *Jber. SGVK* 34, 1856; Über den Zusammenhang der norddeutschen Tertiärgebirges, zur Erläuterung einer Übersichtskarte. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*,

Tablica I z Über *Semnopithecus pentelicus* Beyricha

1856; Über die Crinoiden des Muschelkalks. *Ibid.*, 1858; Über die Abgrenzung der Oligocänen Tertiärzeit. *Monatsber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1859; Über *Semnopithecus pentelicus*. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1861 [tab. I na il. 2]; Über Lias- und Jura-Bildungen in der Gegend von Füssen. *Monatsber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1861; Über das Vorkommen St. Cassianer Versteinerungen bei Füssen. *Ibid.*, 1862; Über einige Trias-Ammoniten aus Asien. *Ibid.*, 1864; Über eine Kohlenkalk-Fauna von Timor. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1865; Über einige Cephalopoden aus dem Muschelkalk der Alpen und über verwandte Arten. *Ibid.*, 1867; Über die Basis der Crinoidea brachiata. *Monatsber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1871; Über jurassische Ammoniten von Mombassa. *Ibid.*, 1877; Über Hildebrandt's geologische Sammlungen von Mombassa. *Ibid.*, 1878; Über geognostische Beobachtungen G. Schweinfurth's in der Wüste zwischen Cairo und Suès; mit einem Anhang: Untersuchung der vulcanischen Gesteine aus der Gegend von Abu-Zäbel am Ismadlia – Canal durch Hrn. Dr. Arzruni. *Sitz. Ber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1882.

Ważniejsze źródła: Bildnisse berühmter Mitglieder der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin 1950, No. 44 (portret); Quenstedt W., NDB 2, 1955, s. 208; Tobien H., Dictionary of scientific biography 2, New York 1970, s. 108-110; Zittel K. A., ADB 46, 1902, s. 536-538.

BLANDOWSKI WILHELM THEODOR LUDWIG VON*

(1822-1878)

Badacz ojczyzny kangurów

Pochodził ze zniemczonej rodziny Błędowskich herbu Wieniawa, która na Śląsku znana była już na początku XVII wieku. Urodził się 21 stycznia 1822 roku w Gliwicach (Gleiwitz) w rodzinie oficera pruskiego korpusu medycznego Feliksa von Blandowskiego i jego żony Leopoldyny z domu Woysch, która pochodziła z Pilczyc (Pilsnitz) koło Wrocławia (Breslau). W roku 1834, mając 12 lat, rozpoczął naukę w szkole kadetów w Chełmnie, z której w roku 1836 został zwolniony lub też usunięty. Naukę kontynuował następnie w Katolickim Gimnazjum w Gliwicach, a w latach 1841-43

uczył się, m.in. pod kierunkiem →Rudolfa von Carnalla, w Szkole Górniczej w Tamowskich Górach (Tarnowitz). W roku 1842 miał przyjemność oprowadzać podróżującego po okolicach Kluczborka (Kreutzburg), Lublińca (Lublinitz) i Olesna (Rosenberg) →prof. Goepperta, którego kolekcję bursztynów wzbogacił dwoma okazami znalezionymi w okolicach Bytomia. W roku 1843, ukończywszy Szkołę Górniczą, rozpoczął pracę w należącej do dóbr koszęcińskich kopalni rud żelaza „Obersteiger” w Zumpach (Sumpen) koło Boronowa (Boronow).

W latach 1844-47 studiował w Akademii Górniczej w Berlinie, gdzie uzyskał dyplom inżyniera górniczego. Następnie pracował jako sztygar objazdowy w kopalni „Król” koło Chorzowa, jednak w roku 1848 w związku z wydarzeniami Wiosny Ludów został zwolniony dyscyplinarnie. Wówczas powołany został lub wstąpił na ochotnika do służby wojskowej i w randze kaprala brał udział w prusko-duńskiej wojnie o Schleswig-Holstein.

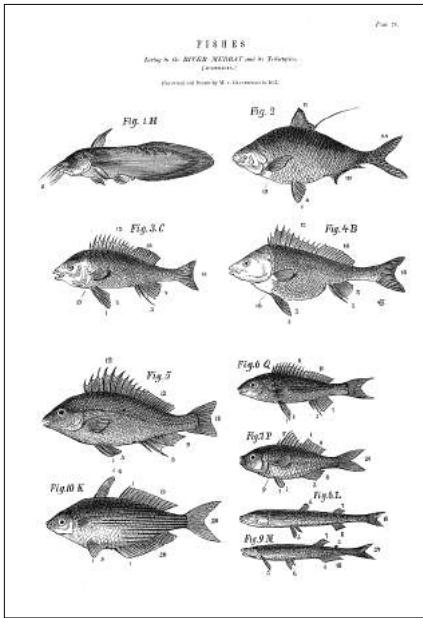
W roku 1849 na pokładzie statku „Ocean” przybył z Hamburga do Adelajdy i u La Trobe, gubernatora stanu Wiktoria, rozpoczął zabiegi o posadę geologa. Zabiegi te dały rezultat po 10 miesiącach, głównie dzięki pomocy księdza Kavela oraz dzięki jakości sporządzonych przez Blandowskiego w tym okresie map stanu Wiktoria. Już w tym czasie widoczna była jego imponująca wiedza geograficzna, geologiczna, zoologiczna, botaniczna i etnologiczna, a ponadto okazał się biegłym rysownikiem i fotografem, który dokumentował zarówno zjawiska geologiczne, jak i przyrodę Australii oraz życie Aborygenów.

W latach 1851-53 próbował, podobno z dość dobrym skutkiem, szukać złota w Nowej Południowej Walii, a w roku 1852 wymieniany był jako jeden z inicjatorów i organizatorów Geological Society of Victoria. W roku 1853, już jako mieszkaniec Melbourne, współpracował z geologiem rządowym Alfredem Selwynem i wystąpił do gubernatora z prośbą o subwencję na wydanie ilustrowanej historii naturalnej stanu Victoria.

Gdy w marcu 1854 postanowiono stworzyć w Melbourne muzeum przyrodnicze, Blandowskiego mianowano kustoszem jego zbiorów, zaś w czerwcu tegoż roku Blandowski znalazł się w gronie ośmiu założycieli Philosophical Society of Victoria, w którym był członkiem rady, a później honorowym sekretarzem i członkiem dożywotnim. Jeszcze w tym samym roku rozpoczął badania okolic Melbourne w promieniu 60 mil, a na przełomie 1854 i 1855 roku kierował wyprawą badawczą wzdłuż brzegów zatoki Port Phillip oraz na wyspy French, Phillip i Sandstone. W roku 1855 wydał w Melbourne „Australia Terra Cognita” – zbiór rycin pogrupowanych według tematów: „Geological Views in Victoria”, „Geological views in South Australia”, „Fossils of Victoria”, „Fossils of South Australia”,

Tablica 70 z Australia Terra Cognita Blandowskiego

„Vegetation of Victoria”, „Fishes”, „Birds of Victoria” i „Aborigines of Australia”.

W roku 1856 decyzja profesora McCoya, w wyniku której zbiory geologiczne Muzeum Historii Naturalnej przeniesione zostały na Uniwersytet w Melbourne, wzbudziła protesty Blandowskiego i członków Philosophical Society of Victoria. Pozostały one bez echa, a McCoy szkodził odtąd Blandowskiemu na każdym kroku. Pod koniec 1856 roku, mimo przeszkód z jego strony, Blandowski na zlecenie rządu stanu Victoria wyruszył na wyprawę wzdłuż dolnego biegu rzeki Murray. Z 16 ludzi już wkrótce pozostał tylko sam Blandowski ze swym pomocnikiem Kreffttem, gdyż pozostałych uczestników zraziły napotkane trudności. W ciągu ośmiu miesięcy obaj podróżnicy przemierzili 2 tysiące kilometrów, żywiąc się, gdy skradziono im żywność, drobnymi torbaczkami i papugami. Mimo licznych przeszkód udało im się dotrzeć do Adelajdy z 28 skrzyniami, które zawierały 18 tysięcy okazów i setki rysunków.

Po powrocie do Melbourne Blandowski zabrał się za opracowanie zbiorów zgromadzonych podczas tej wyprawy, jednak, gdy nowe gatunki ryb z rzeki Murray nazwał nazwiskami najwybitniejszych członków Philosophical Society of Victoria, okazało się, że użycie takich zwrotów w opisach ryb, jak „żyje w błocie” (*Brosmius bleasdalii*), czy „łatwo rozpoznawalna z powodu niskiego czoła i wielkiego brzucha” (*Cernua eadesii*) uznali oni za obraźliwe i zażądali wyjaśnienia. W roku 1858 na łamach prasy oskarżono go ponadto, że nie przekazał Muzeum Historii Naturalnej części zbiorów, którą on sam uznał za kolekcję prywatną,

gdź zawierała okazy i rysunki zbierane i rysowane w niedziele. W tej sytuacji Blandowski postanowił opuścić Australię i, w marcu 1859 na pokładzie pruskiej barkentyny „Matylda” wyruszył przez Jawę do Plymouth, skąd udał się do Londynu. Przywiezione z Australii zbiory liczące tysiące szkiców, zdjęć, minerałów i wypchanych zwierząt wzbudziły tu zainteresowanie uczonych tej miary, co Roderick Impey Murchison, Richard Owen, Thomas Huxley i Paweł Edmund Strzelecki.

Z Londynu przybył Blandowski przez Hamburg na Śląsk i zamieszkał w Gliwicach, gdzie kupił dom z atelier i zajął się zawodowo fotografią oraz dokumentowaniem życia rodzinnego miasta. Przez pewien czas był współpracownikiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyznej, w którego rocznikach pisał o faunie australijskiej i historii poznawania Australii, a odczyty na temat australijskiej fauny wygłaszał nie tylko we Wrocławiu, ale i w Dreźnie oraz w Berlinie. W roku 1862 wydał w Gliwicach poświęcony Australii album fotograficzny, poza którym planował też wydanie 4 tysięcy rysunków, które wykonał w Australii. W roku 1866 kandydował do władz miejskich Gliwic, w latach 1871-72 usiłował załatwić kilka uciążliwych dla mieszkańców Gliwic spraw i nosił się nawet z zamiarem napisania petycji do rządu pruskiego. We wrześniu 1873 roku wywieziony został do Prowincjonalnego Zakładu dla Obłąkanych w Bolesławcu (Bunzlau). Tam zmarł z powodu skrętu kiszek 18 grudnia 1878 roku.

Część jego zbiorów przyrodniczych, poza Muzeum Historii Naturalnej w Melbourne, znalazła się w posiadaniu instytutów i muzeów zoologicznych w Berlinie, Wrocławiu oraz Londynie, jednak większość przywiezionych przez niego do Europy materiałów zaginęła. Nazwisko Blandowskiego upamiętniają m.in. dwie nazwy rodzajowe australijskich ryb – *Blandowskiius* Whitley i *Blandowskiella* Iredale et Whitley oraz triasowa skamieniałość roślinna, której Goeppert nadał nazwę *Sphaerococcites blandowskianus*.

Ważniejsze publikacje: Australia Terra Cognita, Melbourne 1855 [pl. 70 na il. 2]; Personal observations in Victoria by William von Blandowski. *Transactions of the Philosophical Society of Victoria*, 1855; A Description of Fossil Animaculæ in primitive rocks from the Upper Yarra District. *Ibid.*; On the Primary Upheaval of the Land Round Melbourne. *Ibid.*; Report No. 2 on an Excursion to Frankstone, Balcomb's Creek, Mount Martha, Port Phillip Heads and Cape Shank. *Ibid.*, 1856; Report No. 3 of an Excursion from King's Station to Bass River, Phillip and French Islands. *Ibid.*; Recent Discoveries in Natural History on the Lower Murray. *Ibid.*, 1858; Über die geographische Verbreitung der Vögel und Säugethiere Australiens. *Jber. SGVK* 38, 1861; Eine kurze Übersicht der wichtigsten zur Erforschung Australiens unternommenen Reisen. *Ibid.*; Über die Ureinwohner Australiens. *Oken's Isis*, 1861;

Australien in 142 photographischen Abbildungen. Gleiwitz 1862.

Źródła: Allen H., William Blandowski's Fish: An Ethno-historical Account Near the Junction of the Murray and Darling Rivers, w: Anderson A., Lilley I., O'Connor S., Histories of Old Ages: Essays in Honour of Rhys Jones, Canberra, 2001, s. 211-224; Goepfert H. R., Übers. Arb. SGVK, 1843, s. 191; Humphries P., Blandowski misses out: ichthyological etiquette in 19th-century Australia, Endeavour, vol. 27, no. 4, 2003, s. 160-165; Iredale T., Blandowski, Victorian Naturalist 49, 1932, s. 90-96; Lewczyński J., Pol A., Gliwickie lata i pracownia fotograficzna Wilhelma von Blandowskiego, Zeszyty Gliwickie 22, 1993, s. 55-71; Lewczyński J., Wilhelm von Blandowski herbu Wieniawa: Zarys działalności fotograficznej, Roczn. Muz. Gliw. 10, 1994, s. 161-185 (portret); Paszkowski L., Polacy w Australii i Oceanii, Londyn 1962, s. 137-140, 277-278; Paszkowski L., William Blandowski: The first Government Zoologist of Victoria, Australian Zoologist 14, 2, 1967, s. 147-172; Paszkowski L., Blandowski William (b. 1822), naturalist, w: Australian Dictionary of Biography 3, Melbourne 1969, s. 182-183; Rzymek J. A., Wkład Wilhelma Blandowskiego, górnośląskiego geologa, w: poznanie Australii, w: Materiały III Zjazdu Naukowego Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk o Ziemi, Cz. III, 1987, s. 126-141; Rzymek J., Dzieje, s. 175-176; Snoch-Leksykon, s. 36; Wakefield, N. A., Mammals of the Blandowski Expedition to North-Western Victoria, 1856-57, Proceedings of the Royal Society of Victoria, vol. 79, 1966, s. 371-391; Whitley, G. P., Blandowski, Victorian Naturalist 49, 1932, s. 90-96.

* *W piśmiennictwie australijskim pojawia się najczęściej jako William Blandowski.*

BÖLSCHÉ WILHELM

(1861-1939)

Pisarz, biolog, popularyzator nauk przyrodniczych i ochrony przyrody

Urodził się 2 stycznia 1861 roku w Kolonii w rodzinie Carla Bölsche, redaktora „Gazety Kolońskiej”, i jego żony Elizy, z domu Kunckel. Studiował filo-

zofię i historię sztuki w Bonn i Paryżu, a chociaż równocześnie przyswajał sobie rozległą wiedzę przyrodniczą, myślał przede wszystkim o tym, by zostać pisarzem. W roku 1885 zadebiutował w Berlinie powieścią „Paulus”, która jednak, podobnie jak i druga jego powieść, „Der Zauber des Königs Arpus”, przeszła bez echa. W roku 1887 zetknął się z modnym wśród młodych literatów naturalizmem i opowiedział się po jego stronie pisząc „Naturwissenschaftlichen Grundlagen der Poesie – Prolegomena einer realistischen Aesthetik”.

W roku 1888 za pośrednictwem Ottona Wille zawarł znajomość ze śląskim pisarzem, późniejszym laureatem Nagrody Nobla, Gerharde Hauptmannem, z którym połączyła go przyjaźń na całe życie. Dzięki Hauptmannowi poznał i pokochał Karkonosze. Kolejne niepowodzenie, związane z wydaną w 1891 roku powieścią „Die Mittagsgöttin”, zmusiło go do szukania innych źródeł zarobkowania i wówczas, wykorzystując swoje zainteresowanie naukami przyrodniczymi i rozległą wiedzę w tej dziedzinie, zaczął prowadzić w Towarzystwie Kształcenia Robotników wykłady, które w przystępny sposób przybliżyły słuchaczom najnowsze idee i osiągnięcia przyrodznawstwa.

Działalność ta przyniosła mu w końcu również literacki sukces. Począwszy od dwóch części „Liebesleben in der Natur” (1898-1902), poprzez liczne artykuły zamieszczane w różnych czasopismach i wreszcie poprzez szereg książek, które stały się wzorem dla późniejszej literatury popularnonaukowej, poetyckim językiem popularyzował, jako zwolennik Darwina oraz uczeń i przyjaciel Haeckla, wiedzę przyrodniczą w świetle ewolucjonizmu. Podkreślał jednak zarazem stałe swój dystans wobec materializmu, pisząc: „Człowiek nie jest samą tylko siłą czy materią, albo też jedynie mieszaniną wody i innych elementów. Pozostaje on i Hiobem, i Prometeuszem, i Chrystusem, i Faustem”.

Obok popularyzacji wiedzy przyrodniczej Bölsche zajmował się też propagowaniem idei ochrony przyrody. Często odrywał się jednak od pracy nad własnymi książkami, by przygotowywać do druku dzieła zebrane i wybory dzieł Heinego, Hauffa, Uhlanda, Büchnera, Wielanda, Novalisa, Fechnera oraz pisma przyrodnicze Humboldta, Goethego i Haeckla.

W roku 1903 kupił w Szklarskiej Porębie (Schreiberhau) dom, w którym mieszkał w okresach letnich, i w którym napisał szereg swoich książek. Obok dużej biblioteki mieściła się w nim również jego kolekcja przyrodnicza, na którą składały się starannie dobrane okazy ilustrujące jego przemyslenia. Obok muszli oraz wypchanych ssaków i ptaków zawierała ona również duży zbiór motyli niepyłaków (*Parnassius*).

W roku 1917 Bölsche przeniósł się na stałe do Szklarskiej Poręby, gdzie był postacią powszechnie

znaną, lubianą i otoczoną szacunkiem. Żył tu razem z innymi członkami kolonii artystycznej, jaką tworzyli bracia Carl i Gerhardt Hauptmannowie, pisarz Bruno Wille, kompozytorka Anna Teichmüller, socjolog Werner Sombart oraz malarze Hans Fechner i Hermann Hendrich. Z czasem coraz bardziej czuł się Ślążakiem, czemu dał wyraz w roku 1935 w artykule „Wie ich Schlesier wurde” zamieszczonym w „Der Wanderer im Riesengebirge”, na łamach którego pisał też często o potrzebie ochrony przyrody Karkonoszy. Interesował się nie tylko śląską przyrodą, ale i historią śląskiej kultury, o czym świadczy jego przedmowa do „Cherubowego Wędrowca” Anioła Ślązaka. Przez szereg lat był członkiem Śląskiego Towarzystwa

Medalem Bölschego. O tym, że do dziś uważany jest on za wybitnego pisarza i przyrodnika, najlepiej świadczy fakt, że na początku 2001 roku astronomowie André Knöfel i Jens Kandler na jego cześć odkrytej przez siebie asteroidzie (17821)1998 FC 127 nadali nazwę „Bölsche”.

Ważniejsze publikacje: Entwicklungsgeschichte der Natur. Berlin 1892-1896; Liebesleben in der Natur. Eine Entwicklungsgeschichte der Liebe. Jena 1898-1902; Vom Bazillus zum Affenmenschen. Naturwissenschaftlichen Plaudereien. Leipzig 1899; Ernst Haeckel. Ein Lebensbild. Dresden und Leipzig 1900; Die Entwicklungslehre im 19. Jahrhundert. Berlin 1901; Von Sonnen und Sonnenstäubchen. Kosmische Wanderungen. Berlin 1902; Aus der Schneeegrube. Gedanken zur Naturforschung. Dresden 1903; Die Abstammung dem Menschen. Stuttgart 1904; Der Stammbaum der Tiere. Stuttgart 1905; Im Steinkohlenwald. Stuttgart 1906; Tierbuch. Bd. 1: Das Säugetier und seine Entstehung. Berlin 1907; Auf dem Menschenstern. Gedanken zu Würmern, Menschen, Dichtern, dem Frühling und noch einigem. Dresden 1908; Tierbuch. Bd. 2: Das Pferd und seine Geschichte. Berlin 1908; Aus der Schneeegrube: Gedanken zur Vertiefung des Darwinismus. Dresden 1909; Der Mensch in der Tertiärzeit und im Diluvium. Stuttgart 1909; Der Mensch der Vorzeit. Stuttgart 1909-11; Tierbuch. Bd. 3: Der Hirsch und seine Geschichte. Berlin 1911; Der Mensch der Pfahlbauzeit. Stuttgart 1911; Festländer und Meere. Stuttgart 1913; Tierwanderungen in der Urwelt. Stuttgart 1914; Der Mensch der Zukunft. Stuttgart 1915; Der Stammbaum der Insekten. Stuttgart 1916; Schutz- und Trutzbündnisse in der Natur. Stuttgart 1917; Der Sieg des Lebens. Stuttgart 1918; Eiszeit und Klimawechsel. Stuttgart 1919; Tierseele und Menschenseele. Stuttgart 1924 [okładka na il. 2]; Der singende Baum. Neue Geschichten aus dem Paradiese. Dresden 1924; Erwanderte deutsche Geologie. Die Sächsische Schweiz. Berlin 1925; Die Abstammung der Kunst. Stuttgart 1926; Im Bernsteinwald. Stuttgart 1927; Drachen. Sage und Naturwissenschaft. Stuttgart 1929; Der Termitenstaat. Stuttgart 1931; Das Leben der Urwelt. Aus den Tagen der grossen Saurier. Leipzig 1931; **w przekładzie polskim:** O pochodzeniu człowieka. Warszawa 1905 (tłum. Z. Szymanowski); Natura i sztuka. Fragment z „Aus der Schneeegrube”. Łódź – Lwów 1906 (tłum. J. Rosenblatówna); Miłość w przyrodzie. Cz. 1. Kraków – Warszawa 1906 (tłum. M. Bornstein); Dni stworzenia. Warszawa 1908 (tłum. J.B.); Miłość w przyrodzie. Cz. 2. Kraków – Warszawa 1912 (tłum. Z. Szymanowski).

Kultury Ojczyzny, które w roku 1936 z okazji jego 75 urodzin nadało mu godność członka honorowego. Zmarł 31 sierpnia 1939 roku w Szklarskiej Porębie. Jego ciało zostało spalone w krematorium w Jeleniej Górze, a prochy zostały złożone na Friedrichshagener Friedhof w Berlinie.

Już w roku 1931 grań pomiędzy Śnieżnymi Kotłami w Karkonoszach nazwano na jego cześć Granią Bölschego. Do lat 60-tych wydawnictwo Kosmos ze Stuttgartu, w którym Bölsche opublikował większość swych książek o tematyce przyrodniczej, najlepszych twórców literatury popularnonaukowej nagradzało

Wybrane źródła: Behl C. W. F., Besuch bei Wilhelm Bölsche, Wand. Riesengeb. 60, 1940, s. 58-59; Bolle F. NDB 2, 1955, s. 400; Dressler W., Wilhelm Bölsche 70 Jahre, Wand. Riesengeb. 51, 1931, s. 8-9; E. G., Abschied von Wilhelm Bölsche, ibid. 59, 1939, s. 129-130; Hermsen S., André Knöfel und die Kleinplaneten, Neue Ruhr-Zeitung, 16.6.2000; Perlick A., Biographische Studien zur schlesischen Heimatforschung, Dortmund 1962, s. 10-11 (portret); Turley K., Verklärte Natur: Zum 75. Geburtstag von Wilhelm Bölsche, am 2. Januar 1936, Wand. Riesengeb. 56, 1936, s. 2-4.

BÖRNER IMMANUEL CARL HEINRICH

(1745-1807)

Badacz fauny i flory Śląska

Urodził się 10 lipca 1745 roku w Clobikau koło Merseburga w Saksonii, w rodzinie dzierżawcy. Pobierał początkowo prywatne lekcje, później zaś uczęszczał do gimnazjum w Merseburgu. W latach 1763-68 studiował w Lipsku nauki kameralne. Brak katedry historii naturalnej uniemożliwiał mu rozwijanie zainteresowań przyrodniczych, i chociaż udało mu się znaleźć nauczyciela w osobie prof. Rudolpha, entuzjasty Linneusza, to jednak jego lekcje z braku odpowiednich okazów nie były w stanie zaspokoić głodu wiedzy Börnera. Po ukończeniu studiów spędził on rok w rodzinnym domu zajmując się badaniem miejscowej flory.

W roku 1769 otrzymał posadę referendariusza w Berlinie, gdzie po raz pierwszy zobaczył aloesy i draceny i swobodnie mógł zajmować się botaniką zarówno w Ogrodzie Królewskim, jak i w słynnym Ogrodzie Krausa. Od roku 1770 kontynuował studia w Halle, gdzie w wolnym czasie gromadził zbiory owadów i wypchanych ptaków. Uzyskawszy w roku 1771 na podstawie napisanej pod kierunkiem prof. Klotza pracy „De opificiorum ignobilitate inani et noxia” stopień magistra, pracował przez pewien jako akademicki nauczyciel ekonomii i nauk kameralnych, jednakże panująca w Halle atmosfera wydała mu się odpychająca, wobec czego postanowił przenieść się do Lipska. Tam, według jego własnych słów, był „głodującym magistrem”, toteż w roku 1774 oprzytomniał i przyjął intratną posadę ochmistrza u hrabiego Manteuffla w Liefland.

Po upływie niespełna roku śląski minister sprawiedliwości, von Carmer, zaproponował mu stanowisko generalnego syndyka krajowego we Wrocławiu (Breslau), dokąd Börner, przyjąwszy propozycję, przybył na Boże Narodzenie roku 1775. Od razu został tu przyjęty w szeregi Śląskiego Towarzystwa Patriotycznego, protokołował jego zebrania, a ponadto, począwszy od tomu czwartego, był redaktorem i współpracownikiem wydawanych przez nie „Wiadomości Ekonomicznych”. Widząc, że spośród członków towarzystwa →hrabia Mattuschka zajmuje się śląskim roślinami, a →Zeplichal – minerałami, Börner uznał za konieczne zajęcie się śląską fauną. W towarzystwie swego znakomitego preparatora Dreschera przemierzał zatem targe ryb i dziczyzny i kupował okazy dla tworzonego stopniowo Śląskiego Gabinetu Historii Naturalnej, dla którego obrazy przedstawiające ptaki, owady i inne zwierzęta wykonał →Friedrich Gottlob Endler. W grudniu roku 1778 w posiadaniu tego gabinetu znajdowało się już 1100 gatunków zwierząt, które trzy lata później Börner wyliczył we wprowadzeniu do śląskiej zoologii za-

mieszczonym na łamach „Wiadomości Ekonomicznych”.

Ponieważ Mattuschka koncentrował się w swych badaniach botanicznych na roślinach rosnących dziko, Börner postanowił zająć się również botaniką gospodarczą, tj. roślinami, które z różnych względów są uprawiane i wykorzystywane przez człowieka. Do tego celu wykorzystał założony na lichej, piaszczystej glebie wśród wrocławskich fortyfikacji ogród botaniczny Śląskiego Towarzystwa Patriotycznego, którego opis zilustrowany miedziorytem Strachowsky'ego zamieścił w roku 1780 w „Wiadomościach Ekonomicznych”. Już wówczas, mimo niewielkich nakładów i kiepskiej gleby, udało mu się wyhodować w tym ogrodzie 514 gatunków roślin ze wszystkich 24 klas Linneusza.

Dalsze prace zostały przerwane wskutek zmian na stanowiskach ministerialnych. Börner z prawem do pobierania wynagrodzenia został w roku 1786 zwolniony ze stanowiska syndyka, Śląskie Towarzystwo Patriotyczne zostało rozwiązane, a Gabinet Przyrodniczy zakupiony został przez władze Śląska, które przekazały go Akademii Rycerskiej w Legnicy (Leignitz). Ogród botaniczny, pozbawiony środków, które umożliwiałyby dalsze jego istnienie, popadł w ruinę, zaś w roku 1803 o teren, na którym był założony, jako należący do wrocławskiej twierdzy, upomniał się generał von Tauenzien. Sam Börner resztę swego życia spędził na porządkowaniu swych licznych

rękopisów, wśród których znajdowały się prace poświęcone śląskiej faunie, botanice gospodarczej, chemii i meteorologii, a o których szczerą informację zawarł w swym literackim i politycznym testamencie. Po sprzedaniu niewielkiego majątku Stanięcice (Kachel) koło Trzebnicy (Trebnitz) osiadł we Wrocławiu, gdzie zmarł 13 kwietnia 1807 roku.

Ważniejsze publikacje: Die Land- und Stadtwirthschaft nach ihren ersten Grundsätzen. 2 Bde. Halle 1772-73; Sämmtliche Kameral-Wissenschaften nach ihren ersten Grundsätzen. Halle 1773; Sammlungen aus der Naturgeschichte, Oekonomie-, Policei-, Kameral- und Finanz-Wissenschaft. I Theil. Dresden 1774; Beschreibung eines neuen Insekts der *Coccinella transverse punctata*. *Ökon. Nachr.* 4, 1776; Beschreibung eines neuen Insekts des *Dermestes sexdentatus*. *Ibid.*; Beschreibung eines seltenen Insekts *Meloë Monoceros*. *Ibid.*; Beschreibung eines neuen Insekts des *Scarabaeus aguttatus*. *Ibid.*; Von den Futterkräutern. *Ibid.* 5-6, 1777-78; Von der Nothwendigkeit der Kenntniss des Landes (in Rücksicht auf die Viehzucht, auf den Feld- und Garten-Bau, auf das Bergwerk-Wesen). *Ibid.* 6, 1778; Vom Unkraute. *Ibid.*; Von den mineralischen Wässern. *Ibid.* 7, 1779; Kommt die Entdeckung des Blasenbandwurms im Gehirn der Schaaf dem Pastor Goeze oder Prof. Leske zu? *Neue Ökon. Nachr.* 1, 1780; Beschreibung des ökonomischen Gartens der ökonomischen Gesellschaft in Schlesien. *Ibid.*; Über die Eigenschaften einer ökonomischen Botanik und über den Nutzen der systematischen Kräuterkunde bey dem Garten- und Acker-Bau. *Ibid.*; Zoologiae Silesiaca prodomus. *Ibid.* 2, 1781; Beschreibung eines neuen Insekts, *Ichneumon murarius*. *Ibid.*; Von der Rindvieh-Zucht und der Art und Weise, wie der bestmögliche Nutzen aus derselben zu ziehen sey. *Ibid.* 3, 1782; Beytrag zur Geschichte der Witterung und merkwürdiger Natur-Begebenheiten in Schlesien von zehnten Jahrhundert an bis zum Jahr 1600. *Ibid.* 4, 1783; Von der Absicht, den Gegenständen und dem Nutzen eines Natur-Calenders. *Ibid.* 5, 1784; Der patriotischen Gesellschaft in Schlesien Natur-, Haushaltungs- und Geschichts-Calendar für Schlesien, auf das Jahr 1786. Breslau 1785; Specimen politicum de origine civitatum et de juriibus et obligationibus eorum, qui civitatem constituunt. Vratislaviae 1786; Über den Patriotismus: vorgelesene in der zur Feyer des Königlichen Geburtstages gehaltenem der ökonomisch-patriotischen Hauptsocietät d. 28-ten Januar 1786. Breslau 1786; Über die Kälte. Breslau 1789; Erörterung der Frage: Warum ein Land und ein Jahr bald mehr, bald weniger fruchtbar sei? Breslau 1790; Über die Eigenschaften, woraus ein Landwirth bei einer klugen Wahl der Futterpflanzen zu sehen habe. Breslau 1791; Literarisches und politisches Testament. Breslau 1801 [strona tytułowa na il.]; **nie opublikowane:** Die Lehre von den Elementen; Versuch eines Systems der Witterungslehre; Oekonomische Botanik; Naturgeschichte der schlesischen Säugthiere; Naturgeschichte der schlesischen Vögel; Naturgeschichte der schlesischen Fische, nebst den essbaren Amphibien; Arzneykunde der Hausthiere; Versuch über das Glück der Menschen und die Mittel, sich desselben theilhaftig zu machen.

Źródła: Anonim, Schl. Prov. Blätt. 45, 1807, Lit. Beil., s. 125-128; Fischer F. E., AEWK, Sect. 1, Th. 11, 1823, s.

279; Pax-Tierwelt, s. 3-4; Pax-Kenntnis, s. 174; Schummel J. G., Breslauer Almanach für den Anfang des neunzehnten Jahrhunderts, Breslau 1801, s. 66-71.

BRAUN GUSTAV CHRISTIAN CARL MAXIMILIAN

(1850-1930)

Profesor zoologii w Dorpacie, Rostocku
i Królewcu

Urodził się 30 września 1850 roku w Mysłowicach (Mysłowitz), jako najstarsze z sześciorga dzieci inspektora hutniczego Gustava Brauna i jego żony Marii z domu Böhm. Już w rodzinnym domu, za namową ojca, zapalonego miłośnika przyrody, kolekcjonował wraz z rodzeństwem okazy fauny i hodował różne zwierzęta. Po ukończeniu miejskiej szkoły w Mysłowicach, ewangelickiej szkoły w Bytomiu (Beuthen) i gimnazjum w Brzegu (Brieg), gdzie w roku 1870 otrzymał świadectwo dojrzałości, został powołany do służby wojskowej i wziął udział w wojnie francusko-pruskiej. Po zwolnieniu z armii rozpoczął w roku 1871 w Greifswaldzie studia medyczne, które kontynuował następnie w Würzburgu i ukończył w roku 1874. Stopień doktora medycyny uzyskał w roku 1875 na podstawie pracy „Über die histologischen Vorgänge bei der Häutung von *Astacus fluviatilis*”, rok później zaś zdał państwowy egzamin lekarski, jednak nie myślał o praktyce lekarskiej i przyjął posadę asystenta profesora Karla Sempera w Instytucie Zoologicznym w Würzburgu.

Duże znaczenie dla rozwoju jego zainteresowań przyrodniczych miała odbyta w roku 1876 z profesorem Semperem wyprawa badawcza na Baleary, gdzie po raz pierwszy zetknął się z bogatą fauną śródziemnomorską i zebrał bogate materiały do dalszych badań. W roku 1877 na podstawie tych materiałów powstała praca „*Lacerta lilfordi* und *Lacerta muralis*. Ein Beitrag zur Reptilienfauna der kleinen Inseln des Mittelmeeres”, dzięki której uzyskał stopień doktora

filozofii. W roku 1878 Braun habilitował się w zakresie zoologii na podstawie pracy „Das Urogenitalsystem der einheimischen Reptilien anatomisch und entwicklungsgeschichtlich bearbeitet” i zaczął wykładać zoologię systematyczną, zaś w roku 1879 został docentem i prosektorem w Instytucie Anatomii w Würzburgu. O jego wszechstronności już w tym okresie świadczyły prace z dziedziny zarówno makrozoologii i ornitologii, jak i embriologii oraz parazytologii.

W roku 1880 zatrudniony został jako prosektor w Instytucie Anatomii Porównawczej w Dorpacie (Tartu). W tym samym roku ożenił się z Toni Leisterer, którą poznał jako uczeń w Brzegu. Z małżeństwa tego przyszło na świat dwóch synów. W roku 1883 Braun został profesorem nadzwyczajnym, zaś w roku 1884 – profesorem zwyczajnym zoologii. Jego bogaty dorobek z okresu pracy w Dorpacie obejmował szereg prac faunistycznych poświęconych zwierzętom Bałtyku i zwierzętom śródziemnomorskim, których okazy przywiózł w latach 1880 i 1882. Coraz większą uwagę zwracał też na parazytologię, która w jego czasach była uważana za dziedzinę medyczo-praktyczną, a z której on uczynił dziedzinę biologii. Jako parazytolog wslawił się zwłaszcza odkryciem pochodzenia i dróg przenoszenia *Bothriocephalus latus* oraz wielokrotnie wznawianą i uzupełnianą pracą „Die tierischen Parasiten des Menschen”. W Dorpacie Braun podjął ponadto badania fizjologiczne nad minimalnym zasoleniem wody niezbędnym do życia organizmom morskim i maksymalnym zasoleniem tolerowanym przez zwierzęta słodkowodne.

Odrębną dziedziną, którą zajmował się do końca życia, było rybołówstwo. Wiązała się z nim jego działalność w Rosyjskim Towarzystwie Hodowli i Połowu Ryb, w którym, pełniąc od roku 1885 funkcję sekretarza, zabiegał m.in. o prawną regulację wielkości oczek rybackich sieci dla ochrony narybku.

W roku 1886 po wakacjach spędzonych w Dalmacji rozpoczął pracę w Rostocku, gdzie przez 4 lata zajmował się mięczakami, systematyką żab Meklemburgii, badaniami parazytologicznymi i zagadnieniami rybołówstwa. W grudniu 1890 roku, jako następcą →Carla Chuna, objął katedrę zoologii w Królewcu, gdzie spędził resztę swego życia. W roku akademickim 1897/98 pełnił tu obowiązki dziekana Fakultetu Filozoficznego, zaś w roku akademickim 1901/02 – obowiązki rektora.

Zajmował się tu nadal zagadnieniami rybołówstwa, zasiadając w latach 1891-1906 we władzach Wschodniopruskiego Towarzystwa Rybackiego. Dzięki jego staraniom powstał w Królewcu Instytut Rybacki i utworzona w ramach Fakultetu Filozoficznego Katedra Rybołówstwa. Swoje powstanie zawdzięczał mu też otwarty w roku 1895 Ogród Zoologiczny w Królewcu, w którego zarządzie zasiadał przez sze-

reg lat jako członek zwyczajny i członek honorowy. Aktywnie działał też w tym mieście najpierw jako członek, później zaś jako prezes Towarzystwa Fizyczno-Ekonomicznego, w ramach którego w roku 1905 utworzył sekcję faunistyczną. W tym samym roku ukoronowaniem jego zabiegów w dziedzinie ochrony przyrody było powstanie Stowarzyszenia na Rzecz Ochrony Przyrody w Prusach Wschodnich.

Trudno było mu pogodzić się z przymusową bezczynnością, gdy w roku 1921 przeszedł na emeryturę. Pewne ożywienie w monotonii jego życia na emeryturze wniosły uroczyste obchody 50-lecia jego doktoratu medycznego. W roku 1926 został wskutek udaru przykuty do łóżka i nie mógł już świętować kolejnych jubileuszy. Zmarł 19 lutego 1930 roku w Królewcu (Königsberg).

W uznaniu zasług odznaczony został m.in. pruskim Orderem Czerwonego Orła IV i III Kl. ze Wstęgą oraz rosyjskim Orderem św. Anny. Otrzymał też pruski tytuł tajnego radcy rządowego i rosyjski tytuł cesarskiego radcy państwowego. W poczet swoich członków przyjęła go m.in. Leopoldyńsko-Karolińska Akademia Przyrodników, Francuskie Towarzystwo Zoologiczne i Cesarskie Towarzystwo Miłośników Wiedzy Przyrodniczej, Antropologii i Etnografii w Petersburgu. W nomenklaturze zoologicznej jego nazwisko upamiętnia rodzaj *Braunina* Heider oraz gatunki *Trochopus brauni* Mola i *Graffilla brauni* Schmidt.

Kolekcja pasożytów Brauna zachowała się do dziś w zbiorach Muzeum Przyrodniczego w Berlinie.

Ważniejsze publikacje: Notiz über Zwillingsbildungen bei Wirbeltieren. *Verh. phys. med. Ges. Würzburg N. F.* 9, 1876; Zur Kenntnis des Vorkommen der Speichel- und Kittdrüsen bei den Decapoden. *Arb. Zool. Zoot. Inst. Würzburg* 3, 1877; Kurze Zusammenstellung der Vögel Frankens. Würzburg 1878 [mit J. Kennel]; Die Entwicklung des Wellenpapageis mit Berücksichtigung der Entwicklung anderer Vögel. *Arb. Zool. Zoot. Inst. Würzburg* 5, 1879; Vermes. Abt. 1A. Mionelminthes, Trichoplax und Trematodes. Lief. 7-30. W: H.G. Bronns Klassen und Ordnungen des Tierreichs. Bd.4. Leipzig 1879-93; Beiträge zur Kenntniss der Fauna Baltica. Über Dorpater Brunnenplanarien. *Archiv. Naturk. Liv. Kur. Ehst.* 9, 1882; Zur Entwicklungsgeschichte des breiten Bandwurms (*Bothriocephalus* Brehms). Würzburg 1883; Die tierischen Parasiten des Menschen nebst einer Anleitung zur praktischen Beschäftigung mit der Helminthologie, für Studierende und Ärzte. Würzburg 1883 [2 wyd. 1895, 3 wyd. 1903, 4 wyd. 1908, 5 wyd. 1915, 6 wyd. 1925]; Bericht über die wissenschaftlichen Leistungen in der Naturgeschichte der niederen Tiere während der Jahre 1880-1881. 1 Teil. Allgemeines, Ringelwürmer, Entozoen, freilebende Plattwürmer, Orthonectiden. 2 Teil. Bryozoen, Rotatorien, Coelenterata, Protozoa. *Archiv f. Naturgesch.* 49-50, 1883-84; Physikalische und biologische Untersuchungen des finnischen Meerbusens. *Archiv. Naturk. Liv. Kur. Ehst. Ser. 2, 10*, 1884; Beiträge zur

Kenntniss der Fauna Baltica. Die Land- und Süßwassermollusken der Ostseeprovinzen. *Ibid.*; Die rhabdocoeliden Turbellarien Livlands. Ein Beitrag zur Anatomie, Systematik und geographischen Verbreitung diesen Tiere. *Ibid.* 1885; Das Zootomische Practicum: Eine Anleitung zur Ausführung Zoologischer Untersuchungen für Studierende der Naturwissenschaften, Mediciner, Ärzte und Lehrer. Stuttgart 1886; Zur Landmolluskenfauna einiger dalmatinischer Inseln. *Nachrichtenbl. Deutsch. Malakozool. Ges.* 19, 1887; Faunistische Untersuchungen in der Bucht von Wismar. *Arch. Ver. Freunde Naturgesch. Mecklenburg* 42, 1888; Über parasitische Infusorien im Blute verschiedener Krebse. *Centralbl. f. Bakt.* 5, 1889; Die Froscharten in Mecklenburg. *Arch. Ver. Freunde Naturgesch. Mecklenburg* 44, 1890; Über Temnocephala. *Centralbl. f. Bakt.* 7, 1890; Zoologie, vergleichende Anatomie und die entsprechenden Sammlungen bei den Universitäten Bützow und Rostock seit 1775. Rostock 1891; Über einige wenig bekannte resp. neue Trematoden. *Verh. Deutsch. Zool. Ges.* 2, 1891; Auf welche Weise infiziert sich der Mensch mit Parasiten? *Samml. gemeinverst. wiss. Vorträge. N. F., H.* 145, 1892; Vermes. Abt. 1A. Trematodes. W: H.G. Bronns Klassen und Ordnungen des Tierreichs. Bd. 4. Leipzig 1893; Helminthologische Notizen. I. *Distomum campanulatum*, II. Finnen des breiten Bandwurms in Fischen Deutschlands, III. *Cysticercus tenuicollis* und *C. acanthotriax*, IV. Zur Entwicklungsgeschichte der Holostomiden. *Centralbl. f. Bakt.* 14-15, 1893-94; Vermes. Abt. 1B. Cestodes. Lief. 31-62. W: H.G. Bronns Klassen und Ordnungen des Tierreichs. Bd. 4. Leipzig 1894-1900; Die Umformung der Gliedmassen bei den höheren Tieren. *Samml. gemeinverst. wiss. Vorträge N. F. H.* 258, 1896; Über *Clinostomum* Leidy. *Zool. Anz.* 22, 1899; Die Arten der Gattung *Clinostomum*. *Zool. Jahrb.* 14, 1900; Trematoden der Chiroptera. *Ann. Naturh. Hofmus. Wien* 15, 1900; Zur Revision der Trematoden der Vögel. *Centralbl. f. Bakt.* 29, 1901; Trematoden der Chelonier. *Mitt. Zool. Mus. Berlin* 2, 1901; Zur Kenntnis der Trematoden der Säugethiere. *Zool. Jahrb.* 15, 1901; Fascioliden der Vögel. *Ibid.* 16, 1902; Über die Wale und ihre Parasiten. *Schriften Phys. Ök. Ges. Königsberg* 45, 1904; Die Seehundarten der Ostsee. *Ibid.* 46, 1905; Zahl und Verbreitung des Hausstorches (*Ciconia alba*) in Ostpreussen. *Ibid.* 47, 1906; Uterus masculinus bei *Phocaena communis*. *Verh. Deutsch. Zool. Ges.*, 1907; Über die europäische Sumpfschildkröte in Ost- und Westpreussen. *Schriften Phys. Ök. Ges. Königsberg* 48, 1907; Die einheimischen Branchiopoden. *Ibid.* 49, 1908; Die Fauna des Grundwassers und der Brunnen. *Ibid.*; Gegen Angriffe über Ringversuche an Vögeln. *Ibid.* 50, 1909; Leitfaden zur Untersuchung der tierischen Parasiten des Menschen und der Haustiere, für Studierende, Ärzte und Tierärzte. Würzburg 1909 [mit M. Lühe]; Über niedere Tiere aus den Bernsteingruben zu Palmnicken. *Schriften Phys. Ök. Ges. Königsberg* 51, 1910; Über die tierischen Parasiten der Rothirsche (*Cervus elaphus* L.) von Rominten (Ostpr.). *Ibid.* 52, 1911; Über die Hydren Deutschlands. *Ibid.* 57, 1916; Die Insectivora der Provinz Ostpreussen. *Ibid.* 58, 1917; Die Entwicklungsgeschichte des breiten Bandwurms. *Ibid.* 59, 1918.

Wybrane źródła: Berner-Landsleute, s. 281-282; Koebler O., *Zool. Jahrb.* 48, Abt. f. Allg. Zool. u. Physiol. d. Tiere, 1931, s. I-XXXVI (portret, bibliografia); Weisfert J.

N., Biographisch-litterarisches Lexikon für Königsberg und Ostpreussen, Königsberg 1898, s. 30; Weller P., Maximilian Braun und die Fischerei, w: *Festschrift für Maximilian Braun*, Schriften phys. ök. Ges. Königsberg 61-62, 1921, s. X-XII.

BRONNY THEOPHIL

(1864-1940)

Nauczyciel, botanik, geolog, malarz

Urodził się w 26 lutego 1864 roku w Szerokiej (Timendorf, obecnie Jastrzębie-Szeroka) w ówczesnym powiecie pszczyńskim (Kreis Pless) w rodzinie rolnika Jana Bronnego i jego żony Zofii z domu Pustelnik. Od 16 roku życia uczył się w Królewskim Katolickim Seminarium Nauczycielskim w Pilchowicach (Pilchowitz), w którym 15 marca 1884 roku zdał pierwszy egzamin nauczycielski. Od roku szkolnego 1884/85 pracował w podlegającej Inspektoratowi Powiatowemu w Mikołowie (Nikolai) pięcioklasowej Volksschule w Imielinie. 22 października 1886 zdał w Pilchowicach drugi egzamin nauczycielski. Po zdaniu tego egzaminu poświęcił się, jak pisał w zyciorysie z roku 1889, „studium flory Górnośląska i przygranicznej części Austrii”. Od października 1888 do marca 1889 roku uczył się w Königliche Turnlehrer-Bildungs-Anstalt w Berlinie, gdzie uczęszczał na zajęcia z rysunków i chemii. Świadectwem jego zainteresowania w tym czasie geografiami i metodyką nauczania geografii jest zachowana w rękopisie rozprawka „Erörterung der verschiedenen Methoden des geographischen Unterrichts und Prüfung, welche derselben für die Volksschule die fruchtbringendste sind”. Inne jego publikacje świadczą o tym, że zajmował się też historią, krajoznawstwem oraz dziejami śląskiego rolnictwa i pszczelarstwa.

W dniach 14-17 października 1895 roku zdał we Wrocławiu (Breslau) egzamin dla nauczycieli szkół średnich w zakresie historii, botaniki i zoologii, zaś dwa lata później, 21-22 maja 1897 roku, egzamin rektorski. Pragnąc zapewnić byt swojej licznej rodzinie – był żonaty z Martą Pludrzezińską, z którą miał 10 dzieci – po uzyskaniu dość rozległych uprawnień pedagogicznych, zaczął zabiegać o odpowiednie stanowisko w szkolnictwie, najpierw w Kluczborku (Kreutzburg), potem zaś w Świętochłowicach (Schwientochlowitz), gdzie z dniem 1 czerwca 1898 roku został rektorem podlegającej II Inspektoratowi Powiatowemu w Królewskiej Hucie (Königshütte) Szkoły Katolickiej II.

Chociaż w seminarium nauczycielskim otrzymał z zajęć ogrodniczych ocenę zaledwie dostateczną, założył i prowadził w Świętochłowicach jeden z najpiękniejszych ogrodów szkolnych na Górnym Śląsku. Podobnie było z zajęciami z rysunków – mimo iż na

świadectwie z seminarium nauczycielskiego miał również ocenę dostateczną, w późniejszych latach okazał się utalentowanym kreslarzem, rysownikiem i malarzem. Był autorem licznych map i planów, chętnie odwiedzał też Jurę Krakowsko-Częstochowską, gdzie rysował i malował ostańce skalne i ruiny zamków. Od roku 1924 był aktywnym członkiem założonego przez →Eisenreicha Stowarzyszenia Geologów Górnego Śląska. Zmarł 18 lutego 1940 roku w Świętochłowicach (Schwientochlowitz).

Po śmierci pierwszej żony w roku 1907 Bronny żenił się jeszcze dwukrotnie: w roku 1911 z Marią Gansse, wdową po nauczycielu, i w roku 1925 z Anną Lukaszewitz. Jeden z jego synów, urodzony 16 stycznia 1898 roku w Imielinie Emil, był również nauczycielem w Świętochłowicach, gdzie najpierw pracował w szkole nr VI dla mniejszości językowej niemieckiej, a później w Szkole nr I w Lipinach (Lipine). W roku 1930 z powodu pobierania zasiłków pieniężnych wypłacanych przez „Disconto-Gesellschaft” w Bytomiu (Beuthen) został zwolniony z pracy z pozabawieniem prawa zajmowania jakiegokolwiek stanowiska w polskim szkolnictwie państwowym.

Ważniejsze publikacje: Zum hundertjährigen Gedenktage der endgültigen Zugehörigkeit der drei Dörfer Imielin, Gross-Chelm und Kostow (Kr. Pless) zu Preussen (18. Febr. 1918). *Oberschlesien* 7, 1919; Aus der Vorgeschichte der Bienezucht unserer Gegend. *Volk und Heimat. Beil. z. Kattowitzer Zeitung, Jg. 61, Nr. 187, 192, 1921*; Paul Werner und Oberschlesien. *Mitt. Beuth. Gesch. Mus. Ver. 5/6, 1924*; Frühere Besitzer von Miechowitz. *Ibid.*; Drei Schwientochlowitzer Kriegshelden der Befreiungskriege. *Oberschlesien* 18, 1930; Aus der Vorgeschichte der Stadt Königshütte. *Der ober-schlesischen Kurier. Gedenkausgabe, 1932*; Aus der Geschichte der ober-schlesischen Landwirtschaft. *Kathol. Volkskalend., 1933*; Unser Landschaftsbild im Wandel der Zeiten. *Ibid., 1934*; Lendzin und der Klemensberg. *Ibid.*; Dr. Julius Roger. Zum 70. Gedenktage s. Todes am 7.1.1865. *Ibid., 1935*; Veraltete Sitten und Gebräuche. *Ibid.*

Źródła: AP Katowice, zespół Powiatowy Inspektorat Szkolny w Królewskiej Hucie II, 12/667/83 – Bronny Theophil; AP Katowice, zespół Inspektorat Szkolny w Świętochłowicach, 12/65/Akta Personalne B-50 – Bronny Emil; Eisenreich G., *Tätigkeit Geol. Ver. Oberschl. 1940, 1941, s. 60*; Perlick-Landeskunde, s. 397; USC w Świętochłowicach, Księga Zgonów 54/1940.

BUCH LEOPOLD CHRISTIAN VON (1774-1853)

Pionier naukowych badań geologicznych Śląska

Urodził się 26 kwietnia 1774 w Stolpe w północno-wschodniej Brandenburgii w zamożnej rodzinie szlacheckiej. Jego ojcem był Adolf Friedrich Buch, ziemianin, poseł pruski w Dreźnie, matką – Charlotta

von Arnim Suckow. W wieku 15 lat rozpoczął studia mineralogiczno-chemiczne w Berlinie, a rok później udał się do Freibergu, gdzie zamieszkał w domu swego mistrza, →Abrahama Gottloba Wernera. Przyjacielskie stosunki nawiązał Buch podczas pobytu we Freibergu zwłaszcza z A. von Humboldem i J. K. Freieslebenem. Już w okresie studiów przewędrował obszary górskie środkowych Niemiec. Trzy semestry spędził w Halle i Getyndze, gdzie studiował nauki prawnicze i techniczne i słuchał wykładów filozofii przyrody Schellinga i Hegla.

W marcu 1796 roku zwrócił się do hrabiego Redena z prośbą o zatrudnienie w śląskim górnictwie i rozpoczął pracę jako referendarz Wyższego Urzędu Górniczego w Dzierżoniowie (Reichenbach) z zadaniem opracowania „przedmiotów należących do nauki o górotworach i badań mineralogicznych”. Owocem rocznych badań terenowych Bucha na Śląsku były dwa rękopiśmienne sprawozdania poświęcone obszarom Dolnego i Górnego Śląska, którym towarzyszyła mapa, na której wyróżnił 10 formacji litologiczno-petrograficznych. Ponadto opublikował mineralogiczną pracę poświęconą okolicom Łądka (Landeck; praca ta w roku 1805 wydana została w przekładzie francuskim, a w roku 1810 – w przekładzie angielskim) i artykuł o rodzajach górotworów Ślęży (Zobtenberg).

pW roku 1797 zrezygnował ze służby państwowej, opuścił Śląsk i dalsze swoje badania prowadził już do końca życia jako niezależny uczony. W tym samym roku wyruszył do Włoch, jednak tocząca się właśnie wojna zatrzymała go w Salzburgu, skąd wielokrotnie wyruszał w północne Alpy. W roku 1798 dotarł do Włoch, obserwując po drodze wiele zjawisk, które przeczyły poglądom jego mistrza, Wernera, ale wtedy jego więź z nim była jeszcze na tyle silna, że, mimo obserwowanych faktów, nie był w stanie odejść od neptunizmu. Wojna Neapolu z Francją ograniczyła jego badania początkowo do okolic Rzymu i dopiero

w roku 1799 mógł poświęcić 5 miesięcy na badania Wezuwiusza.

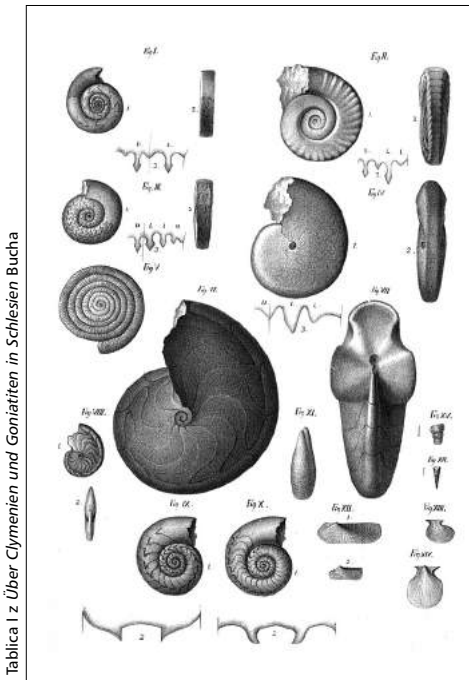
Po krótkim pobycie w Paryżu wrócił do Prus, gdzie w roku 1800 otrzymał zlecenie na poszukiwanie użytecznych kopalin w kantonie Neuchatel. 3-letnie badania dały mu okazję poznania ogromnego zasięgu i rozmiarów procesów erozji, zrozumienia mechanizmu aktywności lodowców i dostarczyły informacji, na podstawie których stworzył podstawy tektoniki i geologii regionalnej. Badane przy okazji przejawy dawnego wulkanizmu Owernii oraz przeżyte w roku

geognostycznego opisu Śląska. W zarysie tym na podstawie szczątków roślinnych w utworach karbońskich stwierdził, że w dawnych epokach panował na Śląsku klimat tropikalny, co zdecydowanie przelażywało dotychczasowe schematy myślowe. W roku 1804 opublikował artykuły o utworach węglowych w powiecie głubczyckim i możliwości występowania węgla w okolicach Toszka (Tost). Rok później wydał pierwszy geologiczny opis Nowego Śląska, tj. Zagłębia Dąbrowskiego, które należało do Prus w latach 1795-1807. W pracy tej zamieścił profile 7 z 20 wykonanych w tym regionie wierceń i opisał odkryte przez siebie podczas badań w okolicy Poręby i Kromolowa węgle jurajskie, nazwane później węglami blanowickimi.

W następnych latach, które poświęcał głównie badaniu Alp, jego znaczenie w świecie nauki rosło coraz bardziej i oczekiwano, że w miejsce systemu Wenera stworzy nową teorię. Buch jednak zwracał uwagę na niestosowność wyciągania ogólnych wniosków ze zjawisk lokalnych i tworzenia daleko idących hipotez w oparciu o obserwacje ograniczone do pewnych regionów. W roku 1815 wyjechał na Wyspy Kanaryjskie, gdzie zajmował się głównie wulkanami, jednak prowadził też badania w dziedzinie geografii fizycznej i fitogeografii. Owocem jego pobytu na Wyspach Kanaryjskich była jedna z pierwszych przyjętych szerzej teorii powstawania gór opracowana wspólnie z Alexandrem von Humboldem. Ugruntował ją późniejszy pobyt Bucha na Hebrydach i w Szkocji. Szereg kolejnych lat poświęcił Buch na opracowanie 24 arkuszy pierwszej mapy geognostycznej Niemiec, która ukazała się w roku 1826, zamykając pierwszy etap jego pracy naukowej.

W późniejszym okresie życia Buch zajmował się głównie paleontologią i stratygrafią. Jego badania stworzyły podstawy datowania alpejskich utworów mezozoicznych i szczegółowego podziału alpejskiej jury na podstawie amonitów. Później, opracowując monografie hipurytów, amonitów, goniatytów, klymenii, ceratytów oraz ramienionogów z rodzajów *Terebratula*, *Delthyris* i *Productus*, wielokrotnie powracał jeszcze do tematyki śląskiej. Jednym z ostatnich tematów jego badań było unerwienie liści kopalnych roślin. Nie ukończył już, niestety, rozpoczętych badań nad trylobitami. Do późnej starości wielokrotnie wyruszał w długie podróże po Europie, przy czym zwykł wędrować pieszo, by móc praktycznie zaznajamiać się z nowymi odkryciami geologii swoich czasów. Zmarł 4 marca 1853 roku w Berlinie. Historycy nauki jednogłośnie uważają go za jednego z najwybitniejszych geologów pierwszej połowy XIX w.

W petrografii, w której powszechnie przyjęły się takie wprowadzone przez Bucha nazwy, jak andezyt i gabro, jego nazwisko upamiętnia wprowadzona przez J. Fletta nazwa „buchit”, oznaczająca metamor-

Tablica 1 z Über Clymenien und Goniatiten in Schlesien Bucha

1805 w Neapolu trzęsienie ziemi i obserwacja potężnej erupcji Wezuwiusza miały duże znaczenie dla ukształtowania się jego poglądów na temat sił kształtujących powierzchnię Ziemi. W roku 1806 dla wyjaśnienia roli granitu w budowie skorupy ziemskiej wyjechał do Skandynawii. Badania skandynawskich skał upewniły go o ich tożsamości z blokami skalnymi rozrzuconymi obficie na nizinie południowoalbańskiej, zaś odkrycie wapieni i porfirów w spągu granitów w okolicach Oslo przekształciło go z wiernego ucznia Wenera i zwolennika jego neptunizmu w zdecydowanego plutonistę.

Przerwy w podróżach wykorzystywał na opracowanie i przygotowanie do druku rękopisów z czasu pobytu na Śląsku, dzięki czemu w wydany w roku 1802 dzieło zawierającym geologiczne obserwacje z podróży po Niemczech i Włoszech zamieścił zarys

ficzną skałę powstała wskutek zeszklenia piaskowców lub granitów w kontakcie z lawą. W paleontologii jego nazwisko upamiętniają m.in. nazwy rodzaju małży *Buchia* Rouillier i *Buchiola* Barrande oraz nazwy kopalnego glównoga *Beneckeia buchi* Alberti, małża *Posidonomya buchi* Roemer i ślimaków *Aporrhais buchi* Münster, *Emarginula buchi* Geinitz, *Helicaulax buchi* Münster, *Nerinea buchi* Bronn, *Pleurotomaria buchiana* d'Orbigny, *Turbo buchi* Goldfuss. W botanice – Buch był autorem rozprawy o florzę wysp Kanaryjskich – jego nazwisko upamiętnia rodzaj *Buchia* Humboldt, Bonpland et Kunth z rodziny marzanowatych (Rubiaceae) oraz ponad 80 nazw gatunkowych. Nazwisko Bucha patronuje też towarzystwu Vereins der Berlin-Brandenburger Geologie-Historiker „Leopold von Buch”, a Niemieckie Towarzystwo Geologiczne odznacza zasłużonych pracowników nauki Plakieta Leopolda von Bucha.

Ważniejsze publikacje: Versuch einer mineralogischen Beschreibung von Landeck. Breslau 1797; Über die Gebirgsart des Zobtengebirges. *Schles. Prov. Blätt.* 25, 1797; Geognostische Übersicht der Gegend von Rom und Briefe aus Napel. Berlin 1799; Sur les volcans. *Bibliographia Britannica* 16, 1801; Geognostische Beobachtungen auf Reisen durch Deutschland und Italien. Berlin, 1802; Über die Steinkohlenversuche bei Tost. Breslau 1804; Geognostische Übersicht von Neu-Schlesien. Berlin 1805; Über die Ausbreitung des Kohlensandsteins in Leobschützer Kreise. Berlin 1806; Reise über die Gebirgszüge der Alpen zwischen Glaris und Chiavenne im August 1803. *Mag. Ges. Naturforsch. Freunde Berlin N. F.* 3, 1809; Über die Eisenerzlager in Schweden. *Ibid.* 4, 1810; Reise durch Norwegen und Lappland. Berlin 1810; Über die Ursachen der Verbreitung grosser Alpengeschiebe. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1815; Von den geognostischen Verhältnissen des Trapp-Porphyr. *Ibid.*, 1816; Caractères géologiques du Trapp-Porphyre. *Annales de chimie et de physique* 6, 1816; Allgemeine Uebersicht der Flora auf den Canarischen Inseln. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1819; Über die Zusammensetzung der basaltischen Inseln und über Erhebungs-Crater. *Ibid.*, 1820; Über einen vulcanischen Ausbruch auf der Insel Lanzerote. *Ibid.*, 1820; Über die Bewegungen des Barometers zu Berlin. *Ibid.*, 1820; Über barometrische Wind-Rosen. *Ibid.*, 1820; Über einige Berge der Trapp-Formation in der Gegend von Grätz. *Ibid.*, 1820; Über den Pic von Teneriffa. *Ibid.*, 1822; Einige Bemerkungen über das Klima der canarischen Inseln. *Ibid.*, 1822; Sur le Gisement du granite dans la vallée de Fiemme. *Annales de chimie et de physique* 22, 1823 [avec A. v. Humboldt]; Sur la Dolomie du Tyrol. *Ibid.*, 1823; Physicalische Beschreibung der Canarischen Inseln. Berlin 1825; Über Dolomit als Gebirgsart. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1825; Einige Bemerkungen über Quellentemperatur. *Ibid.*, 1828; Über die Silicification organischer Körper nebst einigen anderen Bemerkungen über wenig bekannte Versteinerungen. *Ibid.*, 1831; Über die Ammoniten in den älteren Gebirgs-Schichten. *Ibid.*, 1832; Über Goniaten. *Ibid.*, 1832; Über Terebrateln. *Ibid.*, 1835; Über *Delthyris* oder *Spirifer* und *Orthis*. *Ber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1836;

1837; Über den zoologischen Character der Secundär-Formationen in Süd-America. *Ibid.*, 1838; Pétrifications recueilliés en Amerique par Alexandre de Humboldt et par Charles Degenhardt. Berlin 1839; Über die Jura in Deutschland. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1839; Über Clymenien und Goniaten in Schlesien. *Ibid.*, 1839 [tab. I na il. 2]; Über Sphaeronten und einige andere Geschlechter, aus welchen Crinoideen entstehen. *Ber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1840; Über einige Brachiopoden in der Gegend von Petersburg. *Ibid.*, 1840; Über Productus oder Leptaena. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1843; Über Granit und Gneuss vorzüglich in Hinsicht der äusseren Form, mit welcher diese Gebirgsarten auf der Erdoberfläche erscheinen. *Ibid.*, 1844; Über Cystideen, eingeleitet durch die Entwicklung der Eigenthümlichkeiten von *Caryocrinus ornatus* Say. *Ibid.*, 1846; Über *Spirifer Keilhavii*, über dessen Fundort und Verhältniss zu ähnlichen Formen. *Ibid.*, 1848; Über die Grenzen der Kreide-Bildungen. *Ber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1849; Die Anden in Venezuela. *Ibid.*, 1849; Über silesischen und italienischen Muschelkalk. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 1, 1849; Über Ceratiten. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1850; Über einige Riesenthier der Vorwelt. *Verh. Schweiz. Naturf. Ges.* 35, 1850; Über eine merkwürdige Muschel-Umgebung der Nordsee und über die Folgerungen, zu denen sie Veranlassung giebt. *Ber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1851; Über Lagerung der Braunkohlen in Europa. *Ibid.*; Über Blattneren und die Gesetze ihrer Vertheilung. *Ibid.*, 1852; Über die Juraformation auf der Erdoberfläche. *Ibid.*; Gesammelte Schriften. 4 Bde. Hrsg. von J. Ewald, J. Roth, W. Dames. Berlin 1867-85.

Wybrane źródła: Bildnisse berühmter Mitglieder der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin 1950, No. 15; Dechen H. v., Leopold von Buch: sein Einfluss auf die Entwicklung der Geognosie, *Verh. Naturhist. Ver. Preuss. Rheinlande und Westphalens* 10, 1853, s. 241-265; Gümbel W. v., *ADB* 3, 1876, s. 464-475; Nieuwenkamp W., *Dictionary of scientific biography* 2, New York 1970, s. 552-557; Quenstedt W., *NDB* 2, 1955, s. 697; Rzymelka-Dzieje, s. 70-82; SP, s. 26, 56, 113; portret z: Ślabczyński W., *Polscy podróżnicy i odkrywcy*, Warszawa 1973, s. 371.

BURGHART HEINRICH GOTTFRIED (1705-1771)

Badacz Ślęży

Jego przodkowie pochodzili z Turyngii, z okolic Erfurtu. W wieku XV Albrecht Burghart przeniósł się stamtąd do Czech, gdzie przyłączył się do husytów. Sto lat później jego potomkowie nobilitowani zostali przez króla Ludwika II. Pradziad Burgharta, Martin, z powodu prześladowania protestantów w Czechach przeniósł się po wojnie trzydziestoletniej na Śląsk. Dziadek, Gottfried, był pastorem w Roźnowie (Rosen) i Prusach (Prauss) w księstwie brzeskim, zaś ojciec, Christoph Timotheus, lekarz wykształcony na uniwersytetach w Halle i Wittenberdze, ożenił się z Anną Rozyną Bischof, córką wrocławskiego kupca, i osiadł w Dzierzoniowie (Reichenbach), gdzie był

lekarzem okręgowym, a później również porucznikiem drugiej kompanii miejskiej i drugim burmistrzem. Tutaj 5 lipca 1705 roku urodził mu się syn Heinrich Gottfried.

Ponieważ szkoły i kościoły w Dzierżoniowie znajdowały się w owym czasie w rękach katolików, rodzice zatrudnili dla niego prywatnego nauczyciela, Theodora Philipa Bartha, który przez sześć lat zajmował się jego edukacją. W roku 1720, mając 15 lat, został wysłany do Gimnazjum św. Elżbiety we Wrocławiu (Breslau), gdzie teologii nauczali w owym czasie Teubner, Broestädt, Hanke i Burg, a innych przedmiotów – Krantz, Pohl, Hoffmann, Stephani i Arletius. Poza tym pobierał również prywatne lekcje u profesorów Gimnazjum św. Marii Magdaleny, zwłaszcza u →Stieffa, Kellera i Rungego, który zainteresował go historią Śląska. Przed Bożym Narodzeniem 1725 roku, ukończywszy już naukę w gimnazjum, Burghart udał się na polecenie ojca do Miosroszowa (Friedland), gdzie przez rok asystował pewnemu biegłemu chemikowi. Kolejny rok spędził u boku chirurga z Dzierżoniowa, ucząc się opatrywania ran, składania złamanych kończyn i innych czynności, a jednocześnie przyswajając sobie wiedzę medyczną pod kierunkiem ojca. W roku 1727 udał się do Frankfortu nad Odrą, gdzie pod kierunkiem Berga i Goelickego studiował medycynę, słuchał wykładów Heinecciusa, Polacka, Queirscha, Diethmara i Oestermanna z filozofii, matematyki, anatomii, historii i sztuk pięknych, a ponadto

dla własnej przyjemności wprawiał się w rysunku i malarstwie.

Stopień doktora medycyny uzyskał we wrześniu 1730 roku na podstawie pracy „De termino pubertatis”. Podobało mu się we Frankfurcie, wobec czego rozpoczął tam praktykę lekarską i już wkrótce zdobył rozgłos lecząc skutecznie kilka beznadziejnych przypadków. Gdy w roku 1731 planował podróż po Holandii i Francji i poważnie myślał o karierze akademickiej, otrzymał wiadomość o ciężkiej chorobie ojca i udał się do Dzierżoniowa. Wkrótce po jego przyjeździe ojciec wyzdrowiał, jednak on sam zachorował i przez wiele miesięcy przykuty był do łóżka, a do zdrowia powrócił dopiero w roku 1732, po kuracji w Łądku (Landeck). W tym czasie rodzice zdecydowali, że powinien otworzyć praktykę lekarską we Wrocławiu, gdzie posiadali kamienicę. To duże miasto nie nęciło Burgharta, bowiem poza silną konkurencją (praktykowało tam wtedy ponad 100 lekarzy) odstraszało go również ciężkie, gęste i wilgotne powietrze wrocławskie, nie chcąc jednak sprzeciwiać się woli rodziców, osiadł tam wiosną 1734 roku. Szybko znalazł we Wrocławiu nie tylko wielu pacjentów, ale i mnóstwo przyjaciół, zaś dostęp do licznych bibliotek, gabinetów przyrodniczych i kolekcji sztuki pozwolił mu rozwijać swoje zainteresowania naukowe.

Rzadko przebywał jednak w mieście dłużej niż trzy miesiące, gdyż w trosce o swoje zdrowie co najmniej dwa razy w roku wyjeżdżał w góry. W roku 1736 spisał zgromadzone w latach 1733-35, podczas wielokrotnych pobytów na Ślęży (Zobtenberg), obserwacje i wydał je w sprzedanej w ciągu kilku miesięcy książce „Iter Sabothicum”, która obok opisu śladów pogańskich praktyk religijnych na tej górze zawierała też opis roślin, zwierząt i skał na niej występujących. W tym samym roku wydał również niezwykle popularne dziełko chemiczne „Destillierkunst” oraz pierwszy tom naukowego czasopisma „Medicorum Silesiacorum Satyrae”, które w krótkim czasie zdobyło sobie wielu czytelników. W roku 1740 zamierzał wybrać się do Berlina, by zająć się studiami anatomicznymi, jednak plany te zniweczyła wojna. Śmierć cesarza Karola VI, cesarzowej Rosji Anny Iwanowny, papieża Klemensa XII i pruskiego króla Fryderyka Wilhelma w tymże roku 1740 podsunęła mu pomysł napisania „Rozmów w królestwie umarłych”, które spotkały się z dużym uznaniem i były kilkakrotnie wznawiane.

W marcu 1743 roku Fryderyk II mianował go profesorem Królewskiego Gimnazjum w Brzegu (Brieg). W tym samym roku Burghart ożenił się z Joanną Rozyną Siegert, córką wrocławskiego kupca. W roku 1744 wydał opis gorących źródeł Łądku i ich właściwości leczniczych. Rok później wraz z tajnym radcą Franckiem wszedł w skład komisji, której zadaniem było zbadanie królewskich kopalń w Złotym Stoku

(Reichenstein) i Srebrnej Górze (Silberberg). W roku 1748 w podobnym charakterze badał możliwości żywienia podupadłego górnictwa kruszcowego na Górnym Śląsku, badając jakość rud ołowiu i srebra w okolicach Tarnowskich Gór (Tarnowitz). Zarówno o tej działalności, jak i o wydawanym przez siebie czasopiśmie (które zakończyło żywot w roku 1742) oraz o odkrytym w brzeskiej bibliotece rękopisie żywota św. Brygidy pisał w maju 1754 do Karola Linneusza.

W Gimnazjum w Brzegu wykładał matematykę i nauki przyrodnicze, a chociaż nauczanie było jego głównym zajęciem, był nadal praktykującym lekarzem i dokładał starań, by dla dobra pacjentów połączyć wysiłki wszystkich brzeskich lekarzy. Był członkiem Cesarsko-Królewskiego Towarzystwa Naukowego w Ołomuńcu, a w marcu 1756 roku, sam rekomendując swoją osobę i jako trzeci z kolei przyrodnik otrzymując przydomek „Zosimus”, przyjęty został w poczet członków Leopoldyńskiego-Karolińskiej Akademii Przyrodników.

Przez szereg lat gromadził opisy przypadków rzadkich chorób, prowadził obserwacje ciał niebieskich, i opracowywał biografie śląskich biskupów. W roku 1758 udało mu się wydać 30 numerów nowego czasopisma – „Der forschende Schlesier. Eine moralische Wochenschrift”. Tłumaczył na niemiecki znane dzieła chemiczne, medyczne i numizmatyczne, w tym słynne wykłady Hermanna Boerhaave, które przetłumaczył w rekordowym czasie dwóch i pół miesiąca. Zmarł 16 lipca 1771 roku w Brzegu.

Ważniejsze publikacje: Iter Sabothicum, das ist ausführliche Beschreibung einiger Anno 1773 und die folgen Jahre auf den Zobten Berg gethanen Reisen, wodurch sowohl die natürliche als historische Beschaffenheit dieses in Schlesien so bekannten und berühmten Berges der Welt vor Augen gelegen wird. Breslau und Leipzig 1736 [strona tytułowa na il. 1, Tab. 1 na il. 2]; Zum allgemeinen Gebrauch wohl ein-

gerichtete Destillier-Kunst. Breslau 1736; Reichenbachii naturalis descriptio. *Medicorum Silesiacorum Satyrae I*, 1736; Arenariae Reichenbacenses. *Ibid.*; Fuccinum silesiacum. *Ibid. III*, 1736; Constitutio Thermarum Landeccensium. *Ibid. IV*, 1737; Libellae seu Perlae sudeticae. *Ibid. V*, 1737; Triades casuum, febres epidemicae miris symptomatibus stipatas exhibentium. *Ibid. VI*, 1738; Dissertatio epistoliaris ad Excell. D. A. O. Goelikium, Meditationi de Thermometrorum emendatione continens. *Ibid. VII*, 1741; Ausserordentliche Gespräche im Reichen der Todten. Berlin 1741; Dissertatio extemporanea de Cometa nupero. *Medicorum Silesiacorum Satyrae VIII*, 1742; Historisch-, Physicalisch- und medicinische Abhandlung von den warmen Bädern bei Land-Ecke. Breslau, 1744; Neue Zusätze zu der wohl eingerichteten Destillier-Kunst. Breslau und Leipzig 1748; Einladungs-Schrift zu möglichster Kunstgemässer Beobachtung der auf den 25 Julii ungemeyn grossen Sonnen-Finsterniss. Brieg 1748; Medicinisch- und Chemische Abhandlung vom Seignettischen Salze. Breslau und Leipzig 1749; Sendschreiben, betreffend einen zweileibigen sonderbargestalten Mann, Antonio Marinelli und eine Positur-macherin, desgleichen verschiedene andere in die Naturgeschichte Schlesiens, und die Arzneikunst einschlagende Sachen. Francofurti 1752; Herrn Boerhaave academische Vorlesungen aus dem lateinischen übersetzt. Breslau und Leipzig 1753; Einladungsschrift zur Beobachtung des Merkurs in der Sonne. Brieg 1753; Weil auf stehenden 6 Junii dieses 1761 Jahres sich die Venus in der Sonne sehen lässet, so ladet zur Beobachtung dieser seltenen Himmels-Begebenheit. Brieg 1761; Kurtze Grundstriche die schlesische Kirchen-Geschichte nach Ordnung der bresslauseischen Bischöffe. Brieg 1762; Gründliche Nachricht von einem neuerlich gesehenen Hermaphroditen. Breslau und Leipzig 1763; Tussis spastico-hypochondriaca, cum febre maligna complicata. *Nova Acta Leop.* 3, 1767; Genauer Auszug von der historisch-physicalisch- und medicinischen Abhandlung der warmen Wildbäder bey Landeck. Glatz 1774.

Źródła: Börner-Nachrichte, Bd. II, s. 495-535, Bd. III., s. 435, 629; Bref och skrifvelser af och till Carl von Linné, Del. 2, Stockholm [1943], s. 33-35; Burghart H. G., Brief an das Präsidium der Acad. Nat. Cur., 18.03.1756, Archiv der Leopoldina; DSMBM 3, 1821, s. 87-89; Fischer F. E., AEWK, Sect. 1, Th. 14, 1825, s. 80; Guttman J. J., Schönwälder K. F., Geschichte des Königl. Gymnasiums zu Brieg, Breslau 1869, s. 103-104; Goepfert-Pflanzenkunde, s. 204; Goepfert-Bestrebung, s. 205; Hirsch A., Biographische Lexikon der hervorragenden Ärzte, Bd. 1, Berlin-Wien 1929, s. 775-776; Kunicki W., EW, s. 101; Matricula Academica, Tomus 2a, No. 609, Archiv der Leopoldina; Pax-Pflanzenwelt, s. 5.

BUZEK KAROL

(1882-1936)

Znawca beskidzkiej przyrody

Urodził się 28 października 1882 roku w Lesznej Dolnej (Dolní Lištná, Nieder Lischna) na Śląsku Cieszyńskim, w rodzinie chłopskiej. Uczęszczał do szkoły ludowej w Trzyńcu (Třinec, Trzynietz), potem konty-

nuował naukę w Cieszynie (Těšín, Teschen), gdzie w roku 1901 ukończył Seminarium Nauczycielskie. Po ukończeniu seminarium pracował przez dwa lata we wsi Karwina (Karviná, Karwin), zaś po zdaniu egzaminu kwalifikacyjnego – przez kolejne dwa lata w Raju koło Frysztatu (Freistadt, obecnie miasto Karviná). W roku 1905 osiadł na dłużej w szkole ludowej na „Granicach” w Karwinie.

Już w tym okresie dał się poznać jako wytrawny pedagog i metodyk klasy elementarnej, a jednocześnie spod jego pióra wyszedł szereg publikowanych na łamach „Miesięcznika Pedagogicznego”, „Dziennika Cieszyńskiego” i „Gwiazdki Cieszyńskiej” artykułów w obronie szkoły polskiej przed germanizacją.

W uznaniu dla jego umiejętności w roku 1911 przeniesiono go do szkoły ćwiczeń przy polskim seminarium nauczycielskim w Cieszynie-Bobruku (Těšín-Bobrek, Teschen-Bobersdorf). Już wkrótce uzyskał patent nauczyciela wydziałowego w grupie matematyczno-przyrodniczej, a ponieważ jako krótkowidz nie został powołany do wojska, przez pewien czas był głównym nauczycielem w seminarium, wykładając swe ulubione przyrodznawstwo.

W roku 1919 mianowany został tymczasowym, następnie zaś, w roku 1922, stałym inspektorem szkolnym powiatu cieszyńskiego. Na stanowisku tym organizował polskie szkolnictwo na Śląsku Cieszyńskim, opiekował się polskimi nauczycielami zza Olzy, z ramienia Komitetu Amerykańskiego kierował akcją dożywiania młodzieży i organizował kolonie letnie.

Należał do wybitnych pracowników społecznych i oświatowych w Polskim Towarzystwie Pedagogicznym na Śląsku, Towarzystwie Ludoznawczym, Polskim Towarzystwie Turystycznym „Beskid Śląski” oraz w Macierzy Szkolnej Księstwa Cieszyńskiego, w której w latach 1919-1933 pełnił obowiązki prezesa zarządu głównego. Przez sześć lat pracował też w Wydziale Gminnym Cieszyna, zajmując się sprawami oświaty i kultury. W roku 1924 wydał z Jerzym

Kubiszem „Elementarz” używany w latach międzywojennych w szkołach śląskich.

Przez wiele lat zajmował się przyrodą Śląska Cieszyńskiego, zwłaszcza zagadnieniami geologicznymi i botanicznymi, na temat których opublikował szereg prac. Najważniejszą z nich był „Przyczynek do geologii Księstwa Cieszyńskiego” z odkrytą mapą geologiczną, opublikowany najpierw jako seria artykułów w cieszyńskim „Miesięczniku Pedagogicznym”, a później w formie książkowej. Jego uzupełnieniem był uwzględniający nowsze zdobycze nauki artykuł w „Miesięczniku Pedagogicznym”, któremu towarzyszył przekrój geologiczny. Praca ta miała charakter popularyzatorski i przeznaczona była przede wszystkim dla nauczycieli. Pisał w niej, że „...z daleka, spoza granic, przychodzą obcy, aby nacieszyć i podnieść się tą pięknnością, której my często nie widzimy, gdyż nie umiemy czytać w przyrodzie. Uczmy się tej sztuki, niech każda roślina, każdy kamień będzie dla nas czymś żywym, czymś, co przypomina nam odwieczne dzieje naszego kraju, a równocześnie utwierdza w nas wiarę w bezustanny rozwój i postęp w przyrodzie. Uczmy tej sztuki i powierzone nam pokolenie dorastające”.

Ze względu na stan zdrowia w roku 1934 Karol Buzek przeszedł w stan spoczynku. Pozostał jednak do ostatniego dnia swego życia czynnie uprawiającym turystykę miłośnikiem przyrody i gór. Zmarł na zawał serca 14 czerwca 1936 roku podczas wycieczki na Połom (Velký Połom) w Beskidach Śląsko-Morawskich. W swoim testamentem napisał: „Cichem było moje życie, niech też pogrzeb będzie cichy i skromny, bez zewnętrznego przepychu, bez przemów i pożegnań”. Zgodnie z jego wolą taki właśnie skromny pogrzeb odbył się 17 czerwca 1936 roku na cmentarzu centralnym w Cieszynie.

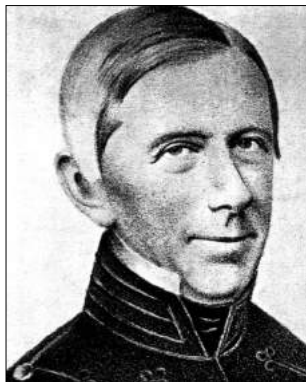
Ważniejsze publikacje: Mapa geologiczna Księstwa Cieszyńskiego, podziałka 1 : 200 000. Cieszyn 1913; Przyczynek do geologii Księstwa Cieszyńskiego. Cieszyn 1914; Przyczynek do geologii Księstwa Cieszyńskiego. *Miesięcznik Pedagogiczny* 31, nr 12, 1922; Powstanie Beskidów Śląskich. *Roczniki Oddziału PTT „Beskid Śląski” w Cieszynie* I, 1930; Ruda żelazna w Śląskich Beskidach i jej znaczenie dla kraju. *Ibid.* II, 1931; Trzęsienie ziemi na Śląsku Cieszyńskim. *Ibid.* III, 1932; Cieszyńskie. *Ibid.*; Trzon skalny Beskidów Śląskich. *Ibid.* IV, 1933; Okres lodowy w Beskidach Śląskich. *Ibid.* V, 1934; Ziola i byliny górskie w Beskidach Śląskich. *Ibid.* VI, 1935.

Źródła: Anonim, Gwiazdka Cieszyńska 89, 1936, nr 46, s. 4 oraz nr 47, s. 4.; Golec J., Bojda S., Słownik biograficzny Ziemi Cieszyńskiej 1, Cieszyn 1993, s. 56-57; Sosna W., Szupina A., Sylwetki 75-lecia, w: Od PTT do PTTK: 75 lat turystyki polskiej na Ziemi Cieszyńskiej, Cieszyn 1985, s. 88; Zaranie Śląskie, 1937, z. 4, s. 276-280 (portret).

CARNALL RUDOLPH ARWID WILHELM VON

(1804-1874)

Górnik, geolog, działacz gospodarczy i poeta

Urodził się 9 lutego 1804 roku w Kłodzku (Glatz) w rodzinie generał-majora Arwida Konrada von Carnalla i Matyldy z domu Le Cointe. W wieku 15 lat rozpoczął połączoną z praktyką naukę w górnictwie okręgu wałbrzyskiego. W latach 1823-24 studiował na Akademii Górniczej w Berlinie, po czym w roku 1825 rozpoczął pracę w górnictwie węglowym na Górnym Śląsku. W tym samym roku napisał swoją pierwszą, opublikowaną jednak dopiero w 1836 roku pracę poświęconą deformacjom tektonicznym warstw węglowych Górnego Śląska, która stworzyła podstawy stosowanych przez wiele lat w śląskim górnictwie tzw. reguł Schmidta-Carnalla, służących do przewidywania uskoków.

W kolejnych latach napisał też (zachowane w rękopisach) prace poświęcone podziemnym pożarom oraz utworom węglonośnym okolic Hulczyna (Hlučín, Hultschin), Cieszyna (Těšín, Teschen), Bierunia (Berun) i Imielina, zaś w roku 1829 opublikował wyniki barometrycznych pomiarów wysokościowych Górnego Śląska, opisując szereg odsłoneń znajdujących się w pobliżu punktów pomiarowych. Rok później jako nadsztygar rozpoczął pracę w Urzędzie Górniczym w Tarnowskich Górach (Tarnowitz). W roku 1839 wznowił w tym mieście działalność dawnej szkoły górniczej, w której wykładał przedmioty górnicze i mineralogię. W tym samym roku otrzymał awans na górmistrza.

W latach 1844-47 dla ożywienia wymiany myśli w przemyśle górniczym i oparcia górnictwa na bardziej naukowych podstawach wydawał z Otto Krukiem von Nidda pierwsze górnośląskie czasopismo geologiczno-górnictwo – „Bergmannisches Taschenbuch”. Na jego łamach zamieścił w roku 1844 opis

geognostyczny Górnego Śląska, oparty wprawdzie na podobnym opisie →Oeynhausena, ale wzbogacony nowymi danymi i nowymi interpretacjami wynikającymi z postępu wiedzy geologicznej. Poza szczegółowym opisem formacji węglowej Carnall zamieścił tu również pierwsze informacje na temat pstrego piaskowca na Górnym Śląsku i pierwszy, niezbyt precyzyjny jeszcze, podział górnośląskiego wapienia muszlowego. W tym samym roku wydał w Berlinie dwie mapy będące owocem wieloletniego, systematycznego gromadzenia danych geologicznych i kartograficznych – geognostyczną mapę złóż rud w wapieniu muszlowym koło Tarnowskich Gór i Bytomia (Beuthen) oraz geognostyczną mapę Górnego Śląska, której drugie wydanie ukazało się w roku 1857.

W roku 1844 przeniesiony został do Bonn w charakterze asesora, a następnie nadradcy górniczego. Po trzech latach przeniesiono go do Berlina, gdzie w roku 1848 wraz z →Leopoldem von Buchem i innymi uczonymi założył Niemieckie Towarzystwo Geologiczne. W latach 1849-55 był wykładowcą na Uniwersytecie Berlińskim, którego Wydział Filozoficzny nadał mu w roku 1855 godność doktora honoris causa. W roku 1853 założył specjalistyczne czasopismo „Zeitschrift für Berg-, Hütten- und Salinenwesen im preussischen Staate”, rok później został tajnym nadradcą górniczym i doradcą pruskiego Ministerstwa Handlu, zaś w roku 1855 powrócił na Śląsk jako starosta górniczy i dyrektor Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu (Breslau).

Na tutejszym uniwersytecie prowadził wykłady na temat górnictwa węgla kamiennego, przewodniczył ponadto Sekcji Mineralogii i Geologii Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej i założonemu przez siebie Śląskiemu Towarzystwu Górnicztwa i Hutnictwa. W roku 1861 z powodów osobistych przeszedł w stan spoczynku. Do końca życia pozostawał jednak nadal niezwykle aktywny, będąc przewodniczącym Schlesische Centralgewerbe-Verein, prezesem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej i członkiem zarządu Kolei Górnośląskiej. Zmarł 17 listopada 1874 roku we Wrocławiu. Na jego cześć →H. E. Beyrich nadał triasowemu liliowcowi nazwę *Encrinurus carnalli*, →H. R. Goeppert nadał triasowemu sagowcowi nazwę *Pterophyllum carnallianum*, a H. Rose nadał odkrytemu przez siebie minerałowi nazwę karnalit. Carnall był nie tylko wybitnym uczonym i działaczem gospodarczym, ale i utalentowanym poetą, o czym najlepiej świadczą pozostałe po nim wiersze oraz śpiewana do dziś przez górników pieśń „Już się rozlega miły głos dzwoneczka z naszej wieży” („Tarnowitzter Schachtlied”), którą napisał w roku 1827.

Ważniejsze publikacje: Die vorzüglichsten Höhenpunkte Oberschlesiens gegen den Oderspiegel bei dem Einfluss

der Neisse und über die Meeresfläche. *Archiv f. Berg. Hütten*. 19, 1829; Geognostische Beschreibung von eine Theile der Niederschlesischen, Glätzschen und Böhmisches Gebirges. *Arch. f. Miner.* 3-4, 1831-32; Zusammenstellung gemessener Höhenpunkte im Riesengebirge, Eulengebirge und im Mährisch-Schlesischen Gebirge. *Ibid.* 4, 1832; Geognostische Vergleich zwischen den Nieder- und Oberschlesischen Gebirgs-Formationen. *Ibid.* 4, 1832; Sprünge im Steinkohlengebirge. *Ibid.* 9, 1836; Geognostische Beschreibung des Waldenburger Steinkohlbeckens. *Ibid.* 9, 1838; Entwurf eines geognostischen Bildes von Oberschlesien. *Kalender für den oberschlesischen Bergmann I*, 1844; Das oberschlesische Gyps- und Mergel-Gebirge. *Ibid.* II, 1845; Der Kalkstein des Lublitzter Kreises. *Ibid.* III, 1846; Über die Erzlagerstätten des oberschlesischen Muschelkalks. *Sitz. Ber. Niederrhein. Ges. Natur. Heilkunde*, 1847; Über Eisensteinlagerstätten im Muschelkalk Oberschlesiens. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 2, 1850; Strebbau auf die Bleierz-Grube Friedrich bei Tarnowitz. *Zeitschr. f. Berg. Hütt. Salinen*. 1, 1854; Runges Profil von Riesengebirge. *Ibid.* 9, 1859; Baumstämme in mitteljurassischen Toneisenstein Oberschlesiens *Jber. SGK* 35, 1857; Geognostische Karte von Ober-Schlesien. *Ibid.* 36, 1858; Fossiles Geweih von Kieferstädtel. *Ibid.* 36; Lagerung und Verbreitung der Steinkohlenflötze in Oberschlesien. *Ibid.* 38, 1860.

Źródła: Fuchs K., Schlesische Lebensbilder 7, Stuttgart 2001, s. 195-199; Gümbel W. v., ADB 4, 1876, s. 4-5; Perlick-Bergleute, s. 96-97, 217-218; Perlick-Landeskunde, s. 386 (portret); Perlick A., Rudolf Arwid Von Camall als Glatzer Poet, Glatzer Heimatblätter 23, 1940, s. 129-132; Perlick A., Biographische Studien zur schlesischen Heimatforschung, Dortmund 1962, s. 166-169; Pieper W., NDB 3, 1957, s. 150-151; Rzymelka-Dzieje, s. 148-164.

CHARPENTIER TOUSSAINT VON (1779-1847)

Starosta górnicy i wybitny entomolog

Urodził się 22 listopada 1779 roku we Freibergu, w rodzinie późniejszego saskiego starosty górnictwo Johanna Friedricha Wilhelma von Charpentiera. Pierwsze nauki pobierał w ojcowskim domu, później uczył się w gimnazjum we Freibergu, a ukończywszy je słuchał wykładów →Abrahama Gottloba Wernera i innych profesorów na Akademii Górniczej. Równocześnie, zamierzając wstąpić na uniwersytet, doskonalił swoją znajomość łaciny pod kierunkiem swego szwagra, kaznodziei dworskiego Reinharda. W roku 1797 rozpoczął studia prawnicze w Lipsku, gdzie dużą wagę przykładał nadal do łaciny i dał się poznać w publicznych dyskusjach jako cięty mówca.

Pracę zawodową rozpoczął jako audytor sądu dworskiego w Lipsku, ale już po roku, za namową Heinitza i Redena, opuścił Saksonię i wstąpił na służbę Prus. Karierę rozpoczął na stanowisku sekretarza górnictwo, jednak już wkrótce awansował na asesora Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu (Bre-

slau), po czym powierzono mu kierownictwo Urzędu Górniczego w Świdnicy (Schweidnitz). W roku 1804 ożenił się z wdową von Tschirsky, z którą miał dwójkę dzieci. W latach 1806-07 zasłużył się ratując Wałbrzyską Kasę Górniczą i podległe mu kopalnie przed Francuzami, co doceniono przenosząc go w roku 1810 do Wrocławia w charakterze nadradcy górnictwo.

Dał się tu poznać jako człowiek wszechstronnie wykształcony, władał biegle łaciną, malował i rysował, a z jego opinią coraz bardziej liczone się nie tylko w kręgach zawodowych, lecz i naukowych. Podczas licznych podróży wielkie wrażenie wywarły na nim Włochy, których zabytki zwiedzał wraz ze swym przyjacielem hrabią Wilhelmem von Magnis w roku 1818. W roku 1828 awansował do rangi wicestarosty, zaś w roku 1830 mianowany został starostą westfalskiego Wyższego Urzędu Górniczego w Dortmundzie. Na własną prośbę przeniesiony został w roku 1836 ponownie na Śląsk, gdzie aż do końca życia pełnił obowiązki starosty Urzędu Górniczego w Brzegu (Brieg).

Chociaż był biegłym mineralogiem i geologiem, to międzynarodową sławę zawdzięczał swoim badaniom entomologicznym. Opublikował w tej dziedzinie szereg ilustrowanych przez siebie prac poświęconych chrząszczom, motyłom i ważkom oraz owadom kopalnym, a ponadto przygotował do druku wznawienia klasycznych dzieł entomologicznych Eugena Espera. Już w roku 1809 został członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, zaś w roku 1823 towarzystwo to nadało mu godność członka honorowego.

W ostatnich latach życia, rozwiódłszy się, prowadził samotny i monotony tryb życia. Często czuł się źle i nieraz tygodniami nie opuszczał domu. Zajmował się głównie czytaniem, pisaniem, porządkowaniem swych zbiorów i rysowaniem ilustracji do swoich dzieł. Zmarł 4 marca 1847 roku w Brzegu.

Jego nazwisko upamiętnia *Oedipoda charpentieri* Fieber z rzędu prostoskrzydłych. Zbiory Char-

pentiera trafiły po jego śmierci do muzeów w Berlinie, Królewcu i Wrocławiu.

Ważniejsze publikacje: Darstellung der Höhen verschiedener Berge, Flüsse und Orte Schlesiens. Breslau, 1812; Vermischte Bemerkungen über einige Käferarten. *Germars Mag. Ent.* 3, 1818; Verzeichnis der europäischen Schmetterlinge. Breslau 1818; Bemerkungen auf einer Reise von Breslau über Salzburg durch Tyrol, die südliche Schweiz, nach Rom, Neapel und Pästum in Jahre 1818. Leipzig 1820; Die Zünsler, Wickler, Schaben und Geisterchen der systematischen Verzeichnisses der Schmetterlinge der Wiener. Braunschweig 1821; Horae Entomologicae adjectis tabulis novem coloratis. Vratislaviae 1825; Über den Brand in Steinkohlengruben. *Archiv f. Miner.* 1, 1829; E. Esper, Die europäische Schmetterlinge in Abbildungen nach dem Natur mit Beschreibungen. 5 Th. Neu hrsg. von Toussaint von Charpentier. Erlangen 1829-39; E. Esper, Die ausländischen oder die ausserhalb Europa zur Zeit in den übrigen Welttheilen vorgefundenen Schmetterlinge. Neu hrsg. von Toussaint von Charpentier. Erlangen 1830; Sur le genre Pneumore, le Phasma Rossium, l'Empusa tricolor et hyalina. *Silberm. Rev. Ent.* 3, 1835; Beiträge zur Synonymik einiger Orthopteren und Neuropteren. *Germars Zeitschr. f. Ent.* 1, 1839; Libellulinae europaeae. Lipsiae 1840; Orthoptera, descripta et depicta. Lipsiae 1841-45; Einige Bemerkungen, die Orthopteren betreffend. *Germars Zeitschr. f. Ent.* 3, 1841; Beschreibung eines Libellulinitis aus Kroatien. *Neues Jb. f. Miner.*, 1841; Über einige fossile Insecten aus Radoboy in Kroatien. *Nova Acta Leop.* 20, 1, 1843.

Źródła: Anonim, Schles. Prov. Bl. 127, 1848, s. 385-391; Nowack-Lexikon 1, 1836, s. 22-24; Perlick A., Biographische Studien zur schlesischen Heimatforschung, Dortmund 1962, s. 162-164; portret z: Glück auf 28, 1892, s. 565.

CHUN CARL

(1852-1914)

Badacz fauny morskich głębin

Urodził się 1 października 1852 roku w Höchst nad Menem, w rodzinie nauczyciela Gustava Chuna. Początkowo uczył się we Frankfurcie nad Menem, gdzie uzyskał świadectwo dojrzałości, potem zaś w Getyndze, gdzie pod kierunkiem wybitnego zoologa Rudolfa Leuckarta uzyskał doktorat na podstawie pracy „Über den Bau, die Entwicklung und physiologische Bedeutung der Rektaldrüsen bei Insekten”. Dla jego dalszego rozwoju doniosłe znaczenie miał dłuższy pobyt w założonej przez Antona Dohrna Stacji Zoologicznej w Neapolu, której zadaniem miały być systematyczne badania fauny i flory Morza Śródziemnego. Jako jeden z pierwszych realizatorów tego zadania wydał Chun w roku 1880 monografię żebroplawów (*Ctenophora*), której część „Die Muskulatur und das Nervensystem der Rippenquallen” stała się w roku 1878 podstawą jego habilitacji na Uniwersytecie w Lipsku.

Uniemożliwiająca konserwację delikatna budowa żebroplawów zmusiła go do obserwowania żywych okazów, a przy ich opisywaniu bardzo pomocne okazały się jego zdolności rysunkowe. Choć w dążeniu do wyjaśnienia budowy i funkcji poszczególnych organów tych zwierząt zagłębiał się w najdrobniejsze szczegóły, nigdy nie tracił z oczu organizmu jako całości, a jego praca ujęła temat tak wyczerpująco, że przez wiele lat nikt nie zajmował się anatomią porównawczą żebroplawów.

W latach 1880-1890 w większości swych prac anatomicznych zajmował się rurkopławami (*Siphonophora*), których polimorfizm i złożona przemiana pokoleń przysparzały badaczom wiele problemów. Został w tym okresie, w roku 1883, profesorem zwyczajnym zoologii w Królewcu, rok później zaś ożenił się z Lily Vogt, córką wybitnego zoologa Carla Vogta, z którą miał dwie córki – Annę i Lily. Materiały do badań zbierał podczas corocznych letnich wyjazdów nad Morze Śródziemne i podczas pobytu zimą 1887/1888 na Wyspach Kanaryjskich. Zainteresowanie jamochłonami skłoniło go do podjęcia się ich opracowania dla redagowanego przez Bronna dzieła „Klassen und Ordnungen des Tierreichs”, jednak posuwająca się początkowo dość szybko praca z uwagi na inne zajęcia stanęła później w miejscu i nie została ukończona.

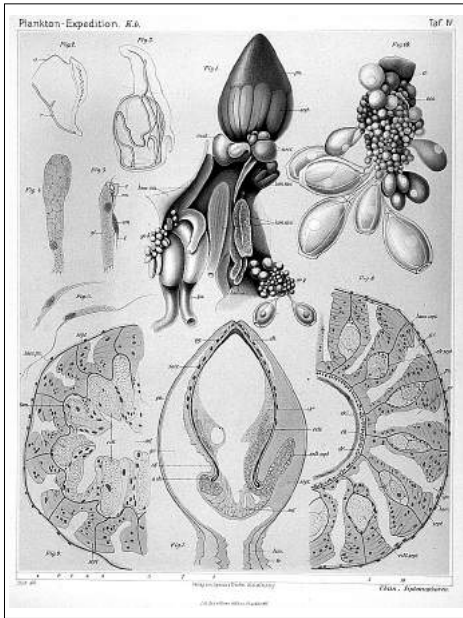
Już podczas zbierania materiałów do monografii żebroplawów Chun zainteresował się fauną planktoniczną, której występowanie nie było, jak powszechnie wówczas sądzono, ograniczone do wód powierzchniowych, gdyż natknął się na nią również w głębszych wodach pelagicznych. Zajął się odtąd jej badaniem, konstruując zamykane sieci, które umożliwiały połowy na ściśle określonej głębokości. W roku 1888 w ramach redagowanej z Leuckartem serii „Bibliotheca Zoologica” opublikował pracę na temat fauny głębszych wód pelagicznych i jej zwią-

ków z fauną wód powierzchniowych, stając się twórcą zupełnie nowej dziedziny badań zoologicznych.

Wyraźny postęp w badaniach tych zaznaczył się w roku 1889 dzięki kierowanej przez Victora Hensena Ekspedycji Planktonowej, podczas której zespół badaczy opłynął na statku „National” północny Atlantyk. Z zebranych podczas tej ekspedycji materiałów Chun opracował żebroplawy i rurkoplawy.

Tablica IV z Die Siphonophoren der Plankton-Expedition Chuna

W roku 1890 przyniósł się z Królewca do Wrocławia (Breslau), by po śmierci →prof. Schneidera objąć katedrę zoologii. Obok zoologii ogólnej prowadził tu też wykład monograficzny „O powstawaniu gatunków”, który cieszył się dużą popularnością, oraz kurs zootomii dla początkujących i kurs techniki mikroskopowej dla zaawansowanych. Ponieważ przywiązywał dużą wagę do zbiorów muzealnych, rozpoczął starania o budowę oddzielnego gmachu dla muzeum. Pod jego zarządkiem Muzeum Zoologiczne zaczęło kupować padłe zwierzęta z wrocławskiego ogrodu zoologicznego, kupiło też szkielet *Megaloceros giganteus*, będący do dziś ozdobą ekspozycji „Układ kostny kręgowców” Muzeum Przyrodniczego we Wrocławiu.

Chun zajmował się w okresie wrocławskim wieloma różnymi grupami zwierząt pelagicznych, którym poświęcił wydane w roku 1895 dzieło „Atlantis”. Pojawiały się w nim kolejno, pozornie bez związku, opisy organizmów z różnych grup, które łączyły przystosowania, jakie wymuszały na nich biologiczne i fizyczne warunki życia. Jako pierwszy biolog

Chun wyjaśnił w niej znaczenie dla życia na dużych głębokościach takich narządów, jak organy świetlne czy złożone oczy fasetkowe.

Prowadzone przez 20 lat badania uczyniły Chuna jednym z najpoważniejszych autorytetów w dziedzinie biologii morza, dlatego też w roku 1898 powierzono mu organizację i kierownictwo Niemieckiej Ekspedycji Głębokomorskiej. Na przełomie lat 1898-1899, płynąc na statku „Valdivia” i pracując według starannie obmyślanego planu, ekspedycja zebrała niezwykle bogate materiały na trasie, która wiodła przez Atlantyk, Wyspy Kanaryjskie, wybrzeża Kamerunu i Afryki Południowej, wyspy Bouvet, wybrzeża Antarktydy, wyspy Kerguelen, Seszele, Cejlon, Sumatrę, Nikobary, Malediwy i wybrzeża wschodniej Afryki. Wiele materiałów z tej wyprawy Chun, który został w roku 1898 przeniesiony do Lipska, przesłał do Wrocławia, gdzie posłużyły jako materiał badawczy jego następcom.

Sam Chun do końca swych dni opracowywał materiały zdobyte dzięki Niemieckiej Ekspedycji Głębokomorskiej. Szczególnie zainteresował się zwłaszcza głowonogami, które wykazywały niezwykle różnorodność przystosowań, jednak liczne obowiązki, jakimi został obciążony po przeniesieniu do Lipska, i przedwczesna śmierć nie pozwoliły mu ukończyć ich opracowania. W uznaniu zasług otrzymał m.in. tytuł tajnego radcy w roku 1905 i doktorat honoris causa Uniwersytetu w Oslo w roku 1911. W roku akademickim 1907/08 pełnił obowiązki rektora Uniwersytetu w Lipsku. Podczas obchodów jego 60 urodzin mało kto zdawał sobie sprawę, że ten człowiek, który nadal wydawał się pełen sił i wigoru, od dłuższego już czasu cierpi na poważną chorobę serca. Już wkrótce stać się miała ona przyczyną jego śmierci – zmarł w Lipsku 11 kwietnia 1914 roku.

Nazwisko Chuna upamiętnione zostało m.in. w nazwach rodzajowych *Chunianna* Brinkmann, *Chuniella* Brinkmann, *Chunomysis* Holt et Tattersall, *Chuniphyes* Lens et van Riemsdijk i *Chunopleura* Lohmann oraz w nazwach gatunkowych *Abraliopsis chuni* Nesis, *Adenopea chuni* (Brauner), *Balaenemertes chuni* Bürger, *Bathocytena chuni* (Moser), *Bolinopsis chuni* (von Lendenfeld), *Calyropsis chuni* Vanhöffen, *Chaceon chuni* (Macpherson), *Chtenopteryx chuni* Pfeffer, *Enoplateuthis chunii* Ishikawa, *Flabellum chunii* Marenzeller, *Phascoloides chuni* (Fischer), *Styracaster chuni* Ludwig, *Sulculeolaria chuni* (Lens et van Riemsdijk) i *Tetraplatia chuni* Carlgren.

Ważniejsze publikacje: Histologische Bemerkungen über Rippenquallen. *Zool. Anz.* 1, 1879; Die Ctenophoren des Golfes von Neapel und der angrenzenden Meeresabschnitte. Leipzig 1880; Die Verwandtschaftbeziehungen zwischen Würmern und Coelenteraten. *Biol. Zentralbl.* 2, 1882; Katechismus der Mikroskopie. Leipzig 1885; Über

die geographische Verbreitung der pelagisch lebenden Seetiere. *Zool. Anz.* 9, 1886; Die pelagische Tierwelt in grösserem Meerestiefen und ihre Beziehungen zur Oberflächenfauna. *Bibliotheca Zoologica I*, 1888; Bericht über eine nach den Canarischen Inseln im Winter 1887/88 ausgeführte Reise. *Sitz. Ber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1889; Coelenterata. W: Bronns Klassen und Ordnungen des Tierreichs. Bd. 2., 2 Abt., Lief. 1-17, 1890-97; Die canarische Siphonophoren in monographischen Darstellung. I. *Stephanophyes superba* und die Familie der Stephanophyiden. II. Die Monophyiden nebst Bemerkungen über Monophyiden des Pazifischen Ozeans. *Abh. Senckenb. Naturf. Ges.* 16, 18, 1891-92; Die Bildung der Skeletteile bei Echinodermen. *Zool. Anz.* 15, 1892; Leuchtorgan und Facettenauge. Ein Beitrag zur Theorie des Sehens in grossen Meerestiefen. *Biol. Zentralbl.* 13, 1893; Über die pelagische Tierwelt in grossen Meerestiefen. *Jber. SGVK* 70, 1893; Vorläufige Mitteilung über die Knospungsgesetze der proliferierenden Medusen. *Ibid.* 72, 1895; Atlantis. Biologische Studien über pelagische Organismen. *Bibliotheca Zoologica* 19, 1895; Zur Biologie der pelagischen Süswasserfauna. *Jber. SGVK* 73, 1896; Über den Bau und die morphologische Auffassung der Siphonophoren. *Verh. Deutsch. Zool. Ges.* 7, 1897; Die Beziehungen zwischen dem arktischen und antarktischen Plankton. Stuttgart 1897; Die Siphonophoren der Plankton-Expedition [Taf. IV na il. 2]. Die Ctenophoren der Plankton-Expedition. W: Ergebnisse der Plankton-Expedition. Bd. 2, 1897-98; Aus den Tiefen des Weltmeeres. Schilderungen von der Deutschen Tiefsee-Expedition. Jena 1900; Über die Natur und Entwicklung der Chromatophoren bei den Cephalopoden. *Verh. Deutsch. Zool. Ges.* 12, 1902; Über Leuchtorgane und Augen von Tiefseecephalopoden. *Ibid.* 13, 1903; Die vertikale Verbreitung des marinen Planktons. *6 Conges Intern. Zool. Compte Rendu*, 1905; Die Cephalopoden der deutschen Tiefsee-Expedition. *Zool. Anz.* 33, 1908; Die Cephalopoden of the Tiefsee-Expedition. Teil 1. Oegopsida. Teil 2. Myopsida. W: Wissenschaftliche Ergebnisse der Deutschen Tiefsee-Expedition auf dem Dampfer „Valdivia“ 1898-1899. Bd. 18, 1910-15.

Wybrane źródła: Chun-Festschrift dargebracht von seinen dankbaren Leipziger Schülern, Leipzig 1912 (portret, bibliografia); Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 74; Majewski A., Zarys historii oceanografii, Gdańsk 1991, s. 92-94, 98, 104; Mertens R., NDB 3, 1957, s. 252-253; Pater-Historia, s. 214; Steche O., Jber. SGVK 92, 1915, Nekrologe, s. 4-7 (Abgedr. aus Zoologica 25); Weisfert J. N., Biographisch-literarisches Lexikon für Königsberg und Ostpreussen, Königsberg 1898, s. 38-39; Wiktor A., EW, s. 111; Wiktor-Museum, s. 12, 43, 60, 61, 74, 100, 103.

COHN FERDINAND

(1828-1898)

„Ojciec bakteriologii”

Urodził się 24 stycznia 1828 roku we Wrocławiu (Breslau) w rodzinie kupieckiej. Jego dziadek był jeszcze typowym, silnie związanym z religią i tradycją Żydem z wrocławskiego getta, ojciec jednak, Izaak Cohn, który dorobił się majątku handlując olejem,

porzucił zarówno getto, jak i tradycyjny żydowski styl życia. Słaby pod względem fizycznym, jednak nad wiek rozwinięty umysłowo Ferdinand uczęszczał do szkół chrześcijańskich i, mimo sympatii dla getta, w którym mieszkali jego dziadkowie, uważał się przede wszystkim za Niemca.

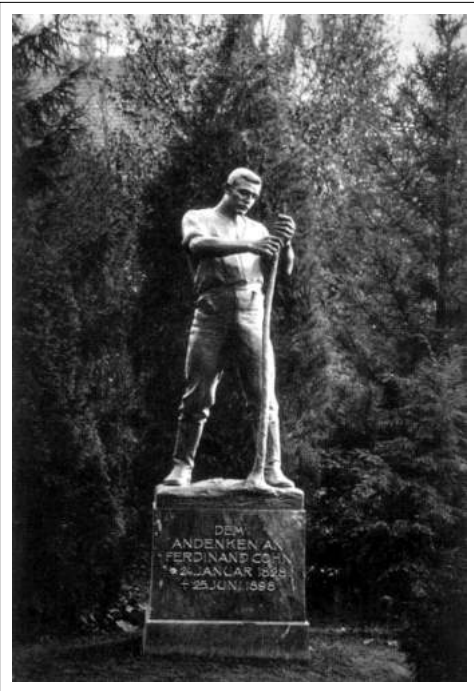

Już w drugim roku życia nauczył się czytać, w czwartym – rozpoczął naukę w szkole elementarnej, a w siódmym – w Gimnazjum św. Marii Magdaleny. Chociaż krótkowzroczność i wyniki z przebytej choroby problemy ze słuchem utrudniały mu naukę, w wieku 16 lat rozpoczął studia na Uniwersytecie Wrocławskim. Był uczniem →prof. Goeperta i już jako student zdał sobie sprawę z konieczności rozwijania botaniki poprzez badania mikroskopowe. Ponieważ regulaminy niektórych fakultetów Uniwersytetu Wrocławskiego wykluczały jeszcze wówczas dopuszczanie Żydów do egzaminu doktorskiego, zmuszony był do wyjazdu do Berlina, gdzie w roku 1847, w wieku 19 lat, uzyskał na podstawie pracy „Symbola ad seminis physiologiam” stopień doktora. Poznał tu wielu tak wybitnych przyrodników, jak Christian Gottfried Ehrenberg, Johannes Müller oraz Carl Sigismund Kunth, któremu tak bardzo spodobał się zapał młodego uczonego, że nowemu rodzajowi z rodziny *Liliaceae* nadał nazwę *Cohnia*.

W roku 1848 Cohn zaangażował się z entuzjazmem w wydarzenia Wiosny Ludów, wkrótce jednak, rozczarowany przebiegiem rewolucji, wrócił do Wrocławia, gdzie w roku 1850 habilitował się na podstawie rozprawy „De Cuticula” i jako docent prywatny rozpoczął pracę u boku Goeperta. Z powodu braku odpowiednich pomieszczeń badania mikroskopowe i zajęcia ze studentami prowadził w swoim mieszkaniu. W roku 1859, jako pierwszy w Prusach uczony wyznania mojżeszowego, mianowany został profesorem nadzwyczajnym. Uporczywie dopominanie się o odpowiednie pomieszczenia dla Instytutu Fizjologii Roślin uwieńczone zostały sukcesem w ro-

ku 1866, kiedy to otrzymał otwartą galerię za wewnętrzny dziedzińcem starego gmachu uniwersyteckiego wraz z przyległymi do niej dwoma nieoświetlonymi pomieszczeniami. W pomieszczeniach tych, które początkowo nie miały ogrzewania, gazu, wody, a nawet okien, Cohn w krótkim czasie stworzył jedną z najlepszych placówek naukowych we Wrocławiu, dysponującą bogatymi zbiorami i świetnie wyposażoną w różne instrumenty, zwłaszcza mikroskopy. Wyszło z niej wielu tak wybitnych botaników, jak Leopold Just, →Joseph Schroeter, Eduard Eidam, Oskar Kirchner, Hugo Conwentz, →Ferdinand Pax, Frank Schwarz i →Felix Rosen. Placówka ta wydawała własne czasopismo noszące tytuł „Beiträge zur Biologie der Pflanzen”.

Odsłonięty w roku 1908 pomnik Cohna w Parku Południowym we Wrocławiu

Ponieważ ministerstwo kultury nie chciało zagwarantować pokrywania bieżących wydatków instytutu, Cohn wystarał się o fundusze w ministerstwie rolnictwa, w zamian za bezpłatne badania botaniczne związane z rolnictwem. Najpierw sam, następnie zaś z pomocą wybitnego znawcy grzybów, Josepha Schroetera, opracował zagadnienia chorób roślin uprawnych wywoływanych przez grzyby. Założył też stację badawczą nasion, która usamodzielniała się później pod kierunkiem Eduarda Eidama i odegrała poważną rolę w rozwoju śląskiego rolnictwa.

Początkowo zajmował się budową komórek roślinnych oraz zwierzęcych i, mając zaledwie 22 lata, zapisał się w historii nauki stwierdzeniem o identyczności, względnie analogii, roślinnej protoplazmy i zwierzęcej sarcody. Następnie zajął się budową glonów i grzybów oraz fizjologią roślin. Jego osiągnięcia w dziedzinie fizjologii roślin, zwłaszcza zaś prace nad funkcjami pęcherzyków chwytnych u aldrowandy i pływacza, wysoko oceniał Karol Darwin, którego Cohn poznał osobiście w roku 1876. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych wiele podróżował, przebywając m.in. w Anglii, Wiedniu, Petersburgu, Moskwie, Włoszech i na Helgolandzie. Od roku 1868 zaczął prowadzić badania bakterii, wprowadzając tzw. rozdzielną ich hodowlę z zastosowaniem pożywek o różnym składzie. Opisał liczne, nieznane wcześniej formy bakterii, utworzył dla nich prowizoryczną systematykę i wysunął tezę, że należy zaliczyć je do roślin. Już wtedy nazywano go „ojcem bakteriologii”, a jego prace skłoniły Roberta Kocha, wówczas lekarza powiatowego w Wolsztynie koło Poznania, do nawiązania z nim współpracy. Nie tylko przyjeżdżał on do Cohna na konsultacje i przeprowadzał niektóre ze swych doświadczeń w jego laboratorium, ale też prace na temat swych doniosłych odkryć publikował w czasopiśmie wrocławskiego instytutu.

Dla poznania śląskiej flory duże znaczenie miała redagowana przez Cohna i Schroetera wielotomowa monografia roślin zarodnikowych Śląska „Kryptogamenflora von Schlesien”, której większa część ukazała się jeszcze za jego życia. Od roku 1870 Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Wrocławskiego podjął starania o utworzenie dla Cohna profesury zwyczajnej, którą otrzymał w roku 1884, równocześnie z →A. Englerem, który objął Katedrę Botaniki i kierownictwo Ogrodu Botanicznego. Obaj doprowadzili do budowy gmachu przy dzisiejszej ul. Kanonii, w którym w roku 1888 umieszczono Instytut Fizjologii Roślin i zbiory botaniczne Uniwersytetu Wrocławskiego. Cohna mianowano wówczas dyrektorem Muzeum Botanicznego.

Pod koniec życia zajmował się on w dużym stopniu działalnością literacką, pisząc prace z historii botaniki oraz pogranicza botaniki i historii sztuki. Wygłaszał też popularne pogadanki na temat roślin, z których zrodziła się jego najbardziej znana praca, „Die Pflanze”, w której pojawiły się m.in. takie tematy, jak „Goethe jako przyrodnik”, „Rośliny owadożerne”, „O bakteriach” czy „Rousseau jako botanik”. Zmierzch życia przyniósł mu powszechne uznanie i szacunek. Za zasługi w pracy naukowej i dydaktycznej otrzymał order Czerwonego Orła IV Kl., Wydział Medyczny Uniwersytetu w Tybindze nadał mu godność doktora honoris causa, zaś w 70 rocznicę urodzin władze miejskie Wrocławia nadały mu hono-

rowe obywatelstwo rodzinnego miasta. Od roku 1849 Cohn, z przydomkiem „Meyen II”, był członkiem Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Matrikel No. 1595), a ponadto był członkiem Königliche Akademie der Wissenschaften w Berlinie, Reale Academia dei Lincei w Rzymie, Institut de France i Societe de Biologie w Paryżu oraz Royal Society w Londynie. Od roku 1849 był aktywnym członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyznej, w latach 1856-97 pełniąc w nim funkcję sekretarza Sekcji Botanicznej, a w latach 1858-64 – obowiązki kustosa Zielnika Śląskiego.

Od roku 1867 roku żył w szczęśliwym, chociaż bezdzietnym związku z Pauliną Reichenbach. Do końca oddany pracy naukowej zmarł w swej pracowni 25 czerwca 1898 roku. Pochowany został na cmentarzu żydowskim we Wrocławiu. W roku 1908 władze miejskie Wrocławia wystawiły mu przedstawiającą ogrodnika szczepiącego drzewko pomnik przy wejściu do Parku Południowego, dla którego Cohn dokonał doboru roślin. Jego nazwisko zniknęło jednak zarówno z pomnika, jak i z tablicy honorowych obywateli Wrocławia w roku 1933 za sprawą nazistów.

Wybrane publikacje: Übersicht über die Algen Schlesiens. *Übers. Arb. SGVK*, 1849 [mit H. R. Goepfert]; Zur Lehre von Wachstum der Pflanzenzelle. *Nova Acta Leop.* 22, 1850; Nachträge zur Naturgeschichte des *Protococcus pluvialis* Kützing. *Ibid.* 22, 24, 1850-54; Über die Morphologie von *Aldrovanda vesiculosa*. *Flora* 33, 1850; Die Menschheit und die Pflanzenwelt. Habilitationsrede 30.10.1850. *Hedwigia* 1, 1851; Beiträge zur Entwicklungsgeschichte der Infusorien I: über *Loxodes Bursaria*. *Zeitschr. f. wiss. Zool.* 3, 3, 1851; Eine neue Gattung aus der Familie der Volvocineen. *Ibid.* 4, 1, 1852; De cuticula. *Linnæa*, 1852; Die Entwicklungsgeschichte des *Pilobolus crystallinus*. *Nova Acta Leop.* 23, 1852; Beiträge zur Entwicklungsgeschichte der Infusorien II: über den Encystirungsprocess. *Zeitschr. f. wiss. Zool.* 4, 3, 1853; Beiträge zur Entwicklungsgeschichte mikroskopischer Algen und Pilze. *Nova Acta Leop.* 24, 1854; *Empusa muscae* und die Krankheit der Stubenfliegen. *Ibid.* 25, 1854; Beiträge zur Entwicklungsgeschichte der Infusorien III: über die Cuticula der Infusorien. *Zeitschr. f. wiss. Zool.* 5, 4, 1854; Über das Geschlecht der Algen. *Jber. SGVK* 33, 1856; Über die Fortpflanzung der Räderthiere. *Zeitschr. f. wiss. Zool.* 7, 1856; Beobachtungen über den Bau und die Fortpflanzung von *Volvox globator*. *Jber. SGVK* 32, 1856; Über *Stephanosphaera pluvialis*. *Nov. Acta Leop.* 26, 1857 [mit M. Wichura]; Über interessante mikroskopische Organismen, von denen neue Fundorte in Schlesien beobachtet wurden. *Jber. SGVK* 34, 1857; Mikroskopische Organismen in Bergwerken. *Ibid.* 35, 1858; Bemerkungen über Räderthiere. *Zeitschr. f. wiss. Zool.* 9, 12, 1858-63; Über einige neue Algen Schlesiens. *Jber. SGVK* 36, 1859; Über den Ursprung der schlesischen Flora. *Ibid.* 38, 1861; Contractile Gewebe im Pflanzenreich. *Ibid.* 39, 1862; Beobachtungen über die contractilen Staubfäden der Disteln. *Zeitschr. f. wiss. Zool.* 12, 1863; Über Pflanzenmodelle, neues Hilfsmittel des botanischen Studiums. *Jber.*

SGVK 40, 1864; Über die Entstehung des Travertin in den Wasserfällen von Tivoli, durch Vermittlung der Moose und Algen. *Neues Jb. f. Miner.* 1864; Zwei neue Beggiatoen. *Hedwigia* 4, 1865; Neue Infusorien im See-Aquarium. *Zeitschr. f. wiss. Zool.* 16, 1866; Beiträge zur Physiologie der Phycchromaceen und Floriden. *Arch. f. mikrosk. Anat.* 3, 1867; Über Entstehung der Steinkohle aus Seetang. *Jber. SGVK* 46, 1869; Untersuchungen über Insectenschaden auf den schlesischen Getreidefeldern in Sommer 1869. *Ibid.* 47, 1870; Über eine neue Pilzkrankheit der Erdraupen: *Tarichium megaspermum*. *Beitr. Biol. Pflanz.* 1, 1, 1870; Die Entwicklung der Naturwissenschaft in den letzten 25 Jahren. Breslau 1871; Über parasitischen Algen. *Beitr. Biol. Pflanz.* 1, 2, 1872; Untersuchungen über Bacterien I. *Ibid.* 1, 2, 1, 3, 1872-74; Conspectus Familiarium Cryptogamarum secundum methodum naturalem dispositarum. *Hedwigia* 11, 1872; Die Bacterien, die kleinsten lebenden Wesen. Berlin 1872; Über die Function der Blasen von *Aldrovanda* und *Utricularia*. *Beitr. Biol. Pflanz.* 1, 3, 1874; Entwicklungsgeschichte der Gattung *Volvox*. *Ibid.*; Untersuchungen über Bacterien II. *Ibid.*; Kryptogamen-Flora von Schlesien I. Breslau 1875; Untersuchungen über Bacterien IV. *Beitr. Biol. Pflanz.* II, 2, 1877; Kryptogamen-Flora von Schlesien II. Breslau 1878; Über Einwirkungen des electrischen Stroms auf die Vermehrung der Bacterien. *Beitr. Biol. Pflanz.* III, 1, 1879; Über ein Thalophytensystem. *Jber. SGVK* 57, 1880; Die Pflanze: Vorträge aus dem Gebiete der Botanik. Breslau 1882 [2 wyd. Breslau 1896-97]; Prähistorische Pflanzenfunde in Schlesien. *Korresp. Bl. Deutsch. Ges. Antrop.* 15, 1884; Kryptogamen-Flora von Schlesien III, 1, Pilze 1. Breslau 1885; Über Tabaschir. *Beitr. Biol. Pflanz.* 4, 1887; Das Botanische Museum der Universität Breslau. Breslau 1888 [mit A. Engler]; Die Gärten in alter und neuer Zeit. *Deutsche Rundschau* 5, 1888; Dr. Laurentius Scholz. *Ibid.* 7, 1890; Vergangenheit und Zukunft des Scheitniger Parks. *Jber. SGVK* 68, 1891; Das Herbar von Georg Rudolph, Herzog in Schlesien, Liegnitz und Brieg, aus dem Jahre 1612. *Ibid.* 70, 1893; Über Entstehung von Kalk- und Kieselgestein durch Vermittelung von Algen. *Ibid.*; Die Pflanze in der bildeten Kunst. *Deutsche Rundschau* 97, 1898.

Wybrane źródła: Geison G. L., Dictionary of scientific biography 3, New York 1971, s. 336-341; Grumann-Handbuch, s. 8; Keil G., EW, s. 120; Klemm M., Ferdinand Julius Cohn, 1828-1898, Pflanzenphysiologie, Mikrobiologe, Begründer der Bakteriologie, Gründer des ersten pflanzenphysiologischen Instituts in Preussen, Stuttgart 2002 (bi-biografia); Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 73-74; Limpricht K. G., *Jber. SGVK* 76, 1898, Nekrologe, s. 1-7; Mägdefrau-Historia, s. 214-215; Mularczyk-Historia, passim, biogram na s. 165-170; Nowak-Wójcik-Mularczyk, s. 213; Pater-Historia, s. 202-203; Rosen F., Schlesische Lebensbilder 1, Breslau 1922, s. 167-173; Rostański-Historia, s. 286; Wiktor-Muzeum, s. 33, 36, 70, 71; Wunschmann E., ADB 47, 1903, s. 503-505; Ziegenspeck H., NDB 3, 1957, s. 313-314; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S-168/305; na il. 2 pomnik Cohna w Parku Południowym w Wrocławiu, za: Schlesien 3, 1908/09, s. 213.

COLER JOHANNES

(1566-1639)

Autor pierwszego podręcznika rolniczego w języku niemieckim

W wersji zlatinizowanej jego nazwisko ma postać: Colerus. Urodził się w roku 1566 w Zagrodnie (Adelsdorf) koło Złotoryi (Goldberg) jako najstarsze z 11 dzieci pastora Jacoba Colera i jego żony Urszuli, córki zgorzeleckiego rajcy Antona Teichmanna. Jego ojciec, który pochodził z Vogtlandu, był ortodoksyjnym luteraninem znanym ze swego nieprzejednanego stanowiska względem katolików, kalwinistów i schwenckfeldian. Wypędzono go z Lubania (Lauban), w Brzegu (Brieg) wtrącono go do więzienia, zaś później, gdy był proboszczem w Wołowie (Wohlau), usiłowano go zamordować. Gospodarując w parafiach w Zagrodnie, Wołowie i Nowym Kościele (Neukirch), usiłował on stosować początkowo wskazówki starożytnych *scriptores rei rusticae*, gdy jednak ich odnoszące się do obszarów śródziemnomorskich nauki nie przyniosły rezultatu, zaczął prosić o radę mieszkających w jego parafiach rolników, ogrodników i hodowców. Prawdopodobnie kontaktował się też z Martinem Grosserem (Martinus Major), proboszczem w Szewcach (Schebitz) koło Trzebnicy (Trebmitz), autorem wydanego w roku 1590 w Zgorzelcu (Görlitz) dziełka „Kurtze und gar einfeltige anleytung, Zu der Landtwirtschaft, beydes im Ackerbaw, und in der Viehzucht nach Arth und Gelegenheit dieser Land und Orth Schlesien”. Tym samym zaczął wraz ze swą żoną, Urszulą, gromadzić materiały do dzieł, które miały później rozstać się jego najstarszego syna.

Johann Coler przeniósł się z rodzicami do Wołowa, Nowego Kościoła, Frankfurtu nad Odrą, gdzie jego ojciec został profesorem języków klasycznych, i Berlina, do którego jego ojca przeniesiono jako proboszcza i radcę konsystorskiego. Studia rozpoczął na fakultecie medycznym w Frankfurcie nad Odrą, czym tłumaczy się dużą ilość rad na temat higieny i przygotowywania lekarstw z pospolicie występujących roślin, jakie pojawiają się w jego dziełach. Później, jako ochmistrz, towarzyszył pewnemu młodemu szlachcicowi w podróży edukacyjnej do Wiednia i Włoch. W latach 90-tych XVI w. studiował prawo i teologię w Jenie, gdzie uzyskał stopień magistra. Mniej więcej w tym samym czasie przejął zgromadzone przez ojca materiały i w roku 1592 wydał w Wittenberdze wznawiane później wielokrotnie „Calendarium Oeconomicum et perpetuum”, które zapoczątkowało nowy rodzaj piśmiennictwa – tzw. literaturę dla gospodarzy (Hausväter-Literatur).

Rok później zaczęło ukazywać się jego obszerne dzieło „Oeconomia oder Haussbuch”. Sukces komercyjny dzieło to zawdzięczało wydawcy Paulowi

Hedwigowi z Wittenbergi, który w porę wyczuł potrzebę publikacji niemieckiego podręcznika rolniczego na rynku zdominowanym przez piśmiennictwo łacińskie, odkupił od Colera za znaczną kwotę prawa autorskie i wystarał się u cesarza Rudolfa II o specjalne zezwolenie, które uniemożliwiało innym wydawcom przedruki dzieła.

Helwig celowo wydawał dzieło Colera podzielone na mniejsze części by, z jednej strony, uchronić się przed plagiatami, a z drugiej, podsycać zainteresowanie subskrybentów. W miarę wzrostu popytu namawiał też Colera do pisania coraz to nowych uzupełnień i dodatków. Ostatecznie całość dzieła, którego druk ukończony został w roku 1606, objęła 16 tomów poświęconych gospodarstwu domowemu, kuchni, handlowi, uprawie ziemi, roślinom, hodowli, winiarstwu, ogrodnictwu, leśnictwu, myślistwu, rybołówstwu i ptasznictwu. Niezależnie od użyteczności podanych w tym dziele informacji, Coler zawarł w nim również całokształt swojej rozległej wiedzy przyrodniczej, obejmującej przede wszystkim botanikę i zoologię.

Do dzieła tego wydawca dodał też nielegalnie przedrukowany „Liber Quodlibeticus” Abrahama von Thumbshirna oraz dodatki poświęcone astrologii i tłumaczeniu snów, wskutek czego u schyłku XVII w. uznano je za pełne przesądów i zabobonów. Późniejsze oceny okazały się sprawiedliwsze – doceniono wpływ dzieła Colera na rozwój niemieckiego rolnictwa i literatury rolniczej aż po wiek XIX.

Sam Coler już w trakcie pracy nad „Oeconomia oder Haussbuch” objął parafię w Doberau w Mek-

lemburgii i ożenił się z wdową po swoim poprzedniku, Izabelą Seger. W roku 1602 przeniósł się do Parchim w Meklemburgii, gdzie pracował jako pastor do końca swego życia. W roku 1611 wydał wielkie dziełko poświęcone pszczelarstwu, zaś w roku 1616 – swoje główne dzieło teologiczne – „Oeconomia ecclesiastica”. Choć w pierwszych swych publikacjach dodawał do swego nazwiska przydomek *Berolinensis*, później, nawiązując do miasta leżącego w pobliżu miejscowości, w której przyszedł na świat, dodawał do nazwiska przydomek *Aureo-Montanus Silesius*. Zmarł 23 października 1639 roku w Parchim.

Po śmierci pierwszej żony Coler ożenił się z córką pastora Johanna Göde z Neustadt, Judytą. Nie wiadomo dokładnie, ilu doczekał się potomków. Z drugiego małżeństwa pochodził jego syn Elias, który został pastorem w Baden-Durlach.

Ważniejsze publikacje: *Calendarium Oeconomicum et perpetuum: vor die Hauss-wirt, Ackerleut, Apotecker und andere gemeine Handwerksleut, Kauffleut, Wanderssleut, Weinherm, Gertner und alle diejenige so mit Wirtschaft umbgehen.* Wittenberg 1591; *Oeconomia Oder Haussbuch.* 16 Th. Wittenberg 1593-1604 [strona tytułowa cz. 1 na il.]; *Nützlicher bericht von den Bienen oder Imen Welche einem hausswirt in seiner Narung nützlichen und gut davon man Honig und Wachs haben kan.* Wittenberg, 1611; *Oeconomia Ecclesiastica: das ist ein Geistlich und Nützlich Hauss-Buch von Lutherischen, Bäpstischen, Calvinischen und Türkischen Glauben.* [Wittenberg] 1616.

Ważniejsze źródła: Fleischer M. P., *Die ersten landwirtschaftlichen Handbücher in deutscher Sprache, w: Späthumanismus in Schlesien: Ausgewählte Aufsätze,* München 1984, s. 213-235; Geistefeldt H., Johannes Coler, w: *Forstliche Biographien aus Mecklenburg-Vorpommern,* Schwerin 1999, s. 71-76; H., *AEWK, Sect. 1, Th. 18,* 1828, s. 248; Haushofer H., *NDB 3,* 1957, s. 319; Löbe, *ADB 4,* 1876, s. 402-403.

CROMER ACHILLES

(?-?)

Florysta z XVI w.

Nadawany mu przydomek „Nissenus” wskazuje, że przyszedł na świat w Nysie (Neisse). Ukończył Gimnazjum w Nysie i w roku 1577 pracował tam jako nauczyciel. Musiał w tym czasie interesować się botaniką i szukać interesujących roślin u podnóża Sudetów, gdyż rok później przesłał →Charlesowi de l’Escluse okazy bagna zwyczajnego (*Ledum silesiacum* Clus. = *Ledum palustre* L.), o którym l’Escluse w roku 1601 pisał: „Rośnie obficie na Śląsku, skąd nie tylko kilka krzaczków wykopanych, które, do mojego ogródka przeniesione, przez dwa lata jedynie rosły, ale i świeże gałązki obsypane wspaniałymi kwiatami i owocami, przysłał nam w roku 1578 mąż

przesławny Achilles Cromerus Nissenus, wtedy najzcigodniejszego i najznakomitszego biskupa wrocławskiego sekretarz, obecnie zaś medyk w Brnie na Morawach”.

Ledum palustre L. z Rariorum plantarum historia Clusiusa

Cromer przesłał Charlesowi de l’Escluse również okazy borówki bagiennej (*Vitis idaea altera* Clus. = *Vaccinium uliginosum* L.), goryczki kropkowanej (*Gentiana major pallida punctis distincta* Clus. = *Gentiana punctata* L.) i ostróżki wyniosłej (*Aconitum Lycoctonum I. sive Lycoctonum flore Delphinii coerulea* Clus. = *Delphinium elatum* L.). Rośliny te zostały opisane przez niego w wydanym w roku 1583 dziele poświęconym florze Austrii, Rumunii i krain z nimi sąsiadujących.

6 czerwca 1583 roku Cromer został wpisany do matrykuły Uniwersytetu w Padwie, jako „Achilles Cromerus Silesius Nissenus”. 19 lipca tego samego roku został wpisany do matrykuły Uniwersytetu w Bolonii. 27 października 1584 roku został konsyliarzem zrzeszającej studentów z obszaru Cesarstwa Niemieckiego organizacji „Natio Germanica Artistarum”. Egzamin doktorski zdał z oceną *cum laude*

25 lutego 1585 roku w Padwie u Ferranda de Amadis.

Po ukończeniu studiów Cromer praktykował jako lekarz w Brnie. Johann Fersius zadedykował mu wiersz „Marchionatus Moraviae Medico dignissimo”.

Źródła: Caroli Clusii Atrebatris Rariorum aliquot stirpium, per Pannoniam, Austriam, et vicinas quasdam Provincias observatarum historia, quatuor libris expressa, Antverpiae 1583, s. 68-71, 77-80, 280, 403-406; Caroli Clusii Atrebatris Rariorum Plantarum Historia, Qua accesserint proxima pagina docebit. Antverpiae 1601, s. 83 [na il. *Ledum silesiacum* z tejże strony]; Goepfert-Pflanzenkunde, s. 103-104; Fleischer M., Späthumanismus in Schlesien: Ausgewählte Aufsätze, München 1984, s. 13; Müller A., Schlesien auf der Akademie in Olmütz von 1576-1631, in: Arch. f. Schles. Kirch. Gesch. 12, 1954, s. 95; Pax-Pflanzenwelt, s. 2; Schube T., Zur Geschichte der schlesischen Floren-Erforschung bis zum Beginn des siebzehnten Jahrhunderts, Jber. SGVK 68, 1890, s. 2-3; Zonta-Studenten, s. 59, 112, 195, 386.

CZARNOTA JÓZEF

(1818-1852)

Badacz Iranu

Urodził się w roku 1818 w Strumieniu (Schwarzwasser) nad Wisłą, w rodzinie mistrza farbiarskiego. Po ukończeniu trzyletnich studiów w Bańskiej Szczywnicy rozpoczął w roku 1848 kurs hutniczy w Cesaarsko-Królewskiej Tymczasowej Styryjskiej Krajowej Szkole Górniczej w Vordenburgu, która rok później przeniesiona została do Leoben, stając się poprzedniczką słynnej Akademii Górniczej.

Gdy w roku 1850 ukończył studia, do Wiednia przybył właśnie królewsko-perski tłumacz nadworny Dawud Khan, który na polecenie wezyra Amira Kabira szukał profesorów dla zakładanej w Teheranie politechnicznej szkoły wojskowej. Obok czterech oficerów i lekarza, doktora Jakuba Edwarda Polaka, udało mu się również zwerbować Czarnotę. Grupa ta przybyła do Teheranu 26 listopada 1851 roku i 3 dni później została przedstawiona szachowi.

Już wkrótce, dzięki podjętym badaniom geologicznym, Czarnota znalazł w górach w pobliżu Teheranu zawierające srebro żyły kwarcowe, które natychmiast zaczęto eksploatować, topiąc rudę w ustawionym w arsenale piecu. Szach, który po tym odkryciu spodziewał się dużych zysków, mianował go królewsko-perskim dyrektorem górniczym i profesorem, jednak Czarnocie brakowało wyszkolonych pomocników, wobec czego sam musiał sporządzać niezbędne urządzenia i wykonywać wszystkie prace. Poza nadzorowaniem prac górniczych prowadził też wykłady w szkole wojskowej, w której było 134 studentów.

Latem 1852 roku mimo dokucającej mu choroby podjął podróż inspekcyjną po prowincjach Massenderan i Khorassan, odkrywając dwa miejsca występowania rud żelaza. W sierpniu tegoż roku wyruszył na Demawend, najwyższy szczyt pasma Elburs, będąc po →Theodorze Kotschym drugim zdobywcą tego szczytu. Dotarł na szczyt samotnie i spędził tam noc na ostrym mrozie, daremnie czekając na tragarzy. Jeden z nich dotarł do niego i sprowadził go na dół, jednak Czarnota powrócił na szczyt, chcąc dokończyć pomiarów. Po zejściu z wierzchołka został pobity i okradziony przez podejrzanych osobników, którzy przyłączyli się w tym czasie do tragarzy.

Chociaż do Teheranu przybył silnie przemarznięty i najwyraźniej z objawami zaburzeń umysłowych, wyruszył jeszcze na inspekcję w kopalni miedzi w Karadagh w pobliżu Morza Kaspijskiego, gdzie zachorował na malarię. Zmarł po powrocie do Teheranu, 20 września 1852 roku. Jedyna jego praca – „Erster Reisebericht aus Persien” – ukazała się w roku 1852 w trzecim tomie roczników Cesaarsko-Królewskiego Geologicznego Zakładu Rzeszy w Wiedniu. Zgromadzone przez niego bogate zbiory minerałów i obszerne, sporządzone szyfrem notatki, które miały być przesłane do Wiednia, zniknęły w tajemniczych okolicznościach, zaś kilka lat później pojawiły się w rosyjskich zbiorach i archiwach, a opis wejścia Czarnoty na Demawend opublikował w roku 1855 Nikołaj Chan'nykow w „Trudach Kaukaskiego Odtęta Imperatorskiego Russkiego Geograficznego Obszczestwa”.

Źródła: Brożek L., Zapomniany podróżnik ze Strumienia, Głos Ziemi Cieszyńskiej, 1973, Nr 7, s. 6; Golec J., Bojda S., Słownik biograficzny Ziemi Cieszyńskiej 2, Cieszyn 1995, s. 40-41; Neumann K. W., Ostschlesische Porträts 1, Berlin 1991, s. 155-156 [hasło: Czarnotta Joseph]; Reychman J., Polskie wejście na Demawend w połowie XIX wieku, Tatarnik 30, Nr. 3-4, 1948, s. 96-99; Reychman J., Podróżnicy polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w., Warszawa 1972, s. 269-275.

CZMOK EMANUEL

(1867-1934)

Kolekcjoner bajek i roślin

Urodził się 15 października 1867 roku w Żernikach (Zernik) koło Gliwic (Gleitwitz) w rodzinie hutnika Josepha Czmoaka. Ukończywszy w roku 1880 naukę w szkole ludowej w Żernikach, postanowił pójść w ślady ojca i po ukończeniu Szkoły Przemysłowej w Gliwicach rozpoczął w roku 1885 pracę w gliwickiej hucie jako starszy mistrz odlewniczy.

Zwróciwszy już wówczas uwagę na florę porastającą hałdy gliwickiej huty, zainteresował się roślinami adwentywnymi i przemianami zachodzącymi w rodzimej szacie roślinnej pod wpływem obcych

gatunków. Zagadnienia te znajdowały się odtąd stale w centrum jego zainteresowań botanicznych. Po nawiązaniu kontaktu z →Theodorem Schube został jednym z najaktywniejszych współpracowników Zielnika Śląskiego. Poza botaniką zajmował się też geologią, a obok tego studiami etnograficznymi – zbierał i opracowywał pieśni, bajki i anegdoty – oraz studiami z pogranicza botaniki i etnografii – gromadził informacje na temat roślin związanych z górnośląskimi obyczajami i wierzeniami, a także roślin stosowanych w medycynie ludowej i hodowanych w przydomowych ogródkach.

Od roku 1914 aż do przejścia na emeryturę w roku 1924 pracował w Dyrekcji Kopalń Królewskich w Zaborzu. Po przejściu na emeryturę oddał się całkowicie badaniom botanicznym i etnograficznym oraz wędrowkom po Górnym Śląsku. Podczas tych wędrowek badał skład flory porastającej wapienne i dolomitowe wzgórza, hałdy żuźlowe oraz nasypy kolejowe, torowiska, a obok tego sporządzał rejestry chronionych i godnych ochrony pomników ożywionej i nieożywionej przyrody. Zbierał też materiały etnograficzne, a ponieważ świetnie znał górnośląską gwarę i wszystkich traktował niezwykle uprzejmie, szybko zdobywał zaufanie obcych sobie ludzi i potrafił dotrzeć do źródeł niedostępnych innym badaczom. Większość jego publikacji ukazała się w latach 1924-1928 na łamach czasopisma „Der Oberschlesier” i innych periodyków. Choć pisał je w języku niemieckim, znał też doskonale polski język literacki, o czym najlepiej świadczą jego zapiski w zachowanym do dziś dzienniku z roku 1924.

Jego wielką pasją była ochrona przyrody, którą wspierał nie tylko jako popularyzator na łamach codziennej prasy, ale i jako uczestnik akcji zazieleniania zdegradowanych przez przemysł terenów, członek władz założonej przez niego, →Gustava Eisenreicha i innych przyrodników Krajoznawczej

Wspólnoty Roboczej dla Powiatu Gliwickiego i Okolic (Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für den Stadtkreis Gleiwitz und Umgegend), członek Krajowego Komitetu Ochrony Pomników Przyrody w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym (Landschaftskomitee für Naturdenkmalpflege in oberschlesischen Industriegebiet) oraz współpracownik Prowincjonalnej Stacji Ochrony Pomników Przyrody (Provinzialstelle für Naturdenkmalpflege). Poza tym był również aktywnym członkiem Geologicznego Zrzeszenia Górnośląskiego (Geologische Vereinigung Oberschlesiens) i innych towarzystw przyrodniczych.

W ostatnich latach życia stan zdrowia nie pozwalał mu już na dalekie wędrowki i musiał zadowalać się kontaktem z przyrodą w swym niewielkim przydomowym ogródku. Zmarł 13 czerwca 1934 roku w Gliwicach. Był żonaty z młodszą od niego o 13 lat Anną Kucyas z Wójtowej Wsi (Richtersdorf) koło Gliwic.

Ważniejsze publikacje: Die Übereinstimmung der Kalk- und Dolomithügel von Tarnowitz und Trockenberg mit der auf den Schlackenhaldden der Gleiwitzer Hütte. *Oberschlesien* 17, 1918; Die Rokittnitzer Schweiz. *Der Oberschlesier* 2, 1920; Zur Verwendung der Pflanzen durch die Kinder in Oberschlesien. *Ibid.* 3, 1921; Beobachtungen aus der Gegend von Hindenburg. *Mitteilungen aus der Vogelwelt* 23, 1924; Die Pflanze in Gebrauch, Sitte, Kultur und Aberglauben in Oberschlesien. *Volk und Heimat* 1, 1924; Vom Kräutermarkt in Gleiwitz. *Ibid.*; Oberschlesische Volksheilkunde aus dem Tierreich. *Ibid.*; Eine heimatliche Wanderung durch die Gemarkung von Miechowitz. *Aus dem Beuthener Lande* 2, 1924; Die Rokittnitzer Pflanzenwelt im Herbst. *Ibid.*; Rokittnitzer Friedhofsblumen im Herbst: Ein Beitrag zur Volksbotanik des Beuthener Landes. *Mitt. Beuth. Gesch. Mus. Ver. H. 5-6*, 1924; Oberschlesische Sagen von Teufelssteinen. *Kurier, Nr 54*, 1924; Mariä Kraut- oder Würzweihe. *Aus dem Chelmer Lande* 1, 9, 1925; Zur Einbürgerung ausländischer Gewächse. *Hindenburg Tageblatt* 124, 1925; Über die Einwanderung fremder Pflanzenarten in Oberschlesien. *Ibid.* 196, 1925; Der Schmied von Zernik. Ein ober-schlesisches Märchen. *Volk und Heimat* 2, 1925; Ein botanischer Streifzug nach Stollarzowitz. *Aus dem Beuthener Lande* 2, 1925; Einiges aus der Volksheilkunde unserer Gegend. *Ibid.*; Anekdoten vom alten Fritz im ober-schlesischen Industriebezirk. *Ibid.*; Zwei Legenden aus der Gleiwitzer Gegend. *Ibid.*; Die Sandgruben von Preschlebie. *Ibid.* 3, 1926; Heimatkunde der Beuthener Gegend. *Ibid.*; Über die Ursachen des Industrie-Melanismus bei Schmetterlingen. *Ibid.*; Die Flora der Gleiwitzer Schlackenhaldden. *Oberschlesier* 8, 1926; Bepflanzung der Wasserläufe und Gräben. *Oberschl. Wand.* 245, 1926; Naturdenkmäler im Kreise Gleiwitz. *Oberschlesischer Volkskalender*, 1926; Über die Veränderungen des Vegetationsbildes der Stadt Gleiwitz und Umgegend in dem letzten 50 Jahren. *Gleiwitzer Jahrbuch*, 1927; Veränderungen im Gleiwitzer Vegetationsbild. *Oberschl. Wand.* 106, 1927; Die Einwanderungen fremder Pflanzenarten in Oberschlesien. *Schles. Zeitung* 366, 1927; Die Pflanzenwelt des Beuthener Kreiswaldes. *Aus dem Beuthener Lande* 4, 1927; Beobachtungen aus dem heimischen Tierleben. *Ibid.*; Eine

Wassermannssage aus dem Dorfe Zernik bei Gleiwitz. *Ibid.*; Die Pflanze als Symbol im oberschlesischen Volksbrauch. *Der Oberschlesier* 9, 1927; Die Flora des Eisenbahndämme und Schienenwege im oberschlesischen Industriebezirk. *Ibid.* 10, 1928; Die Pflanzenwelt unserer Heimat im Wandel der Zeiten. *Ausschau von Burg Tost* 3, nr 1, 1928; Oberschlesische Räuber-Romantik. *Oberschl. Wand.-Kalender*, 1929; Vorweihnachtsstimmung auf dem Lande. *Der Oberschlesier* 12, 1930; Ein Brauch aus dem Osterfestkreise. *Heimatkalender für den Kreis Tost-Gleiwitz* 4, 1931; Von oberschlesischen Schäfen. *Ibid.* 5, 1932.

Źródła: AP w Katowicach, Oddz. w Gliwicach, Zespól akt: Spuścizna Emanuela Czmoka z Gliwic; Anonim, Oberschlesien im Bild 7, 10.02.1928, s. 8; Perlick-Landeskunde, s. 25, 28, 397 (portret); Eisenreich G., *Der Oberschlesier* 16, 1934, s. 418-419; Perlick A., *ibid.* 17, 1935, s. 116; Perlick-Bergleute, s. 96-97, 217-218.

DIHM HUGO

(1867-1942)

Badacz mszaków Bawarii, Indonezji i Japonii

Urodził się 7 kwietnia 1867 roku we Wleniu (Lähn), w rodzinie mistrza budowlanego Augusta Jerschke i jego żony Marii, z domu Dihm. Przed ukończeniem pierwszego roku życia został wzięty na wychowanie przez swego wuja, Hugo Dihma, z Saarbrücken, który dał mu swoje nazwisko. W Saarbrücken Dihm uzyskał świadectwo dojrzałości i w roku 1889 rozpoczął studia w Monachium. Pod kierunkiem Karla Goebela w roku 1894 uzyskał stopień doktora filozofii na podstawie rozprawy „Untersuchungen über den Annulus der Laubmoose”. Posiadany majątek pozwolił mu po ukończeniu studiów prowadzić życie prywatnego uczonego, bez potrzeby szukania stałej pracy, i wyruszenie w latach 1899-1900 w podróż po Jawie, Sumatrze i Japonii wraz z Karlem Friedrichem Georgiem Giesenhagenem, wówczas kustoszem zielnika roślin zarodnikowych w Monachium (na Sumatrze towarzyszył im →Max Fleischer).

W roku 1902 Dihm wprowadził się do nowo wybudowanego domu w Gräfelfing koło Monachium, nosząc się z zamiarem przekształcenia tego domu w muzeum przyrodnicze. Za pośrednictwem Berliner Botanischer Tausch-Verein udało mu się z czasem zgromadzić bogate materiały zielnikowe mszaków. Tą samą drogą okazy zebrane przez niego trafiły do zbiorów takich briologów, jak Georg Hooek, Wilhelm Freiberg, Wilhelm Kinzel i Hermann Karl Gustav Paul.

Dihm był typem samotnika. Częściowo wynikało to zapewne z faktu, że żył ze swoją partnerką w wolnym związku, co w jego czasach prowadziło zwykle do towarzyskiej izolacji. Gdy po I wojnie światowej stracił wskutek inflacji cały swój majątek, żył nad wyraz skromnie, wspierany przez swoją córkę. Zmarł po wypadku w szpitalu okręgowym w Monachium-Pasing 13 listopada 1942 roku.

Choć był człowiekiem bardzo pracowitym, poza swoją rozprawą doktorską nie opublikował żadnej innej pracy. Swoje zbiory zielnikowe podarował Politechnice w Monachium, przekazując tej uczelni już w roku 1909 zbiór roślin naczyniowych zawierający m.in. 450 arkuszy z azjatyckiej podróży w latach 1899-1900. Po jego śmierci trafił tam też jego zielnik mszaków, który obejmuje 2830 arkuszy, w tym 672 arkusze z okazami zebranymi przez Dihma na obszarze Bawarii. Resztę stanowią okazy z niemal całego świata zebrane w części przez samego Dihma, w większości pozyskane jednak drogą wymiany. W roku 1980 zielniki te zostały przeniesione do Państwowych Zbiorów Zielnikowych w Monachium.

Źródła: Hertel H., Dr. Hugo Dihm (1867–1942) und sein Moosherbar, Mitt. Bot. Staatssamml. München 17, 1981, s. 549–564 (portret).

DITTRICH RUDOLF

(1850-1922)

Wybitny znawca śląskich błonkówek

Urodził się 23 grudnia 1850 roku we Wrocławiu (Breslau). Jego ojciec był starszym nauczycielem we wrocławskim Gimnazjum św. Macieja, w którym Dittrich uzyskał świadectwo dojrzałości. W latach 1870-71, powołany do służby wojskowej, wziął udział w wojnie z Francją. Na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie studiował matematykę i nauki przyrodnicze, dość wcześnie zaczął skłaniać się ku zoologii. Od roku 1877 pracował jako starszy nauczyciel we wrocławskim gimnazjum na Zwingerze. Za zasługi dla szkolnictwa uhonorowany został tytułem profesorskim.

Już w trakcie studiów zajmował się zagadnieniem wytwarzania światła przez żywe organizmy. Poświęcił tej kwestii rozprawę „Über das Leuchten der Tiere”, na podstawie której w roku 1888 uzyskał stopień doktora filozofii. Jako entomolog interesował się przede wszystkim błonkówkami, nawiązując do badań prowadzonych przez profesora →Gravenhorsta. Główną jego pracą w dziedzinie hymenopterologii był wykaz śląskich błonkówek, jednak dokończył i opublikował tylko jego cztery części, które objęły Apidae, Chalastogastra, Rapacia i Diptoptera. Drugą jego specjalnością były badania galasów, które nawiązywały do badań rozpoczętych przez →Hieronymusa. Owocem jego zainteresowania galasami było wydawane wraz z →Paxem „Herbarium cecidiologicum”.

Dittrich wiele uwagi poświęcał również entomologii stosowanej i ochronie przyrody. Jako współpracownik Schlesische Provinzialkomitee für Naturdenkmalpflege zabiegał m.in. o objęcie ochroną lasu

Segiet koło Tarnowskich Gór (Tarnowitz). Przez wiele lat był prezesem Śląskiego Towarzystwa Entomologicznego, członkiem władz Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej i aktywnym członkiem wrocławskiego Towarzystwa Biologicznego. Prócz tego był też stałym współpracownikiem Muzeum Zoologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego, któremu zapisał w testamencie swoje zbiory entomologiczne. W muzeum tym pracował w czasie I wojny światowej, jako zastępca powołanego do służby wojskowej kustosza.

Gdy w roku 1916 przeszedł na emeryturę, zaczął interesować się również ornitologią. Dzięki jego staraniom powstał wrocławski oddział Stowarzyszenia Śląskich Ornitologów. Do późnej starości cieszył się nadzwyczaj dobrym zdrowiem, toteż gdy 30 listopada 1922 roku wygłaszał w siedzibie Towarzystwa Biologicznego odczyt na temat pszczoł, nikt z obecnych nie przypuszczał, że zostały mu niecałe trzy tygodnie życia. Zmarł po krótkiej chorobie 19 grudnia 1922 roku we Wrocławiu. Na dzień przed swoimi 72 urodzinami pochowany został na cmentarzu Kościoła Reformowanego we Wrocławiu.

Był żonaty z Margarethe Burgund. Jego syn Rudolf studiował matematykę we Wrocławiu, Tybindze i Charlottenburgu.

Nazwisko Dittricha upamiętnione zostało m.in. w nazwie muchówki *Jaapiella dittrichi* (Rübsaamen) z rodziny pryszczarkowatych (Cecidomyiidae).

Ważniejsze publikacje: Die schlesischen Arten der Biengattung *Nomada*. *Zeitschr. f. Entom. N. F.* 9, 1884; Die schlesischen Arten der Biengattung *Andrena* J. *Ibid.*; Die Mordwespengattung *Mellinus* in Schlesien. *Ibid.*; *Nomioides pulchella* in Carlowitz bei Breslau. *Ibid.*; Verbreitung einiger Hymenopteren in Schlesien. *Ibid.* 10, 1885; Für Schlesien neue Hymenopteren. *Ibid.* 11, 1886; Verzeichnis der in Schlesien bisher beobachteten Bombus-Arten. *Ibid.*; *Abia sericea*, neu für Schlesien. *Ibid.*; Hymenoptera aus der Umgegend von Breslau, neu für Schlesien. *Ibid.* 12, 1887; Für Schlesien neue Anthophora-Arten. *Ibid.*; *Tarpa spissicornis* aus Ransern bei Breslau. *Ibid.*; Die *Andrena*-Arten Schlesiens. *Ibid.* 13, 1888; Die *Andrena praecox* ♀ und *Astacus fluviatilis* ♀ mit teilweise männlichen Kennzeichen. *Ibid.*; Aufforderung zur Erforschung der schlesischen Gallen. 14, 1889; *Andrena florea*, neu für Schlesien. *Ibid.*; Ein Cyklop von *Apis mellifica* L. *Ibid.* 16, 1891; *Andrena niveata* aus Carlowitz bei Breslau, neu für Schlesien. *Ibid.* 19, 1894; *Lestiphorus bicinctus* aus dem Riesengebirge. *Ibid.* 20, 1895; Die bisher in Schlesien beobachteten Coelioxys-Arten. *Ibid.* 22, 1897; *Mutilla maura* bei Niesky, neu für Schlesien. *Ibid.*; *Andrena nigriceps* aus Proskau, neu für Schlesien. *Ibid.*; Über verwandtschaftliche Beziehungen zwischen Pezizen und Helvellen. *Jber. SGVK* 75, 1898; Einige hymenopterologische Mitteilungen. *Ibid.* 77, 1900; Bücherverzeichnis des Vereins für schlesische Insektenkunde zu Breslau. Breslau 1901; Über den Nestbau der Bienen. *Jber. SGVK* 79, 1902; Verzeichnis der bisher in Schlesien aufgefundenen Hymenopteren, I.

Apidae. *Zeitschr. f. Entom. N. F.* 28, 1903; Gefährdung der Ulmen im Scheitniger Park bei Breslau durch eine *Eccoptogaster*-Art. *Ibid.*; Fangergebnisse von *Cerambyx cerdo* L. in Scheitnig bei Breslau. *Ibid.*; Häufiges Auftreten von Knoppem bei Breslau und Leobschütz. *Ibid.*; Gallen der Bohrfliege *Tephritis arnicae* aus Agnetendorf im Riesengebirge. *Ibid.* 29, 1904; Entomologische Sektion. W: Die schlesische Gesellschaft für vaterländische Cultur, II. Geschichte der Gesellschaft. Breslau 1904; Das Problem der Bienenzelle. *Jber. SGVK* 81, 1904; Über die physischen Fähigkeiten der Ameisen und Bienen. *Ibid.* 82, 1905; Verzeichniss der bisher in Schlesien aufgefundenen Hymenopteren, II. Chalcidogastra. *Zeitschr. f. Entom. N. F.* 30, 1905; Für Schlesien neue Apiden. *Ibid.* 31, 1906; *Spex maxillorus* aus dem Wohlauer Kreise. *Ibid.*; Überhandnahme von Flöhen und Bettwanzen im Riesengebirge und in Breslau. *Ibid.*; Über die niedere Tierwelt des Riesengebirges. W: Festschrift zur feier des 25 jährigen Bestehens der Ortsgruppe Breslau des Riesengebirgsvereins. Breslau 1906; Über die stammgeschichtliche Entwicklung des Bienenstaates. *Jber. SGVK* 83, 1906; *Anthrena fulva* bei Nimptsch. *Zeitschr. f. Entom. N. F.* 32, 1907; Auffindung einer für Schlesien neuen Galle. *Ibid.*; Pemphigus-Gallen und Schaumzikaden bei Breslau. *Ibid.*; Über die Biologie der Käfer. *Jber. SGVK* 85, 1908; Gallen von *Festuca ovina* aus Rawitsch. *Jahresh. Ver. f. Schles. Insektenkunde* 1, 1908; Raupen des Kohlweisslings bringen bei Friedland (Bez. Breslau) einen Güterzug zum Stillstand. *Ibid.* 2, 1909; Hymenopterologische Bemerkungen. *Ibid.*; Aus dem Leben der Schlupfwespen. *Jber. SGVK* 86, 1909; Nachtrag zu dem Verzeichnisse der schlesischen Gallen. *Ibid.* 87, 1910 [mit H. Schmidt]; 1. Fortsetzung des Nachtrages zu dem Verzeichnisse der schlesischen Gallen. *Ibid.* 88, 1911 [mit H. Schmidt]; Die zyklische Entwicklung einiger Galläuse. *Ibid.*; Verzeichniss der bisher in Schlesien aufgefundenen Hymenopteren, III. Rapacia. *Jahresh. Ver. f. Schles. Insektenkunde* 4, 1911; Fang von *Spex maxillorus* in Obernigk bei Breslau. *Ibid.*; Schliessung Liegnitzer Schulen infolge Mückenplage. *Ibid.* 5, 1912; *Niptus hololeucus* als Zerstörer von Kleidern in Schönau. *Ibid.*; 2.-4. Fortsetzungen des Nachtrages zu dem Verzeichnisse der schlesischen Gallen. *Jber. SGVK* 89-91, 1912-14; *Macrophya diversipes* aus Nimptsch, neu für Schlesien. *Jahresh. Ver. f. Schles. Insektenkunde* 6, 1913; *Macrophya sanguinolenta* aus dem Riesengebirge, neu für Schlesien. *Ibid.* 8, 1915; Instinkte und Lebensgewohnheiten der Raubwespen. *Jber. SGVK* 92, 1915; Die Entstehung der Pflanzengallen. *Ibid.* 93, 1916; Lepidopterenminen an *Saxifraga rotundifolia* im Breslauer Botanischen Garten. *Jahresh. Ver. f. Schles. Insektenkunde* 9, 1916; *Macrophysopsis nebulosa* aus Ziegenhals, neu für Schlesien. *Ibid.*; *Amblypteleus armatorius* auf dem Gipfel der Schneekoppe. *Ibid.* 10-12, 1919; Die äusserlich an Vögeln lebenden schmarotzenden Gliederfüssler. *Ber. Ver. Schles. Ornith.* 6, 1920; Verzeichniss der bisher in Schlesien aufgefundenen Hymenopteren, IV. Diptoptera Latr. *Jahresh. Ver. f. Schles. Insektenkunde* 12, 1921; Ein Nistplatz von *Chalcidonna muraria* bei Frankenstein. *Ibid.* 14, 1924.

Źródła: Pax F., Worte der Erinnerung an Rudolf Dittrich, *Ber. Ver. Schles. Ornith.* 9, 1923; s. 1-5; Rostański-Historia, s. 296; Wolf P., *Jahresh. Ver. f. Schles. Insektenkunde* 14, 1924, s. 21-23.

DÖRING ADOLPH REINHOLD

(1804-1878)

Założyciel pierwszego śląskiego towarzystwa entomologicznego

Urodził się 2 kwietnia 1804 roku w Piotrkowie Trybunalskim, gdzie jego ojciec, Friedrich Döring, pracował jako urzędnik w pruskiej administracji. Po klęsce Prus w roku 1806 przeniósł się wraz z rodziną do Chojnowa (Haynau), gdzie jego ojciec kilka lat później zmarł. Od 6 roku życia mieszkał w domu swego dziadka ze strony matki Fryderyki, księżęcego rachmistrza Kynasta, w Pokoju (Carlsruhe), gdzie kształcił się po okiem emerytowanego kapelana Noltego. W roku 1820 rozpoczął naukę w Gimnazjum św. Marii Magdaleny we Wrocławiu (Breslau), zaś 3 lata później rozpoczął studia na Uniwersytecie Wrocławskim. Od roku 1826 kontynuował je w Halle, gdzie uzyskał stopień doktora filozofii na podstawie pracy „De rebus Achaicis”. Tylko jeden rok szkolny, 1828/29, spędził w Raciborzu (Ratibor), ucząc w tamtejszym gimnazjum. Później rozpoczął pracę w Brzegu (Brieg), gdzie w 1852 roku otrzymał tytuł starszego nauczyciela.

W roku 1840 Döring założył w Brzegu Schlesische Tauschverein für Schmetterlinge, pierwsze śląskie stowarzyszenie entomologiczne, które działało niezależnie od Sekcji Entomologicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyznej. Zredagował też 8 numerów wydawanego przez to stowarzyszenie czasopisma, zamieszczając w nich szereg publikacji na temat występujących na Śląsku motyli. W pierwszym roku istnienia stowarzyszenia należało do niego 7 osób, w następnych zaś latach liczba członków wzrosła do 31. Aktywnie działali w nim wrocławski kupiec August Neustädt, grafik August Assmann z Wrocławia, nauczyciel →Johann August Kelch z Raciborza oraz lekarze →Maximilian Ferdinand Wocke z Wrocławia i →Julius Roger z Rud Wielkich koło Raciborza. Stowarzyszenie miało też członków spoza Śląska – radcę sądowego Kefersteina z Erfurtu, lekarza sądowego Herrich-Schäffera z Ratyzbony i profesora gimnazjalnego Heringa ze Szczecina. Brzeskie stowarzyszenie istniało tylko 6 lat. Pochodzące z roku 1846 ostatnie sprawozdanie z działalności brzeskiego stowarzyszenia zawierało zapowiedź utworzenia Verein für Schlesische Insektenkunde z siedzibą we Wrocławiu. W skład tymczasowego zarządu weszli: Assmann jako przewodniczący, malarz Hoyoll jako sekretarz i Neustädt jako skarbnik.

W latach 50-tych XIX w. Döring wydał już tylko książeczkę o śląskich motylach dziennych, po której przez długi czas nie opublikował niczego z dziedziny entomologii. Najprawdopodobniej przyczyną jego milczenia było rozczarowanie związane z odsunięciem go na boczny tor w nowo powstałym towarzys-

twie. W miejsce entomologii zajął się geografią. Owocem tego zainteresowania były przewodniki po Kotlinie Jeleniogórskiej i Sudetach oraz podręcznik geografii dla szkół średnich. Dopiero pod koniec życia wrócił do motyli, czego świadectwem jest jego artykuł o występujących na Śląsku gatunkach z rodzaju *Euprepia*.

Był żonaty z Teodorą Barchewitz. U schyłku życia mieszkał jako wdowiec pod numerem 11 przy Paulanerstrasse (dziś ul. Dzierżona) w Brzegu. Tam zmarł 16 września 1878 roku.

Ważniejsze publikacje: Praktische Aufgaben zum Übersetzen aus dem Deutschen ins Lateinische, nebst fasslichen und gedrängten Regeln über die Kasus der dritten Deklination besonders über den Genitiv: Für die sechste lateinische Klasse entworfen. Brieg 1831; Natur und Leben in Gräfenberg. Brieg 1836; Ethnographischer Abriss der Geschichte: Für den Unterricht auf Gymnasien entworfen. Brieg 1837; An und für schlesische Entomologen. *Schles. Prov. Bl.* 110, 1839; Verzeichnis schlesischer Lepidopteren, zusammengestellt von den Mitgliedern des schlesischen Tausch-Vereins für Schmetterlinge. *Ber. Schles. Tauschver. Schmettl.* 1, 1840; *Papilio Daphne* im Leubuscher Walde. *Ibid.*; Falter, deren schlesisches Bürgerrecht zweifelhaft ist. *Ibid.* 2, *Beilage*, 1841; Übersicht der schlesischen Schmetterlingsfauna. *Ibid.* 2-6, *Beilagen*, 1841-45; Probe einer komparativen Beschreibung der schlesischen Falter. *Ibid.* 3, *Beilage*, 1842; Über *Liparis Dispar* und *Chrysorrhoea*. *Ibid.*; Zweite Probe einer komparativen Beschreibung der schlesischen Falter. *Ibid.* 4, *Beilage*, 1843; General-Verzeichnis der 1843 zum Tausch angebotenen Schmetterlinge. *Ibid.*; Verzeichnis solcher schlesischer Falter, deren erste Stände noch gar nicht oder doch nur mangelhaft bekannt sind. *Ibid.* 5, *Beilage*, 1844; Beiträge zur schlesischen Schmetterlingsfauna. *Ibid.* 7-8, 1845-46; Die Zahl der schlesischen Arten. *Ibid.* 7-8, 1845-46; Dritte Probe einer komparativen Beschreibung der schlesischen Falter. *Ibid.* 8, 1846; Über den geographischen Unterricht auf den Gymnasien. Schulprogramme des Königl. Gymnasiums Brieg, 1846; Die schlesischen Tagfalter, Brieg 1851; Warmbrunn und das Hirschberger Thal, nebst seinen Umgebungen: Ein Reisehandbuch für Badegäste und Lustreisende. Brieg 1853; Die Sudeten, nach ihrer Gliederung und Gruppierung geschildert. Brieg 1863; Die Gattungen der Dichtkunst, nebst einer Uebersicht der Perioden, als ein Leitfaden für den literaturhistorischen Unterricht in den obern Klassen hoherer Schulanstalten. Dritte, verbess. u. verm. Auflage. Brieg 1872; Die schlesischen Euprepiden. *Stett. Entom. Zeitung* 34, 1873; Leitfaden für den geographischen Unterricht, in den unteren Klassen der Gymnasien und in höheren Bürgerschulen. Vierte, umgearbeitete Auflage. Brieg 1874.

Źródła: AP Opole, USC Brzeg, Księgi Zgonów 397/1878; Dittrich R., Der Verein für schlesische Insektenkunde zu Breslau während der 50 Jahre seines Bestehens 1847-1897, w: Festschrift zur Feier des 50jährigen Bestehens des Vereins für schlesische Insektenkunde in Breslau 1847-1897, Breslau, 1897, s. 1-19; Guttman J. J., Schönwälder K. F., Geschichte des Königliche Gymnasiums zu Brieg, Breslau 1869, s. 316-317; Pax-Tierwelt, s. 19.

DRESCHER JOHANN NEPOMUK WALTER EBERHARD

(1872-1938)

Przyrodnik z Ligoty Wielkiej

Urodził się 10 lutego 1872 roku w Ligocie Wielkiej (Ellguth), w leżącym w powiecie grodkowskim (Kreis Grottkau) majątku jego ojca, starosty Gustava Dreschera. Po ukończeniu szkoły ludowej uczył się w gimnazjum w Wołowie (Wohlau). W wieku 18 lat musiał po śmierci ojca przejąć zarządzanie rodzinnym majątkiem, co przekreśliło plany dalszej nauki.

Już od dzieciństwa zbierał okazy fauny, flory i minerałów. Źródłem jego namiętności był przede wszystkim głęboki związek z ziemią i pięknem krajobrazu położonych u stóp Sudetów rodzinnych stron. Jego kolekcjonerska pasja, wspierana zachętami ze strony Towarzystwa Filomatycznego w Nysie (Neisse), miała charakter amatorski do roku 1910, kiedy to dowiedział się, że okolice Ligoty przeznaczone zostały pod budowę zbiornika retencyjnego. Postanowił ratować wówczas wszystko, czemu budowa ta mogłaby zagrażać i stworzyć muzeum, jednak idea ta, o której pisał na łamach prasy, spotkała się z niewielkim zrozumieniem i poparciem. Drescher tymczasem podjął w okolicach Ligoty Wielkiej, Otmuchowa (Ottmachau) i Paczkowa (Patschkau) szeroko zakrojone badania, dzięki którym zgromadził szereg starannie opracowanych kolekcji: geologiczną, florystyczną, faunistyczną, archeologiczną i etnograficzną. Z braku innego miejsca przechowywał je w ligockim dworze, gdzie utworzył prywatne muzeum.

Chociaż jego zainteresowania miały wszechstronny charakter, uważał się jednak przede wszystkim za ornitologa. Był jednym z pierwszych członków Verein Schlesischer Ornithologen, od roku 1920 – prezesem tej organizacji, zaś w latach 1920-32 redaktorem naczelnym i wydawcą „Berichte des Vereins

Schlesischer Ornithologen”. Na terenie swego majątku urządził ostoje dla ptaków, w których podczas codziennych obchodów prowadził obserwacje i pomiary dostarczające danych do licznych artykułów. Był zręcznym preparatorem, dzięki czemu jego skromna początkowo kolekcja rozrosła się z biegiem lat w prawie kompletny zbiór śląskiej awifauny. Po śmierci →Paula Kollibaya chciał przejąć jego kolekcję ornitologiczną, by połączyć ją z własnymi zbiorami, jednak ostatecznie udało mu się pozyskać jedynie jego kolekcję jaj.

Gdy pod koniec 1928 roku rozpoczęto budowę zbiornika retencyjnego, Drescher musiał pomyśleć o tym, gdzie ulokować swoje zbiory. Ponieważ nie chciał ich ani Paczków, ani Otmuchów, postanowił przekazać je tworzonemu właśnie Muzeum Krajowemu w Bytomiu (Beuthen). Sam również przeprowadził się do Bytomia, gdzie został kustoszem swoich zbiorów, dla których stworzono początkowo odrębny dział, połączony później przez niego samego z działem przyrodniczym, gdy mianowano go jego kustoszem.

Już w roku 1928 rozpoczął pracę nad obszerną monografią, w której omówić chciał prądzie, historię oraz florę, faunę i budowę geologiczną okolic Ligoty Wielkiej. Część o florze i faunie wód ukazała się w roku 1928, część o prądziejach – w roku 1932. Pracę nad częścią poświęconą historii przerwała jego śmierć. Zmarł 17 kwietnia 1938 roku w Bytomiu, pochowany zaś został w Dzierżoniowie (Reichenbach).

Poza dwoma częściami swej monografii opublikował ponad 120 prac z dziedziny ornitologii, herpetologii i ochrony przyrody. Wyrazem uznania dla jego zasług było m.in. członkostwo w Niemieckim Towarzystwie Ornitologicznym, członkostwo honorowe w Towarzystwie Przyrodniczym w Zgorzelcu i mianowanie go członkiem-korespondentem przez Pruski Krajowy Zakład Geologiczny w Berlinie. Większość jego kolekcji przyrodniczych zachowała się do dziś, stanowiąc pokaźną część zbiorów Działu Przyrody Muzeum Górnośląskiego. Obok zielnika, kolekcji nasion, zbioru aberracji i uszkodzeń roślin oraz kolekcji entomologicznej, składają się na nie zbiory ornitologiczne obejmujące ok. 400 skórek ptasich, ok. 200 gniazd, ok. 3500 jaj, ok. 50 gablot ze spreparowanymi okazami ptaków i kilkanaście ptasich szkieletów.

Ważniejsze publikacje: Über die Abnahme des Grasfrosches (*Rana temporaria*) in der Neisse Gegend. *Natur und Haus* 15, 1907; Schnecken in Vogelnestern. *Ber. Ver. Schles. Orn.* 3, 1910; Oologisch-biologische Betrachtungen und Versuche an Drosseln. *Zeitschr. f. Ool.* 1, 1911; Biologische Beobachtungen über die Drosselvögel, Turdinge, auf der Feldmark Ellguth, Kreis Grottkau, nebst einer anatomischen Betrachtung. *Ber. Ver. Schles. Orn.* 4, 1912; Auspolsterungen der Nester und das Einbauen der

Eier. *Ibid.* 5, 1914; Das Ellguther Staubecken und die dortige Vogelwelt. *Ibid.* 6, 1920; Die Vogelschutzgehölze Schlesiens. *Ibid.* 7, 1922 [mit C. Steinert]; Zur Geschichte der Vogelkunde in Schlesien. *Ostdeutscher Naturwart H.* 3, 1924; Der Wolf im oberschlesischen Stoberlande. *Ibid.* H. 6, 1925; Über Brutversuche auf dem Naturschutzgebiet Ellguth bei Ottmachau. *Journ. f. Ornith.* 74, 1926; Ausflug nach Ellguth bei Ottmachau am 26. Mai 1927. *Tätigkeit Geol. Ver. Oberschl.*, 1927; Der Rauden, ein gefährdetes Vogelparadies. *Der Oberschlesier* 9, 1927; Die Reiherkolonien Schlesiens. *Ber. Ver. Schles. Orn.* 9, 1927 [mit F. Pax]; Die Sumpfschildkröte. Ein Naturdenkmal des Kreises Grottkau. *Heimatkalender für das Kreis Grottkau* 1929, 1928; Das Gebiet Ellguth Kreis Grottkau O/S. I Teil: Flora und Fauna des Wassers. Neisse 1928; Die naturwissenschaftliche Abteilung am Museum zu Beuthen O/S. *Der Oberschlesier* 11, 1929; Die Tierwelt des Münsterberger Gebietes. W: Münsterberger Land, ein Heimatbuch. Münsterberg 1930; Das Gebiet Ellguth Kreis Grottkau O/S. II Teil: Die urgeschichtliche Besiedlung. Neisse 1932; Schutzbedürftige Vögel Oberschlesiens. *Der Oberschlesier* 14, 1932; Beobachtungen über Nestanlage und das Futtersammeln der Wald- und Feldmaus. *Ostdeutscher Naturwart H.* 4, 1934; Storchgewölle aus Schlesien. *Ber. Ver. Schles. Orn.* 21, 1936; Schutz des Mäusebussards. *Ibid.* 22, 1937.

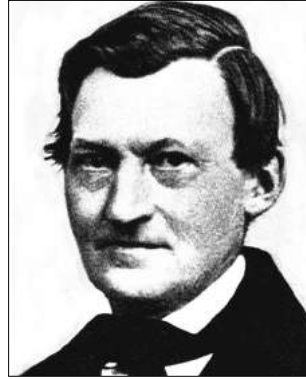
Źródła: Bielewicz M., Muzeum Śląskie: Dział Przyrody, *Rocz. Muz. Górnosił. Historia* 1, 1963, s. 145-162; Cempulik P., Zbiór ornitologiczny Muzeum Górnosiłskiego, *Rocz. Muz. Górnosił. Przyroda* 11, 1987, s. 1-33; Cempulik P., Hadaś T., Przyrodnik i kolekcjoner, *PGŚ* 1, 1995, s. 11; Gebhardt-Ornithologen, s. 78; Hadaś T., Zbiory Eberharda Dreschera: Ciekawe rośliny i zwierzęta w Muzeum Górnosiłskim w Bytomiu, *Życie Bytomia* 40, nr 30 z dn. 30.07.1995, s. 9; Hadaś T., Bytomski słownik biograficzny, Bytom 2004, s. 46-47; Pax-Tierwelt, s. 9; Pax-Wirbeltierfauna, s. 93; Perlick-Landeskunde, s. 395; Perlick A., *Mitt. Beuth. Gesch. Mus. Ver.* 15/16, 1955, s. 82; Pfützenreiter F., *Ber. Ver. Schles. Ornith.* 23, 1938, s. 39-42 (portret); Potrzebowska-Dutka J., Zbiór gniazd ptaków w Muzeum Górnosiłskim w Bytomiu, *Rocz. Muz. Górnosił., Przyroda* 4, 1969, s. 7-22; Snoch-Leksykon, s. 70.

DUNKER WILHELM BERNHARD RUDOLPH

(1809-1885)

Wybitny paleontolog i malakozoolog

Urodził się 21 lutego 1809 roku w Eschwege w Hesji. Po ukończeniu gimnazjum odbywał praktyki górnicze m.in. w Obernkirchen, gdzie po raz pierwszy badał uważany wówczas jeszcze za formację jurajską północnoniemiecki weld (fację lądową dolnej kredy). W roku 1830 rozpoczął studia przyrodnicze na Uniwersytecie w Getyndze, m.in. pod kierunkiem ojca niemieckiej anatomii porównawczej Johanna Friedricha Blumenbacha, geologa Johanna Friedricha Ludwiga Hausmanna i chemika Friedricha Stroemeiera. Wolne chwile spędzał na wycieczkach, pod-

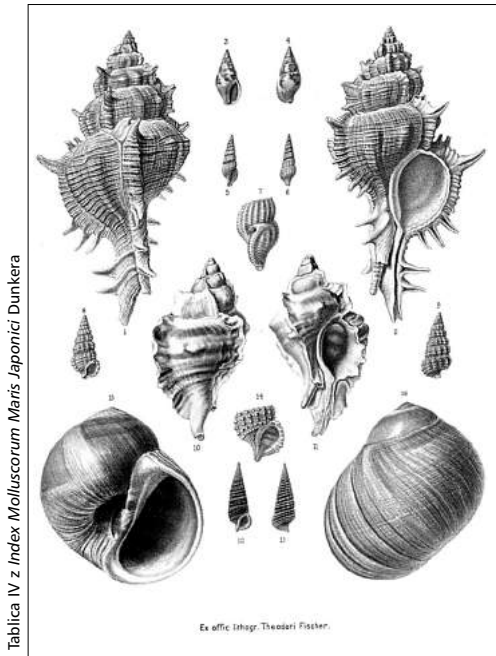
czas których gromadził materiały do swych późniejszych prac, a podczas wakacji wyruszał z przyjaciółmi na wyprawy po Harzu i na Śląsk.

Po ukończeniu studiów zdał w roku 1834 państwowy egzamin górniczy i odbywał praktykę w Hilsmulde oraz w Grünenplan pod kierunkiem radcy górniczego Friedricha Carla Ludwiga Kocha, z którym w roku 1837 opublikował dzieło poświęcone północnoniemieckiej jurze. Następnie pracował ponownie w Obernkirchen badając formację weldu i cały obszar Gór Wezerskich. W roku 1837 zatrudniony został jako nauczyciel pomocniczy w Wyższej Szkole Rzemiosła w Kassel. Po uzyskaniu w roku 1838 stopnia doktora filozofii na Uniwersytecie w Jenie otrzymał w Kassel stanowisko pełnoetatowego nauczyciela nauk przyrodniczych, a w roku 1840 ożenił się z Elizą Sommer, z którą w szczęśliwym, choć bezdzietnym związku przeżył 45 lat. W Kassel przyjaźnił się z Robertem Wilhelmem Bunsenem i Rudolphem Amandusem Philippim, który zainteresował go muszlami współczesnych mięczaków i zachęcił do współpracy przy własnym, wydanym w roku 1842 dziele „Abbildungen und Beschreibungen neuer oder wenig gekannter Conchylien”.

Po śmierci wybitnego bawarskiego przyrodnika, hrabiego Georga Münstera, Dunker przygotował do druku ostatni, siódmy zeszyt jego „Beiträge zur Petrefactenkunde”, i już wówczas powziął zamiar założenia poważnego czasopisma paleontologicznego. Zamiar ten urzeczywistnił we współpracy z →Hermannem von Meyerem w roku 1846, a pierwszy tom ich czasopisma „Palaeontographica. Beitrag zur Naturgeschichte der Vorwelt” ukazał się w roku 1851. Wspólnie z Meyerem wydał 17 tomów, a po śmierci Meyera w roku 1869, do chwili rezygnacji z obowiązków redakcyjnych w roku 1878, z Karlem Alfredem von Zittelem jeszcze 6.

Już w Kassel Dunker cieszył się sławą światowego eksperta w dziedzinie malakozoologii i otrzymywał do opracowania współczesne i kopalne materiały

z różnych stron świata. Oprócz skamieniałości z jury i wudu północnych Niemiec opracowywał też faunę wapienia muszlowego Górnego Śląska, Jeny i Kassel, faunę trzeciorzędu okolic Ulm i Almerode oraz liczne zbiory współczesnych muszli. Większość wyników swoich badań opublikował na łamach „Palaeontographica” oraz w „Zeitschrift für Malakozoologie”, „Proceedings of the Zoological Society”, „Philosophical Transactions” i „Journal de Conchyliologie”.

W roku 1854 objął po C. A. H. Girardzie profesurę mineralogii i geognozji oraz kierownictwo Instytutu Mineralogicznego Uniwersytetu w Marburgu. Jednocześnie rozpoczął pracę w Krajowym Instytucie Badań Geologicznych Kurhessji w Marburgu, w którym kierował pracami kartograficznymi. Pod jego kierunkiem wykonana została wzorcowa „Specjalna mapa geognostyczna hrabstwa Schaumburg”. Od zimowego semestru 1881 roku, kiedy to utworzona została w Marburgu oddzielna profesura mineralogii, Dunker pełnił obowiązki dyrektora geologiczno-paleontologicznej części Instytutu i wykladał wyłącznie geologię.

Z uwagi na coraz bardziej pogarszający się stan jego zdrowia wykłady odbywały się nierzadko w jego mieszkaniu, a ponieważ zmuszony był do rezygnacji z wycieczek terenowych, jego zainteresowania zwracały się coraz bardziej w kierunku muszli współczesnych mięczaków. Znalazło to odbicie w je-

go dorobku naukowym, w którym na 70 prac 47 poświęconych jest współczesnej faunie muszlowej. Zmarł w Marburgu 13 marca 1885 roku. Opracowanie fauny muszlowej (małżów, ślimaków i ramieniogów) z kolekcji → Rudolpha Mentzla uczyniło go pionierem badań górnośląskiego triasu. Na jego cześć nazwano szereg skamieniałości, m.in. *Lima dunkeri* Assmann, *Dictyophyllum dunkeri* Nathorst, *Phlebolepis dunkeri* (Schenk), *Cycadopteris dunkeri* Schenk, *Cypridea dunkeri* Jones i *Plagiostoma dunkeri* Hagenow.

Ważniejsze publikacje: Beiträge zur Kenntnis des norddeutschen Oolithgebirges und dessen Versteinerungen. Braunschweig 1837 [mit F. C. L. Koch]; Über den norddeutschen sogenannten Wälderthon und dessen Versteinerungen, Kassel 1844; Monographie der norddeutschen Wealdenbildung. Ein Beitrag zur Geognosie und Naturgeschichte der Vorwelt. Nebst einer Abhandlung über die in dieser Gebirgsbildung bis jetzt gefundenen Reptilien von H. von Meyer. Braunschweig 1846; Über die von ihm untersuchten vom Ober-Hütten-Inspektor Mentzel zu Königshütte in der oberschlesische Muschelkalk entdeckten Mollusken. *Übers. Arb. SGVK*, 1848; Über die im Kasseler Muschelkalk bis jetzt gefundenen Mollusken. Progr. der Höheren Gewerbeschule. Kassel 1848; Über den norddeutschen sogenannten Wealder-Thon und dessen Versteinerungen. *Studien des Göttingischen Vereins Bergmännischer Freunde* 5, 1849; Über die im Muschelkalk von Oberschlesien bis jetzt gefundenen Mollusken. *Palaeontographica* 1, 1851; Über die in dem Lias bei Halberstadt vorkommenden Versteinerungen. *Ibid.*; Novitates conchologicae – Abbildung und Beschreibung neuer Conchylien, Suppl. 2: Index molluscorum, quae in itinere ad Guineam inferiorem collegit Georgius Tams, auctore Guilielmo Dunker. Accedunt novarum specierum diagnoses, cirripedia nonnulla et 10 tabulae iconum. Cassellis Cattorum 1853; Über die in der Braunkohlenformation von Gross-Almerode in neuerer Zeit entdeckten Süßwasser-Mollusken. Kassel 1853; Guilielmi Dunkeri commentatio de Septiferis genere Mytilaceorum et de Dreissenii. Marburgi 1855; Über mehrere Pflanzenreste aus dem Quadersandsteine von Blankenburg, *Palaeontographica* 4, 1856; Mollusca Japonica descripta et tabulis tribus iconum, illustrata a Guilielmo Dunker. Stuttgartiae 1861; Über die im plastischen Thone von Grossalmerode vorkommenden Mollusken, *Palaeontographica* 9, 1864; Novitates conchologicae – Abbildung und Beschreibung neuer Conchylien, Ser. 2, Abth. 2: Mollusca marina – Beschreibung und Abbildung neuer oder wenig gekannter Meeres-Conchylien. Kassel 1870; Die Gattung *Avicula*. Nürnberg 1872; Novitates conchologicae – Abbildung und Beschreibung neuer Conchylien, Suppl. 7: Index Molluscorum Maris Japonici conscriptus et tabulis iconum XVI illustratus, a Guilielmo Dunker. Kassel 1882 [tab. IV na il. 2]; Die Gattung Lithophaga. Nürnberg 1882.

Źródła: Andree K., Der Geologe und Konchyliologe Wilhelm Dunker (1809-1885), *Lebensbilder aus Kurhessen und Waldeck* 5, 1955, s. 50-61 (portret); Koenen A. v., Nekrolog über Professor Wilhelm Dunker. *Palaeontographica* 31, 1885, s. 331-338; Quenstedt W., *NDB* 4, 1959, s. 198-199.

DZIERŻON JAN

(1811-1906)

„Kopernik ula”

Urodził się 16 stycznia 1811 roku w Łowkowicach (Lowkowitz) koło Kluczborka (Kreuzburg), w rodzinie rolnika Szymona Dzierżona i jego żony Marii z domu Jantós. Początkowo uczył się w szkole w rodzinnej wsi pod kierunkiem Michała Niemczyka, samouka i wiejskiego filozofa, który szkołę tę prowadził przez 50 lat. W 9 roku życia rodzice posłali go do szkoły protestanckiej w Byczynie (Pitschen), by nauczył się tam niemieckiego, zaś po roku umieścili go w szkole przykatedralnej we Wrocławiu (Breslau). W roku 1822 przyjęty został do Gimnazjum św. Macieja, w którym w roku 1830 otrzymał świadectwo dojrzałości z adnotacją o wybitnych zdolnościach do nauk ścisłych.

W latach 1830-33 studiował na Uniwersytecie Wrocławskim teologię katolicką, uczęszczając też na wykłady z matematyki, astronomii i historii Śląska. Do jego nauczycieli należeli w tym okresie m.in. prof. Josef Ignaz Ritter, historyk, wieloletni kanonik kapituły wrocławskiej, Joseph Johannes Rohowsky, profesor filologii klasycznej, Gustav Adolf Harald Stenzel, profesor historii Prus i Śląska, oraz Peter Joseph Elvenich, profesor filozofii. Panująca wówczas na Uniwersytecie Wrocławskim atmosfera liberalizmu i postępowości, która z punktu widzenia Kościoła wywierała niepożądany wpływ na studentów teologii, dość istotnie wpłynęła na poglądy religijne i polityczne Dzierżona.

Wyświęcony w roku 1834, pracował początkowo jako wikariusz w Siołkowicach (Schalkowitz) pod Opolem (Oppeln). Po roku zgłosił swoją kandydaturę na nieobsadzone stanowisko plebana w ubogiej parafii w Karłowicach (Karlsmarkt) koło Brzegu (Brieg), na które brak było chętnych. Od momentu przybycia do Karłowic zabrał się za prace gospodarskie, propagował wśród chłopów zakładanie sa-

dów, zachęcał ich do unowocześniania metod pracy na roli i usprawniania gospodarstw, wprowadził uprawę łubinu i skrzynkę do siewu, która zastąpiła nieporęczną płachtę, zagospodarował zaniedbane bagniste łąki nad Stobrawą, przede wszystkim zaś założył wielką pasiekę, dzięki której zasłynął na całą Europę jako wybitny znawca pszczół i praktyki na polu pszczelarstwa.

Początkowo hodował pszczoły tradycyjną metodą w kłodach, jednak ok. 1840 roku zapoczątkował nowatorską metodę hodowli pszczół w rozbieralnych ramkowych ulach własnej konstrukcji (tzw. dzierżonach). Długoletnie obserwacje życia pszczół umożliwiły mu dokonanie wielu odkryć związanych z biologią tych owadów, wśród których najważniejszym dokonaniem było zbadanie i opisanie ich płciowego i partenogenetycznego rozmnażania się. Już w pierwszym roku pracy w Karłowicach Dzierżon, który w jednym z rojów miał matkę o uszkodzonych skrzydełkach, niezdolną do lotu godowego, a mimo to znoszącą jaja, z których lęgły się trutnie, odkrył fakt dzieworódtwa. Odkrycie to, ogłoszone dopiero w roku 1845, po 10 latach gromadzenia spostrzeżeń, przyjęto początkowo z niedowierzaniem. Chociaż potwierdzone zostało zarówno przez profesora Karla Theodora Ernsta Siebolda z Monachium i profesora Rudolfa Leuckarta z Lipska, powszechnie zaakceptowane zostało dopiero na kongresie przyrodników w Marburgu w roku 1901.

Od roku 1845 Dzierżon popularyzował pszczelarstwo, zarówno pisząc o swych dokonaniach na łamach prasy, jak i opracowując swoje słynne poradniki. Równocześnie organizował też kółka pszczelarskie, które w lutym 1847 roku połączyły się w Kopicach (Koppitz) koło Grodkowa (Grottkau) w Śląskie Towarzystwo Pszczelarskie. Rok później zebrania pszczelarzy stały się areną wystąpień politycznych, wobec czego władze pruskie zaczęły baczej przyglądać się jego działalności, w prasie pojawiły się atakujące go artykuły, a w końcu biskup wrocławski wszczął dochodzenie w jego sprawie.

Problemy, jakich przysparzały Dzierżonowi władze cywilne i kościelne, nie umniejszyły jego sławy na polu pszczelarstwa, z którą wiązało się członkostwo w ponad 100 towarzystwach naukowo-rolniczych i pszczelarskich, doktorat honoris causa Uniwersytetu w Monachium, członkostwo w Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników i szereg odznaczeń, wśród których znalazł się m.in. heski Order Ludwika, austriacki Order Franciszka Józefa, rosyjski Order św. Anny, szwedzki Order Wazów, włoski Order Korony, bawarski Krzyż Zasługi, badeński Order Lwa oraz pruskie Ordery Korony i Czerwonego Orła. W roku 1852 dla zapoznania pszczelarzy niemieckich, austriackich i węgierskich z nowymi metodami zorganizował w Brzegu i Karłowicach

dwudniowy zjazd, rok później demonstrował swoje osiągnięcia na wystawie pszczelarskiej w Wiedniu, zaś w latach 1854-56 wydawał w Brzegu miesięcznik „Bienenfreund aus Schlesien”.

W roku 1869, zrzeszwszy się pod naciskiem władz pruskich i hierarchii kościelnej probostwa, przeszedł w stan spoczynku, zachowując tytuł proboszcza i otrzymując roczną emeryturę w wysokości 200 talarów. Jego przejście w stan spoczynku nie zakończyło konfliktów z hierarchią kościelną, które w roku 1873 doprowadziły do jego ekskomunikowania za odmowę uznania dogmatu o nieomyślności papieża i pozbawienia go emerytury. Ponieważ w Karłowicach był szykanowany przez nowego proboszcza, Pabla, który wypędzał go z kościoła, w roku 1884 przeniósł się do rodzinnych Łowkowic, gdzie z pomocą bratanka Franciszka wybudował dom i założył pasiekę.

Niezwykłe aktywny niemal do końca swego życia prowadził rozległą korespondencję i brał udział w międzynarodowych zjazdach pszczelarskich w Wiener Neustadt (1882), Pradze (1883), Legnicy (1885), Lipsku (1895), Salzburgu (1898), Kolonii (1899), Wolsztynie (1900), Temesvar (1902) oraz w Wiedniu (1903), gdzie został przyjęty na audiencję przez cesarza Franciszka Józefa. W roku 1905 stan zdrowia nie pozwolił mu już na udział w międzyna-

rodowym zjeździe w Gdańsku. Gdy nie mógł już opuszczać domu, kazał przynieść sobie do pokoju jeden z uli, by do ostatniego dnia cieszyć się towarzystwem swych ulubieńców. Zmarł 26 października 1906 roku w Łowkowicach. Tam, w jego domu, mieści się obecnie Stacja Hodowli i Unasienniania Pszczół, zaś poświęcone mu muzeum znajduje się w Kluczborku. W roku 1946 na jego cześć miastu Reichenbach na Dolnym Śląsku nadano nazwę Dzierżoniów.

Ważniejsze publikacje: Mein Glaubensbekenntniss. *Frauentorfer Blätter*, 1845 [przeł. polski S. Mazak, „Pszczelarstwo”, 1975, nr 3]; Meine engstmste Nebenbeschäftigung. *Ibid.*; Gutachten über die von Herrn Direktor Stöhr in ersten und zweiten Kapitel des general Gutachtens aufgestellten Fragen. *Bienenzeitung 11, 12*, 1845; Sztuka zrobienia złota, nawet z zielska. *Tygodnik Polski Poświęcony Włościanom 1, 20*, 1845; Vorschlag eines allgemein verständlichen Längen-Massstabes. *Frauentorfer Blätter*, 1846; Warum die beschädigte Königin nur Drohneiern legt? *Ibid.*; Neue verbesserte Bienenzucht des Pfarrers Dzierzon zu Carlsmarkt in Schlesien. Grottkau 1847 [2 wyd. Neisse 1849, 3 wyd. Wartenberg 1849, przeł. polski J. Lompy, Piekary 1851 (strona tytułowa na il. 2), 4 wyd. Brieg 1855, 5 wyd. Quedlingburg und Leipzig 1857, 6 wyd. Quedlingburg und Leipzig 1861]; Nachtrag zum Dierzon’schen Bienenbuche. Grottkau 1847; Theorie und Praxis des neuen Bienenfreundes oder neue Art der Bienezucht. Brieg 1848; Weisse Bienen und Bericht über das Bienenjahr 1849 in Schlesien. *Bienenzeitung 6*, 1850; Nachtrag zur Theorie und Praxis des neuen Bienenfreundes oder neue Art der Bienenzucht. Nördlingen 1852 [przeł. polski A. Żmudzinkiego, Leszno 1853]; Rationelle Bienenzucht oder Theorie und Praxis des Schlesiendes Pfarrers Dzierzon in Carlsmarkt. Brieg 1861 [2 wyd. Brieg 1878, przeł. angielski H. Diecka i S. Stutterda, London 1882, przeł. duński Th. Thorsona, Kopenhagen 1882]; Findet bei den Bienen in den verschiedenen Teilen Deutschlands ein Unterschied statt? *Bienenzeitung 20*, 1864; Über den Nutzen den Bienenzucht. *Samml. gemeinverst. wiss. Vorträge 34*, 1877; The introduction of the Ligurian or Italian Bee into England and Germany. *British Bee Journal 6*, 1878; Selbstbiographie: Porträts- und Lebensbeschreibung verdienstvoller Bienenzüchter. Braunschweig 1889 [przeł. polski E. Podworskiego, „Zaranie Śląskie”, 1958, nr 3]; Der Zwillingstock erfunden und als zweckmässigste Bienenwohnung durch mehr als 50-jährige Erfahrung bewährt befunden. Kreutzburg 1890 [przeł. czeski A. Pachnera, Praha 1897]; Wiederlegung der jüngst gegen meine Theorie der Fortpflanzung der Bienen erhabten Einwände. *Bienenzeitung 55*, 1898; Grundlosigkeit und Haltlosigkeit der neuen Lehre. *Leipziger Bienenzeitung 10*, 1899; Nachtrag zu den Schriften „Der Zwillingstock” zweckmassigste Bienenwohnung. Kreutzburg 1904.

Wybrane źródła: Anonim, Oberschlesien im Bild 24, 8.06.1928, s. 5; Bartyś J., Słownik polskich pionierów techniki, Katowice 1984, s. 58-59; Berner-Landsleute, s. 206; Brzęk G., Felisiak S., SBP, s. 149-151; Fleischer K., Dr. Joh. Dzierzon, der Altmeister der deutschen Imker, Der

Oberschlesier 13, H. 10 (Dzierżon-Heft), 1931, s. 561-566; Gärtner R., Schlesische Lebensbilder 4, Breslau 1931, s. 396-402; Gładysz A., Jan Dzierżon: Pszczelarz o światowej sławie, Katowice 1957; Gładysz A., ŚSB 1, 1977, s. 59-63; Gładysz A., Mazak S., Brożek L., Jan Dzierżon: Szkic monograficzny, Opole 1978 (bibliografia); Jber. SGVK 84, 1907, Nekrologe, s. 21-26; Jokiel R., Oberschl. Wand. 116, 21, 21.02.1943, s. 3; Lubina M., Księżę pszczół, Śląsk 10, 2004, nr 5, s. 12-18; Mazak S., Wykaz publikacji Jana Dzierżona, Kwartalnik Opolski 3, 1956, s. 131-139; Müllerott M., NDB 4, 1959, s. 214-215; Snoch-Leksykon, s. 74; Szramek E., PSB 6, 1946, s. 165-166; portret z: Der Oberschlesier 13, H. 10 (Dzierżon-Heft), wkładka.

EBEL JOHANN GOTTFRIED

(1764-1830)

Wybitny badacz Alp

Urodził się w 6 października 1764 roku w Sulechowie (Züllichau), w rodzinie szanowanego kupca. Uczęszczał do gimnazjum w rodzinnym mieście i w Neuruppin w Brandenburgii, po czym, w wieku 18 lat – z uwagi na zamiłowanie do nauk przyrodniczych – rozpoczął studia medyczne we Frankfurcie nad Odrą. Ukończył je w roku 1789, uzyskując stopień doktora medycyny na podstawie pracy „Observationes neurologicae ex anatome comparata cum iconibus”. Swoją wiedzę medyczną pogłębiał następnie w zakładach leczniczych w Wiedniu, z którego w roku 1790 wyruszył w podróż, w trakcie której przewędrował pieszo w ciągu trzech lat całą Szwajcarię. Znalazł tu kraj swoich marzeń: obserwując góry, stał się geologiem, patrząc na związek między ukształtowaniem kraju i życiem ludzi, stał się geografem, kontaktując się zaś z miejscową ludnością, został etnografem.

W roku 1793 osiadł we Frankfurcie nad Menem, gdzie prowadził praktykę lekarską i rozpoczął pracę nad „Wskazówkami o najkorzystniejszym i najprzyjemniejszym sposobie podróżowania po Szwajcarii”, przewodnikiem dla przyrodników i miłośników przyrody, który uznany został za niedościgniony wzór i przyniósł mu sławę w całej Europie. Obok tego rozpoczął też pracę nad wielkim, nie ukończonym „Opisem górskich ludów Szwajcarii”. W dwóch wydanych w latach 1798-1802 częściach tego dzieła skoncentrował się na kontraście między uznanym przez niego za idealne, swobodnym, szczęśliwym życiem pasterzy z kantonu Appenzell i coraz trudniejszym położeniem robotników w przemysłowym kantonie Glarus. Wyrzedził w tym dziele swoje czasy w śmiałych poglądach na temat wpływu krajobrazu na ludzką psychikę, stając się poprzednikiem Wilhelma Hellpacha i Carla Gustava Junga.

W latach 90-tych, zachęcany przez Johanna Gottlieba Fichte, Ebel rozpoczął pracę nad przekładem pisma „Czym jest trzeci stan?” Emmanuela Josepha Sieyès’a, jednego z czołowych działaczy rewolucji francuskiej. Choć przekład tej pracy, która we Francji w poważnym stopniu przyczyniła się do wybuchu rewolucji, w Niemczech spotkał się z niewielkim odzwiekaniem, Ebel stał się osobą podejrzaną o propagowanie wyrotowych idei. Sytuacja ta skłoniła go do przeniesienia się do Paryża, gdzie nadal był praktykującym lekarzem, a obok tego zajmował się historią naturalną oraz – wraz ze słynnym Thomasem von Sömmeringiem – anatomią. Osobiście poznał też we Francji Sieyès’a i leczył go, gdy w roku 1797 został zraniony przez skrytobójcę, jednak zastana we Francji sytuacja mocno go rozczarowała i w listach swych, narażając się na duże niebezpieczeństwo, ostrzegał takich wpływowym Szwajcarów, jak Paul Usteri i Johann Heinrich Füssli, przed imperializmem młodej francuskiej republiki. Za życzliwą i bezinteresowną postawę wobec Szwajcarii rada ustawodawcza tego kraju przyznała mu szwajcarskie obywatelstwo.

Powróciwszy w roku 1801 do Frankfurtu nad Menem Ebel rozpoczął pracę nad dziełem „O budowie skorupy ziemskiej w Alpach”, w którym po raz pierwszy góry te zostały przedstawione jako jedna wielka, powiązana ze sobą całość. Z dużą ostrożnością wykorzystał w nim wszystko to, co o Alpach pisali Scheuchzer, Saussure, Escher, Deluc i inni, uzupełniając podawane przez nich informacje własnymi spostrzeżeniami. Dzieło to, z uwagi na precyzyjne wyróżnienie głównych pasm Alp oraz przeglądową mapę systemów górskich Europy, a także liczne profile i panoramy, które ułatwiały zrozumienie tekstu, cenione było przez →Bucha i Humboldta, jednak na jego ujęciu budowy Alp wyraźne piętno odcisnęły przestarzałe już teorie →Wernera.

Choć Ebel otrzymał propozycje objęcia katedry medycyny na ośmiu niemieckich uniwersytetach i nawet sam Goethe w roku 1803 prosił go o objęcie katedry chirurgii i anatomii w Jenie, w roku 1810 przeniósł się z Niemiec do fascynującej go nieustannie Szwajcarii i zamieszkał u rodziny Escher-Gossweiler w Zurychu, którego władze przyznały mu honorowe obywatelstwo. Kontynuując tu badania medyczne, przyczynił się w poważnym stopniu do wyjaśnienia istoty i przyczyn kretyzmu, a poza tym zgromadził również wiele nieopublikowanych danych dotyczących magnetyzmu ziemskiego.

Bardzo krytycznie nastawiony do cywilizacji i społeczeństwa, znalazł swoją Arkadię w Alpach, wśród szwajcarskich gór. Szukając możliwości poprawy ich egzystencji, propagował Alpy, jako cel wypraw turystycznych, a gdy w roku 1817 w Szwajcarii zapanował głód, zorganizował zakrojoną na dużą skalę zbiórkę odzieży i żywności, w której wspomogli go

jego liczni przyjaciele z Niemiec. Gdy nużyło go życie w wielkim mieście, chętnie uciekał na pewien czas w świat dzikiej, górskiej przyrody, dzięki czemu nigdy nie opuszczały go spokój i pogoda ducha. Zdrowie dopisywało mu długo, jednak na dwa lata przed śmiercią stan jego zaczął się pogarszać i w zimie 1829/1830 nie wychodził już z domu. Po śmierci oczekiwano zawsze „nieograniczonej wolności ducha”. 7 października 1830 roku, przeczuwając zbliżający się koniec, podyktował swoją ostatnią wolę. Zmarł następnego dnia, mając na ustach słowa „Wolność na wieki, na wieki...”

Ważniejsze publikacje: Anleitung aud die nützlichste und genussvollste Art in der Schweiz zu reisen, mit vier geätzten Blättern, welche die ganze Alpenkette von dem Säntis im Kanton Appenzell an bis hinter den Montblanc, und noch insbesondere die Alpenansicht von Zürich aus darstellen. Zürich 1793; Instructions pour un voyageur que se propose de parcourir la Suisse de la manière la plus utile et la plus propre à lui procurer toutes les jouissances dont cette contrée abonde. Basle 1795; Schilderung der Gebirgsvölker der Schweiz. 2 Bde. Leipzig 1798-1802; Anleitung, auf die nützlichste und genussvollste Art die Schweiz zu bereisen, mit drey geätzten Blättern, welche die ganze Alpenkette von dem Säntis im Kanton Appenzell an, bis hinter den Montblanc darstellen, nebst einem Titelkupfer, einer Schweizerkarte, einer Profilkarte und einer Abbildung der besten Art Fusseisen, auf Gletschern zu gehn. Vollständiger Unterricht über alle Naturschönheiten, geographische, physische und historische Merkwürdigkeiten, so wie über die mineralogische und geognostische Beschaffenheit des Alpengebirges der Schweiz und der angrenzenden Theile von Savoyen, Piemont und der Lombardie; von Deutschland und Frankreich. 2 Aufl. Zürich 1804-05 [3 Aufl., Zürich, 1809-1810]; Manuel du voyageur en Suisse. 2 éd. Zürich 1805 [3 éd., Zürich, 1818]; Über den Bau der Erde in dem Alpen-Gebirge zwischen 12 Längen- und 2-4 Breitengraden, nebst einigen Betrachtungen über die Gebirge und den Bau der Erde überhaupt. 2 Bde. Zürich 1808; Über den Ursprung und den Erhitzungsherd der Heilquellen. Zürich 1817.

Wybrane źródła: Anonim, Neuer Nekrolog der Deutschen 8, 1830, s. 745-751; Anonim, Historisch-Biographisches Lexikon der Schweiz 2, Neuenburg 1924, s. 351-352 (portret); Egli E., Todestag des Forschers und Politikers Johann Gottfried Ebel, Schlesischer Kulturspiegel 15, 1980, H. 3, s. 9-11; Escher, AEWK, Sect. 1, Th. 29, 1837, s. 43-50; Faessler P., Johann Gottfried Ebel und die Französische Revolution, Neue Zürcher Zeitung, 8.-9. April 1989, s. 22; Gümbel W. v., ADB 5, 1877, s. 518-519; Jäggli A. E., NDB 4, s. 217; Zittel K. A., Geschichte der Geologie und Paläontologie bis Ende des 19. Jahrhunderts, München-Leipzig 1901, s. 130-132.

ECK HEINRICH ADOLF

(1837-1925)

Wybitny znawca górnos Śląskiego triasu

Urodził się 13 stycznia 1837 roku w Gliwicach (Gleiwitz), w rodzinie mistrza hutniczego Ludwiga Ecka, konstruktora pieca do rafinacji surówki, nazywanego piecem Ecka, i jego żony Liny, z domu Bönisch. Po ukończeniu szkoły elementarnej w Królewskiej Hucie (Königshütte) uczęszczał do gimnazjum w Świdnicy (Schweidnitz), skąd jednak, z uwagi na swe zainteresowania techniczne, przeniósł się do Królewskiej Szkoły Realnej w Berlinie.

Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości pracował jako praktykant górniczy w latach 1855-58 w kopalniach w Tarnowskich Górach (Tarnowitz) i Królewskiej Hucie. Z doświadczeniem, którym mogło się pochwalić niewielu studentów, rozpoczął w roku 1858 trzyletnie studia na Uniwersytecie Wrocławskim pod kierunkiem →prof. Ferdinanda Roemera. Bezpośrednio po ukończeniu studiów, chociaż nie miał jeszcze doktoratu, Pruski Krajowy Zakład Geologiczny włączył go, wraz z Roemerem, A. Halfarem, A. Dondorffem, J. Janikiem i O. Degenhardtem, w skład zespołu pracującego nad mapą geologiczną Górnego Śląska. Podczas przydziału obszarów do skartowania powierzono mu opracowanie terenów między wschodnią granicą pruskiego Śląska i Krapkowicami (Krapnitz). W trakcie pracy na tym obszarze zdobył sobie renomę wybitnego znawcy formacji triasowej i jej stratygrafii, wyróżniając na obszarze Górnego Śląska m.in. dolomity kruszczośne, dolomity retu, warstwy gorazdeckie, warstwy mikulczyckie, warstwy terebratulowe i warstwy z Chorzowa. W roku 1865 uzyskał stopień doktora filozofii, zaś rok później habilitował się na Akademii Górniczej w Berlinie, gdzie do roku 1870 prowadził działalność naukową i pedagogiczną.

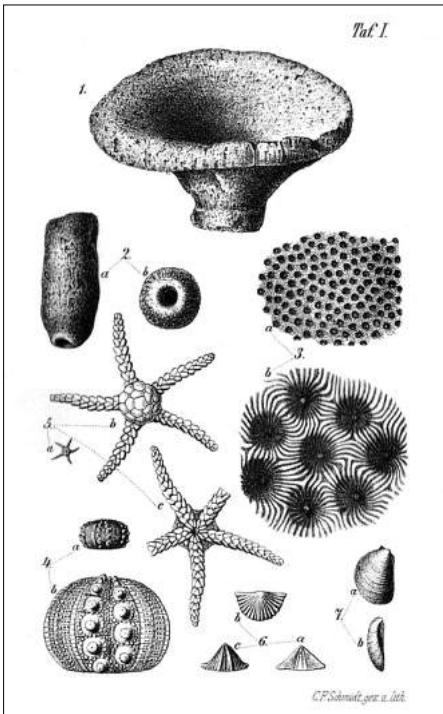
W roku 1871 powołany został na Katedrę Mineralogii i Geologii Politechniki w Stuttgarcie, gdzie

niemal od razu został członkiem Verein für vaterländische Naturkunde in Württemberg. Zajmował się tu nadal formacją triasową Niemiec, opracowując jej szczegółowy podział stratygraficzny, który doskonale zdał egzamin podczas prac kartograficznych. Poza tym zainteresował się również masywem Schwarzwald o skomplikowanej budowie geologicznej, a owocem tego zainteresowania i prowadzonych w latach 1874-1884 badań była przeglądowa mapa geognostyczna Schwarzwald w skali 1:200000, w której po mistrzowsku rozwiązał wszystkie tektoniczne zawilości. Od tektoniki przeszedł następnie do sejsmologii i zapoczątkował pod względem organizacyjnym systematyczne badania wstrząsów sejsmicznych zakładając w roku 1886 wraz z prof. Hammerem Komisję Trzęsień Ziemi. W uznaniu zasług dla nauki w roku 1884 został nobilitowany i odznaczony Krzyżem Zasługi Korony Württemberskiej, w roku 1888 – odznaczony Krzyżem Rycerskim I Kl. Książęcego Badeńskiego Orderu Lwa, w roku 1894 – Krzyżem Komandorskim tegoż orderu.

dziełem przyczyniła się w dużej mierze do tego, że w roku 1900, będąc w pełni sił fizycznych oraz umysłowych, stracił wzrok i musiał zrezygnować ze stanowiska nauczyciela akademickiego. Choć nie mógł czytać i z nowościami z dziedziny geologii zapoznawał się wyłącznie dzięki temu, że żona czytała mu na głos czasopisma, ze stoickim spokojem znosił swój los. Jego zasługi dla nauki nie zostały zapomniane. W roku 1910 został honorowym członkiem Górnośląskiego Towarzystwa Geologicznego, w roku 1915 na Uniwersytecie w Getyndze uroczysto obchodzono 50-lecie jego promocji doktorskiej, w roku 1917 został członkiem honorowym Verein für vaterländische Naturkunde in Württemberg, zaś w roku 1921 – członkiem honorowym Niemieckiego Towarzystwa Geologicznego. Zmarł 11 marca 1925 roku w Stuttgartarcie. Był żonaty z Fryderyką Marią, córką Christiana Friedricha Augusta Eduarda Kannabicha, nadradcy rządowego w Sondershausen w Turynii. Ich małżeństwo było bezdzietne.

Jego nazwisko upamiętnione zostało w nazwie „horyzont Ecka” nadanej górnemu zlepieńcowi w pstrych piaskowcu, w nazwie rodzajowej triasowego liliowca *Eckicrinus* Hagdorn et Gluchowski oraz w nazwach takich gatunków triasowej fauny, jak *Cassianella ecki* Böhm, *Pleuromya ecki* Philippi, *Worthenia ecki* Assmann i *Cidaris ecki* (Assmann). W zbiorach Muzeum Geologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego znajdują się ramienionogi zebrane przez Ecka w roku 1861 z utworów triasowych w Mikulczycach (Mikulschütz).

Tablica I z *Über die Formationen des bunten Sandstein und des Muschelkalk in Oberschlesien* Ecka

Jego ostatnim wielkim dziełem był obszerny wykaz mineralogicznej, geognostycznej, archeologicznej i balneologicznej literatury związanej z obszarami Badenii, Württembergii i Hohenzollernu wydany przez Badeński Krajowy Zakład Geologiczny w dwóch tomach w latach 1890-1901. Praca nad tym

Ważniejsze publikacje: Der Opatowitz Kalkstein des ober-schlesischen Muschelkalks. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 14, 1862; Vorläufige Notiz über die Auffindung der Lettenkohlenformation in Oberschlesien. *Ibid.* 15, 1863; Über die Stellung des Mikulschützen Kalks im Muschelkalk Oberschlesiens. *Ibid.*; Conchylien im buntem Sandstein. *Ibid.* 17, 1865; Über die Formationen des bunten Sandstein und des Muschelkalk in Oberschlesien und ihre Versteinerungen. Berlin 1865 [Taf. 1 na il. 2]; Reichensteiner Quarzwildlinge. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 18, 1866; Über Seesterne des Muschelkalks bei Sondershausen. *Ibid.* 21, 1869; Rüdersdorf und Umgegend. *Abhandlungen zur geologische Spezialkarte von Preussen und Thüringen*, 1872; Umgegend von Oppenau. *Neues Jb. f. Miner.*, 1875; Verwachsung von Quarz und Kalkspath. *Ibid.*, 1876; Zur Kenntnis des süddeutschen Muschelkalks. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 32, 1880; Geognostische Verhältnisse des Schwarzwalds. *Jahresh. Ver. Vaterl. Naturk. Württ.* 43, 1887; Gliederung des unteren Muschelkalks am Odenwalde. *Neues Jb. f. Miner.*, 1890; Geognostische profile längs württembergischer Eisenbahnen. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 43., 1891; Verzeichnis der mineralogisch-geognostischen, urgeschichtlichen und balneographischen Literatur von Baden, Württemberg und Hohenzollern. 2 Bde. Heidelberg 1891-1901; Geognostische Beschreibung der Gegend von Baden Baden. *Abh. Preuss. Geol. Landesanst.* 6, 1892; *Mastodon* aff. *Longirostris* Kaup von Lahr. *Neues Jb. f. Miner.*, 1892; Grund des Zutagetretes der Wildbader Thermen. *Zentralbl. f. Miner.*, 1902.

Źródła: Anonim, Prof. Dr. Heinrich v. Eck, Oberschlesien 15, 1916-17, s. 490; Berner-Landsleute, s. 260; Muz. Geol. Inst. Nauk Geol., s. 7, 20; Kotański Z., SS, s. 148, 251, 297, 398, 471; Pax-Tierwelt, s. 26; Perlick-Bergleute, s. 217-218; Perlick-Landeskunde, s. 395 (portret); Perlick A., NDB 4, 1959, s. 276-277; Rzymelka-Dzieje, s. 181; Sauer A., Jahresh. Ver. vaterl. Naturk. Württ. 81, 1925, s. 29-33; Syniawa M., Syniawa R., Eck, Roemer i „warstwy z Chorzowa”, Górnice Górnośląski 7, 1998, s. 17.

EISENREICH GUSTAV IGNATZ

(1867-1945)

**Założyciel Geologische Vereinigung
Oberschlesiens**

Urodził się 10 lipca 1867 roku w Siedlimowie koło Strzelna w Wielkopolsce jako czwarte z dwunastu dzieci poborcy podatkowego Friedricha Eisenreicha i jego żony Henrietty, córki młynarza Lindnera ze Zdunów. Do 14 roku życia uczył się w szkole ludowej w Strzelnie, które było miejscowością wybitnie polską, wobec czego nauczył się płynnie mówić po polsku. Jego rodzice uważali, że po ukończeniu szkoły powinien uczyć się jakiegoś rzemiosła, jednak siedlimowski proboszcz zaproponował, że wyśle go do zaprzyjaźnionej rodziny w Hohensalza, gdzie będzie mógł uczęszczać do gimnazjum.

Uzyskawszy w roku 1888 świadectwo dojrzałości, Eisenreich rozpoczął studia na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie chodził na zajęcia z łaciny, greki i teologii ewangelickiej. Z trudem wiązał wówczas koniec z końcem, utrzymując się z korepetycji. W trakcie studiów myślał o zmianie kierunku na filologię słowiańską, w końcu jednak w roku 1894 przystąpił do egzaminów z języka niemieckiego, historii i religii.

Zdawszy egzaminy rozpoczął pracę w charakterze nauczyciela pomocniczego w Żąbkowicach (Frankenstein), gdzie w wolnych chwilach zajmował się badaniami biologicznymi, geologicznymi i geograficznymi najbliższych okolic. Zainteresowaniom tym

pozostał wierny również później, gdy został przeniesiony do pracy w Głównej Szkole Realnej w Katowicach (Kattowitz). Rozmiary zbiorów, które gromadził dla potrzeb dydaktycznych, szybko wykroczyły poza ramy zwykłej kolekcji szkolnej, wobec czego wydawało się sprawą oczywistą, że powierzono mu zajęcia z biologii i geologii. Wzbogacone demonstracją okazów zajęcia Eisenreich uzupełniał wycieczkami geologicznymi i botanicznymi, a ponadto prowadził w katowickiej Głównej Szkole Realnej nadobowiązkowe zajęcia w języku rosyjskim.

W roku 1903 ożenił się z nauczycielką Johanną Hoffmann. Doczekał się 5 dzieci – dwaj synowie byli inżynierami, jedna córka lekarką, a dwie pozostałe nauczycielkami – oraz 13 wnuków. Na Górnym Śląsku zwrócił uwagę na szkody, jakie potężnie rozwinięty przemysł wyrządzał przyrodzie. Starał się, pozyskując do tego celu pomocników i współpracowników spośród nauczycieli, zapobiegać tym szkodom, jednak możliwość skutecznego działania, chociaż na skromną raczej skalę, zyskał dopiero wówczas, gdy mianowano go prowincjonalnym komisarzem do spraw ochrony pomników przyrody.

W roku 1925 musiał opuścić Katowice. Przeniósł się wówczas do Gliwic (Gleiwitz), gdzie nadal pracował na rzecz ochrony przyrody, a obok tego aktywnie działał w założonym przez siebie Geologische Vereinigung Oberschlesiens. W ramach tego stowarzyszenia duże grono miłośników geologii – m.in. Walter Bau, →Theophil Bronny, →Emanuel Czmok, →Eberhard Drescher, Max Grundey, →Leo Knopp, Heinrich Kurtz, Herbert Lindner, Georg Raschke, Karl Schubert, Max Steckel, →Richard Woesler – popularyzowało geologię i prehistorię Górnego Śląska poprzez prelekcje i wycieczki, których trasy wiodły od Sudetów na zachodzie po Jurę Krakowską na wschodzie i od okolic Kluczborka na północy po Beskid Śląski i Bramę Morawską na południu. Ich działalność wspierali tacy wybitni znawcy geologii Górnego Śląska, jak Paul Assmann, Erich Bederke, Martin Schwarzbach czy Friedrich Zeuner, którzy często brali udział w wycieczkach stowarzyszenia.

Gdy po dojściu nazistów do władzy Eisenreich został zmuszony do rezygnacji z pracy w dziedzinie ochrony przyrody, cały swój czas poświęcił sprawom założonego przez siebie stowarzyszenia geologicznego, redagując do roku 1941 jego coroczne sprawozdania. W lutym 1945 roku opuścił wraz ze swymi bliskimi Górny Śląsk i wraz z tysiącami uchodźców udał się w głąb Niemiec. Dotarł do Drezna, w którym 13 lutego 1945 roku zginął wraz ze swym najstarszym synem podczas bombardowania.

Ważniejsze publikacje: Naturdenkmalpflege in Oberschlesien. *Oberschlesien 16*, 1917; Mitteilungen der Geschäftsstelle des Landschaftskomitees für Naturdenkmalpflege im Oberschlesischen Industriebezirk 1918-

1919. Kattowitz 1919; Die oberschlesische Landschaft und ihre Naturdenkmäler. *Der Oberschlesier* 2, 1920; Die Oberschlesische Landschaft und ihre Naturdenkmäler. *Der Wächter* 5, 1922; Ochrony godne osobliwości przyrodnicze na polskim Górnym Śląsku. *Ochr. Przyr.* 4, 1924; Welche Aufgabe sich die Geologische Vereinigung gestellt hat. *Tätigkeit Geol. Ver. Oberschl.* 1924; Wie es in früheren Erdzeitaltern im Leobschützer Kreise aussah. *Leschwitzer Tischkerier-Kalender*, 1926; Der Lenczok bei Ratibor. *Der Oberschlesier* 9, 1927; Der Neuhammer Teich. *Ibid.*; Naturdenkmalpflege, Naturschutz und Landschaftspflege in Oberschlesien. Oppeln 1929; Die Freilandanlage von Bobrek. *Der Oberschlesier* 11, 1929; Die oberschlesische Landschaft und ihre Schönheiten. *Das Völkermagazin* 3, 1929; Neue geologische Aufschlüsse am Annaberg. *Tätigkeit Geol. Ver. Oberschl.*, 1929; Die Ellguther Steinberge. *Heimatblätter des Neissegaues* 6, 1930; Landschaft und Naturdenkmäler im Kreise Tost-Gleitwitz. Gleitwitz 1930; Ausflug in das Sandbaggergebiet von Sersno bei Peiskretscham. *Tätigkeit Geol. Ver. Oberschl.*, 1930; Geologie und Urweltsagen. *Ibid.*, 1931; Übermäßige Zunahme der Schleiereule im Kreise Leobschütz. *Ber. Ver. Schl. Ornith.* 16, 1931; Geologie und Sagen von Paradies. *Jber. Geol. Ver. Oberschl.*, 1932; Diluviale Funde in Ost-Oberschlesien. *Ibid.*, 1933; Befahrung des Rosenberger Kreises. *Ibid.*; Besichtigung der Schamotte-Fabrik in Gleitwitz. *Ibid.*; Aquaristik und Volksbildung in Oberschlesien. *Der Provinz Oberschlesien* 8, 1933; Die geographische Darstellung der oberschlesischen Landschaft. *Ibid.*; Meerestiere im Steinkohlengebirge. *Jber. Geol. Ver. Oberschl.*, 1941; Die Karbonhöhen von Nikolai, eine Profilbegehung, 19 Okt. 1941. *Ibid.*

Źródła: Eisenreich H., Mitt. Beuth. Gesch. Mus. Ver. 21/22, 1960, s. 201-203 (portret), Syniawa M., Gustav Ignaz Eisenreich, założyciel Geologische Vereinigung Oberschlesiens, PGŚ 36, 2004, s. 15.

ELSNER CARL FRIEDRICH MORITZ

(1809-1894)

Botanik i dziennikarz

Urodził się 20 listopada 1809 roku w Kartowicach (Kortnitz) w powiecie szprotawskim, w rodzinie młynarza. Początkowo uczył się w wiejskiej szkole w Lesznie Górnym (Oberleschen) koło Szprotawy (Sprottau), później w gimnazjum w Jeleniej Górze (Hirschberg), dokąd przeprowadzili się jego rodzice. Jesienią 1831 rozpoczął na Uniwersytecie Wrocławskim studia filozoficzne, jednak już wkrótce → Nees von Esenbeck zainteresował go naukami przyrodniczymi. Po siedmiu semestrach Elsner z braku pieniędzy musiał przerwać naukę. Powrócił wówczas do Jeleniej Góry, gdzie znalazł oparcie w osobie → majora von Flotowa, który pomagał mu prowadzić badania botaniczne. Rezultatem tych badań była wydana w roku 1837 praca o florze Karkonoszy i okolic Jeleniej Góry oraz dysertacja doktorska „Synopsis florae Cervimontanae praemissa est de specie definitionibus

quaestiuncula critica”. Na podstawie tej dysertacji Elsner otrzymał na Uniwersytecie Wrocławskim w lipcu 1839 roku stopień doktora filozofii.

W roku 1840 został członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyznej, zamieszczał drobne doniesienia w publikacjach towarzystwa i przez szereg lat brał udział w posiedzeniach Sekcji Botanicznej. W okresie tym jego stosunki z Neesem von Esenbeck stały się szczególnie zażyte, dzięki czemu Elsner wszedł w posiadanie wielu cennych rękopisów Neesa oraz jego korespondencji m.in. z Johannem Wolfgangiem Goethe. Na podstawie tych materiałów napisał później wspaniałą biografię Neesa. Po zdaniu w roku 1841 egzaminu pro facultate docendi odbył roczny staż w Gimnazjum św. Magdaleny we Wrocławiu (Breslau), w którym od roku 1843 zatrudniony został na stałe. Już na początku lat 40-tych zaangażował się poważnie w działalność polityczną i zajął się dziennikarstwem, redagując „Schlesische Chronik” związaną z „Breslauer Zeitung”.

W roku 1848 został członkiem prezydium Klubu Demokratycznego i delegatem na obrady parlamentu we Frankfurcie nad Menem. W wyniku późniejszych represji znalazł się w roku 1850 wśród 88 oskarżonych w tzw. Procesie Majowym, podczas którego skazany został na dwa lata twierdzy i utratę stanowiska nauczyciela. Udało mu się jednak uciec w przebraniu z Wrocławia i schronić w Londynie, a w tym czasie w wyniku apelacji Trybunał Najwyższy uwolnił go od zarzutów. Nie uchroniło go to jednak od dalszych kłopotów i po powrocie do Wrocławia został w roku 1851 usunięty ze stanowiska nauczyciela przez komisję dyscyplinarną.

Odtąd całkowicie poświęcił się dziennikarstwu, redagując „Neue Oder-Zeitung”, do współpracy z którą pozyskał Karola Marksa. Później wraz z doktorem Semrauem wydawał „Breslauer Morgen-Zeitung”, której sława i znaczenie polityczne sięgały daleko poza granice Śląska. Ponadto pracował we władzach miejskich Wrocławia, działając aktywnie od roku 1864 w Komisji Promenad, a od roku 1878 – w Komisji Szkolnictwa. Cieszył się wielkim poważaniem mieszkańców Wrocławia, którzy żartobliwie nazywali go „starym Elsnerem” i zorganizowali uroczyste obchody jego 80 urodzin oraz 50-lecia jego promocji doktorskiej. Otoczony szacunkiem rodaków zmarł 8 sierpnia 1894 roku.

Ważniejsze publikacje przyrodnicze: Flora von Hirschberg und dem angrenzenden Riesengebirge. Breslau 1837; Eine gegen Hegel gerichtete Anklage des Hochverrathes. Breslau 1839; Über für Schlesien neue Pflanzen. *Übers. Arb. SGVK*, 1841; Neue Pflanzen für Schlesien. *Ibid.*, 1842; Atlas des Mineralreichs, des Pflanzenreichs und des Thierreichs. Breslau 1844; Differenz der empirischen Naturforschung und der Naturphilosophie. Programm des Magdalensäums. Breslau 1845.

Źródła: Festschrift zum 250jähr. Jubelfeier des Gymnasium zu St. Maria Magdalena, Breslau 1893, s. 48; Hecker R., Die »Entdeckung« von Marx-Briefen im Nachlass von Moritz Elsner und deren Erstveröffentlichung, Beiträge zur Marx-Engels-Forschung, N. F., 2003, s. 200-232; Limpriht K. G., Jber. SGVK 72, 1895, Nekrologe, s. 1-4; Nowack-Lexikon 5, 1841, s. 20-21; Pax-Pflanzenwelt, s. 12; Teichmann A., ADB 48, 1904, s. 339-340.

EMIN PASZA MEHMED

(1840-1892)

Badacz Czarnego Łądu

Naprawdę nazywał się Izaak Schnitzer. Urodził się 28 marca 1840 roku w Opolu (Oppeln) w rodzinie żydowskiego kupca Ludwiga Schnitzera i jego żony Pauliny z domu Schweitzer. Po kilku latach przeniósł się z rodzicami do Nysy (Neisse), gdzie po śmierci ojca, gdy matka jego wyszła za mąż za kupca Trestza, został ochrzczony w kościele ewangelicko-augsburskim, otrzymując imiona Eduard Karl Oskar Theodor. Ukończywszy w roku 1858 Gymnasium Carolinum w Nysie, studiował przez 4 lata medycynę we Wrocławiu (Breslau), później przeniósł się do Królewca, a dyplom doktora medycyny uzyskał w roku 1863 w Berlinie.

Rok później wyjechał do Turcji, gdzie, dzięki swym umiejętnościom lekarskim, zdolnościom językowym i mistrzostwu, z jakim czuł się w mentalność ludzi Orientu, po niedługim czasie obracał się już w wyższych sferach, co zapewniło mu nominację na lekarza okręgowego w Antivari. W roku 1870 przeniósł się do Skutari, gdzie poznał gubernatora Ismaila Hakki Paszę, u boku którego pracował następnie jako lekarz w Janninie, Trapezuncie i Konstantynopolu. Prowadził już wtedy badania geologiczne, hydrograficzne, zoologiczne, botaniczne i etnograficzne, pisywał artykuły do prasy europejskiej i tureckiej, wygłaszał w Konstantynopolu odczyty i wziął udział w ekspedycji

badającej słabo poznane rejony Syrii i Palestyny. Nie wiadomo dokładnie, dlaczego opuścił Turcję, jest jednak prawdopodobne, że stał się tam osobą niepożądaną ze względu na swoje zaangażowanie polityczne.

W roku 1875 przyjechał na Śląsk i zamieszkał w Nysie, nie wytrzymał tu jednak długo, pewnego dnia zniknął, a gdy dał o sobie znać, znajdował się już w Egipcie. W kraju tym, który już tylko formalnie podlegał wówczas Turcji i coraz bardziej uzależniał się od Brytyjczyków, Schnitzer, pod nazwiskiem Mehmed Emin, zatrudnił się w administracji i jako kierownik służby medycznej wysłany został do zarządzanej przez Gordona Paszę Ekwatorii – ówczesnej Prowincji Równikowej w południowym Sudanie. Jego nowy zwierzchnik, generał Charles George Gordon, dawał mu nie tylko okazję do podróżowania oraz do poznawania kraju i ludzi, lecz również, z uwagi na jego znajomość języków, zlecał mu misje o charakterze politycznym. W tej dziedzinie Emin odniósł znaczące sukcesy podczas podróży do Ugandy i Unyoro, gdzie udało mu się zyskać przychylność niedostępnych i słynących z okrucieństwa miejscowych władców.

Gdy w roku 1876 Gordon został mianowany generalnym gubernatorem Sudanu, Emina, w uznaniu jego umiejętności i dotychczasowych zasług, mianowano gubernatorem Ekwatorii. Na stanowisku tym w krótkim czasie uporządkował on podległą mu administrację, zlikwidował nagminnie zdarzające się nadużycia, sparaliżował rozwinięty wcześniej na ogromną skalę handel niewolnikami, otoczył opieką handel kością słoniową, kawą i bawełną, a jego prowincja zamiast dotychczasowych deficytów zaczęła przynosić dochód. W stolicy Ekwatorii, Lado, urządził szpital, w którym pracował jako lekarz w godzinach przedpołudniowych, godziny popołudniowe przeznaczając na sprawy administracyjne. Związał się wtedy z uwolnioną z rąk handlarzy niewolników Abisynką, z którą miał córkę Feridę. W wolnych chwilach pracował nad zagadnieniami aklimatyzacji roślin i zwierząt europejskich w klimacie afrykańskim, gromadził też i opracowywał kolekcje zoologiczne i etnograficzne, którymi wspinałomyślnie obdarowywał muzea w Londynie, Berlinie i Wiedniu. Sprawy administracyjne i zainteresowania naukowe skłaniały go do częstych podróży łądem oraz wodą, na zbudowanych w tym celu dwóch parowcach. Podjęte wówczas badania Jeziora Alberta i jego sieci rzecznej przyniosły odkrycie Nilu Semliki, łączącego to jezioro z Jeziorem Edwarda, co rzuciło nowe światło na położenie źródeł Nilu.

W roku 1883 zwolennicy Mahdiego zajęli większą część egipskiego Sudanu i odcięli Emina od Egiptu i Europy. Po zajęciu przez mahdystów północnej części Ekwatorii wycofał on większą część swych sił

na południe, jednak jego położenie było coraz trudniejsze, gdyż prócz nacisków samego Mahdiego i ataków jego derwiszów, musiał borykać się też z buntami i dezercjami wśród własnych podwładnych. W roku 1886 udało mu się wysłać towarzyszącego mu rosyjskiego podróżnika, Wilhelma Junkera, przez Zanzibar do Egiptu, dzięki czemu wieści o jego położeniu dotarły również do Europy. Postać Emina Paszy znalazła się wówczas na pierwszych stronach gazet i w krótkim czasie obrosła romantyczną legendą.

Dzięki tej legendzie naciskana przez opinię publiczną Brytyjska Kompania Wschodnioafrykańska zorganizowała ekspedycję ratunkową dla Emina, a jej dowództwo powierzyła doświadczonemu podróżnikowi, Henry'emu Mortonowi Stanleyowi. Ekspedycja ta w opłakanym stanie dotarła w kwietniu 1888 roku nad Jezioro Alberta, gdzie odnalazła Emina i jego ludzi. Emin początkowo nie zamierzał opuszczać Ekwatorii, jednak kolejna ofensywa mahdystów i bunt oficerów przesądziły o decyzji wymarszu w kierunku wschodniego wybrzeża Afryki. W grudniu 1889 roku skłóceni ze sobą Stanley i Emin dotarli do Bagamoyo.

Tu Emin, rezygnując z licznych ofert nadesłanych mu przez europejskie uniwersytety, po uzyskaniu zgody gubernatora Wissmanna oraz samego Bismarcka zatrudnił się w niemieckiej służbie kolonialnej. W roku 1890 wyruszył ponownie w głąb Afryki, by podporządkować władzy niemieckiej okolice Jeziora Alberta. Już wkrótce dotarły do niego informacje na temat zawartego przez Niemcy i Wielką Brytanię porozumienia w sprawie podziału Afryki oraz rozkazy dotyczącego powstrzymania się od dalszych działań. Lekceważąc te rozkazy dotarł nad Jezioro Wiktorii, gdzie założył stację Bukoba i podążył w kierunku zachodnim, jednak głód, epidemie i opór krajowców zmusiły go do odwrotu. Po odesłaniu na wybrzeże towarzyszącego mu Stuhlmanna, kierując się niezbyt jasnymi pobudkami, wyruszył ponownie w kierunku zachodnim.

W październiku 1892 roku chory i na wpół ślepy dotarł do Konga Belgijskiego, gdzie właśnie trwały zaciekle walki Belgów z łowcami kości słoniowej i handlarzami niewolników. Na zlecenie jednego z tych ostatnich, Araba Hamadięgo bin Ali, Emin, który przez szereg lat zwalczał handel żywym towarem, zamordowany został 23 października w Kanena. W roku 1893 dowodzona przez kapitana Dhanisa belgijska ekspedycja karna ujęła zabójców Emina Paszy i odzyskała resztki jego ekwipunku wraz z prowadzonymi do ostatniego dnia dziennikami.

Zasługi Emina w badaniach Afryki upamiętnia m.in. zatoka Emina Paszy w południowej części Jeziora Wiktorii. W zoologii jego zasługi upamiętnione zostały m. in. w nazwach skorpionia *Hottentotta eminii* (Pocock) (= *Buthus eminii* Pocock), mrówki *Tet-*

ramorium eminii (Forel) (= *Triglyphothrix eminii* Forel) i dzierzby Emina (*Lanius gubernator* Hartlaub). W botanice upamiętnia go m. in. nazwa rodzajowa *Eminia* Taubert (Leguminosae) oraz takie nazwy gatunkowe, jak: *Berlinia eminii* Taubert (Leguminosae), *Canarina eminii* Ascherson et Schweinfurth (Campanulaceae), *Commiphora eminii* Engler (Bursaceae), *Maesopsis eminii* Engler (Rhamnaceae), *Pycnostachys eminii* Guerke (Lamiaceae), *Swertia eminii* Engler (Gentianaceae), *Urochloa eminii* (Mez) Davidse (Gramineae) i *Viola eminii* R. E. Fries (Violaceae).

Ważniejsze publikacje: Brief an Konsul Hausal. *Mitt. Geogr. Ges. Wien*. 20, 1877; Journal einer Reise von Mruli nach der Hauptstadt Umjoros, mit Bemerkungen über Land und Leute. *Peterm. Mitt.* 19, 1879; Die Strombarren des Bahr el Djebel. *Ibid.*; Reisen zwischen dem Viktoria und Albert Nyanza. *Ibid.* 20, 1880; Von Dufilé nach Faliko 27.12.1878 bis. 8.1.1879. *Ibid.*; Emin Beys Reise nach Westseite des Albert-Sees. *Ibid.*; Reise im oberen Nilgebiet von Laboré über Fadibék nach Fatiko, und von Fatiko nach Fanvére und zurück. *Mitt. Geogr. Ges. Wien*. 24, 1881; Ein Ausflug nach Sur am westl. Ufer des Mwtan-Nzige. *Peterm. Mitt.* 27, 1881; Reisen im Osten des Bahr el Djebel, März bis Mai 1881. *Ibid.* 28, 1882; Über Sudan und Äquatorialprovinz im Sommer 1882. *Das Ausland* 55, 1882; Über den Handel und Verkehr bei den Waganda und Wanyoro. *Ibid.* 56, 1883; Über die Acclimatisation verschiedener Haustiere im Äquatorialgebiet. *Ibid.*; Rundreise durch die Mudirië. *Peterm. Mitt.* 29, 1883; Reise im Westen des Bahr el Djebel. *Ibid.*; Aus dem Monbutta-Lande, Lado, November 1883. *Mitt. Ver. Erdk. Leipzig* 15, 1886; Monographie über die geographische Verbreitung der Thiere im äquatorialen Afrika. *Ibid.* 16, 1887; Beschreibung einer Reisen zu den Monbutta. *Ibid.*; Un voyage d'exploration au lac Albert. *Bull. Soc. Royale Belge de Géogr.* 11, 1887; Le voyage d'Emin Pascha de Lado au pays de Maugbetu. *Ibid.*; Emin-Pascha. Eine Sammlung von Reisebriefen und Berichten Dr. Emin-Pascha's aus den ehemals ägyptischen Äquatorialprovinzen und deren Grenzländern Herausgegeben von D. Schweinfurth und F. Ratzel. Leipzig 1888; Briefe Dr. Emin-Pascha's und Lupton-Bey's an Wilhelm Junker 1883-1885. W: Der Sudan unter ägyptischer Herrschaft. Rückblicke auf die letzten sechzig Jahre. Leipzig 1888; Zur Ethnologie der Gebiete um den Albert-See. *Das Ausland* 18, 1891; Emin Pascha's letzte Tagebücher in Briefen an seine Schwester. *Westermanns Monatshefte* 433-438, 1892; Tagebücher. Herausgegeben von F. Stuhlmann. 6 Bde. Hamburg 1916-27.

Wybrane źródła: „Ahasverus”, Das Leben des Dr. Eduard Schnitzer, genannt Emin Pascha, Forschungen zur Judenfrage, Bd. 5, 1941, s. 7-21; Anonim, Oberschlesien im Bild, 1927, No. 43, s. 3; Deutsches Kolonial-Lexikon, 1920, Bd. I, s. 561; Bauernfeind E., Emin Pascha – Sammler und Ornithologe, Erforschung der Welt, Katalog der Ausstellung, Wien 2001, s. 132-135; Embacher-Lexikon, s. 261; Greiner P., Ślżak w Afryce. Mówią wieki 9, 1999, s. 12-19; Hassert-Erforschung, s. 125, 126, 134, 165, 166, 187-191; Hilgendorf F. M., Eine Aufzählung der von Emin Pascha und Dr. Stuhlmann gesammelten Fische und

Krebse, Sitz. Ber. Ges. Naturf. Freunde Berlin, 1891, s. 18-20; Krämer W., Historia odkryć geograficznych, Warszawa 1963, s. 416-417; Ratzel F., ADB 48, 1904, s. 346-353; Schmidt R., Schlesische Lebensbilder 3, 1928, s. 328-335; Schweitzer G., Emin Pascha: Eine Darstellung seines Lebens und Wirkens mit Benutzung seiner Tagebücher, Briefe und wissenschaftlichen Aufzeichnungen, Berlin 1897; Stanley H. M., Im dunkelsten Afrika: Aufsuchung, Rettung und Rückzug Emin Pascha's, Gouverneurs der Aequatorialprovinz, aus dem Engl. von H. von Wobeser, 3 Aufl., Leipzig 1890; Stuhlmann F., Mit Emin Pascha ins Herz von Afrika: Ein Reisebericht mit Beiträgen von Emin Pascha, Berlin 1894; Szafar T., Odkrycie Afryki, Warszawa 1974, s. 240-243, 300-302 (portret); Vajda L., NDB 4, 1959, s. 479-482.

ENDLER FRIEDRICH GOTTLÖB

(1763-ok.1830)

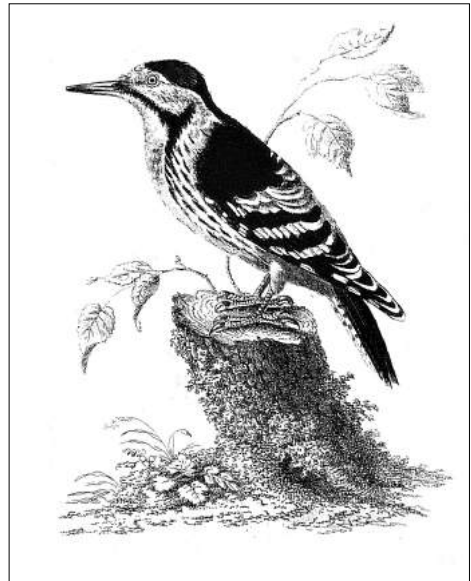
Rysownik piękna śląskiej przyrody

Urodził się 12 marca 1763 roku w Lubinie (Lüben), w rodzinie ogrodnika specjalizującego się w zakładaniu i prowadzeniu ozdobnych ogrodów. Zamierzał pójść w ślady ojca, wykazywał jednak talent plastyczny, wobec czego w wolnych chwilach ojciec uczył go zarówno rysunku, jak i posługiwanie się cyrklem i kątownicą. Gdyby posiadał jakiś pokaźniejszy majątek, wysłałby pewnie syna na którąś ze słynnych akademii, ponieważ dysponował jednak dość skromnymi środkami, postanowił ulokować syna u jakiegoś architekta, by u jego boku syn nauczył się zawodu. Oszukany został jednak zarówno przez inspektora budowlanego w Lubinie, który wziął pieniądze za roczną naukę, ale nie zamierzał wywiązać się ze zobowiązań, jak i przez „mecenasa” z Wrocławia (Breslau), który obiecywał bezpłatną naukę i utrzymanie dla jego syna, a tymczasem, by zarobić na życie, Endler musiał we Wrocławiu udzielać lekcji pisania, rachunków i rysunku.

W okresie tym bez żadnych wskazówek zaczął malować akwarelami, za temat obierając ptaki. Jego obrazy spodobaly się →syndykowi Börnerowi, który poszukiwał akurat malarza zwierząt dla dopiero co utworzonego przez siebie Śląskiego Gabinetu Historii Naturalnej. W zamian za sówite wynagrodzenie wykonał Endler dla owego gabinetu ponad 300 wizerunków ptaków, owadów i innych zwierząt, które sporządził na podstawie okazów. Ponieważ to źródło zarobków nie było pewne, zwrócił się ponownie ku architekturze. Zatrudnił go ówczesny konduktor kamery królewskiej, Carl Gotthard Langhans z Kamiennej Góry (Landeshut), pionier klasycyzmu w architekturze Wrocławia, który zasłynął szeregiem pięknych budowli sakralnych i świeckich na Śląsku, a którego najpopularniejszym dziełem stała się Brama Brandenburska w Berlinie. U boku Langhansa

Endler pracował 5 lat, jednak z trudem mógł wyżyć ze swych poborów, więc, gdy nie otrzymał zażądanej podwyżki, złożył dymisję i znów bez żadnych wskazówek zajął się miedziorytem.

Już pierwsze próby w tej dziedzinie, które przedłożył ministrowi von Hoymowi i kamerze królewskiej, spotkały się z dużym uznaniem, którego dowodem była przyznana mu premia w wysokości 100 talarów. Odtąd całkowicie poświęcił się drukarstwu i miedziorytnictwu, a w wolnych chwilach powracał do szczęśliwych chwil spędzanych z ojcem, uprawiając w niewielkim ogrodzie kilkadziesiąt gatunków egzotycznych roślin. Obok portretów i scen historycznych przedstawiał w swych miedziorytach również żywiolowo rozwijający się przemysł Górnego Śląska oraz piękno śląskiej przyrody. Jego pejzaże przedstawiały okolice Jeleniej Góry, Cieplic, Wrocławia i Kłodzka, a niektóre z nich wydawane były w niewielkich książeczkach, w których towarzyszyły im krótkie opisy (m.in. Abbildungen Schlesischer und Glätzscher Gegenden nebst einer kurzen Beschreibung derselben. Breslau 1799). Wkrótce też Endler przyswoił sobie umiejętność „kolorowego druku w manierze angielskiej”, tj. barwnego miedziorytu odbijanego z jednej płyty. Pierwszy taki miedzioryt wydał w roku 1791.

Tablica z *Der Naturfreund* Englera i Scholza

W stosunku do swych prac był zawsze nadzwyczaj skromny i zwykle mawiał, że „brakuje mu godności artysty, który natchnienie przedkłada nad zarobek”. Ponieważ większość jego późniejszych biogramów opierała się na wydanych między rokiem 1794 a rokiem 1808 biogramach Zimmermanna, J. G. Schum-

mela i Nenkego, niewiele wiadomo o jego życiu po roku 1808. W latach 1809-1824 powrócił do rysowania zwierząt wydając wraz z →Franzem Paulem Scholzem czasopismo dla miłośników przyrody „Der Naturfreund, oder Beiträge zur schlesischen Naturgeschichte”, dla którego wykonał 575 kolorowych miedziorytów. Po roku 1825 w gazetach i czasopiśmie nie pojawiły się już żadne wzmianki na jego temat. Zmarł w biedzie, w znacznym stopniu zapomniany już za życia, prawdopodobnie w roku 1830.

Źródła: Czechowicz B., EW, s. 175; Pax-Tierwelt, s. 4; Pax-Kenntnis, s. 174-175; Schummel J. G., Breslauer Almanach für den Anfang des neunzehnten Jahrhunderts, Breslau 1801, s. 112-118; Snoch-Leksykon, s. 77; Strauss S., Życie i działalność sztycharska Fryderyka Bogumiła Endlera we Wrocławiu na przełomie XVIII i XIX w. Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Ser. A, 1974, s. 42-43; Ziolkowski K. H., Friedrich Gottlob Endler: Ein schlesischer Kupferstecher der Goethezeit, München 1994; na il. jedna z tablic z „Der Naturfreund, oder Beiträge zur schlesischen Naturgeschichte”.

ENGLER HEINRICH GUSTAV ADOLF

(1844-1930)

Twórca jednej z pierwszych ewolucyjnych systematyk roślin

Urodził się 25 marca 1844 roku w Żaganie (Sagan), w rodzinie niezbyt zamożnego kupca Augusta Englera i jego żony Pauliny, z domu Scholtz. Po śmierci ojca przeniósł się w roku 1848 z matką do Wrocławia (Breslau). Już w latach szkolnych, ucząc się w gimnazjum św. Marii Magdaleny, zawarł niezwykle inspirującą znajomość z →Rudolfem von Uechtrizem i urządził wycieczki botaniczne początkowo po najbliższych okolicach stolicy Śląska, potem również po różnych częściach Sudetów, zdobywając odporność na trudy, którą jeszcze jako 70-latek wprawiał w zdumienie studentów.

Od roku 1863 studiował na Uniwersytecie Wrocławskim m.in. botanikę pod kierunkiem →Goepperta i →Cohna oraz geografii pod kierunkiem Neumanna. Już jako student był aktywnym członkiem założonego przez Uechtrizta Schlesischer Botanischer Tauschverein, wymieniał materiały zielnikowe z wieloma wybitnymi uczonymi i zyskał sobie pewien rozgłos pracami z dziedziny florystyki. Wędrując w tym okresie z Paulem Ascheronem i Maximilianem Kuhnem po Karpatach, odwiedził m.in. Pieniny i Tatry.

Uzyskawszy w sierpniu 1866 roku na podstawie poświęconej skalnicom pracy „De gene Saxifraga” stopień doktora filozofii, zgłosił się do ochotniczej rocznej służby wojskowej, jednak z uwagi na „wątpliwą klatkę piersiową i ogólną słabość cielesną” uznano go za nieprzydatnego. W tej sytuacji podjął pracę w Gimnazjum św. Marii Magdaleny, najpierw jako póletatowy nauczyciel pomocniczy, potem zaś, po zdaniu w roku 1867 egzaminu pro facultate docendi, jako nauczyciel pełnoetatowy. W wolnych chwilach kontynuował swe badania nad skalnicami, wyjeżdżając podczas letnich wakacji w Alpy.

Dzięki kontaktom z morfologiem Augustem Wilhelmem Eichlerem włączył się też do pracy nad zbiorowym dziełem „Flora brasiliensis”. Tenże Eichler w roku 1871 polecił go na stanowisko kustosza zbiorów botanicznych w Monachium, umożliwiając mu całkowite poświęcenie się botanice. W Monachium Engler kontynuował badania skalnic, opracowując ich monografię w ujęciu ewolucyjnym, a w roku 1872 habilitował się pod kierunkiem Karla Wilhelma von Nägeli. W roku 1874 ożenił się z córką dyrektora wrocławskiej gazowni, Marią Firle, z którą miał syna i dwie córki.

W roku 1878 powołany został na stanowisko profesora zwyczajnego Uniwersytetu w Kilonii, gdzie ukończył pracę nad zarysem historii rozwoju świata roślinnego. Praca ta, w której nie ograniczył się, jak jego poprzednicy, do danych paleobotanicznych i podkreślił rolę filogenetycznej interpretacji faktów z dziedziny botaniki, ugruntowała jego zasłużoną sławę. Pracując nad nią postanowił założyć specjalistyczne czasopismo, któremu nadał nazwę „Botanische Jahrbücher für Systematik, Pflanzengeschichte und Pflanzengeographie”. Redagował je przez 50 lat, kontynuując jego wydawanie we Wrocławiu i Berlinie.

W roku 1884 objął na Uniwersytecie Wrocławskim Katedrę Botaniki, kierownictwo Ogrodu Botanicznego i częściowo zbiorów botanicznych (Katedrą Fiziologii Roślin i Muzeum Botanicznym kierował Ferdinand Cohn). W ogrodzie botanicznym uporządkował dział systematyczny wg systemu Eichlera. Nowością wprowadzoną przez niego było łączenie w obrębie tej samej kwatery roślin jednorocznych, bylin, krzewów, drzew i roślin doniczkowych nale-

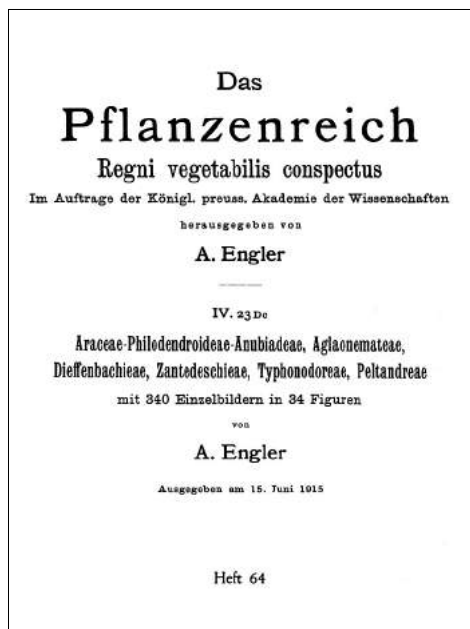
żących do tej samej rodziny dla zademonstrowania całej różnorodności form. Gruntownie zostało też przebudowane alpinarium – na oddzielnych pagórkach prezentowana była flora różnych pasm górskich – i grupy geograficzne, z których wyeliminowane zostały nieścisłości w doborze gatunków. Doceniając dydaktyczne znaczenie tych grup, obok opisu poszczególnych działów ogrodu Engler zamieścił w swym przewodniku z roku 1886 również krótki wykład z geografii roślin.

W roku 1887 zapoczątkował we Wrocławiu publikację monumentalnego dzieła „Die natürlichen Pflanzenfamilien”, które wzorowane było na „Histoire des plantes” Henri Baillona i miało być encyklopedią botaniki opisowej dla biologów, farmaceutów, ogrodników, leśników i rolników. Dzieło to, do roku 1893 wydawane przy współudziale →Karla Prantla, oparte było już na systemie Englera, jednej z pierwszych systematyk ewolucyjnych, która obejmowała 14 gromad roślin i została szczegółowo omówiona przez niego w latach 1892-1924 w 10 kolejnych wydaniach książki „Syllabus der Pflanzenfamilien”. Równorzędne względem roślin kwiatowych miejsce zostało w niej przyznane roślinom niższym, traktowanym wcześniej marginesowo. Zgodnie z wcześniejszym systemem Eichlera rośliny nagozalążkowe poprzedzały w niej rośliny okrytozalążkowe, a jednoliścienne były umieszczone przed dwuliściami. Rozwijając swoją systematykę, Engler zrezygnował z prób zbudowania systemu filogenetycznego, uznając go za nieosiągalny ideał.

W roku 1889 Engler przeniesiony został do Berlina, gdzie objął katedrę botaniki i kierownictwo Ogrodu Botanicznego. Zapoczątkował tu w roku 1896 wraz z Oskarem Drude wydawanie zbioru monografii fitogeograficznych „Die Vegetation der Erde”, zaś w roku 1900 – nie ukończonego do dziś zbiorowego dzieła „Das Pflanzenreich. Regni vegetabilis conspectus”, które było próbą uaktualnienia „Species Plantarum” Linneusza. W latach 1897-1910 kierował pracami, których celem było stworzenie nowego ogrodu botanicznego w Dahlem pod Berlinem. Początkowo odnosił się niechętnie do pomysłu utworzenia tego ogrodu, później jednak stał się jego żarliwym entuzjastą i dzięki jego staraniom udało się, w miejsce starego ogrodu w Schönebergu, którego egzystencji zagrażała zwarta zabudowa miejska, stworzyć nową, wzorcową placówkę botaniczną, która do dziś znajduje się w czołówce europejskich ogrodów botanicznych.

Od początku pobytu w Berlinie Engler interesował się florą Afryki i już w roku 1891 opublikował pracę o afrykańskiej roślinności wysokogórskiej, która oparta była na materiałach zebranych przez Wilhelma Schimper w Abisynii. W latach 1902, 1905 i 1913 sam odbył trzy podróże po Afryce, z których

druga prowadziła też do Indii, Indochin i Indonezji, a podsumowaniem jego badań w tej dziedzinie była wydana w latach 1908-1925 obszerna monografia „Pflanzenwelt Afrikas”.

Jego zainteresowania nie ograniczały się do Afryki, o czym najlepiej świadczy zarówno jego doskonała znajomość pasm górskich Europy, jak i częste podróże po obszarze śródziemnomorskim, Wyspach Kanaryjskich, Norwegii, Krymie, Kaukazie i Armenii. Ostatnią większą wyprawę koleją transsyberyjską do Chin, stamtąd do Japonii i dalej przez Hawaje do Stanów Zjednoczonych, które przemierzył od Pacyfiku po Atlantyk, odbył w roku 1913.

W uznaniu zasług przyjęty został w poczet członków Pruskiej Akademii Nauk, Bawarskiej Akademii Nauk i Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników. Tytuły doktora honoris causa nadały mu uniwersytety w Cambridge, Kapsztadzie, Uppsali i Genewie. W roku 1921 przeszedł na emeryturę, jednak, mimo postępującej utraty sił fizycznych, pracował dalej naukowo. Chętnie towarzyszył też aż do 80 roku życia swoim byłym uczniom podczas wycieczek ze studentami. Zmarł 10 października 1930 roku w Dahlem. Zgodnie ze swym życzeniem pogrzebany został na terenie Ogrodu Botanicznego obok słynnego podróżnika Georga Schweinfurtha.

Oprócz ponad 300 nazw gatunkowych roślin jego nazwisko upamiętniają nazwy rodzajowe: *Englerastrum* Briquet (Lamiaceae), *Englerella* Pierre (Sapotaceae), *Engleria* O. Hoffmann (Asteraceae), *Engle-*

rina van Tieghem (Loranthaceae), *Englerocharis* Muschler (Brassicaceae), *Englerodaphne* Gilg (Thymelaeaceae), *Englerodendron* Harms (Leguminosae), *Englerodoxa* Hörold (Ericaceae), *Englerophoenix* O. Kuntze (Arecaceae), *Englerophytum* K. Krause (Sapotaceae), *Englera* F. L. Stevens (Fungi, Asterinaceae) *Engleromyces* Hennings (Fungi, Xylariaceae), *Englerula* Hennings (Fungi, Englerulaceae), *Englerulaster* von Höhnel (Fungi, Asterinaceae) i *Parenglerula* von Höhnel (Fungi, Englerulaceae). Upamiętnia je również czasopismo „Englera” wydawane przez Ogród Botaniczny w Berlinie-Dahlem i Medal Englera ustanowiony w roku 1986 przez The International Association for Plant Taxonomy.

Berlińskie zbiory Englera uległy w większej części zniszczeniu pod koniec II wojny światowej. Duplikaty zachowały się w Kopenhadze, Londynie, Cambridge, Genewie, Getyndze, Helsinkach, Kew, Lejdzie, Petersburgu, Buenos Aires i Wrocławiu.

Ważniejsze publikacje: Über die Vegetation des Isergebirges. *Jber. SGVK* 42, 1864; Eine botanische Karpathenreise. *Verh. Bot. Ver. Brandenb.* 7, 1865 [mit P. Ascherson]; Beiträge zur Naturgeschichte und Verbreitung des Genus *Saxifraga* L. Halle. *Linnaea* 35, 1866; Über die Flora der Umgegend von Teschen und des mährischen Gesenkes. *Jber. SGVK* 46, 1868; Index criticus specierum atque synonymorum generis *Saxifraga* L. *Verh. Zool. Bot. Ges. Wien* 19, 1869; Über Schmarotzerpflanzen und eine in Schlesien aufgefunden neue Art derselben. *Schl. Prov. Bl. N. F.* 9, 1870; Monographische Übersicht der Gattungen *Escallonia* Mutis, *Belangera* Camb. und *Weinmannia* L., nebst Beiträgen zur geographischen Verbreitung der Escalloniaceen und Cunoniaceen. *Linnaea* 39, 1870; Monographie der Gattung *Saxifraga* L.: Mit besonderer Berücksichtigung der geographischen Verhältnisse. Breslau 1872; Olacineae, Icacinaceae, Zygophylleae. *Flora Brasiliensis* 60, 1872; Rutaceae, Simarubaceae, Burseraceae. *Ibid.*, 1874; Über Begrenzung und systematische Stellung der natürlichen Familie der Ochnaceen. *Nova Acta Leop.* 37, 1875; Ochnaceae, Anacardiaceae, Sabiaceae, Rhizoporaceae. *Flora Brasiliensis* 71, 1876; Vergleichende Untersuchungen über die morphologischen Verhältnisse der Araceae. *Nova Acta Leop.* 39, 1877; Araceae. *Flora Brasiliensis* 76, 1878; Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Pflanzenwelt, insbesondere der Florengebiete seit der Tertiärperiode. 2 Bde. Leipzig 1879-82; Beiträge zur Flora des südlichen Japan und der Liu-Kiu-Inseln. *Bot. Jahrb.* 6, 1885; Die Phanerogamenflora von Süd-Georgien. Nach den Sammlungen von Dr. Will bearbeitet. *Ibid.*, 1886; Führer durch den königlichen botanischen Garten der Universität zu Breslau. Breslau 1886; Die natürlichen Pflanzenfamilien. Leipzig 1887-1907 [mit K. Prantl u.a.]; Guttiferae et Quinaceae. *Flora Brasiliensis* 102, 1888; Botanik. W: Die Forschungsreise S.M.S. „Gazelle” in den Jahren 1874 bis 1876. Bd. IV. Berlin 1889; Über die Hochgebirgsflora des tropischen Afrika. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1892; Syllabus der Vorlesungen über specielle und medizinisch-pharmaceutische Botanik. Berlin 1892; Über die Gliederung der Vegetation von Usambara und der angrenzenden Gebiete. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1894;

Recommendation Regarding the Nomenclature of Systematic Botany. *Bot. Jahrb.* 21, 1895 [mit P. Ascherson]; Die Pflanzenwelt Ost-Afrikas und der Nachbargebiete. 3 Bde. Berlin 1896; Über die geographische Verbreitung der Rutaceen im Verhältnis zu ihrer systematischen Gliederung. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1896; Die Vegetation der Erde: Sammlung der pflanzengeographischen Monographien. 15 Bde. Leipzig 1896-1925 [mit O. Drude]; Syllabus der Pflanzenfamilien. Berlin 1898; Monographien afrikanischer Pflanzen-Familien und -Gattungen. 8 Bde. Leipzig 1898-1904; Das Pflanzenreich (Ed.). 96 Bde. Leipzig 1900-1930 [strona tytułowa zesz. 64 na il. 2]; Vegetationsansichten aus Deutsch-Ostafrika nach 64 photographischen Aufnahmen von Walther Goetze zur Erläuterung der ostafrikanischen Vegetationsformationen zusammengestellt und besprochen. Leipzig 1902; Grundzüge der Entwicklung der Flora Europas seit der Tertiärzeit. *Bot. Jahrb.* 36, 1905; Die Pflanzenwelt Afrikas, insbesondere seiner tropischen Gebiete. Bd. I, II, III 1,2, V 1. Berlin 1908-25; Über den anatomischen Bau der baumartigen Cyperacee *Schoenodendron bücheri* Engl. aus Kamerun. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1911; Vegetationskarten von Togo, Kamerun, Deutsch-Ostafrika, Deutsch-Südwestafrika mit Bemerkungen. W: H. Meyer. Das Deutsche Kolonialreich. Leipzig 1914; Beiträge zur Entwicklungsgeschichte der Hochgebirgsflora, erläutert an der Verbreitung der Saxifragen. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1916; Die Vegetationsverhältnisse des Kongoa-Gebirges und der Bambuto-Berge in Kamerun. *Bot. Jahrb.* 55, 1919; Über die eigenartigen Blütenverhältnisse der Gattung *Endodesmia* Benth. *Ibid.* 57, 1922.

Wybrane źródła: Bildnisse berühmter Mitglieder der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin 1950, No. 69; Diels L., Ber. Deutsch. Bot. Ges. 48, 1930, s. (146)-(163) (bibliografia); Diels L., Bot. Jahrb. 68, 1931, s. I-XXXIX (portret); Klemm M., Ferdinand Julius Cohn, Stuttgart 2002, s. 69-71, 78, 202-206; Mägdefrau-Historia, s. 242-243; Markgraf F., NDB 4, 1959, s. 532; Mularczyk-Historia, passim, biogram na s. 170-173; Nowak-Wójcik-Mularczyk, 214-215; Pax-Pflanzenwelt, s. 14; Rostański-Historia, s. 287; Wiktor-Muzeum, s. 33-34, 70; Wójcik G., EW, s. 176.

ENS FAUSTIN

(1782-1858)

Współzałożyciel Muzeum Gimnazjalnego w Opawie

Urodził się 15 lutego 1782 roku w Rottweil w Badenii, w rodzinie prowincjonalnego nauczyciela. Obdarzony pięknym głosem trafił w wieku 16 lat do prałatury w Schuttern, stamtąd zaś do gimnazjum we Freiburgu, gdzie uczył się m.in. retoryki i poetyki. W roku 1799, wstąpiwszy do korpusu ochotniczego, podczas walk z Francuzami został ranny i wzięty do niewoli, z której uwolniony został po dwóch tygodniach. Jeszcze w tym samym roku wstąpił w Schwarzwaldzie do zakonu benedyktynów, z którego odszedł jednak przed ukończeniem nowicjatu. Po ukończeniu studiów filozoficznych i prawniczych we Freiburgu

wyruszył do Wiednia, gdzie udało mu się zdobyć posadę wychowawcy dzieci rodziny von Badenfeld z Opawy (Troppau), w której rozpoczął pracę w roku 1808.

W roku 1812 zatrudniony został na stanowisku pomocniczego nauczyciela w opawskim gimnazjum, w którym uczył matematyki i historii naturalnej. Dwa lata później mianowany został profesorem i przejął nauczanie historii oraz geografii. Wówczas to postanowił zrealizować pomysł stworzenia gimnazjalnego muzeum, z jakim nosił się już jego poprzednik Rochus Schüch, od roku 1813 kustosz Gabinetu Przyrodniczego w Wiedniu. Nie kierował się przy tym śląskim patriotyzmem, gdyż nadal czuł się w Opawie cudzoziemcem, a myślał raczej o powierzonych jego opiece uczniach, których chciał kształcić w duchu oświecenia. W roku 1814 stanął na czele założonego wraz z →Franzem Mükuschem von Buchberg, przyrodnikiem-amatorem, i Josefem Schlösslerem, burmistrzem Opawy, muzeum, na którego kształt duży wpływ miały zarówno prace publicysty →Christiana Carla André, jak i zbiory założonego w roku 1810 w Grazu Joanneum.

Ponieważ zbiory powiększały się w szybkim tempie, obejmując już w lipcu 1815 roku 2000 okazów minerałów, 100 wypchanych ptaków, 400 okazów owadów, 600 arkuszy zielnikowych i bibliotekę liczącą 2500 tomów, założyciele muzeum postanowili przekształcić je w śląsko-morawskie muzeum prowincjonalne. Pomysł ten wydawał się bliski urzeczywistnienia, gdy w roku 1817 opawskie muzeum odwiedziła para cesarska, która nie szczędziła pochwał, jednak zamiar został ostatecznie pokrzyżowany przez przyrodników z Brna, którzy zabiegali o status muzeum krajowego dla swojej placówki. Korzyścią wyniesioną przez muzeum z wizyty pary cesarskiej było zatem tylko oficjalne zatwierdzenie jego istnienia i wzbogacenie jego zbiorów licznymi darami z Wiednia.

Chociaż spośród nauk przyrodniczych Ens zajmował się zarówno botaniką, jak i zoologią oraz geolo-

gią, a w latach 1827-1844 prowadził obserwacje dla urzędu meteorologicznego w Wiedniu, jego ulubionymi dziedzinami były historia i geografia. Napisał kilka wysoko ocenianych prac, z których pionierskim dziełem była do dziś ceniona jako wiarygodne źródło informacji topografia Śląska Opawskiego. Regres w szkolnictwie austriackim, który rozpoczął się w latach 20-tych, dzięki jego pozalekcyjnym zajęciom przyrodniczym w muzeum, nie był w Opawie zbyt dotkliwie odczuwany, a jego uczniowie wyróżniali się na Uniwersytecie w Ołomuńcu wiedzą i samodzielnością. Do najwybitniejszych uczniów Ens należał uczący się w latach 1835-1840 pod jego kierunkiem →Johann Gregor Mendel.

Na czele muzeum, dbając o jego zbiory i dorobek naukowy, a prócz tego pieczołowicie powiększając muzealny księgozbiór, stał Ens aż do przejścia na emeryturę. Sława muzeum pod jego kierownictwem sięgała daleko poza granice Śląska. Francuski przyrodnik Paul Gaimard cenił je wyżej od zbiorów wiedeńskich, stwierdzając, że to, co widział w Wiedniu, mógł obejrzeć równie dobrze w Paryżu, a w Opawie po raz pierwszy ujrzał unikalne skarby ziemi śląskiej. Wzbogacane nieustannie przez →Karla Wenzelidesa, archiwisty w Mikulowie, zbiory mineralogiczne i paleontologiczne opawskiego muzeum były przedmiotem pochwał i podziwu uczonych tej miary, co →Leopold von Buch, →Hermann von Meyer, Moriz Hörnes, Franz von Hauer, →Ernst Friedrich Glocker i →Adolf Otto.

Po śmierci Mükuscha von Buchberga Ens, który nie był żonaty i nie miał w Opawie zbyt wielu przyjaciół, w pojedynkę troszczył się o muzeum. Ponieważ często spotykał się z brakiem zrozumienia dla swojej pracy, a przy tym często krytycznie wyrażał się o bigoterii, ograniczoności i braku smaku wśród opawskiej śmietanki towarzyskiej, przeszedłszy w roku 1844 na emeryturę, zamieszkał w Bregenz nad Jeziorem Bodeńskim. Współpracował tam z krajowym muzeum, które pomógł założyć w roku 1857, pełnił obowiązki krajowego konserwatora Voralbergu i opracował historię miasta Bregenz, w którym zmarł 5 marca 1858 roku.

Ważniejsze publikacje: Abriss der physischen Geographie. Troppau 1818; Das Gesenke geognostisch dargestellt. *Mitt. Mähr. Schles. Ges.* 2, 1822; Über das frühere Verhältniss des Fürstenthums Troppau zu Böhmen. *Monatschr. Ges. Vaterl. Museums in Böhmen* 1, 1827; Ursprung des Herzogthums Troppau. *Ibid.* 2, 1828; Nicolaus, erster Herzog. Ein Probestück aus der Geschichte dieses Herzogthums. *Ibid.*; Das Oppaland oder Troppauer Kreis, nach seinen geschichtlichen, naturgeschichtlichen, bürgerlichen und örtlichen Eigenthümlichkeiten. 4 Bde. Wien 1835-37; Für den sittlichen Zustand Troppaus im Mittelalter. *Österr. Zeitschr. Gesch.* 3, 1837; Über den Bregenzerwald. *Jürendes Wanderer* 36, 1847; Geschichte der Stadt Bregenz. Freiburg 1851.

Źródła: Ficek-Slovník 1, 1972, s. 34-35; Heiduk-Lexikon 1, 1990, s. 97; Myška M., BSSSM 5, 1996, s. 30-31; Musil R., Moravská geologie I, Universitas, č. 4, 1998, s. 9; Nowack-Lexikon 4, 1840, s. 15-16; Orlík J., Počátky Gymnasijního Muzea v Opavě, w: 150 let Slezského Muzea, Opava 1964, s. 19-38 (portret); Pax-Tierwelt, s. 5; Pax-Wirbeltierfauna, s. 80; Šefčík E., Přehled vývoje opavských muzeí, Časopis Slezského Muzea B, 33, 1984, s. 2-5, 8-10, 12-13; Šefčík E., Osobnosti opavských muzeí, ibid. 38, 1989, s. 169-170; Staněk-Mineralogie, s. 12; Wenzelides O., Heimatgeschichte 3, Troppau 1922, s. 116-117; Wurzbach-Lexikon 4, 1858, s. 53-54.

ERNST GUSTAV ADOLF

(1832-1899)

**Badacz wenezuelskiej przyrody,
twórca Muzeum Narodowego w Caracas**

Urodził się 26 października 1832 roku w Przemkowie (Primkenau) na Dolnym Śląsku, w rodzinie Adolfa Ernsta i jego żony Karoliny, z domu Bischof, zamożnych mieszczan, którzy posiadali w pobliżu Przemkowa majątek ziemski. Uzyskawszy w rodzinnym mieście świadectwo dojrzałości wstąpił na Uniwersytet w Berlinie, gdzie poza naukami przyrodniczymi studiował pedagogikę i języki nowożytnie. Studia te ukończył w Lipsku, uzyskując stopień doktora filozofii.

W latach 1858-1859 pracował jako nauczyciel języków obcych w Hamburgu. Zawarł w tym czasie znajomość z młodym krewniakiem generała Pinango, bohatera walk o niepodległość Wenezueli. Zachęcony przez niego oraz przez wenezuelskich kupców, których poznał w Hamburgu, wyruszył na pokładzie statku „Elizabeth” do Ameryki Południowej i po 43 dniach żeglugi dotarł 2 grudnia 1861 roku do La Guaira, skąd drogą lądową wyruszył do Caracas.

W stolicy Wenezueli pracował początkowo, znając doskonale język angielski i francuski, a przy tym robiąc szybkie postępy w hiszpańskim, jako prywat-

ny nauczyciel języków obcych. W roku 1863, znając już dość biegle hiszpański, zwrócił się do władz Uniwersytetu Centralnego w Caracas z przyjętą z uznaniem propozycją zorganizowania studium języka niemieckiego, które początkowo zgodził się prowadzić bez wynagrodzenia. Rok później ożenił się z Enriquetą Tresselt, która została matką ich pięciorga dzieci.

Chociaż czasy niekończących się w Wenezueli walk i niepokoїв politycznych nie sprzyjały rozwojowi nauki, Ernst, któremu liczne obowiązki nie zostawiały zbyt wiele wolnego czasu, prowadził badania botaniczne w najbliższym sąsiedztwie Caracas. Udało mu się również skupić wokół siebie wielu wspaniałych ludzi, wśród których byli m.in. Francisco de Paula Acosta, Manuel Vicente Díaz, Lino Revenga, Agustín Avelado, Aristides Rojas, Elías Rodríguez, Luciano Urdaneta i Teófilo Rodríguez. Z nimi w maju roku 1867 założył Sociedad Ciencias Físicas y Naturales de Caracas i powołał do życia czasopismo „Vargasia”. Dwa lata później towarzystwo to uroczyście obchodziło setną rocznicę urodzin wielbionego przez Ernsta Alexandra von Humboldta, pioniera naukowych badań Ameryki Południowej.

Czasy pomyślniejsze dla nauki nadeszły wraz z doświadczeniem do władzy generała Antonio Guzmána Blanco. W roku 1871 Ernst odwiedził mały archipelag Los Roques, w roku 1873 – wyspę Margarita, a w roku 1874 – Tortugę. W tym samym roku 1874 wenezuelski rząd, dla którego Ernst przygotował próbki towarów pokazane na wystawach światowych w Wiedniu i Bremie, z myślą o nim utworzył na Uniwersytecie Centralnym w Caracas katedrę historii naturalnej, z której wyszli w następnych latach tak wybitni uczeni, jak Germán Jiménez, Manuel Felipe Herrera Tovar, Luis Razetti, Guillermo Delgado Palciosa, Lisandro Alvarado i Alfredo Jahn.

Rok później obarczono Ernsta zadaniem organizacji Biblioteki Uniwersyteckiej, a jednocześnie on sam przypomniał władzom dawne projekty stworzenia w stolicy Wenezueli Muzeum Narodowego i otrzymał zgodę na ich realizację w ramach Uniwersytetu Centralnego. Otwartym w październiku 1875 roku muzeum Ernst kierował do końca swego życia. Poza dziełami sztuki prekolumbijskiej i pamiątkami historycznymi gromadziło ono również okazy zoologiczne, botaniczne oraz mineralogiczne zbierane przez wenezuelskich przyrodników i samego Ernsta, który kolekcjonował zwłaszcza okazy botaniczne, nosząc się z zamiarem zapoczątkowania publikacji dzieła „Flora de Venezuela”. Dublety okazów otrzymywał regularnie Joseph Hooker z ogrodu botanicznego w Kew w Anglii.

Pod względem rozległości z jego badaniami botanicznymi, które obejmowały również fitopatologię, mogły równać się jego studia etnologiczne, antropo-

logiczne, archeologiczne i lingwistyczne przypadające na ostatnie 15 lat jego życia. Obok nich zajmował się też zoologią, geografią, geologią i meteorologią, publikując łącznie blisko 400 prac i artykułów. Przez szereg lat przygotowywał próbki wenezuelskich towarów na wystawy światowe, największą zaś rozgłos przyniosła mu Wystawa Narodowa zorganizowana w roku 1883 dla uczczenia setnej rocznicy urodzin „Wyzwoliciciela” – Simona Bolívara. W uznaniu jego zasług dla nauki w poczet swoich członków przyjęły go akademie nauk w Filadelfii, Hawanie, Madrycie i Nowym Jorku, towarzystwa przyrodnicze w Berlinie, Cherbourgu, Frankfurcie nad Menem i Meksyku, towarzystwa botaniczne w Berlinie, Brukseli i Regensburgu, towarzystwa antropologiczne we Florencji, Londynie i Waszyngtonie, towarzystwa geograficzne w Dreźnie i Hamburgu oraz wiele innych.

W roku 1898 w uznaniu zasług dla Wenezueli odznaczony został Popiersiem Wyzwoliciciela III Kl. i Honorowym Medalem Oświaty Publicznej, a Uniwersytet Centralny w Caracas przyznał mu stopień doktora filozofii i humanistyki. W tym samym roku czekała go jeszcze jedna radosna wieść – jego jedyny syn, Jorge Adolfo, ukończył studia uzyskując dyplom inżyniera. Rok później wydarzyła się tragedia – ów ukochany syn, jadąc do pracy w pewnym przedsiębiorstwie górniczym w delcie Orinoco, utonął 2 lipca w nurtach tej potężnej rzeki. Zrozpaczony Ernst żył tylko kilka tygodni dłużej. Zmarł z powodu dolegliwości sercowych 12 sierpnia 1899 roku w Caracas.

Jego bogate zbiory botaniczne nie zachowały się do naszych czasów – przechowywane w nieodpowiednich warunkach w Muzeum Narodowym w Caracas zostały zniszczone przez owady i roztocza. Dublety jego zielnika zachowały się w Berlinie, Kew, Kopenhadze, Kilonii, w Muzeum Historii Naturalnej w Londynie i w zbiorach Harvard University.

Nazwisko Ernsta upamiętnione zostało m.in. w nazwie rodzaju *Ernstia* Badillo z rodziny złożonych, w nazwie rodzajowej kopalnej ryby *Ernstichthys* Fernandez-Yepeza oraz w nazwach gatunkowych pajęczaka *Chinoscopus ernsti* (Simon), błonkówki *Scelio ernstii* Riley z rodziny Scelionidae, żółwia *Graptemys ernsti* Lovich et McCoy oraz roślin *Clavija ernstii* Hooker syn. *Ficus ernstiana* Pittier, *Graphina ernstiana* J. Müller, *Impatiens ernstii* Hooker syn. *Peperomia ernstiana* C. de Candolle i *Phlyctis ernstiana* J. Müller. Upamiętnia je też wydawane w Wenezueli czasopismo przyrodnicze „Ernstia”.

Ważniejsze publikacje: Botanische Mitteilungen aus Caracas. *Arch. f. Pharm.*, 1865; Formas características de la Flora venezolana. Las Palmas I-III. *El Porvenir* 6-8, 1866; The Meteorology of Caracas, Venezuela, South-America. *Smithsonian's Report*, 1867; The plants common to the Southern United States and Venezuela. *Seaman's Journal of Botany* 5, 1867; Los Helechos de la flora Caracasana.

Clave dicotómica de los géneros. *Vargasia*, 1868; Rede gehalten am Abend der Vorfeier des Humboldt-Festes, 13.9.1869, in der Ruine von Sabana-Grande. Caracas 1869; Apuntes para la Fauna ornitológica de Venezuela. *Vargasia*, 1870; Plantas interesantes de la Flora Caracasana. *Ibid.*; Die Goajiro-Indianer. Eine Ethnographische Skizze. *Zeitschr. f. Ethnol.* 2, 1870; On a diatomaceous earth (tierra de caracolillo) from Venezuela. *Monthly Microscopical Journal* 6, 1871 [with Slack]; Witterungsverhältnisse des Tals von Caracas. *Zeitschr. Ges. Erdk. Berlin* 7, 1872; Verzeichnis der auf der venezuelanischen Inselgruppe Los Roques im September 1871 beobachteten Pflanzen. *Bot. Zeitung* 30, 1872; Menschen und Pflanzen in der peruanischen Provinz Loreto. *Globus* 21, 1872; Observaciones aliquot in plantas nonnulas variores vel novas florum caracasanae. *Bot. Zeitung* 32, 1874; Consideraciones generales sobre los Mamíferos fósiles y especialmente sobre el Mastodonte de San Juan de los Morros. *La Opinión Nacional*, 6.07.1874; Clave dicotómica de las familias del Reino Vegetal, arreglada según Bentley y otros autores. Caracas 1874; Enumeración sistemática de las especies de Moluscos terrestres y de agua dulce, halladas hasta ahora en los alrededores de Caracas y demás partes de la República. *Apuntes estadísticos del Distrito Federal*, 1876; Florula Chelonesiaca, or List of plants collected in the island Tortuga. *The Journal of Botany* 5, 1877; Estudios sobre la flora y la fauna de Venezuela. W: Primer Anuario estadístico de Venezuela. Caracas 1877; Indische Alterthümer aus Venezuela. *Globus* 33, 1878; Enumeración de las plantas más notables que fueron observadas en la excursión a Naguayatá. *Repertorio Caraqueño*, 1879; Enumeración sistemática de las Plantas observadas en la isla de Margarita, Mayo 28-31 de 1873. W: Esbozos de Venezuela. I. Margarita. Caracas 1880; Observaciones sobre la geología de los terrenos comprendidos entre Puerto de las Tablas y el Caratal. *La Opinión Nacional*, 9.06, 1880; Las familias más importante del Reino Vegetal, especialmente las que son de interés en la Medicina, la Agricultura e Industria, o que están representadas en la Flora de Venezuela. Caracas 1881; Resumen del curso de Zoología leído en la Ilustre Universidad Central. Caracas 1882; Las aguas de Las Trincheras cerca de Valencia. *Memoria de Obras Públicas*, 1883; La Exposición Nacional de Venezuela en 1883. Caracas 1884; Biologische Beobachtungen an *Eriodendron anfractuosum* D. C. *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 3, 1885; Über die Vegetation der Savannen in Caracas. *Regel's Gartenflora* 6, 1886; Lacertilia Venezuelana, o sea Enumeración sistemática de las especies de Lagartos que hasta ahora se han encontrado en Venezuela. *Revista científica de la Universidad Central de Venezuela*, 1886; Enumeración de las Especies de plantas empleadas en los diferentes países para el método de pesca conocido bajo el nombre de „embarbascar”. *Ibid.*; Über fischvergiftende Pflanzen. *Sitz. Ber. Ges. Naturf. Freunde*, 1888; Boten venezuelanischen Volksdichtung. *Verh. Berl. Ges. Anthropol.*, 1889; Petroglyphen aus Venezuela. *Ibid.*, 1890; Observaciones geognósticas hechas en un viaje desde Puerto de las Tablas a El Caratal. *Boletín del Ministerio de Obras Públicas* 59, 1891; Idea general de la Flora de Venezuela. *Ibid.* 76, 79, 1891; Idea general de la Fauna de Venezuela. *Ibid.* 81, 82, 84, 85, 87, 88, 92-94, 97, 98, 100.; La Vegetación de la isla Tortuga. *Ibid.* 110; Las Plantas acuáticas del Valle de Caracas. *Ibid.* 156, 1892; La

Vegetación de los Páramos de los Andes Venezolanos. *Ibid.* 157; La Flora de los Mares. *El Cojo Ilustrado* 73-75, 1895.

Wybrane źródła: Goepfert H. R., Über einen Brief von A. Ernst in Caracas, *Jber. SGVK* 44, 1867, s. 106; Hase A., Beiträge zur Geschichte der Deutschen biologischen Forschung in Ibero-Amerika, *Ibero-Amerikan Archiv* 8, 1934, s. 57; Jahn A., Homenaje a Ernst: Discurso leído por el Doctor Alfredo Jahn, Presidente de la Sociedad, el la sesión pública celebrada el 5. De octubre de 1931, para conmemorar el centesimo aniversario del natalicio del Doctor Alfredo Ernst, *Boletín de la Sociedad Venezolana de Ciencias Naturales* 9, 1932, s. 1-64 (bibliografía); Malaguti G., Reseña histórica de la fitopatología venezolana, *Revista de la Facultad de Agronomía* 14, 1984, s. 175-199 (portret).

ESCLUSE CHARLES DE L'

(1526-1609)

Autor pierwszych obszerniejszych informacji o śląskiej florz

Pod zlatynizowaniem nazwiskiem znany jest jako Carolus Clusius. Urodził się 19 lutego 1526 roku w Arras. Pochodził z zamożnego niderlandzkiego rodu panów na Watenes. Posłuszny życzeniom ojca, studiował początkowo prawo w Lowanium oraz filozofię w Wittenberdze, gdzie poznał reformatora religijnego Philippa Melanchtona. Następnie przebywał kolejno we Frankfurcie, Strassburgu i Lyonie, a w końcu w roku 1550 trafił do Montpellier, gdzie tak wielkie wrażenie wywarły na nim wykłady wybitnego lekarza i przyrodnika, Guillaume Rondeleta, że rozpoczął studia medyczne, zajmując się przy tym szczególnie botaniką.

Jako licencjat nauk medycznych powrócił w roku 1553 do domu, gdzie żył przez 10 lat u boku ojca. Miłość do roślin połączyła go w tym czasie przyjaźnią z dwoma innymi wybitnymi botanikami niderlandzkimi: Dodoneusem, tj. Rembertem Dodonensem, oraz Lobeliusem, tj. Matthiasem de l'Obe-

lem. W roku 1563 przeniósł się do Augsburga, gdzie został przychylnie przyjęty przez patrycjuszowską rodzinę Fuggerów. W latach 1564-65 w towarzystwie Johanna i Markusa Fuggerów odbył podróż po Hiszpanii i Portugalii, podczas której dokładnie zbadał florę Półwyspu Iberyjskiego, odkrywając przy tym wiele nowych gatunków roślin. Podczas tej podróży dała mu się poważnie we znaki drobna i słaba budowa ciała, gdyż w pierwszym roku podróży złamał prawą rękę, a w drugim – prawą nogę. Tego rodzaju wypadki zdarzać mu się miały już do końca życia.

Po powrocie do rodzinnego domu przez 7 lat opracowywał zebrane materiały, zaś napisane w tym okresie dzieło, zawierające opis ponad 200 nowych gatunków, wydane zostało w roku 1576. W trudnym położeniu znalazł się, gdy w 1568 roku wybuchło powstanie przeciw księciu Alba. Jeden z jego wujów został zamordowany w odwetowej masakrze, ojciec zaś stracił cały majątek i musiał uciekać do Antwerpii, gdzie wówczas przebywał jego syn. Chociaż l'Escluse znalazł się w dość trudnej sytuacji materialnej, zaopiekował się ojcem i nie opuścił go aż do jego śmierci w roku 1573.

Wówczas to, dzięki wstawiennictwu przyjaciół ze Śląska – wrocławskiego lekarza Johannes Crato von Kraffttheima i humanisty Thomasa Rehdigera – zwrócił na niego uwagę kochający wiedzę i sztukę cesarz Maksymilian II, który w roku 1573 zatrudnił go w Wiedniu jako swego nadwornego lekarza oraz inspektora ogrodów cesarskich. Po jego śmierci l'Escluse był również nadwornym lekarzem cesarza Rudolfa II. Menażeria tego władcy pozwoliła mu na obserwowanie wielu rzadkich, opisanych później w „Księgach egzotyków”, zwierząt takich, jak kazuar, papugi, dronty i pingwiny. Pełniąc zaszczytną funkcję lekarza nadwornego mógł l'Escluse bez przeszkód podróżować i prowadzić badania w prawie całym obszarze Europy Środkowej, dzięki czemu zwiedził Austrię Węgry, Rumunię i obszary sąsiadujące z tymi krajami, a wśród nich również najprawdopodobniej Śląsk.

Był pierwszym autorem, który nazwami *Ledum silesiacum* i *Cistus silesiacus* wprowadził Śląsk do nazewnictwa botanicznego. W wydanym w roku 1583 dziele, poza opisami szeregu znalezionych na Śląsku roślin i ich rysunkami, zamieścił też wzmianki o najstarszych śląskich florystach. Pierwszym z nich był →Achilles Cromer, sekretarz biskupa wrocławskiego, który odwiedzał „góry morawsko-śląskie” i dostarczył mu wiele okazów roślin, drugim – brzeski lekarz →Friedrich Sebald, który przysłał mu okaz modrzewnicy zwyczajnej.

W okresie swego pobytu w Wiedniu l'Escluse nawiązał kontakty z uczonymi prawie całej Europy i dwukrotnie odwiedził Anglię. Wielokrotnie był

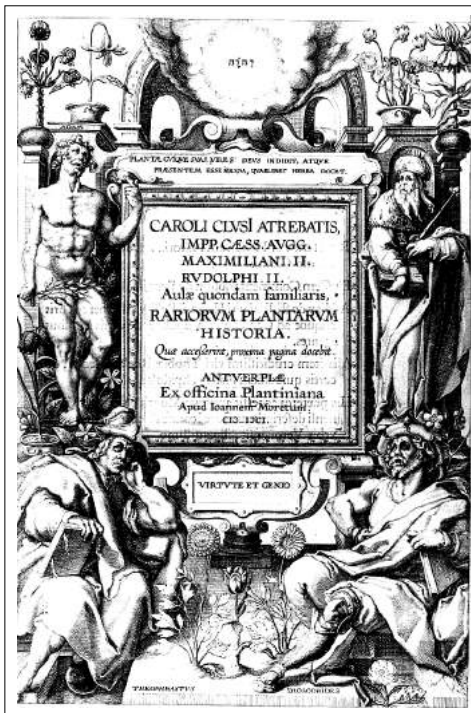
też w Alpach, gdzie, zbierając rośliny w trudno dostępnych miejscach, złamał lewą nogę. W samym Wiedniu przyjacielskie stosunki utrzymywał zwłaszcza z Sambucusem, Paulem Fabriciusem i Johannem Aichholzem, w którego ogrodzie sadił przywożone z podróży rośliny. Chociaż w uznaniu zasług został nobilitowany, opuścił w roku 1587 Austrię i osiedlił się we Frankfurcie nad Menem, gdzie zaprzyjaźnił się z landgrafem heskim Wilhelmem IV. Pech prześladował go nadal i złamał tu tak niefortunnie prawe biodro, że nie mógł już odtąd chodzić bez laski.

W roku 1593 powierzono mu wykłady na Uniwersytecie w Lejdzie, gdzie pozostał do końca życia, i gdzie, mając już 75 lat, napisał swoje najsłynniejsze dzieło, tj. „Historię rzadkich roślin”. Chociaż nie rozróżniał jeszcze konsekwentnie gatunków i rodzajów i choć obca była mu zarówno systematyka w dzisiejszym rozumieniu tego słowa, jak i uporządkowana terminologia botaniczna, jego precyzyjnym opisom roślin towarzyszyło zawsze wyliczenie najważniejszych ich cech oraz doskonałe rysunki, dzięki czemu dziś nie ma zwykle wątpliwości, o jaki gatunek mu chodziło. Rozróżniał ponadto dość trafnie spokrewnione ze sobą gatunki i zestawiał je w grupy zbliżone do dzisiejszych rodzin. Znacznie później doceniono również fakt, że był pionierem uprawy ziemniaków w Europie. Jego talenty nie

kończyły się na botanice i zoologii, gdyż w dziejach nauki zapisał się również jako historyk, geograf, kartograf, mineralog, numizmatyk oraz władający ośmioma językami tłumacz literatury pięknej i naukowej. Zmarł 4 kwietnia 1609 roku w Lejdzie.

Obszerna korespondencja l'Escluse była i jest nadal przedmiotem badań wielu uczonych – korespondencję prowadzoną z Conradem Gesnerem wydał Ludolph Christian Treviranus. W botanice jego nazwisko upamiętnia nazwa rodzajowa *Clusia* L. (*Guttiferae*) i szereg nazw gatunkowych, m.in.: *Achillea clusiana* Tausch, *Coronilla clusii* Dufour, *Crocus clusianus* Herbert, *Dentaria clusiana* Reichenbach, *Doronicum clusii* (Allioni) Tausch, *Gentiana clusii* Perrotet et Songeon, *Hieracium clusii* Dichtl, *Potentilla clusiana* Jacquin, *Primula clusiana* Tausch, *Rosa clusiana* Waitz ex Trattinnick, *Rubus clusii* Borbás, *Saxifraga clusii* Guatan, *Sedum clusianum* Gussone, *Tilia clusiana* J. Wagner i *Tulipa clusiana* de Candolle.

Ważniejsze publikacje: Antidotarium, sive exacta componendorum miscendorumque medicamentorum ratione, libri III, Graecorum, Arabum recentiorum scriptis collecti Carolus Clusius. Nunc primum ex Italico Latini facti. Lugduni 1561; Les vies de Hannibal et de Scipion l'Africain traduites par Charles De-l'Escluse. W: Les vies des hommes illustres, Grecs et Romains, comparees l'une avec l'autre, Plutarque, translatees en François par Jaques Amyot. Lausanne 1567; Caroli Clusii Atrebatensis Rariorum aliquot stirpium per Hispanias observatarum Historia, Libris Duobus. Antverpiae 1576; Caroli Clusii Aliquot Nota In Garcia Aromatum Historiam. Eiusdem Descriptiones nonnullarum Stirpium, et aliarum exoticarum rerum. Antverpiae 1582; Caroli Clusii Atrebatensis Rariorum aliquot stirpium, per Pannoniam, Austriam, et vicinas quasdam Provincias observatarum historia, quatuor libris expressa. Antverpiae 1583; Stirpium Nomenclator pannonicus, Antverpiae 1584; Caroli Clusii Atrebatensis Rariorum Plantarum Historia, Qua accesserint proxima pagina docebit. Antverpiae 1601 [strona tytułowa na il. 2]; Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia et Codex Clusii. Antverpiae 1601; Caroli Clusii Exoticorum libri decem: quibus animalium, plantarum, aromatum, aliorumque peregrinorum fructuum historiae describuntur. Item Petri Bellonii Observationes, eodem Carolo Clusio interprete. [Lugduni Batavorum] 1605; Caroli Clusii Atrebatensis Curae Posteriores: seu Plurimarum non ante cognitum, aut descriptarum stirpium, peregrinorumque aliquot animalium, Nova Descriptiones: Quibus et omnia ipsius Opera, aliaque ab eo versa augentur, aut illustrantur. Lugduni Batavorum 1611; Summi Botanici Caroli Clusii Galliae Belgicae Corographica Descriptio Posthuma. Edita ex Museo Joachimi Morsii. Lugduni Batavorum 1619; Ludolph Christian Treviranus, Caroli Clusii Atrebatensis, et Conradi Gesneri Tigurini epistolae ineditae: Ex archetypis edidit, adnotatiunculas adpersit, nec non praefatus est, Leipzig 1830; Caroli Clusii Atrebatensis ad Thomam Redigerum et Joannem Cratonem epistolae. Accedunt Remberti Dodonaei, Abrahami Ortelii, Gerardi Mercatoris et Ariae Montani ad eundem Cratonem epistolae. Edidit P. F. X. de

Ram. Bruxellis 1847; Clusius Carolus, 1526-1609: Lettere Inedite di Charles de L'Escluse (Carolus Clusius) a Matteo Caccini, Floricoltore Fiorentino: Contributo Alla Storia della Botanica. Firenze 1939; A treatise on tulips, by Carolus Clusius of Arras, translated and annotated by W. van Dijk. Haarlem 1951; La correspondencia de Carolus Clusius con los científicos espanoles. Valencia 1998.

Wybrane źródła: Adam Melchior, Vitae Germanorum medicorum, Heidelberg 1620, s. 407-410; Dolezal H., NDB 3, 1957, s. 296-297; DSMBM 4, 1821, s. 6-8; Goepfert-Pflanzenkunde, s. 103-104; Hunger F. W. T., Charles de l'Escluse, Nederlandsch kruidkundige 1526 – 1609, Gravenhage 1927-43; Mägdefrau-Historia, s. 43-44; Pax-Pflanzenwelt, s. 2-3; Reichardt H. W., ADB 4, 1876, s. 349-351; Roze E., Charles de l'Escluse d'Arras, le propagateur de la pomme deterre au XVIe siecle, Paris, 1899; Sachs-Geschichte, s. 19, 20, 32, 33; Schube T., Zur Geschichte der schlesischen Floren-Erforschung bis zum Beginn des siebzehnten Jahrhunderts, Jber. SGVK 68, 1890, s. 2-3; Schube T., Caspar Schwenckfelds botanische Forschungen im Riesengebirge, Wand. Riesengeb. 48, 1928, s. 51-52; Smit P., Carolus Clusius and the beginning of botany in Leiden University, Janus 60, 1973, s. 87-92; Sprengel A., AEWK, Sect. 1, Th. 18, 1828, s. 104; Theunisz J., Carolus Clusius – het merkwaardige leven van een pionier der wetenschap, Amsterdam 1939; Zedler-Lexikon 6, 1733, kol. 481; portret z: Boissard J. J., Bry Th. de, Bibliotheca chalcographica, hoc est Virtute et eruditione clarorum Virorum Imagines, Pars 3, Nn3, Heidelberg 1669.

FEISTMANTEL OTTAKAR EDUARD FRANZ KARL

(1848-1891)

Paleobotanik, badacz Czech, Śląska i Indii

Urodził się 20 listopada 1848 roku w Hyszkowie (Hýskov, Stará Hut', Althütte) w powiecie Beroun w Czechach. Jego ojcem był Karl Feistmantel, zarządcą miejscowych hut, a jednocześnie wybitny geolog, badacz karbonu i permu Czech. Matka – Franciszka Nechvátalová, córka młynarza z Hostimia na Morawach – była kuzynką wybitnego czeskiego paleontologa Ottomara Nováka.

Po uzyskaniu w roku 1867 świadectwa dojrzałości w gimnazjum pijarów w Pradze Feistmantel rozpoczął studia medyczne na Uniwersytecie Karola. Jednocześnie, pod wpływem ojca, zainteresował się paleontologią, a zwłaszcza paleobotaniką, i już od roku 1868 pracował jako asystent Antonína Friča w Muzeum Królewskim w Pradze.

Szczególne przyjaźń w latach studiów połączyła go z →Karlem Kořístką, dzięki któremu w roku 1872 został asystentem Zakładu Geologicznego Rzeszy i przygotował na tym stanowisku ekspozycję okazów karbońskich na Wystawę Światową w Wiedniu. Rok później, powróciwszy do Pragi, ukończył studia, uzyskując stopień doktora medycyny. Sprzyjało mu szczęście, gdyż w tym samym czasie otrzymał propozycję objęcia płatnej asystentury we Wrocławiu (Breslau). Tu zarówno u boku →prof. Roemera, jak i →prof. Goepperta, z którymi przez wiele lat po odejściu z Wrocławia utrzymywał kontakt, zajmował się przede wszystkim utworami karbońskimi Górnego Śląska oraz spotykanymi w nich kopalnymi roślinami. Został tu również członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny.

W trakcie pobytu we Wrocławiu dotarła do niego najpierw wiadomość o mianowaniu go członkiem-korespondentem Królewskiej Czeskiej Akademii Nauk, potem zaś – o śmierci wybitnego, pracującego

w brytyjskiej służbie geologicznej w Indiach czeskiego geologa Ferdinanda Stoličky. Ponieważ dobrze znał język angielski, a urzędnicy kolonialni w Indiach byli dobrze opłacani, postanowił ubiegać się o stanowisko po Stoličce.

Na początku roku 1875 ożenił się z Bertą Pichlerową, córką praskiego złotnika, która miała w przyszłości urodzić piątkę dzieci: Bertę, Amrę, Otakara, Františka i Marię. Wraz ze świeżo poślubioną małżonką wyruszył w podróż do Indii, docierając do Kalkuty w marcu 1875 roku. Po pięciu miesiącach, zdawszy egzaminy ze znajomości miejscowych języków, rozpoczął pracę połączoną z podróżami po całym subkontynencie. W lutym i marcu 1876 roku podróżował po wyżynie Radźmahal na zachód od Kalkuty, na przełomie lat 1876/1877 badał złoża węgla na północny-zachód od Kalkuty, a w styczniu 1878 roku wyruszył w 3-miesięczną podróż po wyżynie Satpura w centralnych Indiach.

Na przełomie lat 1878/1879 przypadła podróż na górę Parasnath i do Baralar, zaś na początek roku 1880 – badania złóż węglowych w zachodnim Bengalu. Rok później wyruszył w swoją najdłuższą podróż, podczas której nie tylko objechał dużą część Indii, ale dotarł też do podnóża Himalajów. W roku 1882 odwiedził Sikkim i ponownie zachodni Bengal. Podczas wszystkich tych podróży prowadził badania geologiczne i zbierał skamieniałości, a jednocześnie uważnie obserwował przyrodę ożywioną i gromadził okazy fauny. Obok tego gromadził dla Czeskiego Muzeum Przemysłowego V. Náprstka w Pradze przedmioty kultury materialnej Indii.

W roku 1880 coraz częściej wspominał w listach do rodziny i przyjaciół o pragnieniu powrotu do kraju, ale Kořístka odradzał mu ten krok, gdyż nie było dla niego w tym czasie w Pradze żadnej katedry. Pożądana zmiana nastąpiła dopiero w roku 1881 po podziale Uniwersytetu Karola na uczelnię czeską i niemiecką, z czym wiązało się odejście prof. Jana Krejčího z politechniki na uniwersytet. Jego katedrę otrzymał Feistmantel, jednak załatwienie wszystkich formalności związanych z odejściem ze służby brytyjskiej przedłużyło jego pobyt w Indiach do roku 1883, kiedy to mógł wreszcie powrócić do Czech. W maju następnego roku dużym wydarzeniem była w Pradze wystawa przywiezionych przez niego zbiorów.

Od roku 1883 Feistmantel wykładał geologię i mineralogię w Wyższej Czeskiej Szkole Technicznej w Pradze, pełniąc w niej w roku akademickim 1886/87 obowiązki rektora. Kontynuował też studia paleobotaniczne, zajmując się, w związku ze swymi badaniami flory dawnego lądu Gondwany, m.in. karbonem oraz karbońską florą Australii i Tasmanii. W roku 1888, po śmierci prof. Krejčího, został członkiem zwyczajnym sekcji matematyczno-przyrodniczej Królewskiej Czeskiej Akademii Nauk.

W następstwie malarii, której nabawił się w Indiach, w roku 1890 musiał zrezygnować z zajęć na uczelni i udać się na kurację w Alpy. Ponieważ kuracja okazała się nieskuteczna, również w zimowym semestrze 1890/91 poprosił o urlop zdrowotny. Zmarł w Pradze 10 lutego 1891 roku, mając niespełna 43 lata.

Jego nazwisko upamiętnione zostało m.in. w rodzajowej nazwie karbońskiego skorpiona *Feistmantelia Frič* oraz w nazwach gatunkowych karbońskich roślin *Rhodia feistmanteli* Kidston i *Sigillaria feistmanteli* Geinitz. Náprstkovo Muzeum Asijských, Afrických a Amerických Kultur w Pradze, obok przywiezionych przez niego przedmiotów kultury materialnej Indii posiada w swych zbiorach również jego dzienniki, fotografie i akwarele z okresu pobytu w Indiach. Zbiory paleontologiczne i geologiczne Feistmantla przechowywane są w Muzeum Narodowym w Pradze. W Muzeum Geologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego zachował się jego zbiór kopalnych roślin z permu Czech z lat 1872-73.

Ważniejsze publikacje: Steinkohlenflora von Kralup in Böhmen. *Abh. Böhm. Ges. Wiss. 6. F., Bd. 5*, 1871; Über Fruchtstadien fossiler Pflanzen aus der Böhmischen Steinkohlenformation. I. Equisetaceae und Filices. *Ibid.*, 1872; Über Baumfarrenreste der Böhmischen Steinkohlen-Perm- und Kreideformation. *Ibid. 6. F., Bd. 6*, 1872; Steinkohlen und Perm-Ablagerung im nord-westen von Prag. *Ibid.*, 1873; Das Kohlenkalkvorkommen bei Rothwaltersdorf in der Grafschaft Glatz und dessen organische Einschlüsse. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 25, 1873; Studien im Gebiete des Kohlengebirges von Böhmen. *Abh. Böhm. Ges. Wiss. 6. F., Bd. 7*, 1874; Über das Vorkommen der *Noeggerathia foliosa* im Steinkohlengebirge in Oberschlesien. *Jber. SGVK 52*, 1874; Beitrag zur Paläontologie des Kohlengebirges in Oberschlesien. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1874; Die Versteinerungen der böhmischen Steinkohlengebirgsablagerungen. *Palaeontographica* 23, 1874-76; Über das Vorkommen der *Noeggerathia foliosa* Stbg. im Steinkohlengebirge von Oberschlesien und über die Wichtigkeit derselben für eine Parallelisierung der Schichten mit denen aus Böhmen. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 27, 1875; Über ein neues Vorkommen von silurischen Diluvialgeschieben bei Lampersdorf. *Schles. Prov. Blätt. N. F.* 14, 1875; The Jurassic (Oolitic) flora of Kach. *Memoirs of the Geological Survey of India. Palaeontologia Indica* 2 (1-2), 1876-77; Paläontologische Beiträge: I. Über die Indischen Cycadeengattungen *Prilophyllum* Morr. und *Dictyozamites* Oldh.; II. Über die Gattung *Williamsonia* Carr. in Indien, nebst Bemerkungen über die Flora, mit der sie in den Schichten vergesellschaftet vorkommt; III. Palaeozoische und mesozoische Flora des östlichen Australiens, mit Nachtrag. *Palaeontographica. Suppl.* 8, 1877-79; Jurassic (Liassic) flora of the Rajmahal group, in the Rajmahal Hills. *Memoirs of the Geological Survey of India. Palaeontologia Indica* 2 (2-3), 1877; Fossil Flora of the Gondwana System I-IV. *Memoirs of the Geological Survey of India*, 1880-86; Osm let ve východní Indii. Praha 1884; Über die Pflanzen- und Kohlenführenden Schichten in Indien, Afrika und Australien, und

darin vorkommende glaziale Erscheinungen. *Abh. Böhm. Ges. Wiss. 7. F., Bd. 1*, 1887; Die Theekultur in Britishisch-Ost-Indien. Im 50 Jahre ihres Bestandes, historisch, naturwissenschaftlich und statistisch dargestellt. Prag 1888; Übersichtliche Darstellung der geologisch-paläontologischen Verhältnisse Süd-Afrikas. *Abh. Böhm. Ges. Wiss. 7. F., Bd. 3*, 1889-90; Uhlonosné útvary v Tasmánii. W: Česká Společnost Nauková. Jubilejní spisy III. Praha 1890; Geological and palaeontological relations of the Coal and Plant-bearing beds of Palaeozoic and Mesozoic age in eastern Australia and Tasmania. *Department of Mines of New South Wales. Memoirs of the Geological Survey. Palaeontology* 3, 1890.

Wybrane źródła: Grodzicki-Historia, s. 278; Horný R., Otomar Pravoslav Novák, Praha 2001, passim; Janko J., Vědy o životě v českých zemích, Praha 1997, s. 555; Knížková H., Feistmantel Ottokar – vědec a pedagog v oboru geologie a paleontologie, sběratel indického umění, w: Čestí a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté, Praha 1999 (edycja internetowa); Lomič V., Výuka přírodních věd na české technice v osmdesátých a devadesátých letech 19. století: Působení a dílo prof. dr. Otakara Feistmantela. *Acta polytechnica – Prace ČVUT v Praze* 10, VI, 2, 1977, s. 29-82 (tam również fotokopia rękopisu O. Feistmantla: Publikace prof. dra Otakara Feistmantela od r. 1870 počín., Praha 1890); Martínek J., Martínek M., Kdo byl kdo: Naši cestovatelé a geografové, Praha 1998, s. 145-146; ÖBL 1, 1957, s. 293; Vökel-Mineralogen, s. 95; portret z: Horný R., Otomar Pravoslav Novák, Praha 2001 – za zgodą autora.

FELSMANN CARL

(1822-1892)

Badacz flory okolic Wałbrzycha

Urodził się 20 kwietnia 1822 roku w Cierniach (Zirlau) koło Świebodzic (Freiburg). Do 13 roku życia uczył się w Cierniach, później zaś półtora roku w szkole elementarnej w Świebodzicach, gdzie pewien duchowny udzielał mu również prywatnie lekcji łaciny i greki, przygotowując go do nauki w gimnazjum. Wiedza wyniesiona z tych lekcji była, niestety, zbyt skąpa, by Felsmann mógł sprostać wymaganiom, jakie stawiano mu w gimnazjach, do których przez cztery lata uczęszczał w Świdnicy (Schweidnitz) i we Wrocławiu (Breslau).

Opuściwszy mury Gimnazjum św. Macieja przez trzy kolejne lata kontynuował naukę w Szkole Medyczno-Chirurgicznej we Wrocławiu, gdzie →Emil Schummel i →Heinrich Robert Goepfert wtajemniczyli go w sekrety botaniki, która wypełniała mu odtąd wszystkie wolne chwile. Towarzyszył swoim mistrzom w botanicznych wycieczkach, a Goeppertowi pomagał też w prowadzeniu zajęć, jako jego asystent.

Po ukończeniu nauki odbył roczną służbę wojskową jako chirurg kompanijny. Wkrótce po zwolnieniu z wojska powołano go ponownie do służby w zwią-

zku z politycznymi niepokojami roku 1848 i dopiero zimą 1848/49 mógł zdać państwowy egzamin medyczno-chirurgiczny. W sierpniu 1849 roku osiadł w Dzieńmorowicach (Dittmannsdorf) koło Wałbrzycha (Waldenburg) i otworzył tam praktykę lekarską. Gdy zdobył sobie znaczny rozgłos jako chirurg, a jego praktyka stała się zajęciem dochodowym, kupił gospodarstwo rolne i pozostał w Dzieńmorowicach do końca życia.

W wolnych chwilach zajmował się botaniką, a chociaż nie miał w swym dorobku żadnych publikacji, swoimi znaleziskami poważnie wzbogacił znajomość śląskiej flory i był uważany, obok →Fieka i Strählera, za wybitnego znawcę flory Gór Wałbrzyskich i Gór Kamiennych. Hodował też w swoim ogrodzie wiele problematycznych gatunków roślin i starał się poznać prawa rządzące ich zmiennością. Był członkiem założonego przez →Rudolfa von Uechtritz Schlesischer Botanischer Tauschverein i przez pewien czas stał też na jego czele. Od roku 1855 należał do Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny. Zmarł w Dzieńmorowicach 11 listopada 1892 roku.

Jego duży zielnik, który obejmował florę z całego obszaru Niemiec, stał się po jego śmierci własnością Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Dublety zachowały się w zbiorach zielnikowych w Göteborgu.

Źródła: Anonim, Waldenburger Wochenblatt 33 (23.04.1892), 92 (16.11.1892), 93 (19.11.1892), 95 (26.11.1892); Limpricht K. G., Jber. SGVK 70, 1893, Nekrologe, s. 3-4; Pax F., Ber. Deutsch. Bot. Ges. 11, 1893, s. (30)-(32); Pax-Pflanzenwelt, s. 14.

FIEDLER CARL AUGUST HEINRICH (1833-1899)

Badacz minerałów i skamieniałości, propagator reform szkolnictwa

Urodził się 10 lutego 1833 roku w Nysie (Neisse). Po ukończeniu szkoły realnej w rodzinnym mieście studiował we Wrocławiu (Breslau) matematykę i nauki przyrodnicze. W roku 1853 na podstawie pracy „Beitrag zur Kenntnis der Karpolithen der Steinkohlen-Formation”, uzyskał stopień doktora filozofii, zaś rok później zdał egzamin dla nauczycieli wyższych zakładów dydaktycznych. Na Wielkanoc 1854 roku jako nauczyciel pomocniczy przydzielony został do Szkoły Realnej św. Ducha we Wrocławiu, w której pracował 22 lata, awansując do stopnia starszego nauczyciela. Interesował się przede wszystkim mineralogią – opublikował w tej dziedzinie szereg interesujących prac, a od roku 1855 przez szereg lat był kustoszem Muzeum Mineralogicznego Uniwersytetu Wrocławskiego.

Szukając jakiejś dziedziny, w której mógłby działać dla ogólnego dobra, zainteresował się wrocławskim ruchem zawodowym i w roku 1859 został sekretarzem związków zawodowych oraz redaktorem „Breslauer Gewerbeblatt”. Już wówczas dostrzegł konieczność rozwijania szkolnictwa zawodowego i postanowił naprawić istniejący stan rzeczy początkowo we Wrocławiu, później zaś za pośrednictwem Centralnego Związku Rzemiosła, którego był współzałożycielem, na obszarze całego Śląska. Popleczników dla tych dążeń znalazł w osobach radcy miejskiego Schmoocka i radcy komercyjnego Egmonta Websky'ego.

Wśród zadań, jakie stawiał sobie od początku swej działalności, było założenie we Wrocławiu wyższej szkoły zawodowej, która dzięki współdziałaniu władz miejskich i państwowych powstała jesienią roku 1874. W kwietniu roku 1876 jej kierownictwo powierzono Fiedlerowi, który później został też kierownikiem wrocławskiego zakładu dla głuchoniemych.

Od roku 1875 aż do śmierci Fiedler był członkiem rady miejskiej Wrocławia, w której szczególnie aktywnie pracował w deputacji szkolnej. Od tego samego roku był również mistrzem wrocławskiej loży masonińskiej i propagatorem humanistycznych dążeń masonerii.

Jego działalność w ruchu związkowym doceniana była przez działaczy tego ruchu, w wyniku czego w latach 1879-1893 pełnił obowiązki prezesa wrocławskich związków zawodowych, a 38 związków zawodowych z obszaru Śląska przyznało mu godność członka honorowego. Praca na rzecz szkolnictwa zawodowego zwróciła na niego z kolei uwagę władz państwowych, w związku z czym w roku 1878 zaproszony został do Berlina do udziału w obradach nad przyszłością szkół rzemiosła oraz średnich szkół zawodowych i budowlanych. W roku 1890 był uczestnikiem tzw. Konferencji Grudniowej, zajmującej się kwestią reformy szkolnictwa wyższego, z której w styczniu 1891 roku, jako repre-

zentant zakładów realnych bez łaciny, dla których domagał się równouprawnienia z gimnazjami i szkołami realnymi, przeszedł do tzw. Komisji Siedmiu. Jednocześnie minister handlu i rzemiosła mianował go nadzwyczajnym członkiem stałej komisji do spraw szkolnictwa technicznego.

Przez szereg lat Fiedler wzorowo wywiązywał się ze wszystkich obowiązków, jakich się podejmował, nie zważając na przybywające mu lata. Jego, jak się zdawało, niewyczerpane siły zaczęły go jednak zawodzić, gdy ukończył 56 lat. Odtąd chorował coraz częściej i 22 stycznia 1899 roku zmarł. Dopiero po jego śmierci do rąk wdowy po nim dotarła wiadomość, że został mianowany tajnym radcą rządowym. Pozostała po nim spuścizna obejmowała przede wszystkim różnego rodzaju sprawozdania organizacyjne i szkolne oraz opinie i memoriały, gdyż do swej nadzwyczaj owocnej pracy w dziedzinie mineralogii, jaką prowadził w latach 50-tych, 60-tych i na początku lat 70-tych, z braku czasu nigdy już nie powrócił.

W Muzeum Geologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego zachował się zbiór fauny jurajskiej zebrany przez Fiedlera w roku 1871 z głązów narzutowych w Mokrzeszowie (Kunzendorf).

Ważniejsze publikacje przyrodnicze: Die Mineralien Schlesiens. Breslau 1856; Die fossilen Früchte der Steinkohlenformation. Breslau und Bonn 1857; Übersicht der Mineralien Schlesiens. Programm Heilige Geist Realschule. Breslau 1859; Die Mineralien Schlesiens mit Berücksichtigung der angrenzenden Länder. Breslau 1863; Zusammenstellung der diluvialen und alluvialen Gebilde Schlesiens. Programm Heilige Geist Realschule. Breslau 1864; Über ein Lager schwefelsaurer Strontianerde bei Kirschowitz unweit Ratibor. *Jber. SGVK* 45, 1868; Über das Benzin und über einige Mineralien aus Schlesien, vom Vesuv und aus England. *Ibid.* 46, 1869; Über lebende *Dreysena polymorpha* aus dem Brandschützer See bei Auras. *Ibid.*, 1869; Geologische Skizze der Provinz Schlesien. W: Ein Kulturbild der Provinz Schlesien. Breslau 1869.

Źródła: Berner-Landsleute, s. 251; Bobowski K., EW, s. 189; Grodzicki-Historia, s. 22; Muz. Geol. Inst. Nauk Geol., s. 7, 16; Sander, ADB 48, 1904, s. 552-554; Staněk-Mineralogie, s. 22; Völkel-Mineralogen, s. 83, 95, 96, 199; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S-G-I/252.

FIEK EMIL

(1840-1897)

Wybitny znawca śląskiej flory

Urodził się 23 sierpnia 1840 roku w Ujściu (Usch) w Wielkopolsce, w rodzinie aptekarza Hugo Fieka. Po ukończeniu gimnazjum w Gorzowie Wielkopolskim postanowił zająć się aptekarstwem i w tym kierunku uczył się w latach 1855-59 w Halle. W roku

1859 zdał egzamin dla pomocników aptekarskich, po czym, pracując jako pomocnik, studiował na Uniwersytecie Berlińskim, gdzie w roku 1865 zdał państwowy egzamin farmaceutyczny.

Przez rok kierował apteką w Arnstadt w Turynii, następnie przyjechał na Śląsk i pracował kolejno w Świdnicy (Schweidnitz), Dzierzoniowie (Reichenbach) i wreszcie w Mioszowie (Friedland), gdzie ożenił się z córką miejscowego aptekarza i przejął jego aptekę. Już w okresie, w którym pracował jako pomocnik aptekarski, zainteresował się botaniką, a na Śląsku nowej zachęty do pracy w tej dziedzinie dostarczyła mu znajomość z →Rudolfem von Uechtrizem. Przebywając w Świdnicy, Dzierzoniowie i Mioszowie zbadał obszar Zagłębia Wałbrzyskiego, a rezultaty swych badań opublikował w pracy „Flora von Friedland”, zamieszczonej w kilku kolejnych tomach „Abhandlungen der naturforschenden Gesellschaft in Görlich”.

W roku 1877, ze względu na stan zdrowia żony, sprzedał aptekę w Mioszowie i przeniósł się do Jeleniej Góry (Hirschberg), spodziewając się, że najciekawszym obszarem dla jego badań będą Karkonosze. Przewędrował je aż po najdalsze zakątki, następnie zaś objął swymi badaniami cały obszar Śląska, dokonując w krótkim czasie zaskakująco wielu odkryć. Przy współudziale von Uechtritz opracował na podstawie swych badań wzorcowe dzieło poświęcone śląskiej florze – „Flora von Schlesien” – wydane w roku 1881. W następnych latach na łamach „Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Kultur” publikowane były uzupełnienia do tego dzieła, które po śmierci von Uechtritz kontynuował Fiek początkowo samodzielnie, a później we współpracy z →F. Paxem i →T. Schube. Wraz z Paxem wyróżnił na obszarze Śląska nowego mieszańca olszy *Alnus x silesiaca* Fiek.

Podejmowane przez niego podróże naukowe zawiodły go do Rosji, Włoch, Szwajcarii, Austrii i na Węgry. Wyniki z prowadzonych tam badań publikował

na łamach m.in. „Deutsche Botanische Monatschrift” i „Allgemeine botanische Zeitschrift” Kneuckera. Był członkiem wielu towarzystw naukowych takich, jak Botanische Verein für Thüringen, Botanische Verein der Provinz Brandenburg, Academie Internationale de Geographie Botanique w Le Mans oraz Deutsche Botanische Gesellschaft w Berlinie, na posiedzeniach którego był referentem zagadnień śląskich.

W roku 1880 był jednym z założycieli Riesengebirgsverein, dla którego głównego organu – „Der Wanderer im Riesengebirge” – napisał szereg artykułów. Prezesem tego towarzystwa został w roku 1890, po śmierci Theodora Donata. Mieszkał w Cunnorsdorfie (wieś włączona w roku 1922 w obręb Jeleniej Góry) pełnił przez sześć lat obowiązki naczelnika miejscowego urzędu gminnego, należał też do przedstawicielstwa gminy i gminnej rady kościelnej. Po wyczerpujących zajęciach związanych z tymi funkcjami botanika dawała mu radość i wytchnienie. W roku 1897 powrócił z jednej z wycieczek z zapaleniem płuc i 21 czerwca tegoż roku zmarł. Na jego cześć von Uechtritz jednemu z wyróżnionych przez siebie gatunków jastrzębca nadał nazwę *Hieracium fieki* (= *H. corymbosum* Fries). Dużą część jego zbiorów zielnikowych zachowała się we Wrocławiu, a ich duplikaty – w Berlinie, Göteborgu i Petersburgu.

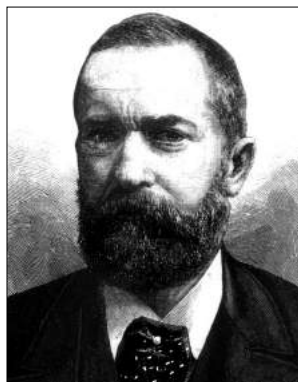
Ważniejsze publikacje: Flora von Friedland in Schlesien.

Abh. naturf. Ges. Görlitz 15, 1875; Mitteilungen über bemerkenswerte Funde aus der Trebnitzer Gegend. *Österr. Bot. Zeitschr.* 28, 1878; Flora von Friedland in Schlesien. *Abh. naturf. Ges. Görlitz* 16, 1879; Über die Pflanzengeographie von Schlesien. *Jber. SGVK* 58, 1881; Über das Vorkommen von *Crocus vernus* in den Sudeten. *Österr. Bot. Zeitschr.* 31, 1881; Flora von Schlesien, preussischen und österreichischen Antheils. Breslau 1881 [mit R. Uechtritz]; Das Knieholz. *Wand. Riesengeb.* 2, 1882; Beitrag zu den Vegetations-Verhältnissen Oberschlesiens. *Jber. SGVK* 64, 1887; Resultate der Durchforschung der schlesischen Phanerogamenflora im Jahre 1886, 1887. *Ibid.* 64, 65, 1887-88; Resultate der Durchforschung der schlesischen Phanerogamenflora im Jahre 1888. *Ibid.* 66, 1889 [mit F. Pax]; Excursionflora für Schlesien. Breslau 1889; Über neue Erwerbungen der schlesischen Flora. *Deutsche Bot. Monatschr.* 8, 1890; Resultate der Durchforschung der schlesischen Phanerogamenflora im Jahre 1889. *Jber. SGVK* 67, 1890; Resultate der Durchforschung der schlesischen Phanerogamenflora im Jahre 1890. *Ibid.* 69, 1892 [mit T. Schube]; Desgleichen im Jahre 1891. *Ibid.* [mit T. Schube]; Über die Herkunft der Pflanzen des Riesengebirges. *Wand. Riesengeb.* 12, 1892; Ergebnisse der Durchforschung der schlesischen Phanerogamenflora im Jahre 1892, 1893, 1894, 1895. *Jber. SGVK* 70-73, 1893-96 [mit T. Schube]; Der Charakterbaum unseres Gebirges. *Wand. Riesengeb.* 15, 1895; Über Pflanzenwanderungen mit besonderer Berücksichtigung des Riesengebirges. *Ibid.* 173, 174, 1897.

Źródła: Limpricht K. G., *Jber. SGVK* 75, 1897, Nekrologe, s. 16-18; Pax-Pflanzenwelt, s. 15, 22 (portret, s. 13).

FINSCH OTTO FRIEDRICH HERMANN (1839-1917)

Badacz Papuasów i rajskich ptaków

Urodził się 8 sierpnia 1839 roku w Cieplicach (Warmbrunn), jako trzeci, najmłodszy syn Moritza Finscha, dekoratora i sprzedawcy szkła, oraz jego żony Matyldy, córki Friedricha Benjamina Ledera, właściciela szlifierni szkła. Ponieważ wszyscy w rodzinie zajmowali się szklą, Finsch miał je również w przyszłości sprzedawać. Nie przykładał się jednak do nauki zawodu kupca, a cały swój zapał poświęcał, wspierany przez cieplickiego lekarza uzdrowiskowego, doktora →Ernsta Luchsa, temu wszystkiemu, co wiązało się z przyrodą, a szczególnie z ornitologią. Bardzo szybko opanował sztukę preparowania ptaków i zaczął zarabiać, sprzedając wypchane okazy kuracjuszom. Był też uzdolnionym rysownikiem – jako kilkunastolatek ozdobił własnymi ilustracjami wypisy z dzieł Cooka.

Decydującą rolę w jego życiu odegrał w roku 1857 wyjazd do Wiednia i Budapesztu, skąd, jako nauczyciel domowy dzieci austriackiego konsula Rustschuka, wyjechał do Bułgarii. Obserwowanym tam ptakom poświęcona była jego pierwsza publikacja zamieszczona w roku 1859 w „Journal für Ornithologie”. Po powrocie do Niemiec Finsch zaczął szukać pracy, która odpowiadałaby jego zainteresowaniom, jednak na przeszkodzie w podjęciu takiej pracy stał dość długi brak wyższego wykształcenia. Dopiero w roku 1861 Hermann Schlegel, który po śmierci Coenraada Jacoba Temmincka został dyrektorem Muzeum Historii Naturalnej w Lejdzie, zatrudnił go jako konserwatora. W Lejdzie pod kierunkiem Schlegla i van der Hoevena Finsch pogłębiał swoją wiedzę ornitologiczną, zapoznawał się z zoologiczną praktyką muzealną i przygotowywał się do planowanej przez Schlegla wyprawy na Nową Gwinęę.

Gdy z przyczyn finansowych nie doszło do planowanej wyprawy, Finsch przeniósł się w roku 1864 do

Bremy, gdzie u boku Gustava Hartlauba rozpoczął pracę jako konserwator zbiorów etnograficznych i przyrodniczych Towarzystwa Muzealnego w Bremie. Trwająca 14 lat współpraca z Hartlaubem zaowocowała publikacjami o ptakach centralnej Polinezji i wschodniej Afryki, w których opisali 50 nowych gatunków ptaków, a których materiał badawczy pochodził głównie z Muzeum Godeffroya w Hamburgu i Muzeum Zoologicznego w Berlinie. Samodzielnie napisał Finsch swoją, cenioną za staranne i obszernie ujęcie tematu, monografię papug, która przyniosła mu doktorat honoris causa Uniwersytetu w Bonn i członkostwo w Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników.

Na początku lat 70-tych Finsch nie tylko wniósł istotny wkład w organizację II Niemieckiej Ekspedycji Polarnej, ale i sam wyruszył po raz pierwszy w świat: w roku 1872 – do Ameryki Północnej, rok później – do Laponii. W roku 1876, gdy władze miejskie Bremy kupiły zbiory Towarzystwa Muzealnego i przekształciły je w Miejskie Zbiory Przyrodnicze i Etnograficzne, Finsch został mianowany ich dyrektorem. W tym samym roku wyruszył z Alfredem Brehmem w podróż po zachodniej Syberii, podczas której zdobył przydatne później doświadczenie jako etnograf.

W roku 1879 Finsch poprosił władze miejskie Bremy o dwuletni urlop, podczas którego chciał wyruszyć w podróż po tzw. wówczas Morzach Południowych. Gdy spotkał się z odmową i nie mógł liczyć na finansową pomoc ze strony instytucji w Bremie, zrezygnował ze stanowiska dyrektora i zwrócił się z prośbą o wsparcie do Fundacji Humboldta. Dzięki otrzymanym od tej instytucji funduszom wyruszył w trzyletnią podróż po Hawajach, Wyspach Marshalla, Wyspach Gilberta, Karolinach, Nowej Brytanii, Nowej Gwinei, Nowej Zelandii i Jawie. Rezultaty tej ekspedycji były imponujące: Muzeum Zoologiczne w Berlinie otrzymało 370 okazów ssaków, 1870 – ptaków, 1480 – gadów i płazów, 2220 – ryb i 31300 – bezkręgowców, Muzeum Botaniczne w Berlinie – kilka tysięcy okazów roślin, a Muzeum Etnograficzne w Berlinie – ponad 4000 eksponatów. Osobną część zgromadzonych zbiorów stanowiły materiały antropologiczne dla Rudolfa Virchowa – 297 czaszek, 3 szkielety, 41 innych kości, próbki włosów i 164 gipsowe odlewy twarzy.

Szczególnie interesująca dla Finscha była Nowa Gwinea, słabo poznana jeszcze wyspa, którą w tym samym czasie badał też Rosjanin Nikołaj Mikłuchomakłaj. Ponieważ już podczas podróży Finscha dojrzał w Niemczech plan skolonizowania jej północno-wschodniej części i sąsiednich wysp i utworzono w tym celu Kompanię Nowogwinejską, Finsch po powrocie do kraju zaczął gorąco namawiać do realizacji tego planu. Po początkowych problemach udało

się kompanii kupić parowiec „Sophia Ann”, którego dowództwo objął Eduard Dallmann. W roku 1884 ekspedycja, której prawdziwy cel, ze względu na ewentualne protesty władz australijskich, utrzymywany był w tajemnicy, wyruszyła z Sydney w kierunku Nowej Gwinei. Cel wyprawy został osiągnięty – podczas kolejnych wypraw badawczych Finsch w imieniu Niemiec objął w posiadanie północno-wschodnią część Nowej Gwinei, której nadał nazwę Ziemi Cesarza Wilhelma, oraz Archipelag Bismarcka z wyspami Nowe Pomorze (Nowa Brytania) i Nowa Meklemburgia (Nowa Irlandia).

Ze swej drugiej podróży na Morza Południowe Finsch przywiózł zbiór 3000 eksponatów etnograficznych, z których ponad 2000 trafiło do Muzeum Etnograficznego w Berlinie. Liczne dublety z obu wypraw trafiły do muzeów w Wiedniu, Rzymie, Petersburgu, Nowym Jorku i Chicago.

Po powrocie do Niemiec Finsch pracował nadal na stanowisku doradcy Kompanii Nowogwinejskiej. Nawiązał wówczas współpracę ze znanym berlińskim malarzem i fotografem Moritzem Wilhelmem Hoffmannem. Wkrótce też ożenił się z jego córką, Elżbietą, z którą miał córkę Esterę. Gdy wyraził chęć powrotu na Nową Gwinea, kompania zaproponowała mu stanowisko dyrektora stacji badawczej, którego zadaniem byłoby badanie nieznanych rejonów kolonii pod kątem przydatności gospodarczej. Nie

jest jasne, dlaczego Finsch nie przyjął tej posady. Nie wchodził raczej w grę protest przeciw tępieniu fauny Nowej Gwinej przez osadników, co sugerują często opracowania popularnonaukowe. Nie wydaje się też, by, jak utrzymują niektóre źródła, uznał on za obraźliwe pewne wymagania stawiane mu w kontrakcie. Najprawdopodobniej nie był usatysfakcjonowany proponowaną mu płacą, choć i to nie jest do końca pewne.

Po rezygnacji z pracy dla Kompanii Nowogwinejskiej Finsch mieszkał przez pewien czas, bez widoków na odpowiednią posadę, w Bremie. Później przeniósł się do Delmenhorst, gdzie przez szereg lat żył, utrzymując się wyłącznie z honorariów za prelekcje i publikacje. Opracował wówczas i opublikował materiały ze swej ostatniej podróży. Od 1897 roku pracował jako konserwator Działu Ornitologicznego Muzeum Historii Naturalnej w Lejdzie, zaś w 1904 roku na wniosek Wilhelma Blasiusa otrzymał posadę w dziale etnograficznym Muzeum Miejskiego w Brunzwicku. Tu w roku 1910 z rąk księcia Johanna Albrechta otrzymał tytuł profesorski, tu też mieszkał i pracował aż do swej śmierci w dniu 31 stycznia 1917 roku. Jego doczesne szczątki pogrzebane zostały w Eutin, w którym ostatnie lata swego życia spędziła jego żona.

Choć często zarzucano Finschowi brak wiedzy i wykształcenia, do dziś uważany jest za jednego z najwybitniejszych podróżników drugiej połowy XIX wieku. Jego nazwisko upamiętnia m.in. nazwa rodzajowa peltaczka nowozelandzkiego – *Finschia Hutton* oraz takie nazwy gatunkowe, jak: *Alophoixus finschii* (Salvadori), *Amazona finschi* (Sclater), *Aratinga finschi* (Salvin), *Ducula finschii* (Ramsay), *Euphonia finschi* Sclater, *Haematopus finschi* Martens, *Micropsitta finschii* (Ramsay), *Neocossyphus finschii* (Sharpe), *Oenanthe finschii* (Heuglin), *Psittacula finschii* (Hume), *Scleroptila finschi* (Bocage) i *Zosterops finschii* (Hartlaub).

Ważniejsze publikacje: Beiträge zur ornithologischen Fauna von Bulgarien mit besonderer Berücksichtigung des Balkans. *Journ. f. Ornith.* 7, 1859; Neu-Guinea und seine Bewohner. Bremen 1865; Systematisches Verzeichniss der naturhistorischen Sammlung des Gesellschaft Museums: 2 Abth. Säugthiere. Bremen 1866; Beitrag zur Fauna Centralpolynesiens: Ornithologie der Viti-, Samoa- und Tonga-Inseln. Halle 1867 [mit G. Hartlaub]; Die Papageien, monographisch bearbeitet. 2 Bde. Leiden 1867-68; Ornithologie Nordost-Afrika's, der Nilquellen- und Küsten-Gebiete des Rothen Meeres und des nördlichen Somal-Landes: Nachträge und Berichtigungen, mit Beiträgen von O. Finsch. Cassel 1869-73; Die Vögel Ost-Afrikas. Leipzig und Heidelberg 1870 [mit G. Hartlaub]; Zur Ornithologie Nordwest-Amerikas. *Abh. Naturwiss. Ver. Bremen. Bd. 3. H. 1.*, 1873; Über eine Vögelsammlung aus Südwest-Grönland. *Ibid. Bd. 4. H. 2.*, 1874; Notice sur la grande Baléoptère du Nord (*Balaenoptera sibbaldii*).

Bull. Acad. Roy. Belgique, Sér. II, T. 39, no. 6., 1875; Zur Ornithologie der Südsee-Inseln: 1. Die Vögel der Palau-Gruppe. *Journal des Museum Godeffroy, H. 8.*, 1875; Zur Ornithologie der Südsee-Inseln: 2. Über neue und weniger gekannte Vögel von den Viti-, Samoa- und Carolinen-Inseln. Hamburg. *Ibid. H. 12.*, 1876; Reise nach Westsibirien im Jahre 1876, auf Veranstaltung des Vereins für die Deutsche Nordpolarfahrt in Bremen unternommen mit Dr. A.E. Brehm und Karl Graf v. Waldburg-Zeil-Tranchburg. Berlin 1879; Anthropologische Ergebnisse einer Reise in der Südsee und dem Malayischen Archipel in der Jahren 1879-82: Beschreibender Catalog der auf dieser Reise gessammelten Gesichtsmasken von Völkertypen. *Zeitschr. f. Ethnol. 15, Supplement*, 1884; Über Vögel der Südsee. Wien 1884; Vögel von Neu-Guinea, zum meist aus der Alpenregion am Südostabhang des Owen-Stanley Gebirges (Hufeisen-Gebirge). *Zeitschr. f. ges. Ornith.* 2-3. 1885-86 [mit A. B. Meyer]; Samoafahrten: Reise in Kaiser-Wilhelms-Land und Englisch Neu-Guinea in den Jahren 1884 und 1885 an Bord des deutschen Dampfers „Samoa“: Mit ethnologischer Atlas Typen aus der Steinzeit Neu Gwineas, 24 Tafeln. Leipzig 1888; Ethnologische Erfahrungen und Belegstücke an der Südsee: Beschreibender Catalog einer Sammlung im K. K. Hofmuseum in Wien. *Ann. Naturhist. Hofmus. Wien* 3, 6, 8, 1888-93; Charakteristik der Avifauna Neu-Seelands als zoogeographische Provinz in ihren Veränderungen und deren Ursachen. *Globus* 59, Nr. 2-4, 1896; Systematische Übersicht der Ergebnisse seiner Reisen und schriftstellerischen Tätigkeit (1859-99). Berlin 1899 [przegląd obejmuje 384 prace Finscha: 188 zoologicznych i 157 etnograficznych]; Systematisch Overzicht der Vogels welke op. Java inheemsch zijn door A.G. Vorderman. *Nat. Tijdschr. Ned. Indië* 60, 1900; Karolinen und Marianen. Hamburg 1900 [strona tytułowa na il. 2]; Zosteropoda. W: Das Tierreich. Lief. 15: Aves. 1901; Tapinowanne Torondoluan: Eine Plauderei aus vorkolonialer Zeit Neupommerns. Braunschweig 1907; Führer durch die Abteilung Völkerkunde, Städtisches Museum Braunschweig. Braunschweig 1910; Südsee-arbeiten, Gewerbe- und Kunstfleiss, Tauschmittel und „Geld“ der Eigeborenem auf Grundlage der Rohstoffe und der geographische Verbreitung. *Abh. Hamb. Kolonialinst.* 14, 1914.

Źródła: Abel H., NDB 5, 1965, s. 163-164; Abel H., *Jahrb. Schles. Univ. Breslau* 12, 1967, s. 307-330; Berner-Landsleute, s. 264; Embacher-Lexikon, s. 111-112; Gerhard-Ornithologen, s. 92-93; Gottwald W., *Schlesische Lebensbilder* 6, 1990, s. 156-164; Haase E., *Braunschweigisches Biographisches Lexikon*, Hannover 1996, s. 177-178; Krämer W., *Die Entdeckung und Erforschung der Erde*, Leipzig 1953, s. 263-264; Miessler L.A., *Rundschau für Geographie und Statistik* 9, 1887, s. 574-575 (portret); Schindlbeck M., *Die Reisen von Otto Finsch*, w: *Die deutsche Südsee 1884-1914*, Paderborn 2001, s. 137-138; Syniawa M., Syniawa R., *Otto Finsch – badacz rajy*, PGS 14, 1998, s. 14-15.

FLEISCHER JOHANNES

(1582-1608)

Badacz flory Śląska, Alp i Wirginii

Urodził się 11 października 1582 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie Johanna Fleischera, wykształconego w Wittenberdze teologa, wówczas kaznodziei kościoła św. Elżbiety i profesora Gimnazjum św. Elżbiety, od roku 1583 – proboszcza kościoła św. Marii Magdaleny, a od roku 1589 – inspektora wrocławskich szkół i kościołów. Jego matka Anna była córką wrocławskiego rajcy Joachima Jörga. Po ukończeniu gimnazjum studiował przez trzy lata we Frankfurcie nad Odrą, później udał się do Bazylei, gdzie rozpoczął studia medyczne pod kierunkiem wybitnego lekarza i botanika, Caspara Bauhina.

Sądząc z okazów, jakie przekazał Bauhinowi, zwykł był badać florę wszystkich miejsc, w których przyszło mu mieszkać. Na Śląsku prowadził badania w Sudetach, gdzie odkrył nowe gatunki welnianki, situ i storczyka – *Juncus alpinus bombycinus* Bauh. (*Eriophorum alpinum* L.), *Juncus acumine reflexo trifidus* Bauh. (*Juncus trifidus* L.) i *Orchis palmata flore viridis* Bauh. (*Coeloglossum viride* L.) Hartman. Liczne nie opisane jeszcze rośliny, m.in. nowe gatunki sasanki, przetacznika i turzycy – *Pulsatilla apii folio vernalis flore maiore* Bauh. (*Pulsatilla vernalis* L.) Mill.) i *Gramen palustre junceum racemoso semine* Bauh. – odkrył w okolicach Frankfurtu nad Odrą. Poważne wyprawy badawcze podejmował w Szwajcarii, gdzie w Alpach odkrył m.in. nowe gatunki szcawioru, bylicy i omiegu – *Acetosa rotundifolia alpina* Bauh. (*Oxyria digyna* L.) Cmpd.), *Absinthium alpinum incanum* Bauh. (*Artemisia mutellina* Vill.) i *Doronicum helveticum* Bauh. Prawdopodobnie odkrył też salwinię pływającą – *Lenticula palustris latifolia punctata* Bauh. (*Salvinia natans* L.) All.) – w okolicach Wrocławia i nowy gatunek przetacznika – *Anagallis aquatica angustifolia scutellata* Bauh. (*Veronica scutellata* L.) – koło Frankfurtu nad Odrą.

W okresie studiów zetknął się zapewne z wydaniem książki Thomasa Harriota „A Briefe and True Report of the New Found Land of Virginia” z roku 1595. Wydanie to zawierało 23 sztychy przedstawiające florę, faunę i życie mieszkańców Wirginii. Ich autorem był Theodor de Bry, który wykonał je na podstawie akwarel z lat 1584-1586 namalowanych przez Johna White’a podczas jego pobytu w pierwszej angielskiej kolonii na wyspie Roanoke w zatoce Pamlico. Być może wizerunki nieznanych dotąd roślin z tej książki spowodowały, że po uzyskaniu w kwietniu roku 1606 w Bazylei stopnia doktora medycyny Fleischer, mimo propozycji podjęcia wykładów w Bazylei, postanowił wyruszyć do nowej, założonej przez Anglików nad zatoką Chesapeake kolonii, by zająć się badaniem tamtejszej flory.

Do Wirginii wyruszył z Gravesand w październiku 1607 roku na pokładzie dowodzonego przez Francisca Nelsona statku „Phoenix”, który wraz z dowodzonym przez Christophera Newporta statkiem „John and Francis” wiół zaopatrzenie dla kolonii. Do Jamestown, osady skłóconej wówczas przez spory słynnego Johna Smitha z Radą Kolonii i zdziesiątkowanej przez choroby oraz Indian, Fleischer dotarł 20 kwietnia 1608 roku. Był pierwszym lekarzem i pierwszym botanikiem, który dotarł na obszar dzisiejszych Stanów Zjednoczonych. Jak większość osadników zmarł jednak z powodu malarii już latem tego samego roku, prawdopodobnie 7 sierpnia, mając zaledwie 26 lat. Świadcami jego zgonu byli Richardo Wiffin de Haverell i Johanne Pawerner de Hatfeild Bradeck. John Smith po swym powrocie z głębi lądu skomentował krótko zastany stan osady: „Wyruszyliśmy w drogę powrotną do James Town, gdzie dotarliśmy bezpiecznie 7 września, 1608. Tam zastaliśmy pana notariusza i różnych innych w dobrym zdrowie, wielu umarło, niektórzy chorowali; ostatni gubernator uwięziony za bunt; dzięki pilnym staraniom pana notariusza, żniwo zostało zebrane, ale zapasy w spichlerzu bardzo ucierpiały z powodu deszczów”.

Strona 30 z *Prodromos Theatri Botanici* Bauhina z opisem *Orchis palmata flore viridis* Bauh

Wyniki badań botanicznych Fleischera, o ile w ogóle takowe podjął, zaginęły, a rodzina dowiedziała się o jego śmierci dopiero pięć lat później, w kwietniu 1613 roku. Sumienności Caspara Bauhina zawdzięczamy zamieszczone w wydaniu w roku 1620 w Bazylei dzieło „Prodromos theatri botanici” informacje o dokonaniach Fleischera w dziedzinie botaniki z okresu poprzedzającego jego wyjazd do Ameryki.

Źródła: Bauhin C., *Prodromos Theatri Botanici in quo plantae supra sexcentae ab ipso primum descriptae cum plurimis figuris proponuntur*, Editio altera, Basileae 1671, s. 11, 23, 30, 55, 71, 94, 97, 119, 153 [na il. strona 30]; Fleischer M., *Späthumanismus in Schlesien*, München 1984, s. 181-182; Grassl G. C., Johannes Fleischer, Jr., M.D.: The First Scientist at Jamestown, Virginia, *Yearbook of German-American Studies* 35, 2000, s. 137-151; Henel N., *Silesia togata*, Lib. 8, Cap. XXVI, *Bibl. Univ. Wrocł.*, Rkp. 571, s. 217-219; Schube T., *Über die Phytologia magna von Israel und Georg Anton Volckmann*, Jber. SGVK 68, 1890, s. 78-79; Smith J., *The generall historie of Virginia, New England & the Summer Isles: together with the true travels, adventures and observations, and a sea grammar*, Vol. 1, Glasgow 1907, s. 136-137; Syniawa M., Syniawa R., John Smith, księżniczka Pocahontas, tytoń i lekarz-botanik ze Śląska, *PGŚ* 20, 2000, s. 14-15; *Zedler-Lexikon* 9, 1735, kol. 1211 (wzmianka w haśle poświęconym jego ojcu).

FLEISCHER RICHARD PAUL MAX

(1861-1930)

Malarz, przyrodnik i podróżnik

Urodził się 4 lipca 1861 roku w Piaśnikach koło Lipin (Piasniki bei Lipine, dziś dzielnica Świętochłowic) na Górnym Śląsku, w rodzinie kasjera Wilhelma Fleischera i jego żony Pauliny, z domu Bretschneider. Gdy w wieku 7 lat szedł do szkoły, był już tak dobrze przygotowany przez matkę, że został od razu przyjęty do klasy łacińskiej. Od 8 roku życia mieszkał we Wrocławiu (Breslau), gdzie uczęszczał do Gimnazjum na Zwingerze, w którym zaprzyjaźnił się z Gerhardtem Hauptmannem, późniejszym laureatem Nagrody Nobla w dziedzinie literatury. Najbardziej lubił w gimnazjum lekcje rysunków i zajęcia przyrodnicze prowadzone przez →Karla Limprichta, któremu pomagał w pracy nad dziełem „*Bryologia Silesiaca*”.

Początkowo studiował malarstwo pod kierunkiem profesorów Breuera i Marschalla we wrocławskiej Königliche Kunst- und Gewerbeschule, potem w Berlinie, gdzie w roku 1881 zdał egzamin dla nauczy-

cieli rysunków, a w końcu w Monachium pod kierunkiem prof. Loefftza. Od roku 1887, gdy wyjechał do Francji, by odbyć tam studia plenerowe w Paryżu i Bretanii, malował obrazy wzorowane na francuskich impresjonistach. Pochodzący z tego okresu obraz „*Kąpiący się chłopcy*” zdobył wyróżnienie w Salonie Paryskim i złoty medal na wystawie w Londynie.

W roku 1889 Fleischer zaczął w Zurychu studiować geologię i paleontologię pod kierunkiem profesora Alberta Heima. Ukończywszy w roku 1892 studia w Szwajcarii, wyjechał na pięć lat do Włoch, gdzie nie tylko malował, ale i zajął się badaniem mszaków. Pierwszą pracę z dziedziny briologii opublikował jeszcze w tym samym roku, zaś 5 lat później zaczął publikować wraz z Warnstorffem wydawnictwo zielnikowe „*Bryotheca Europaea meridionalis*” (1896-1910, Cent. I-IV).

W roku 1898, otrzymawszy zamówienie na serię dużych płócien przedstawiających ogród botaniczny w Buitenzorgu (Bogor) na Jawie, które miały być wystawione na Wystawie Światowej w Paryżu w roku 1900, wyruszył w swoją pierwszą podróż azjatycką. Na Jawie okazało się, że może też być pomocny w opracowaniu mszaków do wydawanego przez Treuba dzieła „*Flora von Buitenzorg*”. Tym sposobem już w 1898 ukazała się pierwsza część jego wydawnictwa zielnikowego „*Musci archipelagi indici et polynesiaci*” (1898-1928, Series I-XI), a w roku 1900 – pierwsza część dzieła „*Die Musci der Flora von Buitenzorg*”. W roku 1901 Fleischer ożenił się w Batawii (Dżakarta) z pianistką Marią Wiemans, z którą rok później wyruszył w podróż dookoła świata, podczas której zwiedzili południowo-wschodnią Azję, Australię, Nową Zelandię i Amerykę Południową.

Gdy po powrocie do Europy zamieszkał w Berlinie, wraz ze swą żoną starał się spopularyzować technikę zdobienia tkanin zwaną batikiem, z którą zetknął się na Jawie. Brał udział w wystawach rzemiosła artystycznego w roku 1904 w Berlinie, w roku 1905 w Berlinie i w Petersburgu (srebrny medal) oraz w roku 1906 w Paryżu. Styl jego malarstwa zaczął w tym okresie pod wpływem kontaktów z sztuką indonezyjską ewoluować w kierunku zbliżonym do rodzącego się właśnie w Niemczech ekspresjonizmu.

W roku 1908 Fleischer wrócił na Jawę i spędził tam pięć następnych lat. Po powrocie do Niemiec został współpracownikiem Muzeum i Ogródu Botanicznego w Berlinie-Dahlem. Opracowując tutaj przywiezione z Azji zbiory zielnikowe, rozciągnął swe badania na całą gromadę mszaków, dokonując rewizji ich systematyki. W roku 1917 otrzymał honorowy tytuł profesorski i został mianowany członkiem Macedońskiej Państwowej Komisji Krajoznawczej, zaś w roku 1923 otrzymał doktorat honoris causa Uniwersytetu w Utrechcie.

W roku 1925 wybrał się w podróż na Wyspy Kanaaryjskie, rok później zaś zamieszkał na stałe w Hadze. Ze względów zdrowotnych co roku spędzał jakiś czas nad Morzem Śródziemnym. W roku 1930 wyruszył tam w swoją ostatnią podróż. Zmarł na zapalenie płuc 3 kwietnia 1930 roku w Menton-Garavan na włoskiej Rivierze.

Jego nazwisko upamiętnione zostało w nazwach rodzajów *Fleischerobryum* Loeske z rodziny Bartramiaceae i *Fleischeria* Penzig et Saccardo oraz w nazwach gatunkowych: *Bazzania fleischeri* Steph., *Bryum fleischeri* Warnstorf, *Dicranodontium fleischerianum* Schultze-Motel, *Fossombronina fleischeri* Osterwald ex Loeske, *Herberta fleischerii* Steph., *Hygrolejeunea fleischeri* Steph., *Neckeropsis fleischeri* (Dix.) Touw, *Tortella tortuosa* var. *fleischeri* (Bauer) Latz. Zielnik i biblioteka Fleischerza za pośrednictwem jednego z lipskich antykwariatów zostały po jego śmierci kupione przez Uniwersytet Harvarda. Dublety jego zbiorów zielnikowych znajdują się w kolekcjach w Berlinie, Budapeszcie, Edynburgu, Frankfurcie nad Menem, Kilonii, Lejdzie, Utrechcie, Wrocławiu i Bogor. We Wrocławiu zbiór „Musci frondosi Archipelagi Indici et Polynesiaci” włączony został do zielnika →Lauterbacha.

Ważniejsze publikacje: Contribuzioni alla Briologia Sardegna. *Malpighia* 7, 1893; Über Entdeckung der Früchte von *Ephemeropsis tijbodensis* und ihre systematischen Stellung. *Hedwigia* 38, 1899; Neue javanische Fissidens-Arten und Varietäten. *Ibid.*; Die Musci der Flora von Buitenzorg. 4 Bde. Leiden 1900-1922; Neue Gattungen und Arten der Musci archipelagi indici. *Hedwigia* 44, 1905; Neue Familien, Gattungen und Arten der Laubmoose. *Ibid.* 45, 1906; Grundlagen zu einer Monographie der Gattung *Stereohyphnum*. *Ibid.* 47, 1908; Neue Laubmoose aus holl. Neu-Guinea. *Ibid.* 50, 1911; Iconographia bryologica universalis. Berlin 1911-20 [mit L. Loeske]; Laubmoose. *Nova Guinea* 8, 1912; Seltene sowie neue indische Archipel-Moose nebst *Calympersopsis* gen. nov. *Bibliotheca botanica* 80, 1913; Laubmoose. *Nova Guinea* 12, 1914; Kritische Revision von C. Müllerschen Laubmoosgattungen I-IV. *Hedwigia* 55, 59, 61, 63, 1914-22; Bemerkungen zur Histologie von *Ephemeropsis*. *Ibid.* 59, 1917; Die Laubmoose Papuasens I. *Bot. Jahrb.* 53, 1917; Die Moosvegetation im Urwalde von Bialowies. *Ber. freien Ver. f. Pflanzengeogr. f. 1917-1918*, 1919; Über den Entwicklung der Zwergmännchen aus sexuell differenzierten Sprossen bei den Laubmoosen. *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 38, 1920; Natürliches System der Laubmoose. *Hedwigia* 59, 1920; Beitrag zur Laubmoosflora der Vulkaninsel Krakatau. *Ann. Jard. Bot. Buitenz.* 33, 1923; Die Sporenkeimung und vegetative Fortpflanzung der *Ephemeropsis tijbodensis*. *Ann. Bryolog.* 2, 1929; Musci frondosi archipelagi Indici et polynesiaci. *Ibid.*; Neue Formen in den Musci frondosi. *Hedwigia* 69, 1930.

Źródła: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler 12, Leipzig 1972, s. 86; Dolezal H., *NDB* 5, 1964, s. 232; Verdoorn F., *Ann. Bryolog.* 4, 1931, s. 113-122 (portret,

bibliografia); Wer ist's? Unsere Zeitgenossen, IX Ausg., Berlin 1928, s. 410.

FLOTOW JULIUS VON

(1788-1856)

Wybitny znawca mchów i porostów

Urodził się 9 marca 1788 roku w rodzinnych dobrach Pstowice (Pitzerwitz) koło Myśliborza na Pomorzu. Niezwykle długa była pełna lista jego imion – Julius Christian Gottlieb Ulrich Gustav Georg Adam Ernst Adam Friedrich. Przeznaczony do służby wojskowej trafił już w młodym wieku do szkoły kadetów w Słupsku. Jako młody oficer regimentu dragonów z Gorzowa Wielkopolskiego wziął udział w latach 1806-1807 w działaniach wojennych, a po zawarciu pokoju w Tylży wrócił do rodzinnego domu, gdzie dzięki kontaktom z pastorem Neuschildem, zainteresował się botaniką i już wkrótce dość dobrze obznajomiony był z zarodnikową florą ojczystych stron.

W roku 1812, po kursie w Szkole Wojennej w Berlinie, trafił z powrotem do swego regimentu, wyruszył na pole walki i w roku 1813 w bitwie pod Grossgörschen w Merseburgii został ciężko ranny w prawe ramię. Podczas kuracji w Cieplicach (Warmbrunn) i Kudowie (Kudowa) poznał Kurta Sprengla i →Heinricha Roberta Goeperta, szczególnie jednak zaprzyjaźnił się z →Johannem Christianem Güntherem, od którego przejął zainteresowanie mchami i porostami. Zainteresowanie to rozwijał nadal we Francji, dokąd wyruszył ze swym regimentem, zwłaszcza zaś podczas dłuższego pobytu w St. Mihiel.

Powróciwszy w roku 1820 w stopniu rotmistrza do Gorzowa Wielkopolskiego, zwrócił uwagę na okoliczne lasy i z zapalem oddał się studium lichenologicznym, którymi wniósł niemały wkład w rozwój tej gałęzi botaniki. O swoich informacjach donosił zarówno w artykułach pisanych dla czasopism naukowych, jak i w obszernej korespondencji z wszystkimi

liczącymi się lichenologami owych czasów. W latach 1822-26 opracował 52 ze 150 numerów wydawanego w Dreźnie wydawnictwa zielnikowego „Lichenes exiccati” Reichenbacha i Schuberta. W roku 1824, gdy zaliczany był już do najwybitniejszych lichenologów niemieckich, z uwagi na częściowy paraliż prawego ramienia zrezygnował z czynnej służby i osiadł w Jeleniej Górze (Hirschberg).

Na emeryturę przeszedł w stopniu majora w roku 1832. Odtąd zajmował się już wyłącznie badaniami naukowymi i pielęgnacją swego niewielkiego ogrodu botanicznego, ciesząc się sławą wybitnego uczonego, którą dodatkowo podkreślał fakt, że w dziedzinie botaniki był samoukiem. Miał poważny udział w powstaniu „Naturgeschichte von Lebermoose” → Neesa von Esenbeck, którego poznał w roku 1830 i za namową którego zajął się badaniem wątrobowców, próbując hodować je w swym mieszkaniu. Napisał godną podziwu pracę na temat *Haematococcus pluvialis*, a ponadto był jednym z pionierów mikroskopowych badań życia roślin, a zwłaszcza rozwoju glonów. Na zgromadzone przez niego w ciągu całego życia zbiory zielnikowe składało się ponad 1200 paczek zielnikowych.

Chociaż obszarem jego badań były od czasu przeprowadzki na Śląsk głównie Karkonosze, okazy mchów i porostów przysyłano mu do oznaczenia z różnych części Niemiec, ze Szwajcarii, Włoch, Francji, Hiszpanii, Anglii, Norwegii, Kanady, Karaibów, Brazylii, Chile, Południowej Afryki, Indii, Jawy i Filipin. Wy różnił wśród nich szereg nowych rodzajów – *Catapyrenium*, *Catolechia*, *Diploomma*, *Endopyrenium*, *Mycoporum*, *Neuropogon* (z Neesem), *Ocellularia* (z Meyenem), *Omphalodium* (z Meyenem), *Sarcogyne*, *Schismatomma* (z → Körberem) – i wiele nowych gatunków.

Bezustannie zajęty Flotow nie zapomniał jednak o mieście, w którym przyszło mu spędzić sporą część życia, i swymi zamilowaniami ogrodniczymi w nie małym stopniu przyczynił się do upiększenia domów i ulic w Jeleniej Górze, co mieszkańcy tego miasta docenili mianując go honorowym członkiem Komisji Ogrodniczej. 15 sierpnia 1856 roku Fakultet Filozoficzny Uniwersytetu Wrocławskiego w uznaniu jego zasług dla nauki nadał mu godność doktora honoris causa. Była to ostatnia radosna chwila w jego życiu, ponieważ zmarł wieczorem tego samego dnia. Kurt Sprengel na jego cześć nadał jednemu z rodzajów z rodziny złożonych z Brazylii nazwę *Flotovia* (= *Flotovia* Endlicher). Jego nazwisko upamiętnione zostało też w nazwach marszaków *Moerckia flotowiana* (Nees) Schiffner, *Harpanthus flotovianus* Nees, *Ephemerum flotowianum* (Funck) Limpricht i *Eurhynchium flotowianum* (Sendtner) Karttunen oraz takich porostów, jak: *Gyalecta flotowii* Körber, *Lecanora flotowiana* Sprengel, *Pyrenocarpon flotowia-*

num (Hepp) Trevisan i *Pseudocyphellaria flotowiana* (Laurer) Malme. Zebrane przez niego okazy zachowały się w zbiorach zielnikowych w Genewie, Groningen, Lejdzie, Uppsali i Wrocławiu.

Wybrane publikacje: Bericht über Lichenenfunde auf Reisen im Riesengebirge und der Grafschaft Glatz. *Flora* 8, 1825; Lichenologische Bemerkungen. *Flora* 11, 1828 [mit Laurer]; Lichenen, vorzüglich in Schlesien, der Mark und Pommern gesammelt. Leipzig 1829-31; Über Jungermannien-Zucht im Zimmer. *Flora* 16, 1833; Lichens nouveaux et observations sur les Usneacees et les Everniees. *Annales des sciences naturelles* 4, 1835 [mit Ch. G. D. Nees von Esenbeck]; Einige neue Flechtenarten. *Linnaea* 9, 1835 [mit Ch. G. D. Nees von Esenbeck]; Reisebericht über eine Exkursion nach einem Theile des südöstlichen Riesengebirges, unternommen von Nees von Esenbeck und dem Major von Flotow. *Flora* 19, 1836; Flechten. W: Wendt J. Die Thermen von Warmbrunn in schlesischen Riesengebirge. Breslau 1840; *Sphyridium*, eine neue Flechtengattung. *Übers. Arb. SGVK*, 1842; F.J.F. Meyen's Beiträge zur Botanik gesammelt auf einer Reise um die Erde: nach dessen Tode von den Mitgliedern der Akademie fortgeführt und bearbeitet. *Nova Acta Leop. 19, Suppl. 1*, 1843 [mit I. Goldmann, C. M. Gottsche, A. H. R. Grisebach, J. F. Klotzsch, J. B. W. Lindenberg, F. J. F. Meyen, F. A. W. Miquel, Ch. G. D. Nees von Esenbeck, J. C. Schauer, J. Vogel, W. G. Walpers]; Lichenes Florae Silesiae. *Übers. Arb. SGVK*, 1850; *Chroolepus körberi*. *Bot. Zeitung* 8, 1850; Lichenologische Beiträge zur Flora Europas. *Ibid.*; Lichenes Florae Silesiae. *Jber. SGVK* 28, 1851.

Źródła: Bail T., *Wand. Riesengeb.* 9, 1889, s. 93-95 (portret); Elsner M., *ibid.* 8, 1888, s. 121-125; Goepfert H. R., *Übersicht der botanischen, insbesondere der Flechtensammlungen des Major v. Flotow*, *Übers. Arb. SGVK*, 1848, s. 148-155; *Grumann-Handbuch*, s. 12-13; Körber W., *Jber. SGVK* 34, 1857, s. 50-51; Nowack-Lexikon 2, 1838, s. 32-37, *Pax-Pflanzenwelt*, s. 16-17, 18.

FRECH FRITZ DANIEL

(1861-1917)

Wybitny geolog i paleontolog Uniwersytetu Wrocławskiego

Urodził się 17 marca 1861 roku w Berlinie, jako jedyny syn wybitnego prawnika Friedricha Frecha, prezesa senatu sądu kameralnego w Berlinie, i jego żony Anny, z domu Friedländer. Od wczesnego dzieciństwa lubił obserwować przyrodę, zbierał motyle i chrząszcze, hodował płazy i inne drobne zwierzęta. Zamilowanie to towarzyszyło mu przez całe życie i nawet w późnych latach swego życia hodował w swym domu wiele zwierząt. Po ukończeniu Wilhelmsgymnasium w Berlinie rozpoczął w roku 1880 studia przyrodnicze najpierw w Lipsku, potem w Bonn, gdzie duży wpływ na jego zainteresowania wywarł pracujący tam w owym czasie → Ferdinand von Richthofen, i wreszcie w Berlinie, gdzie pod

wpływem →Beyricha zainteresował się życiem zwierząt w pradawnych epokach.

Idąc w ślady Beyricha, Frech zajął się badaniami paleozoiku i w roku 1885 uzyskał stopień doktora filozofii na podstawie pracy „Die Korallenfauna des Oberdevon in Deutschland”. Dwa lata później w oparciu o pracę „Geologie der Gegend von Haiger (Nassau)” habilitował się na Uniwersytecie w Halle, gdzie następne 6 lat spędził w charakterze docenta prywatnego. W okresie tym obok kontynuacji dotychczasowych badań utworów dewońskich obszaru Niemiec, rozpoczął badania morfologiczne, stratygraficzne i tektoniczne na obszarze Alp. W roku 1893 na miejsce zmarłego →Ferdinanda Roemera mianowany został profesorem nadzwyczajnym geologii i paleontologii Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie okazał się nie tylko godnym następcą swego poprzednika, ale i kontynuatorem jego prac. Rok później ożenił się z Wrocławianką Verą Klopsch, córką profesora medycyny Immanuela Klopscha, która, z uwagi na fakt, że nie mieli dzieci, była towarzyszką wszystkich jego wypraw i podróży naukowych.

Za czasów jego profesury poważnie wzrosło zainteresowanie studium geologicznym, zwiększyła się liczba słuchaczy i liczba prac naukowych, poszerzył się też znacznie zakres badań, obejmując cztery kontynenty. Celem organizowanych przez Uniwersytet Wrocławski wypraw naukowych, w których brało udział wielu młodych uczonych, stała się Sumatra, Armenia, Kaukaz, Azja Mniejsza, Teksas, Meksyk, Australia i liczne kraje europejskie, w tym przede wszystkim Grecja.

Zainteresowania naukowe Frecha obejmowały szereg zagadnień z zakresu paleontologii, stratygrafii, tektoniki, paleoklimatologii, geomorfologii i geografii ogólnej. Zajmował się różnymi grupami kopalnych zwierząt nie tylko od strony biologicznej, ale i filogenetycznej oraz zoogeograficznej. Badania stratygraficzne starał się łączyć z najnowszymi wynikami

badania oceanograficznych. Prace poświęcone klimatowi w minionych epokach doprowadziły go do wniosków o zależności klimatu Ziemi od zawartości dwutlenku węgla w atmosferze, do jakich doszedł też szwedzki chemik Svante Arrhenius.

W roku 1897 mianowany został profesorem zwyczajnym nieetatowym, w roku 1906 – profesorem etatowym Uniwersytetu Wrocławskiego, zaś w roku 1910 rozpoczął również wykłady we wrocławskiej Wyższej Szkole Technicznej. Zajmował się już wówczas od pewnego czasu Górnym Śląskiem i jego bogactwami mineralnymi. Nadal też prowadził badania na obszarze wschodnich Alp, a pielęgnowana bezustannie sprawność fizyczna pozwoliła mu znaleźć się w czołówce ówczesnych alpinistów. Z równym zapałem pływał, jeździł na łyżwach i wyruszał na polowania, podczas których, na szczęście dla zwierząt, zapominał o nich, gdy tylko trafił na jakieś interesujące okrucy skał.

Przed I wojną światową głównym obszarem jego badań stała się najpierw Grecja, a następnie, w związku z budową kolei bagdadzkiej przez fachowców niemieckich, Turcja i Mezopotamia. Po wybuchu I wojny światowej kontynuował badania na obszarze Turcji. W roku 1917 został skierowany jako geolog wojskowy do komendantury frontu syryjskiego w Aleppo, gdzie zachorował na malarię i 28 września zmarł w szpitalu wojskowym.

Jego nazwisko upamiętniają nazwy gatunkowe szeregu skamieniałości, np. *Eomarginifera frechi* (Paeckelmann), *Inoceramus frechi* Flegel, *Poterioceras frechi* Sobolew, *Clymenia frechi* Wedekind, *Prionoceras frechi* (Wedekind), *Sporadoceras frechi* J. Czarnocki. Muzeum Geologiczne Uniwersytetu Wrocławskiego posiada w swych zbiorach głowonogi z wapieni dewońskich z Dzikowca oraz triasowe małże i ryby z Gogolina zebrane przez Frecha. Śladem podróży Frecha są w tym muzeum zbiory małżów triasowych z Włoch i Węgier, małżów kredowych z Turcji, amonitów dewońskich z Francji i koralowców triasowych z Austrii.

Ważniejsze publikacje: Über das Kalkgerüst der Tetrakorallen. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 37, 1885; Die Cyathophylliden und Zaphrentiden des deutschen Mitteldevons, eingeleitet durch den Versuch einer Gliederung desselben. *Paläont. Abh.* 3, 1886; Die paläozoische Bildungen von Cabrières, Languedoc. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 39, 1887; Über das Devon der Ostalpen I-II. *Ibid.* 39, 43, 1887-91; Das rheinische Unterdevon und die Stellung des Hercyn. *Ibid.* 41, 1889; Die Korallenfauna der Trias I. Die Korallen der juvavischen Provinz, der Zlambachschichten, des Hallstätter Kalks und des Rhät. *Palaeontographica* 37, 1890; Die devonischen Aviculiden Deutschlands. Ein Beitrag zur Systematik und Stammesgeschichte der Zwieschaler. *Abh. Preuss. Geol. Landesanst.* 9, 1891; Über das Devon der Ostalpen III. Die Fauna der unterdevonischen Riffkalke.

Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges. 46, 1894 [mit E. Loeschmann]; Die Karnischen Alpen. Ein Beitrag zur vergleichenden Gebirgstektonik *Abh. Naturf. Ges. Halle.* 18, 1894; Über paläozoische Faunen aus Asien und Nordafrika. *Neues Jb. f. Miner.*, 1895; Die Korallenfauna der Trias II. Die Korallen der Schichten von St. Cassian. *Palaeontographica* 43, 1896 [mit W. Volz]; *Lethaea geognostica*. Das Paläozoicum. Stuttgart 1897-1902; Über marine Dyas-Brachiopoden aus Australien. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 50, 1898; Geographische Verbreitung und Entwicklung der Cambrium. St. Petersburg 1899; Abgrenzenden und Benennung der geologischen Formationen. St. Petersburg 1899; Über das Paläozoicum in Hocharmenien und Persien. Mit einem Anhang über die Kreide von Sirap in Persien. *Beitr. Paläont. Geol. Öster. Ungarn*, 1900 [mit V. Frech und G. v. Arthaber]; Über das Rothliegende an der schlesisch-böhmischen Grenze. *Zentralbl. f. Miner.*, 1900; Glaciale Druck- und Faltungserscheinungen im Odergebiet. *Zeitschr. Ges. Erdkund. Berlin* 36, 1901; Über den Bau der schlesischen Gebirge, eine tektonische Skizze. *Geogr. Zeitschr.* 8, 1902; *Proneusticosaurus*, ein neue Sauropterygiengattung aus dem unteren Muschelkalk Oberschlesiens. *Palaeontographica* 49, 1902; Studien über das Klima der geologischen Vergangenheit I, II. *Zeitschr. Ges. Erdkund. Berlin* 37, 41, 1902-06; *Lethaea geognostica*. Das Mesozoicum. Stuttgart 1902-08; Neue Cephalopoden aus den Buchensteiner, Wengener und Raibler Schichten des südlichen Bakony. Mit Studien über die Wohnkammerlänge der Ammonoiten und über die Lebensweise der Nautilen. W: Resultate der wissenschaftlichen Erforschungen des Balatonsees. Bd. 1. Budapest 1903; Die geologische Entwicklung Oberschlesiens: I. Allgemeine stratigraphische Bemerkungen und kurze Übersicht über die Entwicklung des Gebirgsbau in Schlesien; II Allgemeine Übersicht der Erdgeschichte und über den Gebirgsbau Oberschlesiens. *Kohle und Erz* 10-11, 1904-05; Die Hallstätter Kalke bei Epidauros (Argolis) und ihre Cephalopoden. *Neues Jb. f. Miner.*, 1907; Neue Triasfunde auf Hydra und in der Argolis. *Ibid.*, 1908 [mit C. Renz]; Über das Klima der geologischen Perioden. *Ibid.*; Geologische Forschungsreisen in Nordalbanien, nebst vergleichenden Studien über den Gebirgsbau Griechenlands. *Mitt. Geogr. Ges. Wien*, 1909; Geologische Beobachtungen im pontischen Gebirge: Oberkreide, Flysch und mitteltertiäre Masseneruptionen bei Trapezunt, Kerassunt und Ordu. *Neues Jb. f. Miner.*, 1910; Zur Kenntnis der Unterkreide von Attika. *Zentralbl. f. Miner.*, 1911 [mit C. Renz]; Deutschlands Steinkohlenfelder und Steinkohlenvorräte. Stuttgart 1912; Schlesiens Heilquellen in ihrer Beziehung zum Bau der Gebirge. Berlin 1912; Schlesiens Landeskunde. Bd. 1. Leipzig 1913; Glaziale Oberflächen im Eulengebirge. *Geogr. Zeitschr.* 20, 1914; Allgemeine geologie. III. Die Arbeit des fließenden Wassers. Leipzig 1914; Ein Normalprofil durch Quartär und Tertiär im schlesischen Hügelland. *Zentralbl. f. Miner.*, 1915; Über Scaphites: I. Die Bedeutung von Scaphites für die Gliederung der Oberkreide; II. Über die Rückbildung der Skulptur bei der jüngsten Scaphitenart. *Ibid.*; Geologie Kleinasiens im Bereich der Bagdadbahn. Ergebnisse eigener Reisen, vergleichender Studien und paläontologischer Untersuchungen. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 68, 1916; Allgemeine geologie: I. Vulkane einst und jetzt; II. Gebirgsbau

und Erdbeben; IV. Bodenbildung, Mittelgebirgsformen und die Arbeit des Ozeans; V. Steinkohle, Wüsten und Klima der Vorzeit; VI. Gletscher einst und jetzt. Leipzig 1917-18.

Wybrane źródła: Grodzicki-Historia, 26, 27, 34, 268, 276; Muz. Geol. Inst. Nauk Geol., s. 7, 13, 18; Pompecký J. F., *Neues Jb. f. Miner.*, 1919, s. I – XXXVII (portret); Schoupe A. v., NDB 5, 1961, s. 384; Volz W., *Jber. SGVK* 95, Nekrologe, 1918, s. 6-15; Völkel-Mineralogen, s. 132-142.

FRISCH JODOCUS LEOPOLD

(1714-1786)

Pastor i przyrodnik

Urodził się 29 października 1714 roku w Berlinie, w rodzinie słynnego uczonego Johanna Leonharda Frischa, wybitnego entomologa i ornitologa, rektora Gimnazjum zum Grauen Kloster w Berlinie i dyrektora wydziału filologicznego berlińskiej Akademii Nauk. Do roku 1737 uczęszczał do kierowanego przez ojca gimnazjum i pod jego kierunkiem zdobył rozległą wiedzę w dziedzinie historii naturalnej, dzięki której w ostatnim roku nauki w gimnazjum zgodnie z naukowymi wymogami uporządkował i skatalogował wielki zbiór okazów przyrodniczych Akademii Nauk w Berlinie.

W 23 roku życia rozpoczął naukę na Uniwersytecie w Halle, gdzie studiował teologię pod kierunkiem Sigismunda Jacoba Baumgartena, Joachima Langego, Knappego i Michaelisa, filozofię pod kierunkiem Alexandra Gottlieba Baumgartena oraz matematykę i fizykę pod kierunkiem Johanna Joachima Langego i Krügera. Podczas pobytu w Halle uporządkował i skatalogował zbiory minerałów i skamieniałości tajnego radcy Friedricha Hoffmanna i został przyjęty w poczet członków tamtejszego Towarzystwa Przyrodniczego. W roku 1741 powrócił do Berlina, gdzie objął nadzór nad zbiorami przyrodniczymi Akademii Nauk, a równocześnie był ochmistrem młodego hrabiego von Schwerin.

W roku 1742 został kaznodzieją w Kotowicach (Cottwitz) w księstwie głogowskim, w roku 1747 przeniesiony został do Świdnicy (Schwenitz) koło Zielonej Góry (Grünberg), zaś w roku 1752 do Zaboru (Saabor). Gdy w roku 1765 jego starszy brat, Martin Friedrich Frisch, został pierwszym pastorem kościoła ewangelickiego w Zielonej Górze, sprowadził go z Zaboru na stanowisko drugiego pastora. W roku 1782, po śmierci brata, Jodocus Leopold Frisch został pierwszym pastorem i pełnił tę funkcję aż do swej śmierci.

Przez całe życie w wolnym od obowiązków duchownego czasie zbierał okazy przyrodnicze i prowadził rozległe badania naukowe, zwłaszcza w dziedzinie zoologii, mineralogii i paleontologii. Był jednym

z autorów pierwszego przekładu na język niemiecki systematycznych tablic Linneusza. Za pracę o przyczynach różnicowania barwy sierści i piór u zwierząt w zależności od płci otrzymał nagrodę Akademii Nauk w Berlinie. Wraz z baronem von Zornem z Gdańska ukończył i wydał w latach 1743-1763 bogato ilustrowane dzieło swojego ojca o ptakach występujących na obszarze Niemiec. Zmarł 14 października 1786 roku w Zielonej Górze.

Ważniejsze publikacje: Musei Hofmanniani Petrefacta et Lapides, oder Beschreibung der versteinerten Dinge und raren Steine, welche in dem Kabinet D. Friedr. Hoffmann's befindlich sind. Halle 1741; Von der Heeren und Waffen Gottes wider seine Feinde aus unvernünftigen Tieren und Würmern erwähnt und gebraucht. Berlin 1742; Untersuchung natürlicher Dinge. Erstes Stück, in welchem die Fossilien mit wahrhaften Namen benennet, beschrieben und eingeteilt, auch von gebildeten Steinen eine kurze Einteilung. Berlin 1742; Gründliche Untersuchungen und Erklärungen göttlicher Träume, so in der heiligen Schrift ausgezeigt; nebst der Untersuchung natürlicher Träume. Sorau 1745; Die Welt im Feuer, oder das wahre Vergehen der Welt durch den letzten Sündbrand. Sorau 1746 [strona tytułowa na il.]; Die wahre Auserstehung der Todten. Sorau 1748; Das wahre Lob Gottes, so wie es wahrhaftig ist und sein wird, mit lauter biblischen Lobsprüchen und Redensarten von einem Gott immer lobenden Freunde. Sorau 1752; Von der Verschiedenheit der Farben in Haaren und Federn, sonderlich bei dem männlichen und weiblichen Geschlechte der Thiere und Vögel, und von den Grundursachen derselben in der Natur von diesem Unterschiede. Preisschrift der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1772; Das Natursystem der vierfüssigen Tiere, in Tabellen, darinnen alle Ordnungen,

Geschlechter und Arten, nicht nur beistimmenden mit Benennungen, sondern auch mit beigetzten unterscheidenden Kennzeichen angezeigt werden, zum Nutzen der erwachsenen Schuljugend. Glogau 1775; Abhandlung von den Ursachen der vielerlei Bildungen und Grössen der Hunde. *Der Naturforscher* 7, 1775; Abhandlung von den Ursachen des Unterschiedes zwischen Männchen und Weibchen und dem Grund der Verschiedenheit ihrer Farben 1-3. *Ibid.* 8, 9, 12, 1775-78; Von dem Nutzen und Schaden der vierfüssigen Tiere. Bunzlau 1776; Erfahrungen, dass alles im Saft stehende gefällte Holz eher von den Würmern durchfressen wird, als das im Winter gefällte. *Ökon. Nachr.* 6, 1778; Gedanken über die Erfahrung von denen von Kiefern-Baum-Raupen abgefressenen Bäumen und deren dadurch verderbtes Holz. *Ibid.*; Anzeige von der Landesgegend um Grünberg in Schlesien. *Ibid.* 7, 1779; Von der Ursachen vieler den Gewächsen sehr schädlichen Erd-Insekten und Würmer in manchen Krautgärten und auf den Aeckern. *Ibid.*; **nie opublikowane:** Historia naturalis de animalculis spermaticis vel fluidorum microscopicis; Systema naturale de quadrupedibus; Systema naturale de avibus; Beschreibung einiger grossen Geschlechter der Gewächse; Vorschlag vollständige Naturalienkammern anzulegen und alles zu erhalten; Lexicon Etymo-ornithologicum über alle Vögel mit kurzen Beschreibungen; Nomenclator rerum naturalium regni mineralis.

Źródła: Denina C., La Prusse littéraire sous Frédéric II, T. 2, Berlin 1790, s. 86; DSMBM 4, 1821, s. 276; Jocher Ch. G., Allgemeines Gelehrten-Lexicon, Fortsetzungen und Ergänzungen von J. C. Adelung, Bd. 2, Leipzig 1787, s. 1259; Meusel J. G., Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen teutschen Schriftsteller, Bd. 3, Leipzig 1804, s. 525-527; Pax-Tierwelt, s. 13; Schmidt H., Geschichte des Stadt Grünberg, Grünberg 1922, s. 937-938; Streit-Verzeichniss, s. 48-50; Theile F. W., AEWK, Sect. 1, Th. 50, 1849, s. 221-222.

GAEBLER CARL LUDWIG AUGUST HERMANN

(1838-1913)

**Pionier badań stratygraficznych górnosląskiego
karbonu**

Urodził się 22 listopada 1838 roku w Nysie (Neisse), w rodzinie weterynarza wojskowego Ludwiga Gaeblera i jego żony Wilhelminy, z domu Bredow. Po zdaniu matury rozpoczął w roku 1857 pracę w państwowej służbie górniczej. Wyższy Urząd Górniczy skierował go do Urzędu Górniczego w Tarnowskich Górach (Tarnowitz), skąd wysłany został do kopalni „Król” w Królewskiej Hucie (Königshütte). Ponieważ praca w kopalni była ciężka, a widoki na karierę urzędniczą przedstawiały się kiepsko, już wkrótce zwrócił się ku geodezji. W roku 1860 zdał w Opolu (Oppeln) egzamin dla geodetów polowych, a dwa lata później egzamin dla mierniczych górniczych we Wrocławiu (Breslau). W tym czasie odbył też służbę wojskową jako ochotnik jednoroczny w 22 pułku piechoty w Nysie.

Po egzaminach brał przez pewien czas udział w pracach związanych z regulacją podatków gruntowych w Bytomiu (Beuthen), jednak z kwalifikacjami mierniczego szybko znalazł odpowiednie pole do działania zarówno w Spółce Akcyjnej Kolei Górnosląskiej, jak i w Dyrekcji Kopalń hrabiego Ballestrema. W roku 1866 jako młodszy sierżant 63 pułku piechoty wziął udział w wojnie austriacko-pruskiej, podczas której awansował do stopnia oficierskiego. Po powrocie z wojny zamieszkał w Tarnowskich Górach, gdzie ożenił się z Adelą, córką miejscowego ziemianina Wilhelma Bürknera, z którą miał córkę i dwóch synów. W roku 1870 na życzenie swego pracodawcy przeprowadził się z Tarnowskich Gór do Mysłowic (Myslowitz). Wówczas to właśnie wybuchła wojna francusko-pruska i do służby wojskowej powołany został niemalże w trakcie przeprowadzki.

W szeregach 94 pułku piechoty walczył pod Sedanem, pierwszą ranę odniósł w trzydniowej bitwie pod Orleanem, potem zaś został ciężko ranny pod Le Mans. Powróciwszy z wojny z Żelaznym Krzyżem i Krzyżem Rycerskim Książęcego Orderu Saskiego mieszkał jeszcze przez 9 lat w Mysłowicach, będąc tu m.in. członkiem magistratu i inspektorem szkolnym. W roku 1880 przeprowadził się do Katowic (Kattowitz) i przez osiem lat pracował jeszcze w Dyrekcji Kopalń hrabiego Ballestrema, po czym zrezygnował z posady ze względu na stan zdrowia nadwężonego wojennymi ranami.

Uznawany jest powszechnie za pioniera geologii górnosląskiego karbonu, jego stratygraficznego podziału i systemu identyfikacji pokładów węgla oraz naukowych podstaw górnictwa węglowego, dzięki którym zdobyło ono na Górnym Śląsku niespotykany wcześniej rozmach. Dzięki jego pracom słabo poznane wcześniej Zagłębie Górnosląskie stało się jednym z najlepiej zbadanych zagłębi węglowych. Już jako mierniczy zebrał nadzwyczaj bogate materiały umożliwiające objaśnienie budowy geologicznej karbońskiego basenu górnosląskiego. W roku 1877 opracował „Mapę pokładową kopalń siódła węglowego koło Jastrzębia”, a swoimi dalszymi pracami wniósł duży wkład w opracowanie „Mapy pokładowej górnosląskiego basenu węglowego”. W uznaniu dla swoich dokonań mianowany został w roku 1892 mierniczym Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu. Rozszerzył wówczas swoje zainteresowania na zagadnienia stratygraficzne i tektoniczne. W czasach, gdy geologia, jako nauka górnicza, stała się dopiero pierwsze kroki, stworzył stratygraficzny podział górnosląskiego karbonu, który, jakkolwiek z licznymi zmianami, stosowany jest do dziś. Wprowadził do literatury geologicznej pojęcia warstw załęskich i gruszowskich, nadał też nazwy wielu faunistycznym poziomom przewodnim w warstwach ostrawskich i stworzył teorię „nasunięcia orłowskiego”.

W roku 1900 przeszedł w stan spoczynku i zajmował się już odtąd wyłącznie pracą naukową. Ukoronowaniem jego badań był opublikowany w roku 1909 pierwszy całościowy opis Górnosląskiego Zagłębia Węglowego. Za zasługi dla górnictwa i wkład w poznanie górnosląskiego karbonu odznaczony został m.in. Orderem Czerwonego Orła IV Kl. i Orderem Korony III Kl. Zmarł 6 września 1913 roku we Wrocławiu. Na jego cześć jeden z poziomów faunistycznych warstw ostrawskich nazwano jego nazwiskiem, a paleobotanik Potonié nadał jednemu z gatunków karbońskich paproci nazwę *Sphenopteridium gaebleri*. Jego starszy syn, urodzony w Tarnowskich Górach w roku 1868 Hugo, był znanym numizmatykiem.

Ważniejsze publikacje: Welchen Kohlenreichtum besitzt Oberschlesien im Liegendem der Sattelflöze? *Zeitschr. oberchl. Berg. Hütt. Ver.* 30, 1891; Zur Frage der Schichten-Identifizierung im Oberschlesischen und Mährisch-Ostauer Kohlenrevier I-III. Gleiwitz und Kattowitz 1891-95; Über Schichtenverjüngung im ober-schlesischen Steinkohlengebirge. Kattowitz 1892; Über das Vorkommen von Kohleneisenstein in ober-schlesischen Steinkohlenflözen. *Zeitschr. f. Berg. Hütt. Salinen.* 42, 1894; Das ober-schlesische Steinkohlenbecken und die Verjüngungsverhältnisse seiner Schichten. *Zeitschrift für praktische Geologie*, 1896; Die Sattelflöze und die hängenden Schichten auf der nördlichen Erhebungsfalte des ober-schlesischen Steinkohlengebirges. I. Die Gruppe der Sattelflöze. II. Die Rudaer Schichten. III. Die Schatzlarer Schichten. *Zeitschr. f. Berg. Hütt. Salinen.* 44, 46, 48; 1896-1900; Die Oberfläche des ober-schlesischen Steinkohlenbeckens. *Zeitschrift für praktische Geologie*, 1897; Die Hauptstörung des ober-schlesischen Steinkohlenbeckens. *Glückauf* 22, 1899; Die Schatzlarer (Orzescher) Schichten des ober-schlesischen Steinkohlenbeckens. *Zeitschr. f. Berg. Hütt. Salinen.* 48, 1900; Über die Verschiebung des Bergbaus im ober-schlesischen Steinkohlenbecken. Kattowitz 1902; Neues aus dem ober-schlesischen Steinkohlenbecken. *Zeitschr. f. Berg. Hütt. Salinen.* 51, 1903; Die Karwiner (Schatzlarer) Schichten D. Stur's. *Glückauf* 40, 1904; Die Orlauer Störung im ober-schlesischen Steinkohlenbecken. *Ibid.* 42, 1907; Das Oberschlesische Steinkohlenbecken. Kattowitz 1909.

Źródła: Orban F., Jber. SGVK 91, Nekrologe, 1914, s. 15-17; Niemczyk O., NDB 6, 1964, s. 14-15; Perlick-Bergleute, s. 104, 255; Stopa S. Z., SS, s. 140, 158, 523; portret ze zbiorów Deutsches Museum w Monachium.

GEORG RUDOLF

(1595-1653)

Miłośnik botaniki z dynastii Piastów

Urodził się 22 stycznia 1595 roku na zamku w Oławie (Ohlau), jako syn Joachima Friedricha z dynastii Piastów, władcy księstwa legnickiego i brzeskiego, i Marii Anny von Anhalt. Ojca stracił w wieku lat 7, matkę – w wieku lat 10. Po śmierci rodziców wycho-

wywany był na dworze Karola II, władcy księstwa oleśnickiego i ziębickiego, przez doktora praw Konrada Passelta.

W roku 1611 wyjechał ze swym nowym opiekunem, a zarazem i przyjacielem, lekarzem Johannem Mucciusem, którego później nobilitował i mianował radcą swego dworu, na studia do Frankfurtu nad Odrą. Studia te i rozmowy z Christianem Pelargusem oraz innymi profesorami wzbudziły w nim zamiłowanie do wiedzy i liczne wątpliwości natury religijnej. Dobre rozeznanie „in re herbaria et botanicis” zapewnił sobie poprzez rozległe kontakty z lekarzami, którzy w owych czasach byli najlepiej wykształconymi przyrodnikami. Pod kierunkiem swego opiekuna Mucciusa sporządził we Frankfurcie nad Odrą zielnik zawierający 226 gatunków roślin dziko rosnących i uprawianych w ogrodach.

Ponieważ jego starszy brat, Johann Christian, już w roku 1609 osiągnął pełnoletniość, w roku 1611 dokonano podziału schedy po Joachimie Friedrichu, przyznając Georgowi Rudolfowi księstwo legnickie. Gdy w sierpniu 1612 roku cesarz Maciej uznał go za pełnoletniego i zaliczył w poczet swoich lenników, mógł objąć w posiadanie swoje dziedzictwo, w związku z czym 3 czerwca 1613 roku odbył się jego uroczysty wjazd do Legnicy (Liegnitz). W lipcu tegoż roku, po wyznaczeniu starosty, wyruszył z Mucciusem w podróż po Niemczech, Włoszech, Szwajcarii, Francji i Niderlandach, podczas której poczynił wiele obserwacji przyrodniczych. Z podróży tej, z której powrócił do Legnicy w roku 1614, przywiózł wiele cennych dzieł prawnych, teologicznych, medycznych i botanicznych – stały się one zaczątkiem Rudolfiny, jego obszernej i kosztownej biblioteki.

Po ślubie z Zofią Elżbietą von Anhalt rozpoczął odbudowę legnickiego zamku, w którym dużym nakładem kosztów założył wspaniały, zniszczony później przez wojsko cesarskie ogród z wieloma gatunkami roślin egzotycznych, który obok funkcji estetycznej miał również pewne znaczenie naukowe. W roku 1618 wybuch wojny trzydziestoletniej zakłócił spokojne życie Georga Rudolfa, a gdy w roku 1621 został starostą śląskim, wydarzenia polityczne zaczęły mu przysparzać wielu problemów. Rok później przeżył osobistą tragedię, gdy zmarła jego pierwsza żona, Zofia Elżbieta. Dwa lata po jej śmierci ożenił się z Elżbietą Magdaleną, księżną oleśnicko-ziębicką.

Kolejne problemy pojawiły się w roku 1626, w którym musiał użyć milicji krajowej do walki z wojskami hrabiego Mansfelda i wspierających go Duńczyków, a jednocześnie ostro wystąpić przeciw poczynaniom legata papieskiego Caraffy, który usiłował przygotować na Śląsku grunt dla kontreformacji. Gdy tylko w roku 1627 огоłocony Śląsk opuszczony został przez skierowaną do walki z Mans-

feldem armię Wallensteina, już w roku następnym burgrabia Hannibal von Dohna rozpoczął działania mające na celu przywrócenie katolicyzmu na Śląsku, zaś samego Georga Rudolfa cesarz powołał do komisji, której zadaniem było odebranie głogowskim protestantom ich jedyne kościoła. Georg Rudolf odmówił udziału w pracach tej komisji i starał się u cesarza wyjednać zaniechanie tego rodzaju działań, a gdy starania te nie dały rezultatu, rzekł się starostwa.

Starał się odtąd głównie pracować dla dobra swoich poddanych, dla których ustanowił w roku 1628 tzw. *Constitutiones Rudolfinae*, chronić ich przed skutkami toczącej się wojny i zachować neutralność swego księstwa. Starania te spełzły na niczym wskutek niefortunnego przyłączenia się ksiąząt śląskich do stronnictwa sasko-szwedzkiego. Po zwycięstwie Wallensteina pod Ścinawą (Steinau) Georg Rudolf musiał ratować się ucieczką, a Legnicę zajęła załoga cesarska dowodzona przez hrabiego Schaffgotscha. Osamotniony książę, któremu w roku 1631 zmarła druga małżonka, zamieszkał w tym czasie u swej siostry, Marii Zofii, we Wrocławiu (Breslau), gdzie zapewnione miał bezpieczeństwo osobiste. W roku 1635 zwrócił się wraz z innymi książętami śląskimi do cesarza z prośbą o wybaczenie, które uzyskał złożony mu ponownie przysięgę wierności.

Od roku 1637 poważnie podupadł na zdrowiu, a drżenie rąk prawie całkowicie uniemożliwiało mu pisanie, wobec czego, gdy w roku 1641 mianowany został ponownie starostą śląskim, nie mógł już tak aktywnie pracować na tym stanowisku, jak w latach wcześniejszych. Po zakończeniu wojny trzydziestoletniej starał się zaleczyć rany, jakie odniosły w jej wyniku podległe mu ziemie. Zmarł rankiem 14 stycznia 1653 roku we Wrocławiu. Jego ciało złożone zostało w ewangelickim kościele św. Jana w Legnicy. Ponieważ obydwa jego małżeństwa były bezdzietne, cały swój szacowany na 100 tysięcy talarów majątek przeznaczył na potrzeby fundacji, której zadaniem było wspieranie działalności tegoż kościoła św. Jana oraz przykościelnej szkoły. W bibliotece Akademii Rycerskiej w Legnicy zachował się jego zielnik z roku 1612, który opisał najpierw →Ferdinand Cohn w roku 1893, a następnie Hans Neumann w roku 1921.

Wybrane źródła: Cohn F., *Das Herbar von Georg Rudolf Herzog in Schlesien zu Liegnitz und Brieg aus dem Jahre 1612*, Jber. SGVK 70, 1893, *Naturwiss. Abth.*, s. 60-65; Krebs J., *ADB*, 8, 1878, s. 693-696; Legnica: *Zarys monografii miasta*, Legnica – Wrocław 1998, s. 123-125, 153, 158, 189-191; Neumann H., *Mitt. Geschichtsver. Liegnitz* 8, 1922, s. 246-249; portret – awers medalu z 1613 roku, za: G. Dewerdeck, *Silesia Numismatica*, Jauer 1711, Tab. XII, fig. 49.

GERHARDT JULIUS

(1827-1912)

Badacz flory i chrząszczy Śląska

Jego ojciec, Johann Gottlieb Gerhardt, czeladnik szewski z Osnabrück, przywędrował w roku 1820 na Śląsk, z którego pochodziła jego matka. Dorobił się domu w Bukowcu (Buchwald) koło Kowar (Schmiedeberg), założył warsztat szewski, w którym pracowało ośmiu czeladników, a z czasem został też zwierchnikiem gminnym, szkolnym i kościelnym oraz lokalnym sędzią. Po raz pierwszy ożenił się z Johanną Christianą Fryderyką Hohlfeld z Kowar, z którą miał czwórkę dzieci, zaś po jej śmierci poślubił Annę Rozynę Rücker z Zachelmia (Saalberg). Jako najstarsze dziecko z tego drugiego małżeństwa 18 stycznia 1827 roku w Bukowcu przyszedł na świat Julius Gerhardt.

Wyrastając w pobliżu wspaniałego parku hrabiego Redena, a także wędrując podczas niedzielnych wycieczek z ojcem i rodzeństwem po okolicznych górach, Julius bardzo wczesnie zapalał miłością do przyrody. Już w wieku 12 lat posiadał bogaty zielnik i uczył się rysunku w szkole prowadzonej przez siostrę hrabiny Reden, Karolinę von Riedesel. W latach 1843-1845 uczył się sztuki preparatorskiej u nauczyciela Pohla w Sobieszowie (Hermsdorf) i łaciny u pastora Haupta w Bukowcu, następnie zaś pracował jako preparator w Kowarach-Podgórzu (Arnsberg), otrzymując obok niewielkiego wynagrodzenia utrzymanie. W roku 1845 rozpoczął naukę w Królewskim Instytucie Szkolnym w Bolesławcu (Bunzlau), gdzie do jego nauczycieli należał doktor →Karl Friedrich Robert Schneider, który zapoznał go z systematyką roślin.

Zdawszy w marcu 1847 roku końcowy egzamin, Gerhardt rozpoczął pracę jako nauczyciel pomocniczy w Kunicach (Kunitz) w powiecie legnickim. Poznał tu swoją przyszłą żonę, Emilię Gansel, córkę miejscowego kantora, i zawarł znajomość z kanto-

rem Emilem Postelem z pobliskich Prochowic (Parchwitz), botanikiem i entomologiem, w którego pracach znalazły się wyniki pierwszych botanicznych badań Gerhardta. Za namową Postela Gerhardt zaczął też kolekcjonować chrząszcze, stając się w krótkim czasie doświadczonym koleopterologiem.

W roku 1850 rozpoczął starania o posadę w ewangelickiej Vorstadt-Schule w Legnicy (Liegnitz). Próba lekcja wypadła do tego stopnia pomyślnie, że został wybrany z grona 22 kandydatów starających się o tę samą posadę. W roku 1852, odbywszy służbę wojskową i zapewniwszy sobie dostatecznie duże dochody, ożenił się z Emilią Gansel, z którą miał 8 dzieci. Po jej śmierci zenił się jeszcze dwukrotnie – w roku 1874 z Kunegundą Kranz i w roku 1882 z Laurą Pfeifer – ale obydwa te małżeństwa były bezdzietne.

Od roku 1855 Gerhardt pracował w Połączonych Ewangelickich Szkołach Miejskich w Legnicy, potem, od roku 1867, w Szkole Parafialnej U. L. Fr., a następnie, od roku 1882, w Hedwigschule. Prowadził też wycieczki botaniczne dla praktykantów aptekarskich i prelekcje w legnickim Towarzystwie Ogrodniczym, które wyróżniło go członkostwem honorowym. Do jego uczniów należeli m.in. →Eugen Schwarz, późniejszy wybitny entomolog pracujący w USA, i →Otto Penzig, późniejszy profesor botaniki w Genewie.

Wyniki badań botanicznych prowadzonych w okolicach Legnicy od końca lat 40-tych zawarł Gerhardt w ułożonym wg systemu Endlichera wykazie roślin z roku 1871, zaś wyniki jego badań koleopterologicznych uwzględnione zostały przez →Carla Wilhelma Letznera w jego wykazie śląskich chrząszczy z tego samego roku. Najważniejszą swą pracę o florze okolic Legnicy, która swym zasięgiem obejmowała też okolice Lubina (Lüben), Ścinawy (Steinaw), Wołowa (Wohrlau), Środy Śląskiej (Neumarkt), Strzegomia (Striegau), Jawora (Jauer), Złotoryi (Goldberg) i Chojnowa (Haynau), opublikował Gerhardt w roku 1885. Obok roślin naczyniowych zbierał też okazy grzybów, które przysyłał →Wilhelmowi Gottliebowi Schneiderowi i →Josephowi Schroeterowi. Jeden z jego zielników w roku 1877 otrzymała w darze Szkoła Rolnicza w Legnicy, drugi – zawierający dokumentację wykazu z roku 1871 i okazy zebrane w latach 1871-1880 – w roku 1892 kupiła Miejska Szkoła Realna w Legnicy.

Po śmierci Letznera Gerhardt ukończył pracę nad drugim wydaniem jego spisu śląskich chrząszczy, a później opracował również jego trzecie wydanie. Od roku 1891 rozszerzył obszar swych badań koleopterologicznych i zajął się również chrząszczami z okolic Wlenia (Lähn) i Bukowca. Gdy w roku 1894 przechodził na emeryturę, jego kolekcję chrząszczy kupiły władze miejskie Legnicy. Po połączeniu z li-

czącym 2 tys. gatunków zbiorem Maxa Kossmanna całość liczyła ok. 8 tys. gatunków i ponad 120 tys. okazów.

Choć w wykazie członków Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny Gerhardt figurował od roku 1854, jego członkiem-korespondentem był już najprawdopodobniej w roku 1849. Od roku 1868 był też członkiem Verein für Schlesienschen Insektenkunde, które z okazji jego 80-tych urodzin nadało mu godność członka honorowego, a poza tym był współzałożycielem Legnickiego Towarzystwa Nauczycielskiego i Śląskiego Towarzystwa Pestalozziańskiego. Chociaż od roku 1905 nie wyruszał już na wycieczki terenowe, do końca życia żywo interesował się botaniką i entomologią. Zmarł po krótkiej chorobie 18 listopada 1912 roku w Legnicy.

Jako botanik upamiętniony został przez swego ucznia E. Figerta w nazwach *Carex gerhardti* i *Rubus gerhardti*, zaś jako entomolog – m.in. w nazwach *Ceutorrhynchus gerhardti* Schultze, *Eudectus gerhardti* Pietsch, *Limnebius gerhardti* Heyd, *Notaris gerhardti* Letzner (= *aterimus* Hampe) i *Olibrus gerhardti* Flach.

Ważniejsze publikacje: Zur Flora des Kunitzer Sees. *Liegnitzer Stadtblatt*, 1850; Standortsangaben von selteneren Pflanzen. *Jber. SGVK* 29, 1851; Ein ungeflügelter Malthodes. *Stett. Entom. Zeitung* 24, 1863; Über die grösseren deutschen Arten des *Limnebius*. *Berl. Entom. Zeitschr.* 10, 1866; Die Wasserkäfer der weissen Wiese im Riesengebirge. *Ibid.* 13, 1869; Verzeichnis der bei Liegnitz wildwachsenden, eingebürgerten oder häufig kultivierten Gefäss-Pflanzen. Liegnitz 1871; Nova Flora von Liegnitz. *Jber. SGVK* 52, 1875; Über die Grundseen bei Arnsdorf. *Ibid.*; Zur Gruppe A der Rottenbergschen *Laccobius*-Arten. *Zeitschr. f. Entom. N. F.* 6, 1877; Über Herbst- und Winterkäfer. *Ibid.* 7, 1879; Flora von Liegnitz zugleich Exkursionsflora von Schlesien. Liegnitz 1885; Das Riesengebirge und seine Käfer. *Wand. Riesengeb.* 7, 1887; Beiträge zur Unterscheidung unserer schlesischen *Coeliodes*-Arten aus der Gruppe *Coeliodes quercus*. *Zeitschr. f. Entom. N. F.* 14, 1889; Fortsetzung des C. Letznerschen Verzeichnisses der Käfer Schlesiens. *Ibid.* 15, 1890; Fortsetzung und Schluss des C. Letznerschen Verzeichnisses der Käfer Schlesiens. *Ibid.* 16, 1891; Summarisches Verzeichnis der Käferarten Schlesiens sowie derer von Europa und Deutschland. *Ibid.*; *Poa figerti* (*nemoralis* x *compressa*) nov. hybr. *Jber. SGVK* 70, 1892; Neue Varietäten bekannter und neuer Fundorte seltener schlesischer Käfer. *Zeitschr. f. Entom. N. F.* 18, 1893; Neuheiten der schlesischen Koleopteren-Fauna aus den Jahren 1893-1906. *Zeitschr. f. Entom. N. F.* 19-32, 1894-1907; Neue Fundorte seltenerer schlesischer Käfer aus den Jahren 1893-1906. *Ibid.* 20-32, 1895-1907; Der Wasserwald bei Kaltwasser. Eine koleopterologische Skizze. *Ibid.* 22, 1897; Der Kunitzer See mit seiner Möweninsel. W: Bunte Bilder aus dem Schlesierlande. Breslau 1898; Ein Beitrag zur Kenntnis der schlesischen Orthopteren. *Zeitschr. f. Entom. N. F.* 27, 1902; Beitrag zur Kenntnis einiger *Ernobius*-Arten aus der Gruppe des *nigrinus* Er. *Ibid.* 30, 1905; Neu-

heiten der schlesischen Koloepieren-Fauna aus den Jahren 1907-1911. *Jahresh. Ver. f. Schles. Insektenk.* 1-5, 1908-12; Neue Fundorte seltenerer schlesischer Käfer aus den Jahren 1907-1911. *Ibid.* 1-3, 5, 1908-12; Verzeichnis der Käfer Schlesiens preussischen und österreichischen Anteils geordnet nach dem Catalogus coleopterorum Europae vom Jahre 1906. Berlin 1910.

Źródła: Neumann H., *Naturwissenschaftliche Heimathefte*, H. 1, 1929, s. 70-116 (bibliografia); Pax-Pflanzenwelt, s. 14; Pax-Tierwelt, s. 14-15 (portret).

GERHARDT KARL ABRAHAM

(1738-1821)

**Znawca i systematyk minerałów,
założyciel Akademii Górniczej w Berlinie**

Urodził się 26 lutego 1738 roku w Gorzycy (Lerchenborn) koło Lubina (Lüben) w rodzinie Wolfganga Abrahama Gerhardta. Po ukończeniu miejscowej szkoły zaczął na Uniwersytecie we Frankfurcie nad Odrą studiować fizykę i mineralogię. Z tą ostatnią związana była jego rozprawa „De Granatis Silesiae et Bohemiae”, na podstawie której uzyskał w roku 1760 stopień doktora filozofii. W latach studiów, podczas toczącej się właśnie wojny siedmioletniej, służył w oddziałach sanitarnych, pracując m.in. w lazarecie polowym koło Sarbinowa.

Dzięki tej służbie poznał lekarza przybocznego Fryderyka II i dyrektora Collegium Medico-Chirurgicum, Johanna Theodora Ellera. Zachęcony przez niego rozpoczął studia medyczne w Berlinie, otrzymując w roku 1763 stopień doktora medycyny na podstawie pracy „Die Bärentraube (*Arbutus uvae ursi*) chemisch und medizinish betrachtet”. Uzyskawszy jeszcze w tym samym roku akceptację, pracował do roku 1793 jako praktykujący lekarz, opublikował kilka prac związanych z zagadnieniami medycznymi, jednak jego największą miłością pozostały badania fizyczne i mineralogiczne. Rozległej wiedzy w tych dziedzinach zawdzięczał powo-

łanie w roku 1768 na stanowisko radcy górniczego i członka Akademii Nauk w Berlinie.

Jeszcze w tym samym roku udał się wraz z radcą finansowym Reichardtem na Górny Śląsk, by zbadać możliwości rozwoju tutejszego górnictwa. Po powrocie z tej podróży wziął udział w opracowaniu wydanego w roku 1769 „Revidierten Bergordnung für das souveräne Herzogtum Schlesien und die Grafschaft Glatz”, rok później zaś, po podróży do Freibergu, gdzie zapoznał się z organizacją i systemem kształcenia tamtejszej Akademii Górniczej, zajął się organizacją podobnej uczelni w Berlinie, w której miano jednak wykładać również architekturę i leśnictwo. Prace te zapewniły mu awans na nadradcę górniczego i rachunkowego, a zarazem komisarza pruskiej administracji górniczo-hutniczej.

Praca w administracji górniczej, działalność pedagogiczna w dziedzinie mineralogii, metalurgii oraz technologii chemicznej i mechanicznej, a ponadto kierownictwo urządzonego w jego domu laboratorium dawały mu wiele okazji do prowadzenia badań, które w roku 1773 zaowocowały pierwszym tomem „Przyczynków do chemii i historii minerałów”. W wydanym trzy lata później tomie drugim Gerhardt zamieścił swoje nowatorskie spostrzeżenia związane ze strukturą i pochodzeniem węgla kamiennego, a ponadto przedstawił nową systematykę minerałów, która, w przeciwieństwie do większości ówczesnych systemów opartych na sztucznych założeniach, opierała się na ich właściwościach chemicznych. Trzeba też dodać, że wyraźnie rozgraniczał skały osadowe od wulkanicznych i był zdecydowanym przeciwnikiem neptunizmu →Wernera.

W uznaniu zasług w roku 1779 otrzymał tytuł tajnego radcy górniczego, a w roku 1786 awansowano go do rangi tajnego nadradcy finansowego, wojennego i dominialnego. Liczne obowiązki urzędowe nie przeszkodziły mu jednak w kontynuowaniu jego prac badawczych i pracy pisarskiej, której owocem był m.in. przekład z francuskiego dzieła Jarsa o najsłynniejszych hutach, stalowniach, walcowniach i kopalniach. Gerhardt nie tylko dołączył do tego dzieła liczne własne uwagi i komentarze, ale i całość uzupełnił później dwoma kolejnymi, bogato ilustrowanymi tomami. W latach 1781-82 w dwutomowym „Zarysie historii królestwa minerałów” spróbował poszerzyć wiedzę mineralogiczną rozważaniami na temat natury i genezy minerałów oraz przemysleniami dotyczącymi procesów powstawania i przekształcania się gór.

Poza większymi pracami, publikował również mnóstwo artykułów w wydawnictwach Akademii Nauk w Berlinie i Berlińskiego Towarzystwa Przyrodniczego oraz w „Chemischen Annalen” Crella i „Magazin für Naturkunde Helvetiens” Höpfnera. Był nie tylko członkiem Akademii Nauk w Berlinie,

ale i Akademii Nauk w Monachium (München), Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników, Towarzystwa Ekonomicznego w St. Petersburgu, towarzystw przyrodniczych w Berlinie, Frankfurcie i Halle oraz rycerzem Orderu Czerwonego Orła.

Od roku 1761 był żonaty z Zofią Luizą Walther, z którą miał syna Johanna Karla Ludwiga, późniejszego starostę górniczego. Po śmierci pierwszej żony żył samotnie przez 11 lat, a następnie, w roku 1796, ożenił się z wdową Margaretą Katarzyną Eleonorą Büsching, z domu Reinbeck.

W roku 1810, po powstaniu Uniwersytetu Berlińskiego, Akademię Górniczą rozwiązano i Gerhardt musiał przejść w stan spoczynku. W roku 1818 uroczyste obchodzono jego 50-lecie pracy w służbie państwowej połączone z 80 urodzinami. Zmarł 9 marca 1821 roku w Berlinie. Jego kolekcja mineralogiczna stanowi dziś część zbiorów Muzeum Przyrodniczego Uniwersytetu Humboldta w Berlinie. W roku 1998 na domu przy Grünstrasse 27 w Berlinie, w którym Gerhardt mieszkał w latach 1790-1821, umieszczono pamiątkową tablicę.

Ważniejsze publikacje: Triga dissertationum physico-mediearum. Berolini 1763; *Materia medica oder Lehre von den rohen Arzneimitteln*. Berlin 1766; *Observations physiques et mineralogiques sur les Montagnes de la Silésie*. *Nouv. Mém. l'Acad. Roy. Berlin*, 1771; *Suite des observations sur les Montagnes de la Silésie et du Comté de Glatz*. *Ibid.*; *De l'action de l'électricité sur le corps humain et de son usage dans les paralysies*. *Ibid.*, 1772; *Beiträge zur Chymie und Geschichte des Mineralreichs*. 2 Bde. Berlin 1773-76; *Mémoire sur les Principes de la Tourmaline*. *Nouv. Mém. l'Acad. Roy. Berlin*, 1777; *Jars. G. Metallurgische Reisen zur Untersuchung und Beobachtung der vornehmsten Eisen-, Stahl-, Blech- und Steinkohlen-Werke in Deutschland, Schweden, Norwegen, England und Schottland von Jahr 1757-1768*. Aus dem Französischen übersetzt und mit Anmerkungen begleitet. 4 Bde. Berlin 1777-85; *Beobachtungen und Muthmassungen über den Granit und Gneis*. Berlin 1779; *Versuch einer Geschichte des Mineralreichs*. 2 Bde. Berlin 1781-82; *Über die Entstehung der faserigen Stein- und Erz-Arten*. *Schriften Ges. Naturf. Freunde* 4, 1783; *Über den Porphy*. *Ibid.* 5, 1785; *Über Dendriten in Chalcedon und Agat*. *Ibid.*; *Mineralogische Beobachtungen über die Gegenden Gross-Wanderitz, Nickelstadt und Klosterwahlstadt an der Katzbach*. *Ibid.* 6, 1785; *Grundriss des Mineralsystems zu Vorlesungen*. Berlin 1786; *Mémoire servant à l'histoire des mines de plomb et d'argent des environs de Tarnowitz et Beuthen*. *Nouv. Mém. l'Acad. Roy. Berlin*, 1786; *Über die Umwandlung und den Übergang einer Stein- und Erdart in die andere*. Berlin 1788; *Über die Umstände, auf welche man bei neuen Berg- und Hütten-Anlagen sehen muss*. *Samml. Deutsch. Abh.*, 1792-97; *Muthmassung über die Kristallisierung der primitiven Gebürge*. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1812-13; *Über das Kalksteinlager zu Reichenstein*. *Ibid.*; *Mineralogische Bemerkungen*. *Ibid.*; *Beobachtungen über die in Kristallen und Kristallmassen eingeschlossenen fremden Körper*. *Ibid.*; 1814-15; *Beiträge zur Geschichte des Weisssteins, des Felsit und anderer verwandter Arten*.

Ibid.; *Über die Bildungsart der zusammengekitteten und conglomerirten Steinarten*. *Ibid.*, 1816-17; *Über Kreide- und Feuersteinlager auf der Insel Rügen, nebst allgemeinen Bemerkungen über die Bildung der Kreide und Feuersteine*. *Ibid.*

Źródła: *Berner-Landsleute*, s. 100; *Daber R., Geohistorische Blätter* 1, 1988, s. 81-93 (portret, bibliografia); *Döring H., AEWK, Sect. 1, Th. 60, 1855*, s. 476-477; *DSMBM* 4, 1821, s. 393-394; *Gümbel C. W., ADB* 8, 1878, s. 772-773; *Perlick-Bergleute*, s. 91-92, 250; *Serlo W., Bergmannsfamilien XI. Glückauf* 45, 1928, s. 1513-1514.

GERSDORF ADOLF TRAUGOTT VON

(1744-1807)

Założyciel Górnołużyckiego Towarzystwa Naukowego

Pochodził ze starego łużyckiego rodu szlacheckiego. Urodził się 20 marca 1744 roku w Rengersdorfie koło Zgorzelca (Görlitz) w rodzinie pułkownika Karla Ernsta von Gersdorf i jego żony, Johanney Eleonory, z domu von Richthofen. Po śmierci ojca jego matka wyszła za mąż za kuzyna swego męża, generała Karla Augusta von Gersdorf. Adolf Traugott Gersdorf uczył się początkowo w jego domu pod kierunkiem guwernerów, potem zaś w gimnazjum w Zgorzelcu, by w roku 1763 rozpocząć studia na Uniwersytecie w Lipsku. Do jego nauczycieli należeli tam Christian Fürchtegott Gellert, Johann Heinrich Winckler, Johann August Ernsti i Johann Christian Daniel von Schreber.

Ukończywszy w roku 1766 studia ze stopniem magistra, Gersdorf zajął się zarządzaniem swym majątkiem: wsiami Świecie (Schwerta) i Wolmierz (Volkersdorf), które jako legat otrzymał już w wieku 5 lat, oraz miasteczkiem Pobiedna (Wigandsthal), które kupił od swego brata w roku 1756 wraz z położoną w pobliżu posiadłością Unięcice (Meffersdorf, dziś część Pobiednej). Tam w roku 1767 rozpoczął bu-

dowę swojej rezydencji, którą zaprojektował Konrad Gotthelf Rothe, nadworny architekt z Drezna. Choć jej budowa ukończona została w roku 1768, prace wykończeniowe trwały jeszcze w latach 70-tych, a sam Gersdorf, który w roku 1770 ożenił się z Rachelą Henriettą von Metzradt z Budziszyna, zamieszkał w niej dopiero w roku 1789, po sprzedaży Rengersdorfu.

Gersdorf był jednym z najwybitniejszych przedstawicieli Oświecenia na Górnych Łużycach, zwolennikiem poglądów Herdera, Pestalozziego i Rousseau. W przeciwieństwie do wielu przedstawicieli ówczesnej arystokracji lużyckiej, dostrzegał złe strony feudalnych stosunków produkcji i w latach 1779-80 rozpoczął pierwszy etap reformy agrarnej, uwalniając zagrodników z Pobiednej z osobistego poddaństwa (ze względu na brak zgody pozostałych członków rodziny nie było to możliwe w Rengersdorfie). Wprowadził też w swym majątku obowiązek wykorzystania każdego skrawka ziemi, zlikwidował ugory, wprowadził karmienie bydła w oborach i załázky mechanizacji, uruchamiając m.in. w roku 1786 pierwszą młockarnię. Wspomagał swoich zagrodników w latach nieurodzaju, urządzał stołówki dla biednych, wprowadził obowiązek szkolny dla wiejskich dzieci i udzielał pomocy ubogim uczniom i studentom.

Interesował się mineralogią (korespondował m.in. z Johannem Friedrichem Wilhelmem von Charpentierem i →Abrahamem Gottlobem Wernerem), botaniką, astronomią i meteorologią. Był zapalonym badaczem gór i na przełomie XVIII/XIX w. należał do najwybitniejszych znawców Karkonoszy i Gór Izerkich. W roku 1786 wraz z →Karlem Andreasem von Meyer-Knonow i malarzem Christophem Nathe wyruszył na wyprawę w Alpy, gdzie był świadkiem zdobycia szczytu Mont Blanc przez Paccarda.

Swoje zbiory mineralogiczne i florystyczne wraz z bogatą biblioteką umieścił w swym pałacu w Unięcicach, gdzie prowadził też, zafascynowany nową nauką o elektryczności, doświadczenia z maszynami elektrostatycznymi. Dzięki jego doświadczeniom z piorunochronami wynalazek ten, po przełamaniu początkowych oporów, dość szybko rozpowszechnił się na Łużycach.

Choć w wiecnie zapracowany Gersdorf nie mógł się poszczycić nazbyt wielkim dorobkiem pisarskim, w roku 1776 Uniwersytet w Wittenberdze nadał mu godność doktora honoris causa. Dziedzictwo, jakie pozostawił po sobie w miejsce dorobku pisarskiego, zakładając w roku 1779 wraz z Karlem Gottlobem von Antonem, badaczem dziejów i języka Serbów Łużyckich, i Karlem Antonem Gottlobem von Schachmannem, artystą i numizmatykiem, Oberlausitzische Gesellschaft zur Beförderung der Natur- und Geschichtskunde, okazało się niezwykle trwałe. W latach 1779-1803 towarzystwo to miało ogółem 109 człon-

ków. W roku 1801 Gersdorf z Antonem połączyli swoje prywatne księgozbiory oraz zbiory naukowe i zapisali je założonemu przez siebie towarzystwu, które istnieje do dziś pod nazwą Oberlausitzer Gesellschaft der Wissenschaften.

Adolf Traugott Gersdorf zmarł w Unięcicach 16 czerwca 1807 roku. Zgodnie z jego ostatnią wolą spoczął pod skromnym nagrobkiem wśród swych zmarłych zagrodników na cmentarzu w Pobiednej.

Ważniejsze publikacje: Beschreibung eines Blitzstrahls in Flinsberg. W: B. G. Kretzschmar, Nachlese oberlausitzischer einheimischer und auswärtiger Nachrichten, Zittau 1765; Versuch die Höhe des Riesengebirges, wie auch verschiedener anderen Berge und Oerter durch barometrische Abmessungen zu bestimmen. Leipzig 1772; Von der Puzzolane und deren nützlichem Gebrauche zu allerhand Arten von Bau-Anlagen: Nebst einigen Anmerkungen und einem Nachtrage des Übersetzers. Aus dem Französischen übersetzt von A. T. Gersdorf. Dresden 1784; Schreiben des Herrn Bourrit an die Mis Craven, über zwo Reisen auf den Gipfel des Mont-Blanc, eine durch den Herrn Professor von Saussüre, die andere durch den Herrn Chevalier von Beausoix: Nebst der Beschreibung einer Reise, welche Herr Bourrit über das berühmte Eismeer des Montanverts nach Piemont gemacht hat. Aus dem Französischen übersezt, mit Anmerkungen von A. T. von Gersdorf. Dresden 1787; Über meine Beobachtungen der atmosphärischen Electricität zu Meffersdorf in der Oberlausitz, Lausitz, Schlesien und den umliegenden Gegenden. Freyberg 1804; Eine neue merkwürdige Beobachtung über die verschiedenen Arten der Electricität, welche fein gepulverte färbende Substanzen durchs Durchpudern für sich, und in Verbindung mit einander, als Gemenge, annehmen. *Annalen der Physik* 17, 1804.

Wybrane źródła: Bena W., Polskie Górnice Łużyce, Zgorzelec 2003, s. 353-356, 511, 546-549; DSMBM 4, 1821, s. 397; Döring H., AEWK, Sect. 1, Th. 61, 1855, s. 467; Lemper E. H., NDB 6, s. 319-320; Pax-Wirbeltierfauna, s. 86; Sochacka I., Wizja rozwoju rolnictwa w działalności Górnoluzyckiego Towarzystwa Naukowego w Zgorzelcu, *Rocznik Lubuski* 28, 1, 2002, s. 99-109.

GEYER JULIUS (GYULA)

(1828-1900)

Badacz przyrody Gemeru, Spiszu i Tatr

Urodził się 15 września 1828 roku w Bielsku (Bieltitz) w rodzinie tkacza. W roku 1840 przeprowadził się z rodziną na Spisz, do Lubicy koło Kieżmarku. Po ukończeniu nauki w gimnazjum w Kieżmarku wziął w latach 1848-49 czynny udział w walkach po stronie węgierskich rewolucjonistów i był ciężko ranny w starciu pod Buszowcami koło Spiskiej Beli.

Od roku 1850 pracował jako prywatny nauczyciel w różnych miejscowościach na Spiszu i Orawie, potem, w latach 1858-59, studiował w Wiedniu nauki przyrodnicze pod kierunkiem m.in. koleopterologa

Ludwiga Redtenbachera, dyrektora Dworskiego Gabinetu Przyrodniczego, i lepidopterologa Josefa Johannanna Manna.

Po powrocie na Spisz pracował od roku 1859 jako profesor historii naturalnej w gimnazjum ewangelickim w Rożnawie, skąd w roku 1871 przeniesiony został na podobne stanowisko w Spiskiej Nowej Wsi.

Zachęcany przez pracowników Instytutu Meteorologicznego w Wiedniu, już w Rożnawie zajął się Geyer obserwacjami zoo- i fitofenologicznymi, które kontynuował później w Spiskiej Nowej Wsi. Wyniki tych obserwacji zamieszczał głównie w węgierskich czasopismach przyrodniczych. Obok fenologii zajmował się też faunistyką, szczególną uwagę poświęcając motyłom, chrząszczom i błonkówkom, które obserwował i zbierał na obszarze Gemeru i Spiszu. Jego zbiory błonkówek z okolic Rożnawy oznaczał dipterolog Ferdinand Kowarz. Informacje o zbiorach Geyera podał Lajos Ainger-Abafi w pracy „A lepéskész története Magyarországon” z roku 1898.

Prócz tego Geyer zajmował się zagadnieniami ochrony przyrody, zwłaszcza lasów, obserwacjami trzymanych w niewoli świstaków, zaś w roku 1892, gdy w wyjątkowo zimnym lipcu zaczęły w Tatrach ginać owce, również obserwacjami meteorologicznymi. Od roku 1874 był członkiem Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego, pracując w nim w latach 1879-99 jako członek redakcji „Jahrbuch des Karpathenvereins”, członek zarządu i członek komisji muzealnej.

W roku 1876 współpracował przy zakładaniu Muzeum Podtatrzańskiego w Popradzie, którego zbiory zoologiczne wzbogacił w ciągu następnych lat wieloma okazami. W roku 1881 pisał o zadaniach tego muzeum i projekcie otwarcia izb regionalnych w wielu miejscowościach na Spiszu. Po długich latach owocnej pracy pedagogicznej w roku 1898 przeszedł w stan spoczynku. Zmarł 28 września 1900 roku w Spiskiej Nowej Wsi (Spišská Nová Ves, Zipser Neudorf).

Ważniejsze publikacje: Adalékok Rozsnyó vidékének Faunájához s Flórájához és lebtani töredékek. *Magy. Orv. Termvizsg.* 13, 1869; Zoophaenologische Beobachtungen. *Jahrb. Ung. Karpathenver.* 2-3, 1875-76; Schutz dem Walde und seiner nützlichen Bewohnern. *Zipser Bote* 44-47, 1876; Kleiner Beitrag zum Karpathen-Museum. *Zipser Bote* 15, 1881; Das Murmeltier des Karpatengebirges. *Jahrb. Ung. Karpatenver.* 12, 1885; Beiträge zur Physiologie des Alpen-Murmeltieres (*Arctomys marmota* L.). *Ibid.*; Meteorologisches. *Zipser Bote* 35, 1892.

Źródła: Ainger-Abafi L., *Rovartani Lapok* 14, 1907, s. 47-49; Kolečka Z., *Zprávy Českosl. Spol. Entom.* 17, 1981, s. 70-71; Paryski-Paryska, s. 321.

GLOCKER ERNST FRIEDRICH

(1793-1858)

Profesor geologii Uniwersytetu Wrocławskiego

Urodził się 1 maja 1793 roku w Stuttgarcie. Pierwsze nauki pobierał w swym rodzinnym mieście. W roku 1810 rozpoczął studia filozoficzne i teologiczne na Uniwersytecie w Tybindze. Po ich ukończeniu poświęcił się służbie kościelnej, wkrótce jednak obudziło się w nim zamiłowanie do nauk przyrodniczych, wobec czego powrócił na uniwersytet, gdzie najpierw zajął się botaniką, później zaś zwrócił się w stronę mineralogii. Studia te kontynuował w Halle, zaś w roku 1818 przybył do Wrocławia (Breslau), gdzie znalazł posadę nauczyciela nauk przyrodniczych.

W roku 1821 napisał zarys mineralogii do użytku szkolnego, drobne artykuły publikował też wówczas w czasopiśmie „Isis” Lorenza Okena, jednak drogę do kariery akademickiej otwarła mu dopiero napisana pod kierunkiem →prof. Treviranusa praca o oddziaływaniu światła na rośliny. W roku 1823 habilitował się na Uniwersytecie Wrocławskim na podstawie pracy „De gemmis Plinii, imprimis de Topazio”. Od roku 1824 był prorektorem i profesorem Gimnazjum Marii Magdaleny we Wrocławiu, a jednocześnie w charakterze docenta prywatnego prowadził na Uniwersytecie Wrocławskim zajęcia obejmujące ogólną i specjalną oryktognozę (tj. mineralogię) oraz historię zmian powierzchni Ziemi.

W roku 1825 został profesorem nadzwyczajnym, zaś w roku 1832, po odejściu →Henricha Steffensa, został profesorem zwyczajnym mineralogii oraz dyrektorem Gabinetu Mineralogicznego. Oprócz geognozi wykładał też krystalografię i podejmował w swych wykładach takie tematy, jak historia i fizyka minerałów, ogólna fizyka skał, zagadnienia rud metali, nowoczesne osiągnięcia mineralogii, oryktografia śląska, rewolucje wodne na kuli ziemskiej i inne. Poza działalnością akademicką zajmował się również, na ogół w okresie wakacji, mineralogicznymi i geognostycznymi badaniami Śląska oraz sąsiednich krain. Przemierzył wielokrotnie Śląsk wraz z Sudetami, Łużyce, Morawy, a choć Gabinet Mineralogiczny Uniwersytetu Wrocławskiego pod jego kierownictwem nie poszerzył swych zbiorów w stopniu, który byłby godny uwagi, on sam był gorliwym kolekcjonerem minerałów oraz skamieniałości i zgromadził podczas swych wędrówek prywatny zbiór liczący ponad 16 000 okazów minerałów oraz tysiące okazów skał, skamieniałości i eratyków. Opisał 9 odkrytych przez siebie nowych minerałów – stilpnomelan, cyanotrichit, halotrichit, edenit, fenikochroit, mendipit, seladonit, apjohnit i chalkostibit – i nadał nowe, używane do dziś nazwy 6 innym minerałom – pirargyrytowi, nitronatrytowi, halitowi, arsenopiry-

towi, sepiolitowi i sfalerytowi. Łącznie daje to nie pobity przez żadnego z pozostałych wrocławskich mineralogów rekord 15 nowych nazw wprowadzonych do piśmiennictwa mineralogicznego. Pierwszy z wymienionych mineralów – znaleziony koło Złotych Gór (Zlaté Hory, Zuckmantel) stilpnomelan – jest często przytaczany w literaturze czeskiej jako pierwszy nowy minerał z austriackiego Śląska. Poza wspomnianymi nazwami mineralów Glocker wprowadził też do geologii wiele nowych pojęć petrograficznych, m.in. oksykeryt, ozokeryt, sacharyt i teratolit, oraz stratygraficzne pojęcie łupków menilitowych.

W maju 1830 roku Glocker przyjęty został w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Matrikel No. 1345), otrzymując przydomek „Volkman” nawiązujący do nazwiska →Georga Antona Volkmana. Opublikował szereg prac, którymi wniósł niemały wkład w znajomość Śląska pod względem geologicznym, jednakże jego wiedza mineralogiczna zdecydowanie przewyższała paleontologiczną. W latach 1833-41 wydawał „Mineralogische Jahreshefte”, ponad 50 artykułów zamieścił w najbardziej liczących się

w jego czasach czasopismach przyrodniczych, a ponadto zajmował się historią badań geologicznych na Śląsku. Jego praca „Synopsis Mineralium” była tabelarycznym ujęciem wszystkich znanych wówczas minerałów wraz z wszystkimi synonimami i odmianami ich nazw. Próbował w niej, podobnie jak Breithaupt i Necker, wprowadzić do mineralogii łacińskie nazewnictwo binominalne, jednakże próba ta nie spotkała się z żadnym godnym uwagi oddźwiękiem.

Był typowym starym kawalerem, w kontaktach towarzyskich uchodził za dziwaka i dopuszczał się różnych ekscesów. Doszło w końcu do tego, że grożące mu w roku 1854 dochodzenie zostało umorzone pod warunkiem, że zrezygnuje ze swego akademickiego stanowiska. Odtąd mieszkał częściowo w Halle, częściowo zaś w Zgorzelcu (Görlitz), gdzie był aktywnym członkiem miejscowego Towarzystwa Przyrodniczego, a przez pewien czas pełnił również funkcję kustosa jego zbiorów. Jego ostatnią, niezwykle doniosłą pracą był geologiczny opis Górnych Łużyc wydany w roku 1857. Dużą część swych bogatych i cennych zbiorów podarował Uniwersytetowi w Stuttgarcie, za co uhonorowany został wirtemberskim Orderem Fryderyka. Pozostałą część chciał początkowo odstąpić Towarzystwu Przyrodniczemu w Zgorzelcu, gdy jednak rozmowy w tej sprawie nie przyniosły rezultatu, odstąpił je Uniwersytetowi w Tybindze w zamian za roczną rentę w wysokości 300 guldenów. W roku 1856 powrócił do Stuttgartu, gdzie zamieszkał ze swym bratem, również kawalerem. Zmarł w zapomnieniu 15 lipca 1858 roku.

Zbiory Glockera zachowały się do dziś w Tybindze i są największą zachowaną kolekcją śląskich minerałów. Nazwisko Glockera upamiętniał niegdyś glockeryt – minerał znaleziony po raz pierwszy koło Złotych Gór (dziś jest to schwertmannit).

Ważniejsze publikacje: Grundriss der Mineralogie. Nebst einem Anhang, ein Verzeichniss aller bis jetzt in Schlesien aufgefundenen Fossilien enthaltend. Breslau. 1821; Das Frankensteiner Gebirge. W: Beiträge zur mineralogischen Kenntniss der Sudetenländer insbesondere Schlesiens. H. 1. Breslau 1827; Das Kieselschiefergebirge bei Steine unweit Jordansmühl. Ibid.; Versuch einer Charakteristik der schlesisch-mineralogischen Literatur bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Breslau 1827; Über schlesischen Hyalith, besonders über einige neu entdeckte Formen desselben, sowie über dessen Vorkommen und Entstehen. *Nova Acta Leop.* 14, 1828; Handbuch der Mineralogie. 2 Bde. Nürnberg 1829-31; Versuch einer Charakteristik der schlesisch-mineralogischen Literatur von 1800 bis 1832. Breslau 1832; Mineralogische Jahreshefte. H. 1-7. Breslau 1833-41 [strona tytułowa 1 zesz. na il.]; Grundriss der Mineralogie mit Einschluss der Geognosie und Petrefaktenkunde. Nürnberg 1839; De Graphite moravice et de phaenomenis quibusdam originem Graphitae illustrantibus litterae. *Nova Acta Leop.* 18, Supl. 1, 1841; Über eine neue räthelhafte Versteinerung aus dem thonigen Sphärosiderit der Karpathensandsteinformation

im Gebiet der Beskiden. *Ibid.* 19, 2, 1842; Generum et specierum mineralium secundum ordinem naturales digestorum synopsis. Halae 1847; Basalt von Bieskau, von Eichau, Geschiebe von Münsterberg, Süßwasserquarz von Rothhaus. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 4, 1852; Über die nordischen Geschiebe der Oderebene um Breslau. *Nova Acta Leop.* 24, 1854; Neue Beiträge zur Kenntniss der nordischen Geschiebe und ihres Vorkommens in der Oderebene um Breslau. *Ibid.* 25, 1856; Geognostische Beschreibung der Oberlausitz. *Abh. Naturf. Ges. Görlitz* 8, 1857.

Źródła: Grodzicki-Historia, 16, 17, 267; Gümbel W. v., ADB 9, 1879, s. 238-240; Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 72; Musil R., Moravská geologie I, Universitas, č. 4, 1998, s. 9-10; Pater-Historia, s. 199; SP, s. 252, 262, 312, 366; Staňk-Mineralogie, s. 15-17; Völkel-Mineralogen, s. 45-52; Woźny E., SS, s. 292.

GLOGER CONSTANTIN WILHELM LAMBERT

(1803-1863)

Wybitny znawca śląskiej fauny

Urodził się 17 września 1803 w majątku Kaziszka (Kasischka) koło Karłowic Wielkich (Gross Karlowitz) w powiecie grodkowskim (Kreis Grottkau), gdzie jego rodzice, Franz Gloger i Johanna z domu Klar, zarządzali majątkiem ziemskim. Do roku 1813 pobierał lekcje prywatne, później, do roku 1823, uczęszczał do gimnazjum w Nysie (Neisse). Już w ostatnich latach nauki w gimnazjum cały wolny czas poświęcał na studia i badania przyrodnicze, a szczególnie na obserwowanie dziko żyjących zwierząt. Naukowe zainteresowania łączył z zamiłowaniem do polowań, dzięki którym zdobywał nowe okazy do swoich zbiorów. Obserwacje, które prowadził bez żadnej pomocy i wskazówek, przyniosły już wtedy wiele ciekawych i nowych dla nauki wyników, wykorzystanych przez niego w późniejszych pracach. Jednocześnie z zapałem zgłębiał wówczas pis-

ma przyrodnicze Arystotelesa i uczył się pilnie języków klasycznych, których znajomość okazała się mu później przydatną podczas prób unowocześnienia nazewnictwa zoologicznego.

Od roku 1823 studiował nauki przyrodnicze na Uniwersytecie Wrocławskim, interesując się głównie zoologią, a w jej obrębie przede wszystkim ptakami i ssakami. Mimo jego niezależności duży wpływ wywarli na niego profesorowie →Johann Ludwig Gravenhorst, →Adolf Otto i →Henrich Steffens. Na Uniwersytecie Berlińskim, gdzie pogłębiał swoją wiedzę, przyjaźnie odniósł się do jego zainteresowań profesor Lichtenstein, wybitny przyrodnik, założyciel berlińskiego ogrodu zoologicznego, który pozwolił mu korzystać bez ograniczeń ze zbiorów Muzeum Zoologicznego w Berlinie. Już w roku 1825 Gloger zaistniał jako autor pisząc artykuł o znalezionym przez siebie na Śląsku pierwszym okazy ryjówki karłowatej (*Sorex pygmaeus*), która wcześniej znana była wyłącznie z Syberii. Prowadząc badania w Karkonoszach stwierdził ponadto po raz pierwszy letni pobyt siwerniaka i drozda obroźnego na ich obszarze. W roku 1828, ciesząc się już sławą w niemal całej Europie, został przyjęty w poczet członków Towarzystwa Przyrodniczego w Berlinie, zaś dwa lata później, w maju 1830 roku, przyjęty został do Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Matrikel No. 1348), otrzymując przydomek „Schneider”.

W roku 1830 powrócił do Wrocławia (Breslau), gdzie na podstawie dysertacji „Disquisitionum de avibus ab Aristotele commemoratis” otrzymał stopień doktora filozofii i gdzie w roku 1833 wybrano go sekretarzem sekcji zoologicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej. W swoich pracach starał się dokonać krytycznego przeglądu znanych dotąd gatunków i ustalenia właściwej ich liczby przez zbadanie wpływu klimatu na różnicowanie wyglądu zwierząt w obrębie jednego gatunku. Zwalczał jednostronne i nienaukowe metody prowadzące do bezpodstawnego pomnażania liczby gatunków fauny, badał geograficzne rozprzestrzenienie poszczególnych gatunków zwierząt i skład gatunkowy fauny na różnych obszarach, a do tego skrupulatnie odnotowywał wszystkie zaobserwowane zjawiska w życiu i zachowaniu zwierząt. Jego przegląd kręgowców Śląska był niewielką, ale niezwykle nowatorską pracą, która znacząco wpłynęła na szereg innych prac tego rodzaju. Przez szereg lat był współpracownikiem Katolickiego Gimnazjum św. Macieja we Wrocławiu, w którym uczył przyrody.

W roku 1843 przeniósł się do Berlina, gdzie żył bez żadnych stałych dochodów, przy niewielkim wsparciu ze strony Muzeum Zoologicznego. Przez wiele lat bezskutecznie starał się o prawne uregulowanie ochrony przyrody, zwłaszcza ptaków, pisząc

na ten temat szereg artykułów w prasie codziennej i fachowej oraz w wydawanych przez siebie broszurach. Żadnych konkretnych wyników nie przyniósł również opracowany przez niego projekt ustawy o ochronie ptaków, nad którym mógł pracować dzięki trzyletniemu stypendium Ministerstwa Rolnictwa. Zmarł 30 grudnia 1863 roku w Berlinie.

Ważniejsze publikacje: Über den weissindigen Kreuzschnabel, *Loxia taenioptera*, als eigene Art. *Oken's Isis* 11, 1827; Über die auf dem Hochgebirge der Sudeten lebenden Säugetiere und die während des Sommers daselbst vorkommenden Vögel. *Ibid.*; Zur Naturgeschichte des weissindigen Kreuzschnabel, *Loxia taenioptera* Gloger. *Nova Acta Leop.* 9, 1828; Zur Synonymie der seltenen deutschen Walddrosseln. *Oken's Isis* 12, 1828; Einige Erfahrungen über das Variiren der Vögel. *Ibid.*, 1829; Über der Farben der Eier der Vögel. Ein teleologische Versuch. *Verh. Ges. Naturfor. Freunde in Berlin*, 1829; Das Abändern der Vögel durch Einfluss des Klima's. Breslau 1833; Schlesiens Virbelthier-Fauna: Ein systematische Überblick der in dieser Provinz vorkommenden Säugethiere, Vögel, Amphibien und Fische. Breslau 1833; Vollständiges Handbuch der Naturgeschichte der Vögel Europa's, mit besonderer Rücksicht auf Deutschland. I Theil. Breslau 1834; Das natürliche System der Thierwelt. Breslau 1840; Bruten tief im Spätjahre. *Journ. f. Ornith.* 1, 1853; Steinchen, Sand und Getreide im Magen eines der edelsten Raubvögel. *Ibid.*; Der Hühnerhabicht als Verfolger der Wiesel. *Ibid.*; Notiz über *Falco aesalon*. *Ibid.*; Notiz über *Ardetta minuta*. *Ibid.*; Das Fortschwimmen der Enten unter dem Wasser. *Ibid.*; Zwei Bruten jährlich. *Ibid.*; Das Nisten und die Nahrungsweise der Seidenschwänze, *Bombycilla*. *Ibid.* 2, 1854; Das zweimalige Brüten der *Gallinula chloropus*. *Ibid.*; Das Nisten von Seidenschwänzchen in Deutschland. *Ibid.*; Notiz über *Actitis hypoleucis*. *Ibid.* 4, 1856; Notiz über *Cinclus aquaticus*. *Ibid.*; *Charadrius morinellus* auf dem Riesengebirge. *Ibid.* 8, 1860; Notizen über *Bombycilla garrula* und *Loxia bifasciata*. *Ibid.*

Źródła: Gebhardt-Ornithologen, s. 114-115; Gebhardt L., NDB 6, 1964, s. 463-464; Grube E., ADB 9, 1879, s. 240-241; Kollibay P., Die Vögel der preussischen Provinz Schlesien, Breslau 1906, s. 8-10, 20 (portret); Nowack-Lexikon 4, 1840, s. 23-29; Pax-Tierwelt, s. 4-5, 8; Pax-Wirbeltierfauna, s. 77; Wiktor A., EW, s. 227.

GOEPPERT HEINRICH ROBERT

(1800-1884)

Wybitny znawca kopalnej flory

Jego rodzina pochodziła z Nysy (Neisse). Dziadek Goepperta, z zawodu szewc i oberzysta, otworzył w tym mieście słynną Bergapotheke, a ojciec, Heinrich Goepfert, założył aptekę w Szprotawie (Sprottau), gdzie 25 lipca 1800 roku urodził mu się syn, któremu nadano imiona Heinrich Robert. Pierwsze nauki pobierał on w rodzinnym mieście, w roku 1812 rozpoczął naukę w gimnazjum w Głogowie (Glogau), zaś w latach 1813-16 był uczniem Gimnazjum św.

Macieja we Wrocławiu (Breslau). Nie zdawszy matury, rozpoczął naukę zawodu w aptece ojca, przez rok pracował też w aptece dziadka w Nysie.

W roku 1821, uzyskawszy świadectwo dojrzałości, rozpoczął studia na Wydziale Medycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie, dzięki przyjaźni z →prof. Treviranusem, zainteresował się botaniką. Pod kierunkiem Treviranusa wykonał swoją pracę doktorską z dziedziny fizjologii roślin, „Nonnulla de plantarum nutritione”, jednak w roku 1824 został relegowany z uniwersytetu z powodu działalności w nielegalnej organizacji studenckiej. Udał się wówczas do Berlina i tam w styczniu 1825 uzyskał stopień doktora medycyny. Po powrocie do Wrocławia rozpoczął praktykę lekarską jako lekarz ogólny, chirurg i okulista, zaś we wrześniu 1827 roku habilitował się z botaniki i medycyny na podstawie rozprawy „De acidi hydrocyanici vi in plantis commentatio”.

W tym samym roku został konserwatorem Ogrodu Botanicznego, zaś w roku 1830 – nauczycielem patologii, terapii, farmakologii i sztuki wypisywania recept w Szkole Medyczno-Chirurgicznej we Wrocławiu. Jako lekarz zasłużył się miastu w roku 1831 podczas epidemii cholery. W tym samym roku został profesorem nadzwyczajnym Wydziału Medycznego Uniwersytetu Wrocławskiego, a w 1839 – profesorem zwyczajnym, wykładając zarówno dyscypliny medyczne, jak i botaniczne. W okresie pracy na Wydziale Medycznym dwukrotnie, w latach 1843/44 i 1848/49 pełnił obowiązki dziekana Wydziału Medycznego, zaś w roku 1846/47 obowiązki rektora Uniwersytetu Wrocławskiego.

W roku 1852, po odejściu →Neesa von Esenbeck, przeniósł się na Wydział Filozoficzny, gdzie, objąwszy kierownictwo Ogrodu Botanicznego, Zielnika i Katedry Botaniki, poświęcił się całkowicie botanice. Do jego uczniów należeli m.in. →Ferdinand Cohn, Hugo Conwentz, →Adolf Engler, →Gustav Wilhelm Körber, →Julius Milde, →Karl Gustav

Stenzel i → Rudolf von Uechtritz. W roku akademickim 1858/59 powierzono mu obowiązki dziekana Wydziału Filozoficznego.

Jego działalność naukowa obejmowała prawie wszystkie dziedziny botaniki. Pierwsze jego prace dotyczyły fizjologii roślin, jednak największe uznanie przyniosły mu badania w dziedzinie paleobotaniki, za ojca której uznaje się go w tym samym stopniu, co Brongniarta i Sternberga. Do zbierania okazów kopalnej flory namówił go → profesor Otto, który z zapalem zbierał kopalne szczątki zwierzęce. Z dobrym przyjęciem spotkała się już pierwsza praca Goepperta w dziedzinie paleobotaniki z roku 1836, poświęcona kopalnym paprociom. W roku 1840 stwierdził obecność komórek roślinnych w preparatach mikroskopowych sporządzonych z węgla kamiennego, co zakończyło definitywnie długoletnie spory dotyczące jego pochodzenia. Doświadczenia nad strukturą i pochodzeniem węgla, w których, podając liście roślin działaniu ciśnienia i temperatury bez dostępu powietrza, uzyskiwał uwęglone w różnym stopniu substancje, przyniosły mu odznaczenia niemieckich, brytyjskich i holenderskich towarzystw naukowych, m.in. Medal Cotheniusa i Medal Murchisona, zaś na wystawie światowej w Paryżu w 1867 roku otrzymał złoty medal za serię fotografii ilustrujących strukturę węgla kamiennego. Poza florą karbonu badał też flory innych okresów geologicznych, zwłaszcza trzeciorzędowych węgla brunatnych i bursztynow.

Przez szereg lat Goepfert zajmował się również dendrologią. Aż do późnej starości zachował bardzo osobisty stosunek do drzew, nie lubił, gdy ogrodnicy usiłowali piłami i nożycami korygować naturę i bardzo trudno było uzyskać jego zgodę na poważniejsze zabiegi lub wycięcie drzewa w Ogrodzie Botanicznym. Ogród zajmował szczególne miejsce w życiu Goepperta – dzięki jego pracy nabrał w nim znaczenia dział systematyki uporządkowany według zmodyfikowanego systemu Bartlinga-Endlichera, powstał zachowany do dziś profil skalny ilustrujący budowę geologiczną Zagłębia Wałbrzyskiego, pierwsze kwatery z roślinami alpejskimi, pierwsze grupy geograficzne reprezentujące główne formy roślinności kuli ziemskiej i bogata kolekcja dendrologiczna, na którą składały się pnie drzew i przekroje pni. Wielką zasługą Goepperta było też zniesienie wielu ograniczeń dotyczących zwiedzania ogrodu i przygotowanie 8 kolejnych wydań przewodnika po ogrodzie. Będąc farmaceutą i lekarzem Goepfert przywiązywał też dużą wagę do roślin użytkowych – w roku 1857 opublikował wykaz uprawianych w ogrodzie roślin użytkowych i urządził w jednej ze szklarni wystawę produktów roślinnych zestawionych z roślinami będącymi ich źródłem. Wystawa ta wzbudziła duże zainteresowanie, toteż Goepfert

rozmieścił w ogrodzie na stałe ok. 1000 słoików z wspomnianymi produktami w sąsiedztwie roślin szklarniowych i gruntowych. Liczba uprawianych w ogrodzie w jego czasach gatunków i odmian przekroczyła 12 tys. W roku 1868 ogród prowadził wymianę z 80 placówkami na całym świecie, a w roku 1883 – ze 130.

Agave geoppertiana Jacobi

W roku 1854 Goepfertowi udało się uzyskać salę Auditorium Chemicum, w którym umieścił bogaty zbiór pni, całych roślin, liści, owoców i nasion pochodzących z całego świata. W ten sposób powstało pierwsze na terenie Niemiec Muzeum Botaniczne, które jeszcze w okresie międzywojennym uważane było za jedno z najpiękniejszych w Europie. Pierwszy katalog zgromadzonych w nim kolekcji opublikował Goepfert już w roku 1856. Ponieważ sala, w której zostały umieszczone zbiory, była zbyt mała, by pomieścić szybko powiększającą się kolekcję, w roku 1872 (lub wg niektórych źródeł w 1878) Goepfert założył drugie muzeum, które nazwał Muzeum Ogrodu Botanicznego. Za jego życia nie miało ono stałej siedziby, lecz obejmowało ekspozycje rozproszone na terenie ogrodu i w należących do niego

pomieszczeniach. Zgodnie z katalogiem, który Goepfert opublikował na krótko przed swoją śmiercią, w zbiorach obydwu muzeów znajdowało się ok. 25 tys. eksponatów.

Od roku 1830 Goepfert był, nosząc przydomek „du Hamel”, członkiem Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Matrikel No. 1349). Pełnił w niej od roku 1863 funkcję adiunkta, a od roku 1880 – funkcję członka zarządu Sekcji Botanicznej. Od roku 1826 był aktywnym członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny, pełniąc w nim wiele funkcji, z funkcją prezesa włącznie. W roku 1875 w uznaniu zasług w kształtowaniu wrocławskich promenad i parków nadano mu honorowe obywatelstwo Wrocławia. Był dwukrotnie żonaty z córkami profesora Wilhelma Remera. Po śmierci pierwszej żony ożenił się z jej młodszą siostrą, Wilhelminą. Zmarł 18 maja 1884 roku. Pochowany został na wrocławskim cmentarzu św. Wawrzyńca.

Zbiory botaniczne i paleobotaniczne Goepperta zachowały się we Wrocławiu. Dublety jego zbiorów zielnikowych odnotowane są w herbariach w Berlinie i Budapeszcie. Jego dokonania na polu botaniki upamiętnione zostały w nazwach rodzajowych *Goepertia* Grisebach (Gentianaceae) i *Goepertia* Nees (= *Aydendron* Nees, Lauraceae) oraz nazwach gatunkowych *Agave goepfertiana* Jacobi, *Primula goepfertiana* Pax i *Salix goeperti* Andersson (= *S. hastata* L.). W lichenologii jego nazwisko upamiętnia *Placodium goepertianum* Körber. Prócz tego na jego cześć Ettingshausen nadał dwom roślinom kopalnym nazwy *Alloiopteris goeperti* i *Calamitina goeperti*, a →Meyer nadał kopalnemu gadowi i rybie nazwy *Lamprosauros goeperti* i *Cenchrodus goeperti*. Jego prawnuczka, urodzona w Katowicach (Kattowitz) Maria Goepfert-Mayer, prowadziła badania naukowe w Stanach Zjednoczonych i otrzymała w roku 1963 Nagrodę Nobla w dziedzinie fizyki.

Wybrane publikacje: Beschreibung des botanischen Gartens der Königlichen Universität Breslau. Breslau 1830; Die in Schlesien wildwachsenden officinellen Pflanzen. Progr. Med.-Chirurg. Lehranstalt. Breslau 1835; Systema filicum fossilium. *Nova Acta Leop.* 22, 1836; Bemerkungen über die fossile Flora Schlesiens. *Arch. f. Miner.* 9, 1836; De Floribus in statu fossili: Commentatio botanica. Wratislaviae 1837; De Coniferarum structura anatomica. Wratislaviae 1841; Über die fossile Flora der Quadersandsteinformation in Schlesien. *Nova Acta Leop.* 19, 1841; Die Gattungen der fossilen Pflanzen vergleichen mit denen Jetztwelt. 6 H. Bonn 1841-1846; Über die fossile Flora der Gypsformation zu Dirschel. *Nova Acta Acad. Leop.* 19, 1842; Übersicht der fossilen Flora Schlesiens. W: Flora von Schlesien 2 [red. F. Wimmer]. Breslau 1845; Über der fossile Flora der mittleren Juraschichten in Oberschlesien. *Übers. Arb. SGVK*, 1845; Zur Flora des Muschelkalks. *Ibid.*, 1846; Chronik alter Bäume und Sträucher in Schlesien. *Verh. Schles. Forstver.*, 1846; Index

palaeontologicus oder Übersicht der bis jetzt bekannten fossilen Organismen. A. Nomenclator palaeontologicus. 2 Bde. B. Enumerator palaeontologicus. Stuttgart 1848-49 [mit H. v. Meyer und H. G. Bronn]; Abhandlungen über Beschaffenheit und Verhältnisse der fossilen Flora in den verschiedenen Steinkohlen-Ablagerungen eines und desselben Reviers, begründet auf die Untersuchungen in dem Wiestein-Altwasser-Waldenburger Becken. *Verhandlungen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem*, 1849 [mit C. Ch. Beiner]; Monographie der fossilen Coniferen. *Ibid.*, 1850; Die fossilen Coniferen verglichen mit denen der Jetztwelt. Leyden 1850; Über die fossile Flora der alten Steinkohlen-Formation besonders in Schlesien. *Arch. f. Miner.* 23, 1850; Beiträge zur Tertiärflora Schlesiens. *Palaeontographica* 2, 1852; Fossile Flora des Übergangsgebirges. *Nova Acta Leop.* 22, 1852; Über die gegenwärtigen Verhältnisse der Paläontologie in Schlesien, so wie über fossile Cycadeen. W: Denkschrift der Schlesischer Gesellschaft für vaterländische Kultur bei ihrem 50jährigen Bestehen. Breslau 1853; Die Tertiärflora auf der Insel Java, nach den Entdeckungen des Herrn F. Junghuhn beschrieben und erörtert in ihren Verhältnisse zur Gesammtflora der Tertiärperiode. Gravenhage 1854; Die tertiäre Flora von Schosnitz in Schlesien. Görlitz 1855; Über Botanische Museen insbesondere über das an der Universität Breslau. Görlitz 1856; Über ein im hiesigen königl. botanischen Garten zur Erläuterung der Steinkohlen-Formation errichtetes Profil. Breslau 1856; Die offiziellen und technisch wichtigen Pflanzen unserer Gärten insbesondere des botanischen Gartens zu Breslau: eine gedrängte Übersicht derselben unter Angabe ihrer systematischen Stellung, ihres Gebrauchs und Vaterlandes. Görlitz 1857; Flora der silurischen, der devonischen und Unterkohlenformation. *Nova Acta Leop.* 27, 1859; Nachweis der Verbreitung der Tertiärflora im Polarkreise auf den Aleuten, Grönland und Kamtschatka und ihre Übereinstimmung mit unseren mittleren miocänen. *Mem. Acad. Imp. Sci. St. Petersburg* 7 Ser. 2, 1860; Über *Aphylostachys*, eine neue fossile Pflanzengattung aus der Gruppe der Calamarien, sowie über das Verhältniss der fossilen Flora zu Darwin's Transmutations-Theorie. *Nova Acta Leop.* 32, 1865; Über die fossile Flora der permischen Formation. Kassel 1865; Structurverhältnisse der Steinkohle. Breslau 1867; Skizzen zur Kenntniss der Urwälder Schlesiens und Böhmens. *Nova Acta Leop.* 34, 1868; Über Inschriften auf und Zeichen in lebenden Bäumen. *Verh. Schles. Forstver.*, 1869; Über die Riesen des Pflanzenreiches. Berlin 1869; Innere Zustände der Bäume nach äusseren Verletzungen, besonders der Eichen und Obstbäume. Breslau 1873; Führer durch den Königlichen Botanischen Garten der Universität. Breslau 1874; Über Einführung Nordamerikanischer Holzgewächse in Deutschland. *Verh. Schles. Forstver.*, 1881; Unsere offiziellen Pflanzen. Görlitz 1883; Die Flora des Bernsteins und ihre Beziehungen zur Flora der Tertiärformation und der Gegenwart 2 Bde. Danzig 1883[mit A. Menge]; Catalog der botanischen Museen der Universität Breslau. Görlitz 1884; Der Hausschwamm, seine Entwicklung und seine Bekämpfung. Herausgegeben und vermehrt von T. Poleck. Breslau 1885; Nachträge zur Kenntniss der Coniferenhölder der paläozoischen Formationen. Aus dem Nachlass von H. R. Goepfert bearbeitet von G. Stenzel. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1888.

Wybrane źródła: Anonim, Dr. H. R. Goepfert: Biographie, Jber. Schles. Vorstver., 1870, s. 479-489; Cohn F., Schles. Prov. Blätt. N. F. 7, 1868, s. 145-150; Cohn F., Jber. SGVK 62, 1885, s. XII-XXVII; Graetzer-Lebensbilder, s. 107-113; Grodzicki-Historia, s. 278; Grummann-Handbuch, s. 16; Heidenhein R., Jber. SGVK 62, 1885, s. II-XII; Jahn I., NDB 6, 1964, s. 519-520; Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 73-74; Mägdefrau-Historia, s. 317; Mularczyk M., Professor Heinrich Robert Goepfert, Pr. Ogr. Bot. Uniw. Wr. 2, z. 1, 1995, s. 177-197; Mularczyk M., „Stary Goepfert” i jego śląski rodowód, PGŚ 13, 1998, s. 14-15; Mularczyk-Historia, passim, biogram na s. 163-165; Mularczyk M., EW, s. 230-231; Muz. Geol. Inst. Nauk Geol., s. 8, 15, 17, 20; Nowack-Lexikon 1, 1836, s. 52-55; Nowak-Wójcik-Mularczyk, s. 223-253; Pater-Historia, s. 197, 201-203, 217, 218; Pax-Pflanzenwelt, s. 10-11, 19-20, 21-22 (portret); Pax-Tierwelt, s. 26; Rostański-Historia, s. 284, 286; Rzymelka-Dzieje, s. 170-178; Wiktor-Muzeum, s. 31-33, 51, 70, 79, 100; Wunschmann E., ADB 49, 1904, s. 455-460; na il. 2 *Agave geoppertiana* Jacobi, za: Berger A., Die Agaven: Beiträge zu einer Monographie, Jena 1915, s. 55.

GRABOWSKI HEINRICH EMANUEL (1792-1842)

Współzałożyciel Zielnika Śląskiego

Urodził się 11 lipca 1792 roku w Głubczycach (Leobschütz), gdzie ukończył szkołę elementarną i gimnazjum. W starszych klasach gimnazjalnych, z uwagi na swe zainteresowanie botaniką, postanowił zająć się farmacją. Po ukończeniu gimnazjum wyjechał do Wrocławia (Breslau), gdzie uczył się zawodu w aptece asesora medycznego →Günthera. W towarzystwie tego uczonego botanika przeżył z niewielkimi przerwami 13 lat i nie tylko wiele od niego się nauczył, ale wniósł też później niemały wkład do jego prac naukowych. W interesach podróżował często do Pragi oraz do Wiednia, gdzie, korzystając z okazji, słuchał wykładów z farmacji i botaniki.

W roku 1824 został aptekarzem w Opolu (Oppeln). W tym samym roku opublikował z →Wimmerem i Güntherem pracę „Enumeratio stirpium phanogamarum”, a w latach 1827 i 1829 wydał wraz z Wimmerem dzieło „Flora Silesiae”. W latach, w których mieszkał i pracował w Opolu, kolekcjonował z zapalem skamieniałości z utworów kredowych okolic Opola. Po śmierci żony sprzedał w roku 1840 aptekę w Opolu i przeniósł się z powrotem do Wrocławia, głównie w tym celu, by móc bez przeszkód kontynuować swoje badania botaniczne. Ich owocem była publikacja przygotowywanego już od dłuższego czasu opracowania flory Górnego Śląska.

Przez szereg lat Grabowski był aktywnym członkiem Sekcji Botanicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyźnej, w ramach której wraz z Wimmerem stworzył podstawy Zielnika Śląskiego. W roku 1841

został sekretarzem Sekcji Botanicznej, jednakże nie było dane sprawować mu tej funkcji zbyt długo. Zlekceważone początkowo przeziębienie miało poważne następstwa, w wyniku których zmarł 1 października 1842 roku.

Jego nazwisko upamiętnia m.in. *Rubus grabowskii* Weihe. Jego arkusze zielnikowe zachowały się we Wrocławiu, Berlinie, Bernie, Jenie, Kew, Kilonii i Petersburgu.

Ważniejsze publikacje: Enumeratio stirpium phanogamarum, quae in Silesia sponte proveniunt. Vratislaviae 1824 [mit J. Ch. Günther und F. Wimmer]; Flora Silesiae I. Vratislaviae 1827 [mit F. Wimmer]; Flora Silesiae II. Vratislaviae 1829 [mit F. Wimmer]; Flora Silesiae III. Vratislaviae 1829 [mit F. Wimmer]; Correspondenz über das häufige Vorkommen des *Senecio vernalis* in Schlesien. *Flora* 19, 1836; Nachträge zu dem systematischen Verzeichnis von Rohrer und Mayer. *Ibid.*; Flora von Oberschlesien und dem Gesenke. Breslau 1840 [strona tytułowa na il.]; Über einige Arten der oberschlesischen Flora. *Übers. Arb. SGVK*, 1841; Über Waldwolle, welche in Zuckmantel aus Kiefern- und Fichtennadeln gewonnen wird. *Ibid.*, 1842.

Źródła: Goepfert-Bestrebung, s. 212; Nowack-Lexikon 1, 1836, s. 55-57; Nowack K. G., Schl. Prov. Blätt. 116, 1842, s. 362-363; Pax-Pflanzenwelt, s. 8; Rostański-Historia, s. 286, 295; Torcka-Erforschung.

GRABOWSKY FRIEDRICH JOHANN

(1857-1929)

Podróżnik, przyrodnik, wieloletni dyrektor wrocławskiego Ogródu Zoologicznego

Urodził się 27 stycznia 1857 roku w Olecku (Margrabowa) w Prusach Wschodnich i tam spędził swoje dzieciństwo oraz młodość. Już bardzo wcześnie zaczął wykazywać uzdolnienia w dziedzinie antropologii, etnografii i zoologii, toteż, gdy w 23 roku życia otrzymał propozycję wyjazdu za granicę w charakterze badacza i zbieracza, przyjął ją z radością.

W latach 1881-1882, podczas pierwszej wielkiej podróży, której celem miał być początkowo Madagaskar, zwiedził Borneo, Jawę, Indie i Cejlon. Na Borneo, o florze którego pisał później w rocznikach Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyźnej, a gdzie z powodu powstania krajowców musiał zatrzymać się dłużej niż planował, założył z pewnym Holendrem plantację indygowców. Przywiezione z tej podróży bogate zbiory ornitologiczne trafiły do Królewca, a ich opisem zajęli się S. W. Blasius i F. Kutter. Po krótkim pobycie w Niemczech Grabowsky wyruszył w roku 1885 na zlecenie Kompanii Nowogwinejskiej na Ziemię Cesarza Wilhelma, gdzie założył dużą stację badawczą Hatzfeldthafen i podjął podróż badawczą wzdłuż nurtu rzeki Sepik. Zbiory zgromadzone w tym czasie trafiły do Muzeum Zoologicznego w Berlinie.

Po długiej i owocnej działalności, która objęła również Archipelag Bismarcka (dziś Wyspy Salomona), udał się dla podreperowania swego nadwerżonego przez malarię zdrowia do Australii, stamtąd zaś powrócił do Niemiec, gdzie w roku 1891 otrzymał za sprawą S. W. Blasiusa najpierw stanowisko asystenta, a później inspektora Książęcego Muzeum Przyrodniczego w Brunzshwiku. Pracując tu publikował wiele artykułów o tematyce antropologicznej, etnograficznej i ornitologicznej, które zamieszczane były w czasopiśmie „Globus” oraz w wielu innych cza-

sopismach w Niemczech i w Holandii. Prowadził też badania jaskiń w górach Harzu, gdzie odkrył m.in. duże cmentarzysko niedźwiedzi w Hermannhöhle. Zarówno ta jaskinia, jak i Baumannahöhle dostarczyły mu eksponatów dla Muzeum Jaskiniowego, które utworzył w Rübelandzie.

Wiosną 1901 roku, gdy powierzono mu stanowisko dyrektora wrocławskiego Ogródu Zoologicznego, wszystkie swoje prywatne zbiory zoologiczne i prehistoryczne przekazał placówkom muzealnym w Brunzshwiku. Wrocławskie zoo, do którego przybył na miejsce zmarłego →Hermann Stechmanna, umiejętnie dopasował do nowoczesnych w owym czasie wymogów, rozbudował przejęte po swym poprzedniku pomieszczenia dla zwierząt, wybudował Dom Jeleni, pomieszczenia dla strusi i kangurów. W małpiarni, którą urządzono na wzór palmiarni, znalazły się wszystkie gatunki małp człekokształtnych, spośród których gorylica Pussi dożyła wieku 7 lat, co było w tych czasach wydarzeniem niezwykłym i rozślawiło wrocławski Ogród Zoologiczny na całym świecie. Ugruntowana później przez urodzone w ogrodzie tapiry i hipopotamy oraz sprowadzone z Rosji irbisy sława ściągała do Wrocławia fachowców tej miary, co Aubyn Trevor-Battye.

Chcąc dostarczyć osobom zainteresowanym aktualnych informacji o ogrodzie, Grabowsky założył, wzorem ogrodów zoologicznych w Lipsku i Frankfurtu nad Menem, ilustrowane czasopismo „Der Zoologische Garten”. Corocznie ukazywało się 6-7 zeszytów tego czasopisma, zaś jego ostatni, 76 numer wyszedł w roku 1916.

Do wybuchu I wojny światowej kontynuowane były we wrocławskim ogrodzie etnograficzne imprezy organizowane przez Karla Marquardta. Wrocław odwiedzili w tym czasie Beduini z Tunezji, Senegalczyki, Samoanecy i mieszkańcy doliny Nilu.

W roku 1911 Grabowsky, który tak umiejętnie zarządzał wrocławskim ogrodem zoologicznym, otrzymał propozycję objęcia stanowiska dyrektora w nowo otwartym ogrodzie w Monachium, z której ku radości wrocławian zrezygnował. Już wkrótce jednak I wojna światowa i powojenny kryzys gospodarczy zniweczyły jego dzieło. Gdy ilość zwierząt spadła do 10% stanu sprzed wojny, zarządzające ogrodem towarzystwo akcyjne podjęło w roku 1921 decyzję o jego zamknięciu, co było bolesnym ciosem dla Grabowsky'ego.

Dożył jednak jeszcze chwili, gdy powstało Towarzystwo Przyjaciół Ogródu Zoologicznego, większość udziałów w ogrodzie przejęło miasto i w końcu w maju 1927 roku ponownie objął kierownictwo na nowo otwartego ogrodu. Zmarł we Wrocławiu 20 stycznia 1929 roku. Upamiętniony został m.in. w nadanych przez →Adolfa Englera nazwach kilku nowych gatunków roślin – *Cryptocoryne grabowskii*,

Homalomena grabowskii, *Piptospatha grabowskii*, *Schismatoglottis grabowskii* – których okazy przywiózł z Borneo oraz w nazwie gatunkowej indonezyjskiego węża *Calamaria grabowskii* Fischer. Jego syn, Fritz, do 1945 roku pracował we wrocławskim Zoo jako dozorca zwierząt.

Ważniejsze publikacje: Dajakische Sitten und religiöse Gebräuche. *Globus* 42, 1882; Reisebriefe aus dem südlichen Borneo. *Ibid.*; Biologische Notizen über einige Vögel Süd- und Ost-Borneos. *Ornis* 1, 1885; Über eine prähistorische Werkstatt und Feuersteingeräte in der Nähe von Braunschweig. *Jber. Ver. Naturwiss. Braunschweig* 8, 1893; Bericht über Amphibien und Reptilien Braunschweigs. *Ibid.* 9, 1894; Über seltene Krestiere aus Braunschweiger Gebiet. W: Festschrift zur 69. Versammlung der Deutschen Naturforscher und Ärzte. Braunschweig 1897; Pussi, unser Gorillaweibchen. *Zool. Garten (Breslau), H. 1*, 1903; Theodor, der erste Elefant in unserem Garten. *Ibid., H. 2*, 1903; Unser Bärenzwinger und seine Bewohner. *Ibid., H. 8*, 1904; Theodors Schicksale und Lebensende in Breslau. *Ibid., H. 13*, 1904; Zur Erinnerung an Pussi. *Ibid., H. 14*, 1905; Erinnerungen aus meinem Pflanzlerleben. *Jber. SGVK* 82, 1905; Mitteilungen über den Gorilla des Breslauer Zoologischen Gartens. W: Verhandlungen der Gesellschaft Deutscher Naturforscher und Ärzte. 76 Versammlung, 1903. Leipzig 1905; Beitrag zur Biologie des Gorilla. *Jenaisch. Zeitschr. f. Naturwiss.* 41, 1906; Führer durch den Zoologischen Garten zu Breslau. Breslau 1906; Die Tierwelt unserer Süswasser-Aquarien. *Zool. Garten (Breslau), H. 21*, 1906; Der Irbis oder Schneepanther. *Ibid., H. 25*, 1906; Das neue Hirschhaus. *Ibid., H. 26*, 1906; Unser Doppelnashorn. *Ibid., H. 27*, 1907; Unser Affenbaby „Nonja“. *Ibid. H., 30*, 1907; Unsere Dybowski-Hirsche. *Ibid. H., 31*, 1907; Der Kalong oder fliegende Hund. *Ibid., H. 35*, 1908; Das Weisssschwanzgnu. *Ibid., H. 39*, 1909; Ein Tiertransport von Innerasien nach Breslau. *Ibid., H. 41*, 1909; Aus den Kinderstuben unseres Zoologischen Gartens. *Ibid., H. 50*, 1910; Zur Vergrößerung unseres Zoologischen Gartens. *Ibid., H. 54*, 1911; Carl Marquardt's Beduinentruppe. *Ibid., H. 61*, 1912; Unser neues Straussen- und Känguruhhaus. *Ibid., H. 65*, 1913; Die Menschenrassen des Niltals. *Ibid., H. 70*, 1914; Marabu und Maguari. *Ibid., H. 72*, 1915; Ein Rundgang durch unseren Garten. *Ibid., H. 76*, 1916; Der Zoologische Garten in Breslau. Ein Rückblick auf seine Entstehung. *Helft dem Zoo – Sonderausgabe der Bresl. Zeitung* 107. Nr 450, 1926; Die Kranichwiese im Zoo. *Schles. Zeitung* 186. Nr 383, 1927; Flamingos im Breslauer Zoo. *Naturalien-Kabinett* 40, 13, 1928; Straussvögel im Breslauer Zoo. *Ibid.* 40, 14, 1928.

Źródła: Blasius S. W., Vögel von Borneo im Südosten gesammelt von F. J. Grabowsky, *Verh. Zool. Bot. Ges. Wien*, 1883, s. 1-90; Blasius S. W., Über die neueren Ergebnisse von F. J. Grabowsky's ornithologischen Forschungen in Südost-Borneo, *Journ. f. Ornith.* 34, 1884, s. 210-224; Gebhardt-Ornithologen, s. 119-120; Gleiss-Chronik, s. 64-133 (portret); Grünberger, *Ber. Ver. Schl. Ornith.* 15, 1921, s. 21-22; Heck L., Heiter-ernste Erinnerungen an Tiergärtner, *Der Zoologische Garten N. F.* 15, 1943, s. 10-11; Kleinschmidt, Notizen über F. J. Grabowsky, *Archiv des Staatlichen Naturhistorischen Museums Braunschweig*; Kumor B., *EW*, s. 235; Kutter F., Bemerkungen über von F. Gra-

uowsky aus Südost-Borneo eingesandten Vogeleiern, *Journ. f. Ornith.* 35, 1885, s. 224-227; Schlott M., *Zur Geschichte des Tiergartens, w: Führer durch den Zoologischen Garten zu Breslau, Breslau* 1941, s. 8-11.

GRAUER RUDOLF

(1870-1927)

Badacz fauny wschodniej Afryki

Urodził się 20 sierpnia 1870 roku w Opawie (Opava, Troppau), w zamożnej rodzinie żydowskiej. Studiował początkowo w Akademii Wojskowej w Wiener Neustadt, później zaś studiował prawo na Uniwersytecie w Wiedniu i nauki rolnicze w Halle. W latach 1904-06 dwukrotnie podróżował jako myśliwy po terytorium Ugandy, gdzie jako pierwszy wspiął się na Ruwenzori, aż do działu wodnego na wysokości 4800 m n.p.m., i zgromadził cenną kolekcję zoologiczną obejmującą przede wszystkim liczne okazy ptaków.

W roku 1907, nastawiony przede wszystkim na gromadzenie okazów zoologicznych, wyruszył w podróż po wschodniej Afryce. Podczas tej podróży w obszarze wulkanicznym na północ od jeziora Kiwu natknął się na ekspedycję księcia Adolfa Friedricha zu Mecklenburg, późniejszego gubernatora Togo, i przyłączył się do niej na pewien czas. Przyjąwszy zlecenie księcia, zaczął gromadzić kolekcje zoologiczne dla Muzeum Przyrodniczego w Berlinie i Muzeum Rothschildów w Tring w Anglii, po czym zimą 1908/09 przez zachodnie wybrzeże Afryki wrócił do Europy.

Rok później wyruszył ponownie do Afryki, by zbierać okazy dla Muzeum Dworskiego w Wiedniu. Ta trwająca do wiosny 1911 roku ekspedycja finansowana była głównie z legatu austriackiego przemysłowca i podróżnika Philippa von Oberländera. Grauer przemierzył podczas niej obszar od jezior Wiktorii i Tanganika aż do Beni na północy, stamtąd

zaś powędrował w kierunku wschodnim. Do polowania i zbierania okazów udało mu się zatrudnić członków mającego do tamtej pory niewielki kontakt z Europejczykami plemienia Mambutti. Owocem ekspedycji była kolekcja, która zawierała m.in. trzy okazy odkrytych w roku 1901 okapi, okazy szesnastu gatunków małp, wśród których był też okaz odkrytego w roku 1903 goryla górskiego, 6 tysięcy ptasich bałg, ok. 22 tysiące okazów owadów i wiele innych. Część tej kolekcji została pokazana w wiedeńskim Muzeum Dworskim w roku 1912. Z ostatniej wyprawy Grauer przywiózł też skórę i czaszkę goryla, którego upolował w pobliżu jeziora Tanganika. Okaz ten został opisany jako nowy podgatunek przez Paula Matschie (Neue Affen aus Mittelfrika. *Sitz. Ber. Ges. Naturf. Freunde Berlin*, 1914), który na cześć Grauera nadał mu łacińską nazwę *Gorilla gorilla graueri* (goryl nizinny wschodni lub goryl Grauera).

Jesienią roku 1911 Grauer chciał wyruszyć w kolejną podróż, podczas której chciał zbierać okazy fauny w okolicach jeziora Alberta. Choć jednak udało mu się zdobyć pozwolenie i pieniądze na tę wyprawę, musiał zrezygnować z niej z powodu śmierci brata i konieczności zajęcia się rodzinnym przedsiębiorstwem w Opawie. W roku 1914 ożenił się. W tym samym roku przypomniał o sobie krytycznym omówieniem napisanej przez Rudolfa Kmunke, znanego architekta i podróżnika, książki „Quer durch Uganda” (*Urteile über Rudolf Kmunke's 'Quer durch Uganda': Gesammelt und eingeleitet von Rudolf Grauer*. Wien 1914). Była to jego pierwsza i ostatnia publikacja – wszystkie pozostałe owoce jego podróży i pracy kolekcjonerskiej opracowali i opublikowali inni badacze w Austrii (Carl Attems, Charles Kerremans, Ludwig von Lorenz, Hans Rebel, Moriz Sassi, Franz Spaeth, Franz Steindachner, Johannes Thiele i inni w cyklu „Wissenschaftliche Ergebnisse der Expedition R. Grauer nach Zentralafrika, Dezember 1909 bis Februar 1911” publikowanym w *Ann. Naturhist. Hofmus. Wien*), Niemczech (George Albert Boulenger i Fritz Nieden w „Wissenschaftliche Ergebnisse der Zweiten Deutschen Zentral-Afrika-Expedition 1910-1911”, Bd. 4-5, Zoologie 2-3, Leipzig 1913-14) i Anglii (Ernst Johann Otto Hartert, Oscar Rudolph Neumann i Lionel Walter Rothschild).

Pod koniec I wojny światowej sytuacja finansowa Grauera uległa poważnemu pogorszeniu, co skłoniło go do przeprowadzki do Wiednia. Już wkrótce do problemów finansowych doszły problemy zdrowotne – w roku 1920 pojawiły się u niego pierwsze objawy nabytej w Afryce promienicy (*Actinomycosis*). Kolejne lata, podczas których coraz bardziej podupadał na zdrowiu, spędził w Hellbrunn koło Salzburga. Zmarł 17 grudnia 1927 roku w Wiedniu.

Jego nazwisko, poza wspomnianym podgatunkiem goryla, upamiętnia też nazwa rodzajowa ptaka *Graueria* Hartert z rodziny pokrzewkowatych oraz gatunkowe nazwy owadożernego ssaka *Paracocidura graueri* Hutterer, ptaków *Bradypterus graueri* Neumann, *Coracina graueri* Neumann i *Pseudocalyptomena graueri* Rothschild, węża *Rhinotyphlops graueri* (Sternfeld), żaby *Phrynobatrachus graueri* Nieden, ryb *Haplochromis graueri* (Boulenger) i *Bathybates graueri* Steindachner, motyli *Bicyclus graueri* (Rebel) i *Euphaedra graueri* Rothschild oraz ślimaka *Lanistes graueri* (Thiele).

Źródła: Abenteurer Ostafrika: der Anteil Österreich-Ungarns an der Erforschung Ostafrikas: Katalog der Burgenländischen Landesausstellung im Schloss Halbturn vom 11. Mai bis 28. Oktober 1988, Eisenstadt 1988, s. 253-255; ÖBL 2, Lfg. 6, 1959, s. 50.

GRAVENHORST JOHANN LUDWIG

(1777-1857)

Pierwszy profesor zoologii Uniwersytetu Wrocławskiego

Urodził się 14 listopada 1777 roku w Brunzwicku (Braunschweig), gdzie jego ojciec dorobił się znacznego majątku jako właściciel browaru. W miejscowym Katharinen-Gymnasium uczył go radca dworu Hellwig, zaś w Collegium Carolinum – profesor Knoch, w związku z czym już w bardzo młodych latach miał za przewodników dwóch słynnych ówczesnych entomologów. Choć początkowo zamierzał zostać prawnikiem, i w tym kierunku rozpoczął w roku 1797 studia na Uniwersytecie w Helmstadt, po trzech semestrach przeniósł się do Getyngi, gdzie podjął studia przyrodnicze m.in. pod kierunkiem Johanna Friedricha Blumenbacha. Poza entomologią zajmował się tu również innymi gałęziami zoologii oraz mineralogią i botaniką, a ponadto został członkiem rozkwitającego pod kierownictwem Gmelina Göttingische Physicalische Gesellschaft.

W roku 1801 powrócił do Helmstadt, gdzie uzyskał stopień doktora filozofii i magistra sztuk wyzwolonych. Następnie udał się do Brunzwiku, by na podstawie zbiorów miejscowych entomologów napisać monografię kusakowatych (Staphylinidae). Rok później wyjechał do Paryża, gdzie obejrzał zbiory Muzeum Historii Naturalnej i nawiązał osobiste kontakty z Georgesem Cuvierem, Antoinem Olivierem, Pierrem Latreillem, Adolphem Brongniartem i Anzelmem Gaëtenem Desmarestem. Po powrocie do Brunzwiku, dzięki zakupowi często przytaczanych w dziełach duńskiego zoologa Jana Fabriciusa zbiorów entomologicznych i ornitologicznych zegarmistrza Mauerhoffa z Hannoveru oraz zbiorów ryb, gadów i muszli chirurga Lampe z Hannoveru, stał się właścicielem jednego z większych gabinetów przyrodniczych w Niemczech.

W roku 1805 habilitował się na Uniwersytecie w Getyndze i tam też w roku 1809 mianowany został profesorem nadzwyczajnym i drugim dyrektorem Muzeum Zoologicznego. Rok później, jako profesor zwyczajny, objął Katedrę Zoologii we Frankfurcie nad Odrą. Wykładał tu również mineralogię i botanikę, a ponadto pełnił obowiązki dyrektora ogrodu botanicznego. W roku 1811 powołany został na Katedrę Zoologii we Wrocławiu (Breslau). Tu w roku 1814 ze zbiorów Leopoldyny, Viadriny i własnej kolekcji sprzedanej Uniwersytetowi Wrocławskiemu za dożywotnią rentę utworzył muzeum zoologiczne.

Był światowej sławy specjalistą w dziedzinie błonkówek, zwłaszcza rodziny gąsieniczników (Ichneumonidae); interesował się również chrząszczami. Podczas podróży naukowej do Triestu odbytej w sierpniu 1830 roku w towarzystwie wrocławskiego konserwatora H. Roterunda, zajął się badaniem fauny morskiej Adriatyku. Opisał wówczas kilka nowych gatunków koralowców (m.in. *Aiptasiomorpha mutabilis*), dając tym samym początek długoletnim badaniom tych zwierząt w ośrodku wrocławskim. Oprócz prac o charakterze ściśle naukowym publikował też podręczniki, książki o charakterze popularnym i przewodniki po muzeach.

W roku akademickim 1828/29 był rektorem Uniwersytetu Wrocławskiego, w roku 1832/33 – dziekanem Wydziału Filozoficznego. W uznaniu jego zasług mianowany został w roku 1830 królewskim tajnym radcą dworu, w roku 1846 odznaczony został Czerwonym Orłem IV Kl., a w roku 1851, w 50 rocznicę doktoratu, nadano mu doktoraty honoris causa Uniwersytetu w Getyndze i Wydziału Medycznego Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Order Czerwonego Orła III Kl. Od roku 1818 był, nosząc przydomek „Empedokles IV”, członkiem Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Matrikel No. 1079), a ponadto był członkiem 20 innych towarzystw przyrodniczych w Niemczech, Włoszech,

Francji i Anglii, z których osiem nadało mu członkostwo honorowe. Zły stan zdrowia już w latach 1825-26, a następnie w latach 1840-42 uniemożliwił mu pełnienie obowiązków akademickich. W roku 1853 został z nich, z uwagi na stan zdrowia, zwolniony. Zmarł 14 stycznia 1857 roku we Wrocławiu.

Jego nazwisko upamiętnia m.in. rodzaj *Gravenhorstia* Boie (Ichneumonidae) oraz gatunki *Plectrotarsus gravenhorstii* Kolenati (Trichoptera), *Chelonus gravenhorstii* (Nees von Esenbeck) (Braconidae), *Trachylepis gravenhorstii* (Duméril et Bibron) (Lacertilia, Scincidae) i *Liolaemus gravenhorstii* (Gray) (Lacertilia, Tropiduridea).

Wybrane publikacje: Conspectus historiae entomologiae, imprimis systematum entomologicorum. Helmstädt 1801; Coleoptera microptera Brunsvicensia. Braunschweig 1802; System der Natur. Braunschweig und Helmstädt 1804; Monographia coleopterorum micropteriorum. Göttingen 1806; Vergleichende Übersicht des Linnéischen und einiger neueren zoologischen Systeme. Göttingen 1807; Monographia Ichneumonum pedestrium. Leipzig 1815; Handbuch der Anorganognosie. Leipzig 1815; Die anorganischen Naturkörper nach ihren Verwandtschaften und Übergängen betrachtet und zusammengestellt. Breslau 1816; Grundzüge der systematischen Naturgeschichte für seine Zuhörer entworfen. Breslau 1817; Conspectus generum et familiarum Ichneumonidum. *Nova Acta Leop.* 9, 1819 [mit Ch. G. D. Nees von Esenbeck]; Monographia Ichneumonum pedemontanae regionis. *Mem. Reale Acad. Sc. Torino* 24, 1820; Hellwigia – novum insectorum genus. *Nova Acta Leop.* 11, 1823; Ichneumonologia Europaea. 3 Bde. Vratislaviae 1829; Deliciae Musei Zoologici Vratislaviensis. Vratislaviae 1829; Tergestina oder Beobachtungen und Untersuchungen über einige bei Triest im Meere lebende Arten der Gattung *Octopus*, *Doris*, *Pinna*, *Ascida*, *Serpula*, *Echinus*, *Asterias*, *Ophiura*, *Holothuria*, *Actinia*, *Caryophyllia*, *Actinotus*. Breslau 1831; Das Zoologische Museum der Universität Breslau. Breslau 1832; Einiges aus der Infusorien-Welt. *Nova Acta Leop.* 16, 1833; Beiträge zur genaueren Kenntnis einigen Eidechsenarten. *Ibid.* 18, 1838; Beobachtungen über die Verwandlung einiger Schilckäfer (Cassida). *Ibid.* 19, 1841 [mit H. Scholtz]; Vergleichende Zoologie. 2 Bde. Breslau 1843; Naturgeschichte der Infusionsthiere. Breslau 1844; Das Tierreich nach dem Verwandtschaften und Übergängen in den Klassen und Ordnungen dargestellt. Breslau und Oppeln 1845; Über *Staphylinus olens* und dessen nächste Verwandte. *Übers. Arb. SGVK*, 1846; Über die Anomalien in der Fortpflanzungs- und Entwicklungs-Geschichte der Gelenkfüssler. *Ibid.*, 1848; Über die im zoologischen Museum der Universität Breslau befindlichen Wirtelschleichen (Pseudosaura), Kruppelfüssler (Brachypoda) und einige andere, denselben verwandte Reptilien aus den Zünftender Schleichen und Dickzüngler. *Nova Acta Leop.* 23, 1851.

Źródła: Carus J. V., ADB 9, 1879, s. 616; Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 74-75; Külb Ph. H., AEWK, Sect. 1, Th. 88, 1868, s. 273-274; Letzner C. W., Jber. SGVK 35, 1857, s. 111-115; Nowack-Lexikon 2, 1838, s. 47-50; Pater-Historia, s. 83, 138, 203, 204, 218, 230; Pax-Müller, s. 44-45; Pax-Tierwelt, s. 12 (portret); Pax-Wirbeltierfauna,

s. 75-76; Uschmann G., NDB 7, 1966, s. 12-13; Wiktor A., EW, s. 239; Wiktor-Muzeum, s. 9-10, 42, 57-58, 100.

GRUBE ADOLPH EDUARD

(1812-1880)

Ekspert w dziedzinie badań wieloszczetów

Urodził się 18 maja 1812 roku w Królewcu (Königsberg), gdzie, po ukończeniu w roku 1830 ze świadectwem I stopnia Collegium Fridericianum, wstąpił na uniwersytet. Już w szkole średniej nauczyciel Bulack wzbudził w nim zainteresowanie historią naturalną i zachęcił go do zbierania okazów przyrodniczych. Na uniwersytecie do tego stopnia przyciągnęły jego uwagę wykłady Karla Ernsta Baera z anatomii porównawczej, że zaprzagnął poświęcić się tej słabo jeszcze wówczas rozwiniętej dziedzinie nauk przyrodniczych. O tym, że zapowiadał się już wówczas na wybitnego uczonego świadczyć może nagroda, którą otrzymał za pracę o układzie naczyniowym żab.

W lutym 1834 roku uzyskał stopień doktora filozofii, po czym, dla poszerzenia swej wiedzy, wyruszył w podróż naukową do Włoch i na Sycylię, gdzie na miejscu badał faunę Morza Śródziemnego. W roku 1836 powrócił do Królewca i tam rok później na podstawie „De pleione carunculata: Dissertatio zootomica” habilitował się w zakresie zoologii, anatomii porównawczej i ogólnej historii naturalnej, zaś w roku 1843 mianowany został profesorem nadzwyczajnym tych dziedzin. Ożenił się w tym czasie z Józefiną Schäfer, córką fabrykanta z Warszawy, która uważała się za Polkę. W roku 1844 objął dopiero co ustanowioną profesurę zoologii na Uniwersytecie w Dorpacie (Tartu) w Estonii, gdzie zasłynął jako wybitny dydaktyk. Do jego uczniów należeli tu m.in. Konstanty Górski, późniejszy profesor zoologii warszawskiej Akademii Medyko-Chirurgicznej, i Benedykt Tadeusz Dybowski, późniejszy wybitny badacz Syberii.

Chociaż władze rosyjskie nie miały zastrzeżeń do jego nominacji, ciągnęło go z powrotem do Niemiec, więc gdy po śmierci →prof. Gravenhorsta zaproponowano mu stanowisko dyrektora Muzeum Zoologicznego i profesora Katedry Zoologii Uniwersytetu Wrocławskiego, przyjął tę propozycję z radością. Pod jego zarządkiem Muzeum Zoologiczne stało się jednym z najbogatszych w zbiory muzeów środkowoeuropejskich. Wzbogaciło się wówczas m.in. o zbiór wieloszczetów z Filipin zebrany przez prof. K. Sempera, zbiór pajęczaków z Syberii i krajów nadbałtyckich oraz zachowany jeszcze częściowo zbiór 234 gatunków ptaków z Jawy, Borneo i Nowej Gwinei, które zebrał uczeń Gravenhorsta, →dr H. A. Bernstein. Liczne materiały przywoził sam Grube z podróży po krajach śródziemnomorskich. W podróży do Triestu i Quarnero towarzyszył mu jego były student z Dorpatu, Dybowski, z którym łączyła go serdeczna przyjaźń.

Na prośbę Grubego w roku 1864 w sprawie Dybowskiego, który stanął przed sądem jako współpracownik Rządu Narodowego, interweniował u cara kanclerz Bismarck, co spowodowało zamienienie mu kary śmierci na 12-letnią zsyłkę (liczne okazy w dowód wdzięczności przesyłane Grubemu przez Dybowskiego z Syberii zachowały się do dziś w Muzeum Przyrodniczym we Wrocławiu). Powstanie styczniowe miało dla Grubego również wymiar osobisty, gdyż za przemycanie ludzi z Prus do oddziałów powstańczych w Królestwie Polskim stanął przed sądem wojennym jego syn, Oskar, podoficer armii pruskiej.

Zainteresowania naukowe Grubego obejmowały prawie wszystkie, poza pierwotniakami, grupy bezkręgowców, jednak światową sławę zdobył jako specjalista od wieloszczetów. Opisał ok. 800 nowych dla nauki gatunków bezkręgowców, w tym co najmniej 500 gatunków wieloszczetów (Muzeum Przyrodnicze we Wrocławiu przechowuje 235 typów opisowych). Był autorem ponad 100 prac.

We Wrocławiu szczególnie przyjazne więzy łączyły go z →prof. Roemerem, który ożenił się ze szwagierką Grubego, Katarzyną Schäfer. W roku akademickim 1863/64 Grube pełnił funkcję rektora Uniwersytetu Wrocławskiego, zaś w latach 1859/60 i 1979/80 – funkcję dziekana Wydziału Filozoficznego. Był niezwykle aktywnym członkiem przyrodniczej sekcji Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny i wielu innych towarzystw naukowych, w tym również Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników, do której przyjęty został w październiku 1841 roku (Matrikel No. 1492), otrzymując przydomek „Savinjy”. Zmarł 23 czerwca 1880 roku we Wrocławiu. Jego nazwisko upamiętnione w nazwach rodzajowych przywry *Grubea* Diesing i wieloszczeta *Grubeosyllis* Verrill oraz w nazwach gatunkowych wieloszczetów *Acoetes grubei* (Kinberg), *Ampharete*

grubei Malmgren, *Nereis grubei* (Kinberg), *Naineis grubei* (Gravier), *Phylo grubei* (McIntosh), *Sigambra grubei* Müller, wstępnicy *Amphiporus grubei* (Diesing), gąbki *Stelletta grubei* O. Schmidt, węzowidła *Ophiura grubei* Heller, jeżowca *Cucumaria grubei* von Marenzeller. Zostało też upamiętnione przez ucznia Grubego, Benedykta Dybowskiego, w nazwie odkrytego przez niego nowego gatunku liścionoga – *Chirocephalus grubei*.

Wybrane publikacje: Zur Anatomie und Physiologie der Kiemenwürmer. Königsberg 1838; Actinien, Echinodermen und Würmer des Adriatischen und Mittelmeeres. Königsberg 1840; Über die Lebensweise der Wasserspinnen. Königsberg 1842; Über die Bildung des thierischen Körpers aus dem Ei. Königsberg 1844; Untersuchungen über die Entwicklung der Anneliden. 1 Heft: Untersuchungen über die Entwicklung der Clepsinen. Königsberg 1844; Beschreibungen neuer oder wenig bekannter Anneliden. I-VI. *Arch. f. Naturgesch.* 12, 14, 21, 26, 29, 1846-63; Die Familien der Anneliden, mit Angabe ihrer Gattungen und Arten. Ein systematischer Versuch. Berlin 1851; Annulaten Echinodermen Parasiten. St. Petersburg 1851; Bemerkungen über die Phyllopoden: nebst einer Übersicht ihrer Gattungen und Arten. *Arch. f. Naturgesch.* 19, 1853; Annulata Örstediana. I-III. *Vidensk. Medd. Dansk Naturhist. For.*, 1856-57; Über den Bau der Brachiopoden und ihre Unterschiede von den Muscheln. *Jber. SGVK* 35, 1858; Verzeichnis der Arachnoiden Liv-, Kur- und Estlands. *Arch. Naturkund. Liv. Est. Kur. I.*, 1859; Über einige für Schlesien neue Vögel. *Jber. SGVK* 37, 1860; Beschreibungen neuer oder weniger bekannter Seesterne und Seeigel. *Nova Acta Leop.* 27, 1, 1860; Beschreibungen neuer, von den Herren L. v. Schrenck, Maaack, C. v. Ditmar u. a. im Amurlande und in Ostibirien gesammelter Araneiden. *Bull. Acad. Imp. Sci. St. Petersburg*, 4, 1861; Ein Ausflug nach Triest und dem Quarnero: Beiträge zur Kenntniss der Thierwelt dieses Gebietes. Berlin 1861; Mittheilungen über die Serpulen, mit besonderer Berücksichtigung ihrer Deckel. *Jber. SGVK* 39, 1862; Beschreibung einer neuen Koralle (*Lithoprinnia arctica*). *Ibid.*; Über die Phyllopoden, besonders über die mit zweiklappiger Schale. *Ibid.* 40, 1863; Die Bedeutung der Thierwelt für den Menschen: eine Rede, gehalten bei der Übernahme des Rectorats den 15. October 1863. Breslau 1863; Die Insel Lussin und ihre Meeresfauna. Breslau 1864; Über die Crustaceenfauna des adriatischen und Mittelmeeres. *Jber. SGVK* 41, 1864; Über die Gattungen *Estheria* und *Limmadia* und einen neuen *Apus*. Berlin 1865; Reise Der Österreichischen Fregatte Novara um die Erde in den Jahren 1857, 1858, 1859 unter den Befehlen des Commodore B. Von Willerstorff-Urbair. 9. Zoologischer Theil. Bd. 2, Abth. 1: Wirbellose Thiere. Teil 2: Anneliden. Wien 1867; Über Landplanarien. *Jber. SGVK* 44, 1867; Über *Cyprinus striatus* und *Abramis leuckarti*, zwei schlesische Fische. *Ibid.*; *Estheria tetracera* Kryn. gefunden bei Breslau. *Ibid.* 45, 1868; Über *Branchipus grubei* Dyb. vorkommend an den Marienauer Dämmen und bei Oswitz. *Ibid.*; Einige vom zoologischen Museum in Breslau erworbene auffallend gebildete oder seltene Eidechsen aus Neuholland. *Ibid.* 46, 1869; Über seine von Quatrefages abweichende Auffassung der Familie der Opheliaceen. *Ibid.*; Über eine in der

Oder gefungene Aelse, *Clupea alosa* L., für die schlesische Fauna neu. *Ibid.* 47., 1870; Bemerkungen über die Familie der Glycereen. *Ibid.*; Über die schlesische Arachnidenfauna. *Ibid.* 48, 1871; Über die von Dr. Agathon Bernstein in Java gesammelten (im zoologischen Museum aufgestellten) Naturalien, nebst Mittheilungen über Bernstein's Lebensschicksale. *Ibid.* 50, 1873; Über Melanismus bei Säugethieren. *Ibid.* 52, 1875; Über die Familie der Aphroditeen. *Ibid.*; Bemerkungen über die Familie der Aphroditeen. *Ibid.* 53, 1876; Die Familie Eunicea. *Ibid.* 55, 1878; Annulata Semperiana. *Mem. Acad. Imp. Sci. St. Petersburg* 7 Ser., 25, 1878; Das Brüten der Möven auf dem Kunitzer See. *Jber. SGVK* 56, 1879; Mittheilungen über die Familie der Phyllocoecen und Hesioneen. *Ibid.* 57, 1880; Über Chamäleone im Allgemeinen und Chameleon montium im Besonderen. *Ibid.* 58., 1881.

Źródła: Schimmepfennig K. A., *Jber. SGVK*, 1880, s. 279-281; Brzęk G., Benedykt Dybowski: Życie i dzieło, Lublin 1981, s. 22, 23, 31, 33-35, 55, 65; Hess W., *ADB* 49, 1904, s. 575; Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 74-75; Pater-Historia, s. 204, 272; Pax-Müller, s. 45-46; Pax-Tierwelt, s. 10, 11, 20; Uschmann G., *NDB* 7, 1966, s. 174; Wiktor A., *EW*, s. 242; Wiktor-Muzeum, s. 10-12, 43, 59-60, 100; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S-168/294.

GÜNTHER JOHANN CHRISTIAN

(1769-1833)

Znawca śląskiej flory i śląskich źródeł mineralnych

Urodził się 10 października 1769 roku w rodzinie Georga Gottfrieda Günthera, dworskiego i miejskiego aptekarza w Jaworze (Jauer). Po ukończeniu nauki w szkole kierowanej przez rektora Bormanna został w wieku 16 lat praktykantem w aptece swego ojca. Poddany tu surowemu rygorowi uczył się nie tylko fachowej wiedzy, ale i posłuszeństwa, skromności, obowiązkowości i zamiłowania do porządku. Gdy na okres jednego roku wyjechał do Wrocławia (Breslau), by uczyć się w aptece swego stryja, Kochlera, prócz sympatii i zaufania swego nowego opie-

kuna zdobył również wiedzę niezbędną do zdania pierwszego egzaminu.

Przez następne dwa lata pracował jako pomocnik aptekarski w Dreźnie, później, w roku 1792, trafił do renomowanego zakładu wychowawczego tajnego radcy Hermbstäda w Berlinie, gdzie z zapałem przyswajał sobie wiedzę z zakresu botaniki, mineralogii i chemii. W okresie tym zawarł znajomość z Alexandrem von Humboldem i wybitnym botanikiem Willdenowem. Od roku 1793 praktykował u swego krewnego Maiera, dworskiego aptekarza w Szczecinie. Maier miał dość bogaty, ale niestarannie prowadzony gabinet przyrodniczy, w którym Günther mógł do woli wprawiać się w segregowaniu i oznaczaniu okazów, szczególnie roślin. Po upływie dwóch i pół roku wyruszył w podróż po górach Harzu, skąd przez Saksonię i Rudawy wrócił do Wrocławia.

Po roku poddał się drugiemu egzaminowi, a uzyskawszy w październiku 1796 roku aprobatę, z początkiem roku 1797 przejął aptekę wuja, Johanna Günthera. Po dwóch latach mianowany został asesorem Królewskiego Kolegium Medycznego. W poczet swoich członków przyjęło go Towarzystwo Botaniczne w Ratybonie, Towarzystwo Przyrodnicze w Lipsku i Związek Aptekarzy Północnych Niemiec. Był też jednym z pierwszych członków Śląskiego Towarzystwa Przyrodniczego, przemianowanego później na Śląskie Towarzystwo Kultury Ojczystej.

Jako przyrodnik zajmował się różnymi dziedzinami nauk przyrodniczych, w młodości pociągały go najbardziej ornitologia i entomologia, później rozgłos zdobył sobie analizami wód źródeł mineralnych Śląska i badaniami mineralogicznymi, jednak najczęściej uwagi przez całe życie poświęcał botanice, w obrębie której najbardziej interesowały go słabo jeszcze wówczas poznane rośliny zarodnikowe. Badania paproci, mchów i grzybów prowadził przez szereg lat w towarzystwie →Starkego, →Seligera i Ludwiga, zaś zainteresowaniu porostami zawdzięczał wieloletnią przyjaźń z →Flotowem. Zajmował się też uprawą wielu gatunków roślin, których nasiona sprowadzał z najsłynniejszych ogrodów botanicznych Europy, a na temat rezultatów hodowli pisał wiele w listach do wspomnianego wyżej pastora Starke, wybitnego botanika z Czerniny (Gross Tschirna) koło Góry (Guhrau).

Od roku 1810 wiele uwagi poświęcał zagadnieniu całościowego opracowania flory Śląska i w związku z tym, początkowo przy współpracy →E. Schumela, później zaś →H. Grabowskiego i →F. Wimmera, publikował od roku 1811 zbiory zielnikowe roślin śląskich. Był też współautorem wydanego wspólnie z Grabowskim i Wimmerem katalogu śląskich roślin nasiennych. Opracowanie śląskiej flory wymagały licznych wycieczek, których trasy początkowo obejmowały obszar Śląska, później zaś rozciągnęły się

również na Karpaty aż po Babią Górę. Po utworzeniu w roku 1811 Uniwersytetu Wrocławskiego Günther nawiązał przyjacielskie kontakty z jego profesorami, zwłaszcza z →Linkiem, któremu dostarczył wielu roślin do zakładanego przez niego Ogrodu Botanicznego, i Johannem Gottliebem Schneiderem, który wysoko oceniał jego wiedzę i przyczynił się do nadania mu w roku 1816 przez Fakultet Filozoficzny tytułu doktora filozofii honoris causa.

Do 40 roku życia Günther cieszył się dobrym zdrowiem, później jednak coraz częściej dokuczały mu ataki podagry, która ostatecznie doprowadziła do zupełnego paraliżu nóg. Mimo tych dolegliwości kontynuował wycieczki botaniczne aż do końca swego życia, podróżując powozem w towarzystwie młodszych kolegów. Zmarł 18 czerwca 1833 roku we Wrocławiu. Jego nazwisko upamiętnia *Potentilla guentheri* Sprengel i *Porina guentheri* (Flotow). Liczne arkusze jego „Herbarium vivum” zachowały się do dziś w zbiorach zielnikowych Instytutu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego.

Ważniejsze publikacje: Über einen Versuch des Kupferstechers Enderl, mit Krummendorfer Marmorabdrücke zu verfertigen. *Verh. Ges. Bef. Naturk. Schles. 1, H. 1*, 1806; Herbarium vivum, plantas in Silesia indigenas exhibens. Cent. I-XV. Vratislaviae 1811-29; Ennumeratio stirpium phanerogamarum quae in Silesiae sponte proveniunt. Vratislaviae 1824 [mit H. Grabowski und F. Wimmer]; Über ein Stück der bei Rosenberg gefundenen Braunkohle. *Bull. Naturwiss. Sect. SGVK 1-4*, 1830.

Źródła: Nowack-Lexikon 5, 1841, s. 54-56; Pax-Pflanzenwelt, s. 7; Rostański-Historia, s. 283, 287, 295; Schumel J. G., Breslauer Almanach für den Anfang des neunzehnten Jahrhunderts, Breslau 1801, s. 206-207; Theile F. W., AEWK, Sect. 1, Th. 97, 1878, s. 347; Wimmer F., Schl. Prov. Blätt. 99, 1834, s. 36-47; portret za: Grabowski H., Wimmer F., Flora Silesiae, Bd. 2, Breslau 1828.

GÜRICH GEORG JULIUS ERNST

(1859-1938)

Badacz Śląska, okolic Krakowa i Gór Świętokrzyskich, znawca geologii Afryki

Urodził się 25 września 1859 roku w Dobrodzieniu (Guttentag), w rodzinie nauczyciela Eduarda Güricha. Naukę rozpoczął w Katowicach (Kattowitz), później uczęszczał do gimnazjum w Brzegu (Brieg), przeniósł się jednak stamtąd z powrotem do Katowic, gdzie w roku 1879 uzyskał świadectwo dojrzałości. W tym samym roku rozpoczął pod kierunkiem m.in. →prof. Goepperta i →prof. Roemera studia na Uniwersytecie Wrocławskim, na którym w roku 1883 na podstawie pracy „Beiträge zur Kenntniss der niederschlesischen Thonschieferformation” uzyskał stopień doktora filozofii. W semes-

trze zimowym 1882/83 był drugim asystentem prof. Goeperta w ogrodzie botanicznym, potem jednak przeniósł się na stanowisko asystenta prof. Roemera w Instytucie Mineralogiczno-Geologicznym. W roku 1884 zdał egzamin dla wyższych służb szkolnych i w roku szkolnym 1884/85 odbył staż nauczycielski.

Wiosną 1885 roku zaproponowano mu udział w ekspedycji Flegla, której celem miało być zbadanie dorzecza Nigru i wyżyny Benue, czyli obszaru tzw. wówczas zachodniego Sudanu. Wyprawa zakończyła się po dwóch miesiącach, w lipcu 1885 roku, gdy większość jej uczestników zachorowała na malarię i trzeba było zarządzić odwrót. Mimo niesprzyjających okoliczności Gürichowi udało się w krótkim czasie dokonać szeregu doniosłych obserwacji geologicznych, które stały się podstawą pracy „Beiträge zur Geologie von Westafrika”. Na jej podstawie habilitował się w roku 1887 we Wrocławiu w zakresie geologii i paleontologii. Jako docent pracował nadal u boku prof. Roemera, zajmując się najpierw wapieniem muszlowym Górnego Śląska i występującymi w jego utworach szczątkami gadów, później zaś, przy poparciu Pruskiej Akademii Nauk, paleozoikiem Gór Świętokrzyskich, na obszarze których zbierał okazy i sporządzał mapy w latach 1887 oraz 1891. Odkrył tu m.in. faunę kambryjską Gór Pieprzowych koło Sandomierza, jednak większość z wprowadzonych przez niego do literatury geologicznej pojęć stratygraficznych z obszaru Gór Świętokrzyskich (m.in. cuchnące wapienie z Szydłówka, wapień chęciński, wapień z Palkowej Góry, warstwy klimeniowe z Psiarni, warstwy przejściowe z Wietrzni) ma dziś znaczenie wyłącznie historyczne.

W roku 1888 zajmujący się eksploatacją cennych kopalin Afryki Południowo-Zachodniej syndykat powierzył mu badania zachodniej części kolonii aż po Kaoko-Veld. Po powrocie do Europy na zlecenie domu handlowego z Hamburga zajął się w roku 1890 badaniem złóż w Wenezueli. W grudniu 1891 roku

ożenił się z Margaretą Quenstedt, a ponieważ zmarł jego mistrz, Roemer, zrezygnował z asystentury i, by zapewnić rodzinie byt, rozpoczął pracę w I Szkole Realnej we Wrocławiu. Prowadził też jako docent prywatny zajęcia na uniwersytecie, a ponadto wykładał geologię techniczną dla pracowników dyrekcji kolei we Wrocławiu. W wolnych chwilach prowadził prace badawcze na Dolnym i Górnym Śląsku oraz w zachodniej Małopolsce, gdzie badał utwory paleozoiczne okolic Dębника, wyróżniając m.in. dolomity ze Zbrzy, kompleks warstw znad Żbika i wapień z *Manticoceras intumescens*. W roku 1900 jego działalność uhonorowana została tytułem profesorskim, rok później zaś został współpracownikiem Pruskiego Krajowego Zakładu Geologicznego przy pracach nad nową mapą geologiczną Śląska, do której opracował arkusze Jawor i Strzegom. W okresie tym przyłączył się też, zachęcony przez →Fritza Frecha, do prac nad nową edycją dzieła „Leitfossilien”, opracowując okresy paleozoiczne od kambru do dewonu.

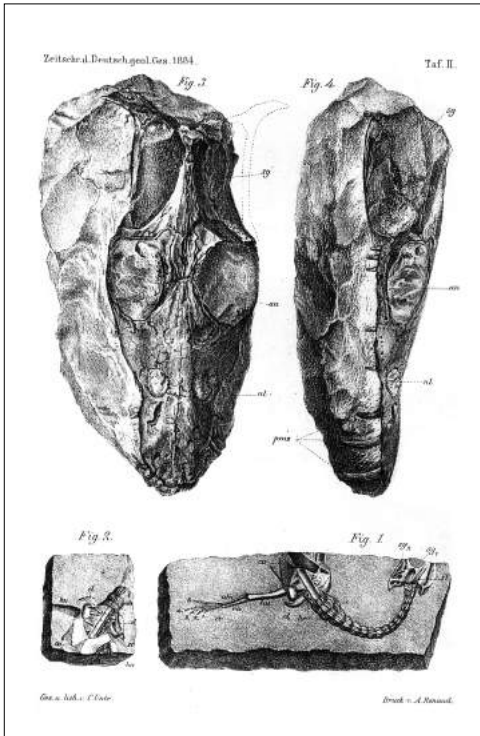
Na początku XX w. Gürich zajmował się petrografią skał magmowych i metamorficznych, wprowadzając do tej dziedziny szereg nowych pojęć, z których część używana jest do dziś. W pracy „Granit und Gneis” z roku 1905 użył po raz pierwszy takich terminów, jak „anafriksis” (metamorfizm kontaktowy), „diapepsis” (całkowite rozpuszczenie obcych ciał w magmie), „diateksis” (stopienie skały zacieraające różnice między paleosomem i neosomem) i „enteksis” (powstawanie migmatytów przy udziale intruzji magmy lub składników przyniesionych z zewnątrz).

W roku 1910 otrzymał nominację na profesora geologii i paleontologii Instytutu Kolonialnego oraz dyrektora Państwowego Instytutu Geologiczno-Mineralogicznego w Hamburgu. Zajmował się tu zagadnieniami czwartorzędu, kwestią złóż ropy naftowej w północnych Niemczech, przede wszystkim jednak wrócił do geologii Afryki. Odkrycia Hansa Recka w słynnym wąwozie Oldoway zachęciły go w roku 1914 do zorganizowania ekspedycji, której zadaniem miało być zbadanie tego stanowiska. Ekspedycja ta znalazła się jednak w trudnym położeniu z powodu wybuchu wojny i dopiero po 17 miesiącach udało się Gürichowi wrócić do Hamburga. Tam w roku 1919 objął katedrę geologii i paleontologii na otwartym właśnie uniwersytecie.

Zajmował się odtąd w dużej mierze paleontologią, zwłaszcza paleozoicznymi skorupiakami i problematycznymi skamieniałościami z najstarszych okresów geologicznych. Opracowywał też bardzo rzadko znajduwane w Afryce Południowo-Zachodniej, niezwykle ważne dla jej stratygrafii skamieniałości i szukał sposobności, by móc ponownie zająć się badaniami terenowymi na Czarnym Łądzie. W końcu udało mu się tam wyjechać przy poparciu hambur-

skich władz uniwersyteckich w roku 1928. Podczas tej ostatniej wyprawy zajął się kwarcytową formacją Kuibis i rybami z łupków Dwyka, których opracowanie ukończył na krótko przed swoją śmiercią.

Tablica 1 z Über einige Saurier der oberschlesischen Muschelkalk Güricha

1 kwietnia 1933 roku przeszedł na emeryturę i zamieszkał w sąsiedztwie swego syna w Demmin w Meklemburgii. Później przeprowadził się do Berlina-Schlachtensee, gdzie kontynuował pracę badawczą do ostatnich chwil swego życia. Zmarł podczas pracy na atak serca 16 sierpnia 1938.

Jego nazwisko upamiętniają m.in. nazwy kopalnych rodzajów: *Guerichella* Paeckelmann, *Guerichophyllum* Rózkowska, *Guerichosteus* Tarlo oraz gatunków: *Ellipsocephalus guerichi* Orłowski, *Cyrtina guerichi* Sobolew i *Poterioceras guerichi* Sobolew. Muzeum Geologiczne Uniwersytetu Wrocławskiego posiada w swych zbiorach szereg kolekcji zebranych przez Güricha w latach 1880-1927, m.in. faunę kambryjską z okolic Wojcieszowa, faunę triasową z Gogolina, Nakła, Szarleja i Michałkowic, faunę kredową z Opola, faunę dewońską z Dębника, faunę i florę karbońską z Bytomia i Katowic oraz zbiory faun kambryjskich, sylurskich i dewońskich z obszaru Gór Świętokrzyskich, wliczając w to pierwsze trylobity dokumentujące obecność kambru na ich obszarze.

Ważniejsze publikacje: Beiträge zur Kenntnis der niederschlesischen Tonschieferformation. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 34, 1882; Über einige Saurier der oberschlesischen Muschelkalk. *Ibid.* 36, 1884 [Taf. 1 na il. 2]; Neue Saurierfunde aus dem Muschelkalk Oberschlesiens. *Jber. SGVK* 61, 1884; Quartärfauna von Schlesien. *Ibid.*; Über weitere Saurierfunde aus dem Muschelkalk Oberschlesiens. *Ibid.* 62, 1885; Quartärfauna von Schlesien. *Ibid.*; Über den anfänglichen Verlauf der Expedition Flegels in das Niger-Benue-Gebiet. *Ibid.* 63, 1886; Zwei neue Funde fremdartiger Einschlüsse in oberschlesischen Kohlenflötzen. *Ibid.*; Reise nach dem Niger und Benue. *Mitt. Afr. Ges. Deutsch.* 5, 1886; Über den Boruschowitz Mergelschiefer. *Jber. SGVK* 64, 1887; Fremdartige Einschlüsse von geröllartiger Form aus Steinkohlenflötzen von Oberschlesien. *Ibid.*; Geologie von Westafrika. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 39, 1887; Geologische Bau des afrikanischen Continents. *Peterm. Mitt.* 33, 1887; Kreideversteinerungen aus Südwest-Afrika. *Jber. SGVK* 65, 1888; Saurierunterkiefer aus dem Muschelkalk von Oberschlesien. *Ibid.* 66, 1889; Geologische Übersichtskarte von Schlesien 1:400 000 mit Erläuterungen. Breslau 1890; Alterbestimmung der unteren Grenze der Karooformation. *Neues Jb. f. Miner.*, 1890; Deutsch-Südwest-Afrika. Reisebilder und Skizzen aus den Jahren 1888 und 1889. Hamburg 1891; Placodermen und andere devonische Fische. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 43, 1891; Über die Schlammlvulkane von Java. *Jber. SGVK* 68, 1891; Über Venezuela. *Ibid.* 69, 1892; Über die Wolga-Stufe in Polen. *Ibid.*; Über eine kambrische Fauna von Sandomir in Russisch-Polen. *Neues Jb. f. Miner.*, 1892; Über die Säugetierfauna von Venezuela und über nordamerikanische Mastodonten. *Jber. SGVK* 70, 1893; Über Kupfererzlagerstätten und einen Cycadenstamm. *Ibid.* 71, 1894; Über Facieswechsel im Palaeozoicum. *Ibid.* 73, 1896; Das Palaeozoicum im Polnischen Mittelgebirge. *Zap. Petersb. Miner. Obszcz.* 32, 1896; Das Mineralreich. Neudamm 1897; Die Eiszeit in Schlesien. Breslau 1898; Geologischer Führer in das Riesengebirge. Berlin 1900; Das geologische Profil von Ebersdorf in der Grafschaft Glatz. *Jber. SGVK* 77, 1900; Über ein geologisches Profil durch das Riesengebirge. *Ibid.* 78, 1901; Nachträge zum Palaeozoicum des Polnischen Mittelgebirges. *Neues Jb. f. Miner.* 13, 1901; Über neue geologische Aufschlüsse im Riesengebirge. *Jber. SGVK* 79, 1902; Das Devon von Dembnik bei Krakau. *Beitr. Paläont. Geol. Öster. Ung.* 15, 1903; Eine Stromatoporidae aus dem Kohlenkalke Galiziens. *Ibid.* 17, 1904; Über Granit- und Schieferkontakt in Schlesien. *Jber. SGVK* 81, 1904; Granit und Gneis. *Himmel und Erde* 17, 1905; Untersilur bei Jauer in Schlesien. *Jb. Preuss. Landesanst.* 27, 1906; Leitfossilien. Devon. Berlin 1909; Clymenienkalk von der Conrads-Mühle in Polnitz bei Freiburg in Schlesien. *Jahrb. Preuss. Geol. Landesanst.* 30, 1911; Geologische Naturdenkmäler des Riesengebirges. *Beitr. Naturdenkmalpfl.* 4, 1914; *Solenopora* im oberdevonischen Kontaktkalk von Ebersdorf bei Neurode in Schlesien. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 66, 1915; Graptolithenschiefer von Alt-Jauer. *Jahrb. Preuss. Geol. Landesanst.* 37, 1916; Meine Erlebnisse während des Krieges in Deutsch-Ostafrika und Südafrika. Berlin 1916; Das Erdöl in Nordwestdeutschland. Hamburg 1917; Die Wünschelrutenfrage in Hamburg. Hamburg 1920; Leitfossilien. Karbon und Perm. Berlin 1923; Beteiligung deutscher Forscher an der geologischen Erschließung Afrikas. *Mitt. Miner. Geol. Staatsinst. Hamburg* 7, 1925; Über *Silesicaris nasuta*, eine neue Phyllocaridae aus dem Bober-Katzbach Gebirge. *Paläont. Zeitschr.* 8. Berlin 1927; Kuibis-Fossilien der Nama-

Formation von Südwestafrika. *Ibid.* 15, 1933; Bemerkungen zu *Vorborthella tenuis* Fr. Schm. *Ibid.* 16, 1934; Die Fischechiefer der Dwyka-Formation von Ganikobis in Südwestafrika. *Abh. Preuss. Geol. Landesanst.*, 1939.

Źródła: Dehm R., NDB 7, 1966, s. 281-282; Grodzicki-Historia, s. 276, 278; Hassert-Erforschung, s. 59, 202, 222; Muz. Geol. Inst. Nauk Geol., s. 8, 12, 17, 18, 20, 21; Pajchłowa M., SS, s. 80, 285, 345, 386, 458, 509, 524, 528; Pax-Tierwelt, s. 6, 25; Perlick A., Zum Gedächtnis dreier oberschlesischer Gelehrten, Schlesierwarte: Blätter für Heimat- und Kulturarbeit 6, 1950, s. 13-14; Perlick-Bergleute, s. 219, 285-286; SP, s. 24, 76, 93; Wysogorski J., Zentralbl. f. Miner., 1938, s. 507-511; Völkel-Mineralogen, s. 99-100, 105, 170, 188, 200, 206; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S-168/394.

GURLT ERNST FRIEDRICH

(1794-1882)

Twórca berlińskiego muzeum weterynaryjnego

Urodził się 13 października 1794 roku w Drzankowie (Drentkau) koło Zielonej Góry (Grünberg), jako syn urzędnika hrabiego von Schweinitz. Uczył się najpierw w wiejskiej szkole i pod kierunkiem prywatnego nauczyciela, potem zaś został uczniem w aptece w Lubiniu (Lüben), gdzie nie tylko zdobył rozległą wiedzę w dziedzinie farmacji, ale i gruntownie zaznajomił się z botaniką. W roku 1813 zgłosił się na ochotnika do służby wojskowej i jako aptekarz trafił do lazaretu polowego we Wrocławiu (Breslau), gdzie ciężko zachorował, gdy wybuchła epidemia tyfusu.

Chociaż nie miał świadectwa dojrzałości, w roku 1814, korzystając z przywilejów, jakie dała mu odbyta służba wojskowa, rozpoczął we Wrocławiu studia medyczne. Jediną poważną przeszkodą, z jaką musiał się wtedy w miarę szybko uporać, była nieznamość języków klasycznych. Po ucieczce Napoleona

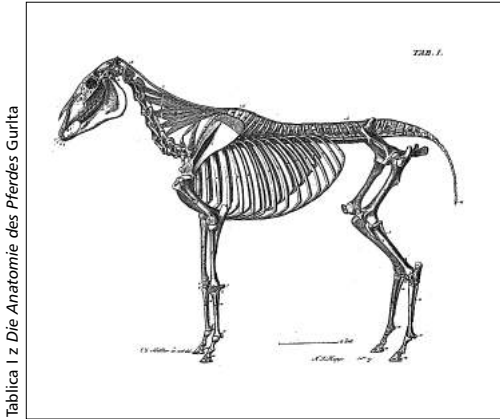
z Elby został ponownie powołany do służby wojskowej i w charakterze chirurga trafił do lazaretu polowego w Düsseldorfie, z którym wyruszył do Francji. Na studia we Wrocławiu powrócił w roku 1816, zostając niemal od razu asystentem → profesora Otto. Na stanowisku tym pracował aż do roku 1819, w którym na podstawie rozprawy „De venarum Deformitibus, adnexa venae cavae inferioris aberrationis rarioris descriptio: Commentatio anatomico-pathologica” uzyskał stopień doktora medycyny.

Po uzyskaniu doktoratu Gurlt chciał studiować weterynarię w Wiedniu, jednak najpierw postanowili wybrać się do Berlina, gdzie wybitny fizjolog Rudolphi zaproponował mu objęcie w semestrze zimowym 1819/20 repetytorium anatomicznego w berlińskiej Szkole Weterynaryjnej. Gurlt przyjął propozycję, choć miał świadomość, że sam musi się jeszcze wiele nauczyć w dziedzinie anatomii zwierząt, co przy braku dobrych podręczników nie było sprawą prostą. Wówczas to postanowił sam napisać odpowiedni podręcznik, a ponieważ zajęcia w Szkole Weterynaryjnej zabierały mu wiele czasu, zasiadał zwykle do pisania o godzinie 5 rano, przerywał je o godzinie 8 i zabierał się do niego ponownie wieczorem. Wydany w roku 1822 podręcznik anatomii porównawczej zwierząt domowych był imponujący – dwa jego tomy liczyły łącznie ponad 800 stron. Za życia Gurlta wznawiany był on jeszcze czterokrotnie, a po jego śmierci – jedenastokrotnie (po raz ostatni w roku 1932), uzupełniany przez kilka pokoleń wybitnych fachowców.

Zwiąawszy się z berlińską Szkołą Weterynaryjną, Gurlt został jej głównym nauczycielem w roku 1825, tytuł profesorski nadano mu w roku 1827, dyrektorem technicznym został w roku 1849, a tajnym radcą medycznym – w roku 1850. Jego wykłady w latach 1824-1869 obejmowały anatomię porównawczą, anatomię patologiczną, fizjologię, zoologię ogólną i botanikę. Prowadził też sekcje, ćwiczenia z preparatyki i wycieczki botaniczne. Poza wspomnianym podręcznikiem spod jego pióra wyszedł też podręcznik fizjologii porównawczej zwierząt domowych, tablice anatomiczne, podręcznik anatomii patologicznej zwierząt domowych, podręcznik chirurgii dla weterynarzy i podręcznik anatomii ptaków domowych.

Dużą zasługą Gurlta było znaczne powiększenie zbiorów anatomicznych, które pozostawili jego poprzednicy – Georg Friedrich Sick i Johann Dieterich Reckleben. Ich początki związane były z początkami utworzonej w roku 1790 roku berlińskiej Szkoły Weterynaryjnej. W chwili objęcia katedry Gurlt przejął kolekcję liczącą 561 preparatów, zaś odchodząc w roku 1870 w stan spoczynku pozostawił 6418 po części tzw. „suchych preparatów”, głównie szkieletów, po części zaś tzw. „mokrych

preparatów”, tj. preparatów zakonserwowanych w alkoholu. Cała kolekcja była dokładnie skatalogowana i w większości opisana w literaturze naukowej.

Ernst Friedrich Gurlt zmarł 13 sierpnia 1882 roku w Berlinie. Był żonaty od roku 1824, miał córkę i trzech synów, spośród których Ernst Julius Gurlt zasłynął jako wybitny chirurg i historyk medycyny. Bogata kolekcja Gurlta została w większej części zniszczona podczas bombardowań pod koniec II wojny światowej. Zachowaną jej część – 143 szkielety i 105 preparatów zakonserwowanych w alkoholu – pod nazwą „Gurltschen Sammlung” można oglądać obecnie w Instytucie Anatomii Weterynaryjnej Freie Universität w Berlinie.

Ważniejsze publikacje: Tabellarische Übersicht der Pflanzen nach dem natürlichen System von Jussieu, verglichen mit dem Linné’schen Sexualsystem. Berlin 1821; Handbuch der vergleichenden Anatomie der Haus-Säugethiere. 2 Bde. Berlin 1822 [2-17 Aufl. Berlin 1834-1932]; Anatomische Abbildungen der Haus-Säugethiere. 10 Lfr. Berlin 1824-33 [2 Aufl. Berlin, 1843-1844]; Lehrbuch der pathologischen Anatomie der Haus-Säugethiere. Berlin 1831-32; Die Anatomie des Pferdes in 70 lithographierten Tafeln, mit erklärendem Text. Berlin 1832 [Taf. 1 na il. 2]; Vergleichende Untersuchungen über die Haut des Menschen und der Haus-Säugethiere, und über die Krätz- und Rüdemilben. Mit zwei Kupfertafeln. *Mag. f. Ges. Tierheilk.* 1835 [2 verm. Aufl. Berlin, 1844]; Lehrbuch der vergleichenden Physiologie der Haus-Säugethiere. Berlin 1837 [2 Aufl. Berlin, 1847, 3 Aufl. Berlin, 1865]; Chirurgische Anatomie und Operationslehre für Thierärzte. Mit zehn Kupfertafeln. Berlin 1847; Anatomische Abbildungen der Haussäugethiere. Supplement. Berlin 1848; Nachträge zum ersten Theile des Lehrbuches der pathologischen Anatomie der Haus-Säugethiere. Berlin 1849; Anatomie der Hausvögel. Berlin 1849; Hand-Atlas zu dem Handbuche der vergleichenden Anatomie der Haus-Säugethiere. Berlin 1860; Über thierische Missgeburten. Ein Beitrag zur pathologischen Anatomie und Entwicklungsgeschichte. Berlin 1877.

Źródła: Arch. f. wiss. prakt. Tierheilkunde 8, 1882, s. 486-509; Boessneck J., NDB 7, 1966, s. 331-332; Hamann O., ADB 49, 1902, s. 644-645; Smollich A., Ernst Friedrich Gurlt, Gegenbaurs Morphol. Jahrb. 134, 4, 1988, s. 575-583.

HAASE ERICH

(1857-1894)

Badacz śląskich krocionogów

Urodził się 19 stycznia 1857 roku w Koszalinie (Köslin), jako syn weterynarza okręgowego Friedricha Haase i jego żony Marii, z domu Kaapke. Po uzyskaniu w roku 1876 w Koszalinie świadectwa dojrzałości rozpoczął studia na Uniwersytecie Wrocławskim. Uczęszczał tam na wykłady z zoologii, botaniki, mineralogii, matematyki, astronomii, chemii, filozofii i języków klasycznych oraz na ćwiczenia w laboratorium chemicznym, Instytucie Fizjologii Roślin, Muzeum Zoologicznym i Muzeum Mineralogicznym. Od 26 maja 1876 roku był członkiem Verein für Schlesiens Insektenkunde. W roku 1879 został opiekunem Biblioteki Gravenhorsta w Muzeum Zoologicznym. Już od wczesnej młodości interesował się chrząszczami, które na Śląsku ustąpiły pola krocionogom. Zainteresowany tą grupą stawonogów Haase poświęcił jej śląskimi przedstawicielom obszerną monografię. Jej pierwsza część wydana została jako dysertacja, na podstawie której 1 września 1880 roku uzyskał stopień doktora filozofii. Druga część opublikowana została na łamach „Zeitschrift für Entomologie”.

Jeszcze przez dwa lata pracował Haase na uniwersytecie jako bibliotekarz, potem zaś, w latach 1882-1883, odbywał służbę wojskową w 51 regimencie piechoty. W latach 1883-85 był asystentem w Muzeum Zoologicznym we Wrocławiu, zaś od roku 1885 pracował w podobnym charakterze w Królewskim Zoologicznym i Antropologiczno-Etnograficznym Muzeum w Dreźnie. W tym czasie przestał już zajmować się krocionogami, skłaniając się bardziej ku lepidopterologii – szczególnie interesowało go zjawisko mimikry u tej grupy owadów i zmysł węchu motyli. W roku 1888 odszedł z Drezna i po dłuższym pobycie w Berlinie został w roku 1889 asystentem →Carla Chuna, który pełnił w tym czasie obowiązki dyrektora

Muzeum Zoologicznego w Królewcu. Jeszcze w tym samym roku habilitował się w Królewcu w zakresie zoologii.

W maju 1891 wyjechał do Bangkoku, gdzie zaproponowano mu posadę dyrektora Syjamskiego Muzeum Królewskiego. Z jego korespondencji wynikało, że nie tylko nie był zadowolony ze swej posady, ale i klimat Syjamu niekorzystnie oddziaływał na jego zdrowie. O tym, że skargi te nie były bezpodstawne, jego krewni i przyjaciele mieli się dowiedzieć już wkrótce, gdy dotarła do nich wieść o jego przedwczesnej śmierci. Zmarł na dyzenterię 24 kwietnia 1894 roku. Jego ciało zostało pogrzebane na cmentarzu protestanckim w Bangkoku. Profesor Chun uważał go za wybitnego znawcę stawonogów, którego dokonania znacznie poszerzyły znajomość ich biologii, ewolucji i systematyki. Jego nazwisko upamiętnione zostało m.in. w nazwach krocionoga *Cryptops haasei* Attems i motyla *Mycalesis haasei* Röber.

Ważniejsze publikacje: Ein neuer deutscher *Geophilus*. *Zool. Anz.* 1, 1878; Zur Kenntniss der sibirischen Myriapoden. *Ibid.*; Schlesiens Chilopoden I. Chilopoda anamorph. Breslau 1880; Schlesiens Chilopoden II. Chilopoda epimorpha. *Zeitschr. f. Entom. N. F.* 8, 1881; Beitrag zur Phylogenie und Ontogenie der Chilopoden. *Ibid.*; Beobachtungen über Fundorte und Fangzeiten einiger interessanteren oder seltneren schlesischen Käfer. *Ibid.* [mit Fein]; Das Respirationsorgan der Symphylen und Chilopoden. *Zool. Anz.* 6, 1883; Über sexuelle Charaktere bei Schmetterlingen. *Zeitschr. f. Entom. N. F.* 9, 1884; Schlesiens Symphylen und Paupoden. *Ibid.* 10, 1885; Zur Kenntniss der sexuellen Charaktere bei Schmetterlingen. *Ibid.*; Zur Biologie der Käfergattung *Phengodes* Ill. *Sitz. Ber. Abh. Naturwiss. Ges. Isis*, 1885; Zur Morphologie der Chilopoden. *Zool. Anz.* 8, 1885; Abteilung der niedersten Insekten und Myriapoden. *Entom. Nachr.* 12, 1886; Über besondere Schuppenbildungen bei Schmetterlingen. *Ibid.*; Über Verwandtschaftsbeziehungen der Myriapoden. *Biol. Zentralbl.* 6, 1886; Schlesiens Diplopoden. *Zeitschr. f. Entom. N. F.* 11, 1886; Der Duftapparat von *Acherontia Atropos*. *Ibid.*; Bericht über die Leistungen in der Naturgeschichte der Echinodermen in den Jahren 1884 bis 1885. *Arch. f. Naturgesch.* 52, 1886; Die Vorfahren der Insekten. *Sitz. Ber. Abh. Naturwiss. Ges. Isis*, 1886; Über Duftapparate bei Schmetterlingen. *Ibid.*; Sachsens Amphibien. *Ibid.*, 1887; Holopneustie bei Käfern. *Biol. Zentralbl.* 7, 1887; Duftapparate indo-australischer Schmetterlinge. *Corresp. Bl. Entom. Ver. Isis* 1, H. 3, 1887; Die indisch-australischen Myriapoden. I. Chilopoden. *Abh. Zool. Anthr. Etn. Mus. Dresden* 1, 1887; Töne der Schmetterlingen. *Corresp. Bl. Entom. Ver. Isis* 1, H. 4, 1888; Zur Kenntniss von *Phengodes*. *Deutsche Entom. Zeitschr. Lepid. H.* 1, 1888; Dufteinrichtungen indischer Schmetterlingen. *Zool. Anz.* 11, 1888; Zur Anatomie der Blattiden. *Ibid.* 12, 1889; Über Abdominalanhänge bei Hexapoden. *Sitz. Ber. Ges. Naturf. Freunde*, 1889; Über die Stinkdrüsen der Orthopteren. *Ibid.*; Über die Zusammensetzung des Körpers der Schaben (Blattidae). *Ibid.*; Die Abdominalanhänge der Insekten mit Berücksichtigung der Myriapoden. *Morphol. Jahrb.* 15, 1890; Bemerkungen zur Paläontologie der Insekten. *Neues Jb. f. Miner.*, 1890; Beiträge zur

Kenntniss der fossilen Arachniden. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 42, 1890; Über die Entwicklung des Parasitismus im Tierreiche. *Schriften Phys. Ök. Ges. Königsberg* 31, 1891; Zum System der Tagfalter. *Deutsche Entom. Zeitschr. Lepid. H.* 4, 1891; Zur Entwicklung der Flügelrippen der Schmetterlinge. *Zool. Anz.* 14, 1891; Untersuchungen über die Mimicry auf Grundlagen eines natürlichen Systems der Papilioniden. *Biblioteca Zoologica* 7, 1891-94; Beobachtungen über fliegende Fische. *Zool. Anz.* 15, 1892; Wie befestigen sich die jungen Telyphonen an der Mutter. *Sitz. Ber. Ges. Naturf. Freunde*, 1893.

Źródła: Dittrich R., *Zeitschr. f. Entom. N. F.* 19, 1894, s. 19-26 (bibliogr.); Pax-Tierwelt, s. 13, 20; portret ze zbiorów Deutsches Entomologisches Institut in Eberswalde, sygn. Pslg. 1478.

HALLMANN CHRISTIAN GOTTLIEB

(1754-1831)

Badacz Ziemi Kłodzkiej

Urodził się 8 stycznia 1754 roku w Nowym Kościele (Neukirch) koło Złotoryi (Goldberg), w rodzinie bednarza. W wieku 14 lat trafił do Świerzawy (Schönau), gdzie został pisarzem w służbie u radcy komisyjnego Bechera, który został drugim ojcem drobnego, słabego chłopca. Pomyślał on, że niewielki jest pożytek z pisarza, który nie zna żadnych łacińskich terminów, i wysłał Hallmanna do szkoły w Świerzawie, gdzie ten w ciągu trzech lat zrobił takie postępy, że bez trudu czytał „Żywoty” Neposa. W Legnicy (Liegnitz), gdzie od roku 1773 pracował w biurze radcy prawnego Scheuricha, znalazł okazję, by od grenadiera Apperna nauczyć się również francuskiego i włoskiego.

W latach 1778-79, podczas bawarskiej wojny sukcesyjnej, został przyjęty do kancelarii kwatermistrzowskiej, gdzie okazał się nadzwyczaj użytecznym pracownikiem i zyskał uznanie przełożonych, którzy wysunęli jego kandydaturę na stanowisko w administracji. W roku 1781 otrzymał nominację na stanowisko radcy i kasjera w Bystrzycy Kłodzkiej (Habelschwerdt), na którym pracował do chwili, gdy mieszczanie postanowili zwolnić cały magistrat i wybrać władze miejskie spośród siebie. W wyniku tej decyzji stracił dotychczasowe stanowisko, jednak już wkrótce mieszkańcy Bystrzycy powierzyli mu obowiązki burmistrza, początkowo na sześć lat, a po upływie tego terminu – dożywotnio.

Mimo niezbyt gruntownego wykształcenia Hallmann przyswoił sobie rozległą wiedzę przyrodniczą i wniósł poważny wkład w badania Ziemi Kłodzkiej. Poza badaniami meteorologicznymi prowadził rozległe badania mineralogiczne i paleontologiczne. Spośród jego publikacji na temat skamieniałości na szczególną uwagę zasługuje jego praca o skamieniałym drewnie z okolic Nowej Rudy i „Aforyzmy

o prehistorii” zamieszczone w wydawanym w Quedlingburgu „Archiwum prehistorycznym”. W wolnych chwilach chętnie czytywał autorów klasycznych i literaturę niemiecką. Lecznice źródła Neubeck stały się dla niego natchnieniem i były powodem powstania zbioru dydaktycznych wierszy „Glatzer Gesänge”, który po jego śmierci wydał jego siostrzeniec, doktor Ullrich. Zmarł 11 grudnia 1831 roku w Bystrzycy Kłodzkiej.

Ważniejsze publikacje: Über den Ausfall der Ernte in der Grafschaft Glatz. *Schles. Prov. Blätt.* 27, 1798; Über das Dienstgesinde. *Ibid.* 28, 1798; Über das Klima der Grafschaft Glatz. *Ibid.* 29, 1799; Über das Holz-Bestand und Holz-Preis in der Grafschaft Glatz. *Ibid.* 30, 1799; Etwas über den Brandwein. *Ibid.* 31, 1800; Hydrographie der Grafschaft Glatz. *Glätzer Monatschrift* 2, 1800; Siebenhirten. *Schles. Prov. Blätt.* 39, 1804; Über Witterung und dem Vorherbestimmung. *Ibid.* 41, 1805; Über das geognostische Verhalten des Glätzer Gebirges. *Verh. Ges. Bef. Naturk. Schles.* 1, 1806; Über den Verfall der Schlesischen Provinzial-Städte. *Ibid.* 51, 1810; Über das Glätzer Gebirge in geognostischer Rücksicht. *Corresp. Bl. SGVK* 2, 1820; Das versteinerte Holz bei Neurode. W: Archiv der Urwelt. Bd. 2. H. 1. Quedlingburg 1820; Aphorismen über Urwelt. *Ibid.* Bd. 2. H. 2, 1820; Briefe über die Grafschaft Glaz: von Reisenden als Wegweiser zu gebrauchen. Reichenbach 1823; Notiz über Chromeisen, Rotheisen und Braunstein in Schlesien. *Bull. Naturwiss. Sect. SGVK* 5, 1824;

Źródła: Berner-Landsleute, s. 118; Nowack-Lexikon 9, 1841, s. 63-64.

HEINRICH ALBIN

(1785-1864)

Geolog, geograf i historyk

Przyszedł na świat 1 marca 1785 roku w Brzydliczniej (Břidličná, Frydlant nad Moravicí, Friedland an der Mohra) koło Rymarzowa na Morawach jako siódme dziecko mistrza krawieckiego Engelberta Heinricha i jego żony Teresy, z domu Thiel. Po ukończeniu

gimnazjum w Altenburgu studiował w latach 1801-1806 filozofię, literaturę klasyczną i nauki przyrodnicze w Wiedniu, gdzie był uczniem wybitnego lekarza i przyrodnika Josefa Augusta Schultesa. Wraz z nim wyruszał na wędrowki po Austrii, Styrii, Tyrolu oraz na Węgry i zajmował się pod jego kierunkiem pracą naukową w dziedzinie geologii. W roku 1806 ukończył studia filozoficzne w Bratysławie.

Po ukończeniu studiów rozpoczął w Krakowie pracę w charakterze prywatnego nauczyciela. Tam utrzymywał nadal kontakty z Schultesem, który został profesorem botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego i dyrektorem uniwersyteckiego ogrodu botanicznego. W roku 1808 zdał na Uniwersytecie Jagiellońskim egzaminy nauczycielskie. W okresie tym prowadził badania geologiczne w zachodniej Galicji oraz w okolicach Chęcina, Kielc i Wąchocka, a chociaż będący owocem tych badań zbiór minerałów przepadł podczas działań wojennych w roku 1809, najlepsze okazy już wcześniej trafiły do zbiorów muzealnych → Leopolda Szersznika w Cieszynie (Teschen).

W listopadzie 1813 roku Heinrich został nauczycielem pomocniczym, zaś w roku 1814 – stałym nauczycielem geografii i historii w katolickim gimnazjum w Cieszynie, którego prefektem był Szersznik. W sierpniu 1815 roku ożenił się z Karoliną Jonas, córką adwokata krajowego Jakoba Jonasa.

Po śmierci Szersznika kierował najpierw w zastępstwie, a później urzędowo pozostałymi po nim zbiorami. Powiększył powierzoną mu bibliotekę, opracował katalog znajdujących się w jej zbiorach rękopisów, uporządkował kolekcję minerałów, którą wzbogacił o ok. 950 okazów, i inne zbiory, równocześnie zaś prowadził badania naukowe w dziedzinie historii regionalnej i geologii. Wynikiem badań historycznych była pierwsza naukowo opracowana historia Śląska Cieszyńskiego wydana w roku 1818, zaś wynikiem badań geologicznych – odkrycie oraz opis pikrytu i diorytu (tzw. cieszyńnitu) w roku 1821, a także katalog minerałów występujących na Śląsku Cieszyńskim (Zbiory Muzeum w Cieszynie, sygn. MC/H/5345). W roku 1817 przedstawił Heinrich projekt utworzenia w Cieszynie filozoficznego instytutu nauczycielskiego, dla którego bazę stanowić mogłyby zbiory Szersznika i inne kolekcje, jednak projekt ten został odrzucony.

W roku 1831 powołano go na stanowisko profesora Cesarsko-Królewskiego Akademickiego Gimnazjum w Brnie, na którym pracował do roku 1850. Od roku 1832 był ponadto konserwatorem biblioteki Franzens-Museum, a od roku 1836 – kustoszem tej placówki, w której zajmował się przede wszystkim zbiorami przyrodniczymi.

W roku 1848 postanowiono wysłać go jako posła na obrady parlamentu we Frankfurcie, jednak nie przyjął propozycji. Przyjął natomiast z ochotą wybór do morawskiego landtagu w Brnie, w którym działał niezwykle aktywnie. Był członkiem wielu różnych towarzystw, m.in. Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny we Wrocławiu (Breslau), Towarzystwa „Lotos” w Pradze, Towarzystwa Geologiczno-Górniczego w Grazu i Towarzystwa Botanicznego w Regensburgu, jednak najaktywniej pracował w Cesarsko-Królewskim Morawsko-Śląskim Towarzystwie dla Popierania Rolnictwa, Przyrodoznawstwa i Krajoznawstwa w Brnie, którego członkiem-korespondentem był już od 1818 roku. W roku 1846 towarzystwo to wyróżniło go złotym medalem za prace naukowe na temat Śląska i Moraw. W roku 1849 Heinrich został zastępcą przewodniczącego Sekcji Historyczno-Statystycznej tego towarzystwa, której był współzałożycielem. Po przejściu na emeryturę objął w kwietniu roku 1851 kierownictwo nowo powstałego Towarzystwa Wernerowskiego, którego celem były geologiczne badania Śląska i Moraw.

Zmarł 5 kwietnia 1864 roku w Brnie (Brünn), pracując niestrudzenie do końca życia. Jego nazwisko upamiętnione zostało m.in. w nazwie kopalnej ryby paleoceńskiej *Centriscus heinrichi* (Heckel). Powiększone przez niego zbiory mineralogiczne cieszyńskiego muzeum trafiły po II wojnie światowej do Muzeum Geologii Złóż Politechniki Śląskiej w Gliwicach.

Ważniejsze publikacje: Patriotismus der Bewohner des Teschner-Kreises. *Moravia*, 1815; Physische Beschaffenheit und Naturprodukte der Karpathengegenden in Galizien. *Vaterländische Blätter* 15, 1815; Character, Sprache, Sitten und Trachten der Goralen, oder Karpathen-Gebirgsbewohner in Galizien. *Ibid.* 29, 1818; K. k. Scherschchnik'sches Museum zu Teschen. *Ibid.* 89, 90; Versuch über die Geschichte des Herzogthums Teschen, von den ältesten bis auf gegenwärtige Zeiten. Teschen 1818 [strona tytułowa na il. 2]; Aufruf an die Freunde, Verehrer und ehemaligen Schüler des verewigten Probstes und k. k. Teschner Gymnasiums-Präfecten Leopold Scherschchnik. Teschen 1818 [mit A. Nechay]; Die Höhle: Dziura wietrzna. *Vaterländische Blätter* 47, 1820; Die ehemalige Benediktinerabtei Orlau im Herzogthum Teschen. *Hormayr's Archiv* 44, 46, 49, 50, 1820; Beschreibung antediluvianischer Knochen im Museum zu Teschen. *Hesperus* 27, Beil. 9, 1820; Beitrag zur Geognosie von k.k. Schlesien. *Mitt. Mähr. Schles. Ges.* 8, 10, 1822; Scherschchnik's Denkmal. Errichtet von seinen Freunden, Verehrern und ehemaligen Zöglingen. Teschen 1824; Deutsch-lateinisches Wörterbuch. W: Imm. Joh. Gerh. Schellers lateinisches Wörterbuch in etymologischer Ordnung. Teschen 1826; Germanische Alterthümer aus dem Heidenthume, aufgefunden im k.k. Schlesien. *Taschenb. Gesch. Mähr. Schl.* 1, 1826; Briefe aus und über Schlesien. *Ibid.*, 1827; Ist Schlesien wirklich eine terra incognita? *Hormayr's Archiv* 116, 117, 1827; Beiträge zur Berichtigung und Lösung des Gränzstreites zwischen dem Königreiche Ungarn und dem Herzogthume Schlesien. *Ibid.* 108, 1828; Oberschlesien unter den Piastiden, bis zur freiwilligen Unterwerfung unter Böhmens Könige, vom Jahre 1163-1327. *Taschenb. Gesch. Mähr. Schl.* 3, 1829; Geschichte der k.k. Scherschchnik'schen Gymnasial-Bibliothek in Teschen. *Hormayr's Archiv* 68, 69, 1830; Erinnerungen aus dem k.k. Anteile Schlesiens. *Steiermarkische Zeitschrift*, 1834; Über die Steinkohlenlager im k.k. mähr.-schles. Gouvernement. Vortrag bei der General-Versammlung der k.k. m.-sch. Gesellschaft im Mai 1838. *Mitt. Mähr. Schles. Ges.* 3, 1839; Gebirgs-, Erd- und Bodenarten, die im Franzens-Museum der k. k. m.-sch. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde in Brünn zur Schau aufgestellt sind. Brünn 1840; Der Brünner Kreis. Das pittoreske Österreich. Lief. 11. Wien 1840; Der Teschner Kreis. Das pittoreske Österreich. Lief. 27. Wien 1843; Über die Quellen der Weichsel und der Oder. *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst*, 1845; Des Vaters Wanderstab und des Grossvaters Erbe. Zwei Erzählungen für die Jugend. Teschen 1847; Das Franzens-Museum. Brünn 1853; Mährens und k. k. Schlesiens Fische, Reptilien und Vögel. Ein Beitrag zur Fauna beider Kronländer. Brünn 1856; Die Spiegeleisenerzeugung auf chemische Grundsätze basiert zu Hradek in Ober-Ungarn. W: Bericht über die dritte allgemeine Versammlung von Berg- und Hüttenmännern zu Mährisch-Ostrau, 1863; Über die Stahlproduktion von Österreich mit besonderer Rücksicht auf die begonnene Einführung des Bessemer Processes. *Österr. Zeitschr. Berg. Hütten.* 12, 1864.

Źródła: Elvert-Geschichte, I, passim, II, s. 318-319; Ficek-Slovník 4, 1981, s. 37-39; Heiduk-Lexikon 1, s. 157; Jisl L., Počátky archeologického bádání ve Slezsku a Opavská Muzea, w: 150 let Slezského Muzea, Opava 1964, s. 121-129 (portret); Makowski M., Zbiory muzealne Leopolda Jana Szersznika, w: 190 lat założenia Muzeum i Biblioteki

Jana Szersznika 1802-1892, Cieszyn 1993, s. 53-60; Makowski M., Spyra J., Szelong K., Zbiory i Fundacja Szersznika po 1814 r., *ibid.*, s. 81-90; Musil R., Sloupsko-šoštivské jeskyně. Jeskynní bludiště pod Bradinami, jeho historie a význam, Brno 2002, s. 33, 42; Myška M., BSSSM 8, 1997, s. 49-50; Pax-Tierwelt, s. 5; Spyra J., Ostschlesische Porträts 2, Berlin 1996, s. 174-177; Staněk-Mineralogie, s. 12, 14-17; Szelong K., Biblioteczne zbiory Leopolda Jana Szersznika, w: 190 lat założenia Muzeum i Biblioteki Jana Szersznika 1802-1892, Cieszyn 1993, s. 37-52; Wurzbach-Lexikon 8, 1862, s. 224-226.

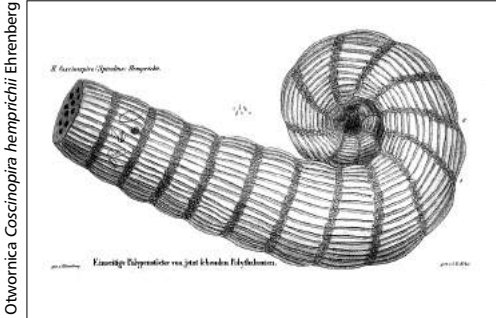
HEMPRICH WILHELM FRIEDRICH (1796-1825)

Badacz północnej Afryki i Bliskiego Wschodu

Urodził się 24 czerwca 1796 roku w Kłodzku (Glatz) w rodzinie pochodzącego z Berlina wojskowego chirurga Carla Christopha Hempricha, który pięć lat wcześniej ożenił się w Kłodzku z Marią Fryderyką Gansauge. Jeszcze przed ukończeniem kłodzkiego gimnazjum w Kłodzku Hemprich zaciągnął się w roku 1813 jako chirurg kompanijny do artylerii. W roku 1814 ukończył gimnazjum i rozpoczął studia na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie zdobył sobie sympatię →Adolfa Otto i →Ludwiga Gravenhorsta, jednakże już po roku trafił ponownie do armii i aż do roku 1817 przebywał we Francji jako żołnierz armii okupacyjnej. W roku 1818, pisząc rozprawę doktorską „De inflammatione notione”, ukończył studia medyczne na Uniwersytecie w Berlinie i zdał państwowy egzamin lekarski, rok później habilitował się w zakresie fizjologii porównawczej, po czym rozpoczął wykłady z fizyki w Korpusie Kadetów. Równocześnie w Muzeum Zoologicznym pomagał profesorowi Lichtensteinowi w oznaczaniu okazów i pisał podręcznik „Naturgeschichte für höheren Lehrenanstalten”. W roku 1820 został członkiem honorowym berlińskiego Gesellschaft naturforschender Freunde i członkiem Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników, w której otrzymał przydomek „Forskol”.

Gdy w tym samym roku generał-porucznik von Minutoli zwrócił się do Akademii Nauk w Berlinie z prośbą o wyznaczenie dwóch młodych uczonych, którzy towarzyszyliby jego wyprawie do Egiptu, wyznaczeni zostali Hemprich i Ehrenberg. Obaj mieli zająć się przede wszystkim badaniami zoologicznymi, przy czym Hemprich za cel badań obrał sobie zwierzęta wyższe, a Ehrenberg – zwierzęta niższe. Hemprich wyjeżdżał ponadto z zamiarem uzupełnienia materiałów do systematycznego przeglądu płazów, który zamierzał napisać w oparciu o bogate zbiory berlińskiego muzeum. W sierpniu 1820 roku podróżnicy opuścili Triest, od października do grudnia tegoż roku przemierzali Pustynię Libijską

W marcu 1821 roku dotarli do Fajum. W październiku wyruszyli do Dongoli, gdzie dotarli w lutym roku 1822, gromadząc po drodze dużą kolekcję zoologiczną. Do Berlina dotarli tysiące częściowo preparowanych, częściowo zaś zakonserwowanych w spirytusie zwierząt, a także liczne szkielety oraz wiele roślin i minerałów. Część tych okazów trafiła też do Muzeum Zoologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego.

Na przełomie roku 1822 i 1823 Hemprich, a wkrótce po nim również Ehrenberg, wrócili do Egiptu. Niemal od razu zajęli się badaniami w delcie Nilu i na półwyspie Synaj. Hemprich, który miał już nadzieję na rychły powrót do Europy, nie przyjął proponowanej w tym czasie mu posady lekarza przybocznego paszy Kairu, choć ten chciał zaproponowaną mu początkowo płacę podwoić. Wiosną roku 1824 obydwa uczeni wyruszyli na wyprawę do Syrii, podczas której Hemprich uszkodzony został w Libanie przez jadowitego węża. Ukąszenie to nie miało jednak poważniejszych następstw i obaj szczęśliwie powrócili do Egiptu.

W listopadzie 1824 Berlińska Akademia Nauk zapatrzyła ich w pieniądze, dzięki którym mogli wyruszyć do Abisynii. Hemprich, którego zdrowie, mocno nadwątlone już podczas służby wojskowej, niezbyt nadawało się do podróżowania w zabójczym klimacie Afryki, i który niejednokrotnie brak sił fizycznych zastępował siłą woli, już w Dżidda poważnie zachorował, zaś po wysiłku związanym z badaniami góry Derwan i wyspy Farsan zmarł 30 czerwca 1825 roku w Massaua na wybrzeżu Morza Czerwonego. Wyniki prowadzonych wspólnie z Hemprichem badań naukowych opublikował po powrocie do Europy Ehrenberg.

Nazwisko Hempricha upamiętnione zostało m.in. w nazwach: *Amphisorus hemprichii* Ehrenberg, *Basodiscus hemprichii* (Ehrenberg), *Coscinopira hemprichii* Ehrenberg, *Heterodactyla hemprichii* Ehrenberg, *Lobophyllia hemprichii* (Ehrenberg), *Megalactis hemprichii* Ehrenberg, *Ophidiaster hemprichii* (Müller et Troschel), *Otonycteris hemprichi* Peters i *Thalassia hemprichii* (Ehrenberg) Ascherson.

Ważniejsze publikacje: Grundriss der Naturgeschichte für höhere Lehranstalten. Berlin 1820; Naturgeschichtliche Reisen durch Nordafrika und Westasien 1820-25. Bd. I. Abth. I. Berlin 1828 [mit Ehrenberg]; Symbolae physicae seu Icones et Descriptiones corporum naturalium novorum aut minus cognitorum quae ex itineribus per Libyam, Aegyptum, Nubiam, Dongaliam, Arabiam et Habessiniam Hemprich et Ehrenberg studio annis 1820-25 redierunt. Beroloniae 1828-45 [mit Ehrenberg].

Źródła: Berner-Landsleute, s. 175-176; Bischoff, W., Christian Gottfried Ehrenberg (1795-1876) und Wilhelm Friedrich Hemprich (1796-1825), Mertensiella 12, 2001, s. 436-438; Embacher-Lexikon, s. 144-145; Gornung M. B., Lipiec J. G., Olejnikow I. N., Historia poznania Afryki, Warszawa 1977, tłum. J. Krystek, s. 170; Hassert-Erforschung, s. 119, 120, 136; Hemprich C., Nachruf Afrikaforscher Wilhelm Friedrich Hemprich, Neuer Nekrolog der Deutschen, 3 Jahrg. (1825), 1827, s. 774-93; Humboldt A. v., Bericht über die Naturhistorischen Reisen der Herren Ehrenberg und Hemprich durch Ägypten, Dongola, Syrien, Arabien und den östlichen Abfall des Habessinischen Hochlandes, in den Jahren 1820-1825, Abh. Preuss. Akad. Wiss., 1826, s. 111-134; Klausewitz W., Frankfurt versus Berlin: The Red Sea explorers Wilhelm Hemprich, Christian Ehrenberg and Eduard Rüppell, Zoology in the Middle East 27, 2002, s. 7-12; Mertens R., NDB 8, 1969, s. 514-515; Otto A. W., Schles. Prov. Blätt. 82, 1825, s. 581-584; Ratzel F., ADB 11, 1880, s. 728-729; Stresemann E., Hemprich und Ehrenberg – Reisen zweier naturforschenden Freunde im Orient geschildert in ihren Briefen aus den Jahren 1819-1826, Abh. Deutsch. Akad. Wiss., 1954, s. 1-177; na ilustracji: otwornica *Coscinopira hemprichii* Ehrenberg, za: Ehrenberg Ch. G., Über die Bildung der Kreidefelsen und des Kreidemergels durch unsichtbare Organismen, Abh. Preuss. Akad. Wiss. 1839, Taf. II.

HENEL VON HENNENFELD NIKOLAUS (1821-1896)

Wybitny fizjograf śląski

Znany jest też pod zlatynizowanym imieniem Henelius. Urodził się w Prudniku (Neustadt) 11 stycznia 1821 roku. Jego ojciec, Stephan Henel, był pastorem w Bruntalu (Freudenthal), a następnie w Prudniku, gdzie ożenił się z córką pisarza miejskiego, Anną Kühn. Wcześniej posłany do szkoły Nikolaus Henel uczył się pilnie, a zachęcany przez rektora Caspara Neandera z Zabłkowa (Frankenstein), szybko zaczął pisać prozą i wierszem rozprawy w języku greckim. Neander został jednak usunięty ze swego stanowiska, a po jego odejściu Henel przeniósł się do Opawy (Troppau), gdzie Daniel Staude nauczył go podstaw logiki.

W 14 roku życia Henel rozpoczął naukę w Gimnazjum św. Elżbiety we Wrocławiu (Breslau), którego nauczyciele znani byli jako wybitni znawcy języków klasycznych, dzięki czemu Henel opuścił szkolne mury biegle władając łaciną i greką. Gdy skończył 18

lat, ojciec postanowił wysłać go na uniwersytet i z przyjaźniwym kupcem wysłał go do Lipska, skąd jednak już wkrótce Henel przeniósł się do Jeny. Rozpoczął tam studia medyczne, ale za namową i przykładem przyjaciela, Matthiаса Bilitzera z Bielska (Bielitz), przeniósł się na Fakultet Prawniczy, którego ozdobą był wówczas popularny wśród studentów Nikolaus Reuffner z Lwówka Śląskiego (Löwenberg).

W roku 1602 Henel z powodu śmierci ojca musiał zrezygnować z dalszych studiów i powrócić do domu. Chciał ukończyć studia we Frankfurcie nad Odrą, ale nie pozwalał mu na to brak środków. Wówczas to doktor Daniel Rindfleisch z Wrocławia polecił go Nikolausowi Rehdigerowi jako kandydata na nauczyciela jego synów. Henel przyjął propozycję z wdzięcznością, zaś jego pracodawca polubił go, wiódł z nim uczone rozmowy, traktował jak własnego syna i udostępnił mu swą bogatą bibliotekę, dzięki której mógł Henel kontynuować naukę. Po czterech latach rada miejska Prudnika zaproponowała mu stanowisko rektora w nowo utworzonym gimnazjum, jednak w tym samym czasie otworła się przed nim perspektywa kilkuletniej podróży po Europie z synami Rehdigera, w związku z czym zrezygnował z propozycji. Jego podróż po Niemczech, Holandii, Francji i Włoszech trwała 3 lata, a w jej trakcie, we wrześniu 1610 roku, zatrzymawszy się na dłuższy czas w Orleanie, uzyskał tam stopień doktora prawa.

Jeszcze przed jego powrotem do Wrocławia typowany był jako kandydat na radcę sądu apelacyjnego w Pradze, oferta jednak przepadła i po powrocie nie miał widoków na żadną odpowiednią posadę. Korzystając z gościnności Rehdigera napisał w roku 1612 dwa dzieła, które zapewniły mu uznanie. Pierwszym z nich była „Silesiographia” omawiająca narodowości, przyrodę, miejscowości, styl życia, zajęcia i podział społeczny oraz ustrój, administrację i sądownictwo Śląska. W dziele tym, jako jeden z pierwszych uczonych, obok →Caspara Schwenckfelda, zajął się badaniami geograficzno-przyrodniczymi

Śląska, traktując tę krainę jako odrębną jednostkę geograficzną i polityczną. W jego drugim rozdziale zamieścił barwny opis śląskiej flory, wymienił również spotykane na Śląsku zwierzęta, głównie kręgowce, oraz bogactwa mineralne. Drugim dziełem była „Breslographia” zawierająca opis i historię Wrocławia. Obydwa dzieła ukazały się w 1613 roku, w którym Henel osiedlił się we Wrocławiu. Sławę swoją ugruntował wydanymi w latach 1615-16 trzema księgami łacińskich epigramów poświęconych najbardziej znanym osobistościom jego epoki. Adresatami dedykacji tych ksiąg byli Andrzej Kochcicki, Nikolaus Rehdiger, →książę Georg Rudolf i Wenzel von Rothkirch.

Spotykając się jedynie z obietnicami ze strony księcia brzeskiego Johanna Christiana i nie mogąc w dalszym ciągu znaleźć odpowiedniego stanowiska, przyjął Henel w roku 1618 posadę pisarza obwodu ziębicko-ząbkowickiego, którą zaproponował mu baron Nikolaus von Burghaus, starosta księstwa ziębickiego i prezydent cesarskiej kamery dla Górnego i Dolnego Śląska. Odtąd żył w Ząbkowicach (Frankenstein), gdzie kupił dom i ożenił się z Anną Partisch, z którą miał trójkę dzieci. Posada pisarza, a później prokancelerza wiązała się z licznymi obowiązkami, których ciężar zwiększała dodatkowo tocząca się właśnie wojna trzydziestoletnia. Mimo propozycji przejścia na służbę księcia brzeskiego Johanna Christiana i księcia legnickiego Georga Rudolfa, Henel pozostał na swym stanowisku, za co cesarz nagroził go w roku 1631 tytułem radcy. W roku 1632 przeniósł się wraz z rodziną do Wrocławia i tylko od czasu do czasu bywał w Ząbkowicach, gdzie jego dom uległ zniszczeniu.

Gdy zmarł wrocławski syndyk, Reinhard Rose, wybrano go na jego następcę, którym pozostał aż do śmierci. Przysięgę złożył w czerwcu 1639 roku, a w uznaniu swej pracy na stanowisku syndyka otrzymał w roku 1642 tytuł radcy cesarskiego i został nobilitowany otrzymując nazwisko Henel von Hennenfeld. Przez szereg lat był centralną postacią duchowego życia Wrocławia. Słaby stan zdrowia, ciężkie czasy w których przyszło mu żyć, długoletnia wojna i częste zarazy nadawały z upływem lat jego twórczości, zwłaszcza poezji, coraz bardziej religijny charakter. Z wiekiem pracował coraz wolniej i poza okazjonalnymi pismami opublikował już tylko w roku 1621 dzieło o rzymskich prawodawcach. Po śmierci pierwszej żony ożenił się w roku 1643 z Kunegundą Jessensky, z którą miał córkę i która pielęgnowała go w ostatnich latach jego życia. Zmarł 23 lipca 1656 roku we Wrocławiu.

Po śmierci Henela dwa dzieła z jego dorobku wydał jego syn, Christian Friedrich. W rękopisach pozostała „Silesia togata” – biograficzne dzieło poświęcone wybitnym postaciom Śląska, nad którym pracował przez wiele lat, oraz rozszerzone wersje jego „Breslographii” i „Silesiographii”, która wydana została w roku 1704 pod tytułem „Silesiographia Renovata”.

Ważniejsze publikacje: Silesiographia, hoc est: Silesia delineatio brevis et succineta. Francofurti 1613 [strona tytułowa na il. 2]; Breslo-Graphia, hoc est: Vratislaviae Silesiorum metropoleos nobilissimae delineatio brevissima. Francofurti 1613; Epigrammatum, que vel amici causa et ultro, vel amicorum etiam rogatu aliquando fecit liber I. Olsnae 1615; Epigrammatum liber ad Georgium Rudolphum ducem. Bregae 1615; Epigrammatum liber ad Wenceslaum a Rothkirch. Olsnae 1616; Rhedigeromnema sive de vita magnifici, strenui ac nobilissimi Domini Dn. Nicolai Rhedigeri. Bethaniae ad Oderam 1616; De Veteribus Jureconsultis, e quorum legibus Justitiae Romanae Templum exaedificatum est, Commentarius. Lipsiae 1641; De Veteribus Jure Consultis Commentarius, e quorum legibus Justitiae Romanae Templum exstructum est. Lipsiae 1654; Otium Vratislaviense hoc est Variarum observationum ac commetationum liber: Addita est ejusdem de Studio Juris epistola. Jenae 1658; Tractatus de Jure Dotalitii cum mantissa de Communione bonorum inter Conjuges. Jenae 1660; Silesiographia Renovata necessariis scholiis observationibus et indice auctus. Vratislaviae et Lipsiae 1704.

Źródła: Grünhagen C., ADB 11, 1880, s. 737; Hassel G., AEWK, Sect. 2, Th. 5, 1829, s. 301; Janczak J., Sobótka 13, 1958, s. 207-221; Kowalska K., SBP, s. 206; Markgraf W., Zeitschr. Ver. Gesch. Schles. 25, 1891, s. 1-41; Peuker-Nachrichten, s. 45-51; Szafarz J., EW, s. 263; Zedler-Lexikon 12, 1735, kol. 1363-1364; portret z: Nicolai Henelii ab Hennenfeld Jcti Tractatus de Jure Dotalitii cum mantissa de Communione bonorum inter Conjugis, Francofurti et Lipsiae 1660.

HENSCHEL AUGUST WILHELM EDUARD THEODOR

(1790-1856)

Botanik i badacz historii śląskiego przyrodoznawstwa

Urodził się 20 grudnia 1790 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie wybitnego żydowskiego lekarza i humanisty Eliasa Henschla. Początkowo uczył się w Wilhelmsschule, później uczęszczał do Gimnazjum Fryderyka, a w końcu do Gimnazjum św. Elżbiety, gdzie znacząco oddziaływał na niego Fülleborn. Już od 13 roku życia interesował się botaniką i studiował zbiory zielnikowe swojego ojca, później założył własny zielnik, któremu wiele uwagi poświęcał przez całe swe życie.

W 15 roku życia przyjęty został do ówczesnego wrocławskiego Collegium Medico-Chirurgicum, gdzie studiował medycynę, zwłaszcza anatomię i fizjologię. W roku 1807 wyjechał do Berlina i kontynuował tam studia w Ober-Colegium Medicum pod kierunkiem m.in. Autenrietha. Dwa lata później udał się do Heidelbergu, gdzie bliższe kontakty nawiązał zwłaszcza z Schelverem, którego wykłady ukształtowały jego poglądy przyrodnicze. Po roku powrócił do Berlina, gdzie na założonym właśnie uniwersytecie studiował dalej medycynę pod kierunkiem Reila, Hufelanda, Horna i Gräfege, a jednocześnie uczęszczał na wykłady filozoficzne i historyczne Fichtego, Schleiermachera, Niebuhra i Wolfa. Gdy w roku 1811 powstał Uniwersytet Wrocławski, powrócił do rodzinnego miasta i pod kierunkiem →Linka, Berendsa oraz →Steffensa ukończył studia, uzyskując w marcu 1813 roku stopień doktora medycyny na podstawie dysertacji „De asthmatis millari et anginae polyposae diversitate”. Pracował już wówczas jako asystent swego ojca, a jego wiedza medyczna i umiejętności już wkrótce wystawione zostały na ciężką próbę, gdy w latach 1813-1814 w armii pruskiej wybuchła epi-

demia tyfusu. Choć zarówno wówczas, jak i później często niósł pomoc chorym i cierpiącym, właściwym miejscem, w którym mógł w pełni wykorzystać swoją rozległą wiedzę i umiejętność obserwowania przyrody, była katedra.

W październiku 1816 roku habilitował się na Uniwersytecie Wrocławskim na podstawie pracy „Über die Natur der Pflanzen im Vergleich zu den übrigen Organismen”. Przejście w roku 1820 na chrześcijaństwo ułatwiło mu otrzymanie rok później profesury nadzwyczajnej, profesorem zwyczajnym został zaś w roku 1832. Kilkakrotnie był dziekanem Wydziału Medycznego, a w roku akademickim 1852/53 pełnił obowiązki rektora Uniwersytetu Wrocławskiego. Jego wykłady obejmowały takie przedmioty, jak semiotyka, diagnostyka, historia medycyny, encyklopedia medycyny, materia medica, patologia ogólna, a także anatomia i fizjologia roślin, naturalne rodziny roślin i inne działy botaniki.

Częściowo poprzez eksperymenty botaniczne, bardziej jednak za sprawą lektury dzieła „Kritik der Lehre von der Geschlechtern der Pflanze” Franza Josepha Schelvera z Heidelbergu, doszedł do wniosku, że kwiaty męskie badanych gatunków nie odgrywają żadnej roli w procesie rozmnażania, w związku z czym pojęcie płci, niezwykle istotne u wyższych zwierząt, jest całkowicie sprzeczne z naturą roślin. Wnioski płynące z badań opublikował w roku 1820. Zawierająca je książka spotkała się początkowo z życzliwym przyjęciem, zwłaszcza ze strony Goethego i →Neesa von Esenbeck, później jednak, w związku z szybko następującymi po sobie odkryciami Browna, Brongniarta i Schleidena, poddana została miazdzącej krytyce. →Julius Sachs w roku 1875 w swojej historii botaniki pisał, że jego praca „pozostawiła daleko w tyle wszystko, co kiedykolwiek osiągnięto w zakresie niezdolności do wydawania samodzielnego sądu”.

Urażony krytyką, jaką ściągnęła na niego publikacja dzieła o płciowości roślin, Henschel nie opublikował już niemal żadnej pracy botanicznej (oprócz kilku doniesień czy też kartotek florystycznych). Zajmował się odtąd głównie uzupełnianiem i porządkowaniem (według stworzonego przez siebie naturalnego systemu) swego zielnika, który stopniowo stał się najlepiej zorganizowanym i najbogatszym zielnikiem w Niemczech, a rezultaty swych badań przechowywał w starannie uporządkowanych rękopisach.

Badając poglądy dawnych przyrodników na kwestię płci u roślin doszedł do historii nauk przyrodniczych – dziedziny, która ujawniła jego szczególne umiejętności i przyniosła mu sławę daleko poza granicami Śląska. Postanowił wówczas napisać obszernie dzieje tych nauk uwzględniające dzieje badań przyrodniczych na Śląsku. Nie udało mu się co prawda opracować materiałów, które zgromadził w tym celu, jednakże te wstępne prace, które zdążył opublikować,

pokazują, jak poważnie traktował to zadanie. Z jego zainteresowaniem dziejami nauk przyrodniczych ściśle wiązało się zainteresowanie historią medycyny, której poświęcone było założone przez niego czasopismo „Janus, Centralmagazin für Geschichte und Literaturgeschichte der Medizin”. W latach 1846-48 było ono wydawane we Wrocławiu, później, do roku 1853, w Gotha.

Od roku 1814 Henschel należał do Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, w latach 1824-31 stał na czele jego sekcji botanicznej, w roku 1842 przyjęty został, otrzymując przydomek „Conring”, w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Matrikel No. 1503), a prócz tego był członkiem zwyczajnym, członkiem honorowym i członkiem-korespondentem wielu innych towarzystw naukowych. Wygłaszał odczyty dla szerokiej publiczności, m.in. o znaczeniu Petrarki dla kultury europejskiej i naukowych dokonaniach Goethego. W ostatnich latach życia nasilająca się choroba zmuszała go do częstych wyjazdów do Cieplic. Zmarł 24 lipca 1856 roku we Wrocławiu. Na jego cześć Presl jednemu z rodzajów z rodziny Hernandiaceae nadał nazwę *Henschelia*. Swój bogaty księgozbiór Henschel zapisał w testamencie wrocławskiej Bibliotece Studenckiej, a liczący ponad 90 tysięcy arkuszy zielnik – Śląskiemu Towarzystwu Kultury Ojczystej. Zielnik ten, obejmujący według napisanego przez Henschla katalogu „Index herbarioli nostri” 46413 gatunków roślin europejskich i tropikalnych, w roku 1898 przekazany został Zielnikowi Ogrodu Botanicznego w zamian za zielnik śląski →Rudolfa von Uechtritza. Dublety zielnika Henschla zachowały się w Berlinie i Caen.

Wybrane publikacje: Über berühmte Ärzte Schlesiens im 16. Jahrhundert. Breslau 1819; Von der Sexualität der Pflanzen: Studien von Dr. August Henschel; Nebst einem historischen Anhang von Dr. F. J. Schelver, Professor in Heidelberg. Breslau 1820; Dissertatio historico-botanica de Aristotele botanico philosopho. Vratislaviae 1823; Nachricht von einigen die Bestäubung der Pflanzen betreffenden Versuchen. Berlin 1828; Verzeichniss eines Systems von Versuchen über die Bestäubung der Pflanzen, angestellt in den Jahren 1821-1828. Breslau, 1828; Vita C. E. Rumphii, Plinii indicii, accedunt specimen materiae Rumphianae medicae clavisque herbarii et thesauri Amboinensis. Vratislaviae 1832; Clavis Rumphiana botanica et zoologica: Accedunt vita G. E. Rumphii, Plinii indicii, specimenque materiae medicae amboinensis. Vratislaviae 1833, Mitteilung über die Auffindung von *Plantago maritima* bei Guhrau. *Übers. Arb. SGVK*, 1833; Iatrologiae Silesiae specimen I., exhibens brevissimam medicorum Silesiorum saec. 13-16 notitiam, catalogo medicorum Silesiorum recentiorum adjecto. Vratislaviae 1837; Zur Geschichte der Medizin in Schlesien, H. 1. Die vorliterarischen Anfänge. Breslau 1837; Beiträge zur Geschichte der botanischer Gärten und der Botanik überhaupt in Schlesien im 15. und 16. Jahrhundert. Berlin 1837; De Codicibus medii aevi medicis et physicis bibliothecarum Vratislaviensium manuscriptis notitiae quaedam generalis

adjecta eorundem catalogi particula prima. Vratislaviae 1847; *Das medicinische Doctorat, seine Nothwendigkeit und seine nothwendige Reform*. Breslau 1848; *Schlesiens wissenschaftliche Zustände im 14. Jahrhundert: Ein Beitrag insbesondere zur Geschichte der Medicin*. Breslau 1850; *Anonymi Salernitani de adventu medici ad aegrotum libellus ex compendio Salernitano seculi XII. MS. Editus, adj. Comment. de praxi medica Salernitana compendio et libello isto margine illustrata*. Vratislaviae 1850.

Źródła: Cohn F., *Jber. SGVK 34, 1875, s. 45-48; EW, s. 265 (portret); Graetzer-Lebensbilder, s. 103-106; Mägdefrau-Historia, s. 141; Michler M., NDB 8, 1969, s. 556-557; Milde J., Bericht über des Henschel'sche Herbarium, Jber. SGVK 36, 1859, s. 96-98; Nowack-Lexikon 4, 1840, s. 45-53; Pater-Historia, s. 201; Rostański-Historia, s. 285-287; Sachs-Geschichte, s. 458-460.*

HENSEL REINHOLD FRIEDRICH

(1826-1881)

Paleontolog i zoolog, badacz Ameryki Południowej

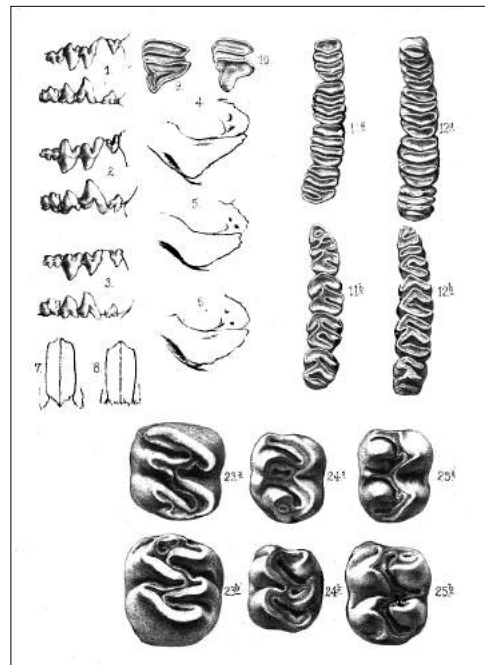
Urodził się 1 lub 9 września 1826 roku w Olszance (Alzenau)* koło Brzegu (Brieg), w rodzinie pastora C. B. Hensla rodem z Bojanowa (Bojanow) koło Raciborza (Ratibor) i jego żony Amelii, z domu Kutsch, z Minkowic (Minken) koło Oławy (Ohlau). W 5 roku życia zamieszkał w Szydłowicach (Scheidelwitz) koło Brzegu, dokąd został przeniesiony jego ojciec. Od 10 roku życia uczył się w Gimnazjum w Brzegu, potem zaś w Gimnazjum św. Elżbiety we Wrocławiu, w którym w roku 1846 uzyskał świadectwo dojrzałości.

Już w latach szkolnych interesował się zoologią, szczególnie zaś kręgowcami, z których życiem jako zapalony myśliciel był doskonale obeznany. Z równym zapałem badał też anatomię zwierząt w latach studiów na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie do jego nauczycieli należeli →Gravenhorst, Barkow, →Purkyně, Siebold, →Goepfert, →Nees von Esenbeck i →Körber. Stopień doktora filozofii uzyskał w roku 1852 na podstawie pracy „Das leitende Prinzip der systematischen Zoologie”, która omawiała znaczenie ontogenezy dla systematyki zoologicznej i zawierała szereg śmiałych sformułowań, jakim pełny wyraz dał dopiero siedem lat później Karol Darwin.

Od roku 1850 Hensel pracował jako nauczyciel w Berlinie, gdzie obracał się w kręgach młodych adeptów zoologii i paleontologii. W wolnych chwilach powiększał i opracowywał swoją kolekcję czaszek i szkieletów współczesnych i kopalnych zwierząt, zwłaszcza zaś mięsożernych ssaków. Uchodził za wybitny autorytet w dziedzinie szczegółowej znajomości zębów i kości ssaków i często zdarzało się, że rozpoznawał na pierwszy rzut oka fragment kości albo rogu, z którym nie mogło sobie poradzić wielu fachowców. 15 sierpnia 1853 roku na wniosek prof. Alexandra

Brauna został przyjęty w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników, w której otrzymał przydomek „Hehl”.

Kilkunastoletni pobyt w dużym mieście, jakim był Berlin, nie służył zdrowiu Hensla. Często skarżył się na dolegliwości sercowe i z radością przyjął przedstawioną mu w roku 1864 przez Akademię Nauk w Berlinie propozycję przeprowadzenia przy wsparciu Fundacji Humboldta badań zoologicznych w południowej Brazylii. W niemieckich osadach nad Puerto Allegre w prowincji Rio Grande do Sul znalazł się w swoim żywiole, gdy całe dni mógł spędzać na świeżym powietrzu, polując, zbierając okazy i podpatrując zwierzęta. O tym, że dobrze wykorzystał swój pobyt w Ameryce Południowej, najlepiej świadczyła kolekcja okazów, które przekazał Muzeum Anatomicznemu w Berlinie. Z Brazylii chciał udać się jeszcze do Paragwaju, by zbadać tamtejsze stanowiska kopalnych ssaków, ale nieoczekiwany wybuch wojny udaremnił jego plany.

Tablica 1 z Beitrage zur Kenntniss der Saugethiere Sud-Brasiliens Hensla

Po powrocie do Niemiec został w roku 1867 profesorem zwyczajnym zoologii w istniejącej od 1847 roku Akademii Rolniczej w Prószkowie (Proskau) koło Opola (Oppeln). Poza działalnością pedagogiczną zajmował się tu również opracowywaniem wyników swej amerykańskiej podróży i badaniami w dziedzinie anatomii porównawczej ssaków. Pod koniec lat 70-tych zaczął ponownie uskarżać się na dolegliwości sercowe i w roku 1881, gdy w związku z otwar-

ciem Wydziału Rolniczego na Uniwersytecie Wrocławskim zamknięto Akademię Rolniczą w Prószkowie, przeszedł w stan spoczynku. Zamieszkał w Opolu, gdzie 5 lub 6 listopada 1881 roku zmarł w wyniku udaru mózgu. Jego nazwisko upamiętnione zostało w nazwie południowoamerykańskiego płaza *Physalaemus henselii* (Peters) Parker.

Ważniejsze publikacje: Die Bedeutung der Entwicklungsgeschichte für die systematische Zoologie. Breslau 1852; Über die fossilen Säugetiere Schlesiens. *Jber. SGVK* 30, 1853; Über die Verschiedenheit im Schädelbau der *Mustela martes* und *Mustela foina*. *Arch. f. Naturgesch.* 19, 1853; Über das Vorkommen von Eckzähnen bei *Cervus capreolus*. *Ibid.*; Über angeblich fossile Menschenreste. *Jber. SGVK* 31, 1854; Über fossile in Schlesien entdeckte Reste des Riesenhirsches (*Megacerus*). *Ibid.*; Ein Beitrag zur Kenntniss fossiler Überreste aus der Gattung *Arctomys*. *Nova Acta Leop.* 24, 1854; Beiträge zur Kenntniss fossiler Säugetiere, Insektenfresser und Nagetiere der Diluvialformation. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 7-8, 1855-56; Beiträge zur Kenntniss fossiler Säugetiere. Berlin 1856; Über einen fossilen Muntjac aus Schlesien. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 11, 1859; Über *Hipparion mediterraneum*. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1860; Bericht über die Leistungen in der Naturgeschichte der Säugetiere während der Jahre 1859 bis 1861. *Arch. f. Naturgesch.* 26-28, 1860-62; Über die Reste einiger Säugethierarten von Pikermi in der Münchener Sammlung. *Monatsber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1862; Beiträge zur näheren Kenntniss der Brasilianischen Provinz São Paulo do Rio Grande do Sul. *Zeitschr. Ver. Erdkund. Berlin* 2, 1867; Beiträge zur Kenntniss der Wirbelthiere Südbrasilien. *Arch. f. Naturgesch.* 33, 34, 36, 1867-70; Die Schädel der Corvidos von Rio Grande do Sul. *Zeitschr. f. Ethnol.* 2, 1870; Beiträge zur Kenntniss der Säugethiere Süd-Brasilien. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1872 [na ilustracji: tab. I]; Beiträge zur Kenntniss der Thierwelt Brasilien. *Zool. Garten (Jena)* 8, 10, 13, 17, 20, 1867-79; Zur Kenntniss der Zahnformel der Gattung *Sus*. *Nova Acta Leop.* 37, No. 5, 1875; Singende Meerschweinchen. *Zool. Gart.(Jena)* 19, 1878; Zum Vorkommen des Nörz. *Ibid.* 20, 1879; Über Homologien und Varianten in den Zahnformeln einiger Säugetiere. *Gegenbaurs Morph. Jahrb.* 5, 1879; Craniologische Studien. *Nova Acta Leop.* 42, No. 4, 1881.

Źródła: Anonim, Schlesier im Auslande auf wissenschaftlichen Reisen. *Schles. Prov. Blätt.* N. F. 3, 1864, s. 223; Martens E. v., Leopoldina XVIII, Nr. 3-4, Februar 1882, s. 19-21; Pax-Tierwelt, s. 6, 26; Pax-Wirbeltierfauna, s. 77.

*„Schlesische Provinzial-Blätter” podaje jako miejsce jego urodzenia Pełczyn (Polgsen) koto Wołowa (Wohlaw), zaś „Leopoldyna” podaje Adelnau, tj. Odolanów w powiecie ostrowskim (Wielkopolska) – w świetle pozostałych faktów z życia Hensla obie nazwy wydają się błędne.

HERMANN LEONHARD DAVID

(1670-1736)

Badacz przyrody i dziejów okolic Masłowa

Urodził się 27 czerwca 1670 roku w Masłowie (Masel) koło Trzebnicy (Trennitz), w pochodzącej z Wrocławia (Breslau) rodzinie pastora Abrahama Hermanna, autora licznych prac o treści religijnej i heraldycznej, oraz jego żony Anny, z domu Mayer. W gimnazjum w Oleśnicy (Öls), do którego uczęszczał, należał do najlepszych uczniów. W styczniu 1680 roku przyjęty został do Gimnazjum św. Elżbiety we Wrocławiu, w którym uczył się przez następnych 8 lat.

W letnim semestrze 1691 roku rozpoczął studia teologiczne w Lipsku pod kierunkiem Friedricha, Cypriana, Schmida, Oleariusa, Carpzova, Ittiga i Seligmana. Ukończywszy studia w roku 1695 został koadjutorem katechety i kaznodzieją Kościoła Zbawiciela w Oleśnicy. W roku 1698 mianowany został adiunktem ministerialnym księstwa oleśnickiego, rok później trafił do Masłowa, gdzie został zastępcą swego podstarzałego i schorowanego ojca. W tym samym roku ożenił się z Ewą Heleną Vogel z Oleśnicy, z którą miał dziewięć córek i jednego syna. Gdy ojciec Hermanna, mając 70 lat, zmarł w roku 1705, Hermann mianowany został masłowskim pastorem.

Liczne obowiązki, jakie ciążyły na nim w związku z tą funkcją oraz koniecznością utrzymywania licznej rodziny, nie przeszkodziły mu w prowadzeniu rozległej pracy naukowej, w której koncentrował się przede wszystkim na okolicach swej rodzinnej miejscowości. Z zapałem prowadził obserwacje meteorologiczne i przyrodnicze, zbierał okazy fauny i flory, minerały i skamieniałości, a także obficie występujące w okolicy Masłowa prehistoryczne narzędzia, naczynia i urny. Większą część zgromadzonych zbiorów przechowywał u siebie w specjalnie przystosowanych do tego celu szafach, część z nich ofiarował jednak różnym kolekcjom i bibliotekom. Głównym dziełem, w którym przedstawił wyniki swych wielo-

letnich badań była „Maslographia”, w której opisał i zilustrował znaleziska prehistoryczne, zwierzęta, rośliny i minerały okolic Masłowa.

Na jego poglądach przyrodniczych zaciążył poważnie duch epoki, w której przyszło mu żyć, wskutek czego koncentrował się w dużej mierze na zjawiskach kuriozalnych, opisując drobiazgowo m.in. galasy na dębach, podwójne kłosa zbóż i zniekształcenia występujące na różnych owocach i warzywach. Za skamieniałości uznawał również, tak jak i jego współczesni, dendryty i osobliwie ukształtowane kamienie, pisał o znalezionym koło Trzebnicy szkielecie „jednorożca”, z którego posiadał, jako świadectwo jego istnienia, łopatkę otrzymaną niegdyś w darze przez jego ojca, a także o „olbrzymie” z Masłowa, którego żebro udało mu się znaleźć. Zarazem jednak próbował zrekonstruować kopalnego łosia, którego szkielet znalazł w pobliżu swego domu, a gdy pisał „o starych dębach i innych drzewach”, podając ich stanowiska i wymiary, był poniekąd pionierem ochrony pomników przyrody na Śląsku.

Najbardziej cenione były jego odkrycia archeologiczne, których dokonał na ciągnących się w południowej części Masłowa pagórkach, zwłaszcza na wzgórzu Töppelberg, o którym wrocławski lekarz Georg Uber pisał już w roku 1544. Odkrycia Hermanna ścigały do Masłowa wielu tak wybitnych uczonych, jak →Caspar Neumann czy →Georg Anton Volkmann, jednak najbardziej oddanym jego współpracownikiem i przyjacielem był ówczesny rektor wrocławskiego Gimnazjum św. Magdaleny, →Christian Stieff. Poza dziełem „Maslographia” opublikował Hermann m.in. opis źródeł kwaśnej wody w Skarszynie (Sauerbrunn), wspomnianą wyżej próbę rekonstrukcji kopalnego łosia, szereg artykułów we wrocławskich „Sammlungen von Natur und Medizin” i w „Miscellanea Berolinensia” oraz, wraz z Danielem Sinapiusem, pastorem z Łuczyny (Luzine), pierwszą mapę księstwa oleśnickiego. W uznaniu zasług dla nauki w roku 1725 przyjęty został w poczet członków Königlichen Preussischen Sozietät der Wissenschaften.

W roku 1722, pięć lat po śmierci pierwszej żony, ożenił się z Anną Elżbietą Schwertner, z którą miał trzy córki. Z wiekiem coraz bardziej dokuczała mu astma, w związku z czym w roku 1735 przysłano mu do pomocy Christiana Gottlieba Resepintre. Zmarł 1 maja 1736 roku w Masłowie. Zbiory Hermanna trafiły po jego śmierci do Kunstkammer na dworze w Oleśnicy. W roku 1809 książę oleśnicki sprzedał je Żydowi Beerelowi z Wrocławia, od którego odkupił je kupiec Selbstherr. W trakcie przechodzenia zbiorów z rąk do rąk poważna ich część uległa rozproszeniu i zaginęła.

Ważniejsze publikacje: Maslographia, oder Beschreibung des schlesischen Massel, im Oels-Bernstädtischen Fürstentum mit seinen Schauwürdigkeiten. Breslau 1711; Ducatus in Silesia Inferiore Olsnensis novissima delineatio. Wratislaviae 1712 [cum D. Sinapius]; Die aufgesammelten Erstlinge der Sauer- oder Gesund-Brunnen zu Skarschine, Oelsnischen Fürstentums in Nieder-Schlesien. Oels 1714; Von alten Eich- und andern Bäumen. *Sammlung von Natur und Medizin VIII*, 1720; Blutregen. *Ibid. XII*, 1720; Eine Wolfshetze. *Ibid. XIII*, 1720; Zu und Misswachs des Jahres 1724 in Schlesien. *Ibid. XXX*, 1725; Ob es auch nachts hagele. *Ibid. XXXI*, 1725; Relatio Historico-Antiquaria de Sceleto seu Ossibus Alcis Maslae detectis. Hirschberg 1729; Monumentum Gratitudeinis Marmoreum Cordi Magis Sincero Quam Marmoris Impressum Et Voto Magis Sincero Quam Conchitibus Marmoreis Maslensibus Expressum. Massel 1729; Idea schediasmatis De Conchitibus Maslensibus. *Miscellanea Berolinensia 4*, 1734; Disquisitio Historico-Physica, De Conchis fluviatilibus margaritiferas Masla-Silesiacis. *Ibid. 5*, 1737.

Źródła: Goeppert-Pflanzenkunde, s. 208-209; Goeppert-Bestrebung, s. 110; Nitschke R., Zeitschr. Ver. Gesch. Schles. 46, 1912, s. 90-123; Nitschke R., Schlesische Lebensbilder 4, 1931, s. 171-177 (portret).

HETSCHKO ALFRED

(1854-1933)

**Nauczytel, entomolog, redaktor
„Wiener entomologischer Zeitung”**

Urodził się 7 października 1854 roku w Stadle koło Muszyny w ówczesnej zachodniej Galicji, w rodzinie pastora Georga Hetschko, który objął później parafię w Ligołce Kameralnej (Kameral-Ellgoth, Komorní Lhotka) koło Cieszyna (Těšín, Teschen). Uczęszczał do szkoły ludowej w Bielsku (Bielitz) oraz do gimnazjum w Cieszynie, gdzie w roku 1873 otrzymał świadectwo dojrzałości. Już jako chłopiec wraz ze swym bratem Lotharem – który prowadził później badania w Ameryce Południowej i zginął tragicznie w roku 1885 w Santa Catharina w Brazylii – komple-

tował zielnik i zbierał owady. Wspólnie też podczas wakacji wyruszyli na dość dalekie wyprawy, podczas których dotarli nawet na wyspę Korfu.

W roku akademickim 1874/1875 Hetschko studiował nauki przyrodnicze i matematykę na uniwersytecie w Wiedniu, później, do roku 1877, kontynuował studia w Grazu. Zdawszy egzaminy z nauk przyrodniczych, matematyki i języka niemieckiego, pracował od roku 1879 jako główny nauczyciel w ewangelickim Zakładzie Kształcenia Nauczycieli w Bielsku, a następnie, od roku 1896 aż do przejścia w stan spoczynku, w podobnym zakładzie w Cieszynie. W roku 1889 ożenił się z Bertą Losterfer, córką proboszcza z Bernstein w Burgenlandzie, z którą w bezdzietnym związku przeżył 36 lat. W roku 1916, przechodząc na emeryturę, otrzymał tytuł radcy szkolnego. W roku 1920 zamieszkał w Ligotce Kameralnej, gdzie pięć lat później zmarła jego żona.

Chociaż zajmował się w dużej mierze chrząszczami i opracował szereg ich rodzin do redagowanego przez Sigmunda Schenklinga dzieła „Coleopterorum Catalogus”, jego zainteresowania obejmowały również wiele innych grup owadów. Chętnie brał na warsztat różnego rodzaju szczegółowe zagadnienia z dziedziny entomologii, zajmując się m.in. biologią upodobnionych do mrówek i żyjących w mrowiskach chrząszczy *Claviger testaceus* oraz owadami odwiedzającymi kwiaty roślin z rodziny motylkowatych. W późniejszych latach zainteresowały go muchówki z rodziny Blepharoceridae, których larwy o niezwykle kształtach żyją w strumieniach górskich, przysane do kamieni. Ponieważ szczególnie dużo ich form występowało na Korsyce, jeszcze w latach 1928, 1930 i 1931 wyjeżdżał na tę wyspę i przemierzał w poszukiwaniu okazów dzikie górskie wąwozy.

Bardziej jednak od badań biologicznych absorbowały go zainteresowania bibliograficzne, które znalazły odzwierciedlenie w szeregu katalogów, wykazów prac wybitnych entomologów i notatkach bibliograficznych. Z pracą tą związane były częste wizyty w największych bibliotekach Berlina, Wiednia i innych miast. Nieustannie powiększał też poprzez zakupy i wymianę swój prywatny, ceniony przez znawców księgozbiór, który po jego śmierci stał się własnością Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników. W roku 1901 objął redakcję założonej w roku 1881 przez →Edmunda Reittera „Wiener entomologische Zeitung”, którą prowadził ofiarnie do końca swego życia. Po śmierci Reittera w roku 1920 spoczęły na nim wszystkie obowiązki związane z wydawaniem tego czasopisma, które w ciężkich powojennych czasach uratował przed upadkiem, wspierając je finansowo.

Zmarł w Ligotce Kameralnej 9 stycznia 1933 roku. 12 stycznia jego ciało pogrzebane zostało na miejscowym cmentarzu ewangelickim. Nazwisko Alfreda

Hetschko upamiętniają w entomologii m.in. takie nazwy, jak *Arthrolips hetschkoii* (Reitter), *Dissochaetus hetschkoii* Reitter i *Mycetophila hetschkoii* Landrock.

Ważniejsze publikacje: Zur Biologie von *Claviger testaceus* Preysl. *Berl. Entom. Zeitschr.*, 1896; Über den Insektenbesuch bei einigen *Vicia*-Arten mit extrafloralen Nektarien. *Wien. Entom. Zeitung* 27, 1908; Nomenklatorische Bemerkungen zu einigen Pselaphiden- und Orthoperiden-Gattungen. *Ibid.* 32, 1913; Über den Insektenbesuch an *Vicia faba* L. *Ibid.* 35, 1916; Beobachtungen über den Insektenbesuch bei einigen Papilionaceen. *Ibid.*; Über die malpighischen Gefäße der Larve von *Melolontha vulgaris* L. *Ibid.* 36., 1917; Die Larven von *Hapalothrix lugubris* Lw. (Diptera, *Blepharoceridae*). *Ibid.* 37., 1918; Ameisen und Psylliden. *Ibid.*; Übersicht der *Thorictidae* mit Angabe der Wirte. *Ibid.* 42, 1925 [mit E. Wasmann]; *Thorictidae, Catopochrotidae, Monoedidae, Synteliidae, Cossyphodidae*. W: *Coleopterorum Catalogus*, Pars 83, Berlin 1926; *Lathridiidae*. *Ibid.*, Pars 85, Berlin 1926; Nachtrag zur Übersicht der *Thorictidae*. *Wien. Entom. Zeitung* 43, 1926; Katalog der *Cossyphodidae*. *Ibid.*; Geschichtliches über die Wechselbeziehungen zwischen Blumen und Insekten. *Ibid.*; Zur Nomenklatur einiger *Colydiiden-, Cucujiden- und Phalacriden*-Arten. *Ibid.* 45, 1928; Zur Nomenklatur einiger Clavicornier-Arten. *Ibid.* 46, 1929; Nomenklatorisches über einige *Lathridien- und Phalacriden*-Arten. *Ibid.*; *Colydiidae*. W: *Coleopterorum Catalogus*, Pars 107, Berlin 1930; *Phalacridae, Mycetophagidae, Tretothoracidae, Jacobsoniidae, Cavicoxumidae, Gnostidae*. *Ibid.*, Pars 108, Berlin 1930; *Cucujidae, Thorictidae* (Suppl.), *Cossyphodidae* (Suppl.). *Ibid.*, Pars 109, Berlin 1930; Bemerkungen über einige *Liponeura*-Arten. *Wien. Entom. Zeitung* 48, 1931.

Źródła: Heiduk-Lexikon 3, 2000, Nachträge, s. 298; Heikertinger F., *Koleopterologische Rundschau* 19, 1933, s. 147-148; Heikertinger F., *Wien. Entom. Zeitung* 50, 1933, s. 1-5 (portret, bibliografia); Patzelt H., *Ostschlesische Porträts* 2, Berlin 1996, s. 194.

HIERONYMUS GEORG HANS EMMO WOLFGANG

(1846-1921)

Badacz flory Ameryki Południowej

Urodził się 15 lutego 1846 roku w Proszkowie (Schöneiche) koło Środy Śląskiej (Neumarkt), w rodzinie ziemianina Carla Hieronymusa i jego żony Emmy z domu Jaeschke. Gdy w roku 1854 jego ojciec zmarł, matka sprzedała majątek i przeniosiła się wraz z synem do Zgorzelca (Görlitz). Tam Hieronymus uczęszczał do gimnazjum i w roku 1866 uzyskał świadectwo dojrzałości. Po maturze rozpoczął studia medyczne w Zurychu, jednak już wkrótce porzucił medycynę dla nauk przyrodniczych. Do roku 1868 przebywał w Bernie, później zaś studiował botanikę w Berlinie do roku 1870 i w Halle w latach 1870-72.

Jego pierwsze prace dotyczyły zagadnień ontogenetycznych i morfologicznych. Poświęcona była im

m.in. rozprawa „Beiträge zur Kenntnis der Centrolepidaceae”, która stała się podstawą dla jego promocji doktorskiej. Nim jednak uzyskał doktorat, wyjechał za namową Paula Günthera Lorenza do Argentyny, a stopień doktora filozofii uzyskał dopiero na Uniwersytecie w Santiago de Chile.

W Argentynie zbadał Hieronymus wraz z Lorenzem północną część argentyńskich Andów aż po granice Boliwii. Przywiezione z wyprawy zbiory zielnikowe i publikacje obu uczonych stworzyły podstawy znajomości flory północno-zachodniej Argentyny. Gdy w roku 1874 Lorenz zrezygnował z profesury w Cordobie, Hieronymus przejął ją i był profesorem botaniki na tamtejszym uniwersytecie do roku 1883. Dwukrotnie odwiedził w tym czasie Niemcy – w roku 1878 i na przełomie lat 1879/80, kiedy to ożenił się ze swoją daleką kuzynką, Ewą Jaeschke.

Po powrocie do Europy Hieronymus zamieszkał we Wrocławiu (Breslau), gdzie jako prywatny uczony włączył się w nurt badań roślin zarodnikowych, któremu patronował profesor →Ferdinand Cohn. Zajął się zwłaszcza glonami z obszaru Śląska, którym poświęcił szereg publikacji. Prócz tego zajmował się również galasami, wydawał wraz z →Paxem „Herbarium Cecidiologicum”, jak również opracował do „Die natürliche Pflanzenfamilien” →Englera i →Prantla rodziny Restionaceae, Centrolepidaceae, Eriocaulaceae, Juncaginaceae, Myzodendraceae, Santalaceae i Grubiaceae.

W roku 1892 powołany został na stanowisko kustosa Muzeum Botanicznego w Berlinie, w którym pracował do końca życia. Przez pewien czas pracował tam jeszcze nad glonami, później jednak skierował swoją uwagę na paprocie, widlaki z rodziny widliczkowatych (Selaginellaceae) i południowoamerykańskie rośliny z rodziny złożonych (Asteraceae). W roku 1893 objął po śmierci K. Prantla redakcję czasopisma „Hedwigia”, które prowadził początkowo przy współpracy P. Henningsa i G. Lindaua, a od roku 1905 – samodzielnie.

Na ostatnim okresie jego życia cieniem położyła się najpierw śmierć najstarszego syna, Helmuta, lekarza wojskowego, który zginął na froncie w roku 1818, a następnie śmierć żony, która zmarła w roku 1919. Jesienią 1920 on sam doznał wylewu i po kilku miesiącach, 18 stycznia 1921 roku, zmarł.

Jego nazwisko upamiętniają nazwy rodzajowe *Hieronymiella* Pax (Amaryllidaceae) i *Hieronymusia* Engler (Saxifragaceae) oraz szereg nazw gatunkowych, takich jak *Anthurium hieronymi* Engler, *Buddleia hieronymi* R. Fries, *Cerastium hieronymi* Pax, *Danthonia hieronymi* (Kuntze) Hackel, *Esenbeckia hieronymi* Engler, *Fagara hieronymi* Engler, *Grisebachiiella hieronymi* Lorentz, *Hieracium hieronymi* Zahn, *Ionidium hieronymi* Grisebach, *Juncoides hieronymi* Kuntze, *Koeleria hieronymi* Domin, *Lassa hieronymi* Kuntze, *Malesherbia hieronymi* Harms, *Nototriche hieronymi* A. W. Hill, *Opuntia hieronymi* Grisebach, *Passiflora hieronymi* Harms, *Rosa hieronymi* Sennen, *Schickendantzia hieronymi* Pax, *Tibouchina hieronymi* Cogniaux, *Uragoga hieronymi* Kuntze, *Vernonia hieronymi* K. Schumann, *Weinmannia hieronymi* Engler i *Zephyranthes hieronymi* Pax. Zbiory zielnikowe Hieronymusa zachowały się w Berlinie i Cordobie. W Instytucie Botanicznym Uniwersytetu Wrocławskiego zachował się jego zielnik „Flora Sudetica”.

Ważniejsze publikacje: Beiträge zur Kenntniss der Centrolepidaceen. *Abh. Naturf. Ges. Halle* 12, 1873; Condiciones físicas y climatéricas de la América del Sud. Especialmente del territorio argentino, y sus influencias sobre la vegetación. Córdoba 1876; Sobre las Solanaceas: *Lycium argentinum* nov. spec., *Lycium cestroides* Schlecht., y una planta híbrida formada por ellas. *Bol. Acad. Nac. Cienc. Córdoba*, 1876; Serlum Patagonicum, o determinaciones y descripciones de plantas fanerógamas y criptógamas vasculares recogidas por el Dr. Carlos Berg en la costa de la Patagonia. *Ibid.* 1879; Plantae Diaphoricae Florae Argentinae, ó revista sistemática de las Plantas medicinales, alimenticias ó de alguna otra utilidad y de las venenosas, que son indígenas de la Republica Argentina ó que originarias de otros países se cultivan ó se crien espontáneamente en ella. Buenos Aires 1882; Demonstration einiger in der Republik Argentina gesammelten Gallen. *Jber. SGVK* 62, 1885; Die Bromeliaceen der Republik Argentina. *Ibid.*; Die klimatischen Verhältnisse der südlichen Teile von Süd-Amerika und ihre Flora. *Ibid.*; Über *Rafflesia schadenbergiana* (Goeppert). Ein Beitrag zur Kenntniss der Cytinaceen. Breslau 1885; Icones et descriptiones plantarum, quae sponte in Republica Argentina crescunt. Sonderausgabe mit lateinisch-deutschem Text aus den Actas de la Academia de Ciencias en Cordoba. 2 Bde. Breslau 1885; Über Blüthe und Blüthestand der Centrolepidaceen. *Jber. SGVK* 64, 1887; Über *Tephrosia heteratha* Griseb. *Ibid.* 65, 1888; Über einige Algen des Riesengebirges. *Ibid.*; Über Algen an Faultierhaaren. *Ibid.* 66, 1889; Beiträge zur Kenntniss der europäischen Zooecidien und der Verbreitung derselben. *Jber. SGVK* 68, 1891; Über Pflanzen-Monstrositäten. *Ibid.* 69, 1892; Über die Resultate der Erforschung der

Algenflora Schlesiens. *Ibid.*; Beiträge zur Morphologie und Biologie der Algen. *Beitr. Biol. Pflanz.* 5, 1892; Plantae Lehmannianae in Columbia et Ecuador collectae additis quibusdam ab aliis collectoribus ex iisdem regionibus allatis determinatae et descriptae. Compositae. *Bot. Jahrb.* 19, 1894; Plantae Lehmannianae in Guatemala, Costarica, Columbia et Ecuador collectae, additis quibusdam ab aliis collectoribus ex iisdem regionibus necnon e Venezuela et Peruvia allatis, quas determinavit et descripsit adjuvantibus aliis auctoribus. *Ibid.* 20, 1895; Algen. W: Engler A., Die Pflanzenwelt Ost-Afrikas und der Nachbargebiete, Theil C, Leipzig 1895; Plantae Stuebelianae novae. *Bot. Jahrb.* 21, 1896; Beiträge zur Kenntniss der Pteridophyten. Flora der Argentina und einiger angrenzender Teile von Uruguay, Paraguay und Bolivien. *Ibid.*; Zur Kenntnis von *Chlamydomyxa* Archer. *Hedwigia* 37, 1898; Plantae Lehmannianae praesertim in Columbia et Ecuador collectae, additis quibusdam ab aliis collectoribus ex iisdem regionibus allatis determinatae et descriptae-Compositae II. *Bot. Jahrb.* 28, 1900; Selaginellarum species novae. *Hedwigia* 39, 1900; Plantae peruvianae a claro Constantino de Jelski collectae. Compositae. *Bot. Jahrb.* 36, 1905; Beiträge zur flora von Papuasien II. Neu *Selaginella*-Arten Papuasien nebst allgemeinen Bemerkungen über das Vorkommen der Selaginellen in Papuasien. *Bot. Jahrb.* 50, 1913; Bemerkungen zur Kenntniss der Gattung *Angiopteris* Hoffm. *Hedwigia* 61, 1919; Observaciones sobre la vegetación de la provincia de Tucumán. Tucumán 1945.

Źródła: Pax-Pflanzenwelt, s. 18, 21; Pilger R., *Hedwigia* 62, 1921, s. (I)-(IV) (portret); Rostański-Historia, s. 296.

HILSE FRIEDRICH WILHELM

(1820-1871)

Pionier śląskiej algologii

Urodził się 29 listopada 1820 roku w Bielawie Wschodniej (Nieder-Langenbielau) koło Dzierżonowa (Reichenbach), w rodzinie zónatego z Johanną Elizabeth Burghart tkacza i handlarza, Johanna Karla Hilse. W wiejskiej szkole, do której poszedł w wieku 5 lat, za sprawą młodego nauczyciela, Augusta Tabora, pokochał muzykę, jednak ojciec jego nie miał zrozumienia dla tej pasji i Hilse musiał sam zarobić pieniądze na opłacenie lekcji, a ćwiczyć mógł tylko wtedy, gdy ojca nie było w domu. Ponieważ wykazywał duże zdolności, jego rodzice postanowili, że będzie nauczycielem i po konfirmacji wysłali go do szkoły w Łagiewnikach (Heidersdorf). Cierpiał tam liczne niedostatki, a wiedzę czerpał przeważnie z pożyczonych książek. Po śmierci ojca jego sytuacja stała się jeszcze trudniejsza, jednak dzięki wytrwałej pracy mógł w roku 1838 rozpocząć naukę w ewangelickim Seminarium Nauczycielskim we Wrocławiu (Breslau).

Po trzech latach nauki zdał egzamin nauczycielski i jako pomocnik rozpoczął pracę w szkole w Rozumicach (Rösnitz) koło Kietrza (Katscher). Już w roku 1842 został przełożonym ewangelickiego Instytutu

Szkolnego w Sudzicach (Zauditz, Sudice). Tu zaprzyjaźnił się z nim i udostępnił mu swoją bibliotekę nadzorujący jego pracę pastor Holtzner, który wystawił mu nadzwyczaj pochlebne świadectwo. W październiku 1844 roku Hilse przeniesiony został do szkoły miejskiej w Strzelinie (Strehlen). Pracując tam, śledził z uwagą rozwój wydarzeń politycznych lat 40-tych, czytał reprezentujące nowe idee dzieła literackie, filozoficzne, religijne i sam podejmował pewne starania dla poprawienia stanu oświaty. Gwałtowność, z jaką wydarzenia polityczne zaczęły się toczyć u schyłku lat 40-tych, sprawiła, że zaczął szukać wytchnienia i zadowolenia w naukach przyrodniczych.

Nie wiadomo dokładnie, kiedy zaczął zajmować się botaniką, jednak już w roku 1850 dość dobrze znał florę okolic Strzelina i utrzymywał kontakty z członkami botanicznej sekcji Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyźnej, zwłaszcza zaś z →Maxem Wichurą, →Friedrichem Wimmerem i →Ferdinandem Cohnem. Na początku lat 50-tych zaczął zamieszczać informacje o swoich odkryciach w rocznikach Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyźnej, a w roku 1856 został jego członkiem-korespondentem. Już wkrótce przestał zadowalać się znajomością łatwych do oznaczenia, a zatem dość dobrze już poznanych roślin wyższych, i zajął się roślinami niższymi, których nikt wówczas na Śląsku nie zbierał, gdyż wymagało to precyzji i użycia mikroskopu. Na początku zajął się mchami okolic Strzelina, których wykaz opublikował w latach 1857-58. Dla dobra nauki wydał swoje oszczędności na dobrej jakości mikroskop, zakup niezbędnej literatury i, żeby tę literaturę móc czytać, w ciągu jednej zimy opanował w zadowalającym stopniu język angielski, francuski i łacinę. Dobrze przygotowany zajął się badaniem glonów okolic Strzelina, przy czym w osobie radcy medycznego i lekarza okręgowego ze Strzelina, doktora Bleischa, znalazł oddanego współpracownika, który w wolnych chwilach z zapalem badał okrzemki.

Hilse wyróżnił na badanym obszarze szereg nowych gatunków glonów, a chociaż część jego oznaczeń została później zakwestionowana, nie ulega wątpliwości, że znacznie przyczynił się do rozwoju badań nad rozprzestrzenieniem geograficznym i morfologią glonów. Był również pionierem śląskiej algologii, ponieważ nikt przed nim nie podjął trudu systematycznego zbierania i opisywania tutejszych glonów. Dzięki temu, że stale troszczył się o to, by odkryte przez siebie gatunki dostarczać innym badaczom, udało mu się nawiązać kontakt z Rabenhorstem, wydawcą zbiorów glonów europejskich, któremu rok po roku przysyłał zebrane kolekcje będące cennym wkładem do jego wydawnictw. Niektóre zeszyty wydawnictw Rabenhorsta były w całości zebrane i opracowane przez Hilsego,

co zyskało mu znaczny rozgłos w prawie całej Europie.

Jesienią 1863 roku przeprowadził się do Wrocławia, gdzie, przy poparciu Wimmera, zatrudniono go w nowo otwartej szkole średniej. Chociaż trudno mu było przyzwyczać się do zgiełku wielkiego miasta i choć nie podobało mu się zarówno nauczanie z podziałem na przedmioty, jak i fakt, że powierzono mu jedynie zajęcia przyrodnicze, tak bardzo lubił uczyć, że nie zrezygnował z nowego stanowiska. W roku 1865 opublikował pracę „Beiträge zur Algenkunde Schlesiens”, w której omówił już także glony z okolic Wrocławia i innych miejscowości, jakie odwiedzał podczas częstych wycieczek, zaś liczba zebranych i w dużej części po raz pierwszy opisanych przez niego gatunków sięgnęła już sześciu setek. Od roku 1867 stan jego zdrowia pogarszał się coraz bardziej, jednak po kuracji w Karlowych Warach wrócił do pracy w roku szkolnym 1869/70 z nowymi siłami. Ponownemu pogorszeniu zdrowie jego uległo pod koniec roku 1870, zaś 29 marca 1871 roku zmarł. Jego nazwisko upamięnia m.in. *Pimularia hilseana* C. Janisch ex Rabenhorst.

Ważniejsze publikacje: Verzeichniss der bei Strehlen beobachteten Laubmoose. *Jber. SGVK* 35, 1858; Nachtrag zur Moosflora Strehlens. *Ibid.* 36, 1859; Verzeichniss der bei Strehlen gefundenen selteneren Phanerogamen und Gefäss-Cryptogamen. *Ibid.* 37, 1860; Beiträge zur Algen- und Diatomeenkunde Schlesiens, insbesondere Strehlens. *Ibid.* 38, 1861; Über einige Diatomeen in Conjugation. *Ibid.*; Neue Standorte einiger Laubmoose Schlesiens. *Ibid.*; Neue Beiträge zur Algen- und Diatomeenkunde Schlesiens, insbesondere Strehlens. *Ibid.* 40, *Abhandlungen A, H. II*, 1863 [mit F. Cohn]; Nachtrag zu seinem Verzeichniss schles. Algen. *Ibid.* 41, 1864; Beiträge zur Algenkunde Schlesiens und insbesondere Breslaus. *Ibid.* 42, 1865; Neue Standorte einiger Phanerogamen und Gefäss-Cryptogamen Schlesiens. *Ibid.*

Źródła: Bach T., Schles. Prov. Blätt. N. F. 10, 1871, s. 597-604; Bach T., *Jber. SGVK* 49, 1872, s. 129-138; Pax-Pflanzenwelt, s. 12, 18.

HINTZE CARL

(1851-1916)

Autor znanego podręcznika mineralogii

Urodził się 17 sierpnia 1851 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie znanego wrocławskiego grawera Carla Hintze i jego żony Agnes, z domu Sadiel. Odziedziczył po ojcu zarówno sumiennosc rzemieślnika, jak i wrażliwość artysty. Uzyskawszy w Gimnazjum św. Marii Magdaleny świadectwo dojrzałości, rozpoczął na Uniwersytecie Wrocławskim studia pod kierunkiem →Ferdinanda Roemera. Po roku przeniósł się do Berlina, ale prof. Roemer nie tracił z oczu

uzdolnionego ucznia, by w swoim czasie ściągnąć go z powrotem do Wrocławia.

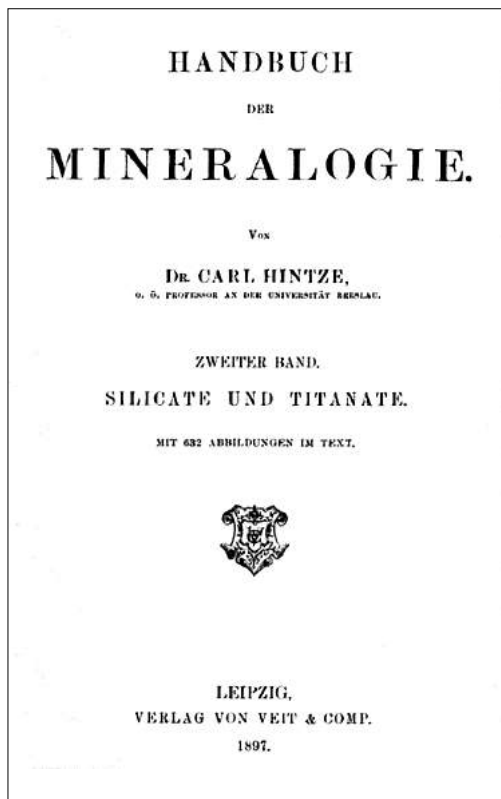
Pod kierunkiem Paula Grotha Hintze zapoznał się w Berlinie z metodyką badań krystalograficznych oraz z tajnikami szybko rozwijającej się za sprawą odkryć Grotha krystalochemii. Już wkrótce wraz z Grothem, jako jego asystent, wyjechał do Strassburga, gdzie ukończył rozprawę „Kristallographische Untersuchungen über Naphtalinderivate”, na podstawie której 28 lutego 1872 roku otrzymał stopień doktora filozofii.

Praca ta otworzyła mu drogę do kariery naukowej, gdy jednak w roku 1875 ożenił się ze swą młodzieńczą miłością, Gertrudą Schneider z Wrocławia, córką doktora Wilhelma Gottloba Schneidera, która w następnych latach urodziła piątkę dzieci, porzucił myśl o habilitacji i zajął się handlem minerałami. Pracując jako kierownik naukowy Reńskiego Kantoru Mineralogicznego, zdobył sobie w krótkim czasie renomę eksperta, a przy tym znajdował wiele okazji do badań naukowych, które były w dużej mierze kontynuacją jego pracy doktorskiej i wiązały się z krystalografią związków organicznych.

W roku 1884 Hintze habilitował się na Uniwersytecie w Bonn na podstawie rozprawy „Bedeutung kristallographischer Forschung für die Chemie”, ale, mimo poparcia ze strony wybitnego chemika Augusta Kekulé, który wysoko ocenił jego dokonania, jeszcze przez dwa lata musiał dzielić czas na pracę zawodową i naukową. Dopiero w roku 1886 objął po przeniesionym do Berlina →Martinie Webskym Katedrę Mineralogii i Krystalografii we Wrocławiu, z którą wiązała się profesura nadzwyczajna. W skromnych warunkach, jakie miał tu do dyspozycji, już wkrótce na nowo podjął swe badania nad związkami organicznymi i zaczął publikować ich wyniki, wkrótce potem pojawiły się też pierwsze wyniki badań prowadzonych przez jego uczniów.

Pod koniec lat 80-tych prof. Roemer zwrócił mu uwagę na dający się odczuć brak dobrego podręcznika mineralogii – jedyną tego rodzaju pracą był daleki od wyczerpującego ujęcia tematu „The System of Mineralogy” Dany. Namawiany przez niego Hintze postanowił zrezygnować z dotychczasowych badań i zabrał się za pracę nad dziełem, które miało mu zająć całą resztę życia. Na początek zabrał się za opracowanie tomu drugiego, który ukazał się w dwóch częściach w latach 1889-1897.

W roku 1892, po śmierci prof. Roemera, Hintze na wniosek Fakultetu Filozoficznego został profesorem zwyczajnym mineralogii i dyrektorem Instytutu Mineralogicznego wyodrębnionego z dotychczasowego Gabinetu Mineralogicznego. Po powstaniu Politechniki Wrocławskiej prowadził zajęcia z mineralogii również w tej uczelni. Jako następca Roemera został sekretarzem Sekcji Przyrodniczej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, którą przez szereg lat reprezentował w prezydium towarzystwa.

Mimo propozycji przeniesienia się do Bonn, pozostał we Wrocławiu do końca swego życia. Władze państwowe uhonorowały jego dokonania tytułem

tajnego radcy rządowego i licznymi odznaczeniami. Na kilka miesięcy przed jego śmiercią wydana została 2 część pierwszego tomu jego podręcznika mineralogii. Objętość dzieła, którego nie zdolał, niestety, ukończyć, sięgnęła już wówczas 4516 stron. Zmarł 28 grudnia 1916 roku we Wrocławiu.

Kolejne części tomu pierwszego ukazały się w roku 1930 i 1933, później zaś, w latach 1936-1974 uzupełniające tomy opracował i wydał Karl Chudoba. W roku 1979 mineralodzy Dunn, Peacor i Sturman upamiętnili nazwisko Carla Hintze w nazwie uwodnionego kompleksowego halogenku ($\text{Ca}_2\text{AlF}_7 \cdot \text{H}_2\text{O}$), któremu nadali nazwę carlhintzeit.

Ważniejsze publikacje: Über krystallisierten Blödit von Stassfurt. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 23, 1871 [mit P. Groth]; Krystallographische Untersuchungen über Verbindung von Aldehyden mit aromatischen Kohlenwasserstoffen. *Ann. Phys.* 152, *Erganzungs.* 6, 1874; Über die Circularpolarisation des Matico-Camphers. *Ibid.* 157, 1876; Beiträge zur Kenntniss des Epistilbit. *Zeitschr. f. Krystal.* 8, 1883; Beiträge zur krystallographischen Kenntnisse organischer Verbindungen. *Ibid.* 9, 1884; Krystallographische Beziehung der Brom- und Chlor-Additionsprodukte von Kohlenwasserstoffen der Terpengruppe. *Jber. SGVK* 65, 1888; Über künstliche Magnesiaglimmer. *Ibid.*; Über Auffindung von Zinkblende als Drusenmineral im Striegauer Granite. *Ibid.*; Zinkblende von Striegau. *Zeitschr. f. Krystal.* 13, 1888; Über die krystallographischen Beziehungen isomerer optisch aktiv und inaktiver Verbindungen. *Jber. SGVK* 66, 1889; Über Topase aus dem Damaralande. *Jber. SGVK* 67, 1890; Über einige neue Mineralien von Striegau. *Ibid.* 69, 1892; Mineralogische Mitteilungen. *Ibid.* 71, 1894; Über Nephrit. *Ibid.* 74, 1897; Krystallisierter Phenakit aus Schlesien. *Zeitschr. f. Krystal.* 28; Handbuch der Mineralogie. Bd. II. Silikate und Titanate. Leipzig 1897 [strona tytułowa na il. 2]; Über das Goldvorkommen von Löwenberg. *Jber. SGVK* 75, 1898; Über Geschenke an das mineralogische Museum. *Ibid.*; Über ungewöhnliche Ausbildung eines Karlsbad-Zwillings in Kalifeldspat von Striegau. *Zeitschr. f. Krystal.*, 1900; Naturwissenschaftliche Sektion. W: Geschichte der Schlesischen Gesellschaft für vaterländischen Cultur. Breslau 1904 [mit A. Sachs]; Handbuch der Mineralogie. Bd. I. Abt. 1. Die Elemente und Sulfide. Leipzig 1904; Demonstration krystalloptischer Erscheinungen mit einem neuen Projektionsapparat. *Jber. SGVK* 82, 1905; Handbuch der Mineralogie. Bd. IV. Abt. 2. Oxyde, Hydroxide und Halogenide. Leipzig 1910; Handbuch der Mineralogie. Bd. I. Abt. 2. Oxyde und Haloido. Leipzig 1915.

Źródła: Grodzicki-Historia, s. 24-25; Chudoba K. F., NDB 9, 1972, s. 193-194; Milch L., *Jber. SGVK*, 1917, s. 6-15; Völkel-Mineralogen, s.100-112; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S 168/346.

HOEGER ALEXANDER

(1813-1882)

Badacz flory okolic Kamiennej Góry

Urodził się 13 lutego 1813 roku w Zgorzelcu (Görlitz). Pierwszych nauk udzielała mu matka, potem zaś, od roku 1820, uczył się w zgorzeleckim gimnazjum. Interesował się przede wszystkim naukami przyrodniczymi, jednak w roku 1832, gdy uzyskał świadectwo dojrzałości, zgodnie z wolą matki rozpoczął we Wrocławiu (Breslau) studia teologiczne. Gdy wkrótce po tym, jak rozpoczął studia, zmarła jego matka, przeniósł się, nie bacząc na zdane już pierwsze egzaminy na Fakultecie Teologicznym, na Fakultet Filozoficzny.

W lutym 1839 roku Hoeger zdał we Wrocławiu egzamin nauczycielski i rozpoczął próbny rok w Wyższej Szkole Miejskiej w Kamiennej Górze (Landeshut). W tej samej szkole został w roku 1840 nauczycielem pomocniczym, w roku 1841 – nauczycielem pełnoetatowym, w roku 1856 – konrektorem i w roku 1877 – prorektorem. Dzięki jego staraniom w roku 1863 Wyższa Szkoła Miejska w Kamiennej Górze uzyskała status Szkoły Realnej I stopnia.

Chociaż w trakcie wielu lat pracy w szkolnictwie Hoeger uczył niemal wszystkich przedmiotów, jego ulubionym przedmiotem była niezmiennie przyroda, a choć praca w szkole pozostawiała mu niewiele wolnych chwil, zawsze potrafił znaleźć dość czasu na badania botaniczne, geologiczne i meteorologiczne, które prowadził w okolicach Kamiennej Góry. Dzięki tym badaniom został członkiem-korespondentem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny. Wyniki jego obserwacji meteorologicznych – głównie pomiary temperatury i ciśnienia – uwzględnił Johann Gottfried Galle w pracy „Grundzüge der schlesischen Klimatologie”. Sam Hoeger opublikował geologiczny opis okolic Kamiennej Góry w programach szkolnych Wyższej Szkoły Miejskiej w Kamiennej Górze z lat 1855, 1857 i 1859 oraz dwa przyczynki do znajomości flory okolic Kamiennej Góry w programach Szkoły Realnej w Kamiennej Górze z lat 1871 i 1874.

Alexander Hoeger zmarł wskutek udaru mózgu 5 czerwca 1882 roku w Kamiennej Górze.

Źródła: Donat T., Wand. Riesengeb. 2, 1882, s. 5; Schimmelpfennig K. A., Jber. SGVK 61, 1883, s. 431-432.

HOHENEGGER LUDWIG

(1807-1864)

Górnik, hutnik, badacz Beskidów

Urodził się 21 lutego 1807 roku w Memmingen, w regionie Allgäu w Bawarii, w rodzinie adwokata sądu dworskiego Ludwiga Leonharda Hoheneggera

i jego żony Marii, z domu Schillinger. Po ukończeniu gimnazjum w Kempten studiował najpierw kameralistykę w Monachium, później jednak przeniósł się na Akademię Górniczą we Freibergu. Od roku 1829 kierował wydziałem wielkich pieców w Blansku na Morawach, w roku 1831 został inżynierem w hucie w Herford w Westfalii, w roku 1833 – inżynierem wydziału pudlerskiego i walcowni w Wetter w Zagłębiu Ruhry, w roku 1834 – kierownikiem wydziału w hucie w Nachrodt w Westfalii, a w roku 1836 – dyrektorem huty w Wolfsberg w Karyntii.

W roku 1839 przybył do Cieszyna (Těšín, Teschen), gdzie zatrudniony został jako dyrektor księżących hut i kopalń. Na stanowisku tym zajmował się modernizacją podlegających mu zakładów w Trzyńcu (Trinec, Trzynietz), Baszce (Baška, Baschkau) i w Węgierskiej Górze (Gorka), stając się jednym z najwybitniejszych i najenergiczniejszych pionierów przemysłu i działaczy gospodarczych XIX w. na Śląsku Cieszyńskim. W roku 1852 ukończył budowę odlewni w Ustroniu, zaś trzy lata później – budowę huty Karlsruhte koło Frydka (Friedek). W ciągu 25 lat udało mu się ponad 12-krotnie podnieść wysokość dochodów z podlegających mu zakładów. Zaopatrzenie podległych mu hut w surowce energetyczne zapewnił pozyskując bogate pola węglowe w Karwinie (Karviná, Karwin) i Pietwałdzie (Petřvald, Peterswald). Wykonał też pierwsze projekty linii kolejowej z Kozyc do Bohumina (Kaschau-Oderberger Bahn), jednak budowa tej linii doszła do skutku dopiero po jego śmierci.

Ponieważ rozbudowane i zmodernizowane przez niego huty potrzebowały ok. 600 tys. cetnarów rudy rocznie, a większość eksploatowanych dotąd złóż była bliska wyczerpania, rozpoczął intensywne badania geologiczne Beskidów w poszukiwaniu nowych złóż. Mimo dużego podobieństwa do siebie poszczególnych ogniw fliszu karpackiego, udało mu się podzielić je w zadowalający sposób i wyróżnić m.in. frydeckie margle bakulitowe, łupki cieszyńskie, łupki

wierzowskie, piaskowce z Baszki, piaskowce godulskie, piaskowce grodziskie i warstwy istebniańskie. Przy okazji wprowadził też do petrografii pojęcie „cieszynitów” – skał plutonicznych lub hipabisalnych występujących w postaci małych pni, dajek i sillów.

Planując geologiczne kartowanie tego gospodarczo ważnego, ale słabo poznanego jeszcze obszaru, Hohenegger stworzył w roku 1846 w Cieszynie małą szkołę wieczorową, w której zapoznawał młodych robotników z podstawami geologii i mineralogii. Dzięki tej szkole powstał zespół, który wraz z Hoheneggerem wykonał wydaną w roku 1861 w Gotha „Geologische Karte der Nordkarpathen in Schlesien”.

Mapa ta przyniosła Hoheneggerowi powszechnie uznanie. W poczet swoich członków przyjęła go m.in. Śląska Kamera Handlowa, Cesarsko-Królewski Zakład Geologiczny Rzeszy w Wiedniu, Morawsko-Śląskie Towarzystwo Wernerowskie i Towarzystwo Gospodarczo-Naukowe w Brnie. Pod koniec życia rozpoczął badania okolic Krakowa, gdzie dokonał podziału utworów kredowych i zrewidował dotychczasowy podział wapienia muszlowego, jednak z powodu złego stanu jego zdrowia odwlekało się coraz bardziej opracowanie zarówno mapy, jak i objaśnień do niej. Chociaż dokładał starań i jeszcze 12 dni przed swoją śmiercią pracował nad podsumowaniem swych badań w okolicach Krakowa, nie zdołał już ukończyć tej pracy. Zmarł w Cieszynie 25 sierpnia 1864 roku. Jego doczesne szczątki złożono na nie istniejącym już dziś cmentarzu przy kościele św. Trójcy w Cieszynie, pod nagrobkiem wykonanym przez Josefa Gawrona z huty w Trzyńcu.

Nazwisko Hohennegera upamiętniał niegdyś szyb Hohenneger w Karwinie oraz ulica Hoheneggera w Cieszynie. W paleontologii jego nazwisko upamiętniają m.in. takie nazwy, jak *Cnemidiasstrum hoheneggeri* Zittel, *Cerithium hoheneggeri* Zittel, *Freneopsis hoheneggeri* Schenk, *Hamites hoheneggeri* Uhlig, *Hoplites hoheneggeri* Uhlig, *Nerinea hoheneggeri* Peters, *Rhizocedroxylon hoheneggeri* Felix, *Rissoina hoheneggeri* Ascher i *Rhynchonella hoheneggeri* Suess. Bogate zbiory mineralogiczne i paleontologiczne Hohennegera ze Śląska Cieszyńskiego i okolic Krakowa, które zajmowały 550 kartonów, wobec braku zainteresowania ze strony instytucji w Wiedniu, sprzedane zostały po jego śmierci władzom Bawarii. Znanym geologiem był również urodzony w roku 1840 w Cieszynie syn Hohennegera, Adolf.

Ważniejsze publikacje: Notizen aus der Umgebung von Teschen. *Ber. Mitt. Freunde Naturwiss.* 3, 1847; Über die Arbeit zur Erforschung der geologischen Verhältnisse der Umgebung von Teschen. *Ibid.* 5, 1849; Geognostische Briefe über Schlesien an W. Haidinger und M. Hörnes. Wien 1849; Metallurgische Betrachtungen über den Sphärosiderit der Karpathen. *Naturwiss. Abh.* 3, 1849; Geologische

Skizze der Nordkarpathen von Schlesien und den nächsten Angrenzungen. *Jahrb. Geol. Reichsanst.* 3, 1852; Neue Erfahrungen aus den Nordkarpathen. *Ibid.* 6, 1855; Erläuternder Bericht über die zur Pariser Weltausstellung eingesandten Karpathen-Sphärosiderite und über die auf diese Erze basierte Eisenindustrie auf den Gütern des Erzherzogs Albrecht in Schlesien und Galizien. *Österr. Zeitschr. Berg. Hütten.* 3, 1855; Erläuterungen zur geognostischen Karte von Teschen. W: Amtlicher Bericht über die 32. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte. Wien 1856; Über die Adneter-Schichten in den Karpathen. *Jahrb. Geol. Reichsanst.* 8, 1857; Die Spiegeleisenerzeugung auf chemische Grundsätze basiert zu Hradek in Ober-Ungarn. W: Bericht über die dritte allgemeine Versammlung von Berg- und Hüttenmännern zu Mährisch-Ostrau 1863; Über die Stahlproduktion von Österreich mit besonderer Rücksicht auf die begonnene Einführung des Bessemer Prozesses. *Österr. Zeitschr. Berg. Hütten.* 12, 1864.

Źródła: Bílková-Slovník II, s. 315-318; Cieśliński S., SS, s. 40, 86, 138-139, 147, 156, 181, 509; Fussek E., Ostschlesische Porträts 2, Berlin 1996, s. 207-209 (portret); Gümbel W. v., ADB 12, 1880, s. 671-672; Hingenau O., Jahrb. Geol. Reichsanst. 14, 1864, s. 449-453; Myška M., BSSSM 4, 1995, s. 46-48; Perlick-Bergleute, s. 178, 277; SP, s. 64; Staněk-Mineralogie, s. 19; Syniawa M., Ludwig Hohenneger, pionier stratygrafii karpacciego fliszu, *PGŚ* 37, 2004, s. 15; Wurzbach-Lexikon 9, 1863, s. 187-188.

HOMEYER ALEXANDER VON

(1834-1903)

Ornitolog, lepidopterolog, badacz środkowej Afryki

Urodził się 18 stycznia 1834 roku koło Grimmen na Pomorzu. Po ukończeniu gimnazjum w Stralsund uczył się w szkołach kadeckich w Poczdamie i Berlinie. Chociaż zdecydował się na karierę wojskową, poświęcał wiele czasu na swe pasje przyrodnicze i w wolnych chwilach zajmował się obserwowaniem ptaków. W roku 1852 został oficerem 38 Śląskiego Regimentu Fyzylierów, potem przez pewien czas służył

w różnych garnizonach w Moguncji oraz Frankfurcie nad Menem, gdzie nawiązał kontakt z Towarzystwem Przyrodniczym Senckenberga i zarządzał jego zbiorami ornitologicznymi. W roku 1861 powrócił na Śląsk.

Pod koniec marca 1861 wyruszył w naukową podróż po krajach zachodniej części Morza Śródziemnego i po Balearach. Ornitologiczne spostrzeżenia poczynione podczas tej podróży opisał w szeregu niezwykle interesujących prac. Czas na obserwowanie ptaków znajdował nawet w roku 1866, gdy wraz ze swym regimenterem znalazł się podczas wojny austriacko-pruskiej na terenie Czech, gdzie walczył w bitwach pod Skalicą i Hradcem Kralove. Gdy po ukazaniu się dzieła „O powstawaniu gatunków” Darwina w fachowych czasopismach ornitologicznych rozgorzała dyskusja na temat ewolucji, doboru naturalnego oraz tego, czym właściwie jest gatunek, która zepchnęła na margines tradycyjną ornitologię opisową, na pewien czas przeniósł swoje zainteresowania na obszar lepidopterologii.

W roku 1875 na zlecenie Towarzystwa Geograficznego w Berlinie poprowadził dwie ekspedycje w środkowej Afryce, na obszarze dzisiejszej Angoli. Najpierw wzdłuż rzeki Kwanza dotarł do Dondo, później podążył do Pungo Adango, gdzie zachorował na febrę. Choroba ta zmusiła go do powrotu do Europy i rezygnacji z dalszej kariery wojskowej. W roku 1878 w stopniu majora przeszedł w stan spoczynku, a chociaż dolegliwości związane z przebyciem choroby towarzyszyły mu już do końca życia, nie były w stanie przeszkodzić mu w podejmowaniu ornitologicznych wypraw do Danii, Czech, Rumunii, Serbii, Bośni, Hercegowiny i na Węgry. Te ostatnie zachwyciły go do tego stopnia, że odwiedzał je wielokrotnie.

Po odejściu z armii przez pewien czas mieszkał w Wiesbaden, później wrócił na Pomorze i wspólnie ze znanym ornitologiem Tancre zamieszkał w Anklam. Potem przeniósł się do Greifswaldu, gdzie pracował naukowo wspierany przez profesorów tamtejszego uniwersytetu. Od roku 1890 zaczął zbierać doniesienia ornitologów z obszaru Pomorza, które, w postaci rocznych sprawozdań, publikował początkowo on sam, później zaś inni badacze. Niemal do końca życia był aktywnym członkiem Niemieckiego Towarzystwa Ornitologicznego, na którego dorocznym zjeździe po raz ostatni zjawił się w roku 1897 w Dreźnie. Latem 1903 roku zachorował na połączoną z żółtaczką chorobę wątroby, w wyniku której zmarł 14 lipca w Greifswaldzie. Poza niezwykle bogatą kolekcją ptaków pozostawił też liczący ok. 35 tysięcy okazów zbiór motyli i liczącą ok. 9 tysięcy okazów kolekcję ptasich jaj.

Jego nazwisko upamiętniają w ornitologii m.in. gatunek *Pachycephala homeyeri* (Blasius) i podgatunek *Aquila chrysaetos homeyeri* Severtzov, a w le-

pidopterologii m.in. gatunki *Liptena homeyeri* Dewitz i *Limenitis homeyeri* Tancre.

Ważniejsze publikacje: Über die verschiedene Färbung der Eier von *Lanius collurio* L. *Journ. f. Ornith.* 8, 1858; Über das Vorkommen einiger Vögel im Gebiete des Mittelrheins mit besonderer Berücksichtigung von Frankfurt am Main. *Ibid.* 9, 1859; Die Amsel in Neu-Vorpommern und am Rhein. *Ibid.* 10, 1860; Zur Naturgeschichte des Girllitz, *Fringilla serinus* L. *Ibid.* 12, 1862; Über das Atmen des jungen Vogels im Ei. *Ibid.* [mit P. Kötzler]; Betrachtungen über die zoologischen Gärten zu Lyon, Marseille und Algier. *Mitt. Centralinst. f. Akklimatisation* 4, 1862; Über einige Vögel der Balearen und Algeriens. *Bericht über die 14. Versammlung der deutschen Ornithologen Gesellschaft im Waldkater*, 1862; Die Balearen. *Journ. f. Ornith.* 12, 13, 1862-63; Skizzen aus Algier 1861. *Ibid.* 13, 1863; *Strix nisoria*, *Muscicapa parva*, *Otis tetrax* bei Glogau in Schlesien beobachtet. *Ibid.*; *Falco peregrinus*, *Ardea egretta*, *Syrhaptes paradoxus*, *Serinus luteolus*, *Turdus pilaris* bei Glogau in Schlesien. *Ibid.* 14; 1864; Über das Brutgeschäft von *Turdus pilaris* bei Glogau. *Ibid.*; Einfluss der Kultur auf den Naturhaushalt (Abnahme von Brutvögeln in manchen Gegenden). *Zool. Garten (Jena)* 5, 1864; Aus den böhmisch-schlesischen Grenzgebirge. *Ibid.* 6, 1865; Streifereien über die böhmisch-schlesischen Grenzgebirge. *Journ. f. Ornith.* 15, 1865; Über das Vorkommen einiger zum Teil seltener Vögel bei Glogau. *Ibid.* 16; 1866; Briefe vom Kriegsschauplatz 1866. *Ibid.* 17, 1867; Zur Wanderung über das Riesengebirge. *Zool. Garten (Jena)* 8, 1867; Über irreguläre Wanderungen und Haushalt einiger Vögel Europas. *Ibid.* 9, 1868; Über die Örtlichkeit des Sommeraufenthaltes des Heuschreckensängers (*Locustella naevia* Lath.). *Journ. f. Ornith.* 19, 1869; *Falco rufipes* und *Ardea purpurea* in Schlesien. *Ibid.*; Microlepidopteren-Raupen in Vogelnestern. *Ibid.* 22, 1872; Vortrag in der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Kultur über „Erinnerungen aus seinem ornithologischen Studienleben“. *Jb. SGVK* 49, 1872; Bemerkungen über das Vorkommen einiger Vögel Schlesiens. *Journ. f. Ornith.* 23, 1873; Über einige Vögel des Hochwaldes. *Ibid.*; Lepidopteren. W: 2. deutsche Nordpolfahrt, Bd. 2, 1874; Biologische Beobachtungen über einige schlesische Vögel. *Journ. f. Ornith.* 25, 1875; Afrikanische Schmetterlinge. *Russens Isis* 1, 1876; Mein Fang in Ober-Engadin (Lepidopteren) 1876 und 1878. *Jahrb. Nass. Ver. f. Naturk.* 31, 32, 1878-79; Eine Fahrt nach Bornholm. *Zeitschr. f. Ornith. u. prakt. Geflügelzucht* 10, 1886; Studien über die amerikanischen Puter (*Gallopavo meleagris* und *mexicana*). *Ibid.* 12, 1888; Ornithologischer Jahresbericht über Pommern und Rügen. *Ibid.* 14-17, 1890-93; Tour durch die böhmisch-schlesischen Grenzgebirge. *Ornith. Monatsschr.* 16, 1890; Auf dem Belencer- und Plattensee. *Ibid.* 17, 1891; Nach Ungarn und Siebenbürgen. Eine Studien- und Sammelreise vom 3. Mai bis 26. Juni 1892. *Ibid.* 18, 1892; Beobachtungen in Bosnien und Siebenbürgen. *Zeitschr. f. Ornith. u. prakt. Geflügelzucht* 17, 1893; Neu-Vorpommern und Rügen vor 50 Jahren und jetzt. *Ornith. Monatsber.* 1, 1893; Biologische Beobachtungen. *Ibid.* 5, 1897; Die Gebirgsbachstelze (*Motacilla sulphurea*), Brutvogel in Westpreussen. *Ibid.* 6, 1898;

Źródła: Blasius R., *Ornith. Monatsschr.* 28, 1903, s. 404-411 (bibliografia); Embacher-Lexikon, s. 150; Gebhardt-Ornithologen, s. 165-166; Gebhardt L., *NDB* 9, 1972, s. 588-589;

Gebhardt L., Sunkel W., Die Vögel Hessens, Frankfurt am Main 1954, s. 59-60; Heintze B., Ethnographische Aneignungen: Deutsche Forschungsreisende in Angola – 30 Kurzbiographien mit Selbstzeugnissen und Textbeispielen, Frankfurt am Main 1999, s. 233-234; Kollibay P., Die Vögel der preussischen Provinz Schlesien, Breslau 1916, s. 12, 21 (portret); Pax-Tierwelt, s. 8.

HONIGMANN HANS

(1891-1943)

Dyrektor wrocławskiego Zoo w latach Wielkiego Kryzysu

Urodził się 5 lipca 1891 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie żydowskiej. Po ukończeniu wrocławskiego Johannes-Gymnasium studiował zoologię, fizykę i filozofię na uniwersytetach we Wrocławiu i Heidelbergu. Stopień doktora filozofii uzyskał w roku 1916 na podstawie napisanej pod kierunkiem →prof. Kükenhala pracy „Der Primordialschädel des Buckelwals”. Interesował się już wtedy postrzeganiem kolorów przez zwierzęta i wraz z fizykiem Lummerem badał widzenie kur w świetle różnej barwy. Powołany w 1916 roku do służby wojskowej, został ciężko ranny na froncie i w roku 1918 zwolniony do cywila. Już wkrótce władze polskie zaproponowały mu stanowisko dyrektora Ogrodu Zoologicznego w Poznaniu, którego nie przyjął, gdyż zamierzał podjąć studia medyczne. Studia te ukończył we Wrocławiu w roku 1921, uzyskując stopień doktora medycyny na podstawie pracy „Parasitäre Flagellaten in der menschlichen Lunge”. W tym samym roku zatrudniony został jako asystent w klinice uniwersyteckiej, gdzie pracował u boku profesorów Bittorfa i Minkowskiego, specjalizując się w internie, potem zaś przez kilka lat prowadził prywatną praktykę lekarską.

Od roku 1927 pracował w otwartym na nowo wrocławskim Ogrodzie Zoologicznym jako asystent

dyrektora tej placówki, →Friedricha Grabowsky'ego. Po śmierci Grabowsky'ego wydał się radzie nadzorczej ogrodu najodpowiedniejszym kandydatem na jego miejsce i w marcu 1929 roku mianowany został dyrektorem. Choć liczba zwierząt była wówczas dość duża, ogród nie miał nowoczesnych wybiegów dla zwierząt, jakie chcieli oglądać zwiedzający, wobec czego stale malała ich liczba, a trudną sytuację finansową ogrodu pogłębiał też trwający właśnie światowy kryzys gospodarczy. Mimo to Honigmannowi udało się zdobyć dla ogrodu wiele nowych zwierząt, w tym m.in. olbrzymiego żółwia z Galapagos (*Chelonoidis elephantopus*) i parę rzadkich wówczas w ogrodach zoologicznych mrówkojadów (*Myrmecophaga tridactyla*), które w roku 1932 zaczęły się rozmnażać, co wcześniej udało się tylko w ogrodzie w Stuttgarcie. Udało się też stworzyć w Zoo małą kolonię żyjących swobodnie kormoranów, które sprowadzono z Prus Wschodnich.

Na koleje losu Honigmann, który był Żydem, decydujący wpływ wywarło dojście nazistów do władzy. Nie czekając, aż zostanie usunięty ze stanowiska, zrezygnował z niego 1 maja 1934 roku. Rok później na zaproszenie prof. Juliana Huxleya wyjechał do Londynu, gdzie w latach 1935-1937 studiował żywienie ssaków, po czym rozpoczął pracę jako scientific adviser w otwartym właśnie Dudley-Zoo w hrabstwie Worcester. Jako Niemiec utracił tę posadę po wybuchu II wojny światowej, jednak udało mu się zdobyć posadę nauczyciela biologii w Blundell's School w Tiverton w hrabstwie Devon. Tam również nie pracował długo, gdyż już wkrótce, wraz z innymi cudzoziemcami, musiał opuścić przybrzeżne rejony Anglii.

Gdy nie wiedział, co z sobą począć, zatrudnił go na Uniwersytecie w Glasgow prof. Edward Hindle. Dzięki stypendium przyznanym mu przez Towarzystwo Wspierania Nauki i Edukacji, mógł tam prowadzić badania nad zapłodnieniem u ptaków i postrzeganiem ruchu przez ropuchy. W uznaniu zasług dla nauki honorowe członkostwo nadało mu Zoological Society of New York. Zmarł nieoczekiwanie dla wszystkich 17 listopada 1943 roku w Glasgow.

Ważniejsze publikacje: Methoden zur Erforschung von Licht- und Farbensinn der Tiere. *Jber. SGVK* 94, 1916; Bau und Entwicklung des Knorpelschädels vom Buckelwal. Stuttgart, 1917; Untersuchungen über Lichtempfindlichkeit und Adaptierung des Vogelauges. *Arch. f. Ges. Physiol.* 189, 1921; Zur Biologie der Schildkröten (Beiträge zur Physiologie des Geruchs- und Geschmackssinns). *Biol. Zentralbl.* 41, 1921; Neuer Fundort amerikanischer Moostierchen in Schlesien. *Schles. Zeitung* 186, Nr 429, 1927; Der Axolotl, eine problematische Natur im Breslauer Zoo. *Ibid.* Nr 461, 1927; Das Nilpferdjunge im Breslauer Zoologischen Garten. *Ibid.* Nr 565, 1927; Amerikanische Bryozoen in Schlesien. *Zool. Anz.* 74, 1927; Waran im Breslauer Zoo. *Schles. Zeitung* 187, Nr 14, 1928; Beuteltiere im Breslauer Zoologischen Garten. *Ibid.* Nr 92,

1928; Die biologische Ausstellung des Zoologischen Gartens. *Schlesische Monatshefte* 7, Nr 3, 1930; Seltene Tiere im Breslauer Zoo. *Ostdeutscher Naturwart* 3, 1931; Beobachtungen am Grossen Ameisenbären (*Myrmecophaga tridactyla* L.). *Zeitschrift für Säugetierkunde* 10, 1935; Studies on Nutrition of Mammals. *Proc. Zool. Soc. Lond. Ser. A*, 105-106; 1935-36; Data from studies on nutrition of mammals. *Ibid.*, 110, 1940; The number conception in animal psychology. *Biol. Reviews* 17, 1942; The alternation problem in animal psychology. *Journ. exper. Biol.* 19, 1942; The visual perception of movement by toads. *Proc. Zool. Soc. Lond. Ser. B*. 132, 1944.

Źródła: Dathe H., Der Zoologische Garten (Jena) N. F. 20, 1953, s. 47-49; Gleiss-Chronik, s. 133-149, 174-176 (portret); Kumor B., EW, s. 282.

JAEKEL OTTO MAX JOHANNES

(1863-1929)

**Badacz kopalnych szkarłupni, ryb i gadów,
pionier biologicznego kierunku w paleontologii**

Urodził się 22 lutego 1863 roku w Nowej Soli (Neusalz an der Oder). Uzyskawszy w roku 1883 świadectwo dojrzałości w Legnicy (Liegnitz), studiował we Wrocławiu (Breslau) pod kierunkiem →prof. Roemera, zajmując się badaniami śląskiego dyluwium. W roku 1884 przeniósł się do Monachium, gdzie studiował pod kierunkiem prof. Zittela i w roku 1886 uzyskał stopień doktora filozofii na podstawie pracy „Das Diluvium Niederschlesiens”. W latach 1887-1889 jako asystent w Instytucie Geologiczno-Paleontologicznym w Strassburgu zajmował się środowiskiem dewonem północnych Wogezów, później, po półrocznym pobycie w Anglii, habilitował się w roku 1890 w Berlinie pod kierunkiem →prof. Beyricha. Rok później objął po odejściu Wilhelma Damesa stanowisko kustosa w berlińskim Muzeum Przyrodniczym, zaś w roku 1894 został profesorem nadzwyczajnym Uniwersytetu Humboldta w Berlinie.

W tym samym roku opublikował swoją pierwszą obszerniejszą pracę poświęconą eoceńskim rekinom z Monte Bolca, w której widoczne było jego nowatorskie podejście do badań kopalnej fauny. Wyniki badań paleontologicznych dość powszechnie uważane były za pomocne dla stratygrafii, nie interesowali się nim jednak prawie wcale biolodzy ewolucyjni, którzy materiał kopalny uznawali za zbyt fragmentaryczny, by mógł dostarczyć interesujących danych. Jaekel jako jeden z pierwszych paleontologów, obok Włodzimierza Kowalewskiego i Edwarða Drinkera Cope'a, uznał skamieniałości za szczątki istot odpowiadających stopniowymi zmianami na zmiany zachodzące w otaczającym je środowisku i doszedł do przekonania, że to właśnie paleontologia powinna mieć pierwszeństwo w rozstrzygnięciu kwestii ewolucyjnych. Badania anatomiczno-porównaw-

cze najpierw osiadłych szkarłupni, a później górnodońskich ryb pancernych, których liczne okazy zdobył organizując prace wykopaliskowe w okolicach Wildungen w Hesji, doprowadziły go zarazem do wniosku, że pierwotna jest funkcja narządów, zaś ich forma jest kwestią wtórną.

W roku 1901 stał się postacią znaną w kręgach biologów dzięki pracy „O różnych drogach rozwoju filogenetycznego”. Stwierdził w niej, opierając się na wnioskach płynących z zapisu kopalnego, że obok stopniowych zmian spotyka się również gwałtowne zmiany skokowe, że morfologiczne przekształcenia zachodzą w fazie embrionalnej oraz, że największe zróżnicowanie występuje u zarania poszczególnych gałęzi ewolucyjnych, będąc cechą charakterystyczną tego stadium.

Już od roku 1898, gdy profesorem zwyczajnym geologii i paleontologii na Uniwersytecie w Berlinie został Wilhelm von Branca, przeciwnik nowego kierunku badań paleontologicznych, między nim i Jaeklem – uczonymi o przeciwstawnych poglądach i całkowicie różnym temperamentem – dochodziło do napięć, które narastały z roku na rok. Dla złagodzenia tych napięć w roku 1903 podjęto próbę przeniesienia Jaekla do Wiednia, na jedyną wolną wówczas niemieckojęzyczną katedrę geologii i paleontologii, jednak próba ta została storpedowana przez środowisko wiedeńskie. W roku 1906, po odejściu prof. Deecke, został ostatecznie profesorem zwyczajnym Uniwersytetu w Greifswaldzie.

Został tam dość skromne warunki do pracy, jednak przysyłano mu wystarczająco dużo materiałów badawczych, z których sporządzał odlewy, gromadząc z czasem ogromną ich kolekcję. Dla zdobycia własnych materiałów w roku 1910 rozpoczął prace wykopaliskowe w bogatych w szczątki dinozaurów iłach kajprowych eksploatowanych przez cegielnię koło Halberstadt, powiększał też zbiory kupując wiele okazów, a ponieważ musiał z tego powodu ograniczyć wydatki na rozwój biblioteki, zapoczątkował w Greifswaldzie tradycję, zgodnie z którą dyrektor na czas swego urzędowania przekazuje swój prywatny księgozbiór bibliotece Instytutu Geologii.

W swojej pracy naukowej zajmował się przyczynami i liczbą plejstoceńskich zlodowaceń, zagadnieniami gospodarki wodnej, śledził erupcję Wezuwiusza w roku 1906 i badał klify Rugii, jednak zawsze na pierwszym miejscu stawał paleontologię. Aby wesprzeć jej rozwój podczas obrad Niemieckiego Towarzystwa Geologicznego w Greifswaldzie w roku 1912 zaproponował założenie Niemieckiego Towarzystwa Paleontologicznego. Dwa lata później ukazał się pierwszy numer czasopisma „Paläontologische Zeitschrift” – organu tego towarzystwa.

W uznaniu zasług Jaekla dla nauki w poczet swoich członków przyjęła go Akademia Niemiecka

w Monachium, Leopoldyńsko-Karolińska Akademia Przyrodników, akademie nauk w Nowym Jorku i Petersburgu oraz wiele towarzystw naukowych. Na zjeździe w Budapeszcie w roku 1918 założone przez niego Towarzystwo Paleontologiczne nadało mu godność członka honorowego.

Jaekel był nie tylko wybitnym uczonym, ale i utalentowanym rysownikiem oraz malarzem, którego ceniono zarówno za ilustracje do jego dzieł naukowych, jak i za jego malarstwo pejzażowe. Prócz tego był również znawcą i kolekcjonerem sztuki dalekowschodniej, a zwłaszcza drzeworytu japońskiego. Zainteresowanie Dalekim Wschodem sprawiło, że gdy w roku 1928 zrezygnował z katedry w Greifswaldzie, przyjął propozycję objęcia katedry geologii i paleontologii na Uniwersytecie Sun Yat Sena w Kantonie i wyjechał wraz z córką Ilsa do Chin.

W roku 1929 wyjechał z Kantonu na konferencję geologiczną do Pekinu, gdzie zachorował na zapalenie płuc i swój referat wygłaszał, mając już wysoką gorączkę. Konieczne stało się leczenie w niemieckim szpitalu w Pekinie, w którym zmarł 6 marca. Przedwczesna śmierć przerwała jego pracę nad dziełami o kopalnych rybach i morfologii najstarszych kręgowców. Jego nazwisko upamiętnia m.in. wśród kopalnych gadów – nazwa najstarszego znanego latającego gada *Coelurosauravus jaekeli* (Weigelt), a wśród kopalnych rekinów i płaszczek – nazwa rodzajowa *Jaekelotodus* Menner oraz nazwy gatunkowe *Paracorax jaekeli* (Woodward), *Dasyatis jaekeli* Leriche i *Eotorpedo jaekeli* White. Prócz tego jego uczeń → Hans Scupin upamiętnił jego nazwisko w nazwie dewońskiego ramienionoga *Alatiformia jaekeli*.

Ważniejsze publikacje: Diluviale Bildungen im nördlichen Schlesien. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 39, 1887; Die Auffindung mitteldevonischen Schichten in den Vogesen. *Abhandlungen zur geologischen Spezialkarte von Elsass-Lothringen II*, 1888; Die Selachier aus dem oberen Muschelkalk Lothringens. *Ibid.* III, 1889; Alter des Graptolithen-Gesteins. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 41, 1889; *Acanthoteuthis* aus dem unteren Lias von Lyme Regis in England. *Sitz. Ber. Ges. Naturf. Freunde*, 1891; Holopecriniden. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 43, 1891; Plicatocriniden. *Ibid.* 45, 1893; Die eocänen Selachier vom Monte Bolca, ein Beitrag zur Morphogenie der Wirbeltiere. Berlin 1894; Beiträge zur Kenntniss der paläozoischen Crinoiden. *Paläont. Abh. N.F.* 3, H. 1, 1895; Untertertiäre Selachier von Süd-Russland. *Mem. Com. Geol. St. Petersburg*, 1895; Stammengeschichte der Pelmatozoen. Berlin 1899; Carpoideen, neue Classe von Pelmatozoen. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 52, 1900; *Trachypleura*, neuer Chitonide aus dem Muschelkalk. *Ibid.*; Über verschiedenen Wege phylogenetischer Entwicklung. *Verh. des V Intern. Zool. Kongr. in Berlin*, 1901; Jurassische Zähne und Eier von Chimäriden. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1901; Thesen über die Organisation und Lebensweise der Cephalopoden. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 54, 1902; *Placochelys. Neues*

Jahrb. f. Min., 1902; *Ceraterpeton*, *Diceratosaurus* und *Diplocaulus. Ibid.*, 1903; *Asteriden* und *Ophiuriden* aus dem Silur Böhmens. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 55, 1903; Über ein neues Reptil aus dem Buntsandstein der Eifel. *Ibid.* 56, 1904; *Placochelys placodonta* aus Obertrias des Bakony. W: Resultate der wissenschaftlichen Forschungen des Balatonsees, Bd. 1, Budapest 1907; Über die Agnostiden. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 61, 1909; Über einen neuen Belodonten aus dem Buntsandstein von Bernburg. *Sitz. Ber. Ges. Naturf. Freunde*, 1910; Über das System der Reptilien. *Zool. Anz.* 35, 1910; Die Wirbeltiere. Ein Übersicht über die fossilen und lebenden Formen. Berlin 1911; Über die Wirbeltierfunde in der oberen Trias von Halberstadt. *Paläont. Zeitschr.* 1, 1913; Die natürlichen Flugapparate der Tiere. *Mitt. naturwiss. Ver. Neu-Vorpom. Rügen* 45, 1913-14; Die Wirbeltierfunde aus dem Keuper von Halberstadt: Testudinata. *Paläont. Zeitschr.* 2, 1915; Die Flügelbildung der Flugsaurier und Vögel. *Anat. Anz.* 48, 1915; Phylogenie und System der Pelmatozoen. *Paläont. Zeitschr.* 3, 1, 1918; Glaziale Schollen in Rügen. *Abh. Geol. Paläont. Inst. Univ. Greifswald* 1, 1920; Das Problem der chinesischen Kunst-Entwicklung. *Zeitschr. f. Ethnol.* 1920/21, H. 6, 1921; Einen neuen Phyllocariden aus dem Unterdevon der Bundenbacher Dachschiefer. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 72, 1921; Die Gefahren der Entwässerung unseres Landes. *Mitt. Geol. Paläont. Inst. Univ. Greifswald* 4, 1922; Zur Morphogenie der Asterozoa. *Paläont. Zeitschr.* 5, 3-4, 1923; Zur Urgeschichte des Menschen. *Mitt. Geol. Paläont. Inst. Univ. Greifswald* 6, 1928; Die Morphogenie der ältesten Wirbeltiere. Von Otto Jaekel, nach seinem Tode hrsg. von J. Weigelt. *Monographien zur Geologie und Paläontologie, Serie 1*, 3, Berlin 1929; Das Kreideufer Rügens als tektonisches und glaziales Problem. *Abh. Geol. Paläont. Inst. Univ. Greifswald* 8, 1930.

Wybrane źródła: Archiv der Ernst-Moritz-Arndt Universität Greifswald, Personalakte UAG, PA65; Hennig E., *Zentralbl. f. Miner.*, 1929, Ser. B, s. 268-271 (portret); Mayer G., *NDB* 10, 1974, s. 285-286; Musil R., *Moravská geologie II*, Universitas, Č. 3, 1999, s. 18; Wehrl H., *Festschrift zur 500-Jahrfeier der Universität Greifswald*, Bd. 2, 1956, s. 498-503; Weigelt J., *Greifswalder Zeitung* 58 z dn. 9. 03. 1929, s. 58.

JIČIŃSKÝ VILÉM

(1832-1902)

Ekspert w dziedzinie geologii Zagłębia Ostrawsko-Karwińskiego

Pochodził z wywodzącej się z Kutnej Hory rodziny o tradycjach górniczych. Jeszcze jego dziadek, František Serafinsky Jičinský pracował w górnictwie, ale już ojciec, Ferdinand, z powodu upadku kutnohorskiego górnictwa zajął się rolnictwem i zarządzał majątkami koło Karlsztajnu niedaleko Pragi. Vilem Jičinský urodził się 26 sierpnia 1832 roku w Karlsztajnie (Karlstajn, Karlstein) jako drugie z siedmiorga jego dzieci w małżeństwie z Barbarą Štokar. Do szkoły powszechnej uczęszczał w Budnianach, a w roku 1843, ukończywszy Szkołę Główną w Be-

ronie, rozpoczął w Pradze wraz z bratem Karlem naukę w niemieckojęzycznej Szkole Głównej.

W roku 1845 rozpoczął dwuletni kurs przygotowawczy do studiów technicznych w Królewskiej Szkole Realnej, po czym w roku 1847 został studentem Technicznego Instytutu w Pradze, którym kierował wówczas znany geolog František Xaverský Zippe, a w którym wykładali m.in. K. Balling, Ch. Doppler, K. Wersin, J. Lumbe i K. Wiesenfeld. Po wybuchu rewolucyjnych wydarzeń roku 1848 ojciec, który pracował wówczas w Pradze, odesłał go wraz z bratem do domu, dzięki czemu ominęły ich późniejsze represje.

W roku 1852, ukończywszy naukę w Instytucie Technicznym i roczny kurs architektury w Akademii Sztuk Pięknych w Pradze, mógł dzięki wyjednanemu mu przez prof. Ballinga stypendium kontynuować studia w otwartym niedawno K. K. Montanistische Lehranstalt w Przybramie, w którym obok dyrektora Johanna Grimma wykładali Bartolomej Komma, Karel Heysovsky i Ignac Curter. Po ukończeniu studiów praktykował od roku 1854 w kopalniach w Przybramie, jednak myślał już wówczas o podjęciu pracy w prężnie rozwijającym się Zagłębiu Ostrawsko-Karwińskim, w którym bez przerwy odczuwało się brak wykwalifikowanych kadr.

W roku 1856 wziął roczny urlop bezpłatny i zatrudnił się jako inżynier-asystent w Towarzystwie Kolei Północnej Cesarza Ferdynanda, w którym, rezygnując po roku całkowicie z posady państwowej, pracował do roku 1871, kierując kopalniami Albrecht i Hubert w Gruszowie (Hrušov, Hruschau), będąc mierniczym w Przywozie (Přivoz, Oderfurt) i nadzorując kopalnię na Zarubku w Ostrawie, gdzie kierował pracami związanymi z drażeniem i obudową szybu Jakob. W latach 1868-71 był ponadto inspektorem kopalni hrabiego Eugena Larischa w Pietwałdzie (Petřvaldziej, Peterswald). W 1864 roku ożenił się z Laurą Schreiber, z którą miał 13 dzieci.

W roku 1871 zrezygnował z posady w Towarzystwie Kolei Północnej i przeniósł się do Kladna, jednak już w następnym roku powrócił do Ostrawy i stanął na czele Betriebsgesellschaft der Vereinigten Witkowitz Steinkohlengruben. Dzięki jego staraniom w Ostrawsko-Karwińskim Zagłębiu Węglowym nastąpił ogromny rozwój górnictwa. W latach 1873-78 kierował Jičínský budową nowych urządzeń szybu Ida w Gruszowie i przebudową szybu Teresa w Ostrawie, w roku 1873 – budową koksowni Karolina w Ostrawie, w roku 1891 – budową szybu Luiza w Witkowicach (Vítkovice, Witkowitz), w roku 1895 – budową szybu Oskar w Pietrkowicach (Petřkovic, Petershofen) i rekonstrukcją szybu Anzelm.

Wymagająca dobrego rozpoznania warunków zalegania pokładów węgla praca w górnictwie umożliwiła mu dokładne poznanie budowy geologicznej Zagłębia Ostrawsko-Karwińskiego, w której to dziedzinie uchodził za eksperta. Swoje bogate doświadczenia i wyniki badań prowadzonych w podległych mu kopalniach przedstawił w całym szeregu różnego rodzaju publikacji. Dzielił się też swym doświadczeniem ucząc w powstałej w dużej mierze dzięki jego staraniom szkole górniczej, której prezesem był w latach 1894-98. W roku 1873 założył Berg- und Hüttenmännische Verein, ponadto był organizatorem konferencji dyrektorów z obszaru Zagłębia Ostrawsko-Karwińskiego. Podczas licznych podróży odwiedził w roku 1883 Stany Zjednoczone, a w roku 1894 – Szwajcarię.

W roku 1898 przeszedł w stan spoczynku i zamieszkał w Pradze, jednak emerytura nie oznaczała dla niego odpoczynku, gdyż jeszcze w tym samym roku jako cesarsko-królewski radca górniczy został członkiem Cesarsko-Królewskiej Rady Przemysłowej. W latach 1898-1901 jako ekspert górniczy siedmiokrotnie podróżował na Węgry, a w roku 1900 w tym samym charakterze odwiedził Zagłębie Donieckie w Rosji. Proszono go wówczas, by podjął się ekspertyz na obszarze zachodniej Syberii, jednak ze względu na stan swego zdrowia musiał odmówić.

Często wspierał jeszcze radą ostrawsko-karwińskie górnictwo, a i swoje 70 urodziny postanowił uczcić w Ostrawie, choć cierpiał już na ciężkie dolegliwości astmatyczne. Zmarł 9 października 1902 roku w Pradze. Trzy dni później pochowany został na niewielkim cmentarzu w Budnianach koło Karlsztajnu.

Ważniejsze publikacje: Das mährisch-schlesischen Steinkohlenrevier bei Mährisch-Ostrau in bergmännischer Beziehung beschrieben. Nebst einem Atlas von 5 Tafeln. Wien 1865; Katechismus der Grubenwetterführung für Grubensteiger und Grubenerhaltung. Mährisch-Ostrau 1875; Katechismus důlnního větrování pro podůlní a dozorce. Ostrava 1875 [přeložil E. Balcar]; Katechismus der Grubenerhaltung für Grubensteiger und Grubenaufsichtorgane. Mährisch-Ostrau 1876; Katechismus budo-

vání důlního pro podúlní a dozorce. Ostrava 1876; Der Zusammenhang der mährisch-schlesischen und preussisch-schlesischen Kohlenformation. *Österr. Zeitschr. Berg. Hütten.* 25, 1877; Kurze Beschreibung der Ostrau-Karwiner Steinkohlenreviere. Mährisch-Ostrau 1878; Über die Heizwerte der Kohlen des Ostrau-Karwiner und der benachbarten Reviere nebst Anleitungen über die zweckentsprechenden Konstruktionen von Kesselanlagen. *Österr. Zeitschr. Berg. Hütten.* 28, 1880; Flözkataster des Ostrau-Karwiner Steinkohlenreviers. Mährisch-Ostrau 1880; Monographie des Ostrau-Karwiner Steinkohlenreviers. Teschen 1885; Cesta Ostravana do Ameriky léta Páne 1893. Ostrava 1893; Die neuesten geognostischen Aufschlüsse im Ostrau-Karwiner Steinkohlenreviere. *Österr. Zeitschr. Berg. Hütten.* 42, 1894; Ist die Kohlenformation von Ostrau bis Weisskirchen von dem Rande der Culmschichten gegen Südosten noch vorhanden oder nicht? *Ibid.*; Bergmännische Notizen aus dem Ostrau-Karwiner Steinkohlenrevier, gesammelt vom Jahre 1856-1898. Mährisch-Ostrau 1898; Das Ostrau-Karwiner Steinkohlenrevier samt Petrkowitz in seiner Entwicklung von 1848-1898. W: Grossindustrie Österreichs 1. Wien 1898; Vývin hornictví od počátku až na naše doby. *Hornické a hutnické listy* 1, 1900; Malý nárys kameno-uhelného útvaru v jižním Rusku. *Ibid.* 2, 1901; Meine Biographie. Meinen lieben Verwandten und Freunden gewidmet von. V. Jičínský. Prag 1902.

Žródla: Bílková-Slovník II, s. 337-344; Ficek-Slovník 4, 1981, s. 50-51; Myška M., Ostrava: Příspěvky k dějinám a výstavbe Ostravy a Ostravska 15, 1989, s. 245-272 (bibliografia, portret); Myška M., BSSM 2, 1994, s. 56-58; Perlick-Bergleute, s. 147-148, 268.

JITSCHIN CONSTANTIN

(1877-1941)

Obrońca śląskich ptaków

Urodził się 31 stycznia 1877 roku w Wierzbęcicach (Oppersdorf) koło Nysy (Neisse), w rodzinie młynarza Josefa Jitschina i Marii, z domu Kinne. Już jako mały chłopiec, wyrastający wśród okolicznych lasów i zarośli, odczuwał głęboką więź z przyrodą. W wieku 10 lat, przeczytawszy broszurę o wschodniej Afryce, postanowił w tajemnicy przed rodzicami wyruszyć na Czarny Łąd, jednak przygotowania do tej wyprawy w porę zostały wykryte.

Po ukończeniu szkoły powszechnej uczył się zawodu młynarza, by w swoim czasie przejąć ojcowski młyn, jednak w przyszłości takiej nie widział niczego pociągającego i w wieku 17 lat wymógł na ojcu zgodę na ochotniczą służbę wojskową. Po siedmiu latach spędzonych w szkole podoficerskiej w Poczdamie i dwóch latach służby w stopniu sierżanta w Strassburgu spełniło się jego marzenie, by znaleźć się w koloniach. W roku 1904 wysłany został do południowo-zachodniej Afryki, gdzie wybuchło powstanie plemienia Herero, i walczył z krajowcami m.in. w bitwie pod Waterberg. O swoich przeżyciach

pisał w książce „Durch Busch und Dorn”, wspominając 510 kolejnych nocy przespanych w ubraniu, na przemian na skale lub zimnym piasku, pod coraz cieńszą derką ściąganą każdego wieczora z konia. Do domu powrócił jako doświadczony, dojrzały mężczyzna, któremu afrykański klimat mocno nadwerżył zdrowie.

Dowodząc podczas I wojny światowej kompanią na froncie wschodnim, odznaczony został Żelaznym Krzyżem I Kl. za przelamanie rosyjskich linii. W latach 1919-1921 walczył na Górnym Śląsku w szeregach Freikorpsu i w siłach bezpieczeństwa, za co odznaczony został Śląskim Orłem II i I Kl. Po rocznej służbie w stopniu kapitana w Policji Plebiscytowej (Apo) został wykładowcą w szkole policyjnej w Żąbkowicach (Frankenstein), później w stopniu majora – komendantem policji w Zabrzcu, a następnie w Opolu (Oppeln).

Gdy w roku 1932, osiągnąwszy wiek emerytalny, odszedł ze służby, mógł poświęcić prawie cały swój czas sprawie ochrony ptaków, która była jego największą pasją. Znany był powszechnie zarówno jako „Vogelschützer”, jak i jako kierownik założonej przez siebie Stacji Ochrony Ptaków w Prószkowie (Proskau) koło Opola. Do wybuchu II wojny światowej zaobrazkował ponad 60 tysięcy ptaków i dokonał wielu istotnych obserwacji dotyczących ich życia, zwyczajów oraz tras ich wędrówek. Na licznych konferencjach występował w pionierskimi referatami, często dołączał też materiały związane z ochroną ptaków do różnego rodzaju wystaw przyrodniczych. Spośród jego licznych publikacji, najczęściej rozproszonych w różnych gazetach i czasopismach, warto wspomnieć zeszyt specjalny czasopisma „Der Oberschlesier” z kwietnia 1937 roku poświęcony śląskim ptakom, artykuł „Der schlesischer Bauer und seiner Vogelwelt” oraz wspomnienia z I wojny światowej „Mit Oberschlesiern quer durch Polen”.

Pod koniec lat 30-tych ponownie przywdział mundur i wziął udział najpierw w zajmowaniu Sudetów, a później w działaniach wojennych w Polsce, Belgii i Francji. W roku 1941 wysłany został w stopniu podpułkownika na front wschodni. W wyniku silnego przemęczenia zmarł pod Moskwą 6 października 1941 roku na zawał serca.

Jitschin był żonaty z Magdaleną Reimann, miał dwóch synów – Leo i Wilhelma – oraz trzy córki – Anneliese, Erikę i Marianne.

Ważniejsze publikacje: Drei Kriegsjahre in Südwest. Schilderungen. Grünberg 1910; Mit Oberschlesien quer durch Polen. Kattowitz 1920; Vogelschutz und das neue Reichsvogelchutzgesetz. *Der Oberschlesier* 11, 8, 1929; Polizei und Vogelschutz. *Ibid.* 12, 6, 1930; Feinde der Vögel während der Brut. *Oberschlesien* 6, 24, 1932; Die Vogelschutzwärte Oberschlesien. *Ibid.* 6, 35, 1932; Durch Busch und Dorn. Selbstlerbtes aus Südwest-Afrika. Breslau 1933; Der Vogelstrich bei der Lehranstalt für Obst- und Gartenbau in Proskau OS. *Oberschlesien* 7, 17, 1933; Schlesiische Landwehrkameraden. Berlin 1934; Der Vogel, wie er für uns sorgt. *Heimatblätt Neissegaues* 10, 5, 1935; Der Raubvogel im ober-schlesischen Landschaftsbilde. *Der Oberschlesier* 17, 9, 1935; Was Oberschlesien von Flamingo-Flug sah? *Schles. Zeitung* 195, 18, 1936; Als Reiter in Südwest. Breslau 1937; Der schlesische Bauer und seine Vogelwelt. *Wirtschaftsk. Schles. Erbhöfe* 3, 1938; Fernfund eines Wintergoldhähnchens (*Regulus regulus*). *Vogelzug* 10, 2, 1939; In Proskau beringter rotrückiger Würger im Kongogebiet gefunden. *Ibid.* 10, 3-4, 1939; Zugvögel. *Schlesien* 1, 3, 1939; Schlesiens Schwalben zogen nach dem afrikanischen Urwald. Neue Forschungsergebnisse des Vogelschutzwarde Oppeln. *Schlesiische Tageszeitung* 11, 1940.

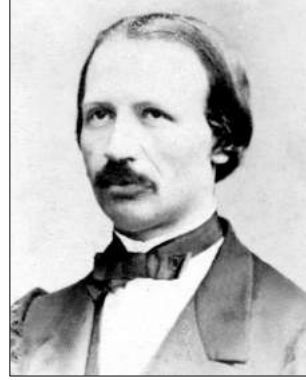
Źródła: Gebhardt-Ornithologen, s. 175; Heiduk-Lexikon 2, 1993, s. 10; Jokiel R., Oberschl. Wand. 117, Nr 29 z dn. 30. 01. 1944, s. 3; Merkel K., Ber. Ver. Schles. Ornith. 27, 1942, s. 1-2; Schodrok K., *Der Oberschlesier* N. F. 3, 1941, H. 2, s. 1-3 (portret).

JOSEPH GUSTAV

(1828-1891)

Lekarz, entomolog, badacz fauny jaskiń

Urodził się 17 grudnia 1828 roku w Brzegu Dolnym (Dyhernfurth). Studiował na Uniwersytecie Wrocławskim pod kierunkiem →Purkyniego, Barkowa, Siebolda i →Gravenhorsta. Stopień doktora medycyny uzyskał w roku 1851 na podstawie rozprawy „De causis sonorum cordis”. Od roku 1852 był we Wrocławiu (Breslau) praktykującym lekarzem, który z praktyką łączył działalność naukową w dziedzinie medycyny. Już w latach 50-tych odwiedzał okolice Wenecji, gdzie zainteresowały go spotykane tam chrząszcze. W latach 60-tych zaczął odwiedzać Dalmację i Krajnę, gdzie zajął się badaniem jaskiń i występującej w nich fauny. To właśnie tej faunie,

a szczególnie stawonogom, poświęcił większość swych publikacji zamieszczanych przede wszystkim na łamach roczników Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyściej. W roku 1873 habilitował się we Wrocławiu w zakresie antropologii i anatomii porównawczej na podstawie pracy „Morphologische Studien am Kopfskelet des Menschen und der Wirbelthiere”. Wiele uwagi poświęcał też od tej pory studiom kranologicznym. W roku 1881 przyjęty został w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników. Ostatnie lata życia spędził w Berlinie. Zmarł w roku 1891.

Ważniejsze publikacje: Beobachtungen über das Leuchten der Johanniskäfer und über die Käferfauna von Venedig und dem Lido, vom November bis zum April. *Zeitschr. f. Entom.* 8, 1854; Venedig als Winteraufenthalt für Brustleidende. Für Ärzte und gebildete Laien. Breslau 1856; Über entomologische Exkursionen in Krain und dem Küstenlande im Sommer 1864. *Jber. SGVK* 45, 1868; *Lathrobium kriense* n. sp. *Ibid.*; *Leptodirus borictii* (n. sp. ?). *Ibid.*; *Cyphophthalmus duricorius*, eine neue Arachniden-Gattung aus einer neuen Familie der Arthrogastren-Ordnung entdeckt in der Luëger Grotte in Krain. *Berl. Entomol. Zeitschr.* 12, 1868; Nachtrag zur Beschreibung von *Cyphophthalmus duricorius*. *Ibid.*; Über die Grotten in den Krainer Gebirgen und deren Tierwelt. *Jber. SGVK* 46, 1869; Zur Morphologie von *Sphodrus schreibersi* Küst. *Ibid.*; Über eine Exkursion nach der Alpenkette der Karavanken zwischen Kärnthen und Krain. *Ibid.*; Über das Gebiet von Gotschee in Unterkrain, seinen Urwald, seine Grotten und seine Insektenwelt. *Ibid.*; Über *Pogonus lucidipennis* Germ., in Schlesien aufgefunden. *Ibid.*; Über die Artenverteilung der Insekten in der verschiedenen Grottenräumen in Krain und die geographische Verbreitung derselben. *Ibid.* 47, 1870; Über mehre die Grotteninsekten betreffende Tatsachen, welche der Deszendenztheorie zu widersprechen scheinen. *Ibid.*; Zur Kenntnis der in den Krainer Gebirgs-Grotten einheimischen Arten der Gattung *Anophthalmus*. *Ibid.*; Über die Zeit der Geschlechtsdifferenzierung in den Eiern einiger Lipariden. *Ibid.* 48, 1871; Über Dimorphismus des Weibchens von *Dytiscus dimidiatus* Bergstr. und der Artengruppe des

Dytiscus marginalis. *Ibid.*; Zur Morphologie und Biologie des blinden Grottenstaphylins *Glyptomerus cavicola* Müll. *Ibid.*; Giebt es augenlose Arthropoden in Schlesien? *Ibid.*; Kritik einiger Darwinistischer Anschauungen im Gebiete der Entomologie. *Ibid.* 49, 1872; Über Fortpflanzungserscheinungen an Varietäten einiger Lepidopteren im Widerspruche zu Wagner's Separationsgesetz der Organismen. *Ibid.*; Beobachtungen über Lebensweise und Vorkommen der in den Krainer Gebirgsgrotten einheimischen Arten der blinden Gattung *Machaerites*, *Leptodirus*, *Oryotus* und *Troglorrhynchus*. *Ibid.*; Einige entomologische Resultate von Spätsommer-Exkursionen in die Umgegend von Triest. *Ibid.*; Überblick über die in Schlesien bisher bekannter Cycadinen und Orthopteren. *Ibid.*; Die Tropfsteingrotten in Krain und die denselben eigenthümliche Thierwelt. Berlin 1875; Über kranilogische Diagnostik der amerikanischen Affengattungen. *Jber. SGVK* 52, 1875; Über die Zusammentreffen von teilweisen und gänzlichen Lichtmangel mit Lageveränderung, Verkleinerung, Verkümmern, Vermehrung der Zahl, Verlust und Ersatz der Seheorgane. *Jber. SGVK* 53, 1876; Über die morphologische Bedeutung des Scheitelkammes an den Affenschädeln. *Ibid.*; Das Verhalten des äusseren Gehörganges und der Paukenhöhle bei den amerikanischen Affen. *Ibid.* 55, 1878; Resultate seiner 1876 in Sylt angestellten morphologischen Untersuchungen von *Rhizostoma cuvieri* P. Jes. *Ibid.*; Zur geographischen Verbreitung von *Niphargus puteanus*. *Zool. Anz.* 33, 1879; Über die in Gewässern der Krainer Tropfsteinhöhlen einheimischen Rädertiere. *Jber. SGVK* 56, 1879; Über Grotten-Infusorien. *Ibid.*; Über die in den Krainer Tropfsteingrotten einheimischen, freilebenden Rundwürmer (Nematoden). *Ibid.*; Über einige in den Tropfsteingrotten von Krain aufgefundene Urtiere. *Ibid.* 57, 1880; Über Anwendung neuer Füllmassen zu kalten Einspritzungen und zur Selbstfüllung von Gefäßgebieten wirbellosen Tiere. *Ibid.*; Demonstration eines neuen zur Familie der Astaciden gehörenden blinden Grottenkrebses aus Krain. *Ibid.*; Über anatomisches und biologisches Verhalten einer am Strande der Nordsee von Helgoland und Sylt einheimischen Fliege (*Actora aestuum*). *Ibid.*; Demonstration der im Sommer und Herbstanfange sehr häufigen, in der Raupe und Puppe des Kohlweisslings schmarotzenden kleinen Schlupfwespenart (*Diplolepis puparum* F.) in allen Ständen. *Ibid.*; Über *Diplolepis puparum* L., eine in der Raupe und Puppe des Kohlweisslings schmarotzende kleine Schlupfwespenart. *Ibid.* 58, 1881; Über das anatomische und biologische Verhalten von *Actora aestuum* Meig., einer am Strande der Nordsee einheimischen Fliege. *Ibid.*; Demonstration des *Enchytraeus cavicola* n. sp., eines aus der Grotte von Potiskavez in Unterkrain stammenden blinden Ringelwurms. *Ibid.*; Innervation und Entwicklungsgeschichte der Spinnorgane von Raupen, Blatt- und Schlupfwespenlarven. *Ibid.*; Erfahrungen im wissenschaftlichen Sammeln und Beobachten der den Krainer Tropfsteingrotten eigenen Arthropoden. *Berl. Entomol. Zeitschr.* 25, 1881; Systematisches Verzeichnis der in den Tropfstein-Grotten von Krain einheimischen Arthropoden nebst Diagnosen der vom Verfasser entdeckten und bisher noch nicht beschriebenen Arten. *Ibid.* 26, 1882; Über einen Grottenschwamm (*Spongilla stygia* n. sp.), einen Grottenpolypen (*Hydra pellucida* n. sp.), ein künstlich konserviertes Glockentierchen, ein in den Grotten von Krain entdecktes ungeflügeltes Insekt (*Japyx forficularius* n. sp.).

Jber. SGVK 59, 1882; Über die Entwicklungsstadien einer Gallwespe (*Biorhiza aptera*). *Ibid.*; Über die mexikanische Honig-Ameise (*Myrmicocystis melliger*). *Ibid.*; Über die Pigmentnetze im Körper des Blutegels. *Ibid.* 60, 1883; Die Jugendzustände des Leberegels. *Ibid.*; Demonstrativer Vortrag über die Ergebnisse mikroskopischen Untersuchung des Zentralnervensystems der Bandwürmer. *Ibid.* 61, 1884;

Žródla: Hirc, D., Die Höhlenfauna Österreich-Ungarns und des Okupationsgebietes, Österreichisch-Ungarische Revue, Bd.29, 1903, H. 1, s. 14 – 32; Pax-Tierwelt, s. 13; Wernich, Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker, Bd. 3, Berlin-Wien 1929-35, s. 415; portret ze zbiorów Deutsches Entomologisches Institut w Eberswalde, sygn. Pslg. 1969.

KABATH HERMANN

(1816-1888)

Badacz flory Górnego i Dolnego Śląska

Urodził się 16 sierpnia 1816 roku w Braniewie (Braunsberg) w Prusach Wschodnich, w rodzinie nauczyciela. W rok po jego urodzeniu jego ojciec przeniesiony został do Królewskiego Katolickiego Gimnazjum w Gliwicach (Gleiwitz). Ukończywszy to gimnazjum Kabath rozpoczął naukę na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie początkowo studiował medycynę, później zaś filologię. Po ukończeniu studiów pracował przez jakiś czas we wrocławskiej administracji, jednak przez większą część swego życia był rejestratorem kancelarii katedralnej we Wrocławiu.

Miłość do botaniki, której początki sięgały lat gimnazjalnych, towarzyszyła mu przez całe życie. Był niestrudzonym badaczem śląskiej flory i zasłużył się odkryciem wielu nowych stanowisk w okolicach Gliwic i Wrocławia. Jako florysta zdobył sobie uznanie dzięki wieloletnim badaniom, które legły u podstaw jego pracy poświęconej florze okolic Gliwic („Flora der Umgegend von Gleiwitz: mit Berücksichtigung der geognostischen Boden und Höhen-Verhältnisse”, Gleiwitz, 1846). Zebrał duży, doskonale uporządkowany zielnik, który obejmował ponad 10 tys. gatunków roślin, uwzględniał też rośliny uprawne i zawierał wiele dokładnych informacji na temat stanowisk. W roku 1864 opisał z Dąbrowy (Dombrowa, Eichenforst) koło Gliwic nowy gatunek kozłka – *Valeriana simplicifolia* (Verh. Bot. Ver. Prov. Brandenburg 6).

Przez szereg lat był członkiem sekcji botanicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny. W roku 1875 przeszedł na emeryturę i przez jakiś czas mieszkał jeszcze we Wrocławiu, później jednak przeprowadził się do Leszna, gdzie 12 grudnia 1888 roku zmarł. Jego nazwisko upamiętnione zostało w rodzajowej nazwie *Kabathia* Nieuwland (= *Sphaerellopsis* Cooke, Fungi, Phaeosphaeriaceae) i w nazwie *Rosa x kabathi* Ansorge ex R. Keller. Po jego śmierci zebrany przez niego zielnik znalazł się w posiadaniu Rolno-Botanicznej Stacji Doświadczalnej we Wrocławiu (dziś w zbiorach zielnikowych Muzeum Przyrodniczego we Wrocławiu).

Źródła: Perlick-Landeskunde, s. 25; Pax-Pflanzenwelt, s. 12; Schröter J., Jber. SGVK 67, 1890, s. 147; Torka-Erforschung.

KABSCH ALBERT WALTER WILHELM

(1835-1864)

Autor „Roślinnego życia Ziemi”

Urodził się 25 września 1835 roku we Wrocławiu (Breslau). Już podczas nauki w Gimnazjum św. Elżbiety za sprawą →doktora Körbera zainteresował się naukami przyrodniczymi. W wieku 16 lat rozpoczął naukę zawodu farmaceuty w aptece Dausela i Grossmanna w Jeleniej Górze, po czym jako pomocnik aptekarski pracował w różnych częściach północnych Niemiec. W październiku 1858 roku rozpoczął studia na Uniwersytecie Wrocławskim, dwa lata później zdał egzamin farmaceutyczny i przez jakiś czas pracował jako asystent Löwiga, →Goepperta oraz →Cohna, któremu pomagał w jego badaniach.

Chciał w tym czasie całkowicie poświęcić się botanice i wyjechać do Ameryki Południowej, jednak w urzędowym urzędzie tych zamiarów przeszkodził mu brak pieniędzy. Po krótkim pobycie w Hamburgu przybył w kwietniu 1862 roku do Zurychu, gdzie zatrudnił się w aptece szpitala kantonowego. W sierpniu tegoż na podstawie rozprawy „Über die Löslichkeit der Stärke und ihr Verhalten zum polarisirten Licht” uzyskał doktorat na tamtejszym uniwersytecie, a gdy jeszcze w tym samym roku habitował się, rozpoczął się w jego życiu okres wyjątkowej i owocnej pracy naukowej. Dni wypełniały mu obowiązki zawodowe, dzięki którym zapewniał sobie utrzymanie, zaś całą resztę czasu, włącznie z nocami, poświęcał na badania obejmujące głównie anatomię i fizjologię roślin. Prócz tego pracował też nad przeznaczonym dla szerszego kręgu czytelników dziełem fitogeograficznym „Roślinne życie Ziemi”. Dla zgromadzenia nowych materiałów do tej pracy już latem roku 1862 i 1863 podejmował liczne wycieczki po szwajcarskich Alpach. Wiosną roku 1864 odwiedził okolice Jeziora Genewskiego, Wallis i dolinę Wäggis w kantonie Glarus. Ponieważ zamierzał opuścić Szwajcarię i przenieść się do Lipska, w czerwcu 1864 roku dla zakończenia swoich badań wybrał się jeszcze w okolice Appenzelle. 19 czerwca dotarł bez przeszkód na szczyt Säntis, a następnego ranka postanowił wejść na Hohenkasten. 20 czerwca w południe pasterze znaleźli go martwego u stóp urwiska. Tuż obok niego leżał jego notatnik i wysokościomierz.

Rękopis „Roślinnego życia Ziemi” przygotował do druku i wydał jeszcze w roku 1864 przyjaciel Kabscha, Hermann Alexander Berlepsch. Dzieło to dzieliło się na trzy części, z których pierwsza omawiała wpływ uwarunkowań astronomicznych na rozwój ziemskiej szaty roślinnej, druga poświęcona była rozprzestrzenieniu roślin na kuli ziemskiej, zaś trzecia mówiła o dziejach królestwa roślin i zakończona była rozdziałem o roślinach uprawnych. Duża

popularność tej pracy sprawiła, że już w roku 1870 ukazało się jej drugie wydanie. Nazwisko Kabscha upamiętnił →Engler w nazwie sekcji *Kabschia* w obrębie rodzaju *Saxifraga*.

Ważniejsze publikacje: Über die Reizbarkeit der Geschlechtsorgane, insbesondere von Berberis. *Bot. Zeitung* 19, 1861; Über die Bewegungserscheinungen im Pflanzenreich, insbesondere bei *Stylidium* und *Hedysarum gyrans*. *Ibid.*; Untersuchungen über die Einwirkung verschiedener Gase und des luftverdünnten Raumes auf die Bewegungserscheinungen im Pflanzenreich. *Ibid.* 20, 1862; Über den anatomischen Bau des Holzes von *Sucospira Assu* und die Haare des Samenschopfes des Asclepiadeen. *Ibid.* 21, 1863; Untersuchungen über die chemische Beschaffenheit der Pflanzengewebe mit Bezug auf die neuesten Arbeiten Fremy's über diesen Gegenstand. *Jb. f. wiss. Botanik* 3, 1863; Über die Vegetationswärme der Pflanzen und die Methode, sie zu berechnen. *Flora*, 1863; Das Pflanzenleben der Erde. Eine Pflanzengeographie für Laien und Naturforscher. Hannover 1864.

Źródła: Berner-Landsleute, s. 256; Grummann-Handbuch, s. 93; Wunschmann E., ADB 14, 1881, s. 779-780.

KALUZA AUGUSTYN

(1776-1836)

Autor mineralogicznej mapy Śląska i podręczników do nauki przyrody

Urodził się 28 sierpnia 1776 roku w miejscowości Kouty (Kauthen) koło Hulczyna (Hlučín, Hultschin) w rodzinie handlarza bydłem. Do 9 roku życia mówił wyłącznie po czesku i dopiero w szkole w Hrabinie (Hrabyně, Hrabín) nauczył się niemieckiego. W wieku 12 lat rozpoczął naukę w szkole klasztornej w Rudach Wielkich (Gross Rauden), od roku 1790 uczył się w szkole klasztornej w Głubczycach (Leobschütz), zaś jesienią 1792 roku rozpoczął studia teologiczne we wrocławskiej Leopoldynie. Od roku 1798 pracował jako duszpasterz, przez pewien czas był ochmistrem hrabiego Sedlnitzky'ego w Lenarcicach (Geppersdorf) koło Głubczyc, zaś w latach 1806-18 był profesorem nauk przyrodniczych w katolickim gimnazjum św. Macieja we Wrocławiu (Breslau), gdzie oprócz historii naturalnej uczył też niemieckiego, łaciny i historii Śląska w niższych klasach.

Rozwijał w tym okresie swoją wiedzę uczęszczając na wykłady →profesora Steffensa. Jego działalność naukowa obejmowała zoologię (głównie kręgowce) i mineralogię. Zainteresowania te znalazły odzwierciedlenie w kilku godnych uwagi podręcznikach szkolnych oraz w mapie mineralogicznej Śląska w skali ok. 1 : 284000. Gimnazjum św. Macieja zawdzięczało mu bogate zbiory wycieczek ptaków i ssaków, zakonserwowanych w spirytusie płazów i gadów, umiejętnie preparowanych ryb, a ponadto zbiory owadów,

ptasich jaj i gniazd oraz minerałów. Jednym z uczniów Kaluzy, którego udało mu się zainteresować geologią i paleobotaniką, był późniejszy wybitny uczyony →Heinrich Robert Goepfert.

Ponieważ poważne luki w zestawach pomocy naukowych utrudniały Kaluzie skuteczne nauczanie, a wielokrotne upominanie się u władz szkolnych o fundusze niezbędne na ich zakup pozostawało bez odpowiedzi, w maju 1818 roku zrezygnował on z nauczania i przejął probostwo w Nasiedlu (Nassiedel) koło Kietrza (Katscher), które zaproponowała mu rodzina hrabiego Sedlnitzky'ego. Tam, z uwagi na duży obszar dóbr należących do probostwa, całkowicie poświęcił się rolnictwu. Zmarł w Nasiedlu w nocy z 3 na 4 grudnia 1836 roku. W Państwowej Bibliotece w Berlinie Ernst Mayr znalazł należący do Kaluzy egzemplarz jego własnej „Ornitologii Śląskiej”, w którym znajdowało się wiele notatek świadczących o tym, że przygotowywał drugie wydanie swojej pracy.

Ważniejsze publikacje: *Ornithologia silesiaca, oder kurzer Leitfaden zum Gebrauch beim Unterricht über die schlesische Vögel*. Breslau 1814 [strona tytułowa na il.]; *Systematische Beschreibung der schlesischen Amphibien und Fische*. Breslau 1815; *Kurze Beschreibung der schlesischen Säugethiere*. Breslau 1815; *Übersicht der Mineralien Schlesiens und Glatz, nebst ihren Fundorten und vielen neuen Höhenmessungen auf 4 Karten dargestellt*. Breslau 1818.

Źródła: Anonim, Schles. Prov. Blätt. 106, 1837, s. 373-374; Gebhardt-Ornithologen, s. 177; Grodzicki-Historia, s. 16; Kollibay P., Die Vögel der preussischen Provinz Schlesien, Breslau 1916, s. 7; Mayr E., Unveröffentlichte Beobachtungen Kaluzas, Ber. Ver. Schles. Ornith. 12, s. 112-115; Nowack-Lexikon 3, 1838, s. 63-65; ÖBL 3, 1965, s. 206; Pax-Tierwelt, s. 6, 10, 11; Pax-Wirbeltierfauna, s. 80; Wurzbach-Lexikon 10, 1863, s. 413-414.

KAPF FRIEDRICH GEORG

(1759-1797)

Badacz geologii Dolnego i Górnego Śląska

Pochodził z rodziny o tradycjach górniczych. Urodził się 15 maja 1759 roku w Wittichen, w księstwie Fürstenberg w Szwabii, w rodzinie nadzorującego kopalnię kobaltu księżęcego radcy górniczego. W latach 1776-78 studiował na uniwersytetach w Tybindze i Strassburgu. W roku 1781 rozpoczął pracę jako pisarz górniczy w rodzinnej miejscowości, skąd wyruszał często na wycieczki mineralogiczne po Westfalii. Upadek księstwa zmusił go jesienią 1784 roku do szukania posady w innych częściach Niemiec. Przez pewien czas prowadził badania w Saksonii, później trafił do Weimaru, gdzie zyskał przychyłość Goethego, stamtąd zaś wyruszył w góry Harzu i tam poznał starostę górniczego Hanoweru, von Trebrę. W okresie tym dyrektor francuskiego górnictwa, Dieterich, proponował mu posadę w Langwedocji, jednak Kapf wolał raczej szukać szczęścia w Kassel. Gdy i tam nie znalazł żadnej posady, a jego sytuacja finansowa stawała się coraz trudniejsza, wstąpił do wojska i przez blisko rok służył jako szeregowy w reżimencie von Ekkartsberga w Wesel.

W roku 1786 sprowadził go do Berlina i zatrudnił w administracji górniczej baron von Heinitz. W następnym roku pracował jako pisarz górniczy w Mirsku (Friedeberg), gdzie się ożenił, oraz w Przeczniczy (Qwerbach), zaś w roku 1788 przeniesiony został do Wrocławia, gdzie był drugim rejestratorem i dyrektorem kancelarii. W czerwcu roku 1793 został królewskim kalkulatorem okręgowym Wydziału Skarbowego Królewskiej Kamery we Wrocławiu. Na zlecenie ministra von Hoyma, Wyższego Urzędu Górniczego i Kamery Królewskiej, a nierzadko również na własny koszt podróżował po Śląsku, zbierając minerały i prowadząc badania terenowe, których wyniki publikował głównie w artykułach zamieszczanych na łamach „Schlesische Provinzial-Blätter”. Poszukiwał w tym czasie węgla w okolicach Koźła (Cosel), Złotego Stoku (Reichenstein), Kłodzka (Glatz) oraz Oleśnicy (Oels), rud żelaza w okolicach Raciborza (Ratibor) i badał chryzoprazy okolic Różanej (Rosenau). Na początku lat 90-tych XVIII w. nadzorował poszukiwania węgla kamiennego na Górnym Śląsku, skąd opisał „Hauptflözzug” – główny

ciąg pokładów nazwany później „siodłem głównym”. Zmarł nagle 19 stycznia 1797 roku we Wrocławiu, pozostawiając wiele nieukończonych prac.

Ważniejsze publikacje: Verzeichniss der im Fürstenthum Fürstenberg vorkommenden Mineralien. *Klipstein's mineralogische Briefwechsel 2, H. 4*, 1782; Kurze Nachricht über die Schwabischen Blaufarbenwerke bei Wittichen, Alpirsbach und Owigenbach. *Bergm. Journ.* 2, 1789; Mineralogische Beschreibung der Gegend um Falkenberg. *Schles. Prov. Blätt.* 10, 1789; Mineralogische Reisen durch einige Gegenden Schlesiens. *Ibid.* 11, 1790; Erste Linie einer Gebirgslehre von Schlesien und Glatz. *Ibid.*; Grundriss einer Oriktopographie von Schlesien und Glatz. *Ibid.* 12, 1790; Umgehender Bergbau in Schlesien und Glatz, nebst der dabei vorkommenden Förderung im Jahre 1792. *Ibid.* 16, 1792; Beiträge zur Geschichte des Kobalts, Kobaltbergbaues und der Blaufarbenwerke. Breslau 1792; Skizzen aus der Geschichte des schlesischen Mineralreiches. Breslau 1794 [strona tytułowa na il.]; Mineralogische Untersuchung und Beschreibung der Gegend um Gimmel im Winziger Kreise. *Lit. Beil. Schles. Prov. Blätt.* 28, 1798.

Źródła: Lit. Beil. Schles. Prov. Blätt. 25, 1797, s. 29-32; Gümbel W. v., ADB 15, 1882, s. 98; Rzymelka-Dzieje, s. 68-69.

KELCH JOHANN AUGUST

(1797-1859)

Raciborski entomolog i botanik

Urodził się 16 marca 1797 roku w Dąbiu (Dahme) koło Wołowa (Wohrlau), gdzie jego ojciec, Johann, był rządcą majątku ziemskiego. Szkoła tamtejsza prowadziła naukę na tak niskim poziomie, że czytać i pisać nauczył się dopiero w Gogołowicach (Gugelwitz), gdzie pozbawiona środków do życia rodzina Kelchów mieszkała w latach 1806-07. Tam też Kelch trafił do miejscowego rzeźnika, u którego pilnował bydła i uczył się zawodu. W roku 1807 ojciec otrzymał posesję w Prochowicach (Parchwitz), wobec czego Kelch poszedł do tamtejszej szkoły prowadzonej przez kantora Postela. Gdy w roku 1813 zmarła matka Kelcha, ojciec stwierdził, że nie może dłużej go utrzymywać, w związku z czym zatrudnił się jako pisarz sądowy i pomocnik szkolny w Gostkowie (Giesmannsdorf) koło Kamiennej Góry (Landeshut).

Ponieważ tamtejszy kantor, Knittel, często chorował, Kelch nieraz przez wiele tygodni musiał go sam jeden zastępować. W wolnych chwilach studiował dzieła muzyczne, a o pogłębienie jego wiedzy troszczył się pastor Leupold, który udzielał mu lekcji łaciny, botaniki i mineralogii. Od tego okresu ulubionym zajęciem Kelcha przez całe życie pozostawało studiowanie dzieł pedagogicznych, historycznych i przyrodniczych. Zainteresowanie pedagogiką przyczyniło się do tego, że za zgodą władz szkolnych próbował różnych metod nauczania, by w końcu opowiedzieć się po stronie metod Harnisch'a i Pestalozziego. Wiosną 1816 roku objął szkołę w sąsiednim Jaczkowie (Hartmannsdorf), gdzie szybko zyskał sobie sympatię zarówno dzieci, jak i dorosłych mieszkańców gminy. Gdy w krótkim czasie przeniesiono go z powrotem do Gostkowa, większość mieszkańców Jaczkowa przeniosła tam swoje

dzieci. Kelch jednak chciał kształcić się dalej, a ponieważ ostatnie przeniesienie nie odpowiadało jego życzeniom, jesienią 1816 zrezygnował z posady i z 25 talarami ofiarowanymi mu przez mieszkańców obu wspomnianych wyżej wsi wyjechał do Wrocławia (Breslau).

Podczas kursu seminaryjnego we Wrocławiu duży wpływ na jego rozwój wywarł Harnisch oraz nauczyciele muzyki, Berner i Winterfeld. Dzięki ich poparciu otrzymał mieszkanie w seminarium, a po 4 miesiącach nauki zgodę na udzielanie korepetycji. W drugim roku nauki w seminarium przejął w zastępstwie prowadzenie szkoły w szpitalu św. Ducha i pewną liczbę godzin w Latzelschen Institut. W roku 1818 został pomocniczym nauczycielem seminaryjnym, prowadził zajęcia w Latzelschen Institut oraz Johnschen Louisen Institut, a ponadto udzielał korepetycji, dzięki czemu mógł wspomagać swojego starszego ojca.

W czerwcu 1819 roku został nauczycielem nowo powstałego gimnazjum w Raciborzu (Ratibor), w którym powierzono mu nauczanie języka niemieckiego, historii, geografii, kaligrafii i śpiewu. W Raciborzu znalazł Kelch nie tylko pole dla wszechstronnej działalności, ale i okazję do dalszego kształcenia się. Uczył się francuskiego, łaciny i greki, później zaś zaczął studiować botanikę. Dzięki pomocy →H. R. Goeperta i →J. Ch. Günthera z Wrocławia oraz senatora Franka z Raciborza, który oddał mu część swego ogrodu, by hodował tam rośliny i udzielał uczniom wskazówek w dziedzinie ogrodnictwa, już w 1821 roku Kelch nie tylko zaczął prowadzić lekcje botaniki, ale rozpoczął też badania flory okolic Raciborza. Odkryte przez niego nieznanne dotąd z obszaru Śląska rośliny sprawiły, że przyjęto go w poczet członków Sekcji Botanicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej.

Zachęcony przez →F. Rendschmidta zajął się również entomologią, a jego studia w tej dziedzinie wspierali →S. Schilling, →J. E. Klopsch i →E. Schummel. Dzięki licznym odkryciom i pionierskim badaniom entomologicznym w roku 1829 został członkiem Sekcji Entomologicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, zaś w roku 1839 członkiem Towarzystwa Entomologicznego w Szczecinie. W roku 1830 dzięki wsparciu i pomocy →prof. Glockera zaczął prowadzić w gimnazjum lekcje mineralogii. Jego staraniem powstała w raciborskim gimnazjum okazała i stale rozbudowywana kolekcja przyrodnicza. W listopadzie 1825 założył w Raciborzu Schullehrer-Verein, na czele którego stał przez szereg lat. Dzięki niemu powstały też w Raciborzu dwa towarzystwa śpiewacze – pierwsze z nich, Singverein, zakończyło działalność po jego śmierci, jednak drugie, Liedertafel Ratibor, przetrwało do lat 40-tych XX w. W uznaniu zasług w styczniu 1839

roku mianowany został starszym nauczycielem. Zmarł w Raciborzu 26 sierpnia 1859 roku.

Ważniejsze publikacje: Tabellarische Übersicht aller im Oppelnschen Regierung-Depart. Befindlichen Steinkohlengruben, Erzförderungen, Hohöfen, Hütten, Potaschsedereien, Bleichen, Badeanstaltungen, Gipsgruben, Kalköfen, Steinbrüche, Galmeigruben etc. Breslau 1824; Der Unterricht in der Pflanzenkunde auf dem Gymnasium zu Ratibor. *Allg. Schulzeitung*, Nr. 88, 1825; Über für Schlesien seltene oder neue Pflanzen. *Büll. Naturwiss. Sect. SGVK* 8, 1826; Auffindung von *Bombyx Hera* in Oberschlesien. *Übers. Arb. SGVK*, 1828; Um Ratibor gesammelte Schmetterlinge. *Ibid.*, 1830; Bei Ratibor gesammelte Käfer. *Ibid.*; Mineralien-Catalog nach Prof. Dr Glocker's Mineral-Systeme, mit Bezug auf die in der Mineraliensammlung des Königl. Gymnasium zu Ratibor. Ratibor 1835; Über für Schlesien seltene oder neue Pflanzen. *Übers. Arb. SGVK*, 1840; Grundlage zur Kenntniss der Käfer Oberschlesiens, insbesondere der Umgegend Ratibor. Ratibor 1846; Fang von *Nebria livida* Fab. und *Chlaenius spotiatus* Fab. bei Ratibor. *Übers. Arb. SGVK*, 1848; Grundlage zur Kenntnis der Orthopteren Oberschlesiens und Kenntnis der Käfer Oberschlesiens. Ratibor 1852; Über für Schlesien seltene oder neue Pflanzen. *Jber. SGVK* 30, 1853.

Źródła: Heiduk-Lexikon 2, 1993, s. 29-30; Jüngst L., Oberschl. Wand. 116, 57, 26.02.1943, s. 3 (portret); Nowack-Lexikon 5, 1841, s. 83-87; Pax-Tierwelt, s. 17; Torka V., Ein Orthopterenforscher Oberschlesiens, Der Oberschlesier 11, 1929, H. 3, s. 176.

KENNGOTT GUSTAV ADOLF

(1818-1897)

Profesor mineralogii Politechniki i Uniwersytetu w Zurychu

Urodził się 6 stycznia 1818 roku we Wrocławiu (Breslau) w rodzinie Johanna Christopa Kenngotta, mistrza szewskiego z Reutlingen w Wirtembergii, i jego pochodzącej z Brna żony Marii Luizy z domu

Danier. W wieku 12 lat rozpoczął w roku 1830 naukę w Gimnazjum św. Marii Magdaleny. Uzyskawszy w roku 1838 świadectwo dojrzałości, studiował na Uniwersytecie Wrocławskim matematykę i nauki przyrodnicze, zwłaszcza zaś mineralogię pod kierunkiem →prof. Glockera. W grudniu 1842 roku na podstawie rozprawy z dziedziny krystalografii „De notione et principiis crystallogogiae” uzyskał stopień doktora filozofii, po czym w listopadzie roku 1844 habilitował się w dziedzinie mineralogii, krystalografii i geognozji. Miesiąc później wygłosił próbny wykład „Über die Veränderungen der Erdoberfläche”, jednak, mimo przychylnych ocen tego wykładu, widoki na karierę akademicką we Wrocławiu nie przedstawiały się dla niego najlepiej.

W roku 1847 ożenił się z Joanną Klarą Elizą Koch, córką radcy sądowego. W lipcu 1850 roku wyjechał do Wiednia, gdzie pod kierunkiem dyrektora Dworskiego Gabinetu Mineralogicznego, Partscha, i dyrektora Państwowego Zakładu Geologicznego, Haidingera, kontynuował rozpoczęte we Wrocławiu badania, w których niezwykle pomocne były mu bogate zbiory wiedeńskie. Zimą roku 1850 otrzymał profesurę historii naturalnej w otwartej właśnie Głównej Szkole Realnej w Bratysławie, jednak już w roku 1852 powrócił do Wiednia, obejmując stanowisko kustosza-adiunkta w Dworskim Gabinetecie Mineralogicznym.

We wrześniu roku 1856 na wniosek Rady Związkowej Szwajcarii powołany został na katedrę mineralogii Politechniki w Zurychu, zaś rok później objął również katedrę mineralogii Uniwersytetu w Zurychu. Jego zainteresowania naukowe obejmowały początkowo głównie krystalografię, później zaś zwrócił się ku systematyce minerałów, chemicznym badaniom minerałów i badaniom meteorytów, a pod koniec lat 60-tych, badając obsydiany z Kaukazu i Islandii, zainteresował się również na pewien czas zagadnieniami badania składu mineralnego skał z użyciem płytek cienkich.

Największe znaczenie w jego obszernym dorobku naukowym, na który, poza kilkunastoma książkami i podręcznikami, składa się również ponad 100 artykułów i komunikatów, ma „Übersicht der Resultate mineralogischer Forschung”, którego 12 tom nagrodzony został przez Cesarsko-Królewską Akademię Nauk w Wiedniu. W Szwajcarii wysokie oceny zyskała jego praca „Die Minerale der Schweiz”, którą oparł na klasycznej kolekcji szwajcarskich minerałów doktora Davida Wisera. Poza tym dużą popularność zdobył dzięki swym wspaniałe napisanym podręcznikom mineralogii i petrografii. Za wkład w rozwój nauk geologicznych uhonorowany został m.in. złotym Medalem Nauki przez cesarza Austro-Węgier, Krzyżem Komandorskim Orderu św. Stanisława przez cara Rosji oraz Orderem św. Maurycego i Orderem Łazarza przez króla Włoch. Już w roku 1846 został członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyściej, w roku 1852, otrzy-

mując przydomek „Baumer II”, przyjęty został w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Matrikel No. 1651), w roku 1854 został członkiem Zürcher naturforschenden Gesellschaft, w roku 1864 – członkiem honorowym Academy of Sciences in New York, w roku 1884 – członkiem-korespondentem Cesarskiej Akademii Nauk w St. Petersburgu, a prócz tego był też członkiem rzeczywistym, członkiem honorowym i członkiem korespondentem kilkunastu innych towarzystw i akademii naukowych.

W roku 1872 objął kierownictwo połączonych zbiorów mineralogicznych Uniwersytetu i Politechniki w Zurychu, zaś w latach 1875-81 był dyrektorem Politechniki w Zurychu. Po śmierci pierwszej żony ożenił się w roku 1872 z jej młodszą siostrą, Marią Bertą Matyldą Koch. Z obydwu małżeństw miał po dwoje dzieci – łącznie trzy córki i jednego syna. Jego najstarsza córka, Elżbieta, wyszła za mąż za Karla von Fritscha, późniejszego profesora geologii Uniwersytetu w Halle. W roku 1893 Kenngott przeszedł na emeryturę i zamieszkał w niewielkim wiejskim domku w okolicach Lugano. W domku tym zmarł 14 marca 1897 roku.

W mineralogii jego nazwisko upamiętnia odmiana arsenolitu, której w roku 1856 Haidinger nadał nazwę „kenngottyt”.

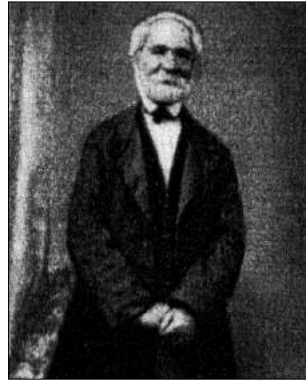
Ważniejsze publikacje: Systematis crystallorum rhombici adumbratio. Vratslaviae 1842; Lehrbuch der reinen Krystallographie. Breslau 1846; Lehrbuch der Mineralogie zum Gebrauch an Obergymnasien, Oberrealschulen und anderen höheren Lehranstalten. Wien 1852; Übersicht der Resultate mineralogischer Forschung, 1844-1861. 11 Bde. Wien 1852-62; Das Mohs'sche Mineralsystem. Wien 1853; 60 Krystallformnetze zur Anfertigung von Krystallmodellen. Wien 1854; Synonymik der Krystallographie. Wien 1855; Lehrbuch der Mineralogie zum Gebrauch beim Unterricht an Schulen und höheren Lehranstalten. Darmstadt 1857; Die Edelsteine. Zürich 1858; Geologische Skizze. In zwanglosen Versen. Leipzig 1861; Tabellarische Leitfaden der Mineralogie. Zürich 1859; Die Meteoriten oder die meteorische Stein- und Eisenmassen. Leipzig 1863; Die Minerale der Schweiz. Leipzig 1866; Übersicht der Resultate mineralogischer Forschung, 1862-1865. Bd. 12. Wien 1868; Elemente der Petrographie zum Gebrauch beim Unterricht an Schulen und höheren Lehranstalten. Leipzig 1868; Erster Unterricht in der Mineralogie. Darmstadt 1876; Handwörterbuch der Mineralogie, Geologie und Paläontologie. Breslau [mit Lasaulx und Rolle] 1882; Illustrierte Mineralogie. W: Naturgeschichte des Thier-, Pflanzen- und Mineralreiches. 3 Abth. 1 Th. Breslau 1888; Illustrierte Geologie und Paläontologie. Ibid. 3 Abth. 2 Th. Breslau 1888; Die Krystallformnetzen. Esslingen 1890; Elementare Mineralogie, besonders zum Zwecke des Selbststudiums. Stuttgart 1890.

Źródła: Berner-Landsleute, s. 219; Grodzicki-Historia, s. 17; Grubenmann U., Vierteljahrsschrift der Naturfor-

schenden Gesellschaft in Zürich 42, 1897, s. 74-86 (bibliografia); Historisch-Biographisches Lexikon der Schweiz, Bd. 4, 1927, s. 176; Pater-Historia, s. 199; Völkel-Mineralogen, s. 16, 47, 207; portret ze zbiorów biblioteki Eidgenössische Technische Hochschule w Zurychu.

KITTLITZ FRIEDRICH WILHELM VON (1799-1874)

Podróżnik, przyrodnik i rysownik

Urodził się 16 lutego 1799 roku we Wrocławiu (Breslau) w rodzinie pruskiego kapitana Friedricha Kittlitz i Henrietty von Diebitsch, przyrodniej siostry rosyjskiego feldmarszałka, hrabiego von Diebitsch Zabalkanskiego. Już w młodości odznaczał się wyjątkowymi zdolnościami plastycznymi i chętnie rysował spotykane na Śląsku ptaki. Naukę w gimnazjum w Oleśnicy (Oels) przerwał w roku 1813, by w wieku 14 lat wstąpić jako ochotnik do dowodzonego przez jego ojca batalionu pospolitego ruszenia, jednak wziął udział jedynie w blokadzie Głogowa (Glogau), podczas którego zachorował na tyfus. Wróciwszy do zdrowia, ponownie przywdział mundur i już wkrótce został podporucznikiem 16 śląskiego regimentu piechoty, w roku 1815 wziął udział w zajmowaniu Paryża, później zaś służył w 34 regimencie liniowym w Moguncji, gdzie zrozumiał, że wybór zawodu żołnierza był jego życiową pomyłką.

Zaniedbując służbowe obowiązki zajęł się zatem ornitologią i nawiązał kontakty z Towarzystwem Przyrodniczym Senckenberga we Frankfurcie nad Menem, które w roku 1824 mianowało go swym członkiem-korespondentem. W prowadzonym przez niego w tym okresie dzienniku obok wykazu upolowanych ptaków znaleźć można notatki na temat awifauny Nadrenii, Hesji, Turynii, Saksonii i Śląska, a także liczne rysunki. Pod wpływem opisu egipskiej podróży Eduarda Rüppela zaczął też w tym czasie marzyć o odwiedzeniu egzotycznych krajów. Gdy za wstawiennictwem pruskiego księcia Karola i swego wuja von Debitscha

został jako rysownik i przyrodnik przyjęty w skład zespołu, który na pokładzie dowodzonej przez kapitana Fiedora Lütke korwety „Sieniawin” miał wziąć udział w czwartej rosyjskiej wyprawie dookoła świata, w listopadzie roku 1825 opuścił szeregi armii. Z powodu komplikacji związanych ze śmiercią cara Aleksandra dopiero w czerwcu 1826 roku wyruszył z księciem Karolem do Petersburga, gdzie został przedstawiony carowi Mikołajowi i skąd 1 września tego samego roku wyruszył w daleką podróż.

W listopadzie wyprawa, w skład której wchodził też geolog J. A. Postels i botanik K. Mertens, dotarła na Teneryfę, w styczniu roku 1827 – do Rio de Janeiro, w lutym opłynęła przylądek Horn, po czym wzdłuż zachodnich brzegów Ameryki Południowej dopłynęła w marcu do Valparaiso. W kwietniu korweta wyruszyła na Pacyfik, by pod koniec czerwca dotrzeć do cieśniny Norfolk. Do października ekspedycja przebywała kolejno w Nowym Archangielsku, zatoce Sitka, na Aleutach i w Pietropawłowsku, po czym ruszyła na południe, by prowadzić badania na Karolinach i wyspach Bonin. W czerwcu 1828 roku powróciła do Pietropawłowska, gdzie Kittlitz opuścił pokład „Sieniawina”, by zbadać wnętrza Kamczatki. W październiku dołączył on w Pietropawłowsku do ekspedycji, która przez Karoliny, Filipiny, wyspę św. Heleny i Azory popłynęła do Europy i w marcu 1829 roku dotarła do Hawru.

Owocem przyrodniczych badań prowadzonych podczas rejsu „Sieniawina” było zebranie okazów m.in. 300 gatunków ryb, 300 gatunków ptaków, 700 gatunków owadów, 150 gatunków skorupiaków, a także dużej kolekcji muszli, ok. 2500 okazów roślin, ok. 330 okazów geologicznych, dużego zbioru okazów etnograficznych oraz ok. 1250 rysunków zwierząt i roślin. Podczas pobytu biorących udział w wyprawie przyrodników w Paryżu, rysunki te przeglądał Georges Cuvier, który zaopatrzył ich zbiór w wykaz uwzględniający wszystkie nowe gatunki. 77 okazów, które obejmowały 2 gatunki ssaków i 44 gatunki ptaków, Kittlitz przekazał Muzeum Senckenberga we Frankfurcie nad Menem.

Po powrocie do Europy opublikował szereg doniesień o swoich odkryciach i obserwacjach zoologicznych w memoriałach Akademii Nauk w Petersburgu oraz w czasopiśmie niemieckich. Miał jednak pecha, gdyż z powodu choroby nie mógł być obecny na audyencji u cara Mikołaja, podczas której przyjęci zostali pozostali uczestnicy wyprawy, skutkiem czego pozbawiony został nagród, jakie otrzymali tamci. Na wniosek Akademii Nauk w Petersburgu otrzymywał jednak do czasu ukończenia prac i uporządkowania zbiorów roczną pensję w wysokości 2500 rubli.

Ponieważ wszystkie zabiegi o to, by zachować przyznaną mu pensję, spełzły na niczym, powrócił do

Niemiec i zamieszkał we Frankfurcie nad Menem. Już wkrótce przyłączył się do wyprawy Eduarda Rüpela do Abisynii, na początku 1831 popłynął z Marsylii do Aleksandrii, stamtąd udał się do Kairu i dalej w górę Nilu, jednak w drodze ciężko zachorował i musiał wracać do Europy.

W latach 1832-1845 mieszkał w Kolonii, gdzie pracował nad swym głównym, wydanym w roku 1844 dziełem o roślinności wysp i wybrzeży Pacyfiku. W ilustracjach do tego obsypanego pochwałami Humboldta i Schleidena dzieła okazał się wybitnym artystą, który osiągnął wyżyny swego kunsztu, nie gubiąc po drodze naukowej precyzji. Piękno ilustracji skłoniło niemal natychmiast angielskich wydawców do przedruku książki z ich fotograficznymi kopiami bez zgody autora.

Rycina Kittlitz z *Voyage autour du Monde*

Ożeniwszy się w roku 1844 z wdową Julią Reichenbach, z którą miał dwóch synów i córkę, Kittlitz zamieszkał rok później w Berlinie, gdzie nawiązał kontakty z Humboldtem i innymi uczonymi. Rewolucyjne wydarzenia roku 1848 skłoniły go do przeniesienia się najpierw do Wiesbaden, później zaś do Moguncji. Pracował tu nad kolejnymi, własnoręcznie ilustrowanymi pracami o florze Sudetów i Kamczatce. Zbyt późno, niestety, postanowił opisać swoją podróż dookoła świata, dlatego też wydana w roku 1858 pięknie ilustrowana książka nie spotkała się już z takim zainteresowaniem, na jakie zasługiwała.

Choć regularnie był na zebraniach Towarzystwa Przyrodniczego Senckenberga i często wygłaszał odczyty na temat swej podróży w Moguncji i we Frankfurcie, u schyłku życia zajmował się przede wszyst-

tkim zagadnieniami psychologicznych podstaw estetyki oraz poematami Homera. Uważał je za dzieło jednego człowieka zniekształcone późniejszymi uzupełnieniami i chciał poprzez wykreślenie najbardziej wątpliwych fragmentów uzyskać poemat zbliżony jak najbardziej do wersji pierwotnej. Mając już ponad 70 lat, podczas wojny francusko-pruskiej kierował lazaretem w Ahrweiler koło Koblenz. Zmarł w Moguncji (Mainz) 10 kwietnia 1874 roku, pozostawiając wśród wielu rozpoczętych prac nie dokończony przekład dzieł Homera.

Jego nazwisko upamiętnione zostało w ornitologii m.in. w nazwie gatunku *Gavia kittlitzii* (Bruch) oraz podgatunku *Lemmus chrysogaster kittlitzii* Middendorf.

Ważniejsze publikacje: Zoologische Mitteilungen. *Okens Isis*, 1829; Über einige Vögel von Chili. *Mém. Acad. Imp. Sci. St. Petersbourg. T. 1*, 1831; Über die Vögel der Inselgruppe von Boninsima. *Ibid.*; Ornithologische Notizen. *Okens Isis.*, 1832; Kupfertafeln zur Naturgeschichte der Vögel. 3 Hefte. Frankfurt am Main 1832-33; Beschreibung mehrerer neuer oder wenig gekannter Arten des Geschlechtes *Acanthurus* im stillen Ocean. *Museum Senckenbergianum 1*, 1834; Nachricht von den Brüteplätzen einiger tropischen Seevögel im stillen Ocean. *Ibid.*; Über einige noch unbeschriebene Vögel von der Insel Luzon, den Carolinen und den Marianen. *Mém. prés. Acad. Imp. Sci. St. Petersbourg. T. 2*, 1835; Über einige Vögel von Chili. Fortsetzung. *Ibid.*; Vögel von Chili. *Okens Isis*, 1836; Vegetationsansichten von den Küstenländern und Inseln des Stillen Ozeans aufgenommen in 1827-29 auf der Entdeckungsreise der K. Russischen Corvette Senjavin unter Kapitän Lütke. Siegen – Wiesbaden 1844-45 [2 wyd. Berlin 1862]; Vegetationsansichten aufgenommen und radirt. H. 1. Vier Vegetationsansichten aus den westlichen Sudeten. Wiesbaden 1854; Denkwürdigkeiten einer Reise nach dem russischen Amerika, nach Mikronesien und durch Kamtschatka. 2 Bde. Gotha 1858; Psychologische Grundlage für eine neue Philosophie der Kunst. Berlin 1863; Schlussfolgerungen von der Seele des Menschen auf die Weltseele. Mainz 1873.

Źródła: Anonim, Zool. Garten (Jena) 15, 1874, s. 199; Berg L. S., Oczerki po istorii russkich geograficzeskich otkrytij, Moskwa 1946, s. 108; Berner-Landsleute, s. 182; Embacher-Lexikon, s. 164-165; Gebhardt L., NDB 11, 1977, s. 694-695; Gebhardt L., Sunkel W., Die Vögel Hessens, Frankfurt am Main 1954, s. 59; Lütke F., Podróż naokoło świata, Warszawa 1951, tłum. J. Koral, Z. Stefański; Moyat J., Schuster W., Ungedruckte Tagebücher des Frhr. F. H. von Kittlitz aus den Jahren 1817-24, Journ. f. Ornith. 54, 1906, s. 359-383; Petersen Th., Bericht über die Senckenbergische naturforschende Gesellschaft 1873/74, 1874, s. 41-44; Steinbacher J., Die Typen der Vogelsammlung von F. H. von Kittlitz, Senckenbergiana 34, 4/6, 1954, s. 301-305; Steinbacher J., Natur und Volk 85, 1955, s. 121-129 (portret); Stricker W., ADB 16, 1882, s. 46-47; Zubov N. N., Otiecziestwiennyje morieplawatielissliedowatieli moriej i okieanow, Moskwa 1954, s. 198-202; na il. 2: pl. 40 z „Voyage autour de monde fait par ordre de Sa Majesté l'Empereur Nicolas Ier. sur la Corvette Le Sèniavine, pendant des années 1826, 1827, 1828 &

1829, sous le Commandement de Frederic Lütke; Partie Historique; Atlas: Lithographie d'après les dessins originaux d'Alexandre Postels, Professeur Adjoint de l'Université Impériale de St. Pétersbourg, et du baron Kittlitz" (Paris 1835-36).

KLEEMANN EDUARD

(1825-1889)

Kolekcjoner skamieniałości i minerałów

Urodził się 8 stycznia 1825 roku w Raciborzu (Rati-bor). Po ukończeniu gimnazjum w rodzinnym mieście rozpoczął studia teologiczne we Wrocławiu (Breslau), gdzie w roku 1852 wyświęcony został na kapłana. Początkowo pracował jako kapelan w Tułowicach (Tillowitz) i Bieńkowicach (Benkowitz), następnie był wikarym powiatowym w Czarnowasach (Czarnowanz) i administratorem w Starej Wsi (Altendorf) pod Raciborzem. Od roku 1857 przez sześć i pół roku pracował jako proboszcz więzienny w Raciborzu, później, od roku 1863, był przez cztery lata proboszczem w Kujawach (Kujau) koło Głogówka (Oberglögau).

Do Mysłowic (Myslowitz) przybył w kwietniu 1868, jednak w związku ze sporami wokół kościoła w Roździenu (Rosdzin), proboszczem został tu formalnie dopiero 10 października 1871 roku. Okres jego pracy w Mysłowicach przypadł na lata nasilonej walki z kościołem katolickim i przejawami polskości, których ks. Kleemann czuł się rzecznikiem. Chociaż nieustannie był odsuwany od spraw publicznych, szczególnie od nadzoru nad oświatą, prowadził bardzo aktywną działalność w swojej parafii. Po pokonaniu wielu przeszkód rozpoczął budowę kościoła Serca Pana Jezusa, którą po jego śmierci kontynuował i doprowadził do końca ks. Franciszek Klaszka. W roku 1871 założył Kółko Katolickie w Mysłowicach, zaś w roku 1888 Kółko Katolickie w Brzezince (Birkental). Opiekował się teatrami amatorskimi i organizował zebrania, na których bywali Karol Miarka, ks. Lubecki z Katowic (Kattowitz) i ks. Dembończyk z Roździenia (Rosdzin). Był członkiem mysłowickiego bractwa kurkowego, któremu podarował grunt pod strzelnicę. Ponieważ pomagał biednym i wspierał uczącą się młodzież, cieszył się wśród swoich parafian szacunkiem i sympatią.

Zgromadził w ciągu swego życia ogromny zbiór okazów mineralogicznych i paleontologicznych, który ilością i jakością okazów przewyższał w pewnym okresie nawet zbiory Muzeum Mineralogicznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Zmarł 22 października 1889 roku w Mysłowicach. Początkowo pochowany został w mauzoleum ks. Markiewki na starym cmentarzu, później jego ciało przeniesione zostało do wybudowanej dla niego kaplicy na nowym cmentarzu. Przed śmiercią zapisał swoje zbiory magistratowi Mysłowic, który nie wiedział, co zrobić z tak

kłopotliwym legatem, w związku z czym przez długi czas przechowywano zbiory ks. Kleemanna na strychach. Dopiero w latach 1928-37 część zbiorów wystawiono w specjalnie przystosowanej do tego celu sali. Na żądanie wojewody Grażyńskiego Mysłowice przekazały część zbiorów Muzeum Śląskiemu w Katowicach – niektóre okazy z tej części kolekcji zachowały się do dziś w Muzeum Geologii Ziół Politechniki Śląskiej w Gliwicach. Pozostała część kolekcji zaginęła.

Źródła: Kudera J., Historia parafii w Mysłowicach. Mysłowice 1934, s. 121-125; Pochmara W., Muzeum w Mysłowicach, Roczn. Muz. Górnośl. Historia 1, 1963, s. 236.

KLOPSCH JOHANN ERNST

(1790-1853)

Znany śląski lepidopterolog

Urodził się 18 października 1790 roku w Głogowie (Glogau). Od roku 1814 uczył we wrocławskim Gimnazjum św. Marii Magdaleny, w którym od roku 1843 pełnił obowiązki drugiego kolegiata. Już jako dojrzały człowiek zainteresował się pod wpływem swego przyjaciela → Petera Samuela Schillinga entomologią, której, jak sam mawiał, zawdzięczał najpiękniejsze chwile swego życia. Nowa pasja skłaniała go, mimo licznych obowiązków zawodowych i rodzinnych (miał 9 dzieci), do podejmowania częstych, niejednokrotnie bardzo forsownych wypraw nie tylko po okolicach Wrocławia, ale i po okolicach Trzebnicy (Trebnitz), Górnym Śląsku, Łużycach, a także w Karkonosze, góry otaczające Kotlinę Kłodzką i Jesioniki. Celem tych wypraw było zarówno podziwianie piękna przyrody, jak i powiększanie okazałych zbiorów, które jeszcze za życia przekazał w darze Gimnazjum św. Marii Magdaleny. Niewielkie dochody nie przeszkodziły mu w podjęciu dalszych podróży, m.in. na Helgoland, Rugię oraz do Wiednia, Pragi, Salzburga i Triestu.

W latach 1820-50 aktywnie działał w Sekcji Entomologicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny, dając się poznać, jako zapalony miłośnik motyli. W latach 1825-1849 na łamach przeglądu prac tego towarzystwa opublikował dużą ilość doniesień o życiu, rozwoju i miejscach występowania swych ulubieńców. Po roku 1850 stan zdrowia nie pozwalał mu już zajmować się czynnie entomologią, zaś w roku 1851 skłonił go do przejścia na emeryturę. Zmarł 5 stycznia 1853 roku we Wrocławiu (Breslau).

Ważniejsze publikacje: *Sphinx oenotherae* bei Silberberg. *Übers. Arb. SGVK*, 1828; Eine schwarze *Coccinella* aus Oswitz bei Breslau. *Ibid.*, 1830; Seltene schlesische Käfer aus der Umgebung von Charlottenbrunn. *Ibid.*, 1831; *Sesia nomadaeformis* in Oberschlesien gefangen.

Ibid.; *Melolontha vulgaris* im Juli in Menge auf den Koppenplan des Riesengebirges. *Ibid.*, 1833; *Pontia glazensis* auf dem Glatzer Schneeberge. *Ibid.*; Eine Sammlung schlesischer Schmetterlinge aus Ratibor. *Ibid.*, 1836; Schmetterlinge von den Seefeldern bei Reinerz. *Ibid.*; *Geo-metra dilucidaria* auf dem Altvater. *Ibid.*; *Pyralis novalis*, eine für Schlesien neue Lepidopteren-Art aus der Umgebung von Breslau. *Ibid.*, 1837; *Zygaena ephialtes* von der Landeskrone bei Gorlitz. *Ibid.*, 1838; Vorkommen von *Harpyia fagi* in Pöpelwitz bei Breslau. *Ibid.*; Über den Aufenthalt und die Lebensweise der Schmetterlinge I. *Ibid.*, 1839; Über den Aufenthalt und die Lebensweise der Schmetterlinge II. *Ibid.*, 1840; Beobachtungen über die Raupen des *Papilio polidarius*, des *Sphinx pinastri* und *Vanessa prorsa* in Schlesien. *Ibid.*, 1843; *Cabosoma sericeum* aus der Umgebung von Breslau. *Ibid.*, 1844; Lepidopteren von den Seefeldern bei Reinerz. *Ibid.*

Źródła: Letzner C. W., Jber. SGVK 31, 1854, s. 185.

KNEBEL CARL GOTTFRIED

(1810-1885)

Lekarz i botanik

Urodził się 21 listopada 1810 roku w Starych Szczytnikach (Alt Scheitnig; dziś tereny leżące w obrębie Wrocławia). W latach 1824-1830 był uczniem Gimnazjum św. Marii Magdaleny we Wrocławiu (Breslau), potem zaś studentem tamtejszej Szkoły Medyko-Chirurgicznej, w której zetknął się z tak wybitnymi przyrodnikami, jak → Heinrich Robert Goepfert i → Emil Schummel. Po zdaniu egzaminu państwowego zamieszkał w Przedmieściu Odrzańskim (Odevorstadt), gdzie aż do śmierci był praktykującym lekarzem i pełnił też przez dość długi czas obowiązki lekarza ubogich.

Cały wolny czas wypełniała mu botanika. Hodował w ogrodzie zajmujące go gatunki roślin, a przy tym najbardziej interesował się roślinami leczniczymi. W egzemplarzu „Synopsis plantarum diaphoricarum” → Rosenthala znaleziono po jego śmierci mnóstwo powkładanych między stronicami kartek z uwagami, uzupełnieniami i komentarzami, które objętością dorównywały objętości tej książki.

Knebel brał regularnie udział w posiedzeniach Sekcji Botanicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny, w młodych latach bywał też na corocznych zjazdach niemieckich przyrodników i lekarzy. Atak apopleksji, któremu uległ podczas pracy, powtarzał się wielokrotnie w ciągu następnego tygodnia, doprowadzając 9 września 1885 roku do jego śmierci.

Te dzieła z jego skromnej biblioteki, których nie miała w swych zbiorach Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, zgodnie z jego ostatnią wolą zostały jej przekazane przez jego krewnych.

Ważniejsze publikacje: Über die im Jahre 1848 beobachteten neuen Arten, Formen und Bastarde der schlesischen

Flora. *Übers. Arb. SGVK*, 1848; Über die Manna liefernden Gewächse. *Jber. SGVK 42*, 1865; Über Thee und seine Surrogate. *Ibid. 44*, 1867; Über die Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte 1869 in Innsbruck. *Ibid. 47*, 1870; Vorlage eines *Sedum reflexum* mit ausgezeichnet fasciirtem Stengel. *Ibid.*; Bericht über verschiedene in Schlesien seltene Pflanzen. *Ibid. 48*, 1871; Bericht über die Verhandlungen der deutschen Naturforscher-Versammlung zu Rostock. *Ibid. 49*, 1872; Über 118 im November bei Breslau im Freien blühende Pflanzenarten. *Ibid. 55*, 1878; Über die Flora der Umgegend von Breslau. *Ibid. 57*, 1880.

Źródła: Cohn F., Worte der Erinnerung an Körber und Knebel, *Jber. SGVK 63*, 1886, s. 204; Cohn F., Über den wissenschaftlichen Nachlass des Wundarzts Knebel, *Ibid.*, 68, 1891, s. 75; Schimmelpfennig K. A., *Ibid.*, 63, 1886, Nekrologe, s. 431.

KNEIFL JOHANNES ANTONIUS FRANZISCUS FLORIAN

(1761-1826)

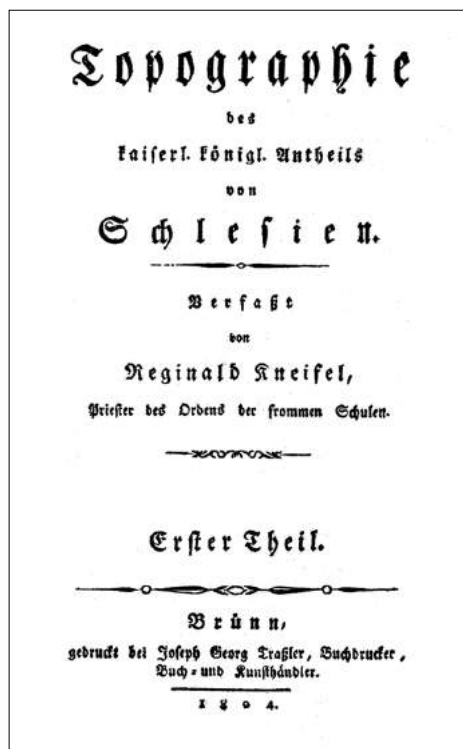
Znawca przyrody i topografii Śląska

Urodził się 11 stycznia 1761 roku w Dolnej Lipowej (Dolní Lipové, Nieder-Lindewiese) koło Jesenika (Freiwaldau), w rodzinie młynarza Johanna Josefa Kneifla i jego żony, Marii Elżbiety. Po ukończeniu szkoły pijarskiej w Białej Wodzie (Bilá Voda, Weiswasser) studiował teologię na Uniwersytecie w Pradze. Otrzymał święcenia kapłańskie, wstąpił do zakonu pijarów, przybierając imię Reginald. W latach 1790-1793 uczył w szkole pijarskiej w Hustopieczach, w latach 1794-1795 – w Bruntalu (Freudental), później zaś, w latach 1796-1798, w Białej Wodzie. Pracując w szkołach pijarskich skrzętnie badał śląskie archiwa, dzięki czemu zgromadził obszerne materiały do topografii austriackiej części Śląska, która była odpowiednikiem topografii Moraw Schwoyego.

W roku 1805 powołany został na stanowisko prefekta Wydziału Filozoficznego ponownie otwartej Akademii Rycerskiej w Wiedniu. Dwa lata później mianowany został profesorem mineralogii i zoologii tego wydziału, zaś w latach 1813-1825 dodatkowo pełnił obowiązki bibliotekarza. Stworzył muzeum Akademii Rycerskiej, którego okazałą część stanowiły skatalogowane przez niego zbiory mineralogiczne. Obok podręczników z zakresu przyrodznawstwa był również autorem podręcznika historii Moraw. Od roku 1823 był zastępcą dyrektora Akademii Rycerskiej. Zmarł 7 grudnia 1826 roku w Wiedniu.

Ważniejsze publikacje: *Topographie des k. k. Antheils von Schlesien*. 4 Bde. Brünn 1804-05 [strona tytułowa cz. 1 na il.]; *Das Mineralreich. Ein Handbuch für die Hörer der Philosophie*. 2 Bde. Wien 1811; *Vollständigkeitshandbuch der Mineralogie*. 2 Bde. Wien 1811; *Das Tierreich mit systematischer Darstellung der für die Gymnasien gelieferten*

Abbildungen, auch als Leitfaden bei Vorlesungen brauchbar. Wien-Triest 1811 (2 wyd. 1819); *Der Mensch in seinem Skelett*. Wien 1818; *Das Pflanzenreich mit systematischen Abbildungen*. Wien 1819; *Geschichte Mährens für die Gymnasial-Classen*. Wien 1820.

Źródła: Ficek-Słownik 3, 1979, s. 68-69; Heiduk-Lexikon 2, 1993, s. 47; Kettner A., Reginald Kneifel: Ein Gedenkblatt zum 150. Geburtstag, *Zeitschr. Gesch. Kulturgesch. Österr. Schles.* 6, 1911, s. 93-95; Kettner A., *Zeitschr. Ver. Gesch. Mähr. Schles.* 16, 1912, s. 192-195; Myška M., *BSSSM* 7, 1996, s. 56-57; Wenzelides O., *Heimatgeschichte* 3, Troppau 1922, s. 117; Wurzbach-Lexikon 12, 1864, s. 143.

KNIE JOHANN GEORG

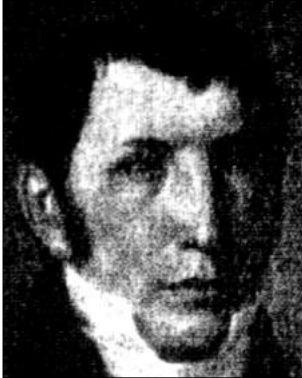
(1794-1859)

Twórca wrocławskiego zakładu dla niewidomych, autor obszernego opisu geograficznego Śląska

Urodził się w Erfurcie 13 stycznia 1794 roku, jako syn pochodzącego z Austrii lekarza wojskowego, który później prowadził prywatną praktykę dentystryczną i pełnił w Erfurcie obowiązki nadwornego dentystry. Gdy jego ojciec popadł w niełaskę, rodzina przeprowadzała się wielokrotnie, nim w roku 1803 osiadła na dłużej w Dreźnie. Tam Knie zachorował

na ospe i w wyniku powikłań stracił wzrok. Rodzice starali się jednak zapewnić mu wykształcenie i, jak długo było trzeba, zatrudniali dla niego prywatnego nauczyciela.

Gdy rodzina przeniosła się do Mannheim, Knie rozpoczął naukę w gimnazjum. Wystarzał się wówczas o szereg pomocy szkolnych, które wytwarzał Weissenburg uważany za pierwszego wykształconego niemieckiego niewidomego (zdobył wiedzę ucząc się pod kierunkiem Christiana Niessena).

W roku 1808 rodzina zamieszkała w Pszczynie (Pless). W grudniu tego samego roku Knie przyjęty został do założonego dwa lata wcześniej przez Johanna Augusta Zeune, geografa i germanistę, zakładu kształcenia niewidomych w Berlinie. Ponieważ zdobyte wcześniej wykształcenie dawało mu przewagę nad pozostałymi wychowankami, dość szybko został prawą ręką Zeunego i zajął się douczaniem kolegów. Wówczas to zrodziło się w nim przekonanie, że powinien zostać nauczycielem niewidomych. W dążeniu do tego celu umacniał go sam Zeune, które przygotowywał Kniego do nauki języka francuskiego, łaciny, matematyki oraz geografii i po pięciu latach zatrudnił go jako nauczyciela pomocniczego.

Gdy po dwóch latach pracy w Berlinie Knie zaczął zdawać sobie z niedostatków swego wykształcenia, zaczął w roku 1815 studiować matematykę, historię i geografii na Uniwersytecie Wrocławskim. W tym czasie zaczął też tłumaczyć na niemiecki dzieła tyflopodagogów francuskich. Gdy w roku 1816 pojawiła się propozycja budowy pomnika Blüchera, zaproponował, by uczcić zwycięzcę spod Waterloo, otwierając zakład kształcenia niewidomych dla setki śląskich żołnierzy, którzy utracili wzrok podczas wojny z Napoleonem. Jego inicjatywę, wspartą postulatami ociemniałych kombatanów, przyjęto z aplauzem, a kilkunastu wpływowych obywateli Wrocła-

wia, z baronem Friedrichem Constantinem von Stein i hrabią Friedrichem Wilhelmem von Reden na czele, wsparło ją finansowo, zawiązując jednocześnie komitet założycielski przyszłej placówki oświatowej. Knie w pośpiechu ukończył studia i, nim na dobre zajął się organizacją zakładu, uczył, zastępując doktora Kefalidesa, przez krótki czas matematyki w Gimnazjum Fryderycjańskim.

Breslauer Blinden-Unterrichtsanstalt otwarty został 14 listopada 1818 roku, zaś 1 lutego następnego roku rozpoczęły się w nim zajęcia szkolne. W zakładzie mieszczącym się przy Martinistrasse 7-9 (ul. św. Marcina) na Ostrowie Tumskim (Dominsel) naukę rozpoczynało 4 kombatanów, ale już wkrótce liczba ta zwiększyła się do 7 kombatanów i 7 dzieci. Zajęcia obejmowały muzykę, śpiew, historię, geografii, matematykę i prace ręczne. Knie starał się o odpowiednie pomoce dydaktyczne, takie jak trójwymiarowe bryły geometryczne, a ponieważ dorosłych trzeba było również nauczyć jakiegoś sposobu zarabiania na życie, pracował m.in. nad urządzeniami do produkcji zapalek i nici. W procesie dydaktycznym stosował kilka różnych wynalezionych przez siebie rodzajów wypukłego pisma, z których zrezygnował dopiero w latach 30-tych, gdy przełomu dokonał wynalazek sześciopunktowego pisma Braille'a. Każdy ze swych pomysłów konsultował z Johannem Wilhelmem Kleinem, którego w sprawach nauczania niewidomych uważał za największy autorytet.

W roku 1820 Knie ożenił się z Charlottą Allardt. Towarzyszyła mu ona ofiarnie w jego zmaganiach z kalectwem i w doskonaleniu jego pionierskiej metodyki nauczania. Knie stopniowo stawał się sam autorytetem w swojej dziedzinie, zapoczątkował organizację nauczania niewidomych w Turynii, a jeden z jego uczniów, J. G. Friebe został pionierem tyflopodagogiki w Królewcu. Dowodem uznania dla wiedzy, doświadczenia i umiejętności Kniego były propozycje objęcia kierownictwa zakładów kształcenia niewidomych w Warszawie i Dreźnie.

W roku 1825 Knie zaczął publikować obszerny opis geograficzny Śląska, który obejmował również Ziemię Kłodzką i pruskie Górne Łużyce. W pracy nad tym obszernym, złożonym z 3 części i obejmującym ponad 3 tysiące stron druku dziełem pomagał mu J. M. L. Melcher, zaś w pracy nad jego trzecią częścią – również → Carl Wilhelm Letzner. Obok tego dzieła w latach 1831-36 Knie wydał również dwie prace związane z geografii Śląska, które przeznaczone były do użytku szkolnego.

Rok 1829 był dla Kniego rokiem rozgoryczenia, gdyż pojawiły się głosy, że jego miejsce – trudno dziś orzec, czy z powodu kalectwa Kniego, czy też dla jakichś innych przyczyn – powinien zająć nauczyciel Keisler. Choć te odosobnione głosy nie zdołały zaszkodzić jego pozycji, to odniesione zwy-

cięstwo nie mogło osłodzić innych ciosów losu – śmierci dwóch z trojga dzieci i choroby żony, która odłąd nie mogła mu już pomagać w jego pracy.

Kniew pracował jednak nadal niestrudzenie, będąc od roku 1833 członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej. W roku 1835 wyruszył w 3-miesięczną podróż podczas której odwiedził m.in. Wiedeń i Pragę. Obszerną relację z tej podróży, podczas której zwiedzał zakłady dla niewidomych, głuchoniemych i ubogich oraz sierocinice i więzienia, wydał w roku 1837. Nadal też tłumaczył dzieła francuskich tyflopodagogów, a w roku 1845 opublikował drugie wydanie trzeciej części swego dzieła poświęconego geografii Śląska, jakim był alfabetyczno-statystyczno-topograficzny przegląd wsi, miasteczek i miast Śląska. Zmarł 24 czerwca 1859 roku we Wrocławiu.

Już po jego śmierci założony przez niego zakład został przeniesiony do nowego gmachu przy An der Kreuzkirche 10 (pl. Kościelny), a w roku 1912 do Popowic (Popelwitz). Jeszcze w roku 1945 na dziedzińcu szkoły w Popowicach, gdzie mieści się dziś Centrum Kształcenia i Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych prowadzone przez Diakonię Diecezji Wrocławskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, stał kamienny obelisk ze spżową plakieta przedstawiającą popiersie Kniewo.

Ważniejsze publikacje: Guillié Sébastien, Versuch über den Unterricht der Blinden, oder entwickelnde Darstellung des beim Blinden Unterricht angewandten Verfahrens, aus dem Französischen übersetzt durch J. Kniew. Breslau 1820; Geographische Beschreibung von Schlesien preussischen Antheils, der Grafschaft Glatz und der preussischen Markgrafschaft Ober-Lausitz. Abt. 1: Beschreibung von Breslau. Breslau 1825 [mit J. M. L. Melcher]; Geographische Beschreibung von Schlesien preussischen Antheils, der Grafschaft Glatz und der preussischen Markgrafschaft Ober-Lausitz. Abt. 2: Beschreibung samtllicher Städte und Marktstellen. 3 Th. Breslau 1827-34 [mit J. M. L. Melcher]; Geographische Beschreibung von Schlesien preussischen Antheils, der Grafschaft Glatz und der preussischen Markgrafschaft Ober-Lausitz. Abt. 3: Alphabetisch-Statistisch-Topographische Übersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien, mit Einschluss des ganzen jetzt zur Provinz gehörenden Markgrafthums Ober-Lausitz, und der Grafschaft Glatz, nebst beigefügter Nachweisung von der Eintheilung des Landes nach den verschiedenen Zweigen der Civil-Verwaltung, Breslau 1830 [mit J. M. L. Melcher]; Kurze geographische Beschreibung von Preussisch-Schlesien der Grafschaft Glaz und der Preuss. Markgrafschaft Oder-Lausitz oder der gesammten Provinz Preussisch-Schlesien: zum gebrauch für Schulen. Breslau 1831-32; Neuester Zustand Schlesiens: ein geographisch-statistisches Handbuch in gedrängter Kürze und aus Original-Quellen bearbeitet für Schlesiens Jugend und Freunde der Länderkunde. Breslau 1836; Anleitung zur zweckmässigen Behandlung blinder Kinder: für deren erste Jugendbildung und Erziehung in ihren Familien, in öffentlichen Volksschulen und durch zu ertheilende Privat-

Unterweisung. Breslau 1837; Pädagogische Reise durch Deutschland im Sommer 1835, auf der ich Eilf Blinden-, verschiedene Taubstumm-, Armen-, Straf- und Waisenanstalten als Blinder besucht und in den nachfolgenden Blättern beschrieben habe. Stuttgart 1837; Dufau Pierre Armand, Versuch über den leiblichen, sittlichen und geistlichen Zustand der Blindgeborenen. Ins Deutsche übertragen und mit Anmerkungen bereichert von J. G. Kniew. Berlin 1839; Niboyet Eugénie, Über Blinde und deren Erziehung. Ins Deutsche übertragen und mit Anmerkungen bereichert von J. G. Kniew. Berlin 1839; Alphabetisch-statistisch-topographische Übersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien: nebst beigefügter Nachweisung von der Eintheilung des Landes nach den Bezirken der drei königlichen Regierungen, den darin enthaltenen Fürstenthümern und Kreisen, mit Angabe des Flächeninhaltes, der mittlern Erhebung über die Meeresfläche, der Bewohner, Gebäude, des Viehstandes usw. 2 Auflage. Breslau 1845; Dufau Pierre Armand, Erinnerungen einer Blindgeborenen, gesammelt und geschrieben durch sie selbst. Frei ins Deutsche übertragen durch J. G. Kniew. Breslau 1852.

Źródła: Anonim, Gründung, Einrichtung und Wirksamkeit der Schlesischen Blinden-Unterrichtsanstalt, Breslau 1868; Bobowski K., EW, s. 362 (portret); Nowack-Lexikon 2, 1838, s. 84-88; Siems S., Einige Fakten zur Schlesischen Blinden-Unterrichtsanstalt Breslau, DZB-Nachrichten 13, Nr. 3/2003, Mai/Juni (edycja internetowa); Smýkal J., Tyflopeditický lexikon jmený, Brno, 1998 (edycja internetowa); Snoch-Leksykon, s. 161.

KNOPP LEO

(1896-1941)

Geolog, nauczyciel, badacz Śląska i Moraw

Urodził się 27 lipca 1896 roku w Opawie (Troppau). Po ukończeniu tamtejszego gimnazjum państwowego trafił jako ochotnik do c.k. Regimentu Piechoty nr 1. Trafiony 13 czerwca 1915 roku nad Dniestrem odłamkiem szrapnela, trafił znów na front w roku 1916. Ponownie walczył na froncie wschodnim, potem zaś we Włoszech gdzie trafił do niewoli. Po powrocie z obozu jenieckiego miał się różnych zajęć. Pracował wtedy m.in. jako ogrodnik i robotnik w cukrowni.

W roku 1923 rozpoczął studia w Monachium, po roku zaś przeniósł się do Pragi, gdzie specjalizował się w geologii i uzyskał stopień doktora filozofii z uprawnieniami do nauczania opisowych nauk przyrodniczych, matematyki i fizyki. Przez pewien czas pracował jako nauczyciel na Śląsku Opawskim. Często wyjeżdżał wówczas z młodzieżą na wycieczki do Szwajcarii, Tyrolu i Alzacji. Z powodu zmian, jakie wprowadziły w szkolnictwie władze Czechosłowacji, stracił w roku 1928 widoki na dalszą pracę w szkolnictwie, w związku z czym przeniósł się do Rybnika, gdzie przez 10 lat pracował w prywatnym gimnazjum niemieckim.

W okresie tym nawiązał bliską współpracę z założonym przez →Gustava Eisenreicha Geologische Vereinigung Oberschlesiens. Nie tylko brał udział w spotkaniach i wycieczkach tego stowarzyszenia, ale i publikował szereg interesujących prac w jego rocznych sprawozdaniach. Jego zainteresowania obejmowały głównie dolny karbon wschodnich Sudetów i Jesioników oraz geologię obszaru Bramy Morawskiej.

Gdy w roku 1938 gimnazjum w Rybniku zostało zlikwidowane, przeniósł się do Erwitte w Westfalii. W roku 1939 rozpoczął pracę w Brüx, zaś w kwietniu 1940 roku w Wyższej Szkole dla młodzieży w Katowicach (Kattowitz). Powrócił tu do pracy w Geologische Vereinigung Oberschlesiens, ale, jak miało się okazać, tylko na krótki czas. W październiku 1940 roku poprowadził jeszcze wycieczkę po okolicach Bielska (Bielitz) i planował już kolejne wycieczki, gdy nieoczekiwanie dla wszystkich rozchorował się i 10 stycznia 1941 roku zmarł w Katowicach, pozostawiając żonę i czworo dzieci.

Muzeum Geologiczne Uniwersytetu Wrocławskiego posiada w swych zbiorach kolekcję karbońskich glononogów zebranych przez niego na kopalni „Marcel”.

Ważniejsze publikacje: Über die Schichtenfolge und den Bau des Kulms im östlichen Teile des Gesenkes. *Lotos* 75, 1927; Über den ostsudetischen Kulm. *Firgenwald* 1, 1928; Zur Kenntnis des ober-schlesischen Unterkarbons. *Zeitschr. Oberschl. Berg. Hütt. Ver.*, 1928; Über die unterkarbonischen Goniatiten der Ostsudeten. *Lotos* 79, 1931; Der Kulm in Oberschlesien. *Jber. Geol. Ver. Oberschl.*, 1931; Das niedere Gesenke. *Ibid.*; Der Faltenwurf der Ostsudeten. *Neues Jahrb. f. Min.* 68, 1932; Übersicht über die Geologie der Gegend von Krzeszowice bei Krakau. *Jber. Geol. Ver. Oberschl.*, 1932; Über die Wüstenbildung bei Klucze. *Ibid.*; Über die Tektonik und Stratigraphie der Ostsudeten. *Ibid.*, 1933; Grundriss der geologischen Geschichte des Teschener Schlesien. *Ibid.*; Der Bau der Teschener Beskiden. *Ibid.*; Besuch des naturkundlichen und kunsthistorischen Museums in Kattowitz und der Sandbaggergrube bei Eichenau. *Ibid.*, 1934; Ausflug an die Koblauer Kohlenstrasse und an die Ober-Unterkarbondgrenze im Hultschiner Ländchen. *Ibid.*; Ausflug nach Rybnik-Rydultau. *Ibid.*; Einige neue Goniatitenfunde in Oberschlesien. *Ibid.*; Über die Goniatiten und die Stratigraphie des ostsudetischen Unterkarbons. *Ibid.*, 1935; Zur Geologie von Stramberg. *Ibid.*; Über die Geologie des Gebietes an der Mährischen Pforte. *Ibid.*, 1936; Beobachtungen im Kulm des südlichen Drahan-plateaus. *Firgenwald* 9, 1937; Über die Geologie der Umgebung von Wildgrund. *Jber. Geol. Ver. Oberschl.*, 1937; Neue Funde im Kulm Oberschlesiens. *Ibid.*, 1938; Zur Kenntnis des ober-schlesischen Miozäns. *Ibid.*

Źródła: Eisenreich G., *Jber. Geol. Ver. Oberschl.*, 1941, s. 59-60; Muz. Geol. Inst. Nauk Geol., s. 8, 20.

KOEHNE BERNHARD ADALBERT EMIL (1848-1918)

Znawca krwawnicowatych i wybitny dendrolog

Urodził się 12 lutego 1848 roku w Zastrużu (Sasterhausen) koło Strzegomia (Striegau), w rodzinie rolnika Wilhelma Koehne i jego żony Berthy, z domu Prömmel. Uczęszczał do Królewskiego Francuskiego Gimnazjum w Berlinie, później, od roku 1865 roku, studiował nauki przyrodnicze i matematykę na Uniwersytecie Berlińskim, uzyskując w lipcu 1869 roku stopień doktora filozofii na podstawie pracy „Blütenentwicklung bei den Compositen” o rozwoju kwiatów u roślin z rodziny złożonych.

W latach 1869-70 odbywał służbę wojskową w 1. Regimentzie Grenadierów w Berlinie. Służbę tę przedłużył wybuch wojny francusko-pruskiej, podczas której został ciężko ranny w sierpniu 1870 roku pod Gravelotte i bardzo długo wracał do zdrowia. W roku 1872 zdał egzamin pro facultate docendi i rozpoczął pracę w Szkole Rzemiosła Friedricha Werdera w Berlinie, skąd w roku 1880 jako starszy nauczyciel przeniesiony został do Falk-Realgymnasium. Z kuzynką Conradiną Prömmel, z którą ożenił się w roku 1874, miał dwie córki i syna Wenera, znanego geologa.

W botanice Koehne zasłynął jako monograf rodziny krwawnicowatych (Lythraceae). Opisał tę w dużej mierze tropikalną rodzinę w szeregu starannie przemyślanych prac, zaś w roku 1903 w dziele „Das Pflanzenreich” zamieścił jej monografię, do której uzupełnienia publikował jeszcze w latach 1907 i 1908. Począwszy od „Deutsche Dendrologie” z roku 1893 pisał wiele na temat drzew, przy czym szczególnie upodobał sobie dwie podrodziny różowatych: jabłkowe (Pomoideae) i śliwowe (Prunoidae). Wydawane przez niego „Herbarium dendrologicum” ukazało się w latach 1896-1905 w 565 numerach. Dziełem tym zasłużył sobie na godność

członka honorowego Niemieckiego Towarzystwa Dendrologicznego, w którym przez wiele lat pełnił obowiązki wiceprezesa.

Poza botaniką Koehne zasłużył się również jako redaktor czasopisma „Botanische Jahresbericht” w latach 1883-1897, redaktor piątego wydania dzieła „Bilderatlas des Pflanzenreichs” Willkomm i autor cenionych podręczników szkolnych. Wielokrotnie wznawiano jego „Repetitionstabellen für den zoologischen Unterricht an höheren Lehranstalten” wydane po raz pierwszy w latach 1878-79, zaś w roku 1901 ukazało się jego „Pflanzenkunde”. We wszystkich tych pracach Koehne dał się poznać jako utalentowany rysownik, jednak jego talent osiągnął szczyty mistrzostwa w zachowanym w rękopisie atlasie krwawnicowatych.

Poza wspomnianym wyżej Niemieckim Towarzystwem Dendrologicznym Koehne był też współzałożycielem i aktywnym członkiem Niemieckiego Towarzystwa Botanicznego, który nadzorował jego publikacje, a także Botanische Verein der Provinz Brandenburg, w którego władzach zasiadał w latach 1893-1900 i 1909-1915. Od 1875 roku był ponadto członkiem Naturforschender Gesellschaft in Berlin, od 1887 – członkiem Deutsche Gartenbau-Gesellschaft, a w roku 1892 przyjęty został w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników.

W roku 1913 przeszedł na emeryturę i zamierzał całkowicie poświęcić się pracy naukowej, ale obok ischiasu poważną przeszkodą w realizacji tych zamierzeń stały się też dolegliwości sercowe i coraz słabsze oczy. Gdy nie pozwalały mu już one na studiowanie szczegółów budowy kwiatów, szukał rozrywki w rysowaniu krajobrazów. Ostatnim radosnym wydarzeniem w jego życiu były uroczystości obchodzone w lutym 1918 roku w kręgu kolegów botaników jego 70. urodziny. W ciągu lata tegoż roku stan jego zdrowia uległ znacznemu pogorszeniu i 12 października zmarł w Friedenau koło Berlina.

Już F. Mueller i O. Kuntze na jego cześć opisanym przez siebie nowym rodzajom nadali nazwy *Koehnea* (Lythraceae) i *Koehneago* (Rubiaceae), które potem okazały się synonimami rodzajów *Nesaea* i *Euosmia*. Później Urban nowemu rodzajowi z rodziny złożonych z Kuby nadał nazwę *Koehneola*, a S. A. Graham, H. Tobe i P. Baas – nowemu rodzajowi z rodziny krwawnicowatych z Madagaskaru nazwę *Koehneria*. Poza tymi nazwami jego koledzy zadedykowali mu również trzy nazwy gatunkowe roślin z rodziny krwawnicowatych: *Ammannia koehnei* Britton, *Cuphea koehneana* Rosa i *Lagerstroemia koehneana* K. Schummel. Jego zielnik dendrologiczny zachował się w zbiorach Ogrodu Botanicznego w Berlinie-Dahlem.

Ważniejsze publikacje: Bemerkungen über die Gattung *Cuphea*. *Bot. Zeitung* 31, 1873; Lythraceae. *Flora Brasiliensis* 13, 1877; Repetitionstabellen für den zoologischen Unterricht an höheren Lehranstalten. 2 H. Berlin 1878-79; Über die Entwicklung der Gattungen *Lythrum* und *Peplis* in der palaearktischen Region. *Verh. Bot. Ver. Prov. Brandenburg* 22, 1880; Lythraceae monographice describuntur. *Bot. Jahrb.* 1-7, 1881-86; Lythraceae. W: Buchenau. Reliquiae Rutenbergianae. *Abh. Naturwiss. Ver. Bremen* 7, 1882; The Lythraceae of the United States. *Botanical Gazette* 10, 1885; Beschreibende Botanik. W: A. Hansen, E. Koehne, Die Pflanzenwelt, enthaltend die Formengliederung, Lebenserscheinungen und Gestaltungsvorgänge im Gewächreich. Stuttgart 1887; Die Gattungen der Pomaceen. Wissenschaftliche Beilage zum Programme Nr. 95 des Falk-Realgymnasiums. Berlin 1890; Lythraceae. W: A. Engler. Die natürliche Pflanzenfamilien 3. Leipzig 1892; Deutsche Dendrologie. Kurze Beschreibung der in Deutschland im Freien aushaltenden Nadel- und Laubholzgewächse zur schnellen und sicheren Bestimmung der Gattungen, der Arten und Abarten und Formen. Stuttgart 1893; Seltene, kritische und neue Gehölze. *Mitt. Deutsch. Dendr. Ges.* 3, 1894; *Philadelphus*. *Gartenflora* 45, 1896; Über das Vorkommen von Papillen und oberseitigen Spaltöffnungen auf Blättern von Laubholzgewächse. *Mitt. Deutsch. Dendr. Ges.* 8, 1899; Lythraceae novae. *Bot. Jahrb.* 29, 1901; Pflanzenkunde für den Unterricht an höheren Lehranstalten. Bielefeld und Leipzig 1901; Lythraceae. W: A. Engler. Das Pflanzenreich 17. Leipzig 1903; Zur Kenntnis der Gattung *Philadelphus*. *Mitt. Deutsch. Dendr. Ges.* 13, 1904; Über *Forsythia*. *Gartenflora* 55, 1906; Lythraceae. Nachträge. *Bot. Jahrb.* 41, 1908; Neue oder noch wenig bekannte Holzgewächse (*Ulmus*, *Rubus*, *Rosa*, *Prunus*, *Robinia*, *Rhus*, *Evonymus*, *Syringa*, *Fraxinus*, *Lonicera*). *Mitt. Deutsch. Dendr. Ges.* 19, 1910; Die geographische Verbreitung der Kirschen, *Prunus* Subg. *Cerasus*. *Ibid.* 21, 1912; Die Gattung *Pygeum* Gaertn. *Bot. Jahrb.* 51, 1915; Zur Kenntnis von *Prunus* *Grex Calycopadus* und *Grex Gymnopadus* Sect. *Laurocerasus*. *Ibid.* 52, 1915; Die Kirschenarten Japans. *Mitt. Deutsch. Dendr. Ges.* 26, 1917.

Źródła: Harms H., *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 36, 1918, s. 73-81 (portret, bibliografia); Pax F., *Jber. SGVK* 96, 1919, Nekrologe, s. 36-37.

KÖHLER JOHANN CHRISTIAN GOTTLIEB (1759-1833)

Znawca karkonoskich owadów i jeżyn

Urodził się 30 lipca 1759 w Płóczkach (Görisseifen) koło Lwówka Śląskiego (Löwenberg). Jego ojciec, Christian Köhler, zajmował się wyrobem adamaszku, później zaś został kantorem i organistą. Jedyny z szóstki dzieci syn, który przeżył, z woli ojca miał zająć się wyrobem adamaszku, w związku z czym już w wieku 10 lat rozpoczął naukę zawodu i po trzech latach został czeladnikiem. Ponieważ jednak garnął się do nauki i chciał zdobyć wykształcenie, ojciec wysłał go w roku 1772 do kierowanej przez

rektora Bachsteina szkoły łańciskiej w Wieży (Nieder-Wiesa) koło Gryfowa (Greiffenberg). Gdy w rok później ojciec zmarł, Köhler zdany był na niewielką schedę po nim i łaskę ewentualnych dobroczyńców, jednakże od dzieciństwa nawykł do oszczędności i niewielkich wymagań, mógł więc bez większych przeszkód kontynuować naukę.

Z bardzo dobrym świadectwem w roku 1778 wyjechał do Jeleniej Góry (Hirschberg), gdzie rozpoczął naukę w gimnazjum kierowanym przez rektora Bauera. Po pięciu latach rozpoczął studia na Uniwersytecie w Halle, które z braku pieniędzy przerwał po dwóch i pół roku. Przez 10 kolejnych lat pracował jako nauczyciel domowy, 9 miesięcy był też pomocnikiem pastora w Mysłowie (Seitendorf) koło Miedzianki (Kupferberg), jednak, choć jego praca na stanowisku tym została oceniona wysoko, jego starania o posadę pastora nie przyniosły oczekiwanego rezultatu. W styczniu 1796 roku został rektorem szkoły w Kowarach (Schmiedeberg).

Jeszcze w tym samym roku poznał →pastora Weigla z Leszczyńca (Haselbach), który zainteresował go botaniką i entomologią. Zainteresowaniom tym sprzyjały zarówno okolice samych Kowar, jak i pobliskie Karkonosze oraz ogród hrabiego Redena w Bukowcu (Buchwald), w którym rosło wiele egzotycznych roślin. Aż do późnej starości wędrował Köhler po bliższych i dalszych okolicach gromadząc zwłaszcza zbiory owadów, które Weigel wykorzystał do sporządzenia spisu owadów występujących na Śląsku. W zbiorach Köhlera dominowały chrząszcze, błonkoskrzydłe, muchówki i motyle, z których wiele gatunków opisał po raz pierwszy z obszaru Śląska, a niektóre były nowymi dla nauki. Poza tym zbierał niektóre pluskwiaki i prostoskrzydłe, a także ważki, które pomagał mu oznaczać →Charpentier. Przez szereg lat wraz z chirurgiem z Cieplic (Warmbrunn), Mangerem, zbierał małe chrząszcze z rodzaju *Stenus*, jednak napisana przez niego monografia tego rodzaju pozostała w rękopisie. Jego odkrycia w obrębie rodziny pilarzowatych (Tenthredinoidea z rzędu błonkoskrzydłych) wykorzystał Klug w swej monografii tej rodziny.

Na wniosek Sekcji Entomologicznej Śląskie Towarzystwo Kultury Ojczystej nadało mu w roku 1810 godność członka honorowego, co zachęciło go do przesłania towarzystwu komunikatu na temat odkrytego przez siebie nowego gatunku owada – *Ptinus bicristatus*. Zbyt ostre oceny tego komunikatu były przyczyną tego, że nie przesłał już nigdy towarzystwu żadnych innych materiałów. Jako botanik zasłynął dzięki swym badaniom jeżyn (na jego cześć Weihe i →Nees von Esenbeck nazwali jeden z ich gatunków – *Rubus koehleri*) oraz roślin trujących, którym poświęcił wydane w latach 1811-14 w Jeleniej Górze i Kowarach dwie części pracy „Schlesische

Giftflora oder die schlesische Giftpflanzen zur Verminderung des menschlichen Elends, beschrieben und mit natürlichen, abgetrockneten Pflanzen begleitet”.

Jeszcze w roku 1829, mając już 70 lat, chętnie wyruszał na niedalekie wycieczki, ale w roku 1830 zaczął chorować i tylko dzięki staraniom swego syna, lekarza, zawdzięczał powrót do zdrowia. Z początkiem 1833 roku znów podupadł na zdrowiu, już w styczniu zrezygnował ze stanowiska rektora, a 24 października zmarł.

Źródła: Letzner C. W., Zeitschr. f. Entom. 12, 1858, s. 15-24; Pax-Pflanzenwelt, s. 11.

KOLBENHEYER KARL

(1841-1901)

Meteorolog, geograf, botanik, badacz Tatr i Beskidów

Urodził się 28 maja 1841 roku w Bielsku (Bielitz). Studiował filologię klasyczną w Wiedniu i Jenie, potem zaś pracował jako nauczyciel łaciny i greki w Lewoczy na Spiszu. Gdy wprowadzono tam we wszystkich szkołach język węgierski jako język nauczania, przeniósł się w roku 1868 do Gimnazjum w Cieszynie (Teschen), a dwa lata później do nowo utworzonego Gimnazjum Państwowego w Bielsku, gdzie obok łaciny i greki prowadził też zajęcia z geografii oraz historii naturalnej.

Zajmował się botaniką, meteorologią, klimatologią oraz geografiami. Zasłynął przede wszystkim jako badacz i znawca Tatr, które po raz pierwszy odwiedził w roku 1861 na zaproszenie barona Eichborna, ówczesnego właściciela Zakopanego. Zachwycony urodą Tatr, przez szereg lat prowadził na ich obszarze barometryczne i trygonometryczne pomiary wysokości, pomiary temperatury wód w źródłach i stawach oraz temperatury powietrza w jaskiniach, ob-

serwacje i pomiary meteorologiczne, a także obserwacje botaniczne, m.in. nad zasięgiem wysokościowym różnych gatunków drzew i krzewów, a prócz tego zajmował się również dziejami badań naukowych Tatr. Od roku 1873 starał się zorganizować sieć stacji meteorologicznych na obszarze Tatr.

Spośród jego licznych publikacji o Tatrach największą rolę w popularyzacji turystyki tatrzańskiej odegrał i najbardziej ceniony był przewodnik „Die Hohe Tatra”, który w latach 1876-1898 doczekał się 10 wydań oraz edycji w języku węgierskim, powstałej w współpracy Kolbenheyera z Pálem Kovácsem (*A Magas Tátra*. Teschen 1882). Kolbenheyer był też autorem map Tatr, które dołączane były do kolejnych wydań przewodnika lub też publikowane były oddzielnie (*Karte der Hohen Tatra mit den nächsten Voralpen 1:100 000*, Késmárk 1876, Breslau 1891; *Die Hohe Tatra mit der nächsten Umgebung 1:133 333*, Teschen 1884, 1891, 1898). Choć oparte były one na austriackich mapach wojskowych, zawierały zawsze wiele poprawek i uzupełnień. Od roku 1872 badania Kolbenheyera wspierała Komisja Fizjograficzna Akademii Umiejętności w Krakowie, która dwa lata później przyjęła go w poczet swoich członków.

Drugim obszarem pracy badawczej Kolbenheyera były Beskidy i Śląsk Cieszyński. W roku 1873 założył w Bielsku kierowaną przez siebie stację Centralnego Instytutu Meteorologicznego. Drugą taką stację założył w roku 1897 przy schronisku na Szyn-dzielni (Kamitzer Platte).

Kolbenheyer uważał się za Niemca, jednak znał doskonale język polski oraz węgierski i był przychylnie nastawiony zarówno do Polaków, jak i Węgrów. Choć spotykał się niekiedy ze strony Niemców z zarzutami polonizacji i madziaryzacji nazw tatrzańskich, a ze strony Polaków i Węgrów – z zarzutami ich germanizacji, nikt nie kwestionował jego wybitnych zasług w badaniach Tatr, toteż cieszył się uznaniem i szacunkiem wśród wszystkich trzech nacji. Był postacią dobrze znaną w Zakopanem, do którego przyjeżdżał jeszcze w ostatnich latach swego życia, gdy był już na wpół niewidomy i stale musiała mu towarzyszyć jego córka. Zmarł 1 lutego 1901 roku w Bielsku.

Ważniejsze publikacje: Vorarbeiten zu einer Flora von Teschen und Bielitz. *Verh. Zool. Bot. Ges. Wien* 12, 1862; Beiträge zur Kenntnis der Hohen Tatra. *Peterm. Mitt.* 19, 1873; Wycieczka w Tatry w sierpniu 1872 roku. *Sprawozd. Kom. Fizjogr.* 8, 1874; Zur Geschichte der Tatraforschungen. *Jahrb. Ung. Karpathenver.* 1, 1874; Zusammenstellung der gemessenen Knieholzgrenzen. *Ibid.*; Zakopane und seine Umgebung. *Ibid.* 2., 1875; Die Hohe Tatra. Teschen 1876; Beobachtungen der meteorologischen Station in Bielitz. *Programm des Staatsgymnasiums in Bielitz auf das Jahr 1878, 1881, 1882, 1878-82*; Ein Abenteuer beim grünen See. *Karpathen Post* 1, 1880; Zur Klimatologie der

Hohen Tatra. *Ibid.* 11; Über Quellen- und Seen-Temperaturen in der Hohen Tatra. *Jahrb. Ung. Karpathenver.* 7,9, 1880-82; Pomiary barometryczne w Tatrach wykonane w latach 1876-1880. *Sprawozd. Kom. Fizjogr.* 16, 1882; Klimatologie der hohen Tatra. *Programm des Staatsgymnasiums in Bielitz*, 1883; Zur Kenntnis der Belair Tropfsteinhöhle. *Zipser Bote* 36, 1883; Meteorologische Beobachtungen in Javorina. *Jahrb. Ung. Karpathenver.* 10-12, 1883-85; Gang der Wärme in Bielitz. *Programm des Staatsgymnasiums in Bielitz*, 1884; Die Tatraspitze und ihre Umgebung. *Jahrb. Ung. Karpathenver.* 13, 1886; Meine erste Tatrareise. *Karpathen Post* 17, 1886; Die klimatische Verhältnisse des Herzogthums Schlesien. *Mitt. Geogr. Ges. Wien* 31-32, 1888-89; Von Höhlenhain über den Sattel nach Javorina. *Zipser Bote* 5, 1889; Auf die Javorinaer Siroka. *Ibid.* 29, 1889; Adalékok a Magas Tátra nomenklaturájához. *Turisták Lapja* 6, 1890; Die klimatischen Verhältnisse der Zentral-Karpathen und ihrer Umgebung. *Jahrb. Ung. Karpathenver.* 17, 1890; Die Temperatur-Verhältnisse von Zakopane. *Meteor. Zeitschr.* 9, 1892; Veränderlichkeit der Tagestemperatur. *Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien* 101, 1892; Beim Fisch-See (7. August 1861 und 7. August 1891). *Zipser Bote* 3-4, 1892; Über den Luftdruck und die Temperatur von Kesmark. *Jahrb. Ung. Karpathenver.* 19, 1892; Über die Abnahme der Tiefe und Grösse der Tatra-Seen. *Zipser Bote* 12, 1894; Führer durch den Beskiden. Bielitz 1899.

Źródła: Anonim, Deutsches Rundschau für Geographie 23, 1901, s. 282; Anonim, Przegląd Zakopiański 6, 1901, s. 46; Heiduk-Lexikon 3, 2000, Nachträge, s. 317; ÖBL 4, Lief. 16, 1966, s. 77; Paryski-Paryska, s. 532-533; Slovenský Biografický Slovník 3, Martin 1989, s. 139-140; portret ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. IF 4350.

KÖLBING FRIEDRICH WILHELM (1803-1850)

Badacz flory Łużyc i okolic Koźła

Pochodził ze starego rodu znanego w Miśni od XV w. Urodził się 4 września 1803 roku w Neuwied koło Koblencki, jako syn Friedricha Ludwiga Kölbinga, nauczyciela, który pracował wcześniej w Niskiej (Niesky) koło Zgorzelca (Görlitz), zaś w roku 1835 został biskupem wspólnoty Braci Morawskich (Herrnhutów), i jego żony Fryderyki Luizy, z domu Reichel. W wieku 5 lat przeprowadził się z rodzicami do Niesky, gdzie jego ojciec został skierowany jako inspektor tamtejszych zakładów wychowawczych. Po ośmiu latach nauki w zakładzie dla chłopców w Niskiej przeniesiony został w roku 1816 do tamtejszego Pädagogium. W tym samym roku przyjęty został do wspólnoty chłopców (Knabenchor), rok później zaś stał się członkiem gminy i przystąpił do pierwszej wiecerzy eucharystycznej.

W tym czasie interesował się już literaturą klasyczną, naukami przyrodniczymi i matematyką, nadrabiając braki w uzdolnieniach pilnością i pracowitością. Sam pisał o tym po latach: „Nie urodziłem się,

Allgemeine botanische Zeitung.

Nro. 13. Regensburg, am 7. April 1837.

I. Original-Abhandlungen.

Ueber einige Eigenthümlichkeiten der oberschlesischen Flora; von F. W. Kölbing in Gnadenfeld.

Obleich es gewiss nur wenige Provinzen in Deutschland gibt, deren Floren so gründlich untersucht und durch gediegene Werke so hinlänglich bekannt wären, als es die Flora von Schlesien seit den schätzbaren Arbeiten von Günther, Grabowsky und Wimmer ist, so dass es fast unmöglich erscheint, in diesem Lande noch etwas Neues zu entdecken — wenigstens ist es mir bei längerem Aufenthalt in Oberschlesien bisher noch nicht gelungen — und ich also mit den nun folgenden Angaben, obgleich sie fast lediglich auf eigenen Untersuchungen beruhen, keinen Anspruch darauf machen kann, etwas Neues mitzuthellen, so hoffe ich doch, dass sie nicht ganz ohne Interesse seyn werden, indem sie die Eigenthümlichkeiten eines einzelnen Theiles herausheben, welche bei einer Flora der ganzen Provinz weniger klar hervortreten können. Doch muss ich im Voraus bemerken, dass ich, obgleich im Besitz einiger Specialfloren aus anderen Theilen des Landes, doch

Flora 1837. 13. N

by być uczniem. Uświadomiłem to sobie już jako uczeń, porównując siebie z bardziej utalentowanymi kolegami. Nie miałem ani szczególnie dobrej pamięci, ani też nie byłem zanadto pojętny. Przyswojenie sobie każdej rzeczy kosztowało mnie wiele czasu i trudu. I tak jest za mną do dziś.”

Pilność towarzyszyła mu również w Pawłowiczkach (Gnadenfeld) koło Koźła (Cosel), gdzie w roku 1822 rozpoczął naukę w przeniesionym do tej miejscowości w roku 1818 z Niskiej Seminarium Teologicznym Herrnhutów. Szczególnie bliska więź połączyła go tutaj z Johannesem Plitem, inspektorem seminarium i jego przyszłym teściem, który rozbuździł w nim zamiłowanie do studiów teologicznych.

Duży wpływ na rozwój jego zainteresowań wywarł tu też miejscowy nauczyciel → Jean Marc Antoine Mettetal, botanik-amator, który chętnie wyruszał ze studentami seminarium na wycieczki przyrodnicze. Obszar prowadzonych przez nich badań rozciągał się od Góry św. Anny na północ do Hulczyna (Hlučín, Hultschin) na południu i od Rud (Rauden) na wschodzie do Fulsztajnu (Fulštejn, Füllstein) na zachodzie. W roku 1823 Kölbing dokonał sensacyjnego odkrycia zbiorowisk „roślin stepowych” na gipsowych wzgó-

rzach koło Kozłówek (Kösling) i Dzierzysławia (Dirschel) w pobliżu Kietrza (Katscher). W tym samym czasie rozpoczął on również gruntowne badania torfowisk nad Ciskiem (Gross-Neukircher Wasser), gdzie odkrył glacialny relikw – skalnicę torfowiskową (*Saxifraga hirculus* L.). Poza tym odkrył też występowanie cieszynianki wiosennej (*Hacquetia epipactis* (Scop.) DC.) i żywca gruczołowatego (*Dentaria glandulosa* W. et K.) koło Hulczyna. Podsumowaniem wszystkich tych odkryć był zestawiony przez niego w roku 1824 pierwszy spis flory okolic Pawłowiczek, który obejmował 772 gatunki roślin.

Ukończywszy w roku 1824 naukę w seminarium, rozpoczął Kölbing pracę w zakładzie wychowawczym dla chłopców w Niskiej, rok później przeniesiony został do tamtejszego Pädagogium, zaś w roku 1832 został diakonem i wrócił do Pawłowiczek jako nauczyciel. Obok pracy w seminarium nadzorował tu również budowę sali zgromadzeń i sprawował opiekę duszpasterską nad wspólnotą braci stanu wolnego (ledige Brüderchor). Powrócił też do wycieczek botanicznych, w których, poza Mettetalem, aptekarzem Christianem Gottfriedem Wetschky i jego synem Gustavem, brali udział studenci seminarium, a wśród nich także młodszy brat Kölbinga, Rudolf, późniejszy misjonarz w południowej Afryce. Kölbing utrzymywał też żywe kontakty z wieloma mieszkającymi na obszarze Górnego Śląska florystami, wśród których byli m.in. nauczyciele → Schramm z Głubczyc (Leobschütz) i → Kelch z Raciborza (Ratibor) oraz agronom → Mayer z Wielkich Hieralic (Velké Heraldice, Gross-Herlitz) koło Opawy (Opava, Troppau) i aptekarz Fincke z Opola (Oppeln).

Ponieważ zarówno pierwszy spis flory okolic Pawłowiczek z roku 1824, jak i drugi (“Flora des östlichen Vorlandes der Sudeten, zwischen der Oder, der Oppa und Hotzenplotz”) z roku 1838, obejmujący już 1001 gatunków, nie ukazały się drukiem, jedynym owocem pracy botaników z Pawłowiczek był artykuł Kölbinga opublikowany w roku 1837 na łamach ukazującego się w Regensburgu czasopisma „Flora”. W latach 1828-1829 Kölbing wydał ponadto pracę o florz Górnych Łużyc, w której wykorzystał m.in. rękopisy → J. B. Albertiniego, biskupa Kościoła Braci Morawskich, badacza występujących na Łużycach roślin zarodnikowych, oraz krytyczny spis roślin występujących na obszarze Górnych Łużyc.

Rok 1838 przyniósł w jego życiu wiele zmian: awansował na inspektora Seminarium Teologicznego w Pawłowiczkach i ożenił się z Augustą Plitt, z którą miał trzech synów – Paula, Wilhelma oraz Gerharda. W roku 1846 przeniesiony został jako kaznodzieja i duszpasterz wspólnoty żonaty (Ehechor) z Pawłowiczek do Kleinwelka koło Budziszyna, zaś dwa lata później został prezbiterem i na wniosek synodu wybrany został na członka Departamentu Pomocni-

czego oraz Departamentu Wychowania Unitäts-Älteste-Konferenz w Berthelsdorfie koło Herrnhut. Przybył tam wraz z rodziną jesienią 1848 roku i z zapalem wziął się do pracy, która, jak okazało się później, w straszliwym tempie wyczerpała jego siły. Wiosną 1850 roku, po powrocie z Kleinwelka, gdzie odwiedzał swych byłych podopiecznych, zaczęła dokuczać mu choroba, którą określono jako atakującą system nerwowy gorączkę reumatyczną. Wskutek tej choroby zmarł w Berthelsdorfie wieczorem 24 maja 1850 roku, mając niespełna 47 lat.

Ważniejsze publikacje: Flora der Ober-Lausitz oder Nachweisung der daselbst wildwachsenden phanerogamen Pflanzen, mit Einschluss der Farnkräuter. Görlitz 1828; Kritisches Verzeichniss der Pflanzen, welche in K. Chr. Oettels Flora der Ober-Lausitz aufgeführt werden, aber in neueren Zeiten nicht beobachtet worden sind. *Neues Lausitzisches Magazin* 8, 1829; Über einige Eigenthümlichkeiten der oberschlesischen Flora. *Flora* 20, 1837 (na il. strona pierwsza); Einige Bemerkungen über die Flora der Oberlausitz bei Gelegenheit von Rabenhorsts *Flora Lusatie* und Wimmers *Flora von Schlesien*. *Ibid.* 25, 1841.

Źródła: Dienerblatt, Archiv der Brüder-Unität zu Herrnhut, sygn. Dbl. Kölbng, F. W.; Nachrichten aus der Brüdergemeinde, H. 1, 1851, s. 28-44; Pax-Pflanzenwelt, s. 12; Reichelt W., Familie Kölbng, Herrnhuter aus Alt-Meissen, *Mitteilungen des Roland* 16, Nr 5/7, 1931, s. 21-22; Roy H., Das theologische Seminar der Brüdergemeine in Gnadefeld, w: Gnadefeld: Gedenkblätter zur 150 Jahrfeier der Ortsgründung, Oppeln 1932, s. 40-42; Schubert K., Die Flora von Gnadefeld, *ibid.*, s. 59-62; Syniawa M., Botanicy z Pawłowiczek, *PGŚ* 29, 2002, s. 14-15; Torcka-Erforschung.

KOLENATI FRIEDRICH ANTON

(1812-1864)

Wybitny entomolog i chiropterolog, badacz Kaukazu i Jesioników

Urodził się 12 kwietnia 1812 roku w Pradze. Już w dzieciństwie zbierał okazy przyrodnicze, gdy jednak przyszło do wyboru kierunku studiów, zdecydował się na medycynę. Uzyskawszy w roku 1836 na podstawie pracy „De Hypertrophia cordis, adnexa exploratione acustica physiologica praecordiali nec non morbi historia clinica” stopień doktora medycyny na praskim uniwersytecie, przez pewien czas był praktykującym lekarzem, który w wolnych chwilach zajmował się badaniami entomologicznymi, wkrótce jednak porzucił praktykę i został asystentem przy katedrze botaniki.

W roku 1842 wyjechał do Rosji, gdzie został asystentem w Cesarskiej Akademii Nauk w Petersburgu. Już wkrótce nadarzyła mu się okazja wzięcia udziału w wyprawie naukowej, której celem było badanie Kaukazu. Skwapliwie wykorzystując tę okazję, ze-

brał na obszarach Kaukazu dużą kolekcję owadów i wspinał się na szczyt Kazbeku.

Gdy w roku 1845 wrócił do Czech, habilitował się w Pradze w dziedzinie botaniki, zoologii specjalnej i medyczno-farmaceutycznej oraz w dziedzinie krytalografii. Kolejne lata poświęcił na opracowanie zbiorów z Kaukazu i monograficzne opracowanie rzędu chruścików (Trichoptera). Burzliwy rok 1848 był dla niego rokiem obfitującym w wydarzenia. Wstąpił wówczas do praskiego legionu akademickiego, założył studenckie towarzystwo przyrodnicze „Lotos”, wszedł w skład praskiej delegacji do Wiednia, a zarazem, wskutek nieporozumień, został wplątany w bardzo różnie opisywane przez jego biografów wydarzenia natury politycznej, które miały decydujące znaczenie dla jego dalszej przyszłości.

Kolejny rok wiązał się z kolei z kilkukrotną zmianą miejsca pracy. Najpierw przeniesiony został na stanowisko asystenta katedry mineralogii i zoologii w Instytucie Politechnicznym w Pradze, potem, bez wątplenia wskutek ciężących na nim podejrzeń, na stanowisko nauczyciela historii naturalnej na Małej Stranie, a w końcu do Brna, gdzie został profesorem zwyczajnym zoologii, botaniki, mineralogii, geognozji i paleontologii w tamtejszym Instytucie Technicznym, w którym pracował do końca życia. Zdobył tu sobie dużą popularność wśród uczniów, którzy chętnie chodzili na jego okraszane z reguły żartami i anegdotami zajęcia.

Począwszy od roku 1851 coraz większą uwagę poświęcał nietoperzom i już wkrótce zyskał sobie renomę jednego z najwybitniejszych chiropterologów europejskich. Poza monografiami poświęconymi nietoperzom z obszaru całej Europy opublikował też wiele artykułów o nietoperzach Śląska i Moraw, tablice do ich oznaczania, a prócz tego szereg cenniejszych prac na temat pasożytujących na nietoperzach owadów. W uznaniu zasług dla nauki przyjęty został w poczet członków m.in. Academie Nationale Agri-

cole w Paryżu, Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników, Cesarskiego Towarzystwa Przyrodniczego w Moskwie, Cesarskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Petersburgu i Niemieckiego Towarzystwa Geologicznego, odznaczenia państwowe nadali mu władcy Saksonii i Brunszwiku, a medale zasługi dla nauki – władcy Weimaru i Wittenbergii.

Od roku 1852 Kolenati prowadził systematyczne badania zoologiczne, botaniczne i geologiczne w Jesionikach, spędzając każdego roku pewien czas na Pradziadzie (Praděd, Altvater), gdzie wynajmował pasterski szałas. Miał przy tym nadzieję, że czyste górskie powietrze pozwoli mu uporać się z trapiącymi go dolegliwościami, faktycznie jednak cierpiał na wolno rozwijającą się, nieuleczalną chorobę żołądka. Latem 1864 roku wyjechał jak co roku w Jesioniki, spotkał się z przyjaciółmi w zajeździe w Szumperku, zaś kilkanaście dni później, 17 czerwca, zmarł w swym szałasie na Pradziadzie. Znalezione tam ciało Kolenatego pogrzebane zostało na cmentarzu w Małej Morawce (Malá Morávka, Klein-Mohrau). Trzy lata później na jego grobie postawiony został pomnik ufundowany przez założone przez niego towarzystwo „Lotos”.

Uważany jest powszechnie za najwybitniejszego zoologa czeskiego pierwszej połowy XIX wieku. Jego nazwisko upamiętnione zostało w zoologii m.in. w nazwach *Atractotomus kolenatii* (Flor), *Deltocephalus kolenatii* Fieber, *Kalmanius kolenatii* (Stonedahl), *Notaspis kolenatii* J. Muller, *Nycteribia kolenatii* Theodor et Moscona, *Onychiurus (Protaphorura) kolenatii* W. Hammer, *Psallus kolenatii* Flor, *Tribax kolenatii* de Chaudoir i *Zygops kolenatii* Schönherr. W botanice upamiętnia je *Hieracium kolenatii* (Naegeli et Peter) Kemularia-Nathadze, *Senecio kolenatianus* C. A. Meyer, *Campanula kolenatiana* C. A. Meyer ex Ruprecht i *Saxifraga kolenatiana* Regel. Oddział Entomologiczny Muzeum Narodowego w Pradze posiada do dziś w swoich zbiorach jego kolekcję chrzączek. Fragmenty jego zbiorów i zachowanego w rękopisach dorobku naukowego znajdują się poza tym w Instytucie Zoologicznym Uniwersytetu w Brnie.

Ważniejsze publikacje: Die Verwandlungs-Geschichte der Seiden-Raupe. Prag 1840; Zootomische Beobachtungen über die asiatische gestreifte Hyäne und andere reissende Tiere. *Bull. Phys. Math. Acad. St. Petersburg* 4, 1845; Die Ersteigung des Kasbek nebst geologischen Erläuterungen über die bis jetzt entdeckten Gletscher im Kaukasus. *Ibid.*; Meletemata entomologica I. Insecta Caucasi cum distributione geographica. Coleopterorum pentamera carnivora. II. Hemiptera Caucasi. Tesseratomidae. III. Brachelytra Caucasi cum distributione geographica adnexis Pselaphinis, Scydmaenins, Notoxidibus et Xylophagis. IV. Hemiptera Caucasi. Pentatomidae. V. Insecta Caucasi. Coleoptera, Dermaptera, Lepidoptera, Neuroptera, Mutillidae, Aphaniptera, Anoplura. Petropoli 1845-46; Versuch einer systematischen

Anordnung der in Grusien einheimischen Reben, nebst einem ökonomisch-technischen Anhang. *Bull. Soc. Nat. Moscou* 19, 1846; Über einige russische Oedemeriden. *Ibid.* 20, 1847; Der Gletschergast (*Boreus hiemalis*). *Bull. Phys. Math. Acad. St. Petersburg* 5, 1847; Genera et species Trichopterorum. Pars prior. Heteropalpoidea. *Abh. Kgl. Böhm. Ges. Wiss.* 5. F. 6, 1848; Dr. Kolenati's naturhistorische Reise nach dem Hradschin. *Slawische Centralblätter* 65, 67-75, 1848; Beiträge zur Naturgeschichte der Fledermäuse. *Lotos* 1, 1851; Geognostische Karte der Umgebung von Brünn, 1: 20 000. Brünn 1852; Die Mineralien Mährens und Österreichisch-Schlesiens, deren Fundorte und ökonomisch-technische Verwendung. Brünn 1854; Elemente der Krystallographie. Brünn 1855; Zoologie für Lehrende und Lernende, fasslich nach dem gegenwärtigen Stande der Wissenschaft bearbeitet. Brünn 1855; Europa's Chiroptern. I. Synopsis der Europäischen Chiroptern. II. Beschreibung der Europäischen lebenden Chiroptern. *Allg. Deutsche Naturhist. Zeitung N. F.* 2, 1856; Ein neue mährische Nycteribia. *Verh. Zool. Bot. Ver. Wien* 6, 1856; Bestimmungstabelle für die in Mähren und Schlesien heimischen Fledermäuse. *Mitt. Mähr. Schl. Ges.* 5, 1856; Beiträge zur Geschichte der europäischen Chiroptern. *Allg. Deutsche Naturhist. Zeitung N. F.* 3, 1857; Die Parasiten der Chiropteren. Dresden 1857; Synopsis prodroma der Flughautmilben (Pteroptida) der Fledermäuse. *Wien. Entom. Monatschr.* 1, 1857; Synopsis prodroma der Nycteribien. *Ibid.*; Synopsis prodroma der auf Vespertilionen Europa's lebenden Ceratopsyllen. *Ibid.*; Epizoa der Nycteribien. *Ibid.*; Meletemata entomologica. VI. Hemipterorum Heteropterorum Caucasi. Harpagocorisidae. VII. Homoptera stridulanti Caucasi adnexis nonnullis Arachnidibus. VIII. Coleopterorum Curculionides Caucasi et Vinicorum. Mosquae 1857-58; Zwei neue ostindische Philopteriden. *Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien.* 29, 1858; Analytische Tabelle der europäischen Fledermäuse. *Ibid.*; Eine für Österreichisch-Schlesien neue Fledermaus (*Vespertilio capacini*). *Lotos* 8, 1858; Synopsis prodroma der an Chiroptern als Epizoen vorkommenden Zecken, *Ixodida*. *Ibid.* 2, 1858; Synopsis prodroma der an Chiroptern als Epizoen vorkommenden Eimilben, *Sphaeronyssida* Kolenati. *Ibid.*; Synopsis prodroma der an Chiroptern als Epizoen vorkommenden Lausmilben, *Carida* Kolenati. *Ibid.*; Beiträge zu Österreichs Neuroptern-Fauna. *Ibid.*; Systematische Übersichts der Thysanuren. *Ibid.*; Reiseerinnerungen: I. Die Bereisung Hocharmeniens und Elisabethapols, der Schekinschen Provinz und des Kasbek in Central-Kaukasus. II. Die Bereisung Cirkassiens. Dresden 1858-59; Beiträge zur Kenntniss der Arachniden. *Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien.* 33, 35, 40, 1858-60; Systematisches Verzeichniss der dem Verfasser bekannten Phryganiden und deren Synonymik. *Wien. Entom. Monatschr.* 3, 1859; Genera et species Trichopterorum. Pars altera. Aequipalidae cum dispositione systematica omnium Phyanium. *Nouv. Mém. Soc. Imp. Nat. Moscou* 11, 1859; Naturhistorische Durchforschung des Altvatergebirges. Brünn 1859; Monographie der europäischen Chiroptern. Brünn 1860; Die Höhenflora des Altvaters. *Verh. Forstsect. Mähr. Schles.* 41, 1860; Die forstschädlichen Insekten. *Ibid.*; Einige neue Insekten-Arten vom Altvater. *Wien. Entom. Monatschr.* 4, 1860; Die Verhältnisse des Tierreiches. W. Kořistka. Mähren und Schlesien. Wien und Olmütz 1861; Entomologische Notizen vom Altvatergebirge. *Mitt. Mähr. Schles. Ges.* 31, 32, 34, 1862; Landwirtschaftlich-botanische Notiz aus den Sudeten. *Ibid.* 39, 1862; Beiträge zur Kenntniss

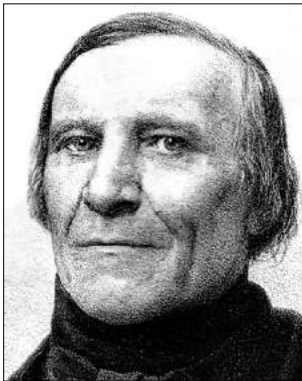
der Phtirio-Myiarien. Versuch einer Monographiae der Aphanipteren, Nycteriben und Strebliden. *Horae Societatis Entomologicae Rossicae* 2, 1863.

Źródła: Ficek-Slovník 3, 1979, s. 69-71; Flasar I., Prof. Dr. Friedrich Anton Kolenati, Olomouc 1965 (portret, bibliografia); Grumann-Handbuch, s. 453-454; Martínek J., Martínek M., Kdo byl kdo: Naši cestovatelé a geografové, Praha 1998, s. 238; Musil R., Sloupsko-šošůvské jeskyně: Jeskynný bludiště pod Bradinami, jeho historie a význam, Brno 2002, s. 34, 42, 43, 160, 165; Pax-Tierwelt, s. 3; Röhrich H., NDB 12, 1980, s. 160; Staněk-Mineralogie, s. 17-19; Wenzelides O., Heimatgeschichte 3, Troppau 1922, s. 86-87; Wurzbach-Lexikon 12, 1864, s. 316-319.

KOLLAR VINCENZ

(1797-1860)

Kustosz Cesarsko-Królewskiego Gabinetu Przyrodniczego w Wiedniu

Urodził się 12 stycznia 1797 roku w Krzanowicach (Kranowitz) koło Raciborza (Ratibor) w rodzinie rolnika. Do 10 roku życia uczęszczał do wiejskiej szkoły w swej rodzinnej miejscowości, pomagając zarazem swym rodzicom w pracy na roli. Poparty przez nauczyciela ubłagał ojca, by pozwolił mu dalej się uczyć, i w roku 1807 rozpoczął naukę w gimnazjum w Głubczycach (Leobschütz), gdzie szczególnie dobre wyniki osiągał w grece i naukach przyrodniczych. Zainteresowanie zoologią, a zwłaszcza entomologią, zawdzięczał w dużej mierze tamtejszemu nauczycielowi, profesorowi → Augustinowi Johannesowi Schrammowi.

W roku 1815 rozpoczął studia medyczne w Wiedniu, a ponieważ rodzice nie mogli go wesprzeć, sam musiał korepetycjami zarabiać na swoje utrzymanie. W roku 1817 poznał Franza Zieglera, opiekuna zbiorów entomologicznych Cesarsko-Królewskiego Gabinetu Przyrodniczego, którym kierował wówczas

Karl von Schreibers. Dzięki poparciu Zieglera otrzymał stypendium, które umożliwiło mu zajęcie się zbieraniem okazów dla Gabinetu. Tej pracy poświęcił się z takim zapałem, że całkowicie zaniedbał swoje studia medyczne, a w końcu zrezygnował z nich na rzecz swej ukochanej entomologii.

Gdy w roku 1819 Ziegler przeszedł na emeryturę, Kollarowi powierzono tymczasowo stanowisko opiekuna zbiorów entomologicznych, w roku 1824 awansował na nadzorcę zoologicznej części Gabinetu Przyrodniczego, zaś w roku 1835 – na piątego, i kilka miesięcy później – na drugiego kustosa. Pierwszą pracę naukową opublikował w roku 1821, jednak rozgłos przyniosła mu dopiero wydana w roku 1824 monografia chrząszczy z rodzaju *Chlamys*, którą oparł na bogatych zbiorach entomologicznych zebranych w latach 1818-23 przez przyrodników austriackich w Brzylii.

Pracował również nad systematyką innych grup owadów, jednak nad systematykę przedkładał badania życia i rozwoju owadów oraz szkód i korzyści, jakie płyną z ich aktywności dla gospodarki człowieka. Swoimi badaniami rozwinął zwłaszcza ten kierunek badań biologiczno-systematycznych, który zapoczątkowali August Johann Rösel von Rosenhof, Antoine Reaumur i Karol de Geer, a którego ostatnim klasycznym przedstawicielem był Handlirsch. Chociaż zajmował się głównie owadami, w późniejszych latach badał też koralowce, mięczaki, skorupiaki i pajęczaki.

Przez szereg lat był aktywnym członkiem wiedeńskiego Towarzystwa Zoologiczno-Botanicznego, a w roku 1848 został członkiem Cesarsko-Królewskiej Akademii Nauk w Wiedniu. W roku 1851, po odejściu Schreibersa, doprowadził do wyodrębnienia się Działu Zoologicznego Gabinetu Przyrodniczego i objął jego kierownictwo.

Ostatnie lata swego życia, poza porządkowaniem zbiorów owadów szkodliwych dla lasów i upraw, poświęcił głównie pracom administracyjnym, dzięki którym zreorganizował swój dział i uporządkował go według nowoczesnych zasad, co przyniosło mu powszechne uznanie. Dzięki jego staraniom do Gabinetu Przyrodniczego trafiły zbiory przywiezione na pokładzie fregaty „Novara”, zebrane podczas trzyletniego rejsu dookoła świata w latach 1857-59. W uznaniu swych zasług otrzymał tytuł radcy rządowego oraz Krzyż Rycerski Orderu Franciszka Józefa. Zmarł 30 maja 1860 roku w Wiedniu. Jego nazwiskiem nazwano m.in. jeden z gatunków galasówki – *Cynips kollari* (Hartig).

Ważniejsze publikacje: Monographia Chlamydim. Viennae 1824; Beiträge zur Kenntniss der Lernäenartigen Crustaceen. *Ann. Wien. Mus. Naturgesch. I, 1*, 1836; Species Insectorum Coleopterorum novae. *Ibid. I, 2*, 1836; Naturgeschichte der schädlichen Insekten in Beziehung auf

Landwirtschaft und Forstkultur. *Verh. Landwirthsch. Ges. N. F. 5*, 1837; Die vier Hauptfeinde der Obstgärten. Nebst den verlässlichsten Mitteln zu ihrer Vertilgung. Wien 1839; Lepidopterorum Brasiliae species novae iconibus illustratae. *Ann. Wien. Mus. Naturgesch. II, 2*, 1839; Über Krebse oder Krustenthiere (Crustacea). *Treitschke's Naturhistorische Bildersaal II*, 1841; Über Korallen-Thiere (*Phytosoa polypi* Ehrb.). *Ibid.*; Über die echte Perlmuschel, *Melagrina margaritifera* Lam. und den Papier-Nautilus, *Argonauta argo* Linn. *Ibid. III*, 1842; Über einige dem Feld- und Gartenbaue verderbliche Insecten. *Verh. Landwirthsch. Ges. N. F. II*, 1842; Bildliche Naturgeschichte aller drei Reiche, mit vorzügliche Berücksichtigung der für das allgemeine Leben wichtigeren Naturprodukte. Wien 1848 [mit G. Bill, E. Fenzl, L. Fitzinger und J. Heckel]; Aufzählung und Beschreibung der von Herrn Karl Freiherrn von Hügel auf seiner Reise durch Kaschmir und das Himalaya-gebirge gesammelten Insecten. W: K. von Hügel. Kaschmir und das Reich der Siek. Bd. IV, Abt. 2. Stuttgart 1848; Beiträge zur Insecten-Fauna von Neu-Granada und Venezuela. *Denkschr. Akad. Wiss. I*, 1849; Über den Charakter der Insecten-Fauna von Süd-Persien. *Ibid.*

Źródła: Anonim, Alm. Kaiserl. Akad. Wiss. Wien, 1861, s. 154-169 (bibliografia); Guglia O., *ÖBL* 4, 1969, s. 85-86; Hess W., *ADB* 16, 1884, s. 472-473; Nowack-Lexikon 4, 1841, s. 68-69; Wurzbach-Lexikon 12, 1864, s. 333-338; Zoologisch-Botanische Gesellschaft: Botanik und Zoologie in Österreich in den Jahren 1850 bis 1900: Festschrift anlässlich der Feier ihres fünfzigjährigen Bestandes, Wien 1901, s. 250 (portret);

KOLLIBAY PAUL ROBERT

(1863-1919)

Założyciel Towarzystwa Ornitologów Śląskich

Urodził się 4 lipca 1863 roku w Gorzowie Śląskim (Landsberg). Uczył się w szkole ludowej i gimnazjum w Prudniku (Neustadt) i już w latach szkolnych zainteresował się ptakami, przyjaźniąc się z synem znanego ornitologa, doktora Friedricha Kuttera. Pierwsze jaja ptasie i balgi zaczął zbierać w roku

1879. W tym samym roku napisał pierwszy szkic poświęcony śląskim ptakom, który zapoczątkował jego pracę badawczą w dziedzinie ornitologii.

W roku 1891 ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Wrocławskim i rozpoczął pracę jako adwokat i notariusz w Nysie (Neisse). Pomimo licznych obowiązków znajdował czas nie tylko na kontynuację swoich prac ornitologicznych, ale i działalność na rzecz miasta, której ukoronowaniem był wybór w roku 1916 na przewodniczącego zarządu miejskiego Nysy. Od roku 1896 wszystkie urlopy poświęcał na badania ornitologiczne. Można go było wówczas spotkać nad Morzem Śródziemnym, nad Bałtykiem czy też w Alpach, gdzie z nie słabnącym zapałem obserwował życie ptaków, a także powiększał swoje zbiory jaj i balg.

Już w roku 1903 zaczął zachęcać rozproszonych po całym Śląsku miłośników ptaków do zorganizowania się, a rok później zaczął poważnie myśleć o założeniu na Śląsku towarzystwa ornitologicznego. W tym celu porozumiał się z dwunastoma innymi miłośnikami ptaków i utworzył wraz z nimi komitet przygotowawczy, który zebrał się w dniach 11-12 czerwca 1904 roku w Cieplicach (Warmbrunn). Z 13 uczestników tego zebrania wyłoniono pięcioosobowy zespół, którego zadaniem było opracowanie statutu. Na pierwszym zjeździe Towarzystwa Ornitologów Śląskich (Verein Schlesischer Ornithologen), który odbył się w dniach 25-26 marca 1905 roku we Wrocławiu (Breslau), Kollibay został jego pierwszym prezesem.

Gdy rok później opublikował swoją pracę poświęconą ptakom Śląska, stał się postacią powszechnie nie tylko na Śląsku, ale i w całych Niemczech i poza ich granicami. W tym samym roku został członkiem Deutsche Ornithologische Gesellschaft i British Ornithologists' Union, wkrótce został też wiceprezesem Deutsche Ornithologische Gesellschaft, a w roku 1911 – członkiem-korespondentem Naturforschenden Gesellschaft zu Görlitz.

Przez wiele lat Kollibay był współpracownikiem czasopisma „Journal für Ornithologie”, w którym ukazała się większość jego najważniejszych prac. Szereg artykułów opublikował też na łamach śląskiej prasy codziennej i wydawanego od roku 1908 organu Towarzystwa Ornitologów Śląskich – „Berichte des Vereins Schlesischer Ornithologen”. Założone i kierowane przez niego towarzystwo z roku na rok zyskiwało na znaczeniu, przyciągając coraz więcej miłośników ptaków z całego Śląska.

Paul Kollibay zmarł nagle w Nysie 5 listopada 1919, doczekawszy się jeszcze przed śmiercią ślubu córki i powrotu syna z francuskiej niewoli. Pochowany został na Cmentarzu Jerozolimskim w Nysie. Na jego cześć Victor von Tschusi jednemu z żyjących na wyspie Korčula u wybrzeży Chorwacji pod-

gatunków języka nadał nazwę *Apus apus kollibayi*.

Zaopatrzoną we wzorcowe etykiety kolekcję ok. 3200 bałg Kollibaya kupiło Muzeum Zoologiczne Uniwersytetu Wrocławskiego, zaś zbiór jaj kupił →Eberhard Drescher.

Ważniejsze publikacje: Brütende Wachholderdrosseln. *Ornith. Centralbl.* 4, 1879; Abnorme Nistweisen. *Ibid.*; Ornithologische Mitteilungen aus Oberschlesien. *Ibid.* 5, 1880; Beobachtungen aus der Umgegend von Neustadt O.S. *Journ. f. Ornith.* 28, 1880; Notiz über *Vultur cinereus* und *Aquila fulva*. *Ornith. Centralbl.* 6, 1881; Ornithologisches aus Oberschlesien. *Ibid.*; Beobachtungen aus der Umgegend von Neustadt O.S. *Journ. f. Ornith.* 30, 1882; Beobachtungen aus verschiedenen Teilen Schlesiens. *Ibid.* 31, 1883; Beobachtungen aus der Umgegend von Neisse. *Ibid.* 36, 1888; Schlesische Trivialnamen. *Ornith. Jahrb.* 1, 1891; Mitteilung betreffend *Platalea leucorodia* und *Aquila chrysaetus*. *Journ. f. Ornith.* 39, 1891; Ornithologisches aus Schlesien. *Ibid.* 40, 1892; *Emberiza leucocephala* Gm. im Isergebirge. *Ornith. Jahrb.* 4, 1894; Ornithologisches aus Oberschlesien. *Journ. f. Ornith.* 43, 1895; *Falco vespertinus* L. in Oberschlesien. *Ornith. Monatsber.* 3, 1895; Ein merkwürdiges Nest einer Rauchschnabe. *Journ. f. Ornith.* 44, 1896; *Circus macrurus* (Gmel.) in Oberschlesien. *Ornith. Monatsber.* 5, 1897; Ornithologischer Verein in Neisse. *Ibid.*; Über die *Cinclus*-Formen in der Grafschaft Glatz und über *Circus macrurus* in Schlesien. *Journ. f. Ornith.* 45, 1897; Beiträge zu Schlesiens Avifauna. *Ibid.* 46, 1898; Notiz über *Nycticorax griseus* Strickl. *Ornith. Monatsber.* 7, 1899; *Pratincola rubicola* (L.) in Oberschlesien. *Ibid.* 8, 1900; *Nycticorax griseus* Strickl. als Brutvogel in Schlesien. *Journ. f. Ornith.* 48, 1900; Wintervogel in Schlesien. *Ornith. Monatsber.* 9, 1901; *Buteo desertorum* (Daud.) in Schlesien. *Ibid.*; *Otis tetrax* L. und *Nycticorax nycticorax* L. *Ibid.* 14, 1906; Die Vögel der Preussischen Provinz Schlesien. Breslau 1906; Über seltene Vögel der Provinz Schlesien. *Ber. Ver. Schles. Ornith.* 1, 1908; *Syrnium uralense* (Pall.) als neuer Brutvogel Schlesiens. *Ornith. Monatsber.* 18, 1910; Nachträge zur Vogelfauna von Preussisch-Schlesien. *Ornith. Jahrb.* 20, 1910; Künstliche Brutgelegenheiten. *Ber. Ver. Schles. Ornith.* 4, 1912; Einige biologische und faunistische Beobachtungen und Feststellungen in Schlesien. *Ibid.*; Über den Tannehägerzug von 1911 in Schlesien. *Journ. f. Ornith.* 61, 1913; Weitere Nachträge zur Vogelfauna von Preussisch-Schlesien. *Ornith. Monatsber.* 23, 1915; Nachträge zur schlesischen Vogelfauna. *Ber. Ver. Schles. Ornith.* 6, 1920.

Źródła: Drescher E., *Ber. Ver. Schles. Ornith.* 6, 1920, s. 31-34; Gebhardt-Ornithologen, s. 191-192; Pax-Tierwelt, s. 7-10; Pax-Wirbeltierfauna, s. 91; portret z *Ber. Ver. Schles. Ornith.* 16, 1930.

KÖRBER GUSTAV WILHELM

(1817-1885)

Współtwórca włosko-śląskiej szkoły lichenologii

Urodził się 10 stycznia 1817 roku w Jeleniej Górze (Hirschberg), w rodzinie dyrektora tamtejszego gimnazjum. W okresie nauki w jeleniogórskim gimnazjum znany lichenolog →major von Flotow zainteresował go botaniką, a szczególnie mchami i porostami. W roku 1835 Körber rozpoczął studia na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie nominalnie był studentem filologii, a faktycznie uczył się botaniki pod kierunkiem →Neesa von Esenbeck i →Goepperta. W roku 1838 wyjechał do Berlina, gdzie pogłębiał swą wiedzę botaniczną, i gdzie duży wpływ wywarła na jego poglądy filozofia Hegla.

Po uzyskaniu w Berlinie w roku 1839, na podstawie rozprawy „De gonidiis lichenum”, stopnia doktora filozofii, wrócił na Śląsk i rozpoczął pracę w szkolnictwie. Po odbyciu rocznego stażu we wrocławskim Gimnazjum św. Marii Magdaleny pracował jakiś czas w Jeleniej Górze, a od roku 1842 w Gimnazjum św. Elżbiety we Wrocławiu (Breslau). Praca w szkolnictwie nie przerwała jego badań botanicznych, dzięki którym mógł w roku 1846 habilitować się w zakresie botaniki na podstawie pracy „Lichenographiae Germanicae Specimen, Parmeliacearum Familiam Continens”.

Prace opublikowane w latach 1846 i 1855 zyskały mu sławę w całej Europie, a sławę tę ugruntowało jedynie pod względem objętości i kompletności, wydane w latach 1859-75 pięciotomowe opracowanie porostów oparte na materiałach pochodzących z wszystkich kontynentów. Materiały, które były podstawą tego dzieła, zakupione zostały później przez Muzeum Historii Naturalnej w Lejdzie.

Obok nauczania w Gimnazjum św. Elżbiety Körber prowadził też, w charakterze docenta prywatnego, uniwersyteckie wykłady z lichenologii oraz wykłady z darwinizmu i filozofii Schopenhauera,

które przyciągały dużą liczbę słuchaczy. W roku 1870 Wydział Filozoficzny nie poparł jego zabiegów o przyznanie mu profesury nadzwyczajnej, tłumacząc tę decyzję zbyt wąskim zakresem jego zainteresowań. Poparł jednak dwa lata później wniosek o nieetatową profesurę nadzwyczajną, którą otrzymał w roku 1873.

Od roku 1843 Körber był członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyściej. Pracował aktywnie w sekcji botanicznej, a w latach 1871-1885 był kustoszem Zielnika Śląskiego i sporządził pierwszy katalog jego zbiorów. Był też poetą, autorem nie tylko humorystycznych niemiecko-łacińskich piosenek pisanych na specjalne okazje dla członków Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyściej, lecz również pełnych głębokich myśli wierszy, które zamierzał wydać drukiem dla swych przyjaciół. W ostatnich latach życia pogorszył się znacznie stan jego zdrowia, a z powodu długich godzin spędzanych przy mikroskopie poważnie osłabił też jego wzrok. Zmarł 27 lipca 1885 roku we Wrocławiu. Jego nazwisko w lichenologii upamiętniają rodzaje *Koerberia* Massalongo i *Koerberiella* Stein oraz gatunki *Coniangia koerberi* Lahm, *Lecania koerberiana* Lahm, *Psora koerberi* Massalongo i *Verrucaria koerberi* Flotow. Upamiętnione zostało też przez Flotowa w nazwie zielenicy *Chroolepus körberi*.

Najważniejsze jego zbiory znajdują się obecnie w Lejdzie, Londynie, Helsinkach, Münster i Wrocławiu. Wraz z włoskim lichenologiem Abramo Bartolommeo Massalongo Körber uważany jest za twórcę tzw. włosko-śląskiej szkoły lichenologii.

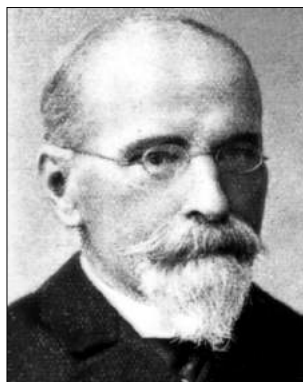
Wybrane publikacje: Grundriss der Kryptogamenkunde. Breslau 1846; *Sertum sudeticum*, continens novas lichenum species. W: Denkschrift der Schlesischer Gesellschaft für vaterländische Kultur bei ihrem 50jährigen Bestehen. Breslau 1853; *Systema lichenum Germaniae*. Breslau 1855; *Parerga lichenologica*. 5 Bde. Breslau 1859-75; Mitteilung über *Grimaldia fragrans*. *Jber. SGVK* 37, 1860; Einfluss der anorganischen Substrate auf den Charakter der Flechtenvegetation, mit Rücksicht auf eine im Jahre 1859 unternommene Reise in die Sudeten und deren Vorberge. *Ibid.*; Verzeichnis der botanischen Sammlungen der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Kultur. *Ibid.* 40, 1863; Die Flechtenvegetation der Nadelhölzer. *Verh. Schles. Forstver.*, 1871; Bericht des Conservators der naturwissenschaftlichen Sammlungen der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Kultur. *Jber. SGVK* 50-60, 1873-83; Breslauer Herbarien aus dem 17 Jahrhundert. *Ibid.* 58, 1881.

Źródła: Cohn F., *Jber. SGVK* 63, 1886, s. 429-431; Grumann-Handbuch, s. 23-24; Pater-Historia, s. 201, 202; Pax-Pflanzenwelt, s. 18; Rostański-Historia, s. 286, 287; Torcka-Erforschung; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S-G-I/188.

KOŘISTKA KAREL FRANTIŠEK EDUARD

(1825-1906)

Wybitny czeski geograf i kartograf

Pochodził z rodziny, która przez dwa stulecia gospodarowała w Holaszowicach (Holasovice, Kreuzendorf) koło Opawy (Opava, Troppau). Jego ojciec, František Kořistka, żonaty z Rozalią Langer, był początkowo zarządcą majątku w Baninie koło Policzki w Czechach. Stamtąd na początku lutego 1825 roku wyruszył do Krzyżanowa na południu Moraw. W drodze, 7 lutego, w zajeździe w Brzezowej (Březova, Brüsau) nad Świtawą urodził mu się syn, który na chrzcie otrzymał imiona Karel František Eduard.

Dzieciństwo spędził on w Krzyżanowie, gdzie chodził do szkoły parafialnej. W wieku 9 lat rozpoczął naukę w gimnazjum w Iglawie, skąd przeniósł się do Brna. Na lata 1841-1843 przypadają jego studia w Wiedniu, gdzie uczył się na wykłady z filozofii, pedagogiki, historii, fizyki, matematyki, astronomii, chemii i mechaniki. Po dwóch latach porzucił myśl o doktoracie z filozofii i rozpoczął studia w Akademii Górniczo-Leśnej w Bańskiej Szczawnicy, które dzięki państwowemu stypendium ukończył w roku 1847. Już w tym okresie często podróżował po Słowacji, Morawach i krajach alpejskich, studiując formy ukształtowania terenu. Po ukończeniu studiów myślał o podjęciu pracy w służbie górniczej Serbii i zaczął uczyć się nawet języka serbskiego, ale powołany został na stanowisko praktykanta w mennicy w Wiedniu, gdzie w wolnych chwilach brał udział w kursie geologii.

Po roku wrócił do Bańskiej Szczawnicy w charakterze asystenta słynnego fizyka Christiana Dopplera. Po odejściu Dopplera do Wiednia został suplentem na katedrze matematyki i fizyki, jednak krwawe powstanie, które ogarnęło Węgry w roku 1849, skłoniło go do przeniesienia się do Szkoły Technicznej

w Brnie, gdzie powierzono mu zajęcia z geometrii, kreslarstwa i leśnictwa. W roku 1850 brał już aktywny udział w pracach Morawsko-Śląskiego Towarzystwa Popierania Rolnictwa, Krajoznawstwa i Przyrodznawstwa i był jednym z założycieli Towarzystwa Wernerowskiego w Brnie. W tym samym roku na zaproszenie F. Hauera wziął udział w kartowaniu okolic Steyer i Windischgarsten w Styrii, sprawdzając swoje pomysły w dziedzinie precyzyjnych pomiarów wysokości, które dla geologów były niezwykle ważne przy sporządzaniu przekrojów.

Rok później, również na zlecenie Geologicznego Zakładu Rzeszy, robił pomiary w Dolnej Austrii, jednocześnie zaś starał się o profesurę matematyki i geodezji praskiej politechniki. Mimo zastrzeżeń, jakie budził jego młody wiek, kandydaturę jego poparł minister oświaty Leo Thun i w wrześniu 1851 roku Kořistka przeniósł się na Politechnikę w Pradze, w której pracował aż do przejścia na emeryturę, pełniąc w niej w roku akademickim 1865/66 obowiązki rektora.

W latach 50-tych z własnej inicjatywy i na zlecenie Ministerstwa Oświaty rozpoczął częste podróże po całej Europie, zapoznając się z organizacją szkolnictwa technicznego m.in. w Niemczech, Szwajcarii, Francji, Anglii i Belgii. Jego sprawozdania z podróży walczy przyczyniły się do reorganizacji Politechniki w Pradze w roku 1864, kiedy to przekształcono ją w dwujęzyczną szkołę z czterema wydziałami, zaś pięć lat później podzielono na dwie odrębne szkoły – czeską i niemiecką. W późniejszych latach zasłużył się również, będąc członkiem władz Stowarzyszenia Przemysłowego w Pradze i Centralnego Komitetu do Spraw Szkolnictwa Przemysłowego w Wiedniu, jako organizator średniego szkolnictwa przemysłowego i gospodarczego.

Jako geograf zajmował się przede wszystkim orografią. Do roku 1861 prowadził na zlecenie Zakładu Geologicznego Rzeszy w Wiedniu pomiary Alp, podczas których posługiwał się początkowo teodolitem Stampfera, zastąpionym następnie hipsometrem zwierciadlanym jego własnej konstrukcji. Obok tego na zlecenie sekcji przyrodniczej Muzeum Krajowego w Pradze kartował obszar stolicy Czech i jej najbliższych okolic, na zlecenie Towarzystwa Wernerowskiego w Brnie – południowe Morawy, z własnej inicjatywy – Tatry. Pod egidą Towarzystwa Wernerowskiego kartował następnie cały obszar Moraw i austriackiego Śląska, zaś w roku 1861 wydał obszerną monografię Moraw i Śląska, do której opracowania zaprosił wielu wybitnych przyrodników, wśród których znaleźli się m.in. →Friedrich Anton Kolenati, →Emanuel Urban i →Heinrich Caesar Weeber. Gdy w roku 1864 powstał z jego inicjatywy Komitet Badań Przyrodniczych Czech, rozpoczął kartowanie obszaru Czech, które zaowocowało całym szeregiem

map oraz monograficznych opracowań poszczególnych obszarów ukazujących się na łamach „Archiv für naturwissenschaftliche Untersuchungen Böhmens”.

Przy opracowywaniu jakiegos terenu Kořistka zaczynał zwykle od dokładnych pomiarów hipsometrycznych i badania budowy geologicznej. W odwzorowywaniu powierzchni terenu wrócił do znanych już wcześniej, wypartych jednak przez kreskowe szrafowanie Johanna Lehmana, warstwicy. Dla podkreślenia plastyczności rzeźby terenu stosował różne zestawy barw do wypełniania powierzchni między warstwicami, często łącząc tę metodę z cieniowaniem i kreskowaniem. Na wydanej w roku 1855 mapie okolic Brna w skali 1:144000 (Versuch einer hypsometrischen- oder Höhen-karte der Umgebungen von Brünn) zastosował, jako pierwszy na świecie kartograf, metodę przedstawienia hipsometrii różnymi odcieniami brązu w myśl zasady „im wyżej, tym ciemniej” (zmiana barwy co 20 sążni). Na mapie Moraw i austriackiego Śląska z roku 1863 (Höhen-Schichten-Karte von Mähren und Österr. Schlesien) zastosował z kolei kontrastową skalę barwną żółć – brąz – zieleń – czerwień – błękit dla wysokości 100, 200, 300, 500 i 1000 stóp. Na mapie Wysokich Tatr z roku 1864, na której barwy miały odwzorowywać zarówno wysokości, jak i piętra roślinne, zbliżył się już do stosowanych obecnie, opartych na fizjologicznych podstawach skal barwnych zieleń – żółć – czerwień.

W roku 1867 Kořistka został naczelnikiem Biura Statystyki Rolnej, co zaowocowało całym szeregiem prac, z których najważniejsze były „Beiträge zur Forststatistik von Böhmen”. W pracy tej, przede wszystkim w oparciu o charakter produkcji rolnej, podzielił Czechy na 11, a Morawy i austriacki Śląsk na 8 „naturalnych regionów”. Praca ta do dziś jest inspiracją dla wielu specjalistów w dziedzinie geografii gospodarczej.

Nawet po przejściu na emeryturę w roku 1893 Kořistka nie zrezygnował z pracy naukowej i jeszcze na krótko przed śmiercią napisał pracę o dziejach praskiej Politechniki. Za zasługi na polu nauki i edukacji został nobilitowany, mianowany radcą dworu, odznaczony austriackimi orderami Leopolda i Żelaznej Korony III Kl. oraz rosyjskimi orderami św. Anny i św. Stanisława. Doktoraty honoris causa przyznał mu Uniwersytet Wiedeński i Niemiecka Politechnika w Pradze. Był członkiem honorowym wielu towarzystw naukowych, w tym również pierwszym członkiem honorowym Czeskiego Towarzystwa Geograficznego. Zmarł 19 stycznia 1906 roku w Pradze.

Ważniejsze publikacje: Höhenmessungen in Niederösterreich. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 2, 1851; Höhenmessungen in nordöstlichen Alpen. *Ibid.*; Über hypsomet-

rische Messungen zu geologisch-orographischen Zwecken. *Ibid.* 3., 1852; Jahresberichte über trigonometrische und barometrische Höhenmessungen in Mähren. *Ibid.* 3-7, 9, 1852-58; Einige Bemerkungen über neuere geographische und topographische Arbeiten und Forschungen. *Ibid.* 4, 1853; Bericht über die Einrichtung des technischen und industriellen Unterrichtes in Deutschland, Belgien, England und Frankreich. Prag 1854; Bericht über einige im Zittawathale und im südwestlichen Mähren ausgeführte Höhlenmessungen. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 5, 1854; Neue Tafeln zu schnellen Berechnung barometrisch gemessener Höhen. *Ibid.* 6, 1855; Bericht über die wichtigsten Werkstätten für geodätische Instrumente in Deutschland und Frankreich. Prag 1855; Über eine neue Methode, wertikale Winkel mittelst Reflexion zu messen. *Grunert's Archiv für Mathematik und Physik* 27, 1856; Höhenmessungen in den Sudeten, Bieskiden und in West-Mähren. *Ibid.* 7, 10, 1856-59; Studien über die Methoden und die Benützung Hypsometrischer Arbeiten, nachgewiesen an den Niveaueverhältnissen der Umgebung von Prag. Ein neuer Beitrag zur Geodäsie und Orographie. Gotha 1858; Quellen-Temperatur in den mährisch-schlesischen Sudeten. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 10, 1859; Die Markgrafschaft Mähren und das Herzogthum Schlesien. Eine Darstellung ihrer geographischen Verhältnisse unter Mitwirkung mehrerer Naturforscher und Geographen redigirt und herausgeben. Wien und Olmütz 1861; Hypsometrie von Mähren und Österreichisch-Schlesien. Brünn 1863; Der höhere polytechnische Unterricht in Deutschland, in der Schweiz, in Frankreich, Belgien und England. Gotha 1863; Výsledky meření jímž velikost a podoba zeme ustanovená byla. Praha 1863; Die hohe Tatra in den Central-Karpathen. *Erganzungsheft No. 12 zu Peterm. Mitt.*, 1864; Terrainverhältnisse, Höhenverzeichniss und Höhenkarte des böhmischen Mittel- und Sandsteingebirges. *Archiv f. naturwiss. Landesdurchforsch. Böh. I.*, 1869-70; Einteilung Böhmens in natürliche Gebiete. *Mitt. Com. Land. Forst. Stat. Böh. I.*, 1871; Erlöschene Vulkane der Auvergne. *Sitz. Ber. Böh. Ges. Wiss.*, 1876; Terrainverhältnisse, Höhenverzeichniss und Höhenkarte des Iser- und Riesengebirges. *Archiv f. naturwiss. Landesdurchforsch. Böh. II.*, 1877; Terrain-Verhältnisse von Schweden und Finnland. *Sitz. Ber. Böh. Wiss. Ges.*, 1878; Seehöhe von Karlsbad und Umgebung. *Ibid.*, 1878; Basalt mit polarem Magnetismus bei Mariaschein. *Ibid.*, 1880; Verzeichniss der in den Jahren 1877-79 vom k.k. Militär-geographischen Institute trigonometrisch bestimmten Höhen von Böhmen, gemeinsam mit R. Daublebsky von Sterneek. *Archiv f. naturwiss. Landesdurchforsch. Böh. III.*, 1884; Beiträge zur Forststatistik von Böhmen. *Mitt. Com. Land. Forst. Stat. Böh.*, 1885; Veränderungen im landwirtschaftlichen Besitzstand in den letzten 20 Jahren in Böhmen. *Böhm. landw. Blätt.*, 1894; Das Adler-, Grulicher- und Eisengebirge sowie das ostböhmisches Tiefland. *Archiv f. naturwiss. Landesdurchforsch. Böh. IX.*, 1903-06.

Wybrane źródła: Ficek-Slovník 4, 1981, s. 64-65; Krejčí D., Kořistka jako statistik, Sborník české společnosti zemepisné 31, 1925, s. 26-30; Martínek J., Martínek M., Kdo byl kdo: Naši cestovatelé a geografové, Praha 1998, s. 248-249; Musil R., Sloupsko-šošůvské jeskyně: Jeskynní bludiště pod Bradinami, jeho historie a význam, Brno 2002, s. 33, 43, 123, 124, 160, 161, 165, 168; Novák V., Mapy Moravy, w: Vlastivěda Moravská 1, Neživá příroda, Brno

1992, s. 212; ÖBL 4, 1969, s. 127-128; Paryski-Paryska, s. 565-566; Ryšavý J., O životě a díle Karla Kořistky, Kartografický přehled 4, 1949, s. 65-73; Šalomon B., Kořistkovo hypsometrické a hypsografické práce, Sborník české společnosti zemepisné 31, 1925, s. 12-25; Snoch-Leksykon, s. 171; Stehule J., Karel Kořistka: Stručný nástin životopisný, Sborník české společnosti zemepisné 31, 1925, s. 1-12 (portret); Wurzbach-Lexikon 12, 1864, s. 455-457.

KORTUM KAROL LUDWIK

(1749-1808)

Przyrodnik z Bielska

Urodził się w Bielsku (Bielitz), w rodzinie Ernesta Kortuma, lekarza kopalń wielickich. Kształcił się w Krakowie, prawdopodobnie w Akademii Krakowskiej, jednak swą rozległą wiedzę przyswoił sobie w dużej mierze samodzielnie. Około roku 1768 przeniósł się do Warszawy, gdzie w latach 1781-83 zaangażował się czynnie po stronie mieszczańskiej w sporze wewnątrz gminy ewangelicko-augsburskiej. W lipcu 1781 roku wybrany został starszym gminy, zarządzającym jej notariatem, zaś w roku 1783 otrzymał tytuł konsyliarza królewskiego. W sierpniu 1785 roku wybrany został jednym z 48 reprezentantów zboru warszawskiego i kuratorem gminy ewangelickiej. W tym samym roku miał opracować uwagi odnoszące się do organizowanej pod auspicjami prymasa Poniatowskiego fabryki płócien w Łowiczu.

Już wtedy prowadził doświadczenia fizyczne, badając zwłaszcza zjawiska elektryczne. Od roku 1791 nazwisko Kortuma, określanego jako „bankier z Warszawy”, pojawiało się często na łamach wychodzących w Gotha, Jenie, a później Weimarze czasopism naukowych „Magazin für das Neueste aus der Physik und Naturgeschichte” (Durchbohrung einer Glasscheibe, durch den electricischen Funken, 7, 1791; Resultate einer Reihe elektrischer Versuche, in der Absicht angestellt: die phosphorische Eigenschaft verschiedener Körper zu beobachten, 9, 1794; Separation verschiedener Pulvergemische durch electricische Affinität, und Untersuchung der Electricität von einer Anzahl Pulver, 10, 1795; Auszug eines Schreibens des Herrn Banquier Kortum an den Herausgeber; nebst Beobachtungen von entgegengesetzten Eindrücken an verschiedenen metallplatten durch electricische Explosionen, 10, 1796) oraz „Magazin für den neuesten Zustand der Naturkunde” (Wirkung der flusspathsäurigen Dämpfe auf verschiedenen Steine, 2, 1798; Beobachtung eines Nebenmonds, 3, 1799). Jego dorobek naukowy obejmował 11 rozpraw opartych na własnych doświadczeniach i obserwacjach, dotyczących głównie zjawisk elektrycznych i elektromagnetycznych, analiz chemicznych i zjawisk astronomicznych. Ich pionierski charakter był wysoko oceniany

przez ówczesne autorytety naukowe, a niektóre spostrzeżenia Kortuma potwierdzone zostały później przez Jędrzeja Śniadeckiego i uczonych z paryskiej Akademii Nauk.

W latach 1793-94 Kortum był członkiem komisji regulującej sprawę upadłych banków i w ramach swych obowiązków administrował kantorem bankiera Szulca. W okresie pruskiej okupacji Warszawy opracował na zlecenie administracji porównanie nowo wprowadzonych jednostek miar i wag z używanymi w Polsce wcześniej jednostkami i przeprowadzał analizy chemiczne fałszowanych produktów spożywczych. W listopadzie 1802 roku został czynnym członkiem Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk. Był gorliwym uczestnikiem posiedzeń towarzystwa, członkiem Komisji Ekonomicznej, administratorem i skarbnikiem.

Kilka jego opracowań naukowych i popularyzatorskich ukazało się w latach 1803-10 na łamach „Rocznika Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk” (O zakładaniu konduktorów na budowach mieszkalnych. *Rocznik TWP* 2, 1803) i „Nowego Pamiętnika Warszawskiego” (Uwagi nad kamieniami meteorycznymi. *Nowy Pam. Warsz.*, 1805). Wszelchstronność jego zainteresowań przejawiała się w tym okresie również w prowadzeniu regularnych obserwacji meteorologicznych, które kontynuował później Antoni Magiera, i gromadzeniu materiałów do hydrografii Wisły. W roku 1806, po wkroczeniu wojsk francuskich do Warszawy, Kortumowi powierzono nadzór nad warszawskimi szpitalami. W roku 1808, nękany już poważną chorobą, jeździł na polecenie rządu Księstwa Warszawskiego do Wiednia, gdzie doprowadził do zawarcia z rządem austriackim układu w sprawie dostarczania soli do Księstwa. Zmarł 19 grudnia 1808 w Warszawie. Swoją bibliotekę, która zawierała 700 tomów, głównie z zakresu fizyki, zapisał w testamentie Towarzystwu Warszawskiemu Przyjaciół Nauk. Pośmiertnie opublikowano jego rozprawę „Historia naturalna o czerwcu” (*Pamiętnik Warszawski 1810, nr 1, s. 3-40*), w której podał informacje o obserwacjach tego owada w okolicach Warszawy, opisał jego metamorfozy i doświadczenia nad barwieniem tkanin przy jego użyciu.

Źródła: Historia nauki polskiej (red. B. Suchodolski), T. III, Wrocław 1977, s. 14, 466, 476, 577, 581, 640; Kowalska K., SBP, s. 278; Szaniawski X., *Rocznik TWP* 9, 1816, s. 4-17; Wołoszyński R., PSB 14, 1968-6, s. 121-122.

KOTSCHY CARL GEORG TEODOR (1813-1866)

Słynny przyrodnik i podróżnik z Ustronia

Urodził się 15 kwietnia 1813 roku w Ustroniu (Ustron), w rodzinie tamtejszego pastora, a zarazem znanego botanika i pomologa, →Karola Kotschy i jego żony Julii, z domu Schimko. Dzięki czystemu wizerunkowi wielu przyrodników, profesorów i duchownych, którzy odwiedzali jego ojca, już od wczesnej młodości interesował się zagadnieniami przyrodniczymi, a lektura dzieł Humboldta sprawiła, że zaczął marzyć o dalekich podróżach.

Od 9 roku życia, jako tłumacz i przewodnik, wędrował po Beskidach z przyrodnikami i turystami. Duży wpływ wywarły na jego dalsze życie dwa wydarzenia z roku 1825. Pierwszym była wizyta na Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie zwiedził obserwatorium astronomiczne, bibliotekę i ogród botaniczny, drugim była wyprawa z wrocławskimi botanikami i geografami na Babią Górę, po powrocie z której coraz więcej uwagi poświęcał gromadzeniu okazów beskidzkiej flory. W roku 1830, wraz z bratem Hermanem, rozpoczął naukę w gimnazjum w Cieszynie (Teschen), skąd jednak wrócił po kilku miesiącach i uczył się w domu jako eksternista. Podczas wizyty w Niemczech w roku 1832 poznał osobiście Alexandra von Humboldta, którego darzył uwielbieniem, oraz filozofa Friedricha Schleiermachera.

Po powrocie do domu zdał z wyróżnieniem egzamin gimnazjalny i wraz z bratem wyjechał do Wiednia, gdzie, zgodnie z życzeniem ojca, rozpoczął studia teologiczne. Podczas wakacji w roku 1834 wyruszył z niewielką sumą pieniędzy w swoją pierwszą podróż po Banacie i Siedmiogrodzie, zaś w roku następnym zwiedził Słowenię i Chorwację, zbierając okazy roślin i minerałów. Po powrocie z drugiej wyprawy zrezygnował ze studiów teologicznych i, korzystając z nadarzającej się okazji, wyruszył z ekspedycją

dycją prof. Russegera, która na zlecenie wicekróla Egiptu, Mehmeda Alego, miała zbadać zasoby mineralne Cylicyjskiego Taurusu i ziem położonych wzdłuż brzegów Nilu Białego. Droga wiodła przez Triest, Ateny i Aleksandrię do Kairu, gdzie Kotschy kupił i obdarzył wolnością czarnego niewolnika Hussaina, który stał się odtąd jego nieodłącznym towarzyszem i przyjacielem. Wraz z Russegerem Kotschy wyruszył najpierw do północnej Syrii i Cylicji, badając okolice Antiochii, pasmo Bolkar Daglari, równinę Tarsus i zbierając rośliny na obszarze nie znanym wcześniej ani systematykom, ani fitogeografom.

Po powrocie do Aleksandrii ekspedycja wyruszyła w roku 1837 na południe. Podczas tej podróży Kotschy zbierał okazy botaniczne, zoologiczne i mineralogiczne, sporządzał notatki przyrodniczo-folklorystyczne, śledził życie, zwyczaje, ubiory i mowę mieszkańców odwiedzanych osad. W lipcu 1838 roku, po osiągnięciu 10° szerokości północnej, wyprawa ruszyła w drogę powrotną, co zdecydowanie nie odpowiadało jego ambicjom. Po powrocie do Aleksandrii sprzedał zgromadzone okazy i w styczniu 1839 roku wyruszył ponownie na południe z zamiarem dotarcia do źródeł Nilu. Wyprawa ta nie tylko nie osiągnęła celu, ale i zrujnowała go finansowo. W Aleksandrii otrzymał jednak pieniądze od Dumreidara, dzięki czemu mógł przez Cypr, Syrię i góry Kurdystanu dotrzeć do Mezopotamii, skąd po zwiedzeniu Bagdadu i ruin Babilonu wyruszył do Persji. Udało mu się tam przebadać najpierw północne wybrzeża Zatoki Perskiej i wyspę Karek, później zaś okolice Persepolis i wyżynę Shiraz. Po odpoczynku w Teheranie prowadził w roku 1843 badania pasma Elburs, zdobywając w sierpniu jako pierwszy Europejczyk jego najwyższy szczyt, Demawend (5671 m n.p.m.). Po powrocie do Teheranu nie miał już żadnych pieniędzy i tylko dzięki rosyjskiemu ambasadorowi Mede udało mu się przeżyć. W tym czasie wieść o jego rozpaczliwym położeniu dotarła do Wiednia i dyrekcja cesarskiego Gabinetu Przyrodniczego przesłała mu pieniądze umożliwiające powrót do Austrii.

W grudniu 1843 roku Kotschy powrócił do Europy władając biegle językiem arabskim, tureckim i perskim, zaś rok później dotarło do Wiednia 27 tysięcy zebranych przez niego okazów roślin oraz wiele tysięcy okazów zoologicznych i mineralogicznych. W drodze zaginęły, niestety, jego dzienniki, które zawierały wiele cennych spostrzeżeń przyrodniczych, historycznych, etnograficznych i politycznych. Gdy przyjechał do Ustronia, gdzie Hussain wzbudził niebywałą sensację, ojciec poradził mu, by doprowadził do końca studia teologiczne.

W Wiedniu, po kolejnym niepowodzeniu na Fakultecie Teologicznym, przyjął posadę asystenta w dworskim Gabinetcie Przyrodniczym i rozpoczął

studia przyrodnicze. Po reorganizacji gabinetu otrzymał w roku 1852 stanowisko drugiego kustosa, w tym samym roku uzyskał też stopień doktora filozofii. Jako znany i ceniony badacz nie miał problemów ze zdobyciem środków na badania botaniczne w różnych częściach Austro-Węgier, jednak ciągle myślał o powrocie na Bliski Wschód.

W roku 1853 wyruszył wreszcie na wyprawę, podczas której zbadał zachodnie i północne obszary Cylicyjskiego Taurusu, zaś dwa lata później dotarł do Egiptu, gdzie badał okolice Suezu, oraz do Palestyny i Antylibanu. W 1859 przy poparciu Akademii Nauk w Wiedniu wyjechał na Cypr, skąd przez Kurdystan dotarł aż do jeziora Van w Armenii, znacznie poszerzając znajomość szaty roślinnej Azji Mniejszej. Po pracach prowadzonych w roku 1860 w południowej Szwajcarii, wyruszył w roku 1862 z profesorem Franzem Ungerem w swoją ostatnią podróż na Bliski Wschód. Z Cypru wyruszyli do północnej Syrii, gdzie nie tylko wybuch zamieszek udaremnił ich plany, ale ponadto Kotschy zachorował w Aleksandrecie na malarię i musiał powrócić w pośpiechu do Europy.

Po powrocie z podróży regularnie powtarzały się ataki tej choroby i coraz częściej odczuwał dolegliwości sercowe. Zmarł 11 czerwca 1866 roku w Wiedniu, gdzie został też pochowany. W trakcie swych podróży zebrał kilkadziesiąt tysięcy okazów zoologicznych i mineralogicznych oraz kilkaset tysięcy okazów roślin, odkrywając przy tym szereg nowych gatunków, z których wielu nadano nazwy na jego cześć. Jego nazwisko w botanice upamiętniają m.in. rodzaje *Kotschya* Endlicher (Leguminosae) i *Kotschyella* F. K. Meyer (Brassicaceae) oraz kilkaset nazw gatunkowych, m.in. *Alisma kotschyi* Hochstetter, *Centaurea kotschyana* Heuffel, *Crocus kotschyanus* K. Koch, *Draba kotschyi* Štúr, *Erigeron kotschyi* Boissier, *Heliophyllum kotschyi* Bunge, *Mentha kotschyana* Braun, *Rhododendron kotschyi* Simonkai i *Taraxacum kotschyi* Soest. Jego zbiory zielnikowe przechowywane są w Wiedniu i Budapeszcie.

Wybrane publikacje: Überblick der Vegetation Mexicos. *Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien* 8, 1852; Beiträge zur Kenntniss des Alpenlandes in Siebenbürgen. *Verh. Zool. Bot. Ges. Wien* 3, 1853; Analecta botanica. Vindobonae 1854 [mit C. F. Nymann und H. W. Schott]; Allgemeiner Überblick der Nilländer und ihrer Pflanzenbekleidung. *Mitt. Geogr. Ges. Wien* 1, 1857; Umriss aus den Uferlanden des Weissen Nil. Wien 1858; Die Vegetation und der Canal auf dem Isthmus von Suez. Wien 1858; Reise in den cilicischen Taurus über Tarsus. Gotha 1859; Eichen Europa's und des Orients, gesammelt, zum Theil neu entdeckt und mit Hinweisung auf ihre Culturfähigkeit für Mittel-Europa beschrieben. 8 Lief. Olmütz 1859-62; Der westliche Elburs bei Teheran in Nord-Persien. *Mitt. Geogr. Ges. Wien* 5, 1861; Umriss von Süd-Palästina im Kleide der Frühlingsflora. *Verh. Zool. Bot. Ges. Wien* 11, 1861; Der Libanon und seine Alpenflora.

Ibid. 14, 1864; Die Sommerflora des Antilibanon und hohen Hermon. *Ibid.*; Über Reisen und Sammlungen des Naturforschers in der asiatischen Türkei, in Persien und den Nilländern. *Schriften Ver. Verbr. Naturwiss. Kenntn. Wien* 3, 1864; Die Insel Cypren, ihrer physischen und organischen Natur nach, mit Rücksicht auf ihre frühere Geschichte. Wien 1865 [mit F. Unger]; De plantis nilotico-aethiopicis Knoblecherianis. *Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien* 50, 1865; Plantae Bunderianae nilotico-aethiopiae. *Ibid.* 51, 1865; Plantae arabicae in ditionibus Hedschas, Asyr et El Aryscha a medio germanica nomine ignoro in El Aryscha defuncto, annis 1836-1838 collectas. *Ibid.* 52, 1865; Der Nil, seine Quellen, Zuflüsse, seine Länder und deren Bewohner. *Schriften Ver. Verbr. Naturwiss. Kenntn. Wien* 6, 1867; Planes Tinneennes ou description de quelques unes des Plantes recueillies par l'expédition Tinneenne sur les bords du Bahr-el-Ghasal et de ses affluents en Afrique centrale. Vienne 1867 [mit Peyritsch].

Wybrane źródła: Broda J., Dr Teodor Kotschy – zapomniany i niedoceniony, *Kalendarz Śląski* 1972, s. 112-115 (portret); Broda J., Z Ustronia do źródeł Nilu, *ibid.*, 1979, s. 59-62; Embacher-Lexikon, s. 176; Fenzl E., *Alm. Kaiserl. Akad. Wiss. Wien* 1867, s. 251-264; Grummann-Handbuch, s. 436; Hassert-Erforschung, s. 120; Knoll F., *ÖBL* 4, 1969, s. 160; Reichardt H. W., *ADB* 16, 1882, s. 763-764, *Wurzbach-Lexikon* 13, s. 41-42.

KOTSCHY KAROL

(1789-1856)

Słynny pomolog z Ustronia

Urodził się 26 stycznia 1789 roku w Cieszynie (Teschchen), w rodzinie nauczyciela Jana Gotfryda Kotschy. W latach 1807-1810 studiował teologię ewangelicką na Uniwersytecie w Lipsku, gdzie uczęszczał też na wykłady z botaniki i medycyny. W okresie tym odbył pieszą podróż do Francji i do Szwajcarii, gdzie w Yverdon zetknął się ze słynnym pedagogiem Johannem Heinriczem Pestalozzim.

W roku 1810 objął w Ustroniu (Ustron) obowiązki pastora, które pełnił aż do śmierci. Dał się tu poznać

jako dobry kaznodzieja, założył Ustrońskie Bractwo Trzeźwości, był nadzwyczaj aktywny w dziedzinie polskojęzycznego piśmiennictwa ewangelickiego. W roku 1833 przerobił brzeskie wydanie katechizmu Lutra i wydał w Brnie pt. „Katechizm doktora Marcina Luthera”. Do katechizmu tego dołączył kazanie przeciw pijaństwu „Gorskie kapki ale zdrowe, kazanie na półwiekowy jubileusz zboru w Wiśle”, „Słowa nabożne”, cztery pieśni okolicznościowe oraz dodatek obejmujący początki nauki czytania po polsku. Dodatek ten rozszerzył później i wydał w roku 1853 jako elementarz języka polskiego. Ponadto w roku 1844 ułożył dla szkół podręcznik „Historie biblijne czyli dzieje Starego i Nowego Testamentu”, którego rozpowszechnianie zostało wstrzymane przez władze, a w roku 1853 wydał w Cieszynie przetłumaczone przez siebie na polski niemieckie i czeskie „Pieśni pogrzebne i szkolne”.

Największy rozgłos zyskał sobie jako pomolog oraz propagator sadownictwa, warzywnictwa i kwaciarstwa. W roku 1844 wydał w Brnie „Książeczkę o sadach i owocu względem nabywania, wychowania, użytkowania, z baczeniem osobliwym na położenie klimatu śląskiego”. Jego dobra znajomość beskidzkiej flory, potwierdzona publikowanymi na łamach „Biuletynu Sekcji Przyrodniczej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej” komunikatami (m.in. „Über ein auf der Barania gefundenes rothblühendes *Sedum*” i „*Tozzia alpina* L. auf der Barania entdeckt” w roku 1827), ściągała do Ustronia śląskich botaników tej miary, co →Max Wichura czy →Julius Milde.

W roku 1848 naradowo został w okręgu bielskim do Zgromadzenia Narodowego we Frankfurcie, jako zastępca posła van der Strassa. Jego poglądy połączyły go z liberalną większością w Zgromadzeniu i w cieszyńskich „Nowinach dla Ludu Wiejskiego” publikował artykuły w duchu orientacji frankfurckiej. Był żonaty z Julią Schimko, z którą miał trzech synów – Hermanna Juliusa i Oskara, którzy również zostali pastorami, oraz →Theodora Kotschy, znanego podróżnika, który przejął po ojcu zamiłowania przyrodnicze. Zmarł 9 lutego 1856 roku w Ustroniu. Jego metody upraw ogrodowych jeszcze w początkach XX wieku upowszechniał Jerzy Drozd i inni jego uczniowie.

Źródła: Brożek L., *PSB* 14, 1968-69, s. 495-496; Golec J., Bojda S., *Słownik biograficzny Ziemi Cieszyńskiej* 1, 1993, s. 154; Michejda F., *Ks. Karol Kotschy, pastor zboru ustrońskiego, Cieszyn 1906* (portret); *Snoch-Leksykon*, s. 177; *Wurzbach-Lexikon* 13, s. 40-41.

KOTULA BOLESŁAW

(1849-1898)

Badacz Galicji, Tatr i Alp

Urodził się 27 października 1849 roku w Cieszynie (Teschen), w rodzinie Andrzeja Kotuli, adiunkta sądowego, i jego żony Anny, z domu Tetl. Pierwsze nauki pobierał w domu w Ipoly-Sagh na Węgrzech i już w dzieciństwie, za sprawą ojca, miłośnika botaniki i entomologii, zainteresował się roślinami i owadami. Od roku 1857 uczęszczał do gimnazjum w Cieszynie, gdzie świadectwo dojrzałości uzyskał w roku 1868. W tym samym roku rozpoczął w Wiedniu studia na Wydziale Medycznym, po krótkim czasie przeniósł się jednak na Wydział Filozoficzny. W Wiedniu poznał wybitnego florystę, Eustachego Wołoszczaka, który stał się później jego serdecznym przyjacielem.

W roku 1871 przeniósł się do Krakowa, gdzie uczęszczał na wykłady z nauk przyrodniczych. W latach 1872-74 był asystentem M. Nowickiego na Katedrze Zoologii i opublikował kilka prac poświęconych chrząszczom z Baraniej Góry, Tatr oraz okolic Krakowa i Wadowic, wzbogacając znajomość fauny Galicji o 160 gatunków. W okresie tym w zakresie badań fauny Galicji nawiązał trwałą współpracę z Władysławem Kulczyńskim. Od roku 1874 związany był z Komisją Fizjograficzną Akademii Umiejętności w Krakowie, która wielokrotnie finansowała jego badania terenowe.

W latach 1874-75 pracował jako nauczyciel we Lwowie, wzbogacając przy tym zbiorami chrząszczy i błonkówek kolekcje przyrodnicze Muzeum im. Dzieduszyckich. W latach 1875-88 był nauczycielem gimnazjalnym w Przemyślu, a równocześnie badał i opisywał przyrodę okolic Przemyśla, tworząc przy tym zielniki, zbiory mięczaków, chrząszczy, błonkówek i pluskwiaków, które ofiarował muzeum Komisji Fizjograficznej Akademii

Umiejętności. Szczególnie cenne były z tego okresu jego prace o faunie i florze okolic Przemyśla oraz Karpat w dorzeczu górnego Sanu i Strwiąża.

W latach 1879-85 corocznie spędzał wakacje w Tatrach, badając rozszedlenie pionowe roślin na całym ich obszarze, od Tatr Bielskich po Chocz. Zebrany w tych latach zielnik, ofiarowany Komisji Fizjograficznej (obecnie znajduje się on w Instytucie Botaniki PAN w Krakowie), stał się podstawą jego najważniejszego dzieła, w którego części pierwszej podzielił tatrzańską florę na 7 pięter i porównał ją z florą Babiej Góry, Karpat Wschodnich i Sudetów oraz z florą alpejską i arktyczną. Zebrana podczas wycieczek kolekcja ślimaków tatrzańskich stała się podstawą pracy o ich pionowym rozmieszczeniu, która nowoczesnością ujęcia wyprzedzała swoje czasy o kilkadziesiąt lat i należy do najcenniejszych pozycji europejskiej literatury malakozoologicznej XIX w.

W roku 1888 Kotula zapadł na zdrowiu i po rocznym urlopie zdrowotnym przeniesiony został czasowo w stan spoczynku. W latach 1888-91 przebywał w Baltimore, w latach 1891-92 – w Cieszynie, zaś w latach 1892-93 – w Wiedniu. Dla podreperowania pogarszającego się stanu zdrowia wyjeżdżał do Tyrolu, Bawarii i często korzystał z uzdrowisk na Śląsku. Drugą część dzieła o roślinności Tatr, w której zawarty został szczegółowy wykaz roślin tatrzańskich, ich stanowisk i częstości występowania, w zaistniałej sytuacji zestawiał, w oparciu o notatki Kotuli, Władysław Kulczyński.

W roku 1894 Bolesław Kotula zamieszkał w Innsbrucku, nosząc się z zamiarem opracowania poziomego i pionowego rozmieszczenia roślin w obrębie południkowego pasa Alp, od południowej Bawarii przez północny i południowy Tyrol aż po północne Włochy. W latach 1884-88 odbył ponad 500 wycieczek w Alpy, podczas których zebrał ogromny materiał (ok. 250000 notatek i zielnik liczący ponad 25000 arkuszy – obecnie w zbiorach Instytutu Botaniki PAN w Krakowie), którego nie zdążył już, niestety, opracować. W sierpniu 1898 roku wybrał się ze swym bratem, Andrzejem, na szczyt Geisterspitze w grupie Ortleru w Alpach Tyrolskich, i tam 19 sierpnia wpadł do głębokiej szczeliny w lodowcu Ebenferner. Towarzyszący mu brat, ratując własne życie, przeciął linę, którą byli związani. Opublikowany dorobek naukowy Kotuli składa się z 5 prac botanicznych i 6 faunistycznych. W oparciu o jego zbiory ślimaków szwedzki malakozoolog C. A. Westerlund wyodrębnił kilka nowych gatunków, z których jednemu na jego cześć nadał nazwę *Semilimax kotulae*. Jego imię nosi również opisany przez niego nowy gatunek brzozy – *Betula kotulae* Zaverucha (= *Betula obscura* Kotula) oraz jeden z gatunków przywrotnika – *Alchemilla kotulae* Pawłowski.

Publikacje: Przyczynek do fauny chrząszczyw Galicyi. *Sprawozd. Kom. Fizjogr.* 6, 1872; Przyczynek do fauny chrząszczyw Galicyi. *Sprawozd. Kom. Fizjogr.* 7, 1873; Przyczynek do fauny chrząszczyw Galicyi. *Ibid.* 8, 1874; Flora leśna okolic Przemysła. *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum w Przemysłu za rok szkolny 1878*, 1878; Spis roślin naczyniowych z okolicy Przemysła. *Sprawozd. Kom. Fizjogr.* 15, 1881; Wykaz mięczaków zebranych w okolicach Przemysła, tudzież w dorzeczu górnego Strwiąża i Sanu. *Ibid.* 16, 1882; Spis roślin naczyniowych okolic górnego Strwiąża i Sanu z uwzględnieniem pionowego zasięgu gatunków. *Ibid.* 17, 1883; Dodatek do flory Karpat nad górnym Sanem. *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum w Przemysłu za rok szkolny 1883*, 1883; O pionowym rozszczeniu ślimaków tatrzańskich. *Sprawozd. Kom. Fizjogr.* 18, 1884; Rozmieszczenie roślin naczyniowych w Tatrach – *Distributio plantarum vasculosarum in montibus tatricis*. Kraków 1889-90; Spis pluskiew okolic Przemysła i po części Lwowa. *Sprawozd. Kom. Fizjogr.* 25, 1890.

Źródła: Golec J., Bojda S., Słownik biograficzny Ziemi Cieszyńskiej 1, Cieszyn 1993, s. 156-157; Kucowa I., Zielenik tyrolski Bolesława Kotuli, *Fragm. Flor. Geobot.* 4, 1958, s. 3-13 (bibliografia); Radwańska-Paryska Z., SBP, s. 283-284; Snoch-Leksykon, s. 178, Szafer W. (red.), *Tatrzański Park Narodowy*, Kraków 1962, s. 474-475, 482-483 (portret); Urbański J., *PSB* 14, 1968-69, s. 499.

KOTZIAS HUBERT EMANUEL

(1892-1941)

Twórca i kustosz Działu Przyrodniczego Muzeum w Bytomiu

Urodził się 12 czerwca 1892 roku w Królewskiej Hucie (Königshütte), w rodzinie właściciela kamienicy przy obecnej ulicy 3 Maja 20 (dawniej Krönprinzenstrasse), Emanuela Kotziasa i jego żony Jadwigi, z domu Kalicinski. Po ukończeniu Seminarium Nauczycielskiego w Głubczycach (Leobschütz) pracował jako nauczyciel szkolnictwa powszechnego i średniego w Łągiewnikach (Łągiewnik), Bytomiu

(Beuthen) i Mikulczycach (Mikulschütz). W stopniu oficerskim podczas I wojny światowej brał udział w działaniach wojennych na froncie zachodnim jako dowódca I Kompanii Zapasowej. W październiku 1918 roku dostał się do francuskiej niewoli. Po powrocie na Górny Śląsk walczył w latach 1919-1921 w szeregach Freikorpsu i został odznaczony Orłem Śląskim I Kl.

Po roku 1921 pracował w Bytomiu, najpierw w szkolnictwie, potem zaś w tamtejszym Landesmuseum, w którym w roku 1927 zorganizował i objął opieką jako kustosz Dział Przyrodniczy. W ramach pracy w tym dziale prowadził cenione badania biologiczne na obszarze Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, szczególnie w dziedzinie hydrobiologii, entomologii, herpetologii i ochrony przyrody. Opracował program badań fauny wód Górnego Śląska, do którego realizacji udało mu się zachęcić lokalne stowarzyszenia akwarystyczne. Badając florę i faunę wód w bliższych i dalszych okolicach Bytomia, odkrył stanowiska reliktovej fauny stenotermicznej w źródłiskach Dramy między Kępczowicami (Kempczowitz) i Kamieńcem (Kaminietz). Jego badania dostarczyły też szczegółowych informacji na temat składu gatunkowego i rozmieszczenia fauny ryb, płazów i gadów w powiecie bytomskim.

Poza wspomnianymi zagadnieniami w swoich publikacjach omawiał też program badawczy i wystawieniczny Działu Przyrodniczego bytomskiego Landesmuseum, stan i zadania ochrony przyrody na Górnym Śląsku, literaturę poświęconą owadom Górnego Śląska, zwierzęta spotykane w bytomskich piwnicach, pochodzenie legendy o spotykanych na Rozbarku (Rossberg) „paciorkach z różańca św. Jacka” (człony łodyżek triasowych liliowców) i inwazję mrówek faraona w Zabrze. Działając w Miejskiej Stacji Krajoznawczej i Powiatowej Stacji Krajoznawczej w Bytomiu, zabiegał o ochronę siedlisk rzadkich roślin i zwierząt – m.in. obuwika pospolitego i borsuka w Dąbrowie Miejskiej (Städtisch Dombrowa) – oraz źródlisk Dramy. Był współzałożycielem Związku Stowarzyszeń Przyrodniczych Górnego Śląska i aktywnym członkiem Stowarzyszenia Akwarystycznego i Terrarystycznego „Najas”. Przez wiele lat organizował też i prowadził w miastach powiatowych Górnego Śląska warsztaty i kursy doszkalaćce dla nauczycieli przyrody.

Od początku lat 30-tych Kotzias związany był z partią nazistowską (Partei-Nummer 412118) i w randze najpierw sturmführera (od 20 kwietnia 1933), a później obersturmführera (od 9 listopada 1933) służył w SS-Fusssandarte 23 Beuthen (SS-Nummer 27186). W roku 1933 powierzono mu nadzór nad programem uruchomionej właśnie radiostacji w Gliwicach (Gleiwitz). W ramach tego programu prowadził cieszące się popularnością audycje o tema-

tyce etnograficznej, krajoznawczej i przyrodniczej. Popularyzował w nich również informacje o pomnikach przyrody z okolic Zabrze, Bytomia i Gliwic, nagłaśniając potrzebę ich ochrony. W roku 1936 w dość niejasnych okolicznościach odszedł z pracy w gliwickiej rozgłośni radiowej. Nie pojawiła się od tego czasu żadna jego publikacja. Zmarł wskutek wylewu 14 marca 1941 roku w Gliwicach. Był żonaty z Łucją Legutke, miał z nią dwoje dzieci – syna Dietricha i córkę Gizelę.

Ważniejsze publikacje: Zur Literatur über Oberschlesiens Insektenwelt. *Volk und Heimat* 1, 1924; Die Wassernuss im Beuthener Lande. *Aus dem Beuthener Lande* 1, nr 4, 1924; Die Perlen des heiligen Hyacinth. *Ibid.*, nr 5, 1924; Das Tier- und Pflanzenleben im Beuthener Teichen und Tümpeln: Die Weichtiere; Krebse und Spinnen; Käfer und Wanzen. *Ibid.*, nr 10, 12, 16, 20, 29, 1924; Der Beuthener Tiergarten. *Ibid.*, nr 28, 1924; Seltene Lebewesen in Beuthens Gau. W: Festbuch zur 17. Hauptversammlung des Vereins Katholischer Lehrer Schlesiens in Beuthen O/S, 4-7. Oct. 1925, Beuthen 1925; Das Tier- und Pflanzenleben im Beuthener Teichen und Tümpeln: Insektenlarven. *Aus dem Beuthener Lande* 2, nr 15, 1925; Im tiefen Keller: Beitrag zur Stadtnaturgeschichte Beuthens. *Ibid.*; Ein neuer Fundort für *Bythinella austriaca* Frfld. im Dramatal. *Wochenschrift für Aquarien- und Terrarkunde* 22, 1925; Neues von der Kugelmuschel (*Sphaerium*). *Ibid.*; Die Blasige Aldrovande im Neuhamerteiche. *Der Oberschlesier* 9, 1927; Aquarienhaltung und Naturschutz. *Ibid.*; Das Tier- und Pflanzenleben im Beuthener Teichen und Tümpeln: Die Fische in den Beuthener Gewässern; Unsere Frösche; Molche und Schlangen. *Aus dem Beuthener Lande* 4, nr 15, 17, 1927; Naturschutzaufgaben im Kreise Beuthen. *Ibid.* 5, nr 3, 1928; Einige Leitsätze für die faunistische Erforschung des Beuthenes Landes. *Beitr. Heimat. Beuth. Landes* 8, 1928; Naturschutzaufgaben im Kreise Beuthen-Tarnowitz. *Ibid.*; Ein biologischer Streifzug in den Torfstich bei Laband. *Gleiwitzer Jahrbuch*, 1928; Lebendige Zeugen der Eiszeit in Oberschlesien. *Der Oberschlesier* 10, 1928; Zoologische Aufgaben in Oberschlesien. *Ibid.*; Die Erforschung der niederen Tierwelt in Oberschlesien. *Ibid.* 11, 1929; Der blutleiche von Gross-Elguth O/S. *Ibid.*; Eine in Oberschlesien neu eingewanderte Tierart. *Ibid.*; Zur Ausgestaltung des Beuthener Museums. *Mitt. Beuth. Gesch. Mus. Ver.* 11/12, 1929; Die naturwissenschaftliche Abteilung am Museum zu Beuthen O/S. *Ostdeutscher Naturwart* 3, 1930; Ulmenblattlaus und Pharaonenameise in Oberschlesien: Massenflug von Insekten im ober-schlesischen Industriegebiet. *Ostdeutsche Morgenpost* 259, 18.09.1930; *Formica picea* Nyl. in Schlesien. *Zool. Anz.* 92, H. 1-2, 1930; Eine neue Quellungmilbe aus Oberschlesien. *Ibid.* 97, H. 3-4, 1931; Die Fische, Lurche und Kriechtiere des Kreises Beuthen. *Beuth. Abh. z. ober-schl. Heimatforschung* 7, 1931; Beiträge zur Kenntnis der Tier- und Pflanzenwelt Oberschlesiens. Beuthen 1931; Stand der Naturdenkmalpflege in Oberschlesien. *Der Oberschlesier* 17, 1935; Der Sender im Dienste der Musik und der ober-schlesischen Tondichter. *Ibid.*; Der Nebensender Gleiwitz – der ober-schlesische Sender. *Kulturarbeit in Oberschlesien*, 1935.

Źródła: Anonim, Oberschlesiens neuer Sendeleiter, Oberschlesien im Bild 28, 13. 07. 1933, s. 7 (portret); Dienstaltersliste der Schutzstaffel der N.S.D.A.P.: Stand vom 1. Oktober 1934, München 1934, poz. 803; Hadaś T., Kotzias Hubert Emanuel, w: Bytomski słownik biograficzny, Bytom 2004, s. 125-126; Nekrolog, Oberschl. Wand. 74, 16. 03. 1941, s. 14; Perlick-Landeskunde, s. 26, 27, 398; Perlick A., Mitt. Beuth. Gesch. Mus. Ver. 15/16, 1955, s. 83; Perlick A., *Ibid.* 24, 1962, s. 103; USC w Chorzowie, Księgi urodzeń, poz. 841/1892/I; USC w Gliwicach, Księgi zgonów, poz. 397/1941.

KRAUSE ERNST

(?-1858)

Znawca śląskich wierzb, jastrzębców i wierzbówek

Brak danych na temat miejsca i daty jego urodzenia. Pracował jako aptekarz we Wrocławiu (Breslau). Był cenionym znawcą śląskiej flory. Przez 20 lat zajmował się wraz z →Wimmerem wierzby (ich zielnik *Herbarium salicum* zachował się do dziś w zbiorach Instytutu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego). Obok wierzb Krause badał też takie rodzaje, jak sit (*Juncus*), kosmatka (*Luzula*), kostrzewa (*Festuca*) i ostrożeń (*Cirsium*), oraz trudne do oznaczenia formy jastrzębców (*Hieracium*) i wierzbówek (*Epilobium*). Wzbogacił wiedzę o śląskiej florzę całym szeregiem nowych odmian i gatunków, wśród których był też opisany przez niego w roku 1851 nowy gatunek jastrzębca – *Hieracium silesiacum* (= *Hieracium sparsum* subsp. *silesiacum* (Krause) Zahn). Zmarł 22 października 1858 roku we Wrocławiu. Jego nazwisko upamiętnia m.in. *Epilobium krausei* Uechtritz.

Ważniejsze publikacje: Neue Arten, Abarten und bemerkenswerthe Formen aus der schlesischen Flora. *Über Arb. SGVK*, 1839; Über einige schlesische *Juncus*- und *Luzula*-Arten. *Ibid.*, 1840; Über einige schlesische Arten von *Festuca*. *Ibid.*; Novitäten der schlesischen Flora. *Ibid.*, 1844; Seltene und neue Arten und Formen der schlesischen Flora. *Ibid.*, 1846; Über eine Mittelform zwischen *Pinus*, *Abies* und *Picea*. *Ibid.*; Schlesische Arten der Gattung *Cirsium*. *Ibid.*, 1848; Beiträge zur schlesischen Flora. *Ibid.*, 1849; Zwei neue Pflanzenformen der schlesischen Flora. *Jber. SGVK* 28, 1851; Über *Epilobium*-Arten. *Ibid.* 29, 1852; Über *Pulmonaria angustifolia* und *P. officinalis*. *Ibid.*

Źródła: Pax-Pflanzenwelt, s. 12; Rostański-Historia, s. 287; Wimmer H., *Jber. SGVK* 36, 1859, s. 54-55.

KREISEL HEINRICH

(1848-1917)

Badacz przyrody okolic Karniowa

Urodził się 28 listopada 1848 roku w Karniowie (Krnov, Jägerndorf). Ukończywszy w roku 1868 Gimnazjum Państwowe w Opawie (Opava, Troppau), studiował w Wiedniu przez cztery semestry medycynę, potem zaś przez trzy semestry był studentem fakultetu filozoficznego. W marcu 1876 roku zdał wymagane egzaminy i uzyskał uprawnienia do nauczania przyrody jako przedmiotu głównego oraz matematyki i fizyki jako przedmiotów dodatkowych w szkołach średnich z niemieckim językiem wykładowym.

Już od roku 1874 pracował jako nauczyciel pomocniczy w Gimnazjum Państwowym w Opawie, zaś po zdaniu wymaganych egzaminów zatrudniony został w rodzinnym Karniowie. Od roku 1876 był członkiem Realschul-Unterstützungs-Verein, w którym w latach 1879-1913 pełnił obowiązki rewidenta. W roku 1879 został profesorem Państwowej Szkoły Realnej w Karniowie.

Wielką troską otoczył Kreisel powierzone jego opiece szkolne zbiory przyrodnicze, które starannie uporządkował i wzbogacił licznymi okazami pochodzącymi z okolic Karniowa. Wynikiem jego prac terenowych były prace „Geologische Übersicht, Flora und Fauna des Jägerndorfer Bezirkes“ (*Der Jägerndorfer Schulbezirk*, 1887) i „Die Samenpflanzen in der Umgebung von Jägerndorf“ (Programm der Ober-Realschule, Jägerndorf, 1889-1890).

Po 32 latach pracy Kreisel musiał ze względu na stan zdrowia poprosić o przeniesienie w stan spoczynku. Zgodę otrzymał w sierpniu 1906 roku. Dęczone przez chorobę nerwową zmarł 29 stycznia 1917 roku w Krajowym Zakładzie Psychiatrycznym w Opawie. Jego zwłoki zostały przewiezione do rodzinnego Karniowa, gdzie pochowane zostały na miejscowym cmentarzu.

Źródła: Anonim, XL Jahresbericht der Staats-Realschule, Jägerndorf 1917, s. 56-57; Duda-Poznańky, s. 91; Wenzelides O., Heimatgeschichte 3, Troppau 1922, s. 85-86.

KRETSCHMER FRANZ

(1848-1921)

Geolog, badacz austriackiego Śląska i północnych Moraw

Urodził się 4 października 1848 roku w Witkowicach (Witkowitz) koło Ostrawy (Ostrava, Ostrau). Po ukończeniu Szkoły Realnej w Opawie (Troppau) studiował w Akademii Górniczej w Przybramie. Po jej ukończeniu pracował najpierw w Dąbrowie (Doubrava, Dombrau) koło Orłowej (Orlová, Orlau), potem

zaś od roku 1874 jako mierniczy i od 1879 roku jako naczelny inżynier i dyrektor kopalni w Sobocinie, którą kierował aż do przejścia na emeryturę w roku 1908.

Od roku 1899 był korespondentem Zakładu Geologicznego Rzeszy w Wiedniu. Prowadził badania w dziedzinie mineralogii, petrografii i genezy złóż, zwłaszcza morawsko-śląskich dewońskich złóż żelaza i północnomorawskich złóż grafitu, opublikował ponad 20 prac naukowych i kilka map geologicznych. Z badanych przez siebie złóż żelaza opisał cztery nowe minerały: morawit, stłipnochloran, wirydyt i mackensit. Dwa ostatnie odkrył, będąc już na emeryturze, w latach I wojny światowej. Wprowadził też wiele nowych pojęć do petrografii, m.in. bielenit, egirynolit, leukofit, marchit, niklezyt, tytanolit i weigelit. Ceniony był również za dokonania w dziedzinie krajoznawstwa – zbadał gruntownie obszar zachodniej części austriackiego Śląska i obszar północnych Moraw. Wędrował też chętnie po Alpach.

Po przejściu na emeryturę Kretschmer zamieszkał w Szternberku. Swój cenny zbiór minerałów przekazał w roku 1908 Muzeum Przyrodniczemu w Brnie. Krótko przed śmiercią został współpracownikiem Państwowego Zakładu Geologicznego Republiki Czesosłowackiej. Zmarł 25 grudnia 1921 roku w Szternberku (Šternberk).

Ważniejsze publikacje: Die Eisenerzbergbaue bei Bensch, Schlesien. *Österr. Zeitschr. Berg. Hütten.* 42, 1894; Die Mineralfundstätten von Zöptau und Umgebung. *Tschermaks Miner. Petrogr. Mitt.* 13, 1894; Hydrographische Verhältnisse von Sternberg, Mähren. *Zeitschr. Österr. Ing. Archit. Ver.* 47, 1895; Mineral-Vorkommen bei Friedberg, Schlesien. *Tschermaks Miner. Petrogr. Mitt.* 15, 1896; Die Graphitablagerungen bei Mähr.-Alstadt-Goldenstein. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 47, 1897; Die Eisenerzlagerstätten des mährischen Devon. *Ibid.* 49, 1899; Die nutzbaren Minerallagerstätten der archaischen und devonischen Inseln Westmährens. *Ibid.* 52, 1902; Entstehung der Graphitlagerstätten. *Österr. Zeitschr. Berg. Hütten.* 50, 1902; Neues Vorkommen von Manganerz bei Sternberg in Mähren. *Ibid.* 53, 1905; Die Petrographie und Geologie der Kalksilikat-hornfelse in der Umgebung von Mährisch Schönberg. *Ibid.* 56, 1908; Die Erzvorräte der wichtigsten Eisenlagerstätten Mährens. W: *The Iron Ore Resources of the World.* Stockholm, 1910; Über die Kontakmetamorphose am unterdevonischen Diabas zu Karlsbrunn im Hochgeschenke. *Zeitschr. Mähr. Landesmus.* 11, 1911; Das metamorphe Diorit- und Gabromassiv in der Umgebung von Zöptau (Mähren). *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 61, 1911; Der metamorphe Dioritgabbrogang nebst seinen Peridotiten und Pyroxeniten im Spiegeltzer Schnee- und Bielengebirge. *Ibid.* 67, 1917; Die erzführende Diabas- und Schalsteinzone Sternberg- Bensch. *Archiv für Lagerstättenforschung der Preußischen Geologischen Landesanstalt, H.* 24, 1917.

Źródła: Beck H., *Jahrb. Geol. Bundesanst. Wien* 72, 1922, s. 151-154; Gába Z., *BSSSM* 12, 1999, s. 30-31; Köhler K.,

Festschrift des Naturwissenschaftlichen Vereins in Troppau, Troppau 1925, s. 54-59; SP, s. 47, 87, 194, 208, 245, 377, 391; Staněk-Mineralogie, s. 28; Wenzelides O., Heimatgeschichte 3, Troppau 1922, s. 85-86.

KROCKER ANTON JOHANN

(1742-1823)

Wybitny znawca śląskiej szaty roślinnej

Urodził się w 1742 roku w Szonowie (Schönau) koło Głogówka (Oberglöugau), jako syn zamożnego ziemianina trudniącego się handlem zbożem. Jego ojciec doceniał znaczenie wykształcenia, dlatego też posłał go do najlepszych szkół: Gimnazjum Franciszkańskiego w Głubczycach (Leobschütz), Szkoły Jezuickiej w Ołomuńcu i Szkoły Pijarów w Lipniku. Pragnął on, aby jego syn został kupcem, jednak przewlekła choroba, prawdopodobnie febra albo żółtaczką, zmusiła Antona do przerwania nauki i powrotu do domu.

Gdy okazało się, że zarówno ze względu na stan zdrowia, jak i ze względu na trwającą właśnie wojnę siedmioletnią, która nie sprzyjała rozwojowi handlu, nie może objąć stanowiska praktykanta handlowego, w roku 1763, za namową przyjaciół, ojciec wysłał go do Wrocławia (Breslau), by poświęcić się tam studiowaniu medycyny. Ponieważ przeznaczone do kształcenia lekarzy „Theatrum anatomicum” powstało we Wrocławiu dopiero 10 lat później, w roku 1773, jedynym sposobem zdobywania wiedzy medycznej w owym czasie były studia prywatne, i takie właśnie studia podjął Krocker u doktora Wicke, lekarza u Braci Miłosierdzia. Trzy lata później, z niezbędnym zasobem wiedzy teoretycznej i praktycznej, wyruszył do Wiednia, gdzie pod kierunkiem dwóch wybitnych lekarzy holenderskich, van Swieten i de Haena, studiował kolejne trzy lata. Po krótkim pobycie w Halle przybył w roku 1769 do Wrocławia, gdzie został zatrudniony jako lekarz przez Fundację Tharoula.

Od chwili zaznajomienia się z wydaną w roku 1751 „Philosophia botanica” Linneusza interesował się

botaniką i odczuwał niezwykły pociąg do badań naukowych. Zaczął zatem gromadzić okazy flory śląskiej i zamierzał napisać obszernie jej opracowanie. Początkowo nie posunął się dalej, niż →hrabia Mattuschka, który planował publikację podobnego dzieła. Po śmierci Mattuschki, który dzieła swojego nie ukończył, Krocker zaczął intensywnie opracowywać własne dzieło i w roku 1788 opublikował jego pierwszą część, zaś ostatnia, piąta część ukazała się w roku 1823. Cennym świadectwem jego trudu był zachowany w rękopisie katalog flory śląskiej obejmujący 3345 pozycji – była to liczba znacząca, zwłaszcza, gdy weźmie się pod uwagę, że podobny katalog Mattuschki obejmował tylko 1221 pozycji. Krocker planował prócz tego publikację poświęconą śląskim grzybom. Jej rękopis, który po jego śmierci znalazł się w posiadaniu Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyźnej, obejmował cztery tomy tekstu i atlas.

Jako botanik utrzymywał Krocker kontakty z towarzystwami przyrodniczymi w Halle i Bmie, jako lekarz pełnił obowiązki dziekana Collegium Medicum et Sanitatis. Swoje zamiłowanie do botaniki przekazał swemu synowi, również lekarzowi. Pod koniec życia stracił wzrok. Zmarł we Wrocławiu 27 maja 1823 roku. Conrad Moench, profesor botaniki w Kassel i Marburgu na jego cześć jednemu z ustanowionych przez siebie rodzajów nadał nazwę *Krockeria*. Materiały zielnikowe do dzieła Krockera włączone zostały do zbiorów Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyźnej, jednak zaginęły w roku 1945.

Ważniejsze publikacje: Nachricht von Mattuschkas Flora Silesiaca. *Ökon. Nachr.* 5, 1787; Anzeige betreffend die „Enumeratio stirpium” des Grafen Mattuschka. *Ibid.* 7, 1787; Flora silesiaca renovata, secundum systema sexuale Linnæi. 5 Vol. Vratislaviae 1787-1823; **nie opublikowane:** Catalogus omnium plantarum in Silesia sponte nascentium.

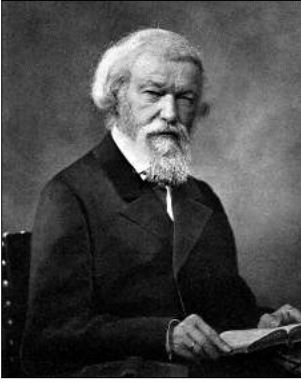
Źródła: Graetzer-Lebensbilder, s. 89-91; Keil G., EW, s. 421; Meusel J. G., Das gelehrte Teutschland, Bd. 23, Lemgo 1834, s. 278; Pax-Pflanzenwelt, s. 7, 17 (portret); Rostański-Historia, s. 283, 287, 291; Schummel J. G., Breslauer Almanach für den Anfang des neunzehnten Jahrhunderts, Breslau 1801, s. 347-350.

KÜHN JULIUS

(1825-1910)

Twórca przyrodniczych podstaw naukowego rolnictwa

Urodził się 28 października 1825 roku w Pulsnitz na Górnych Łużycach, gdzie jego ojciec pracował jako rządca majątku ziemskiego. Po ukończeniu Szkoły Realnej w Dreźnie i tamtejszego Zakładu Kształcenia Technicznego, w którym poznał podstawy leśnictwa, uczył się przez pół roku zawodu agronoma u boku ojca. W następnych latach pracował jako agronom w Wachau koło Radeberg, Ilowej (Halbau)

koło Żagania (Sagan), Nieder-Karna koło Budziszyna, Friedrichsthal koło Radeberg i wreszcie w Kruzynie (Gross-Krauschen) koło Bolesławca (Bunzlau). W okresie tym zajmował się już wykorzystaniem obserwacji i pomiarów meteorologicznych dla potrzeb rolnictwa i próbował znaleźć czynniki wywołujące choroby roślin uprawnych.

Wielu badaczy w jego czasach nadal dopatrywało się ich przyczyn w „trujących oparach” czy „zatrzymaniu soków”, ale żaden z tych poglądów nie został poparty rzetelnymi obserwacjami. Wyjątkiem były pionierskie prace Heinricha Antona de Bary i braci Tulasne – stały się one dla Kühna inspiracją do własnych badań nad przyczynami chorób roślin, w których na pierwszym miejscu stawiał obserwacje i doświadczenia. Badania te przyniosły mu przydomek „urzędnika z mikroskopem”, zwróciły na niego uwagę profesorów →Goepperta i →Cohna z Uniwersytetu Wrocławskiego i przyniosły mu członkostwo w Śląskim Towarzystwie Kultury Ojczystej. Jednak nie tylko jego badania fitopatologiczne budziły podziw – Kühn jako pierwszy na Śląsku, a także jako pierwszy w Niemczech, zastosował w swej pracy szereg nowatorskich rozwiązań – po szeregu doświadczeń zaczął używać siewnika i, nim jeszcze weszły w użycie nawozy fosforowe, stosował do nawożenia gleby mączkę kostną rozpuszczoną w kwasie siarkowym.

Po 13 latach działalności praktycznej, dzięki stypendium, o które wystarał się dla niego prof. Goepfert, rozpoczął roczne studia w Akademii Rolniczej w Poppelsdorf koło Bonn. Tam dokonał jednego ze swych najważniejszych odkryć zarówno w dziedzinie fitopatologii, jak i zajmującej się nicieniami nematologii – rozpoznał, że główki szczeci barwierskiej (*Dipsacus sativum* (L.)) są uszkadzane przez węgorka żdźbłowego (*Tylenchus (Anguillulina) dipsaci* (Kühn)). Odkrycie to było o tyle ważne, że w owym czasie wiedzano już sporo o nicieniach, niczego natomiast nie wiedzano o nich jako żerujących na roślinach pasożytach.

W roku 1856 na podstawie pracy „Über den Brand des Getreides und das Befallen des Raspes und über die Entwicklung des Maisbrandes” Kühn uzyskał w Lipsku stopień doktora filozofii i rozpoczął pracę jako wykładowca w Akademii Rolniczej w Proszkowie (Proskau) koło Opola (Oppeln). Praca ta nie dawała mu jednak satysfakcji, w związku z czym zajął się działalnością praktyczną w Wyszanowie (Schwusen) koło Głogowa (Glogau), gdzie kontynuował swoje badania nad przyczynami chorób roślin. W roku 1858 wydał dzieło „Die Krankheiten der Kulturgewächse, ihre Ursachen und ihre Verhütung”, które stało się pierwszym podręcznikiem fitopatologii. Spotkało się ono zarówno z uznaniem, jak i ze sprzeciwami, zapoczątkowując rozległą korespondencję Kühna, której adresatami byli m.in. Alexander von Humboldt, Max Schleiden, Ludwig Rabenhorst, Alexander Braun, Leonhard von Schlechtendahl i Karol Darwin.

Rokiem przełomowym w jego życiu był rok 1862, w którym odrzucił propozycję objęcia kierownictwa Instytutu Rolnictwa w Berlinie, przyjął zaś zaoferowaną mu profesurę zwyczajną Uniwersytetu w Halle i związane z nią stanowisko dyrektora Rolniczej Stacji Doświadczalnej. Od samego początku rozpoczął tu starania mające na celu utworzenie Instytutu Rolnictwa. Uzyskał zgodę już rok później, jednak budowa instytutu trwała 37 lat i zakończona została dopiero w roku 1899.

W swojej pracy badawczej w Halle Kühn kontynuował przede wszystkim badania nad nicieniami, które wykazały, że węgorek żdźbłowy atakuje również inne rośliny i może bardzo długo przetrwać w niekorzystnych warunkach. Od roku 1870 zajmował się przyczynami choroby powodującej ogromny spadek zawartości cukru w korzeniach buraków cukrowych. Jego badania wykazały, że przyczyną tej choroby jest inny nicienie – mątwik burakowy (*Heterodera schachtii* Schmidt). Szukając skutecznej metody walki z nicieniami, Kühn doszedł do wniosku, że najlepsze efekty daje wysiew na polach szybko rosnących roślin, które niszczy się następnie w odpowiedniej fazie rozwoju pasożytów. Na jego wniosek w roku 1889 powstała w Halle Doświadczalna Stacja Zwalczania Nicieni, która rok później została przemianowana na Doświadczalną Stację Zwalczania Nicieni i Ochrony Roślin.

Drugą dziedziną, w której Kühn rozwijał pracę badawczą, była entomologia. W roku 1864 zajął się cyklem rozwojowym niezmiarki paskowanej (*Chlorops taeniopus* Meigen), która wyrządziła poważne szkody w rolniczych regionach Niemiec. W późniejszych latach zajmował się przyszczarkiem heskim (*Mayetiola destructor* Say.), ploniarką zbożową (*Oscinella frit* (L.)) i wieloma innymi szkodnikami upraw. Szukając sposobów zwalczania owadów

szkodników, Kühn widział jeden z takich sposobów w ochronie ich naturalnych wrogów, szczególnie zaś ptaków.

Zajęcia, na które w ciągu 47 lat zapisało się ok. 21 tysięcy studentów, prowadził on do roku 1909. Jego dorobek naukowy obejmował ponad 550 publikacji. W uznaniu zasług przyjęty został w roku 1874 w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników, w roku 1889 został honorowym obywatelem Pulsnitz, w roku 1895 – honorowym obywatelem Halle. Zmarł 14 kwietnia 1910 roku w Halle, gdzie został pochowany na Nordfriedhof.

Ważniejsze publikacje: Beobachtungen über das Erkranken der Kulturgewächse im Jahre 1854. *Jber. SGVK* 31, 1854; Über das Vorkommen von Anguillulen in erkrankten Blütenköpfen von *Dipsacus fullonum* L. *Ibid.* 34, 1857; Die Krankheiten der Kulturgewächse, ihre Ursachen und ihre Verhütung. Berlin 1858; Über das Kardenälchen, *Anguillula Dipsaci*. *Zeitschr. f. wiss. Zool.* 9, 1859; Über die dem Getreide schädliche Mücke (*Cecidomyia secalina*) und Fliege (*Oscinis frit*). *Ber. Naturf. Ges. Halle* 9, 1864; Mitteilungen über das Vorkommen einiger landwirtschaftlich schädlichen Mücken- und Fliegenarten. *Zeitschr. landwirtsch. Centr. Ver. Prov. Sachsen* 21, 1864; Über das Vorkommen der Gicht- und Radenkrankheit des Weizens in Sachsen, insbesondere in der preußischen Provinz Sachsen. *Ibid.* 22, 1865; Zwei Feinde des Leindotters. *Ibid.* 23, 1866; Über den Anbau und die Krankheiten der Weberkarde. *Ibid.* 24, 1867; Über die Weberkarde: *Dipsacus fullonum* Mill.. *Ber. Naturf. Ges. Halle* 9, 1867; Über die Wurmkrankheit des Roggens und über die Übereinstimmung der Anguillulen des Roggens mit denen der Weberkarde. *Ibid.* 10, 1868; Der Schildkäfer (*Cassida nebulosa* L.) und die Raupen der Ypsilon-Eule, zwei Feinde der Runkelrübe. *Zeitschr. landwirtsch. Centr. Ver. Prov. Sachsen* 25, 1868; Der Getreidelaufläufer, *Zabrus gibbus*, ein Feind der Saaten und des reifenden Getreides. *Ibid.* 26, 1869; Die Lupinenfliege, *Anthomyia funesta* Jul. Kühn. *Ibid.* 27, 1870; *Anerastia lotella* Hübner, eine den Roggen beschädigende Schabe. *Ibid.*; Über *Anguillula devastatrix* und die Wurmkrankheit des Roggens. *Ber. Naturf. Ges. Halle* 11, 1870; Versuche zur Bekämpfung der Rüben-Nematoden. *Zeitschr. landwirtsch. Centr. Ver. Prov. Sachsen* 28, 1871; Die Getreidehalmwespe (*Cephus pygmaeus* L.). *Ibid.*; Die Anguillulen. *Fühlings Landwirtsch. Zeitung* 22, 1873; Über das Vorkommen von Rüben-nematoden an den Wurzeln der Halmfrüchte. *Ibid.* 23, 1874; Berichte über die Ergebnisse der im Auftrage des Vereins für Rübenzucker-Industrie des Deutschen Reiches ausgeführten Versuche zur Ermittlung der Ursache der Rübenmüdigkeit des Bodens und zur Erforschung der Natur der Nematoden. *Zeitschr. Ver. Rübenzuckerind. Deutsch. Reichs* 27-32, 1877-82; Die Ergebnisse der Versuche zur Ermittlung der Ursache der Rübenmüdigkeit und zur Erforschung der Natur der Nematoden. *Ber. Phys. Lab. Versuchsanst. Landwirtsch. Inst. Univ. Halle* 1, H. 3, 1881; Das Luzerneälchen (*Tylenchus Havensteinii* Jul. Kühn). *Fühlings Landwirtsch. Zeitung* 30, 1881; Die Wirksamkeit der Nematoden-Fangpflanzen nach den Versuchsergebnissen des Jahres 1881. *Ber. Phys. Lab. Versuchsanst. Landwirtsch. Inst. Univ. Halle* 1, H. 4, 1882; Bericht über weitere Versuche mit Nematoden-Fangpflanzen. *Ibid.* 2, H. 6, 1886; Die

Wurmfäule, eine neue Erkrankungsform der Kartoffel. *Zeitschr. landwirtsch. Centr. Ver. Prov. Sachsen* 45, 1888; Die Ergebnisse der Forschung und der Versuche betr. die Bekämpfung der Rüben-nematoden. *Fühlings Landwirtsch. Zeitung* 38, 1889; Neuere Versuche zur Bekämpfung der Rüben-nematoden. *Zeitschr. landwirtsch. Centr. Ver. Prov. Sachsen* 48, 1891; Die Sandwicke (*Vicia villosa*), ihre Bedeutung als früheste Grünfütterpflanze und die zweckentsprechendste Saatzeit. *Ibid.* 49, 1892; Die Überwinterung der *Oscinis*-Larven und die durch diese Schmarotzer hervorgerufenen Schädigungen des zur Gewinnung von zeitigem Grünfütter angesäten Roggen-Sandwickengemenges. *Ber. Phys. Lab. u. Versuchsanst. Landwirtsch. Inst. Univ. Halle* 2, H. 10, 1893; Die zweckmäßigste Saatzeit des Grünfütter-Sandwickengemenges. *Zeitschr. landwirtsch. Centr. Ver. Prov. Sachsen* 50, 1893; Die Rüben- und Hafer-nematoden (*Heterodera Schachtii*) und ihre Bekämpfung. *Jahrb. Naturwiss.* 17, 1901 [mit M. Hollrung]; Das Versuchsfeld des Landwirthschaftlichen Institutes der Universität Halle. *Ber. Phys. Lab. Versuchsanst. Landwirtsch. Inst. Univ. Halle* 2, H. 15, 1901; Die Nematoden-Bekämpfungsversuche des Landwirtschaftlichen Institutes der Universität Halle a. S. *Blätter für Zuckerrübenanbau* 16, 1909.

Wybrane źródła: Brink A., Der Beitrag Julius Kühns zur nematologischen und entomologischen Forschung, Diplomarbeit, Halle 1986 (bibliografia); Grummann-Handbuch, s. 24-25, 101-102; Klinkowski M., Der Phytopathologe Julius Kühn, Kühn-Archiv 74, 1960, s. 13-18; Könnecke G., Julius Kühn, sein Leben und Wirken, *ibid.* 3-12; Mägdefrau-Historia, s. 303; Pax-Pflanzenwelt, s. 17; Wohltmann F., Holdefleiss P., Julius Kühn, sein Leben und Wirken, Festschrift, Berlin 1905 (portret).

KUHNERT FRIEDRICH WILHELM

(1865-1926)

Słynny malarz afrykańskich zwierząt

Urodził się 28 września 1865 roku w Opolu (Oppeln) w rodzinie pracownika kolei Friedricha Kuhnerta i jego żony Wilhelminy, z domu Schlodder. W latach 1883-1887 studia w berlińskiej Akademii Sztuk Pięknych, gdzie uczył się pod kierunkiem Beller-

manna, Meyerheima oraz Richarda Friese, słynnego malarza zwierząt, artysty, który kładł nacisk na studiowanie zwierząt w ich naturalnym środowisku, zapewniły mu doskonałe przygotowanie do dalszej pracy artystycznej.

Początkowo obserwował, szkicował i malował zwierzęta żyjące na obszarze Niemiec i Szwajcarii. Powodzenie reprodukcji jego rysunków umożliwiło mu w roku 1891 wyruszenie w pierwszą podróż do Afryki, gdzie był jednym z pierwszych malarzy, który w terenie szkicował dzikie zwierzęta i krajobrazy. W latach 1905 i 1911-1912 odwiedził ponownie Czarny Ląd, podróżując po obszarach brytyjskich i niemieckich kolonii w południowej i wschodniej Afryce, zaś w roku 1906 objechał Indie i Ceylon. Podczas tych wypraw sporządzał obszernie notatki i ogromne ilości szkiców flory i fauny oraz mieszkańców odwiedzanych krain. Gromadzone materiały były podstawą jego obrazów olejnych, które malował w swej pracowni w Berlinie, oraz ilustracji książkowych, z których najbardziej znane są ilustracje do trzypiętomowego, wydanego w roku 1901 wraz z Wilhelmem Haacke dzieła „Das Tierleben der Erde”.

Rycina Kuhnerta z książki *Meine Tiere*

Chociaż podróżował również po Skandynawii, a w roku 1916, podczas I wojny światowej, niemiecka administracja Królestwa Polskiego umożliwiła mu pracę w Puszczy Białowieskiej, europejskie motywy występują w jego dorobku bardzo rzadko. Równie rzadkie są w jego obrazach pojawiające się co najwyżej w podrzędnej roli postacie ludzkie. Nawet

jego jedyna rzeźba przedstawiała zwierzę – była to wykonana w brązie figura bawoła afrykańskiego.

Nadzwyczaj popularny w Niemczech i Anglii, Kuhnert stopniowo zdobył uznanie również w Szwecji, Holandii i Stanach Zjednoczonych. Nabywcami jego obrazów byli w dużej mierze myśliwi i podróżnicy. Wystawy jego dzieł odbywały się w wielu miastach Niemiec oraz w Fine Art Society w Londynie, a także na Światowej Wystawie w St. Louis w roku 1904, gdzie zostały nagrodzone złotym medalem. Obok wystaw duża popularnością cieszyły się również jego książki i albumy z jego rysunkami. Wraz z Bruno Liljeforsem, znanym malarzem dzikich zwierząt europejskich, i Carlem Rungiussem, słynnym malarzem zwierząt Ameryki Północnej, Wilhelm Kuhnert, jako wybitny malarz zwierząt afrykańskich, zaliczany był do wielkiej trójki malarzy zwierząt. Zmarł 11 lutego 1926 roku we Flims w szwajcarskim kantonie Graubünden. Po jego śmierci poświęconą jego pamięci wystawę „Kuhnerts Afrika” urządzono w Ogrodzie Zoologicznym w Berlinie.

Ważniejsze publikacje: *Das Tierleben der Erde*. 3 Bde. Berlin 1901 [mit W. Haacke]; *Farbige Tierbilder*. H. 1-10. Mit Text von O. Grassmann und Einführung von F. H. Meissner und L. Heck. Berlin 1910-1911; *Animal Portraiture*. London 1913; *Das Tierleben Europas*. Berlin 1913 [mit W. Haacke]; *Im Lande meiner Modelle*. Leipzig 1918; *Meine Tiere*. Berlin 1925.

Źródła: Anonim, *Zum Tode des Tiermalers Wilhelm Kuhnert*, *Oberschlesien im Bild* 11, 12. 03. 1926, s. 2-3; Bellmann H. O., *Westermanns Monatshefte* 73, 1929, s. 353-362; Bimler K., *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler* 22, Leipzig 1972, s. 84-85; Ehrhard L., *Ein Oberschlesier malte in den Tropen*. *Oberschlesien im Bild* 57, 8. 03. 1936, s. 5; Heiduk-Lexikon 2, 1993, s. 83; *Snock-Leksykon*, s. 190; St., *Oppelner Heimatkalender*, 1938, s. 89-90; Syniawa M., *Friedrich Wilhelm Kuhnert: w 140 rocznicę urodzin*, *PGŚ* 40, 2005, s. 14-15; Thalhofer H., *Der Oberschlesier* 8, 1926, s. 558-561; *autoportret i il.* 2 z: W. Kuhnert, *Meine Tiere*, Leipzig 1923.

KÜKENTHAL WILLY GEORG

(1861-1922)

Badacz ssaków morskich i koralu

Urodził się 4 sierpnia 1861 roku w Weissenfels nad Saalą, w rodzinie inspektora podatkowego Augusta Kükenthala i jego żony Minny, z domu Wimmer. Po ukończeniu szkół w rodzinnym mieście oraz w Halle studiował przez trzy semestry mineralogię w Monachium. Po przeniesieniu się do Jeny, gdzie spędził cztery semestry, zainteresował się zoologią i w lutym 1884 roku uzyskał stopień doktora filozofii na podstawie pracy „Über die lymphoiden Zellen der

Anneliden”. Chociaż praca ta powstała pod kierunkiem światowej sławy zoologa, prof. Ernsta Haeckla, w swojej rzeczowości daleka była od jego sposobu pojmowania biologii.

Jako świeżo upieczony doktor Kükenthal pracował przez rok w Zoologicznej Stacji w Neapolu, w roku 1885 wybrał się z B. Weissenbornem na zachodnie wybrzeże Norwegii, na północ od Bergen, zaś rok później z wielorybnikiem Ingebrigtsenem wyruszył na Morze Arktyczne. Była to niezwykle doniosła podróż, podczas której, gromadząc duży zbiór embrionów walen i wiele obserwacji dotyczących życia dorosłych osobników, postanowił zająć się badaniem morskich ssaków i problemami ich adaptacji do środowiska wodnego. Po powrocie do Jeny ukończył jednak prace nad materiałami przywiezionymi z Neapolu i w roku 1887 habilitował się u boku Haeckla na podstawie pracy „Über das Nervensystem der Opheliaceen”.

Do badań ssaków morskich powrócił w roku 1888, a w roku 1889 dla zdobycia nowych materiałów wraz z Alfredem Walterem z Rygi wyruszył ponownie, dzięki wsparciu Towarzystwa Geograficzne z Bremy, na Morze Arktyczne. W tym samym roku, jako następca Arnolda Langa, otrzymał za sprawą Haeckla zaszczytną Ritter-Professur Uniwersytetu w Jenie w dziedzinie filogenezy. Rok później ożenił się z Margaretą Scheibe z Gera; mieli dwie córki, Lotte i Edytę.

Zajmując się w latach 1891-1892 ontogenezą użębienia ssaków, sformułował pogląd, że wieloszczynowe zęby trzonowe ssaków powstały z prostych, stożkowych zębów gadów. Od rozważań tych, do których chętnie powracał do końca życia, odciągnął go najpierw pobyt w Neapolu i Messynie, a później oferta Towarzystwa Przyrodniczego Senckenberga z Frankfurtu nad Menem, które zaproponowało mu sfinansowanie wyprawy na Moluki. Pobyt na Halmaherze, Sumatrze i Borneo w latach 1893-1894 umożliwił Kükenthalowi, który dotąd znał tylko

przyrodę okolic polarnych, przyjrzenie się przyrodzie tropików. Duże znaczenie dla jego późniejszej pracy badawczej miały zwłaszcza zebrane wówczas okazy koralu ośmiopromiennych, którymi zajmował się przez szereg następnych lat. Ostatnim owocem okresu spędzonego w Jenie, gdzie ukształtowała się jego osobowość badacza, podróżnika i pedagoga, był podręcznik „Leitfaden für das Zoologische Praktikum”. Za życia Kükenthala ukazało się 8 wydań tego podręcznika, zaś ostatnie do tej pory, 20 wydanie ukazało się w roku 1991.

W roku 1898 Kükenthal mianowany został, jako następca →Carla Chuna, profesorem zwyczajnym zoologii i anatomii porównawczej Uniwersytetu Wrocławskiego oraz dyrektorem Muzeum Zoologicznego. Z jego inicjatywy w roku akademickim 1902/03 powstał we Wrocławiu (Breslau) kierowany przez niego Instytut Zoologiczny. Zajął się też organizacją muzeum i doprowadził do wybudowania gmachu, w którym mieści się obecnie Muzeum Przyrodnicze Uniwersytetu Wrocławskiego. Nowe muzeum otwarte zostało w roku 1904, zaś rok później zaprezentowane zostało uczonym podczas odbywającego się w we Wrocławiu Kongresu Zoologów Niemieckich.

W okresie wrocławskim Kükenthal niewiele pisał już o waleniach i większość jego prac dotyczyła koralu ośmiopromiennych. Wakacje spędzał zwykle w Brioni nad Adriatykiem, często jednak wyruszał też na dalsze wyprawy. Dzięki wsparciu Akademii Nauk w Berlinie w latach 1906-1907 wraz z Robertem Hartmeyerem podróżował po Antylach, zaś dzięki Fundacji Schottländera w latach 1911 i 1914 był w Norwegii i na Korsyce. Podczas wszystkich tych podróży sporządzał liczne notatki, fotografie i malował cenione przez znawców akwarele. W roku akademickim 1911/1912 pełnił funkcję dziekana Wydziału Filozoficznego, zaś w roku akademickim 1916/1917 funkcję rektora Uniwersytetu Wrocławskiego. W roku akademickim 1912/1913 w ramach wymiany prowadził wykłady na Uniwersytecie Harvarda w Stanach Zjednoczonych.

Dolegliwości zdrowotne, które odczuwał od roku 1914, poważnie osłabiły jego zdolności twórcze. Chociaż w roku 1917 z entuzjazmem przyjął zaproponowane mu stanowisko dyrektora Muzeum Przyrodniczego Uniwersytetu Humboldta w Berlinie, jego krewni i przyjaciele martwili się, czy podola licznym obowiązkom związanym z tym stanowiskiem. Duży zapał, z jakim rozpoczął pracę w nowym miejscu, przygasł na wiosnę roku 1922, gdy ponownie zaczęły go nękać dolegliwości zdrowotne. Zmarł 20 sierpnia 1922 roku w Berlinie z powodu raka jelit.

Jego zbiory związane z badaniami ssaków morskich znalazły się po jego śmierci w Muzeum Przy-

rodniczym Uniwersytetu Humboldta w Berlinie, zaś w zbiorach Muzeum Przyrodniczego we Wrocławiu do dziś zachowało się wiele opisanych przez niego typów opisowych koralu. Jego nazwisko upamiętnione zostało m.in. w nazwie rodzajowej *Kueken-thalia* Hartmeyer oraz w nazwach gatunkowych: *Anisakis* (*Anisakis*) *kueken-thalii* (Cobb), *Bunodosoma kueken-thali* Pax, *Halecium kueken-thali* von Marktanner-Turneretscher, *Hemirhamphodon kueken-thali* Steindachner, *Lithacrosiphon kueken-thali* Fischer, *Muriceides kueken-thali* (Broch), *Notoplana kueken-thali* (Plehn), *Osteochilus kueken-thali* Ahl, *Palpelius kueken-thali* (Pocock) i *Radianthus kueken-thali* Kwietniewski.

Ważniejsze publikacje: Die mikroskopische Technik im zoologischen Praktikum. Jena 1885; Ergebnisse eines zoologischen Ausfluges an die Westküste Norwegens von Dr. W. Kükenthal und Dr. B. Weissenborn. *Jenaisch. Zeitschr. f. Naturwiss.* 19, 1886; Das nördliche Eismeer und Spitzbergen. *Verh. Ges. Erdk. Berlin* 14, 1887; Über die Hand der Cetaceen. *Anat. Anz.* 3, 1888; Bericht über eine Reise in das Nördliche Eismeer und nach Spitzbergen im Jahre 1886. *Deutsche Geogr. Blätt.* 11, 1888; Beiträge zur Fauna Spitzbergens. *Arch. f. Naturgesch.* 55, 1889; Vergleichend-anatomische und Entwicklungsgeschichtliche Untersuchungen an Waltieren. I Teil. *Denkschr. Med. Naturwiss. Ges. Jena* 3, 1889; Über die Anpassung der Säugetiere an das Leben in Wasser. *Zool. Jahrb.* 5, 1890; Das Gebiss von Didelphis. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der Säugetiergebisses. *Anat. Anz.* 6, 1892; Ichthyosaurier und Wale. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1892; Vergleichend-anatomische und Entwicklungsgeschichtliche Untersuchungen an Waltieren. II Teil. *Jenaisch. Zeitschr. f. Naturwiss.* 28, 1893; Entwicklungsgeschichtliche Untersuchungen am Pinnipediergebisse. *Ibid.*; Zur Entwicklung des Handskelettes des Krokodils. *Morph. Jahrb.* 19. H. 1, 1893; Über Rudimente von Hinterflossen bei Embryonen von Walen. *Anat. Anz.* 10, 1895; Im Malayischen Archipel. *Abh. Senckenb. Naturf. Ges.* 22, 1896; Ergebnisse einer zoologischen Forschungsreise in den Molukken und Borneo. *Ibid.* 22, 23, 24, 25, 1896-1903; Eine Reise in das Innere von Borneo. *Verh. Ges. Erdk. Berlin* 21, 1896; Zur Entwicklungsgeschichte des Gebisses von Manatus. *Anat. Anz.* 12, 1896; Die Arten der Gattung Manatus. *Zool. Anz.* 20, 1897; Leitfaden für das zoologische Praktikum. Jena 1898; Die Wale der Arktis. *Fauna arctica* 1, H. 2, 1900; Konservierte Seetiere und die Methode der Konservierung. *Jber. SGVK* 77, 1900; Anatomie und Biologie der nördischen Finwale. *Ibid.* 78, 1901; Diagnosen neuer Alcyonarien aus der Ausbeute der Deutschen Tiefsee-Expedition. *Zool. Anz.* 25, 1902; Diagnosen neuer Umbelluliden aus der Ausbeute der Deutschen Tiefsee-Expedition. *Ibid.*; Versuch einer Revision der Alcyonarien. I. Die Familie der Xeniidien. *Zool. Jahrb.* 15, H. 6, 1902; Versuch einer Revision der Alcyonarien. II. Die Familie der Nephthyiden. *Zool. Jahrb.* 19, H. 1, 21, H. 5/6, 1903-05; Das Zoologische Museum der Breslauer Universität. *Museumskunde* 1, 1905; Alcyonacea. *Ergebnisse der Deutschen Tiefsee-Expedition* 13, 1906; Gorgoniden der Deutschen Tiefsee-Expedition. *Zool. Anz.* 31, 1907; Die marine Tierwelt des arktischen und des antarktischen Gebietes in ihren gegenseitigen Beziehungen. Berlin 1908;

Zur Kenntnis der Alcyonarien des Sibirischen Eismeres. *Zap. Imp. Akad. Nauk Fiz. Mat. Otdel. Sér. 8, 18, 1909*; Zur Kenntnis der Gattung *Anthomastus* Verr. *Abh. Bayer. Akad. Wiss. Suppl. Bd. 1, 1910*; Pennatulacea. *Wissenschaftliche Ergebnisse der Deutschen Tiefsee-Expedition* 13, 1911; Die Alcyonaria der Deutschen Südpolar-Expedition. *Ergebnisse der Deutschen Südpolar-Expedition* 13, 1912; Pennatularia. *Das Tierreich* 43, 1915; Gorgonaria. *Ergebnisse der Deutschen Tiefsee-Expedition* 13, 1919; Gorgonaria. *Das Tierreich* 47, 1924.

Źródła: Autrum H., *NDB* 13, 1982, s. 208-209; Krumbach T., *Deutsches Biographisches Jahrbuch* 4, 1922, s. 162-165; Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 74; Pax-Müller, s. 46-47; Wiktor A., *EW*, s. 435; Wiktor-Muzeum, s. 13, 15, 16, 43, 60-62, 75, 101, 103, 104; Zimmer C., *Mitt. Zool. Mus. Berlin* 11, 1924, s. 169-179 (bibliografia); portret z: *Schlesien* 4, nr 19, s. 511.

KULMUS JOHANN ADAM

(1689-1745)

Profesor Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego

Urodził się 23 marca 1689 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie piekarza Adama Kulmusa i jego żony Marii, z domu Flegel. Początkowo uczył się we wrocławskim Gimnazjum św. Marii Magdaleny, zaś od roku 1704, gdy zmarli jego rodzice, w Gdańsku, gdzie praktykę lekarską prowadził jego starszy brat, Johann Georg. Studia rozpoczął w roku 1711 w Halle. Po trzech latach rozpoczął roczną wędrowną podróż po uniwersytetach we Frankfurcie nad Odrą, Lipsku, Strassburgu i wreszcie Bazylei, gdzie w roku 1715 uzyskał stopień doktora medycyny na podstawie „Dissertatio de harmonia morum et morborum”. Studia uzupełnił w Lejdzie, gdzie słuchał wykładów Hermanna Boerhaave.

Po powrocie do Gdańska zajął się praktyką lekarską. 11 kwietnia 1721 roku ożenił z Konkordią z domu Ebeling, wdową po kramarzu Christophie

Leuschnerze. Obok praktyki lekarskiej zajmował się też pracą badawczą, której owocem były wydane po raz pierwszy w roku 1722 tablice anatomiczne. Ten atlas anatomiczny, który zaopatrzone był w ryciny wzorowane na rycinach holenderskiego anatoma Philippa Verheyena, stał się niezwykle popularny i był wielokrotnie wznawiany. Wielokrotnie też kopiowane były ilustrujące go ryciny – m.in. w wydanej w latach 1774-78 czterotomowej anatomii Jędrzeja Krupińskiego, do której tablice przerytował Adam Goczemski. Wśród przekładów atlasu Kulmusa na wiele języków znalazło się też oparte na przekładzie holenderskim, wydane w roku 1784 w Edo tłumaczenie japońskie Sugity Genpaku i Maeno Ryotaku, noszące tytuł „Kaitai shinsho”. Odegrało ono znaczącą rolę w rozwoju europejskiego kierunku medycyny w Japonii.

27 maja 1725 roku Kulmus jako następca Glosemeyera został profesorem medycyny i nauk przyrodniczych w Gdańskim Gimnazjum Akademickim. Dzięki wysokiemu poziomowi nauczania w tej szkole, która znana była jako Gymnasium Gedanense, Gymnasium Academicum sive Illustre lub Athaeneum Gedanense, jej absolwenci byli przyjmowani na większości uniwersytetów od razu na trzeci rok studiów.

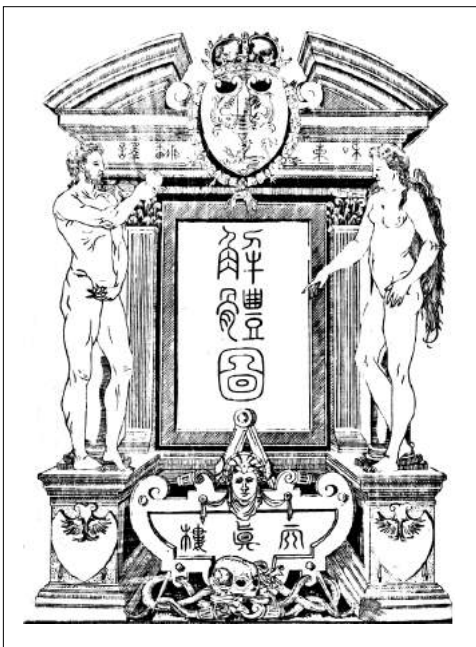
Kulmus wykładał w niej nauki przyrodnicze uczniom 6 i 7 klasy oraz medycynę uczniom 8 i 9 klasy. Od roku 1726 publikował regularnie „Exercitationes” – dysputy naukowe prowadzone przez jego uczniów na zadane tematy. Pod względem tematyki

obejmowały one wszystkie dziedziny, jakimi się zajmował i jakim poświęcił dzieło „Elementa philosophiae naturalis”: fizykę (De natura corporum, eorumque affectionibus, Michael Duderstadt, 1726; De aere, Arnoldus Dilger, 1726; De corporibus mundi totalibus in genere, Johann Samuel Verch, 1726; De magnete, 1727), astronomię (De planetis, Johann Samuel Weinholtz, 1726, De Systematibus Planetarum, Johann Gottlieb Pfennigk, 1726, De sole, Godofredus Salomon Kickebusch, 1726, De luna, Johannes Jungius, 1726), meteorologię (De vaporibus, nebula et nubibus, Christianus Fridericus Charitius, 1726, De tempestatibus annuis, 1726; De meteoris ignitis, Christophorus Ernestus Leuschner, 1727; De meteoris emphaticis, 1727; De meteoris aqueis, 1727), chemię i nauki o Ziemi (De tellure in genere, 1726; De lapidibus, Christianus Fridericus Charitius, 1727; De aqua et maribus, 1727; De aestu maris, 1727; De metallis, 1727; De sulphure, 1727; De salibus, 1727; De origine fontium, 1727; De terrae motibus, 1728) zoologię (De animalibus in genere, 1728; De nutritione animalium, 1728, De insectis, 1729; De generatione animalium, 1729), botanikę (De generatione et augmentatione plantarum, 1728; De plantis earumque nutritione, 1728) i fizjologię (De gustu atque loquela, 1728; De auditu, 1728; De sanguine ejusque circulatione, 1728; De olfactu, 1728; De visu, 1728; De tactu, 1729, De somno et vigiliis, 1729). Pod tytułem „Fasciculus Exercitationum Physicarum de variis ac praecipuis rebus ad philosophiam naturalem” wydane zostały one w roku 1729.

Wśród uczniów Kulmusa, poza wymienionymi przy tytułach „Exercitationes”, byli też: Johann Andreas Gadebusch, Carolus Ernestus Kettner, Johann Jacob Knapius, Paul Heinrich Gerhard Moehring, Henricus Jacobus de la Motte, Johannes Eilhardus Reinick, Michael Gottfried Schilberg, Georg Theophil Schwietlickus, Christianus Sendel i Otto Joachim Willer.

Wraz ze swym starszym bratem, Johannem Georgiem, 11 września 1721 roku Kulmus przyjęty został w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników, w której otrzymał przydomek „Philomenis”. Czternaście lat później, 23 sierpnia 1735 roku, został członkiem Akademii Nauk w Berlinie. W tym samym roku został też gdańskim fizykiem miejskim. Zmarł 30 maja 1745 roku w Gdańsku (Danzig).

Ważniejsze publikacje: Ausführliche Beschreibung des Anno 1721. den 1. Martii, die gantze Nacht durch vieler Orthen wahrgenommenen Nord-Lichtes, wie solches besonders hier in Dantzig in sehr seltsamen Veränderungen unter beygefügen Figuren bemercket, und durch natürliche Gründe erkläret hat. Dantzig [1721]; Anatomische Tabellen daraus des gantzen menschlichen Körpers und

Strona tytułowa japońskiego wydania tablic anatomicznych Kulmusa

aller dazugehörigen Theile Beschaffenheit und Nutzen deutlich zu ersehen. Dantzig 1722; *Descriptio Anatomico-Physiologica, alicuius Foetus Monstrosi, cui adicitur Observatio Viri cuiusdam aqua suffocati, quorum cadaverum singulas partes prater-naturaliter constitutas debito modo exponit atque ulteriori eruditorum disquisitioni submittit*. Gedani 1724; *Elementa philosophiae naturalis*. Gedani 1727; *De spasmo validissimo, ossa femorum prorsus diffringente, itemque de arteriis in osseam substantiam degenerantibus*. *Acta Acad. Leop.* 7, 1744.

Źródła: Anonim, *Memoria Johannis Adami Kulmii, Physici et Professoris Medic. in Athenaeo Gedanensi*, *Acta Acad. Leop.* 9 (przeł. polski: M. Kamińska-Axer w: *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny* 38, 1975, 2, s. 195-200); Choulant L., *History and Bibliography of Anatomic Illustration*, transl. Frank M., Chicago 1917, s. 34; *DSMBM* 5, 1822, s. 462-463; *EMM* 10, K-Maz, 1808, s. 38-39; Hess W., *ADB* 17, 1883, s. 364; Kościński S., *Słownik lekarzów polskich*, Warszawa 1888, s. 254-255; Sachs M., *Die „Anatomischen Tabellen“ (1722) des Johann Adam Kulmus (1689-1745): ein Lehrbuch für die (wund-)ärztliche Ausbildung im deutschen Sprachraum und in Japan*, *Sudhoffs Archiv* 86, 2002, H. 1, s. 69-85; Sieńkowski E., *PSB* 16, 1971, s. 164-165; Sokół S., *Historia gdańskiego cechu chirurgów*, Wrocław-Warszawa 1957, s. 46, 203, 204 (portret); na il. 2 strona tytułowa tablic anatomicznych Kulmusa w przekładzie japońskim (Edo, 1784).

KUNDMANN JOHANN CHRISTIAN

(1684-1751)

Właściciel słynnego gabinetu osobliwości przyrodniczych

Urodził się 26 października 1684 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie Johanna Samuela Kundmanna, „wachmistrza, porucznika i destylatora”, i jego żony Fryderyki Reginy, z domu Nother. Zamiłowanie do nauki odziedziczył po swoich przodkach, wśród których było wielu duchownych i lekarzy, a Silvester Kundmann osiągnął nawet godność nadwornego

lekarza saskiego księcia Johanna Georga II. Chociaż zamierzał początkowo zostać kupcem, rodzice, widząc w latach 1695-1705, gdy uczył się w Gimnazjum św. Marii Magdaleny, że osiąga coraz lepsze wyniki, namówili go do studiowania medycyny i nauk przyrodniczych.

Wyjechał zatem po ukończeniu gimnazjum do Halle, gdzie medycyny uczyli go Friedrich Hoffmann, twórca szkoły mechaniczno-dynamicznej i Georg Ernst Stahl, współtwórca teorii flogistonu, a ponadto słuchał wykładów barona Christiana von Wolffa z matematyki i Christiana Thomasiusa z filozofii. Zgłębiał też prehistorię, która dopiero od niedawna zdobywała sobie uznanie jako dziedzina wiedzy. Podejmował również podróże, m.in. w góry Harzu, gdzie zapoznał się z tamtejszym górnictwem, i do Holandii, gdzie nawiązał kontakty z wybitnym uczonym Antonem Leeuwenhoekiem, konstruktorem udoskonalonego mikroskopu i pionierem badań mikroskopowych. We wrześniu 1708 roku na podstawie dysertacji „*De regimine*” uzyskał na Uniwersytecie w Halle stopień doktora medycyny, po czym powrócił do Wrocławia, gdzie rozpoczął rozległą pracę pisarską i naukową.

Medycynę, jako człowiek niechętny wąsko pojmowanej specjalizacji, traktował jako gałąź nauk przyrodniczych i uprawiał w połączeniu innymi naukami. Nie szczędził pieniędzy i trudów dla zdobycia okazów rzadkich muszli, owadów, wypchanych zwierząt, minerałów i skamieniałości, które stały się podstawą jego słynnego gabinetu przyrodniczego. W roku 1717 wydał wraz ze swymi kolegami z lat studiów, Johannem Kanoldem i Johannem Georgem Brunschwitsem, pierwsze z szeregu dzieł poświęconych, jak było to wówczas w modzie, przeróżnym osobliwościom będącym dziełem zarówno przyrody, jak i dzieł ludzkich. Poza zabytkami historycznymi, takimi jak obrazy, epitafia, broń, opisywał w nich również zbierane przez siebie muszle, kamienie, najrozmaitsze igraszki przyrody, monety, medale i talizmany, a także maszyny i konstrukcje, zwierzęta, osobliwe potworki, rzadko spotykane choroby, zjawiska meteorologiczne i astronomiczne, co dziś sprawia wrażenie dziwacznej mieszaniny, wówczas jednak zapewniło mu popularność i uznanie. Odnotowywane przez niego w tych dziełach informacje o narodzinach i zgonach oraz o wieku zmarłych i przyczynach zgonów zostały wysoko ocenione i wykorzystane przez „ojca statystyki”, Johanna Petera Süssmilcha z Brandenburgii.

Najbardziej jednak cenione były przez potomnych jego prace poświęcone numizmatyce, która w jego czasach dopiero zaczynała się rozwijać, a którą, szczególnie w zakresie monet śląskich, znacznie posunął do przodu. Poza swymi obszernymi dziełami opublikował również szereg artykułów w ukazują-

cych się we Wrocławiu „Sammlugen von Natur und Medizin”. W roku 1727 przyjęty został w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Matrikel No. 396), otrzymując przydomek „Epimenides”. Zmarł po przewlekłej chorobie 11 maja 1751 roku we Wrocławiu. Jego słynne już wówczas zbiory przyrodnicze i numizmatyczne wraz z okazałą biblioteką wystawiono na sprzedaż na aukcji w roku 1753. Zakupiła je ówczesna Biblioteka Miejska we Wrocławiu.

Ważniejsze publikacje: Abhandlung von dem Verstande des Menschen vor und nach dem Falle. Bauzen 1715; Collectio eventuum physico-medicorum. Vratislaviae 1717 [mit J. Kanold und J. G. Brunschwitz]; Die Siegelerde von Gross-Plusnitz (Kreis Tost). *Sammlung von Natur und Medizin* 20, 1722; Heidnische Todten-Töpfe unweit Breslau (Gräbschen, Klein-Mochbern, Gandau, Pöpelwitz) und neue Funde bei Massel. *Ibid.* 23, 1722; Promptuarium rerum naturalium et artificiarum. Vratislaviae 1726; Nummi singulares. Müntzen, so oft wegen einer kleinen Marque oder theils curieuses Historie, theils fabelhaften Märchen von denen Müntz-Liebhabern hochgeschätzt werden. Breslau 1731; Nummi Jubilaei oder Jubel-Schaufstücke. Breslau 1733; Rariora artis et naturae, item in re medica, oder Seltenheiten der Natur und Kunst des Kundmannischen Naturalienkabinetts, wie auch in der Arzneiwissenschaft. Breslau und Leipzig 1737; Silesia in nummis, oder berühmte Schlesier in Münzen. Breslau 1738; De singulari eluvione et inundatione, quae a. 1736 magnam partem Ducatus Silesiae adflixit. *Acta Acad. Leop.* 5, 1740; Academiae et scholae Germaniae praecipue ducatus Silesiae cum Bibliothecis in nummis, oder die hohen und niedern Schulen Deutschlands, besonders der Herzogthums Schlesien mit ihren Büchervorräthen in Münzen. Breslau 1741; Die Heimsuchungen Gottes in Zorn und Gnade über das herzogthum Schlesien. Liegnitz 1742; Von einer zu edirenden Historie der Gelehrten im Münzen, wie auch von denen allbereits dem Druck überlassen, und, so Gott will, noch nachfolgenden Schriften. Liegnitz 1742; Quomodo vehementiam frigoris unius hiemis in comparatione cum altera experiri liceat. *Acta Acad. Leop.* 7, 1744; Anmerkungen über die Heuschrecken in Schlesien von dem Jahre 1748. Breslau 1748; Collectio rerum naturalium, artificialium et numorum. Vratislaviae 1752.

Źródła: Börner-Nachrichte 1, 1749, s. 222-247; DSMBM 5, 1822, s. 464; EMM 10, K-Maz, 1808, s. 39; Friedensburg F., Schlesische Lebensbilder 3, Breslau 1928, s. 149-154 (portret); Goepfert-Bestrebung, s. 110; Graetzer J., Daniel Gohl und Christian Kundmann: Zur Geschichte der Medicinal-Statistik, Breslau 1884; Pax-Tierwelt, s. 2; Peuker-Nachrichten, s. 63; Schimmelpfennig K. A., ADB 17, 1883, s. 377; Szafarz J., EW, s. 438.

KUNISCH HERMANN EMANUEL (1856-1893)

Badacz skamieniałości górnośląskiego triasu

Urodził się 9 stycznia 1856 roku w Nysie (Neisse), gdzie ukończył zarówno szkołę elementarną, jak i szkołę realną I stopnia. W roku 1876 po uzyskaniu świadectwa dojrzałości rozpoczął studia przyrodnicze na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Na podstawie dysertacji „Über die tödtliche Einwirkung niederen Temperaturen auf die Pflanzen” uzyskał w kwietniu 1880 stopień doktora filozofii, po czym od listopada 1880 roku do lutego roku 1883 pełnił obowiązki asystenta Muzeum Mineralogicznego Uniwersytetu Wrocławskiego, jednocześnie odbywając staż nauczycielski w Królewskim Katolickim Gimnazjum św. Macieja. W maju 1882 zdał egzamin pro facultate docendi.

Od roku 1883 był członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyznej, w którym pracował głównie w sekcji botanicznej i przyrodniczej. Jego referaty drukowane w rocznych sprawozdaniach towarzystwa dotyczyły przede wszystkim skamieniałości górnośląskiego wapienia muszlowego, a szereg artykułów na ten temat opublikował również na łamach „Zeitschrift der Deutschen Geologischen Gesellschaft”. Poza tym był również aktywnym członkiem innych wrocławskich towarzystw, m.in. Towarzystwa Humboldtowskiego, Towarzystwa Fotograficznego, oraz działaczem na rzecz upowszechniania oświaty.

Do roku 1892 pracował jako nauczyciel pomocniczy, a następnie pełnoetatowy w Miejskiej Katolickiej Szkole Realnej. Od października 1892 roku pracował jako starszy nauczyciel Głównej Szkoły Realnej we Wrocławiu (Breslau). 8 maja 1893 zmarł nieoczekiwanie po krótkiej chorobie. Na jego cześć C. Wachsmuth i F. Springer nadali jednemu z gatunków triasowych liliowców nazwę *Dadocrinus kuni-schi*. Muzeum Geologiczne Instytutu Nauk Geologi-

cznych Uniwersytetu Wrocławskiego posiada w swych zbiorach głowonogi zebrane przez Kunischa z wapieni dewońskich w Dzikowcu (Góry Bardzkie) oraz liliowce i kości gadów z utworów środkowego triasu Krapkowic i Gogolina.

Ważniejsze publikacje: Fossile Säugetierreste aus Schwenz (Grafschaft Glatz). *Jber. SGVK* 60, 1882; Ein ausgewachsenes Exemplar von *Encrinus gracilis* im Muschelkalk von Krappitz. *Ibid.* 61, 1883; Über *Encrinus gracilis*. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 35, 1883; Eine Tiefbohrung im Weichbilde von Breslau. *Jber. SGVK* 62, 1884; Über der Unterkiefer von *Mastodonsaurus silesiacus* n. sp. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 37, 1885; *Dactylolepis gogolinensis* n. gen. n. sp. *Ibid.*; *Voltzia krapitzensis*. *Ibid.* 38, 1886; Über die erste Pflanze des schlesischen Muschelkalkes. *Jber. SGVK* 64, 1887; Über eine Saurierplatte aus dem oberschlesischen Muschelkalk. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 40, 1888; Ergebnisse einer paläontologischen Erforschung des oberschlesischen Muschelkalkes. *Jber. SGVK* 66-67, 1888-89; Labyrinthodonten Reste des oberschlesischen Muschelkalkes (*Capitosaurus silesiacus*). *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 42, 1890; Das Liegende der Kreideformation in Oberschlesien. *Jber. SGVK* 68, 1890; Über neue Beiträge zur paläontologischen Kenntnis des oberschlesischen Muschelkalkes. *Ibid.* 70, 1892; Der Untergrund von Breslau. Breslau 1892; Über artesische Brunnen in Beziehung der Wasserversorgung von Breslau. *Jber. SGVK* 71, 1893.

Źródła: Berner-Landsleute, s. 288; Limpricht K. G., *Jber. SGVK* 71, 1893, Nekrologe, s. 7; *Muz. Geol. Inst. Nauk Geol.*, s. 9, 13, 18; *Völkel-Mineralogen*, s. 97, 99, 208; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S-G-1/76.

KUTZI JULIUS

(1829-1876)

Badacz flory okolic Tarnowskich Gór

Urodził się 2 grudnia 1829 roku w Tarnowskich Górach (Tarnowitz), w rodzinie nauczyciela katolickiej szkoły elementarnej. Gdy jego ojciec zmarł podczas zarazy, o jego wychowanie i wykształcenie zadbał jego stryj, również nauczyciel szkoły elementarnej. Przeznaczony również do pracy w szkolnictwie, Kutzi, ukończywszy szkołę elementarną, uczył się od roku 1845 w Zakładzie Przygotowawczym, który w Głogówku (Ober-Glogau) prowadził starszy nauczyciel seminaryjny Titz, a od roku 1847 – w Seminarium Nauczycielskim w Głogówku.

Po ukończeniu Seminarium Nauczycielskiego pracował od roku 1849 jako nauczyciel pomocniczy w Chorzowie (dzisiejszy Chorzów Stary), następnie zaś, od roku 1851, jako pełnoetatowy nauczyciel w katolickiej szkole elementarnej w Tarnowskich Górach. Wolny czas poświęcał w tym czasie na na-

ukę łaciny, francuskiego i angielskiego oraz pogłębienie swej znajomości fizyki, chemii, mineralogii i paleontologii.

Zdawszy w lipcu 1868 roku w Głogówku egzamin rektorski, został z dniem 2 lutego 1869 roku mianowany drugim nauczycielem katolickiej szkoły elementarnej w Tarnowskich Górach, zaś rok później przeniesiony został do otwartej w tym roku pierwszej tarnogórskiej szkoły realnej. Pod wpływem dyrektora tej szkoły, przybyłego z Wrocławia (Breslau) →Paula Wossidlo, zainteresował się botaniką i zoologią. Podczas wspólnych wycieczek, których trasy obejmowały obszar powiatu tarnogórskiego, bytomskiego, gliwickiego i lublinieckiego, kompletowali zbiory zielnikowe i gromadzili informacje na temat flory wspomnianych powiatów, które w swej „Flora von Schlesien” wykorzystał później →Emil Fiek.

Z dniem 1 października 1876 roku Kutzi rozpoczął pracę jako powiatowy inspektor szkolny w Mikolowie (Nikolai). Tam już po dwóch latach, 10 listopada 1876 roku, zmarł. Jego zielnik, który przez szereg lat przechowywany był w szkole realnej w Tarnowskich Górach, wraz z zielnikiem Paula Wossidlo przekazany został przez zięcia tego ostatniego, profesora Tschierske, Głównej Szkole Realnej w Bytomiu (Beuthen). Stamtąd, jako Herbarium Kutzi-Wossidlo, trafiły one do bytomskiego Oberschlesisches Landesmuseum. Niewielka część tego zielnika zachowała się do dziś w Dziale Przyrody Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu.

Źródła: AP Opole, zespół Rejencja Opolska wyd. II, 4719 – Personal-Acten des Kreis-Schul-Inspectors Kutzi zu Nicolai; Hadaś T. B., Dr Paul Wossidlo (1836-1921): Tarnogórski florysta i dydaktyk, *PGŚ* 11, 1998, s. 14-15; Perlick A., *Der Tarnowitzer Geheimrat Dr. Paul Wossidlo*, w: *Aus dem Tarnowitzer Lande Heimatkundliche Beiträge*, Breslau-Oppeln 1941, s. 44-45.

LATZEL ROBERT

(1845-1919)

Wybitny badacz wijów

Urodził się 28 października 1845 roku w Uhelnej (Sörgsdorf) na Śląsku Opawskim, jako dziesiąte z czternaściorga dzieci rolnika Josefa Latzela. Po siedmiu latach nauki w rodzinnej wsi i w przygranicznej Białej Wodzie (Bílá Voda, Weisswasser) koło Złotego Stoku (Reichenstein) trafił do Gimnazjum w Opawie. Z zapałem zbierał tu chrząszcze i rośliny, które pomagał mu oznaczać jego ulubiony profesor → Emanuel Urban.

Zdawszy w roku 1866, w trakcie toczącej się właśnie wojny prusko-austriackiej, egzamin dojrzałości, rozpoczął studia na Uniwersytecie w Wiedniu. Był tam głównie słuchaczem kolegów przyrodniczych, jednak chodził też na zajęcia z matematyki, filozofii, pedagogiki i historii oraz na wykłady z rolnictwa i hodowli w Wyższej Szkole Technicznej. W roku 1870, zdawszy egzaminy nauczycielskie, uzyskał uprawnienia do nauczania historii naturalnej we wszystkich klasach gimnazjalnych z językiem wykładowym niemieckim oraz fizyki i matematyki w klasach niższych.

Po odbyciu wymaganej praktyki przygotował się pod kierunkiem Johanna Woldřicha w Gimnazjum Akademickim w Wiedniu do kolejnego egzaminu. Gdy zdał ten egzamin, wysłany został w roku 1871 do pracy w Klagenfurt w Karyntii. Poznał tam swoją przyszłą żonę, Hedwig Horrakh, córkę adwokata Ludwiga Horrakha, z którą pobrał się w roku 1873. Mieli dwoje dzieci – córkę Else i syna Roberta.

W roku 1872 Latzel powrócił do Wiednia i rozpoczął pracę we Franz-Josef-Gymnasium. 31 grudnia tego samego roku uzyskał na Uniwersytecie w Wiedniu stopień doktora filozofii. Ponieważ od dziecka nawykł do pracy i nieustannie odczuwał potrzebę jakiegoś zajęcia, wrócił do swych młodzieńczych

zainteresowań przyrodniczych, które rozwinął w prawdziwą pasję naukową. Począwszy od roku 1872 zaczął gromadzić podczas częstych podróży materiały do swego głównego dzieła, jakim miała się stać wydana w latach 1880-1884, nagrodzona Złotym Medalem Nauki i Sztuki monografia wijów z obszaru Austro-Węgier. W roku 1875 przyjęty został w poczet członków Towarzystwa Zoologiczno-Botanicznego w Wiedniu, w którego władzach zasiadał w latach 1882-1889, pełniąc w latach 1885-1889 obowiązki wiceprezesa.

W roku 1889 powierzono Latzelowi obowiązki dyrektora Gimnazjum Państwowego w Klagenfurt. Przez dwa lata urzędował jeszcze w starym budynku szkolnym, nadzorując jednocześnie budowę nowego gmachu. Prowadził też zajęcia w wymiarze najpierw pięciu, a później trzech godzin tygodniowo. W uznaniu zasług dla oświaty otrzymał w roku 1898 tytuł radcy szkolnego, zaś w roku 1904 – tytuł radcy rządowego. Często wygłaszał odczyty w Krajowym Muzeum Przyrodniczym w Klagenfurt, do władz którego należał od roku 1892. W roku 1899 został wiceprezesem tamtejszego Towarzystwa Muzealnego, w roku 1910 – prezesem, w roku 1915 – honorowym członkiem.

W jego dorobku naukowym poza wspomnianą wyżej monografią znalazło się wiele rozpraw, artykułów i podręczników. Od czasu, gdy w roku 1887, po śmierci Aloisa Pokornego, objął wraz z Josefem Mikiem redakcję dzieła „Illustrierte Naturgeschichte des Tier-, Pflanzen und Mineralreiches”, ceniona była też jego działalność wydawnicza. Gdy w roku 1900 zmarł Josef Mik, kontynuował pracę nad wspomnianym dziełem aż do 26 wydania, które po raz pierwszy ukazało się z kolorowymi ilustracjami. Przejął też po Miku redakcję „Leitfaden der Zoologie für die Oberklassen der Mittelschulen” i wydawał z Karlem Fritschem „Tier- und Pflanzenkunde für Mädchenlyzeen”.

Po przejściu w roku 1910 w stan spoczynku zajął się badaniami naukowymi, jednak już pięć lat później stan zdrowia uniemożliwił mu kontynuację rozpoczętych prac. Zrezygnował też wówczas z wszystkich pełnionych funkcji i wycofał się z życia publicznego. Zmarł 15 grudnia 1919 roku w Klagenfurt. Jego nazwisko upamiętniają w zoologii takie nazwy, jak *Brachydesmus latzeli* Silvestri, *Cylindroiulus latzeli* (Berlese), *Eurypauropus latzeli* Cook, *Gravieripus latzeli* Remy i *Trachypauropus latzeli* (Cook).

Ważniejsze publikacje: Ein Ausflug nach dem Bodentale in Kärnten. Nebst einer Abbildung der Ortatscha. *Der Alpenfreund* 5, 1872; Über die Pelztiere. Zweiter Jahresbericht des Staatsgymnasiums in der inneren Stadt Wien, 1874; Beiträge zur Fauna Kärntens. *Jahrb. Naturhist. Landesmus. Kärnten* 12, 1876; Die Myriopoden der österreichisch-ungarischen Monarchie. Bd. 1. Die Chilopoden.

Wien 1880; Beitrag zur Myriopoden-Kenntnis Österreich-Ungarns und Serbiens. *Verh. Zool. Bot. Ges.* 32, 1882; Die Pauropoden Österreichs. *Ibid.* 33, 1883; Die Myriopoden der österreichisch-ungarischen Monarchie. Bd. 2. Die Symphylen, Pauropoden und Diplopoden. Wien 1884; Die Myriopoden Kärntens. *Jahrb. Naturhist. Landesmus. Kärnten* 17, 1885; Diagnoses d'Espèces et de Variétés nouvelles (des Myriopodes) de France, Algérie et Tunisie. *Bull. Soc. Amis Sc. Nat. Rouen*, 1886; Nuovi Miriapodi delle Caverne di Liguria. *Ann. Mus. Civ. Storia Nat. Genova*, 1887; Die vom k. k. Oberarzte Herrn Dr. Justyn Kalinski in Jahre 1887 in Bosnien, der Herzegowina und in Novibazar gesammelten Myriopoden. *Verh. Zool. Bot. Ges.* 38, 1888; Contribution à l'Etude de la Faune des Myriopodes des Açores. *Revue biologique du Nord de la France* 1, 1889; Note sur quelques Myriopodes de Tahiti. *Bull. Soc. Zool. France* 17, 1892; Myriopoden aus der Umgebung Hamburgs. *Jahrb. Hamb. Wiss. Anst.* 12, Beiheft, 1895; Beiträge zur Kenntnis der Myriopodenfauna von Madeira, den Selvages und den Kanarischen Inseln. *Ibid.*; Myriopoden. Ein Verzeichnis von in der Nähe des Bades Vellach in Unterkärnten im Sommer 1895 beobachteten Tausendfüßern. *Carinthia II, Jahrg.* 85, 1895; Massenerscheinungen von Springschwänzen (*Collembola*) auf Schnee und Eis. *Ibid.*, *Jahrg.* 97, 1907; Der Schulgarten des k. k. Gymnasiums in Klagenfurt. 58. Programm des Staats-Obergymnasiums in Klagenfurt, 1908; Ein neues System der Myriopoden. *Carinthia II, Jahrg.* 101, 1911; Neuer Beitrag zur Myriopodenfauna Kärntens. *Ibid.*; Über eine ungewöhnliche Form eines Wespennestes. *Ibid.*, *Jahrg.* 104, 1914; Elch oder Ren? *Ibid.*, *Jahrg.* 107, 1917; Neue Collembolen aus den Ostalpen und dem Karstgebiete. *Verh. Zool. Bot. Ges.* 67, 1917; Die Apterygoten der Ostalpen und des ausschliessenden Karstes. *Ibid.* 71, 1921.

Źródła: Bendl W. E., *Carinthia II, Jahrg.* 111, 1921, s. 78-86 (bibliografia); *ÖBL* 5, Lief. 21, 1970, s. 43; Wenzelides O., *Heimatgeschichte* 3, Troppau 1922, s. 88; portret ze zbiorów Landesmuseum für Kärnten: Photo nach Gemälde von O. V. Fister, 1916.

LAUS HEINRICH

(1872-1941)

Badacz przyrody Moraw i Śląska

Urodził się 10 listopada 1872 roku w Neslowicach (Neslovicze, Nesslowitz) koło Tetczyc niedaleko Brna, jako syn górnik. Od wczesnej młodości interesował się naukami przyrodniczymi, szczególnie zaś mineralogią i botaniką. Uczył się w Szkole Realnej w Brnie i w tamtejszym Instytucie Nauczycielskim, w którym jego zainteresowania ugruntował profesor Leopold Schmerz. Założył wtedy wraz z innymi młodymi miłośnikami przyrody towarzystwo, które wydawało własne czasopismo „Correspondenzblatt der naturwissenschaftlichen Verbindung Luna”.

Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości rozpoczął pracę w szkole ludowej w Hustopeczach, gdzie

zaprzyjaźnił się z zasłużonym w badaniach morawskiej flory nauczycielem Adalbertem Schierlem. Gdy jako nauczyciel szkoły ludowej wrócił do Brna, zaczął intensywnie pogłębiać swoją wiedzę, chodząc regularnie na odczyty profesorów Makowsky'ego i Rzehaka. Aktywnie działał też w Naturforschender Verein in Brünn i w Lehrerverein, w ramach którego stworzył Lehrerklub für Naturkunde.

W wolnych chwilach wędrował po okolicach Brna i gromadził kolekcje geologiczne, botaniczne oraz entomologiczne, które przekazywał szkolnym gabinetom przyrodniczym i placówkom muzealnym. Pełne uznania dla jego działalności władze Morawskiego Muzeum Krajowego w Brnie mianowały go konserwatorem muzeum i członkiem Komisji Badań Krajowych.

W roku 1902, zdawszy państwowe egzaminy z języka niemieckiego, geografii i historii, Laus zatrudniony został jako profesor wspomnianych przedmiotów w Niemieckim Instytucie Nauczycielskim w Ołomuńcu, gdzie zasłużył się jako wychowawca wielu pokoleń morawskich nauczycieli. Stał się tu również jedną z najwybitniejszych osobistości życia kulturalnego Moraw w swoich czasach. Już w roku 1903 zajął się rozbudową ołomunieckiego ogrodu botanicznego, utworzył sekcję przyrodniczą ołomunieckiego stowarzyszenia Botanischer Garten, założył Olmützer Volksbildungsverein i stanął na czele założonego w roku 1900 Muzeum Historii Naturalnej i Historii Sztuki.

W latach 1907-1914 przy wsparciu Ministerstwa Oświaty i osób prywatnych podejmował podróże naukowe w Alpy, na Węgry, do Bułgarii, Hercegowiny, Dalmacji oraz Istrii, gdzie zajmował się badaniem halofitów. Rezultaty tych podróży przedstawił w szeregu publikacji i odczytów. Napisał ok. 30 prac z dziedziny mineralogii, petrografii, florystyki i geografii roślin Moraw i Śląska, a obok tego pracował również nad bibliografiami literatury przyrodniczej związanej z obszarem tych regionów.

Barczo boleśnie odczuł likwidację Instytutu Naczyielskiego w roku 1925. Wysłany na przedwczesną emeryturę, szukał pociechy w pracy w muzeum, którego zbiory wzbogacał zarówno okazami zebrałymi osobiście w terenie, jak i eksponatami zdobyłymi drogą wymiany z innymi placówkami. Często organizował wystawy (m.in. „Alpenpflanzen im Rahmen der Alpenlandschaft” w Brnie, „Naturdenkmale Mährens” w Ołomuńcu, „Naturdenkmale des Thaya-gebietes” w Mikulowie, „Naturdenkmale des Sudentlandes” w Szumperku) oraz prelekcje poświęcone przyrodzie i potrzebie jej ochrony (posiadał ponad 11000 fotografii do 180 opracowanych przez siebie prelekcji, które wygłaszał w szkołach i siedzibach towarzystw oświatowych), zgromadził też obszerną dokumentację związaną z pomnikami przyrody na Morawach i Śląsku. Niestrudzenie pracował nawet wtedy, gdy już ciężko chore leżał w sanatorium w Ołomuńcu (Olmütz), w którym zmarł 21 grudnia 1941 roku.

Jego nazwisko upamiętnia w botanice turzycza *Carex lausii* Podpěra. Arkusze zielnikowe Lausa można znaleźć w zbiorach botanicznych w Ołomuńcu, Brnie, Berlinie, Kopenhadze, Grazu, Lozannie, Lejdzie, Edynburgu, Göteborgu, Indianapolis i Waszyngtonie.

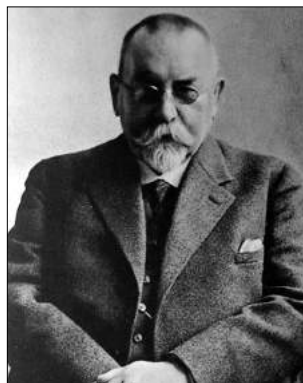
Ważniejsze publikacje: Der grosse Kessel im Hochgesenke. Ein Beitrag zur Kenntnis der pflanzen-geographischen Verhältnisse der Ostsudeten. *Bot. Zentralbl.* 26, 2, 1890; Geognostische Bilder aus Mähren. *Ber. Lehrer-Klubs f. Naturk.* 1, 1899; Die Ergebnisse mineralogischer und petrographischer Forschungen in Mähren von 1890 bis 1900. *Ibid.* 2, 1900; *Gladiolus imbricatus* bei Spornhau. *Ibid.* 3, 1901; Neue Standorte aus der mährisch-schlesischen Flora. *Ibid.* 4, 1902; Die naturhistorische Literatur Mährens und Schlesiens aus dem Jahre 1901. *Ibid.*; Die naturhistorische Literatur Mährens und Schlesiens aus dem Jahre 1902. *Ibid.* 5, 1903; Die mineralogisch-geologische und prähistorische Literatur Mährens und Österreich-Schlesiens von 1897 bis 1904. *Zeitschr. Mähr. Landesmus.* 5, 1905; Die nutzbaren Mineralien und Gesteine der Markgrafschaft Mähren und des Herzogtums Schlesien nach dem neuesten Stande dargestellt. Brünn 1906; Geologische Übersicht Mährens und Österreichisch Schlesiens mit Berücksichtigung der nutzbaren Mineralien. Brünn 1906; Beiträgen zur Phyto-geographie Mährens. *Mitt. Kom. Naturwiss. Durschforsch. Mährens, Bot. Abt.* 3, 1907; Schulflora der Sudetenländer mit besonderer Rücksicht auf Mähren. Brünn 1908 [2 wyd. 1911]; Mährens Ackerunkräuter und Ruderalpflanzen. *Mitt. Kom. Naturwiss. Durchforsch. Mährens, Land. Forstwiss. Abt.* 2, 1, 1908; Beiträge zur Flora von Mähren. *Verh. Naturf. Ver. Brünn* 47, 1909; Die naturwissenschaftliche Literatur über Mähren und Österreich-Schlesien von 1901 bis 1910 nebst Nachträgen. *Zeitschr. Mähr. Landesmus.* 10, 1910; Über die Verbreitung von *Myrrhis odorata* und anderen sudetischen Umbelliferen. *Deutsche Bot. Monatschr.* 22-23, 1911-12; Geologisch-tektonische Karte der Sudetenländer mit Begleitwort, 1 : 1 250 000. Prag 1912; Beitrag zur Flora von Mähren und Schlesien nebst Bemerkungen über die geographische Verbreitung einiger

mährischer Pflanzenarten. *Zeitschr. Mähr. Landesmus.* 13, 1913; Dodatky k seznamu moravských nerostů. Dodatky k pracím Dr B. Kučery z r. 1924 a 1925 ve Věstníku Klubu přírodovědeckého v Brně. *Čas. Vlast. Spol. Mus. Olom.* 37, 1926; Die Vegetation der mährischen Serpentininseln mit besonderer Rücksicht auf die Farne. *Mitt. Natuwiss. Ver. Troppau* 33, 1927; Kvetena Petrštýna ve vysokých Jesenících se zvláštním žitelem na rozšíření našich arktickoalpínských druhů vrb. *Čas. Vlast. Spolku Mus. Olomouc* 39, 1927; Přírodovědecká literatura Moravy a Slezska z let 1911-1928. *Sbor. Přír. Spol. v M. Ostravě* 4, 1929;

Žródla: Adolph R., Heinrich Laus – Ein Leben für die Wissenschaft, Nordmährer-Land 1, 1942, s. 38-44 (portret); Gerischer E., *Verh. Naturf. Ver. Brünn* 73, 1942, s. XXII-XXVI; Grumann-Handbuch, s. 454; Kolečka Z., *Zprávy Českosl. Spol. Entom.* 22, 1986, s. 248; Musil R., *Moravská geologie IV*, Universitas, Č. 4, 2001, s. 9; ÖBL 5, Lief. 21, 1970, s. 51; Richter O., Heinrich Laus ein Sechziger, *Natur und Heimat* 3, 1932, H. 4, s. 129-130; Staněk-Mineralogie, s. 30; Vacek-Bureš, s. 11.

LAUTERBACH KARL ADOLF GEORG (1864-1937)

Badacz flory Nowej Gwinei

Urodził się 21 kwietnia 1864 roku we Wrocławiu (Breslau) w rodzinie kupca Juliusa Lauterbacha i jego żony Luizy, z domu Kretschmer. Już w drugim roku życia został sierotą i był wychowywany przez rodzinę siostry ojca. W roku 1885 ukończył naukę we wrocławskim Gimnazjum św. Marii Magdaleny i uzyskał pełnoletność, która umożliwiała mu samodzielne dysponowanie odziedziczonym po rodzicach majątkiem. Jedną z jego pierwszych decyzji było kupno majątku w Stabłowicach (Stabelwitz, dziś część Wrocławia), gdzie urządził wspaniałą ogród z 3 połączonymi szklarniami, w których mieszcila się jego ogromna kolekcja kaktusów.

W tym samym 1885 roku rozpoczął Lauterbach studia na Uniwersytecie Wrocławskim, m.in. pod

kierunkiem →Englera i →Roemera. Po przerwie spowodowanej służbą wojskową, którą odbywał w latach 1886-1887 w I Regimentzie Kirasjerów we Wrocławiu, kontynuował studia na przemian w Heidelbergu, we Wrocławiu i ponownie w Heidelbergu, gdzie w roku 1889 uzyskał stopień doktora filozofii na podstawie napisanej pod kierunkiem Ernsta Pfitzera pracy „Untersuchungen über Bau und Entwicklung der Sekretbehälter bei den Cacteen, unter Berücksichtigung der allgemeinen anatomischen Verhältnisse der letzteren”. Materiału badawczego do tej pracy dostarczyła mu jego własna kolekcja kaktusów, którą, wysyłając swój własny katalog do ogrodów botanicznych na całym świecie i prowadząc ożywioną wymianę okazów, nieustannie rozbudowywał.

Po ukończeniu studiów Lauterbach wyruszył wraz ze swoim kolegą z uczelni, Władimirem Szewiakowem, późniejszym profesorem w Petersburgu, w podróż dookoła świata. Jej trasa w pierwszej kolejności wiodła poprzez Stany Zjednoczone na Hawaje, gdzie Lauterbach zgromadził pierwszą większą kolekcję przyrodniczą. Później obaj podróżnicy zwiedzili Nową Zelandię, Australię i Jawę, skąd Szewiakow udał się do Rosji. Lauterbach samodzielnie zbierał następnie okazy na Wyspach Salomona i podjął szereg wypraw w głąb Nowej Gwinei, jednak w roku 1891 malaria zmusiła go do powrotu do Europy.

Po powrocie zajął się przede wszystkim swoją posiadłością i przebudową leżącego na jej obszarze pałacyku myśliwskiego, w którym postanowił umieścić swoje zbiory. 28 listopada 1892 roku ożenił się w roku 1892 z Gertrudą Fuchs-Henel, z którą miał trzech synów: Wolfganga, Edmunda i Gerhardta. Była ona utalentowaną rysowniczką, która pomagała mężowi w pracy naukowej i została upamiętniona w botanice przez Karla Schumanna – na jej cześć jednemu z nowych rodzajów z Nowej Gwinei nadał nazwę *Gertrudia*.

Opracowując swoje zbiory, Lauterbach coraz częściej myślał o powrocie na Nową Gwineę. W końcu, dowiedziawszy się o planowanej przez Echmanna i Tappenbecka ekspedycji, przedłożył im szczegółowy plan, którego najważniejszym celem było zbadanie budowy geologicznej Gór Bismarcka w głębi wyspy. I w ten sposób w lutym 1896 stanął na czele ekspedycji, której największym dokonaniem było odkrycie nieznaney do tej pory rzeki Ramu. W grudniu tego samego roku Lauterbach wracał do Europy opromieniony sławą odkrywcy, a ukoronowaniem jego dokonań był odczyt w siedzibie Towarzystwa Geograficznego w Berlinie oraz odznaczenie Orderem Korony IV Kl.

Praca naukowa zaczęła zajmować mu coraz więcej czasu. Samodzielnie opracowywał geograficzne wyniki ekspedycji, wraz z Karlem Schumannem –

rośliny, ptaki zaś i muszle przekazał do opracowania Reichenowowi i Strubellowi. W poczet swoich członków przyjęło go m.in. Towarzystwo Geograficzne w Berlinie, Niemieckie Towarzystwo Botaniczne, Niemieckie Towarzystwo Ornitologiczne i Śląskie Towarzystwo Kultury Ojczystej. 1 kwietnia 1899 do tych obowiązki doszły kolejne – został mianowany dyrektorem Kompanii Nowogwinejskiej. Jeszcze w tym samym roku wyruszył w podróż inspekcyjną, podczas której ponownie znalazł się nad rzeką Ramu i odkrył występowanie złota w jej dolinie. Dzięki jego zabiegom zrezygnowano na Nowej Gwinei z nie rokujących zysku upraw tytoniu na rzecz plantacji palm kokosowych, kauczukowców, kakaowców, kawy i bawełny.

Kolejny raz na Nową Gwineę wyruszył Lauterbach w roku 1902, jednak zachorował w Singapurze i musiał wracać do Europy. W roku 1905 zrezygnował ze stanowiska dyrektora Kompanii Nowogwinejskiej, jednak jeszcze do roku 1926 był członkiem jej rady nadzorczej.

Praca w Kompanii Nowogwinejskiej zmusiła Lauterbacha do zamieszkania w Berlinie i dopiero w roku 1907 mógł na dobre wrócić do Stańłowic. Oddał się od tej pory całkowicie pracy naukowej, której owocem był szereg własnych publikacji i przyczynków do prac innych autorów. W uznaniu zasług z okazji swoich 50 urodzin otrzymał honorowy tytuł profesorski nadany mu przez Uniwersytet Wrocławski.

Pierwsza wojna światowa okazała się dla niego katastrofalna w skutkach: jeden z synów zginął pod Reims, z braku węgla wymarły wszystkie hodowane przez niego w szklarniach rośliny, a majątek poniósł błyskawicznie wskutek powojennej inflacji. Później nie było lepiej: w roku 1925 przeszedł operację prostaty, dwa lata później wskutek rozerwania rogówki stracił wzrok w jednym oku, następnie zaś musiał się wielokrotnie poddawać operacjom pęcherza. Nieustannie wracał jednak do swych badań naukowych, które u schyłku życia były jego jedyną radością i pociechą. Piąta operacja, której poddał się w czerwcu 1937 roku wyczerpała jego siły. Zmarł 1 sierpnia tego samego roku w Stabłowicach (Stabelwitz).

Zbiory Lauterbacha, zgodnie z jego ostatnią wolą, stały się własnością Uniwersytetu Wrocławskiego. Wśród zbiorów tych były kolekcje muszli, owadów i ptaków, jednak najważniejszą ich częścią był ogromny, liczący ponad 50 tysięcy arkuszy zielnik. Zielnik ten zachował się w całości do dziś. Pierwszą część jego katalogu opracował K. Rostański wraz z E. Weretelnik. Drugą część opracowała E. Weretelnik. Nazwisko Lauterbacha upamiętniają w botanice m.in. rodzaje *Lauterbachia* J. Perkins (Monimiaceae) i *Clarorivinia* Pax et K. Hoffmann (Euphorbiaceae); nazwa utworzona od łacińskiej wersji nazwiska Lauterbach) oraz gatunki *Calamus lauterbachii* Beccari, *Calyptrocalyx lauterbachianus* Beccari, *Chlamydera lauterbachii* Reichenow, *Licuala lauterbachii* Dammer et K. Schumann, *Orania lauterbachiana* Beccari, *Piliplex lauterbachii* (Dahl), *Ptychosperma lauterbachii* Beccari.

Ważniejsze publikacje: Bericht über die Kaiser-Wilhelms-Land-Expedition i. J. 1896. *Verh. Ges. Erdk. Berlin*, 1897; Kaiser-Wilhelms-Land-Expedition 1896. *Zeitschr. Ges. Erdk. Berlin*, 1898; Die Flora der Deutschen Schutzgebiete in der Südsee. Leipzig 1901 [mit K. Schumann] [strona tytułowa na il. 2]; Nachträge zur Flora der Deutschen Schutzgebiete in der Südsee. Leipzig 1905; Winterschutz immergrüner Gehölze, hauptsächlich Laubgehölze. *Jber. SGVK* 85, 1907; Die botanische Erforschung von Samoa im letzten Jahrzehnt. *Ibid.* 86, 1908; Beiträge zur Flora der Samoa-Inseln. *Bot. Jahrb.* 41, 1908; Farne. W: H. Winkler, Beiträge zur Kenntnis und Pflanzengeographie von Borneo. *Ibid.* 44, 1910; Neuere Ergebnisse der pflanzengeographischen Erforschung Neu-Guineas. *Ibid.* 45, 1910; Proteaceae, Santalaceae, Loranthaceae, Rutaceae, Burseraceae, Anacardiaceae, Vitaceae, Dilleniaceae, Guttiferae, Lecythidaceae, Combretaceae, Myrtaceae, Gesneriaceae, Acanthaceae, Compositae. *Nova Guinea VIII*, 2, 1910; Beiträge zur Flora von Neu-Mecklenburg. *Bot. Jahrb.* 45, 1911; Die Gebirgsflora Papuasiens. *Jber. SGVK* 89, 1911; Proteaceae, Santalaceae, Loranthaceae, Opiliaceae, Lauraceae, Saxifragaceae, Rutaceae, Burseraceae, Anacardiaceae, Vitaceae, Dilleniaceae, Theaceae, Guttiferae, Lecythidaceae, Combretaceae, Myrtaceae, Symplocaceae, Gesneriaceae, Compositae. *Nova Guinea VIII*, 4, 1912; Neue Pinaceae

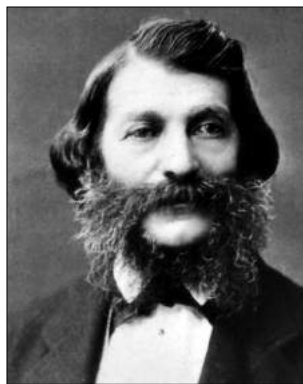
Papuasiens. *Bot. Jahrb.* 50, 1913; Die Commelinaceae Papuasiens. *Ibid.*; Allgemeine Bemerkungen über das Vorkommen der Palmen in Papuasiens. *Ibid.* 52, 1914; Allgemeine Bemerkungen über das Vorkommen der Zingiberaceen in Papuasiens. *Ibid.*; Die Capparidaceen Papuasiens. *Ibid.*; Neue Bergpflanzen aus Kaiser-Wilhelms-Land. *Rep. spec. nov. regn. veg.* 13, 1914; Die Burseraceen Papuasiens. *Bot. Jahrb.* 56, 1921; Die Simurbaceen Papuasiens. *Ibid.*; Die Rhamnaceae Mikronesiens. *Ibid.* 57, 1922; Die Lecythidaceae Mikronesiens. *Ibid.*; Die Guttiferae Papuasiens. *Ibid.* 58, 1923; Burseraceae, Vitaceae, Rutaceae. *Nova Guinea XIV*, 1, 1924; Die Vitaceen Papuasiens. *Bot. Jahrb.* 59, 1924; Nachträge zu Capparidaceen, Rutaceen, Guttiferae, Vitaceen. *Ibid.* 61, 1927; Die Pflanzenformationen einiger Gebiete Nordost-Neuguineas und des Bismarck-Archipels. *Ibid.* 62-63, 1928.

Źródła: Grumann-Handbuch, s. 104; Mularczyk-Historia, s. 62, 63, 127; Müllerott M., NDB 13, 1982, s. 735-736; Rostański-Historia, s. 285, 293; Rostański K., Weretelnik E., Catalogus plantarum quae in Herbario Instituti Botanici Wratislaviensis asservantur 3, Herbarium Lauterbach, Pars I, Acta Univ. Wratisl., Pr. Bot. 16, 1972, s. 77-90; Schnee H., Deutsches Kolonial-Lexikon, Leipzig 1920, Bd. II, s. 443; Weretelnik E., Herbarium Lauterbach, Część 2, w: Katalog zbiorów Zielnika Instytutu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1976, s. 195-217; Wer ist's? Unsere Zeitgenossen, IX Ausg., Berlin 1928, s. 917; Winkler H., Ber. Deutsch. Bot. Ges. 55, 1937, s. (231)-(247) (portret).

LEBERT HERMANN

(1813-1878)

Lekarz, badacz owadów, pajęczaków i krocionogów

Był z pochodzenia Żydem i nosił pierwotnie nazwisko Lewy. Urodził się 9 czerwca 1813 roku we Wrocławiu (Breslau), do którego jego rodzice przybyli z Berlina, chroniąc się tam w przełomowym roku wojen napoleońskich. Po ukończeniu berlińskiego gimnazjum Zum grauen Kloster postanowił studiować medycynę i nauki przyrodnicze. Lata jego nauki

przypadły na okres burzliwego rozwoju medycyny, w którym kładziono szczególnie nacisk na zrozumienie związków między naukami medycznymi i przyrodniczymi. Największe znaczenie miały wówczas ogólna, porównawcza i patologiczna anatomia oraz ogólna, porównawcza i patologiczna fizjologia, w których mistrzami byli Lorenz Oken, Döllinger, Magendie, Johannes Müller, Johann Lucas Schönlein – wszyscy oni mieli znaczący wpływ na rozwój Leberta jako lekarza i uczonego.

Pierwsze cztery semestry Lebert spędził w Berlinie, gdzie zajmował się przede wszystkim zoologią i botaniką, a także anatomią i fizjologią u boku Rudolphięgo. Potem, namówiony przez Schönleina, wyruszył do Zurychu, gdzie studiował pod kierunkiem m.in. Okena. W roku 1834 uzyskał stopień doktora na podstawie napisanej pod kierunkiem Schönleina pracy „*De gentianis in Helvetia sponte nascentibus*”. Po promocji zajmował się przez jakiś czas badaniami botanicznymi w Szwajcarii, potem zaś wyjechał do Paryża, gdzie odbył półtoraroczną praktykę w Hôpital de la Pitié u boku Guillaume’a Dupuytreana i Pierre-Charles-Alexandra Louisa.

Wróciwszy w roku 1836 do Szwajcarii, Lebert habilitował się w Zurychu, a później otworzył prywatną praktykę w Bex w kantonie Vaud (Waadt), uznając tamtejsze okolice za świetne miejsce do badań botanicznych i zoologicznych. W roku 1838 władze kantonu powierzyły mu stanowisko lekarza w leżącym niedaleko od Bex uzdrowisku Lavey, które stało się znane dzięki wprowadzonym tam przez Leberta notatorskim rozwiązaniom.

Od początku lat 40-tych XIX w. Lebert pracował w okresie letnim w Szwajcarii, zimy zaś spędzał zwykle w Paryżu, gdzie zajmował się pracą naukową w dziedzinie anatomii porównawczej. Wiosną 1845 roku wraz ze studentem Charles-Philippem Robinem otrzymał od władz francuskich zlecenie przygotowania w Normandii preparatów dla utworzonego właśnie anatomicznego Musée Orfila. Po wykonaniu tego zlecenia powrócił na początku 1846 roku na krótko do Bex, potem zaś wyruszył do Berlina gdzie odebrał z rąk króla Fryderyka Wilhelma IV złoty Medal Sztuki i Nauki.

Pod koniec 1846 roku Lebert przeniósł się na stałe do Paryża, gdzie nadal dzielił swój czas między praktykę lekarską i pracę naukową, choć coraz częściej zdawał sobie sprawę, że powinien zająć się albo leczeniem, albo nauką. Problem rozwiązał się sam, gdy w roku 1852 został powołany na stanowisko profesora kliniki i dyrektora szpitala w Zurychu. Rozpocząwszy tam pracę w semestrze letnim 1853 roku, Lebert spędził w Zurychu sześć następnych lat. W roku 1859 przeniósł się na podobne stanowisko we Wrocławiu, gdzie spędził piętnaście lat. Zrezygnowawszy z przyczyn natury zdrowotnej z profesury

we Wrocławiu, Lebert powrócił w roku 1874 do Szwajcarii, gdzie spędzał czas na zmianę w Levey i w Rizza. Zmarł nagle 11 sierpnia 1878 roku w Bex.

W medycynie jego nazwisko upamiętnia *anaemia perniciosa* nazywana też „anemią Leberta”. W arachnologii jego nazwisko upamiętnia rodzaj *Lebertia* Neuman (z rodziny Lebertiidae Thor) i gatunek *Caracladus leberti* (Roewer).

Ważniejsze publikacje: Compte rendu des eaux de Lavey pendant la saison de 1839. Lausanne 1840; Physiologie pathologique. 2 vol. et atlas. Paris 1845; Traité pratique des maladies scrofuleuses et tuberculeuses. Paris 1849 [przekł. niem.: R. Köhler, Lehrbuch der Scrophel- und Tuberkelkrankheiten, Stuttgart, 1851]; Traité pratique des maladies cancéreuses. Paris 1851; Conrad Gesner als Arzt. Zürich 1854; Handbuch der praktischen Medicin. 2 Bde. Tübingen 1855-56; Über Gehirnabscesse. *Arch. f. Path. Anat. Phys.* 10, 1856; Über die Pilzkrankheit der Fliegen nebst Bemerkungen über andere pflanzlich-parasitische Krankheiten der Insekten; vorgetragen in der Züricherischen Naturforschenden Gesellschaft am 29. October 1856. Zürich 1856; Traité d’anatomie pathologique générale et spéciale. 2 vol. Paris 1857-61; Über die gegenwärtige Krankheit der Insekten der Seide. Berlin 1858; Analyse von Beobachtungen über acuten Gelenkrheumatismus. *Jber. SGVK* 37, 1860; Über die grossen Heuschreckenzüge der letzten Jahre im Kanton Wallis. *Ibid.* 38, 1861; L’Engadine, ses sources d’eaux minérales, sa nature et ses habitants; discours public prononcé a Breslau, le 6. Janvier 1861; Suivi d’un appendice médical sur les eaux de Tarasp et de St. Moritz. Breslau 1861; Ein Fall von *Aneurysma dissecans arcus aortae, aortae thorac. et abdom.* *Jber. SGVK* 40, 1863; Handbuch der allgemeinen Pathologie und Therapie als Einleitung in das klinische Studium und die ärztliche Praxis. Tübingen 1865; Über den Einfluß der Wiener medicinischen Schule des 18. Jahrh. auf den positiven Fortschritt in der Medicin. Berlin 1865; Quelques expériences sur la transmission par inoculation des tubercules. *Bulletin de l’Académie Nationale de Médecine* 31, 1866; Grundzüge der ärztlichen Praxis. 3 Liefer. Tübingen 1868; Über neuesten Forschungen über Natur und Entstehung der Lungentuberculose. *Jber. SGVK* 45, 1868; Biographische Notizen und Uebersicht der von mir bekannt gemachten wissenschaftlichen Werke und kleineren Arbeiten. Breslau 1869; Über die Fäule der Cactuss Stämme. *Beitr. Biol. Pflanz.* 1, 1870 [mit F. Cohn]; Über die Lungenkrankheiten der Affen und ihr Verhältniss zu denen des Menschen. *Jber. SGVK* 50, 1873; Über Fluorescenz des Bernsteins. *Schriften Naturf. Ges. Danzig* 3, 2, 1873; Klinik der Brustkrankheiten. 2 Bde. Tübingen 1874; Über den Werth und die Bereitung des Chitinskeletes der Arachniden für mikroskopische Studien. Wien 1874; Über klimatischen Sommer- und Winterkuren bei Brustkrankheiten. *Jber. SGVK* 52, 1875; Die Milch und das Henri Nestle’sche Milchpulver als Nahrung während der frühesten Kindheit und in späteren Lebensaltern. Basel 1875; Krankheiten der Harnblase und Harnröhre. Leipzig 1875; Verzeichniss schlesischer Spinnen mit Aufzählung der schlesischen Myriapoden. Tübingen 1875; Le golfe de Naples et ses volcans et les volcans en général. Lausanne 1876; Die angeborenen Herzkrankheiten. Leipzig 1876; Die Spinnen der

Schweiz, ihr Bau, ihr Leben, ihre sytematische Übersicht. 1. Arachnophagie. 2. Blindheit einzelner Spinnenarten. *Neue Denkschr. Allg. Schweiz. Ges. Naturwiss.* 27, 1877; Die Krankheiten des Magens klinisch und mit besonderer Rücksicht auf Hygiene und Therapie bearb. Tübingen 1878; Bau und Leben der Spinnen. Nebst Übersicht und specieller Beschreibung der Schweizer Spinnen. Berlin 1878.

Źródła: Berner-Landsleute, s. 211; F. T. H., The Jewish Encyclopedia 7, New York 1904, s. 658; Hirsch A., ADB 18, 1883, s. 94-97; Kozuszek W., Wydział medyczny Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1811-1945, w: Historia Wydziałów Lekarskiego i Farmaceutycznego Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Akademii Medycznej we Wrocławiu w latach 1702-2002, Wrocław 2002, s. 64, 67, 76, 78, 81; Pagel J. L., Biographisches Lexikon hervorragender Ärzte des neunzehnten Jahrhunderts, Basel 1901, kol. 970-971; Pax-Tierwelt, s. 20; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S 168/164.

LEONHARD RICHARD

(1870-1916)

Geograf i geolog, badacz Śląska, Grecji i Azji Mniejszej

Urodził się 25 maja 1870 roku we Wrocławiu (Breslau). Uzyskawszy w roku 1888 świadectwo dojrzałości w Gimnazjum św. Marii Magdaleny, wybrał geografię i geologię jako dziedziny swych studiów. Rozpoczął je na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie przez dwa semestry chodził na wykłady →Ferdinanda Roemera, →Carla Hintze i →Josepha Partscha. Potem przeniósł się na trzy semestry do Wiednia, gdzie studiował geografię pod kierunkiem Hanna i Pencka oraz geologię pod kierunkiem Suessa, →Uhliga i Fuchsa. We Wrocławiu, do którego wrócił w roku 1891, zajął się u boku Partscha badaniem dziejów niezwykle zmiennego koryta Odry i w roku 1893 uzyskał stopień doktora filozofii na podstawie rozprawy „Der Stromlauf der mittleren Oder”.

Na kolejne lata jego życia przypada okres pogłębiania wiedzy geologicznej i badań m.in. utworów kredowych Górnego Śląska. Obok tego, gdy 11 czerwca 1895 roku środkowy Śląsk nawiedziło dość silne trzęsienie ziemi, zajął się wraz z Wilhelmem Voltzem, ówczesnym asystentem Instytutu Geologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego, badaniem jego przyczyn, przejawów i skutków.

W roku 1897 przesunął znacznie dalej na południe obszar swej pracy badawczej. Jego pierwszym celem stała się Grecja, a obszarem badań – wyspa Kythera. Tam właśnie zgromadził materiały, które w lipcu 1898 roku umożliwiły mu habilitację w zakresie geografii. Nieco później przeniósł się do Azji Mniejszej, której północną część objechał w latach 1899, 1900 i 1903. Sporo racji mieli ci, którzy twierdzili, że jego doskonale zdjęcia kartograficzne, wykorzystane później przez Heinricha Kieperta w dużej mapie Azji Mniejszej, całkowicie zmieniły wcześniejszy obraz tego słabo poznanego obszaru. Sam Leonhard niewiele pisał o tym obszarze, przygotowując obszerną monografię.

W roku 1908 otrzymał tytuł profesorski, jednak uważał się przede wszystkim za badacza i niezbyt radośnie powitał zwiększoną ilość obowiązków związanych z nauczaniem. Na tę niechęć mogły wpływać w dużym stopniu dręczące go w tym czasie dolegliwości i długie okresy złego samopoczucia.

W roku 1915 ukazała się długo oczekiwana monografia Paflagonii, która spotkała się z uznaniem nie tylko w Niemczech, ale i w Turcji, której władze zaproponowały Leonhardowi katedrę geografii na Uniwersytecie w Konstantynopolu. Leonhard nie przyjął tej propozycji, mając nadzieję na pełnoetatową profesurę na którymś z niemieckich uniwersytetów. Profesury takiej nigdy jednak się nie doczekał, gdyż 15 maja 1916 roku zmarł nagle we Wrocławiu, mając niespełna 46 lat.

Ważniejsze publikacje: Über die Kreideformation in Oberschlesien. *Jber. SGVK* 73, 1896; Das mittelschlesische Erdbeben vom 11. Juni 1895. *Ibid.* [mit W. Volz]; Die Fauna der Kreideformation in Oberschlesien. *Palaeontographica* 44, 1897; Vorläufige Mitteilung über eine Untersuchung der Inseln Cerigo und Cerigotto. *Jber. SGVK* 75, 1898; Die Insel Kythera: eine geographische Monographie. Gotha 1899; Beobachtungen auf einer Reise nach in nördlichen Kleinasien. *Jber. SGVK* 78, 1901; Paphlagonische Denkmäler. *Ibid.* 80, 1903; Die antiken Völkerschaften des nördlichen Kleinasien. *Ibid.* 81, 1904; Die paphlagonischen Felsengräber und ihre Beziehung zum griechischen Tempel. *Ibid.* 84, 1907; Paphlagonia: Reisen und Forschungen im nördlichen Kleinasien. Berlin 1915.

Źródła: Pater-Historia, s. 183, 281; Pax-Tierwelt, s. 26; Volz W., *Jber. SGVK* 94, 1917, Nekrologe, s. 22-25; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S 170/77.

LESKE NATHANAEL GOTTFRIED

(1751-1786)

Badacz przyrody Saksonii i Łużyc

Urodził się 22 października 1751 roku w Mużakowie (Muskau) nad Nysą Łużycką, w rodzinie pastora Gottfrieda Leske, który udzielał mu pierwszych nauk. W roku 1757 cała rodzina przeniosła się do Königswartha koło Budziszyna. W wieku 11 lat Leske został wysłany do Halle, by kontynuować tam naukę, jednak po roku ze względu na słabe zdrowie musiał wrócić do domu, gdzie uczył się nadal pod okiem ojca. Na Uniwersytet w Lipsku, gdzie studiował przede wszystkim historię naturalną, filozofię i medycynę, zapisał się w roku 1769. Podczas studiów mógł liczyć na niewielkie jedynie wsparcie ze strony ojca, na szczęście jednak profesor →Ludwig, widząc jego zdolności i zapał do nauki, otoczył go opieką i wspierał finansowo.

Już pierwsza praca Leskego, która omawiała trudności związane z tłumaczeniem Homera, przyniosła mu spory rozgłos, nie było zatem niczego dziwnego w tym, że już w rok po uzyskaniu stopnia magistra filozofii i bakałarza nauk medycznych, został w roku 1775 profesorem nadzwyczajnym historii naturalnej Uniwersytetu w Lipsku. W tym samym roku został też przyjęty w poczet członków Lipskiego Towarzystwa Ekonomicznego, w którym już wkrótce powierzono mu obowiązki sekretarza, zaś trzy lata później mianowano go profesorem zwyczajnym ekonomii.

Zajmując się ekonomią – w owym czasie był to właściwie synonim agronomii – Leske skoncentrował się na zagadnieniu uprawy roślin paszowych, które pozwalało na karmienie bydła w oborach, co z kolei umożliwiało uzyskanie dużych ilości nawozu. Wychodząc od zagadnień zwiększenia produkcji rolnej, doszedł do rozważań o konieczności zniesienia poddaństwa i pańszczyzny, jako istotnych hamulców rozwoju rolnictwa. Sojuszników w propagowaniu swych idei znalazł w osobie ziemianina Johanna Chri-

stiana Schubarta z Würchwitz koło Zeitz oraz w osobach swych przyjaciół z Górnych Łużyc – Karla Adolfa von Schachmanna z Königshain, Johanna Georga Vogla z Mużakowa i →Adolfa Traugotta von Gersdorfa z Unięć (Meffersdorf). Jednocześnie jednak jego propozycje reform przysporzyły mu licznych przeciwników wśród członków Lipskiego Towarzystwa Ekonomicznego.

W roku 1780 Leske ożenił się z Eleonorą Zofią, córką lipskiego księgarza Johanna Gottfrieda Müllera; mieli dwoje dzieci. Po śmierci teścia przejął jego przedsiębiorstwo i kierował nim umiejętnie, prowadząc cenioną działalność edytorską. Wydając od roku 1781 wraz z Funkiem i Hindenburgiem „Leipziger Magazin zur Naturkunde, Mathematik und Ökonomie”, uniezależnił się od Lipskiego Towarzystwa Ekonomicznego i mógł polemizować z jego poglądami popieranymi przez „Leipziger Intelligenzblatt”.

W roku 1782 rozpoczął Leske podróż badawczą, która, zgodnie z zamierzeniem, miała być rozłożona na szereg etapów i powinna objąć cały obszar ówczesnej Saksonii. „Zywiąc szczególną sympatię do swej ojczyzny”, rozpoczął ją od wschodniej i północnej części Górnych Łużyc. Była to zarazem jedyna część planowanej podróży, którą udało mu się zrealizować, wobec czego jego wydane w roku 1785 dzieło „Reise durch Sachsen in Rücksicht der Naturgeschichte und Ökonomie” było w istocie geograficznym, przyrodniczym, agronomicznym i etnograficznym opisem wschodniej i północnej części Górnych Łużyc.

Dzieło to i prace z dziedziny rolnictwa oraz weterynarii nie wyczerpywały dorobku Leskego, który obejmował też szereg prac z dziedziny zoologii, botaniki, mineralogii, paleontologii i medycyny, a także liczne, zaopatrzone w obszernie komentarze i dodatki tłumaczenia i przedruki dzieł innych autorów. Z oryginalnego dorobku Leskego za mistrzowskie dokonanie uważano zwłaszcza jego podręcznik historii naturalnej, który doczekał się przekładu na język włoski i rosyjski. Z przedruków cenione było przygotowane przez Leskego wydanie poświęconego jeźwcom dzieła gdańskiego przyrodnika Kleina. W obszernym dodatku do tego dzieła opisał on szereg kopalnych jeźwców jurajskich i kredowych, których nazwy, takie jak *Clypeus sinuatus*, *Echinoconus vulgaris*, *Holaster subglobosus*, *Holectypus depressus* i inne, do dziś zachowały swoją ważność.

O tym, jak ożywione były kontakty Leskego z uczonymi prawie wszystkich krajów Europy, najlepiej świadczy prowadzona przez niego korespondencja, sięgająca 1000 listów rocznie. W dowód uznania dla osiągnięć naukowych przyjęto go w poczet członków m.in. Cesarskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Petersburgu, Królewskiego Szwedzkiego Towarzystwa Patriotycznego w Sztokholmie, Towarzystwa Nauk Etycznych i Rolniczych w Burghausen, Towa-

rzystwa Fizjograficznego w Lund, Królewskiego Towarzystwa Lekarskiego w Paryżu, Towarzystwa Przyrodniczego w Berlinie, Towarzystwa Przyrodniczego w Zurychu, Towarzystwa na rzecz Nauk i Sztuk we Frankfurcie, Górnołużyckiego Towarzystwa Naukowego w Zgorzelcu, Górnołużyckiego Towarzystwa Pszczelarskiego w Budziszynku, Królewskiego Towarzystwa Naukowego w Pradze i Królewskiego Towarzystwa Naukowego w Getyndze.

W roku 1786 Leske po śmierci Funka podjął starania o przyznanie pozostawionej przez niego katedry fizyki, jednak w staraniach tych ubiegł go jego przyjaciel, Hindenburg. Rozgoryczenie Leskego wykorzystywały władze Uniwersytetu w Marburgu, które zaproponowały mu wysoką pensję, miejsce w akademickim senacie, zwrot kosztów podróży z Lipska i rentę dla żony w przypadku jego śmierci. Leske przyjął propozycję i 6 listopada 1786 roku, mimo niezbyt sprzyjającej pogody, wyruszył do Marburga. W drodze wóz, którym jechał, wywrócił się, i zanim nadeszła pomoc Leske przeleżał dłuższy czas w śniegu. W wyniku silnego przeziębienia zmarł na trzeci dzień po przybyciu do Marburga, 25 listopada 1786 roku.

Ogromną kolekcję przyrodniczą Leskego, której wartość szacowana była na 12 tysięcy talarów, skatalogowali i opisać po jego śmierci Johann Jakob Zschach oraz Dietrich Karsten. Nazwisko jego upamiętnia wiele nazw rodzajowych, zwłaszcza w nomenklaturze briologicznej. Spotykamy tu przede wszystkim rodzaj *Leskea* J. Hedwig, od którego utworzono takie nazwy rodzajowe, jak *Leskeella* (Limpricht) Loeske, *Leskeodon* V. F. Brotherus, *Leskeodontopsis* von Zauten i *Leskeopsis* V. F. Brotherus. W paleontologii upamiętnia go nazwa kopalnego jeżowca *Micraster leskei* Desmoulin's.

Ważniejsze publikacje: Homeri versionem Germanicam non esse probandum disseritum. Lipsiae 1772; De generatione vegetabilium. Lipsiae 1773; Ichthyologiae Lipsiensis specimen. Lipsiae 1774; Auserlesene Abhandlungen, praktischen und chirurgischen Inhalts, aus den philosophischen Transaktionen. 5 Bde. Lübeck 1774-78; Physiologia animalia. Lipsiae 1775; Sage. Anfangsgründe der Mineralogie nach dem Grundsätzen der Probirkunst. Aus dem Französischen. Mit einigen Anmerkungen vermehrt. Leipzig 1775; J. B. Bohadsch. Beschreibung einiger minder bekannten Seethiere und ihrer Eigenschaften. Aus den Lateinischen übersetzt und mit einigen Anmerkungen vermehrt. Dresden 1776; De agri novalis cultura et ratione pecudes in stabulis pascendi. Lipsiae 1778; J. Th. Klein. Naturalis dispositio Echinodermatum. Accesserunt lucubratiuncula de aculeis Echinorum marinorum et spicilegium de Belemnitis. Additamenta ad J. Th. Kleinii naturalem dispositionem Echinodermatum et Lucubratiunculam de aculeis Echinorum marinorum. Lipsiae 1778; Abhandlung von einigen sich wandelnden zum Feldspat gehörigen Steinen aus Labrador. *Naturforscher* 12, 1778; Kurze Beschreibung des

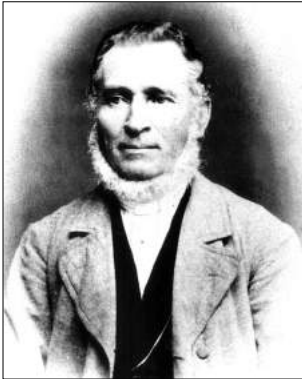
Amerikanischen Luchses und einige Anmerkungen über gewisse Tierarten. *Sammlungen zur Physik und Naturgeschichte* 1, 3, 1778; Anfangsgründe der Naturgeschichte. Leipzig 1779 [przeł. włoski, E. Pini, Milano 1785; przeł. rosyjski, Oserezkowskoi, St. Petersburg 1790]; Von dem Drehen der Schafe und dem Blasenbandwurm im Gehirne derselben. Leipzig 1779; Abhandlungen zur Naturgeschichte, Physik und Ökonomie aus den philosophischen Transaktionen und Sammlungen. 2 Bde. Leipzig 1779-80; Abschaffung der Brache und Einführung der Stallfütterung. *Leipziger Magazin* 1, 1781; J. G. Wallerius. Mineralsystem, worinn die Fossilien nach Klassen, Abteilungen, Gattungen, Arten und Spielarten angeordnet, beschrieben und durch Abbildungen erläutert werden, in einen Auszug gebracht und mit äussern Beschreibungen und Zusätzen vermehrt. Berlin 1781; Abhandlungen zur Naturgeschichte, Chemie, Anatomie, Medizin und Physik aus den Schriften des Instituts der Künste und Wissenschaften zu Bologna. 2 Bde. Brandenburg 1781-83; Auszug aus den auf meiner Reise durch die Oberlausitz gehaltenen Tagebuch. *Leipziger Magazin* 2-3, 1782; Über den Friedländer Basalt. *Ibid.* 2, 1783; Über einige Italienische Mineralien, besonders über vulkanische Produkte, von J. Arduino, aus der Italienischen Handschrift übersetzt und in einigen Anmerkungen ausführlicher beschrieben, auch mit den in der Lausitz gefundenen Laven verglichen. *Ibid.* 3, 1783; F. Cetti. Naturgeschichte von Sardinien. Aus dem Italienisch. 3 Th. Leipzig 1783-84; Betrachtungen der Wunder Gottes in den am wenigsten geachteten Geschöpfen oder Niederländische Insekten von Christian Sepp. Aus dem Holländisch. 4 Th. Leipzig 1783-86; Reise durch Sachsen in Rücksicht der Naturgeschichte und Ökonomie. 2 Bde. Leipzig 1785; Kurze Entwurf von den Winterwohnungen der Schwedischen Insekten. *Füssli's Neue Magazin* 3, 1, 1786.

Wybrane źródła: Berner-Landsleute, s. 114; Carus J. V., AEWK, Sect. 2, Th. 43, 1889, s. 218; DSMBM 6, 1824, s. 22-23; Grumann-Handbuch, s. 105; Hirsching F. C. G., Historisch-literarisches Handbuch berühmter und denwürdiger Personen, welche in dem 18. Jahrhundert gestorben sind, Bd. 4, 1799 (Deutsches Biographisches Archiv I, 756, 346-351); Jöcher Ch. G., Allgemeines Gelehrten-Lexikon, Fortsetzungen und Ergänzungen von J. C. Adelung, Bd. 3, 1810 (Deutsches Biographisches Archiv I, 756, 364-365); Meusel J. G., Lexikon der von Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen teutschen Schriftsteller 8, 1808, s. 161-166; Otto G. F., Lexikon der Oberlausitzer Schriftsteller und Künstler 2, 1803, s. 442-446; Sochacka I., Wizja rozwoju rolnictwa w działalności Górnołużyckiego Towarzystwa Naukowego w Zgorzelcu, *Rocznik Lubuski* 28, 2002, s. 99-109; Soita J., Nathanael Gottfried Leske und Oberlausitz, *Letopis*, Reihe B – Geschichte, Bd. 36, 1989, s. 5-8; Strieder F. W., Grundlage zu einer hessischen Gelehrten- und Schriftsteller-Geschichte, Bd. 18, 1819 (Deutsches Biographisches Archiv I, 756, 366); Weiz F. A., Das gelehrte Sachsen, Leipzig 1780, s. 155; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu w Lipsku – sygn. 4AL, FS-N139.

LETZNER CARL WILHELM

(1812-1889)

Wybitny znawca śląskich chrząszczy

Urodził się 13 czerwca 1812 roku w Gajowicach (Gabitz) koło Wrocławia (Breslau), w rodzinie uboższego krawca. Tam oraz w Grabiszynie (Gräbschen), dokąd przeprowadziła się jego rodzina, uczęszczał do szkół, w których wyróżnił się do tego stopnia, że jego nauczyciel polecił go do wrocławskiej Morgenbesser'schen Lateinschule (późniejszego Gimnazjum św. Ducha). Tu nadal należał do najlepszych uczniów, choć nie miał łatwego życia, a jego obiadem bywał na ogół kawałek suchego chleba.

Już wkrótce został pomocnikiem nauczyciela →Johanna Gottfrieda Knie, który opracowywał obszerny wykaz miejscowości Śląska. Wspólnie podejmowali liczne podróże po Śląsku, a w końcu Letzner musiał się również zatroszczyć, mając zaledwie 18 lat, o korektę ukończonego dzieła, które ukazało się drukiem w roku 1830.

Na Wielkanoc roku 1831 rozpoczął naukę w ewangelickim Seminarium Nauczycielskim, gdzie pod kierunkiem nauczyciela Christiana Scholza przyswoił sobie rozległą, przydatną dla późniejszych prac wiedzę botaniczną i zgromadził doskonale uporządkowany zielnik śląskich roślin. Ukończywszy Seminarium Nauczycielskie w styczniu 1834 roku zatrudniony został jako nauczyciel pomocniczy w Szkole Elementarnej nr 5 we Wrocławiu, po czym w październiku tego samego roku wrocławski magistrat powierzył mu stanowisko nauczyciela w Szkole Doskonalej, na którym, niezwykle sumiennie traktując swoje obowiązki, pracował 7 lat.

Nie wiadomo kiedy i pod czym kierunkiem stawał pierwsze kroki jako entomolog, jednak faktem jest, że już wkrótce po ukończeniu seminarium nawiązał kontakty z najwybitniejszymi śląskimi entomologami, spośród których największy wpływ na jego zainteresowania wywarł →Emil Schummel.

Już w roku 1838 wstąpił w szeregi Sekcji Entomologicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, rok później opublikował w roczniku towarzystwa swoją pierwszą pracę i odtąd niewiele było w jego życiu takich lat, w których, mimo licznych obowiązków zawodowych i częstych chorób, nie opublikowałby przynajmniej kilku drobnych doniesień. Choć interesowały go różne grupy owadów, od samego początku najwięcej uwagi poświęcał chrząszczom. Poza dojrzałymi postaciami chrząszczy interesował go również ich rozwój, dzięki czemu rozpoznał fazy rozwojowe całego szeregu ich gatunków i prócz wielu cennych spostrzeżeń na ten temat opublikował też w roku 1855 obszerną pracę poświęconą larwom chrząszczy. Chociaż najchętniej prowadził badania w okolicach Ustronia w Beskidach i w masywie Pradziada w Jesionikach, w poszukiwaniu okazów przewędrował wzdłuż i wszerz cały Śląsk. Wyruszał też na dalsze wyprawy nad Morze Północne, nad Ren, do Turynii, na Węgry, do Tyrolu, Szwajcarii, Włoch oraz Szwecji. Każdą wolną chwilę poświęcał na porządkowanie swoich zbiorów, przesiadując nad nimi niejednokrotnie do późnej nocy.

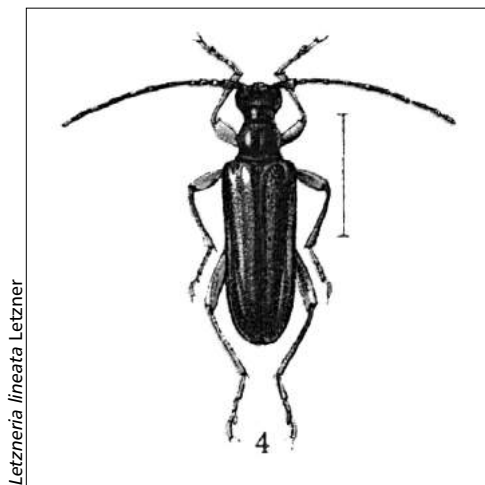
W roku 1841 skierowany został do pracy w Szkole nr 6 we Wrocławiu, później przeniósł się do Szkoły nr 16, gdzie pracował aż do emerytury. W roku 1847, gdy przekształcano istniejące od roku 1839 Schlesische Tauschverein für Schmetterlinge w Verein für Schlesische Insektenkunde, został wybrany do władz nowego towarzystwa i pozostawał ich członkiem do końca życia. W roku 1868 należał do grona osób, które reaktywowały działalność tego towarzystwa, stanął na jego czele i do końca życia pełnił obowiązki jego prezesa. W Sekcji Entomologicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej często zastępował chorego sekretarza, →prof. Gravenhorsta, w roku 1857 został zastępcą sekretarza, zaś w latach 1872-87 pełnił obowiązki sekretarza sekcji, a ponadto w latach 1848-65 był bibliotekarzem towarzystwa.

Ukoronowaniem jego imponującego dorobku naukowego, obejmującego prócz kilku obszerniejszych prac również kilkaset artykułów i komunikatów, w których opisał m.in. 22 odkryte przez siebie nowe gatunki owadów, było wydane w roku 1871 zestawienie śląskich chrząszczy, do którego uzupełnienia publikował jeszcze przez szereg następnych lat.

W marcu roku 1879 na wniosek deputacji szkolnej Wrocławia minister kultury, zwolniwszy go z wymaganego egzaminu pro rectoratu, co było jedynym tego rodzaju przypadkiem, nadał mu tytuł rektora. W lipcu tegoż roku magistrat wrocławski mianował go rektorem Szkoły nr 16. Gdy w roku 1881 przechodził w stan spoczynku, odznaczony został za swe zasługi dla szkolnictwa Orderem Korony IV Kl.

W roku 1889 Śląskie Towarzystwo Kultury Ojczyściej nadało mu godność członka honorowego.

Od roku 1862 Letzner cierpiał na dolegliwości nerwowe, które prawie co roku zmuszały go do kuracji w różnych uzdrowiskach. W 70 roku życia do dolegliwości tych dołączyła się astma, z powodu której nieraz przez całe miesiące nie mógł wychodzić z domu. Nie tracił jednak zapału do pracy i dokładał starań, by ukończyć drugie wydanie swego zestawienia śląskich chrząszczy. Zmarł 15 grudnia 1889 roku we Wrocławiu. Pochowany został na cmentarzu przy kościele św. Marii Magdaleny. Jego nazwisko upamiętnione zostało w rodzajowej nazwie *Letzneria* Kraatz oraz w nazwach *Lathrobium letzneri* Gerhardt, *Coryphium letzneri* E. Schwarz i *Carabus cancellatus* var. *letzneri* Kraatz. Zgodnie z ostatnią wolą Letznera jego zbiory entomologiczne przekazane zostały Muzeum Entomologicznemu w Berlinie, zaś księgozbiór – Bibliotece Miejskiej we Wrocławiu. Pracę nad drugim wydaniem jego najważniejszego dzieła ukończył jego przyjaciel → Julius Gerhardt, nauczyciel z Legnicy (Liegnitz).

Ważniejsze publikacje: Beschreibung von *Clythra diversipes* n. sp. und über *Bostrychus dactyliperda* F. und seine früheren Stände. *Übers. Arb. SGVK*, 1839; Über den *Bostrychus dactyliperda* und seine früheren Stände. *Ibid.*, 1840; *Hydrobius punctato-striatus* n. sp. *Ibid.*, 1841; In Schlesien gefangene seltene Käfer. *Ibid.*, 1842; *Papilio Cassiope* als neuer Bürger der schlesischen Fauna. *Ibid.*, 1843; *Agabus silesiacus* n. sp. aus dem Altvatergebirge. *Ibid.*, 1844; Neue und seltene Käfer aus Schlesien. *Ibid.*, 1845; Für Schlesien neue Käfer. *Ibid.*, 1846; Systematische Beschreibung der Laufkäfer Schlesiens. *Zeitschr. f. Entom. 1-6*, 1847-52; Koleopterologische Funde im Riesengebirge. *Übers. Arb. SGVK*, 1849; Schlesische Varietäten des *Pterostichus (Poecilus Bon.) lepidus* Fab. *Ibid.*, 1850; Käferfunde im Riesengebirge. *Jber. SGVK* 28, 1851; *Aphodius*

anthracinus Schmidt aus dem Riesengebirge, neu für Schlesien. *Ibid.* 29, 1852; Beiträge zur Verwandlungsgeschichte einiger Käfer. Denkschrift zur Feier 50jähr. Bestehens Schlesische Gesellschaft für vaterländische Kultur. Breslau 1853; Über Telephorus-Arten des Riesengebirges. *Lotos* 4, 1854; Systematisch-synonymisches Verzeichnis der bisher beobachteten und bekannt gemachten Larven europäischer Coleopteren. *Zeitschr. f. Entom.* 9, 1855; Schlesische Arten der Gattung *Pissodes* Germ. *Jber. SGVK* 33, 1856; Beiträge zur Verwandlungsgeschichte der Coccinellen. *Zeitschr. f. Entom.* 11, 1857; Zur Geschichte des *Ptinus bidens* Oliv. *Ibid.* 12, 1858; Über die erste Stände einiger Coleopteren. *Berl. Entom. Zeitschr.* 3, 1859 [mit G. Kraatz]; Über mehrere, teils für Schlesien neue, teils sehr seltene, für die Breslauer Umgegend neue Coleoptera. *Jber. SGVK* 40, 1863; *Orchestes Quedenfeldii* n. sp. *Ibid.* 43, 1866; Eine neue schlesische Staphylinen-Art. *Berl. Entom. Zeitschr.* 12, 1868; Für Schlesien neue Coleopteren. *Jber. SGVK* 47, 1870; Für Schlesien neue Halticinae. *Ibid.*; Verzeichnis der Käfer Schlesiens. Breslau 1871; Nachträge zu meinem Verzeichnis der Käfer Schlesiens. *Jber. SGVK* 49, 1872; Nachträge zum Verzeichnisse der Käfer Schlesiens. *Ibid.* 50, 1873; Nachträge zum Verzeichnisse der Käfer Schlesiens. *Ibid.* 51, 1874; Verzeichnis der während der Frühjahrsüberschwemmung im Jahre 1871 bei Breslau gefundenen Käferarten. Breslau 1874 [mit E. A. Schwarz]; Nachträge zum Verzeichnisse der Käfer Schlesiens. *Zeitschr. f. Entom., N. F.* 5, 1876; Über schlesische Ameisen-Schwärme. *Jber. SGVK* 54, 1877; Über vier seltene schlesische Hemipteren. *Ibid.* 57, 1880; Über die schlesischen Arten der Familie Blattidae. *Ibid.* 58, 1881; Über schlesische Farben-Varietäten des *Nanophytes (Sphaerula) Lythri* F. *Ibid.* 60, 1883; Über *Letzneria lineata* Letzn. *Ibid.* 62, 1885; Metallbraun gefärbte Arten der Gattung *Anthaxia* in Schlesien. *Ibid.* 65, 1888; Zugänge zur schlesischen Coleopteren-Fauna im Jahre 1887. *Ibid.*; Zugänge zur schlesischen Coleopteren-Fauna im Jahre. *Zeitschr. f. Entom., N. F.* 14, 1889; Verzeichnis der Käfer Schlesiens. 2 Aufl. Breslau 1889-92.

Źródła: Dittrich R., *Zeitschr. f. Entomol., N. F.* 15, 1890, s. 1-18; Limpricht K. G., *Jber. SGVK* 67, 1889, s. 286-287; Markgraf, ADB 51, 1906, s. 672; Pax-Tierwelt, s. 13-14, 17, 24; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S-G-I/255; na il. 2: *Letzneria lineata* Letzner, za: G. G. Jakobson, *Žuki Rossiji i Zapadnoj Evropy*, Petrograd 1905-15, tab. 67.

LIEBICH CHRISTOPH

(1783-1874)

„Reformator leśnictwa”

Urodził się 9 października 1783 roku w Niemodlinie (Falkenberg). Początkowo uczył się w gimnazjum w Nysie (Neisse), potem zaś w Królewskiej Główniej Szkole Budowlanej we Wrocławiu (Breslau), gdzie zdał też egzaminy dla młodszych i leśników. Po trzyletniej praktyce u boku leśniczego Prausera wyruszył, polecony przez księcia Hohenlohe-Ingelfingen, do Zillbach, gdzie uczył się zawodu leśnika u boku

Augusta Cotty. Gdy Cotta w roku 1811 został powołany na katedrę leśnictwa w Tharandt, Liebich wyruszył z nim, wykorzystując możliwość podjęcia studiów. Po ich ukończeniu otrzymał posadę kame-ralnego inżyniera leśnego we Lwowie i pracując tam sporządził m.in. mapę generalną Galicji. Po kilku latach otrzymał podobną posadę w Pradze.

Gdy po ośmiu latach pracy w Pradze stracił posadę wskutek sprzedaży podległych mu dóbr państwowych, zajął się pisaniem i działalnością wydawniczą. Wśród redagowanych przez niego czasopism znajdowały się „Das allgemeine Forst- und Jagd-Journal”, „Österreichs Central-Forstorgan” i „Die allgemeine österreichische Zeitung für Forst-Cultur”. W roku 1849 Liebich habilitował się w praskiej Wyższej Szkole Technicznej i był tam pierwszym docentem nauk leśnych. Niezależnie od pracy akademickiej często udzielał porad właścicielom dóbr ziemskich w sprawach związanych z gospodarką leśną i powszechnie był tytułowany „radcą leśnym”.

Fakt, że nie został ponownie zatrudniony w służbie państwowej, wynikał po części z jego braku praktycznego zmysłu, po części zaś z jego wojowniczości, która przyniosła mu nadany przez jego przeciwników przydomek „leśnego Don Kichota austriackiego”. Ze względu na osobliwość swoich poglądów i zapał, z jakim ich bronił, należał przez długi czas do powszechnie znanych osobistości w dziedzinie leśnictwa. Uważał się za powołanego do zrewolucjonizowania panujących w leśnictwie poglądów, sam nazy-

wał siebie „reformatorem leśnictwa” i nieustannie prowokował swych kolegów po fachu wszystkim tym, co mówił i pisał. Zajmował się szeroko rozumianą ochroną lasu i leśną entomologią, jednak był też zwolennikiem daleko posuniętej ingerencji w życie lasu, a do swego programu włączał też propagowanie sadownictwa, jedwabnictwa, uprawy morwy, hodowli kóz i gospodarczego wykorzystania ściółki leśnej. Choć jego zawarte w dewizie „Sylvan podaje dłoń Ceres i Pomonie” poglądy, często aprioryczne i pozbawione oparcia w doświadczeniu, spotykały się z ostrymi sprzeciwami, znajdowały też zwolenników, którzy tworzyli krąg znany pod nazwą „Szkoly Praskiej”.

Całą drugą połowę swego życia Liebich przeżył na skraju nędzy. Często zdarzało się zimą, gdy brakowało mu pieniędzy na opał, a oferowaną przez przyjaciół pomoc odrzucał kierowany fałszywą dumą, że większość dnia spędzał pisząc i czytając w łóżku. Mimo to, nawykły od wczesnej młodości do życia w skromnych warunkach, dożył 92 roku życia. Zmarł w Pradze 11 stycznia 1874 roku.

Ważniejsze publikacje: Der aufmerksame Forstmann oder das Neueste und Bemerkenswerthe aus dem Forst- und Jagdfache. 4 Bde (8 Hefte). Prag 1820-31; Die Forstregulirung der Herrschaft Krzesetitz und Aumonin im Czeslauer Kreise Böhmens. Prag 1826; Der höchste nachhaltige Forstertrag. Vom Standpunkte der heutigen Forstwissenschaft dargestellt. Prag 1827; Handbuch für Forsttaxatoren und die es werden wollen, praktisch auf einem wirklich bestehenden Forst durchgeführt und bereits auf 16 Herrschaften und Gütern mit höchstergiebigen Resultaten angewendet. Prag 1830; Der Waldbau nach neuen Grundsätzen als die Mutter des Ackerbaues. Prag 1834; Die Forstbetriebe-Regulirung, mit Rücksicht auf das Bedürfniss unserer Zeit. Prag 1836; Der Seidenbau in Böhmen und seine grossen Vortheile, aus wirklicher Erfahrung dargestellt. Prag 1837; Die Hungersnoth im böhmischen Erzgebirge. Ihre Ursachen, ihre Folgen, ihre Abhilfe. Prag 1837; Die Reformation des Waldbaues im Interesse des Ackerbaues, der Industrie und des Handels. 1 Theil: Die Kritik des Waldbaues. 2 Theil: Die Lehre des Waldbaues. Prag 1844-45; Compendium der Forstwissenschaft. Wien 1854 [strona tytułowa na il.]; Compendium der Jagdkunde. Wien 1855; Bodenstatik für Forst- und Landwirthschaft nach den Lehren der Prager Schule. Prag 1855; Österreichs grösste Finanz-Aufgabe. Prag 1856; Die Forstwissenschaft nach der Prager Lehre. Wien 1859; Der Maulbeerbaum als Waldbaum und als Grundlage des deutsch-österreichischen Seidenbaues. Wien 1859; Die Seidenzucht auf der hochfürstlich Adolf von Schwarzenberg'schen Domäne Neuschloss. Prag 1865; Über Seidenzucht nach rationellen Grundsätzen. Prag 1865 [również w przekładzie czeskim: Hedvábnictví dle zásad rozumových]; Forst-Katechismus oder erster Unterricht über das Forstwesen. Wien 1869.

Źródła: Hess R., ADB 18, 1883, s. 582-584; Kolečka Z., Zprávy Českosl. Spol. Entom. 22, 1981; s. 255-256; Wurzbach-Lexikon 15, 1866, s. 101-102.

LIMPRICHT KARL GUSTAV

(1834-1902)

Wybitny znawca mszaków

Urodził się 11 lipca 1834 roku w Bożejowicach (Eckersdorf) koło Bolesławca (Bunzlau), w rodzinie właściciela zakładu ogrodniczego. Do 12 roku życia uczył się w wiejskiej szkole w Bożejowicach, a następnie w Miejskiej i Księżęcej Szkole w Żaganiu (Sagan). W roku 1853 wstąpił do seminarium nauczycielskiego w Bolesławcu, gdzie jego przyrodnicze zainteresowania dostrzegł i wspierał ceniony przez niego nauczyciel W. Prange. Ukończywszy w 1856 roku seminarium, pracował jako samodzielny nauczyciel w Szklarach Górnych (Oberglärsdorf) koło Lubina (Lüben), zaś po zdaniu drugiego egzaminu nauczycielskiego, jako młodszy nauczyciel w Wyższej Szkole dla Dziewcząt w Bolesławcu.

Wolny czas poświęcał na kształcenie się w dziedzinie nauk przyrodniczych, zwłaszcza florystyce. Duże znaczenie miała dla niego przyjaźń → Rudolfa Uechtritza, a później, od roku 1864, przyjaźń i poparcie → prof. Juliusa Mildego, któremu, poza zachętą do badania mszaków, zawdzięczał też posadę w II Miejskiej Szkole Średniej we Wrocławiu (Breslau) i znajomość z → prof. Goepertem. Goepert udostępnił mu swoją bibliotekę i zbiory, dzięki jego poparciu Limpricht został też w roku 1876 powołany na członka-korespondenta Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej. W roku 1887 został kustoszem biblioteki tego towarzystwa, zaś w latach 1889-1901 był autorem nekrologów zamieszczanych na łamach jego roczników.

W swojej działalności naukowej Limpricht skoncentrował się na mszakach europejskich. Był wybitnym znawcą śląskich mchów i wątrobowców, którym poświęcił ponad 40 przyczynków florystycznych. W swoich wędrowkach odwiedził m.in. Babią Górę i Tatry, a kilka publikacji poświęcił również mchom z Bornholmu i Norwegii. W jego dorobku

naukowym poczesne miejsce zajmuje trzytomowe dzieło poświęcone florze mchów Niemiec, Austrii i Szwajcarii opublikowane w wydawnictwie „Kryptogamenflora” Ludwiga Rabenhorsta oraz składające się z 7 fascykułów wydawnictwo zielnikowe „Bryologia silesiaca”. Badania florystyczne śląskich mszaków podsumował w obszernym opracowaniu wydanym w ramach „Kryptogamen-Flora von Schlesien” → Ferdinanda Cohna.

Zarówno jego ścisłe metody badawcze, które uwzględniały szczegóły budowy anatomicznej liści, łodyżek i sporogonów mchów, jak i ochota, z jaką wspomagał swych kolegów po fachu, zdobyły mu uznanie i sprawiły, że stał się w dziedzinie briologii autorytetem o światowym znaczeniu. Wśród towarzystw naukowych, które nadały mu członkostwo honorowe, znalazły się Botanische Verein der Provinz Brandenburg, Societe Nationale des Sciences Naturelles et Mathematiques de Cherbourg i Deutsche Botanische Gesellschaft.

Do końca życia pracował Limpricht w II Miejskiej Szkole Średniej we Wrocławiu, która przekształcona została w II Szkołę Realną. W roku 1880 mianowany został tu nauczycielem naukowym, zaś w roku 1895 – starszym nauczycielem. Prócz tego był docentem opisowych nauk przyrodniczych w Zakładzie Doskonalającym dla Nauczycieli i członkiem Królewskiej Komisji Egzaminacyjnej dla nauczycielek i kierowniczek szkół.

Pod koniec życia coraz bardziej dokuczało mu serce, a śmierć żony, która zmarła w lipcu 1901 roku, była dla niego ciosem, po którym nie mógł już dojść do siebie. Zmarł 20 października 1902 roku we Wrocławiu i tam też został pochowany. W roku 1905 Leopold Loeske na jego cześć jednemu z rodzajów mchów nadał nazwę *Limprichtia*. Prócz tej nazwy Limpricht został też upamiętniony w nazwach gatunkowych *Dicranum limprichtii* Fleischer, *Bryum limprichtii* Kaurin, *Grimmia limprichtii* Kern, *Cephaloziella limprichtii* Warnstorf i *Scapania limprichtii* Warnstorf. Nazwisko jego patronuje również ukazującemu się w Niemczech od roku 1992 czasopismu briologicznemu „Limprichtia”. Do dziś w opracowaniach florystycznych stosuje się zapoczątkowany przez niego system podawania charakterystycznych cech taksonów rozstrzelonym drukiem. Liczący 16 tysięcy okazów zielnik Limprichta kupił po jego śmierci dla Muzeum Przyrodniczego w Budapeszcie profesor Arpad Degen, jednak liczne dublety z tej kolekcji przechowywane są do dziś w wielu zielnikach, w tym również w zielniku Uniwersytetu Wrocławskiego.

Znanym botanikiem był również syn Limprichta, Wolfgang, docent prywatny Uniwersytetu Wrocławskiego, współautor drugiego wydania „Die Laubmoose Deutschlands, Österreichs und der Schweiz”.

Ważniejsze publikacje: Auf der schlesisch-märkische Grenze. Ein bryologische Beitrag. *Verh. Bot. Ver. Prov. Brandenb.* 9, 1867; Beitrag zur bryologischen Kenntnis der grossen Schneeegrube und der Kesselkoppe im Riesengebirge. *Jber. SGVK* 44, 1867; Ein Blick auf die höheren Kryptogamen im Gebiete der Bunzlauer Flora. *Ibid.*; Ergebnisse einer botanischen Reise in die Gebirge Mittelschlesiens und botanische Wanderung durch das Isergebirge. *Ibid.* 47, 1870; Die Moosvegetation auf den Fabrikdächern im Wüstewaltersdorf. *Ibid.*; Botanische Reise nach dem Schlawa-See und seine Umgebung. *Ibid.* 48, 1871; Seltene Pflanzen der Glogauer Flora. *Ibid.*; Über die Flora des Isergebirges. *Ibid.*; Über das Vorkommen der Lebermoose im schlesisch-mährischen Gesenke, nebst Verzeichnisse der gesammelten Arten und Anhang: neue schlesische Lebermoose. *Ibid.* 49, 1872; Über die Moosflora in Oberschlesien. *Ibid.*; Botanische Wanderungen durchs Isergebirge. *Naturwiss. Abh. SGVK*, 1872; Auf der Wasserscheide zwischen Weide und Bartsch. *Ibid.*, 1873; Über die Flora von Grünberg. *Jber. SGVK* 50, 1873; Nachträge zur Milde's Bryologia Silesiaca. *Ibid.*; Über die Moosflora der ober-schlesischen Muschelkalkhügel. *Ibid.*; Über die Moos-Vegetation der Babiagora. *Ibid.* 51, 1874; Der Gröditzberg. Kurze Charakteristik seiner Flora. *Ibid.*; Novitäten aus den Laubmoosflora der Hohen Tatra. *Ibid.* 52, 1875; Über die Laubmoose der Hohen Tatra. *Ibid.*; Schlesiens Lebermoose. *Hedwigia* 15, 1876; Schlesiens Laub- und Lebermoose. W: F. Cohn. Kryptogamen-Flora von Schlesien I. Breslau 1876; Über schlesische Laub- und Lebermoose. *Jber. SGVK* 54, 1877; Lebermoose der hohen Tatra. *Ibid.*; Vegetation der Hochgebirgsmoore. *Ibid.* 55, 1878; Über die Mooswelt des östlichen Gebietes der hohen Tatra. *Ibid.* 56, 1879; Über die Moosflora der Insel Bornholm. *Ibid.* 57, 1880; Neue Moosfunde im Gebiete der schlesischen Flora. *Ibid.* 57-60, 1880-83; Zur Systematik der Torfmoose. *Bot. Zentralbl.* 2, 1881; Über verschollene Jungermannien. *Jber. SGVK* 59, 1882; Die Moose im Sorbusgürtel des Riesengebirges. *Ibid.* 61, 1884; Moose aus Norwegen. *Ibid.*; Über Tüpfelbildung bei Laubmoosen. *Ibid.* 62, 1885; Die Laubmoose Deutschlands, Österreichs und der Schweiz. 3 Bde. W: L. Rabenhorst. Kryptogamen-Flora von Deutschlands, Österreichs und der Schweiz. Leipzig 1885-1904; Über Porenbildung in der Stengelrinde von *Sphagnum*. *Jber. SGVK* 63, 1886; Über neue Laubmoose. *Ibid.* 68, 1891; Drei neue Laubmoose. *Ibid.* 74, 1897.

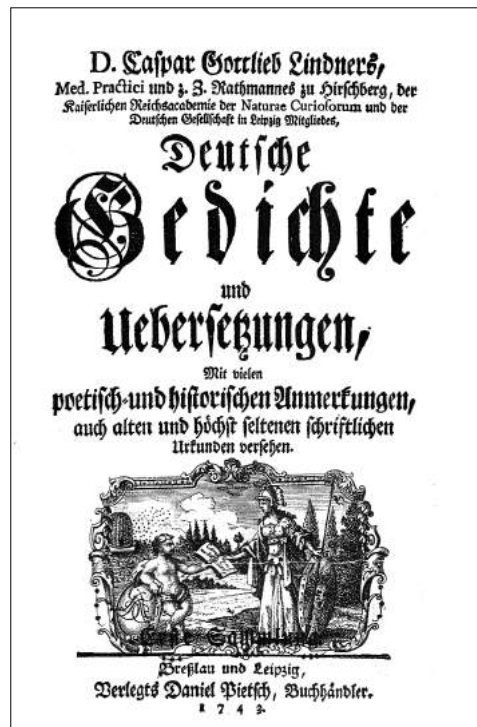
Źródła: Bednarek-Ochyra H., Ochyra R., Znakomity znawca mszaków, *PGŚ* 7, 1997, s. 12-13; Berdowski-Koła-Wilczyńska, s. 156; Limpricht W., *Jber. SGVK* 80, 1903, Nekrologie, s. 12-14; Milde J., Über die vom Lehrer Limpricht herauszugebende Bryotheca silesiaca, *ibid.* 44, 1867, s. 121; Pax-Pflanzenwelt, s. 19-20; Rostański-Historia, s. 284, 287; Schiffner V., *Hedwigia* 42, 1903, Beiblatt 1, s. (1)-(6) (portret, bibliografia); Torka-Erforschung.

LINDNER CASPAR GOTTLIEB (1705-1769)

Lekarz, historyk, poeta i przyrodnik

Urodził się 9 stycznia 1705 roku w Legnicy (Liegnitz). Przez dwa lata studiował medycynę w Jenie, później zaś przeniósł się do Halle, gdzie jego nauczycielami byli m.in. Georg Ernst Stahl oraz Friedrich Hoffmann, pod kierunkiem którego w roku 1729 uzyskał stopień doktora medycyny na podstawie pracy „De noxis ex remediis domesticis incongrue applicatis”. W roku 1732 osiadł w Jeleniej Górze (Hirschberg), ówczesnym centrum handlu tekstylnego, otworzył tam praktykę lekarską i został członkiem miejscowego „Collegium poeticum”, które utrzymywało kontakty z kręgami literackimi Lipska. Obok Lindnera jego członkami byli Christian Gottlieb Glafey, tłumacz literatury francuskiej, Daniel Stoppe, ceniony bajkopisarz, i Johann Carl Neumann, bibliotekarz hrabiego Schaffgotscha.

W poglądach naukowych i praktyce lekarskiej Lindner był wiernym uczniem Stahla i Hoffmanna, o czym najlepiej świadczą jego prace pisane, wbrew panującym wówczas zwyczajom, „po niemiecku i zrozumiale”, by również ludzie nie znający łaciny wiedzieli, jak zapobiegać chorobom. Sławę wybitnego lekarza zyskał będąc przeciwnikiem metod zadających organizmowi gwałt, a zarazem zwolenni-

kiem środków, które wspierały „naturę, jako najlepszą obrończynię życia”.

Już w roku 1737 jego dorobek naukowy uitorował mu drogę do Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników, do której wstąpił otrzymując przydomek „Leonidis II”, a ceniona przez Johanna Christoph'a Gottscheda twórczość poetycka – do działającego w Lipsku Towarzystwa Niemieckiego.

Praktyka lekarska zajmowała mu tak wiele czasu, że czytać mógł jedynie w porze obiadu, zaś pisał zwykle późnym wieczorem i we wczesnych godzinach rannych. Jako poeta wprawiał się dokonując swobodnego przekładu łacińskiego poematu Johanna Fechnera, który w „Elysiae sylvae seu deliciae” opiewał piękno śląskiej przyrody. Ponieważ uważał historię za najlepszy temat dla poezji, gromadził skrzętnie wszelkiego rodzaju dokumenty, rękopisy i książki związane z historią Śląska. Owocem tej pasji było m.in. obszerne dzieło o życiu i twórczości jednego z najwybitniejszych śląskich poetów, Martina Opitza, nie udało mu się natomiast ukończyć pracy nad historią Jeleniej Góry i dopiero Johannes Daniel Hensel wykorzystał zgromadzone przez niego materiały w dziele „Historisch-topographische Beschreibung der Stadt Hirschberg” wydanym w roku 1797. Nie powiodły się również jego zamiary, by wydawać miesięcznik literacko-historyczny „Beiträge zur schlesischen Geschichte” oraz czasopismo krajoznawczo-przyrodnicze „Des allerneueste und merkwürdigste von dem Schlesischen Riesen-Gebirge und dessen Umliegende Städte”.

Chociaż jego działalność medyczna, naukowa i literacka nosiła piętno epoki, w której żył, wolny od takiego piętna był jego stosunek do przyrody, w której dostrzegał piękno, na jakie jego współcześni pozostawali niewrażliwi. Całkowicie niezależnie od Hallera i Rousseau Lindner odrzucił ideał piękna krajobrazu, jakim w jego czasach był stylizowany ogród, przedkładając nad owe „wymuszone sztuczności” pierwotny krajobraz górski, który próbował ukazywać jako „arcydzieło natury”.

Karkonosze, które „tym wszystkim, co było w nich rzadkie, piękne i godne podziwu”, podbiły jego serce, odwiedzał tak często, jak tylko mógł, łącząc podczas wędrówek po ich szczytach entuzjasm miłośnika gór z powagą badacza przyrody. Podjęta przez niego w roku 1737 wyprawa dla zbadania skutków ogromnej lawiny uczyniła z niego pioniera zimowej turystyki w Karkonoszach. Obok karkonoskiej przyrody interesował się jednak również historią karkonoskiej turystyki, czego owocem była publikacja zbioru wpisów ze znajdującej się w budzie na Złotówce (Seifenberg) księgi dla wchodzących na Śnieżkę, a także ludowymi wierzeniami. Z tym ostatnim zainteresowaniem związany był utrzymany w oświeceniowym, moralnodydaktycznym duchu zbiór bajek o Liczyrzepie.

Zmarły 8 grudnia 1769 roku w Jeleniej Górze Lindner już 30 lat po śmierci został zapomniany do tego stopnia, że konrektor jeleniogórski Johann Carl Fischer w „Taschenbuch für Freunde des Riesengebirges” z roku 1798 zamieścił jeden z jego wierszy jako utwór „pewnego dawnego poety”. Jego sposób patrzenia na przyrodę, który wyprzedzał czasy, w jakich przyszło mu żyć, spopularyzował Balthasar Ludwig Tralles w utworze „Versuch eines Gedichtes über das schlesische Riesen-Gebürge” (Bresslau 1750).

Ważniejsze publikacje: Vernunft- und erfahrungsmässige Betrachtungen des roten und weissen Friesels. Schweidnitz 1735; Vergnügte und unvergnügte Reisen auf das Riesengebirge, welche 1696 bis 1737 von allerhand Liebhabern angestellt worden sind. Hirschberg 1736; Anmerkung über das feurige Luft-Zeichen in Hirschberg und anderwärts. *Gelehrte Neuigkeiten Schlesiens*, 1736; Reise-Beschreibung Hrn. D. Lindners, die er wegen eines ganz sonderbaren Schneefalls getan. *Ibid.*, 1737; Disquisitio physico-medica de thermis Hirschbergensibus. *Acta Acad. Leop.* 4, 1737; D. Kaspar Gottlieb Lindners Deutsche Uebersetzungen der lateinischen Gedichte M. Johann Fechners vom schlesischen Riesengebirge, vom Zotenberge, vom Lehner-Spitz- und Graetzberge, und von der Boberquelle und dem Boberflusse. Hirschberg 1737; Das Lob des Zacken-Flusses und seines bewundernswürdigen Umzirkels auf und an dem schlesischen Riesengebirge. Hirschberg 1738; Bekannte und unbekante Historien von dem abenteuerlichen und weltberufenen Rieben-Zahl. Hirschberg 1738; Poetische Beschreibung des landberühmten hirschbergischen Hausberges in Schlesien. Hirschberg 1739; Hirten-Gedichte auf die Gnadenvolle Geburt unseres Herrn und Heilandes Jesu Christi. Hirschberg 1739; Poetische und historische Beschreibung der Tartarischen Schlacht bey Lignitz in Schlesien, welche sich im Jahr 1241 den 9 April unter dem Herzoge in Schlesien Heinrich dem Frommen ereignet hat. Schweidnitz 1739; Versuch eines deutschen Gedichtes auf das seeligmachende Leyden und Sterben Jesu Christi, verfertigt von D. Kaspar Gottlieb Lindnern. Hirschberg 1740; Umständliche Nachricht von des Martin Opitz Leben, Tode und Schriften nebst einigen alten und neuen Lobgedichten. Hirschberg 1740-41; Deutsche Gedichte und Übersetzungen, mit vielen poetisch- und historischen Anmerkungen, auch alten und höchst seltenen schriftlichen Urkunden versehen. Erste Sammlung. Breslau und Leipzig 1743 [strona tytułowa na il.]; **nie opublikowane:** Einige Nachrichten von dem schlesischen Riesengebirge und der sogenannten Schneekoppe.

Źródła: Gruhn H., Die erste Riesengebirgsreise im Winter, von Kaspar Gottlieb Lindner am 7. Februar 1737 unternommen, *Wand. Riesengeb.* 39, 1919, s. 89-91; Gruhn H., *Schlesische Lebensbilder* 2, 1926, s. 99-103; Grzelak W., Caspara Gottlieba Lindnera rymy o sobieszowskim piwie, *Rocznik Jeleniogórski* 33, 2001, s. 91-94; Peuker-Nachrichten, s. 69-70.

LINGELSHEIM ALEXANDER VON

(1874-1937)

Długoletni asystent wrocławskiego Ogrodu Botanicznego

Urodził się 27 września 1874 roku w Arolsen, jako syn adwokata Heinricha von Lingelsheim. W roku 1891 przerwał naukę w gimnazjum w Arolsen i rok później zaciągnął się w Hamburgu jako chłopiec okrętowy na parowiec „Daphne”, na którym odbył wiele rejsów do Azji Wschodniej, Afryki Zachodniej, Ameryki Północnej i na Morze Czarne. Gdy w roku 1895 musiał z powodu kontuzji kolana zrezygnować ze służby na statku, postanowił zostać aptekarzem.

Naukę nowego zawodu rozpoczął w Jenie i kontynuował ją w Lipsku, gdzie w roku 1900 zdał z dobrym wynikiem egzamin na pomocnika aptekarskiego. Następnie podjął studia na Uniwersytecie Wrocławskim, po ukończeniu których został w roku 1904 asystentem wrocławskiego Ogrodu i Muzeum Botanicznego. Stopień doktora uzyskał w roku 1906 na Uniwersytecie w Rostocku na podstawie rozprawy „Vorarbeiten zu einer Monographie der Gattung *Fraxinus*”.

Od roku 1910 Lingelsheim, który odznaczał się wybitnym talentem pedagogicznym, prowadził zajęcia z botaniki we wrocławskiej Wyższej Szkole Technicznej, zaś od roku 1922 – z farmakognozji na Uniwersytecie Wrocławskim. W roku 1922 ożenił się z córką pastora, Hildegardą Herrmann. Habilitował się w roku 1926 w dziedzinie farmakognozji w oparciu o pracę omawiającą lecznicze właściwości pierwiosnka lekarskiego. Jego późno rozpoczęta działalność naukowa obejmowała początkowo zagadnienia botaniczne. Zajmował się grzybami, galasami, jesionami, opracował rodzinę oliwkowatych (Oleaceae) do wydawnictwa „Das Pflanzenreich” →Englera i wydawał wraz z →Paxem teratologiczny zielnik „Herbarium cecidiologicum”. Potem jego działalność naukową zdominowała farmakognozja.

Jako specjalista w tej dziedzinie zaproszony został przez Alexandra Tschircha do pracy nad nowym wydaniem podręcznika „Handbuch der Pharmakognosie”. W latach 1906-34 prawie co roku publikował kilka artykułów w czasopismach botanicznych i farmaceutycznych.

W roku 1930 Lingelsheim odszedł z Ogrodu Botanicznego i otworzył we Wrocławiu (Breslau) „Aptekę pod Sokółem”. W roku 1932 mianowany został profesorem nadzwyczajnym Fakultetu Filozoficznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Poważna choroba, na którą zapadł wkrótce po otwarciu swej apteki, nie pozwoliła mu już jednak nigdy wrócić do pełni sił. Zmarł 5 marca 1937 roku we Wrocławiu. Jego nazwisko upamiętnia nazwa rodzajowa *Lingelsheimia* Pax z rodziny wilczomleczowatych (Euphorbiaceae) oraz takie nazwy gatunkowe, jak: *Bridelia lingelsheimii* Gehrmann, *Loranthus lingelsheimii* Pax, *Fraxinus lingelsheimii* Rehder, *Linociera lingelsheimiana* Gilg et G. Schellenberg, *Asplenium lingelsheimii* Seymann, *Pedicularis lingelsheimiana* W. Limpricht i *Elatostema lingelsheimii* H. Winkler.

Ważniejsze publikacje: *Palmoxylon Hillebrandtii* Pax et Lingelsheim. *Bot. Jahrb.* 38, 1906; Mykologische Beobachtungen. *Jber. SGVK* 84, 1907; Schlussheft. Kryptogamen-Flora von Schlesien 3.2. Breslau 1908; Fungi. W: Pax F., Die von Felix Rosen in Abessinien gesammelten Pflanzen. *Bot. Jahrb.* 39, 1908; Vorarbeiten zu einer Monographie der Gattung *Fraxinus*. *Ibid.* 40, 1908; Über die Braunkohlhölzer von Saarau. *Jber. SGVK* 85, 1908; Eine neue Forsythia. *Ibid.* 86, 1909; Eigentümliche Rhizomorphienbildung von *Armillaria mellea*. *Ibid.* 87, 1910; *Syringa Sweginzowii* Koehne et Lingelsheim. *Rep. spec. nov. regn. veg.* 8, 1910; Ein für Deutschland neuer Pilzschädling auf *Prunus padus*. *Mitt. Deutsch. Dendr. Ges.* 20, 1911; Über holzzerstörende Pilze. *Apoth. Zeitung* 25, 1913; Ein Fall von Blattfiederung bei *Corylus avellana* L. *Bot. Jahrb.* 50, 1914; Plantae novae Limprichtiae in Yunnan collectae. *Rep. spec. nov. regn. veg.* 13, 1914 [mit A. Borza]; Mitteilung über *Hildenbrandia rivularis*. *Jber. SGVK* 92, 1915; Neue Bildungsabweichungen bei Eschen. *Mitt. Deutsch. Dendr. Ges.* 24, 1915; Zur Kenntnis der Cucurbitaceae *Gurania Makoyana*. *Österr. Bot. Ztschr.* 65, 1915; *Ceratopteris cornuta* (P.B.) le Prieur, eine Neueinführung in die Kultur. *Deutsche Gärtner-Zeitung* 36, 1915 [mit J. Hölscher]; Eine neue pigmentbildende *Monascus*. *Hedwigia* 57, 1916; *Pyronema laetissimum* Schroeter vom Geiersberge in Schlesien. *Ibid.* 58, 1916; Die Fluoreszenz wässriger Rinden-auszüge von Esche in ihrer Beziehung zur Verwandtschaft der Arten. *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 34, 1916; Durch Hemipteren verursachte Missbildungen einiger Pflanzen. *Zeitschr. f. Pflanzenkrankh.* 26, 1916; Ein Beitrag zur fossilen Flora Ungarns. *Jahrb. Geol. Reichsanst.*, 1916; Pflanzenanatomische Strukturbilder in trocknenden Kolloiden. *Arch. f. Entwicklungsmech.* 42, 1916; Verwachsungserscheinungen der Blattränder bei Arten der Gattung *Syringa*. *Bot. Zentralbl.* 33, *Beiheft*, 1916; Abnorme Fruchtkörper von *Lentinus squamosus* (Scaeff.) Schroet. (*Agaricus lepideus*) Fries. *Ibid.* 34, 1916; Über eine interessante Wuchsform der

Fichte. *Mitt. Deutsch. Dendr. Ges.* 25, 1916; Über die Erhaltung der schlesischen Moore. *Schles. Zeitung* 220, 1916; Teratologische Beobachtungen. *Jber. SGVK* 94, 1917; Neue Gallen an Pflanzen des Königlichen Botanischen Gartens in Breslau. *Ibid.*; Bericht über einen Besuch des Hochmoores „Seefeldler“ bei Reinerz. *Ibid.*; *Hildebrandia rivularis* (Liebm.) Breb. und *Pseudochantransia chalybaea* (Lyngb.) Brand aus dem Gouvernement Suwalki. *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 36, 1918 [mit B. Schröder]; Über das Auftreten von Palisadenparenchym an der Unterseite bifacialer Blätter. *Ibid.*; Notiz über fluoreszierende Stoffe in der Rinde der Calycanthaceen. *Ibid.* 37, 1919; Sporangienmaterial von *Salvinia natans*, welches einer Wasserblüte aus dem Teiche des Botanischen Gartens entstammt. *Jber. SGVK* 96, 1919; Notizen über *Fraxinus*. *Mitt. Deutsch. Dendr. Ges.* 28, 1919; Oleaceae-Oleoideae-Fraxineae und Oleaceae-Oleoideae-Syringaeae. Das Pflanzenreich 72, Leipzig 1920; *Stilbella Arndtii*, ein neuer entomogener Höhlenorganismus aus Schlesien. *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 39, 1920; Über Steinreizker in Schlesien. *Hedwigia* 61, 1920; *Polemonium coeruleum reptans* (*Polemonium Limprichtii* Lingelsh.) die erste sichergestellte Hybride der Gattung. *Österr. Bot. Zeitschr.* 29, 1920; Ein neues hexenringartig wachsendes *Cephalosporium*. *Ibid.* 30, 1921; Eine bemerkenswerte Rotalge des Süßwassers und ihre Erhaltung. *Beitr. Naturdenkmalpfl.* 9, 1922; Eine *Potentilla* mit schleimhautreizenden Wirkungen. *Apoth. Zeitung* 44, 1922; Über bulgarische und rumänische Eschen. *Österr. Bot. Zeitschr.* 32, 1923; Über Zooglooen des *Bacterium xylinum*. *Arch. f. Pharm.* 262, 1924; Über einen chlorophyllartigen Farbstoff aus den Flores Primulae. *Ibid.* 263, 1925; *Impatiens parviflora* DC, eine fettausscheidende Pflanze. *Beitr. Biol. Pflanzen* 14, 1926; Ein neuer Vorlesungsversuch zur Chemie des Chlorophylls. *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 44, 1926; Über die bisher älteste Arzneitaxe Deutschlands und eine mit ihr verbundene Medizinalordnung. *Apoth. Zeitung* 42, 1927 [mit K. Peters]; Die Oleaceen Papuasians. *Bot. Jahrb.* 61, 1927; *Primula officinalis* (L.) Hill, eine pharmakognostische Gesamtbeschreibung. *Heil- und Gewürzpflanzen* 10, 2; Cumarin bei der Gattung *Rudbeckia*. *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 46, 1928; Über eine neue Reaktion des Lichenins. *Pharmazeutische Zentralhalle* 69, 1928; Über ein Koniferenholz aus dem Tertiär der Niederlausitz. *Abh. Naturf. Ges. Görlitz* 30, 1929; Zur Biologie der Epipactisblüte. *Beitr. Biol. Pflanzen* 17, 3, 1929; Hautpulver. W: Pax F., Arndt W., Die Rohstoffe des Tierreichs I, 1, 1930; Faserstoffe. *Ibid.* I, 8, 1931; Über eine eigenartige Verbascumpflanze. *Die Deutsche Heilpflanze* 1, 1934.

Źródła: Grumann-Handbuch, s. 170; Mularczyk-Historia, s. 38-40, 43, 44, 62, 179-181, 222, biogram na s. 179-181; Nowak-Wójcik-Mularczyk, s. 272-274; Pax-Pflanzenwelt, s. 18; Pax-Tierwelt, s. 25; Pax F., *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 55, s. (248)-(253) (portret, bibliografia); Rostański-Historia, s. 296.

LINK HEINRICH FRIEDRICH

(1767-1851)

Współtwórca Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego

Urodził się 2 lutego 1767 roku w Hildesheim. Od swego ojca, pastora, który z zapamiętaniem kolekcjonował okazy przyrodnicze, przejął zamiłowanie w tym kierunku. W roku 1786, ukończywszy Gymnasium Andreanum w rodzinnym mieście, rozpoczął studia na Wydziale Medycznym Uniwersytetu w Getyndze. Podczas studiów duży wpływ na całą jego późniejszą drogę życiową wywarł Johann Friedrich Blumenbach. Już po dwóch latach studiów wyróżnił się zdobywając nagrodę Wydziału Medycznego za pracę „Commentatio de analysi urinae et origine calculi” o analizie moczu i pochodzeniu kamieni moczowych. Stopień doktora medycyny uzyskał w roku 1789 na podstawie dysertacji „Florae Göttingensis specimen, sistens vegetabilia saxo calcareo propria”.

Ponieważ stan jego zdrowia nie był w owym czasie najlepszy, udał się na kurację do położonego u stóp gór Harzu Goslaru, gdzie po raz pierwszy zajął się badaniami mineralogicznymi, którym poświęcił pracę wydaną w roku 1790. W okresie tym zaczął również przelewać na papier swoje przemyślenia na temat związków nauk przyrodniczych z filozofią, które kontynuował przez całe swoje późniejsze życie.

Gdy w roku 1792 zamierzał w którymś z miast w południowych Niemczech otworzyć praktykę lekarską, zaproponowano mu objęcie katedry historii naturalnej i chemii na Uniwersytecie w Rostoku. Tu początkowo zajmował się głównie fizyką i chemią, później zwrócił się ku botanice i zoologii, jednak jego prace z dziedziny systematyki zoologicznej, z uwagi na rozgłos, jaki zyskały wówczas dzieła Georgesa Cuviera i Geoffroya St. Hilaire, nie zostały zauważone i należycie docenione. W roku 1797 Link otrzymał urlop, podczas którego wyruszył z Johannesem Centuriusem Hoffmannseggiem w poświęconą za-

gadnieniom botanicznym podróży po Portugalii. Rezultaty tej podróży opracowali i wydali wspólnie w latach 1809-20.

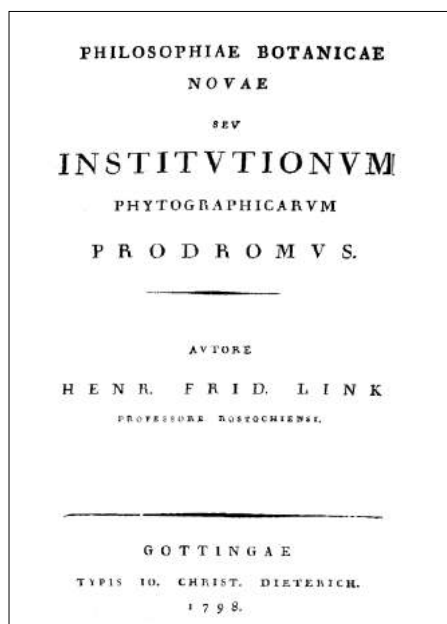
Po powrocie z podróży Link podjął na nowo obowiązki akademickie, dwukrotnie pełnił obowiązki rektora Uniwersytetu w Rostoku i wiele uwagi poświęcał podlegającemu mu instytutowi, pisząc m.in. obszerny, 5-tomowy opis jego zbiorów. Zajął się wówczas ponownie fizyką i chemią, publikując w tych dziedzinach szereg prac, z których dzieło o naturze i właściwościach światła nagrodzone zostało przez Akademię Nauk w Petersburgu. W sierpniu 1800 roku przyjęty został w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Matrikel No. 1018), otrzymując przydomek „Cleophanes”.

Wiele czasu poświęcał również problemom związanym z anatomią i fizjologią roślin, wykazując w nagrodzonej w roku 1804 przez Akademię Nauk w Getyndze pracy „Podstawy anatomii i fizjologii roślin”, że komórki są podstawowym budulcem tkanek roślinnych. Praca ta, która w przekładzie niemieckim ukazała się w roku 1807, jak żadna inna z późniejszych prac Linka dotyczących anatomii i fizjologii roślin, wywarła ogromny wpływ na rozwój tych dziedzin. W konkursie wraz z pracą Karla Asmunda Rudolphiego wyprzedziła ona pracę →Ludolpha Christiana Treviranusa.

Jesienią 1811 roku Link, mając do wyboru objęcie katedry botaniki w Halle lub na nowo utworzonym Uniwersytecie Wrocławskim, wybrał tę drugą możliwość. Poza botaniką wykładał we Wrocławiu (Breslau) również geografii fizyczną, mineralogię, farmakognozę, toksykologię, tzw. materia medica i podejmował starania mające na celu wprowadzenie do programu wykładów chemii. Już w roku 1812 organizował pierwsze wycieczki botaniczne dla studentów. Udzielał też lekcji przebywającemu czasowo we Wrocławiu następcy tronu, przyszłemu królowi Fryderykowi Wilhelmowi IV. W trudnych czasach wojny przyszło mu w czasie czteroletniego pobytu we Wrocławiu dwukrotnie pełnić obowiązki rektora. Jego największą zasługą dla tutejszej uczelni było stworzenie istniejącego do dziś Ogrodu Botanicznego. Miejsce na ogród w roku 1811 wybrał wśród dawnych fortyfikacji Wrocławia profesor ekonomii i przyrodoznawstwa Leopoldyna, Franz Heyde, który następnie wraz z Linkiem i starszym ogrodnikiem Liebigiem kierował zagospodarowaniem ogrodu. Ponieważ w czasach, gdy powstawał ogród, najbardziej atrakcyjne było gromadzenie mało znanych roślin egzotycznych, Link i Heyde za najważniejsze uznali wybudowanie dużej, trzyczęściowej szklarni, do której dodano później małą szklarnię w zachodniej części ogrodu. Następca Linka, Ludolph Treviranus, zastał ogród zagospodarowany

już w jednej trzeciej i obsadzony dwoma tysiącami gatunków roślin (ok. 500 roślin gruntowych i około 1500 szklarniowych).

W roku 1815 Link przeniesiony został do Berlina, gdzie objął katedrę botaniki oraz kierownictwo Ogrodu Botanicznego, i gdzie spędził pozostałe 36 lat swojego życia. Już wkrótce został aktywnym członkiem tamtejszej Akademii Nauk i Gesellschaft Naturforschender Freunde. Ponadto był tajnym nadradcą medycznym, członkiem ministerialnej komisji naukowej, członkiem komisji egzaminacyjnej dla lekarzy i farmaceutów, wieloletnim prezesem Verein für Beförderung des Gartenbaumes oraz dyrektorem

Królewskiego Herbarium i Zbiorów Farmakognostycznych. Pod jego kierownictwem Ogród Botaniczny w Berlinie stał się jedną z najlepszych tego rodzaju placówek w Europie. Wiele zasług położył również dla rozwoju Królewskiego Herbarium, które niejednokrotnie wspierał własnymi pieniędzmi i wzbogacał własnymi zbiorami zgromadzonymi podczas licznych podróży po Europie. Poza wspomnianą wyżej Portugaliją odwiedzał też Szwecję, Tyrol, Grecję, Włochy, Belgię, południowe Niemcy, Francję i Hiszpanię, a w ostatnich latach swego życia myślał nawet o podróży na Cejlon.

W okresie berlińskim Link prowadził badania obejmujące prawie wszystkie działy botaniki, publikując ich wyniki niemal do ostatniego dnia swego życia. Wiele jego prac miało charakter opisowy, zaś najcen-

niejsze wśród nich były opisy roślin Ogrodu Botanicznego w Berlinie, powstałe częściowo przy współpracy inspektora Otto i innych botaników ogrodu. Nie przyjęły się szerzej postulowane przez niego propozycje uporządkowania zasad systematyki botanicznej.

Do końca życia snuł rozważania na temat związków nauk przyrodniczych z filozofią, poświęcając im również ostatnie, będące jego duchowym testamentem dzieło – „Filozofię zdrowego rozsądku”, w którym z pomocą tytułowego zdrowego rozsądku chciał wyznaczyć ściśle granice poznania i wiedzy. Z uwagi na swoje zasługi dla nauki otrzymywał niezliczone dowody uznania ze strony koronowanych głów i instytucji naukowych. Był członkiem prawie wszystkich akademii nauk w Europie i członkiem całego szeregu towarzystw naukowych. Zmarł po krótkiej chorobie 1 stycznia 1851 roku w Berlinie.

Jego nazwisko upamiętnione zostało w nazwach rodzajowych *Linkia* Persoon (Loganiaceae) i *Linkia* Cavanilles (Proteaceae) oraz ponad stu nazwach gatunkowych, m.in. *Cirsium linkii* Nyman, *Echinocactus linkii* Lehmann, *Gesneria linkiana* Kunth et Bouche, *Piper linkii* Miquel i *Rubus linkianus* Seringe. Przechowywane w Berlinie zbiory zielnikowe Linka uległy zniszczeniu. Dublety zachowały się w Kopenhadze, Florencji, Brukseli, Helsinkach, Liverpoolu, Paryżu, Wiedniu i Filadelfii.

Ważniejsze publikacje: Versuch einer Anleitung zur geologischen Kenntniss der Mineralien. Göttingen 1790; Natur und Philosophie. Leipzig 1790; Zerlegung eines Blasensteins. *Beiträge zu den Chemischen Annalen*, 4, 1790; Etwas über die Gebirge und Gebirgsarten in Niedersachsen. *Ibid.*; Beiträge zur Naturgeschichte. 1. Über die Leiter der Natur, das natürliche und künstliche System. 2. Über die Lebenskräfte in naturhistorischer Rücksicht und die Classification der Säugthiere. Rostock 1794-95; Philosophie botanicae novae seu institutionem phytographicarum prodromus. Göttingae 1798 [strona tytułowa na il. 2]; Bemerkungen auf einer Reise durch Frankreich, Spanien, und vorzüglich Portugal. 3 Bde. Kiel 1801-04; Beschreibung des Naturaliencabinets der Universität Rostock. 6 Abth. Rostock 1806-08; Grundlehren der Anatomie und Physiologie der Pflanzen. Göttingen 1807-12; Über die Natur des Lichts: zwey von der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg gekrönte Preisschriften von Heinrich Friedrich Link und Placidus Heinrich. St. Petersburg 1808; Flore portugaise ou description de toutes les plantes qui croissent naturellement en Portugal. Berlin 1809-40 [mit J. C. Hoffmannsegg]; Ideen zu einer philosophischen Naturkunde. Breslau 1814; Über die Theorien in den Hippokratischen Schriften, nebst Bemerkungen über die Ächtheit dieser Schriften. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1818; Über die ältere Geschichte der Getreidearten. *Ibid.*, 1819; Über die ältere Geschichte der Hülsenfrüchte, Futterkräuter und Gemüsegewächse. *Ibid.*, 1820; Abbildungen auserlesener Gewächse des Königl. botanischen Gartens zu Berlin, nebst Beschreibungen und Anleitung sie zu ziehen. 10 H. Berlin 1820-28 [mit Ch. F. Otto]; Enumeratio plantarum horti botanici

Berolinensis 1-2. Berolini 1821-22; Die Urwelt und das Alterthum, erläutert durch die Naturkunde. 2 Bde. Berlin 1821-34; Elementa philosophiae botanicae. Berolini 1824; Entwurf eines phytologischen Pflanzensystems nebst einer Anordnung der Kryptophyten. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1826; Hortus regius botanicus Berolinensis descriptus. 2 Bde. Berolini 1827-33; Über die natürliche Ordnung der Gräser. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1828; Icones plantarum rariorum horti regii botanici Berolinensis. Berolini 1828-31 [mit Ch. F. Otto]; Über die Familie Pinus und die Europäischen Arten derselben. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1830; Über die Pflanzenthiere überhaupt und die dazu gerechneten Gewächse besonders. *Ibid.*, 1832; De structura caulis plantarum Monocotylearum. *Ibid.*, 1834; Über den Bau der Farnkräuter. *Ibid.*, 1836-43; Icones anatomico-botanicae ad illustranda elementa philosophiae botanicae. Berolini 1837-42; Über das Anwachsen von Theilen in den Pflanzen. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1838; Über den Ursprung der Steinkohlen und Braunkohlen nach mikroskopischen Untersuchungen. *Ibid.*, 1839; Icones selectae anatomico-botanicae. Berolini 1839-42; Filicum species in horto regio botanico Berolinensis cultae. Berolini 1841; Abietinae hortii regii botanici Berolinensis cultae. Berolini 1841; Icones plantarum rariorum horti regii botanici Berolinensis. Berolini 1841-44 [mit Ch. F. Otto und Klotzsch]; Über das Anwachsen von Theilen in den Pflanzen. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1845-47; Über die Stellung der Cycadeen im natürlichen System. *Ibid.*, 1848; Philosophie der gesunde Vernunft. Berlin 1850; Bemerkungen über den Bau der Orchideen. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1851.

Wybrane źródła: Butzin F., NDB 14, 1985, s. 629; Goepfert H. R., Der botanische Garten, w: Röpell R., Zur Geschichte der Stiftung der Königlich-Universität zu Breslau, Breslau 1861, s. 69-70; Kulak-Pater-Wrzeciński, s. 71-72; Mägdefrau-Historia, s. 176-177; Mularczyk-Historia, s. 21, 29, 33, 34, 53, 100, 141, biogram na s. 153-156; Pater-Historia, s. 68, 83, 119, 195, 198, 201, 203; Sachs-Geschichte, s. 288, 289-291, 590-591; Wójcik G, EW, s. 456-457; Wunschmann E., ADB 18, 1833, s. 714-720; portret z: Eckardt T., 150 Jahre Botanisches Museum Berlin, Wildenowia 4/2, 1966, s. 162.

LOHMEYER CARL LEOPOLD

(1799-1873)

**Twórca słynnych modeli kwiatów,
autor pierwszego przewodnika po Tatrach**

Urodził się 3 sierpnia 1799 roku w Morągu (Morungen) w ówczesnych Prusach Wschodnich. Pierwszych lekcji udzielał mu jego ojciec, kaznodzieja w Morągu, później zaś, z uwagi na jego zainteresowanie naukami przyrodniczymi i umiejętności praktyczne, jakie wykazywał, rodzice postanowili, że powinien zostać aptekarzem. Po okresie nauki w Elblągu i Bydgoszczy terminował zatem w Legnicy (Liegnitz), Wrocławiu (Breslau), Hamburgu, Lesznie i wreszcie we Frankfurcie nad Odrą, gdzie u boku swego pryncypała Bueka zdobył solidną wiedzę botaniczną.

Ukończywszy w Berlinie studia farmaceutyczne, podczas których słuchał wykładów Hufelanda, Staberoha, Neumanna i →Linka, przyjechał do Wrocławia, gdzie przez prawie dwa lata był na uniwersytecie pomocnikiem Nicolausa Wolfganga Fischera, profesora chemii, i →Henricha Steffensa, profesora fizyki, nabierając dużej wprawy w prowadzeniu eksperymentów.

Gdy w roku 1830 zrezygnował z posady pomocnika i zaczął się rozglądać za pracą w jakiejś aptece, nieoczekiwanie uśmiechnął się do niego los, gdy otrzymał koncesję na otwarcie apteki w Nysie (Neisse). Była to trzecia apteka w tym mieście, została usytuowana przy ulicy Wrocławskiej 5 i otrzymała nazwę Apteki pod Lwem. Osiadłszy w Nysie, Lohmeyer ożenił się z Franciszką Engler, z którą miał syna Juliusa, znanego autora książek dla dzieci. W wolnym czasie oddawał się tu całkowicie badaniom naukowym, a jego uwagę pochłaniały w tym czasie zwłaszcza związane z elektrycznością odkrycia Gaussa, Faradaya i Webera. W krótkim czasie stał się właścicielem bogato wyposażonej pracowni, do której na podstawie literatury samodzielnie wykonał wszystkie urządzenia, wprowadzając przy tym wiele udoskonaleń własnego pomysłu. Niektóre z jego aparatów kopiował i korzystnie sprzedawał w Rosji oraz w Austrii mechanik Rauch, zaś inżynierowie z nyskiej twierdzy podjęli zakrojone na dużą skalę próby detonowania ładunków wybuchowych przy pomocy wymyślonych przez niego dużych baterii galwanicznych.

W marcu 1838 roku Lohmeyer znalazł się wśród członków-założycieli nyskiego towarzystwa naukowego „Philomathie”. W tym samym roku przeczytał wydaną właśnie w Monachium broszurę Steinheila o elektrycznym telegrafie i w ramach nyskiego towarzystwa rozpoczął odczyty o pożytkach płynących z tego nowego zastosowania elektryczności. Dla zademonstrowania tych pożytków poprowadził ze swej apteki poprzez wieżę nyskiego ratusza przewód

do stojącego na rynku domu swego szwagra. Szybko osiągnięta wprawa w posługiwaniu się alfabetem telegraficznym już wkrótce umożliwiła przepływ informacji w obie strony, a sam telegraf był prawdopodobnie pierwszym elektrycznym telegrafem nie tylko na Śląsku, ale i w całych Prusach.

Wiadomość o eksperymencie Lohmeyera dotarła na łamy śląskich i berlińskich gazet, w wyniku czego został członkiem-korespondentem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, a ponadto otrzymał zamówienie na budowę linii telegraficznej pomiędzy siedzibą towarzystwa i obserwatorium astronomicznym Uniwersytetu Wrocławskiego.

W latach 40-tych Lohmeyer zajmował się głównie botaniką, a w jej obrębie krzyżówkami wierzb i roślin z rodziny złożonych oraz śląskimi turzycami i paprotnikami. Przez wiele lat utrzymywał kontakty listowne z →Wimmerem, Kochem, →Mildem i →Spatzierem. Poza okolicami Nysy badał też Jesioniki, zaś w roku 1841 wyruszył na wyprawę w Karpaty, podczas której zwiedził w Tatrach m.in. Dolinę Kościeliską, był też nad Morskim Okiem i dotarł na szczyt Łomnicy. Rok później pod pseudonimem Karl Reyemhol wydał w Nysie, jako owoc tej wyprawy, będącą pierwszym przewodnikiem po Tatrach książeczkę „Vierzehn Tage in den Central-Karpathen, ein Wegweiser nach einigen der interessantesten Partien des Tatra-Gebirges und der Liptauer Alpen, nebst Karte”. Obok wielu obserwacji etnograficznych, znalazł się w niej również szereg spostrzeżeń przyrodniczych.

W roku 1846 zainteresowania przyrodnicze i krajoznawcze zawiadły Lohmeyera na położoną naprzeciw ujścia Łaby i Wezery wyspę Helgoland na Morzu Północnym, która wówczas jeszcze była posiadłością Anglii.

Obiektem zachwyty wielu botaników był starannie prowadzony zielnik Lohmeyera, w którym rośliny z obszaru Niemiec, Istrii i Szwajcarii uporządkowane były wg „Synopsis florae germanicae et helveticae” Kocho. Zielnik ten stał się ostatecznie własnością szkoły realnej w Nysie, którą Lohmeyer wspierał materialnie przez wiele lat.

W roku 1856 sprzedał swoją aptekę i przeniósł się do Wrocławia. Choć trapiły go liczne dolegliwości związane z podeszłym wiekiem, nauka nadal była dla niego źródłem radości i często widywano go na wykładach →Cohna, Heidenheina oraz Löviga. Za namową Cohna, który wielokrotnie podziwiał jego zręczność, spróbował zrobić modele różnego rodzaju kwiatów. Modele te, które dla pokazania budowy wewnętrznej kwiatów można było rozierać na części, okazały się nieocenioną pomocą dydaktyczną, wobec czego Lohmeyer, wspierany zachętami i radami Cohna, całkowicie zapominając o swych dolegliwościach, wykonał w latach 1866-1869, częściowo z natury, częściowo zaś na podstawie ilustracji,

kilkaset modeli kwiatów, owoców, nasion oraz modeli ukazujących budowę organów i różne stadia rozwoju roślin.

Gdy Cohn pokazał te modele na wystawie kwiatów w Amsterdamie, nie tylko spotkały się one z uznaniem fachowców z wielu krajów, ale okazało się również, że istnieje ogromne zapotrzebowanie na tego rodzaju pomoce dydaktyczne. Produkcję modeli z gutaperki, które oparte były na sporządzonych przez Lohmeyera oryginałach, podjął fabrykant Brendel, który, po pokazaniu ich na międzynarodowej wystawie w Paryżu, z trudem zaspokajał ogromny popyt.

Na ostatnie lata życia Lohmeyera cieniem położyły się liczne choroby, w wyniku których rok przed swoją śmiercią musiał poddać się poważnej operacji. Zmarł we Wrocławiu, rankiem 3 sierpnia 1873 roku, w dniu swych 74 urodzin.

Źródła: Über elektrische Telegraphie, Übers. Arb. SGVK, 1841, s. 58-59; Brachmann W., Beiträge zur Apothekengeschichte Schlesiens, Jahrb. Schles. Univ. Breslau 5, 1966, Beiheft, s. 408-409; Chwaściński B., Z dziejów taternictwa, Warszawa 1979, s. 27-28; Cohn F., Über die Lohmeyer'schen Pflanzenmodelle, Jber. SGVK 42, 1865, s. 116-118; Cohn F., Über die botanischen Modelle des Apotheker Lohmeyer, ibid. 45, 1868, s. 100; Cohn F., Nekrolog von Carl Leopold Lohmeyer, ibid. 51, 1874, s. 111-116; Gerber M. R., Die Pflege der Wissenschaften in Neisse, w: Neisse: Das Schlesische Rom im Wandel der Jahrhunderte, Würzburg 1988, s. 247-251; Klemenz P., Die Philomatie in Neisse, Oberschlesien 12, 1914, s. 139-145; Paryski-Paryska, s. 676-677; Romański W., Przyczynek do biografii autora pierwszego przewodnika turystycznego po Tatrach, Kwart. Opol. 24, 1978, s. 74-80 (portret); Szaflarski J., Najstarszy przewodnik po Tatrach wydany w Nysie, Zariance Śląskie 22, 4, 1959, s. 78-90.

LOMPA JÓZEF PIOTR

(1797-1863)

Pedagog, działacz narodowy, etnograf, popularyzator nauk rolniczych i przyrodniczych

Urodził się 26 czerwca 1797 roku w Oleśnie (Rosenberg), w rodzinie Michała Lompy, krawca i kramarza, i jego żony Józefy, z domu Stróżyk. Czytać i pisać nauczył się wcześniej dzięki zbiorom kazań i żywotom świętych, które były ulubioną lekturą jego ojca. W szóstym roku życia rozpoczął naukę w katolickiej szkole elementarnej, a zarazem pobierał lekcje muzyki u często bawiącego w Oleśnie Feliksa Prudły, profesora katolickiego gimnazjum we Wrocławiu (Breslau), oraz lekcje rysunków u zakwaterowanego w domu Lompów francuskiego oficera.

W roku 1811 ojciec wysłał go do gimnazjum w Opolu (Oppeln), gdzie jednak okazało się, że nie stać go na opłacenie kosztów nauki i utrzymania. W tej sytuacji udał się do szkoły pijarów w Wieluniu,

tam jednak uczyć mógł się tylko w czasie wolnym od obowiązków organisty, i tylko pod warunkiem, że przywdzieje habit. Za opuszczenie wieluńskiej szkoły został przez ojca pobity i wyrzucony z domu. Zdobył wówczas posadę kancelisty sądowego w Oleśnie, a do skromnej pensji dorabiał grając w karczmie na skrzypcach.

W roku 1815 rozpoczął naukę w Seminarium Nauczycielskim we Wrocławiu, gdzie duży wpływ wywarły na jego dalsze życie dwie osoby. Pierwszą z nich był jego krewniak i rodak z Olesna, →Felix Rendschmidt, wybitny pedagog i przyrodnik, drugą – dyrektor gimnazjum Daniel Kruger, wybitny pedagog, ale i zaciekle wróg wszystkiego, co polskie. Chcąc udowodnić Krugerowi, że, wbrew jego twierdzeniom, istnieje polska literatura, Lompa zaczął czytać polskie książki i, jak sam twierdził, dzięki niemu stał się krzewicielem polskości i obrońcą Górnślązaków.

Po ukończeniu seminarium pracował najpierw jako pomocnik nauczycielski w Cieszynie (Tscheschen) w powiecie sycowskim (Kreis Gross-Wartenberg; dziś w powiecie ostrowskim), później jako nauczyciel w Łomnicy (Lomnitz) koło Olesna i w Lublińcu (Lublinitz). W roku 1818 ożenił się z Marią Benś, córką nauczyciela ze Sternalic (Sternalitz), zaś rok później rozpoczął pracę w Lubszy (Lubschau). Tu, podczas 30 lat pracy, obarczony liczną rodziną i zmuszony do borykania się z licznymi problemami, rozwinął niezwykle bogatą twórczość w wielu dziedzinach, pisał wiersze i opowiadania, gromadził materiały do historii Śląska i historii śląskiego piśmiennictwa, spisywał dzieje śląskich miast, zbierał ludowe pieśni, baśnie i legendy, tłumaczył poezję i prozę autorów niemieckich, pisał artykuły do wielu czasopism i prowadził obszerną korespondencję, której adresatami byli m.in. Józef Ignacy Kraszewski, wspomniany wyżej Felix Rendschmidt, badacz starożytności Johann

Gustav Büsching, archeolog Józef Łebkowski, wybitny fizjolog → Jan Ewangelista Purkyně i przyrodnik Stanisław Konstanty Pietruski.

Konieczność utrzymania licznej rodziny skłaniała go zarazem do praktycznego wykorzystania wiedzy przyrodniczej. Już jego pierwszy teść, Sebastian Benś, wyuczył go pszczelarstwa, później zaś, zapoznawszy się z osiągnięciami → księdza Jana Dzierżona w tej dziedzinie, przetłumaczył Lompa na język polski i wydał w roku 1851 w Piekarach jego podstawową pracę, „Nowe udoskonalone pszczelnictwo”. Przekład ten zdobył sobie przychylną opinię, kolejne wydanie ukazało się w roku 1859, a Lompa został dzięki niemu członkiem-korespondentem Towarzystwa Rolniczego w Krakowie. Zasłużoną sławą cieszył się ogród szkolny w Lubszy, który Lompa poszerzył i uporządkował, następnie zasadził w nim ponad 200 drzew owocowych, wybudował trzy altany, całość poprzecinał chodnikami, których obrzeża przyozdobił kwiatami. Z czasem zgromadził w swoim ogrodzie ponad 500 gatunków roślin, a ponieważ każda z nich opatrzona była tabliczką z nazwą rośliny w języku łacińskim, polskim i niemieckim, powstał mały ogród botaniczny, który odwiedzany był chętnie przez miłośników roślin z różnych, niejednokrotnie dalekich stron.

Chcąc podzielić się swymi doświadczeniami i zachęcić Ślązaków do pójścia w swoje ślady, Lompa, poza wspomnianym wyżej przekładem książki Dzierżona, wydał też szereg innych przekładów i własnych książeczek popularyzujących nowoczesne metody gospodarki wiejskiej. Liczne artykuły z dziedziny rolnictwa, ogrodnictwa, hodowli zwierząt i ptactwa oraz artykuły o pożytecznych i szkodliwych roślinach i zwierzętach zamieszczał też w łamach pszczyńskiego „Tygodnika Polskiego”. Ponadto napisał pochwalony przez ministra oświaty, jednak nie dopuszczony do użytku szkolnego przez władze rejencji opolskiej podręcznik „Krótki rys historii naturalnej dla szkół elementarnych” obejmujący ciała kopalne, rośliny, zwierzęta i polsko-niemiecki słowniczek pojęć przyrodniczych.

W roku 1838, po śmierci pierwszej żony, Lompa ożenił się z córką nauczyciela z Ligoty Woźnickiej (Ellguth Woischnik), Weroniką Grzegorz. Jego rodzina powiększała się coraz bardziej, coraz większe też były jej potrzeby, które trudno było zaspokoić skromnemu nauczycielowi. Nic dziwnego, że gdy w roku 1850 Lompa został zwolniony z posady nauczyciela bez prawa do emerytury, uznał to za katastrofę. Jako powód tego zwolnienia często podaje się zaangażowanie Lompy w działalność demokratyczną i narodową w roku 1848, jednak prawdopodobniejszą przyczyną był konflikt Lompy z lubszeckim proboszczem, który pełnił też obowiązki powiatowego inspektora szkolnego. Oficjalną, trud-

no orzec, na ile prawdziwą, przyczyną zwolnienia było pijaństwo.

Przez kilka lat Lompa mieszkał jeszcze w Lubszy, utrzymując się z różnych, dorywczych zajęć, doraznych zapomóg Ligi Polskiej i pieniędzy ofiarowanych mu przez osoby wzruszone jego losem. Choć często uskarżał się na biedę, nie wiodło mu się aż tak źle – posiadał dwa domy w Lubszy i jeden w Woźnikach (Woischnik). W roku 1858 przeniósł się z rodziną do Woźnik, gdzie on sam otrzymał posadę archiwisty i pisarza w magistracie, a jego żona prowadziła lokal z wyszynkiem. Zmarł 23 marca 1863 roku w Woźnikach.

Lompa, polski działacz narodowy na Górnym Śląsku, jest dziś jedną z najbardziej znanych postaci z dziejów Śląska. Jego nazwisko patronuje szkołom i bibliotekom, a jego osobę upamiętniają nazwy ulic w niemal każdym górnośląskim mieście. Upamiętniają ją też pomniki w wielu miejscowościach, Izba Józefa Lompy w szkole w Lubszy i turystyczny Szlak Józefa Lompy, który łączy Olesno z Woźnikami.

Ważniejsze publikacje przyrodnicze: Krótki rys geografii Śląska dla nauki początkowej: z mapą kolorowaną kraju Śląskiego. Głogówek 1847; Krótki rys historii naturalnej dla szkół elementarnych. Olesno 1848; Nowe udoskonalone pszczelnictwo ks. plebana Dzierżona. Piekary 1852 (przekład); Praktyczna nauka hodowania drzew owocowych z osobliwym względem na włościan i młodzież po wsiach i miasteczkach przez F. W. Ulrycha ułożona. Piekary 1852 (przekład); Wskazówka do stosownej i korzystnej uprawy wiejskich warzywnych ogrodów: Z dodaniem o kwiatkach i ziołach lekarskich. Piekary 1853; Skazówka do korzystnego hodowania chmielu. Poznań 1854; Nauka o zakładaniu żywych płotów: Podług drugiego poprawnego wydania Juliusza Pannewitz, królewskiego pruskiego inspektora lasów. Ostrów 1855 (przekład); Skazówka do uprawy wszelkich warzyw i ogrodowin najpospolitszych i najpożyteczniejszych dla wiejskich gospodarzy, tak na ich własne pożywienie, jako i na korzystną łatwą sprzedaż służących. Bochnia 1858; Nowe udoskonalone pszczelnictwo ks. plebana Dzierżona. Leszno 1859 (nowy przekład), **nie opublikowane:** Opis roślin jadowitych; Historia sadownictwa w Europie.

Wybrane źródła: Dopisy Josefa Lompy Janu Evangelistovi Purkyněvi z let 1842-1861: k vydání připravili W. Piastowska, V. Zelovský, Opava 1960; Ender J., Lompa nauczyciel-oświatowiec, Zranie Śląskie, 1947, z. 3, s. 137-141; Ender J., Obrońcy ludu śląskiego, Warszawa 1956, s. 31-154; Jarosz A., PSB 17, 1972, s. 533-556; Kowalska K., SBP, s. 372; Listy Józefa Lompy do J. I. Kraszewskiego z lat 1860-1862: wydał i wstępem poprzedził K. Dobrowolski, Katowice 1931; Myreik J., Poeci Ziemi Lublinieckiej, Lubliniec 1999, s. 35-54; Nowack-Lexikon 6, 1843, s. 71-72; Poświęchowice L. J., Bibliografia Józefa Lompy, Kwart. Opol. 3, 1957, s. 52-76; Prus K., Józef Lompa: Jego życie i prace, Bytom 1913; Snoch-Leksykon, s. 201; Syniawa M., Syniawa R., Józef Lompa – przyrodnik, PGS

18, 1999; Treszel M., Związki Józefa Lompy z nauką i kulturą polską oraz jego podręczniki szkolne i książki rolnicze, Opole 1979; Wilczek S., ŚSB 1, 1977, s. 158-162; Wilczek S., Józef Lompa: Prekursor pracy kulturalno-oświatowej na Górnym Śląsku, Katowice 1997; Ziemia S., Józef Lompa jako krajoznawca, Opole 1963; portret z: Zariane Śląskie, 1947, z. 3, s. 169.

LUCHS KARL JOHANN NEPOMUK ERNST

(1812-1886)

Kolekcjoner śląskiej awifauny

Urodził się w roku 1812 w Cieplicach (Warmbrunn). Studiował we Wrocławiu (Breslau), gdzie w roku 1836 uzyskał stopień doktora medycyny na podstawie rozprawy „De sphygmologia”. Później pracował jako lekarz uzdrowiskowy w rodzinnych Cieplicach. Nie wiadomo, czy miał jakiś dorobek naukowy, jednak wskazywałoby na to przyjęcie go 15 października 1843 roku z przydomkiem „Stoll” w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Matrikel No. 1519).

Przez szereg lat zajmował się ornitologią i zgromadził dużą kolekcję śląskich ptaków, którą w roku 1878 przekazał hrabiemu Rudolfowi Schaffgotschowi. Ferdinand Pax młodszy, wymieniając najciekawsze okazy z tej kolekcji – 2 okazy szcudłaka (*Himantopus himantopus* L.), 3 – piaskowca (*Calidris alba* (Pallas)), 1 – pomurnika (*Tichodroma muraria* (L.)), 1 – świstunki górskiej (*Phylloscopus bonelli* (Vieillot)) i 1 – sikory lazururowej (*Parus cyanus* Pallas), ubolewał zarazem, że brak dokładnych informacji o miejscu schwywania tych okazów pomniejsza wartość naukową kolekcji.

Luchs pozostawał w zażyłych stosunkach z →Alexandrem von Homeyerem, Karlem Russem i Alfredem Edmundem Brehmem, zaś w roku 1870 został członkiem Deutsche Ornithologische Gesellschaft. Pracując w Cieplicach, wpłynął znacząco na wybór drogi życiowej przez dwóch młodszych ornitologów z tej miejscowości, →Otto Finscha, który został badaczem światowej rangi, oraz →Georga Martiniego, który z jego polecenia został kustoszem zbiorów ornitologicznych hrabiego Schaffgotscha. Zmarł 3 stycznia 1886 w Cieplicach.

Nie tylko jego współcześni, ale też i tacy późniejsi fauniści śląscy, jak →Paul Kollibay i Carl Kayser, uważali go za jednego z wybitniejszych znawców śląskiej awifauny. Jego nazwisko zostało upamiętnione w ornitologii przez Russa w nazwie *Aegintha luchi* i przez Finscha w nazwie *Myiopsitta monachus luchi*.

Źródła: Gebhardt-Ornithologen, s. 224-225; Pax-Wirbeltierfauna, s. 88.

LUDWIG CHRISTIAN GOTTLIEB

(1709-1773)

Badacz północnej Afryki, dziekan Fakultetu Medycznego Uniwersytetu w Lipsku

Urodził się 30 kwietnia 1709 roku w Brzegu (Brieg), w rodzinie szewca Georga Ludwiga i jego żony Anny Elżbiety, z domu Berner. Jego życie, według Friedricha Börnera, było znakomitą ilustracją sądu, że „własne zasługi bardziej uszlachetniają, niż słynni przodkowie i wielkie bogactwa”. Ubodzy rodzice gotowi byli zrobić wszystko, by zapewnić mu wykształcenie, w związku z czym już wtedy, gdy miał zaledwie trzy lata, przyjęli do domu jednego z uczniów brzeskiego gimnazjum, by uczył chłopca języków obcych i religii, zaś w roku 1715 posłali syna do szkoły. Ponieważ dysponowali bardzo skromnymi środkami, ojciec chciał, by syn zajął się jakimś intratnym rzemiosłem, matka zaś, by został kaznodzieją.

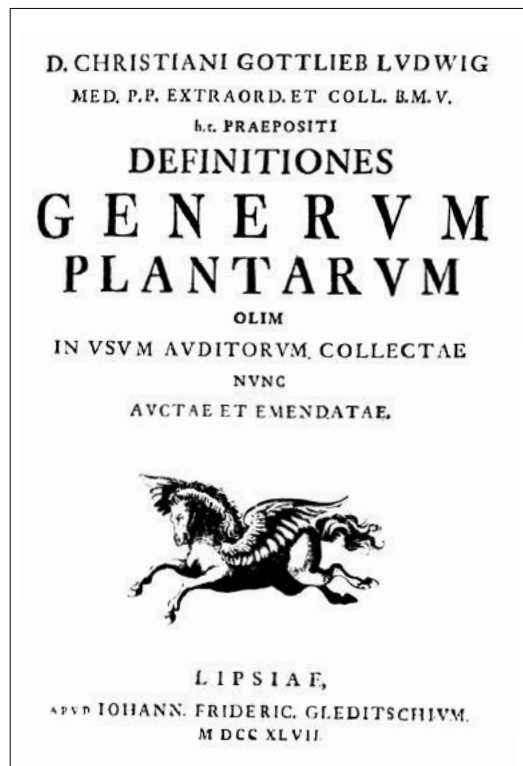
Sam Ludwig od wczesnej młodości odczuwał nieodpartą pociąg do poznawania przyrody, a jego mądry nauczyciel, Johann Christian Schindell, widząc jego zapal, namawiał go do studiowania medycyny i podsuwał mu książki z opisami podróży, pod wpływem których Ludwig – gdy w roku 1728 opuszczał mury brzeskiego gimnazjum – wygłosił absolutnie mowę na temat pożytków, jakie z podróżowania wynikają dla nauk medycznych. Ponieważ widoki na stypendium wpłynęły na zgodę rodziców na dalszą naukę, Ludwig zaczął przygotowywać się do wyjazdu na Uniwersytet w Halle, który polecały mu wszystkie życzliwe osoby, jednak na kilka tygodni przed odjazdem ojciec, nie podając żadnego racjonalnego powodu, kazał mu jechać do Lipska i zagroził odmową ojcowskiego błogosławieństwa w przypadku sprzeciwu. Ludwig nigdy nie dowiedział się, jakimi przyczynami kierował się jego ojciec, jednak jego postanowienie miało ostatecznie błogosławione skutki.

W Lipsku zajął się Ludwig pod kierunkiem Hebenstreita, Platnera i Walthera anatomią i innymi związanymi z medycyną dyscyplinami, ponieważ jednak dostrzegał już wówczas wzajemne powiązania wszystkich dziedzin wiedzy, studiował też matematykę i poetykę, za sprawą Gottscheda stając się już wkrótce cenionym poetą. Przełamał też dzięki wykładom Jöchera wyniesioną z brzeskiego gimnazjum niechęć do filozofii. Po trzech latach nauki skończyło mu się stypendium, a starania o jego ponowne przyznanie nie dały rezultatu. Zaczął wówczas żałować, że nie poświęcił minionych lat na ściśle medyczne studia i myślał o wyjeździe do Holandii, a stamtąd do wschodnich Indii, jednak, gdy zwierzył się z tych zamiarów swemu nauczycielowi, Waltherowi, który cenił jego zapał do studiowania botaniki, ten otoczył go opieką i zabrał z sobą do Karlowych Warów, gdzie wspólnie szukali leczniczych ziół.

Gdy w tym samym, 1731 roku elektor saski i król Polski, August II Mocny, postanowił wysłać do północnej Afryki kierowaną przez Hebenstreita ekspedycję naukową, Ludwigowi powierzono stanowisko botanika tej ekspedycji. Już od samego początku pobytu w Afryce Ludwig cierpiał na dyzenterię, w związku z czym zespół badawczy, wyruszając na pierwszą wyprawę, zostawił go w Algierze, w którego najbliższej okolicy mógł prowadzić badania, nie narazając się na trudy podróży. Po powrocie do Algieru ekspedycja wyruszyła do Tunezji, a stamtąd do Trypolisu, pozostawiając chorego Ludwiga w Qalibijah, gdzie poza roślinami zbierał też okazy śródziemnomorskich ryb. Tu też z jego dolegliwości wyleczył go żydowski medyk Aaron Uziel, nadworny lekarz miejscowego beja. Ludwig zjednał sobie przychyłność owego beja, badając złoza alunu, po których bej spodziewał się niemałych zysków, i dzięki temu mógł bez przeszkód zwiedzić zimową siedzibę beja – Qayrawan, nadmorskie miasto Susah i rejon suchego jeziora słonego al-Jarid. W kwietniu 1733 roku wraz z ekspedycją wyruszył w drogę powrotną przez Marsylię, Gibraltarię i Hamburg, docierając we wrześniu tegoż roku do Drezna.

Na początku 1734 roku odwiedził rodziców i przyjaciół na Śląsku, potem zaś wrócił do Lipska, gdzie przyznane stypendium pozwoliło mu ukończyć przerwane studia. W roku 1736 na podstawie rozprawy „De vegetatione plantarum marinarum” uzyskał stopień magistra, który pozwalał mu na podjęcie wykładów z anatomii i botaniki. Rok później wydał cenione „Definicje botaniczne”, które oparł głównie na pismach Rivinusa, jednak w dużej mierze również na dziełach Tourneforta, Boerhaavego, Dilleniusa i in., a następnie na podstawie powstałej pod kierunkiem Walthera pracy „De deglutitione naturali et praepostera” uzyskał stopień doktora medycyny. Mimo iż powstałe w następnych latach dzieła naukowe jego autorstwa były oceniane wysoko, jego sytuacja

finansowa uległa poprawie dopiero wtedy, gdy Walther wyjednał dla niego na dworze w Dreźnie roczną pensję za zasługi oddane podczas afrykańskiej ekspedycji.

Zaginionym dziś listem z 9 października 1736 roku Ludwig rozpoczął swoją korespondencję z Linneuszem, która trwała do roku 1761 (do dziś zachowało się 18 listów Ludwiga i 8 listów Linneusza przechowywanych przez Linnean Society w Londynie, Biblioteką Uniwersytecką w Uppsali i Szwedzką Akademię Nauk). Korespondencja ta daje wgląd w percepcję systematyki Linneusza w Niemczech, gdzie systematyka ta, mimo przychylnego przyjęcia we Francji, Anglii, Holandii i Danii, spotkała się z ostrą krytyką. Dzięki odpowiedzi Linneusza z 9 listopada tegoż roku wiemy, że Ludwig pytał w swym pierwszym liście o to, czy nowa metoda klasyfikacji roślin jest naprawdę potrzebna i jaki pożytek może ona przynieść botanice.

Dalsza wymiana listów nastąpiła po tym, jak Ludwig otrzymał od Linneusza egzemplarz jego „Genera Plantarum”. 8 kwietnia 1736 w liście do angielskiego lekarza i botanika Johna Andrewsa ujął on w sześciu punktach swoje uwagi krytyczne do metody Linneusza. Dotyczyły one nadmiernie skrupulat-

nego wyznaczania kryteriów w opisach roślin, braku opisu rozmieszczenia poszczególnych części roślin, zbyt wielu obciążających pamięć kryteriów, niepotrzebnej zmiany wielu utrwalonych w botanice nazw oraz sztuczności metody opartej na słupkach i przecinkach. Ludwig wyrażał też swój sprzeciw wobec nadawania roślinom nazw utworzonych od nazwisk botaników (nie był zadowolony z faktu, że Linneusz nadał jednemu z rodzajów z rodziny wiesiołkowatych nazwę *Ludwigia*), opowiadał się za zachowaniem nie pochodzących z łaciny czy greki nazw roślin spoza Europy (uważał np., że arabski jest tak samo językiem nauki, jak łacina i greka) i za tworzeniem takich nowych nazw, które byłyby łatwe do zapamiętania (pisał, że jeśli np. znajduje roślinę podobną do ogórecznika, *Borago*, to nadaje jej nazwę *Boraginoides*).

List Ludwiga z sześciopunktową krytyką trafił okrężną drogą w ręce Linneusza, który w kolejnych listach do Ludwiga podjął obronę swej metody. Chcąc zaimponować młodszemu o dwa lata koledze, nie omieszkał napomknąć w swych listach o pochwałach, jakich nie szczędzili mu wybitni uczeni, o Amerykanach stosujących w praktyce jego systematykę, o tym, że jego metodę wyklada się w Lejdzie i na dwóch innych uniwersytetach. Nie wywarło to spodziewanego wrażenia na Ludwigu, które ze swej strony oznajmił Linneuszowi, że jego metoda spotka się z oporem ze strony niemieckich botaników, a i on sam, powołując się na słowa Linneusza o wolności słowa, nie przestanie go krytykować. Linneusz w odpowiedzi napisał, że Ludwig w ciągu dziesięciu lat zmieni zdanie i „będzie w przyszłości bronić tego, co teraz wywołuje w nim mdłości”.

Z nich dwóch Linneusz okazał się lepszym prorokiem, gdyż należący początkowo do grona krytyków jego systematyki Ludwig w roku 1739 wzięły ją w obronę w pracy „Observationes in methodum plantarum sexualem cel. Linnaei”.

W roku 1740 Ludwig mianowany został profesorem nadzwyczajnym medycyny Uniwersytetu w Lipsku i, obok anatomii i botaniki, zaczął też wykladać chemię oraz tzw. materia medica. Ponieważ coraz większe było zaufanie do jego znajomości przyrody, w roku 1743 radca dworu Heucher powierzył mu opracowanie kolekcji minerałów z Królewskiego Gabinetu Przyrodniczego w Dreźnie. Dla wykonania tej pracy Ludwig w ciągu sześciu lat przestudiował szereg dzieł mineralogicznych, wielokrotnie wyprawił się w Rudawy i nawiązał obszerną korespondencję z wieloma uczonymi. Gdy dzieło zostało w roku 1749 wydrukowane, od trzech lat nie żył już zarówno jego zleceniodawca – Heucher, jak i opiekun Ludwiga – Walther, który uwolnił go od wszelkich trosk materialnych, zapisując mu swoje pieniądze, sprzęty domowe, bibliotekę i ogród. Ludwig, który

w pierwszą rocznicę śmierci swego dobroczyńcy wygłosił płomienną mowę na jego cześć, przeznaczył ów ogród z wieloma rzadkimi i egzotycznymi roślinami na miejsce ćwiczeń dla studentów.

Pod koniec 1747 roku został profesorem zwyczajnym anatomii i chirurgii. W 1752 roku założył wraz z innymi lipskimi uczonymi ukazujące się do roku 1806 przyrodniczo-medyczne czasopismo naukowe „Commentarii de rebus in scientia naturali et medicina gestis”, które poza informacjami na temat najnowszych odkryć w dziedzinie przyrodznawstwa i medycyny zamieszczało też recenzje nowych dzieł naukowych oraz biografie słynnych lekarzy i przyrodników. W roku 1755 Ludwig został profesorem patologii, zaś trzy lata później – profesorem terapii i stałym dziekanem Fakultetu Medycznego Uniwersytetu w Lipsku. Prócz tego pełnił też wiele innych funkcji, będąc m.in. koleżanem Wielkiego Kolegium Książęcego i Frauencollegium oraz członkiem uniwersyteckiego decemwiratu. Zmarł 7 maja 1773 roku w Lipsku.

Ważniejsze publikacje: Definitiones generum plantarum olim in usum Auditorum collectae. Lipsiae 1737; Aphorismi botanici. Lipsiae 1738; Observationes in methodum plantarum sexualem cel. Linnaei. Leipzig 1739; De minuendis plantarum speciebus. Lipsiae 1740; Institutiones Historico-physicae regni vegetabilis, in usum auditorum adornatae. Lipsiae 1742; Definitiones generum plantarum olim in usum Auditorum collectae, nunc auctae et emendatae. Lipsiae 1747 [strona tytułowa na il. 2]; Terrae musei regii Dresdensis. Lipsiae 1749; Institutiones Physiologiae. Lipsiae 1752; Institutiones Pathologiae. Lipsiae 1754; Institutiones Medicinae Clinicae. Lipsiae 1758; Ectypa vegetabilium. VIII Fasc. Halae et Lipsiae 1760-64; Institutiones Chirurgiae. Lipsiae 1764; Institutiones medicinae forensis. Lipsiae 1765; Methodus doctrinae medicae. Lipsiae 1766; Adversaria medico-practica. III Vol. Lipsiae 1769-1773.

Źródła: Börner-Nachrichte 3, s. 41-66, 439, 731-735; DSMBM 6, 1824, s. 130-134; Hassert-Erforschung, s. 46; Hess W., ADB 19, 1884, s. 600; Hirsching F. C. G., Historisch-literarisches Hanbuch berühmter Personen, welche in dem 18 Jahrhundert gestorben sind, Bd. 4, Abth. 2, 1799, s. 115-121; Jönsson A-M., The Early Correspondence between Linnaeus and Ludwig: An Example of an Early German Criticism, *Svenska Linnésällskapets Årsskrift (1996-1997)*, s. 131-178; Jönsson A-M., The reception of Linnaeus's works in Germany with particular reference to his conflict with Siegesbeck, w: *Germania latina – Latinitas teutonica: Politik, Wissenschaft, humanistische Kultur vom späten Mittelalter bis in unsere Zeit*, München 2003, s. 721-739; Jönsson A-M., Carl Linnaeus and his Early International Correspondence: The Making of a Botanist, w: *Dais Philelistephanos: Studies in Honour of Professor Staffan Fogelmark*, Uppsala 2004, s. 352-382; Meusel J. G., *Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen deutschen Schriftsteller*, Bd. 8, 1800, s. 394-402; *Sachs-Geschichte*, s. 267-268; portret ze zbiorów Karl-Sudhoff-Institut für Geschichte der Medizin in Lipsku.

MAJOR JOHANN DANIEL

(1634-1693)

Autor pierwszego na świecie opisu karbońskich skamieniałości roślinnych

Urodził się 16 sierpnia 1634 roku we Wrocławiu (Breslau). Jego ojciec, Elias Major, był profesorem, a następnie rektorem i inspektorem Gimnazjum św. Elżbiety. Filologii, historii i filozofii uczyli Majora w tym gimnazjum, prócz jego ojca, Christoph Colerus, Johannes Fechner i Johannes Gebhard. W latach 1654-56 studiował fizykę i medycynę w Wittenberdze u Conrada Viktora Schneidera, w domu którego mieszkał, oraz u Markusa Bauzera i Johanna Sperlinga. W roku 1657 na podstawie napisanej pod kierunkiem profesora języków orientalnych i swego przyszłego teścia, Andreasa Sennerta, pracy „Theses medicas de lacrimis” został magistrem Fakultetu Filozoficznego.

W następnym roku udał się na ściśle medyczne studia do Lipska, gdzie uczyli go Christian Lange, Leonhard Ursinus oraz Johannes Michaelis, który nie tylko był jego nauczycielem, ale otoczył go również ojcowską opieką. Po ukończeniu studiów w Lipsku wyjechał Major, jak było wówczas we zwyczaju, do Włoch, gdzie przy poparciu rady Johanna Hieronymusa Imhoffa z Norymbergii i rady Giovanniego Francesca Lauredano z Wenecji życzliwie został przyjęty na Uniwersytecie w Padwie przez Antonia Molinettiego i Karla Offreda. W roku 1660 ukończył studia uzyskując w Padwie stopień doktora medycyny.

Swoją wiedzę zamierzał jeszcze pogłębić w licznych bibliotekach i muzeach Włoch, jednak sprawy rodzinne zmusiły go do szybkiego wyjazdu do Wrocławia. Stał się on do Wittenbergi, gdzie pod koniec 1660 roku otworzył praktykę lekarską i ożenił się z Marią Dorotą Sennert, która zmarła rok później przy urodzeniu córki, Joanny Doroty. W roku 1663

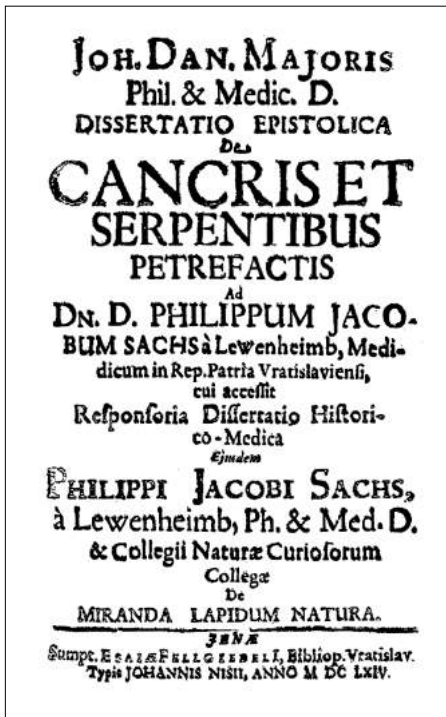
Major przeniósł się do Hamburga, gdzie po wybuchu epidemii dżumy władze miejskie powierzyły mu stanowisko lekarza dżumy. Wobec poważnego zagrożenia życia poprosił wówczas swego przyjaciela, wrocławskiego lekarza →Jakoba Sachsa von Levenheimb, by w razie jego śmierci zatroszczył się o wydanie jego dzieł, obiecując mu jednocześnie, że w razie jego śmierci sam również zatroszczy się o jego naukowy dorobek.

Rekomendowany przez Sachsa, został Major w roku 1664, otrzymując przydomek „Hesperus”, członkiem Akademii Dziwów Natury (Matrikel No. 29), zaś w roku 1665 zaproponowano mu objęcie połączonej z wykładami botaniki i chemii katedry medycyny teoretycznej założonego właśnie Uniwersytetu Christiana Albrechta w Kilonii. We wrześniu tegoż roku Major poślubił wdowę Małgorzatę Elżbietę Pincier z Lubeki. Mieli kilkoro dzieci, wśród których był m.in. syn Detlev Johann, późniejszy senator Kilonii. W roku 1667 został Major lekarzem nadwornym księcia Christiana Albrechta i jego brata, Augusta Friedricha, biskupa Lubeki, zaś w roku 1669 – prefektem założonego właśnie akademickiego ogrodu botanicznego w Kilonii. W latach 1668, 1672 i 1676 pełnił obowiązki rektora Uniwersytetu Kilońskiego, w roku 1673 – dziekana Fakultetu Medycznego.

Przez całe życie odnosił się dość niechętnie do medycyny klinicznej i praktyki lekarskiej, znacznie chętniej zajmując się teoretycznymi zagadnieniami anatomii i fizjologii. Prowadził badania krwioobiegowe i, obok Christophera Wrena, Richarda Lowera i Johanna Sigismunda Elsholtza, był jednym z pionierów iniekcji substancji leczniczych. Jego wykłady obejmowały swoją tematyką wiele dziedzin, od medycyny, fizyki, chemii i botaniki, poprzez analizę Pisma Świętego z medycznego punktu widzenia, aż po historię starożytną, numizmatykę, archeologię i muzealnictwo. W tej ostatniej dziedzinie miał szczególnie wiele doświadczeń, gdyż przez całe swe życie gromadził dzieła sztuki, monety, minerały, skamieniałości i różnego rodzaju osobliwości, wśród których były nawet potworki zwierzęce i ludzkie. Zbiory te zajmowały coraz więcej miejsca, a w końcu cały jego dom przekształcił się w muzeum, którego nazwa – Museum Cimbricum – nawiązywała do dawnej nazwy Półwyspu Jutlandzkiego.

Major był typowym erudyta epoki baroku, znał wiele języków, prowadził rozległą korespondencję naukową, pisywał niemieckie i łacińskie wiersze, a jego dorobek naukowy obejmował ponad 70 prac. Rozważając w swych dziełach doniosłość wynalezienia kompasu, prochu i druku, uważał, że kolejnym przełomowym dokonaniem ludzkości będzie umiejętność konstruowania maszyn latających, przy czym obok zalet sztuki latania wskazywał też na płynące z niej niebezpieczeństwa i kreślił sugestywne wizje

wojen prowadzonych z użyciem powietrznych statków. Zajmował się też skamieniałościami, uważając je, co w jego czasach nie było jeszcze zbyt powszechnie przyjętym sądem, za szczątki roślin i zwierząt. →H. R. Goepfert pisał w roku 1832 o jego zaginionym już wówczas, wydanym w roku 1664 dziele o zachowanych w kamieniach szczątkach roślin i zwierząt (*Lithologia curiosa sive de animalibus et plantis in lapidis veris*), w którym zamieścił opis odcisków roślin w pochodzącym ze Śląska węgla. Opis ten był 35 lat starszy od słynnych opisów angielskiego uczonego Eduardusa Luidiusa, zamieszczonych w wydanym w Londynie w roku 1699 dziele „Litophylacii britannici Ichnographia”.

W roku 1691 rozpoczął Major szeroko zakrojone badania Półwyspu Jutlandzkiego pod względem topograficznym, przyrodniczym, historycznym i archeologicznym. W roku 1693 dla poparcia dowodami swych tez o pochodzeniu plemienia Cymbrów z obszaru Półwyspu Skandynawskiego, a także dla obejrzenia przyrody i świadectw przeszłości północnych krain, udał się do Szwecji. Tam wezwano go do Sztokholmu, do łóża chorej królowej Ulryki Eleonory. Mimo jego starań królowa zmarła 26 lipca, a on sam zaraził się i zmarł 3 sierpnia 1693 roku. W lutym 1694 roku postanowiono przewieźć jego szczątki do Kilonii i umieszczono je na pokładzie

statku wiozącego dary szwedzkiego króla dla księcia Christiana Albrechta, jednak statek ten zatonął podczas burzy w pobliżu Kopenhagi. Spadkobiercy Majora sprzedali w roku 1698 gromadzone przez niego przez całe życie zbiory za kwotę 6000 talarów.

Ważniejsze publikacje: Lauri folia Veneta illustr. excell. dn. Joh. Francisco Lauretano, Senatori reip. Venetae consecrata. Patavii 1660; Historia anatomica calculorum. Lipsiae 1662; Dissertatio Epistolica de cancris et serpentibus petrefactis ad Dn. D. Jacob Philipp Sachs a Levenheimb. Jenae 1664 [strona tytułowa na il. 2]; Prodrum inventae a se Chirurgiae Infusoriae. Lipsiae 1664; De planta monstrosa Gottorpiensis. Schleswigae 1665; Anatomien cygni proxime habendam spectaturis, praesertim medicae artis cultoribus, Kiloni 1666; Chirurgia infusoria. Kiloni 1667; De lacte lunae. Kiloni 1667; De fortuna medici. Kiloni 1667; Exercitationes medicae De myrrha [Mt 2,11], locustis [Mt 3,4; Mc 1,6], jejunio Christi [Mt 4,2; Lc 4,2], Christo medico [Mt 4,23 etc.], lunaticis [Mt 4,24; 17,15], paralyticis [Mt 4,24], & sale [fatuo, Mt 5,13; Lc 14,34]. Kilonii 1668; Amerikanische und bei dem Hoch-Fürstlichen Schloss Gottorff, im Monat August und September 1668 blühende Aloe. Schleswig 1668; Memoria initiati Horti medici in Academia Kiliensi. Kiliae 1669; Memoriale Anatomico-Miscellaneum. Kiloni 1669; Seefarth nach der neuen Welt, ohne Schiff und Segel. Kiel 1670; Collegium Medicum-Curiosum. Kiliae 1669; Eplulis et verruca linguae feliciter curata. *Misc. Cur., Dec. I, A. 2, 1671*; De pullo gallinaceo pullis incubante. *Ibid., Dec. I, A. 3, 1672*; De arbitraria haemorrhoidum per solos odores resinosis suppressione. *Ibid.*; De anome Phocaenae vel Delphini septentrionalium. *Ibid.*; De citro in citro. *Ibid.*; De nive coerulea. *Ibid.*; De radio bireflexo caloris. *Ibid.*; De igne ex glacie. *Ibid.*; De minerali Suecico octaedro. *Ibid., Dec. I, A. 3, 4-5, 1672-74*; De sale absinthii figura crucis. *Ibid.*; Anatomische Disputation über den Blutkreislauf. Kiel 1672; Zusammenfassende Übersicht der biblischen Medizinen. Kiel 1672; Memoria Philippi Jacobi Sachs a Lewenheim. *Misc. Cur., Dec. I, A. 4-5, 1673-74*; Memoria Sachiana. Lipsiae 1675; De aerumnis gigantum in negotio sanitatis. Kiliae 1676; Genius errans sive de ingeniorum in scientis abusu. Kiliae 1677; De fulgetra spiritum vini accedente. *Misc. Cur., Dec. I, A. 8, 1677*; De cranii sutura sagittali ad nasum excurrente. *Ibid.*; De cornu capri Bezoardici. *Ibid.*; De animali, corde evulso aliquandiu vivente. *Ibid.*; De tubulis roridis rosarum. *Ibid.*; De lavendulae sylvula ex salibus suis resuscitata. *Ibid.*; De cera rosarum. *Ibid.*; De inventis a se thermis artificialibus succinatis. Kiliae 1680; De nummis Rehdigerianis publico bono contribuendis desiderium. Kiliae 1681; Roma in nummis Augustalibus Germanizans. Kiliae 1684; Gratulatio et vota augustissimo Imperatori Leopoldo I. ob liberatum cum Vienna imperium. *Misc. Cur., Dec. II, A. 3, 1684*; De nummorum aerugine consultatio epistolica ad illustr. virum Ez. Spanhemium. [b.m.] 1685; Serapis radiatus, medicus Aegyptiorum Deus, ex metallo et gemma. Kiliae 1685; De Nummis Graece Inscriptis Episola. Kiliae 1685; De Acheronte Orphei, vel umbilico maris Homericis disquisitio hydrographica, in qua quoddam Kircheri assertum in dubium vocatur. Hamburgi 1688; Musei Cimbrici cum contentis in eo Rebus selectoribus, privatim declarandi Aditus I-II. Kiliae 1689; Prodrum Atlanticae, vel Regnorum Septentrionalium in Achate albo expressorum.

Kiliae 1691; Thesium anatomicarum ex publicis lectionibus de circulatione sanguinis depromtarum fasciculus. Kiliae 1691; Bevölkertes Cimbrien: oder die zwischen der Ost- und Westsee gelegene Halbinsel Deutschlands, nebst dero ersten Einwohnern, und ihrer eigentlichen, durch viel und grosse Umwege geschehenen, Ankunft, summarischer Weise vorgestellt. Plön 1692.

Wybrane źródła: DSMBM 6, 1824, s. 160-163; EMM 10, K-Maz, 1808, s. 325-326; Goepfert-Bestrebung, s. 109; Haseloff A., Festschrift zum 275jährigen Bestehen der Christian-Albrechts-Universität Kiel, Kiel 1940, s. 422-446; Hess W., ADB 20, 1884, s. 112; Löhr H., Festschrift zum 275jährigen Bestehen der Christian-Albrechts-Universität Kiel, Kiel 1940, s. 175-183 (bibliografia); Peuker-Nachrichten, s. 74; Sachs-Geschichte, s. 493-494; Schipperges H., Die Frühgeschichte 1665-1840, w: Geschichte der medizinischen Fakultät, Kiel 1967, s. 23-28 (portret); Zedler-Lexikon 19, 1739, kol. 609-610;

MAKOWSKI ARNOLD ARTUR EDWARD

(1876-1943)

Badacz Górnośląskiego Zagłębia Węglowego

Urodził się 11 grudnia 1876 roku w Petersburgu, w rodzinie pochodzącej z Wołynia. Jego ojcem był Artur Antoni Makowski, matką – Elżbieta z domu Kołmaczewska. Po ukończeniu gimnazjum klasycznego w Rydze studiował na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu w Petersburgu, zajmując się głównie zoologią pod kierunkiem profesorów Lesshafta i Szewiakowa. Jego praca dyplomowa z roku 1900 nosiła tytuł „O pochodzeniu pasożytów”. W tym samym roku rozpoczął pod kierunkiem m.in. Bohdanowicza, Nikitina, Lahusena i Jakowlewa studia w Instytucie Górniczym w Petersburgu.

Dwukrotnie uwięziony za udział w ruchach wolnościowych i pozbawiony na pewien czas prawa poby-

tu w Petersburgu, wyruszył w roku 1902 w podróż po Syberii, Mandżurii i Japonii. Zimą 1906 z ramienia Komitetu Geologicznego w Petersburgu asystował prof. Jaczewskiemu w badaniach nad tworzeniem się lodu na jeziorze Ładoga. Latem tego samego roku u boku A. Meistera zapoznawał się z budową łańcuchów górskich Targabałaj i Alatan między Semi-pałatynskiem i Wiernyj. W roku 1909 ożenił się ze Stefanią Zofią Wysiekierską. Rok później ukończył naukę w petersburskim Instytucie Górniczym, pisząc pod kierunkiem prof. Bohdanowicza pracę o rudach żelaznych we wschodniej części Rosji Europejskiej. Jako inżynier górniczy został następnie stałym współpracownikiem Komitetu Geologicznego, który powierzył mu badania trzeciorzędowych majkopskich terenów roponośnych w obwodzie kubańskim na Kaukazie.

W roku 1912 Makowski przyjął propozycję Ministerstwa Oświaty i wyjechał za granicę w celu przygotowania się do objęcia katedry geologii i paleontologii. W latach 1912-1914 studiował u Pompeckja, Huenego i Blochmanna na Uniwersytecie w Tybindze, następnie zaś, po wybuchu I wojny światowej, u Scharfta, Heschelera, Rolliera i Grubenmanna na Uniwersytecie w Zurychu. Tu, badając utwory keloweju i oksfordu, zainteresował się rozwojem linii zatokowej u amonitów, ze szczególnym uwzględnieniem rodzaju *Macrocephalites*, na temat którego zgromadził materiały do obszernej monografii.

W roku 1919, dowiedziawszy się o toczących się w Paryżu naradach nad losami Górnego Śląska, napisał artykuł o znaczeniu górnośląskiego węgla dla polskiej gospodarki. Artykuł ten wysyłało początkowo do różnych instytucji przedstawicielstwo Polskiego Komitetu Narodowego w Bernie, potem zamieszczony został w „Journal de Pologne”, a Ministerstwo Przemysłu i Handlu wysyłało jego tekst do polskich placówek dyplomatycznych z poleceniem, by starać się o jego zamieszczenie w prasie zagranicznej.

Po przyjeździe do Polski w roku 1920 Makowski zatrudniony został w Państwowym Instytucie Geologicznym. W roku 1920 powierzono mu badania utworów jurajskich koło Ostrowca Świętokrzyskiego, jednak już rok później przeniesiony został do pracy w Wydziale Węglowym. Pracując w tym wydziale, zbadał wszystkie dostępne na terenie Polski złoża węgla brunatnych i zainicjował poszukiwania nowych złóż. W oparciu o zgromadzone dane rozpoczął opracowywanie obszernego monograficznego atlasu węgla brunatnych w Polsce, z którego opublikowane zostały 2 zeszyty.

Równolegle zajmował się geologią Górnośląskiego Zagłębia Węglowego, tworząc w latach 1921-22 stację geologiczną w Dąbrowie Górniczej. Pracując na terenie Zagłębia opisał jego budowę geologiczną, oszacował znajdujące się na jego obszarze zasoby

węgla, wykonał szczegółowe zdjęcia regionu pszczyńskiego (arkusze Stary Bieruń i Łęczyny) oraz rybnickiego (arkusze Wodzisław i Gorzyczki), przeanalizował tektonikę i stratygrafię karbonu produktywnego, wyróżnił w profilu warstw brzeźnych odcinki o charakterze limnicznym i paralicznym. Badania nad sedymentacją produktywnych utworów karbońskich pozwoliły mu przedstawić w roku 1937 na kongresie w Heerlen oryginalną koncepcję rytmiczności w ich osadzaniu się.

Poza pracą naukową Makowski pełnił w latach 1922-1939 obowiązki profesora geologii i paleontologii oraz kierownika pracowni geologicznej Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie, gdzie prowadził w cyklu dwuletnim kursy geologii ogólnej i historycznej oraz paleontologii kręgowców i bezkręgowców. Na kilka lat przed wojną objął też katedrę geologii Wolnej Wszechnicy Polskiej w Łodzi. Przez cały okres od powrotu do Polski gromadził materiały do badań rozwoju linii zatokowej u amonitów, którymi chciał się zająć na emeryturze.

Zawierucha wojenna nie oszczędziła jego dorobku naukowego. Wysłane w pierwszych dniach września 1939 roku do Warszawy obszerne materiały zaginęły w zamieszaniu. Po rozpaczliwych poszukiwaniach Makowskiemu udało się je odnaleźć i przewieźć do swojego mieszkania, gdzie jednak spłonęły podczas oblężenia Warszawy wraz z rękopisem pracy o rodzaju *Macrocephalites*. Ten sam los spotkał jego materiały przechowywane w gmachu Wolnej Wszechnicy.

W okresie okupacji Makowski pracował w przekształconym w Amt für Bodenforschung Państwowym Instytucie Geologicznym, prowadząc archiwum map i rękopisów. Zmarł 10 września 1943 roku w Warszawie wskutek długotrwałej choroby serca. Jego nazwisko upamiętnione zostało w gatunkowej nazwie karbońskiego małża *Anthraconauta makowskii* Korejwo.

Ważniejsze publikacje: Znaczenie dla Polski węgla kamiennego na Śląsku Górnym. *Przegl. Górn. Hutn.* 12, 1920; Regulamin zbierania okazów geologicznych na kopalniach węgla w Zagłębiu Dąbrowskim dla Stacji Geologicznej w Dąbrowie Górniczej. Dąbrowa Górnicza 1921; Polskie Zagłębie Węglowe. *Sprawozd. PIG* 2, 1924; Rzut oka na budowę Polskiego Zagłębia Węglowego. *Przegl. Górn. Hutn.* 17, 1925; Bau und Vorräte des Polnischen Steinkohlenbeckens. *Zeitschr. Oberschl. Berg. Hütt. Ver.* 65, 1926; O podziale i rozmieszczeniu węgla brunatnych w Polsce. *Pos. Nauk. PIG* 19/20, 1927; O niektórych analogiach w rozmieszczeniu przedmurza Alp i Karpat. *Ibid.* 21, 1927; Die Braunkohle in Polen. *Zeitschr. Oberschl. Berg. Hütt. Ver.* 67, 1927; Coup d'oeil sur la structure geologique du bassin houiller polonais. W: *Congres pour l'avancement des Etudes Stratigraphie Carbonifere, Liège* 1927, *Compte Rendu*, 1928; Próba porównania warstw ostrawskich karbonu Rybnickiego i Ostrawsko-Karwińskiego. *Pos. Nauk. PIG* 24, 1929; Uwagi o dyluwium górnośląskim. *Ibid.* 27, 1930; O węglach brunatnych na Pomorzu. *Ibid.* 30, 1931;

O poziomach faunistycznych na kopalniach rybnickich. *Ibid.* 33, 1932; Badania stratygraficzne karbonu produktywnego na kopalniach rybnickich, wykonane w roku 1933. *Ibid.* 39, 1934; Podział warstw ostrawskich na kopalniach rybnickich Górnego Śląska na podstawie poziomów faunistycznych. *Ibid.* 42, 1935; Węgłe brunatne w Polsce. Część IV a, b, c. Warszawa 1935; O tworzeniu się pokładów polskich węgla karbońskiego w wodzie słodkiej. *Pos. Nauk. PIG* 45, 1936; Węgłe brunatne w Polsce. Część V a, b, c. Warszawa 1936; Osiedlenia w Polskim Zagłębiu Węglowym podczas karbonu produktywnego. *Rocz. PTG* 12, 1937; Dalsze badania nad serią warstw ostrawskich na Górnym Śląsku. *Pos. Nauk. PIG* 48, 1937; Über die faunistische Horizonte und die Oscillationserscheinungen im Rybniker Karbon. W: *II Congres de Stratigraphie Carbonifere, Heerlen, Compte Rendu* 1937; Projekt nomenklatury pokładów węglowych w Polskim Zagłębiu Węglowym. *Przegl. Górn. Hutn.* 31, 1939; Braunkohlenbildung in der Umgebung von Konin. Eine kurze Übersicht. *Monatsarchiv des Reichamts für Bodenforschung*, 1940; Węgiel brunatny w środkowej Polsce. *Biul. PIG* 40, 1947.

Źródła: Archiwum Muzeum Ziemi PAN w Warszawie; Materiały biograficzne ze spuścizny Tadeusza Wiśniowskiego, nr Inw. S. 6 j. 5, s. 144-158; Czarniecki S., PSB 19, 1974, s. 236-237; Doktorowicz-Hrebniński S., *Rocznik PTG*, 1949, s. 125-130; J. H., Wspomnienie pośmiertne, *Biul. PIG* 40, 1947, s. 5-13; portret ze zbiorów Muzeum Ziemi PAN w Warszawie, nr Inw. P. 80.

MARTINI GEORG

(1860-1931)

Kustosz zbiorów przyrodniczych hrabiego Schaffgotscha w Cieplicach

Urodził się w roku 1860. Od dzieciństwa interesował się przyrodą, co dostrzegł znany ze swych przyrodniczych zainteresowań, utrzymujący kontakty z Alfredem Edmundem Brehmem, →Alexandrem von Homeyerem i innymi przyrodnikami cieplicki lekarz i ceniony preparator, →dr Ernst Luchs, który zatrud-

nił go jako swego pomocnika. Za namową tegoż dra Luchsa w roku 1877 hrabia Ludwig Schaffgotsch utworzył w Cieplicach (Warmbrunn) niewielki gabinet ornitologiczny, na który przeznaczył jeden z pokoi w swoim pałacu. Wkrótce dr Luchs dodał do tego niewielkiego zbioru własną kolekcję, a na kustosa gabinetu w październiku 1880 roku zaproponował hrabiemu Schaffgotschowi Martiniego, który od dzieciństwa kształcił się u jego boku.

Od tej pory Martini przez ponad pół wieku opiekował się cieplickimi zbiorami, znacznie je powiększając. Dzięki jego ogromnej pracowitości i niezwyklej sumienności powstała jedna z najpiękniejszych i najbogatszych kolekcji prywatnych w Niemczech. Obejmowała ona ok. 3000 gatunków ptaków i ok. 1000 gniazd z 7000 jaj. W jej posiadaniu było 1013 okazów reprezentujących 291 z 330 gatunków znanych ze Śląska ptaków lęgowych, a obok tego m.in. 302 z 320 znanych gatunków kolibrów, 200 z 320 znanych gatunków papug oraz 75 z 85 znanych gatunków tukanów i dzioboroźców. Obok ptaków Martini umieścił w tej kolekcji również innych przedstawicieli śląskiej, a szczególnie karkonoskiej fauny. Dzięki jego ustaleniom poczynionym w trakcie prowadzonych w okolicach Cieplic badań wypełnione zostały liczne luki w znajomości śląskiej fauny.

W roku 1904 Martini został jednym z założycieli Towarzystwa Śląskich Ornitologów, a później jego członkiem honorowym. W „Berichte des Vereins Schlesischen Ornithologen” pisał m.in. o obserwacjach kukulek, o ptakach okolic Jeleniej Góry, o biologii świergotka łąkowego. Pod koniec życia, ciężko chory, żelaną wolą i wielkim samozaparciem przezwyciężał fizyczne niedomagania. Ostatnią podróż z Cieplic do Wrocławia (Breslau) odbył w październiku 1929 roku z okazji uroczystych obchodów 25 rocznicy powstania Towarzystwa Śląskich Ornitologów. Zmarł w Cieplicach 19 stycznia 1931 roku.

Będącą wielką atrakcją Cieplic kolekcją, którą Martini opiekował się przez większą część swego życia, od jego śmierci aż do roku 1950 opiekował się jego syn Kurt. Później kolekcję uszczuplono, wywożąc liczne eksponaty do Wrocławia i Warszawy. Okrojoną kolekcję do początku lat 60-tych prezentowano w tzw. Długim Domu, potem zaś przeniesiono je do służącego wcześniej jako restauracja Pawilonu Norweskiego, w którym w roku 1967 otwarto istniejącą do dziś stałą ekspozycję ornitologiczną.

Ważniejsze publikacje: Kleiner Führer durch das Gräflichen Schaffgotsch'sche Ornithologische Kabinet und die damit verbunden naturwissenschaftlichen Sammlungen. Warmbrunn 1907; Winterbeobachtungen aus dem Riesengebirge. *Ber. Ver. Schles. Ornith.* 2, 1908; Seltenheiten in der schlesischen Abteilung der Reichsgräflichen Ornithologischen Sammlung zu Warmbrunn. *Ibid.* 3, 1910; Biologische Beobachtungen. *Ibid.*; Vogelschutz und Naturer-

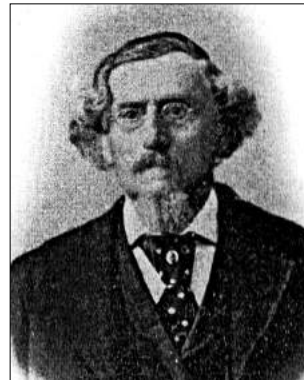
haltung. *Wand. Riesengeb.* 31, 1911; Beobachtungen aus dem Riesengebirge vom Juli 1909 bis jetzt, besonders über den Wasserpieper, *Anthus spioletta*. *Ber. Ver. Schles. Ornith.* 4, 1912; Beobachtungen aus dem Riesengebirge und Falkenberg O/S. *Ibid.* 5, 1913; *Tadorna casarca* bei Bunzlau. *Ornith. Monatsber.* 29. Nr 9-10, 1921; Die Gräfliche Schaffgotsch'sche Ornithologische Sammlung. *Ber. Ver. Schles. Ornith.* 7, 1922; Die Vögel des Kreises Hirschberg in Schlesien. *Ibid.* 12, 1926.

Źródła: Drescher E., *Ber. Ver. Schles. Ornith.* 16, 1920, H. 2, s. 124; Gebhardt-Ornithologen, s. 232; Gramsz B., Paczosa A., Muzeum Przyrodnicze w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2001, s. 4-5 [tam również portret ze zbiorów rodziny Martini, s. 5]; Pax-Tierwelt, s. 8; Pax-Wirbeltierfauna, s. 88-89.

MATTHES BENNO

(1825-1911)

Badacz amerykańskich gadów i płazów

Urodził się 15 września 1825 roku w Legnicy (Liegnitz). Studiował w Akademii Chirurgiczno-Medycznej w Dreźnie, gdzie zetknął się z Heinrichem Gottliebem Ludwigiem Reichenbachem, wykładowcą Akademii oraz dyrektorem Muzeum Zoologicznego i Ogrodu Botanicznego. Po ukończeniu studiów wyruszył w roku 1851, najprawdopodobniej na zlecenie Muzeum Zoologicznego w Dreźnie, do Stanów Zjednoczonych. Początkowo mieszkał w New Jersey i zbierał okazy fauny w okolicach Pendleton w Ohio oraz w okolicach Newport w Kentucky, gdzie odkrył nowy gatunek salamandry znanej dziś jako *Desmognathus phoca* (Matthes).

Od stycznia 1852 roku Matthes pracował jako położnik w Cincinnati w stanie Ohio. Interesując się coraz bardziej płazami i gadami, w kwietniu 1853 skontaktował się ze Spencerem F. Bairdem ze Smithsonian Institution, któremu zaproponował, że wyruszy w podróż badawczą po Luizjanie, Teksasie i Meksyku. W podróż tę wyruszył 1 sierpnia 1853 roku

i po 12 dniach dotarł do Nowego Orleanu, gdzie okazało się, że z powodu wybuchu epidemii żółtej febrzy musi zrezygnować ze zbierania okazów w Luizjanie. W tej sytuacji odpłynął do Galveston, skąd udał się do Houston. Tam na trzy tygodnie przykuła go do łóżka choroba i dopiero we wrześniu dotarł do Round Top w hrabstwie Fayette, gdzie mieszkał jego przyjaciel.

Kolejne 10 miesięcy spędził Matthes na zbieraniu okazów niezwykle bogatej, według dzisiejszych szacunków liczącej 62 gatunki i podgatunki płazów i gadów, herpetofauny Teksasu. Choć nie był pierwszym kolekcjonerem na tych terenach – okazy przed nim zbierali już Jean Louis Berlandier, Thomas Drummond, Ferdinand Jacon Lindheimer, →Ferdinand Roemer i Charles Wright – nikt przed nim równie gruntownie nie przebadiał miejscowych płazów i gadów. W trakcie pracy terenowej odkrył kolejny nowy gatunek salamandry, który dziś znany jest pod nazwą *Ambystoma texanum* (Matthes).

Na początku sierpnia 1854 roku Matthes wyruszył przez Hawanę i Nowy Jork do Europy. W grudniu przybył do Drezna, gdzie przekazał część zebranych przez siebie okazów profesorowi Voigtländerowi i oddał do druku dwa artykuły. W jednym z nich podał szereg interesujących informacji o szacie roślinnej i faunie doliny rzeki Colorado, w drugim zaś opisał dwa odkryte przez siebie nowe gatunki płazów.

Już we wrześniu 1855 roku Matthes był z powrotem w hrabstwie Fayette, gdzie kupił kilka parceli w Round Top. Sprzedał je w roku 1859 przed swoją drugą podróżą do Europy. Podróż ta zamieniła się w dłuższy pobyt, który trwał aż do końca wojny secesyjnej. W trakcie tego pobytu Matthes uzyskał najprawdopodobniej stopień doktora filozofii w Halle. Opublikował też kilka artykułów – najciekawszy poświęcony był osteologii czaszki amerykańskich zdradnicowatych (*Elapidae*); wykazał w nim, że ich zęby osadzone są nieruchomo w przedniej części szczęki górnej – i wydał książkę „Obrazy z Teksasu”.

16 czerwca 1865 roku Matthes wyruszył z powrotem do Teksasu i otworzył tam praktykę lekarską oraz aptekę w kolonii Braci Morawskich w Fayetteville w hrabstwie Fayette. Rok później ożenił się z Marią Meitzen, z którą wychowywał dwie adoptowane córki. Nigdy nie podjął już pracy badawczej, na co wpływ miały z pewnością zarówno liczne obowiązki zawodowe i rodzinne, jak i życie z dala od ośrodków naukowych. W sierpniu 1907 roku przeprowadził się do Comfort w hrabstwie Kendall w Teksasie, gdzie zmarł 30 kwietnia 1911 roku.

Jak wspomniano wyżej, Matthes przekazał szereg zebranych przez siebie okazów z Teksasu Muzeum Zoologicznemu w Dreźnie. Zbierał też okazy roślin, które zachowały się do dziś w zbiorach zielnikowych w Berlinie, Paryżu, Wiedniu, Dreźnie, Lejdzie i Getyndze.

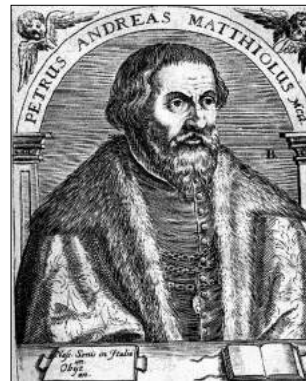
Publikacje: Excursion von New Orleans nach dem Urwald am Rio Colorado in Texas. *Allg. Deutsche Naturhist. Zeitung N. F. 1*, 1855; Die Hemibatrachier im Allgemeinen und die Hemibatrachier von Nord Amerika im Speciellen. *Ibid.*; Beobachtungen und Betrachtungen über *Scotophis Lindheimeri*, *Scotophis alleghaniensis*, und einige andere Schlangen. W: Denkschriften der Naturwissenschaftlichen Gesellschaft Isis zu Dresden: Festgabe zur Feier ihres 25-jährigen Bestehens. Dresden 1860; Abhandlungen über den Zahnbau und die Lebensweise von *Elaps fulvius* Cuv., *Elaps tenere* B. et G., *Elaps tristis* B. et G. aus den Vereinigten Staaten von Nord Amerika, und *Elaps corallinus* Pr. Max. aus Brasilien. *Ibid.*; Einige über Heterodonon. *Ibid.*; Reise-Bilder: Bilder aus Texas. Dresden 1861; Betrachtungen über Wirbelthiere, deren Seelenleben und die Stellung derselben zum Menschen. Ein Beitrag zur Förderung der Wissenschaft und Humanität. Dresden 1861 (2 wyd. Dresden 1866); Über die Mittel, wahrhaft humane Gesinnungen gegen die Thierwelt heranzubilden. Dresden 1861 (3 i 4 wyd. Schwerin 1863 i 1865).

Źródła: Geiser S. W., Dr. Benno Matthes, an Early Texas Herpetologist, Field and Laboratory 9, 1941, s. 37-45 (portret); Prescott Webb W., Handbook of Texas, Austin 1952, vol. 2, s. 159-160.

MATTIOLI PIETRO ANDREA

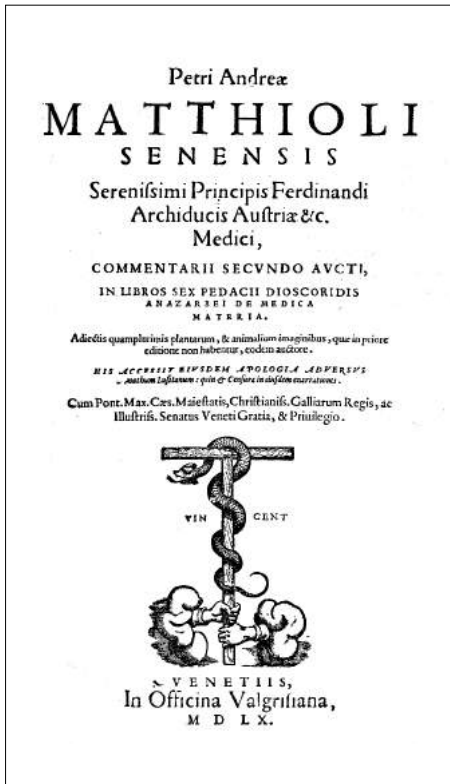
(1500-1571)

Autor pierwszych wzmianek o śląskiej florze

Pietro Andrea Mattioli zwany Matthiolusem urodził się 23 marca 1500 roku w Sienie. Zgodnie z życzeniem rodziców rozpoczął na Uniwersytecie w Padwie studia prawnicze, jednak już po krótkim czasie przeniósł się na Wydział Medyczny. W trakcie studiów jego sytuacja materialna była trudna, gdyż po śmierci ojca matka nie mogła go wspomagać finansowo. Mimo tego, w roku 1523 uzyskał stopień doktora medycyny i otworzył w Sienie praktykę lekarską. Od roku 1527 pracował w Rzymie, a gdy miasto to zdobyły i splądrowały wojska cesarza Karola V, przeniósł się pod Trydent, zaś w roku 1540 przeprowadził się do Gorizii koło Udino.

Sławę zdobył jako autor komentarza do klasycznego dzieła Dioskuridesa, którego pierwsze wydanie w języku włoskim ukazało się w roku 1544. Dzieło to było później wielokrotnie uzupełniane i wznawiane, zaś w roku 1554 ukazała się jego wersja łacińska ozdobiona 500 drzeworytami wykonanymi przez znanego artystę Hansa Weiditza, ucznia Albrechta Dürera. Imponujący był wkład Matthioli w powstanie nowych teorii botanicznych, metod zbierania żywych roślin i zasuszonych okazów zielnikowych. Wiele nowych roślin i informacji otrzymywał od swego przyjaciela Ghislaina de Busbecqa, botanika flamandzkiego, który piastował urząd ambasadora na dworze Sulejmana Wspaniałego w Konstantynopolu.

Dzięki swym pracom cieszył się poważaniem swych współczesnych, a o jego popularności dobitnie świadczy fakt, że gdy pożar strawił jego dom, publiczna składka zrekompensowała stratę tak szczerze, że po odbudowie domu okazał się jeszcze zamożnym człowiekiem.

Od roku 1552 mieszkał w Pradze, najpierw jako lekarz arcyksięcia Ferdynanda, od roku 1556 jako lekarz nadworny cesarza Ferdynanda I, a od 1564 roku jako radca dworu i lekarz cesarza Maksymiliana II. Mógł wówczas prowadzić badania botaniczne na

dużych obszarach Europy środkowej. W roku 1563 odbył naukową podróż do źródeł Łaby, podczas której jako pierwszy botanik odwiedził Karkonosze. Skompletował zielnik z obszaru Karkonoszy, przekazał również opis tych gór i informacje o przebiegłej trasie. W wydanej w roku 1565 edycji swego komentarza zamieścił informacje o odkrytym przez siebie na górze Corconos nowym gatunku czosnku, któremu nadał nazwę *Allium anguinum* (*Allium victorialis* L.), opisał też stąd bażynę czarną, którą nazwał *Erica baccifera* (*Empetrum nigrum* L.), oraz kuklik górski, któremu nadał nazwę *Caryophylla montana* (*Geum montanum* L.). W edycji komentarza z roku 1570, która ukazała się na rok przed jego śmiercią, znalazła się również wzmianka o występującej pospolicie w śląskich lasach sośnie zwyczajnej (*Pinus silvestris* L.), która wcześniej wspominana była tylko z lasów czeskich.

Pod koniec życia Mattioli przeniósł się do Trydentu, gdzie został lekarzem kardynała Bernarda Clesio. Zmarł podczas wybuchu epidemii dżumy w Trydencie, w styczniu lub lutym roku 1571 roku. Jego nazwisko upamiętnia łacińska nazwa rodzajowa lewkonii – *Matthiola* R. Brown (Brassicaceae) oraz takie nazwy gatunkowe, jak: *Athamanta matthioli* Wulfen, *Cortusa matthioli* L., *Libanotis matthioli* Bertoloni, *Iris matthioli* Tausch, *Peucedanum matthioli* Sprengel, *Primula matthioli* Richter i *Smyrnium matthioli* Presl.

Ważniejsze publikacje: De morbi gallici curandi ratione dialogus. Lion 1536; Il Dioscoride con gli suoi discorsi, aggiuntovi il sesto libro degli antidoti contra tutti i veleni. Venedig 1544; Commentarii in sex libros Pedacii Dioscoridis, adiectis quam plurimis plantarum et animalium imaginibus. Venedig 1554; Apologia adversus objectiones Amatii Lusitanii. Venedig 1558; Epistolarum medicinalium libri V. Prag 1561; Epitome de plantis. Venedig 1571; De simplicium medicamentorum facultatibus adversus Melchiori Guilandinum. Lion 1571; Anatomie de plantis. Frankofurti 1590; De ratione destillandi aquas ex omnibus plantis. Frankofurti 1598.

Wybrane źródła: DSMBM 6, 1824, s. 225-227; EMM 10, K-Maz, 1808, s. 671; Goepfert-Pflanzenkunde, s. 103; Mägdefrau-Historia, s. 40-41; Pax-Pflanzenwelt, s. 1-2; Petri Andreae Matthioli Senensis Medici, Commentarii sex librorum Pedacii Dioscoridis Anazarbei de Medica materia, Venetiis 1565, s. 153, 559, 560, 985; Petri Andreae Matthioli Senensis Medici, Commentarii sex librorum Pedacii Dioscoridis Anazarbei de Medica materia, Venetiis 1570, s. 89; Pilařova E., Krkonoše 4, 1987, s. 23; Sachs-Geschichte, s. 19, 31; Schube T., Zur Geschichte der schlesischen Floren-Erforschung bis zum Beginn des siebzehnten Jahrhunderts, Jber. SGVK 68, 1890, s. 2-3; Schube T., Caspar Schwenckfelds botanische Forschungen im Riesengebirge, Wand. Riesengeb. 48, 1928, s. 51-52; Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana, Serya I, T. XLV-XLVI, Warszawa 1911, s. 628; Zedler-Lexikon 19, 1739, kol. 2133-2134; portret z: Boissard J. J., Bry Th. de, Bibliotheca chalcographica, hoc est Virtute

et eruditione clarorum Virorum Imagines, Pars 2, Qu3, Heidelberg 1669; na il. 2 strona tytułowa komentarza Mattiolo z wydania weneckiego z roku 1560.

MATTUSCHKA HEINRICH GOTTFRIED

(1734-1779)

Astronom, fizyk, matematyk i znawca Śląskiej flory

Urodził się 22 lutego 1734 roku w Jaworze (Jauer), w rodzinie zamożnego szlachcica, barona von Spätgen und Toppolzan auf Pitschen. Wykształcony przez znakomitych nauczycieli na dworze ojca, uczył się następnie w Kolegium Jezuickim we Wrocławiu (Breslau), gdzie po ukończeniu pełnego kursu i zdaniu egzaminów uzyskał stopień bakałarza i magistra filozofii. Zgodnie z życzeniem ojca poświęcił się następnie naukom prawniczym. W roku 1754 został referendarzem Oberamtsregierung we Wrocławiu, w roku 1755 udał się do Berlina, gdzie zdał egzamin przed Królewską Prawnicy Komisją Egzaminacyjną, później zaś przez rok pracował w tamtejszej kancelarii sądowej.

W roku 1756 otrzymał stanowisko radcy przy Oberamtsregierung we Wrocławiu, z którego właśnie zrezygnował jego ojciec. W roku 1770 ze względu na stan zdrowia wystąpił ze służby i odtąd zajmował się głównie fizyką, astronomią i matematyką, opracowywał tablice astronomiczne, badał zjawiska atmosferyczne, mierzył barometrem wysokość różnych punktów w terenie, doskonalił przeróżne aparaty elektryczne, badał inklinację igły magnetycznej, jednak wyniki swych badań publikował rzadko. Jego prace były wysoko oceniane zarówno przez Akademię Nauk w Berlinie, jak i przez ówczesnych koryfeuszów matematyki – Lamberta, Grangego i Bernouilliego – z którymi Mattuschka prowadził obszerną korespondencję.

Ponieważ poważny wysiłek umysłowy połączony z siedzącym trybem życia oddziaływał niekorzystnie na stan jego zdrowia, jego przyjaciel Abt von Felbiger poradził mu by dla wypoczynku zajął się zbieraniem roślin. W tym samym czasie w jego ręce dostała się naukowa spuścizna zmarłego przedwcześnie wrocławskiego lekarza i botanika → Rudolpha, co spowodowało, że z zapalem zajął się tą nową dla niego dziedziną nauki, jaką była botanika. W latach 1776-1777 opublikował w języku niemieckim obejmującą 736 gatunków roślin „Florę Śląską”, która wzorowana była na dziełach „Historia stirpium Helvetiae” Hallera i „Flora austriaca” Jacquina. Do uporządkowanych według systemu Linneusza opisów roślin dołączył w niej szereg własnych obserwacji oraz informacje o zastosowaniu poszczególnych roślin w medycynie, dietetyce, gospodarstwie domowym i przemyśle. Przygotował też 801 rysunków roślin zebranych w 16 teczkach in folio o tytule „Ectypa stirpium silesiacarum” – rysunki te nie zostały jednak wydane. W roku 1779 Mattuschka wydał w języku łacińskim „Wyliczenie roślin na Śląsku dziko rosnących”, które obejmowało już 1221 gatunków. Rejestr będący uzupełnieniem „Flory Śląskiej” ukazał się dopiero po jego śmierci, w roku 1789. Nie doczekał się realizacji jego projekt opracowania kalendarza rolniczego na podstawie obserwacji zjawisk zachodzących w przyrodzie.

Działalność naukowa nie wyczerpywała bynajmniej całego zakresu zainteresowań Mattuschki. Zajmował się również malarstwem i muzyką, znał dobrze języki klasyczne oraz język francuski i włoski, a na rok przed śmiercią nauczył się również języka angielskiego. Był członkiem Śląskiego Towarzystwa Patriotycznego i Gesellschaft Naturforschender Freunde w Berlinie. Pracował niestrudzenie do ostatniego dnia życia, pozostawiając liczne uzupełnienia do „Flory Śląskiej” oraz projekt pracy o szacie roślinnej Śląska, która miała być uporządkowana według stanowisk. Gruźlica, z powodu której w młodym jeszcze wieku musiał przejść w stan spoczynku, doprowadziła w końcu do jego przedwczesnej śmierci, w wieku niespełna 46 lat. Zmarł 19 listopada 1779 roku w Pyszczyńcu (Pitschen) koło Środy Śląskiej (Neumarckt). Nad jego grobem wykonano skomponowane przez niego w jakiś czas przed śmiercią „Dies Irae”. Von Schreber połączył kilka południowoamerykańskich gatunków roślin z rodziny Rubiaceae (Marzanowate) w jeden rodzaj, któremu na jego cześć nadał nazwę *Matuschkaea*. Zbiory botaniczne Mattuschki zostały włączone do Zielnika Śląskiego gromadzonego przez Śląskie Towarzystwo Kultury Ojczystej. Przechowywano je w siedzibie Towarzystwa na Tamce, zaś w roku 1944 zostały ukryte na Tarnogaju, jednak nie przetrwały oblężenia Festung Breslau.

Uwaga! W niektórych źródłach można spotkać się z pisownią *Matuschka*, zamiast *Mattuschka*.

Ważniejsze publikacje: *Traite de l'art militaire dans la fortification, l'attaque et la defense des places selon la Methode de Monsieur le Marechal de Vauban*. Breslau 1750; *Von den Pflanzen, welche den Schafen schädlich sind*. *Ökon. Nachr.* 2, 1774; *Verzeichniss der in Schlesien wildwachsenden Pflanzen, welche in der Färberei gebraucht werden können*. *Ibid.* 4-5, 1776-77; *Flora Silesiaca, oder Verzeichnisse der in Schlesien wildwachsenden Pflanzen*. Breslau 1776-77; *Enumeratio stirpium, in Silesia Sponte crescentium in usum herborisantium*. Vratislaviae 1779; *Über den Elektrophor und Volta's elektrische Pistole*. *Ökon. Nachr.* 7, 1779; *Botanische Geschlechts und Nahmens Register*. Breslau 1789.

Źródła: Binder F., *ADB* 20, 1884, s. 681-682; Conrads N., *EW*, s. 492; *DSMBM* 6, 1824, s. 227-228; Goepfert H. R., *Schles. Prov. Bl.* 95, 1832, s. 324-332; Goepfert H. R., *Jber. SGVK* 54, s. 120-121; *Grumann-Handbuch*, s. 110; *Pax-Pflanzenwelt*, s. 5-6, 16 (portret); *Rostański-Historia*, s. 283, 287, 291; Sachs R., *Die „Flora Silesiaca“ des Heinrich Gottfried Graf von Matuschka*, *Jahrb. Schles. Univ. Breslau* 22, 1981, s. 92-115; Schube T., *Das Herbar des Grafen H. G. Mattuschka*, *Jber. SGVK* 102, 1930, s. 66-72; *Snoch-Leksikon*, s. 216; *Streit-Verzeichniss*, s. 87-88.

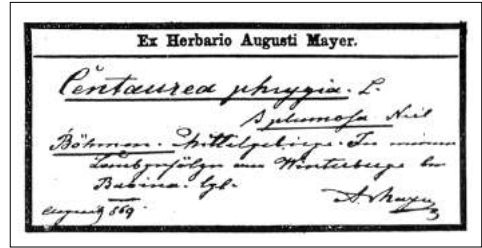
MAYER AUGUST KONRAD

(1802-1874)

Badacz flory Śląska Opawskiego

Urodził się 24 września 1802 roku w Munzingen w Badenii. Gdy po ukończeniu studiów filozoficznych postanowił zająć się rolnictwem, otrzymał propozycję pracy w majątku Wielkie Heraldice (Velké Heraldice, Gross Herrlitz) koło Opawy (Opava, Troppau), gdzie najpierw był urzędnikiem, a następnie dyrektorem gospodarczym. Jako członek Morawsko-Śląskiego Towarzystwa Wspierania Rolnictwa, Przyrodoznawstwa i Krajoznawstwa pisał często o sprawach związanych z rolnictwem, m.in. o maszynach rolniczych, hodowli owiec i łąkarstwie. W roku 1846 reprezentował towarzystwo na Zjeździe Niemieckich Rolników i Leśników we Wrocławiu, zaś w roku 1849 – na zwołanym przez ministra Thinnfelda Kongresie Agramnym w Wiedniu.

Wysoko oceniany był jego wkład w poznanie flory Jesioników (m.in. w roku 1821 odkrył stanowisko *Crocus hauffelianus* w dolinie Hořiny). Wraz z → Rudolfem Rohrerem napisał pracę o florze Śląska i Moraw. Gdy po odejściu ze służby zamieszkał w Litomierzycach, zbierał też rośliny w okolicach tej miejscowości i na obszarze Śródgórze Czeskiego. Zmarł 4 stycznia 1874 roku w Litomierzycach. Duża część jego arkuszy zielnikowych zachowała się do dziś w Muzeum Śląskim w Opawie, jednak większość z nich ma późniejsze etykiety, w które zaopatrzył je Gustav Braun.

Etykieta zielnikowa Mayera

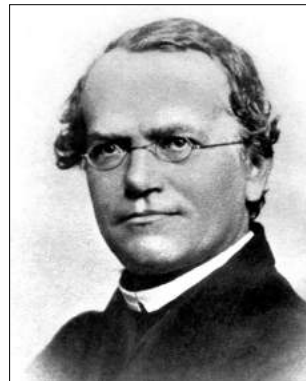
Ważniejsze publikacje: *Über die Flora des Gesenkes*. *Mitt. Mähr. Schles. Ges.* 16, 1829; *Vorarbeiten zu einer Flora des Mährischen Gouvernements*. *Verzeichniss aller in Mähren und in dem k. k. österr. Anteile Schlesiens wildwachsenden bis jetzt entdeckten phaenogamen Pflanzen*. Brünn 1835 [mit R. Rohrer].

Źródła: Duda-Poznámký, s. 93-94; Elvert-Gesellschaft I, s. 357, 362, 410; *Nowack-Lexikon* 4, 1840, s. 88-89; Vavrá M., *ÖBL* 5, Lief. 25, 1972; s. 419; *Wurzbach-Lexikon* 18, 1868, s. 86; na il. etykieta zielnikowa Mayera, za: Duda-Poznámký, s. 93.

MENDEL JOHANN GREGOR

(1822-1884)

Odkrywca praw dziedziczności

Urodził się 20 lipca 1822 roku (według świadectwa chrztu; on sam podawał datę 22 lipca) w Hynczycach (Hynčice, Heinzendorf) w pobliżu Wrażnego (Vražné, Petersdorf), jako drugie dziecko rolnika Antona Schwirtlicha z Hynczyc. Na chrzcie otrzymał imię Johann. Jego leżąca na obszarze Krawarska (Kravarško, Kuhländchen) rodzinna miejscowość należała pod względem administracyjnym do Śląska, toteż przy jego nazwisku w wielu dokumentach, takich jak np. świadectwa szkolne, pojawia się często określenie „Ślązak” (Sil., Silesius, Schles.). Na zdolnego chłopca zwrócił już uwagę Thomas Makitta,

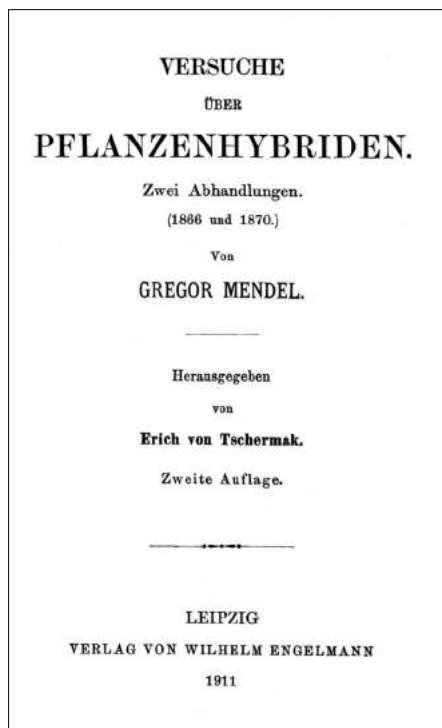
nauczyciel w jednoklasowej szkole w Hynczycach, i Johann Schreiber, proboszcz z Wrażnego. Dzięki ich wstawiennictwu rodzice wysłali go do Szkoły Głównej Pijarów w Lipniku, w której przez rok przygotowywał się do nauki w gimnazjum.

W gimnazjum w Opawie (Opava, Troppau), gdzie w latach 1834-1840 uczył się pod kierunkiem m.in. Ferdinanda Schaumanna i →Faustina Ensa, okazał się niezwykle zdolnym uczniem, ale w roku 1838 jego ojciec w wyniku wypadku został kaleką i okazało się, że rodzina nie może go dłużej wspierać. Dzięki korepetycjom i niewielkiej kwocie, jaka przypadła mu po podziale rodzinnego majątku, ukończył gimnazjum i w roku 1840 rozpoczął dwuletni kurs przygotowawczy do studiów uniwersyteckich w Instytucie Filozoficznym w Ołomuńcu, jednak już wkrótce wskutek wyczerpania fizycznego i psychicznego przerwał naukę. Do Ołomuńca wrócił dopiero po roku, kurs zaś ukończył dzięki swej młodszej siostrze Teresie, która zrzekła się na jego korzyść swojej części rodzinnego majątku.

Namówiony przez swego nauczyciela fizyki Friedricha Franza w roku 1843, mając na względzie możliwość dalszej nauki, Mendel podjął decyzję o wstąpieniu do zakonu augustianów w Brnie, w którym przyjął zakonne imię Gregor. Klasztor św. Tomasza w Brnie był wówczas znanym ośrodkiem kulturalnym i naukowym z bogatą biblioteką, kolekcją minerałów, zielnikiem i ogródkiem botanicznym. Przebywali w nim w tym czasie filolog Tomasz Bratranek, późniejszy profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, filozof Mateusz Klácel i kompozytor Paweł Křížkovský. To tutaj, przejąwszy opiekę nad zbiorem minerałów i zielnikiem, Mendel zainteresował się naukami przyrodniczymi. W latach 1844-48 studiował w Brnie teologię, kończąc też w roku 1846 kurs rolnictwa i sadownictwa. W roku 1847 otrzymał święcenia kapłańskie, po roku zaś został wikarym parafii w Starym Brnie. Gdy okazało się, że niezbyt nadaje się do tego rodzaju służby, prałat Franz Cyrill Napp wysłał go w roku 1849 do Znojma jako nauczyciela matematyki, niemieckiego, łaciny i greki w młodszych klasach gimnazjalnych.

Mendel radził tu sobie dość dobrze, jednak z powodu nowych rozporządzeń Ministerstwa Kultury i Edukacji w roku 1850 musiał stawić się przed komisją egzaminacyjną w Wiedniu. Licząc na swoją wiedzę przyrodniczą, wybrał jako przedmioty egzaminacyjne przyrodznawstwo i fizykę, ale komisja stwierdziła liczne luki w jego wiadomościach i zaproponowała mu dwuletnie studia przyrodnicze na Uniwersytecie Wiedeńskim. W latach 1851-1853 słuchał tam Mendel wykładów z morfologii, fizjologii i systematyki roślin, paleobotaniki, zoologii, fizyki i chemii, a ponadto ukończył kurs techniki mikroskopowej. W roku 1854 rozpoczął pracę jako nauczyciel historii naturalnej w młodszych klasach Szkoły Technicznej w Brnie.

Dwa lata później stanął się ponownie na egzamin, którego i tym razem nie zdał. Fakt ten nie stanął na przeszkodzie w jego dalszej pracy w szkolnictwie, ale uniemożliwiał mu jakikolwiek awans.

Już w roku 1854, przejąwszy ogródek, który uprawiał wcześniej Klácel, Mendel hodował różne gatunki roślin ozdobnych, starając się uzyskać ich nowe odmiany barwne, zaś w roku 1856 podjął badania nad grochem (*Pisum sativum*), wysiewając różne jego odmiany, przeprowadzając sztuczne zapylenie i krzyżując z sobą formy różniące się barwą kwiatów, barwą łupiny nasiennej, kształtem dojrzałych nasion, długością pędu i innymi cechami.

Na kierunek badań Mendla mógł w tym okresie wpłynąć →Aleksander Zawadzki, jeden z nauczycieli Szkoły Technicznej w Brnie, zaś na jego interpretację uzyskiwanych w doświadczeniach wyników – niemiecki przekład dzieła „O powstawaniu gatunków” Darwina, który ukazał się w roku 1862, a którego pokreślony egzemplarz znaleziono wśród pozostałych po Mendlu książkach. Choć jego doświadczenia z grochem (których wyniki sprawdzał po roku 1865 na 27 gatunkach m.in. wyżłinu, orlika, dzwonka, turzycy, laku i jastrzębca) okazały się najbardziej owocne, nie należy zapominać, że prowadził też przez szereg lat regularne obserwacje meteorologiczne, był współ-

założycielem Austriackiego Stowarzyszenia Meteorologicznego, w roku 1871 we współpracy z F. X. Zivanskym rozpoczął badania nad dziedzicznością u pszczoł, a w roku 1883 odznaczony został przez Austriackie Towarzystwo Pomologiczne za nowe odmiany drzew owocowych. Był członkiem Cesarsko-Królewskiego Towarzystwa Zoologiczno-Botanicznego w Wiedniu, Towarzystwa Przyrodniczego w Brnie, Sekcji Ogrodniczej Morawsko-Śląskiego Towarzystwa Popierania Rolnictwa, Przyrodoznawstwa i Krajoznawstwa oraz Morawskiego Towarzystwa Pszczelarskiego, a także członkiem zarządu i przewodniczącym Morawskiego Banku Hipotecznego oraz kuratorem zakładu dla głuchoniemych.

Starannie odnotowując wyniki swych eksperymentów z grochem Mendel zaobserwował pewne regularności związane z mieszańcami pochodzącymi ze skrzyżowania dwóch odmian w pierwszym pokoleniu, jak i związane z potomstwem tych mieszańców, krzyżowanych w kolejnych pokoleniach. Pierwsze z tych prawideł, które nazwano prawami Mendla, polega na tym, że w pierwszym pokoleniu wszystkie mieszańce są jednakowe, wykazując cechy pośrednie między rodzicami, cechy jednego z rodziców lub cechy odległych przodków. Zgodnie z kolejnym prawem w pochodzącym od mieszańców pierwszego pokolenia drugim pokoleniu zachodzi rozszczepienie cech i mieszańce wykazują cechy obojga przodków w ściśle określonych stosunkach liczbowych. Trzecie prawo mówi o tym, że gdy krzyżowane odmiany różnią się wobec siebie wieloma cechami, ich potomstwem nie są monohybrydy, a polihybrydy, zaś przekazywane cechy są niezależne jedna od drugiej.

Na zaprezentowane w lutym roku 1865 i opublikowane na łamach „Verhandlungen des Naturforschenden Vereins in Brünn” wyniki doświadczeń Mendla nie zwrócono właściwie żadnej uwagi, a on sam w roku 1868 zrezygnował z pracy w szkolnictwie, poważnie ograniczył zakres swych prac badawczych i zajął się administracją klasztoru, w którym 30 maja tegoż roku uzyskał godność opata. Przed śmiercią odwdzieczył się jeszcze swej młodszej siostrze Teresie, pokrywając koszty nauki jej trzech synów. Za życia, w podzięce za pomoc w budowie i wyposażeniu remizy strażackiej w rodzinnych Hynczycach, mianowany został honorowym obywatelem tej miejscowości i honorowym członkiem miejscowej straży pożarnej. Zmarł w Brnie (Brünn) 6 stycznia 1884 roku.

Jeszcze za życia Mendla August Weismann doszedł do wniosku, że w jądrach komórkowych musi występować przenosząca cechy dziedziczne „plazma zarodkowa”, a Walther Flemming odkrył w jądrze komórkowym nitkowate struktury, które nazwano chromosomami. Odkrycia te stały się zachętą do podjęcia przez wielu uczonych prób podobnych do ekspery-

mentów Mendla, skutkiem czego w latach 90-tych XIX wieku doszło do ponownego, niezależnego odkrycia praw dziedziczności. Dopiero w roku 1900 Hugo de Vries, Erich Tschermak von Seysenegg i Carl Correns przypomnieli pracę Mendla sprzed 35 lat, przywracając mu palmę pierwszeństwa w sformułowaniu tych praw. Choć jego badania związane były z roślinami, już wkrótce William Bates, Charles Davenport i inni uczeni dowiedli, że jego prawa dotyczą również zwierząt, a w roku 1909 w Manchesterze zaczęło ukazywać się poświęcone burzliwie rozwijającej się genetyce czasopismo „The Mendel Journal”.

W roku 1965 podczas międzynarodowego sympozjum zorganizowanego dla uczczenia 100 rocznicy ukazania się słynnej rozprawy Mendla na terenie klasztoru św. Tomasza w Brnie otwarto „Museum Mendelianum”. Drugie muzeum znajduje się w jego rodzinnym domu w Hynczycach, gdzie już w roku 1902 odsłonięta została pierwsza na świecie pamiątkowa tablica ku jego czci.

Ważniejsze publikacje: Über Verwüstung am Gartenrettich durch Raupen (*Botys margaritalis*). *Verh. Zool. Bot. Ges. Wien* 3, 1853; Über *Bruchus pisi*, mitgeteilt von V. Kollar. *Ibid.* 4, 1854; Bemerkungen zu der graphisch-tabelarischen Übersicht der meteorologischen Verhältnisse von Brünn. *Verh. naturf. Ver. Brünn* 1, 1863; Meteorologische Beobachtungen aus Mähren und Schlesien für das Jahr 1863. *Ibid.* 2, 1864; Meteorologische Beobachtungen aus Mähren und Schlesien für das Jahr 1864. *Ibid.* 3, 1865; Versuche über Pflanzen-Hybriden. *Ibid.* 4, 1866 [przekł. polski W. Wolskiej, Warszawa, 1915]; Meteorologische Beobachtungen aus Mähren und Schlesien für das Jahr 1865. *Ibid.*; Meteorologische Beobachtungen aus Mähren und Schlesien für das Jahr 1866. *Ibid.* 5, 1867; Meteorologische Beobachtungen aus Mähren und Schlesien für das Jahr 1869. *Ibid.* 8, 1870; Über einige aus künstlichen Befruchtung gewonnenen *Hieracium*-Bastarde. *Ibid.*; Die Windhose vom 13. October 1870. *Ibid.* 9, 1871; Die Grundlage der Wetterprognosen. *Mitt. Mähr. Schles. Ges.* 59, 1879.

Źródła: Czapik R., Jan Grzegorz Mendel: W stulecie jego dzieła, Nauka dla wszystkich, Nr 18, Kraków 1966; Ficek-Slovník 4, 1981, s. 85-86; Fedorowicz Z., Zarys historii zoologii, Warszawa 1962, s. 267-273; Gregor Mendels Briefe an Carl Nägeli 1866-1873: Ein Nachtrag zu den veröffentlichten Bastardierungsversuchen Mendels, Herausg. Carl Correns, Abh. Math. Phys. Kl. Kgl. Sächs. Ges. Wiss. 29, 3, 1924; Heiduk-Lexikon 2, 1993, s. 135; Iltis H., Life of Mendel, New York 1932; Lorenzano P., Max Wichura, Gregor Mendel y los híbridos de sauce, Epistemología e Historia de la Ciencia 8, 2002, s. 210-217; Mägdefrau-Historia, s. 244-248; Orel V., Professor Alexander Zawadzki (1798-1868) – Mendel's superior at the Technical Modern School in Brno, Folia Mendeliana Musei Moraviae 7, 1972, s. 13-19; Orel V., NDB 17, 1994, s. 40-42; Pleskot J., BSSSM 4, 1995, s. 82-83; Weiling F., Dem Schlesier Johann Gregor Mendel zum einhundertsten Todestag, Schlesien 29, 1984, H. 2, s. 65-71; portret i strona tytułowa z: Gregor Mendel, Versuche über Pflanzenhybriden, 2. Aufl., Leipzig 1911.

MENTZEL CARL RUDOLPH

(1799-1856)

Inspektor hutniczy i geolog-amator

Urodził się 24 grudnia 1799 roku w Wałbrzychu (Waldenburg), w rodzinie lekarza Johanna Gottlieba Mentzla i jego żony Karoliny, z domu Roell. Osierocony przez ojca w wieku trzech lat, dorastał pod okiem matki i guwernera najpierw w Wałbrzychu, a od roku 1810 w kupionym przez matkę majątku Milikowice (Arnsdorf) w powiecie świdnickim (Kreis Schweidnitz). Gdy wyszła za mąż za guwernera swych dzieci, te postanowiły jak najszybciej wyrwać się z rodzinnego domu, i tak to Rudolph zamieszkał u swej babki w Wałbrzychu, gdzie zaczął uczyć się zawodu górnika i w wieku 16 lat został zatrudniony w kopalni „Fuchs” w Białym Kamieniu (Weisstein) koło Wałbrzycha. Po roku doszedł do wniosku, że, z uwagi na zamiłowanie do chemii i mineralogii, lepiej będzie zająć się hutnictwem i zwrócił się z prośbą o przyjęcie do służby państwowej do Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu (Breslau).

Jako królewski elew hutniczy po roku studiów na Uniwersytecie Wrocławskim odbył w latach 1817-21 praktykę w hucie „Mała Panew” w Ozimku (Malapane), przerywając ją tylko raz, w semestrze zimowym 1818/19, w którym wrócił na uniwersytet, gdzie uczył się m.in. na wykłady z fizyki →Henricha Steffensa. Od roku 1821 jako królewski wychowanek hutniczy odbywał praktykę w odlewni w Gliwicach (Gleitwitz). Studia ukończył w Akademii Górniczej we Freibergu, gdzie zdał wymagane egzaminy z oceną „cum laude”, następnie zaś uzupełnił swoją wiedzę zwiedzając ośrodki przemysłowe północnych Niemiec.

Od roku 1824 z ramienia Urzędu Górniczego w Tarnowskich Górach jako królewski starszy mistrz hutniczy w Urzędzie Hutniczym w Królewskiej Hucie (Königshütte) nadzorował górnośląski przemysł cynkowy. W tym okresie wynalazł sposób otrzymywania

metalicznego kadmu, jako ubocznego produktu przy wytopie cynku i pracował nad jego zastosowaniem m.in. do wyrobu farb.

Chociaż zajmowane przez Mentzla stanowisko było uważane za zaszczytne, jego pobory były niewielkie, toteż nie tylko wydał na utrzymanie całą schedę po ojcu, ale musiał zaciągnąć też poważne długi. Trochę lepiej zaczęło mu się wieść dopiero wtedy, gdy w roku 1830 objął kierownictwo huty ołowiu i srebra „Fryderyk” w Strzybnicy (Friedrichshütte) koło Tarnowskich Gór (Tarnowitz). Próbował tam uzyskać metaliczny cynk w piecach szubowych używanych do prażenia rud. Próby te skończyły się niepowodzeniem, gdyż jako produkt można było uzyskać jedynie tlenek cynku, ale w ostatecznym rezultacie pozwoliły Mentzlowi opatentować metodę otrzymywania bieli cynkowej.

W roku 1842 wraz z →Rudolfem von Carnallem i Jakobem Noeggerathem wszedł w skład tzw. komisji bońskiej, która na zaproszenie cara Aleksandra zwiędzała w towarzystwie Georga Gottlieba Puscha zakłady przemysłowe Królestwa Polskiego, by zaproponować ulepszenia mające na celu podniesienie ich wydajności. Za pracę w tej komisji Mentzel został odznaczony przez cara Orderem św. Stanisława III Kl.

W roku 1844, po śmierci Ernsta Martiniego, został dyrektorem Urzędu Hutniczego w Królewskiej Hucie i królewskim starszym inspektorem hutniczym „Królewskiej Huty”, w której kierował rozbudową wielkich pieców, uruchomił wybudowany przez Martiniego wydział pudlersko-walcowniczy „Alvensleben I” i wybudował wydział walcowniczy „Alvensleben II”. Jego praca w tym zakładzie przypadła na okres burzliwego rozwoju kolei, wobec czego uruchomił tu w roku 1846 produkcję szyn kolejowych. Prowadził też badania mające na celu udoskonalenie procesu wytopu cynku i pozyskał też dla „Królewskiej Huty” bogate złoża rud żelaza koło Nakła (Naklo) i Tarnowskich Gór.

Na zakupionych przez hutę terenach rozpoczął budowę domów mieszkalnych dla pracowników huty, a prócz tego przyczynił się do upiększenia Królewskiej Huty zakładając tzw. „Nowy Park”, zlokalizowany najprawdopodobniej w pobliżu pierwotnego centrum osady, i zapoczątkowując przekształcanie Góry Redena w teren o charakterze rekreacyjnym. Brał udział w pracach komitetu budowy pomnika hrabiego Redena w Królewskiej Hucie i z okazji odsłonięcia tegoż pomnika gościł w roku 1853 w swym domu króla Prus, Fryderyka Wilhelma IV.

Od młodych lat zajmował się geologią, przy czym głównie interesowały go utwory triasowe Górnego Śląska. Zebrał dużą kolekcję skamieniałości triasowych z Krapkowic, Sobiszowic, Chorzowa, Łagiewnik, Rybnej, Laryszowa, Opatowic i Starych Tarnowic, którą przesłał do opracowania →H. von Meye-

rowi i →B. Dunkerowi, a która ostatecznie znalazła się w zbiorach Królewskiej Akademii Górniczej w Berlinie. Sam Mentzel opisał jeden nowy gatunek triasowego ramienionoga i znaleziono wraz z nim skamieniałości oraz poprzedził wstępem pierwszy szkic Meyera o skamieniałościach z jego kolekcji. W rękopisach pozostawił pracę o górnośląskich rudach żelaza i propozycje dokładnego zbadania górnośląskiej formacji wapienia muszlowego.

Mentzel był żonaty z siostrą radcy komercyjnego Carla Treutlera z Wałbrzycha, miał 5 dzieci. Zmarł 2 lutego 1856 roku w Królewskiej Hucie i tu został pochowany na cmentarzu ewangelickim przy kościele im. Elżbiety. W sporządzonym przez Urząd Hutniczy w Królewskiej Hucie komunikacie o jego śmierci w miejsce słowa „zmarł” użyto zwrotu „zakończył pracowity żywot”. Na jego cześć →Leopold von Buch i Dunker nadali triasowym ramienionogom nazwy *Terebratula mentzeli* i *Spirifer mentzeli*, a Meyer – triasowej rybie nazwę *Hemilopas mentzeli*.

Ważniejsze publikacje: Beschreibung der Kadmium-Bereitung auf der Zinkhütte Lydognia in Oberschlesien. *Arch. f. Berg. Hütten.* 19, 1829; Über die Benutzung der rohen Steinkohlen bei allen Bleihüttenpressen in Schachtöfen. *Arch. f. Miner.* 8, 1835; Über die auf der Friedrichshütte bei Tarnowitz angestellten Versuche, die Glätte unmittelbar vor dem Teilofen zu reducirern. *Ibid.* 9, 1836; *Delthyris rostratus* in Muschelkalk Schlesiens und dessen Gesellschaft. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1842; Einleitung zu der von H. von Meyer gelieferten Übersicht der im Muschelkalk Oberschlesiens vorkommendem Tiere. *Übers. Arb. SGVK*, 1847; Über eine bei dem Zinkdestillationsöfen auf der Lydogniahütte in Oberschlesien eingeführte Vorrichtung zur vollständigerem Benutzung des Brennmaterials. *Arch. f. Miner.* 22, 1848; Über das auf der Lydogniahütte eingeführte Verfahren zur Benutzung des Gas-Flammenofens beim Zinkdestillationsprocess. *Ibid.* 23, 1850; **nie opublikowane:** Zusammenstellung der in Oberschlesien vorkommenden Eisenerze und Eisensteine; Vorschläge zur genaueren Untersuchung der oberschlesischen Muschelkalkformation.

Źródła: AP Katowice, zespół Królewski Urząd Hutniczy w Królewskiej Hucie – 12/723/30 Anstellung und sonstige Verhältnisse des Königl. Ober-Hütten-Inspektor Herrn Mentzel bei dem Königl. Hütten-Amte zu Königshütte; Buch L. v., Über *Terebratula Mentzeli* von Tarnowitz, *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1843, s. 253-256; Dunker B., Über die von ihm untersuchten vom Ober-Hütten-Inspektor Mentzel zu Königshütte in der oberschlesische Muschelkalk entdeckten Mollusken, *Übers. Arb. SGVK*, 1848, s. 70-75; Dunker B., Über die im Muschelkalk von Oberschlesien bis jetzt gefundenen Mollusken, *Palaontographica* 1, 1851, s. 283-310; Eck H., Über die Formationen des bunten Sandstein und des Muschelkalks in Oberschlesien und ihre Versteinerungen, Berlin 1865, s. 9; Fuchs K., *NDB* 17, 1994, s. 91-92; Kleinwächter M., Rudolf Mentzel, ein Bahnbrecher im schlesische Hüttenwesen, *Schlesische Bergland-Kalender* 1940, s. 64-67 (portret); Jungmann O., Gründung und Entwicklung des Königshütte, Berlin 1902, s. 38-39; Meyer H. v., Vorläufige Übersicht der in dem Muschelkalk

Oberschlesiens vorkommendem Saurier, Fische, Crustaceen und Echinodermen, *Übers. Arb. SGVK*, 1847, s. 59-68; Meyer H. v., *Zur Fauna der Vorwelt*, Bd. II: Die Saurier des Muschelkalkes mit Rücksicht auf die Saurier aus buntem Sandstein und Keuper, Frankfurt 1847-55, s. 113-133; Meyer H. v., *Fische, Crustaceen, Echinodermen und andere Versteinerungen aus dem Muschelkalk Oberschlesiens*, *Palaontographica* I, 1851, s. 216-279; Perlick-Bergleute, s. 127, 263; Perlick-Landeskunde, s. 386; Rzymelka-Dzieje, s. 122; Syniawa M., Syniawa R., Starszy inspektor hutniczy Mentzel, *Goniec Górnośląski* 31, 1987, s. 9.

MERKEL EDUARD

(1840-1919)

Wybitny znawca śląskich mięczaków

Urodził się 18 czerwca 1840 roku w Świdnicy (Schweidnitz), w rodzinie podoficera, który później został poborcą podatkowym. Po śmierci ojca przebywał od 9 roku życia w sierocińcu wojskowym w Poczdamie i dopiero w wieku 15 lat wrócił do matki, która przeprowadziła się do Łądką (Landeck). W Łądku uczył się samodzielnie, przygotowując się do zawodu nauczyciela. W roku 1861, zdawszy wymagane egzaminy, rozpoczął pracę w szkole we Wróblńcu (Wildbahn) koło Milicza (Militsch). Cztery lata później przeniósł się do Wrocławia (Breslau), gdzie początkowo uczył w szkole ludowej, potem zaś w Gimnazjum Realnym św. Ducha.

Dość wcześniej zainteresował się szeroko rozumianą przyrodą, będąc również w naukach przyrodniczych samoukiem. Godna uwagi była przy tym wszechstronność jego wiedzy: był obeznany z geologią, zajmował się zagadnieniami ornitologicznymi i entomologicznymi, a jako botanik okazał się wybornym znawcą śląskich jastrzębów. W świecie nauki był znany jednak przede wszystkim jako znawca śląskich mięczaków. Jego pierwszą ważniejszą pracą w dziedzinie malakozologii było opublikowane w roku 1883 studium poświęcone mięczakom wys-

tępującym na Śląży, która mimo niedużej wysokości budziła zainteresowanie zoogeografów, jako siedlisko wyraźnie górskiej fauny.

Duży wpływ na dalszy rozwój zainteresowań Merkla miała wyprawa w Tatry, podjęta w roku 1885 wraz z gronem śląskich botaników. Po raz pierwszy zobaczył wówczas żywe okazy *Limax schwabi*, którego występowanie wykazał później na Śnieżniku Kłodzkim, jedynym stanowisku tego ślimaka na Śląsku i w Niemczech.

Kolejne lata poświęcił na rewizję zbiorów i opracowań swego słynnego poprzednika, →Heinricha Scholtza, której wyniki opublikował w roku 1889. Uporawszy się z tym zadaniem, rozpoczął pracę nad własnym dziełem, które w zamierzeniu miało stać się podstawą dla dalszych badań malakozoologicznych Śląska. W wydanej w roku 1894 przy wsparciu Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyściej pracy, w której wykorzystany został również dorobek i wskazówki faunistów polskich, doceniono nie tylko powiązanie danych faunistycznych z paleontologicznymi, co stanowiło bezcenny wkład w poznanie historii rozwoju śląskiej fauny, ale i tablice do oznaczania występujących na Śląsku gatunków mięczaków (które były nieocenioną pomocą dla początkujących malakozoologów) oraz fakt, że większość stanowisk rzadkich gatunków Merkel odkrył samodzielnie. Warto dodać, że zarówno w tej, jak i w innych pracach był on rzecznikiem ochrony przyrody, podkreślając stale, że prawdziwy miłośnik przyrody ogranicza liczbę zbieranych okazów do niezbędnego minimum.

W latach 90-tych XIX wieku Merkel był już poważnym autorytetem w dziedzinie śląskiej malakozoologii i rady szukało u niego wielu faunistów. Wspierał wówczas pracę badawczą →Otto Zachariasa i podjął pracę nad oznaczeniem fauny występującej w opisanych przez →Georga Güricha interglacialnych marglach ślimakowych z Imbramowic (Ingramsdorf). Swoje zbiory śląskich mięczaków przekazał uniwersyteckiemu Muzeum Zoologicznemu we Wrocławiu, z którym przez szereg lat współpracował.

W roku 1910, mając 70 lat, przeszedł na emeryturę i całkowicie poświęcił się naukom przyrodniczym. Ponieważ uznał wówczas, że nie wniesie już wiele do znajomości śląskich mięczaków, zajął się mięczakami egzotycznymi. O tym, że i w tej dziedzinie zdobył gruntowną wiedzę, najlepiej świadczyły starannie uporządkowane i opisane zbiory wrocławskiego Muzeum Zoologicznego. W ostatnich latach życia obok badań konchiologicznych zajmował się też porządkowaniem muzealnych zbiorów chrząszczy, gdy jednak choroba uniemożliwiła mu regularną pracę w muzeum, postanowił pozostawić ją młodszemu od siebie. Zmarł we Wrocławiu 10 stycznia 1919 roku.

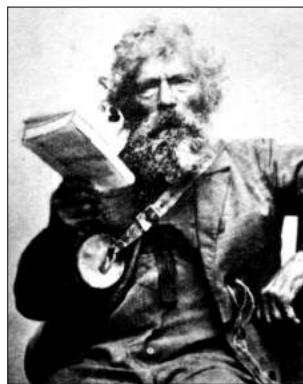
Ważniejsze publikacje: Zur Molluskenfauna von Schlesien. *Nachrichtenbl. Deutsch. Malakozool. Ges.* 14, 1882; Zur Molluskenfauna des Zobtenberges in Schlesien. *Ibid.* 15, 1883; Zur Molluskenfauna Schlesiens. *Ibid.* 16, 1884; Die Kenntnis der Molluskenfauna Schlesiens: Entwicklung und gegenwärtiger Stand derselben. *Jahrb. Deutsch. Malakozool. Ges.* 11, 1884; Zur Molluskenfauna Schlesiens. *Nachrichtenbl. Deutsch. Malakozool. Ges.* 19, 1887; Molluskenfauna von Schlesien. Breslau 1894; Zur Fauna der schlesischen Bivalven. *Jber. SGVK* 75, 1898; Über *Hieracium grabowskianum*. *Ibid.*; Mitteilung aus dem Gebiet der schlesischen Molluskenfauna. *Ibid.* 77, 1900; Schlesische Hieracien. *Ibid.*; Eine gebänderte *Limnaea* [aus Kreuzburg O/S]. *Nachrichtenbl. Deutsch. Malakozool. Ges.* 40, 1908; Seestern und Muschel. *Aus der Natur* 5, 1910; Cyclamen mit abnormer Sprossbildung. *Jber. SGVK* 87, 1910.

Źródła: Pax F., *Nachrichtenbl. Deutsch. Malakozool. Ges.* 51, 1919, s. 81-87; Pax-Tierwelt, s. 21-22 (portret).

METTETAL JEAN MARC ANTOINE

(1785-1862)

Badacz flory i fauny okolic Pawłowiczek

Urodził się 11 listopada 1785 roku w Genewie. Niewiele wiadomo o jego życiu przed przebyciem na Górny Śląsk, jest jednak prawdopodobne, że jego rodzice należeli do kręgu wyznawców doktryny Braci Czeskich, którzy z genewskimi protestantami utrzymywali kontakty już od czasów reformacji. Na Górnym Śląsku znalazł zatrudnienie jako nauczyciel w zakładzie wychowawczym dla chłopców wspólnoty Braci Morawskich (Herrnhutów) w Pawłowiczkach (Gnadenfeld) koło Koźła (Cosel).

Od samego początku swego pobytu w Pawłowiczkach badał miejscową faunę i florę. W jego domu stale znajdowały się jakieś zwierzęta, których życie obserwował, a które po ukończeniu obserwacji odnosił na miejsca, z których były zabrane. Chociaż jego teoretyczne przygotowanie do badań botanicznych

było raczej niewielkie i nie mógł się pochwalić żadnymi publikacjami, znany był powszechnie jako bystry obserwator, który stworzył podstawy znajomości flory zarówno powiatu kozielskiego, jak i sąsiednich powiatów. Na badanym obszarze stwierdził on występowanie m.in. wyblinu jednolistnego (*Malaxis monophyllos* (L.) Swartz), pięciornika białego (*Potentilla alba* L.), goryczki wąskolistnej (*Gentiana pneumonanthe* L.), pajęcznicy gałęzistej (*Anthericum ramosum* L.), naparstnicy zwyczajnej (*Digitalis grandiflora* Miller), kosatki kielichowatej (*Tofieldia calyculata* (L.) Wahlenb.), kukulki żyzowej (*Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó), mieczyka dachówkowatego (*Gladiolus imbricatus* L.) i przewiertnia sierpowatego (*Bupleurum falcatum* L.).

W jego wędrówkach towarzyszyli mu często studenci seminarium teologicznego Herrnhutów, które do Pawłowiczek przeniesiono z Niesky na Łużycach w roku 1818. Wśród nich był też →Friedrich Wilhelm Kölbng, późniejszy inspektor tego seminarium, autor pierwszego spisu flory okolic Pawłowiczek. Mettetal znany był w tym kręgu jako tęgi piechur, który w roku 1814 na własnych nogach, prowadząc przy okazji obserwacje florystyczne, przemierzył trasę z Pawłowiczek do Königsfeldu w Schwarzwaldzie. Prócz tego w roku 1819, wraz z pięcioma innymi mieszkańcami Pawłowiczek, wybrał się na dwutygodniową wyprawę w Tatry, zapoczątkowując tradycję takich prawie corocznych wypraw, których trasa początkowo wiodła przez Bielsko i Żywiec, później zaś przez Kraków i Chabówkę.

Mieszkańcy Pawłowiczek zawdzięczali Mettetalowi „Olszynę” („Erlen”), lasek, który w roku 1830 zasadził wraz ze studentami seminarium, a który pełnił w Pawłowiczkach rolę parku. Ciesząc się dobrym zdrowiem, Mettetal do późnej starości chętnie wędrował z puszką botaniczną po okolicach Pawłowiczek, chętnie też pomagał przybywającym w te strony botanikom. Zmarł 24 maja 1862 roku w Pawłowiczkach.

Źródła: Schubert K., Die Flora von Gnadenfeld, w: Gnadenfeld: Gedenkblätter zur 150 Jahrfeier der Ortsgründung, Oppeln 1932, s. 59-62; Syniawa M., Botanicy z Pawłowiczek, PGŚ 29, 2002, s. 14-15; Torka-Erforschung; Wetschky G., Eine Erstbegehung der Gerlsdorfer Spitze im Jahre 1874, w: Gnadenfeld: Gedenkblätter zur 150 Jahrfeier der Ortsgründung, Oppeln 1932, s. 69-71; portret ze zbiorów Archiv der Brüder-Unität in Herrnhut, sygn. Fk. M.

MEYER CHRISTIAN ERICH HERMANN VON (1801-1869)

Twórca paleontologii kręgowców w Niemczech

Urodził się 3 września 1801 roku we Frankfurcie nad Menem. Jego ojciec, Johann Friedrich, doktor teologii i prawa, burmistrz i poseł do Bundestagu, znany był jako pisarz, zwłaszcza dzięki swemu poprawionemu przekładowi Biblii i swoim „Blätter für höhere Wahrheit”. Hermann von Meyer od urodzenia cierpiał na poważną wadę wrodzoną stóp, która w dzieciństwie przez długi czas uniemożliwiała mu chodzenie, a i później, aż do końca życia, była jego udręką i w dużej mierze powodem tego, że zrezygnował z założenia rodziny. Z powodu wspomnianego kalectwa jego zabawy w najmłodszych latach ograniczały się do rysowania i konstruowania różnych mechanizmów, a następnie – już w okresie szkolnym – do doświadczeń chemicznych, których z zapałem dokonywał wraz ze swym kolegą, Friedrichem Wöhlerem, późniejszym wybitnym ekspertem w dziedzinie chemii organicznej.

W gimnazjum pod wpływem nauczycieli Poppego i Miltenberga zainteresował się mineralogią, następnie zaś, pod wpływem nauczyciela Mengego, hutnictwem. Po maturze pracował przez rok w hucie szkła w Kahl koło Bieber, jednak jego ojciec wołał, by zajął się raczej handlem lub finansami, w związku z czym przez kolejne trzy lata pracował w banku swego stryja. Od roku 1822 studiował w Heidelbergu nauki kameralne, łącząc studia te, na ile pozwalał mu czas, z poznawaniem nauk przyrodniczych, a swoją wiedzę w tym zakresie rozwijał też praktycznie podczas wycieczek. Do jego nauczycieli należeli w tym czasie: ekonomista Karl Heinrich Rau, botanik Karl Friedrich Philipp von Martius, mineralog Karl von Leonhard i chemik Leopold Gmelin. W roku 1824 przeniósł się do Monachium, gdzie studiował mineralogię i rozwijał swój talent plastyczny dzięki kontaktom z Peterem von Corneliussem, Juliussem

Schnorrem von Carolsfeld i innymi wybitnymi malarzami. Od roku 1826 kontynuował studia w Berlinie, gdzie poznał m.in. Alexandra von Humboldta. W roku 1828 objął kierownictwo założonego przez kupca Schwarza Institut für Glasmalerei w Norymberdze i wykonał tam m.in. witraż dla katedry w Ratzybonie, jednak wskutek nieporozumień z pracodawcą odszedł z instytutu po roku.

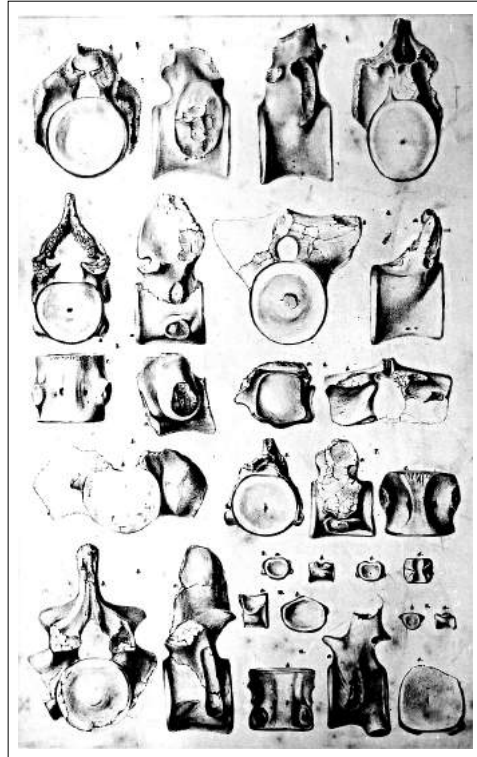
Po powrocie do Frankfurtu za sprawą wybitnego anatoma Thomasa von Sömmeringa został członkiem Senckenberg'sche Naturforschende Gesellschaft. Bogate zbiory paleontologiczne tego towarzystwa skierowały jego uwagę na słabo wówczas jeszcze rozwiniętą osteologię i uczyniły go pionierem paleontologii kręgowców w Niemczech. Już w roku 1829 z uwagi na dorobek naukowy przyjęty został w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Matrikel No. 1337), otrzymując przydomek „Scheuchzer II”.

W roku 1834 wybrany został na członka stałej reprezentacji obywatelskiej wolnego miasta Frankfurtu w Bundestagu. Trzy lata później został powołany na stanowisko kontrolera, zaś w roku 1863 na stanowisko kasjera Kasy Federalnej, którą w roku 1866, podczas wojny austriacko-pruskiej, przeniósł na polecenie Prezydium Bundestagu do Ulm, a potem do Augsburga. Po zawarciu pokoju w Pradze zrezygnował z wszystkich funkcji i przeszedł na emeryturę.

Jednocześnie, obok działalności parlamentarnej, prowadził rozległe badania paleontologiczne, których wyniki opublikował w kilkunastu obszernych, własnoręcznie ilustrowanych dziełach i w kilkuset artykułach. Zajmował się m.in. szkarłupniami, labiryntodontami Wirtembergii, skorupiakami, rybami i płazami karbonu Nadrenii i Westfalii. Z gadów kopalnych opracowywał notozaurow, gady ryjogłowe, parasuchusy, dinozaurow, plakodonty, żółwie i trzeciorzędowe krokodyle, wprowadzając w roku 1830 pierwszy zarys ich systematyki, wyparty później przez systematykę Owena. Duże znaczenie miały jego badania kopalnych ssaków, które rozpoczął opracowaniem koniowatego rodzaju *Hipparion* z Eppelsheim oraz *Cervus alces* i *Dinotherium bavaricum*. Opisał też pierwsze znalezisko związane z archeopteryksem – pojedyncze pióro znalezione w Solnhofen. W swoim głównym dziele „Zur Fauna der Vorwelt” przedstawił ssaki, ptaki i gady z trzeciorzędowych margli z Oeningen, gady wapienia muszlowego, permskich łupków miedzionośnych, i jurajskich łupków litograficznych z Bawarii. Za tom poświęcony gadom wapienia muszlowego otrzymał medal Holenderskiego Towarzystwa Naukowego i nagrodę Londyńskiego Towarzystwa Geologicznego.

Wraz z wybitnym paleontologiem i malakozoologiem, →Wilhelmem Dunkerem, założył ukazujące

się do dziś czasopismo „Palaeontographica. Beitrag zur Naturgeschichte der Vorwelt”, które redagował do 17 tomu włącznie. W latach 1848-49 wydał wraz z Heinrichem Georgem Bronnem i →Heinrichem Robertem Goeppertem spis wszystkich znanych w połowie XIX wieku skamieniałości. Nie chcąc zrezygnować ze swej niezależności i nie chcąc czerpać korzyści z nauki, którą traktował raczej jako powołanie, niż profesję, nie przyjął proponowanej mu w roku 1860 przez Uniwersytet w Getyndze profesury geologii i paleontologii. Wiele podróżował,

Tablica 52 z *Die Saurier des Muschelkaltes* Meyera, na której widoczne są okazy z kolekcji Mentzla

częściowo zajmując się badaniami naukowymi, częściowo dla nawiązania osobistych kontaktów z najwybitniejszymi europejskimi uczonymi. Był członkiem ponad 30 towarzystw i akademii naukowych, m.in. The Academy of Natural Sciences of Philadelphia, Societas Medicinalis et Naturae Curiosorum in Moldavia, The Hartford Natural History Society in Connecticut, Societas Naturae Scrutatorum Helvetorum, Akademie der Wissenschaften in Wien i Societas Geologica Londinensis. Od roku 1847 był również członkiem rzeczywistym Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyściej. W uznaniu jego zasług dla nauki Fakultet Filozoficzny Uniwersytetu w Würzburgu na-

dał mu w roku 1845 godność doktora honoris causa, zaś w roku 1863 został adiunktem prezydium Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników. Zmarł 2 kwietnia 1869 roku we Frankfurcie nad Menem.

Opracowanie gadów, ryb, szkarłupni i skorupiaków zebranych na Górnym Śląsku przez →Rudolpha Mentzla uczyniło z niego pioniera badań górnośląskiego triasu. Jego nazwisko upamiętniają nazwy ponad 40 rodzajów i gatunków kopalnych roślin i zwierząt – m.in. *Meyeria McCoy* (Crustacea), *Meyeria Dunker* et Metzger (Gastropoda), *Alligatorium meyeri* Gervais, *Macrorhynchus meyeri* Dunker, *Mastodonsaurus meyeri* Münster, *Ornithocephalus meyeri* (Münster), *Rhamphorhynchus meyeri* Owen – oraz góra Mount Meyer w prowincji Canterbury na Nowej Zelandii.

Wybrane publikacje: Neue fossile Reptilien aus der Ordnung der Saurier. *Nova Acta Leop.* 15, 1831; Über fossile pferdeartige Thiere. *Ibid.* 16, 1832; Paläologica: Zur Geschichte der Erde und ihrer Geschöpfe. Frankfurt 1832; Tabelle über die Geologie zur Vereinfachung derselben und zur naturgemässen Classification der Gesteine. Nürnberg 1833; Die fossilen Zähne und Knochen von Georgensmünd in Bayern und ihre Ablagerung. Frankfurt 1834; Neue Gattungen fossiler Krebse aus Gebilden vom bunten Sandstein bis in die Kreide. Stuttgart 1840; Beiträge zur Paläontologie Württenbergs, enthaltend die fossilen Wirbeltierreste aus den Triasgebilden mit besonderer Rücksicht auf die Labyrinthodonten des Keupers. Stuttgart 1844 [mit O. Plieninger]; Zur Fauna der Vorwelt. I. Fossile Säugethiere, Vögel und Reptilien aus dem Molasse-Mergel von Oeningen; II. Die Saurier des Muschelkalkes mit Rücksicht auf die Saurier aus buntem Sandstein und Keuper [Tab. 52 na il. 2]; III. Saurier aus dem Kupferschiefer der Zechsteinformation; IV. Reptilien aus dem lithographischen Schiefer in Deutschland und Frankreich. Frankfurt 1845-60; Vorläufige Übersicht der in dem Muschelkalk Oberschlesiens vorkommenden Saurier, Fische, Crustaceen und Echinodermen. *Übers. Arb. SGVK*, 1847; *Homoeosaurus maximiliani* et *Rhamphorhynchus (Pterodactylus) longicaudus*, 2 fossile Reptilien aus dem Kalkschiefer von Solenhofen. Frankfurt 1847; Index palaeontologicus oder Übersicht der bis jetzt bekannten fossilen Organismen I. 2 Bde. Stuttgart 1848 [mit H. R. Goepfert und H. G. Bronn]; Index palaeontologicus II. Stuttgart 1849 [mit H. R. Goepfert und H. G. Bronn]; Fische, Crustaceen, Echinodermen und andere Versteinerungen aus dem Muschelkalk Oberschlesiens. *Palaeontographica* 1, 1851; *Pterodactylus (Rhamphorhynchus) gemmingi* aus dem Kalkschiefer von Solenhofen. *Ibid.*; Über die Reptilien und Säugethiere der verschiedenen Zeiten der Erde. Frankfurt 1852; Jurassische und Triassische Crustaceen. *Palaeontographica* 4, 1854; Über die Crustaceen der Steinkohlenformation von Saarbrücken. *Ibid.* [mit H. Jordan]; Reptilien aus der Steinkohlenformation in Deutschland. Cassel 1858; Labyrinthodonten aus dem buntem Sandstein von Bernburg. *Palaeontographica* 6, 1858; *Lamprosaurus goeperti* im Muschelkalk von Krappitz in Oberschlesien. *Ibid.* 7, 1860; Reptilien aus dem Stubensandstein des oberen Keupers. *Ibid.*; Der Schädel des Belodon aus dem Stubensandstein des oberen Keupers. *Ibid.* 10, 1863; Die diluvialen Rhinoceros-

Arten. *Ibid.* 11, 1864; Fossile Vögel von Radoboy und Oeningen. *Ibid.* 14, 1864; Über fossile Eier und Federn. *Ibid.* 15, 1867; Reptilien aus dem Kupfer-Sandstein des West-Uralischen Gouvernements Orenburg. *Ibid.*; Studien über das Genus Mastodon. *Ibid.* 17, 1870.

Źródła: Gumbel W. v., ADB 21, 1885, s. 561-564; Keller T., Storch G., Hermann von Meyer – Frankfurter Bürger und Begründer der Wirbeltierpaläontologie in Deutschland, Kleine Senckenberg-Reihe, Bd. 40, 2001; Priesner C., NDB 17, 1994, s. 292-293; Schimmelpfennig A., Jber. SGVK 47, 1869, s. 360-362; Struve W., Zur Geschichte der Paläozoologisch-Geologischen Abteilung des Natur-Museums und Forschungs-Instituts Senckenberg, Senckenbergiana Lethaea 48, 1967, s. 56-75; Syniawa M., Syniawa R., Hermann von Meyer (1801-1869): Pionier badań fauny górnośląskiego triasu, PGŚ 17, 1999, s. 14-15; Wild R., Christian Erich Hermann von Meyer (1801-1869): Der Erforscher der Triassaurier, w: Trias – Eine ganz andere Welt, München 1999, s. 587-592; Zittel K. A., Denkschrift auf Christian Erich Hermann von Meyer, München 1870 (bibliografia); portret ze zbiorów prof. W. Langerza z Instytutu Paleontologii Uniwersytetu w Bonn.

MICHAEL RICHARD

(1869-1928)

Badacz Górnośląskiego Zagłębia Węglowego

Urodził się 25 stycznia 1869 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie Gustawa Michaela i jego żony Marii, z domu Marsch. Po ukończeniu w roku 1887 Gimnazjum św. Marii Magdaleny zaczął studiować na Uniwersytecie Wrocławskim geografię i nauki przyrodnicze pod kierunkiem →Josefa Partscha, →Ferdinanda Roemera, →Carla Hintze i →Georga Güricha. W roku 1889 został przez prof. Partscha wysłany do Wiednia, gdzie studiował geologię pod kierunkiem E. Suessa i glaciologię pod kierunkiem A. Pencka, z którym wyjeżdżał często na wycieczki w Alpy, i z którym odbył naukową podróż nad jezioro Garda.

W Wiedniu Michael opublikował swoje pierwsze prace. Chociaż proponowano mu tu stanowisko asystenta w Wyższej Szkole Technicznej, powrócił do Wrocławia, gdzie w roku 1892, mając zaledwie 23 lata, uzyskał promocję na podstawie pracy „Cenoman und Turon in der Gegend von Kudowa”. W tym samym roku powołany został do służby wojskowej, z której przeniesiony został formalnie do rezerwy w roku 1896 w stopniu porucznika – formalnie, gdyż jeszcze w trakcie trwania służby wojskowej, w roku 1894 zatrudniony został jako asystent Muzeum Mineralogicznego Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie zajmował się głównie opracowywaniem skamieniałości triasowych z Górnego Śląska. Wynikami tych opracowań zwrócił na siebie uwagę Pruskiego Krajowego Instytutu Geologicznego, w którym zatrudniony został w kwietniu 1895 roku. Dwa lata później ożenił się z Marią Baum, z którą miał syna i córkę.

W ciągu kolejnych lat Michael zajmował się badaniem dyluwialnych utworów północnych Niemiec. Dzieło swojego życia, jakim było badanie obszaru Górnego Śląska, w którego środkowym triasie wyróżnił m.in. dolomity diploporowe, konglomeraty z Wilkowic, wapienie z kolonii Wilkowice, wapienie z *Pecten* i *Dadocrinus*, warstwy karchowickie i warstwy z Tarnowic, rozpoczął w roku 1901, gdy awansowany został na stanowisko geologa okręgowego na obszar Górnego Śląska. Początkowo przejął po zmarłym prof. T. Ebercie opracowanie wykonanych na Górnym Śląsku profili wiertniczych, wkrótce jednak powierzono mu niezwykle ważne zadanie, jakim było zaopatrzenia Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego w wodę. Drugim ważnym zadaniem było opracowanie geologicznej monografii Górnośląskiego Zagłębia Węglowego, wraz ze sporządzeniem szczegółowej mapy geologicznej jego obszaru. Poszczególne arkusze tej mapy Michael wykonał wraz z Friedrichem Tornauem, Wilhelmem Quitzowem i Paulem Assmannem. W trakcie realizacji tych zadań, w roku 1905, awansowany został na geologa krajowego, zaś w roku 1908 otrzymał tytuł profesora.

Po wybuchu I wojny światowej zatrudniony został w administracji górniczej w Katowicach, która została rozciągnięta również na zajęte przez Niemców Zagłębie Dąbrowskie. W roku 1915, nadal zatrudniony w administracji, wyjechał najpierw do Poznania, a później do Warszawy. Za działalność administracyjną i prowadzenie rokowań z przedstawicielami Austro-Węgier w sprawie wyznaczenia nowych granic otrzymał Żelazny Krzyż II Kl. i Oficerski Krzyż Orderu Franciszka Józefa, a w roku 1916 mianowany został tajnym radcą górniczym. W 1917 roku mianowany został naczelnikiem Oddziału X w Warszawie, który zajmował się sprawami geologii oraz kartografii i bibliografii geologicznej. W roku tym

opracował zarys budowy geologicznej Królestwa Kongresowego. Za zasługi w pracy administracyjnej w Warszawie otrzymał Order Czerwonego Orła IV Kl. i awans na dyrektora wydziału Krajowego Instytutu Geologicznego w roku 1921. W roku 1923, po śmierci pierwszej żony, ożenił się z Ritą Wanner.

Od roku 1924 pełnił aż do śmierci w Krajowym Instytucie Geologicznym w Berlinie obowiązki stałego zastępcy prezesa. Przez szereg lat był wykładowcą Akademii Górniczej i Wyższej Szkoły Technicznej w Berlinie. Jego dorobek naukowy obejmował 94 samodzielne prace i artykuły oraz 14 prac napisanych wspólnie z innymi badaczami. Zajmował się w nich alpejskimi lodowcami, utworami dyluwialnymi północnych Niemiec, zagadnieniami paleontologicznymi, stratygraficznymi i tektonicznymi obszaru Górnego Śląska oraz zagadnieniami geologii stosowanej. Był również autorem i współautorem 19 map geologicznych. Zmarł 30 października 1928 roku w Berlinie.

Na jego cześć P. Assmann nadał triasowemu przeźrebkowi nazwę *Pecten michaeli*, J. Ahlburg nadał triasowemu ślimakowi nazwę *Worthenia michaeli*, zaś W. Gothan nadał karbońskiej paproci nazwę *Sphenopteris michaeliana*. W Muzeum Geologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego zachował się zbiór głowonogów i skorupiaków zebranych przez Michaela w roku 1893 z utworów triasowych w Ciecierzynie (Neudorf) koło Kluczborka (Kreuzburg).

Ważniejsze publikacje: Fischzähne aus Turonkalk von Oppeln. *Jber. SGVK* 71, 1893; Cenoman und Turon in der Gegend von Kudowa in Schlesien. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 45, 1893; Über eine neue Lepidosteiden-Gattung aus dem Keuper Oberschlesiens. *Ibid.*; Über Ammonitenbrut mit Aptychen in der Wohnkammer von *Oppelia steraspis* Opp. sp. *Ibid.* 46, 1894; Über die Entwicklung des braunen Jura in Oberschlesien und Polen. *Jber. SGVK* 72, 1894; Über Fische aus dem Keuper Oberschlesiens. *Ibid.*; Bericht über die Aufnahmearbeiten auf Blatt Passow und Blatt Angermünde. *Jahrb. Preuss. Geol. Landesanst.* 16, 1895; Bericht über die Aufnahmearbeiten auf den Blättern Wildenbruch, Schwochow und Beyersdorf. *Ibid.* 17, 1896; Wissenschaftlicher Bericht zu Blatt Schwochow und Beyersdorf. *Ibid.* 18, 1897; Wissenschaftlicher Bericht zu Blatt Lippehne und Schönow. *Ibid.* 19, 1898; Über Kreidefossilien von der Insel Sachalin. *Ibid.*; Bericht über die Ergebnisse der Aufnahme des Blattes Bernstein. *Ibid.* 20, 1899; Über zwei neue Pflanzenreste aus dem unteren Muschelkalk von Krappitz, O.S. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 54, 1902; Über eine Tiefbohrung bei Oppeln. *Ibid.*; Schädel von *Ovibos* aus dem Diluvium von Bielschowitz, O.S., und das Alter der schlesischen Diluvialablagerungen. *Ibid.*; Tertiäre Landschnecken von Königlichen Neudorf bei Oppeln. *Ibid.*; Zur Geologie der Gegend nördlich von Tarnowitz. *Jahrb. Preuss. Geol. Landesanst.* 25, 1904; Die Gliederung der ober-schlesischen Steinkohlenformation. *Ibid.*; Über das Alter der subsudetischen Braunkohlenformation. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 57, 1905; Über des Altersfrage der ober-schlesischen Tertiärablagerungen. *Ibid.*

59, 1907; Zur Frage über die Orlauer Störung im Oberschlesischen Steinkohlengebirge. *Ibid.*; Über das zurzeit tiefste Bohrloch bei Czuchow. *Ibid.* 60, 1908; Die Eisenerze Schlesiens. Mit Karte 1: 1 000 000. *Archiv für Lagerstätten-Forschung* 1, 1910 [mit Dahms]; Geologie von Proskau. Geologisch-agronomische Darstellung der Umgebung der Kgl. Lehranstalt für Obst- und Gartenbau Proskau. Mit 2 Karten 1:10 000. Berlin 1912 [mit W. Quitzow]; Die Geologie des oberschlesischen Steinkohlenbezirkes. *Abh. Preuss. Geol. Landesanst.* 71, 1913; Die Altersfrage des Tertiärs im Vorlande der Karpathen. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 65, 1913; Beiträge zur Kenntnis des Keupers im nördlichen Oberschlesien. *Jahrb. Preuss. Geol. Landesanst.* 33, 1914; Über Steinsalz und Sole in Oberschlesien. *Ibid.* 34, 1914; Zur Kenntnis des oberschlesischen Diluviums. *Ibid.*; Die geologische Literatur der Provinz Schlesien. Berlin 1914 [mit W. Quitzow]; Der geologische Aufbau Kongress-Polens. W: Handbuch von Polen. Berlin 1917; Über das Gebirge der Grafschatz Glatz. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 72, 1920; Zur Kenntnis des Kreidescholle von Oppeln in Oberschlesien. *Jahrb. Preuss. Geol. Landesanst.* 40, 1, 1921; Über die Aufnahme auf Blatt Glatz. *Ibid.* 40, 2, 1922; Über tektonische und quasitektonische Senkungen im oberschlesischen Bergbauegebiet. *Sitz. Ber. Geol. Landesanst. Berlin* 1, 1926; Herstellung farbiger Diapositive von geologischen Karten. *Ibid.* 3, 1928.

Źródła: Kofański Z., SS s. 112, 212, 239, 350, 468, 509; Krush P., *Jahrb. Preuss. Geol. Landesanst.* 49, 1928, s. LXXXI-XCIV (portret, bibliografia); Muz. Geol. Inst. Nauk Geol., s. 9, 18; Pax-Tierwelt, s. 26; Perlick-Bergleute, s. 219, 286; Priesner C., NDB 17, 1994, s. 426-427; Völkel-Mineralogen, s.105, 201.

MIGULA EMIL FRIEDRICH AUGUST WALTHER

(1863-1938)

Bakteriolog i badacz roślin zarodnikowych

Urodził się 4 listopada 1863 roku w Żyrowej (Żyrowa) koło Strzelec Opolskich (Gross Strehlitz), w rodzinie ziemianina Emila Miguli. Od roku 1877 uczył się w gimnazjum w Raciborzu (Ratibor), potem zaś, od roku 1881, w Toruniu, gdzie uzyskał świadectwo dojrzałości. W tym samym roku rozpoczął studia na Uniwersytecie Wrocławskim pod kierunkiem m.in. →Englera, →Schroetera i →Cohna. 29 grudnia 1888 roku uzyskał stopień doktora filozofii na podstawie rozprawy „Über den Einfluss stark verdünnter Säurelösungen auf Algenzellen”.

W roku 1889 został asystentem w Dziale Bakteriologii Stacji Badawczej Żywności Politechniki w Karlsruhe. Tam w roku 1890 na podstawie pracy „Beiträge zur Kenntnis des *Gonium pectorale*: die Artzahl der Bakterien bei der Beurteilung des Trinkwassers” habilitował się w zakresie botaniki i higieny przyrodniczej, a w roku 1893 został profesorem nadzwyczajnym bakteriologii i higieny przyrodniczej. W roku 1895 opisał tu po raz pierwszy pałeczkę

okrężnicy (*Escherichia coli*), której nadał nazwę *Bacillus coli*. Współpracując z Paulem Sydowem i Larsem Johanem Wahlstedtem, zastąpił przede wszystkim jako badacz roślin zarodnikowych. Ich wspólnym dziełem był wydawany od roku 1897 zielnik „Characeae exsiccatae”, na który złożyło się 6 fascykułów. Samodzielnie Migula opracowywał w latach 1902-33 wydawnictwo zielnikowe „Kryptogamae Germaniae, Austriae et Helvetiae exsiccatae”, które zamknęło się liczbą 62 fascykułów. Był też autorem całego szeregu podręczników i przewodników do oznaczania różnych grup roślin zarodnikowych.

1 kwietnia 1905 roku z polecenia nadradcy leśnego Sieferta został, otrzymując tytuł profesora, głównym wykładowcą nauk przyrodniczych Instytutu Leśnego (później Akademii Leśnej) w Eisenach i tam pracował aż do końca roku 1915, wykładając głównie botanikę. Gdy z dniem 1 stycznia 1916 roku Akademia Leśna została zlikwidowana, pozostawał jakiś czas bez pracy. W końcu jednak został zatrudniony jako docent na Uniwersytecie w Jenie. Na emeryturę przeszedł w roku 1929, otrzymując w uznaniu zasług tytuł radcy dworu. Zmarł 23 czerwca 1938 roku w Eisenach.

Jego nazwisko upamiętnione zostało m.in. w lichenologii w nazwie *Caloplaca migulae* (M. Choisy et Werner) oraz w bakteriologii w nazwach *Migulanum anthracis* (Koch), *Aneurinibacillus migulanus* (Takagi et al.) Shida et al. i *Pseudomonas migulae* Verhille et al. Jego arkusze zielnikowe zachowały się w zbiorach Towarzystwa Przyrodniczego Senckenberga we Frankfurcie nad Menem, Instytutu Botaniki Ogólnej Uniwersytetu w Hamburgu i Państwowych Zbiorach Botanicznych w Hamburgu.

Ważniejsze publikacje: Bakterienkunde für Landwirte. Berlin 1890; Die Algen. W: O. Zacharias. Die Tier- und Pflanzenwelt des Süßwassers. Bd. 1. Leipzig 1891; Die Bakterien. Leipzig 1891; Bacteriologisches Practicum zur Einführung in die practisch-wichtigen bacteriologischen Untersuchungsmethoden für Aerzte, Apotheker und Studierende. Karlsruhe 1892 [tłum. angielskie M. Campbella: An Introduction To Practical Bacteriology For Physicians,

Chemists And Students. London 1893]; Die Cholera und andere Volksseuchen hinsichtlich Entstehung, Verbreitung, Ansteckung und Schutz vor Ansteckung gemeinsflich dargestellt. Karlsruhe 1893; Über ein neues System der Bakterien. *Arb. Bakt. Inst. Karlsruhe 1*, 1894; Über den Zellinhalt von *Bacillus oxalaticus* Zopf. *Ibid.*; Bacteriaceae (Stabchenbakterien). W: Die Natürlichen Pflanzenfamilien, Teil I, Abt. Ia, Leipzig 1895; Die Characeen Deutschlands, Oesterreichs und der Schweiz; Unter Berücksichtigung aller Arten Europas. W: L. Rabenhorst, Kryptogamenflora von Deutschland, Oesterreich und der Schweiz, Bd. 5, Leipzig 1897; System der Bakterien: Handbuch der Morphologie, Entwicklungsgeschichte und Systematik der Bakterien. 2 Bde. Jena 1897-1900; A. De Bary's Vorlesungen über Bakterien; 3. Aufl. durchgesehen und teilweise neu bearb. von W. Migula. Leipzig 1900; Pflanzenbiologie. Leipzig 1900 [2 wyd. Leipzig 1906]; Das Pflanzenreich – Einteilung des gesamten Pflanzenreiches mit den wichtigsten und bekanntesten Arten. Berlin-Leipzig 1900 [mit F. Reinecke]; Compendium der bakteriologischen Wasseruntersuchung nebst vollständiger Uebersicht der Trinkwasserbakterien. Wiesbaden 1901; Morphologie, Anatomie und Physiologie der Pflanzen. Leipzig 1902; Die Pflanzenwelt der Gewässer. Leipzig 1903; Exkursionsflora von Deutschland zum Bestimmen der häufigeren in Deutschland wildwachsenden Pflanzen. 2 Bde. Leipzig 1906; Pflanzenbiologie: Schilderungen aus dem Leben der Pflanzen. Leipzig 1909; Rhodophyceae, Phaeophyceae, Characeae. W: O.W. Thomé, Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz, Bd. 7: Kryptogamen-Flora von Deutschland, Deutsch-Österreich un der Schweiz, Bd. 2, Algen, Teil 2. Gera 1909; Deutsche Moose und Farne. W: Naturwissenschaftliche Wegweiser, Serie A, Bd. 5. Stuttgart 1909; Allgemeine Pilzkunde: Einführung in die Kenntnis der wichtigsten Pilzgruppen. W: Naturwissenschaftliche Wegweiser, Serie A, Bd. 8. Stuttgart 1910; Praktisches Pilz-Taschenbuch: Anleitung zum Sammeln und Bestimmen unserer wichtigsten essbaren und giftigen Pilze. W: Naturwissenschaftliche Wegweiser, Serie A, Bd. 20-21. Stuttgart 1910; Die Desmidiaceen: Ein Hilfsbuch für Anfänger bei der Bestimmung der am häufigsten vorkommenden Formen. W: Handbücher für die praktische naturwissenschaftliche Arbeit, Bd. V. Stuttgart 1911; Die Grünalgen: Ein Hilfsbuch für Anfänger bei der Bestimmung der am häufigsten vorkommenden Formen. W: Handbücher für die praktische naturwissenschaftliche Arbeit, Bd. X. Stuttgart 1912; Abriss der Biologie der Tiere. Leipzig 1913; Die Spaltalgen: Ein Hilfsbuch für Anfänger bei der Bestimmung der am häufigsten vorkommenden Arten. W: Handbücher für die praktische naturwissenschaftliche Arbeit, Bd. XII. Stuttgart 1915; Die Brand- und Rostpilze: Ein Hilfsbuch zu ihren Erkennen, Bestimmen, Sammeln, Untersuchen und Präparieren. W: Handbücher für die praktische naturwissenschaftliche Arbeit, Bd. XIII. Stuttgart 1917; Meeressalgen und Armleuchter-Gewächse: Hilfsbuch zum Erkennen, Bestimmen, Sammeln, Untersuchen und Präparieren der am häufigsten vorkommenden Formen. W: Handbücher für die praktische naturwissenschaftliche Arbeit, Bd. XV. Stuttgart 1922; Heterokontae, Phaeophyta, Rhodophyta, Charophyta. W: A. Pascher, Die Süßwasser-Flora Deutschlands, Österreich und der Schweiz, Bd. 11. Jena 1925 [mit A. Pascher und J. Schiller]; Die Flechten: Ein Hilfsbuch zum Erkennen, Bestimmen, Sammeln, Untersuchen und Präparieren der am häufigsten vorkommende Formen. W: Handbücher für die

praktische naturwissenschaftliche Arbeit, Bd. XIX. Stuttgart 1926; Die Laubmoose: Ein Hilfsbuch zum Erkennen, Bestimmen, Sammeln, Untersuchen und Präparieren der am häufigsten vorkommende Formen. W: Handbücher für die praktische naturwissenschaftliche Arbeit, Bd. XX. Stuttgart 1928; Lebermoose und Torfmoose: Ein Hilfsbuch zum Erkennen, Bestimmen, Sammeln, Untersuchen und Präparieren der am häufigsten vorkommenden Formen. Stuttgart 1932.

Źródła: Grumann-Handbuch, s. 32 (portret); Perlick A., Zum Gedächtnis dreier oberschlesischer Gelehrten, Schlesierwarte 6, 1950, s. 14; Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar, zespoł akt Forstakademie Eisenach 56, Bl. 125-135, oraz zespoł akt Forsttaxationskommission Eisenach B2 165, Bl. 26v; Wer ist's? Unsere Zeitgenossen, IX Ausg., Berlin 1928, s. 1057.

MILCH LUDWIG

(1867-1928)

Badacz skał i minerałów

Urodził się 4 sierpnia 1867 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie radcy miejskiego Hugona Milcha. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości w Gimnazjum św. Marii Magdaleny rozpoczął studia geologiczne w Heidelbergu, podczas których spędził też dwa semestry w Zurychu. Stopień doktora filozofii uzyskał w roku 1889 na podstawie napisanej pod kierunkiem prof. Harrego Rosenbuscha pracy „Die Diabasschiefer des Taunus”.

Po kilku miesiącach spędzonych w Wiedniu wrócił w roku 1890 do Wrocławia, gdzie jednak musiał czekać niemal dwa lata na stanowisko asystenta w Muzeum Mineralogicznym. Wykorzystał ten czas na przygotowanie się do habilitacji, której podstawą była pierwsza część pracy „Beiträge zur Kenntnis des Verrucano”. Zostawszy w roku 1892 asystentem Muzeum Mineralogicznego Uniwersytetu Wrocławskiego, został też przyjęty w poczet członków Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyznej.

W następnych latach zajmował się skałami i minerałami z Paragwaju i Grecji, napisał drugą część pracy „Beiträge zur Kenntnis des Verrucano” i pracę o karkonoskich granitach. Uwagę zwrócił na siebie w roku 1894 pracą „Beiträge zur Lehre der Regionalmetamorphose”, w której wprowadził do petrografii pojęcia metamorfizmu obciążeniowego, struktury euliteromorficznej, skał archaiomorficznych, minerałów autilitomorficznych, autimorficznych, autineomorficznych, kamptomorficznych i neomorficznych oraz allotimorficznych i autiklastycznych składników skał (dziś część tych pojęć wyszła już z użycia). W roku 1899 ugruntował swoją renomę dziełem „Grundlagen der Bodenkunde”.

Chociaż w roku 1900 otrzymał tytuł profesorski, zasadnicze zmiany w jego życiu zaszły dopiero wówczas, gdy w roku 1907 został profesorem nadzwyczajnym mineralogii, krystalografii i petrografii Uniwersytetu w Greifswaldzie. Pięć lat później został profesorem zwyczajnym tej uczelni.

W grudniu 1916 roku, po śmierci →Carla Hintze, oczekiwano we Wrocławiu, że na opustoszałą katedrę zostanie powołany właśnie Milch, jednak przybył on do swego rodzinnego miasta dopiero w październiku 1917 roku. Początki jego pracy we Wrocławiu były z uwagi na trwającą właśnie wojnę niezwykle trudne. Uczelnia miała niewielu studentów, brakowało pieniędzy, a po śmierci →profesora Frecha, który zmarł w Syrii, Milch musiał również przejąć katedrę geologii. Sytuacja zmieniła się nieco po powołaniu w roku 1919 Hansa Cloosa jako profesora geologii, jednak powojenny kryzys dotknął również szkolnictwo wyższe.

Zorganizowany w roku 1927 we Wrocławiu 13 Zjazd Niemieckiego Towarzystwa Geologicznego, któremu przewodniczył Milch wybrany podczas zjazdu na członka władz towarzystwa, był zapowiedzią zmian ko lepszemu. Milch jednak nie doczekał już tych zmian. Nieoczekiwanie dla wszystkich zmarł 6 stycznia 1928 roku we Wrocławiu.

Różne czynniki złożyły się na to, że poza krótką wzmianką o jego śmierci w „Zentralblatt für Mineralogie, Geologie und Paläontologie” nie ukazało się w Niemczech żadne poświęcone mu wspomnienie pośmiertne. Jedyne takie, mocno zresztą spóźnione wspomnienie na łamach „Mineralogical Magazin” zamieścił J. L. Spencer. Po wielu latach postać Ludwiga Milcha wydobył z zapomnienia zajmujący się historią nauk geologicznych we Wrocławiu Hans Völkel.

Ważniejsze publikacje: Über ein neues krystallisiertes Borat von Stassfurt. *Zeitschr. f. Krystall.* 18, 1891; Petrographische Untersuchung einiger ostalpiner Gesteine. W: F. Frech, Die Karnischen Alpen. Halle 1892; Über Verrucano. *Jber. SGVK* 70, 1893; Über die Strahlsteinschiefer des Eulengebirges. *Ibid.* 71, 1894; Über eine Höhle im Marmorbruche des

Mühlbergs bei Kauffung. *Ibid.*; Petrographische Untersuchung noch einiger Gesteine aus Paraguay. *Tschermak's Miner. Petrogr. Mitt.* 7, 1894; Beiträge zur Lehre der Regionalmetamorphose. *Neues Jahrb. f. Miner., Beil.-Bd.* 9, 1894-95; Zur Classification der anorganogenen Gesteine. *Ibid.*; Über ein neues Mineral von Laurion. *Jber. SGVK* 72, 1895; Über Achat und Hyalit. *Ibid.* 73, 1896; Über die Umwandlung klastischer Gesteine in Schiefer. *Ibid.*; Über Ganggesteine im Granit des Riesengebirges. *Ibid.* 74, 1897; Über der angeblichen Meteorstein von Brieg. *Ibid.* 75, 1898; Über Sturktur- und Konstitutions-Fazies des Riesengebirgs-Granites. *Ibid.*; Beiträge zur Kenntnis der granitischen Gesteine des Riesengebirges. *Neues Jahrb. f. Miner., Beil.-Bd.* 12, 15, 1898-1901; Über Gesteine von der Battak-Hochfläche (Central-Sumatra). *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 51, 1899; Die Grundlagen der Bodenkunde. Wien und Leipzig 1899; Über Kugelbildungen im Granitit des Riesengebirges. *Jber. SGVK* 76, 1899; Über die Krystallform des Columbites. *Ibid.* 77, 1900; Über dynamometamorphe Erscheinungen an einen nordischen Granitgneis. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1900; Über alpine Centralmassive. *Jber. SGVK* 78, 1901; Über sogenannten echten Granit im Süden des Riesengebirges. *Ibid.* 79, 1902; Die Ergussgesteine des galatischen Andesitgebietes (nördlich von Angora). *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1903; Beiträge zur Petrographie der Landschaft Ulu Rawas, Süd-Sumatra. *Ibid.*, 1904; Über die Entstehungsweise der Tiefengesteins-Massive. *Jber. SGVK* 81, 1904; Über Umwandlungsvorgänge im Nebengestein eines Erzganges in Süd-Sumatra. *Ibid.*; Über Deformation von Quarzkörnern durch Gebirgsdruck. *Ibid.* 82, 1905; Über magmatische Resorptionen und porphyrische Struktur. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1905; Einige Probleme der Petrogenese. *Jber. SGVK* 83, 1906; Über Spaltungsvorgänge in granatischen Magmen, nach Beobachtungen in Granit des Riesengebirges. W: Rosenbusch-Festschrift, Stuttgart 1906; Über Glaukophan und Glaukophan-Gesteine vom Elek-Dagh in Kleinasien. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1907; Über basische Konkretionen und verwandte Konstitutionsfehler im Granit von Striegau. *Ibid.*, 1910 [mit F. Riegner]; Deutschlands Bodenschätze. Teil I. Kohlen und Salze. W: Wissenschaft und Bildung. Bd. 104. Leipzig 1912; Über Kontaktwirkung von Diabasen. *Jber. SGVK* 95, 1918; Über die Abhängigkeit der Plastizität des Steinsalzes von der Temperatur und vom umgebenden Medium. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1923; Über das Problem der Differentiation der Erstarrungsgesteine. *Geol. Rundschau* 15, 1924; Verwitterungsvorgänge an Melaphyren des Waldenburger Berglandes. *Tschermak's Miner. Petrogr. Mitt.* 38, 1925; Die Zusammensetzung der festen Erdrinde als Grundlage der Bodenkunde. Leipzig 1926; Bericht über die 13. Jahresversammlung der Deutschen Mineralogischen Gesellschaft im September 1927 in Breslau. *Fortschr. Miner.* 12, 1927 [mit E. Bederke]; Über einige Diabaskontaktgesteine. *Neues Jahrb. f. Min.*, 1928.

Źródła: Grodzicki-Historia, s. 25, 30; SP, s. 20, 31, 37, 160, 218, 242, 336; Völkel-Mineralogen, s. 113-121; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S 168/402.

MILDE CARL AUGUST JULIUS

(1824-1871)

Wybitny znawca skrzypów

Urodził się 2 listopada 1824 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie ubogiego żołnierza, później kasjera urzędu rentowego. Sam musiał zdobywać część środków na naukę w Gimnazjum św. Marii Magdaleny, a przy tym nauka początkowo nie szła mu najlepiej, jednak dzięki →Schillingowi, który zachęcił go do zbierania chrząszczy, i →Moritzowi Sadebeckowi, który zaznajomił go z botaniką, zapalał miłością do nauk przyrodniczych. W roku 1844, po uzyskaniu świadectwa dojrzałości, rozpoczął swoje botaniczne wycieczki, które kontynuował, o ile nie stawały mu na przeszkodzie sprawy zawodowe lub stan zdrowia, aż do ostatniego roku swego życia.

Podczas studiów na Uniwersytecie Wrocławskim duży wpływ na jego zainteresowania miały wycieczki z →Körberem oraz wykłady →Goepperta i →Neesa von Esenbeck. Już jako student odkrył występowanie na obszarze Niemiec rzęsy *Lemna arrhiza* i, interesując się skrzypami, dokonał w dziedzinie słabo wówczas jeszcze zbadanego procesu powstawania zarodników, równocześnie i niezależnie od Hofmeistera, odkryć, które stały się w roku 1850 tematem jego dysertacji doktorskiej „De sporarum Equisetorum germinatione” i przyniosły mu członkostwo w Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Matrikel No. 1614), do której wstąpił, otrzymując, jako drugi z kolei jej członek, przydomek „Vaucher”.

W roku 1852 rozpoczął próbny rok we wrocławskim Gimnazjum na Zwingerze, a od jesieni roku 1853 rozpoczął pracę w Gimnazjum Św. Ducha, gdzie do jego uczniów należał m.in. urodzony w Brześciu Ferdynand Karo, późniejszy farmaceuta i wybitny botanik, badacz flory Polski i wschodniej Syberii. Cały swój wolny od szkolnych obowiązków czas Milde poświęcał na wycieczki i badania botaniczne.

W roku 1854 ożenił się z córką dyrektora muzycznego Freudenberga. Rok później przeżył tragedię – zmarło jego pierwsze dziecko, żona poważnie zachorowała, a i on sam zaczął uskarżać się na liczne dolegliwości. Pod koniec roku 1860 zachorował poważnie na płuca, w związku z czym zmuszony był wziąć długi urlop. Do lata 1864 roku leczył się w Merano i w Razzes, gdzie jednocześnie prowadził badania botaniczne i zoologiczne. Po długiej kuracji stan jego zdrowia poprawił się na tyle, że mógł jeszcze przez ponad sześć lat zajmować się pracą naukową i, przynajmniej częściowo, pracą dydaktyczną.

Głównym przedmiotem jego zainteresowań były rośliny zarodnikowe (powiedział kiedyś, że jeśli nie ma ich w niebie, to nie chce tam iść), z których najwięcej uwagi poświęcił skrzypom. Oprócz skrzypów z obszaru Śląska badał skrzypy z obszaru całej Europy, wysp atlantyckich, północnej Afryki, Azji Mniejszej, Syberii, Azji Południowo-Wschodniej i Brazylii. Wyróżnił wśród nich szereg nowych gatunków i nowy rodzaj *Hippochaete*. Materiały do badań pochodziły częściowo ze zbiorów przywiezionych przez austrowęgierską fregatę „Novara” z rejsu odbytego dookoła świata w latach 1857-59 pod dowództwem B. von Willersdorf-Urbaira. Niektóre pochodziły również ze zbiorów Muzeum w Lejdzie i kolekcji zebranej przez Karla Friedricha Philippa von Martiusa w Brazylii.

Podobnym zakresem badań Milde objął również paprocie, wśród których opisał wiele nowych gatunków i opracował monografię rodzajów *Osmunda*, *Botrychium* oraz monografię Ophioglossaceae z obszaru Niemiec. Spośród mszaków zajmował się mchami i wątrobowcami. Wyróżnił samodzielnie 15, a razem z Juratką 9 nowych gatunków mchów. Z obszaru Śląska opisał 83 stwierdzone tu po raz pierwszy gatunki mchów. Wśród wątrobowców opisał nowy rodzaj *Chamaeceros*. Prócz tego opublikował kilka artykułów o widłakach i grzybach oraz kilka artykułów o tematyce zoologicznej.

Dla uczczenia jego zasług nadano mu tytuł profesorski, a wiele towarzystw naukowych, których był członkiem, nadało mu godność członka honorowego. W latach 1865-70 pełnił obowiązki kustosa zbiorów przyrodniczych Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, na którym to stanowisku uporządkował według systemu Endlichera liczący ponad 90 tysięcy arkuszy zielnik europejskich i tropikalnych roślin →A. Henschla. W ostatnich latach życia ze względu na stan zdrowia został zwolniony przez władze miejskie z części szkolnych obowiązków. Często wyjeżdżał wówczas do Merano dla podreperowania zdrowia. Po śmierci pierwszej żony, która zmarła w roku 1868, zostawiając go z trójką dzieci, ożenił się z córką pewnego wrocławskiego chórzysty. W roku 1871 otrzymał roczny urlop i po raz kolejny wyjechał

do Merano, gdzie zmarł 3 lipca tegoż roku. Pochowany został na cmentarzu ewangelickim w Merano, gdzie jego grób przetrwał do roku 1901. Na miejscu zlikwidowanego cmentarza jest dziś Marconi-Park.

Nazwisko Mildego upamiętnione zostało m.in. w rodzajowych nazwach *Mildea* Grisebach (Piperaceae), *Mildea* Miquel (Sapindaceae), *Mildea* Warnstorf, *Mildeella* Limpricht (Musci, Bryatae), *Mildella* Trevisan (Pteridophyta) oraz w gatunkowych nazwach mchów *Fissidens mildeanus* Schimper, *Bryum mildeanum* Juratzka, *Brachythecium mildeanum* (Schimper), *Trichostomum mildeanum* Juratzka, wątrobowca *Jungermannia mildeana* Gottsche i porostu *Stenocybe mildeana* (Arnold).

Główne kolekcje zielnikowe Mildego przechowywane są we Frankfurcie nad Menem (paprotniki), Utrechcie (mszaki) i Berlinie-Dahlem (skrzypy).

Ważniejsze publikacje: Über *Lemna arrhiza*. Übers. Arb. SGVK, 1849; Zur Entwicklungsgeschichte der Equiseten und Rhizocarpeen. *Nova Acta Leop.* 23, 1852; Beiträge zur Kenntniss der Equiseten. *Ibid.*; Übersicht der in Schlesien bisher beobachteten Laubmoose. *Jber. SGVK* 33, 1856; Monographie der deutschen Ophioglossen. Progr. der Realschule zum Heiligen Geist. Breslau 1856; Die Gefäßkryptogamen in Schlesien preussischen und österreichischen Antheils. *Nova Acta Leop.* 26, 1858; Übersicht über die schlesischen Laubmoose. *Bot. Zeitung* 19, 1861; Über exotischen Equiseten. *Verh. Zool. Bot. Ges. Wien*, 1861-63; Die Verbreitung der schlesischen Laubmoose nach den Höhen und ihre Bedeutung für die Beurtheilung der schlesischen Flora. *Nova Acta Leop.* 29, 1862; Wissenschaftliche Ergebnisse meines Aufenthalts bei Meran. *Bot. Zeitung* 20, 1862; Equisetaceae. *Ann. Mus. Bot. Lugduno-Batavi* 1, 1863; Index Equisetorum omnium. Wien 1863; Die höheren Sporenpflanzen Deutschlands und der Schweiz. Leipzig 1865; Monographia Equisetorum. *Nova Acta Leop.* 32, 1865; Die Singicaden. Program der Realschule zum Heiligen Geist. Breslau 1866; Thierwelt Merans. *Jber. SGVK* 43, 1866; Filices Europae et Atlantidis, Asiae minoris et Sibiriae. Lipsiae 1867; Monographia generis *Osmundae*. Vindobonae 1868; Index Botrychiorum. Wien 1868; Botrychiorum Monographia. Wien 1869; Bryologia silesiaca. Leipzig 1869; Ophioglossaceae und Equisetaceae. W: Fenzl. Reise der österreichischen Fregatte Novara um die Erde in der Jahren 1857-1859, Botanischer Theil, Bd. I, Sporenpflanzen. Wien 1870.

Źródła: Grumann-Handbuch, s. 33, 112; Pax-Pflanzenwelt, s. 17, 19; Pax-Tierwelt, s. 10; Rostański-Historia, s. 286; Stenzel G., *Jber. SGVK* 49, 1872, s. 100-127; Stenzel G., *Schles. Prov. Blätt. N. F.* 11, 1872, s. 225-234; Wunschmann E., *ADB* 21, 1885, s. 729-733; portret z: *Catalogus Illustratus Iconothecae Botanicae Horti Bergiani Stockholmiensis, Acta Horti Bergiani*, Bd. 3, No. 3, Stockholm 1905.

MINCKWITZ SYLWIUSZ AUGUST

(1772-1818)

Wybitny znawca śląskiej awifauny

Urodził się 2 sierpnia 1772 roku w Cieszcach (Seschwitz) koło Wrocławia (Breslau), w rodzinie Johanna Friedricha Minckwitza ze szlacheckiej rodziny o korzeniach lużyckich i jego żony Charlotty Fryderyki, z domu Rymułtowskiej, ze szlacheckiej rodziny o korzeniach polskich. W latach 1785-91 uczył się w gimnazjum w Oleśnicy (Oels), następnie, w latach 1791-93, studiował tzw. kameralia (prawo i administrację) w Halle, gdzie radca Friedrich Wilhelm Leysser wprowadził go do założonego w roku 1779 Hallesche Naturforschende Gesellschaft.

W roku 1792 kupił od notariusza Johanna Gottfrieda Hübnera gabinet historii naturalnej, który stał się zaczątkiem jego bogatej kolekcji przyrodniczej, a który powiększył znacznie zwłaszcza w dziedzinie ornitologii. Kupno kolekcji Hübnera stało się punktem zwrotnym w jego życiu. Gdy po studiach osiadł w rodzinnym majątku Gronowice (Grunwitz) w powiecie sycowskim, mimo obowiązków asesora i deputowanego, obowiązków związanych z administracją majątku oraz – od czasu gdy ożenił się Elżbietą Fryderyką Henriettą Kliesch, z którą miał pięcioro dzieci – obowiązków rodzinnych, poświęcał wiele czasu na utrzymanie i powiększanie swej kolekcji.

Postawił sobie wówczas za cel zgromadzenie okazów wszystkich ptaków z obszaru Niemiec. Aby cel ten osiągnąć nawiązał kontakty z takimi przyrodnikami, jak Georg Bekker z Darmstadt, Bernhard Meyer z Offenbach, Johann Natterer z Wiednia czy Johann Matthäus Bechstein z Dreissigacker, od których, zadając sobie niemały trud, drogą kupna lub wymiany pozyskiwał brakujące mu okazy.

W liście z 20 lutego 1805 roku pisał o swoich zbiorach do Johanna Andreasa Naumanna z Ziebigk: „Z ptaków występujących w Niemczech posiadam około 280 właściwych gatunków i około 1200 osob-

ników, gdyż starałem się z każdego gatunku, gdzie było to możliwe, zdobyć dorosłego samca i samicę oraz młode, który to plan nie został jednak zrealizowany nawet w połowie. Ptaki moje w większej części są naturalnie i pięknie wypchane, czego mogą Panu dowieść owe liczne ilustracje ptaków z mojej kolekcji w ornitologicznym podręczniku pana radcy leśnego Bechsteina, gdzie z powodu pomniejszenia nie było trzeba aż tak wiele kunsztu i talentu [...] Chociaż moja poglądowa i bogata kolekcja teraz już dzięki moim troskliwym staraniom rozwinęła się i może się pochwalić wieloma unikatami, jakich nawet najsłynniejszym gabinetom brakuje, to nie ma w niej jednak wciąż wielu gatunków występujących w Niemczech oraz licznych z tych, które Pan w swojej historii naturalnej przedstawia, szczególnie zaś wielu wodnych ptaków, gdyż mieszkam tu z dala od jakiegóż znaczniejszej rzeki oraz większych stawów i bagien, a ponieważ dotąd niewiele uwagi poświęca się na Śląsku temu działowi historii naturalnej, do tej pory tylko nieznaczną pomoc uzyskałem ze strony innych”.

Około roku 1810 Minckwitz miał już w swojej kolekcji reprezentację całej niemal awifauny Śląska, w tym kilka typów opisowych Naumanna, który w roku 1805 spędził trzy miesiące w Gronowicach, Bechsteina i Jakoba Temmincka oraz wiele okazów dowodowych gatunków po raz pierwszy stwierdzonych na Śląsku.

Nie publikował żadnych prac, był jednak poważnym autorytetem w dziedzinie taksonomii i systematyki ptaków śląskich. W pracach związanych z kolekcją wspomagał go towarzyszący mu od najmłodszych lat jego nauczyciel domowy i przyjaciel Karl Benjamin Ehrenhaus. Gdy Minckwitz zaczął coraz częściej chorować, Ehrenhaus zajął się wszystkimi jego sprawami i prowadził w jego imieniu korespondencję. Ciężkie dla Śląska lata 1805-1813 przyczyniły się w niemałym stopniu do pogorszenia się stanu zdrowia Minckwitza. Zmarł 30 maja 1818 roku w Gronowicach.

Już w roku 1816 jego zbiory chciał kupić dla Muzeum Zoologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego → prof. Gravenhorst, jednakże brak środków uniemożliwił mu dokonanie tego zakupu. Ostatecznie w listopadzie 1818 roku zbiory te kupił od spadkobierców Minckwitza Feliks Jarocki dla organizowanego w Warszawie Gabinetu Zoologicznego Uniwersytetu Warszawskiego. Obejmowały one wówczas 323 gatunki europejskie (1282 okazy) i 116 gatunków pozaeuropejskich (149 okazów). Niektóre okazy z tych zbiorów zachowały się do dziś w Instytucie Zoologii PAN w Warszawie.

Źródła: Gebhardt-Ornithologen, s. 243; Kollibay P., Die Vögel der preussischen Provinz Schlesien, Breslau 1906, s.

8; Kowalska K., SBP, s. 372; Pax-Kenntnis, s. 170-171; Pax-Wirbeltierfauna, s. 83-85; Thomsen P., Ber. Ver. Schles. Ornith. 16, 1930, s. 1-16 (portret).

MÜKUSCH VON BUCHBERG FRANZ

(1749-1837)

„Weteran w Jesionikach”

Urodził się 26 września 1749 roku w należącem do jego ojca, Franza Urbana Mükuscha, królewskiego radcy i starosty krajowego Księstwa Nyskiego, pioniera uprawy ziemniaka i koniczyzny na austriackim Śląsku, majątku Dolna Czerwona Woda (Dolní Červená Voda, Nieder Rothwasser) w Jesionikach. Jego matką była Johanna, z domu Falkenhayn. Od wczesnej młodości Mükusch zgłębiał filozofię i historię, śledził nowe prądy literackie i utrzymywał kontakty z wieloma wybitnymi uczonymi. Początkowo kształcił się w domu pod kierunkiem domowego nauczyciela Petera Hönischa, potem uczył się w gimnazjach w Opawie (Opava, Troppau) i Olomuńcu, a następnie rozpoczął studia na Akademii Inżynierskiej w Wiedniu, którą ukończył w roku 1768. W tym samym roku wstąpił do armii i jako chorąży przydzielony został do regimentu piechoty barona Sincere, później służył w komendanturze werbunkowej w Schwäbisch-Hall, zaś od roku 1777 był w Wiedniu w stopniu porucznika adiutantem feldmarszałka von Callenberga.

W roku 1784 odszedł z armii, jednak pięć lat później sytuacja finansowa zmusiła go do powrotu w jej szeregi. Podczas wojny z Francją wyróżnił się w działaniach wojennych w Niderlandach i w roku 1794 awansował na kapitana, jednak w tym samym roku został ciężko ranny pod Valenciennes i jako półinwalida pracował od roku 1796 w komisji ekonomicznej. Ożenił się wówczas z pewną wdową z Marburga, jednak zmarła ona wkrótce po ich ślubie i odtąd nie związał się już z żadną kobietą. Od roku 1801 służył w śląskim kordonie granicznym, zaś w roku 1802 po 34 latach służby w armii przeszedł w stan spoczynku.

Osiadłszy w Karniowie (Krnov, Jägersdorf), zaczął interesować się botaniką, której podstawy przyswajał sobie z „Grundriss der Kräuterkunde” Willdenowa i „Flora Silesiaca” → Mattuschki. Botanika okazała się doskonałym lekarstwem na melancholię, jaką ogarnęła go, gdy uświadomił sobie jałowość swego dotychczasowego życia. Już wkrótce rozpoczął codzienne letnie wędrówki z puszką botaniczną na plecach, nożem u boku i kosturem w rękę, zimą zaś porządkował swoje szybko powiększające się zbiory. Zbadawszy gruntownie florę okolic Karniowa, zaczął, jako pierwszy botanik na tym obszarze, zbierać rośliny w Jesionikach. Obok tego utrzymywał stały kontakt z młodzieżą szkolną w Karniowie, troszcząc się

nie tylko o jej wykształcenie, ale i zdrowie moralne, czego dowodem były fundowane przez niego co roku nagrody dla uczniów wyróżniających się prawdomównością.

Arkusz zielnikowy Mükuscha z *Cortusa matthioli*

W roku 1805 powołano go ponownie do służby wojskowej, wobec czego, nie będąc pewnym swego losu, podarował swój zielnik rodakowi i przyjacielowi →Augustinowi Kaluzie, zaś książki – szkole w Karniowie. Z uwagi na wiek i stan zdrowia jeszcze w tym samym roku zwolniony został jednak z armii i mógł wrócić do przerwanych badań. Obok botaniki zajął się wówczas również mineralogią, geologią i geografją. Jego artykuł „Das Gesenke – Mährens nördliches äusserst merkwürdiges Hochgebirge” z roku 1814 był pierwszym systematycznym opracowaniem geologii Jesioników, a wzorowana na „Geographische Beschreibung des Herzogthums Schlesien” →Johanna Adama Valentina Weigla praca „Materialien zum topographischen Kunde des Troppauer Kreises” z tego samego roku – pierwszym geograficznym ujęciem Jesioników i Ziemi Opawskiej.

W roku 1814 Mükusch wraz z profesorem →Faustinem Ensem i Josefem Schöllslerem postanowił przy gimnazjum w Opawie założyć muzeum Jesioników (Museum des Gesenke). Ponieważ w tym samym roku, po śmierci brata Ernsta, musiał zaopiekować się niepełnoletnimi bratanicami, przeniósł się do Opawy, gdzie prawie cały swój czas poświęcał sprawom muzeum, któremu podarował swój księgozbiór i dla którego kupił wraz z Ensem cenną kolekcję minerałów od →Christiana Carla André. W roku 1815 został zastępcą dyrektora opawskiego gimnazjum.

Prowadząc odtąd aż do 86 roku życia badania florystyczne w okolicach Opawy, zgromadził duży zielnik, który już w roku 1817 liczył ponad 1200 arkuszy. Choć z jego dziennika wynika, że zajmował się filozofią, historią, astronomią, medycyną ludową i geografją, z licznych zapisków na temat trudnych do oznaczenia gatunków roślin, odnośnie których starannie zapisywał wyróżniające je cechy i wyniki porównań z innymi gatunkami, wynika, że botanikę stawiał zawsze na pierwszym miejscu. Jego szczególne zainteresowanie budziły wierzby, jastrzębce i rodzina baldaszkowatych.

Od roku 1819 był członkiem-korespondentem Morawsko-Śląskiego Towarzystwa dla Popierania Rolnictwa, Przyrodnictwa i Krajoznawstwa w Brnie, zaś rok później został członkiem honorowym Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej we Wrocławiu. Utrzymywał kontakty z wieloma botanikami, z którymi wymieniał doświadczenia i materiały zielnikowe. Z zachowanej korespondencji wynika, że szczególnie bliskie kontakty utrzymywał z A. Carlem, lekarzem i botanikiem z Hradishti →Grabowskim, →Güntherem, Ch. F. Hochstetterem, →E. Schummelem, Trattnickiem, →Treviranusem i →M. von Uechtrizem, a także z wrocławskim mineralogiem →Ernstem Friedrichem Glockerem. Dwaście centurii roślin z Jesioników, które podarował Morawskiemu Muzeum Krajowemu w Brnie, stało się załączkiem zbiorów botanicznych tej placówki. Jego dorobek piśmienny nie był zbyt obszerny. Wiele drobnych artykułów publikował w różnych czasopiśmiech bez podpisu lub pod pseudonimem „Veteran im Gesenke” („Weteran w Jesionikach”).

Nie posiadając żadnego majątku, Franz Mükusch von Buchberg żył bardzo skromnie z wojskowej emerytury, przeznaczając zaoszczędzone pieniądze na zakup książek i okazów dla muzeum, któremu w testamencie obok swego księgozbioru zapisał też niewielką sumę pieniędzy. Zmarł 11 sierpnia 1837 roku w Opawie. Poza koszulami i brzytwami pozostały wśród jego skromnego dobytku dziesiątki zeszytów pełnych krytycznych komentarzy do przeczytanych dzieł historycznych, filozoficznych, geograficznych, ekonomicznych i przyrodniczych. Cześć jego zbioru

rów zielnikowych zabrał ze sobą do Bregenz profesor Ens, część zaś uległa zniszczeniu w roku 1945, w związku z czym do dziś w Muzeum Śląskim w Opawie zachowało się tylko ok. 100 arkuszy.

Ważniejsze publikacje: Materialien zum topographischen Kunde des Troppauer Kreises in dem mährisch-schlesischen Gouvernement. *Redlicher Verkündiger* 2, 1814; Das Gesenke – Mährens nördliches äusserst merkwürdiges Hochgebirge. *Ibid.*; Pflanzen aus der Gegend von Carlsbrunn. W: J. N. Klem. Das Sauerbrunn und die Schlackenbäder in Carlsbrunn, vormalis Hinnewieder bei Freudenthal in österreichischen Antheile von Schlesien. Wien; **nie opublikowane:** Ausflüge nach dem Gesenke; Materialien zu neuer geograph-, topograph- und statistischen Beschreibungen der Troppauer-Kreises in dem Mährisch-schlesischen Gouvernement; Skizzirung des Dorfes Obergrund und das Althackelberges im österreichischen Antheil des Fürstenthumes Neisse Troppauer Kreises.

Źródła: Duda J., První opavský botanik, Přírodovědný sborník Ostavského kraje 12, 1951, s. 178-189; Duda-Poznámký, s. 94-95; Elvert-Gesellschaft, I, s. 62, 76, 77, 111, 174, 189, II, s. 192-195; Orlík J., Počátky Gymnasijního Muzea v Opavě, w: 150 let Slezského Muzea, Opava 1964, s. 19-38; Šefčík E., Přehled vývoje opavských muzeí, Časopis Slezského Muzea B, R. 33, 1984, s. 3, 8; Šefčík E., Osobnosti opavských muzeí, *ibid.* R. 38, 1989, s. 176-177; Šefčík E., František Mükusch jako geograf a geolog Jeseníků, Vlastivědné listy 15, 1989, č. 1, s. 12-13; Šefčík E., BSSSM 3, 1995, s. 80; Staněk-Mineralogie, s. 12; na il. arkusz zielnikowy Mükuscha z *Cortusa matthioli* L. ze zbiorów Muzeum w Opawie, za: Duda J., První opavský botanik, Přírodovědný sborník Ostavského kraje 12, 1951, s. 183.

MÜLLER CHRISTIAN HEINRICH

(1772-1849)

Założyciel Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, mineralog

Urodził się 27 lutego 1772 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie nadradcy konsytorialnego Ludwiga Müllera, który zmarł sześć lat później. Wychowywany przez matkę Müller rozpoczął w roku 1778 naukę we wrocławskim Gimnazjum św. Marii Magdaleny, potem zaś, w roku 1791, podjął studia na Uniwersytecie w Halle. Z uwagi na jego słabe zdrowie i niewielką kwotę pieniędzy, jaką mógł dysponować, matka odradzała mu studia medyczne, doradzała natomiast studia prawnicze. Początkowo zgodził się z wolą matki, ale już po pierwszym semestrze przeniósł się na teologię, która bardziej odpowiadała jego usposobieniu. Jednocześnie uczęszczał też na wykłady z historii naturalnej i filozofii.

W roku 1794 wrócił do Wrocławia i, zdawszy egzamin kandydacki, został wychowawcą synów hrabiego Königsdorffa w Kobierzycach (Koberwitz). Pracując tu miał możliwość wprawiania się w wygła-

szaniu kazań u boku pastora Kleina w pobliskim Domasławiu (Domschau). Gdy opuścił Kobierzyce, hrabia Gessler, kurator młodego hrabiego von Nostitz, zaproponował mu, by został opiekunem jego podopiecznego i towarzyszył mu podczas studiów w Halle. Ponieważ propozycja ta odpowiadała prag-

nieniom Müllera, gdy zdał już we Wrocławiu drugi egzamin i został generalnym substytutem, natychmiast wybrał się do Oleśnicy (Öls), gdzie młody hrabia Nostitz uczęszczał do szkoły.

Kolejny rok spędził częściowo w Oleśnicy, częściowo zaś w pobliskich Posadowicach (Postelwitz), majątku będącego własnością jego matki, później zaś, w roku 1797, wyjechał ze swym podopiecznym do Halle. Po dwóch latach hrabia Nostitz zrezygnował jednak ze studiów i rozpoczął karierę w armii, w związku z czym Müller opuścił Halle i udał się do Brzegu (Brieg), gdzie mieszkała wówczas jego matka. Zawarta tu znajomość skłoniła go do rezygnacji z kariery akademickiej i zachęciła do obrania kariery prawniczej, do której przygotowywał się następnie przez szereg miesięcy. W styczniu 1800 roku stanął się przed Komisją Egzaminacyjną Wyższego Urzędu w Magdeburgu, zdał niezbędne egzaminy i rozpoczął pracę jako auskultator najpierw w Giebichenstein, a następnie w Brzegu. Rok później zdał egzamin praktyczny i został awansowany do rangi referendarza, jednak już w roku 1802 przyjął zaproponowane mu stanowisko kwaterymistrza w regimencie kirasjerów von Dolffa we Wrocławiu, gdzie mógł więcej czasu i uwagi poświęcać swym naukowym pasjom, szczególnie zaś mineralogii. Jako namiętny kolekcjoner minerałów przemierzał już wówczas w poszukiwaniu okazów najprzeróżniejsze zakątki Śląska i Moraw.

W roku 1803 wraz z przemysłowcem Bönischem, aptekarzami Wocke i Güntherem, lekarzem Mendlem, kupcem Schieblem oraz dyrektorem mennicy Lessingiem założył Gesellschaft zur Beförderung der Naturkunde und Industrie Schlesiens, obejmując jed-

nocześnie obowiązki jego sekretarza. Towarzystwo to, dzięki swej zakrojonej na dużą skalę działalności, już wkrótce zwróciło na siebie uwagę władz, i minister von Hoym zaproponował Müllerowi patronat nad towarzystwem ze strony ówczesnej Kamery Wojennej i Dominialnej. Przyjąwszy tę ofertę, Müller zostałby jego stałym sekretarzem z dość wysokim uposażeniem, jednak uznał, podobnie jak pozostali członkowie jego władz, że dla pomyślnego rozwoju towarzystwa korzystnym będzie, gdy w swoich pracach jego członkowie zachowają całkowitą swobodę i niezależność.

W roku 1805 Müller poślubił córkę K. Lessinga, dyrektora mennicy w Kłodzku (Glatz), a niedługo potem odszedł ze swego regimentu, gdyż jego nowy dowódca, hrabia Henckel, nie tolerował mieszczan wśród kadry oficerskiej. Nie wiedział wówczas, że już wkrótce wybuchnie wojna z Francją, która będzie miała fatalny wpływ na jego sytuację osobistą. Przybywszy do Wrocławia, nie zastał tu już ministra von Hoyma, który obiecał mu stanowisko radcy wojennego, gdyby zdecydował się odejść ze stanowiska kwatermistrza. Po rozpoczęciu w grudniu 1806 roku oblężenia miasta przez Francuzów starał się przede wszystkim ukryć w bezpiecznym miejscu zbiory przyrodnicze i bibliotekę założonego przez siebie towarzystwa, potem zaś żył bez żadnego płatnego zajęcia, póki w roku 1807 jego teść nie zatrudnił go w kłodzkiej mennicy. Pracując w Kłodzku, Müller założył w budynku Kolegium Jezuickiego jadłodajnię dla ubogich i uruchomił fabrykę saletry.

Po zamknięciu mennicy w Kłodzku przeniósł się z powrotem do Wrocławia, gdzie najpierw zajmował się weryfikacją pieniędzy, potem zaś został współpracownikiem Głównej Komisji do spraw Sekularyzacji. Od stycznia 1812 roku pracował w głównej mennicy w Berlinie, skąd wrócił do Kłodzka jako dyrektor otwartej na nowo mennicy. W następnych latach, stojąc nadal na jej czele, nadzorował jej przeprowadzkę do Wrocławia.

W roku 1819 Uniwersytet Wrocławski nadał mu godność doktora filozofii honoris causa. Rok później w założonym przez siebie towarzystwie, które pod jego nieobecność zostało gruntownie zreorganizowane i przyjęło nazwę Schlesische Gesellschaft für vaterländische Kultur, stanął na wniosek profesora →Henricha Steffensa na czele Sekcji Przyrodniczej i pełnił obowiązki jej sekretarza do roku 1830. Na okres ten przypada wymiana korespondencji Sekcji Przyrodniczej z Johannem Wolfgangiem Goethe, który po spotkaniu w roku 1821 w Karlowych Warach z prezesem Schlesische Gesellschaft, Friedrichem von Stein, chciał zainicjować wymianę danych pomiędzy Wrocławiem i Wartburgiem.

W podziękowaniu za tytuł członka honorowego Schlesische Gesellschaft i za przesłane wraz z dyplo-

mem próbki śląskich minerałów Goethe w roku 1824 przesłał Sekcji Przyrodniczej swoją „Instruktion für die Beobachter bei den Grossherz. meteorologischen Anstalten” z roku 1817. Po lekturze instrukcji Müller postanowił urządzić obserwatorium meteorologiczne na szczycie Śnieżki (Schneekoppe), gdzie pomiary temperatury i ciśnienia wykonywał już od jakiegoś czasu Karl Siebenhaar z Cieplic (Warmbrunn), dzierżawca dawnej kaplicy wykorzystywanej jako schronisko turystyczne. Gdy petycje w sprawie zakupu odpowiednich instrumentów pomiarowych, skierowane do administracji rządowej w Legnicy (Liegnitz), ministra oświaty i Akademii Nauk w Berlinie, nie przyniosły rezultatu, Schlesische Gesellschaft wyposażyło obserwatorium na własny koszt. Pracowało ono pod nadzorem Siebenhaara do roku 1834, kiedy to wskutek uderzenia pioruna zniszczeniu uległo całe wyposażenie.

W roku 1825 Müller zainicjował działalność sekcji technicznej Schlesische Gesellschaft, a w roku 1829 założył Gewerbe-Verein, którym kierował do roku 1833. Swoją sławę uczonego ugruntował redagowanymi wraz ze Steffensem biuletynami Sekcji Przyrodniczej Schlesische Gesellschaft für vaterländische Kultur („Schles. Prov. Blätt.” 73-80, 1821-1824), wydawanymi w roku 1828 z J. W. Oelsnerem „Technische Monatschrift” oraz zaopatrzonymi w obszerne komentarze przekładami dzieł uczonych angielskich.

W uznaniu zasług został m.in. królewskim profesorem w roku 1825, kawalerem Orderu Czerwonego Orła IV Kl. w roku 1831, członkiem honorowym Towarzystwa Farmaceutycznego w Petersburgu, Towarzystwa Mineralogicznego w Jenie, Towarzystwa Aptekarzy Północnych Niemiec oraz członkiem zwyczajnym Towarzystwa Fizyczno-Medycznego w Erlangen, Towarzystwa Przyrodniczego w Halle i Towarzystwa Przyrodniczego w Lipsku. Zmarł 14 września 1849 roku w Cieplicach.

Ważniejsze publikacje: Einladung zur Errichtung einer Gesellschaft naturwissenschaftlicher Freunde. *Schles. Prov. Bl.* 38, 1803; Ein neues leichtes Erwerbsmittel, oder Anweisung, wie der rohe Salpeter als Nebenprodukt mit wenigen Kosten und grossem Vortheile erzielt und fabricirt werden kann. Berlin 1812; Einleitung in die Geologie nebst einem Geologie und Mineralogie von England von Robert Bakewell. Nach der zweiten sehr vermehrtem Ausgabe frei übersetzten und mit Anmerkungen versehen. Freiberg 1819; Elemente der Elektrizität und Elektrochemie von Georg John Singer. Aus dem Englische übersetzen mit Anmerkungen, welche die neuesten elektrischen Entdeckungen enthalten. Breslau 1819; Über ein neues fadenförmiges Mineral auf Quarzstücken bei Jordansmühl. *Bull. Naturwiss. Sect. SGVK* 8, 1821; Der Hyalit vom Zobtenberg. *Leonhardts Mineralogisches Taschenbuch* 16, 1822; Einige geognostische und mineralogische Beobachtungen über die Gegend von Warmbrunn. *Bull. Naturwiss. Sect. SGVK* 8, 1823; Über die in der kleinen Isar gefundenen Edelsteine. *Ibid.* 8, 1825; Über

den Mandelstein-Quarz bei Krummendorf. *Ibid.* 6, 1826; Über das Braunkohlenlager zu Nenkersdorf bei Beuthen. *Ibid.* 7, 1826; Vollständige und systematische geordnetes Sach- und Namen-Register zu den 76 Bänden der vom Prof. Ludwig Wilhelm Gilbert vom Jahren 1799-1824 herausgegebenen Annalen der Physik und der physikalische Chemie. Leipzig 1826; Errichtung einer Gewerbeschule in Breslau. *Schles. Prov. Bl.* 84, 1826; Über die technische Section der schlesischen Gesellschaft für vaterländische Kultur. *Ibid.* 87, 1828; Über ein Conglomerat von mehreren Geschieben aus einem Hügel bei Nimkau. *Bull. Naturwiss. Sect. SGVK* 5-8, 1830;

Źródła: Anonim, *Schles. Prov. Bl.* 130, 1849, s. 359; Berner-Landsleute, s. 143; Kunicki W., *EW*, s. 532-533; Musil R., *Moravská geologie II. Universitas*, č. 3, 1999, s. 18; Nowack-Lexikon 4, 1840, s. 96-101; Schiff J., Goethe, die Schlesische Vaterländische Gesellschaft und die ersten meteorologischen Beobachtungen auf der Schneekoppe, *Wand. Riesengeb.* 45, 1925, s. 218-220 (portret); Staněk-Mineralogie, s. 14; Völkel-Mineralogen, s. 34-35.

MÜNCKE ROBERT

(1837-1889)

Botanik, chemik, farmaceuta, producent aparatury naukowej

Urodził się 10 kwietnia 1837 we Wrocławiu (Breslau) w rodzinie kupca Roberta Müncke. Po ukończeniu szkoły elementarnej uczył się w Gimnazjum na Zwingerze. Ponieważ już w tym czasie interesował się naukami przyrodniczymi, po ukończeniu gimnazjum postanowił poświęcić się farmacji i w roku 1855 rozpoczął praktykę w aptece M. Langego w Niemodlinie (Falkenberg). W wolnych chwilach zajmował się tu badaniami naukowymi, otrzymując dwie nagrody za swoje prace. Ze szczególnym upodobaniem zajmował się zwłaszcza chemią oraz botaniką, której tajniki zgłębiał, wędrując w wolnym czasie po górach.

Po zdaniu egzaminu dla pomocników aptekarskich i rocznej praktyce podjął przerwane roczną służbą wojskową, którą odbywał jako aptekarz w szpitalu garnizonowym we Wrocławiu, studia na Uniwersytecie Wrocławskim. Pracowitego i zdolnego studenta w charakterze asystenta zatrudniali tu profesor botaniki → Heinrich Robert Goepfert, dyrektor laboratorium chemicznego Carl Jakob Lövig i dyrektor Instytutu Farmaceutycznego Adolf Ferdinand Duflos.

Zdawszy w roku 1863 państwowy egzamin farmaceutyczny kontynuował Müncke studia w Heidelbergu, pod kierunkiem m.in. Bunsena, Kirchoffa, Hofmeistra, Blumego i Koppa, uzyskując w roku 1866 stopień doktora filozofii. Z Heidelbergu wrócił do Wrocławia, gdzie przyjęty został w poczet członków Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny, i gdzie u boku prof. Goepperta rozpoczął badania farmaceu-

tyczne, a ponadto brał udział w opracowywaniu zagadnień związanych z florą Śląska. Pracę tę jeszcze w tym samym roku przerwał wybuch wojny austriacko-pruskiej, podczas której był aptekarzem sztabu VI Korpusu.

W roku 1869 otrzymał propozycję objęcia stanowiska dyrektora naukowo-technicznego firmy Warmbrunn, Quilitz i S-ka w Berlinie, na którym pracował do roku 1879. Potem założył w Berlinie własny Instytut für Anfertigung sämtlicher Apparate im Gesamtgebiete der Naturwissenschaften. Rozkwit i rozwój jego firmy oraz stale rosnące obroty wystawiały chlubne świadectwo jego pracowitości, jednak w wolnych chwilach powracał do pracy naukowej, która dawała mu radość i wytchnienie. W pełni zasłużoną sławę przynosiły mu nie tylko ulepszenia i innowacje w budowie aparatury badawczej, ale i jego współpraca z „Polytechnische Journal” Dinglera, „Chemiker-Zeitung” i innymi czasopismami.

Do końca życia najlepiej czuł się, gdy mógł obserwować i badać rośliny albo też pracować nad udoskonalaniem aparatury naukowej. Podczas pracy też nastąpił kres jego niezamordowanej aktywności. Zmarł w Berlinie 19 maja 1889 roku po przebytych sześć dni wcześniej zawale serca.

Ważniejsze publikacje: Über die Laubmoosflora des Böhmerwaldes. *Jber. SGVK* 44, 1867; Über die Vegetation von Nieder-Österreich im Sommer 1866. *Ibid.* 45, 1868; Vergleichende Betrachtung des Kopalharzes mit dem Bernstein. *Ibid.* 46, 1869; Über Bastarde von *Geum montanum* und *rivale* L. *Ibid.*; Über monströse Formen von *Swertia perennis* und *Anemone narcissiflora* L. und andere schlesische Pflanzenfunde. *Ibid.*; Seltene Pflanzen aus Schlesien und Mähren. *Ibid.* 47, 1870.

Źródła: Hintze C., *Jber. SGVK* 91, 1914, Nekrologe, s. 41-48; Pax-Pflanzenwelt, s. 12.

NECHAY VON FELSEIS WIKTOR PAWEŁ

(1895-1940)

Kierownik Działu Przyrody Muzeum Śląskiego w Katowicach

Urodził się 24 stycznia 1895 roku we Lwowie, w rodzinie inżyniera górniczego Ernesta Nechaya, urzędnika Krajowej Dyrekcji Skarbu, i jego żony Stefanii, z domu Michalewskiej. Uczęszczał do szkoły ludowej i czterech klas gimnazjum w Stanisławowie, potem zaś uczył się w IV Gimnazjum we Lwowie, gdzie w roku 1913 uzyskał świadectwo dojrzałości. W tym samym roku zaczął studiować geografję i geologię na Uniwersytecie Lwowskim, gdzie został członkiem Polskich Drużyn Strzeleckich i „Zarzewia”.

Po wybuchu I wojny światowej wstąpił do Legionów Polskich i rozpoczął służbę wojskową w I Brygadzie, awansując w roku 1915 na chorążego i w roku 1916 na podporucznika. Po kryzysie przysięgowym w roku 1917 został przymusowo wcielony do armii austriackiej, z której zdezerterował. Skierowany z Warszawy do Sosnowca, prowadził tam zajęcia z geografii i przyrodoznawstwa w Wyższej Szkole Realnej, na Kursach Nauk Społecznych i na tajnych kursach oddziałów bojowych Polskiej Organizacji Wojskowej. W listopadzie 1918 roku został ponownie przyjęty do czynnej służby wojskowej i jako porucznik pracował najpierw w sztabie generała Rydza-Śmigłego, potem zaś na stacji rozdzielczej jeńców w Dorohusku.

Od października 1920 roku kontynuował przerwane studia na przemian we Lwowie i w Krakowie, a obok tego wykładał geografję i przyrodoznawstwo w kilku warszawskich szkołach średnich i na Kursach Naukowych dla Nauczycieli Szkół Średnich. W latach 1921-1922 był też asystentem Pracowni Geograficznej Wolnej Wszechnicy Polskiej. Ostatni semestr studiów spędził na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie jednocześnie pracował jako asystent Katedry Geografii u boku profesorów Lenczewicza i Lewińskiego. W gru-

dniu 1924 roku otrzymał na Uniwersytecie Warszawskim dyplom nauczyciela geologii, geografii i przyrodoznawstwa, zaś dwa lata później na Uniwersytecie Lwowskim uzyskał stopień doktora filozofii na podstawie napisanej pod kierunkiem profesora Eugeniusza Romera pracy „Dyluwium Ziemi Dobrzyńskiej”.

Od roku 1925 mieszkał we Lwowie, gdzie uczył geografii i geologii w Gimnazjum Męskim im. H. Jordana i w Państwowym Seminarium Nauczycielskim Zeńskim. Jednocześnie pracował na Politechnice Lwowskiej, gdzie początkowo był starszym asystentem Katedry Geologii i Paleontologii Wydziału Inżynierii Łądowej i Wodnej u prof. Teisseyre, później zaś Katedry Mineralogii i Petrografii Wydziału Chemii u prof. Tokarskiego. Badał w tym czasie grotty gipsowe w Krzywczu Górnym na Podolu i opublikował prace dotyczące petrografii trzonu krystalicznego Tatr. Opublikował też artykuł na temat teorii dryfu kontynentalnego Wegenera. W roku 1929 ożenił się z Teresą Sędzimir, z którą miał dwoje dzieci – córkę Ewę i syna Jacka. Rok później wziął udział w wyprawie badawczej do Tunezji, Algierii i Maroka, zaś w roku 1932 mianowany został nauczycielem w VII Gimnazjum im. T. Kościuszki we Lwowie. Jednocześnie otrzymał bezterminowy urlop związany z powołaniem go na stanowisko organizatora i dyrektora Gimnazjum Polskiego w Bytomiu (Beuthen), w którym uczył geografii.

Zasługą Nechaya była organizacja procesu nauczania i wychowania w bytomskim gimnazjum, którym kierował na tyle sprawnie, że liczba uczniów w okresie jego pracy wzrosła z 98 do 252, rozwijając nadzieje nadprezydenta rejencji opolskiej Lukaschka na szybką likwidację placówki.

Ponieważ podczas wszystkich wizytacji gimnazjum zalecano usunięcie Nechaya i zastąpienie go Polakiem, który kształcił się w szkołach niemieckich, w styczniu 1936 roku zmuszony został w końcu do odejścia ze szkoły, otrzymując zarazem podziękowanie za ofiarną pracę ze strony Związku Polskich Towarzystw Szkolnych w Niemczech. Po powrocie do Polski oddany został do dyspozycji kuratora Okręgu Szkolnego Krakowskiego, który w styczniu 1936 roku skierował go do pracy w Państwowym Seminarium Nauczycielskim im. G. Piramowicza w Krakowie. Miesiąc później Śląska Rada Wojewódzka w związku z rezygnacją Anieli Kozłowskiej powierzyła mu kierownictwo Działu Przyrody i stanowisko kustosa zbiorów mineralogiczno-geologicznych Muzeum Śląskiego w Katowicach. Na stanowisku tym Nechay prowadził badania utworów dyluwalnych południowej części Górnego Śląska, badał występowanie celestynu na Śląsku Cieszyńskim i napisał pracę omawiającą Śląsk jako region geograficzny.

Od roku 1930 Nechay był współpracownikiem Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Komisji Fizjograficznej Polskiej Akademii Umiejętności, a ponadto przez szereg lat był członkiem Towarzystwa Geograficznego w Warszawie, członkiem Towarzystwa Geologicznego w Krakowie i prezesem katowickiego oddziału Towarzystwa Przyrodniczego im. Mikołaja Kopernika. Po wybuchu II wojny światowej opuścił Śląsk i przedostał się do Lwowa. Przez wiele lat jego dalsze losy były niezbrane. Dopiero w świetle niedawno ujawnionych dokumentów ustalono, że 3 października 1939 roku został aresztowany przez NKWD i osadzony w więzieniu przy ulicy Zamarsztynowskiej we Lwowie. W maju 1940 roku został przewieziony do więzienia w Kijowie i tam rozstrzelany na mocy decyzji Biura Politycznego WKP z 5 marca 1940 roku.

Ważniejsze publikacje: Dyluwium pojezierza Dobrzyńskiego. *Pos. Nauk. PIG* 10, 1925; Utwory lodowcowe Ziemi Dobrzyńskiej. *Sprawozd. PIG* 4, 1-2, 1927; Jeziora polodowcowe w Polsce. *Przyroda i technika* 6, 1927; Teoria Wegenera pod względem geologicznym. *Kosmos B*, 53, 1928; Uwagi o genezie jezior rynnowych i jeziorok dyluwialnych (oczek). *II Zjazd Geografów i Etnografów Słowiańskich* 1927, *Pam. I*, 1929; Sur le courants dans le glacier continental. *Ibid.*; Z petrografii trzonu krystalicznego Tatr. *Kosmos A*, 54, 1930; Groty gipsowe w Krzywcu Górnym na Podolu. *Przegl. Geogr.* 11, 1931; Studia nad genezą jezior Dobrzyńskich. *Ibid.* 12, 1932; Przewodnik po jaskiniach w Krzywcu. Tarnopol 1933; Śląsk jako region geograficzny. Wyd. Inst. Śląskiego. Katowice 1935; O występowaniu celestynu w Goleszowie. *Prace Oddz. Przyr. Muz. Śl.* 1, 1939.

Źródła: Archiwum Zakładowe Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach, Zbiór dokumentów osobowych – Dr. Wiktor Nechay, V, N. 61; Bielewicz M., Muzeum Śląskie: Dział Przyrody, *Rocz. Muz. Górnośl.* Historia 1, 1963, s. 145-162; Długajczyk-Źródła, s. 9, 157, 172, 183, 184, 186, 188, 200, 202, 204, 208, 222; Dobrowolski T., Wspomnienie o muzeum, którego nie ma, w: Gorczyca Z. (red.), Muzeum Śląskie: Szkice z przeszłości, Katowice 1984, s. 16-43; Dutka H., Dział Przyrodniczy Muzeum Śląskiego w Katowicach, *ibid.*, s. 242-252; Kalbarczyk S., Polscy pracownicy nauki – ofiary zbrodni sowieckich w latach II wojny światowej Warszawa 2001, s. 140; Kamiński M., *Rocznik Pol. Tow. Geol.* 19, 1, 1949, s. 157-160; Lubos J., Dzieje polskiego gimnazjum w Bytomiu w świetle dokumentów i wspomnień, Katowice 1961, s. 33-35, 39, 42, 44, 46, 50, 51, 69, 133, 134, 237, 248 (portret); Łoza S., Czy wiesz, kto jest kto? Warszawa 1938, s. 516-517; Matuszczak J., Losy Muzeum Śląskiego w czasie II wojny światowej i po odzyskaniu niepodległości, w: Gorczyca Z. (red.), Muzeum Śląskie: Szkice z przeszłości, Katowice 1984, s. 44-74; Paryski-Paryska, s. 814; Popkiewicz J., Walka o założenie i utrzymanie Gimnazjum Bytomskiego, w: *Dziewięć wieków Bytomia*. Katowice 1956, s. 422, 432, 443, 446; Szymiczek F., *PSB* 22, 1977, s. 653-654.

NEES VON ESENBECK CHRISTIAN GOTTFRIED DANIEL

(1776-1858)

„Ojciec Nees”

Urodził się 14 lutego 1776 roku w Reichenbergu koło Erbach w regionie Odenwald, w rodzinie urzędnika w służbie hrabiego von Erbach. Starannie wychowywany w rodzinnym domu, już od wczesnej młodości odczuwał nieodpartą potrzebę nauki przyrodniczych, który ugruntował się pod wpływem nauczyciela Borkhausena w gimnazjum w Darmstadt, do którego uczęszczał od roku 1792. Po ukończeniu tegoż gimnazjum rozpoczął studia na Wydziale Medycznym Uniwersytetu w Jenie. Tu profesor August Batsch zachęcił go do zajęcia się naukami przyrodniczymi, a Friedrich Schelling wpłynął na niego silnie w dziedzinie filozofii. Niemalże znaczenie miało też dla jego przyszłych zainteresowań zawarcie znajomości z mieszkającym w pobliskim Weimarze Johannem Wolfgangiem Goethe.

Uzyskawszy w roku 1800 stopień doktora medycyny Nees powrócił do rodzinnego miasta, gdzie zajął się praktyką lekarską, z której już wkrótce musiał ze względów zdrowotnych zrezygnować. W 1802 roku zamieszkał w majątku zmarłej żony w Sickershausen koło Kitzingen i tu prowadził studia w dziedzinie językoznawstwa, zyskując dobre rozeznanie w wielu językach europejskich, a jednocześnie kolekcjonował okazy przyrodnicze, głównie ptaki i owady. Zgromadzona w tym okresie bogata kolekcja entomologiczna wraz z katalogiem stała się własnością Uniwersytetu w Bonn. W roku 1816 roku Nees von Esenbeck został przyjęty, otrzymując jako trzeci z kolei członek przydomek „Aristoteles”, do Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Matrikel No. 1054).

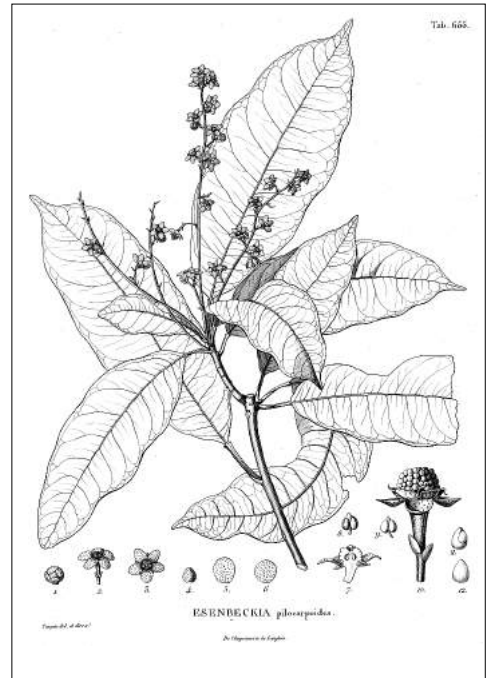
Zniszczenie jego niewielkiej posiadłości podczas wojny z Francją zmusiło go do wstąpienia na służbę państwową. W roku 1817 otrzymał posadę profesora

botaniki w Erlangen i tam rok później, jako następca Friedricha von Wendta, rozpoczął urzędowanie jako jedenasty prezes Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników. Do dziś uważany jest za najaktywniejszego prezesa w dziejach tej instytucji, która po likwidacji Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego i utracie cesarskiego patronatu popadła w głęboki kryzys. Już po roku udało mu się uzyskać, pod warunkiem, że główna siedziba akademii pozostanie na terytorium Prus, finansowe wsparcie ze strony pruskich władz. Dzięki temu wsparciu można było na odpowiednim poziomie wydawać główne czasopismo akademii „Nova Acta physico-medica Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae Naturae Curiosorum” (za czasów Neesa wydano 47 tomów obejmujących 20 630 stron, 486 rozpraw oraz 1480 medziorytów i litografii). Dzięki zabiegom Neesa w 1853 roku akademii obok swego głównego organu zaczęła wydawać również czasopismo „Bonplandia: Zeitschrift für die gesammte Botanik”.

Nees czynił też starania, by poprzez przyjmowanie dużej liczby nowych członków uczynić z elitarnej do tej pory instytucji jedno z najprężniejszych i najliczniejszych towarzystw przyrodniczych nie tylko w Niemczech, ale i w Europie. Łącznie za jego prezury przyjęto do akademii 787 nowych członków i w chwili jego śmierci liczyła ona 493 członków. Byli wśród nich nie tylko uczeni tej miary, co Johann Wolfgang Goethe, Lorenz Oken, czy →Leopold von Buch, ale i wielu skromnych badaczy (zob. →Carl Traugott Beilschmied, →Carl Christian Beinert, →Ernst Luchs, →Heinrich Scholtz). Fakt, że sam Nees był botanikiem, zaważył na tym, że w jego czasach botanicy zdobyli w jego czasach miażdżącą przewagę w akademii, że szkoda dla uczonych reprezentujących inne dziedziny – nie wzięto w ogóle w rachubę uczonych tej miary, co Carl Friedrich Gauss, Pierre Simon de Laplace, Alessandro Volta, Johann Christian Pogendorff czy →Heinrich Steffens.

Nees był jednym z najwybitniejszych systematyków pierwszej połowy XIX wieku, który zasłynął całym szeregiem monografii pojedynczych roślin i całych grup systematycznych, a poza tym niezwykle płodnym autorem, który do roku 1836, według leksykonu K. G. Nowacka, opublikował 33 samodzielne dzieła, 22 oryginalne rozprawy we wspomnianym wyżej czasopiśmie „Nova Acta physico-medica”, 82 artykuły w różnych innych periodykach, 4 przedmowy do pism innych uczonych oraz 135 recenzji. Był członkiem 77 towarzystw naukowych, otrzymał wiele odznaczeń, a jego imieniem nazwano kilkaset gatunków roślin oraz rodzaje *Esenbeckia* Humboldt, Bonpland et Kunth (Rutaceae), *Neesia* Blume (Bombacaceae), *Neesenbeckia* Levyns (Cyperaceae), *Neesiochloa* Pilger (Gramineae) i *Neesiella* Sreemadhavan (Acanthaceae).

W botanice debiutował pracą poświęconą glonom, później zaś spośród roślin zarodnikowych badał też grzyby, mszaki i wątrobowce, a spośród roślin kwiatowych – astry, jeżyny i wawrzynowate. Spośród jego badań roślin egzotycznych największe znaczenie miały opracowania zarodnikowych roślin z Jawy i Brazylii oraz brazylijskich traw. Łącznie opisał blisko 7 tysięcy nowych gatunków roślin.

Esenbeckia pilocaroides Bonpland, Humboldt et Kunth

Już po jednym semestrze spędzonym w Erlangen Nees powołany został na stanowisko profesora w nowo utworzonym Uniwersytecie w Bonn. Powstało tu wiele z jego prac, z których część opublikował wspólnie ze swym młodszym bratem, Theodorem Friedrichem Ludwigiem. W roku 1830 na polecenie ministra Karla von Altensteina na jego miejsce przeniesiony został z Wrocławia (Breslau) →Ludolph Christian Treviranus, on sam zaś przeniesiony został do Wrocławia, gdzie przez kolejne 22 lata prowadził katedrę botaniki i kierował Ogrodem Botanicznym. Szczególną rolę w zbiorach ogrodu w czasach Neesa, z uwagi na jego zainteresowania, odgrywały astry. Poważnie wzbogaciło się też arboretum, w którym w roku 1843 było już ok. 1000 gatunków i odmian drzew i krzewów. Łącznie w roku 1843 uprawiano w ogrodzie ok. 10 tys. gatunków, wysyłając rocznie w ramach wymiany 6-8 tys. próbek nasion i 500-600 okazów żywych roślin do innych placówek. Ok. roku 1840 Nees założył bibliotekę Ogrodu Botanicznego.

Z biegiem lat coraz bardziej tracił jednak zainteresowanie botaniką na rzecz działalności politycznej i religijnej, od 1839 roku wykładał na uniwersytecie filozofię spekulatywną i politykę socjalną, został jednym z przywódców utworzonego przez Jana Rongego kościoła niemieckokatolickiego, pisał wiele na tematy religijne, a w roku 1846 założył Du-Verein, którego ideą było zniesienie różnic klasowych. Był też jednym z założycieli kasy chorych dla ubogiej ludności, która nazywała go „ojcem Neesem”, zaś w roku 1848 przyłączył się do ruchu robotniczego i udał jako poseł do berlińskiego Landtagu, skąd wydano go rok później.

Za swą działalność przyszło mu zapłacić wysoką cenę, gdyż w styczniu 1851 roku zawieszony został w czynnościach, a w czerwcu 1852 roku zwolniony z posady bez prawa do emerytury. Oficjalnym powodem był fakt, że od dłuższego czasu żył z kobietą w nieślubnym związku. Prośba Senatowi i profesorów Wydziału Filozoficznego o przywrócenie mu statusu profesora została przez króla odrzucona. Aby zdobyć środki na utrzymanie Nees musiał sprzedać swoją bibliotekę i zielnik liczący ok. 80 tysięcy arkuszy.

Władze pruskie domagały się też, grożąc nawet cofnięciem finansowego wsparcia, by Leopoldyńsko-Karolińska Akademia Przyrodników odwołała Neesa ze stanowiska prezesa, jednak ówczesny „dyrektor Efemerydów” Dietrich Georg Kieser w odpowiedzi na naciski ministra oświaty von Raamera odparł, że obyczajowa strona życia nie ma znaczenia w świecie nauki, gdzie liczy się wartość dorobku naukowego, zaś wszystkie moralne i polityczne winy Neesa są niczym wobec jego zasług dla Akademii. A były one niemałe również w ostatnich latach jego życia. Od odejścia z uniwersytetu zredagował Nees do swej śmierci kolejnych osiem tomów „Nova Acta”, powołał do życia wspomniane wyżej czasopismo „Bonplandia”, doprowadził do połączenia wysiłków akademii z wysiłkami Versammlung Deutscher Naturforscher und Ärzte i – rzecz w tych czasach niebywała – na rok przed swoją śmiercią przyjął w poczet członków akademii kobietę. Była to urodzona w Kołobrzegu Jeanne Marie Sophie Gayette-Georgens, nauczycielka, pisarka i współdyrektorka pierwszego austriackiego zakładu dla dzieci upośledzonych umysłowo.

W ostatnich latach swego życia Nees żyłby zapewne w skrajnym ubóstwie, gdyby nie założone w roku 1854 przez Kiesera, wsparte autorytetem Alexandra von Humboldta, Rudolfa Virchowa, Roberta Wilhelma Bunsena i Christiana Gottfrieda Ehrenberga „Verein von deutschen Mitgliedern der Kaiserlich Leopoldinisch-Carolinischen Akademie der Naturforscher zur Unterstützung des Präsidenten Nees von Esenbeck”. Gdy 16 marca 1858 roku zmarł we Wrocławiu, na jego pogrzeb przybyły liczne rzesze wrocławian.

Jego zbiory zielnikowe po sprzedaży uległy rozproszeniu, a większość okazów ze zbiorów berlińskich uległa zniszczeniu, jednak sporo jego arkuszy zachowało się w Hamburgu, Monachium, Cambridge, Paryżu, Strassburgu, Edynburgu, Genewie, Wiedniu, Sztokholmie, nieco mniej w wielu innych zbiorach, m.in. we Wrocławiu.

Ważniejsze publikacje: Die Algen des süßen Wassers, nach ihren Entwicklungsstufen dargestellt. Bamberg 1814; Ichneumonides adsciti, in genera et familias divisi. *Mag. Ges. Naturf. Freunde Berlin N. F.* 5-7, 1815-17; Das System der Pilze und Schwämme. 2 Bde. Würzburg 1816-17; Synopsis specierum generis Asterum herbarum, praemissis nonnullis de Asteribus in genere, eorum structura et evolutione naturali. Erlangae 1818; Über die bartmündigen Enzianarten (*Gentianae fauce barbata*). *Nova Acta Leop.* 9, 1818; Conspectus generum et familiarum Ichneumonidum. *Ibid.* [mit J. L. C. Gravenhorst]; Die Entwicklung der Pflanzensubstanz, physiologisch, chemisch und mathematisch dargestellt, mit combinatorisch Tafel aller möglicher Pflanzenstoffe und den Gesetzen ihrer stöchiometrisch Zusammenfassung. Erlangen 1819 [mit C. G. Bischof und H. A. Rothe]; Entwicklungsgeschichte des magnetischen Schlags und Traums, in Vorlesungen. Bonn 1820; Sylloge observationum botanicarum. W: *Horae physicae Berolinensis. Bonnae* 1820; *Plantarum canariensis, a Smithio in itinere suo delectarum, species quatuor novae, iconibus et adnotatibus L. a Buch de locis earum natalibus illustrata. Ibid.*; *Handbuch der Botanik.* 2 Bde. Nürnberg 1820-21; *Rubi Germanici descripti et figuris illustrati.* Bonn 1822 [mit A. Weihe]; *De Cinnamomo disputatio, qua hortum medicum Bonnae, filiciter instructum, rite inauguraturi, res ejus viris, sei herbaria studiosis, commendant.* Bonnae 1823 [mit F. Nees von Esenbeck]; *Goethea novum plantarum genus, a Seren. Principe Maximiliano Neovidensi ex itinere Brasiliensi relatum.* *Nova Acta Leop.* 11, 1823 [mit C. von Martius]; *Bryologia Germanica, oder Beschreibung der in Deutschland und in der Schweiz wachsenden Laubmoose.* Nürnberg 1823-31 [mit F. Hornschuch und J. Sturm]; *Giebt Tacitus einen historischen Beweis von vulkanischen Eruptionen am Niederrhein?* W: J. Noeggerath „Gebürge in Rheinland-Westphalen”, Bd. 3. Bonn 1824; *Mitteilungen aus der Geschichte und Dichtung der Neugriechen.* Coblenz 1825 [mit R. R. Pauls]; *De Fungis quibusdam Javanicis, a Zippelio in Java insula observatis nobisque transmissis.* *Mém. Soc. Linn. Paris* 4, 1827; *Agrostologia Brasiliensis, seu Descriptio Graminum, in imperio Brasiliae hucusque detectorum.* Stuttgart und Tübingen 1829; *Enumeratio plantarum cryptogamicarum Javae et Insularum adjacentium, quas a Blumio et Reinwardtio collectas describi edique curavit.* Wratislaviae 1830; *Beiträge zur Kenntniss der Restiaceen, mit Rücksicht auf Gattungen und Arten.* *Linnaea* 5, 1830; *Laurinae Indiae orientalis.* W: Wallich „*Plantae Asiaticae rariores*”. London. Vol. II, 1832; *Acanthaceae Indiae orientalis.* *Ibid.* Vol. III, 1832; *Hepaticae Hedwigii.* W: Martius „*Flora Brasiliensis*”. Vol. I. Stuttgart und Tübingen 1833; *Genera et species Asterearum, recensuit, descriptionibus et animadversionibus illustravit, synonyma emendavit.* Norimbergae 1833; *Solanaceae Indiae orientalis.* *Trans. Linn. Soc. London XVII*, 1833; *Erinnerungen aus dem Riesengebirgen.* 4Bde.

Berlin 1833-38 (Bd. 1: Naturgeschichte der europäischen Lebermoose, mit besonderer Beziehung auf Schlesien und die Oertlichkeiten des Riesengebirges); Hymenopterorum, Ichneumonibus affinium Monographiae, Genera Europaea et species illustrantes. II Vol. Stuttgart und Tübingen 1834; Einige neue Flechtenarten. *Linnaea* 9, 1834 [mit J. von Flotow]; Laurinarum Genera et Species. Berolini 1836; Flora von Warmbrunn. W: Wendt J. Die Thermen von Warmbrunn in schlesischen Riesengebirge. Breslau 1840; Florae Africae australioris illustranta monographia. Glogaviae 1841; Das System der speculativen Philosophie. Glogau 1841; Das Leben der Ehe in der vernünftigen Menschheit und ihr Verhältniss zum Staat und zur Kirche. Breslau 1845; Die demokratische Monarchie: ein Gesetzesvorschlag. Berlin 1848; Die Wahrheit des positiven Christenthums im Christkatholicismus. Wohlau 1848; Vergangenheit und Zukunft der Kaiserlichen Leopoldinisch-Carolinischen Akademie der Naturforscher. Breslau 1851; Die Allgemeine Formenlehre der Natur als Vorschule der Naturgeschichte. Breslau 1852; Die Offenbarung der Vernunft im Christenthum des Verstandes und ihre Verfolgung. Leipzig 1852; Die Kaiserl. Leopoldinisch-Carolinische Akademie der Naturforscher feiert Ihr zweihundertjähriges Jubiläum im Kreise der Versammlung der Naturforscher und Aerzte in Wiesbaden. Breslau 1852; Agrostographia Capensis. Halae 1853; Das Leben in der Religion. Rastenburg 1853; Der christliche Gottesdienst nach dem Bekenntniß der evangelischen Kirche: für nachdenkende und andächtige Glieder der Gemeinde. Kreuznach 1854.

Wybrane źródła: DSMBM 6, 1824, s. 322; Grumann-Handbuch, s. 34; Jahn I., NDB 19, 1999, s. 26-28; Kanz K. T., Bohley J., Engelhardt D. V., Die Leopoldina zwischen Französischer Revolution und innerer Reform: Die Präsidenschaften von Nees von Esenbeck, Kieser und Carus von 1818 bis 1869, w: 350 Jahre Leopoldina: Anspruch und Wirklichkeit, Halle 2002, s. 121-150; Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 73; Mularczyk-Historia, passim, biogram na s. 158-162; Nowack-Lexikon 1, 1836, s. 99-112; Nowak-Wójcik-Mularczyk, s. 276; Pater-Historia, s. 201-202; Parthier B., Die Leopoldina: Bestand und Wandel der ältesten deutschen Akademie, Halle 1994, s. 21, 26-31, 32-35; Pax-Pflanzenwelt, s. 19; Wiktor-Muzeum, s. 31; Winkler H., Schlesische Lebensbilder II, 1926, s. 203-208; Wójcik G., EW, s. 551; Wunschmann E., ADB 23, 1886, s. 368-376; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S 169/122; na il. 2: *Esenbeckia pilocarpoides*, za: Bonpland A., Humboldt A. v., Kunth C. S., Nova genera et species plantarum, vol. 7, Lutetiae Parisiorum 1825, tab. 655.

NEUMANN CASPAR

(1648-1715)

Autor rozprawy o sarańcy

Urodził się 14 września 1648 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie Martina Neumanna, kupca, a później poborcy podatkowego, i jego żony Anny Marii, z domu Vierling. Jego ojciec życzył sobie przed śmiercią, by syn został teologiem, jednak

opiekunowie oddali 12-letniego chłopca, zgodnie z jego własnym życzeniem, na naukę do apteki, a dopiero później zmienili zamiar i wysłali go do Gimnazjum św. Marii Magdaleny.

Gdy w roku 1667 Neumann wstępował na Uniwersytet w Jenie, pociągała go raczej medycyna, ale przez wzgląd na daną ojcu obietnicę rozpoczął studia teologiczne. Miał tu możliwość słuchania wykładów matematyka Weigla, teologa Musaeusa i orientalisty Frischmuta. W roku 1670 na podstawie napisanej pod wpływem Kartezjusza rozprawy „*Judicium discursu physico explicatum*”, którą zadedykował swoim dobroczyńcom, rajcom i senatorom wrocławskim, został magistrem i już wkrótce prowadził wykłady z retoryki i polityki. W roku 1673 został kaznodzieją i towarzyszem podróży młodego księcia Christiana von Altenburga, z którym objechał południowe Niemcy i Szwajcarię, a ponadto odwiedził Lyon, Grenoble, Savoyen i Mailand. W roku 1676 mianowany został nadwornym kaznodzieją domu von Altenburg, w związku z czym, po krótkim pobycie we Wrocławiu, przeniósł się do Tybingi.

Dwa lata później powrócił do Wrocławia, gdzie został diakonem, a w roku 1689 pastorem kościoła św. Marii Magdaleny. W roku 1697 został pastorem kościoła św. Elżbiety i wrocławskim inspektorem kościelnym. Poza tym był profesorem Gimnazjum Miejskiego, w którym uczył łaciny i prowadził wykłady z teologii. We Wrocławiu otaczała go tak wielka cześć, że dla upamiętnienia jego nominacji na pastora kościoła św. Elżbiety oraz jego śmierci wybito pamiątkowe monety. Jako kaznodzieja i mówca nie miał sobie równych wśród swych współczesnych, przez co zasłużył sobie na przydomek Chrysostomus Vratislaviensis, a jego kazania jeszcze przez wiele lat po jego śmierci uważano za godny naśladowania wzór. Dzięki swoim matematycznym i przyrodniczym zainteresowaniom zaprzyjaźnił się z wrocławskim lekarzem i uczyonym Gottfriedem Schultzem,

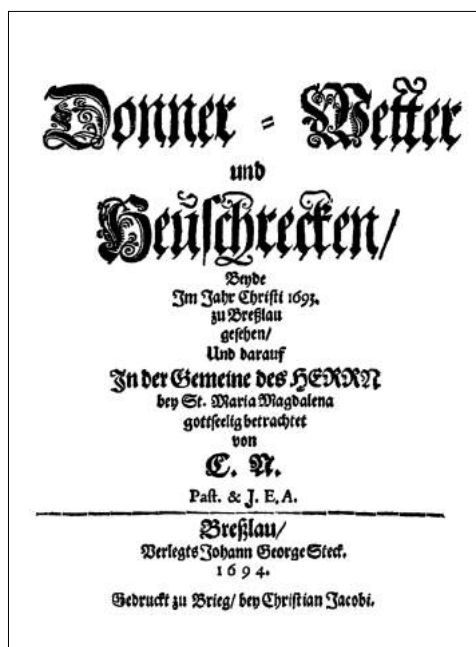
zaś jego studia nad Koranem przyniosły mu uznanie i przyjaźń wrocławskiego uczonego Andreasa Acolutha. Od roku 1690 korespondował z wybitnym filozofem Gottfriedem Leibnizem i londyńskim bibliotekarzem Henrym Justellem. Gdy w Berlinie powstała Królewska Akademia Nauk, Leibnitz jako jedną z pierwszych zgłosił jego kandydaturę do tej instytucji.

W dorobku pisarskim Neumanna znajduje się wiele rozpraw teologicznych i modlitewników. Przewodził rozległe studia nad Starym Testamentem, które znalazły wielu naśladowców, jednak z powodu osobliwych i fantastycznych hipotez, jakie wysuwał w swych obszernych dziełach o charakterze teologicznym i leksykograficznym, traciły stopniowo swoją aktualność, zwłaszcza wskutek rozwoju nowoży-

nicznych. W takim też duchu utrzymana była jego słynna, wydana w roku 1693 rozprawa o szarańczy – pladze, która w jego czasach budziła lęk i uważana była za zsyłaną przez Boga karę. Neumann uznał ją w swej rozprawie za zjawisko naturalne, stwierdzając, że „Bóg nie ma zwyczaju przysyłania ludziom wiadomości za pośrednictwem pospolitych stworzeń”. Zmarł 27 stycznia 1715 roku we Wrocławiu.

Ważniejsze publikacje: Botanica lugubris in folgender Leich-Abdankung: beim Begräbnis Joh. Arnold Friedrichs, Prof. der Medicin in Jena. Jena 1672; Kern aller Gebethe. Jena 1680; Des Noah Regenbogen Und der itzt Brennende Comet. Breslau 1681; Kern aller Gebets-Andachten, in Bitte, Gebet, Fürbitte und Dancksagung. Nürnberg 1686; Epistola ad amicum de nova hypothesi Etymologica Hebraea. Vratislaviae 1693; Heuschrecken, ein Heer des Herrn. Breslau 1693; Der redende Himmel oder Betrachtung eines schweren Donner-Wetters. Breslau 1693; Donner-Wetter und Henschrecken beyde im Jahr Christi 1693 zu Breslau gesehen. Breslau-Brieg 1694 (na il. strona tytułowa). Genesis Linguae sanctae veti testamenti. Vratislaviae 1696; Exodus Linguae sanctae veti testamenti sive Lexicon Etymologicorum. Vratislaviae 1697-1700; Clavis domus Heber, reserans janua ad significationem hieroglyphicam literaturae hebraicae perspicendam. Vratislaviae 1712.

Źródła: Graetzer J., Edmund Halley und Caspar Neumann: Ein Beitrag zur Geschichte der Bevölkerungs Statistik, Breslau 1883; Guhrauer G. E., Leben und Verdienste Caspar Neumann's nebst seinem ungedruckten Briefwechsel mit Leibnitz, Schles. Prov. Bl. N. F. 2, 1863, s. 7-17, 141-151, 202-210, 263-272; Harasimowicz J., EW, s. 552; Koch P., NDB 19, 1999, s. 156; Müller K., Schlesische Lebensbilder 3, Breslau 1928, s. 131-138 (portret); Pax-Kenntnis, s. 162; Peuker-Nachrichten, s. 83-85; Schimmelpfenig K. A., ADB 23, 1886, s. 532-535; Zedler-Lexikon 24, 1740, kol. 243.

nego językoznawstwa. O wiele trwalszy efekt przyniosły sporządzone przez niego w latach 1687-1691 tabele narodzin i zgonów w ewangelickich gminach Wrocławia, którym towarzyszył komentarz „Reflexiones über Leben und Tod bei denen in Breslau Gebornen und Gestorben”. Tabele te Leibnitz przekazał później angielskiemu astronomowi Edmundowi Halleyowi, który na ich podstawie obliczył przeciętną długość ludzkiego życia. Tym sposobem Neumann utorał drogę nowym ideom i został jednym z pionierów statystyki.

W swoich kazaniach chętnie odwoływał się do natury i w filozoficznym duchu objaśniał jej zjawiska, powołując się na najnowsze zdobycze nauk przyrod-

NEUMANN GUSTAV EDUARD (1798-1869)

Badacz flory Sudetów

Urodził się 2 sierpnia 1798 roku w Chojnowie (Haynau), w rodzinie kupca, który po śmierci żony przeniósł się z 8-letnim synem do Wrocławia (Breslau), gdzie otworzył kawiarnię przynoszącą w ciężkich latach po roku 1806 niezbyt wielki dochód. W latach 1811-14 Neumann uczęszczał do wrocławskiego Gimnazjum św. Macieja, zaś po maturze trafił do apteki swego wuja, Krebsa, w Twardogórze (Festenberg). Uczył się tu zawodu aptekarza, a jednocześnie wykonywał wszelkie możliwe prace domowe, z czyszczeniem butów, praniem ubrań i oporządzeniem koni włącznie. Wraz ze swym wujem przeniósł się następnie do „Adler-Apotheke” w północnej części wrocławskiego rynku, a po czterech i pół roku nauki, zdawszy egzamin na pomocnika aptekar-

skiego, wyjechał w roku 1818 do Berlina, gdzie znalazł zatrudnienie w „Salomo-Apotheke”.

Jego nowy pryncypał, dr Gottfried Flittner, członek wielu towarzystw naukowych, był dla niego wzorem wykształconego i sumiennie podchodzącego do swej pracy aptekarza. W wolnych chwilach uczęszczał Neumann w Berlinie na wykłady chemii prof. Turte i brał udział w posiedzeniach Towarzystwa Farmaceutycznego. Po roku powrócił na Śląsk i, wobec nieuchronności powołania do trzyletniej służby wojskowej, zgłosił się do armii na ochotnika. Z pomocą wujka jeszcze podczas służby wojskowej uzyskał uprawnienia defektariusza, po czym udał się do Berlina, gdzie przed komisją, w skład której wchodził m.in. →prof. Link, zdał egzamin i uzyskał „zgodę na prowadzenie apteki w dużym mieście”. Wobec braku pieniędzy dokument taki na niewiele się zdawał i Neumann musiał zadowolnić się otrzymaną w roku 1825 koncesją na otwarcie apteki w Radkowie (Wünschelburg) koło Nowej Rudy (Neurode).

Mając jedynie 100 pożyczonych talarów kupił dom i urządził w zadowalającym stopniu aptekę, a ponieważ skutecznie walczył nie tylko z trudnościami finansowymi, ale i z medycznym partactwem oraz szeroko rozpowszechnionymi przesądami, zdobył sobie szybko wśród mieszkańców Radkowa szacunek, przychylność i zaufanie. Powierzali mu oni różne funkcje i stanowiska, z których zatwierdzane kolejnymi wyborami stanowisko rajcy piastował do końca życia. Dzięki umiejętnemu planowaniu zajęć Neumann znajdował również czas na działalność naukową, w której pierwsze miejsce zajmowała botanika. W wolnych chwilach badał florę Gór Stołowych, Karkonoszy i Masywu Śnieżnika, szczególnie duży wkład wnosząc do znajomości drzew szpilkowych. Opisał m.in. nowy gatunek sosny – *Pinus uliginosa* (= *Pinus x rhaetica* Brügger) – z Torfowiska pod Zieleńcem (Über eine auf dem Seefeldern der Reinerz und einigen ähmlichen Gebirgsmooren der Königl. Oberförsterei Karlsberg in der Grafschaft Glatz vorkommende noch unbeschreibende Form der Gattung Pinus. *Übers. Arb. SGVK*, 1837). Dzięki jego doniesieniom poznano wiele nowych stanowisk różnych gatunków skalnic, turzyc, sosen i in. Ciekawym pomysłem Neumanna było założenie w Radkowie niewielkiego ogrodu botanicznego, w którym każdy zobaczyć mógł zebrane przez niego podczas częstych wypraw rośliny występujące w górskich obszarach Śląska. Ogród ten z czasem stał się znany nawet w kręgach rządowych, w związku z czym Neumann otrzymał z Berlina pismo z wyrazami uznania dla swej pracy. Ponieważ był coraz bardziej znaną postacią, do współpracy zaprosił go radca sanitarny, dr Welzel z Kłodzka (Glatz), który powierzył mu opracowanie

rozdziálu o florze i klimacie do swej książki o Duszniakach Zdroju (Reinerz) i ich okolicach (C. J. Welzel, *Die Molken-Brunnen- und Bade-Kur-Anstalt bei Reinerz in der Preussisch-schlesischen Grafschaft Glatz, Breslau 1841*), a na jego doniesienia powoływał się zarówno →Wimmer w „*Flora von Schlesien*”, jak i →Goeppert w pracy o kopalnych paprociach.

Piękny okres w życiu zamknął się, gdy niewielkie dochody, jakie przynosiła mu apteka, wskutek rozwoju prężnej konkurencji skurczyły się jeszcze bardziej. Obarczony rodziną podjął w roku 1840 dodatkową pracę jako ekspedytor pocztowy. Odtąd praca ta pochłaniała mu cały ten czas, który wcześniej mógł poświęcać na wycieczki i badania naukowe. W roku 1863 *Norddeutscher Apotheker-Verein*, do którego należał od roku 1844, uczciło 50-lecie jego pracy, nadając mu godność członka honorowego. Dwa lata później przekazał aptekę synowi, a sam, choć coraz bardziej dokuczały mu stany zapalne oczu, pracował nadal na poczcie. Rankiem 7 października 1869 roku również poszedł do pracy, potwierdził podpisem przyniesiony mu ponowny wybór na stanowisko rajcy i, nieoczekiwanie dla wszystkich, zmarł na atak serca. Po śmierci do zbioru rękopisów Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej trafiła jego nie opublikowana praca „*Flora von Reinerz, vom pflanzengeographischen Standpunkte betrachtet*”.

Źródła: Oelsner T., *Jber. SGVK*, 1870, s. 328-331; Oelsner T., *Schles. Prov. Bl. N. F.* 9, 1870, s. 233-235.

NEUMANN JOHANN GOTTFRIED

(1755-1833)

Badacz śląskiej przyrody

Urodził się 25 lipca 1755 roku w Zgorzelcu (Görlitz), jako drugi syn ubogiego murarza. Bardzo wczesnie straciwszy ojca i starszego brata, wychowywał się pod opieką matki i kuzyna Menzla, zgorzeleckiego listonosza. Dzięki ich opiece mógł w rodzinnym mieście ukończyć zarówno szkołę ludową, jak i gimnazjum, w którym do jego nauczycieli należeli Hortschansky, Petri, Grosser, Neumann i Baumeister. Lekcje rysunku architektonicznego rozbudziły w nim w tym czasie zamiłowanie do matematyki, w której duże postępy poczynił pod okiem rektora Holzhammera.

W roku 1775 Neumann stracił również matkę i odtąd podwójną opieką otaczał go kuzyn Menzel, dzięki któremu mógł w roku 1776 rozpocząć studia na Uniwersytecie w Lipsku. Chociaż słuchał przede wszystkim teologicznych wykładów Thalemana, Könera, Morusa, Burschera i Hempla, studiował też historię naturalną u →Leskego, fizykę eksperymen-

talną u Ludwiga, historię u Böhmeo i Wendta oraz filozofię, estetykę i fizjologię u Platnera. Jego szczególnymi dobroczyńcami okazali się w Lipsku doktor Ludwig i doktor Gehler. Zarówno ich pomoc, jak i stypendium, które otrzymał dzięki staraniom diakona Hedluffa ze Zgorzelca, oraz wsparcie ze strony kuzyrna Menzla umożliwiły mu naukę przez cztery lata.

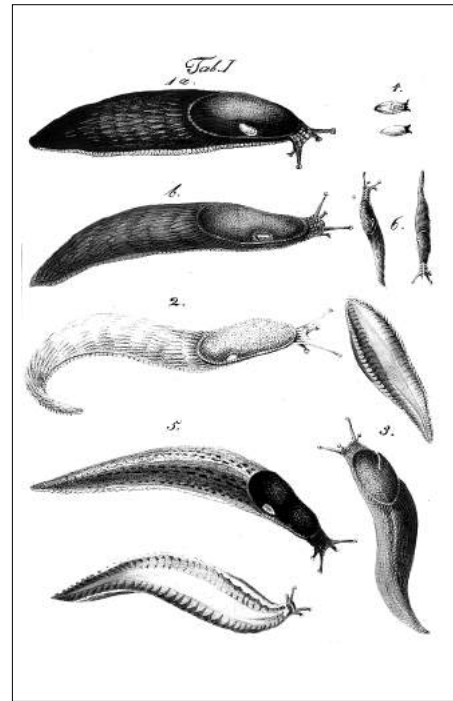
W roku 1780 Neumann dzięki listowi polecającemu diakona Hedluffa został w Skarbkowie (Röhrsdorf) koło Mirska (Friedeberg) nauczycielem jedynej córki kupca Kittelmana, z którą przyjaźnił się do końca swego życia. W roku 1783 przyjęty został w poczet członków Królewskiego Saksońsko-Górnołużyckiego Towarzystwa Naukowego, co wiązało się z koniecznością założenia własnej kolekcji botanicznej i mineralogicznej. Neumann zaczął ją gromadzić początkowo sam, później zaś otrzymał wsparcie ze strony swego przyszłego szwagra, pastora → Weigla z Lesczyczyńca (Haselbach) oraz ze strony górnika Wahrendorfa z Mirska. W roku 1789 jako nauczyciel i towarzysz młodego członka rodu von Gersdorf wyjechał do Zgorzelca, gdzie był również gimnazjalnym i prywatnym nauczycielem matematyki. Gdy jego wychowanek wyjechał na studia, pracował jeszcze przez pół roku w domu sędziego miejskiego Modracha, potem zaś przyjął propozycję objęcia stanowiska rektora w szkole w Lwówku (Löwenberg), w której rozpoczął zajęcia 11 października 1791 roku.

W nowym miejscu pracy stawiano mu dużo wymagań i wiele po nim oczekiwano, jednak dopisywały mu siły i zdrowie, a umiejętności, wiedza i zamiłowanie do pracy z dziećmi i młodzieżą pomagały mu rzetelnie wywiązywać się ze wszystkich obowiązków. Władze miejskie Lwówka szczególnie ceniły zapał, jaki wkładał w systematyczne powiększanie szkolnego zbioru pomocy naukowych. Przy tym wszystkim Neumann nie przestawał troszczyć się o swoje prywatne zbiory przyrodnicze, które zwłaszcza od strony ornitologicznej były nadzwyczaj kompletne. Pisywał też artykuły i recenzje do śląskich i lużyckich gazet i czasopism, a ponadto nieprzerwanie wzbogacał swą prywatną bibliotekę w wybrane dzieła o treści przyrodniczej. W roku 1792 ożenił się z Konkordią Ernestyną Jung, z którą przeżył 23 lata w szczęśliwym związku, choć nie było im dane zaznać radości ojcostwa i macierzyństwa, gdyż jedyna ich córeczka zmarła w kilka tygodni po swych narodzinach.

Dobry okres w życiu Neumanna nastąpił w roku 1810, gdy przekazał prorektorowi Paulowi nauczanie w młodszych klasach, a sam objął nauczanie w klasach starszych. Radość tych lat zamilła w roku 1815 śmierć żony, z którą bardzo długo nie mógł się pogodzić. Coraz więcej czasu zaczął wówczas spędzać przy biurku, by szukać pociechy w nauce i twórczej pracy. Dzięki tej pracy i obszernej korespondencji

nawiązał wiele kontaktów i w roku 1820 został członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, w roku 1825 – członkiem Głogowskiego Towarzystwa Historycznego, a w roku 1827 – członkiem honorowym Towarzystwa Przyrodniczego w Zgorzelcu.

Tymczasem jednak z powodu dolegliwości astmatycznych coraz trudniej było mu pracować i w końcu, nie bez rozterki, po 36 latach pracy postanowił rozstać się z tak bliską jego sercu szkołą. Otrzymał w grudniu 1827 zgodę ze strony władz, w styczniu następnego roku odszedł ze szkoły i przeniósł się do Gryfowa (Greiffenberg). O wyborze tego miejsca

Tablica I z Naturgeschichte der Schlesisch-Lausitzischen Land- und Wasser-Mollusken Neumanna

zdecydował w dużej mierze fakt, że mieszkała tam wspomniana wyżej córka kupca Kittelmana, jego pierwsza uczennica i wieloletnia przyjaciółka. Urządźwszy się wygodnie w nowym miejscu rozpoczął opracowywanie gromadzonych od lat materiałów, a jednocześnie, chcąc jak najlepiej wykorzystać pozostałe mu jeszcze lata, udzielał prywatnych lekcji historii naturalnej i fizyki.

Choć jeszcze w zimie 1830 dość szybko przyszedł do siebie po niebezpiecznym upadku, wskutek którego zwichnął sobie ramię i poranił twarz, coraz bardziej dokuczająca mu astma oraz hemoroidy. Umysł jednak miał przy tym jasny, dopisywała mu pamięć i, mając już prawie 80 lat, nie potrzebował okularów, wobec czego, ukrywając przed przyjaciółmi praw-

dziwy stan swego zdrowia, pracował nadal niestrudzenie. Ukończywszy w roku 1833 pracę o słaśkich i lużyckich męczakach, zaczął pisać dzieło o skamieniałościach. 28 października 1833 roku po pożegnaniu przyjaciół, którzy przyszli do niego z wizytą, poczuł się niedobrze i wcześniej położył się do łóżka. Nim zdołał do niego dotrzeć lekarz, stracił przytomność i zmarł tuż po północy. Zgodnie z jego ostatnią wolą jego ciało zostało przewiezione do Lwówka, gdzie pogrzebano je obok ciała jego żony.

Ważniejsze publikacje: Kleine mineralogische Wanderungen. *Lit. Beil. Schles. Prov. Bl.* 27, 1798; Die Säugetiere, ein unterhaltendes Bilderbuch für wissbegierige Jugend. Glogau 1800; Wetterschlag in Plagwitz. *Schles. Prov. Bl.* 34, 1801; Galvanismus. *Ibid.* 36, 1802; Über Torfgräbereien und Kohlenbau im Löwenberg-Bunzlauschen Kreise. *Gebirgsblätter*, 1805; Arracacha. *Schles. Prov. Bl.* 43, 1806; Flinsberger Brunnen. *Ibid.* 44, 1807; Kriegergebnisse in und bei Löwenberg im Jahre 1813. *Ibid.* 58, 59, 1813; Der Fichtenspinner. *Ibid.* 62, 1815; Die Wander-Ratte. *Gebirgsblätter*, 1818; Im Basalt von Sirwitz bei Löwenberg findet sich Chabasit. *Übers. Arb. SGVK*, 1824; Der angeblich in den Neulander Gypsbrüchen aufgefunden Alabaster ist nur dichter Gyps. *Bull. Naturwiss. Sect. SGVK* 7, 1825; Einsendung von ausgewaschenem angeblich Goldhaltigen Sande aus der Höfeler Zeche bei Löwenberg. *Ibid.* 8, 1825; Systematisches Verzeichniss der bisher entdeckten Lausitzer Vögel. *Lausitzes Magazin* 5, 1826; Über die Gewitter-Verheerungen in der Löwenberger Gegend am 12. Juni. *Bull. Naturwiss. Sect. SGVK* 7, 1827; Bernstein, gefunden im Torfe zu Bellmannsdorf bei Görlitz. *Ibid.* 4, 1828; Allgemeine Übersicht der Lausitzschen Haus-, Land- und Wasservögel. Görlitz 1828; Naturgeschichte der Schlesisch-Lausitzschen Amphibien. *Lausitzes Magazin* 9, 1831; Naturgeschichte der Schlesisch-Lausitzschen Land- und Wasser-Mollusken. *Ibid.* 10-11, 1832-33 [Tab. 1 na il.].

Źródła: Anonim, *Schles. Prov. Bl.* 100, 1835, s. 211-220; Gebhardt-Ornithologen, s. 259-260; Pax-Tierwelt, s. 10, 21.

NITSCHKE THEODOR RUDOLF JOSEPH

(1834-1883)

Badacz roślin owadożernych, profesor botaniki w Münster

Urodził się 3 kwietnia 1834 roku we Wrocławiu (Breslau). Po ukończeniu nauki w gimnazjum studiował na Uniwersytecie Wrocławskim teologię, filozofię oraz nauki przyrodnicze, m.in. pod kierunkiem →Körbera. Stopień doktora filozofii uzyskał 28 sierpnia 1858 roku na podstawie pracy „Commentatio anatomico-physiologica de Droserae rotundifoliae irritabilitate”. Tą właśnie pracą, jak i szeregiem artykułów zamieszczonych w „Botanische Zeitung” wniósł istotny wkład w rozstrzygnięcie tych samych zagadnień, jakim w roku 1875 poświęcił swoje dzieło

o roślinach owadożernych Karol Darwin, który zresztą w wielu miejscach przytaczał prace Nitschkego.

W roku 1860 Nitschke wyjechał do Westfalii, gdzie habilitował się w zakresie botaniki na Uniwersytecie w Münster. Pragnął zająć się zagadnieniami morfologiczno-systematycznymi, jednak trudne położenie finansowe, w jakim znajdował się jako nieopłacany docent prywatny, zmusiło go do objęcia re-

dakcji czasopisma „Natur und Offenbarung” i pisywania artykułów popularno-naukowych. Długie lata życia w niedostatku poważnie odbiły się na jego zdrowiu i siłach twórczych. Okolicznościom tym przypisuje się fakt, że nie zostało ukończone jego najbardziej znane dzieło „Pyrenomycetes germanici” – z planowanych dziesięciu części ukończył i wydał tylko dwie.

Dopiero w roku 1867 Nitschke został profesorem nadzwyczajnym botaniki i dyrektorem Ogródu Botanicznego Uniwersytetu w Münster, a w roku 1875 – profesorem zwyczajnym. Rozbudowany i uporządkowany przez niego Ogród Botaniczny w Münster zyskał w czasach jego zarządu wspaniałą palmarnię. Będąc uczniem →Goepperta, →Körbera i →Cohna, Nitschke sam był wyśmienitym, cenionym nauczycielem akademickim. Ceniona była również jego działalność praktyczna w założonych przez niego Münstersche Gartenbau-Verein zur Förderung der praktischen Pflanzenkunde oraz Verschönerungs-Verein für die Stadt Münster.

Od początku swego pobytu w Westfalii Nitschke zabiegał o utworzenie tam instytucji wzorowanej na Śląskim Towarzystwie Kultury Ojczyzny. Dzięki wsparciu ze strony nadprezydenta Kühlewettera w roku 1872 udało mu się założyć Westfälische Provinzial-Verein für Wissenschaft und Kunst, które w krótkim czasie stało się prężnie działającym towarzystwem.

Niezwykłe aktywne życie szybko wyczerpało jego nadwątlone przez długie lata przeżyte w niedostatku

siły. Zmarł 30 sierpnia 1883 roku w Münster, mając zaledwie 59 lat. Jego nazwisko upamiętnia m.in. *Acalypha nitschkeana* Pax et K. Hoffmann z rodziny wilczomleczowatych i porost *Nesolechia nitschkei* Körber. Jego zbiory zielnikowe znajdują się dziś w Berlinie, Münster, Helsinkach, Ottawie i Michigan.

Ważniejsze publikacje: Über die hybriden Arten der Gattung *Rosa*. *Jber. SGVK* 34, 1857; Untersuchungen über das Genus *Lappa* Tourn. *Ibid.* 35, 1858; Über die Gattung *Hieracium*, mit besonderer Rücksicht auf die schlesischen Formen derselben. *Ibid.*; Wachstumsverhältnisse des rundblättrigen Sonnentaus. *Bot. Zeitung* 18, 1860; Über die Reizbarkeit der Blätter von *Drosera rotundifolia*. *Ibid.*; Torf, Braunkohle und Steinkohle. *Natur und Offenbarung*, 1860-62; Morphologie des Blattes von *Drosera rotundifolia*. *Bot. Zeitung* 19, 1861; Anatomie des Sonnentablattes (*Drosera rotundifolia* L.). *Ibid.*; Die Sinnpflanzen. *Natur und Offenbarung*, 1861; Über Förderung und Verbrauch von Steinkohlen. *Ibid.*, 1863; Die Volvocineen, oder über die Grenze zwischen Tier- und Pflanzenreich. *Ibid.*; Die Moose. *Ibid.*, 1864; Pyrenomycetes germanici, die Kernpilze Deutschlands. 1. und 2. Heft. Breslau 1867-70.

Źródła: Darwin Ch., *Insectivorous plants*, London 1875, s. 1, 5, 7-9, 13, 16, 230, 231, 233, 244, 322; Grumann-Handbuch, s. 35; Landois H., *Jber. Westf. Prov. Ver. Wiss. Kunst* 12, 1884, s. XXXV-XXXIX (portret); Pax-Pflanzenwelt, s. 12; Ratzmann E., *Nachrichten von dem Leben und den Schriften Münsterländischer Schriftsteller*, Münster 1866, s. 239-240; Wunschmann E., *ADB* 23, 1886, s. 707-709.

OBORNY ADOLF

(1840-1924)

„Ojciec Oborny”

Przyszedł na świat 17 czerwca 1840 roku w leśniczówce Svatá koło Ždanic (Ždánice, Steinitz), w rodzinie Johanna Obornego, leśniczego w służbie księcia Liechtensteina. Przez rok uczył się w czeskiej szkole ludowej w Buczowicach, potem zaś, gdy ojciec został przeniesiony do pracy w innej miejscowości, do niemieckiej szkoły ludowej w Brannej. Po ukończeniu szkoły ludowej kontynuował naukę w szkołach realnych w Ołomuńcu, Szumperku i Brnie. Gdy w roku 1861 ukończył Szkołę Realną w Brnie, zmarł mu ojciec i tylko dzięki niewielkim dochodom z udzielanych korepetycji mógł myśleć o dalszej nauce. Idąc w ślady ojca, wybrał leśnictwo, które studiował w Wyższej Szkole Technicznej w Brnie. W trakcie studiów zainteresował się geologią i opublikował kilka prac z tej dziedziny, które spotkały się z uznaniem → Kolenatiego, Makowsky'ego i Meliona.

Ukończywszy studia Oborny starał się znaleźć jakąś posadę w leśnictwie, gdy jednak nie udało mu się znaleźć żadnego odpowiedniego stanowiska, przyjął posadę guwernera u Nemečkiego, właściciela brneńskiej wytwórni fortepianów, a jednocześnie jako wolontariusz prowadził lekcje rysunków w Wyższej Szkole Realnej w Brnie. Podczas wycieczek, na które wyruszał z dziećmi Nemečkiego, z wolna stał się z geologą botanikiem. W roku 1866 rozpoczął pracę jako nauczyciel pomocniczy w Państwowej Szkole Realnej w Brnie, gdy zaś w roku 1870 zdał w Wiedniu egzamin nauczycielski z historii naturalnej i matematyki, rozpoczął pracę w Głównej Szkole Realnej w Znojmie, gdzie od roku 1888 pełnił również obowiązki okręgowego inspektora szkolnego.

Na lata pracy Obornego w Znojmie przypada większość jego prac botanicznych, dzięki którym zdobył sobie sławę jednego z najwybitniejszych znawców flory Moraw i austriackiego Śląska. Prace te zapewniły mu jedno z czołowych miejsc wśród botaników austriackich XIX wieku. Jednym z głównych obiektów jego zainteresowania były jastrzębce, ale zajmował się też badaniem krytycznych gatunków róży, jeżyny, przytulii, kostrzewy, mięty, wierzbowki i in., a także – o czym świadczy jego rękopis „Moose und Flechten des Thayatales” – badaniem mszaków i porostów. Dość wcześnie przyjęty został w poczet członków Niemieckiego Towarzystwa Botanicznego, w którym od roku 1885 pełnił obowiązki referenta na obszar Moraw. Profesor Čelakovsky wielokrotnie proponował władzom Czeskiego Uniwersytetu w Pradze powierzenie mu katedry botaniki, jednak jednym z głównych powodów odrzucenia tych wniosków była niemiecka narodowość Obor-

nego. Podobnie skończyły się starania profesorów Niessla i Makowsky'ego, którzy chcieli uzyskać dla niego katedrę w Wyższej Szkole Technicznej w Brnie.

W roku 1898 Oborny został dyrektorem Głównej Szkoły Realnej w Lipniku, gdzie pracował aż do przejścia w stan spoczynku w roku 1907. Jesień życia przyniosła mu dowody uznania dla jego dorobku i zasług, wśród których było m.in. honorowe obywatelstwo Lipnika i honorowe członkostwo w Towarzystwie Zoologiczno-Botanicznym w Wiedniu. Przez młodsze pokolenie morawskich i śląskich botaników, którzy uważali go za wielki autorytet, był nazywany powszechnie „Ojcem Obornym”.

Po przejściu na emeryturę Oborny wrócił do Znojma. Ciężko doświadczyły go lata I wojny światowej – zginął jego najstarszy syn i zmarła jego żona – jednak do ostatniego dnia życia zachował zdrowie i siły. Jeszcze w latach 1922 i 1923 wędrował z młodszym synem i wnuczką po Alpach, zbierając mchy i porosty. Zmarł w Znojmie 27 kwietnia 1924 roku. Śmierć zaskoczyła go podczas lektury gazety. Jego nazwisko upamiętnia w nomenklaturze botanicznej *Hieracium obornyanum* Naegeli et Peter. Jego zbiory zielnikowe zachowały się m.in. w zielniku Katedry Botaniki Uniwersytetu w Brnie.

Ważniejsze publikacje: Skizzen und Beiträgen zu den geognostischen und mineralogischen Verhältnissen des mährischen Gesenkes. *Verh. Naturf. Ver. Brünn* 3, 1864; Über einige Gipsvorkommnisse Mährens und speciell des von Koberitz nächst Austerlitz. *Ibid.* 5, 1866; Die geognostische Verhältnisse von Namiest. *Ibid.* 7, 1868; Verzeichnis der in der Umgebung von Znaim gesammelten und beobachteten Pflanzen. Programm der Ober-Realschule Znaim, 1872-74; Zur Flora von Mähren. *Österr. Bot. Zeitschr.* 26, 1876; Die Flora des Znaimer Kreises. *Verh. Naturf. Ver. Brünn* 17, 1879; Flora von Mähren und Österr.-Schlesien enthaltend die wildwachsenden, verwilderten und häufig angebauten Gefäßpflanzen. *Ibid.* 21-24, 1883-86; Mähren. In: Bericht der Kommission für die Flora von Deutschland. *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 3-6, 8, 10, 1885-92; Flora von Mähren und Österr.-Schlesien enthaltend die wildwachsenden, verwilderten und häufig angebauten Gefäßpflanzen. 2 Bde. Brünn und Prag 1886; Zur Flora von Schlesien. *Österr. Bot. Zeitschr.* 39, 1889; Berichte über die floristische Durchforschung von Österreich-Ungarn: Mähren. *Ibid.* 40-41, 1890-91; Hieracium. W: K. Fritsch, A. Kerner. Schedae ad floram excicatam Austro-Hungaricam 8-9, 1899-1902; Beiträge zur Kenntnis der Gattung *Potentilla* aus Mähren und Österr.-Schlesien. *Jahresbericht der Deutschen Landes-Oberrealschule in Leipnik* 1, 1900; Beiträge zur Hieracienflora des oberen Murfalles in Steiermark und Salzburg. *Österr. Bot. Zeitschr.* 52, 54, 1902-04; Die Hieracien aus Mähren und Österr.-Schlesien (I. Untergattung *Pilosella* Fries). *Verh. Naturf. Ver. Brünn* 43-44, 1905-06; Über einige Pflanzenfunde aus Mähren und Österr.-Schlesien. *Ibid.* 50, 1911.

Źródła: Hruby J., *Verh. Naturf. Ver. Brünn* 59, 1924, s. XXVII-XXX; Musil R., *Moravská geologie* III, Universitas,

Č. 4, 2001, s. 15; Riedl H., ÖBL 7, Lief. 33, 1977, s. 200; Vacek-Bureš, s. 10.

OEYNHAUSEN CARL AUGUST LUDWIK VON

(1795-1865)

Autor pierwszego geologicznego opisu Górnego Śląska

Urodził się wraz ze swym bratem-bliźniakiem, Friedlichem, 4 lutego 1795 roku w ojcowskich dobrach Grevensburg koło Steinheim w Westfalii. Już we wczesnej młodości obaj bracia chętnie zwiedzali kopalnie w okręgu mansfeldzkim oraz w górach Harzu i postanowili zająć się górnictwem. Po ukończeniu liceum w Mannheim i gimnazjum w Stuttgarcie trafili w roku 1811 do Eisleben, gdzie odbyli roczną praktykę górnictwem. W roku 1812 zdali egzaminy dla elewów górnictwem i w Getyndze zaczęli studiować nauki matematyczno-przyrodnicze pod kierunkiem Hausmanna, Blumenbacha, Stromeiera i Gaussa.

Celem dalszego kształcenia Carl w roku 1816 wysłany został do Wyższego Urzędu Górniczego w Brzegu (Brieg), skąd skierowany został na praktykę w Urzędzie Górniczym w Wałbrzychu (Waldenburg), później zaś, w roku 1817, w Tarnowskich Górach (Tarnowitz), gdzie jego nauczycielem i przyjacielem został ówczesny górnistrz Heinrich Heintzmann. Oeynhausen starał się zrobić w okręgu górnośląskim jak najlepszy użytek ze swej wiedzy, w związku z czym zwiedził kopalnie rud i węgla na Górnym Śląsku, kopalnie węgla w Zagłębiu Dąbrowskim i Galicji oraz kopalnię soli w Wieliczce, a następnie poprowadził badania geologiczne w okolicach Raciborza (Ratibor) i wykonał plan kopalni „Król” koło Chorzowa. Prace te spotkały się z tak dużym uznaniem, że już w listopadzie 1817 roku mianowany został referendarzem Wyższego Urzędu Górniczego.

Na tym stanowisku badał efektywność środków transportu w kopalniach, zwracając uwagę na możliwość zwiększenia dochodowości kopalń przez wprowadzanie nowych rozwiązań technicznych. Prowadził ponadto barometryczne pomiary wysokości w różnych miejscach na Górnym Śląsku i regularne terenowe badania geognostyczne, dzięki którym w roku 1819 ukończył pracę nad mapą Górnego Śląska i obszarów przygranicznych, a w roku 1822, za namową Hausmanna i Schlotheima, opublikował „Zarys geognostycznego opisu Górnego Śląska”.

W pracy tej dla wypiętrzonego ciągu wychodni karbonu między Zabrzem i Mysłowicami po raz pierwszy użył określenia „siodło główne” (Hauptsattel), a ponadto wprowadził pojęcie „górotworu piaskowca węglowego Górnego Śląska” (Kohlensandstein Gebirge Oberschlesiens), które było odpowiednikiem dzisiejszego pojęcia „karbonu produktywnego”, wyróżnił wiele innych, nowych jednostek stratygraficznych (m.in. cieszyńskie łupki i wapienie) i poprawnie określił wiek górnośląskiej formacji węglonośnej, jako co najmniej równy lub starszy od czerwonego spągowca. Warto też dodać, że w „Zarysie...”, wydanym w tym samym roku, w którym angielski lekarz i przyrodnik Gideon Mantell znalazł pierwsze szczątki iguanodona, zamieszczona została najstarsza wzmianka o kościach występujących w wapieniach w Chorzowie, Łagiewnikach, Tarnowicach i Opatowicach. Ponieważ nie wiedziano wówczas jeszcze niczego o gadach żyjących w odległych epokach, Oeynhausen, kierując się wskazówkami Ernsta Friedricha von Schlotheima, uznał te kości za szczątki fok i wielorybów. Do problematyki geologicznej Górnego Śląska powrócił w wydanej w roku 1824 pracy porównującej górnośląskie złoża rud ze złożami w innych obszarach Niemiec.

Po zdaniu państwowego egzaminu w Wrocławiu (Breslau) w roku 1820 zatrudniony został w Wyższym Urzędzie Górniczym w Bochum. Kolejne lata spędził m.in. na naukowych podróżach z Dechenem, później zaś, awansowany na starostę górniczego, przeniósł się do pracy w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Po podróży po Anglii i Szkocji w latach 1826-27 pracował jako nadradca górniczy w Bonn, Dortmundzie i Halle. Nadzorował w tym czasie szereg prac wiertniczych, których celem było poszukiwanie złóż soli, i udoskonalili tradycyjny świder wiertniczy konstruując tzw. nożyce Oeynhausena. Dzięki nim wiercenie koło Rehme osiągnęło rekordową na owe czasy głębokość 2220 stóp. Nawiercone przy tej okazji gorące wody solankowe dały początek uzdrowisku, któremu nadano nazwę „Bad Oeynhausen”. W roku 1841 Oeynhausen mianowany został tajnym radcą górniczym i radcą Ministerstwa Finansów w Berlinie.

Swoje związki z śląskim górnictwem odnowił w roku 1847, gdy jako naczelnik górniczy i dyrektor

Wyższego Urzędu Górniczego w Brzegu stanął na jego czele i rok później, dzięki swemu opanowaniu i roztropności, zapobiegł gwałtownym wydarzeniom w podległych mu kopalniach. Na Dolnym Śląsku prowadził badania trzeciorzędowej flory z Kątów Wrocławskich (Kanth), zaś w roku 1850 kierował przeprowadzką Wyższego Urzędu Górniczego z Brzegu do Wrocławia (Breslau). Od roku 1852 zaczął chorować na astmę, jednak nie zrzekł się swego stanowiska, a w roku 1855 przeniesiony został na podobne stanowisko do Dortmundu. W roku 1864 odznaczony Orderem Czerwonego Orła II Kl. z Liściem Dębu przeszedł w stan spoczynku. Zmarł 1 lutego 1865 roku. Pochowany został na cmentarzu w Grevenburgu.

Ważniejsze publikacje: Über den Effekt der Wagen auf Schienenwegen bei der Grubenförderung. *Arch. f. Berg. Hütten.* 4, 1821; Versuch einer geognostischer Beschreibung von Oberschlesien und der nächst angrenzenden Gegenden von Polen, Galizien und Österreich Schlesien. Essen 1822; Galmei-, Eisenstein- und Bleiglanzformationen in der Gegend von Aachen mit Bezug auf ähnliche Bildungen in Westfalen und Oberschlesien. W: Noeggerath J. Das Gebirge in Rheinland-Westphalen 3. Bonn 1824; Geognostische Umriss der Rheinländer zwischen Basel und Mainz mit besonderer Berücksicht auf das Vorkommen des Steinsalzes. 2 Bde. Essen 1825 [mit H. v. Dechen und La Roche]; Bemerkungen auf einer mineralogischen Reise durch Vor- und Neu-Pommern. *Arch. f. Berg. Hütten.* 14, 1827; Über Schienenwege in England : Bemerkungen gesammelt auf einer Reise in den Jahren 1826 und 1827. Berlin 1829 [mit H. v. Dechen]; Granit von Flinsberg mit Einschlüssen von Saphirquarz. *Sitz. Ber. Ges. Naturf. Freunde.* 1843; Geognostisch-orographische Karte der Umgebung des Laacher See's. Berlin 1847; Über die Produktion des schlesisches Bergbaues während des Jahres 1851. *Jber. SGVK* 29, 1852; Über die Tertiärflora von Canth. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 4, 1853.

Źródła: Ciesliński S., SS, s. 86; Gümbel W. v., ADB 25, 1887, s. 31-33; Kroker W., NDB 19, s. 1999, s. 478-479; Meyer H., Zur Fauna der Vorwelt II, Frankfurt 1847-55, s. 113; Perlick-Bergleute, s. 95-96, 252-253; Perlick A., Biographische Studien zur schlesischen Heimatforschung, Dortmund 1962, s. 164-166; Rzymelka-Dzieje, s. 96-112; portret z: Glück auf 28, 1892, s. 568.

OTTO ADOLF WILHELM

(1786-1845)

Wybitny anatom i przyrodnik

Urodził się 3 sierpnia 1786 roku w Greifswaldzie w Meklemburgii, w rodzinie profesora Bernharda Christiana Otto. W dzieciństwie przeniósł się do Frankfurtu nad Odrą, gdzie jego ojciec mianowany został profesorem Viadriny. Początkowo pobierał prywatne lekcje, później uczęszczał do gimnazjum, a następnie studiował medycynę we Frankfurcie nad Odrą i w Greifswaldzie. W roku 1808 na podstawie

dysertacji „Monstrorum trium cerebri atque cranio destitutorum anathomica et physiologica disquisitio” otrzymał stopień doktora medycyny i chirurgii, rok później uzyskał aprobatę jako lekarz i położnik oraz związane z tym upoważnienie do prowadzenia praktyki lekarskiej. Jednocześnie został asystentem prof. Berendsa w klinice medycznej.

Po oparciu na pracy „Monstrorum sex humanorum anathomica et physiologica disquisitio” habilitację otrzymał w roku 1811 we Frankfurcie nad Odrą nominację na profesora nadzwyczajnego i w tym charakterze, po powrocie z podróży po Niemczech, Holandii i Francji, gdzie studiował anatomie porównawczą pod kierunkiem słynnego Georgesa Cuviera,

przeniesiony został wraz z całą frankfurcką uczelnią do Wrocławia (Breslau). W roku 1813 mianowany został profesorem zwyczajnym, w roku 1821 równocześnie radcą medycznym i członkiem Śląskiego Kolegium Medycznego, zaś w roku 1836 otrzymał tytuł tajnego radcy medycznego. Wśród wielu z ważnych zadań, jakimi go obarczono, było m.in. zadanie zabalsamowania ciała zmarłego w roku 1819 w Krobiewowicach (Kriebowitz) feldmarszałka Gebharda Leberechta Blüchera.

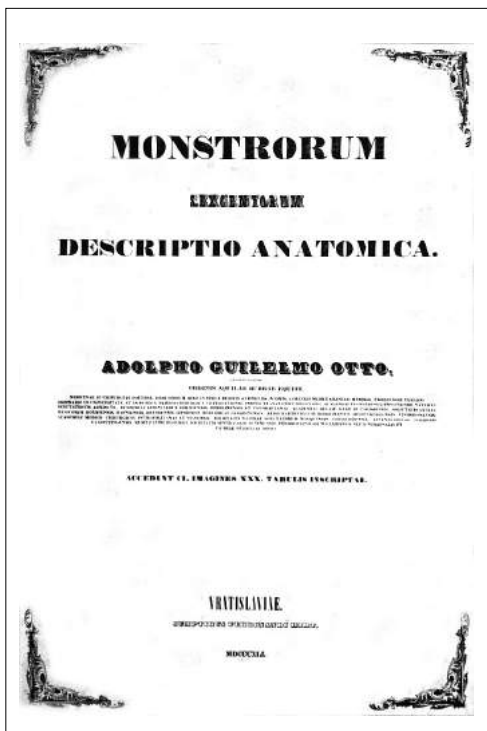
W swojej działalności naukowej i dydaktycznej poświęcał się przede wszystkim anatomii i był najwybitniejszym nauczycielem tej dyscypliny we Wrocławiu. Zajmował poczesne miejsce wśród ówczesnych przedstawicieli anatomii patologicznej, a zwłaszcza teratologii w Niemczech. Chociaż w swoich dokonaniach naukowych nie wyszedł poza anatomie opisową, nie zajął się kwestiami fizjologicznymi i embriologicznymi, które wiązały się z podejmowanymi przez niego badaniami i nie przywiązywał wagi do powszechnie już stosowanego w ostatniej dekadzie jego życia w badaniach histologicznych mikroskopu, uchodził wśród swych współczesnych za wybitnego uczonego.

Obok anatomii zajmował się również w dość szerokim zakresie zoologią i paleontologią. Stworzył we Wrocławiu zarówno Instytut Anatomiczny, jak i Muzeum Anatomiczne i pełnił obowiązki dyrektora obu tych placówek. Od roku 1814 współpracował również z →prof. Gravenhorstem przy tworzeniu Muzeum Zoologicznego i przez szereg lat był jego współdyrektorem, a ponadto przez wiele semestrów prowadził wykłady z historii naturalnej. Zgromadził dużą kolekcję skamieniałości z obszaru Śląska, zwłaszcza kości triasowych gadów (m.in. z Krapkowic, Nakła, Radunia, Mokrego, Gogolina, Warmatowic i Ciska), która po jego śmierci trafiła do Muzeum Mineralogicznego Uniwersytetu Berlińskiego. Uniwersytet Wrocławski zawdzięczał mu korzystne zakupy okazów muzealnych w roku akademickim 1834/35 oraz doprowadzenie do końca budowy nowego gmachu dla Instytutu Anatomii. Otto odbywał liczne podróże po Szkocji, Anglii, Holandii, Francji i Włoszech. Latem 1843 roku dla podreperowania nadwreżonego zdrowia wyjechał do Włoch, skąd przywiózł duży zbiór okazów anatomicznych i przyrodniczych, które przekazał Muzeum Anatomicznemu, Muzeum Zoologicznemu i Gabinetowi Mineralicznemu.

Był członkiem wielu towarzystw naukowych, a w lutym 1820 roku przyjęty został w poczet Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Mat-

rikel No. 1166), otrzymując przydomek „Poli”. W październiku 1843 w uznaniu zasług odznaczony został Czerwonym Orłem III Kl. z wstęgą. W roku 1844 pojawiły się u niego pierwsze objawy ciężkiej choroby wątroby, w wyniku której zmarł we Wrocławiu 14 stycznia 1845 roku. Na jego cześć paleontolodzy nadali nazwy kilku skamieniałościom, m.in. →Hermann von Meyer triasowej rybie nadał nazwę *Cenchrodus otto*, zaś Hans Bruno Geinitz kredowemu małżowi nazwę *Cardium otto*. W medycynie jego nazwiskiem nazwano przesunięcie stawu biodrowego do wnętrza miednicy (*miednica Ottona*).

Ważniejsze publikacje: Handbuch der pathologischen Anatomie des Menschen und der Thiere. Breslau 1813; Seltene Beobachtungen zur Anatomie, Physiologie und Pathologie gehörig. Breslau 1816; Über eine neue Roche (*Propterygia hyposticta*) und eine gleichfalls neue Molluske (*Diphyllida lineata*). *Nova Acta Leop.* 10, 1820; Conspectus animalium quorundam maritimum nondum editorum pars prior. Vratislaviae 1821; Beschreibung einiger neuen Mollusken und Zoophyten. *Nova Acta Leop.* 11, 1823; Einige geschichtliche Erinnerungen an das frühere Studium der Anatomie in Schlesien. Breslau 1823; Neue seltene Beobachtungen zur Anatomie, Physiologie und Pathologie gehörig. Berlin 1824; Über eine neue Affenart, den *Cercopithecus leucopymnus*. *Nova Acta Leop.* 12, 1825; Über eine neue Antilopenart, die *Antilope suturosa*. *Ibid.*; De animalium quorundam, per hiemem dormientium, vasis cephalis et aure interna. *Ibid.* 13, 1826; Beschreibung einiger neuen, in den Jahre 1818 und 1819 im mittelländischen Meere gefundenen Crustaceen. *Ibid.*; Über die *Viverra hermaphrodita* Pallas oder die *Platyschista Pallasii* mihi. *Ibid.*; Verzeichniss der anatomischen Präparatensammlungen des Königl. Anatomie-Instituts zu Breslau. Breslau 1826; Über die Gehörorgane des *Lepidoleprus trachyrhynchus* und *caelorrhynchus*. *Zeitschrift für Physiologie* 2, 1, 1826; Über ein Rudiment vom Becken bei eine Forellenart. *Ibid.* 2, 2, 1827; Erster Nachtrag zu der Verzeichniss der anatomischen Präparatensammlungen des Königl. Anatomie-Instituts zu Breslau. Breslau 1830; Lehrbuch der pathologischen Anatomie des Menschen und der Thiere. 1 Bd. Berlin 1830; Einige Bemerkungen über die Cholera im lebenden und toden Körper. *Magazin für Heilkunde* 36, 1832; Zweiter Nachtrag zu der Verzeichniss der anatomischen Präparatensammlungen des Königl. Anatomie-Instituts zu Breslau. Breslau 1833; Bericht über die Versammlung deutscher Naturforscher zu Breslau. *Oken's Isis*, H. 6, 7, 1834; Amtliche Bericht über die Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte zu Breslau. Breslau 1834 [mit J. Wendt]; Erläuterungstafeln zur vergleichenden Anatomie von Carus und Otto. Leipzig 1835; Neues Verzeichniss der anatomischen Sammlung des Kgl. Anatomie-Instituts zu Breslau, angefertigt von dessen Direktor. Breslau 1838; Enarratio de rariori quodam plenariae ossium pubis ancylosis exemplo. Vratislaviae 1838; Commentatiuncula de rarioribus quibusdam sceleti humani cum animalium sceletis analogiis. Vratislaviae 1839; Monstrorum sexcentorum descriptio anatomica. Accedunt CL imagines XXX tabulis inscriptae. Vratislaviae 1841 [strona tytułowa na il. 2].

Wybrane źródła: Anonim, Schl. Prov. Blätt. 121, 1845, s. 192-194; Eck. H., Über die Formationen des bunten Sandstein und des Muschelkalks in Oberschlesien und ihre Versteinerungen, Berlin 1865, s. 10, 72; Goepfert-Bestrebung, s. 210; Hirsch A., ADB 24, 1887, s. 744-745; Kämpf K., Teratologie als Vorstufe einer Entwicklungsgeschichte: A. W. Otto (1786-1845) und sein „Museum monstrorum“ Breslau 1841, Köln 1987; Kozuszek W., Wydział medyczny Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1811-1945, w: Historia Wydziałów Lekarskiego i Farmaceutycznego Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Akademii Medycznej we Wrocławiu w latach 1702-2002, Wrocław 2002, s. 40, 44, 52, 56; Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 56; Meyer H., Zur Fauna der Vorwelt II, Frankfurt 1847-55, s. 113; Nowack-Lexikon 1, 1836, s. 125-127; Pater-Historia, s. 72, 82, 118, 119, 203; Wiktor-Muzeum, s. 9; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S 169/124.

PAMPUCH WOJCIECH ALBERT ADRIAN JÓZEF

(1800-1866)

Pochodzący ze Śląska badacz flory Wielkopolski

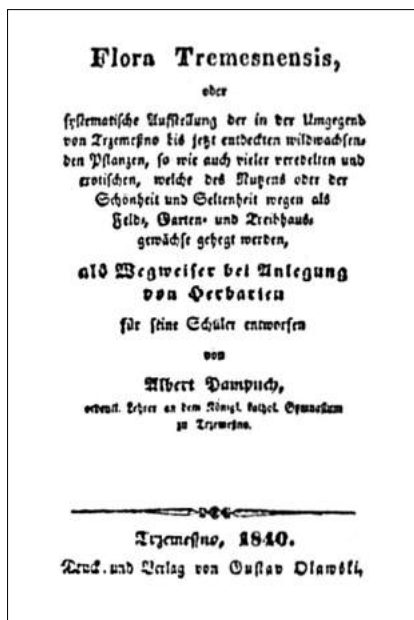
Urodził się 15 kwietnia 1800 roku w Biadaczu (Kreuzwalde) na Opolszczyźnie, w rodzinie wolnego chłopca Wawrzyńca Pampucha i jego żony Marii z domu Rink. W latach szkolnych opiekował się nim Jan Pampuch, prawdopodobnie stryj, sołtys Dobrzeńca Małego (Klein Döbern) koło Opola (Oppeln). Początkowo uczył się w Gliwicach (Gleitwitz). W roku 1824 zdał egzamin dojrzałości w Gimnazjum św. Macieja we Wrocławiu (Breslau) i rozpoczął studia na Wydziale Teologii Katolickiej tamtejszego uniwersytetu. Rok później przeniósł się na Wydział Filozoficzny, na którym obok filologii klasycznej i romańskiej studiował też botanikę pod kierunkiem →prof. L. Ch. Treviranusa.

Ukończywszy w roku 1828 studia, pracował w latach 1830-34 w Królewskim Katolickim Gimnazjum w Gliwicach. W roku 1835 przeniósł się do gimnazjum w Trzemesznie w Wielkopolsce, gdzie we wszystkich klasach uczył historii naturalnej, zaś w niższych klasach – łaciny, polskiego, francuskiego, niemieckiego, geografii i innych przedmiotów. Wiele uwagi poświęcał botanice, której uczył według własnego, niezwykle nowoczesnego w owym czasie programu, za który w latach 1839-50 był kilkakrotnie nagrodzony. Wykorzystywał zajęcia szkolne do praktycznego wpajania uczniom wiedzy botanicznej poprzez wycieczki organizowanie dla zbierania roślin do zielników. Jego uczniami byli m.in. dwaj późniejsi wybitni floryści wielkopolscy – Ferdynand Marten i Józef Szafarkiewicz. Pampuch był drugim, po Wojciechu Adamskim, polskim florystą w Wielkopolsce.

W opublikowanej w języku niemieckim w roku 1840 w Trzemesznie pracy „Flora Tremesnensis” wymienił 1370 gatunków roślin naczyniowych i niższych z powiatu gnieźnieńskiego, mogileńskiego, inowrocławskiego, szubińskiego i wągrowieckiego, bez podania informacji o stanowiskach roślin, co stało się przyczyną ostrej krytyki tej pracy przez późniejszych badaczy. Informacje o stanowiskach zamieścił jednak w rękopisie analogicznego, napisanego w języku polskim opracowania „Flora Posnaniensis”. W roku 1841 wydał w Trzemesznie mały podręcznik do nauki botaniki pt. „Leitfaden für den Unterricht in der Botanik auf den höheren Lehranstalten des Grossherzogtums Posen”, w którym podał łacińską i polską terminologię morfologiczno-anatomiczną roślin, a w zakończeniu przykładowe diagnozy pięciu gatunków przetacznika w języku polskim. Ponadto był autorem pracy „Darstellung des philosophischen Gehalts von Plato's Menon und Würdigung der gegen die Echtheit dieses Gesprächs in neuerer Zeit

erhobenen Zweifel” (10 Jahresbericht über das Königliche Katholische Gymnasium zu Trzemeszno 1848/49) poświęconej filozofii greckiej.

Był żonaty z Amalią Gaertner, z którą miał dwóch synów i pięć córek. W roku 1852 powołany został na członka sądu przysięgłych w Gnieźnie. W kwietniu 1857 roku przeszedł na emeryturę i zamieszkał wraz z rodziną u swego syna, Wojciecha, na probostwie w Pawłowicach koło Leszna, gdzie zmarł 29 czerwca 1866 roku. W Liceum Ogólnokształcącym w Trzemesznie zachował się do dziś jego zielnik – „Herbarium Vivum. Centuria prima”.

Źródła: Dzieczkowski A., PSB 25, 1980, s. 109; Dzieczkowski A., SBP, s. 410; Pfuhl F., Zeitschr. Bot. Abt. Naturw. Ver. Posen., 8, 1901-02, s. 17-24, 38-46; Pfuhl F., ibid. 14, 1907, s. 21-26; Szafranówna H., Przyczynki do historii badań flory poznańskiej, Poznań 1933, s. 23-24; na il. strona tytułowa „Flora Tremesnensis” (Tremessen 1840).

PANNEWITZ JULIUS VON

(1788-1867)

Założyciel Śląskiego Towarzystwa Leśnego

Urodził się 21 sierpnia 1788 roku w Bukowinie Bobrzańskiej (Nieder-Buchwald) koło Żagania (Sagan), w rodzinie majora Juliusa von Pannewitz i jego żony Charlotty, z domu von Stosch. Pierwsze nauki pobierał w rodzinnym domu, a ponieważ od dzieciństwa kochał las i chciał zajmować się leśnictwem, w wieku 14 lat rozpoczął naukę u leśniczego Proske,

który gruntownie i wszechstronnie zapoznał go z wszystkimi aspektami leśnictwa. Była to jego jedyna szkoła, a całą swoją rozległą wiedzę fachową przyswajał sobie później samodzielnie.

Śląskie władze leśne szybko zwróciły uwagę na zdolnego młodzieńca, jednak wojna w roku 1806 odciągnęła go na dłużej od spraw zawodowych. Pełnił w tym roku niewdzięczną funkcję oficera werbunkowego i dostarczał broń, amunicję oraz żywność do twierdzy w Świdnicy (Schweidnitz). W roku 1807 zatrudniony został w kamerze wojenno-dominialnej w Kłodzku (Glatz), zaś po zawarciu pokoju w Tyłży przeniesiony został do Głogowa (Glogau) jako referendarz leśny, jednak zatrudniono go tam w komisji podatkowej, a po przeniesieniu do Legnicy (Liegnitz) zajmował się sprawami likwidowanych klasztorów.

W roku 1811 jako asesor leśny wyjechał do Królewca, ale i tu na pierwszym miejscu stawiano sprawy militarne i Pannewitz, jako urzędnik intendentury, pomaszzerował z korpusem Yorka do Rosji. Nie inaczej wyglądało jego życie po przeniesieniu do Starogardu Gdańskiego, a później do Gumbinnen (obecnie Gusev w obwodzie kaliningradzkim), gdzie w roku 1813 zorganizował złożony ze swych podwładnych oddział pospolitego ruszenia. W tymże roku 1813 ożenił się z Marią Luizą Elżbietą von Glaubitz, z którą miał sześcioro dzieci. Po ucieczce Napoleona z Elby zgłosił się jako ochotnik do I Regimentu Kirasjerów, z którym wyruszył do Francji.

Po powrocie z wojny przeniesiony został w roku 1816 w charakterze nadleśniczego do Kwidzyna. Sprawy leśne były tam poważnie zaniedbane, wszędzie królowała bezplanowa gospodarka rabunkowa, nie troszczono się o odnawianie zasobów leśnych, brakowało wykształconych kadr, a dochody z lasów ledwo pokrywały koszty administracji. W tej sytuacji Pannewitz starał się z jednej o racjonalizację gospodarki leśnej według zasad powstającego w jego czasach naukowego leśnictwa i wiele uwagi poświęcał inżynierii leśnej, z drugiej zaś – o zwiększenie liczby pracowników, lepsze ich wykszolenie i opłacanie. Chociaż jego starania nie znajdowały zrozumienia u zwierzchników i w ciągu 15 lat pracy w Kwidzynie nie osiągnął żadnych spektakularnych sukcesów, skutki jego działalności przyniosły po latach widoczne owoce.

Odpowiednie pole do działania znalazł Pannewitz dopiero w roku 1832, gdy w charakterze nadleśniczego przeniesiony został do Opola (Oppeln). Zajął się tu głównie zagadnieniami urzędowania lasów oraz hodowli lasów i upraw leśnych, a ponadto problemami ochrony upraw leśnych przed szkodnikami. Zrobił wiele dla utrzymania i powiększania zasobów leśnych i jeszcze przez długi czas po jego śmierci widoczne były w lasach Górnego Śląska skutki jego działalności – przeważnie były one dobre, jednak

z uwagi na jego niekiedy zbyt jednostronne podejście do sprawy hodowli lasów, były też czasem niekorzystne, ponieważ był zwolennikiem gęstego sadzenia, a jednocześnie przeciwnikiem wszelkich cięć pielęgnacyjnych. Jego zasługi uhonorowane zostały w roku 1836 Orderem Czerwonego Orła IV Kl. oraz tymże Orderem III Kl. w roku 1841. W roku 1841 po wieloletnich staraniach udało mu się, „dla rozwijania teoretycznego i praktycznego leśnictwa na Śląsku”, doprowadzić do powstania Śląskiego Towarzystwa Leśnego (Schlesische Forstverein), które odegrało poważną rolę w unowocześnieeniu gospodarki leśnej tej prowincji i podniesieniu poziomu wykształcenia kadr w tutejszym leśnictwie.

W roku 1842 przeniesiony został do Wrocławia (Breslau) jako nadleśniczy oraz współdyrektor Wydziału Podatków, Domen i Lasów. Wiele pisał wówczas o starych drzewach i interesujących zjawiskach spotykanych w śląskich lasach, a zarazem informował opinię publiczną o swoich poglądach i zasadach w sprawach leśnictwa. Kochał las i, w przeciwieństwie do swych kolegów po fachu, nie był myśliwym, a udział w polowaniach uważał wyłącznie za służbowy obowiązek. W kwietniu 1857 roku, obchodząc 50-lecie pracy w leśnictwie, wśród wielu innych dowodów uznania otrzymał też Order Czerwonego Orła II Kl. z Liściem Dębu. W tym samym roku zmarła jego żona i odtąd cały swój czas poświęcał sprawom zawodowym i działalności w Śląskim Towarzystwie Leśnym, którego prezesem był od jego powstania aż do swej śmierci.

W marcu 1861 roku, mając już 73 lata, przeszedł w stan spoczynku, ale nadal był niezwykle aktywny, wiele pisał i podejmował liczne podróże po Niemczech i Francji. Był członkiem wielu towarzystw naukowych, a wśród adresatów jego korespondencji znajdowały się takie osobistości, jak np. Alexander von Humboldt. W lipcu 1867 roku podczas wycieczki zorganizowanej w trakcie zjazdu Hils-Solling-Forstverein in Holzminden przeziębził się, po powrocie do Wrocławia stan jego zdrowia zaczął pogarszać się coraz bardziej i 19 sierpnia zmarł.

Jego nazwisko upamiętniają m.in. błonkówka *Pteromalus (Schizonotus) pannewitzii* Ratzeburg i turzycy *Carex x pannewitziana* Figert.

Ważniejsze publikacje: Das Forstwesen in Westpreussen in statistischer, geschichtlicher und administrativer Hinsicht dargestellt. Berlin 1829; Anleitung zum Anbau der Sandflächen im Binnenlande und auf den Stranddünen. Marienweder 1832; Denkschrift über die Bewirthschaftung der Privat-Forsten in Schlesien. Oppeln 1837; Anleitung zur Anlage lebendiger Hecken oder Grün-Zäune. Breslau 1842 (2 wyd. 1847); Kurze Anleitung zum künstlichen Holz-anbau. Breslau 1845; Die Eberesche in den schlesischen, namentlich in den Glatzer Gebirgen. *Verh. Schles. Forstver.*, 1851; Über *Chrysomela pini*, *pinicola* und *Trichius octo-*

punctatus. *Ibid.*, 1852; Über das Schütten der Kiefer. *Ibid.*, 1853; Der Anbau des Lärchenbaumes, der echten-füßen-Kastanie und der Akazie im besonderen Interesse der Gewinnung dauerhafter Eisenbahn-schwellen. Breslau 1855; Vorkommen von *Otiorrhynchus niger* F. in der Grafschaft Glatz. *Jber. SGVK* 32, 1855; Über *Sphinx pinastri* L., *Bombyx pini* L. und *B. monacha* L. als Waldverderber. *Ibid.*; Einige den Forsten schädliche Falter (*Liparis monacha*, *Orgyia antiqua*). *Ibid.* 33, 1856; Alte, schöne Bäume. *Verh. Schles. Forstver.*, 1856; Über mehrere interessante schlesische Vegetationsprodukte. *Jber. SGVK* 34, 1857; Über mehrere interessante schlesische Vegetationsprodukte. *Ibid.* 35, 1858; Die Schütte der Kiefern betreffend. *Verh. Schles. Forstver.*, 1858; Über die Mischung von Kiefer- und Fichtenbeständen, namentlich im oberen Theile Schlesiens. *Ibid.*; Alte, starke, schöne Bäume. *Ibid.*, 1859; Alte, starke, schöne und sonst seltene Bäume. *Ibid.*, 1860; Merkwürdige Wurzelbildung einer Fichte bei Reinerz. *Ibid.*, 1861; Über mehrere Missbildungen aus dem Pflanzenreich. *Jber. SGVK* 38, 1861; Einige Bemerkungen über die giftige Eigenschaft des *Taxus*. *Verh. Schles. Forstver.*, 1862; Die Wälder Frankreichs. Breslau 1863; Darstellung einer merkwürdigen pflanzen-physiologischen Erscheinung an einer Fichte im gräflich Schlabendorfer Forst bei Giersdorf. *Verh. Schles. Forstver.*, 1863; Über mehrere interessante schlesische Vegetationsprodukte. *Jber. SGVK* 40, 1863; Über mehrere interessante Zugänge zu meinen Sammlungen. *Ibid.* 41, 1864; Über die Knieholtz-Kiefer. *Verh. Schles. Forstver.*, 1864; Der Maikäfer-Schaden. *Ibid.*; Über das Vorkommen des Elenn-Tieres in der Vorzeit Schlesiens. *Ibid.*, 1866.

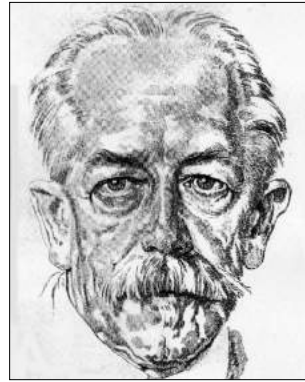
Źródła: Anonim, Amts-Jubelfeier des Königl. Oberforstmeisters Herrn v. Pannewitz, *Verh. Schles. Forstver.*, 1857, s. 97-104; Goepfert H. R., *Jber. SGVK* 45, 1857, s. 105; Nowack-Lexikon 3, 1838, s. 102-105; Pax-Tierwelt, s. 24; Tramnitz A., *Verh. Schles. Forstver.*, 1867, s. 237-248; Weigelt R., Ein Brief Alexanders v. Humboldt an Oberforstmeister v. Pannewitz, *Schles. Prov. Bl. N. F.* 8, 1869, s. 416.

PARTSCH JOSEF

(1851-1925)

Wybitny śląski geograf

Urodził się 4 lipca 1851 roku w Szklarskiej Porębie (Schreiberhau), jako drugie z siedmiorga dzieci dyrektora handlowego huty szkła „Józefina”. Przez całe życie szczególnie blisko związany był z młodszym bratem Karlem, późniejszym profesorem chirurgii we Wrocławiu. Spędziwszy dzieciństwo u stóp Karkonoszy, w domu stojącym niedaleko wódospadu Szklarki, rozpoczął jako 9-latek naukę w Gimnazjum św. Macieja we Wrocławiu (Breslau). W roku 1859 uzyskał świadectwo dojrzałości i rozpoczął studia na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie przede wszystkim zgłębiał filologię pod kierunkiem Martina Hertza oraz historię i geografję pod kierunkiem Carla Neumanna. Bardzo bliskie kontakty z Neumannem, które szybko przerodziły się w przyjaźń, wywarły ogromny wpływ na zainteresowania i całe dalsze życie Partscha.

7 marca 1874 roku na podstawie napisanej pod kierunkiem swego mistrza dysertacji „Africae itineraria explicantur et emendantur” uzyskał stopień doktora filozofii, rok później, 25 października 1875 roku, na podstawie pracy „Die Darstellung Europas in dem geographischen Werke Agrippas” habilitował się w zakresie geografii i historii starożytnej, zaś w roku 1876 mianowany został profesorem nadzwyczajnym. Przez kilka lat było mu jeszcze dane pracować u boku Neumanna, który zmarł 20 czerwca 1880 roku.

W roku 1881 Partsch ożenił się z Heleną Döphe, z którą miał troje dzieci – Josefa, Karla i Elzę. W roku 1884 został profesorem zwyczajnym. Chociaż fakultet dokładał starań, by geografia była wykładana jak dotychczas, jako nauka pomocnicza historii, wykładał ją jako odrębną dyscyplinę. Spokojnego życia, jakie prowadził we Wrocławiu przez ponad 20 kolejnych lat, ciesząc się rosnącym szacunkiem i uznaniem w świecie nauki, nie zdołały zakłócić próby przeniesienia go do Królewca, Wiednia i Halle.

W jego dorobku naukowym, obok wielu prac z zakresu geografii historycznej, z którą związane były już jego dysertacje – doktorska i habilitacyjna, znalazł się też szereg prac na temat geomorfologii objętych złodowaceniami obszarów górskich środkowej Europy. Głośne w tej dziedzinie było zwłaszcza dzieło „Die Gletscher der Vorzeit in den Karpathen und der Mittelgebirgen Deutschlands”, które ukazało się kilka lat po zwycięstwie teorii lądolodu skandynawskiego Torella nad teorią dryfu Lyella. Najważniejszą część jego dorobku naukowego tworzyły jednak prace z dziedziny krajoznawstwa, szczególnie krajoznawstwa śląskiego. Swemu ojczystemu regionowi poświęcił m.in. dwutomowe dzieło „Schlesien” i obszerną bibliografię krajoznawczą-etnograficzną. Z innych dzieł z tej dziedziny ceniona była jego obszerna praca „Mitteleuropa”, dzięki której ugruntowało się zarówno w geografii, jak i w innych dziedzinach, pojęcie środkowej Europy, oraz monografie wysp Morza Jońskiego powstałe po podróżach do Grecji.

W roku 1905 Partsch jako następca Friedricha Ratzela przeniesiony został do Lipska, gdzie spędził resztę życia, rezygnując w roku 1914 z możliwości objęcia katedry geografii w Berlinie. W uznaniu zasług dla nauki otrzymał m.in. doktoraty honoris causa uniwersytetów w Atenach i Genewie, członkostwo w czterech niemieckich akademiach nauk i złoty Medal Karła Rittera, którym odznaczyło go Towarzystwo Geograficzne w Berlinie. Był członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyznej, wrocławskiej sekcji Niemieckiego i Austriackiego Towarzystwa Alpejskiego, Niemieckiego Towarzystwa Kolonialnego i wieloletnim prezesem Towarzystwa Geograficznego w Lipsku.

W ostatnich latach życia wielu trosk przysporzyło mu polityczne zaangażowanie syna Karla i zięcia oraz przedwczesna śmierć drugiego z synów, Josefa. W roku 1922 rezygnował z pracy na uniwersytecie i przeszedł na emeryturę. Zmarł 22 czerwca 1925 roku w uzdrowisku Brambach w Saksonii. Na cześć Partscha, który był autorem wielu nazw terenowych w Karkonoszach, Riesengebirgsverein drodze z Trzech Jaworów (Drei Urlenberg) do górnego skraju Wielkiego Kotła Śnieżnego (Grosse Schneeegrube) nadała nazwę Joseph-Partsch-Weg.

Ważniejsze publikacje: Über die Weltlage Schlesiens. *Jber. SGVK* 56, 1879; Über Gletscher-Spuren im Riesengebirge. *Ibid.*; Corippi africani grammatici libri qui supersunt. Berlin 1879; Die Gletscher der Vorzeit in den Karpathen und in den Mittelgebirgen Deutschlands. Breslau 1882; Beiträge zur Klimatologie der griechischen Halbinsel. I. Das Klima von Korfu. II. Das Klima von Athen. *Zeitschr. Österr. Ges. f. Meteorol.* 19, 1884; Physikalische Geographie von Griechenland mit besonderer Rücksicht auf das Altertum. Breslau 1885 [mit C. Neumann]; Die Insel Korfu, eine geographische Monographie. *Peterm. Mitt., Ergänzungsheft* 88, 1887 [przełk. nowogrecki, P. Begia, 1892]; Die Insel Leukas, eine geographische Monographie. *Ibid.* 95; Kephallenia und Ithaka, eine geographische Monographie. *Peterm. Mitt., Ergänzungsheft* 98, 1890 [przełk. nowogrecki, L. T. Papandreas, 1892]; Philipp Clüver, der Begründer der historischen Länderkunde. *Geogr. Abh.* 5, 2, 1891; Literatur der Landes- und Volkskunde der Provinz Schlesien. 7 H. Breslau 1892-1900; Text zum Deutschen Kolonialatlas von R. Kiepert zum amtlichen Gebrauch. Berlin 1893; Die Schutzgebiete des Deutschen Reiches. Für die Schuler höherer Lehranstalten. Berlin 1893; Die Vergletscherung des Riesengebirges zur Eiszeit. *Forsch. Deutsch. Land. Volksk.* 8, 1894; Die Regenkarte Schlesiens und der Nachbargebiete. *Ibid.* 9, 1895; Der Oderstrom, sein Stromgebiet und seine Nebenflüsse. *Gaea* 33, 1897; Schlesien, eine Landeskunde für das deutsche Volk. I. Teil. Breslau 1898; Central Europe. W: The Regione of the World. Bd. III. London 1903; Schlesien, eine Landeskunde für das deutsche Volk. II Teil, 1: Oberschlesien. Breslau 1903; Mitteleuropa, die Länder und Völker von den Westalpen und dem Balkan bis an den Kanal und das kurische Hatf. Gotha 1904; Die Eiszeit in den Gebirgen Europas zwischen

dem nordischen und dem alpinen Eisgebiet. *Verh. Ges. Deutsch. Naturf. Ärzte, 76 Versamml.*, 1904; Rechts und links der Eisenbahn: Heft 55, 56, Breslau bis Berlin; Heft 59, 60, Breslau bis Leipzig. Gotha 1905; Ägyptens Bedeutung für die Erdkunde. Leipzig 1905; Schlesien, eine Landeskunde für das deutsche Volk. II Teil, 2: Mittelschlesien. Breslau 1907; Alaskas Bedeutung für die Gletscherkunde. *Mitt. Ver. Erdk. Leipzig*, 1908; Des Aristoteles Buch „Über das Steigen des Nil“. *Abh. Phil.-Hist. Kl. Kgl. Sächs. Ges. Wiss.* 27, 1909; Schlesien, eine Landeskunde für das deutsche Volk. II Teil, 3: Niederschlesien. Breslau 1911; Der östliche Kriegsschauplatz. Leipzig 1916; Die Grenzen der Menschheit. 1. Teil: Die antike Oikumene. *Ber. Verh. Kgl. Sächs. Ges. Wiss. Phil. Hist. Kl.* 68, H. 2, 1916; Dünenbeobachtungen im Altertum. *Ibid.* 69, H. 3, 1917; Die arktischen Elemente in der aralokaspischen Fauna, ihre älteste Erwähnung und ihre neueste Deutung. *Zeitschr. Ges. Erdk. Berlin*, 1918; Der Bildungswert der politischen Geographie. Berlin 1919; Die Stromgabelungen der Argonautensage. *Ber. Verh. Kgl. Sächs. Ges. Wiss. Phil.-Hist. Kl.* 71, H. 2, 1919; Palmyra, eine historisch-klimatische Studie. *Ibid.* 74, 1 H, 1922; Die Hohe Tatra zur Eiszeit. Leipzig 1923; Die Geographie des Welthandels. Leipzig 1927.

Źródła: Friederichsen M., Schlesische Lebensbilder 2, Breslau 1924, s. 380-389; Hauck E., Bibliographie, w: J. Partsch: Aus fünfzig Jahren verlorene Schriften, Breslau 1927, s. 170-174; Heiduk-Lexikon 3, 2000, Nachträge, s. 339; Imhof V., NDB 20, 2001, s. 76-77; Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 68; Migoń P., Joseph Partsch, Karkonosz – Sudeckie materiały krajoznawcze 6, 1992, s. 151-152; Pater-Historia, s. 182-183; Pater M., EW, s. 621; Schwarz G., Das Geographische Institut der Universität Breslau, Jahrbuch Schles. Univ. Breslau 1, 1955, s. 133-142; Waldbauer H., Biographie, w: J. Partsch: Aus fünfzig Jahren verlorene Schriften, Breslau 1927, s. 5-20 (portret).

PAUCKE FLORIAN

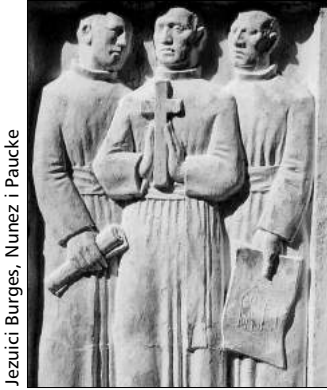
(1719-1780)

Misjonarz, badacz przyrody Paragwaju

Urodził się w Wińsku (Winzig) w powiecie wołowskim (Kreis Wohlau) 14 września 1719 roku (tę datę podawał on sam, natomiast Hoffmann w oparciu o księgi kościelne podał datę 24 maja 1719 roku). Uczęszczał do późniejszego Gimnazjum św. Macieja we Wrocławiu (Breslau) i 9 października 1736 roku przyjęty został do Towarzystwa Jezusowego. Po dwuletnim nowicjacie w Brnie studiował w latach 1739-41 filozofię w Collegium Clementinum w Pradze. W latach 1742-45 był nauczycielem we Wrocławiu i w Nysie (Neisse), potem zaś rozpoczął we Wrocławiu studia teologiczne, które w latach 1747-48 kontynuował w Ołomuńcu. W trzecim roku swoich studiów otrzymał święcenia kapłańskie. W tym samym czasie zapadła też decyzja o wysłaniu go do pracy misyjnej w Ameryce Południowej.

Droga do hiszpańskich kolonii wiodła z Livorno w Toskanii do Lizbony, gdzie 5-miesięczny pobyt

Paucke wykorzystał na naukę hiszpańskiego i portugalskiego. 18 września 1748 roku wyruszył przez Atlantyk do Montevideo, stamtąd zaś do Colonia Sakramenti i Buenos Aires, w którym znalazł się 1 stycznia 1749 roku. Stamtąd w kwietniu tego samego roku wyruszył do Cordoby, gdzie ukończył definitywnie swoje studia teologiczne, a jednocześnie pracował jako nauczyciel muzyki.

Jezuici Burgos, Nunez i Paucke

Sposobił się jednocześnie do pracy misyjnej wśród Indian, a chociaż Bernardus Nusdorffer z Bawarii chciał go sprowadzić na terytorium Indian Guarani, Paucke wolał pracę wśród Indian zamieszkujących pampasy. 26 marca 1750 roku skierowany został do placówki misyjnej (tzw. Redukcji) w ówczesnej prowincji Paragwaj (dziś Paragwaj i północne prowincje Argentyny), gdzie już od roku 1628 jezuita próbowali nakłonić wojownicze plemiona indiańskie do osiadłego trybu życia we wspólnotach żyjących według ewangelicznych zasad. Wszystkie misje zostały tam wprawdzie zniszczone w latach 1734-1736 podczas wielkiego powstania Indian, ale niektóre z plemion już wkrótce same poprosiły o ponowne przesłanie misjonarzy. Tym sposobem w Gran Chaco powstał szereg redukcji, które jednak leżały na obrzeżach rozległego obszaru i jezuitom nie udało się utworzyć tu tak zwartego obszaru misyjnego, jak wśród Indian Guarani i Chiquitano. Tak jak tam, udało się im jednak i tu stopniowo upowszechnić wśród Indian rolnictwo i hodowlę zwierząt, które umożliwiały osiadły tryb życia tysiącom ludzi. Jedną z tych redukcji była założona w roku 1740 przez Géronimo Nuneza i Franziscusa Burgesa w pobliżu Santa Fe redukcja San Javier – w niej właśnie Paucke miał rozpocząć swoją pracę.

Musiał tam przywyknąć do życia w niskiej słomianej chacie, w której z trudem można się było wyprostować, do pożywienia, do szczekania i ujadania kilku setek psów, które nie ustawało nawet w nocy, do wszechobecnych owadów, węży i skun-

ków. Zajmował się gospodarstwem domowym i pracami w polu, uczył Indian stolarki, wyrobu świec i gry na instrumentach muzycznych, sam równocześnie ucząc się ich języka. Dużym jego sukcesem było namówienie do przyjęcia chrztu większości kacyków plemienia Mocobi i założenie w roku 1763 nowej redukcji San Pedro. Mimo licznych obowiązków znajdował też czas na badanie przyrody Paragwaju i studiowanie zwyczajów jego mieszkańców.

Będąc utalentowanym kompozytorem, organistą, skrzypkiem i flecistą, Paucke wykorzystał naturalną zdolności muzyczne Indian Mocobi i z czasem udało mu się utworzyć orkiestrę, której występy cieszyły się wielką popularnością i często uświetniały uroczystości religijne w Santa Fe i Buenos Aires. Nie zachowała się żadna z jego kompozycji, wiadomo jednak, że spod jego pióra wyszło wiele pieśni, mszy i niesporów, również w języku Mocobi.

Pierwszym ciosem dla pracy Pauckego i innych jezuitów była wojna paragwajska, która wybuchła w latach 50-tych XVIII w. po przekazaniu przez Hiszpanię części terenów zamieszkałych przez Indian Guarani Portugalii. Udział jezuitów w stawianym przez Indian zbrojnym oporze stał się jednym z najważniejszych argumentów dla zwolenników rozwiązania Towarzystwa Jezusowego. Kolejnym ciosem była epidemia ospy, która w roku 1760 spustoszyła jezuickie redukcje. Ostatecznie, wskutek rosnącej wrogości wobec Towarzystwa Jezusowego, w roku 1767 król Carlos III wydał edykt, na mocy którego jezuita mieli być wydaleny z Hiszpanii i jej posiadłości zamorskich.

Opuntia tuna (L.) P. Miller na akwareli Pauckego

16 lipca 1767 roku dokonano aresztowania Pauckego oraz jego współbraci i rewizji ich mieszkań. Pauckemu pozwolono zatrzymać jedynie krucyfiks, brewiarz i dwie inne książki. 6 września aresztowanych jezuitów odesłano z Santa Fe do Buenos Aires, skąd 3 albo 10 kwietnia 1768 roku odpłynęli do Montevideo, stamtąd zaś 15 maja do Kadyksu. Po licznych perypetiach 13 marca 1769 roku Paucke zszedł na ląd wraz z innymi współbraćmi w Hamburgu.

Z Hamburga Paucke udał się do Czech, gdzie do roku 1772 pracował w kolegium w Znojmie, później zaś zamieszkał w Jindřichowym Hradcu (Jindřichov Hradec, Neuhaus), gdzie po kasacie Towarzystwa Jezusowego w roku 1773 był zwykłym duszpasterzem. Tam właśnie, za namową przeora Placidusa Assema, napisał własnoręcznie ilustrowane kolorowymi rysunkami dwa tomy wspomnień „*Hin und Her, hin – süsse und vergnügt, her – bitter und betrübt. Das ist treu gegebene Nachricht durch einen im Jahr 1748 aus Europa in West-Amerika, namentlich in die Provinz Paraguay abreisenden und im Jahre 1769 nach Europa zurückkehrenden Missionarium*”, których duża część poświęcona została florze i faunie Paragwaju. Zmarł w roku 1780 (najprawdopodobniej 14 kwietnia) w Jindřichowym Hradcu.

Jego wspomnienia bardzo długo pozostawały w rękopisie. Pierwszą pełną edycję niemiecką – „*Zwettler-Codex 420 von P. Florian Paucke S. J.*” – wydali dopiero Etta Becker-Donner i Gustav Otruba w roku 1959 w Wiedniu. Wcześniej ukazał się kompletny przekład hiszpański Edmunda Wernicke – „*Hacia allá y para acá (Una estada entre los indios mocobés 1749-1767)*” – wydany w latach 1942-1944 w Tucumán-Buenos Aires. Wiele rysunków Pauckego zamieścił poza tym Guillermo Furlong w dziele „*Iconografía colonial rioplatense 1749-1767*” (Buenos Aires, 1935).

Do dziś Paucke uważany jest za znaczącą postać w dziejach Argentyny. Prezydent prowincji Santa Fe co roku przyznaje nagrodę jego imienia za wybitne dokonania muzyczne.

Wybrane źródła: Binková S., Paucke Florian – česko-německý misionář v Paraguai, w: *Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*, Praha 1999 (edycja internetowa); Hoffmann H., *Schlesische, mährische und böhmische Jesuiten in der Heiden-Mission. Zur schlesischen Kirchengeschichte* 36, 1939; Hoffmann H., *Der Indianer-Missionar Florian Paucke S.J. aus Winzig in Schlesien (1719-1779)*, *Beiträge zur schlesischen Kirchengeschichte: Gedenkschrift für Kurt Engelbert*, Köln-Wien 1969, s. 376-381; Kitzmantel A., *Die Jesuitenmissionare Martin Dobrizhoffer und Florian Paucke und ihre Beiträge zur Ethnographie des Gran Chaco im 18. Jahrhundert*, *Inaugural-Dissertation*, München 2004; Kratz W., *NDB* 2, 1955, s. 631-632 (hasło: Baucke Florian); na ilustracji 1: jezuita Burges, Nunez i Paucke, relief z San Javier, za: Kitzmantel A.,

op. cit., s. 231, il. 46, za zgodą autorki; na ilustracji 2: Tuna con flores y frutos (*Opuntia tuna* (Linnaeus) P. Miller) na akwareli Pauckego z serii „Flora santafesina”, ze zbiorów Museo Etnográfico y Colonial „Juan de Garay”, Santa Fe, Argentina.

PAUL WILHELM
(FRIEDRICH PAUL WILHELM)
(1797-1860)

Przyrodnik, podróżnik, badacz Ameryki Północnej

Pochodził ze śląskiej linii rodu książąt von Württemberg. Urodził się 25 czerwca 1797 roku w Pokoju (Carlsruhe) jako syn księcia Eugena Friedricha Heinricha von Württemberg i Luizy, księżniczki ze Stolberg-Gedern. Z racji urodzenia wybrano dla niego karierę w armii, najpierw pruskiej, potem zaś wirtemberskiej, w której dosłużył się stopnia generał-majora, jednak o wiele bardziej pociągały go nauki przyrodnicze, etnografia i podróże. Pierwszą z nich, której trasa wiodła przez Kubę i obszary Stanów Zjednoczonych położone wzdłuż rzek Mississippi, Ohio i Missouri, odbył od października 1822 roku do grudnia roku 1824. Prowadził podczas niej szczegółowy dziennik pełen obserwacji przyrodniczych i etnograficznych, który opublikowany został w roku 1835 (*Erste reise nach dem nördlichen Amerika in den Jahren 1822 bis 1824*, Stuttgart und Tübingen). Zbiory przyrodnicze i etnograficzne przywiezione z tej podróży umieścił w zamku w Mergentheim w Badenii-Wirtembergii. Zamek ten jako wiano wniosła mu jego żona, Zofia Dorota Karolina von Thurn und Taxis, którą poślubił 17 kwietnia 1827 roku w Regensburgu.

Zbiory swoje, które z biegiem czasu przekształciły się w jedną z największych prywatnych kolekcji świata, Paul Wilhelm rozbudowywał nieustannie, przywożąc okazy z kolejnych podróży. W latach 1829-32 objechał wybrzeża Zatoki Meksykańskiej

oraz północny Meksyk i południową część Stanów Zjednoczonych. Odkrył wówczas źródła rzeki Missouri. Od września 1839 roku do sierpnia roku 1840, jako członek wojskowej ekspedycji wysłanej przez wicekróla Egiptu Mehmeda Alego, miał okazję odwiedzić słabo zbadane obszary nad górnym Nilem. Podczas swojej najdłuższej podróży, która trwała od wiosny roku 1849 do jesieni roku 1856, zbadał rozległe połacie północnej części Stanów Zjednoczonych i większą część Kanady. Podczas tej podróży towarzyszył mu rysownik i podróżnik Balduin Möllhausen, który sporządził kilkadziesiąt rysunków przedstawiających pejzaże, rośliny, zwierzęta i Indian.

Trasa ostatniej jego podróży, odbytej w latach 1858-59, wiodła przez Nową Zelandię, Australię, Cejlon i Egipt. Zmarł z powodu zwykłego przeziębienia 25 listopada 1860 roku w Mergentheim. Chociaż zastrzegł w testamencie, że zgromadzone przez niego zbiory mogą być sprzedane wyłącznie jako całość, po jego śmierci uległy one rozproszeniu. Duża ich część trafiła do Muzeum Przyrodniczego w zamku Rosenstein w Stuttgarcie, Linden-Museum w Stuttgarcie i Muzeum Antropologicznego w Berlinie. Dzienniki i zbiór rysunków (ok. 3000) syn Paula Wilhelma, Maximilian, przekazał Wirttemberskiej Bibliotece Krajowej w Stuttgarcie. Uległy one zniszczeniu podczas nocnego nalotu z 12 na 13 września 1944. Nie zostałby po nich żaden ślad, gdyby w roku 1935 doktor Charles L. Camp nie sporządził ich fotokopii, które zachowały się w zbiorach Lovejoy-Library w Edwardsville (Illinois).

Jeszcze za swego życia Paul Wilhelm został przyjęty w poczet członków akademii nauk w Wiedniu i Petersburgu oraz Royal Society w Londynie. Otrzymał też doktorat honoris causa fakultetu medycznego Uniwersytetu w Tybindze oraz członkostwo honorowe Towarzystwa Przyrodniczego Senckenberga we Frankfurcie nad Menem, Niemieckiego Towarzystwa Ornitologicznego i Centralnej Stacji Wirttemberskiego Rolnictwa. Jego imię upamiętnia m.in. *Asparagus pauli-guilelmi* Solms.

Wybrane źródła: Firla M., Herzog Paul Wilhelm von Württemberg (1797-1860): Facetten seines Lebens, Württembergisch Franken: Jahrbuch des Historischen Vereins für Württembergisch Franken 82, 1998, s. 181-199; Firla M., Herzog Paul Wilhelm von Württemberg: Naturforscher, Ethnograph, Reisender, Sammler und Museumsgründer, w: Lebensbilder aus Baden-Württemberg, Bd. 20, Stuttgart 2001, s. 226-257; Klann K., Die Sammlung indianischer Ethnographica aus Nordamerika des Herzog Friedrich Paul Wilhelm von Württemberg, Wyk auf Foehr 1999; Stälin P., ADB 25, 1887, s. 243-244.

PAX FERDINAND ALBIN

(1858-1942)

Wybitny znawca flory Śląska

Urodził się 26 lipca 1858 roku w miejscowości Dvůr Králové (Koeniginhof) w Czechach, w rodzinie pochodzącego z Kurlandii górnika Carla Ferdinanda Paxa i jego żony Elżbiety, z domu Haas. Osierocony w wieku 3 lat przez matkę, wychowywał się pod opieką babki i ojca, zapalonego ogrodnika i geologa-amatora. Lata szkolne spędził w miasteczku Žacléř (Žacléř, Schatzlar), gdzie poznawał florę najbliższych okolic, w tym również Karkonoszy. W latach 1870-1879 uczył się w gimnazjum w Kamiennej Górze (Landeshut) i już wówczas pisał swe pierwsze, nie opublikowane prace florystyczne. Od roku 1879 studiował na Uniwersytecie Wrocławskim botanikę u →Goeperta i →Cohna, geografii u →Parscha, geologię u →Roemera oraz chemię u Polecka i Löviga. Jako student swoimi opracowaniami roślinności Karkonoszy wniósł duży wkład do dzieła →Fieka o florze Śląska.

W roku 1882 na podstawie pracy „Beitrag zur Kenntnis des Ovulums von *Primula elatior* Jacq. und *officinalis* Jacq.” uzyskał tytuł doktora filozofii, po czym wyjechał na praktykę nauczycielską do Kilonii, gdzie →prof. Engler zatrudnił go jako asystenta w Instytucie Botanicznym. Rok później ożenił się z Marią Serbin, z którą miał dwóch synów: Ferdinanda, późniejszego profesora zoologii Uniwersytetu Wrocławskiego, i Günthera. W roku 1884 przyjechał wraz z Englerem do Wrocławia, gdzie również otrzymał stanowisko asystenta, i gdzie w roku 1886 habilitował się na podstawie pracy „Beiträge zur Morphologie und Systematik der Cyperaceen”. Od roku 1889 pracował jako kustosz Ogrodu i Muzeum Botanicznego w Berlinie, skąd po śmierci →prof. Prantla powrócił w roku 1893 do Wrocławia na stanowisko profesora botaniki i dyrektora Ogrodu Botanicznego.

W Ogródzie Botanicznym Pax uporządkował dział systematyki wg wczesnego, obejmującego 12 gromad

systemu Englera. Dołączył też do tego działu uprawiane w doniczkach mszaki. W alpinarium dużą kwaterę przeznaczył dla roślin Karkonoszy, starając się odtworzyć poszczególne piętra roślinne tego pasma górskiego. Kontynuował poza tym rozpoczęte przez Englera przekształcanie grup geograficznych, jednak głównie koncentrował się na florze Europy Środkowej. W roku 1906 powierzono mu nadzór na połączonymi po latach muzeami Goepperta i Zielnikiem Uniwersyteckim. Pozostał ich dyrektorem do 1927 roku, podważając w tym czasie botaniczne zbiory Uniwersytetu.

W roku akademickim 1904/05 był dziekanem Wydziału Filozoficznego, w roku 1913/14 – rektorem Uniwersytetu Wrocławskiego. W roku 1926 przeszedł na emeryturę, jednak przez dwa semestry kierował jeszcze Ogrodem Botanicznym, a do rezygnacji z działalności naukowej i pedagogicznej zmusiła go dopiero w podeszłym wieku utrata wzroku. Obok botaniki ogólnej, botaniki roślin leczniczych i użytkowych, botaniki roślin zarodnikowych, historii roślin uprawnych, ekologicznej geografii roślin, morfologii kwiatu i geografii roślin Śląska wykładał też farmakognozję i zasiadał w państwowej komisji farmaceutycznej.

Zajmował się florystyką i systematyką oraz geografią roślin, a obok tego dość istotne miejsce w jego pracy badawczej zajmowała też paleobotanika. Dużą liczbę monograficznych przyczynków zamieścił w „Die natürlichen Pflanzenfamilien” →Englera i →Prantla, zaś do „Das Pflanzenreich” Englera opracował monografie rodzin Aceraceae, Euphorbiaceae i Primulaceae. Przygotował poza tym 6 kolejnych wydań słynnego podręcznika Prantla i zestawilił wydaną w roku 1929 bibliografię botaniczną Śląska, a jego dorobek naukowy obejmuje ponad 100 publikacji.

Prowadził regularne badania botaniczne na Śląsku, wieńcząc je wydaną w roku 1915 książką „Schlesiens Pflanzenwelt”, oraz w Karpatach, rozpoczynając w roku 1894 penetrację całych tych gór od przełomu Dunaju pod Bratysławą aż do Żelaznej Bramy w Rumunii. Prowadził też systematyczną działalność w dziedzinie ochrony przyrody, dzięki której powstały na Śląsku liczne rezerваты przyrody, m.in. w Śnieżnych Kotłach w Karkonoszach. Jako członek Komisji Krajoznawczej przy Generalnym Gubernatorstwie podróżował po obszarze Polski i Rumunii, publikując wyniki swych badań w szeregu publikacji z lat 1917-1919.

Od czasów studenckich należał do Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, w którym w latach 1898-1927 pełnił funkcję sekretarza Sekcji Botanicznej. W latach 1922-1927 był prezesem Towarzystwa, a po rezygnacji z tej funkcji otrzymał tytuł członka honorowego. Ciesząc się do późnej starości dobrym zdrowiem, często wyprawiał się na piesze wędrówki

po górach. Jeszcze swoje 80 urodziny, czując się doskonale, świętował w 1938 roku w Karpaczu (Krummhübel), potem jednak zaczęła go nękać choroba oczu, w wyniku której stracił wzrok. Zmarł 1 marca 1942 roku we Wrocławiu. Spoczął na zlikwidowanym po wojnie cmentarzu ewangelickim.

Jego nazwisko poza blisko 80 nazwami gatunkowymi roślin upamiętniają rodzajowe nazwy *Paxia* Gilg (Connaraceae), *Paxia* Herter (*Euphorbiaceae*), *Paxiuscula* Herter (*Euphorbiaceae*) i *Paxiodendron* Engler (Lauraceae).

Ważniejsze publikacje: Flora des Rehhorns bei Schatzlar.

Flora 66, 1883; Über die systematischen und pflanzengeographischen Verhältnisse der Gattung *Acer*. *Jber. SGVK* 63, 1886; Über die Primulaceen. *Ibid.* 64, 1887; Über die Blütenbildung der *Capparidaceae*. *Ibid.* 65, 1888; Über den Blütenbau der *Aizoaceae*. *Ibid.* 66, 1889; Resultate der Durchforschung der schlesischen Phanerogamenflora im Jahre 1888. *Ibid.* [mit E. Fieck]; Vegetationsregionen im Riesengebirge. *Verh. Bot. Ver. Prov. Brandenb.* 32, 1890; Allgemeine Morphologie der Pflanzen mit besonderer Berücksichtigung der Blütenmorphologie. Stuttgart 1890; Myrsinaceae, Primulaceae, Plumbaginaceae. Die natürlichen Pflanzenfamilien 4, 1. Leipzig 1891; Führer durch den Königlichen Botanischen Garten der Universität Breslau. Breslau 1895 [2 wyd. 1903, 3 wyd. 1914]; Die Medicinalpflanzen Ostafrikas und ihre Verweitung. W: Deutsch-Ost-Afrika. Bd. 5, Teil B, Nr 16, 1895; Staphyleaceae, Aceraceae, Hippocastanaceae. Die natürlichen Pflanzenfamilien 3, 5. Leipzig 1896; Euphorbiaceae, Callitrichaceae, Empe-traceae. Die natürlichen Pflanzenfamilien 3, 5. Leipzig 1896; Über die Gliederung der Karpathenflora. *Jber. SGVK* 74, 1897; Grundzüge der Pflanzenverbreitung in den Karpathen. *Die Vegetation der Erde. Sammlung pflanzengeographischer Monographien* 2, 10, 1898-1908; Die systematischen Stellung der Gattung *Pentabrachion*. *Jber. SGVK* 76, 1899; Flora der Rodnaer Alpen. *Ibid.* 78, 1901; Über die Beziehungen der europäischen zur amerikanischen Flora. *Ibid.* 79, 1902; Die alpine Vegetation im Riesengebirge. *Schles. Zeitung* Nr 859, 1902; Aceraceae. Das Pflanzenreich. H. 8. Leipzig 1902; Ein Fund prähistorischer Pflanzen aus Schlesien. *Jber. SGVK* 80, 1903; Die geographische Verbreitung der Aceraceen. *Ibid.*; *Cordiceps sphecephila* von Gorkau am Zobten. *Ibid.* 81, 1904; Ostrand Siebenbürgens. *Ibid.*; Über Bastardbildung in der Gattung *Acer*. *Ibid.* 82, 1905; Über den Blütenbau der Primulaceen. *Ibid.*; Bodenstete Pflanzen. *Ibid.*; Die pflanzengeographische Gliederung Siebenbürgens. *Bot. Jahrb.* 35, 1905; Primulaceae. Das Pflanzenreich, H. 22. Leipzig 1905; Die geschichtliche Entwicklung des Pflanzenkleides unserer Heimat. *Schles. Zeitung* Nr 75, 78, 1906; Über eine fossile Flora aus Hohen Tatra. *Jber. SGVK* 83, 1906; Beiträge zur fossilen Flora der Karpathen. *Bot. Jahrb.* 38, 1906; Fossile Pflanzen von Trebnitz. *Jber. SGVK* 84, 1907; Über die Glazialflora von Freck in Siebenbürgen. *Ibid.* 85, 1908; Über Tertiärpflanzen aus Siebenbürgen. *Ibid.*; Grundzüge der Pflanzenverbreitung in der Karpathen. Leipzig 1908; Die Archhieracien der Zentralkarpathen. *Jber. SGVK* 86, 1909; Die geographische Verbreitung der sukkulenten Euphorbien aus der Gruppe *Diacanthium*. *Ibid.* 87, 1910; Ein Fund alter Kulturpflanzen aus Siebenbürgen. *Bot.*

Jahrb. 44, 1910 [mit K. Hoffmann]; Euphorbiaceae – Jatrophaeae. Das Pflanzenreich, H. 42. Leipzig 1910; Euphorbiaceae – Adrianeae. Das Pflanzenreich, H. 44. Leipzig 1910; Botanik. W: Festschrift zu Feier 100-jährigen Bestehens der Universität Breslau. Breslau 1911; Die Flora des Burzenländer Gebirges. *Jber. SGVK* 89, 1912; Schlesiens Pflanzenwelt. W: Schlesische Landeskunde. Leipzig 1913; Alte Kulturpflanzen aus Schlesien. *Bot. Jahrb.* 50, 1914 [mit K. Hoffmann]; Die Flora des Siebenbürgischen Hochlandes. *Ibid.*; Prähistorische Pflanzen aus Schlesien und der Oberlausitz. *Ibid.* 52, 1915 [mit K. Hoffmann]; Schlesiens Pflanzenwelt. Jena 1915; Über Vegetationslinien in den Westkarpathen. *Jber. SGVK* 94, 1917; Die Pflanzenwelt. W: Handbuch von Polen. Berlin 1917; Die pflanzengeographische Gliederung Polens. *Zeitschr. Ges. Erdk. Berlin* 5-7, 1917; Pflanzengeographie von Polen. Berlin 1918; Die Abgrenzung des polnischen Florenbezirkes. *Mitt. Geogr. Ges. Wien* 61, 1918; Die Entwicklungsgeschichte der Flora Rumäniens. *Jber. SGVK* 96, 1919; Pflanzengeographie von Rumänien. *Nova Acta Leop.* 105, 2, 1919; Euphorbiaceae – Acalyphaeae – Plukenetiinae. Das Pflanzenreich, H. 68. Leipzig 1919; Euphorbiaceae – Acalyphaeae – Epiplinariae. Das Pflanzenreich, H. 68. Leipzig 1919 [mit K. Hoffmann]; Die Untergattung *Euhieracium* in Siebenbürgen. *Verh. Mitt. Siebenb. Ver. Naturwiss.* 72-74, 1922-24; Euphorbiaceae – Phyllanthoideae – Phyllanthaceae. Das Pflanzenreich, H. 81. Leipzig 1922; Euphorbiaceae – Crotonoideae – Acalyphaeae – Acalyphinae. Das Pflanzenreich, H. 85. Leipzig 1924; Die schlesische Hieracien. *Bot. Jahrb.* 59, 1924; Die Phylogenie der Euphorbiaceae. *Ibid.*; Die subalpine Flora der Sudeten. *Ibid.* 61, 1927; Bibliographie der Schlesischen Botanik. Breslau 1929.

Źródła: Borza A., Ferdinand Pax. Schiță biografică. Buletinul Grădini Botanice și al Muzeului Botanic dela Universitatea din Cluj 25, 1945, s. 133-142; Cori C., *Jahrb. Deutsch. Akad. Wiss. Prag*, 1942, s. 59-60; Grodzicki-Historia, s. 278; Grumann-Handbuch, s. 456; Hoppe B., *NDB* 20, 2001, s. 144; Klemm M., Ferdinand Julius Cohn, Stuttgart 2002, s. 185-186; Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 113; Mularczyk M., Prof. Ferdinand Pax (1858-1942): Botanik Śląska i Karpat, *PGŚ* 5, 1996, s. 12-13 (portret); Mularczyk-Historia, *passim*, biogram na s. 170-173; Nowak-Wójcik-Mularczyk, s. 280-288; Paryski-Paryska, s. 899-900; Pater-Historia, s. 202-203, 279-280; Pax-Pflanzenwelt, s. 21; Riedl H., *ÖBL* 7, 1978, s. 372-373; Rostański-Historia, s. 284-286, 296; Wiktor-Muzeum, s. 34-36, 71, 101; Wójcik G., *EW*, s. 624.

PECK FELIX GEORG REINHARD

(1823-1895)

Długoletni dyrektor Muzeum Przyrodniczego w Zgorzelcu

Urodził się 3 lutego 1823 roku w Zgorzelcu (Görlitz), gdzie jego ojciec był miejskim poborcą podatkowym. Uczył się w tamtejszym gimnazjum, potem zaś trafił jako uczeń do apteki Struwego. Zdawszy w roku 1848 państwowy egzamin dla aptekarzy, pracował w wielu różnych miejscowościach, nim w roku 1855 wrócił do rodzinnego miasta.

Po powrocie do Zgorzelca, zajmując się czynnie pracą badawczą w dziedzinie botaniki, zoologii i geologii, został aktywnym członkiem tamtejszego Towarzystwa Przyrodniczego, które w roku 1860, po przeprowadzce do nowej siedziby, powierzyło mu funkcje kierownika biblioteki oraz inspektora zbiorów przyrodniczych. Dzięki jego pracy i staraniom zbiory te stopniowo przekształciły się w prawdziwe muzeum przyrodnicze, które nie bez racji zaliczane było do największych i najbogatszych na obszarze Niemiec. Choć było ono dumą i radością Pecka, kierował on również do roku 1872 laboratorium chemicznym Rolniczego Instytutu Doświadczalnego w Zgorzelcu, do roku 1886 – Ogrodem Botanicznym w Zgorzelcu i do roku 1889 – miejscową stacją meteorologiczną.

Z okazji 50 rocznicy założenia Towarzystwa Przyrodniczego w Zgorzelcu Uniwersytet Wrocławski uhonorował zasługi Pecka doktoratem honoris causa. Był on członkiem honorowym Towarzystwa Przyrodniczego w Zgorzelcu, członkiem-korespondentem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej i członkiem wielu innych towarzystw.

Nigdy się nie ożenił i mieszkał ze swoją matką aż do jej śmierci w roku 1871. Sprawozdanie z działalności muzeum za rok 1894 zakończył słowami: „Oby nigdy nie nastąpił zastój w powiększaniu zbiorów, z których towarzystwo może być bez wątpienia dumne”. Zmarł 28 marca 1895 roku w wyniku zapalenia płucnej.

Muzeum Geologiczne Instytutu Nauk Geologicznych Uniwersytetu Wrocławskiego posiada w swoich zbiorach zebrane przez niego graptolity sylurskie z Lubania i koprolity z permskich łupków z Radoszczy.

Ważniejsze publikacje: Verzeichnis seltener Pflanzen auf der Landeskronen. *Neues Lausitz. Mag. N. F.* 26, 1849; Beiträge zur Flora Ober-Lausitz. *Abh. Naturf. Ges. Görlitz* 6, 9, 12, 15, 1851-1875; Botanische Mitteilungen. *Bot. Zeitung* 14, 1856; Verzeichnis der in der preuss. Ober-Lausitz vorkommenden Land- und Wasser-Mollusken.

Abh. Naturf. Ges. Görlitz 9, 12, 14, 1859-71; Die Wirbeltiere der Oberlausitz. Th. B. Vögel. *Ibid.* 12, 1865 [mit R. Tobias und L. Tobias]; Rückkehr der Vögel. *Ibid.*, 1865; Nachträge und Berichtigungen zur geognostischen Beschreibung der Ober-Lausitz. *Ibid.* 12-13, 1865-68; Meteorologische Beobachtungen zu Görlitz seit 1862. *Ibid.* 12, 19, 1865-87; Über einige neue mineralogische und geognostische Funde in der preuss. Ober-Lausitz. *Ibid.* 15, 1875; Nachträge und Berichtigung zur Fauna und Flora des Rothliegenden bei Wünschendorf. *Ibid.* 16, 1879.

Źródła: Goepfert H. R., Über die wichtigeren paläontologischen Forschungen und Entdeckungen des Herrn Custos Apotheker Peck von Görlitz, *Jber. SGVK* 50, 1873, s. 79; Limpricht K. G., *Jber. SGVK* 73, 1896, Nekrologe, s. 13-14; *Muz. Geol. Inst. Nauk Geol.*, s. 9, 12, 14; *Pax-Pflanzenwelt*, s. 15; *Pax-Tierwelt*, s. 8, 10, 22.

PECK FRANZ GUSTAV MAGNUS

(1817-1892)

Badacz flory Brandenburgii i okolic Świdnicy

Urodził się 1 marca 1817 roku w Zgorzelcu (Görlitz), w rodzinie miejskiego poborcy podatkowego. Po ukończeniu zgorzeleckiego gimnazjum studiował prawo w Berlinie. W roku 1839 jako auskultator (referendarz sądowy) wrócił do Zgorzelca, gdzie w roku 1840 został referendarzem sądu kameralnego, a trzy lata później asesorem sądu kameralnego.

1 lipca 1845 roku Peck mianowany został sędzią miejskim w Treuenbrietzen w Brandenburgii. Tam pod wpływem miejscowego aptekarza Pauckerta zainteresował się botaniką i już w roku 1849 zbierał w najbliższej okolicy okazy roślin wraz ze swym młodszym bratem →Reinhardem Peckiem. W tym samym roku został przeniesiony do pobliskiego Belzig i jednocześnie awansowany na dyrektora deputacji sądu powiatowego. W roku 1852 został radcą sądu powiatowego w Belzig. Rozwijał tam swoje zainteresowania botaniczne dzięki kontaktom z miejscowym aptekarzem Leidoltem, siostrzeńcem Ludwiga Rabenhorsta, i radcą ekonomicznym Ottonem Christophem Schrammem.

Samodzielne badania florystyczne podjął w okolicach Templin w Brandenburgii, gdzie został przeniesiony w roku 1855 na stanowisko dyrektora sądu powiatowego. Tam również utrzymywał ożywione kontakty z botanikami mieszkającymi w sąsiednich miejscowościach – nauczycielem Heilandem z Lycken i →Emilem Fiekiem, który pracował w tym czasie jako pomocnik aptekarski w Gerswalde.

W roku 1867 Peck przeniesiony został na stanowisko dyrektora sądu powiatowego w Świdnicy (Schweidnitz). Tu utrzymywał kontakty z interesującymi się botaniką nauczycielami Hüttigiem i Ruppem oraz z Fiekiem, który przez pewien czas prowadził w Świdnicy aptekę. Częste wycieczki po okoli-

cach miasta zaowocowały pracą na temat miejscowej flory, którą Peck opublikował w latach 1871-75.

W roku 1879, po reformie sądownictwa, Peck został prezesem sądu ziemskiego, jednak jeszcze tylko przez 4 lata pozostawał w służbie państwowej. W roku 1883 przeszedł w stan spoczynku i przeprowadził się do Zgorzelca, gdzie zamieszkał ze swym młodszym bratem. Razem wyruszali na bliższe i dalsze wycieczki, ale gdy w roku 1886, podczas górskiej wycieczki w Czechach, Franzowi Peckowi zaczęły dokuczać dolegliwości sercowe, musiał zrezygnować z aktywnego trybu życia. W ostatnich latach swego życia zajął się badaniem krytycznych form jastrzębców (*Hieracium*). Zmarł 21 grudnia 1892 roku w Zgorzelcu. Jego bogaty zielnik został włączony do zbiorów Towarzystwa Przyrodniczego w Zgorzelcu.

Ważniejsze publikacje: Flora der Umgegend von Schweidnitz. *Abh. Naturf. Ges. Görlitz* 14, 1871; Über Gitterpressen und einige interessante Pflanzenformen der Schweidnitzer Flora. *Jber. SGVK* 48, 1871; Nachtrag zur Flora der Umgegend von Schweidnitz. *Abh. Naturf. Ges. Görlitz* 15, 1875.

Źródła: Ascherson P., *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 11, 1893, s. (32)-(34); *Grumann-Handbuch*, s. 119; *Pax-Pflanzenwelt*, s. 15.

PENZIG OTTO ALBERT JULIUS

(1856-1929)

Profesor botaniki na Uniwersytecie w Genui

Przyszedł na świat 25 marca 1856 roku w Zamienicach (Samitz) koło Chojnowa (Haynau), w rodzinie pastora Ludwiga Penziga i jego żony Berty, z domu Schulze. Uczył się najpierw w latach 1862-1864 w szkole przygotowawczej przy Gimnazjum św. Elżbiety we Wrocławiu (Breslau), potem zaś, w latach 1864-1874, w gimnazjum w Legnicy (Liegnitz). Na okres ten, gdy u boku profesora →Juliusa Gerhardta zbierał wraz z jednym ze swych braci rośliny i owady, datuje się początek jego zainteresowań przyrodniczych. Od roku 1874 studiował nauki przyrodnicze na Uniwersytecie Wrocławskim pod kierunkiem m.in. →Goepferta i →Cohna.

Uzyskawszy w roku 1877 na podstawie pracy „Die anatomische Struktur der vegetativen und reproduktiven Organe von *Drosophyllum lusitanicum*” stopień doktora filozofii, rozpoczął pracę jako asystent prof. Leopolda Justa w Laboratorium Botanicznym Wyższej Szkoły Technicznej w Karlsruhe. Z pracy tej musiał jednak ze względów zdrowotnych zrezygnować już na przełomie lat 1877/1878. Podczas kilku kolejnych miesięcy spędzonych na kuracji w Mentone powstała jego pierwsza praca florystyczna o roślinach kwitnących wiosną w tamtych stronach. W tym sa-

mym roku odwiedził też Monte Generoso między jeziorami Lugano i Como – fitogeograficzny szkic tych okolic opublikował rok później.

Kolejny rok pracował jako *allievo praticante* w Laboratorium Roślin Zarodnikowych powiązany z kierowanym przez S. Garovaglio ogrodem botanicznym w Pawii. Pogłębiwszy tu znacznie swoją znajomość technik mikroskopowych, z którymi zapoznał się już wstępnie we Wrocławiu, zajął się całym szeregiem zagadnień anatomicznych i histologicznych.

W roku 1879 przeniósł się na stanowisko asystenta w ogrodzie botanicznym w Padwie, którym kierował wówczas wybitny mykolog, prof. Pierandrea Saccardo. U jego boku Penzig zapoznał się z systematyką grzybów, nauczył się też oznaczać je i opisywać nowe ich gatunki. Obok szeregu drobnych doniesień mykologicznych napisał w okresie spędzonym w Padwie również obszerną pracę o grzybach występujących na roślinach cytrusowych. W tym samym czasie badał też glikozydy owoców cytrusowych, wyodrębniając dwa nowe: aeglinę i dekumaninę. Poza tym zapoznał się też w Padwie z teratologią, dziedziną, na którą wpłynął znacząco w latach późniejszych. Pierwszą jego pracą w tej dziedzinie był artykuł o anomaliach kwiatów *Primula sinensis*, jakie zaobserwował w szklarniach ogrodu w Padwie.

W roku 1882 Penzig habilitował się w Modenie i rozpoczął tam zajęcia dydaktyczne jako docent prywatny, rok później zaś, mając już obywatelstwo włoskie, stanął do konkursu na stanowisko dyrektora miejscowej Stacji Rolniczej. Wygrawszy konkurs, pracował przez trzy lata na tym stanowisku, zajmując się badaniami roślin uprawnych (winorośli, morwy i zbóż). Pod koniec roku 1886 zgłosił swoją kandydaturę na wakującą po odejściu prof. Federico Delpino do Bolonii katedrę botaniki w Genui. Gdy jego kandydatura została zaakceptowana, w styczniu 1887 roku opuścił Modenę i udał się do Genui, w której pozostał już do końca życia.

Od chwili przybycia do tego miasta zajął się energicznie florą Ligurii, gromadząc obszerne zbiory zielnikowe, publikując szereg przyczynków na jej temat i pisząc pierwszy fitogeograficzny przegląd tej krainy. Już w roku 1887 założył miesięcznik botaniczny „Malpighia”, który redagował początkowo z Borzim z Palermo i Pirottą z Rzymu, później zaś sam aż do roku 1909, kiedy to przekazał jego redakcję profesorowi Buscalioniemu. Uniwersytet w Genui zawdzięczał mu przede wszystkim powstanie nowego Instytutu Botanicznego. Pieniądże na jego budowę i częściowe wyposażenie ofiarował znany miłośnik botaniki, sir Thomas Hanbury. Dzięki doświadczeniu i organizatorskiemu talentowi Penziga środki te zostały należycie wykorzystane i w roku 1892 nowo otwarta, wzorcowa placówka mogła już w swych murach gościć uczestników Międzynarodowego Kongresu Botanicznego, który z okazji 400 rocznicy odkrycia Ameryki odbywał się w rodzinnym mieście Krzysztofa Kolumba.

W latach 1890-1894 ukazało się pierwsze wydanie znanego każdemu ówczesnemu botanikowi dzieła Penziga „Pflanzen-Teratologie”, które po raz drugi, w znacznie poszerzonej postaci ukazało się w latach 1921-22. W ostatniej dekadzie XIX w. Penzig zajął się też florą egzotyczną, odwiedzając w roku 1891 Egipt oraz Erytreę, gdzie jego towarzyszem był słynny badacz Afryki Georg Schweinfurth. Nieco później, w latach 1896-1897, wyruszył w podróż po Jawie, Sumatrze i Cejlonie, podczas której zebrał m.in. interesujące dane ekologiczne na temat odradzania się zniszczonej wskutek wybuchu wulkanu flory wyspy Krakatau, a także bogate materiały do pracy o *Micromyceta* Jawy, wśród których wyróżnił 26 nowych rodzajów i ok. 280 nowych gatunków.

W późniejszym okresie swego życia Penzig zajmował się także historią botaniki oraz ludowymi nazwami roślin, które skrzętnie zbierał na całym obszarze Włoch, w Alpach i na wybrzeżu Morza Śródziemnego od Genui do Barcelony. W roku 1902 został jednym z założycieli Włoskiego Towarzystwa Teozoficznego, w którym w latach 1905-1918 pełnił obowiązki sekretarza generalnego. Zmarł 6 marca 1929 roku w Genui. Jego nazwisko upamiętnione zostało m.in. w nazwie rodzajowej *Penzigiella* Fleischer (Musci, Pterobryaceae) oraz w nazwach gatunkowych *Ectropothecium penziganum* Fleischer, *Pedicularis penzigii* Steiniger, *Pseudoleskea penzigii* Brizi i *Racopilum penzigii* C. Müller.

Zbiory zielnikowe Penziga przechowywane w Genui uległy częściowemu zniszczeniu, jednak ich dublety znajdują się w wielu ośrodkach botanicznych w Europie.

Ważniejsze publikacje: Il Monte Generoso. Schizzo di geografia botanica. Pavia 1879; Funghi agrumicoli. Contribuzione allo studio dei funghi parassiti degli agrumi. Padova 1882; Cenni sopra alcune anomalie osservate nei fiori

d'Orchidee. *Atti Soc. Nat. Modena* 3, 3, 1882-83; Miscellanea Teratologica. *Mem. Inst. Lomb. Sci. Lett. Cl. Sci. Mat. Nat.* 6, 3, 1884; Studi botanici sugli agrumi e sulle piante affini. Memoria premiata dal R. Ministero d'agricoltura. Roma 1887; Sopra un erbario di Paolo Boccone conservato nello Istituto Botanico della R. Università di Genova. *Malpighia* 2, 1889; Pflanzen-Teratologie systematisch geordnet. Bd. 1. Dicotyledones – Polypetalae. Bd. 2. Dicotyledones – Gamopetalae, Monocotyledones, Cryptogamae. Genua 1890-94; Congresso botanico internazionale di Genova. Atti del Congresso botanico internazionale di Genova 1892. Redatti per cura del prof. O. Penzig. Genova 1893; Flora popolare ligure. Primo contributo allo studio dei nomi volgari delle piante in Liguria. Genova 1897; Florae Ligusticae Synopsis. *Ann. Mus. Civ. Storia Nat. Genova* 38, 1897; Diagnoses fungorum novorum in insula java collectorum. Serie I-II. Genova 1897-98; Die Myxomyceten der Flora von Buitenzorg. W: Flore du Buitenzorg 2. Leiden, 1898; Flora delle alpi illustrata. Milano 1902; Flore colorée de poche du Littoral Méditerranéen de Gênes à Barcelone. Paris 1902; Icones Fungorum Javanicorum. Leiden 1904; Contribuzioni alla storia della botanica. Milano 1905; Flora popolare italiana, raccolta dei nomi dialettali delle principali piante indigene e coltivate. Genova 1924.

Źródła: Béguinot A., Ber. Deutsch. Bot. Ges. 47, s. (96)-(102); Grummann-Handbuch, s. 436-437; Klemm M., Ferdinand Julius Cohn. Stuttgart 2002, s. 185; Portret z: <http://www.teosofica.org/>, za zgodą Societa Teosofica Italiana.

PETKE VINZENZ

(1753-1805)

Minerałog i botanik

Urodził się 23 lutego 1753 roku w Opawie (Opava, Troppau). Po ukończeniu opawskiego gimnazjum uczył się w Wiedniu zawodu aptekarza pod kierunkiem Johanna Jakoba Wella, farmaceuty i profesora historii naturalnej. Dzięki temu, że Well, który wraz ze słynnym Jacquinem opracowywał udoskonaloną farmakopeę austriacką, wymagał od przybywających do jego apteki „Pod Czarnym Niedźwiedziem” uczniów nie tylko dobrej znajomości farmacji, ale i botaniki, chemii oraz mineralogii, Petke stał się u jego boku doświadczonym przyrodnikiem.

W roku 1779 lub 1780 kupił zrujnowaną aptekę „Pod Złotą Koroną” w Brnie. Gdy zaczynał w niej pracę z jednym pomocnikiem, nikt go nie znał i nie darzone go zbyt dużym zaufaniem, jednak po kilku latach jego apteka miała już taką renomę, że zatrudniał pięciu pomocników. Dość szybko awansował też do rangi aptekarza krajowego, a gdy w Brnie otwarto pierwszy szpital, otrzymał zezwolenie na otwarcie w nim własnej apteki.

Już w latach 80-tych XVIII w. zainteresowanie botaniką zbliżyło go do barona Johanna Baptisty Mitrovsky'ego i założonego przez niego Morawskiego Towarzystwa Rolniczego, a w roku 1794 założył wraz

z Mehoferelem i →Rudczynskym Towarzystwo Przyjaciół Przyrodo- i Krajoznawstwa, które postawiło sobie za cel wszechstronne zbadanie przyrody Moraw i austriackiego Śląska. Jego ulubionym zajęciem były chemiczne analizy skał i minerałów, którym poświęcał wolny czas w urzędzonej we własnym domu pracowni. Zajął się nimi, gdy zapoznał się odkryciami Martina Heinricha Klaprotha i Louisa Nicolasa Vaquelina, które wstrząsnęły podstawami dotychczasowej systematyki minerałów. Od tej pory utrzymywał też ożywione kontakty ze wszystkimi najwybitniejszymi fachowcami w dziedzinie mineralogii. Niemal każdy dyliżans pocztowy przybywający do Brna przwoził mu przesyłki z minerałami i zabierał okazy przesyłane przez niego innym badaczom.

W roku 1804 dokonał Petke wykonał analizę chemiczną różowego turmalinu, który uważał za krystaliczny lepidolit, i jako pierwszy w świecie wykazał obecność boru w budowie turmalinu. Odnazwał się jednak przesadną skromnością i ostrożnością, toteż nie miała mu myśl o publikacji wyników własnych badań. Przez długi czas niewiele o nich było wiadomo i dopiero →André podał obszerniejsze informacje na ich temat w swoim podręczniku mineralogii. Poza mineralogią i botaniką Petke zajmował się też entomologią.

W roku 1798 wyruszył w podróż do Triestu, podczas której poznał osobiście wybitnego mineraloga, barona Zięg von Zoisa z Lublany. Trzy lata później wyruszył przez Berlin i Hamburg do Anglii. W Berlinie poznał Klaprotha, Hermbstäda, Karstena i Trommsdorffa, zaś w Anglii obejrzał słynny ogród botaniczny w Kew i poznał słynnego botanika Joseph Banksa. Przywiózł stamtąd wiele okazów, które wzbogaciły jego zbiory zielnikowe oraz nasiona rzadkich roślin dla ogrodów botanicznych w Wiedniu i Brnie.

Po powrocie z Anglii, dowiedziawszy się o odkryciu siarki rodzimej na Morawach, myślał o wybudowaniu fabryki kwasu siarkowego, jednak odkryte złoża okazały się nie dość bogate. Sukcesem okazał się natomiast jego pomysł uruchomienia w Brnie opartej na wzorach angielskich mechanicznej przędzalni wełny. Prócz tego wspólnie z hrabią Hugo Salmem opracował Petke szczegółowy projekt otrzymywania cukru z buraków cukrowych.

Na pięć lat przed śmiercią Petkego założone przez niego Towarzystwo Przyjaciół Przyrodo- i Krajoznawstwa połączyło się z Morawskim Towarzystwem Rolniczym, tworząc zaczątek słynnego późniejszego Morawsko-Śląskiego Towarzystwa Popierania Rolnictwa, Przyrodo- i Krajoznawstwa. Było to najtrwalsze z jego dzieł. Zmarł 27 lutego 1805 roku w Brnie (Brünn), mając zaledwie 52 lata. Jego zbiory mineralogiczne zostały po jego śmierci sprzedane liceum w Ołomuńcu.

Petke był trzykrotnie żonaty. Dwie pierwsze żony, z którymi miał sześcioro dzieci, były córkami kupca Fischera z Brna, zaś trzecia, która urodziła tylko jedną córkę, była córką wiedeńskiego rysownika Kohla.

Źródła: Elvert-Gesellschaft, II, s. 103-112; Staněk-Mineralogie, s. 9, 11-12; Wurzbach-Lexikon 28, 1874, s. 369.

PRANTL KARL ANTON EUGEN

(1849-1893)

Wybitny znawca paprotników

Urodził się 10 września 1849 roku w Monachium, w rodzinie profesora filozofii Karla von Prantla. Po ukończeniu Gimnazjum Maksymiliana rozpoczął studia na Uniwersytecie w Monachium. Swoją wiedzę botaniczną zdobywał wówczas nie tylko w laboratoriach profesorów von Naegeli'ego i Radlkofera, ale i podczas wycieczek po okolicach Monachium i po bawarskich Alpach. Zachęcony przez ówczesnego docenta prywatnego, a później profesora botaniki w Cordobie w Argentynie, doktora Paula Günthera Lorentza, zajął się studiowaniem bawarskich mchów.

W roku 1870 na podstawie nagrodzonej przez Fakultet Filozoficzny rozprawy „Das Inulin” uzyskał stopień doktora filozofii, po czym, jako asystent prof. von Naegeli'ego, kontynuował badania jasztrzębca, które wcześniej prowadzili Lorentz i Molendo. Jesienią 1871 roku przeniósł się do Würzburga, gdzie pod kierunkiem →prof. Juliusa Sachsa poświęcił się studiom fizjologicznym, na podstawie których habilitował się w roku 1873, pisząc pracę „Untersuchungen über die Regeneration der Vegetationspunkte der Angiospermenwurzeln”. Po habilitacji zajął się filogenezą i systematyką paprotników, zwłaszcza paproci, na temat których w latach 1875-1892

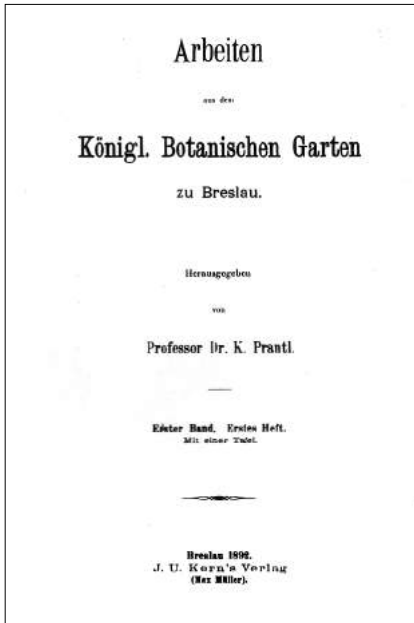
opublikował 21 prac. Ponadto prowadził badania florystyczne.

W roku 1874 na prośbę prof. von Sachsa napisał swój słynny, przeznaczoney dla szkół średnich, wykonywany jednak często również przez studentów „Lehrbuch der Botanik, bearbeitet unter Zugrundelegung des Lehrbuchs der Botanik von J. Sachs”. Podręcznik ten, którego ulepszona wersja – „Lehrbuch der Botanik für mittlere und höhere Lehranstalten” – ukazała się w roku 1878, doczekał się ośmiu wydań (ostatnie w roku 1986) i był tłumaczony na język angielski, włoski, hiszpański i węgierski. Aby kolejne jego wydania były zgodne z najbardziej aktualnym stanem wiedzy, Prantl przyswajał sobie niewiarygodną wprost ilość informacji z różnych dziedzin.

Jesienią 1876 roku mianowany został profesorem Akademii Leśnictwa w Aschaffenburgu, gdzie zastał nienajlepsze warunki do pracy dydaktycznej, jednak dzięki pracowitości i uporowi udało mu się je znacznie poprawić. Poza badaniem paprotników zajmował się wówczas również badaniami groźnych dla drzew iglastych pasożytniczych grzybów z rodzaju *Hysterium*. W październiku 1889 roku objął po →Englerze, który odszedł do Berlina, Katedrę Botaniki oraz kierownictwo Ogrodu Botanicznego i Muzeum Botanicznego we Wrocławiu (Breslau). Natychmiast niemal został członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, a już w grudniu 1889 roku wybrany został sekretarzem jego Sekcji Sadów i Ogrodów. Współpracował z Englerem nad opracowaniem dzieła „Die natürlichen Pflanzenfamilien”, dla którego opracowywał m.in. brzoźowate, bukowate, jaskrowate, makowate i krzyżowe. Założył we Wrocławiu czasopismo „Arbeiten aus dem Königlichen Botanischen Garten zu Breslau”, w którego pierwszym tomie zamieścił pierwszą część pracy „Das System der Farne” (czasopismo to od roku 1995 kontynuowane jest jako „Prace Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego”). Prezentująca naturalny system paproci praca miała być ukoronowaniem jego badań, jednak nie zdołał jej już ukończyć, gdyż niedługo po przybyciu do Wrocławia zaczął ponownie cierpieć na dawną chorobę płuc, która w końcu doprowadziła do gruźlicy. Zmarł 24 lutego 1893 roku we Wrocławiu, mając zaledwie 44 lata. Pochowany został w rodzinnym grobowcu w Monachium.

Jego nazwisko upamiętnia nazwa rodzajowa *Prantleia* Mez (Bromeliaceae) oraz takie nazwy gatunkowe, jak *Astragalus prantlianus* Freyn, *Celtis prantlii* Priemer ex Engler, *Epilobium prantlii* Dalla Torre et Sarnthein, *Erigeron prantlii* Dalla Torre, *Hieracium prantlii* Zahn, *Ophioglossum prantlii* C. Christensen, *Trimorpha prantlii* Dalla Torre et Sarnthein i *Uragoga prantliana* Kuntze. Zbiory zielnikowe Prantla znajdują się w Hamburgu.

Ważniejsze publikacje: Untersuchungen zur Morphologie der Gefäßkryptogamen I. Die Hymenophyllaceen, die niedrigste Entwicklungsreihe der Farne. Leipzig 1875; Bemerkungen über die Verwandtschaftsverhältnisse der Gefäßkryptogamen und den Ursprung der Phanerogamen. *Verh. Phys. Med. Ges. Würzburg* 10, 1875; Morphologische Studien I. Die Verzweigung des Stammes bei einigen Farnen. *Flora*, 1875; *Hysterium Pinastris* Schrad. als Ursache der Schütterkrankheit der Kiefer. *Ibid.*, 1877; Über die Anordnung der Zellen in flächenförmigen Prothallien der Farne. *Ibid.*, 1878; Verzeichniss der im botanischen Garten der Königl. Forstlehranstalt Aschaffenburg cultivirten Pflanzen. Aschaffenburg 1879; Zur Entwicklungsgeschichte der Prothallien von *Salvinia natans*. *Bot. Zeitung*, 1879; Über den Einfluss des Lichtes auf die Bilateralität der Farnprothallien. *Ibid.*; Beobachtungen über die Ernährung der Farnprothallien und die Vertheilung der Sexualorgane. *Ibid.*, 1881; Verzeichniss der von Fridau auf Schmarda's Reise 1853 in Ceylon gesammelten Farne. *Verh. Zool. Bot. Ges. Wien*, 1881; Vorläufige Mittheilung über die Morphologie, Anatomie und Systematik der Schizaeaceen. *Bot. Jahrb.* 2, 1881; Die FarnGattungen *Cryptogramme* und *Pellaea*. *Ibid.* 3, 1881; Untersuchungen zur Morphologie der Gefäßkryptogamen II. Die Schizaeaceen, morphologisch und systematisch bearbeitet. Leipzig 1881; *Adiantopteris alata* Prantl. *Gartenflora*, 1883; *Helminthostachys zeylanica* und ihre Beziehungen zu *Ophioglossum* und *Botrychium*. *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 1, 1883; Systematische Übersicht der Ophioglossean. *Ibid.*; Studien über Wachstum, Verzweigung und Nervatur der Laubblätter, insbesondere der Dikotylen. *Ibid.*; Beiträge zur Systematik der Ophioglossean. *Jahrb. Bot. Gart. Berlin* 3, 1884; Excursionflora für das Königreich Baiern. Stuttgart 1884; Die Mechanik des Ringes am Farnsporangium. *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 4, 1886; Filices am Süd-Georgien. W: Die internationale Polarforschung 1882-83, Bd. II, Berlin 1886; Betulaceae – Fagaceae. W: Die

natürlichen Pflanzfamilien III, 1. Leipzig 1887; Beiträge zur Kenntniss der Cupuliferen. *Bot. Jahrb.* 8, 1887; Beiträge zur Morphologie und Systematik der Ranunculaceae. *Ibid.* 9, 1888; Magnoliaceae – Trochodendraceae – Anonaceae – Myristicaceae – Ranunculaceae – Lardizabalaceae – Berberidaceae – Menispermaceae – Calycanthaceae – Papaveraceae – Cruciferae. W: Die natürlichen Pflanzfamilien III, 2. Leipzig 1888; Das System der Farne. *Arb. Bot. Gart. Breslau* 1, 1892.

Źródła: Engler A., *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 11, 1893, s. (34)-(39) (bibliografia); Höxtermann E., NDB 20, 2001, s. 673-674; Limpricht K. G., *Jber. SGVK* 71, 1893, Nekrologe, s. 11-14; Mularczyk-Historia, s. 36, 42, 43, 71, 93, 96, 119, 132, 151, biogram na s. 173-175; Nowak-Wójcik-Mularczyk, s. 288; Pater-Historia, s. 202; Wójcik G, EW, s. 672; Wunschmann E., ADB 53, 1907, s. 106-107; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S 168/339; na il. 2 strona tytułowa 1 tomu „Arbeiten aus dem Königlichen Botanischen Garten zu Breslau”.

PRAUS KAROL JAN

(1861-1918)

Badacz Beskidów, twórca Geologiczno-Geograficznego Muzeum Beskidzkiego

Urodził się 12 października 1861 roku w Skoczowie (Skotschau), w rodzinie ubogiego krawca Karola Prausa i jego żony Róży, z domu Klimosz. Początkowo uczył się w czteroklasowej szkole ludowej, gdzie tacy nauczyciele, jak Antoni Nogol, Adolf Niebroj, Walenty Sikora i Józef Ruśnik, potrafili zachęcić uczniów do rozwijania swych zainteresowań i rozbudzić w nich zamiłowanie do przyrody. W miesiąc po ukończeniu szkoły, w sierpniu 1873 roku, Praus wybrał się na swoją pierwszą samodzielną wycieczkę, podczas której wszedł na Czantorię, pierwszy też raz jechał kolejką z Cieszyna (Těšín, Teschen) do Jabłonkowa (Jablunkov, Jablunkau).

Gdy rok później rodzice postanowili, że powinni się dalej kształcić, rozpoczął naukę w Seminarium Nauczycielskim w Cieszynie, którego absolwentem

został w roku 1881. Mimo znakomitego świadectwa nie mógł jednak znaleźć posady i dopiero w styczniu 1882 roku rozpoczął pracę w dwuklasowej ewangelickiej szkole ludowej w Jasienicy (Jaschenitz). Już wówczas ciekawość świata skłaniała go do nieustannego samokształcenia i samodzielnych badań naukowych.

Kierując od roku 1884 jednoklasową szkołą ludową w Bronowie (Braunau), badał florę i faunę trzęsawisk w okolicy Ligoty (Ellgoth), Bronowa i Chybia (Chybi), w trzęsawiskach w Pławie koło Ligoty odkrył ślady nadwodnych budowli człowieka z młodszego paleolitu, zajmował się występowaniem cieszynianki wiosennej, przede wszystkim jednak interesował się geologią. Prawie całe swoje życie poświęcił badaniom geologicznym Beskidów. Podczas częstych wędrówek przemierzył wzdłuż i wszerz niemal cały Śląsk Cieszyński, opracowując jego mapę geologiczną, topograficzną mapę powiatu bielskiego i rejestr pomników przyrody nieożywionej z tego obszaru (*Typische Naturdenkmäler der beskidischen Erdrinde*, 1908, *Mitteilungen des Beskiden-Vereines* 5, 5). Samodzielnie prowadził badania geologiczne, skrupulatnie gromadząc i klasyfikując zbiory, które powiększał też drogą kupna i wymiany. Pomocne w samokształceniu były dla niego podróże do Pragi, Bratysławy, Budapesztu, Krakowa, Wiednia, Wrocławia, Berlina, Zagrzebia, Triestu, Wenecji i Berna, gdzie odwiedzał biblioteki, muzea i instytuty naukowe. Obszerna korespondencja, jaką prowadził z wieloma uczonymi, przyczyniła się do tego, że został członkiem Towarzystwa Geologicznego w Wiedniu i często odwiedzali go naukowcy ciekawi jego zbiorów.

W roku 1899 Praus ożenił się z Rozyną Białas z Lipnika koło Bielska (Lipnik bei Bielitz), z którą miał trójkę dzieci – synów Karola i Ryszarda oraz córkę Olgę. W tym samym roku przeniósł się z powrotem do Jasienicy i przepracował jeden rok na zastępstwie w szkole ewangelickiej. Gdy w roku 1900 otwarto tam nową, dwuklasową katolicką szkołę ludową, został jej kierownikiem i na stanowisku tym pracował aż do swej śmierci. W roku 1901 założył w tej szkole muzeum, które w roku 1906 pod nazwą „Zbiornica dla badań beskidzkiej skorupy ziemskiej” zostało udostępnione publiczności (*Ein geologisches Landesmuseum in Österr. Schlesien*, 1909, *Mitteilungen des Beskiden-Vereines* 6,6). Gdy szkolne gabloty stały się zbyt ciasne dla stale powiększających się zbiorów, które w roku 1910 przekształcone zostało w Geologiczno-Geograficzne Muzeum Beskidzkie w Jasienicy, rozpoczął starania o umieszczenie ich w placówce o odpowiedniej ilości sal ekspozycyjnych. Starania te przyniosły rezultat dopiero w roku 1913, kiedy to, jako depozyt oddany pod opiekę władz miejskich Skoczowa, ponad 5 tysięcy eksponatów umieszczonych zostało w starym zamku, zaj-

mując całe jego piętro. Opiekunem zbiorów i muzealnej biblioteki został syn Prausa, Karol, od roku 1911 nauczyciel w szkole ludowej „na Kępie” w Skoczowie.

Po wybuchu I wojny światowej muzeum zostało zamknięte. Gdy w zamku ulokowano jeńców rosyjskich, zbiory załadowano niedbale do skrzyń i umieszczono na strychu oraz w piwnicach, zaś stoły i gabloty wojsko zużyło na opał. Karol Praus zmarł na zawał serca 16 kwietnia 1918 roku w Jasienicy, nie przypuszczając, że jego zbiory już nigdy nie będą udostępnione publiczności i ulegną rozproszeniu. Pochowany został na cmentarzu katolickim w Jasienicy.

Po wojnie zgromadzone przez niego zbiory, z których część została skradziona i zniszczona, stały się własnością jego syna Karola, który przeniósł je z zamku do swojego prywatnego mieszkania. W mieszkaniu przeznaczył jeden pokój na najcenniejsze okazy, zaś resztę zmagazynował na strychu i w piwnicy. Duża część okazów geologicznych już wówczas wskutek braku metryk utraciła wartość naukową. Przez cały okres międzywojenny Karol Praus junior bezskutecznie zabiegał o reaktywowanie Muzeum Beskidzkiego, którego zbiory powiększył o pamiątki związane z kultem błogosławionego Jana Sarkandra. Po jego śmierci w roku 1941 i znacznych zniszczeniach, jakim uległ Skoczów podczas działań wojennych, zbiory te uległy rozproszeniu. Część z nich rodzina przekazała muzeum w Bytomiu (Beuthen), część zaś sprzedała prywatnym kolekcjonerom, zachowując jedynie najcenniejszą ich część. W zbiorach miejskich Skoczowa pozostały teki Prausa z materiałami związanymi z historią i kulturą materialną regionu, które w roku 1985 decyzją ówczesnego naczelnika miasta i gminy zostały przekazane do zbiorów nowego, powstającego właśnie muzeum.

Źródła: Brożek L. Notatki o Skoczowie: 1. Zbiory K. Prausa. Zanie Śląskie, R. 8, Nr 3, 1932, s. 130; Brożek L., Zbiory prywatne na Śląsku Cieszyńskim, *Rocz. Muz. Górnośl. Hist.* 1, 1963, s. 231-232; Dzieje Skoczowa od zarania do współczesności, Skoczów 1993, s. 92, 209, 241, 277, 359; Golec J., Bojda S., Słownik biograficzny Ziemi Cieszyńskiej 1, Cieszyn 1993, s. 222; Orawski R., Skoczowskie rody: Prausowie, *Kalendarz Skoczowski*, 1995, s. 74-78; Szotek H., Tradycje muzealne, *ibid.*, 1993, s. 131-132; Szotek H., Muzeum w Cieszynie: Oddział: Muzeum im. Gustawa Morcinka w Skoczowie, *Przewodnik muzealny*, Skoczów 1996, s. 1-2; Wantuła J., Sylwetki: Karol Praus, *Gazeta Skoczowska*, nr 14-17, 1991, s. 5; portret ze zbiorów Muzeum w Skoczowie.

PRINGSHEIM NATHANAEL

(1823-1894)

**Założyciel Niemieckiego Towarzystwa
Botanicznego**

Urodził się 30 listopada 1823 roku we wsi Dobijacz (Dobiatz, Neu Wziesko) koło Olesna (Rosenberg). Początkowo uczęszczał do gimnazjum w Opolu (Oppeln), dokąd przeprowadził się jego rodzice, później zaś do Friedrichsgymnasium we Wrocławiu (Breslau), w którym w roku 1843 otrzymał świadectwo dojrzałości. W tym samym roku rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie słuchał wykładów filozofii Christlieba Juliusa Braunissa i wykładów botaniki →Heinricha Roberta Goeperta. W drugim semestrze na życzenie ojca przeniósł się na Wydział Medyczny, gdzie uczęszczał na wykłady →Adolfa Wilhelma Otto i →Jana Ewangelisty Purkyniego, który preferował ściśle eksperymentalne metody badawcze, co do pewnego stopnia mogło oddziaływać na późniejszy kierunek pracy naukowej Pringsheima.

Po roku przeniósł się on do Lipska i tam przez kolejne dwa semestry studiował jeszcze medycynę. W tym czasie swoją pracą „Grundzüge der wissenschaftliche Botanik” ogromne wrażenie na studiującej młodzieży wywarł Max Schleiden, który stwierdzał, że kluczem do zrozumienia życia roślin może być wyłącznie badanie roślinnych komórek z pomocą mikroskopu, zaś istotę ich ukształtowania pojąć można wyłącznie poprzez studiowanie ich ewolucji. Pod wpływem pracy Schleidena wielu młodych ludzi rozpoczęło studia botaniczne, nie należy się zatem dziwić, że i Pringsheim, który kupił mikroskop i nauczył się nim samodzielnie posługiwać, dzięki czemu odkrył zupełnie nowy świat przejawów życia roślin, porzucił medycynę, by całkowicie poświęcić się botanice.

Udał się w tym celu do Berlina, gdzie wykładało wielu najwybitniejszych ówczesnych przyrodników

takich, jak J. Müller, Ch. Ehrenberg, E. Mitscherlich, G. Magnus, G. Rose, H. Rose i in., i uzyskał tu w kwietniu 1848 roku na podstawie dysertacji „De forma stratorum crassiorum in plantarum cellula observationes quaedam novae” stopień doktora filozofii. Jakiś czas przebywał następnie w Paryżu, zajmując się badaniami glonów i grzybów, po czym wrócił do Berlina, gdzie w roku 1851 ożenił się z córką polskiego kupca, Henriettą Guradze. W tym samym roku habilitował się na podstawie pracy „Zur Entwicklungsgeschichte der *Achlya proliferata*” i przyjęty został w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Matrikel No. 1622), otrzymując przydomek „Dutrochet”. Przez kolejne lata pracował nieustrudzenie nad zagadnieniami fizjologii roślin, publikował prace o swoich doniosłych odkryciach, zaś w roku 1857 założył „Jahrbuch für wissenschaftliche Botanik”, który redagował do 26 tomu włącznie. Wiele uwagi poświęcał w tym czasie morskim glonom, w związku z czym dla zdobycia materiału badawczego podejmował częste podróże na Helgoland oraz do Bretanii i Prowansji.

W roku 1860 został członkiem Królewskiej Akademii Nauk w Berlinie, a w roku 1864, jako następca Maxa Schleidena, profesorem zwyczajnym botaniki na Uniwersytecie w Jenie. W ciągu czterech lat jego owocnej działalności powstał tam dzięki jego staraniom nowoczesny instytut botaniczny. Wykształcił tam też niewielkie grono wybitnych uczniów, z których w roku 1868, gdy (ze względu na dolegliwości astmatyczne, które łagodziły jedynie częste wyjazdy na południe Europy) musiał zrezygnować z katedry, jego następcą został Edward Adolf Strasburger, wcześniej docent Szkoły Głównej w Warszawie.

W Berlinie Pringsheim urządził w swym domu laboratorium, w którym pracował nie tylko on sam, ale i kształcący się pod jego kierunkiem studenci i asystenci. W roku 1874 rozpoczął rozległe badania nad chlorofilem i jego związkami z procesami oddychania i asymilacji. Wraz z E. Schulzem w poważnym stopniu przyczynił się do powstania Stacji Biologicznej na Helgolandzie. W roku 1883 założył Deutsche Botanische Gesellschaft, którym kierował do końca swego życia. W listopadzie 1893 roku członkowie założonego przez niego towarzystwa uroczysto obchodzili jego ostatnie, siedemdziesiąte urodziny. Zmarł po krótkiej chorobie 6 października 1894 roku. Jego dzieci przeznaczyły część pozostawionego po nim majątku na założenie Muzeum Morza Północnego, które z woli cesarza Wilhelma II przemianowane zostało na Pringsheim Museum. Nazwisko Nathanaela Pringsheima upamiętnione zostało m.in. w rodzajowych nazwach morskiej zielenicy *Pringsheimia* Reinke (= *Pringsheimiella* F. v. Höhnelt, Prostratae) i grzyba *Pringsheimia* Schulzer (Ascomycetes, Dothioraceae) oraz w nazwach gatun-

nków *Rivea pringsheimiana* Dammer, *Ficus pringsheimiana* J. Braun et K. Schumann i *Fuchsia pringsheimii* Urban.

Wybrane publikacje: Die Entwicklungsgeschichte der *Achyla prolifera*. *Nova Acta Leop.* 23, 1, 1851; Algologische Mitteilungen. *Flora* 35, 1852; Über die Befruchtung und Keimung der Algen und über das Wesen des Zeugungactes. *Ber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1855; Weitere Untersuchungen über die Befruchtung und den Generationswechsel der Algen. *Monatsber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1856; Fortgesetzte Untersuchungen über die Befruchtung und Vermehrung der Algen. *Ibid.*, 1857; Beiträge zur Physiologie und Systematik der Algen. Morphologie der Oedogonien. *Jahrb. f. Wiss. Bot.* 1, 1, 1857; Beiträge zur Physiologie und Systematik der Algen. Die Saprolegnien. *Ibid.* 1,2, 1857; Die Coleochaeten. *Ibid.* 2,1, 1858; Nachtrag zur Kritik und Geschichte der Untersuchungen über das Algengeschlecht. *Ibid.* 2,3, 1860; Über die Dauerschwärmer des Wassernetzes und einige ihnen verwandte Bildungen. *Monatsber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1861; Beiträge zur Morphologie der Meeres-Algen. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1863 [Tab. VIII na il. 2]; Zur Morphologie der *Salvinia natans*. *Jahrb. f. Wiss. Bot.* 3, 1863; Über die Vorkeime der Charen. *Monatsber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1863; Über die Embryobildung der Gefäßcryptogamen und das Wachsthum von *Salvinia natans*. *Ibid.*, 1864; Über die Bildungsvorgänge am Vegetationskegel von *Utricularia vulgaris*. *Ibid.*, 1870; Über die Paarung von Schwärmsporen, die morphologische Grundform der Zeugung im Pflanzenreiche. *Ibid.*, 1870; Über die männlichen Pflanzen und die Schwärmsporen der Gattung *Bryopsis*. *Ibid.*, 1872; Über den Gang der morphologischen Differenzierung in der Sphacelarien-Reihe. *Abh.*

Preuss. Akad. Wiss., 1874; Über die neueren Resultate seiner Untersuchungen an den Saprolegnien. *Monatsber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1874; Über die Absorptionsspectra der Chlorophyllfarbstoffe. *Ibid.*, 1875; Über natürliche Chlorophyllmodificationen und die Farbstoffe der Florideen. *Ibid.*, 1876; Vierter Bericht der Central-Kommission für das agrrikultur-chemische Versuchswesen. *Landwirthschaftliche Jahrbücher* 5, 1876; Über vegetative Sprossung der Moosfrüchte. *Monatsber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1877; Über den Generationswechsel der Thallophyten und einen Anschluss an den Generationswechsel der Moose. *Ibid.*, 1877; Über Lichtwirkung und Chlorophyll-Function in der Pflanze. *Ibid.*, 1880; Über das Hypochlorin und die Bedingungen seiner Entstehung in der Pflanze. *Ibid.*, 1880; Untersuchungen über Lichtwirkung und Chlorophyllfunction in der Pflanze. Leipzig 1881; Neue Beobachtungen über den Befruchtungssact der Gattungen *Achlya* und *Saprolegnia*. *Sitz. Ber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1882; Zur Kritik der bisherigen Grundlagen der Assimilationstheorie der Pflanzen. *Monatsber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1882; Über die primären Wirkungen des Lichtes auf die Vegetation. *Ibid.*, 1882; Über die Sauerstoffabgabe der Pflanzen im Mikrospectrum. *Sitz. Ber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1886; Über die vermeintliche Zersetzung der Kohlensäure durch den Chlorophyllfarbstoff. *Ibid.*; Über die Abhängigkeit der Assimilation grüner Zellen von ihrer Sauerstoffathmung, und den Ort, wo der im Assimilationsacte der Pflanzenzelle gebildete Sauerstoff entsteht. *Ibid.*, 1887; Über die Entstehung der Kalkinkrustation an Süßwasseralgen. *Jahrb. Wiss. f. Bot.*, 1888.

Źródła: Cohn F., Jber. SGVK 72, 1895, Nekrologe, s. 5-8; Cohn F., *Jahrb. f. Wiss. Bot.* 28, 1895, s. III-XXXII; Höxtermann E., NDB 20, 2001, s. 722-723; Mägdefrau-Historia, s. 212-214; Sachs-Geschichte, s. 225, 478; Wunschmann E., ADB 53, 1907, s. 120-124; portret z: *Catalogus Illustratus Iconothecae Botanicae Horti Bergiani Stockholmiensis, Acta Horti Bergiani*, Bd. 3, No. 3, Stockholm 1905.

PRITZEL GEORG AUGUST

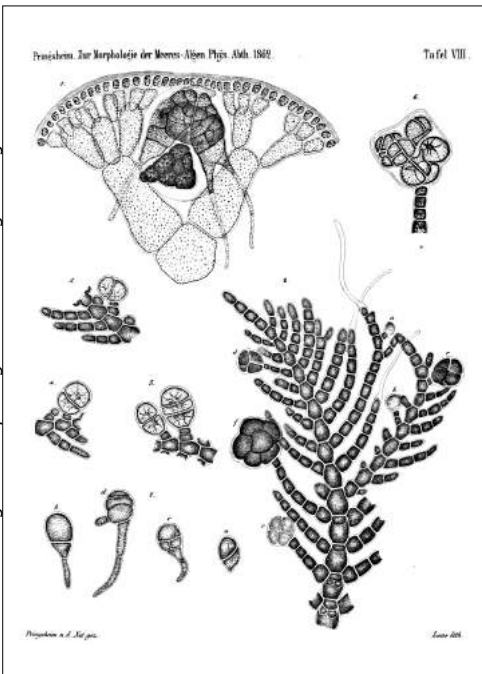
(1815-1874)

Autor słynnych bibliografii botanicznych

Urodził się 2 września 1815 roku w Siedlisku (Carolath) koło Głogowa (Glogau) w rodzinie leśnika. Wyrósł w biedzie i od dzieciństwa nawykł do życia w trudnych warunkach oraz do przezwycięzania przeszkód i problemów. Dzięki temu w roku 1837 rozpoczął studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego, z którego po roku przeniósł się na Wydział Medyczny. Musiał być dość wojowniczym studentem, gdyż dwukrotnie został osadzony w uniwersyteckim karcerze za „gwizdanie na nauczyciela” i „użycie obraźliwych słów w stosunku do policjanta”, zaś w roku 1840 został wydalony z uczelni „za nierozsądne zarzuty wobec władz i obraźliwe teksty”.

Od roku 1841 studiował w Lipsku, gdzie, mimo bardziej liberalnej atmosfery, również wchodził

Tablica VIII z *Beiträge zur Morphologie der Meeres-Algen Pringsheima*

w częste konflikty z władzami uczelni. W okresie tym został współpracownikiem „Botanische Zeitung” i publikował w tym czasopiśmie liczne noty biograficzne oraz recenzje, z których pierwszą była recenzja pracy „Flora von Oberschlesien” → H. Grabowskiego. Widoczna już w niej była doskonale zarówno erudycja, jak i poczucie humoru Pritzela. Innym świadectwem jego ogromnego poczucia humoru było przeznaczony dla przyjaciół, wydrukowane w dziewięciu egzemplarzach w roku 1845 w Wiedniu dziełko „Specimen bibliographiae botanicae”, które zawierało żartobliwie poprzekęcane tytuły różnych znanych prac botanicznych.

Już w roku 1841, podczas dyskusji z Johannem Heinrichem Dierbacheim i Ernestem Meyerem, ukształtował się jego plan napisania obszernej retrospektywnej bibliografii botanicznej. Aby urzeczywistnić ten plan, musiał osobiście przejrzeć ok. 40 tysięcy dzieł botanicznych dostępnych w największych bibliotekach Niemiec, Austrii, Szwajcarii, Belgii i Francji oraz w prywatnych księgozbiorach → H. F. Linka, D. F. L. von Schlechtendala, G. Kunze, A. P. de Candolle’a, A. de Jussieu, B. Delesserta i innych uczonych. Ponieważ niektóre z poszukiwanych przez niego dzieł dostępne były wyłącznie w Anglii, musiał wystarać się również za pośrednictwem A. von Humboldta o pieniądze od władz pruskich na wyjazd do Londynu.

Ukoronowaniem tytanicznej pracy był wydany w latach 1847-52 „Thesaurus literaturae botanicarum omnium gentium inde a rebus botanicarum initis ad nostra usque tempora, quindecim millia operum recensens. I Aufl. Lipsiae 1847-52; Iconum Botanicarum index locupletissimus I. Berlinum 1855; Iconum Botanicarum index locupletissimus II. Berlinum 1866; Thesaurus literaturae botanicae omnium gentium inde a rebus botanicarum initis ad nostra usque tempora, quindecim millia operum recensens. II Aufl. [mit C. F. W. Jessen].

rozdziałów nie zabrakło tu nawet takich, jak „Poemata de plantis” czy „Plantarum mythicarum et magicarum historia”. Publikacja spotkała się z entuzjastycznym przyjęciem i utworzyła mu drogę do członkostwa w Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników, w szeregi której wstąpił w czerwcu 1852 roku otrzymując przydomek „Jonas Dryander” (Matrikel No. 1652).

Dzięki swemu dziełu Pritzel otrzymał też posadę pomocnika, a następnie kustosa Biblioteki Królewskiej w Berlinie, a obok tego, w roku 1855, stanowisko archiwisty Królewskiej Akademii Nauk w Berlinie. Uzupełnieniem jego „Tezaurusu” był wydany w latach 1855-1866 „Indeks ilustracji botanicznych” zawierający uporządkowany alfabetycznie spis przedstawiających rośliny rysunków z dzieł botanicznych wydanych w XVIII i XIX w. Duże powodzenie pierwszego wydania „Tezaurusu” skłoniło go do opracowania drugiego, poprawionego i rozszerzonego wydania, jednak zdołał ukończyć tylko jego część pierwszą. Manuskrypt części drugiej, który nosił już wyraźne ślady coraz bardziej pogarszającego się stanu jego zdrowia, przygotował do druku profesor C. Jessen, a całość ukazała się w latach 1871-77. W większym stopniu wykorzystane w niej były zbiory bibliotek w Kew i Londynie, bibliotek włoskich oraz prywatny księgozbiór C. F. P. von Martiusa.

Pierwsze objawy choroby, prawdopodobnie wiatru rdzenia, pojawiły się u Pritzela już w roku 1859, a zmiany psychiczne zaczęły objawiać się od roku 1861. Pracował jeszcze do roku 1872, w którym opuścił obydwa stanowiska otrzymując niewielką emeryturę. Resztę życia spędził w zakładzie psychiatrycznym w Hornheim koło Kilonii, gdzie zmarł 14 czerwca 1874 roku, mając zaledwie 59 lat. Po jego śmierci profesor Jessen opracował i opublikował znalezione wśród pozostałych po nim rękopisów obszerne, zawierające 24 tysiące haseł zestawienie ludowych nazw roślin ze wszystkich dialektów języka niemieckiego. Nazwisko Pritzela upamiętniają nazwy rodzajowe *Pritzelago* Kuntze (Brassicaceae), *Pritzelia* Walpers (Apiaceae) i *Pritzelia* Klotzsch (Bego- niaceae).

Ważniejsze publikacje: Anemonarum revisio. *Linnaea*, 1841; Specimen bibliographiae botanicae, quod Ernesto Meyer, botanices Professori Regiomontano, nuptias Johanna Isenbartiae cum Doctore Zaddachio celebranti gratulaturus scripsit. Viennae 1845; Thesaurus literaturae botanicae omnium gentium inde a rebus botanicarum initis ad nostra usque tempora, quindecim millia operum recensens. I Aufl. Lipsiae 1847-52; Iconum Botanicarum index locupletissimus I. Berlinum 1855; Iconum Botanicarum index locupletissimus II. Berlinum 1866; Thesaurus literaturae botanicae omnium gentium inde a rebus botanicarum initis ad nostra usque tempora, quindecim millia operum recensens. II Aufl. [mit C. F. W. Jessen].

Lipsiae 1871-77; Die deutschen Volksnamen der Pflanzen [mit C. F. W. Jessen]. Hannover 1884.

Źródła: Berner-Landsleute, s. 215-214; Kirschner S., NDB 20, 2001, s. 733; Staffleu F. A., Pritzel and his thesaurus, Taxon 22, 1973, s. 119-126 (portret); Wunschmann E., ADB 26, 1888, s. 612-614.

PURKYNIE JAN EVANGELISTA

(1787-1869)

Twórca pierwszego w Europie Instytutu Fizjologii

W źródłach niemieckich jego nazwisko ma przeważnie postać „Purkinje”, a w źródłach czeskich – „Purkyně”. Urodził się 17 grudnia 1787 roku w Libochowicach (Libochowitz) koło Litomierzyc w Czechach. Miał 6 lat, gdy jego ojciec, urzędnik księcia Dietrichsteina, zmarł, a cała rodzina znalazła się w bardzo trudnej sytuacji materialnej. Do 10 roku życia uczył się w swoim rodzinnym mieście, później oddany został do szkoły pijarów w Mikulowie na Morawach, gdzie z dobrymi wynikami ukończył szkołę powszechną i 6 klas gimnazjalnych. Po ukończeniu gimnazjum chciał wstąpić do zakonu pijarów, w związku z czym odbył roczny nowicjat w Starej Wodzie na Morawach, blisko śląskiej granicy. Później, w roku 1805, pracował jako nauczyciel II klasy gimnazjalnej w Strażnicy na granicy węgierskiej, a w roku następnym jako nauczyciel I klasy szkoły powszechnej w Litomyszu.

W ciągu tych trzech lat zapoznał się z językiem włoskim i francuskim oraz literaturą w tych językach, niemiecki język znał od dawna, a po lekturze dzieł Fichtego zapragnął wyrwać się z dotychczasowego kręgu zajęć. Porzuciwszy myśl o życiu zakonnym udał się do Pragi, gdzie – utrzymując się początkowo z korepetycji, a później jako nauczyciel domowy – studiował lingwistykę, filologię i filozofię. Z dużym zapałem zajmował się też naukami przyrodniczymi,

lecz myślał wówczas bardziej o karierze literata, niż przyrodnika. Na takich swobodnych „studiach filozoficznych” zeszyły mu ponad trzy lata, i dopiero dzięki namowiem, poparciu i pomocy materialnej barona Hildprandta zdecydował się na studia medyczne.

Podczas studiów interesował się głównie anatomią i fizjologią, a za temat swej doktorskiej dysertacji obrał sobie fizjologię wzroku. Dysertacja ta, którą opublikował w roku 1818, wpłynęła znacząco na całe jego późniejsze życie, gdyż zwróciła na siebie uwagę nie tylko Goethego, który zajmował się teorią barw, ale i tajnego radcy medycznego Rusta w Berlinie, dzięki czemu Purkyně, który był asystentem Katedry Anatomii w Pradze i bezskutecznie zabiegał o Katedrę Fizjologii w Peszcie lub Katedrę Patologii w Pradze, otrzymał po przeniesionym do Marburga Augustie Bartelsie profesurę we Wrocławiu (Breslau), o którą ubiegało się wielu tak sławnych wówczas uczonych, jak chociażby Karl Carus.

Pracując we Wrocławiu Purkyně stworzył podstawy fizjologii, jako odrębnej gałęzi wiedzy. W roku 1825, dwa lata wcześniej, nim Baer odkrył komórki jajową ssaków, zaobserwował w jaju ptasim pęcherzyk zarodkowy, tj. jądro komórki jajowej. W dziedzinie fizjologii wzroku odkrył zmianę wrażliwości oka na barwy podczas adaptacji do ciemności (zjawisko Purkyniego) oraz zarys cieni naczyń krwionośnych powstający przy bocznym oświetleniu siatkówki (figura Purkyniego). Dla badań fizjologii wzroku skonstruował przyrząd, który nazwał thau-matropem, a który później nazwano stroboskopem. Opisał duże wielodendrytowe neurony mózdzku (komórki Purkyniego) i włókna układu warunkującego automatyzm pracy serca (włókna Purkyniego). W roku 1839 wprowadził do literatury naukowej pojęcie protoplazmy i, przed Theodorem Schwannem oraz Maxem Schleidenem, opublikował referat o podobieństwie elementów strukturalnych organizmów roślinnych i zwierzęcych. Założony przez niego w roku 1842 Instytut Fizjologiczny we Wrocławiu był pierwszym tego rodzaju instytutem w Europie.

Poza swymi głównymi dziełami Purkyně publikował też mnóstwo artykułów w czasopismach naukowych, w tym również w rocznikach Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, którego był aktywnym członkiem, a przy tym jednym z pierwszych, którzy organizowali odczyty dla szerszej publiczności. Znał doskonale język polski, w którym opublikował szereg prac z dziedziny humanistyki. Obok poezji Schillera i „Jeruzolimy wyzwolonej” Tassa przetłumaczył też na język czeski wiele dzieł literatury polskiej i pozostawił bogatą korespondencję z polskim światem naukowym i literackim. Gdy w roku 1848 wydawało się, że nadchodzą zupełnie nowe czasy w monarchii Austro-Węgierskiej, nabrał ochoty, by znów służyć swej ojczyźnie. Pozostawi-

wszy we Wrocławiu środowisko naukowe – wyniki badań, uczniów, zwolenników, podstawowy warsztat – dzięki któremu fizjologia mogła się tu nadal rozwijać, przeniósł się w roku 1850 z powrotem do Pragi, gdzie rozpoczął wykłady w Szkole Wyższej. Założył tam również Instytut Fizjologiczny, a w roku 1853 założył pierwsze czasopismo przyrodnicze w języku czeskim – „Živa”. Nie zważając na swój podeszły wiek i nienajlepszy stan zdrowia pracował nieustraszenie niemal do samej śmierci.

W roku 1829 przyjęty został w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Matrikel No. 1339), otrzymując na cześć Erazma Darwina, dziadka Karola Darwina, przydomek „Darwin”. Ponadto był członkiem Royal Society w Londynie, Linnean Society, akademii nauk w Wiedniu, Paryżu, Petersburgu, Zagrzebiu i Peszcie, Praskiego Towarzystwa Naukowego, korespondował z akademiami w Berlinie, Krakowie i Brukseli oraz z towarzystwami lekarskimi w Berlinie, Petersburgu, Brukseli, Hamburgu, Erlangen, Pradze i Warszawie. Występował z referatami na posiedzeniach przyrodników w Berlinie, Dreźnie, Wrocławiu, Pradze i Karlsbadzie. Za swoje zasługi odznaczony był pruskim Czerwonym Orłem III Kl., rosyjskim Orderem Włodzimierza i austriackim Orderem Leopolda. W grudniu 1868 roku uroczyście obchodzono 50 rocznicę jego doktoratu. Na krótko przed śmiercią został nobilitowany przez cesarza Franciszka Józefa. Zmarł 28 lipca 1869 roku w Pradze. Jego doczesne szczątki pogrzebane zostały na Cmentarzu Wyszehradzkim. Purkynie był żonaty z Julią Rudolphi, córką berlińskiego profesora fizjologii Karla Asmunda Rudolphi, z którą miał czworo dzieci – Karla, Emanuela, Rozalię i Joannę.

Wybrane publikacje: Beiträge zur Kenntniss des Sehens in subjectiver Hinsicht. Prag 1819; Commentatio de examine physiologico organi visus et systematis cutanei. Vratislaviae 1823; Beobachtungen und Versuche zur Physiologie der Sinne. 2 Th. Berlin 1823-25; Neue Beiträge zur Kenntniss des Sehens in subjectiver Hinsicht. Prag 1825; Symbolae ad ovi avium historiam ante incubationem. Leipzig 1825; De cellulis antherarum fibrosis nec non de granorum pollinarium formis commentatio phytotomica. Vratislaviae 1830; Entdeckung kontinuierlicher durch Wimperhaare erzeugter Flimmerbewegungen. *Arch. f. Anat.*, 1834 [mit G. Valentin]; Bemerkungen über die Unabhängigkeit der Flimmerbewegung der Wirbelthiere von der Integrität des centralen Nervensystems. *Ibid.*, 1835 [mit G. Valentin]; De phaenomeno generali et fundamentali motus vibratorii continui in membranis cum externis tum internis animalium plurimorum et superiorum et inferiorum ordinum obvis: commentatio physiologica. Vratislaviae 1835 [mit G. Valentin]; De motu vibratorio animalium vertebratorum. *Nova Acta Leop.* 17, 1835 [mit G. Valentin]; O ideálnosti prostoru zrakového. *Čas. Čes. Mus.* II, 1837; Vorläufige Mitteilungen aus einer Untersuchung über kün-

stliche Verdauung. *Arch. f. Anat.*, 1838 [mit S. Pappenheim]; Nowe spostrzeżenia i badania w przedmiocie fizjologii i drobnowidzowej anatomii. *Rocznik Wydziału Lekarskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim* 2, 1839; Mikroskopisch-neurologische Beobachtungen. *Arch. f. Anat.*, 1845; Beobachtung eigenthümlicher Körnerfaden an der inneren Oberfläche der Herzventrikel. *Übers. Arb. SGVK*, 1847; Podrobné zprávy o mojích starších i novějších literárních, zvláště přírodnických prácích. *Živa* 5, 1858; Über die Verwerthung der bisherigen Beobachtungen im Gebiete des subjectiven Sehens für Anatomie, Physiologie, Physik, Psychologie, Kunst und Gewerbe. *Sitz. Ber. Böhm. Ges. Wiss.*, 1860; Individuální duševní ústroj člověka. *Krok* 1-2, 1865-66; Austria polyglotta. Prag 1867.

Wybrane źródła: Heidenhain R., ADB 26, 1888, s. 717-731; Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 58, 89-91; Nowack-Lexikon 1, 1836, s. 128-132; Oelsner T., Jber. SGVK 47, 1870, s. 352-356; Pater M., Ludzie dawnego Wrocławia, Wrocław 1958, s. 68-72; Pater-Historia, s. 127, 128, 169, 231-233, 267; Pater M., EW, s. 690; Winterstein H., Schlesische Lebensbilder IV, Breslau 1931, s. 240-251; Wurzbach-Lexikon 24, 1872, s. 94-102; portret z: Historia Śląska (red. S. Michalkiewicz), t. II, cz. II, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970.

RABENAU HUGO VON

(1845-1921)

Badacz flory Łużyc, kustosz i dyrektor Muzeum w Zgorzelcu

Pochodził ze starego szlacheckiego rodu, który na Łużycach osiadł w XIV w. Urodził się 3 lutego 1845 roku w Zgorzelcu (Görlitz), jako najstarsze dziecko radcy prawnego Karla Roberta Adolfa von Rabenau i jego żony Henrietty, z domu Schroeter. Po ukończeniu szkoły miejskiej w Rozboroku (Rothenburg), gdzie jego ojciec pracował jako adwokat, oddany został na pensję dla chłopców w Jabłońcu (Gablenz), którą prowadził pastor Rieckt. W latach 1857-1862 uczęszczał do gimnazjum w Świdnicy (Schweidnitz), następnie zaś, w latach 1862-1867, uczył się w szkole realnej I stopnia w Zgorzelcu, gdzie uzyskał świadectwo dojrzałości. Do roku 1870 studiował nauki przyrodnicze w Bernie, gdzie zaprzyjaźnił się z późniejszym wybitnym botanikiem →Hieronymusem, oraz w Lipsku i Halle. Po wybuchu wojny francusko-pruskiej jako ochotnik trafił do 86 regimentu fizylierów, a następnie do 7 kompanii regimentu mobilnego, z którym wziął udział w oblężeniu Paryża oraz w walkach pod Epinay i St. Quentin.

Po wojnie kontynuował studia przyrodnicze w Getyndze, gdzie w roku 1874 na podstawie pracy „Gefäßkryptogamen, Gymnospermen und monokotyledonischen Angiospermen der Kgl. Preuss. Markgrafschaft Oberlausitz” uzyskał stopień doktora filozofii. Powróciwszy do Zgorzelca, rozpoczął pracę w Szkole dla Dziewcząt Kosmehla. Został też członkiem miejscowego Towarzystwa Przyrodniczego i zajął się jego historią (Die naturforschende Gesellschaft zu Görlitz. *Abh. Naturf. Ges. Görlitz 18, 19, 23*). W roku 1880 stwierdził, że po Nysie Łużyckiej powinny pływać łabędzie widniejące na godle Towarzystwa Przyrodniczego w Zgorzelcu i urządził zbiórkę pieniędzy, za które kupiona została para tych ptaków.

W roku 1885 opuścił Niemcy i wyjechał do Stanów Zjednoczonych, gdzie, niezadowolony z posady domowego nauczyciela, przyjął stanowisko asystenta w laboratorium chemicznym w Hoboken w New Jersey. Szybko zdobył tu zdumiewającą wręcz biegłość w analizach cukru i posługiwaniu się polaroskopem, dzięki czemu mógł wystarać się o pracę w podobnym charakterze w Nowym Jorku. W wolnych chwilach prowadził badania botaniczne, których wyniki opublikował w czasopiśmie Towarzystwa Przyrodniczego w Zgorzelcu (Vegetations-skizzen vom unteren Lauf des Hudson. *Abh. Naturf. Ges. Görlitz 19, 20*). Gdy w roku 1895 zmarł kustosz Muzeum tego towarzystwa, →dr Peck, jego członkiem najodpowiedniejszym kandydatem na jego miejsce wydał się Rabenau. Otrzymawszy tak interesującą propozycję, wrócił do rodzinnego miasta i już w październiku 1895 roku rozpoczął pracę w muzeum. 4 stycznia 1896 roku ożenił się ze swoją młodzieńczą miłością, Jadwigą Braun, która zmarła jednak już w grudniu tego samego roku.

Niepocieszony Rabenau całkowicie pogrążył się w pracy. W pierwszej kolejności zajął się czekającymi na uporządkowanie i udostępnienie zwiedzającym zbiorami, których nie zdołał opracować Peck. Podczas tej pracy stworzył w muzeum dwa nowe działy: etnograficzny i łużycki. Dla działu przyrodniczego pozyskał bogaty zielnik środkowoeuropejski Sintenisa z wieloma unikalnymi okazami, czynił też starania, by zbiory zoologiczne wzbogacić okazami z terenów niemieckich kolonii. Szczególną troską otoczył zwłaszcza kolekcję ornitologiczną, która za jego czasów rozrosła się z 1500 do 5300 gatunków, wśród których było wiele kolibrów i rajszych ptaków.

Dzięki jego staraniom zbiory biblioteki Towarzystwa Przyrodniczego powiększyły się do 30 tysięcy tomów a wymiana czasopism prowadzona była do wybuchu I wojny światowej z ponad 200 towarzystwami przyrodniczymi z całego świata. Prócz tego Rabenau zredagował tomy 22-28 rozpraw zgorzeleckiego Towarzystwa Przyrodniczego.

1 listopada 1901 mianowany został dyrektorem Muzeum, zaś z okazji stulecia Towarzystwa Przyrodniczego uhonorowany został w roku 1911 godnością członka honorowego. Poza Towarzystwem Przyrodniczym w Zgorzelcu działał też aktywnie w Towarzystwie Karkonoskim, którego amerykański oddział założył podczas swego pobytu w Nowym Jorku, oraz w Towarzystwie Ornitologów Śląskich. Chociaż z powodu podeszłego wieku nie mógł już regularnie brać udziału w zjazdach tego ostatniego, w roku 1920 z zapalem wziął udział w przygotowaniach do jego zjazdu w Zgorzelcu.

I wojna światowa, podczas której z Nysy Łużyckiej zniknęły jego ukochane łabędzie, i związane z nią wydarzenia mocno osłabiły zdrowie i siły twórcze

Rabenaua. W ostatnich miesiącach życia rzadko opuszczał mieszczące się w muzeum służbowe mieszkanie, w którym porządkował zbiory mineralogiczne. Zmarł 24 kwietnia 1921 roku w Zgorzelcu. Jego nazwisko upamiętnia m.in. jeżyna *Rubus rabenaui* E. Barber.

Źródła: Hartmann A., Ber. Ver. Schles. Ornith. 7, 1922, s. 115-116; Hartmann A., Abh. Naturf. Ges. Görlitz 29, 1924, s. 6-11 (portret); Pax-Pflanzenwelt, s. 14; Pax-Wirbeltierfauna, s. 78.

RAUMER CARL GEORG VON

(1783-1865)

Pierwszy profesor mineralogii Uniwersytetu Wrocławskiego

Urodził się 9 kwietnia 1783 roku w Wörlitz w Saksonii, w rodzinie poważanego ziemianina, który został później dyrektorem kamery księcia von Anhalt. W roku 1797 trafił do słynnego Joachimsthalsche Gymnasium w Berlinie, do którego już od 1793 roku uczęszczał jego starszy brat, Friedrich Ludwig, późniejszy profesor historii we Wrocławiu (Breslau) i Berlinie.

Po ukończeniu gimnazjum Raumer udał się w roku 1801 do Getyngi, gdzie rozpoczął studia prawnicze. Od początku jednak słuchał również wykładów nie związanych z wybranym kierunkiem studiów, zwłaszcza zaś wykładów Johanna Friedricha Blumenbacha, wybitnego anatoma, zoologa i paleontologa, dzięki któremu po raz pierwszy zetknął się z zagadnieniami geologicznymi. W Getyndze miał sposobność poznać Goethego, którego prace o tematyce przyrodniczej, jako pierwszy ich badacz i komentator, omówił w roku 1840 w pierwszej części „Kreuzzüge”. Ferie spędzał podróżując do Berlina i Hamburga, nad Ren, w góry Harzu i do Szwajcarii. Jesienią 1803 roku przeniósł się do Halle, gdzie jednak,

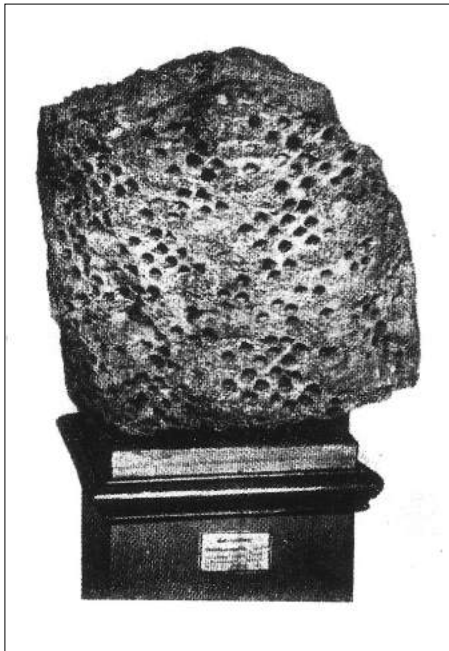
zamiast chodzić na wykłady, żył z przyjaciółmi w pobliskim Giebichenstein „niczym w ogrodach poezji”. Szybko jednak pociągnęło go tutejsze życie akademickie, tym bardziej, że miał możliwość poznania wielu wybitnych uczonych takich, jak twórca frenologii Franz Joseph Gall czy też wybitny lekarz i przyrodnik Johann Christian Reil.

Szczególna zażyłość połączyła go z Norwegiem →Henriczem Steffensem, wówczas docentem prywatnym, później zaś profesorem fizyki we Wrocławiu i Berlinie. Dzięki zajęciom z naturalnej historii Ziemi prowadzonym przez Steffensa Raumer dowiedział się „że Ziemia ma historię”, i że „Abraham Gottlob Werner stworzył historię rozwoju Ziemi na podstawie obserwacji spotykanych obecnie skał”. Kierując się tym świeżo rozbudzonym zainteresowaniem udał się w październiku 1805 roku do Freibergu, gdzie mógł słuchać słynnych na całą Europę wykładów →Wenera. Wkrótce zaprzyjaźnił się tu z Moritzem von Engelhardtem, późniejszym profesorem w Dorpacie i badaczem Kaukazu. W roku 1807 dokonali obaj niezwykle ważnego, ogłoszonego drukiem w roku 1811 odkrycia – stwierdzili, że granity i sjenity wschodniej krawędzi Rudaw leżą na tzw. utworach przejściowych, co całkowicie zaprzeczало poglądom i teoriom ich mistrza, Wenera. Rok później wyruszyli obaj do Paryża, by kontynuować studia i uzupełnić swą wiedzę. W Paryżu, gdzie przebywał do czerwca 1809 roku, spotkał Raumer uczonych tej miary, co Pierre Simon Laplace, Rene Juste Hauy i Georges Cuvier.

Zamierzając zostać nauczycielem akademickim i uczuwając pewne niedostatki w przygotowaniu pedagogicznym z Paryża udał się następnie do Iferten (Yverdon) w Szwajcarii, gdzie swój słynny Zakład Wychowawczy prowadził nie mniej słynny pedagog Johann Heinrich Pestalozzi. W maju 1810 roku Raumer przyjechał do Berlina, gdzie zatrudniony został w charakterze tajnego sekretarza ekspedycyjnego przez Departament Górnictwa i Hutnictwa. Rok później wyjechał ze swym przełożonym →Karlem Abrahamem Gerhardtem do Wrocławia, gdzie mianowany został równocześnie profesorem mineralogii tworzonego właśnie uniwersytetu i radcą Wyższego Urzędu Górniczego.

Początkowo na Uniwersytecie Wrocławskim czuł się „jak profesor egzegezy bez Biblii”, musiał od podstaw zorganizować swoją katedrę. Wykłady rozpoczął dopiero zimą roku akademickiego 1812/13, a przez długi jeszcze czas poważnym utrudnieniem w prowadzeniu zajęć był brak odpowiednich zbiorów mineralogicznych i środków na ich zakup. Toczona w latach 1813-14 z napoleońską Francją niemiecka wojna wyzwolenicza przerwała akademicką działalność Raumera. Wraz z trzema innymi profesorami i przeważającą większością studentów zgłosił

się wówczas na ochotnika do służby wojskowej. Przez rok był adiutantem generała Augusta Neidhardta von Gneisenau. W roku 1814, po powrocie na uczelnię, wznowił wykłady, stworzył zaczątek Gabinetu Mineralogicznego, a w swej pracy badawczej zajął się przede wszystkim Karkonoszami. Ponieważ Śląsk był pod względem geologicznym nadzwyczaj interesującym obszarem, Raumer odwiedzało wielu uczonych z różnych stron. W roku 1816 gościł we Wrocławiu dwóch wybitnych geologów angielskich, G. B. Greenougha i W. Bucklanda.

Raumeria reichenbachiana Goepfert

Gwałtowne spory rozgorzały we Wrocławiu w roku 1818 wokół związków gimnastycznych, a rok później w związku z ograniczeniami nałożonymi na uniwersytety niemieckie na mocy uchwał karlsbadzkich, spowodowały, że Raumer przeniósł się w roku 1819 do Halle. Gdy podejmował tę decyzję Gabinet Mineralogiczny Uniwersytetu Wrocławskiego był już nieźle wyposażony, a on sam opublikował kilka znaczących prac na temat geologii Śląska. W pracy poświęconej geologicznemu opisowi gór Śląska i Górnych Łużyc wprowadził wiele nowych pojęć petrograficznych – m.in. bazaltyt, gnejsogranit, schillerfels – które jednak nie przyjęły się szerzej.

Ponieważ w Halle sytuacja nie była lepsza, niż we Wrocławiu, w roku 1823 Raumer złożył podanie o zwolnienie z pełnionych funkcji i w latach 1823-27 uczył w prywatnej szkole w Norymberdze. W roku 1827 otrzymał, mimo sprzeciwów wydziału, który

chciał zatrudnić Lorenza Okena, katedrę mineralogii i historii naturalnej w Erlangen, gdzie również od podstaw musiał zorganizować sobie warsztat pracy. Nie dokonał tu już zbyt wiele w dziedzinie geologii. Napisał obszerną historię pedagogiki, podręcznik geografii ogólnej, a u schyłku życia prowadził wykłady o Palestynie i „Wyznaniach” św. Augustyna. W 70 rocznicę urodzin Wydział Teologiczny Uniwersytetu w Erlangen uhonorował go tytułem doktora honoris causa. W roku 1861 otrzymał honorowe obywatelstwo Erlangen, w którym zmarł 16 maja 1865 roku. Jego nazwisko upamiętnione zostało przez →Heinricha Roberta Goepperta w nazwie skamieniałego pnia kredowego benetyta – *Raumeria reichenbachiana*.

Ważniejsze publikacje: Geognostische Fragmente. Nürnberg 1811; Der Granit des Riesengebirges. Mit einer Karte. Berlin 1813; Geognostische Versuche. Berlin 1815 [mit M. von Engelhardt]; Geognostische Umriss von Frankreich, Grossbritannien, einem Teil Deutschlands und Italiens. Berlin 1816 [mit M. Von Engelhardt]; Das Gebirge Nieder-Schlesiens, der Grafschaft Glatz und eines Theils von Böhmen und der Oberlausitz, geognostisch dargestellt. Berlin 1819; Vermischte Schriften. 2 Bde. Berlin 1819-22; Versuch eines Abc Buchs der Krystallkunde. Berlin 1820; Nachträge zu dem Abc Buche der Krystallkunde. Berlin 1821; Über den Unterricht in der Naturkunde auf Schulen. Berlin 1823; Lehrbuch der allgemeinen Geographie. Leipzig 1832; Beschreibung der Erdoberfläche. Leipzig 1832; Palästina. Leipzig 1835; Kreuzzüge. Erster Teil. Stuttgart 1840; Geschichte der Pädagogik vom Wiederaufblühen klassischer Studien bis auf unsere Zeit. 4 Bde. Stuttgart 1843-54; Karl von Raumers Leben von ihm selbst erzählt. Stuttgart 1866.

Źródła: Grodzicki-Historia, s. 14-15, 267; Gümbel W. v., ADB 27, 1888, s. 420-423; Krüger P., NDB 21, 2003, s. 202-203; Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 72; Pater-Historia, s. 67, 83, 198, 199, 224, 225; Schwarzbach M., Karl von Raumer – Breslaus erster Geologie professor, Kölner Geologische Hefte 6, 1957 (na il. 2: *Raumeria reichenbachiana* Goepfert z s. 27); SP, s. 44, 121, 315; Völkel-Mineralogen, s. 20-31; portret ze zbiorów prof. W. Langera z Instytutu Paleontologii Uniwersytetu w Bonn.

REINECKE FRANZ

(1866-?)

Badacz flory Samoa

Urodził się 30 sierpnia 1866 roku w Jaworowicach (Raatz) w powiecie ziębickim, w rodzinie urzędnika Carla Reinecke i jego żony Anny, z domu Biermann. Po ukończeniu szkoły rolniczej w Zielonej Górze (Grünberg) odbył roczną praktykę rolniczą, potem zaś przystąpił do egzaminu dojrzałości. Uzyskawszy maturę, studiował w latach 1887-1892 rolnictwo i nauki przyrodnicze we Wrocławiu i Heidelbergu.

Stopień doktora filozofii uzyskał w roku 1893 we Wrocławiu na podstawie pracy „Über die Knospelage der Laubblätter bei den Compositen, Campanulaceen und Lobeliaceen”. W latach 1893-95 odbył podróż badawczą na Samoa, gdzie prowadził badania botaniczne i antropologiczne. Wyspy te okazały się prawdziwym rajem dla botanika – Reinecke znalazł tam 567 rodzajów i 1224 gatunki roślin, wśród których były 142 nowe gatunki.

Po powrocie do Niemiec zamieszkał we Wrocławiu, gdzie był aktywnym członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny i redaktorem „Schlesische Zeitung”. Wiele czasu poświęcał na opracowanie zebranych podczas swej podróży materiałów. W roku 1900 wydał wraz z →Migulą dzieło „Das Pflanzenreich”. We wrześniu 1902 roku ożenił się z Bianką von Fritschen.

Ostatnie informacje na jego temat podaje siódma edycja „Wer ist's” z roku 1914. Mieszkał wówczas we Wrocławiu przy Sternstrasse 130 (obecnie ul. Sienkiewicza).

Zbiory zielnikowe Reineckego wchodzi dziś w skład kolekcji zielnikowych Uniwersytetu Wrocławskiego, włączona jako „Flora Samoensis” do zielnika →Lauterbacha. Dublety znajdują się w Berlinie, Edynburgu, Kew, Lejdzie, Stuttgartu, Waszyngtonie i Wiedniu. Nazwisko Reineckego upamiętniają takie nazwy gatunkowe roślin, jak: *Alstonia reineckeana* Lauterbach, *Balaka reineckeii* Burret, *Crepidium reineckeanum* (Kraenzlin) M. A. Clements et D. L. Jones (= *Microstylis reineckeana* Kraenzlin), *Cyperus reineckeii* Boeckeler, *Drymophloeus reineckeii* Warburg, *Euphorbia reineckeii* Pax, *Ficus reineckeii* Warburg, *Freycinetia reineckeii* Warburg ex Reinecke, *Grastidium reineckeii* (Schlechter) M. A. Clements et D. L. Jones (= *Dendrobium reineckeii* Schlechter), *Macaranga reineckeii* Pax, *Malaxis reineckeana* (Kraenzlin) P. J. Kores (= *Microstylis reineckeana* Kraenzlin), *Pandanus reineckeii* Warburg, *Peperomia reineckeii* C. de Candolle, *Phreatia reineckeii* Schlechter, *Polyscias reineckeii* Harms, *Potentilla × reineckeii* Sagorski, *Psychotria reineckeii* K. Schumann, *Rhaphidophora reineckeii* Engler, *Trichosanthes reineckeana* Cogniaux i *Tropaeolum × reineckeanum* A. Dietrich.

Ważniejsze publikacje: Über Samoa. *Jber. SGVK* 73, 1896; Die Nutzpflanzen Samoas und ihre Verwendung. *Ibid.*; Anthropologische Aufnahmen und Untersuchungen, ausgeführt auf den Samoa-Inseln 1894-1895 für die Königliche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, *Zeitschr. f. Ethnol.*, 1896; Die Flora der Samoa-Inseln. *Bot. Jahrb.* 23-25, 1896-98; Die Samoaner und die Kokospalme. *Globus* 75, 1899; Das Pflanzenreich. Einteilung des Gesamten Pflanzenreiches mit den wichtigsten und bekanntesten Arten. Leipzig 1900 [mit W. Migula]; Samoa. Berlin 1902 [Stüsserotts Kolonialbibliothek. Bd. 3-4]; Savaii. *Peterm. Mitt.* 49, 1903; Samoa. W: Das Übersee-

sche Deutschland: Die deutschen Kolonien in Wort und Bild, nach dem neuesten Stand der Kenntnis. Stuttgart 1911.

Źródła: Anonim, Schlesien als Kolonialpionier, Oberschlesien im Bild 99, vom 28.4.1936; Deutsches Kolonial-Lexikon, Bd. 3, Leipzig 1920, s. 153; Gratton F. J. H., An Introduction to Samoan Custom, Papacura (New Zealand) 1948, s. 5; Rostański-Historia, s. 293; Wer ist's, VII Ausg., Leipzig 1914, s. 1347.

REISSEK SIEGFRIED

(1819-1871)

Wybitny znawca ostrokrzewowatych, trzmielinowatych i szakłakowatych

Urodził się 11 kwietnia 1819 roku w Cieszynie (Teschchen). Po ukończeniu gimnazjum w rodzinnym mieście zapisał się w roku 1836 na kurs filozoficzny w Brnie, gdzie poznał wielu aktywnych w tym czasie morawskich florystów – m.in. Diebla, Tkaneho i →Rohrera. Wyruszał z nimi często na wycieczki, podczas których zdobył podstawy wiedzy botanicznej i dobrą znajomość flory Moraw i austriackiego Śląska, która pozwoliła mu poszerzyć spis sporządzony przez Rohrera i →Mayera o kolejne 254 gatunki.

W roku 1838 wyruszył do Wiednia, by studiować medycynę. Już wkrótce poznał tam Aloisa Putterlika, pracownika Dworskiego Gabinetu Botanicznego, a za jego pośrednictwem dwóch innych wybitnych botaników – Stephana Endlichera i Eduarda Fenzla. Pierwszy z nich stał się na całe życie wzorem dla Reisska, który zwykł być nazywać Goethego, Humboldta i Endlichera „dumną koniczyną (*Trifolium*) Niemiec”. Drugi z nich zatrudnił Reisska w Dworskim Gabinetecie Botanicznym, początkowo jako wolontariusza, zaś od roku 1845, po śmierci Putterlika, na stanowisku kustosza-adiunkta.

Reissek zasłynął przede wszystkim jako znawca roślin z rodzin Rhamnaceae (szakłakowate), Aquifoliaceae (= Ilicineae, ostrokrzewowate) i Celastraceae (trzmielinowate). Już w roku 1839 opisał dwa nowe gatunki z rodziny szakłakowatych – *Cryptandra pomaderroides* i *Pomaderris hirta* – w publikowanych przez Endlichera i Fenzla „Novarum stirpium decedae editae a museo Caesareo palatino Vindobonensi” (Vol. 4, Vienna), zaś rok później w „Genera Plantarum Secundum Ordines Naturales Disposita” Endlichera (Viennae, 1836-41), opisał z tej samej rodziny nowy rodzaj *Cormonema* i nowy gatunek *Alphitonia excelsa*.

Później opracowywał szakłakowate z zachodniej Australii do 2 tomu „Plantae Preissianae” Christiana Lehmana (Hamburg 1844-48), w którym wyróżnił 6 nowych podrodzajów, 13 gatunków oraz 10 odmian rodzajów *Cryptandra* i *Trymalium*, szakłakowate, ostrokrzewowate i trzmielinowate Brazylii do 11 to-

mu „Flora brasiliensis” Carla Friedricha Philippa von Martiusa (Monachii 1861), w którym wyróżnił nowy rodzaj *Plenckia* oraz 19 gatunków i 43 odmiany z rodzajów *Cormonema*, *Frangula*, *Gouania*, *Scutia*, *Ilex*, *Elaeodendron*, *Maytenus* i *Plenckia*, szakłakowate do 1 tomu „Flora australiensis: a description of the plants of the Australian territory” George’a Benthama i Ferdinanda Muellera (London, 1863), w którym opisał 4 nowe odmiany z rodzajów *Cryptandra* i *Spyridium*.

Samodzielnie opublikował ponadto w roku 1858 pracę o australijskich szakłakowatych ze zbiorów Muellera, w którym wyróżnił 2 nowe rodzaje – *Stenanthemum* i *Stenodiscus* – oraz 45 gatunków i 3 odmiany z rodzajów *Cryptandra*, *Pomaderris*, *Spyridium*, *Stenanthemum*, *Stenodiscus* i *Trymelium*. Obok tego opublikował też wiele większych i mniejszych prac z dziedziny anatomii, morfologii, histologii i teratologii roślin.

Od 26 czerwca 1848 roku Reissek był korespondentem Akademii Nauk w Wiedniu, zaś w roku 1867 został pierwszym kustoszem Dworskiego Gabinetu Botanicznego. W ostatnich latach jego życia poważna choroba mózgu coraz bardziej mąciła mu umysł. Zmarł 9 listopada 1871 roku w Wiedniu.

Jego dokonania w dziedzinie botaniki upamiętnione zostały w nazwie rodzajowej *Reissekia* Endlichera (Rhamnaceae) oraz w nazwach gatunkowych *Maytenus reissekii* Urban, *Mentha reissekii* Braun, *Stenanthemum reissekii* B. L. Rye i *Verbascum x reissekii* A. Kerner ex Franchet. Niektóre z jego arkuszy zielnikowych zachowały się do dziś we Wrocławiu i w Monachium.

Ważniejsze publikacje: Beiträge zur Flora Mährens. *Flora* 24, 1841; Über Anemonen und andere Pflanzen der Wiener Gegend, *Ibid.* 25, 1842; Supplement zu Rohrer’s Flora von Mähren. *Mitt. Mähr. Schles. Ges.*, 1842; Monographische Erläuterung der Gattung *Pennantia* und Aufklärung ihrer natürlichen Verwandtschaft. *Linnaea* 13, 1842; Beitrag zur Teratognosie der Thesienblüthe. *Ibid.* 14, 1843; Über das Wesen des Befruchtungsactes und Keimes. *Ibid.*; Über die selbständige Entwickelung der Pollenzelle zur keimtragenden Pflanze. *Nova Acta Leop.* 21, 1845; Über Endophyten der Pflanzenzelle, eine gesetzmässige, den Samenfäden oder bewegten Spiralfasern analoge Erscheinung. *Ber. Mitt. Freund. Naturwiss.*, 1847; Über die Natur des kürzlich in Klein-Asien vom Himmel gefallenen Manna. *Ibid.*; Über den Mannaregen. *Ibid.*; Über künstliche Zellbildung bei Kartoffeln. *Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien* 6, 1851; Entwicklungsgeschichte des Tieres und der Pflanze durch Urzeugung. *Ibid.* 7, 1851; Über die Fäulniss der Mohrrüben. *Ibid.* 8, 1852; Über das Fasergewebe des Leines, des Hanfes, der Nessel und Baumwolle. *Denkschr. Akad. Wiss. Wien* 4, 1852; In sachen der Kartoffelkrankheit. *Österr. Bot. Wochenbl.* 3, 1853; Beitrag zur Flora Wiens. *Verh. Zool. Bot. Ges. Wien* 5, 1855; Über die wilde Vegetation der Weinrebe im Wiener Becken. *Ibid.* 6, 1856; Über eine merkwürdige Pilzbildung auf einer Casein-

lösung. *Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien* 21, 1856; Plantae Muellerianae Australasiae. *Linnaea* 29, 1858; Über die Vegetation des Rohres an der Donau. *Verh. Zool. Bot. Ges. Wien* 9, 1859; Über die Wanderungen des *Xanthium spinosum*. *Ibid.* 10, 1860; Die österreichischen naturforschenden Reisenden dieses Jahrhunderts. *Schriften Ver. Verbr. Naturwiss. Kentn. Wien* 1, 1860-61; Über Befruchtung und Keimbildung bei Blütenpflanzen. *Ibid.*; Die Palmen: Eine physiognomisch-culturhistorische Skizze. Wien 1861; Einleitung zu einem Berichte über die Leistungen auf dem Gebiete der Pflanzenkunde in Österreich. *Schriften Ver. Verbr. Naturwiss. Kentn. Wien* 2, 1861-62; Über Parkanlagen in grossen Städten. *Ibid.*; Über die Vegetation von Südasien. *Ibid.* 3, 1863-64.

Źródła: Grummann-Handbuch, s. 459; ÖBL 9, Lfg. 41, 1988, s. 61-62; Vacek-Bureš, s. 8; Wurzbach-Lexikon 25, 1873, s. 254-256.

REITTER EDMUND

(1845-1920)

Światowej sławy badacz chrząszczy

Urodził się 22 października 1845 roku w Mogielnicy (Müglitz) na Morawach w rodzinie leśnika. Podczas nauki w gimnazjum w Opawie (Opava, Troppau) zetknął się z radcą sądowym Carlem Richterem, który pasjonował się entomologią. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości zatrudnił się jako praktykant w majątku hrabiego Larisch-Mönnich w Karwinie, u którego pracował jego ojciec. Od roku 1869 był urzędnikiem hrabiego St. Genois w Paskowie koło Ostrawy (Paskov, Paskau bei Ostrau), potem przez pewien czas dzierżawił w Paskovie stawy rybne. W roku 1871 ożenił się z Anną Kunta, jednak już wkrótce owdowiał i w roku 1874 ożenił się po raz drugi, z Herminą Nowak z Paskova. Miał cztery córki – Martę, Edith, Felicitas i Theę – oraz jednego syna – Emmericha.

Po początkowej fascynacji motylami Reitter zajął się chrząszczami, jed-

nak, wbrew Kraatzowi, który namawiał go do podjęcia badań występujących na całym świecie drobnych chrząszczy z podrzędu *Clavicornia*, wyspecjalizował się w chrząszczach palearktycznych. Zaczynał zbierać chrząszcze na Morawach i na Śląsku, jednak już w roku 1867 wyruszył na pierwszą dalszą wyprawę, podczas której z Ludwigiem Millerem z Wiednia i Marianem Łomnickim z Krakowa przemierzali wschodnie Karpaty. Od roku 1870 zbierał okazy w niemal całym Karpatach, w Słowenii, Bośni, Hercegowinie, Czarnogórze, Dalmacji, Chorwacji, na wyspie Korfu i w południowych Włoszech. Podczas tych wypraw wypróbowywał sito entomologiczne własnego pomysłu i doskonalił metody zbierania okazów chrząszczy.

dorem Wanką do Chorwacji w roku 1913, zbierał okazy głównie w Beskidach i Tatrach.

Działalność Reittera w dziedzinie koleopterologii nie ograniczała się jednak tylko do zbierania okazów i naukowego opracowywania własnych zbiorów. Spośród kolekcji innych badaczy opracował m.in. zbiory Hansa Ledera z Kaukazu, Armenii, Syberii i północnej Mongolii, Ernsta Brenskego z Grecji, Gustava Radde, A. Waltera i A. Konchina z Zakaukazia, Nikołaja Przewalskiego z centralnej Azji oraz Grigorija Potanina i dra Holderera z Chin, Mongolii i północnego Tybetu.

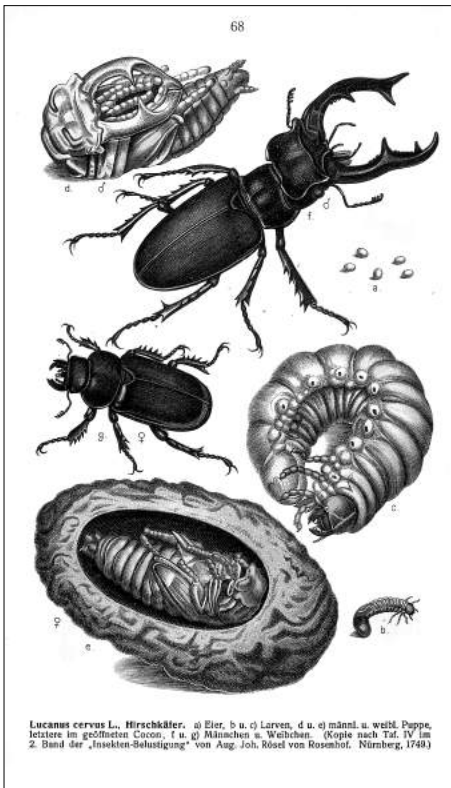
Reitter był niezwykle płodnym autorem: w roku 1915 → Alfred Hetschko zestawił spis jego 949 publikacji wraz z listą opisanych przez niego nowych taksonów, która obejmowała 955 rodzajów, 6296 gatunków i 1105 odmian. Franz Heikertinger w roku 1920 powiększył spis jego publikacji o dalsze 69 pozycji. Jego najbardziej znanym dziełem była pięciotomowa, powstała na zamówienie Deutscher Lehrerverein für Naturkunde monografia chrząszczy z obszaru Niemiec wydana w latach 1908-1916 w serii „Fauna Germanica”. Drugim jego cenionym dziełem był „Catalogus Coleopterorum Europae, Caucasi et Armeniae Rossicae” opracowany wspólnie z Lucasem von Heydenem i Julusem Weise. Powszechne uznanie przyniosły mu też wydawane od roku 1879 klucze – „Bestimmungstabellen der europäischen Koleopteren” – opracował ich 90 (ostatnie cztery znalezione zostały wśród jego rękopisów).

W roku 1881 Reitter wraz z Ludwigiem Ganglbauerem, Franzem Löwem, Josephem Mikiem i Friedrichem Wachtlem założyli „Wiener Entomologische Zeitung”, którą od roku 1884 wydawał na własny koszt. Jej redaktorem był najpierw Mik, po jego śmierci w roku 1900 redagował ją przez rok sam Reitter, zaś w roku 1901 redakcję objął Hetschko.

Z uznaniem spotykała się nie tylko naukowa praca Reittera, która przyniosła mu członkostwo w towarzystwach naukowych w Opawie, Brnie, Linzu, Wrocławiu, Berlinie, Petersburgu, Rotterdamie, Helsinkach, Madrycie, Kairze oraz tytuł radcy cesarskiego nadany mu w roku 1900, ale i działalność społeczna w miejscowościach, w których przyszło mu żyć – w Mödling wysuwano jego kandydaturę na burmistrza, a w Paskowie był członkiem honorowym ochotniczej straży pożarnej. Mniej znane było jego zamiłowanie do poezji – wydał tomik własnych wierszy – oraz spirytyzmu – posiadał bogaty księgozbiór okultystyczny i często urządzał seanse spirytystyczne.

W ostatnich latach życia Reitter mocno podupadł na zdrowiu, ale nie przestał pracować nawet w ostatnich miesiącach, gdy dolegliwości przykuły go już do łóżka. Jeszcze 13 marca 1920 roku oznaczał z lupą w rękę okazy chrząszczy, następnego dnia zaś

Tablica 68 z II tomu Die Käfer des Deutschen Reiches Reittera

W roku 1879 postanowił zająć się wyłącznie entomologią. Przeniósł się wówczas do Wiednia, gdzie otworzył księgarnię entomologiczną, w której obok książek sprzedawał też okazy owadów i różne potrzebne entomologom akcesoria. Po dwóch latach przeniósł swoje małe przedsiębiorstwo do Mödling koło Wiednia, stamtąd zaś w roku 1891 wrócił do Paskowa, gdzie mieszkał i pracował do końca życia. Po roku 1893, nie licząc wyprawy do Bośni, Hercegowiny i Dalmacji w roku 1895 i wyprawy z Theo-

zamówił trumnę i pogrzeb. Zmarł nad ranem 15 marca 1920 roku.

Trzon swych zbiorów koleopterologicznych – kolekcję ok. 250 tys. okazów, która obejmowała 30 tys. gatunków, w tym 4,5 tys. holotypów i 10 tys. paratypów – jeszcze za swego życia sprzedał Reitter Muzeum Narodowemu w Budapeszcie. Pozostałą część przejął w spadku jego syn Emmerich, również koleopterolog, który przeniósł firmę „Reitter i syn” z Paskowa do Opawy. Tam obok „Wiener Entomologische Zeitung” wydawał też „Entomologisches Nachrichtendienst” i wznowienia opracowanych przez ojca kluczy. Jego liczący ok. 50 tysięcy okazów zbiór znajduje się obecnie w Muzeum Narodowym w Pradze. Materiały pozostałe po zlikwidowanej w roku 1949 firmie „Reitter i syn” (ok. 300 tysięcy okazów chrząszczy i innych owadów) przejęło Muzeum Śląskie w Opawie.

Nazwisko Reittera upamiętnia w entomologii rodzaj *Reitteria* Leder i szereg gatunków, a wśród nich m.in. *Acalles reitteri* Meyer, *Anthicus reitteri* Pic, *Aphodius reitterianus* Schwarz, *Apion reitteri* Desbrochers des Loges, *Attagenus reitteri* Mulsant, *Biblopectus reitteri* Guillebeau, *Brachyderes reitteri* Stierlin, *Cataphronetis reitteri* Seidlitz, *Chioneosoma reitteri* Semenov, *Choleva reitteri* Petri, *Chrysolina reitteri* Weise, *Cryptophagus reitteri* Grouvelle, *Diabrotica reitteri* Baly, *Helophorus reitteri* Kuwert, *Laena reitteri* Weise, *Metadrosus reitteri* Stierl, *Mordellistena reitteri* Schilsky, *Notiophilus reitteri* Spaeth, *Plectes reitteri* Retowski, *Rhyssenus reitteri* Clouët., *Rhyzobius reitteri* Weise, *Scleron reitteri* Gebien, *Sphenaria reitteri* Brancsik, *Sternoplax reitteri* Csiki, *Tenebroides reitteri* Léveille, *Ubychia reitteri* Ganglbauer. W 150 rocznicę jego urodzin w Mogielnicy i Paskowie odsłonięte zostały poświęcone jego pamięci tablice pamiątkowe.

Ważniejsze publikacje: Übersicht der Käferfauna von Mähren und Schlesien. *Verh. Naturf. Ver. Brünn* 8, 1870; Coleopterorum species novae. *Verh. Zool. Bot. Ges. Wien* 27, 1877; Neuer Beitrag zur Käferfauna Griechenlands. *Deutsche Entom. Zeitschr.* 28, 1884 [mit E. Brenske]; Revision der mit *Stenosis* verwandten Coleopteren der alten Welt. *Ibid.* 30, 1886; Neue Coleopteren aus Europa, den angrenzenden Ländern und Siberien, mit Bemerkungen über bekannte Arten. *Ibid.* 31, 1887; Insecta in itinere Cl. N. Przewalskii in Asia Centrali novissime lecta. IX. Tenebrionidae. *Horae Soc. Entom. Ross.* 21, 1887; Neue Coleopteren aus Europa, den angrenzenden Ländern und Siberien, mit Bemerkungen über bekannte Arten. *Deutsche Entom. Zeitschr.* 33, 1889; XIII. Beitrag zur Coleopteren-Fauna von Turkestan unter Mitwirkung der Herren Reitter und Weise zusammengestellt von Major z.D.L. von Heyden. *Ibid.*; Insecta a Cl. G. N. Potanin in China et in Mongolia novissime lecta. XIII. Tenebrionidae. *Horae Soc. Entom. Ross.* 23, 1889; Übersicht der mir bekannten Arten der Coleopteren-Gattung *Phthora* Germ. (*Cataphronetis*

Lucas.) *Entomol. Nachr.* 21, 1893; Bestimmungs-Tabellen der unechte Pimeliden aus der paläarktischen Fauna. *Verh. Naturf. Ver. Brünn*, 1893; Über die centralasiatischen Arthrodeis-Arten. W: F. Hauser, Beitrag zur Coleopteren-Fauna von Transcaspien und Turkestan. *Deutsche Entom. Zeitschr.* 38, 1894; Elfter Beitrag zur Coleopteren-Fauna des russischen Reiches. *Wien. Entom. Zeitung* 13, 1894; Übersicht der mir bekannten Arten der Coleopteren-Gattung *Phthora* Germ. (*Cataphronetis* Luc.). *Entom. Nachr.* 21, 1895; Beschreibungen mit Abbildungen neuer Coleopteren, gesammelt von Herrn H. Leder bei Urga in der nördlichen Mongolei. *Wien. Entom. Zeitung* 14, 1895; Dichotomische Übersicht der mir bekannten Gattungen aus der Tenebrioniden-Abteilung Tentyriini. *Deutsche Entom. Zeitschr.* 40, 1896; Dreissig neue Coleopteren aus Russisch Asien und der Mongolei. *Ibid.* 41, 1897; Beitrag zur Coleopteren-Fauna des russischen Reiches und der angrenzenden Länder. *Ibid.* 43, 1899; Bestimmungs-tabelle der Tenebrioniden Abteilung Tentyriini und Adelostomini aus Europa und angrenzenden Ländern. *Verh. Naturf. Ver. Brünn* 39, 1900; Coleoptera, gesammelt im Jahre 1898 in Chinesische Central-Asien von Dr. Holderer in Lahr. *Wien. Entom. Zeitung* 19, 1900; Übersicht der mit *Erodium* verwandten paläarktischen Coleopteren-Genera. *Entom. Nachr.* 26, 1900; Übersicht der bekannten Arten der Coleopteren-Gattung *Ammozeug* Sem. *Ibid.*; Übersicht der bekannten zwei Arten der neuen Coleopteren-Gattung *Diaphanidus* Reitt. *Ibid.*; Über die turkestanischen Arten der Coleopterengattung *Laena* Latr. *Wien. Entom. Zeitung* 20, 1901; Weitere Beiträge zur Coleopteren-Fauna des russischen Reiches. *Deutsche Entom. Zeitschr.* 45, 1901; Eine Serie neuer Coleopteren aus dem russischen Reiche. *Ibid.*; Dichotomische Übersicht der Coleopteren-Gattung *Pterocomma* Sol. *Ibid.*; Übersicht der Tenebrioniden-Gattung *Arthrodisia* Reitt. aus dem Kaukasus und Central-Asien. *Wien. Entom. Zeitung* 21, 1902; Bestimmungs-Tabelle der europäischen Coleopteren. Tenebrionidae. III. Teil mit den Abtheilungen: Lachnogyini, Akidini, Pedini, Opatrini und Trachyscelini. *Verh. Naturf. Ver. Brünn* 42, 1904; Catalogus Coleopterorum Europae, Casasi et Armeniae Rossiae. Paskau 1906 [mit L. Heyden, J. Weise]; Nachträge zur Bestimmungs-Tabellen der unechte Pimeliden aus der paläarktischen Fauna. *Wien. Entom. Zeitung* 26, 1907; Sechs neue Coleopteren aus Turkestan. *Ibid.*; Fauna Germanica. Die Käfer des Deutschen Reiches 1. Stuttgart 1908; Fauna Germanica. Die Käfer des Deutschen Reiches 2. Stuttgart 1909 [na ilustracji: Taf. 68]; Neue Revision der Arten der Coleopterengattung *Prosoedes* Esch. *Wien. Entom. Zeitung* 28, 1909; Fauna Germanica. Die Käfer des Deutschen Reiches 3. Stuttgart 1911; Fauna Germanica. Die Käfer des Deutschen Reiches 4. Stuttgart 1912; Eine Serie neuer Coleopteren aus der der paläarktischen Fauna. *Deutsche Entom. Zeitschr.* 57, 1913; Bestimmungs-Tabellen für die Unterfamilie Erodini der Tenebrionidae aus Europa und den angrenzenden Ländern. *Ibid.* 58, 1914; Bestimmungs-Tabellen der Tenebrioniden-Abteilung. LXXII Hefte, Teil V, Scaurini und Sepidiini. Paskau 1914; Bestimmungs-Tabellen der Tenebrioniden-Abteilung Scaurini. *Deutsche Entom. Zeitschr.* 58, 1914; Bestimmungs-Tabellen der Tenebrioniden-Abteilung Sepidiini. *Ibid.*; Bestimmungs-Tabellen der Echte Pimeliden aus der paläarktischen Fauna. *Wien. Entom. Zeitung* 34, 1915; Eine Serie neuer Coleopteren aus der Familie der Tenebrioniden

der paläarktischen Fauna. *Ibid.*; Über *Arthrodis* Arten aus Buchara. *Ibid.*; Dichotomische Übersicht der Tenebrioniden-Gattung *Scythis* Schaum. *Entom. Blätt.*, 1915; Neue Arten aus der Tenebrioniden-Gattung *Microdera* Eschsch. *Ibid.*; Fauna Germanica. Die Käfer des Deutschen Reiches 5. Stuttgart 1916; Nitidulidae. Paskau 1916; Phaleriini. Paskau 1916; Byturidae. Paskau 1916; Epiragini. Paskau 1916; Bestimmungstabelle der Arten der Gattung *Adesmia* Fisch. aus der paläarktischen Fauna. *Wien. Entom. Zeitung* 35, 1916; Bestimmungstabelle der Tenebrioniden-Unterfamilie Zophosini aus der paläarktischen Fauna. *Ibid.*; Bestimmungstabelle der Tenebrioniden, enthaltend die Zopherini, Elenophorini, Leptodini, Stenosini und Lachnogyini aus der paläarktischen Fauna. *Ibid.*; Asidini. Paskau 1917; Tenebrionidae. Paskau 1917; Cossyphini und Misolampini. Paskau 1917; Tenebrionidae. XV. Teil: Belopinae, Borinae, Tenebrioninae, Coelometopinae aus der paläarktischen Fauna. Paskau 1920; Bestimmungstabelle der paläarktischen Helopinae. *Wien. Entom. Zeitung* 39, 1922.

Źródła: Filip Z., Tuša I., BSSSM 12, 1999, s. 50-51; Heikertinger F., Edmund Reitter, ein Nachruf. *Wien. Entom. Zeitung* 38, 1920, s. 1-20 (portret); Hetschko A., Festschrift zum siebzigsten Geburtstag Edmund Reitters am 22. Oktober 1915, *ibid.* 34, 1915, s. 215-400; Hudeček J., Edmund Reitter a faunistika brouků na severní Moravě a ve Slezsku, *Vlastivědné listy*, Roč. 22, 1996, č.1, s. 36-38; Klausnitzer B., Zum Gedenken an Edmund Reitter, *Entom. Nachr. Ber.* 39, 1995, s. 156-157 [przedruk w: *Entom. Blätt.* 92, 1996, s. 92-940]; Kolečka Z., Zprávy Českoslov. Spol. Entom. 26, 1990, Příloha č. 12, s. 440-442; Riedl-Dorn Ch., NDB 21, 2003, s. 402-403; Šigut R., *Klapalekiana* 31, 1995, s. 151-152; na il. 2: tablica 68 z 2 tomu „Die Käfer des Deutschen Reiches”.

RENDSCHMIDT FELIX

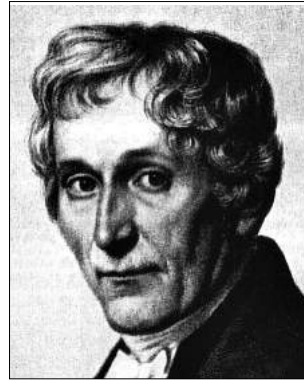
(1787-1853)

Wybitny śląski pedagog i przyrodnik

Urodził się 30 (wg niektórych źródeł 10) maja 1787 roku w Oleśnie (Rosenberg), w rodzinie szewca. Jego ojciec, który nauczył się czytać dopiero jako czeladnik, potrafił docenić wartość wykształcenia i wczesnie wysłał syna do szkoły katolickiej w Oleśnie. Ponieważ nie dostrzegał u chłopca żadnych wyraźnych postępów w nauce, po pewnym czasie przeniósł go do szkoły ewangelickiej, której kierownikiem był wówczas Marquard. Umiejętnie nauczał on różnych przedmiotów, a szczególnie geografii, która wzbudziła w chłopcu pragnienie ujżenia obcych łądów, wobec czego postanowił zostać szewcem, by móc wędrować po dalekich krajach.

Życzeniem jego rodziców było jednak, by został duchownym, w związku z czym wyjechał do Opola (Oppeln), gdzie uczęszczał do gimnazjum jezuickiego na kurs przygotowawczy do studiów teologicznych i należał do najlepszych, z zapalem chłonących wiedzę uczniów. Mimo iż nauka przychodziła mu łatwo, nie odczuwał powołania do stanu duchowne-

go i postanowił zostać raczej nauczycielem. W roku 1804 rozpoczął naukę w Katolickim Seminarium Nauczycielskim we Wrocławiu (Breslau). Półroczny kurs seminaryjny powtórzył na własną prośbę i z końcem 1804 roku opuścił seminarium z bardzo dobrym świadectwem. Mając zaledwie 19 lat został rektorem dwujęzycznej szkoły ludowej w Gorzowie Śląskim (Landsberg), w której pracował z zapalem przez sześć lat.

W roku 1811, zachwycony opisem nowych metod pedagogicznych, które wprowadzał Johann Heinrich Pestalozzi, podążył, wyposażony hojnie przez władze pruskie, do jego słynnego Zakładu Wychowawczego w Iferten (Yverdon) w Szwajcarii. Już sama podróż, odbyta częściowo na piechotę, sprawiła mu wielką radość, a w Iferten, gdzie czekała go nauka w otoczeniu młodzieży z różnych krajów i grona szacownych pedagogów, powitał go osobiście sam Pestalozzi. Podczas trzy i pół rocznego pobytu w Iferten Rendschmidt przyswoił sobie podstawową zasadę mistrza, by „nie mechanicznymi metodami uczyć, a raczej święty ogień wzniecać, który w piersiach ludzi rozpala siłę i miłość”.

Jesienią 1814 opuścił Iferten i poprzez południową Francję oraz północne Włochy dotarł do Berlina, gdzie w marcu 1815 roku otrzymał nominację na starszego nauczyciela i kierownika szkoły ćwiczebnej Seminarium Nauczycielskiego we Wrocławiu (Breslau), w którym pracował aż do swej śmierci. W opisach współpracowników i przyjaciół przedstawiany był zawsze jako budzący zaufanie uczniów, przykładny nauczyciel. Jednocześnie był też wybitnym przyrodnikiem, który w każdej wolnej chwili przemierzał góry, lasy, pola, łąki, doliny oraz wąwozy i powracał do domu z torbą pełną owadów, roślin i minerałów. Jako pierwszy entomolog badał masyw Pradziada w Jesionikach, odkrywając ten interesujący teren śląskim przyrodnikom. Był też pierwszym entomologiem śląskim, który prowadził badania

w Beskidach, a ponieważ bardzo dobrze mówił po polsku, służył tu później często swym kolegom za tłumacza i przewodnika.

Od roku 1823 był aktywnym członkiem Sekcji Entomologicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej. Znawcą, badaczem, kolekcjonerem, a w końcu również nauczycielem swoich ulubionych dziedzin został w dużej mierze poprzez samokształcenie. Słuchał również wykładów profesorów → von Raumer a i → Steffensa na Uniwersytecie Wrocławskim, a w sprawach dotyczących botaniki i entomologii często radził się → Emila Schummela, towarzysza wielu jego wędrówek. Dużą rolę odegrała w jego życiu „podróż pedagogiczna” po Niemczech i Szwajcarii, w którą wyruszył z Wilhelmem Harnischem. Odwiedził podczas niej wiele znanych seminariów i zakładów wychowawczych w Bayreuth, Norymberdze, Monachium, Stuttgartarcie, Esslingen, Karlsruhe, Bazylei i innych miastach. Napisał szereg podręczników szkolnych, z których wiele przetłumaczono na język polski, a których wydania do lat 50-tych ubiegłego stulecia były wielokrotnie wznawiane. We wrocławskim seminarium wykształcił ponad 2000 nauczycieli. Zmarł podczas letnich wakacji, 13 sierpnia 1853 roku w Kowalowej (Schmidtsdorf) koło Wałbrzycha (Waldenburg). Pochowany został w pobliskim Mieroszowie (Friedland). Chrząszczowi, którego → Kelch i Rendschmidt znaleźli koło Raciborza (Ratibor), na cześć tego ostatniego nadana została nazwa *Abacopercus rendschmidti* Germar (= *Abax schueppeli rendschmidti* (Germar)).

Ważniejsze publikacje: Anweisung zum Kopfrechnen für Lehrer an Volksschulen. Breslau 1818; Anweisung zum Zifferrechnen für Lehrer an Volksschulen. Breslau 1825; *Gnyllus migratorius* bei Militsch. *Übers. Arb. SGVK*, 1827; Aus dem Reisetagebuche eines Schulmanns. *Schles. Prov. Bl.* 94-95, 1829-30; Coleopteren von Jauersberge. *Übers. Arb. SGVK*, 1832; *Agrion pumilio* bei Charlottenbrunn. *Ibid.*, 1834; *Chrysomeda lapponica* auf dem Landshuter Berge. *Ibid.* [mit P. S. Schilling]; Über die Verbreitung der deutsche Sprache in Oberschlesien. *Schles. Prov. Bl.* 99, 1834; Dipteren vom Glatzer Schneeberge. *Übers. Arb. SGVK*, 1835; Kritische Übersicht der in Schlesien vorkommenden Arten mehrerer Käfergattungen. *Ibid.* [mit P. S. Schilling]; Anweisung zum Rechnen für Lehrer an Stadt- und Landschulen. 2 Bde. Breslau 1836; Über Wasserkäfer Schlesiens. *Übers. Arb. SGVK*, 1837; Seltene oder für Schlesiens Fauna neue Käfer aus dem Gesenke. *Ibid.*, 1839; Ein Lesebuch für die obere Klasse der Elementarschulen. Breslau 1840; Ergebnisse einiger mineralogischen Ausflüge in schlesische Gebirgsgegenden. *Übers. Arb. SGVK*, 1844; Neue oder seltene Käferarten aus Schlesien. *Ibid.*, 1845; Über einige Mineralien der Löwenberger Gegend. *Ibid.*, 1846; Über das Vorkommen des Kalkspathes in Schlesien. *Ibid.*, 1847; Über die Callidium-Arten Schlesiens. *Ibid.*, 1849; Über die Cerambycinen Schlesiens. *Jber. SGVK* 28, 1850; Schlesische Arten der Gattung *Melolontha* Fab. *Ibid.* 30, 1852.

Źródła: Klodnicki W., *EW*, s. 703; Letzner C. W., *Jber. SGVK* 31, 1854, s. 185-186; Nowack-Lexikon 4, 1840, s. 128-132; Pax-Tierwelt, s. 13; Schelhammer K. E., *Ein ober-schlesischer Pestalozzianer, Der Oberschlesier* 19, 1937, s. 271-279 (portret); Scholz Ch. G., *Jber. SGVK* 31, 1854, s. 321-330; Snoch-Leksykon, s. 272; Wagner A., *Schlesische Lebensbilder* 1, Breslau 1922, s. 290-292.

RHODE JOHANN GOTTLIEB

(1761-1827)

Dramaturg, żurnalista, badacz kultur Wschodu i karbońskich roślin

Urodził się 10 marca 1761 roku w Böhne koło Halberstadt (Saksonia-Anhalt), w rodzinie pastora. Lata studiów w Helmstedt poświęcił na zgłębianie matematyki, filozofii i historii. Późniejsza posada nauczyciela w słynnym Zakładzie Wychowawczym prof. Struve w Brunszwiku nie dawała mu satysfakcji, gdyż pochłaniała wiele czasu, przez co jego postępy w nauce stanęły w miejscu. Zachęcony przez przyjaciela, który pracował w Estonii jako prywatny nauczyciel, zarobił naprędce niezbędne na podróż pieniądze i w październiku 1789 roku wyruszył drogą morską z Lubeki do Revalu (Tallina). Przez jakiś czas uczył dzieci barona Scöge von Manteufel auf Altharms, później pracował jako domowy nauczyciel u hrabiego von Steenbock. Z rodziną hrabiego mieszkał w Petersburgu, gdzie miał okazję poznać najwybitniejsze osobistości ówczesnej Rosji.

W roku 1790 ożenił się z wdową po zamożnym ziemianinie, założył w Revalu własny zakład wychowawczy, a przez jakiś czas kierował tu też teatrem. W roku 1797, już po rozwodzie z żoną, wyruszył w towarzystwie barona Stackelberga w podróż po Rosji i Niemczech. Będąc w Hamburgu dowiedział się o ukazie cara Pawła, który nakazywał wszystkim cudzoziemcom opuszczenie obszaru Rosji, pod groźbą kary zesłania na Syberię. W tej sytuacji pozostał w Hamburgu, gdzie pod pseudonimem Maler Anton publikował owoce swej pracy literackiej. Tu też Emmanuel Joseph Sieyes, wówczas poseł Republiki Francuskiej na dwór pruski, usiłował nakłonić go do wstąpienia na służbę francuską.

Chcąc uniknąć podobnych propozycji, Rhode wyjechał do Berlina, gdzie przez rok wydawał z Fesslesem czasopismo „Eunomia” i przez krótki okres czasu był redaktorem „Boss'sche Berliner Zeitung”. Tu też jego działalność literacka pozwoliła mu nawiązać kontakty z Fichtem i słynnym lekarzem Marcusem Herzem. Wskutek ciężkiej choroby, która na 9 miesięcy przykuła go do łóżka, popadł później w tarapaty finansowe, z których wy dobył go radca von Triebenfeld, proponując mu zajęcie się edukacją jego synów.

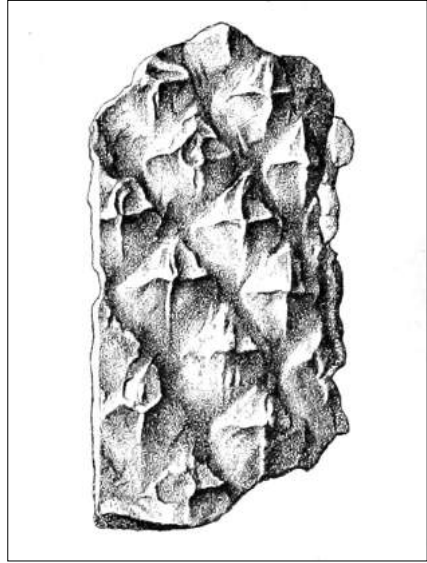

Tym sposobem w roku 1801 Rhode przybył do Wrocławia (Breslau), z którym związał się do końca życia. W tym czasie zgłębiał z zapałem problematykę dramaturgii, teatru, sztuki i prowadził rozległą korespondencję z wieloma czasopismami zajmującymi się tematyką estetyczną. W roku 1803 objął na dwa lata redakcję popularnego czasopisma „Breslauerische Erzähler”, zaś w roku 1804 został dyrektorem i dramaturgiem wrocławskiego teatru. Na stanowisku tym szybko zdobył sobie szacunek zespołu aktorskiego, a jego utwory sceniczne, w których umiejętnie odmalowywał charaktery i sytuacje, dowodząc tym, jak wspaniale potrafił podpatrywać życie i jak dogłębnie przyswoił sobie wiedzę o naturze człowieka, zdobyły uznanie wykształconej publiczności. Rok 1805 był rokiem powstania jego najbardziej znanego dzieła scenicznego – libretta „Rübezahl”, do którego muzykę skomponował Karl Maria Weber. W okresie oblężenia Wrocławia nastąpiła jednak przerwa w działalności teatru, budynek został uszkodzony armatnimi pociskami i ostatecznie Rhode stracił swą posadę.

Po powrocie ze Szwajcarii, gdzie przebywał w towarzystwie hrabiego Burghausa, rozpoczął pracę w założonej w roku 1809 Szkole Wojskowej we Wrocławiu, gdzie, wobec faktu, iż szkoła ta miała ambicję, by swym wychowankom obok wiedzy wojskowej zapewnić też wykształcenie ogólne, uczył geografii i języka niemieckiego. W roku 1820 objął redakcję „Privilegirte Schlesische Zeitung”, którą prowadził aż do śmierci. Ze względu na stan zdrowia zrezygnował ze stanowiska wykładowcy w Szkole Wojskowej i w roku 1822 przeszedł na emeryturę. Choroba coraz częściej przykuwała go do łóżka, coraz częściej też wyjeżdżał do uzdrowisk, głównie do Cieplic (Warmbrunn) i Szczawna (Salzbrunn). Nie pozwalał jednak, by obowiązki zawodowe i stan zdrowia zepchnęły na margines jego zainteresowania naukowe, w którymi wiązało się też m.in. jego członkostwo w Królewskiej Naukowej Komisji Egzaminacyjnej i w Śląskim Towarzystwie Kultury Ojczystej.

Swoją sławę ugruntował pracami o dawnych kulturach i religiach, zwłaszcza Persji i Indii. Orientaliści, wobec faktu, że nie znał języków orientalnych, a w pracach swoich wysuwał wiele niedostatecznie uzasadnionych hipotez, zalecali daleko idącą ostrożność przy korzystaniu z jego prac, zgodnie jednak uznawali je za dzieła godne uwagi. W dziedzinie historii sztuki Rhode zdobył sobie uznanie przypominając dawnych, nieznanych i zapomnianych malarzy niemieckich i holenderskich, których dzieła w jego czasach nie były prawie w ogóle reprodukowane.

Jako przyrodnik wszedł Rhode do historii nauki dzięki swej pracy o szczątkach karbońskich roślin, które zachowały się w piaskowcach i łupkach towarzyszących pokładom węgla w śląskich kopalniach,

Lepidodendron rhodeanum Sternberg

a którymi prawie nikt nie zajmował się od czasów →Georga Antona Volkmana. W swej pracy Rhode próbował usystematyzować karbońskie rośliny i słusznie uznał węgiel za substancję powstałą z owych roślin, jednak, wobec braku botanicznego przygotowania, niepotrzebnie starał się identyfikować kopalne rośliny ze współczesnymi, w którym to dążeniu nawet różne utwory krystaliczne skłonny był uważać za kamieniałe kwiaty. W uznaniu jego zasług dla nauki Fakultet Filozoficzny Uniwersytetu w Jenie nadał mu godność doktora honoris causa. Zmarł 23 sierpnia 1827 roku we Wrocławiu. Jego nazwisko upamiętnione zostało przez Karla Bořivoja Presla w rodzajowej nazwie karbońskiej paproci *Rhodea*, a ponadto w nazwach gatunkowych karbońskiego widłaka – *Lepidodendron rhodeanum* Sternberg i karbońskiego kordaita – *Araucarioxylon rhodeanum* Goepfert.

Ważniejsze publikacje: Versuch einer pragmatischen Geschichte des Religionszwangs unter den Protestanten in Deutschland. Frankfurt 1790; Spritzereien vom Mahler Anton. 2 Bde. Altona 1798; Briefe über Schauspielkunst, Theater und Theaterwesen in Deutschland. Altona 1798; Jahrbücher der Grossen Loge Royale York zur Freundschaft in Berlin, oder Denkwürdigkeiten für Freimaurer. Berlin 1799; Theorie der Verbreitung des Schalles für Baukünstler. Berlin 1800; Artistische Blumenlese, oder Beiträge zur Geschichte der Kunst vorzüglich in Deutschland, aus dem fünfzehnten und sechszehnten Jahrhundert. Breslau 1809; Versuch über das Alter des Thierkreises und den Ursprung der Sternbilder. Breslau 1809; Über Alter und Werth einiger morgenländischen Urkunden in Bezug auf Religion, Geschichte und Alterthumskunde überhaupt. Breslau 1817; Über den Anfang unserer Geschichte und die letzte Revolution der Erde, als wahrscheinliche Wirkung

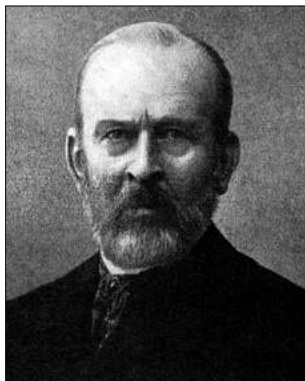
eines Kometen. Breslau 1819; Beiträge zur Alterthums-kunde, mit besonderer Rücksicht auf das Morgenland. 2 Hefte. Berlin 1819-20; Die heilige Sage und das gesammte Religionssystem der alten Baktrer, Meder und Perser und des Zendvolks. Frankfurt am Main 1820; Beiträge zur Pflanzenkunde der Vorwelt nach Abdrücken in Kohlen-schiefer und Sandstein aus schlesischen Steinkohlen-werken. 4 Lieferungen. Breslau 1821-24; Über religiöse Bildung, Mythologie und Philosophie der Hindus, mit Rücksicht auf ihre älteste Geschichte. 2 Bde. Leipzig 1827.

Źródła: Gajek L., Kunicki W., EW, s. 705; Goepfert-Bestreb-ung, s. 206-209; Grumann-Handbuch, s. 124; Hoche R., ADB 28, 1889, s. 391; Nowack K. G., Schles. Prov. Bl. 101, 1835, s. 488-496, 572-577, 102, 1835, s. 39-47, 134-145, 244-252; Pax-Pflanzenwelt, s. 21; Schlesinger M., Geschichte des Breslauer Theaters, Berlin 1898, s. 102-103; na ilustracji: *Lepidodendron rhodeanum*, za: Potonie H., Die Silur und die Culm-Flora des Harzes und des Magdeburgischen, Abh. Preuss. Geol. Landesanst. 36, 1901, s. 147.

RICHTHOFEN FERDINAND PAUL WILHELM VON

(1833-1905)

Badacz Chin

Urodził się 5 maja 1833 roku w Pokoju (Carlsruhe) koło Opolą (Oppeln), w rodzinie barona Karla von Richthofena i jego żony Ferdynandy, z domu von Kulisch. Dzieciństwo spędził w rodzinnej posiadłości w Snowidzy (Hertwigswaldau) koło Jawora (Jauer), gdzie wiejskie życie bardzo wcześnie zbliżyło go do przyrody i wzbudziło w nim zamiłowanie do wędrówek. Z powodu trudności finansowych w roku 1845 jego ojciec sprzedał posiadłość i przeniósł się z rodziną do Wrocławia (Breslau), gdzie Ferdinand uczęszczał do katolickiego gimnazjum św. Macieja.

W roku 1850 rozpoczął studia na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie jednak nie znalazł odpowiednich warunków do rozwoju swych zainteresowań

przyrodniczych, w związku z czym w roku 1852 przeniósł się do Berlina. Tu zainteresował się geologią i w roku 1856 otrzymał stopień doktora filozofii na podstawie rozprawy o melafirach. W tym samym roku zatrudniony został przez Instytut Geologiczny w Wiedniu. W latach 1856-60 pracował przy kartowaniu geologicznym Południowego Tyrolu, Moraw, Węgier i Karpat Siedmiogrodzkich m.in. z Ferdinadem Hochstetterem, Franzem von Hauerem oraz z późniejszym wybitnym geologiem austriackim Eduardem Suessem, z którym na całe życie połączyła go serdeczna przyjaźń. W okresie tym opublikował 30 komunikatów i prac, w których znalazło się m.in. śmiałe wówczas, a potwierdzone później przypuszczenie, że dolomity południowego Tyrolu są dawnymi rafami koralowymi.

Punktem zwrotnym w życiu Richthofena okazał się rok 1860, w którym jako członek pruskiej misji dyplomatyczno-handlowej wyruszył w podróż, podczas której zwiedził Cejlon, Japonię, Chiny, Tajwan, Filipiny, Celebes i Jawę. Z Bangkoku odbył podróż lądową do Maulmain nad Zatoką Bengalską. Ponieważ nie mógł prowadzić badań w głębi Azji, co było jego zamierzeniem, udał się stamtąd do San Francisco i pracował przez pewien czas jako geolog w kopalniach złota i srebra w Kalifornii i górach Sierra Nevada. Sześć lat spędzonych w Stanach Zjednoczonych uważał za najtrudniejszy okres w swoim życiu i niezbyt chętnie o nim opowiadał.

W roku 1868 powrócił do wschodniej Azji i siedmioma różnymi drogami przemierzył 13 prowincji Chin, Mandzurię i Mongolię Wewnętrzną. Chiny w tym czasie nie były krajem bezpiecznym. W tym samym 1868 roku z pomocą wojsk europejskich rozgromione zostały ostatnie oddziały powstańcze Tajpingów, a dwa lata później doszło do masowych wystąpień ludności chińskiej przeciw coraz liczniej przybywającym z Zachodu misjonarzom, wobec czego Richthofen na każdym niemal kroku spotykał się z wrogim stosunkiem Chińczyków do cudzoziemców. Taktowne postępowanie i cierpliwość pozwalały mu jednak podróżować w miarę swobodnie i nawet w opałach pozostawał zawsze panem sytuacji. Początkowo trzymał się głównych szlaków wodnych i podróżował łodzią, później zrezygnował z tego sposobu podróżowania i zaczął wędrować pieszo, co dawało mu większą swobodę w prowadzeniu obserwacji. Wyruszał w drogę o świcie, w południe odpoczywał, potem szedł dalej aż do zmierzchu. Sporządzane w notesach zapiski i szkice porządkował przed snem w dziennikach, w których poza informacjami geologicznymi znalazły się również uwagi o ukształtowaniu pejzażu oraz o życiu gospodarczym i społecznym.

Dzięki jego czteroletnim badaniom Chiny stały się najlepiej poznanym w owym czasie krajem poza-

europiejskim. Richthofenowi udało się przy tym wykazać zależności pomiędzy budową geologiczną, formami powierzchni, klimatem i światem organicznym, a osadnictwem, życiem gospodarczym i ogólnymi przejawami cywilizacji. Krajobrazy lessowe północnych Chin i tarasy lessowe rzeki Huang-ho pozwoliły mu ugruntować tu pogląd o eolicznym pochodzeniu lessu, zaś pocięte zatokami południowo-wschodnie wybrzeża Chin przyczyniły się do utworzenia przez niego pojęcia „abrazji morskiej” (odnoszącego się do procesu niszczenia łądu przez fale i pływy). Udało mu się też wyjaśnić pochodzenie latorytu – czerwonej lub pstrej skały ilastej zbudowanej z wodorotlenków żelaza i glinu – na podstawie poczynionych obserwacji doszedł do wniosku, że jest to produkt wietrzenia skał w klimacie tropikalnym.

Po powrocie do Niemiec Richthofen spotkał się z powszechnym uznaniem i już w roku 1873 został prezesem berlińskiego Towarzystwa Geograficznego. W tym samym roku napisał geologiczną część redagowanego przez Georga Neumayera dzieła „Anleitung wissenschaftlicher Beobachtung auf Reisen”. Za najważniejszy cel postawił sobie jednak jak najszybszą publikację wyników swoich badań. Początkowo zamierzał wydać je w Anglii, jednak na wniosek Pruskiej Akademii Nauk cesarz wraz z Ministerstwem Kultury i Handlu wyasygnował kwotę zapewniającą pokrycie kosztów druku całego dzieła. Tom wprowadzający ukazał się w roku 1877, tom drugi omawiający obszar północnych Chin – w roku 1882, tom czwarty z paleontologicznymi przyczynkami różnych autorów – w roku 1883, atlas północnych Chin – w roku 1885. Pozostałe tomy ukazały się już po śmierci Richthofena. W roku 1875 reprezentował on niemiecką naukę na Międzynarodowym Kongresie Geograficznym w Paryżu. W roku 1876 zaproszony został przez belgijskiego króla Leopolda II, wraz z wybitnymi niemieckimi badaczami Afryki Gustavem Nachtigalem, Gerhardem Rohlfssem i Georgem Schweinfurthem, na międzynarodową konferencję poświęconą Afryce Centralnej. W tym samym roku przyczynił się do powstania Niemieckiego Towarzystwa Afrykańskiego.

Już w roku 1875 otrzymał katedrę geografii na Uniwersytecie w Bonn, jednak z uwagi na rozliczne obowiązki rozpoczął tam pracę dopiero w roku 1879. W roku 1883 przeniósł się do Lipska, a w roku 1886 – do Berlina, gdzie w roku akademickim 1903/04 pełnił obowiązki rektora. Stworzone przez niego metodyczne podstawy badań geomorfologicznych znalazły najpełniejszy wyraz w wydanym w roku 1886 „Przewodniku do podróży badawczych”, w którym spróbował wprowadzić systematyczny podział form powierzchni Ziemi na zasadzie genetycznej, przy czym poszczególne zjawiska rozpatrywał z punktu widzenia stadiów rozwoju –

książka ta wywarła ogromny wpływ na dalszy rozwój geomorfologii.

W roku 1897 Richthofen przyczynił się do wydzielenia przez Niemcy od Chin terytorium Jiaozhou w prowincji Shandong. Wydarzenie to wzmogło zapotrzebowanie na jego odczyty o prowincji Shandong, jej budowie geologicznej i użytecznych złożach. W roku 1899 Richthofen został członkiem Pruskiej Akademii Nauk i przewodniczącym Międzynarodowego Kongresu Geograficznego w Berlinie. Dzięki jego staraniom w latach 1901-03 doszła do skutku Niemiecka Ekspedycja Antarktyczna kierowana przez jego ucznia, Ericha von Drygalskiego. Pod koniec życia zajął się organizacją muzeum i instytutu oceanografii, których otwarcia już nie dożył. Zmarł 6 października 1905 roku w Berlinie.

Do dziś w petrografii używa się wielu takich wprowadzonych przez niego terminów, jak: deskwamacja, less, litofizy, litoidyt, nevadyt, propylit i ryolity. Jego nazwisko upamiętnia słynny dolomit rafowy koło Cortiny w Dolomitach, który E. Mojsisovics nazwał na jego cześć „rafą Richthofena”, zlepieniec w Dolomitach, nazwany przez P. Wittemburga „zlepieniec Richthofena”, oraz pasmo górskie Qilian Shan na granicy chińskich prowincji Gansu i Qinghai, które nosi też nazwę Gór Richthofena. Poza tym upamiętnia je m.in. rodzajowa nazwa permskiego ramienionoga *Richthofenia* Gemmellaro oraz gatunkowe nazwy karbońskiej paproci *Diplothmema richthofeni* Štur, pliocenńskiego konia *Hipparion richthofeni* Koken i nazwa podgatunku występującego w Chinach motyla *Parnassius nomion richthofeni* Bang-Haas.

Ważniejsze publikacje: Eruptive Gesteine in Steinkohlengruben von Hruschau, Mähren. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 8, 1857; Die Kalkalpen von Voralberg und Nordtirol. *Ibid.* 10, 12, 1859-62; Studien aus den Ungarisch-Siebenbürgischen Trachytgebirgen. *Ibid.* 11, 1860; Ceylon. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 12, 1860; Geognostische Beschreibung von Predazzo, St. Cassian und den Seisser-Alpen in Südtirol. Gotha 1860; Geognostischer Bau von Nagasaki. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 13, 1861; Nummulitenformation auf Japan und den Philippinen. *Ibid.* 14, 1862; Siam und Hinter-Indien. *Ibid.*; Geologischer Reisebericht aus Californien. *Ibid.* 16, 1864; Vulkanismus und vulkanische Gesteine von der Westküste Nordamerikas. *Ibid.* 20, 21, 1868-69; Geologische Untersuchungen in China. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1869-1872; Kohlenlager in Shansi, China. *Berg- und Hüttenmännische Zeitung* 29, 1870; Nummulitic formation in China. *American Journal of Science* 1, 1871; Porcelain rock of China. *Ibid.*; Der chinesische Löss. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1872; Die Geologie von China. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 25, 1873; China. Ergebnisse eigener Reisen und darauf gegründeter Studien I. Einleitung. Berlin 1877; Lössbildung. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1878; China: Ergebnisse eigener Reisen und darauf gegründeter Studien II: Die nördliche China. Berlin 1882; China:

Ergebnisse eigener Reisen und darauf gegründeter Studien IV: Paläontologie. Berlin 1882 (mit Dames, Kayser, Lindström, Schenk und Schwager); Aufgaben und Methoden der heutigen Geographie. Leipzig 1883; Atlas von China. Berlin 1885; Führer für Forschungsreisenden. Berlin 1886; Shantung und seine Eingangspforte Kiautschou. Berlin 1898; Triebkräfte und Richtungen der Geographie im 19. Jahrhundert. Berlin 1898; Über Gestalt und Gliederung einer Grundlinie in der Morphologie Ostasiens. *Sitz. Ber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1900; Geomorphologische Studien aus Ostasien. *Ibid.*, 1901-03; Tagebücher aus China. 2 Bde. Berlin 1907 (Ed. E. Thiessen); Vorlesungen über allgemeine Siedlungs- und Verkehrsgeographie. Berlin 1908 (Ed. O. Schüter).

Wybrane źródła: Anonim, Schlesier im Auslande auf wissenschaftlichen Reisen, Schles. Prov. Bl. N. F. 3, 1864, s. 223; Anonim, Der schlesische Reisender: Dr. phil. Ferdinand Baron v. Richthofen, *ibid.* 12, 1873, s. 79-81; Anonim, Oberschlesien im Bild 52, z dn. 24. 12. 1926, s. 4; Beck H., Schlesischer Genius: Ferdinand Freiherr v. Richthofen – der massgebende Geograph seiner Zeit, Schlesien 28, 1983, H. 2, s. 87-92; Berner-Landsleute, s. 252; Bildnisse berühmter Mitglieder der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin 1950, No. 79; Bretschneider E., History of European Botanical Discoveries in China, Vol. II, London 1898, s. 944-947; Heiduk-Lexikon 3, 2000, s. 19-20; Jokiel R., Oberschl. Wand. 116, Nr 34 z dn. 3.02.1943, s. 3; Kotański Z., SS s. 400; Krämer W., Historia odkryć geograficznych, Warszawa 1963, s. 537-538; SP, s. 73, 192, 196, 243, 292, 310; Lindgren U., NDB 21, 2003, s. 543-544; Tiessen E., Schlesische Lebensbilder, T. 1, Breslau 1922, s. 233-244 (portret); Staněk-Mineralogie, s. 20-21; Staszewski J., Historia nauki o Ziemi w zarysie, Warszawa 1966, s. 329-332.

ROEHL ERNST KARL GUSTAV VON (1825-1881)

Badacz karbońskich roślin Westfalii

Urodził się 1 maja 1825 roku we Wrocławiu (Breslau), jako syn generała pruskiej piechoty. Po ukończeniu szkoły realnej w Düsseldorfie wstąpił w roku 1843 do pruskiej armii. W roku 1848 brał udział w wojnie duńsko-pruskiej, zaś rok później – w tłumieniu zamieszek w Westfalii.

Stacjonując w różnych garnizonach na terenie Westfalii, zwłaszcza zaś w Hamm, Roehl rozwijał swoje zainteresowania przyrodnicze, kolekcjonując zarówno minerały, jak i szczątki roślinne z westfalskich utworów karbońskich. Z czasem zgromadził cenną kolekcję paleobotaniczną, w której znalazło się wiele nadzwyczaj dobrze zachowanych okazów. Stały się one materiałem wyjściowym do obszernej, uzupełnionej 23 tablicami pracy „Fossile Flora der Steinkohlen-Formation Westphalens, einschliesslich Piesberg bei Osnabrück”, którą opublikował w roku 1868 (*Palaeontographica* 18). Ponieważ w pracy tej poszczególne gatunki kopalnych roślin zostały przypisane do określonych pokładów węgla, fachow-

cy uznali ją za doniosłe dokonanie naukowe i w roku 1869 Roehl odznaczony został za nią oldenburgskim Medalem Nauki i Sztuki.

W tym samym roku opuścił szeregi armii i zamierzał zamienić mundur wojskowy na mundur pracownika poczty, ale wybuch wojny francusko-pruskiej skłonił go do powrotu do wojska. Za zasługi na polu walki podczas tej wojny odznaczony został Żelaznym Krzyżem II Kl., bawarskim Orderem Zasługi, heskim Orderem Ludwika i saskim Orderem Albrechta. Po wojnie wrócił do pracy badawczej w dziedzinie paleobotaniki, jednak opublikował jeszcze tylko kilka drobnych doniesień o rodzajach *Neuropteris* i *Cyclopteris* na łamach „Verhandlungen des Naturhistorischen Vereins der Preussischen Rheinlande und Westfalens”. Zmarł po długiej i ciężkiej chorobie w nocy z 18 na 19 września 1881 roku w Hamm. Jego nazwisko upamiętnił →Dionýz Štur w nazwie *Asterophyllites roehlii*.

Źródła: Berner-Landsleute, s. 237; Gümbel W. v., ADB 29, 1889, s. 55.

ROEMER CARL FERDINAND (1818-1891)

Wybitny pedagog i znawca formacji paleozoicznych, „ojciec geologii Teksasu”

Urodził się 5 stycznia 1818 roku w Hildesheim w Dolnej Saksonii w rodzinie Friedricha Roemera, nadradcy sądowego, i jego żony Charlotty, z domu Lüntzel. W swoim rodzinnym mieście uczęszczał do ewangelickiego Gymnasium Andreanum i tu od swego nauczyciela matematyki, doktora Muhlerta, który często zabierał uczniów na wycieczki poświęcone zbieraniu minerałów i skamieniałości, przejął zamiłowanie do dociekań w dziedzinie historii naturalnej. W Hildesheim utrzymywał też kontakty z profesorem katolickiego Gymnasium Josephinum, Johannesem

Leunism, pod kierunkiem którego wraz ze swym bratem Hermannem kolekcjonował chrząszcze. Gdy po ukończeniu studiów prawniczych wrócił do domu najstarszy z braci, Friedrich Adolf, przyłączył się do młodszego rodzeństwa i został już wkrótce wybitnym znawcą jury północnych Niemiec. Często odwiedzali go tacy wybitni uczeni, jak Friedrich August Quenstedt czy →Wilhelm Bernhard Dunker, i wspólnie z nim i Ferdynandem wyruszali na wycieczki, nie było zatem niczego dziwnego w fakcie, że po zdaniu matury Ferdynand chciał studiować nauki przyrodnicze.

W roku 1836 rozpoczął jednak, posłuszny radom matki i brata, studia prawnicze na uniwersytecie w Getyndze. Słuchał tu jednak również wykładów Hausmanna z geognozji, Bartlinga z botaniki, a w roku 1837, podczas letniego semestru w Heidelbergu – również wykładów Bronna z zoologii. Gdy w roku 1839 nie dopuszczono go, z uwagi na polityczne zaangażowanie jego brata, do egzaminów sędziowskich, przeniósł się do Berlina, gdzie pod kierunkiem Weissa, Rosego i von Dechena zaczął studiować geologię i w roku 1842 na podstawie dysertacji „De astartarum genere” uzyskał stopień doktora filozofii. Już wkrótce na zlecenie szefa pruskiego górnictwa, von Beusta, rozpoczął badania w Reńskich Górach Łupkowych, które rzuciły nowe światło na ich stratygrafię.

W roku 1845 z listami polecającymi A. Humboldta, wsparty finansowo przez Akademię Nauk w Berlinie i →L. Bucha, wyruszył w podróż po Ameryce Północnej. Po krótkim pobycie w Nowym Jorku badał wapień węglowy stanu Missisipi, a następnie przez Nowy Orlean dotarł do Teksasu. Jego 15-miesięczne badania tego zamieszkanego przez dzikie plemiona indiańskie, słabo zbadanego terytorium stworzyły podstawy znajomości jego budowy geologicznej, dzięki czemu Roemera do dziś nazywa się w Stanach Zjednoczonych „ojcem geologii Teksasu”. W drodze powrotnej prowadził badania w zachodnim Tennessee i w Kentucky. Po powrocie do Niemiec habilitował się w roku 1848 w Bonn, a następnie, pracując tu w charakterze docenta prywatnego, opracowywał rezultaty swojej amerykańskiej podróży, badał należące do szkarłupni pączkowce, reńsko-westfalskie utwory kredowe i wziął udział w opracowaniu nowej edycji „Lethaea geognostica” H. G. Bronna.

W roku 1855 otrzymał nominację na profesora zwyczajnego i kierownika gabinetu mineralogicznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Rozwinął tu bardzo wysoko ocenianą pracę dydaktyczną. Obrazowe przykłady, którymi uzupełniał swe wykłady, zyskały sobie miano „przykładów roemerowskich”, metodyka zestawiania jego słynnych kolekcji dydaktycznych nazwana została „systemem Roemera”, zaś

K. A. Zittel nazwał go w swojej „Historii geologii” „wybitnym znawcą formacji paleozoicznych i prawdopodobnie najwspanialszym nauczycielem mineralogii i geologii w Niemczech”. Na bazie objętego gabinetu mineralogicznego stworzył Roemer wraz z →M. Webskym prawdziwe Muzeum Mineralogiczne, którego zbiory były systematycznie wzbogacane dzięki szeroko zakrojonej współpracy z prywatnymi kolekcjonerami i pracownikami dozoru górniczego na Śląsku. W roku 1864/65 Roemer pełnił obowiązki rektora Uniwersytetu Wrocławskiego, a w roku następnym – obowiązki dziekana Wydziału Filozoficznego. Serdeczna przyjaźń połączyła go we Wrocławiu (Breslau) zwłaszcza z profesorem zoologii →Adolphem Eduardem Grube, z którego szwagierką, Katarzyną Schäfer, ożenił się w roku 1869.

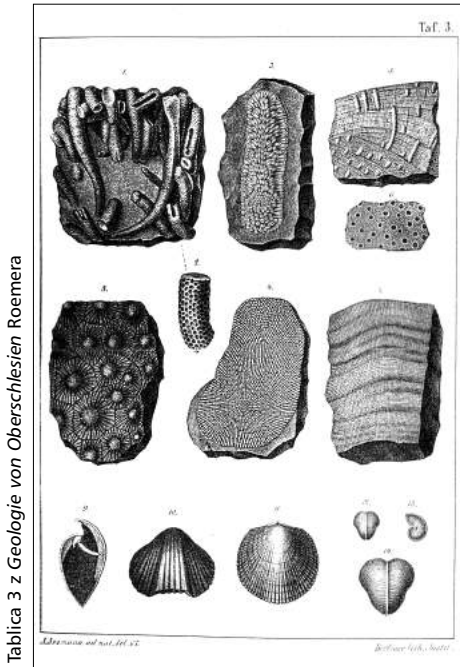
W latach 1862-70 kierowany przez niego zespół opracował na zamówienie Ministerstwa Handlu mapę geologiczną Górnego Śląska w skali 1:100000. Wydane w roku 1870 objaśnienia do tej mapy do I wojny światowej stanowiły fundament wiedzy o budowie geologicznej Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Często odwiedzając w latach 60-tych Górny Śląsk i sąsiadujące z nim obszary Roemer opisał po raz pierwszy m.in. utwory dewońskie z obrzeżenia Górnos Śląskiego Zagłębia Węglowego, permską florę z Karniowic, utwory kajpru z północnej części Wyżyny Śląskiej, słabo dotąd poznaną morską faunę karbonu, karbońskie pająki, mieczogony i najstarszy szczątek latającego owada pochodzący z kopalni „Alfred” koło Siemianowic. Wyróżnił m.in. brekcję lisowską, glinki mirowskie, piaskowce z Bukówki, piaskowce z Czarnego Lasu, piaskowiec kamieniecki, wapień kadzielniański, wapień koralowy z Dziewek, wapień woźnicki, wapień posidoniowy, warstwy blanowickie, warstwy gorzowskie, warstwy helwaldzko-esteriowe, warstwy kościeliskie, warstwy wrbneńskie i zlepieniec myślachowicki. Był też pierwszym geologiem, który użył określenia „Jura Krakowsko-Wieluńska”.

W latach 1876-1883 wziął udział w opracowaniu kolejnej edycji „Lethaea geognostica”, opracowując formacje paleozoiczne. Później zajmował się m.in. kopalną fauną jaskiń z okolic Ojcowa i pochodzeniem gładów narzutowych. Jego dorobek naukowy obejmował ponad 330 publikacji, wśród których 100 poświęconych było geologii Śląska. Przez cały okres swego życia we Wrocławiu współpracował z Śląskim Towarzystwem Kultury Ojczyźnej, a przez 19 lat pełnił obowiązki sekretarza Sekcji Przyrodniczej tego towarzystwa. Był człowiekiem wszechstronnie wykształconym, który doskonale orientował się nie tylko we wszystkich dziedzinach nauk przyrodniczych, ale i humanistycznych, a przy tym władał biegle wieloma językami. Często prowadził badania

geologiczne w Anglii, Szwajcarii, Włoszech, Hiszpanii, a także we Francji, Irlandii, Norwegii, Szwecji, Rosji i Turcji, wykazując m.in. istnienie utworów kulmu w Hiszpanii i dewonu w okolicach Konstantynopola. W uznaniu zasług w poczet swoich członków przyjęło go wiele akademii i towarzystw naukowych, na czele z Leopoldyńsko-Karolińską Akademią Przyrodników, do której wstąpił w styczniu 1874 roku (Matrikel No. 2127). Zmarł 14 grudnia 1891 roku we Wrocławiu.

przez niego kolekcje skamieniałości, nie tylko ze Śląska, ale i ze Stanów Zjednoczonych, Niemiec, Polski i Estonii, przechowywane są w Muzeum Geologicznym Instytutu Nauk Geologicznych Uniwersytetu Wrocławskiego.

Wybrane publikacje: Das rheinische Übergangsgebirge – eine palaeontologisch-geognostische Darstellung. Hannover 1844; Geognostische Durchschnitt durch den Teutoburger Wald. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1845; Texas: mit besonderer Rücksicht auf deutsche Auswanderung und die physischen Verhältnisse des Landes nach eigener Beobachtung geschildert; mit einem naturwissenschaftlichen Anhang und einer topographisch-geognostischen Karte von Texas. Bonn 1849; Die Kreidebildungen von Texas und ihre organischen Einschlüsse. Bonn 1852; Kreidebildungen Westphalens: eine geognostische Monographie. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 6, 1854; Bemerkungen über die Kreidebildungen der Gegend von Aachen, gegründet auf Beobachtungen 1853. *Ibid.* 7, 1855; *Palaeoteuthis*, eine Gattung nackter Cephalopoden aus devonischen Schichten der Eifel. *Palaeontographica* 4, 1855; Bericht von einer geologisch-paläontologischen Reise nach Schweden. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1856; Über Fisch- und Pflanzen-führende Mergelschiefer des Rothliegenden bei Klein Neundorf unweit Löwenberg, und im Besonderen über *Acanthodes gracilis*, den am häufigsten in denselben vorkommenden Fisch. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 9, 1857; Die jurassische Weserkette: eine geognostische Monographie. *Ibid.*; Über ein Vorkommen von silurischem Quarzfels mit Paradoxides in der Sandgrube von Niederkunzendorf unweit Freiburg in Schlesien. *Ibid.*; Über die devonischen Fischreste eines bei Birnbaum gefundenen Diluvialblockes. *Jber. SGVK* 36, 1858; Mineralogischer Bericht über eine Reise nach Piemont. *Ibid.*; Versteinerungen in den silurischen Diluvial-Geschieben um Gröningen in Holland. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1858; Bericht über eine geologische Reise nach Norwegen im Sommer 1859. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 11, 1859; Reise ins Altwatergebirge, nach Troppau und Teschen; Silur, Jura, Kreide und Tertiärformation daselbst. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1859; Die silurische Fauna des westlichen Tennessee: eine palaeontographische Monographie. Breslau 1860; Die Fossile Fauna silurischen Diluvial-Geschibe von Sadewitz bei Oels in Niederschlesien. Breslau 1861; Culmschichten mit *Posidonomya Becheri* in Deutschland und in den Sudeten. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1861; Über seine geologische Reise nach Russland. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 14, 1862; Die Diluvialgeschiebe von nordischen Sedimentärgesteinen in der nordischen Ebene und im besonderen über die durch dieselben vertretenen Stockwerke oder geognostischen Niveaus der palaeozoischen Formationen. *Ibid.*; Die Nachweisung des Keupers in Oberschlesien und Polen. *Ibid.*; Notiz über die silurischen Schichten der Gegend von Saleszczyky in Galizien. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1862; Über eine marine Conchylienfauna im productiven Steinkohlengebirge Oberschlesiens. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 15, 1863; Weitere Beobachtungen über die Verbreitung und Gliederung des Keupers in Oberschlesien. *Ibid.*; Die Alterbestimmung des schwarzen Marmors von Dembnik im Gebiete von Krakau. *Ibid.*; Geognostische Bemerkungen auf einer Reise nach Constantinopel und im besonderen über die in den Umgebungen Constantinopel verbreiteten devo-

Tablica 3 z Geologie von Oberschlesien Roemera

W literaturze spotkać można kilkadziesiąt upamiętniających go nazw skamieniałości, które zostały nadane przez tak znanych uczonych, jak Alojzy Alth (*Orthoceras roemeri*), Paul Assmann (*Tremadictyon roemeri*), Joachim Barrande (*Monograptus roemeri*), Wilhelm Barnim Dames (*Rhynchonella roemeri*), →Heinrich Eck (*Myoconcha roemeri*), Hans Bruno Geinitz (*Natica roemeri*), →Heinrich Robert Goppert (*Calamites roemeri*), Alcide d'Orbigny (*Plicatula roemeri*), Friedrich August Quenstedt (*Gryphaea roemeri*), Charles Rouillier (*Astarte roemeri*) czy Anton Schrammen (*Craticularia roemeri*). Jego nazwisko upamiętnia też poziom morski Roemer w karbońskich warstwach porębskich na Górnym Śląsku, duży głaz narzutowy w Obornikach Śląskich (Obernigk) nazywany „Kamieniem Roemera” oraz „łom Roemera” położony na północ od Krzeszowic, w pobliżu Raclawic. Liczne, zebrane

nischen Schichten. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1863; Auffindung der *Posidonomya Becheri* bei Johannesfeld bei Troppau. *Ibid.* [mit H. R. Goepfert]; Asteriden und Crinoiden von Bundenbach im Fürstenthum Birkenfeld. *Palaeontographica* 9, 1863; Gneiss- und Granulitgeschiebe in einem Steinkohlenflöze Oberschlesiens. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 16, 1864; Cenomaner Quadersandstein zwischen Leobschütz und Neustadt in Oberschlesien. *Ibid.*; Über das Vorkommen des Rothliegenden in der Gegend von Krzeszowice im Gebiete von Krakau. *Ibid.*; Über die Auffindung von devonischen Versteinerungen auf dem Ostabhänge des Altvatergebirges. *Ibid.* 17, 1865; Über die Auffindung von Graptoliten in silurischen Thonschiefern bei Lauban. *Jber. SGVK* 36, 1865; Über die Auffindung von devonischen Versteinerungen in Quarziten von Würbenthal in Österreichisch-Schlesien. *Ibid.*; *Protolycosa anthracophila*, eine fossile Spinne aus dem Steinkohlegebirge Oberschlesiens. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1866; Geognostische Beobachtungen im polnischen Mittelgebirge. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 18, 1866; Über die Auffindung devonischer Kalksteinschichten bei Siewierz im Königreich Polen. *Ibid.*; Neuere Beobachtungen über die Gliederung des Keupers und der ihn zunächst überlagernden Abtheilung der Juraformation in Oberschlesien und in den angrenzenden Theilen von Polen. *Ibid.* 19, 1867; Notiz über das Vorkommen von *Mastodonsaurus jaegeri* H. v. Meyer bei Odrowanz am Nordabhänge des polnischen Mittelgebirges. *Ibid.* 20, 1868; Das Mineralogische Museum der Königlichen Universität Breslau: Ein Führer für die Besucher desselben. Breslau 1868; Die ältesten Formen des organischen Lebens auf der Erde. Berlin 1869; Geologie von Oberschlesien. Breslau 1870 [Taf. 3 na il. 2]; Notiz über das Vorkommen von *Eurypterus Scouleri* im niederschlesischen Steinkohlegebirge. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 25, 1873; Über die ältesten versteinierungsführenden Schichten in den rheinisch-westfälischen Schiefergebirge. *Ibid.* 26, 1874; Über das Vorkommen des Moschusoehsen (*Ovibos moschatus*) im Diluvium Schlesiens. *Ibid.*; Über C. E. v. Baer's *Bos Pallasi* aus dem Diluvium von Danzig. *Ibid.* 27, 1875; Über das Vorkommen von Culmschichten mit *Posidonomya Becheri* in Portugal. *Ibid.* 28, 1876; Über ein Vorkommen von Blitzröhren oder Fulguriten bei Starczynow unweit Olkusz im Königreichs Polen. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1876; *Lethaea palaeozoica*. Stuttgart 1876-83; Bericht einer Reise nach Gross-Britannien; über die in Irland auftretenden Sedimentbildungen. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1877; Über ein neues Vorkommen mariner Tierreste aus der Königsgrube bei Königshütte in Oberschlesien. *Jber. SGVK* 55, 1877; Ein neues Gliedertier aus dem Steinkohlegebirge der Ferdinandsgrube bei Glatz. *Ibid.* 56, 1878; Notiz über ein Vorkommen von oberdevonischen Goniatiten-Kalk in Devonshire. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 31, 1879; Marine Conchylien aus dem Kohlegebirge von Königshütte. *Jber. SGVK* 57, 1879; Über eine Kohlenkalkfauna der Westküste von Sumatra. *Palaeontographica* 27, 1880; Die Knochenhöhlen von Ojcow in Polen. *Palaeontographica* 29, 1883; Über eine Art der Limuliden-Gattung *Belinurus* aus dem Steinkohlegebirge Oberschlesiens. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 35, 1883; Über das Vorkommen eines grossen Geschiebes in der Steinkohle des Carolinen-Flözes bei Hohenlohehütte in Oberschlesien. *Jber. SGVK* 61, 1883; Über einen im Schieferthon der zwischen Königshütte und Laurahütte gelegenen Alfredgrube, 10 m im Liegenden des Caro-

linenflözes, gefundenen Insectenflügel. *Ibid.* 62, 1884; *Lethaea erratic*a oder Aufzählung und Beschreibung der in der Norddeutschen Ebene vorkommenden Diluvial-Geschiebe nordischer Sedimentär-Gesteine. Berlin 1885; Notiz über ein als Diluvial-Geschiebe vorkommendes Bilobiten-ähnliches Fossil. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 39, 1887; Über eine durch die Häufigkeit Hippuriten-artiger Chamiden ausgezeichnete Fauna der oberturonen Kreide von Texas. Berlin 1888; Über Blattabdrücke in senonen Tonschichten bei Bunzlau in Niederschlesien. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 41, 1889; Über den Granatfund auf der Dominsel in Breslau. *Zeitschr. f. Krystall.* 17, 1891;

Wybrane źródła: Grodzicki-Historia 17-22, 267-268, 277, 279; Gürich G., Schlesische Lebensbilder, T. 1, Breslau 1922, s. 277-279; Hintze C., *Jber. SGVK* 69, 1892, s. 106-111; Hintze C., ADB 53, 1907, s. 451-458; Kopik J., SS, s. 51, 93, 149, 245, 268, 299; Kopik J., Malinowska L., *ibid.*, s. 247; Kotański Z., *ibid.*, 206, 516; Kozłowski S., *ibid.*, s. 309; Krüger P., NDB 21, 2003, s. 723-724; Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 72; *Muz. Geol. Inst. Nauk Geol.*, s. 9, 12, 14, 15, 17, 19, 20-21, 22; Pajchlowa M., SS, s. 120, 193, 377, 517; Pater-Historia, s. 199, 200; Pax-Tierwelt, s. 25-26; Rzymelka-Dzieje, s. 178-201; Schwarzbach M., Ferdinand Roemer und Oberschlesien, *Jber. Geol. Ver. Oberschl.*, 1941, s. 58-62; Syniawa M., Syniawa R. Ferdinand Roemer (1818-1891), PGŚ 12, 1998, s. 14-15; Syniawa M., Syniawa R., Eck, Roemer i „warstwy z Chorzowa”, *Goniec Górnoląski* 7, 1998, s. 17; Tomczykowa E., SS, s. 64; Völkel-Mineralogen, s. 53-74; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S-168/290.

ROGER JULIUS

(1819-1865)

Wybitny lekarz i entomolog

Urodził się 28 lutego 1819 roku w Niederstotzingen koło Ulm w Wirtembergii, w rodzinie urzędnika hrabiego Maldeghema. Od 9 roku życia mieszkał w Augsburgu, gdzie w roku 1839 ukończył gimnazjum. W tym samym roku rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Monachium,

wkrótce zaś przeniósł się na Wydział Medyczny Uniwersytetu w Tybindze, gdzie uzyskał stopień doktora medycyny. W roku 1843 pracował jako asystent w szpitalu w Augsburgu, w roku następnym podjął w Wiedniu specjalistyczne studia z zakresu okulistyki pod kierunkiem słynnego okulisty, prof. Friedricha Jägera, po których osiadł w Mergentheim w Wirtembergii, gdzie prowadził praktykę lekarską, i gdzie książe Hohenlohe Bertenstein Niederstetten mianował go swoim radcą. Jakiś czas później został asystentem prof. Carla Wunderlicha w klinice Uniwersytetu w Tybindze.

Myślał wówczas o habilitacji i zamierzał poświęcić się pracy naukowej, los jednak rzucił go na Górny Śląsk, gdzie w roku 1847 został lekarzem przybożnym księcia raciborskiego Wiktora Hohenlohe-Corvey. Zimą 1847/48 spędził w Paryżu, dokąd, za radą swego nowego chlebodawcy, udał się w celu pogłębienia swej wiedzy fachowej. Podczas podróży w roku 1852 miał okazję poznać bliżej Anglię. Na Górnym Śląsku walczył nie tylko z tyfusem głodowym, co było jego głównym zadaniem, lecz również z innymi chorobami, a także z nędzą i zacofaniem. Jego dewizą było: „Przede wszystkim leczyć ludzi i pomagać im jako lekarz i człowiek”. W roku 1858 wzniesiono pod jego nadzorem nowy szpital w Rudach Wielkich (Gross Rauden), w miejscu dawnego drewnianego budynku szpitalnego. Roger rozbudował ponadto szpital klasztorny w Pilchowicach (Pilchowitz) i rozpoczął budowę szpitala dla kobiet w Rybniku, którą ukończono po jego śmierci, w roku 1869. Opiekował się też sierocińcem w Lyskach (Lissek) koło Rybnika.

W chwilach wolnych od rozlicznych obowiązków zajmował się entomologią. Opisał 2700 gatunków chrząszczy z obszaru Górnego Śląska, w tym ok. 400 nie opisanych wcześniej z tego regionu i 2 nowe dla nauki. Swoje prace, głównie z dziedziny koleopterologii i myrmekologii, publikował na łamach „Zeitschrift für Entomologie” wydawanego przez Verein für Entomologie we Wrocławiu (Breslau) i na łamach „Berliner Entomologische Zeitschrift”. Jego kolekcja owadów była bardzo wysoko oceniana i zachowała się niemal do ostatnich dni II wojny światowej w zbiorach Deutsches Entomologisches Museum w Berlinie. Mniej znana, choć w równym stopniu interesująca była jego niewielka, licząca ok. 100 okazów kolekcja ptaków z lasów rybnicko-raciborskich, która została zniszczona w trakcie walk w maju 1921 roku.

Podczas pobytu na Górnym Śląsku Julius Roger nauczył się mowy śląskiego ludu i z zapalem zbierał ludowe pieśni z Górnego Śląska, których zbiór wydał w roku 1863. Zmarł na udar serca podczas polowania 7 stycznia 1865 roku koło Kozłowa (Koslow), wsi położonej niedaleko od Gliwic (Gleiwitz).

Pochowany został na cmentarzu w Rudach Wielkich. W miejscu jego śmierci postawiono na stosie głazów pomnik w kształcie serca z napisem ku jego czci.

Ważniejsze publikacje: Verzeichniss der bisher in Oberschlesien aufgefundenen Käferarten. *Zeitschr. f. Entom.* 10, 1856; Einiges über Ameisen. *Berl. Entom. Zeitschr.* 1, 1857; Beiträge zur Kenntnis der Ameisenfauna der Mittelmeerländer. I Th. *Ibid.* 3, 6, 1859-62; Die Ponerartigen Ameisen. *Ibid.* 4, 5, 1860-61; Myrmecologische Nachlässe. *Ibid.* 5, 1861; Einige neue exotische Ameisengattungen und Arten. *Ibid.* 6, 1862; Synonymische Bemerkungen. *Ibid.*; Verzeichniss der Formicidengattungen und Arten. *Ibid.* 7, 1863; Die neu aufgeführten Gattungen und Arten meines Formiciden-Verzeichnisses, nebst Ergänzung einiger früher gegeben Beschreibungen. *Ibid.*; Pieśni ludu polskiego na Górnym Śląsku z muzyką. Breslau 1863; Das Flügelgeäder der Käfer. *Berl. Entom. Zeitschr.* 19.

Źródła: German F., Zeszyty Gliwickie 6, 1968, s. 225-229; Kuśka A., Humanista i przyjaciel Polaków, PGŚ 2, 1995, s. 13; Pax-Tierwelt, s. 13; Snoch-Leksykon, s. 275; Świerc P., Juliusz Roger, Studia Śląskie, Seria Nowa, t. 26, 1974, s. 325-333; Świerc P., Juliusz Roger, Katowice 1990 (portret).

ROHRER RUDOLPH

(1805-1839)

Współautor pierwszego wykazu flory Moraw i austriackiego Śląska

Urodził się w roku 1805 w Krakowie. Jego ojciec, Karl Rohrer, był synem austriackiego urzędnika, matka zaś, Judyta, była córką znanego drukarza i księgarza Josepha Georga Trasslera, który rozwinął zakrojoną na dużą skalę działalność w Opawie (Opava, Troppau), Brnie i Krakowie. Po wczesnej śmierci ojca, który pracował w austriackiej administracji we Lwowie, przeniósł się z matką do Brna, gdzie dorastał w domu swojego dziadka. Po śmierci Josepha Georga Trasslera w roku 1816 rodzinny interes przejęli rok później jego synowie – Johann Baptist i Adolph – oraz córka Judyta. W następnym roku, w wyniku podpisanej przez rodzeństwo umowy, Adolph przejął drukarnię w Opawie, a Johann Baptist – w Brnie.

W roku 1828 Johann Baptist Trassler powierzył Rohrerowi kierownictwo brneńskiej drukarni, zaś w roku 1832 przekazał mu ją całkowicie. W latach 30-tych XIX w. przedsiębiorstwo Rohrera wydało m.in.: „Betrachtungen über die Bewegung und die Natur der Kometen” Dominique Fancoisa Jeana Arago (1832), „Chronologisch-geschichtliche Sammlung aller bestehenden Stiftungen und Institute der k.k. österr. Monarchie” Johanna Nepomuka Sava-geri, (1832), „Die Kirchenmusik” Johanna Nepomuka von Rieggera (1832), polski przekład „Katechizmu” Marcina Lutra (1833), „Die Feldbaum-

wirtschaft, ein Mittel gegen Holzmangel und Theuerung” Franza Diebla (1834), „Darstellung der Luchatschowitzer Mineralquellen in Mähren, als Trink- und Bade-Heilanstalt” Josepha Magnusa Winklera (1835), „Abhandlungen über die allgemeine und besondere Naturgeschichte” Franza Diebla (1835), „Historie pánů z Boskovic” Aloisa Vojtěcha Šembery (1836), „Lyrické básně” Františka Matouša Klácela (1836) i „Spisy svatých Otců Apoštolských” Františka Sušila (1837).

Rohrer drukował też „Mitteilungen der Mährisch-Schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde”, „Abhandlungen aus der Landwirthschaftskunde für Landwirthe” Franza Diebla, w roku 1834 wydał „Mährischer Merkur, ein Adressenbuch aller in Mähren und Schlesien stehenden Handlungen und Fabriken”, zaś w roku 1838 zaczął wydawać gazetę „Moravia. Ein Blatt zur Unterhaltung, zur Kunde des Vaterlandes des gesellschaftlichen und industriellen Fortschrittes”. Gazeta ta istniała do roku 1848, kiedy to została zamknięta przez cenzurę na fali porewolucyjnych represji.

Jako zapałony miłośnik botaniki Rohrer zgromadził zielnik liczący ponad 10 tys. arkuszy. Wraz z →Augustem Mayerem wydał własnym nakładem pierwszy, obejmujący 1346 gatunków spis flory Moraw i austriackiego Śląska – „Vorarbeiten zu einer Flora des mährischen Gouvernements oder systematisches Verzeichniss aller in Mähren und in dem k.k. östr. Antheile Schlesiens wildwachsenden bis jetzt entdeckten phaenogamen Pflanzen” (Brünn 1835). Zmarł w wieku 34 lat, 14 września 1839 roku w Brnie. Po jego śmierci przedsiębiorstwem kierowała jego żona Jadwiga, później zaś syn Rudolf Maria Rohrer.

Źródła: Heydemann K., Buchhändler in der Provinz: Trassler in Brünn, Mitteilungen der Gesellschaft für Buchhandlung in Österreich 1, 2001, s. 2-11; Smejkal M., Rudolf Rohrer (1805-1839) a první přehled moravské flóry, Preslia 61, 1989, No. 4, s. 355-357; Vacek-Bureš, s. 8, 11; Wurzbach-Lexikon 26, 1874, s. 284-285.

ROSEN FELIX

(1863-1925)

Systematyk i cytolog

Urodził się 15 marca 1863 roku w Lipsku jako syn konsula generalnego, doktora Georga Rosena. Dzieciństwo spędził w Jerozolimie i w Belgradzie, później zaś uczęszczał do gimnazjów w Bonn i Detmold. Studia rozpoczął w roku 1883 w Bazylei, jednak rok później przeniósł się do Strassburga, gdzie pod kierunkiem Antona de Bary uzyskał w roku 1886 stopień doktora na podstawie pracy mykologi-

cznej „Ein Beitrag zur Kenntnis der Chytridiaceen”. Po zdaniu egzaminu państwowego i odbyciu służby wojskowej kontynuował badania zmarłego de Bary’ego nad drobnymi gatunkami wiosnowki pospolitej (*Erophila verna* (L.) C.A.M.), którymi zajmował się również później, prawie do końca życia.

W październiku 1888 roku został asystentem Hermanna Vöchtinga, który w Tybindze zajmował się morfologią doświadczałą. Trzy lata później został asystentem →Ferdinanda Cohna w jego Instytucie Fizjologii Roślin we Wrocławiu (Breslau). U boku Cohna habilitował się w roku 1892 na podstawie rozprawy „Beiträge zur Kenntnis der Pflanzenzellen” poświęconej budowie jądra komórkowego i właściwościom zawartej w nim chromatinie. Po śmierci Cohna pracował na swoim stanowisku jeszcze przez trzy semestry, zajmując się m.in. zagadnieniami systematycznego stanowiska bakterii i śluzowców oraz próbami weryfikacji naturalnego systemu królestwa roślin, ale nieporozumienia z nowym dyrektorem Instytutu, Oskarem Brefeldem, skłoniły go do rezygnacji z dalszej pracy.

Pozbawiony warsztatu badawczego poświęcił się studiom z pogranicza nauk przyrodniczych i historii sztuki, których owocem była wydana w roku 1903 książka „Natura w sztuce”. W roku 1904 skorzystał z propozycji swego brata Friedricha, który pracował w służbie dyplomatycznej, i wyjechał wraz z cesarskim poselstwem do Abisynii, a roczny pobyt w egzotycznym kraju dostarczył mu bogatych materiałów do kilku prac botanicznych.

W roku 1905 wrócił do Wrocławia i zgłosił swoją kandydaturę na stanowisko dyrektora Instytutu Fizjologii Roślin jako następcę Brefelda. Nominację na to stanowisko wraz z nominacją na profesora nadzwyczajnego otrzymał w kwietniu 1906 roku. Gdy wybuchła I wojna światowa, zgłosił się na ochotnika do armii i w stopniu kapitana rezerwy przez prawie dwa lata dowodził batalionem zapasowym

w Bytomiu (Beuthen), a następnie był dowódcą straży we wrocławskiej twierdzy. Po wojnie wrócił do pracy w Instytucie Fizjologii Roślin, gdzie kontynuował badania w dziedzinie systematyki, cytologii i genetyki, będąc od roku 1920 profesorem zwyczajnym. Jego talent pedagogiczny ujawniał się zwłaszcza podczas wycieczek i wakacyjnych wypraw badawczych organizowanych przez wrocławską Fundację Schottländera. Prowadził cztery z takich wypraw: do Norwegii, na Korsykę oraz do alpejskich regionów Salzkammergut i Allgäu.

Przez szereg lat Rosentau był aktywnym członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny, wygłaszał na jego forum wykłady, w których wykorzystywał swoją imponującą wiedzę w zakresie botaniki, historii powszechnej i historii sztuki, a ponadto pełnił w nim przez blisko 20 lat funkcję sekretarza sekcji Sekcji Ogrodniczej. Jako członek miejskiej deputacji ogrodniczej Wrocławia wielokrotnie wydawał opinie w sprawie terenów zielonych, brał udział w przygotowywaniu wystaw ogrodniczych, a w roku 1913, z okazji obchodów setnej rocznicy wojny wyzwoleńczej, odtworzył wraz z →Theodorem Schube w Parku Szczytnickim słynne ogrody historyczne, z renesansowym ogrodem →Laurentiusa Scholza na czele. Zginął tragicznie, zamordowany we własnym domu we Wrocławiu w nocy z 8 na 9 sierpnia 1925 roku.

Jego nazwisko zostało upamiętnione m.in. przez →Ferdinanda Paxa w nazwach *Erythrina roseni* i *Mesanthemum roseni*.

Ważniejsze publikacje: Systematische und biologische Beobachtungen über *Erophila verna*. *Bot. Zeitung* 47, 1889; Beiträge zur Kenntnis der Pflanzenzellen I. Über tinctionelle Unterscheidung verschiedener Kernbestandteile und der Sexualkerne. *Beitr. Biol. Pflanz.* 5, 1892; Beiträge zur Kenntnis der Pflanzenzellen II. Studien über die Kerne und die Membranbildung bei Myxomyceten und Pilzen. *Ibid.* 6, 1892; Über Beziehungen zwischen der Funktion und der Ausbildung von Organen am Pflanzenkörper. *Jber. SGVK* 71, 1893; Beiträge zur Kenntnis der Pflanzenzellen III. Kerne und Kernkörperchen in meristematischen und sporogonen Geweben. *Beitr. Biol. Pflanz.* 7, 1895; Über zwei weniger bekannte Pilze unserer Gewächshäuser. *Jber. SGVK* 74, 1896; Anatomische Wandtafeln der vegetabilien Nahrungs- und Genussmittel. 5 Lief. Breslau 1895-1904; Die systematische Stellung der Spalt- und Schleimpilze. *Jber. SGVK* 78, 1900; Studien über das natürliche System der Pflanzen. *Beitr. Biol. Pflanz.* 8, 1901; Die Natur in der Kunst. Studien eines Naturforschers zur Geschichte der Malerei. Leipzig 1903; Das biologische Moment in alten Pflanzendarstellungen (14.–16. Jahrhundert). *Ann. Naturphil.* 4, 1905; Vegetationsbilder aus Abessinien. *Jber. SGVK* 84, 1906; Eine Deutsche Gesandtschaft in Abessinien. Leipzig 1907; Darstellende Kunst im Kindesalter der Völker. *Zeitschr. f. Angew. Psych.* 1, 1908; Charakterpflanzen des abessinischen Hochlandes. *Vegetationsbilder* 7, 5, 1909; Anleitung zur Beobachtung der Pflanzenwelt.

Leipzig 1909; Über Bastarde zwischen elementaren Speziez von *Erophila verna*. *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 28, 1910; Die Entstehung der elementaren Arten von *Erophila verna*. *Beitr. Biol. Pflanz.* 10, 1911; Die biologische Stellung der abessinischen Baumlobelie. *Ibid.*; Über den Naturalismus der paläolithischen Tierbilder. *Zeitschr. f. Angew. Psych.* 4, 1911; Die Entstehung elementarer Arten aus Hybridisation ohne Mendelsche Spaltung. *Beitr. Pflanzenz.* 3, 1913; Vegetationsbilder aus den Alpen. *Jber. SGVK* 94, 1916; Die Dattelpalme in Kultur- und Kunstgeschichte. *Die Bergstadt* 9, H. 6-7, 1921; Das komparatorische Prinzip. Versuch zur Gewinnung einer Arbeitshypothese über die Entstehung der Arten. *Beitr. Biol. Pflanz.* 14, 1925.

Źródła: Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 74; Mularczyk-Historia, s. 20, 31, 62, 129, 130, 151, biogram na s. 178-179; Winkler H., *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 43, 1925, s. (65)-(73) (portret, bibliografia).

ROSENTHAL DAVID AUGUST

(1821-1875)

Autor systematycznego przeglądu użytkowych roślin świata

Urodził się 16 kwietnia 1821 roku w Nysie (Neisse) w ortodoksyjnej rodzinie żydowskiej. Studiował we Wrocławiu, gdzie już jako student zdobył sobie uznanie pracą „De situ viscerum”, a w roku 1845 uzyskał stopień doktora medycyny na podstawie dedykowanej →prof. Purkyniemu rozprawy „De numero atque mensura microscopica fibrillarum elementarium systematis cerebro-spinalis symbola”. Po studiach praktykował w Kępnie, Gorzowie Wielkopolskim i Oławie (Ohlau), zaś od roku 1855 we Wrocławiu (Breslau), gdzie był jednocześnie miejskim lekarzem biedoty. Spełniał tę powinność z wielkim oddaniem, choć przez ostatnie 12 lat życia cierpiał na ciężką chorobę płuc.

Już w roku 1851 przeszedł na katolicyzm i jako neofita interesował się zarówno literaturą teologiczną, jak i poezją religijną. Owocem tego drugiego zainteresowania był wydany w roku 1862 w dwóch tomach zbiór utworów poetyckich Anioła Ślązaka (Johanna Schefflera), poza którym wydał też w latach 1865-1870 obszerne dzieło biograficzne o przechrzczonej Żydach z XIX w.

Interesował się też botaniką, szczególnie zaś jej aspektami kulturowo-historycznymi, o których pisał artykuły do różnego rodzaju czasopism. Głównym jego dziełem w tej dziedzinie była wydana w roku 1862 w Erlangen książka „Synopsis plantarum diaphoricarum” – systematyczny przegląd leczniczych, użytkowych i trujących roślin z całego świata. Spośród roślin jadalnych wymienił w niej nie tylko rośliny powszechnie znane, ale i te wszystkie, które jadane były np. w czasach, gdy szerzył się głód, a także te,

które z uwagi na zawarte w nich substancje mogłyby być przydatne jako używki. Z roślin leczniczych, poza stosowanymi w jego czasach przez lekarzy, wymienił też wszystkie, które uważano za lecznicze i stosowano w medycynie ludowej. Poza tym wymienił również rośliny stosowane w rzemiośle i przemyśle, rośliny zawierające substancje oddziałujące niekorzystnie na ludzki organizm oraz rośliny związane z ludowymi wierzeniami, obyczajami i obrzędami.

Ogółem książka ta obejmowała ponad 12 tysięcy gatunków uporządkowanych według systemu Endlichera i reprezentujących 261 z 279 rodzin tego systemu. Przy poszczególnych gatunkach Rosenthal podał nazwisko autora, synonimikę, występowanie i zastosowanie. Wkrótce po opublikowaniu tego dzieła, które uznane zostało za niezwykle cenne źródło informacji, przystąpił do pracy nad suplementem, który po ukończeniu obejmował 2500 dalszych gatunków. Publikacja suplementu nie doszła jednak do skutku z powodu śmierci autora, który zmarł 29 marca 1875 roku we Wrocławiu.

Ważniejsze publikacje: Über die Geschichte und gegenwärtigen Stand der Ohrenheilkunde in Deutschland. *Jber. SGVK 34*, 1857; Synopsis plantarum diaphoricarum. Erlangen 1862; Johann Scheffler's (Angelus Silesius) sämtliche poetische Werke. Regensburg 1862; Über Nutzpflanzen und sein darüber erschienenenes Werk. *Jber. SGVK 39*, 1862; Über Giftpflanzen aus der Klasse der Leguminosen. *Ibid. 42*, 1865; Über Papier liefernde Pflanzen. *Ibid. 43*, 1866; Convertitenbilder aus dem neunzehnten Jahrhundert. 4 Bde. Schaffhausen 1867-71.

Źródła: Berner-Landsleute, s. 228; Cohn F., *Jber. SGVK 53*, 1876, s. 114; Grummann-Handbuch, s. 174; Wunschmann E., *ADB 29*, 1889, s. 233, 777.

ROTH WILHELM (1819-1875)

Badacz flory Gór Sowich

Urodził się w roku 1819. Wyrósł i żył w skromnych warunkach, pracując jako mistrz tkacki w Bielawie (Langenbielau) koło Wałbrzycha (Waldenburg). Przez wiele lat prowadził badania flory nasiennej i zarodnikowej Gór Sowich, odkrywając m.in. występowanie *Orobranche flava* na lepieźniku białym. Szczególnie lubił mchy, które oznaczał samodzielnie z pomocą „Bryologia Silesiaca” →Juliusa Milde i tylko w trudniejszych przypadkach szukał pomocy u Mildego oraz →Limprichta. Zachęcał go do pracy naukowej i wspierał materialnie doktor von Thielau z Grodziszczu (Lampersdorf). Dzięki jego pomocy Roth u schyłku swego życia mógł zamieścić wyniki swoich badań w dwóch niewielkich, rozprowadzanych bezpłatnie pracach: „Laubmoose und Gefäßkryptogamen des Eulengebirges nebst einer Übersicht des Florengebietes” (Glatz, 1874) i „Bericht über das Flo-

rengebiet des Eulengebirges” (Glatz, 1875). W pracach tych chlubne świadectwo jego wiedzy wystawiała zarówno duża liczba zaobserwowanych i oznaczonych gatunków roślin, jak i atrakcyjnie zaprezentowana fitogeografia Gór Sowich. Wilhelm Roth zmarł 28 lipca 1875 roku w Bielawie.

Źródła: Cohn F., *Jber. SGVK 53*, 1876, s. 115; Pax-Pflanzenwelt, s. 14.

RUDCZINSKY KARL

(?-1819)

Badacz minerałów Moraw i Śląska

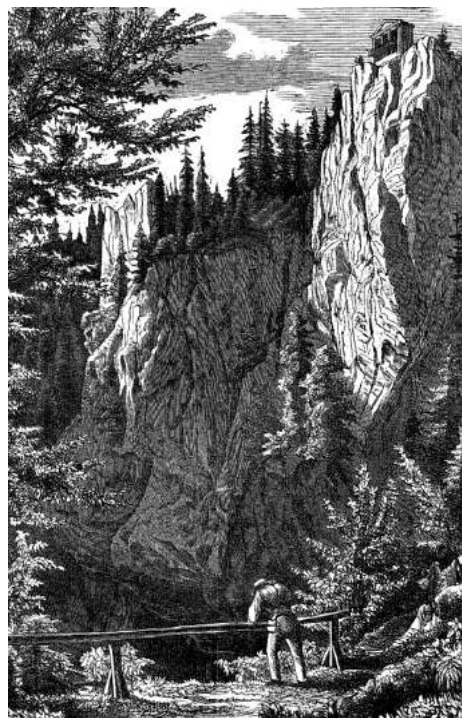
Wiadomo, że przyszedł na świat w Opawie (Opava, Troppau), nie jest znana natomiast data jego urodzenia. Jego ojciec był rządcą majątku księcia Lichtensteina w Opawie. Nie wiadomo niczego bliższego o jego rodzicach, dzieciństwie, młodości i miejscach, w których się kształcił. Jego nazwisko spotyka się również w pisowni von Rudczinsky i Rudzinsky, niekiedy z tytułem inżyniera, architekta bądź radcy gospodarczego, choć tytuły te wynikały raczej z charakteru jego pracy, niż z posiadanych przez niego dyplomów.

Po raz pierwszy jego nazwisko pojawia się w roku 1784, gdy wraz z trzema ochotnikami zszedł na dno przepaści Macocha koło Brna i sporządził jej mapę. W tym samym roku, idąc w ślady ojca, rozpoczął też pracę jako inżynier, architekt i zarządca huty w służbie księcia Lichtensteina. Mniej więcej w tym samym czasie rozpoczął penetrację słabo wówczas zbadanych pod względem geologicznym Moraw. Musiał już mieć wówczas pewne doświadczenie w dziedzinie geologii i mineralogii, gdyż w roku 1785 odkrył złożę lepidolitu na Hradisku koło Rožnej. Jego nazwisko na trwałe związane zostało z tym najśłynniejszym morawskim minerałem, choć do roli jego odkrywcy pretendują również jezuita Nikolaus Poda i hrabia Johann Nepomuk Mitrovsky. Lepidolit został opisany po raz pierwszy w roku 1791 przez Ignaza Borna, pierwszego profesora nauk górniczych w Pradze i jednego z twórców Czeskiej Akademii Nauk. Jego skład chemiczny określił rok później berliński chemik Martin Heinrich Klaproth, który nadał mu też nazwę.

W późniejszych latach Rudczinsky odkrył stanowiska występowania całego szeregu innych minerałów – andalazytu w Ostrużnej, apatyty w Rožnej, celestynu koło Ołomuczana i in. Zajmując się przez ponad 30 lat badaniami mineralogicznymi na Morawach i austriackim Śląsku, zgromadził unikalną kolekcję, która liczyła ponad 3000 okazów.

Duże znaczenie dla rozwoju nauk przyrodniczych na Morawach i austriackim Śląsku miała też jego działalność organizatorska. Za jego czasów istniało

już Towarzystwo Rolnicze założone w roku 1770 przez Johanna Baptista Mitrovsky'ego, jednak jego działalność nie była widać dość prężna, skoro w roku 1780 Rudczinsky wraz z aptekarzem →Petke i szkolnym wizytatorem Mehofferem założył nieoficjalne towarzystwo, które za cel stawiało sobie badania geologiczne, botaniczne i zoologiczne Moraw.

Przepaść Macocha koło Brna

24 grudnia 1794 roku, gdy do grona tego przyłączył się hrabia Mitrovsky i inni miłośnicy przyrody, powstało Mährische Gesellschaft der Natur- und Vaterlandskunde. Pod koniec roku 1800 połączyło się ono z założonym przez Christopa Herzogenratha towarzystwem Freunde der Natur- und Vaterlandskunde, tworząc Privatgesellschaft der vereinigten Freunde zur Beförderung der Natur- und Vaterlandskunde in Mähren. Już wkrótce połączyło się ono z Morawskim Towarzystwem Rolniczym, przekształcając się w Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde. Jego pierwszym przewodniczącym został hrabia Anton Friedrich Mitrovsky, a po jego rezygnacji – hrabia Hugo Franz Salm-Reifferscheid. Funkcję sekretarza pełnił w nim →Christian Karl André. Ostateczną formę towarzystwo to przyjęło 29 sierpnia 1811 roku, łącząc się ze Śląskim Towarzystwem Rolniczym

i przekształcając w Mährisch-Schlesische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde.

Karl Rudczinsky zmarł 24 kwietnia 1819 roku w Brnie (Brünn). Po jego śmierci wiele instytucji starało się o pozyskanie jego cennej kolekcji minerałów, ale ani Mährisch-Schlesische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, ani Franzens-Museum w Brnie nie mogły pozwolić sobie na jej kupno. Instytucje te rozważały w związku z tym możliwość kupna przynajmniej najcenniejszych okazów z tego zbioru, jednak ostatecznie całą kolekcję kupił książę Lichtenstein.

Źródła: Elvert-Geschichte, I, s. 72, 77, 111, 153, 190, 247, 260, II, 101-103; Musil R., Moravská geologie II, Universitas, Č. 3, 2001, s. 19-20; Spurný F., BSSSM 13, 2000, s. 87; Wenzelides O., Heimatgeschichte 3, Troppau 1922, s. 89; Wurzbach-Lexikon 27, 1874; s. 213-214; na ilustracji: przepaść Macocha na rycinie z XVIII w.

RUDOLPH CHRISTIAN GOTTLIEB

(1732-1767)

Badacz flory okolic Wrocławia

Urodził się 25 maja 1732 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie Martina Rudolpha. Po ukończeniu nauki w Gimnazjum św. Elżbiety wyjechał w roku 1750 do Halle, gdzie studiował teologię, poza tym jednak chodził regularnie na wykłady coraz bardziej interesującej go fizyki, a później również chemii i historii naturalnej. Poprzez botanikę zawarł znajomość z wieloma studentami medycyny i, pod wpływem rozmów toczonych z nimi podczas wspólnego zbierania roślin, doszedł do wniosku, że powinien rzucić teologię i zająć się leczeniem ludzi.

W roku 1755 z dyplomem doktora medycyny powrócił do Wrocławia, gdzie w krótkim czasie został cenionym lekarzem. Gdy w roku 1761 wydawało się, że szaleje może być silnym i skutecznym lekarstwem na niektóre dolegliwości, rozpoczął poszukiwania tej rośliny w okolicach Wrocławia. Podczas tych poszukiwań natrafił na bardzo dużo nieznanych mu do tej pory roślin, i wówczas odżyły w nim pasje ze studenckich lat. Wiele czasu poświęcał od tej pory na zbieranie roślin, a gdy liczba zgromadzonych okazów stała się już dość znaczna, postanowił opracować dzieło „Flora Wratislavica”.

Gdy zamiar ten poznali jego rozsiani po różnych miejscowościach na Śląsku koledzy po fachu, zaczęli zbierać i przysyłać mu okazy ze swoich okolic. Ponieważ również on sam, prowadząc rozległą praktykę, niejedną miał okazję do oglądania, zbierania i badania nowych roślin w różnych miejscowościach, zmienił w końcu swe zamiary i postanowił opraco-

wać obszerne dzieło „Flora Silesiaca”, jednak planom tym stanęła na przeszkodzie jego przedwczesna śmierć. Zmarł 13 października 1767 roku we Wrocławiu, mając zaledwie 35 lat. Niektóre z pozostałych po nim materiałów wykorzystał w swych pracach botanicznych → Heinrich Gottfried Matuschka.

Źródła: Börner I. C. H., Neue Ökonomische Nachrichte der patriotischen Gesellschaft in Schlesien für die Monate April, Mai, Junius, 1780, s. 72-73; Goepfert H. R., Leben und Wirken des Grafen von Matuschka, Schles. Prov. Bl. 95, 1832, przypis na s. 327; Pax-Pflanzenwelt, s. 6.

RUMBAUM GEORG

(1567-1615)

Florysta z przełomu XVI/XVII w.

Urodził się 13 sierpnia 1567 roku we Wrocławiu (Breslau) w rodzinie Kaspara von Rumbaum i jego żony Jadwigi, z domu Thilisch. Studiował w Padwie, gdzie został wpisany do matrykuły 20 października 1593 roku jako „Georgius Rumbaum Vratislaviensis Silesius”. W sierpniu roku 1594 został konsyliarzem Natio Germanica Artistarum, organizacji zrzeszającej studentów z obszaru Cesarstwa Niemieckiego. 23 września tego samego roku został wpisany do matrykuły Uniwersytetu w Bolonii. Stopień doktora medycyny na podstawie rozprawy „De Phthisi cum Parergis” uzyskał w roku 1595 w Bazylei, gdzie poznał wybitnego botanika Caspara Bauhina. Po powrocie na Śląsk został książeccym radcą i lekarzem przybocznym w księstwie oleśnicko-ziębiickim (Fürstenthum Oels-Münsterberg) i fizykiem miejskim we Wrocławiu. Caspar Bauhin powoływał się w „Prodromos Theatri Botanici” na jego doniesienia omawiając taksony *Eruca silvestris minor incana* Bauh., *Atriplex maritima angustifolia* Bauh. i *Corallina alba nodosa* Bauh. Rumbaum zmarł 4 października 1615 roku. Był żonaty z Marią, wdową po Niklasie Thielu, córką Petera von Haunold. Jego syn Kaspar był fizykiem miejskim w Hamburgu.

Źródła: Bauhin C., Prodromos Theatri Botanici in quo plantae supra sexcentae ab ipso primum descriptae cum plurimis figuris proponuntur, Editio altera, Basileae 1671, s. 39, 58, 153; Goepfert-Pflanzenkunde, s. 107; Kaczorowski W., Śląscy lekarze XV-XVII wieku: Źródła biograficzne do dziejów medycyny na Śląsku, Kwart. Opol. 42, 1996, s. 59; Kliesch G., Der Einfluss der Universität Frankfurt (Oder) auf die schlesische Bildungsgeschichte: Dargestellt an den Breslauer Immatrikulierten von 1506-1648, Würzburg 1961, s. 171; Zonta-Studenten, s. 61, 372.

**SACHS FERDINAND GUSTAV
JULIUS VON**
(1832-1897)

Wybitny fizjolog

Urodził się 2 października 1832 roku we Wrocławiu (Breslau), jako ósme z dziewięciorga dzieci grawera Christiana Gottlieba Sachsa i jego żony Marii Teresy z domu Hofbauer, córki rolnika z okolic Linzu w Austrii. Do 6 roku życia mieszkał z rodzicami we Wrocławiu, potem w Namysłowie (Namslau) i w Bemowskim (Böhmwitz) pod Namysłowem, gdzie mała sąsiadka nauczyła go gwary górnośląskiej, a od roku 1840 ponownie we Wrocławiu. Ojciec chętnie uczył go rysunku i wspierał jego zainteresowania przyrodnicze, wyruszając z nim często na wycieczki po okolicach Wrocławia.

Po ukończeniu szkoły powszechnej uczęszczał w latach 1845-50 do Gimnazjum św. Elżbiety, gdzie zaprzyjaźnił się z synami → prof. Purkyniego. Wyruszał w tym czasie na wędrowki po Sudetach, kolekcjonował owady oraz czaszki zwierząt i pracował nad monografią kraba rzecznoego, do której sporządził wiele udanych rysunków. Gdy w roku 1848 zmarł jego ojciec, a rok później matka, zamieszkał ze starszym bratem, Theodorem, i zastanawiał się, co począć ze sobą. Gdy chciał zrezygnować z nauki i zostać marynarzem, zaprosił go do Pragi i zatrudnił jako swego asystenta oraz rysownika prof. Purkynie.

Pracując u boku swego dobroczyńcy w stolicy Czech, Sachs zdał w roku 1851 egzamin dojrzałości i zaczął chodzić na wykłady botaniki Kosteletzky'ego, chemii Rochledera i filozofii Zimmermanna. Mając już w swoim dorobku 21 publikacji uzyskał w roku 1856 stopień doktora filozofii bez wymaganej dysertacji. Rok później, obierając za temat dyfuzję, habilitował się w zakresie fizjologii roślin, jako pierwszy docent w tej dziedzinie.

U zarania jego kariery naukowej pod wpływem takich uczonych, jak Mohl, Nägeli, Hofmeister i A. Braun, na pierwszy plan w badaniach botanicznych wysunęły się zagadnienia morfologiczne i ewolucyjne. Fizjologia roślin, z którą od początku związana była jego praca badawcza, poza teorią odżywiania Sausurre'a i Boussingaulta, była dziedziną raczej podrzędną, i dopiero on na nowo zainteresował nią uczonych, czyniąc z niej wiodącą gałąź botaniki. Już jako docent prywatny w Pradze, badając rozwój korzeni bocznych, odkrył metodę bezglebowego uprawiania roślin łądowych, która wywarła ogromne wrażenie na Adolphie Stöckhardtzie z Akademii Leśnej w Tharandt. Namówił on Sachsa do napisania memoriału o korzyściach wynikających z badań w dziedzinie fizjologii roślin dla rolnictwa. Pod wpływem tego memoriału w roku 1859 zoolog Stein i botanik Hofmeister polecili Sachsa na stanowisko asystenta w Akademii Leśnej w Tharandt, gdzie prowadził m.in. doświadczenia nad uprawą roślin w wodnych roztworach odżywek nieorganicznych, oddziaływaniem różnych temperatur na kiełkowanie roślin uprawnych, zależnością procesu powstawania chlorofilu od światła i rozpuszczaniem marmuru przez korzenie kukurydzy.

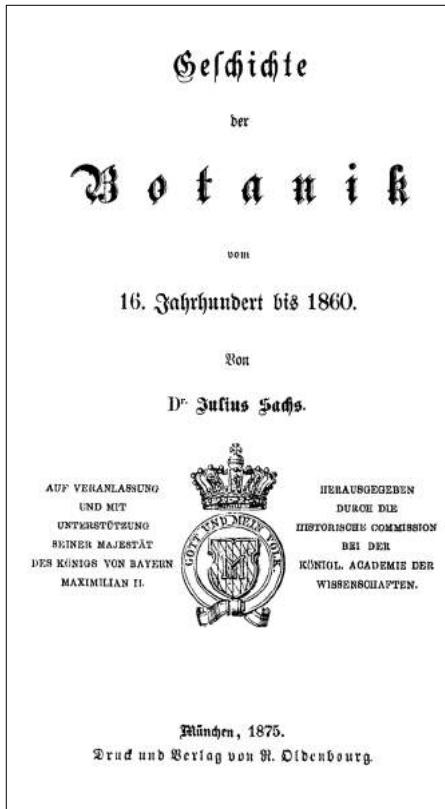
W roku 1861, w wieku 29 lat, został profesorem botaniki w Rolnym Zakładzie Dydaktycznym w Poppelsdorf koło Bonn, w którym wykładał botanikę, fitopatologię, zoologię z pszczelarstwem, jedwabnictwem i hodowlą ryb oraz mineralogię. W tym samym roku ożenił się z Johanną Claudius, z którą miał trójkę dzieci: Elżbietę, Marię i Richarda.

W Poppelsdorf wynalazł próbę jodową umożliwiającą badanie przemian, jakim ulega skrobia, stwierdził przemianę tłuszczów w węglowodany i badał zależność intensywności wydzielania tlenu przez rośliny od światła. Obok tego badał wpływ barwy światła na procesy życiowe roślin, wykazując, że czerwono-żółta część widma światła słonecznego odpowiada za powstawanie chlorofilu i rozpad dwutlenku węgla, zaś niebiesko-fioletowa uruchamia bodźce ruchowe i jest przyczyną heliotropizmu.

W roku 1865 opracował eksperymentalną część wydanego wraz z Wilhelmem Hofmeisterem i Antonem de Bary podręcznika fizjologii roślin, który odegrał doniosłą rolę w rozwoju tej dziedziny. W roku 1867 przeniósł się, jako następcą de Bary'ego, do Freiburga w Badenii, po roku zaś objął katedrę botaniki w Würzburgu, gdzie stworzył szkołę badawczą, z której wyszło wielu wybitnych uczonych. Pozostał tam do końca życia, odrzucając propozycje przeniesienia się do Jeny, Heidelbergu, Wiednia, Berlina, Bonn i Monachium.

Już w pierwszym roku pracy w Würzburgu wydał swój słynny, wielokrotnie wznawiany podręcznik botaniki, który w ciągu ostatnich trzech dekad XIX

wieku był źródłem inspiracji dla niemal wszystkich adeptów tej dziedziny. Jego wersję przeznaczoną dla szkół średnich opracował →Karl Prantl, zaś doskonałe ilustracje przedrukowywane były przez wiele lat w książkach innych autorów.

W latach 70-tych Sachs prowadził badania nad procesem powstawania ścianek podziałowych w komórkach roślinnych, starając się wykazać związek między tym procesem i formą powstających organów. Później zajął się oddziaływaniem promieniowania ultrafioletowego, uważając, że ma ono decydujący wpływ na kwitnienie. Chcąc wyjaśnić zjawisko kwitnienia roślin w ciemnościach, gdy tylko liście wystawione były na działanie promieni ultrafioletowych, stworzył, przeczuwając niejako istnienie hormonów roślinnych, teorię substancji organotwórczych, która wiązała budowę poszczególnych organów roślinnych z istnieniem odrębnych substancji kształtujących te organy.

Ostatnie publikacje Sachsa mówiły o ogólnych zagadnieniach z zakresu fizjologii, morfologii i ewolucji roślin. Choć teoria doboru naturalnego Darwina była bliska jego poglądom i odwoływał się do niej objaśniając różne funkcje przystosowawcze, uważał,

że ewolucja królestwa roślin musi mieć przede wszystkim przyczyny wewnętrzne. Wiązała się z tym jego teoria ciągłości substancji embrionalnej, zapewniającej jednolitość procesów życiowych w kolejnych generacjach organizmów.

Zajmując się obok działalności badawczej również zagadnieniami z pogranicza botaniki i historii, napisał Sachs 15 tom publikowanej przez Akademię Nauk w Monachium „Historii nauki w Niemczech” – „Historię botaniki od wieku XVI do roku 1860”. Zebrał w niej bogate materiały źródłowe, jednak potraktował je dość jednostronnie, dając pierwszeństwo morfologii, anatomii i fizjologii, ze szkodą dla systematyki.

Uważany był powszechnie za genialnego uczonego, jednak, w miarę jak rosła jego sława, rosła też coraz bardziej jego pewność siebie i coraz mniej liczył się z cudzymi opiniami, czym zraził do siebie wielu swych przyjaciół i kolegów po fachu. Choroby, nieszczęścia rodzinne i osamotnienie uczyniły ostatnie lata jego życia okresem mrocznym i posępnym. Zmarł 29 maja 1897 roku w Würzburgu. Do dziś imię jego nosi Instytut Fizjologii Roślin w Würzburgu, który mieści się w budynku stojącym przy placu Juliusa Sachsa. Jego nazwisko upamiętnione zostało poza tym w nazwie rodzaju *Sachsia* Grisebach z rodziny złożonych.

Ważniejsze publikacje: Der Flusskrebs. *Ziva* 1, 1853; Metamorphose der Pflanzen. *Ibid.* 2, 1854; Morphologie des *Crucibulum vulgare* Tulasne. *Bot. Zeitung* 13, 1855; Gramineae. *Ziva* 4, 1856; Über die Ursache der Lichtwendung der Pflanzen. *Lotos* 7, 1857; Über den Nutzen der Pflanzenphysiologie für agriculturchemische Anstalten. Vom sächsische Ministerium gedruckt, 1858; Über die Wirkung verschiedener Temperaturgrade auf die Keimung von Kulturpflanzen. *Chem. Ackersm.* 5, 1859; Über die Erziehung der Landpflanzen in Wasser. *Bot. Zeitung* 18, 1860; Physiologische Untersuchungen über die Abhängigkeit der Keimung von der Temperatur. *Jahrb. f. Wiss. Bot.* 2, 1860; Die Nährstoffe der Pflanzen. *Aus der Natur* 15, 1861; Microchemische Untersuchungen. *Flora* 45, 1862; Über den Einfluss des Tageslichtes auf Neubildung und Entfaltung verschiedener Pflanzenorgane. *Bot. Zeitung* 21, 1863; Über die Leitung der plastischen Stoffe durch verschiedene Gewerbecellen. *Flora* 46, 1863; Wirkung farbigen Lichtes auf Pflanzen. *Bot. Zeitung* 22, 1864; Handbuch der Experimentalphysiologie der Pflanzen. W: W. Hofmeister, A. de Bary, T. Irmisch, N. Pringsheim, J. Sachs. Handbuch der physiologischen Botanik. Bd. 4. Leipzig 1865 (przekł. ros. 1867, przekł. franc. 1868); Lehrbuch der Botanik, nach dem gegenwärtigen Stand der Wissenschaften. Leipzig 1868 (2 wyd. 1870, 3 wyd. 1873, 4 wyd. 1874, przekł. franc. 1869, 1874, przekł. ang. 1875, 1876, przekł. jap. 1890); Arbeiten des Botanischen Instituts zu Würzburg. Bd. 1. 1871-1874.: Über den Einfluss der Lufttemperatur und des Tageslichtes auf die stündlichen und täglichen Änderung des Längewachstums der Internodien. Längewachstum der Ober- und Unterseite horizontal gelegter, sich aufwärts krümmender Sprosse. Die Pflanze und das Auge als ver-

schiedene Reagentien für das Licht. Ablenkung der Wurzeln von ihrer normalen Wachstumsrichtung durch feuchte Körper. Über das Wachstum der Haupt- und Nebenwurzeln. Würzburg 1874; Geschichte der Botanik vom 16. Jahrhundert bis 1860. W: Geschichte der Wissenschaften in Deutschland. Bd. 15. München 1875 (przekł. ang. 1890, przekł. franc. 1892) [strona tytułowa na il. 2]; Vorlesungen über Pflanzenphysiologie. Leipzig 1882 (2 wyd. 1887, przekł. ang. 1887); Arbeiten des Botanischen Instituts zu Würzburg. Bd. 2. 1877-1882.: Über die Anordnung der Zellen in jüngsten Pflanzenteilen. Ein Beitrag zur Kenntnis des aufsteigenden Saftstromes in transpirenden Pflanzen. Über Zellanordnung und Wachstum. Über Ausschliessung der geotropischen und heliotropischen Krümmungen während das Wachstum. Über orthotrope und plagiotrope Pflanzenteile. Über die Porosität des Holzes. Stoff und Form der Pflanzenorgane. Notiz über Schlingpflanzen. Würzburg 1882; Arbeiten des Botanischen Instituts zu Würzburg. Bd. 3. 1884-1888: Ein Beitrag zur Kenntnis der Ernährungstätigkeit der Blätter. Über Wasserbewegung im Holz. Über die Wirkung der ultravioletten Strahlung auf die Blütenbildung. Erfahrungen über die Behandlung chlorotischer Gartenpflanzen. Über den Verlauf geotropischer Krümmungen. Würzburg 1888; Physiologische Notizen I-IX. *Flora* 75, 76, 78, 81, 82, 1892-96; Gesammelte Abhandlungen über Pflanzenphysiologie. 2 Bde. Leipzig 1892-93; Physiologische Notizen. Marburg 1898.

Wybrane źródła: Berner-Landsleute, s. 249; Gerabek W. E., NDB 22, 2005, s. 333-334; Gimmler H. (Herausg.), Julius Sachs und die Pflanzenphysiologie heute: Festschrift zum 150. Geburtstag des Würzburger Botanikers und Pflanzenphysiologen, Würzburg 1984 [Gimmler H., Sachs in seiner Breslauer Zeit, s. 19-32; Weiling F., 17 Briefe des jungen Sachs aus dem Nachlass des Wiener Pflanzenphysiologen Franz Unger, s. 33-78; Franke W., Julius Sachs in seiner Bonner Zeit, s. 79-94; Simonis W., Julius Sachs in seiner Würzburger Zeit als Begründer der neueren Pflanzenphysiologie, s. 95-114; Pirson A., Julius Sachs – Arbeit und Denken aus der Sicht der neueren Pflanzenphysiologie, s. 115-162; Masuda Y., Professor Julius Sachs and his influence on plant physiology in Japan, s. 163-166; Hartung W., Der Beitrag von Julius Sachs zur Entdeckung der Phytohormone, s. 167-180; bibliografia, portret]; Grummann-Handbuch, s. 128; Mägdefrau-Historia, s. 257-262; Wunschmann E., ADB 53, 1907, s. 682-685.

SACHS KARL

(1853-1878)

Badacz południowoamerykańskich węgorzyc elektrycznych

Urodził się 14 września 1853 roku w Nysie (Neisse). Wykształcenie średnie zdobywał kolejno w Gimnazjum św. Marii Magdaleny we Wrocławiu (Breslau) oraz w Friedrich-Wilhelms-Gymnasium i Friedrich-Werders-Gymnasium w Berlinie. Uzyskawszy w tym ostatnim w roku 1871 świadectwo dojrzałości, studiował w Berlinie medycynę pod kierunkiem m.in. Emila du Bois-Reymonda, Friedricha Theodora

Frerichsa i Rudolfa Virchowa. Już w roku 1873 opublikował pracę „Physiologische und anatomische Untersuchungen über die sensiblen Nerven der Muskeln”, o której du Bois-Reymond powiedział, że czułby się dumny, gdy pod jej tytułem widniało jego nazwisko. Na podstawie tej właśnie pracy, nagrodzonej przez Fakultet Medyczny Uniwersytetu w Berlinie, Sachs uzyskał w roku 1875 stopień doktora medycyny.

Po półrocznej pracy w laboratorium Kuehnego w Heidelbergu zdał zimą 1875/76 państwowy egzamin lekarski i w zastępstwie podjął na pewien czas praktykę lekarską w Wusterhausen a.d. Dosse. Już wkrótce przyjął jednak propozycję du Bois-Reymonda i przyznane mu przez Akademię Nauk w Berlinie stypendium ze środków Fundacji Humboldta, z którym wiązała się podróż do Wenezueli i podjęcie badań opisanego przez Alexandra von Humboldta węgorza elektrycznego (*Gymnotus electricus*).

Podróż tę rozpoczął Sachs w Hamburgu, z którego poprzez Havr dotarł na duńską jeszcze wtedy Wyspę św. Tomasza, a stamtąd 21 października 1877 roku do portu La Guaira w Wenezueli. Po przybyciu do Caracas nawiązał kontakt z →Adolfem Ernestem, z którym zwiedził podczas kilku wycieczek okolice wenezuelskiej stolicy, oraz z noszącym przydomek „El Rey de los Llanos” („Król Llanos”) Carlosem Palaciosem, który mógł mu być pomocny w dotarciu w głąb kraju.

Po 18-dniowym pobycie w Caracas Sachs wyruszył do miasteczka Calabozo, gdzie 77 lat wcześniej Humboldt badał węgorza elektryczne. Po 10 dniach jazdy na mule dotarł do wioski El Rastro de Arriba, w pobliżu której Humboldt obserwował dramatyczne „embarbazcar con caballos” – opisaną w „Obrazach przyrody” walkę koni z węgorzami. Głównym zmartwieniem Sachsa była konieczność kupna drogiego koni, które, zgodnie z opisem Humboldta, konieczne były do połowu tych niebezpiecznych ryb. Gdy opowiedział o tym zmartwieniu mieszkańcom El

Rastro i zapytał ich czy konie dałoby się zastąpić tańszymi osłami, ci ze śmiechem odrzekli mu, że do połowu węgorzy wystarczy hak i sznur, a opisane przez Humboldta „embarbazcar con caballos” albo zostało specjalnie dla niego zainscenizowane, albo też zaczerpnął on jego opis z opowieści pasterzy.

Przez wiele jeszcze dni Sachs był obiektem drwin, ale już na drugi dzień po swym przybyciu mógł rozpocząć badania w założonym w Calabozo prowizorycznym laboratorium elektrofizjologicznym. Doskonale wywiązał się tu z zadania związanego z przyznanym mu stypendium, wyjaśniając, że narządy elektryczne węgorzy powstały z przekształconych mięśni. Poza tym zgromadził tu też wiele interesujących obserwacji botanicznych, zoologicznych, hydrogeologicznych oraz klimatologicznych.

Wiosną 1878 roku wyruszył na południe i z San Fernando wyruszył parowcem po rzece Apure w kierunku Orinoco, którą z kolei popłynął do Ciudad Bolivar, gdzie przez pewien czas kontynuował badanie węgorzy elektrycznych. Następnie udał się do Port of Spain na Trynidadzie, skąd popłynął na Wyspę św. Tomasza, a stamtąd angielskim parowcem w drogę powrotną do Europy. Pod koniec czerwca dotarł do Southhampton, zaś na początku lipca do Bremy. Jako pierwszy uczony przywiózł do Europy kilka żywych węgorzy elektrycznych, jednak nie przeżyły one transportu koleją z Bremy do Berlina, czyniąc cały jego trud daremny.

Po powrocie z podróży Sachs został zatrudniony na stanowisku asystenta du Bois-Reymonda w Instytucie Fizjologicznym w Berlinie. Opracowaniu badań nad węgorzem elektrycznym stała na przeszkodzie jego śmierć podczas wspinaczki na Monte Cevedale w masywie Ortleru w południowym Tyrolu w dniu 18 sierpnia 1878 roku. Opis jego południowoamerykańskiej podróży w skrótovej formie ukazał się w tym samym roku w 34 tomie czasopisma „Globus” („Dr. Karl Sachs' Reise in Venezuela”), zaś rok później wydana została w Lipsku jego książka „Aus den Llanos. Schilderungen einer naturwissenschaftlichen Reise nach Venezuela”. Na podstawie dzienników i listów prof. du Bois-Reymond opracował wnioski z badań Sachsa nad węgorzem elektrycznym i opublikował je w roku 1881 jako „Untersuchungen am Zitteraal, *Gymnotus electricus*.” (Leipzig).

Źródła: Embacher-Lexikon, s. 257; Grulich R., Der Schlesier 27, 1975, Nr 8, s. 4; Hase A., Beiträge zur Geschichte der Deutschen biologischen Forschung in Ibero-Amerika, Ibero-Amerikan Archiv 8, 1934, s. 57-58; Heiduk-Lexikon 3, 2000, s. 40; Pagel J., ADB 30, 1890, s. 127-128; Peters W., Über die von Hrn. Dr. C. Sachs in Venezuela gesammelten Fische, Monatsber. Preuss. Akad. Wiss., 1877, s. 469-473; Sachs K., Autobiographische Notiz, w: Physiologische und anatomische Untersuchungen über die sensiblen Nerven der Muskeln, Inaugural-

Dissertation, Berlin 1875; Urbani F., Carl Sachs (1853-1878) y su contribucion a la hidrogeologia venezolana, Boletin de historia de las geociencias en Venezuela 42, 1991, s. 37-41; portret z: Artistas y Cronistas Extranjeros en Venezuela 1825-1899, Caracas 1993.

SACHS VON LEVENHEIMB PHILIPP JAKOB

(1627-1672)

Inicjator i redaktor jednego z pierwszych w Europie czasopism medyczno-przyrodniczych

Urodził się 26 sierpnia 1627 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie Tobiasza Sachsa von Levenheimb, dziedzica dóbr w Brzezince Średzkiej (Klein-Bresa) koło Środy Śląskiej (Neumarckt), i jego żony Urszuli, córki znanego lekarza Daniela Rindfleischa. Uczęszczał do Gimnazjum św. Elżbiety, gdzie języków uczył podówczas Elias Major, a poezji, fizyki i matematyki – Johann Fechner. W roku 1646 rozpoczął studia medyczne w Lipsku, później, od roku 1649, kontynuował je w Lejdzie, gdzie słuchał wykładów słynnego botanika Adolpha Vorsta. W roku 1650 przez Paryż i Montpellier udał się do Włoch, gdzie w marcu roku 1651 uzyskał w Padwie stopień doktora medycyny.

W tym samym roku powrócił do Wrocławia i poświęcił się tu praktyce lekarskiej, a w roku 1653 ożenił się z Anną Magdaleną Bencke. Jego współcześni przedstawiali go jako człowieka dobrego i uczciwego, którego obok rozległej wiedzy cechowała również prawość charakteru. Władła biegle wieloma językami, dzięki czemu mógł prowadzić obszerną korespondencję naukową z szeregiem wybitnych uczonych, wśród których był również jego serdeczny przyjaciel i rodak, →Johann Daniel Major, profesor Uniwersytetu w Kilonii.

Dzięki znajomości z Valentinem Andreasem Moellenbrockiem Sachs zapoznał się ze statutem założonej

w roku 1652 w Schweinfurcie Akademii Dziwów Przyrody (*Academia Naturae Curiosorum*) i w maju 1658 roku wysłał do jej prezesa, Johanna Laurentiusa Bauscha, list z prośbą o przyjęcie. Odpowiedział na list, który co prawda naśladował styl statutu Akademii, ale poszerzał zakres przytaczanych w staturze dzieł o nowe tytuły i wspominał o konieczności unikania przez Akademię roztrząsania jałowych kwestii, było przyjęcie Sachsa w poczet jej członków. Świadomy znikomości ludzkiego życia wobec ogromu przyrody, Sachs pisał też w swym liście o konieczność łączenia wysiłków badaczy.

Jego przyjęcie okazało się nad wyraz korzystne dla dalszych losów Akademii, która już od pewnego czasu przeżywała poważny kryzys. Gdy, zgodnie ze statutem, dwa lata później Sachs wysłał do Schweinfurta rękopis swego dzieła „*Ampelographia*”, „dla jego zapalu uczczono go przydomkiem ‘*Phosphorus*’, niczym prawdziwą jutrzenkę, która dziełem swym natchnęła wszystkich pozostałych kolegów, gdyż jeszcze żaden z nich nie opublikował wyników swoich badań”.

W roku 1661 Sachs nawiązał współpracę z wrocławskim księgarzem Veitem Jakobem Trescherem, który pokrył koszty druku nie tylko „*Ampelographii*” i „*Gammarologii*” Sachsa, ale i dzieł innych członków Akademii – „*De Haematite et Aetite*” i „*De unicornu fossili*” Bauscha oraz „*Scorzonera*” Johanna Michaela Fehra. Rok później za radą Sachsa Akademia wydała „*Salve Academicum*” – druk, który

miał zachęcić uczonych do wstępowania w jej szeregi. Równocześnie wśród członków Akademii rozgorzała dyskusja na konieczność jej zreformowania. Zwolennikami reform byli, obok Sachsa, Leonhard Ursinus i Christian Friedrich Garmann, którzy za wzór obrali londyńskie *Royal Society*.

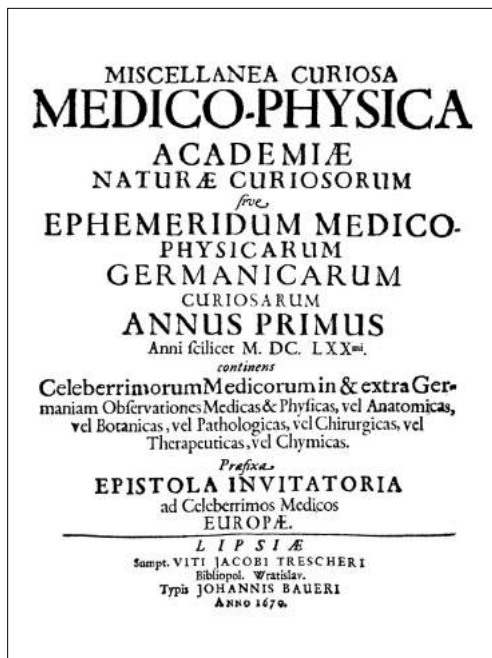
W roku 1665 Sachs nawiązał korespondencję z Henrym Oldenburgiem, sekretarzem *Royal Society*. Z dyskusji z nim wynikły postulaty starania się o opiekę cesarską, reformy statutu i wydawania czasopisma. W roku 1670 pierwszym krokiem w kierunku realizacji pierwszego z tych postulatów było przyjęcie w poczet członków Akademii trzech cesarskich lekarzy – Johanna Ferdinanda Hertodta, Johanna Georga Greisela i Georga Sebastiana Junga – oraz zadekowanie cesarzowi pierwszego tomu nowego czasopisma.

Czasopismo to, jedno z pierwszych w Europie – obok „*Journal des Scavans*” i „*Philosophical Transactions*” – czasopism naukowych i pierwsze w Europie czasopismo przyrodniczo-medyczne, nosiło tytuł „*Miscellanea curiosa medico-physica seu Ephemerides medico-physicae Germanicae curiosae*”. W jego pierwszym tomie znalazło się 160 doniesień z obszaru anatomii, patologii, botaniki, zoologii, fizyki i chemii nadesłanych przez 36 autorów, z których tylko 10 było członkami Akademii.

Sam Sachs, który zredagował i wydał dwa pierwsze roczniki, opublikował w nich również własne *Observationes*, będące świadectwem jego wolnych od wszelkich przesądów, zapowiadających już Oświecenie poglądów. W jednym z nich dowodził, że tzw. zimowe jabłka, które przysłano mu z Baranowic (Baranowitz) koło Żor (Sohrau) na Górnym Śląsku, znajduwane rzekomo w okresie Bożego Narodzenia i uważane za produkt zimowej wegetacji jabłoni, to nic innego, jak nie rozwinięte do końca owoce, które, zakryte do późnej jesieni przez liście, nie były wcześniej zauważone. W innym zestawiał wszystkie znane w owym czasie publikacje dotyczące obserwacji mikroskopowych.

W maju 1671 roku władze Wrocławia powierzyły Sachsovi stanowisko lekarza miejskiego, jednak już wkrótce okazało się, że jego siły życiowe były zbyt wątłe, by mogły sprostać tym wszystkim trudom, jakich się podejmował. Zmarł 7 stycznia 1672 roku, mając zaledwie 44 lata.

Po jego śmierci redakcję założonego przez niego czasopisma przejęli dwaj wrocławscy lekarze – Johannes Jänisch i Heinrich Vollgnad, których w roku 1683 zastąpił pierwszy *Director Ephemeridum*, Johann Georg von Volckamer. Starania Sachsa o cesarską opiekę nad Akademią Dziwów Natury nie pozostały bezowocne. W roku 1677 uznana została ona za instytucję cesarską, a w roku 1687, obok licznych uprawnień i przywilejów, otrzymała też nową

nazwę – Sacri Romani Imperii Academia Caesarea Leopoldina. Gdy patronat nad nią objął cesarz Karol VI, przyjęła nazwę Academia Caesarea Leopoldino-Carolina. Należało do niej wielu wybitnych przyrodników, których nazwiska pojawiają się na stronach tego słownika. Kontynuatką jej tradycji jest dziś Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina.

Ważniejsze publikacje: Ampelographia seu vitis viniferae eiusque partium consideratio physico-philologico-historico-medico-chymica. Lipsiae 1661; Oceanus macro-micro-cosmicus sive tractatus de analogia Geocosmi et Anthropocosmi. Vratislaviae 1664; Dissertatio de mira lapidum natura. Jenae 1644; Responsoria dissertationem historico-medica ad Daniele Majorem. Vratislaviae 1664; Gammarologia. Frankofurti et Lipsiae 1665; De auro chymico. *Misc. Cur., Dec. 1, A. 1*, 1670; De consensu *labiorum faciei* cum labiis uteri. *Ibid.*; Renes humani petrefacti. *Ibid.*; De rapa monstrosa anthropomorpha. *Ibid.*; De gammaris amaris Silesiacis et aliis miris cancrorum. *Ibid.*; Aloe Silesiaca florescens. *Ibid.*; Radix miranda crucifixum cum duabus incunclis exhibens. *Ibid.*; De auro vegetabili. *Ibid.*; De ovo in ovo seu alio praegnant. *Ibid.* [cum Thomas Bartholinus]; Mira in Barone alvi stypticitas, et *robur corporis stupendum*. *Ibid.*; Messis observationum microscopiarum e variis authoribus collectarum. *Ibid., Dec. 1, A. 1-2*, 1670-71; De Sirene Danica. *Ibid.* [cum Thomas Bartholinus]; Arthriticorum solatium lac. *Ibid.*; Suppressio urinae a calculo (vesicae) diuturna, non lethalis. *Ibid., Dec. 1, A. 2*, 1671; Opium venereum. *Ibid.*; Epilepsia periodica. *Ibid.*; Oculorum splendores (vel antecedentes, vel consequentes) epilepticis funesti. *Ibid.*; Singularis spica hordei, constans ex XV majoribus et XI minoribus. *Ibid.*; Vulnus capitis gravissimum, feliciter curatum. *Ibid.*; Calculus e scroto prolapsus. *Ibid.*; Poma hyberna silesiaca. *Ibid.*

Źródła: DSMBM 7, 1825, s. 85; Goepfert-Pflanzenkunde, s. 197-198; Graetzer-Lebensbilder, s. 60-61; Markgraf W., ADB 30, 1890, s. 142-143; Matricula Academica, Tomus 1, No. 17, Archiv der Leopoldina; Moebius M., Geschichte der Botanik, Stuttgart 1968, s. 205; Müller U., Die Leopoldina unter den Präsidenten Bausch, Fehr und Volckamer 1652-1693, w: 350 Jahre Leopoldina: Anspruch und Wirklichkeit, Halle 2002, s. 47, 52-59, 61-64, 66, 68, 69, 71, 72; Peuker-Nachrichten, s. 110-111; Sachs von Levenhaim Ph. J., Epistolae ad Praesidium Acad. Nat. Cur., Archiv der Leopoldina, sygn. HAL, MM17, 1.05.1658, HAL, MM 17, 15.05.1660; Syniawa M., Philipp Jakob Sachs von Levenhain i początki Leopoldyny, PGŚ 27, 2002, s. 15, 28, 2002, s. 14-15; Szafarz J., EW, s. 724; portret z J. D. Major, Memoria Sachsiana, Leipzig 1675 – ze zbiorów Archiwum Niemieckiej Akademii Przyrodników w Halle; na il. 2: strona tytułowa pierwszego tomu „Miscellanea curiosa” z roku 1670.

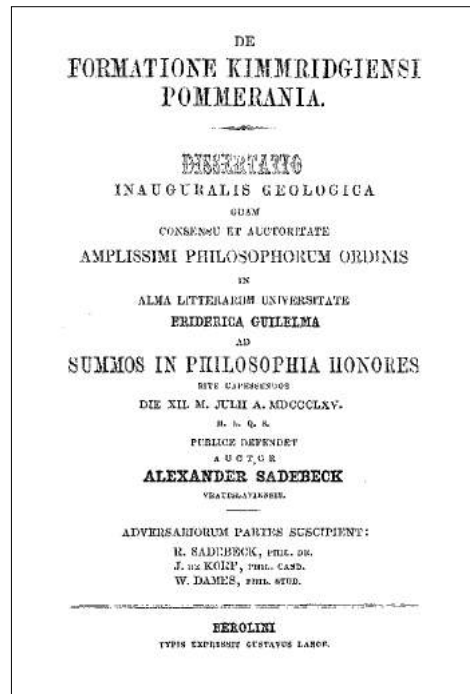
SADEBECK ALEXANDER

(1843-1879)

Profesor mineralogii i geologii w Kilonii

Urodził się 26 czerwca 1843 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie nauczyciela →Moritza Sadebecka i jego żony Emilii, z domu Pietsch. Po ukończeniu Gimnazjum św. Marii Magdaleny rozpoczął w roku 1862 studia na Uniwersytecie Wrocławskim pod kierunkiem Branissa, Loewiga, Marbacha, →Goepperta, →Roemera i →Grubego. W roku 1864 przeniósł się do Berlina, gdzie studiował u boku Petersa, Rotha, →Beyricha oraz Gustava Rose, pod kierunkiem którego powstała praca doktorska Sadebecka – „De formatione Kimmridgiensi Pommerania”, obroniona w roku 1865.

W kolejnej pracy zajął się Sadebeck ponownie jurą bałtycką, wykazując, że reprezentuje ona górny baton, opracował też skamieniałości przesłane z Afryki przez →Hermanną Steudnera, potem jednak coraz bardziej zaczął się skłaniać ku krystalografii. W polu jego zainteresowania znalazły się magnetyt, chalkopiryt, chryzolit, diament, blenda, galena, tetraedryt i inne minerały. W roku 1872 został w wieku 29 lat profesorem zwyczajnym mineralogii i geologii Uniwersytetu w Kilonii. Po śmierci swego mistrza, Gustava Rose, zatroszczył się o trzecie wydanie jego „Elementów krystalografii”. Z jego własnych prac cennie było „Repetitorium z mine-

ralogii i geologii” oraz „Krystalografia stosowana”. Ostatnim jego dziełem było opracowanie geologicznej części materiałów przywiezionych przez barona Carla Clausa von der Decken z jego wyprawy do wschodniej Afryki.

Zmarł 9 grudnia 1879 roku w Hamburgu. Muzeum Geologiczne Instytutu Nauk Geologicznych Uniwersytetu Wrocławskiego posiada w swoich zbiorach małże jurajskie zebrane przez niego w okolicach Kamienia Pomorskiego.

Ważniejsze publikacje: Obere Jurabildungen in Pommern. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 17, 18, 1865-66; Ein Beitrag zur Kenntniss des baltischen Jura. 18, 1866; Die von Steudner aus Afrika geschickten Fossilien. *Ibid.*; Über die Kristallformen des Kupferkieses und der Blende. *Ibid.* 20, 21, 24, 1868-72; Hemiedrie der scheinbar holoedrischen Formen der Blende und des Kupferkieses. *Ibid.* 24, 1872; Gustav Rose's Elemente der Krystallographie: 3. Auflage neu bearb. und verm. von Alexander Sadebeck. Berlin 1873; Repetitorium der Mineralogie und Geologie: zum Gebrauche für Architekten, Forstleute, Landwirthe und Polytechniker. Berlin 1873; Über die Krystallisation des Bleiglanzes. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 26, 1874; Über eine Exkursion nach Elmshorn und Schulau. *Schriften Naturwiss. Ver. Schleswig-Holstein* 1, 1875; Angewandte Krystallographie. Berlin 1876; Über die Krystallisation des Diamanten: nach hinterlassenen Aufzeichnungen von Gustav Rose bearbeitet. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1876; Über Markasit und seine regelmässigen Verwachsungen mit Eisenkies. *Monatsber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1878; Zwei neue regelmässige Verwachsungen verschiedener Mineralien. *Ann. Phys.* 241, 1878; Über geneigtflächige Hemiedrie. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 30, 1878; Geologie von Ost-Afrika. W: C. C. von der Decken, Reisen in Ost-Afrika, Bd. 3, Leipzig-Heidelberg 1879.

Źródła: Berner-Landsleute, s. 269; Gümbel W. v., ADB 30, 1890, s. 163-164; Muz. Geol. Inst. Nauk Geol., s. 9, 21; Sadebeck A., De formatione Kimmridgiensi Pommerania, Berlin 1865, s. 39 (nota autobiograficzna); na il.: strona tytułowa pracy doktorskiej Sadebecka „De formatione Kimmridgiensi Pommerania.”

SADEBECK BENJAMIN ADOLPH MORITZ

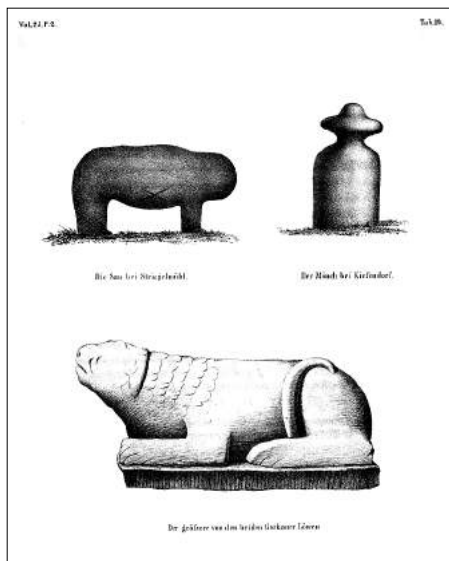
(1809-1885)

Geograf, geodeta, mineralog, botanik

Urodził się 7 lutego 1809 roku Dzierżonowie (Reichenbach) jako jeden z trzech synów Benjamina Gottlieba Sadebecka i jego żony Zuzanny Rozyny, z domu Guttgesell. Uczył się najpierw w Strzelinie (Strehlen), potem zaś, od roku 1823, w Gimnazjum św. Marii Magdaleny we Wrocławiu (Breslau). Od roku 1829 studiował matematykę i fizykę na Uniwersytecie Wrocławskim. W trakcie studiów okazał się utalentowanym pianistą, organistą oraz kompozy-

torem i w roku akademickim 1831/32 pełnił obowiązki prezesa Akademickiego Stowarzyszenia Muzycznego.

Zdawszy w sierpniu 1833 roku egzaminy nauczycielskie, odbył roczną praktykę we wrocławskim Seminarium Nauczycielskim, potem zaś rozpoczął pracę w Gimnazjum św. Marii Magdaleny. Praca ta, przy odpowiednio oszczędnym trybie życia, umożliwiła mu zebranie w ciągu trzech lat pieniędzy na wszystkie wydatki związane z promocją doktorską.

Tablica 19 z *Der Zobtenberg und seine Umgebung* M. Sadebecka, przedstawiająca rzeźby ze Ślęży

24 czerwca 1837 roku uzyskał stopień doktora filozofii na podstawie rozprawy „De curvis in quibus sectiones duarum curvarum secundi gradus, si lege quadam moventur sese excipiunt”.

Cały swój wolny czas Sadebeck poświęcał na samodzielne badania naukowe w różnych dziedzinach. Pomiary i obserwacje terenowe prowadził zwykle podczas letnich ferii, a ich wyniki opracowywał w miesiącach zimowych. Gdy w roku 1838 przyjęty został w poczet członków Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyznej, zaczął na łamach jego roczników zamieszczać liczne doniesienia i artykuły poświęcone botanice, mineralogii, geodezji, hipsometrii, fizyce i technice. Sporo pisał też na łamach „Schlesische Provinzialblätter”, którego współpracownikiem został w roku 1839, i zasłynął jako autor podręczników chemii i matematyki.

Jego monograficzne opracowanie geograficzne Wzgórz Strzeleńskich z roku 1850 (drugą z swych monografii geograficznych, która poświęcona była Ślęży, wydał w roku 1856) zwróciło na niego uwagę Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu, który powierzył mu prace triangulacyjne na obszarze Gór-

naośląskiego Zagłębia Węglowego. Prace te zajęły Sadebeckowi cztery lata i zostały ukończone w roku 1857. Już w trakcie tych prac Sadebeck zatrudniony został przez wrocławski magistrat do pracy nad szczegółowym planem Wrocławia. Założył w tym celu Biuro Planu Wrocławia, które mieściło się początkowo w jego mieszkaniu przy Klosterstrasse 1 (obecnie ul. Traugutta). Cały plan, który składał się z 77 arkuszy, został ukończony w roku 1860.

Gdy w roku 1861 generał Johann Jacob Baeyer zaproponował wykorzystanie astronomicznych i geodezyjnych pomiarów dla ustalenia regionalnych i lokalnych anomalii krzywizny Ziemi w Europie Środkowej, dał tym samym początek pierwszej międzynarodowej organizacji geodezyjnej, do której pod koniec roku 1862 przystąpiło 15 państw. Sadebeck już w roku 1861 został zaproszony do udziału w pracach tej organizacji, która przyjęła nazwę „Mitteleuropäische Gradmessung”. Dla przeprowadzenia koniecznych pomiarów i obserwacji odwiedził w latach 1864-65 Śnieżkę (Schneekoppe), Fallstein koło Homburga i Brocken. W roku 1866 zatrudniony został w Instytucie Geodezyjnym w Berlinie, który stopniowo przekształcał się w kierowane przez Baeyera centralne biuro „Mitteleuropäische Gradmessung”. Dokonania Sadebecka na polu geodezji w trakcie następnych 18 lat pracy w tym instytucie nie tylko znalazły odzwierciedlenie w całym szeregu publikacji, ale też uhonorowane zostały Orderem Czerwonego Orła III Kl. w roku 1878 i tytułem tajnego radcy rządowego w roku 1881.

W roku 1884 Sadebeck, przeszedłszy w stan spoczynku, zamieszkał w Poczdamie, gdzie zmarł 17 października 1885 roku. Był żonaty z Emilią Pietsch. Jeden z jego synów, →Alexander, był profesorem geologii w Kilonii, drugi, →Richard Emil Benjamin, założycielem i dyrektorem Muzeum Botanicznego w Hamburgu.

Ważniejsze publikacje: Leitfaden der Chemie für das Gymnasium: Einleitung und Metalloide. Breslau 1840; Über die Vegetation des Rummelsberges bei Strehlen. *Über. Arb. SGVK*, 1848; Leitfaden der ebenen Trigonometrie für den Unterricht in Gymnasien und Realschulen. Breslau 1849; Die Strehleener Berge: Eine physiko-geographische, auf mathematische Messungen gegründete Beschreibung. Breslau 1850; Monographie der Strehleener Berge. *Verh. Schles. Forstver.*, 1850; Über die Resultate einer Triangulation von Breslau. *Jber. SGVK* 30, 1853; Über die Seehöhe des Thonlagers bei Kanth. *Ibid.* 32, 1855; Der Zobtenberg und seine Umgebung: eine Monographie. *Nova Acta Leop.* 25, 1856 [Tab. 19 na il.]; Über den neuen Stadtplan von Breslau. *Jber. SGVK* 35, 1858; Das Erdbeben vom 15. Januar 1858, mit besonderer Berücksichtigung seiner Ausbreitung in der Provinz Preussische Schlesien. Breslau 1858; Lehrbuch der Arithmetik und Algebra für Gymnasien und Realschulen. Breslau 1859; Über die Vorberge des Eulengebirges. *Jber. SGVK* 37, 1860; Über auf einer Reise

nach Frankenstein angestellten Beobachtungen. *Ibid.* 38, 1861; Über den Stand der Hypsometrie Schlesiens: Hypsometrische Mittheilungen; Über das Eulengebirge; Über die Schneekoppe. *Ibid.* 39, 1862; Über die neueren, zur Bestimmung der Gestalt und Grösse der Erde unternommenen Messungen. *Ibid.* 41, 1864; Über die Schneekoppe. *Ibid.*; Über die Striegauer Berge. *Ibid.* 42, 1865; Mittheilung über einen kleinen botanischen Garten auf der Schneekoppe. *Ibid.*; Über den Brocken und die vorjährigen astronomischen und geodätischen Beobachtungen auf demselben. *Ibid.* 44, 1867; Über die Organisation und die Arbeiten des Central Bureaus der mitteleuropäischen Gradmessung. *Ibid.* 45, 1868; Bericht über die im Jahre 1869 ausgeführten Arbeiten für die europäische Gradmessung. *Ibid.* 47, 1870; Der hohe Meissner bei Kassel. *Zeitschr. Ges. Erdk. Berlin* 9, 1874; Über die Seehöhe von Berlin. *Ibid.* 10, 1875; Entwicklungsgang der Gradmessungs-Arbeiten und gegenwärtiger Stand der europäischen Gradmessung. Berlin 1876; Übersicht der Triangulationsarbeit der europäischen Gradmessung vom Inselberg bis zur Taunuskette. *Jber. SGVK* 54, 1877; Über die in verflochtenen Herbstes erfolgte Neumessung der schlesischen Grundlinie bei Strehlen. *Ibid.* 57, 1880; Literatur der praktischen und theoretischen Gradmessungs-Arbeiten. Berlin 1881; Register der Protokolle, Verhandlungen und Generalberichte für die Europäische Gradmessung vom Jahre 1861 bis zum Jahre 1880. Berlin 1883.

Źródła: Nowack-Lexikon 4, 1840, s. 138; Pax-Pflanzenwelt, s. 12; Schimmelpfennig K. A., *Jber. SGVK* 63, 1885, s. 432-435; informacje przekazane korespondencyjnie przez panią Helmut Scholz-Sadebeck z Münster.

SADEBECK RICHARD EMIL BENJAMIN

(1839-1905)

Twórca Muzeum Botanicznego w Hamburgu

Urodził się 20 maja 1839 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie nauczyciela →Moritza Sadebecka i jego żony Emilii, z domu Pietsch. Uczył się we wrocławskim Gimnazjum św. Marii Magdaleny, w roku 1859 zdał egzamin dojrzałości i rozpoczął studia na Uniwersytecie Wrocławskim pod kierunkiem m.in. →Goepperta, →Cohna i →Körbera. Już od wczesnej młodości interesował się botaniką i w wieku 17 lat zaczął wraz z ojcem gromadzić zielnik, który przekazał później utworzonemu przez siebie Muzeum Botanicznemu w Hamburgu (poza okazami ze Śląska znalazły się w nim również rośliny z Tyrolu i Bawarii). Jego pierwsze publikacje poświęcone były pionowemu rozmieszczeniu roślin w Karkonoszach i Górach Sowich, zaś napisana pod kierunkiem Goepperta dysertacja doktorska „De montium inter Vistritionem et Nissam fluvios sitorum Flora” z roku 1864 omawiała florę obszaru leżącego między Nysą Kłodzką i Bystrzycą.

Do marca 1865 roku Sadebeck pracował jako doцент we wrocławskim Ogrodzie Botanicznym, nas-

tepnie zaś rozpoczął pracę jako nauczyciel pomocniczy w Wilhelmsgymnasium w Berlinie. Rok później zaczął uczyć przyrody w Królewskiej Miejskiej Szkole Realnej w Berlinie, a w roku 1867 otrzymał nominację na nauczyciela zwyczajnego tamtejszego Friedrichsgymnasium. W tym samym roku ożenił się z Karoliną Augustą Klarą Fischer, z którą miał jedno dziecko – córkę Margaretę Klarę.

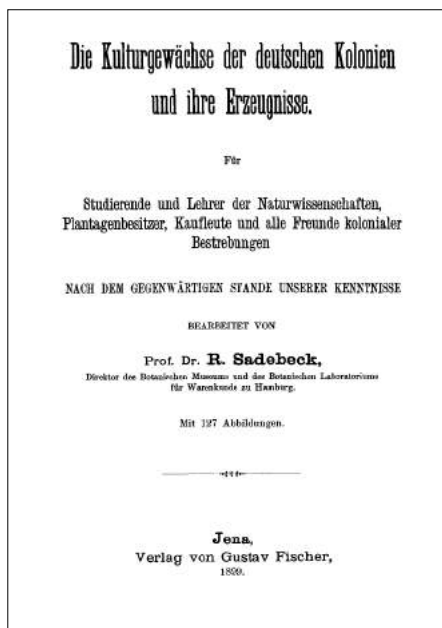
Chociaż Sadebeck w okresie pracy w Berlinie nie porzucił pracy naukowej – urlop naukowy w roku 1867 wykorzystał na badania torfowisk, a podczas kilkumiesięcznego pobytu w południowym Tyrolu w roku 1872 zajął się badaniem kasztanów – to w latach 1865-70 nie ukazała się ani jedna jego publikacja. Dopiero od roku 1871 zaczęły pojawiać się jego artykuły poświęcone głównie paprociom i skrzypom, na które zwrócił uwagę dyrektor hamburskiego Johanneum, Friedländer, który szukał odpowiedniego kandydata na miejsce Heinricha Bolaua. Sadebeck okazał się najlepszym z 14 kandydatów i w roku 1876 rozpoczął pracę jako starszy nauczyciel w Szkole Realnej Johanneum w Hamburgu.

O tym, że był już wówczas znanym i cenionym uczonym świadczy propozycja pracy w Wiedniu, złożona mu w tym samym roku oraz oferowana mu w roku 1878 katedra botaniki w Akademii Leśnej w Eberswalde. Sadebeck odrzucił jednak te oferty i pozostał w Hamburgu, gdzie zaprzyjaźnił się z aptekarzem i botanikiem Ottonem Wilhelmem Sondrem. Chociaż nadal zajmował się paprociami i skrzypami, a ponadto jeszcze mszakami, z wolną główną dziedziną jego badań stawała się mykologia, dzięki której zdobył sobie rozgłos i uznanie. W dziedzinie tej zapisał się m.in. opisując szereg nowych gatunków z rodzajów *Exoascus*, *Taphrina* i *Magnusiella*.

Punktem zwrotnym w jego życiu było powierzenie mu w roku 1881, za namową Sondera, zgromadzonych w Johanneum Collectio Fructuum Hamburgense Bueka i zbiorów algologicznych Bindera. Połączone zbiory, jako „Carpologische und Algen-sammlung” przekształcono tym samym w zakład naukowy gimnazjum akademickiego. Zarządzane przez Sadebecka zbiory zaczęły się szybko powiększać (w samym tylko 1883 roku przybyło ok. 10 tys. okazów) i już wkrótce trzeba je było podzielić na 9 działów, wśród których był też bogaty dział surowców kolonialnych. Jedną z inicjatyw Sadebecka, która służyła dalszemu rozwojowi zbiorów, było założenie Herbarium Hamburgense – jego zadaniem było gromadzenie okazów flory okolic Hamburga.

W roku 1883 zbiory znajdujące się pod opieką Sadebecka zostały na jego wniosek przekształcone w Muzeum Botaniczne. Rok później powiększona została w nim sala posiedzeń i zatrudniono dwóch pracowników: Alfreda Voigta, późniejszego dyrektora Instytutu Botaniki Stosowanej w Hamburgu,

i Ottona Warburga, który opracował zgromadzone w muzeum zbiory próbek drewna. W godzinach wieczornych i w niedzielne przedpołudnia Sadebeck prowadził w muzeum wykłady z botaniki, których słuchaczami, choć przychodziło na nie również sporo słuchaczek, byli przede wszystkim lekarze, aptekarze, nauczyciele i kupcy. Tematyka wykładów obejmowała ogólną histologię roślin, biologię niższych grzybów, przegląd literatury botanicznej, ewolucję roślin, botanikę ogólną, systematykę i ewolucję plechowców, fizjologię grzybów, fitopatologię, tropikalne rośliny użytkowe i uzyskiwane z nich produkty, ewolucję i systematykę grzybów, wybrane działy fizjologii roślin, fitogeografię oraz artykuły spożywcze, używki roślinne i ich fałszowanie. Dochodziły do nich ćwiczenia i pokazy obejmujące tę samą tematykę.

W roku 1884 w muzeum powstały działy botaniki stosowanej i botaniki ogólnej, zaś w roku 1886 rozpoczęło działalność „Laboratorium für Warenkunde”, które dało początek późniejszemu hamburskiemu Instytutowi Botaniki Stosowanej. W 1891 w muzeum powołano do życia ponadto „Abtheilung für Samencontrole”. Obie placówki zajmowały się głównie badaniem importowanych roślin i produktów roślinnych, przynosząc muzeum spore dochody. Do roku 1900 opracowało ono ok. 3 tys. zleconych zadań.

W związku z koniecznością przygotowania wystawy na Dni Geografii w Hamburgu w roku 1885 Sadebeck poprosił o roczny urlop od zajęć szkolnych.

Urlop ten był już zapowiedzią jego rozstania z zawodem nauczyciela, które nastąpiło w roku 1887, gdy Sadebeck został mianowany dyrektorem Muzeum i Ogrodu Botanicznego. W roku 1894 stale powiększające się zbiory muzealne przeniesione zostały z budynku przy Steinthor do budynku Szkoły Realnej vor dem Lübecker Tor, w pobliżu którego znalazło się też miejsce na niewielkie poletko doświadczalne. W roku 1898 powstała jeszcze jedna placówka muzeum – „Station für Pflanzenschutz”.

Już dwa lata później zaczęto rozważać przeniesienie Sadebecka w stan spoczynku, gdyż liczne dolegliwości zdrowotne często odrywały go od pracy i zmuszały do coraz częstszych próśb o urlopy zdrowotne. Do rozważań tych powrócono w roku 1900, gdy Sadebeck odwołał swoje wykłady i po raz kolejny poprosił o dłuższy urlop. Ostatecznie z dniem 30 września 1901 roku przeniesiono go w stan spoczynku.

Mieszkał odtąd w Merano (Meran) w południowym Tyrolu, gdzie nadal prowadził badania mykologiczne i opisał jeszcze jeden nowy gatunek z rodzaju *Exoascus* – *E. sebastianae*. Zmarł w Merano 12 lutego 1905 roku.

Nazwisko Sadebeck upamiętniają w botanice takie nazwy, jak *Afrardisia sadebeckiana* Mez, *Ardisia sadebeckiana* Gilg, *Loranthus sadebeckii* Engler, *Opilia sadebeckii* Engler, *Polygala sadebeckiana* Gürke, *Psychotria sadebeckiana* K. Schumann i *Rubus sadebeckii* Spribille.

Ważniejsze publikacje: Über die Seehöhen der Pflanzen im schlesischen Riesengebirge mit besonderer Berücksichtigung auf das Eulengebirge. *Jber. SGVK* 42, 1864; Über die monströse Entwicklung der männlichen Blüten von *Lychnis vespertina*, veranlasst durch *Uredo antherarum*. *Ibid.*; Über die Vegetationsverhältnisse des Eulengebirges. *Verh. Bot. Ver. Prov. Brandenb.* 6, 1864; Über *Asplenium adulterinum* Milde. *Ibid.* 13, 1871; Zur Wachstumsgeschichte des Farnwedels. *Ibid.* 15, 1873; Über *Pythium equiseti*. *Ibid.* 16, 1874; Untersuchungen über *Pythium equiseti* nov. species. *Beitr. Biol. Pflanz.* 1, 1875; Über Infectionen, welche *Pythium*-Arten an lebenden Pflanzen hervorbringen und über *Pythium autumnale* nova species. *Tagebl. 49 Vers. Deutsch. Naturf. Ärzte, Beil.* 100, 1876; Über die Entwicklungsgeschichte der Prothallien und die Embryonologie der Schachtelhalme. *Ibid.*, *Beil.* 108, 1876; Die Entwicklung des Keimes der Schachtelhalme. *Jahrb. f. Wiss. Bot.* 11, 1878; Kritische Aphorismen über die Entwicklungsgeschichte der höheren Kryptogamen. *Bot. Zeitung* 38, 1880; Beobachtungen und Untersuchungen über die Pilzvegetation in der Umgegend von Hamburg. W: Festschrift zum 50jährigen Doctorjubiläum des Bürgermeisters Dr. Kirchenpauer. *Verh. Ges. Bot. Hamburg* 1, 1881; Über die Entwicklungsgeschichte der Pilzgattung *Exoascus* und die durch einige Arten der letzteren verursachten Baumkrankheiten. *Tagebl. 55 Vers. Deutsch. Naturf. Ärzte, Beil.* 100, 1882; Untersuchungen über die Pilzgattung *Exoascus* und die durch dieselbe um Hamburg hervorgerufenen Baumkrankheiten. *Jahr. Hamb. Wiss. Anst.* 1, 1884; Über einige Pflanzenkrankheiten

(Hexenbesen der Rothbuche, Krebs der Lärchenbäume, *Exobasidium Vaccinii*). *Bot. Centralbl.* 25, 1886; Nutz- und Nährpflanzen Ceylons. *Ibid.*; Über neuere Untersuchungen über die Krankheitsformen von *Alnus incana* und *A. glutinosa*. *Ibid.* 36, 1888; Über einige durch *Protomyces acrosporus* Ung. erzeugte Pflanzenkrankheiten im nördlichen Kalkalpengebiet. *Sitz. Ber. Ges. Bot. Hamburg* 3, 1888; Kritische Untersuchungen über die durch *Taphrina*-Arten hervorgebrachten Baumkrankheiten. *Jahrb. Hamb. Wiss. Anst.* 8, 1891; Die tropischen Nutzpflanzen Ostafrikas, ihre Anzucht und ihr event. Plantagenbetrieb. *Ibid.* 9, 1891; Nutzpflanzen der Deutschen Colonien. Hamburg 1892; Die parasitischen Exoascen: eine Monographie. *Jahrb. Hamb. Wiss. Anst.* 10, 1894; Ein bemerkenswerter Fall der Gabelung der Blätter des *Asplenium viride* Huds. *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 12, 1894; Einige neue Beobachtungen und kritische Bemerkungen über die Exoascaceae. *Ibid.* 13, 1895; Die wichtigeren Nutzpflanzen und deren Erzeugnisse aus den deutschen Colonien, mit Bezug auf die Colonialausstellung des Bot. Museums. *Jahrb. Hamb. Wiss. Anst., Beih.* 3, 1896; Filices Camerunianae Dinklageanae. *Ibid.*; Pteridophyta: Einleitung, Allgemeiner Entwicklungsgang, Übersicht und Einteilung. W: Die natürlichen Pflanzenfamilien I, 4. Leipzig 1898; Die Kulturgewächse der Deutschen Colonien und ihre Erzeugnisse. Jena 1899 [strona tytułowa na il.]; Hymenophyllaceae. W: Die natürlichen Pflanzenfamilien I, 4. Leipzig 1899; Hydropteridaceae. *Ibid.*; Equisetales: 1. Euequisetales, Equisetaceae. *Ibid.*, 1900; Der Raphiabast. *Jahrb. Hamb. Wiss. Anst.* 28, 1900; Isoëtaceae. W: Die natürlichen Pflanzenfamilien I, 4. Leipzig 1901; Über die südamerikanischen Piassavearten. *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 20, 1902; Einige kritische Bemerkungen über die Exoascaceen I. *Ibid.* 21, 1903; Einige kritische Bemerkungen über die Exoascaceen I: Über *Exoascus Sebastianae* nov. spec. *Ibid.* 22, 1904.

Źródła: Esdorn I., Ein zu Unrecht vergessener bedeutender Botaniker: Richard Sadebeck (1839-1905), Deutsche Apotheker-Zeitung 117, 1, 1977, s. 23; Esdorn I., Prof. Dr. Richard Sadebeck (1839-1905), Institut für Angewandte Botanik, Hamburg, *Jber.* 93. bis 94. Jahrg. f. d. Jahre 1975 u. 1978, 1978, s. 159-173 (bibliografia); Pax-Pflanzenwelt, s. 14, 22.

SCHILLING PETER SAMUEL

(1773-1852)

Wybitny śląski entomolog

Urodził się 10 kwietnia 1773 roku w Dobroszycach (Juliusburg) koło Oleśnicy (Oels). Po ukończeniu gimnazjum w Jeleniej Górze (Hirschberg) studiował do roku 1795 teologię i filologię na Uniwersytecie w Halle. W latach 1795-97 pracował jako nauczyciel w prywatnym zakładzie wychowawczym w Bolesławcu (Bunzlau), zaś w roku 1798 rozpoczął pracę w Gimnazjum św. Marii Magdaleny we Wrocławiu (Breslau). Poza pracą pedagogiczną, dla potrzeb której napisał szereg podręczników (jego „Grundriss der Naturgeschichte” do roku 1910 doczekał się 19 wydań) i książek popularnonaukowych, zajmował się z zapałem udoskonalaniem mikroskopu i innych

przyrządów optycznych, do których sam szlifował soczewki i wykonywał wszystkie niezbędne części. Jego przyrządy przez wiele lat nie miały sobie równych i przewyższały jakością wszystkie dostępne wówczas w sprzedaży.

Schilling był jednym z najstarszych i najbardziej aktywnych członków Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny, do którego należał od roku 1821. Będąc zapalonym entomologiem zebrał podczas częstych wycieczek w okolicy Wrocławia i Kłodzka (Glatz) nadzwyczaj bogatą kolekcję chrząszczy, motyli, owadów błonkoskrzydłych i prostoskrzydłych. W rocznikach Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny z lat 1824-50 zamieścił szereg komunikatów, w których opisał wiele nowych gatunków owadów. Próbował wydawać czasopisma przyrodnicze „Museum der Natur” i „Der Schlesiensche Jugendfreund”, jednak z przyczyn finansowych miały one dość krótki żywot.

W roku 1843 przeszedł na emeryturę, jednak do późnej starości zachował głębokie odczuwanie przyrody i żywe, niemal młodzieńcze zainteresowanie życiem owadów. Dopiero w roku 1851 stan jego zdrowia na tyle się pogorszył, że nie mógł już oddawać się swoim ulubionym zajęciom. Jeszcze za jego życia zaginęła większa część jego wspaniałych zbiorów. Zmarł 15 grudnia 1852 roku we Wrocławiu.

Ważniejsze publikacje: Emil, oder belehrende Unterhaltung für die Jugend. 2 Bde. Breslau 1801-06; Das Mikroskop zur Verbreitung menschlicher Kenntnisse. Breslau 1803; Der schlesische Kinderfreund. 2 Bde. Breslau 1821; Ausführliche Beschreibung und Abbildung der zu Wien und Breslau im August 1821 angeblich aus der Luft gefallenen Insecten. Breslau 1821; Phryganiden auf dem Schnee des Riesengebirgskammes. *Übers. Arb. SGVK*, 1826; Schlesiensche Arten der Gattung *Miris* Fab. *Ibid.*, 1829; Hemiptera Heteroptera Silesiaca. Breslau 1829; Lustreise in die Grafschaft Glatz. Breslau 1830; Käfer vom Zobten und aus der Grafschaft Glatz. *Übers. Arb. SGVK*, 1830; Entdeckung eines noch unbeschriebenen Tagschmetterlings auf den Seefeldern bei Reinerz. *Ibid.*, 1831; *Malachius cardiacae*, neu für Schlesien, und *Malachius angustatus* n. sp. *Ibid.*, 1834; *Chrysomeda lapponica* auf dem Landshuter Berge. *Ibid.* [mit F. Rendschmidt]; Museum der Natur. 2 Jahrg. Breslau 1834-35; Neue Lepidopteren vom Glatzer Schneeberge. *Übers. Arb. SGVK*, 1835; Kritische Übersicht der in Schlesien vorkommenden Arten mehrerer Käfergattungen. *Ibid.*, 1836 [mit F. Rendschmidt]; Ausführliche Naturgeschichte des Thier-, Pflanzen- und Mineral-Reiches. Bde. 1-5. Breslau 1836-41; Grundriss der Naturgeschichte für Gymnasien. Breslau 1838; *Cryptocephalus Betulae nanae*, eine neue Käferart von den Seefeldern bei Reinerz. *Übers. Arb. SGVK*, 1838; Bemerkungen über die in Schlesien und der Grafschaft Glatz vorgefundenen Arten der Ameisen. *Ibid.*, 1839; Systematische Aufzählung der in Schlesien, mit Einschluss der Grafschaft Glatz, von mir gesammelten Scheinbienen. *Ibid.*, 1840; Der Schlesiensche Jugendfreund. 2 Jahrg. Breslau 1840-41; Über die in

Schlesien und der Grafschaft Glatz bisher aufgefundenen Arten der Schildwanzen. *Übers. Arb. SGVK*, 1843; Systematische Übersicht der in Schlesien und der Grafschaft Glatz gesammelten Rüsselkäfer mit gebrochenen Fühlern. *Ibid.*, 1845; Aufzählung der in Schlesien und der Grafschaft Glatz von mir gesammelten Arten der Gattung *Bembidium*. *Ibid.*; Aufzählung der in Schlesien und der Grafschaft Glatz von mir gesammelten Arten der Flohkäfer. *Ibid.*, 1847; In Schlesien gefundene Arten der Gattung *Cryptophagus* Herbst. *Ibid.*, 1848; Die einsam lebenden Bienen Schlesiens. *Ibid.*, 1849; In Schlesien gesammelte Hummelarten. *Ibid.*, 1850; Über die Arten der Gattung *Vespa*. Aufzählung der in Schlesien und der Grafschaft Glatz von mir gesammelten Arten der Gattung *Vespa*. *Iber. SGVK* 28, 1851.

Źródła: Festschrift zum 250jährigen Jubelfeier des Gymnasiums zu St. Maria Magdalena zu Breslau, Breslau 1893, s. 45; Letzner C. W., *Jber. SGVK* 30, 1853, s. 103-104; Pax-Tierwelt, s. 11-13.

SCHLEGEL FRANZ

(1822-1882)

Pierwszy dyrektor wrocławskiego Ogródu Zoologicznego

Urodził się 7 listopada 1822 roku w Altenburgu w Turynii, w rodzinie mosiężnika. Na spostrzegawczego, interesującego się przyrodą młodzieńca zwrócił uwagę Christian Ludwig Brehm, „ptasi pastor”, profesor w Rethendorfie w okręgu Stadtroda, który był znanym ornitologiem o poważnym dorobku naukowym. Dzięki kontaktom z Brehmem Schlegel, który w roku 1848 uzyskał w Jenie na podstawie pracy „De unguium structura eorumque physiologia” stopień doktora medycyny i był praktykującym lekarzem w rodzinnym Altenburgu, w wolnych chwilach z zapalem obserwował życie zwierząt, rozwijając swe przyrodnicze zainteresowania. W swoim domu hodował też w tym czasie wiele zwierząt, zwłaszcza ptaków i małą.

W roku 1864 prowizoryczna rada nadzorcza powstającego we Wrocławiu (Breslau) Ogrodu Zoologicznego, w skład której wchodził m.in. profesorowie →Grube i →Goepfert, powierzyła mu stanowisko dyrektora tej placówki. Propozycję tę Schlegel, którego starszy brat, Hermann, od roku 1839 był dyrektorem Ogrodu Zoologicznego w Lejdzie, a od roku 1858 – dyrektorem Muzeum Historii Naturalnej w Lejdzie, przyjął z radością, gdyż umożliwiała mu ona połączenie pracy z zainteresowaniami, jednak w samym Wrocławiu wybór na to stanowisko człowieka, który nie miał żadnych doświadczeń w kierowaniu ogrodami zoologicznymi, wywołał zdziwienie i niezadowolenie.

Późniejsze dokonania Schlegla pokazały, że wybór rady nadzorczej był nadzwyczaj trafny. Ogród, nad którym nadzór budowlany sprawował inspektor Lüdecke, a nadzór nad urządzeniem zieleni – prof. Goepfert, powstał dość szybko. Wśród budowanych dla zwierząt pomieszczeń największa i najdroższa była istniejąca do dziś w zachodniej części ogrodu Baszta Niedźwiedzia (Bärenzwinger). Uroczyscie otwarty 10 lipca 1865 roku – w tym samym zatem roku, co ogrody w Hanowerze i St. Petersburgu – i kierowany przez Schlegla ogród już wkrótce mógł konkurować z najlepszymi tego rodzaju placówkami w Europie. Chociaż utworzony został przez towarzystwo akcyjne, z założenia nie miał być inwestycją dochodową, a raczej instytucją użyteczności publicznej o charakterze edukacyjnym, o czym najlepiej świadczy fakt, że uczniowie szkół podstawowych raz w roku mieli wolny wstęp do ogrodu. Edukacyjnym celem miały też służyć prowadzone przez Schlegla cykle odczytów o życiu zwierząt.

W roku 1866 ukazał się pierwszy przewodnik po ogrodzie autorstwa Schlegla. Liczba zwierząt powiększała się stale dzięki licznym darom i zakupom. W roku 1870 poprzez zakup menażerii Scholza Zoo wśród wielu różnych zwierząt zdobyło też pierwsze cztery lwy. Zwiedzający chętnie obejrzeliby słonia, jednak ogród dość długo nie mógł pozwolić sobie na kupno tak drogiego zwierzęcia. W końcu, w roku 1873 urządzono loterię i za uzyskany z niej dochód kupiono 12-letniego słonia „Petera” z Ogrodu Zoologicznego w Londynie, który po przybyciu do Wrocławia otrzymał nowe imię – „Theodor”.

W roku 1874 dochód z kolejnej loterii pozwolił kupić parę afrykańskich strusi, zebrową Burchella i trzy bengalskie tygrysy. Rok później ukończono budowę okazałego Domu Dużych Drapieżników z pomieszczeniami dla dużych kotów. W roku 1876 sensacją wzbudziła pierwsza impreza etnograficzna wg pomysłu Carla Hagenbecka, podczas której Wroclawianie mogli oglądać życie Nubijczyków.

Po 18 latach owocnej pracy Franz Schlegel zmarł 7 marca 1882 roku we Wrocławiu, pozostawiając

swemu następcy dobrze zagospodarowany ogród, w którym żyło 760 zwierząt. Po jego śmierci w Domu Dużych Drapieżników ustawiono na postumencie jego popiersie dłuta Rachnera, a w sali restauracyjnej zawieszono jego portret namalowany przez Adlera.

Ważniejsze publikacje: Die verschiedenen Methoden der Heilkunst. Populäre Vorträge. Leipzig 1853; Nachrichten vom Zoologischen Garten in Breslau. *Zool. Garten (Jena)* 6, Nr 4, 1865; Führer im Zoologischen Garten bei Breslau. Breslau 1866; Bericht über den Verlauf einer tödlichen Raubtierkrankung im September 1866 im Breslauer Zoo. *Schles. Zeitung* 125, Nr 484, 1866; Die Känguruhs des Zoologischen Gartens. *Ibid.* 126, Nr 186, 1867; Ankunft eines Eisbären im Breslauer Zoo. *Ibid.* 127, Nr 525, 1868; Über Chamäleons und den Olm in Breslauer Zoo. *Bresl. Zeitung* 50, Nr 223, 1869; Über das Wochenbett der Löwin im Breslauer Zoo. *Ibid.* 53, Nr 276, 1872; Theodors von Ceylon Einzug in Breslau. *Schles. Zeitung* 132, Nr 439, 1873; Zur Geschichte des Breslauer Zoologischen Gartens. *Zool. Garten (Jena)* 16, 1875; Die zoologischen Gärten Europas. Breslau 1876.

Źródła: Gleiss-Chronik, s. 14-37; Kumor B., EW, s. 738; Noll F. C., Dr. Franz Schlegel gestorben. *Zool. Garten (Jena)* 23, 1882, s. 190; Schlott M., Zur Geschichte des Tiergartens, w: Führer durch den Zoologischen Garten zu Breslau, Breslau 1941, s. 6; portret ze zbiorów Uniwersytetu Wrocławskiego; za: Encyklopedia Wrocławia, Wrocław 2000, s. 738.

SCHNEIDER ANTON FRIEDRICH

(1831-1890)

Wybitny anatom i histolog

Urodził się 13 lipca 1831 roku w Zeitz koło Merseburga (Saksonia-Anhalt), w rodzinie kupca Karla Friedricha Schneidera i jego żony Fryderyki Wilhelminy, z domu Müller. Do gimnazjum uczęszczał w swoim rodzinnym mieście, jednak ze względu na słabe zdrowie bardzo często opuszczał zajęcia.

Bystry umysł pozwalał mu na szczęście szybko nadrabiać szkolne zaległości, dzięki czemu w roku 1849 ze świadectwem dojrzałości wyruszył na studia do Bonn. Tu poświęcił się studiom matematycznym i przyrodniczym, a pod wpływem prof. Troschela zainteresował się zoologią. W roku 1851 udał się do Berlina gdzie mistrza i przyjaciela na całe życie, który odegrał istotną rolę w całym jego dalszym rozwoju, znalazł w osobie Johannes Müllera.

Gdy w roku 1854 uzyskał w Berlinie stopień doktora filozofii, zmarł nieoczekiwanie jego ojciec i Schneider, wobec konieczności zapewnienia bytu macosze i rodzeństwu, musiał zrezygnować z własnych planów i stanąć na czele ojcowskiego przedsiębiorstwa. Udało mu się jednak już wkrótce wyruszyć z Müllerem na wyprawę naukową do Norwegii. W drodze powrotnej ich statek rozbił się, na szczęście jednak zostali obaj uratowani, przy czym Schneidera wyciągnięto z wody dopiero po ponad godzinnym dryfowaniu na klatce z kurami.

Do Berlina Schneider powrócił dopiero wówczas gdy przekazał ojcowskie przedsiębiorstwo w ręce młodszego brata, który w międzyczasie osiągnął pełnoletniość. W roku 1859, po podróży do Neapolu, habilitował się i rozpoczął pracę w Muzeum Zoologicznym w Berlinie, gdzie zastąpił się porządkując zbiory Rudolphiego (Nematoda). W roku 1861 pracował na Helgolandzie, gdzie dokonał doniosłego odkrycia metamorfozy u *Actinotrocha branchiata*. W roku 1869 mianowany został profesorem zwyczajnym w Giessen, a 12-letnia działalność w tym ośrodku należała do najpiękniejszych i najszcześniejszych okresów w jego życiu. Opublikował tu wyniki swych badań nad Plathelmintha oraz nad anatomią porównawczą i filogenezą kręgowców. W roku 1870 zgłosił się jako ochotnik do służby sanitarnej podczas wojny francusko-pruskiej.

W roku 1881 zrezygnował z zaszczytnej propozycji objęcia profesury w Marburgu i wyjechał do Wrocławia (Breslau), gdzie objął Katedrę Zoologii po zmarłym w roku 1880 → prof. Grube. Zajmował się filogenezą, systematyką, anatomią, embriologią i histologią zwierząt, publikując w każdej z tych dziedzin prace o doniosłym znaczeniu. Zapoczątkował we Wrocławiu nowoczesne w owym czasie badania morfologiczne i w szerokim zakresie upowszechnił badania mikroskopowe. Założył wydawane przez Uniwersytet Wrocławski „Zoologische Beiträge”, w którym publikowane były jego własne prace oraz prace wykonywane pod jego kierunkiem. Nadzwyczaj intensywnie działał w zakresie dydaktyki, a jego wykłady przyciągały wielu studentów. W roku akademickim 1886/1887 pełnił obowiązki rektora Uniwersytetu Wrocławskiego. Jego owocna działalność naukowa i pedagogiczna uhonorowana została Orderem Czerwonego Orła IV Kl. i tytułem tajnego radcy

rządowego, a także członkostwem w wielu towarzystwach naukowych, w tym również członkostwem w Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodniczków, do której przyjęty został w listopadzie 1874 roku (Matrikel No. 2149). Za czasów jego profesury, z uwagi na jego brak zrozumienia dla spraw muzealnictwa przyrodniczego, podpadło uniwersyteckie muzeum zoologiczne. W listopadzie 1889 roku zachorował, a stan jego zdrowia nie uległ poprawie mimo pobytu na Riwierze. Zmarł we Wrocławiu 30 maja 1890 roku.

Jego nazwisko upamiętniają m.in. *Spirinia schneideri* (Villot) i *Protodrilus schneideri* (Langerhans).

Ważniejsze publikacje: Beiträge zur Naturgeschichte der Infusorien. *Arch. f. Anat.*, 1854; Über die Bewegungen der Samenkörperchen der Nematoden. *Monatsber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1856; Über die Entwicklung der *Phylliroe bucephalum*. *Arch. f. Anat.*, 1858; Über die Seitenlinie und das Gefässsystem der Nematoden. *Ibid.*; Über die Muskeln und Nerven der Nematoden. *Arch. f. Anat.*, 1860; Über die Metamorphose der *Actinotrocha branchiata*. *Ibid.*, 1862; Neue Beiträge zur Morphologie und Anatomie der Nematoden. *Ibid.*, 1863; Über die Muskeln der Würmer und ihre Bedeutung für das System. *Ibid.*, 1864; Beiträge zur Kenntniss der Protozoen. *Zeitschr. f. Wiss. Zool.*, 1864; Beiträge zur Kenntniss der Radiolarien. *Ibid.*; Über Hämatozoen des Hundes. *Arch. f. Anat.*, 1865; Monographie der Nematoden. Berlin 1866; Zur Kenntniss des Baues der Radiolarien. *Arch. f. Anat.*, 1867; Über Bau und Entwicklung von *Polygordius*. *Ibid.*, 1868; Über den Bau der Acanthocephalen. *Ibid.*; Zur Entwicklungsgeschichte und systematischen Stellung der Bryozoen und Gephyreen. *Arch. f. Mikrosk. Anat.* 5, 1869; Entwicklung des *Echinorhynchus gigas*. *Ber. Oberhess. Ges. Nat. Heilk.*, 1871; Entwicklungsgeschichte der Wirbelthiere (Muskeln). *Ibid.*, 1873; Entwicklung von Petromyzon. *Ibid.*; Über den Bau des *Amphioxus lanceolatus*. *Ibid.*, 1877; Untersuchungen über Plathelminthen. Giessen 1878; Beiträge zur vergleichenden Anatomie und Entwicklungsgeschichte der Wirbelthiere. Berlin 1879; Über die Auflösung der Eier und Spermatozoen in den Geschlechtsorganen. *Zool. Anz.*, 1880; Über die Nerven des *Amphioxus*, *Ammocoetes* und *Petromyzon*. *Ibid.*; Über die Entwicklung der *Sphaerularia Bombi*. *Zool. Beitr.* 1, H. 1, 1882; Über die Begattung der Knorpelfische. *Ibid.*; Über die Zähne der Hirudineen. *Ibid.*; Über die Entwicklung der Geschlechtsorgane der Insecten. *Ibid.*; Neue Beiträge zur Kenntniss der Plathelminthen. *Ibid.* H. 2, 1883; Über die Anlage der Geschlechtsorgane und die Metamorphose des Herzens bei den Insecten. *Ibid.*; Das Ei und seine Befruchtung. Breslau 1883; Fortgesetzte Untersuchungen über *Sphaerularia Bombi*. *Zool. Beitr.* 1, H. 3, 1884; Die Entwicklung der Geschlechtsorgane der Insecten. *Ibid.*; *Chironomus Grimmii* und seine Parthenogenesis. *Ibid.*; Über die Flossen der Dipnoi. *Zool. Anz.*, 1886; Über den Darm der Arthropoden. *Ibid.*; Über den Darmkanal der Arthropoden. *Zool. Beitr.* 2, H. 1, 1887; Über Dipnoi und besonders die Flossen derselben. *Ibid.*; Über das Sarcolemna. *Ibid.*

Źródła: Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 74; Pater-Historia, s. 204; Rohde E., Jber. SGVK 68, 1889, s. 9-13; Wiktor A.,

EW, s. 742; Wiktor-Muzeum, s. 12, 64; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S-168/308.

SCHNEIDER GUSTAV

(1834-1908?)

Badacz jastrzębców

Był bratankiem →Karla Friedricha Roberta Schneidera. Niewiele wiadomo o jego życiu. Pracował najpierw jako urzędnik górniczy w Cunnersdorfie koło Jeleniej Góry (Hirschberg) i w Kowarach (Schmiedeberg), potem zaś jako rewizor hutniczy w Katowicach (Kattowitz). Zajmował się przede wszystkim badaniem jastrzębców (*Hieracium*) z obszaru Karkonoszy. Wyróżnił wśród nich m.in.: *H. x conjunctum*, *H. x copulatum*, *H. x corruptum*, *H. x dubiosum*, *H. flagellariforme*, *H. glandulosodentatum*, *H. x incertum*, *H. x intermedium*, *H. macrostolonum*, *H. rubripilosella*, *H. x subortum* i *H. uechtrizianum*. Prócz tego wraz z →Carlem Unverrichtem badał florę Górnego Śląska, zaś w latach 1878-90 wraz z Ernestem Adolfem Sagorskim – florę Karpat. Napisał całość pierwszego tomu ich wspólnego dzieła o florze centralnych Karpat i poświęcony jastrzębcom rozdział w tomie drugim. Badania w Karpatach dały początek jego porównawczym studiom nad florą Tatr i Karkonoszy. W roku 1886, prawdopodobnie zmuszony do tego sytuacją finansową, oferował na łamach „Botanische Monatschrift” sprzedaż swoich zbiorów zielnikowych.

Niektóre źródła podają jako rok jego śmierci rok 1900, jednak jeszcze w roku 1901 i 1906 pojawiały się jego publikacje. Zmarł prawdopodobnie w roku 1908, gdyż w tym właśnie roku pojawił się w „Der Wanderer im Riesengebirge” następujący tekst: „Jeśli prawdą jest – a niczego takiego nie znaleźliśmy w gazetach – że zmarł administrator górniczy Schneider, to powinniśmy go z całego serca opłakiwać. Nie był człowiekiem łatwym w pożyciu, gdyż niedole pozbawiły go ochoty do życia i pogodnego nastroju, wyróżniało go jednak rzadko spotykane, wielkie umiłowanie gór, rozliczne talenty i dogłębna znajomość przyrody. Niech ziemia będzie mu lżejsza, niż było dla niego życie”.

W roku 1909 na łamach czasopisma „Herbarium” T. O. Weigel oferował na sprzedaż jego tekę „Icones hieraciorum in Europa sponte crescentium”, która zawierała 110 tablic nie publikowanych rysunków jastrzębców. O rysunkach tych wspomniano też w tym samym roku w „Allgemeine Botanische Zeitschrift”. Zielnik jastrzębców Schneidera przechowywany od roku 1904 w Berlinie spłonął w roku 1943. Liczne dublety jego arkuszy zielnikowych zachowały się w zbiorach we Wrocławiu, Wiedniu, Getyndze i Halle.

Ważniejsze publikacje: Einiges über Hieracien des Riesengebirges. *Riesengebirge in Wort und Bild* 6, 1886; Mitteilungen über die Hieracien des Riesengebirges. *Österr. Bot. Zeitschr.* 37, 1887; Über Hauptspecies und Zwischenformen innerhalb der Piloselloiden. *Deutsche Bot. Monatsschr.* 5-6, 1887-88; Übersicht der sudetischen und systematische Gruppierung der europäischen Archhieracien. *Ibid.* 6, 1888; Die Hieracien der Westsudeten. *Riesengebirge in Wort und Bild* 8-15, 1888-95; Die Hieracien der Westsudeten. Monographischer Beitrag zur Pflanzenkunde des Riesen- und Isergebirges. 2 Hefte. Cunnersdorf 1889-90; Die Westsudeten im Vergleich mit den Central-Karpathen. *Riesengebirge in Wort und Bild* 10-18, 1890-1898; Flora der Zentralkarpathen. 2 Bde. Leipzig 1891 [mit E. Sagorski]; Die Flora des Riesen- und Isergebirges im Vergleiche mit anderen Florengebieten, insbesondere ihre Beziehungen zur skandinavischen und Alpenflora. *Wand. Riesengeb.* 15, 1895; Beiträge zur Hieracienkunde des Riesengebirges. *Jber. SGVK* 78, 1900; Habmichlieb und Teufelsbart. *Wand. Riesengeb.* 21, 1901; Die Schlüsselblumen (*Primula*) Arten des Riesengebirges und der Hohen Tatra. *Generalanzeiger für das Riesengebirge* 8 vom 20.1.1906, 1906.

Źródła: Anonim, *Wand. Riesengeb.* 28, 1908, s. 64; Anonim, *Allg. Bot. Zeitschr.* 15, 1909, s. 118; Paryski-Paryska, s. 1067; Pax-Pflanzenwelt, s. 15; Schneider G., *Deutsche Bot. Monatsschr.* 4, 1886, s. 32; Vogt R., Schuhwerk F., Typus-Material im Hieracium-Herbar von Hans Schack, *Wildenowia* 30, 2000, s. 170; Weigel T. O., *Herbarium* 10, 1909, s. 81.

SCHNEIDER KARL FRIEDRICH ROBERT

(1798-1871)

Badacz flory Śląska i Pomorza

Urodził się 20 sierpnia 1798 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie kupca i maklera giełdowego. Zamiłowanie do nauk przyrodniczych, które towarzyszyło mu przez całe życie, wykazywał już w gimnazjum, wobec czego – na prośbę jego nauczycieli – przyjął go w poczet swych uczniów →prof. Carl von Raumer. Jeszcze w podeszłym wieku z przyjemnością wspominał Schneider te pierwsze lekcje mineralogii. Po wypełnionym szkolnymi obowiązkami tygodniu najlepiej wypoczywał, wyruszając ze starszym bratem za miasto, gdzie do woli mógł podpatrywać przyrodę, a także zbierać rośliny i minerały.

Ponieważ finansowa sytuacja jego rodziców nie była najlepsza, po ukończeniu gimnazjum musiał zrezygnować z zamiaru studiowania nauk przyrodniczych. W latach 1815-21 uczył się zawodu aptekarza u doktora Güntzela w Wołowie (Wohlau), potem pracował jako pomocnik w „Kränzelmarkt-Apotheke” we Wrocławiu, następnie zaś jako prowizor w Aschaffenburgu w Bawarii. Gdy udało mu się zaoszczędzić wystarczającą kwotę pieniędzy, rozpoczęła studia na Uniwersytecie Wrocławskim. Chociaż

był tu studentem Fakultetu Filozoficznego, to, głęboko zainteresowany zagadnieniami religijnymi, uczęszczał też regularnie na wykłady z historii Kościoła, egzegezy Starego i Nowego Testamentu oraz teologii biblijnej, które wygłaszał Johann Gottfried Scheibel, późniejszy archidiakon parafii św. Elżbiety.

Po pewnym czasie przeniósł się z Wrocławia na Uniwersytet w Erlangen. Dzięki życzliwości tamtejszych profesorów uzyskał wiele ulg od związanych ze studiami opłat, a w końcu został również zwolniony od opłat związanych z obroną pracy doktorskiej. Podczas pobytu w Erlangen wiele czasu spędzał na pieszych wędrowniach, podczas których niejednokrotnie docierał do Szwajcarii, by podziwiać piękno tamtejszej przyrody. W roku 1824, ukończywszy studia, wyruszył ze swym nauczycielem i przyjacielem, prof. Heinrichem von Schubertem, w niezapomnianą podróż po Włoszech i południowej Francji.

Po powrocie z tej podróży pracował przez jakiś czas w prywatnych szkołach dla chłopców w Norymbdzerze, następnie zaś, gdy ostatecznie postanowił związać swe życie ze szkolnictwem, odbył kurs w Seminarium Nauczycielskim w Weissenfels koło Merseburga i zdał w Magdeburgu wszystkie wymagane egzaminy. Od 1828 roku pracował w Królewskim Instytucie Szkolnym w Bolesławcu (Bunzlau), gdzie przez 23 lata poza działalnością dydaktyczną prowadził też rozległą działalność badawczą i pisarską. Należał do pionierów śląskiej fitogeografii. Poza wynikami swych badań botanicznych i geologicznych okolic Bolesławca opublikował też prace do użytku szkolnego. Dla odróżnienia go od innych osób o tym samym, dość popularnym nazwisku, często był wspomniany – w związku ze swoją pracą o trujących i niebezpiecznych roślinach, zwierzętach i minerałach – jako „Giftschneider”. Swoim członkiem-korespondentem mianowało go m.in. Śląskie Towarzystwo Kultury Ojczystej, Górnośląskie Towarzystwo Naukowe w Zgorzelcu, Towarzystwo Mineralogiczne w Jenie oraz Towarzystwo Botaniczne w Regensburgu.

Był dwukrotnie żonaty. Pierwszy raz ożenił się w roku 1829, a gdy jego pierwsza żona zmarła po dziewięciu latach, ożenił się w roku 1840 po raz drugi. W burzliwych latach 1848-1850 wiele towarzystw patriotycznych uczyniło Schneidera, który znany był jako żarliwy poplecznik króla, swoim prezesem. Nie wyszedł mu jednak na dobre nadmiar obowiązków, które niekorzystnie wpłynęły na stan jego zdrowia, co zmusiło go w roku 1851 do przejścia na własną prośbę w stan spoczynku. Odchodząc z pracy w szkolnictwie, odznaczony został w uznaniu dotychczasowych zasług Orderem Czerwonego Orła IV Kl.

Dla podreperowania słabego zdrowia przeniósł się na Pomorze, gdzie zamieszkał najpierw w Rozłazinie koło Lęborka, a potem w Redęcinie koło Sławna. Odzyskawszy siły, zamieszkał w roku 1854 na stałe w Słupsku i tam zajmował się głównie opracowaniem swych dzieł geograficznych, badaniami botanicznymi i redagowaniem „Zeitung für Hinterpomern”.

Jeszcze jako siedemdziesięciolatek wędrował po polach i lasach, gromadząc materiały do pracy o florze Pomorza, której nie zdążył już jednak ukończyć. Ostatnie lata jego życia nie były szczęśliwe, gdyż w roku 1861 owdowiał po raz drugi, a później stracił cały swój majątek współfinansując handlowe przedsięwzięcia swego syna. Tylko życzliwości słupskich nauczycieli zawdzięczał odzyskanie części swych wystawionych na licytację zbiorów i książek. Wszystko to mocno zaciążyło na stanie jego zdrowia. Zmarł w Słupsku (Stolp) 22 sierpnia 1871 roku.

Ważniejsze publikacje: Kleine preussische Vaterlandskunde. Bunzlau 1835; Der naturkundliche Unterricht. Breslau 1837; Flora von Bunzlau oder die Pflanzen der Umgegend von Bunzlau nach Vorkommen, Häufigkeit, Standort und Blüthezeit mit Angabe aller schlesischer Pflanzen nach Vorkommen und Blüthezeit. Breslau 1837; Vergleichung der schlesischen Flora mit der britischen, nach Watsons Angaben. *Flora* 20, 1837; Die Verbreitung und Vortheilung der schlesischen Pflanzen, nachgewiesen in vierzehn Gebieten der schlesischen Flora nebst einem Anhang über die Vergleichung der schlesischen mit der britischen Flora. Nebst einer botanisch-geognostischen Karte von Bunzlau. Breslau 1838; Experimental-Physik. Dresden 1842; Deutsches Giftbuch oder die giftigen und gefährlichen Pflanzen, Tiere und Mineralien Deutschlands zur Lehre und Warnung. Stolp 1854; Handbuch der Erdbeschreibung und Staatenkunde. Glogau 1857; Germania auf der Wacht. Deutsche Lieder zu Schutz, Trutz und Sanglust in schwerer Zeit. Wittenberg 1862.

Źródła: Goepfert H. R., Jber. SGVK 49, 1872, s. 138-139; Oelsner Th., *ibid.*, s. 341-344; Oelsner Th., Schles. Prov. Bl. N. F. 12, 1873, s. 19-21; Pax-Pflanzenwelt, s. 12.

SCHNEIDER WILHELM GOTTLIEB (1814-1889)

Badacz śląskich owadów i grzybów

Urodził się 28 maja 1814 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie kupca Johanna Heinricha Wilhelma Schneidera. W latach 1829-34 uczęszczał do Gimnazjum św. Marii Magdaleny, a po uzyskaniu świadectwa dojrzałości rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Tu pod wpływem →profesora Gravenhorsta zainteresował się entomologią, i chociaż później zajmował się również innymi dziedzinami nauk przyrodniczych, owadom pozostał wierny do końca życia. Dyplom

doktora filozofii uzyskał we wrześniu 1843 roku na podstawie dysertacji „*Monographia generis Rhabdidae Linnaei*”.

Mimo tego, że nie udało mu się poświęcić pracy dydaktycznej i naukowej na uniwersytecie, nie zrezygnował z badań przyrodniczych i brał aktywny udział w działalności Sekcji Entomologicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, przedstawiając na jej posiedzeniach w latach 1836-63 szereg referatów na temat swoich obserwacji. Opublikował w tym czasie również doskonale zilustrowaną monografię rodzaju *Chrysopa*, w której opisał odkryty przez siebie gatunek *Chrysopa pallida*. Przez pewien czas zajmował się następnie zbieraniem minerałów i opisał w „*Poggendorf's Annalen*” opis meteorytu żelaznego, który znalazł w okolicach Przełaz (Seeläsen).

Około roku 1864 zainteresował się grzybami i postanowił wszechstronnie zbadać słabo wówczas jeszcze poznaną florę śląskich grzybów. Jego niezaprzeczalną zasługą było, że potrafił do tego zamierzenia pozyskać wielu śląskich botaników, wśród których byli m.in. →Julius Gerhardt z Legnicy (Liegnitz), →Julius Zimmermann ze Strzegomia (Striegau) i kantor Dressler z Lwówka (Löwenberg), dzięki którym zebrany został bogaty materiał będący podstawą późniejszych opracowań. Sam Schneider wzbogacił ten materiał zbierając okazy w okolicach Dusznik Zdroju (Reinerz). Wraz z patronującym całości zamierzeniu →Josephem Schroeterem opracował pierwszy, opublikowany w roku 1869 spis śląskich glonowców (*Phycomycetes*). W tym czasie był częstym gościem posiedzeń Sekcji Botanicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, na których prezentował informacje o swych odkryciach. Opracowywał też wówczas objaśnienia do rysunków grzybów autorstwa →Weberbauera i wkładał wiele pracy w przygotowywanie mykologicznych wydawnictw zielnikowych.

W ostatniej dekadzie życia stan zdrowia nie pozwalał mu już, niestety, ani na dalsze wyjazdy, ani na pracę w laboratorium. Ciągłe przychodził jednak na posiedzenia Sekcji Botanicznej i Zoologicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, ciesząc się osiągnięciami swych przyjaciół, których, z uwagi na swoją skromność i pracowitość, miał tam zawsze bardzo wielu. Zmarł 8 stycznia 1889 roku we Wrocławiu. Jego nazwisko upamiętnia m.in. *Micro-puccinia schneideri* (J. Schroeter). Zbiory mykologiczne Schneidera znalazły się po jego śmierci w zbiorach zielnikowych Uniwersytetu Wrocławskiego, zaś jego zbiory entomologiczne trafiły do Berlina.

Ważniejsze publikacje: Pflanzenwelt. W: J. Krebs, Der Sudetenführer. Breslau 1839; Entwicklung der Pilzgattung *Peronospora*, nebst Aufzählung der schlesischen Arten derselben. *Jber. SGVK* 43, 44, 1866-67; Über einige für die schlesische Pilzflora neue Funde. *Ibid.* 46, 1869; Neue Funde für die schlesische Pilzflora. *Ibid.*; Übersicht der in Schlesien gefundenen Pilze. *Ibid.* 47, 1870 [mit J. Schroeter]; Über neue Arten und Formen der Gattungen *Peronospora* und *Cystopus*. *Ibid.* 48, 1871; Zwei neue, in Schlesien gefundene Uredineen. *Ibid.*; Über ein Kalktufflager bei Altheide. *Ibid.* 50, 1873; Über die Weiterverbreitung der *Puccinia malvacearum*. *Ibid.* 57, 1880; Mitteilung über *Peronospora graminicola*. *Ibid.* 58, 1881.

Źródła: Pax-Pflanzenwelt, s. 17-18; Pax-Tierwelt, s. 13, 15-17; Rostański-Historia, s. 284, 287; Schroeter J., *Jber. SGVK* 67, 1890, s. 145-147; portret ze zbiorów Deutsches Entomologisches Institut w Eberswalde, sygn. Pslg. 3730.

SCHOLTZ HEINRICH

(1812-1859)

Badacz śląskich paprotników, chrząszczy i mięczaków

Urodził się 4 lutego 1812 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie radcy prawnego i syndyka generalnego Augusta Scholtza. Już w dzieciństwie, jak sam pisał w swej pracy o florze okolic Wrocławia, wiele radosnych i niezapomnianych chwil zawdzięczał botanice. Po ukończeniu katolickiego gimnazjum we Wrocławiu rozpoczął studia na Fakultecie Medycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie pod kierunkiem →Goepperta, →Henschla i →Neesa von Esenbeck poświęcił się →poważnym stopniu swej ulubionej dziedzinie wiedzy. W październiku 1836 roku otrzymał stopień doktora medycyny na podstawie dysertacji botanicznej „*Enumeratio Filicum in Lycopodia sponte crescentium, eorumque de usu, additis Lycopodiaceis et Equisetaceis*”.

Po ukończeniu studiów otarł we Wrocławiu praktykę lekarską, a później pracował również jako lekarz Kolei Górnośląskiej. Zdumiewa fakt, że przy ogromnej ilości czasu, jaką pochłaniały mu obowiąz-

zki zawodowe, oraz sumienności, z jaką je wypełniał, znajdował jeszcze czas na zbieranie okazów i prowadzenie badań przyrodniczych. Dzięki tym badaniom stał się znany jako odkrywca wielu nieznanymi wcześniej z obszaru Śląska gatunków roślin oraz autor opracowań śląskich paproci i wspomnianej wyżej książki poświęconej florze okolic Wrocławia. W latach późniejszych zajmował się głównie badaniami zoologicznymi, dzięki którym zasłynął jako znawca śląskich bezkręgowców. W dziedzinie zoologii opublikował szereg doniesień w wydawnictwach Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej i pracę o śląskich mięczakach. Swoje zbiory konchologiczne i entomologiczne jeszcze za życia przekazał Muzeum Zoologicznemu Uniwersytetu Wrocławskiego, wieloma darami wzbogacił również Zielnik Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej.

Dzięki opublikowanej wspólnie z →Gravenhorstem pracy o chrząszczach z rodzaju *Cassida* w roku 1841 został przyjęty, otrzymując przydomek „d'Argenville”, w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiego Akademii Przyrodników (Matrikel No. 1500). W roku 1858 odznaczony został Orderem Czerwonego Orła IV Kl. W ostatnich latach życia problemy zdrowotne zmuszały go wielokrotnie do korzystania z kuracji w śląskich uzdrowiskach. W roku 1859 wiosenny pobyt nad Adriatykiem zdawał się korzystnie wpłynąć na stan jego zdrowia, a ponieważ zrezygnował ze stanowiska lekarza Kolei Górnośląskiej, udało mu się ukończyć drugie, znacznie poszerzone wydanie pracy o śląskich mięczakach. Żył już wyłącznie myślami o planowanej podróży do Hiszpanii, której język i literatura fascynowały go od wczesnej młodości, gdy 29 października 1859 roku nieoczekiwana śmierć wskutek zawału serca przerwała jego życie.

Jego nazwisko upamiętnia *Marstoniopsis scholtzi* (A. Schmidt) (Gastropoda, Hydrobiidae), *Micronecta scholtzi* (Fieber) (Heteroptera, Corixidae) i *Systemus scholtzi* Loew (Diptera, Dolichopodidae).

Ważniejsze publikacje: Über die bisher aufgefundenen schlesischen Land- und Wasserschalthiere (Mollusken) mit Inbegriff derer, welche Neumann in der Lausitz vorkommen. *Schles. Prov. Bl.* 113, 1841; Beobachtungen über die Verwandlung einiger Schildkäfer (Cassida). *Nov. Acta Leop.* 19, 1841 [mit J. L. Gravenhorst]; Flora der Umgebung von Breslau. Breslau 1843; Schlesiens Land- und Wassermollusken systematisch geordnet und beschrieben. Breslau 1843; Beiträge zur Molluskenkunde der Grafschaft Glatz. *Übers. Arb. SGVK*, 1843; Neueste Beobachtungen im Gebiete der Molluskenfauna Schlesiens. *Zeitschr. f. Malakozool.* 2, 1845; Verzeichniss der bis jetzt in Schlesien aufgefundenen Land- und Süßwasser-Mollusken. *Ibid.* 9, 1852; Schlesiens Land- und Wassermollusken systematisch geordnet und beschrieben. Supplement. Breslau 1853.

Źródła: Cohn F., *Jber. SGVK* 37, 1860, s. 34-35; Pax-Pflanzenwelt, s. 12; Pax-Tierwelt, s. 11-12, 15, 21.

SCHOLZ EDUARD JOSEPH RUDOLF

(1873-1926)

Entomolog i mykolog

Urodził się 31 marca 1873 roku we Wrocławiu (Breslau). Najprawdopodobniej nie miał wykształcenia akademickiego i ukończył tylko wrocławskie seminarium nauczycielskie. Jako nauczyciel pracował początkowo w Ząbkowicach (Frankenstein) i Ziębicach (Münsterberg) na Dolnym Śląsku, potem zaś, od roku 1903, w Królewskiej Hucie (Königshütte), w nieistniejącej już Volksschule X (później XII) u zbiegu Kattowitzerstrasse i Raczekstrasse (Katowicka i Chopina). Zajmował się już wówczas entomologią. Jako doskonały znawca grzybów od roku 1914 był przysięgłym rzeczoznawcą królewskohuckiej policji i sprawował urzędową kontrolę nad handlem grzybami na miejskim targowisku. Związany emocjonalnie z Górnym Śląskiem, odrzucił ofertę pracy we Wrocławiu, by móc kontynuować badania przyrody tego regionu.

Jako entomolog badał owady zarówno Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, jak i okolic Pszczyny (Pless) i Opola (Oppeln), powiatu wołowskiego (Kreis Wohlau) oraz Gór Suchych (Heidelgebirge) i torfowiska pod Zieleńcem (Seefelder) w Górach Bystrzyckich (Habelschwerdter Gebirge). Interesował się ważkami, chrząszczami i motylami, przede wszystkim jednak błonkówkami, a w ich obrębie zwłaszcza mrówkami, z których opisał jedną nową odmianę (*Formica exsecta* var. *sudetica*), oraz pszczołami i osami, którym, obok szeregu artykułów traktujących w dużej mierze o ich biologii, poświęcił obszerną pracę „Bienen und Wespen” wydaną w roku 1913.

Wskutek rozgłosu, jaki ta praca przyniosła mu wśród przyrodników, w roku 1916 zaproszony został przez prof. Ferdinanda Paxa juniora do udziału w charakterze entomologa w jego podróży badawczej po Polsce, a Komisja Krajoznawcza przy Generalnym Gubernatorstwie w Warszawie powierzyła mu opracowanie entomologicznej części zbiorów zoologicznych. Wynikiem tego opracowania była praca o ważkach z obszaru Polski.

Gdy po podziale Górnego Śląska Scholz musiał w roku 1922 opuścić Królewską Hutę, zabrał ze sobą swoje bogate, liczące ponad 5000 okazów zbiory entomologiczne. Początkowo pracował jako nauczyciel wśród uchodźców z Górnego Śląska w Lewinie Kłodzkim (Lewin, Hummelstadt), później zaś, jako rektor szkoły nr 3, przeniesiony został do Opola. Tam jego kolekcja owadów przekazana miejscowemu muzeum znacząco powiększyła zbiory jego działu przyrodniczego.

Powszechnie znana i ceniona była rozległa wiedza Scholza, o której świadczy zarówno fakt, że często

przysyłano mu z Uniwersytetu Wrocławskiego okazy owadów do oznaczenia, jak i przydomek „Insekten-Scholz”, który został mu nadany, by odróżnić go od innych przyrodników noszących to często spotykane nazwisko. Pisał nie tylko o owadach, ale i o górnośląskich muzeach oraz o pszczyńskich żubrach. Jego ostatnia publikacja była poświęcona mrówkom z Góry św. Anny (Annaberg). Zmarł nagle wskutek zawału serca 17 maja 1926 roku w Opolu.

Ważniejsze publikacje: Oberschlesische Museen. *Der Oberschlesier* 2, 1903; Interessante Aberrationserscheinungen an *Apatura ilia* var. *clytie*. *Aus der Heimat* 17, Nr. 5, 6, 1905; Zur Naturgeschichte des ober-schlesischen Industriegebietes. *Ibid.* 18, Nr. 2, 3, 1905; Entomologische Beobachtungen in Schlesien. *Zeitschr. f. Entom. N. F.* 31, 1906; Entomologische Beobachtungen in Oberschlesien und im Kreise Wohlau. *Ibid.* 32, 1907; Zur Insektenwelt der Umgebung von Carlsruhe. *Der Oberschlesier* 6, 1907; Die schlesische Odonaten. *Zeitschr. f. Wiss. Insektenbiol.* 4, 1908; *Bombus hypnorum* und *Bombus muscorum* als Relikte der Waldfauna in Königshütte O/S. *Jahresh. Ver. f. Schles. Insektenkunde*, H. 6, 1908; Aus dem Leben der Scheinnetzflügler unter besonderer Berücksichtigung der ober-schlesischer Arten. *Der Oberschlesier* 8, 1909; Die Lebensgewohnheiten schlesischer Grabwespen. *Zeitschr. f. wiss. Insektenbiol.* 5, 1909; Biologische und faunistische Notizen über schlesische Insekten. *Ibid.* 6, 1910; Mitteilungen über schlesische Hymenopteren und Odonaten. *Jahresh. Ver. f. schles. Insektenkunde*, H. 3, 1910; Interessante und seltene ober-schlesische Akuleaten. *Oberschlesien* 9, 1910; Papierwespen- und Ameisenmester aus dem Heidelgebirge. *Schlesien* 5, Nr. 4, 1911; Zur Lebensgeschichte unserer Raubwespen. *Aus der Heimat* 24, Nr. 1, 1911; Zur Kenntnis der parasitischen Raubwespen, mit besonderer Berücksichtigung der ober-schlesischer Arten. *Oberschlesien* 10, 1912; Zwei merkwürdige Libellen aus Schlesien. *Zeitschr. f. wiss. Insektenbiol.* 8, 1912; Hymenoptera aculeata: Seltene schlesische Vorkommnisse. *Jahresh. Ver. f. schles. Insektenkunde*, H. 5, 1912; Nestbau des *Halictus quadricinctus* F. *Ibid.*, 1912; Zur Lebensgeschichte einiger Stechimmen Schlesiens. *Ibid.*, H. 6, 1913; Bienen und Wespen, ihre Lebensgewohnheiten und Bauten. Leipzig 1913; Beitrag zur Kenntnis der Odonaten Polens. *Zeitschr. f. wiss. Insektenbiol.* 13, 1917; Bei den letzten Wisenten in Pless. *Naturwiss. Wochenschr. N. F.* 21, 1922; Die Tierwelt der Seefelder. *Schlesien* 3, 1923; *Formica exsecta* var. *sudetica* nov. var. *Neue Beitr. Syst. Insektenk.* 3, 1924; Seltene Coleopteren aus den Plessener Forsten. *Jahresh. Ver. f. Schles. Insektenkunde*, H. 14, 1924; Die Ameisen des Annaberges. *Aus dem Chelmer Lande* 1, 4, 1926.

Źródła: Adressbuch von Königshütte O.S. und den Ortschaften Bismarckhütte und Schwientochlowitz nebst einem farbigen Plane von Königshütte für 1906/1907, Königshütte 1907, I Th., s. 208, II Th., s. 24-25; Anonim, Tod eines Naturforschers, *Breslauer Zeitung* 107, Nr. 230, 20 Mai 1926, s. 3; Eisenreich G., Dem Gedenken dreier heimgegangener Naturforscher und Naturfreunde Oberschlesiens, *Der Oberschlesier* 9, 1927, s. 378-379; Pax-Tierwelt, s. 12; Perlick-Landeskunde, s. 26.

SCHOLZ FRANZ PAUL

(1772-1837)

Popularyzator wiedzy o śląskiej przyrodzie

Urodził się 8 kwietnia 1772 roku w ubogiej rodzinie żyjącej w Skarbkowie (Röhrsdorf) koło Mirska (Friedeberg). Od najmłodszych lat wykazywał zamiłowanie do mechaniki oraz przyrody i już w wieku sześciu lat interesował się roślinami i zwierzętami, jednak w rodzinnym Skarbkowie nikt nie potrafił zaspokoić jego głodu wiedzy. Od 1786 roku uczył się w gimnazjum w Głogowie (Glogau), później, od 1791 roku, przez trzy lata we wrocławskiej Leopoldynie. Studiował tu głównie przedmioty filozoficzne, zwłaszcza nauki przyrodnicze pod kierunkiem profesorów Jungnitta, Thaula i Heydego.

Biegły w sporządzaniu cenionych za wysoką jakość instrumentów meteorologicznych Lorenz Anton Jungnitz nauczył go sztuki ich wytwarzania i od roku 1794 wiele barometrów oraz termometrów, kupowanych nawet w Warszawie i Królewcu, Scholz wykonał własnymi rękami. Ze swoim barometrem Hebera podejmował w owym czasie podróże, podczas których w różnych miejscach na Śląsku dokonywał pomiarów wysokości nad poziomem morza (wyniki tych pomiarów wykorzystał → Weigel w swoim opisie Śląska). Po uzyskaniu promocji studiował do roku 1797 teologię. Do przejścia na emeryturę w roku 1810 był profesorem i członkiem Książęcej Fundacji św. Wincentego.

Później pracował jeszcze jako nauczyciel prywatny, a wolny czas poświęcał działalności pisarskiej

Tablica z *Der Naturfreund* Endlera i Scholza

i naukom przyrodniczym, które starał się przybliżyć jak najszerszemu kręgowi odbiorców. Wiele prac z jego dorobku pisarskiego spotkało się z powszechnym uznaniem. Orientował się świetnie w wielu dziedzinach przyrodoznawstwa, był wybitnym znawcą ptaków śląskich i doskonałym preparatorem. Współpracował z →Sylwiuszem Minckwitzem, któremu preparował okazy do jego kolekcji. O ptakach z tego zbioru pisał m.in. na łamach „Der Naturfreund oder Beiträge zur schlesischen Naturgeschichte” – czasopiśmie, które założył wraz z →Friedrichem Gottlobem Enderlem (11 jego tomów ukazało się we Wrocławiu w latach 1809-1824). Pod jego nadzorem odbywał się w roku 1818 transport kolekcji Minckwitza z Gronowic (Grunwitz) do Gabinetu Zoologicznego w Warszawie. Zmarł 17 stycznia 1837 roku we Wrocławiu (Breslau).

Ważniejsze publikacje: Gespräche über die Naturlehre für Kinder in Schlesien. Breslau 1801; Briefe eines katholischen Klostergeistlichen über Aberglaube. Ein Beitrag zur Bildung der Schulmänner. Breslau 1802; Das Rützliche aus der Naturgeschichte, mit einer kurzen Anweisung, wie und wozu die wichtigsten Naturprodukte benutzt werden können. Ein Buch für die Schuljugend. Breslau 1806; Der Naturfreund, oder Beiträge zur schlesische Naturgeschichte. 11 Bde. Breslau 1809-24 [mit F. G. Enderl]; Kleines naturhistorische Taschenbuch. Ein Weihnachtsgeschenk für Kinder von gute Erziehung. Breslau 1810; Unterhaltungen aus der Lander- und Volkerkunde. 6 Bde. Hirschberg 1817-23; Kurzer Entwurf einer Naturgeschichte für das weibliche Geschlecht. Breslau 1819; Der belehrende Hausvater. Ein Buch für Jedermann, besonders aber rathgebend für Familienväter, Hausfrauen, Gutsbesitzer, Kaufleute, Fabrikanten. 4 Bde. Breslau 1822-25; Nachrichten von der Erfolge der im Frühjahr in Schlesien unternommenen Beobachtungen von Sternschuppen. Breslau 1823; Werke der Allmacht, oder Wunder der Natur. Jahrg. 1-12. Breslau 1825-36.

Źródła: Anonim, Schles. Prov. Bl. 105, 1837, s. 63; Gebhardt-Ornithologen, s. 324; Kowalska K., SBP, s. 372; Nowack-Lexikon 4, 1840, s. 147-149; Pax-Tierwelt, s. 4; Pax-Kenntnis, s. 174-175; na il. jedna z tablic z „Der Naturfreund, oder Beiträge zur schlesischen Naturgeschichte”.

SCHOLZ FRIEDRICH WILHELM

(1847-1903)

Badacz flory okolic Jawora

Urodził się 29 maja 1847 roku w Starym Jaworowie (Alt Jauernick) koło Jaworzyny Śląskiej (Königszelt), w rodzinie mistrza krawieckiego. Uczył się najpierw w szkole w Starym Jaworowie, potem zaś, aż do konfirmacji, w Czechach (Tschechen). Po kilku kolejnych latach spędzonych w zakładach przygotowawczych w Rękowie (Rankau) i Borku Strzelińskim (Grossburg) przyjęty został do Seminarium Na-

uczycielskiego w Ziębicach (Münsterberg). Ukończywszy trzyletni kurs, został nauczycielem pomocniczym w Pastuchowie (Puschkau) koło Świdnicy (Schweidnitz). Już wkrótce powołano go do służby wojskowej w 51 pułku piechoty w Brzegu (Brieg), skąd przeniesiony został do rezerwowego batalionu tego samego pułku we Wrocławiu (Breslau), a po półrocznej służbie – zwolniony do cywila w związku z reklamacją złożoną przez królewską administrację.

W kwietniu 1872 Scholz przeniesiony został z Pastuchowa do Jawora (Jauer) na stanowisko nauczyciela szkoły miejskiej dla dziewcząt, w której miał pracować przez następne 30 lat. Prócz tego prowadził też w Jaworze zajęcia w szkole handlowej, szkole rzemiosła i szkole pocztowej.

W wolnych chwilach Scholz prowadził obserwacje florystyczne, głównie w okolicach Jawora. Owocem tych obserwacji była dedykowana Śląskiemu Towarzystwu Kultury Ojczyźnej praca „Beiträge zur Flora von Moisdorf bei Jauer” z roku 1875. Mimo niewątpliwych zasług w badaniach śląskiej flory, Scholz przyjęty został w poczet członków Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyźnej dopiero w roku 1895. Zmarł dwa dni przed swymi 56 urodzinami, 27 maja 1903 roku, w Jaworze.

Źródła: Marquardt G., Jber. SGVK 81, 1904, s. 21-22; Pax-Pflanzenwelt, s. 14.

SCHOLZ RICHARD

(1866-1935)

Badacz chrząszczy i pluskwiaków

Urodził się 25 października 1866 roku w Legnicy (Liegnitz). Należał do grona uczniów →Juliusa Gerhardta. Pracował w Legnicy jako nauczyciel i kierownik gimnazjum. Jako entomolog zajmował się palearktycznymi pluskwiakami różnoskrzydłymi

(Heteroptera), pluskwiakami równoskrzydłymi (Homoptera) i chrząszczami, wśród których interesowały go szczególnie wodne chrząszcze z rodzin Haliplidae i Dytiscidae. Badał też chrząszcze mieszkające w mrowiskach, gniazdach jaskówek brzegówek oraz w norach kretów i chomików. Zbierał okazy na obszarze Śląska, Czech i obecnej Słowacji, w tym również na obszarze Tatr. Zmarł 4 czerwca 1935 roku w Legnicy. Jego kolekcja pluskwiaków znajduje się obecnie w Jenie, zaś zbiór chrząszczy został kupiony w roku 1936 przez prywatnego kolekcjonera Josefa Ladislava Erbena.

Ważniejsze publikacje: Ein Ausflug in die Hohe Tatra, wobei auch einige Käfer gesammelt wurden. *Entom. Wochenbl.* 25, 1908; Beitrag zur Kenntnis und Verbreitung europäischer Wasserkäfer (Haliplidae, Dytiscidae). *Entom. Blätt.* 11, 1915; Wissenschaftliche Ergebnisse der Bearbeitung von O. Leonhard's Sammlungen: Zweiter Beitrag zur Kenntnis und Verbreitung paläarktischer Wasserkäfer (Haliplidae, Dytiscidae). *Entom. Mitt.* 5, 1916; Wissenschaftliche Ergebnisse der Bearbeitung von O. Leonhards Sammlungen: Vierter Beitrag zur Kenntnis und Verbreitung paläarktischer Wasserkäfer (Dytiscidae). *Ibid.* 6, 1917; Käfer in Bauten und Nestern. *Jahresh. Ver. f. Schles. Insektenk.* 10, 1919; 5. Beitrag zur Kenntnis und Verbreitung paläarktischer Wasserkäfer (Dytiscidae). *Entom. Blätt.* 16, 1920; 6. Beitrag zur Kenntnis und Verbreitung paläarktischer Dytisciden (Col.). *Ibid.* 19, 1923; *Phytodecta flavicornis*. *Ibid.*; Die Käfer des Kreises Liegnitz. W: Heimatbuch der beiden Liegnitzer Kreise, Liegnitz 1927; 7. Beitrag zur Kenntnis und Verbreitung Dytisciden (Col.). *Coleopt. Centralbl.* 2, 1927; *Chrysomela sanguinolenta*. *Entom. Blätt.* 24, 1928; Eine kleine Käferausbeute aus Karlsbad in Böhmen. *Entom. Anz.* 10, 1930; Verzeichnis der Wanzen Schlesiens. *Ibid.* 11, 1931; Drei neue Käferarten aus Europa. *Entom. Blätt.* 29, 1933; *Plateumaris sericea* L. als Überreste im Insektentorf. *Ibid.* 30, 1934; Kleine coleopterologische Mitteilungen. *Ibid.* 30-31, 1934-35.

Źródła: Anonim, *Entom. Blätt.* 31, 1935, s. 177; Koleska Z., *Klapalekiana* 29, 1993, suppl., s. 505 (portret); Neumann H., *Ber. Ver. Schles. Ornith.* 7, 1922, s. 46-47.

SCHOLZ VON ROSENAU LAURENTIUS

(1552-1599)

Założyciel słynnego wrocławskiego ogrodu botanicznego

Urodził się 20 września 1552 roku we Wrocławiu (Breslau), jako syn aptekarza Laurentiusa Scholza i jego żony Anny, z domu Runge (ich epitafium ufundowane w roku 1592 przez Laurentiusa Scholza zachowało się do dziś w południowej elewacji kościoła św. Marii Magdaleny we Wrocławiu). Po ukończeniu Gimnazjum św. Elżbiety studiował w latach 1572-76 w Wittenberdze, po czym zaczął studiować medycynę i nauki przyrodnicze w Padwie oraz w Bolonii, gdzie botaniki uczył go zwierzchnik tamtejszego

ogrodu botanicznego, Melchior Guilandinus. W roku 1579 objechał wraz z innymi młodymi wrocławianami – Nikolausem Rehdigerem, Martinem Schillingiem i Danielem Heslerem – większą część Włoch, następnie zaś przez Bazyleę udał się do Francji, gdzie na Uniwersytecie w Valence uzyskał stopień doktora medycyny i filozofii.

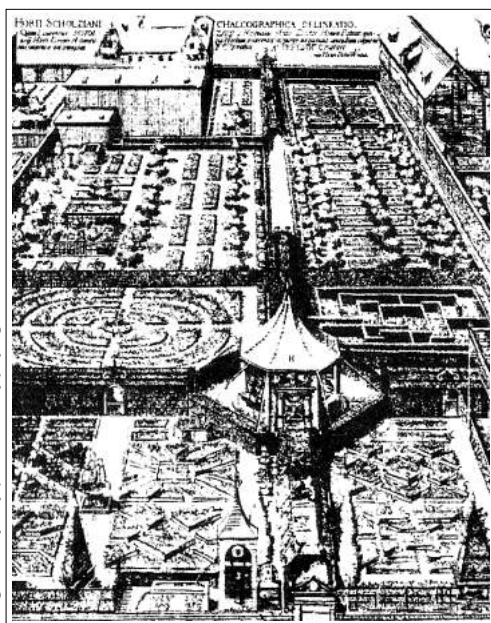
Po powrocie do Wrocławia ożenił się z córką Johanna Aurifabera, wrocławskiego pastora i inspektora szkolnego, Sarą i rozpoczął praktykę lekarską w Koźuchowie (Freystadt). W roku 1585 przeniósł się do Wrocławia, gdzie dzięki swemu małżeństwu wszedł do elitarnego towarzystwa skupionego wokół Rehdigerów, Johanna Crato von Crafftheim, Andresa Duditha i braci von Monau. W tym samym roku Crafftheim, cesarski lekarz przyboczny i palatyn, nadał mu tytuł szlachecki z dewizą „Fac officium, Deus providebit” (do grona czeskiej szlachty, otrzymując predykat „von Rosenau”, przyjęty został w roku 1591).

W roku 1587 Scholz stworzył na terenie położonym między dawną Weidenstrasse (dziś ul. Wierzbowa) i dawną Alte Taschenstrasse (dziś ul. Piotra Skargi) swój słynny, oparty na wzorach włoskich ogród botaniczny, który szybko stał się symbolem śląskiego renesansu. Zwiedzający mogli obejrzeć w nim dwie ptaszarnie w kształcie piramid, grotę z figurami Adama i Ewy oraz Polifema, studnię z rzeźbą Adama i Ewy, galerię do gry w piłkę, kości i do strzelania z kuszy, której ściany ozdobione były malowidłami przedstawiającymi ubiory różnych nacji, sceny morskie oraz różne egzotyczne rośliny i zwierzęta, labirynt obsadzony różami, wiciokrzewem, powojnikiem, bluszczem, przestępem i melonami, a także gabinet osobliwości, na którego tarasie w porze letniej stały donice z roślinami egzotycznymi. W jego wnętrzu wśród wielu innych dziwów można było obejrzeć m.in. kamienną wazę użytą podczas wesela w Kanie Galilejskiej i mumię.

Najważniejszym elementem ogrodu była duża, osmioboczna altana, która służyła jako miejsce spożywania posiłków i galeria. To tutaj właśnie odbywały się słynne „Floralia Wratislaviensia”, zebrania zamkniętego kręgu „mężów dobrych, wykwintnych, łatwych w obejściu, wesołych i wykształconych”, którzy na wzór antyczny spędzali miło czas wśród uczonych dysput i popisów literackich. Dla owych floralistów Scholz ułożył specjalne *Leges Hortenses*, a w bramie witał wchodzących napis: „Vulgus profanum procul abesto; locum sacrum nec okulibus, nec pedibus violato”. Główną ozdobą altany była „Lukrecja” pędzla jednego z Cranachów, w której posiadanie Scholz wszedł najprawdopodobniej dzięki córce Cranacha Młodszego, Barbarze, żonie śląskiego lekarza Johanna Hermanna, uczestniczące floralistów.

W jednej z kwater we wschodniej części ogrodu, która w okresie zimowym była zakrywana deskami, rosły drzewa, krzewy i byliny egzotyczne. W roku 1587, w katalogu, który nie zachował się do naszych czasów, Scholz wymienił 203 gatunki roślin ze swego ogrodu, zaś w katalogu z roku 1594 wyczylił ich już 385. Były wśród nich bardzo rzadkie w owym czasie agawy, hiacenty, tulipany, kartofle i tytoń. W katalogu tym Scholz wspominał też o tym, że na jego zlecenie rośliny z jego ogrodu zostały namalowane z natury przez wrocławskiego malarza Georga Freibergera, „nie tylko po to, aby mój syn mógł te rośliny przeglądać zimową porą, przez co mocniej utkwilyby w jego pamięci, ale także po to, aby sobie zostawił jakąś pamiątkę swoich prac”.

Ogród Scholza nie był pierwszym ogrodem we Wrocławiu, gdyż już w roku 1560 pierwszy taki ogród, wspomniany w „Horti Germaniae” Conrada Gesnera, założył mieszczanin Johann Woysssel.

Fragment rycininy przedstawiającej ogród Laurentiusa Scholza

Ogród Scholza, z którym równać mogło się niewiele ogrodów w ówczesnej Europie, zyskał sobie jednak znacznie większą sławę i budził nadzwyczajny podziw współczesnych, którzy w wierszach i sentencjach głosili pochwały dla ogrodu i jego założyciela, przekazując potomnym wiele szczegółowych informacji na temat wspaniałości jego dzieła. W zbiorze poświęconych mu 41 epigramów autorstwa przyjaciół Scholza i gości odwiedzających ogród porównywany był do biblijnego ogrodu rajskiego, ogrodów Hesperyd, Semiramidy, Cyrusa Wielkiego

i renesansowych ogrodów włoskich. Uważano go za jedno z najbardziej godnych obejrzenia miejsc we Wrocławiu, toteż przyciągał setki zwiedzających, którzy stwierdzali, że jego właściciel jest nie tylko uczonym, lecz również człowiekiem o wyrafinowanym guście i artystycznym smaku, a wiedza harmonijnie łączy się u niego z miłym usposobieniem.

Ponieważ poza zwiedzającymi Scholza wielokrotnie wspierali też ludzie, którzy nigdy nie byli we Wrocławiu, w roku 1598 polecił wykonać Georgowi Hayerowi miedziorzyt z widokiem ogrodu, by oddarowywać nim hojnych „przyjaciół, którzy ogrodu nigdy osobiście nie mogli obejrzyć”.

Scholz był przede wszystkim praktykującym lekarzem. Wielkie uznanie zdobył m.in. walcząc z epidemią dżumy, która w roku 1588 pochłonęła we Wrocławiu wiele ofiar. Nie prowadził żadnych badań naukowych, jednak przysłużył się medycynie przygotowując do druku i wydając szereg dzieł medycznych o charakterze kompilacji oraz dzieł innych autorów, z których najbardziej znanymi są „Consilia medica” Johanna Crato von Crafftheim. Od najmłodszych lat starał się, o czym była mowa już wyżej, wpoić swemu synowi zamiłowanie do botaniki, jednakże syn jego zmarł bardzo młodo, a i jemu samemu nie było dane cieszyć się długo owocami swej pracy, gdyż w wieku 47 lat zachorował na gruźlicę i 22 kwietnia 1599 zmarł.

Ogród Scholza po jego śmierci przejął aptekarz Peter Kalenberg, by prowadzić w nim uprawę ziół leczniczych. Później istniał w tym miejscu aptekarski ogród Christoph Krause, barokowy ogród adwokata Wolfganga Scharschmidta, ogród Ewy Rosiny von Pein i ogród Anny Maximiliany von Oppersdorf. Rekonstrukcja ogrodu Scholza została wykonana w roku 1913 z inicjatywy →Felixa Rosena i →Theodora Schube w Parku Szczytnickim.

Ważniejsze publikacje: Aphorismorum medicinalium, cum theoreticorum, tum practycorum, omnibus, quibus secunda valetudo curae est, apprime necessarium, sectiones octo, quarum priores quinque theoreticam medicinae partem, ut ex Arabum distinctione appellatur, posteriores vera tres practycam, sic isdem dictam complectuntur. Vratislaviae 1589 [2 wyd. Francofurti ad Moenum 1594]; Consiliorum Et Epistolarum Medicinalium, Joh. Cratonis A Kraftheim, Archiatricaesarei, et Aliorum Praestantissimum Medicorum, Liber I-V, Francofurti 1592-94; In Laurentii Scholzii Medici Vratisl. hortum Epigramata amicorum. Vratislaviae 1594; Catalogus Arborum, Fructuarum, ac Plantarum, tam indigenarum quam exoticarum, Horti Medici D. Laurentii Scholzii. Vratislaviae 1594; Consiliorum Medicinalium, Conscriptorum a Praestantiss. atque Exercitiss. nostrorum temporum Medicis Liber singularis. Francofurti ad Moenum 1598; Epistolarum Philosophicarum, Medicinalium, ac Chymicarum a Summis nostrae Aetatis Philosophis ac Medicis Exaratarum, Volumen. Francofurti ad Moenum 1598.

Wybrane źródła: Adam Melchior, *Vitae Germanorum medicorum*, Heidelberg 1620, s. 363-365; Cohn F., Dr. Laurentius Scholtz von Rosenau, ein Arzt und Botaniker der Renaissance, *Deutsche Rundschau* 63, 1890, s. 109-126; Cohn F., *ADB* 32, 1891, s. 229-230; *DSMBM* 7, 1825, s. 158-159; Fleischer M. P., *Der Garten des Laurentius Scholtz*, w: *Späthumanismus in Schlesien: Ausgewählte Aufsätze*, München 1984, s. 136-163; Gebauer C., *Schlesische Lebensbilder IV*, Breslau 1931, s. 133-139; Goepfert-Pflanzenkunde, s. 105-107; Graetzer-Lebensbilder, s. 26-28; Harasimowicz J., *EW*, s. 578; Henschel A. W. E., *Die Geschichte der Gärten Breslaus in den 16. und 17. Jahrhunderte*, *Jber. SGVK* 29, 1851, s. 137-141; Kurzmänn A., *Schles. Prov. Bl. N. F.* 5, 1866, s. 457-460; Nespiać D., Wawrzyniec Scholz (1522-1599), twórca pierwszego ogrodu roślin lekarskich we Wrocławiu i wydawca źródeł do historii medycyny, *Kwart. Hist. Nauki i Techn.* 22, 1977, nr 3, s. 534-548; Nespiać D., The earliest botanical gardens of Wrocław, w: *Studies on the history of botanical gardens and arboreta in Poland*, *Polish Botanical Studies* 9, 1993, s. 21-27; Oszczańowski P., *Wrocławski ogród Laurentiusa Scholtza St. (1552-1599) – sceneria spotkań elity intelektualnej końca XVI wieku*, w: *Śląska Republika Uczonych 1*, Wrocław 2004, s. 98-145; Peuker-Nachrichten, s. 119; na ilustracji fragment przedstawiającej ogród Scholza ryciny Georga Hoyera z 1598 roku, za: Fleischer M. P., *Der Garten des Laurentius Scholtz*, w: *Späthumanismus in Schlesien: Ausgewählte Aufsätze*, München 1984.

SCHRAMM AUGUSTIN JOHANNES

(1773-1849)

Nauczyciel przyrody i badacz flory okolic Głubczyc

Urodził się 27 sierpnia 1773 roku w Jodłowie (Thandorf) koło Międzyzlesia (Mittelwalde) w Hrabstwie Kłodzkim. W roku 1786 rodzice, którzy chcieli by został duchownym, wysłali go do Kłodzka (Glatz), gdzie przez pięć lat uczęszczał do gimnazjum. Od roku 1791 studiował przez trzy lata filozofię i przez kolejne trzy lata teologię na wrocławskiej Leopoldynie. Chociaż rodzice nie mogli go wspierać, jego sytuacja finansowa dzięki korepetycjom była znośna. Za sprawą wykładów z pedagogiki polubił nauczanie, w związku z czym, wbrew życzeniom rodziców, zrezygnował w końcu z teologii, a ponieważ doszedł do wniosku, że powinien młodzieży przekazywać jak najpełniejszą wiedzę o świecie, zajął się poważnymi studiami przyrodniczymi. W tym czasie zaprzyjaźnił się z asesorem Królewskiego Kolegium Medycznego → Johannem Christianem Güntherem, który udzielił mu daleko idącej pomocy w jego studiach.

Gdy po reformie śląskiej oświaty do nauczania w szkołach katolickich dopuszczono również osoby świeckie, na podstawie pracy poświęconej kwestiom pedagogicznym przyjęty został w roku 1801 jako kandydat do pracy w szkolnictwie, jednakże pod

warunkiem, że opanuje grekę w stopniu umożliwiającym mu jej nauczanie. Już we wrześniu 1802 mianowany został profesorem nauk przyrodniczych i greki w nowo powstałym Gimnazjum w Głubczycach (Leobschütz). W roku 1805 został członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, a w roku 1836 badania botaniczne, które prowadził w okolicach Głubczyc, przyniosły mu członkostwo w Towarzystwie Botanicznym w Regensburgu. W roku 1828 został dyrektorem Gimnazjum w Głubczycach. Do jego uczniów należał m.in. → Vincenz Kollar, późniejszy kustosz Cesarsko-Królewskiego Gabinetu Przyrodniczego w Wiedniu. Zmarł 9 sierpnia 1849 roku w Głubczycach.

Ważniejsze publikacje: Rechenbuch für das weibliche Geschlecht; nebst eine Anweisung zum Kopfrechnen. Halle 1804; Praktische Anleitung zum richtigen Denken und Urtheilen. Halle 1811; Handbuch für den Unterricht in der Naturgeschichte als Wiederholungsbuch für Schüler bestimmt. Halle 1815; Münzen in Oberschlesien gefunden, sowie Nachricht von der Sammlung des Just. Comm. Mader zu Leobschütz. *Corresp. SGVK* 2, 1820; Allgemeine Betrachtungen über den Erdkörper ein Nachtrag zum Unterricht in der Mineralogie. Gleiwitz 1828; Die Pflanzen des Leobschützer Stadtwaldes, ein Unterrichtsmittel der Lehranstalt. Ratibor 1833; Über den Ursprung der Wasserquellen. Leobschütz 1837; Die seltenen Pflanzen der schlesischen Flora in den Umgebungen von Leobschütz. Leobschütz 1840.

Źródła: Holleck H., Festschrift zur Feier des 200jährigen Bestehens des Königlichen Katholischen Gymnasiums zu Leobschütz, Leobschütz 1902, s. 17, 182, 188; Nowack-Lexikon 2, 1838, s. 134-135; Pax-Pflanzenwelt, s. 12; Pax-Tierwelt, s. 13; Torcka-Erforschung.

SCHROETER JOSEPH

(1837-1894)

Wybitny śląski mykolog

Urodził się 14 marca 1837 roku w Paczkowie (Patschkau), w rodzinie aptekarza. Już w młodości przejawiał zainteresowanie botaniką i dość gruntownie poznał florę okolic swojego rodzinnego miasta. Po ukończeniu gimnazjum rozpoczął studia na Wydziale Medycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, jednakże po pierwszym semestrze przeniósł się na Akademię Fryderyka Wilhelma w Berlinie. Stopień doktora medycyny uzyskał w roku 1859 na podstawie dysertacji „De paralyssi cerebri progressiva”.

Po ukończeniu studiów trafił do armii, służąc najpierw w 8 Reńskim Regimente Piechoty w Saarlouis, później w Reńskiej Brygadzie Artylerii w Jülich. Następnie trafił jako lekarz wojskowy do 2 Reńskiego Regimentu Piechoty w Aachen, skąd, jako lekarz sztabowy 3 Regimentu Grenadierów królowej Elżbiety we Wrocławiu (Breslau), wrócił na Śląsk.

W wolnych chwilach chętnie zajmował się botaniką, wobec czego szybko nawiązał kontakty ze środowiskiem tutejszych przyrodników, a gdy w roku 1866 powstał kierowany przez →Ferdinanda Cohna Instytut Fizjologii Roślin, został jego pierwszym pracownikiem naukowym i związał się z nim na resztę życia. Ponieważ Cohn prowadził głównie badania bakteriologiczne, Schroeter też skierował swe zainteresowania w tym kierunku, obok tego jednak zajmował się również glonami, a później grzybami, którym poświęcił się w końcu całkowicie.

Opublikował już na łamach wydawanych przez Cohna „Beiträge zur Biologie der Pflanzen” i w rocznikach Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej sporo interesujących prac, gdy jego pracę naukową przerwała wojna francusko-pruska, na którą wyruszył wraz ze swym regimentem. Odznaczony Żelaznym Krzyżem II Kl. za udział w bitwach pod St. Privat i Sedanem, po zawarciu pokoju trafił do stacjonującego w Rastadt 1 Górnośląskiego Regimentu Piechoty. Tam podjął na nowo swoje badania, które obejmowały już wówczas również grzyby z obszarów pozaeuropejskich, a ich wyniki, poza wspomnianymi wyżej periodykami, publikował też w czasopiśmie „Hedwigia”. Dzięki szeregowi opracowanych przez siebie monografii zyskał już wówczas międzynarodowe uznanie, w związku z czym okazy do oznaczenia i opracowania przysyłano mu z różnych stron świata.

Odznaczony w roku 1874 Krzyżem Rycerskim I Kl. Badeńskiego Orderu Lwa, wrócił do Wrocławia jako starszy lekarz sztabowy Regimentu Artylerii Polowej von Peukera. Nawiązał tu na nowo dawne znajomości i rozpoczął prace zmierzające do pełnego opracowania flory śląskich grzybów. W roku 1886 habilitował się na Wydziale Medycznym Uniwersytetu Wrocławskiego w dziedzinie mykologii i bakteriologii, a w roku 1889 ukazała się pierwsza część jego pracy poświęconej grzybom Śląska. Wykłady w charakterze docenta podjął na Uniwersytecie Wrocławskim już w roku 1890, jednak dopiero po przejściu na emeryturę w roku 1892 mógł poświęcić więcej

czasu na działalność pedagogiczną. Przechodząc w stan spoczynku został uhonorowany Orderem Czerwonego Orła III Kl.

W ostatnich latach życia wiele podróżował po całej Europie, od południowych Włoch po najbardziej na północ wysunięte krańce Norwegii. W roku 1894 rozpoczął pracę na wydawnictwie zielnikowym „Die Pilze Schlesiens”, które miało zawierać materiały związane z jego opracowaniem flory śląskich grzybów. Latem wyruszył w podróż po Azji Mniejszej, Cyprze i Sycylii, podczas której zachorował na malarię. Po powrocie zaczęły go nękać trwające przez całą jesień ataki febry, a 12 grudnia tegoż roku zmarł, nie ukończywszy rozpoczętego opracowania śląskich grzybów oraz opracowania grzybów do dzieła →Englera i →Prantla „Die natürlichen Pflanzenfamilien”, dla którego ukończył pracę jedynie nad 15 rodzinami. Druga część jego pracy o grzybach Śląska ukazała się drukiem dopiero w roku 1908.

Nazwisko Schoetera upamiętniają w mykologii m.in. rodzaje *Schroeterella* Sydow, *Schoeteria* G. Winter i *Schroeteriaster* Magnus oraz takie gatunki, jak: *Asterina schoeteri* (Rehm), *Didymosphaeria schoeteri* Niessl, *Hypochnus schoeteri* Saccardo, *Physarum schoeteri* Rostafiński, *Prototrichia schoeteri* Meylan i *Uromyces schoeteri* de Toni.

Główny zielnik grzybów Schroetera zachował się w zbiorach Uniwersytetu Wrocławskiego, dublety – w Kopenhadze, Helsinkach, Sztokholmie i Padwie.

Ważniejsze publikacje: Über die Gonidienbildung bei Fadenpilzen. *Jber. SGVK* 46, 1869; Übersicht der in Schlesien gefundenen Pilze. *Ibid.* 47, 1870 [mit W. G. Schneider]; Über die Brand- und Rostpilze Schlesiens. *Ibid.* 48, 1871; Die Pflanzenparasiten aus der Gattung *Synchytrium*. *Beitr. Biol. Pflanz.* 1, 1, 1871; Die Brand- und Rostpilze Schlesiens. *Abh. SGVK* 1869/72, 1872; Zusammenstellung der im Breslauer botanischen Garten beobachteten Pilze. *Jber. SGVK* 50, 1873; Bemerkungen über eine neue Malvenkrankheit. *Hedwigia* 12, 1873; *Melampsorella*, eine neue Uredineen-Gattung. *Ibid.* 13, 1874; Über die badischen Trüffel. *Jber. SGVK* 51, 1874; Über einige amerikanische Uredineen. *Hedwigia* 14, 1875; Entwicklungsgeschichte einiger Rostpilze. *Beitr. Biol. Pflanz.* 1, 3, 1875; Über die Entwicklung und die systematische Stellung von *Tulostoma* Pers. *Ibid.* 11, 1, 1876; Über neue beobachtete Arten resp. Standorte von Pilzen. *Jber. SGVK* 53, 1876; *Peronospora obducens* n. sp. *Hedwigia* 16, 1877; Bemerkungen und Beobachtungen über einige Ustilagineen. *Beitr. Biol. Pflanz.* 11, 3, 1877; Entwicklungsgeschichte einiger Rostpilze. *Ibid.* 13, 1, 1878; *Protomyces graminicola*. *Hedwigia* 18, 1879; Über Pilze, meist aus der Gegend von Freiburg im Breisgau. *Jber. SGVK* 56, 1879; Über die geographische Verbreitung der Pilze. *Ibid.* 58, 1881; Ein Beitrag zur Kenntniss der nordischen Pilze. *Ibid.*; Über Pilzvergiftungen in Schlesien. *Ibid.* 59, 1882; Deutsche Trüffelarten. *Ibid.*; Über Untersuchungen der Pilzgattung *Phycoderma*. *Bot. Zentralbl.*, 1882; Über Entwicklungsgeschichte der Ustilagineen. *Jber. SGVK* 60, 1883; Über einige von Fritze auf Madeira und Teneriffa gesammelte Pilze. *Ibid.* 61, 1884;

Neue Beiträge zur Algenkunde Schlesiens. *Ibid.*; Bemerkungen über Keller- und Grubenpilze I. *Ibid.*; Bemerkungen über Keller- und Grubenpilze II. *Ibid.* 62, 1885; Essbare Pilze und Pilzculturen in Japan. *Ibid.* 63, 1886; Über die mykologischen Ergebnisse einer Reise nach Norwegen. *Bot. Zentralbl.*, 1886; Über einen Brandpilz (*Sorosporium vivianum*). *Jber. SGVK* 64, 1887; Beiträge zur Kenntniss der nordischen Pilze. *Ibid.* 65, 1888; Über Cultivirung exotischer Pilze. *Ibid.* 66, 1889; Die Pilze Schlesiens. Bd. 1. W: Cohn's Cryptogamen Flora von Schlesien. Breslau 1889; Pilze Serbiens. *Hedwigia* 29, 1890; Über die trüffelartigen Pilze Schlesiens. *Jber. SGVK* 69, 1892; Untersuchungen über *Pachyma* und *Myllitta*. *Abh. Naturwiss. Hamburg* 9, 2, 1892 [mit F. Cohn]; Über südamerikanische Pilze. *Jber. SGVK* 70, 1893; Über einen in der Nähe von Grünberg gewachsenen *Polyporus fumosus*. *Ibid.*; Zur Entwicklung der Uredineen. *Ibid.* 71, 1894; Die Pilze Schlesiens. Bd. 2. W: Cohn's Cryptogamen Flora von Schlesien. Breslau 1908.

Źródła: Cohn F., Chronik der Königlichen Universität zu Breslau 9, 1895, s. 105-110; Grumann-Handbuch, s. 47; Kionka H., *Jber. SGVK* 72, 1895, Nekrologe, s. 9-16 (bibliografia); Mularczyk-Historia, s. 69, 129; Pater-Historia, s. 202; Pax-Pflanzenwelt, s. 18, 19-20, 21; Wunschmann E., ADB 54, 1908, s. 218-219; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S-168/224.

SCHUBE THEODOR

(1860-1934)

Pionier ochrony śląskiej przyrody

Urodził się 8 października 1860 we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie aptekarza, o roślinach zatem, zwłaszcza leczniczych, dowiedział się już sporo od swego ojca. Początkowo uczył się w Szkole Realnej św. Ducha, później, od 10 roku życia, w Gimnazjum Marii Magdaleny, gdzie jego nauczycielem był jeszcze, nim poświęcił się karierze akademickiej, →Adolf Engler. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości Schube studiował początkowo fizykę i chemię,

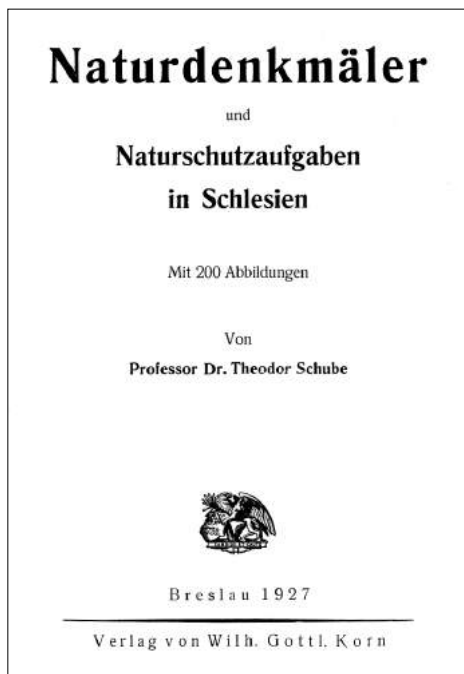
spędzając jeden semestr we Freiburgu, botaniką zaś zajął się dopiero po odbyciu rocznej służby wojskowej. W Instytucie Fizjologii Roślin kierowanym przez →Ferdinanda Cohna zajął się wówczas samodzielnie badaniami anatomicznymi janowców, a ponieważ zarówno w Ogrodzie Botanicznym, jak i w Zielniku Uniwersyteckim oraz w Zielniku Śląskim nie było zbyt wielu materiałów do tych badań, zawarł bliższą znajomość z →Rudolfem von Uechtrizem. Uechtritz nie tylko oddał mu do dyspozycji swój zielnik, ale wpłynął też znacząco na dalszą jego drogę życiową. Gdy w roku 1884 wrócił do Wrocławia na miejsce zmarłego →prof. Goepperta →Engler, Schube był pierwszym egzaminowanym przez niego doktorantem.

Po ukończeniu studiów Schube zrezygnował z proponowanej mu asystentury i rozpoczął pracę we wrocławskim Gimnazjum na Zwingerze, w którym pracował aż do emerytury. Początkowo pomagał Englerowi w porządkowaniu nowych nabytków Zielnika Uniwersyteckiego, później, za namową →Josefa Partscha, zajął się historią badań botanicznych na Śląsku. Gdy po śmierci Uechtritz Uniwersytet Wrocławski kupił jego zielnik, Schube zajął się jego opracowaniem i uzupełnianiem, do czego przychylnie ustosunkowali się →Prantl i jego następcy, →Pax. Aby sprostać temu zadaniu Schube cały swój wolny czas poświęcał na wycieczki terenowe, podczas których przemierzał setki kilometrów pieszo i tysiące kilometrów na rowerze. Zebrał wówczas bogaty materiał florystyczny i odkrył wiele nowych stanowisk na obszarze całego Śląska. W wyniku opracowania zebranych materiałów powstała praca o rozprzestrzenieniu roślin naczyniowych na Śląsku – do dziś podstawowe źródło informacji o występowaniu poszczególnych gatunków w różnych jego rejonach – oraz „Flora von Schlesien”, nie tak obszerna, jak dzieło →Fieka, zawierająca jednak niezwykle obszerny spis nie znanych dotąd stanowisk.

Horyzonty Schubego poszerzyły się znacznie w latach 90-tych XIX wieku, gdy miał możliwość podróżowania po Alpach, części Pogórza Niemieckiego, Sycylii i Alpach Siedmiogrodzkich. W latach tych →Koehne zaproponował mu opracowanie zarysu geografii roślin Europy, a później Ascherson – opracowanie przeglądu najważniejszych nowych odkryć w obrębie flory środkowoeuropejskiej.

W roku 1901, podczas uroczystych obchodów Dni Geografii Niemieckiej, Schube w uznaniu zasług odznaczony został orderem Czerwonego Orła IV kl. Już w roku 1900 rozpoczął działania zmierzające do objęcia ochroną pomnikowych drzew i stanowisk rzadkich roślin na Śląsku, będąc tu pionierem w tej dziedzinie. Dzięki wysyłanym do leśników, właścicieli ziemskich, urzędników, duchownych i nauczycieli kwestionariuszom zgromadził ogromną ilość

informacji i pozyskał cały szereg współpracowników. Przez wiele lat sporządzał dokumentację fotograficzną i popularyzował zagadnienia ochrony przyrody poprzez wygłaszane w wielu śląskich miastach prelekcje, a także poprzez artykuły, broszury i serie pocztówek.

W roku 1906 przeżył załamanie nerwowe, w wyniku którego musiał ograniczyć swą aktywność i wziąć półroczny urlop, który spędził w Łądku (Lan-deck). Od roku 1907 niestrudzenie działał dalej, wędrując po całym Śląsku. W roku 1913 ponownie przeszkodziła mu w pracy choroba, później zaś I wojna światowa skazała go na bezczynność, jednak nawet wówczas wyjeżdżał na Górny Śląsk, zwłaszcza w okolice Pszczyny (Pless) i Rybnika, oraz w Sudety i okolice Koźuchowa (Freystadt).

Od roku 1886 Schube był członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, zaś od roku 1889 kustoszem Zielnika Śląskiego. W roku 1929 Towarzystwo, doceniając jego 40-letnią pracę na stanowisku kustosa, nadało mu godność członka honorowego. Swoje botaniczne wycieczki, jakkolwiek coraz rzadziej, kontynuował Schube do końca życia. Z ostatniej, z powodu złego samopoczucia, powrócił do Wrocławia po przejechaniu 40 kilometrów, a rankiem następnego dnia, 6 czerwca 1934 roku, zmarł. Najcenniejszym wyrazem uznania dla jego działalności jeszcze za jego życia był dla niego fakt,

że w roku 1920, na wniosek Powiatowego Komitetu Ochrony Przyrody i Kultury Regionalnej w Koźuchowie, wdowa po księciu Schönaich-Carolath największy, ok. 800-letni dąb koło Zaboru (Saabor) niedaleko Zielonej Góry (Grünberg) nazwała Dębem Schubego. Jego nazwisko upamiętnione zostało też przez Ferdinanda Paxa w nazwie rodzaju *Schubea* z rodziny wilczomleczowatych oraz w nazwach gatunkowych *Euphorbia schubei* Pax, *Monadenium schubei* N.E.Brown oraz *Rubus schubei* Spribille. Zielnik Schubego zachował się w zbiorach Uniwersytetu Wrocławskiego.

Ważniejsze publikacje: Über eine im Juli vorigen Jahres nach den siebenbürgischen Alpen unternommenen Reise. *Jber. SGVK* 64, 1887; Über die botanischen Ergebnisse einer Reise nach Norwegen. *Ibid.* 67, 1890; Über die *Phytologia magna* von Israel und Georg Anton Volkmann. *Ibid.* 68, 1891; Zur Geschichte der schlesische Florenforschung bis zum Beginn des 17 Jahrhunderts. *Ibid., Ergänzungsheft*, 1891; Bericht des Custos der Herbarien der Schlesische Gesellschaft für vaterländische Kultur. *Ibid.*; Resultate der Durchforschung der schlesischen Phanerogamenflora in den Jahren 1890-1895. *Ibid.* 69-73, 1892-1896 [mit E. Fiek]; Bericht über die Herbarien der Gesellschaft. *Ibid.* 69-96, 1892-1919; Zusammenfassung aller wichtigeren Neu-beobachtungen in der mitteleuropäischen Flora. *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 17-20, 1892-1901; Über schlesische Formen von *Ranunculus auricomus* und *R. cassubicus*. *Jber. SGVK* 71, 1894; Über die sicilianische Frühjahrsflora. *Ibid.*; Ergebnisse der Durchforschung der schlesischen Phanerogamen- und Gefäßkryptogamenflora. *Ibid.* 74-94, 96-100, 1897-1928; Die Verbreitung der Gefäßpflanzen in Schlesien nach dem gegenwärtigen Standen unserer Kenntnisse. Breslau 1898; Ergebnisse der phaenologischen Beobachtungen in Schlesien. *Jber. SGVK* 77-94, 96, 1899-1919; Beiträge zur Kenntniss der Verbreitung der Gefäßpflanzen in Schlesien. Breslau 1901; Ein Archiv der Flora von Schlesien. *Jber. SGVK* 79, 1902; Vorarbeiten bez. Zusätze und Ergänzungen zu einem Waldbuche von Schlesien. *Ibid.* 79-86, 88-96, 99, 1902-27; Bilder aus Schlesiens Baumwelt. *Mitt. Deutsch. Dendr. Ges.* 12, 1903; Naturdenkmäler aus der Baumwelt des Eulengebirges. *Der Eulengebirgsfreund* 6, 1903; Flora von Schlesien preussischen und österreichischen Anteils. Breslau 1904; Standortskarten zur Flora von Schlesien. *Jber. SGVK* 81, 1904; Waldbuch von Schlesien. Nachweis der beachtenswerten und zu schützenden Bäume und Sträucher Schlesiens nebst einer Charakteristik seiner wichtigsten Holzgewächse. Breslau 1906; Aus der Baumwelt des Riesen- und Isergebirges und ihres Vorlandes. *Wand. Riesengeb.* 27, 1907; Aus der Baumwelt Breslaus und seiner Umgebung. Breslau 1908; Breslauer Waldbüchlein. Breslau 1909; Die Eichen von Saabor. *Schlesien* 3, 1910; Aus dem Baumwelt des Kreises Neumark und seiner Nachbarkreise. *Zeitschr. Landwirtschaftskamm. Prov. Schles.* 14, 1910; Naturdenkmäler aus der Baumwelt der preussischen Oberlausitz. *Abh. Naturf. Ges. Görlitz* 27, 1911; Naturdenkmäler aus der Baumwelt Oberschlesiens. *Oberschlesien* 10, 1911; Zur Flora des Zobtenberglandes. *Schlesien* 4, 1911-12; Aus Schlesiens Wäldern. Eine Einführung in Botanik und Forstästhetik. Breslau 1912; Naturdenkmalpflege und

Heimatschutz in Schlesien. *Zeitschr. Landwirtschaftskamm. Prov. Schles.* 17, 1913; Bericht über die letztjährigen Erfolge des Schlesischen Bundes für Heimatschutz in der Naturdenkmalpflege. *Ibid.* 18, 1914; Frühjahrswanderungen in den Wäldern des niederschlesisches Vorgebirges. *Schlesische Woche*, nr 15, 1914; Naturdenkmäler aus der Baumwelt des Kreises Trebnitz. *Trebnitzer Kreiskalender*, 1915; Wanderungen in den Wäldern der Grafschaft Glatz und der Nachbargebiete. Glatz 1916; Oberschlesische Naturparke. *Oberschlesien* 16, 1917-18; Schlesiens Naturparke. *Schlesische Woche*, nr 2-5, 1918; Naturschutzaufgaben für Schlesien. *Zeitschr. Landwirtschaftskamm. Prov. Schles.* 23, 1919; Naturschutzaufgaben für Oberschlesien. *Der Oberschlesier* 2, 1920; Die Buchen in Oberschlesien. *Ibid.* 3, 1921; Ein beachtenswerter Erfolg auf dem Gebiete des Naturschutzes. *Zeitschr. Landwirtschaftskamm. Prov. Schles.* 28, 1924; Naturdenkmäler unter den Laubhölzern des Kreises Neurode und den angrenzenden Teilen der Nachbarkreise. *Neuroder Heimatblätter*, 1924-25; Naturdenkmäler aus Oberschlesien. Oppeln 1925; Naturdenkmäler und Naturschutzaufgaben im oberschlesischen Industriebezirk. *Aus dem Beuthener Lande* 2, 1925; Aus der Gehölzwelt des Isergebirges und seiner Vorlagen. *Wand. Riesengeb.* 45, 1925; Naturdenkmäler aus dem Kreise Rosenberg. *Aus dem Rosenberger Lande* 2, 1925; Naturdenkmäler und Naturschutzaufgaben im Kreise Bunzlau. W: Heimatbuch des Kreises Bunzlau. Bunzlau 1925; Naturdenkmäler und Naturschutzaufgaben in der Grafschaft Glatz. *Grafschaft Glatz* 20, 21, 1925-26; Das Herbar der Gesellschaft. *Jber. SGVK 97-100*, 1925-28; Naturdenkmäler in der Gehölzwelt des Boberkatzbachgebirges. *Wand. Riesengeb.* 46, 1926; Naturdenkmäler und Naturschutzaufgaben im Kreise Ratibor. *Ratiborer Heimatbote*, 1926; Naturdenkmäler und Naturschutzaufgaben in Schlesien. Breslau 1927 [na ilustracji: strona tytułowa]; Die Naturdenkmäler Oberschlesiens. Breslau und Oppeln, 1927; Die wichtigsten Naturdenkmäler im Kreise Sprottau. *Sprottauer Jahrbuch* 2, 1927; Caspar Schwenckfelds botanische Forschungen im Riesengebirge. *Wand. Riesengeb.* 48, 1928; Naturdenkmäler im Kreise Tost-Gleiwitz. *Heimatkalender für den Kreis Tost-Gleiwitz*, 1928; Zusammenstellung der wichtigsten Naturdenkmäler im Kreise Grottkau. *Heimatkalender für den Kreis Grottkau*, 1928; Waldwanderungen in den Malapane-Niederungen. *Der Oberschlesier* 10, 1928; Sonderlinge der Gehölzwelt im oberschlesischen Walde. *Oppelner Heimatkalender*, 1929.

Źródła: Glaeser E., *Schlesische Heimat*, 1936, H. 1, s. 80-84; Klemm M., Ferdinand Julius Cohn, Stuttgart 2002, s. 186; Limpricht W., *Jber. SGVK 107*, 1935, s. 28-35; Mularczyk-Historia, s. 20, 52, 63, 82, 118, 150; Mularczyk M., Theodor Schube (1860-1934): Miłośnik śląskiej flory i starych drzew, *PGŚ* 16, 1999, s. 14-15 (portret); Pax-Pflanzenwelt, s. 22; Rostański-Historia, s. 286-288; Schalow E., *Jber. SGVK 107*, 1935, s. 35-43; Wiktor-Muzeum, s. 36-37, 71.

SCHUMMEL THEODOR EMIL (1786-1848)

Wybitny śląski entomolog i botanik

Urodził się 23 maja 1786 roku w Legnicy (Legnitz)*, w rodzinie wybitnego pisarza i pedagoga Johanna Gottlieba Schummela i jego żony, pochodzącej z Magdeburga Marii Katarzyny, z domu Krause. Od najmłodszych lat wychowywany był przez ojca w duchu idei Jeana Jacquesa Rousseau, którego książce „Emil czyli o wychowaniu” zawdzięczał swoje imię. Gdy podróśl, oddany został, ze względu na zainteresowanie naukami przyrodniczymi, na pensję dla chłopców w Leszczyńcu (Haselbach), którą prowadził →pastor Weigel, znany kolekcjoner i przyrodnik. Później przebywał przez pewien czas w Berlinie, gdzie, studiując architekturę, uzyskał dużą biegłość w rysunku. Prócz tego wykazywał już wtedy duże zdolności muzyczne, dość dobrze grał na fortepianie i niemal po mistrzowsku na flecie.

Po powrocie na Śląsk zamieszkał z owdowiałym ojcem we Wrocławiu (Breslau) i przeżył w latach 1806-1807 wszystkie problemy związane z oblężeniem miasta przez Francuzów. W następnych latach, wspierany przez krewnych i przyjaciół, zajął się obserwowaniem i kolekcjonowaniem owadów, zwłaszcza motyli, które często hodował, oraz chrząszczy. W swoim dzienniku już wówczas opisywał wszystkie nieznanne mu wcześniej gatunki, próbował też rysować je i malować, w czym pomocne były mu nabyte wcześniej umiejętności. W wycieczkach, których trasy od wczesnej wiosny prowadziły ku Wzgórzom Trzebnickim i Ślęży, często towarzyszyli mu Richter i Jänsch, a później również →Klopsch, →Rendschmidt i inni. Za pośrednictwem →asesora Günthera nawiązał też Schummel kontakty ze →Schrammem z Głubczyc (Leobschütz), Sturmem z Norymbergi, Anderschem z Wiednia i innymi entomologami, dzięki czemu w jego zbiorach drogą wymiany znalazło się wiele cennych okazów.

31 marca 1810 roku Schummel został kustoszem zbiorów Sekcji Entomologicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, a 17 stycznia 1811 – kustoszem biblioteki towarzystwa – obie te funkcje sprawował do końca swego życia. Lata 1810-1811 miały jednak również niezbyt korzystny wpływ na jego dalsze życie, gdyż po ospie, która pozostawiła liczne ślady na jego twarzy, zachorował poważnie na gruźlicę. Musiał nie tylko zrezygnować z gry na swym ulubionym flecie, ale i w dużym stopniu zrezygnować z zamiaru pracy w szkolnictwie. Choć, przy niedostatku nauczycieli przyrody, jego kwalifikacje były mile widziane, ze względu na stan zdrowia prowadził jedynie w ograniczonej liczbie godzin zajęcia w Miejskiej Szkole dla Dziewcząt i Prywatnym Instytucie dla Dziewcząt we Wrocławiu. Ponieważ zostawało mu wiele czasu na badania przyrodnicze, praca ta i tytuł nauczyciela prywatnego całkowicie go zadowalały.

Od roku 1812 zajął się botaniką, pracując z aseso-rem Güntherem nad wydawnictwami zielnikowym śląskich roślin. Ich wspólnym odkryciem był m. in. pięciornik Wiemanna – *Potentilla wiemanniana* i przywrotnik rozcięty – *Alchemilla fissa*. Dobra znajomość śląskiej flory umożliwiła później Schummelowi podjęcie wykładów z botaniki w Królewskiej Szkole Medyko-Chirurgicznej we Wrocławiu. W roku 1822 wrócił do entomologii, zajmując się słabo dotąd poznanymi śląskimi błonkówkami, pluskwiami i prostoskrzydłymi. Jego wielkie zasługi dla śląskiej entomologii związane były z jednej strony ze zgromadzeniem dużych zbiorów i licznych obserwacji dotyczących owadów z obszaru Śląska, z drugiej zaś – z przyjacielskimi zachętami i wskazówkami, jakich nie szczędził początkującym entomologom, dzięki czemu u jego boku wykształciło się wielu późniejszych wybitnych przyrodników śląskich. W latach 30-tych i na początku lat 40-tych podczas cotygodniowych wycieczek, których przebieg w serii karykatur przedstawił umiejętnie August Assmann, towarzyszyło mu często 15-20 osób.

Pod koniec życia, gdy często był przykutym do łóżka i niezdolny do pracy, jego dochody stopniały do tego stopnia, że, chociaż nie był żonaty i miał niewielkie wymagania, często troską jego był brak kawałka chleba. W ostatnim roku życia puchlina wodna doprowadziła do tego, że tygodniami nie mógł wychodzić z domu. Zmarł we Wrocławiu 24 listopada 1848 roku.

Jego dokonania w dziedzinie entomologii upamiętnione zostały m.in. w nazwie podrodzaju *Schummelia* Edwards w obrębie rodzaju *Tipula* L. oraz w nazwach gatunkowych *Empeda schummelii* Meunier, *Epeolus schummelii* Schilling, *Spathogaster schummelii* Loew, *Tipulodina schummelii* Brunetii i *Tricyphona* (*Tricyphona*) *schummelii* Edwards. W botanice upa-

miętnia go turzyca *Carex schummelii* Siegert oraz gatunek jeżyny – *Rubus schummelii* Weihe – włączony do gatunku *R. melanoxylo* P. J. Müller et Wirtgen.

Zbiory entomologiczne Schummela uległy po jego śmierci rozproszoniu. Duży zbiór błonkówek dla Wyższej Szkoły Leśnej w Eberswalde kupił na aukcji Julius Theodor Christian Ratzeburg. W zbiorach zielnikowych Instytutu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego zachowały się do dziś liczne arkusze „Herbarium vivum”, które Schummel wydawał wraz z Güntherem.

Ważniejsze publikacje: Insektenschwärme in Breslau. *Bull. Natuwiss. Sect. SGVK*, 1825; Bericht über die Arbeiten des Vereins für Entomologie. *Übers. Arb. SGVK*, 1825; Schwärme mückenartigen Insekten über dem Breslauer Elisabeth-Turme. *Ibid.*; *Gryllus migratorius* bei Militsch. *Ibid.*, 1827 [mit F. Rendschmidt]; *Aeschna hamata* und *Libellula pedemontana* bei Schmiedeberg. *Ibid.*, 1829; Libellenfunde bei Breslau. *Ibid.*, 1830; Ein bei Breslau gefangenes Paar der *Forficula media*. *Ibid.*, 1831; Abnormes Wachstum der Äste einer Fichte. *Ibid.*, 1832; Versuch einer genauen Beschreibung der in Schlesien einheimischen Arten der Gattung *Raphidia* Linn.: Beiträge zur Entomologie, besonders im Bezug auf Schlesien. H. 1. Breslau 1832 [mit F. H. Stannius]; Versuch einer genauen Beschreibung der in Schlesien einheimischen Arten der Familie der Ruderwanzen (*Ploteres* Latr.): Beiträge zur Entomologie, besonders im Bezug auf Schlesien. H. 2. Breslau 1832 [mit F. H. Stannius]; Versuch einer genauen Beschreibung der in Schlesien einheimischen Arten der Gattung *Tipula* Meig.: Beiträge zur Entomologie, besonders im Bezug auf Schlesien. H. 3. Breslau 1833 [mit F. H. Stannius]; Seltene Spinnen aus Freudenburg, Kreis Waldenburg. *Übers. Arb. SGVK*, 1834; Vier neue *Limnobia*-Arten bei Charlottenbrunn. *Ibid.*; *Dyticus trifidus* in den warmen Quellen von Warmbrunn. *Ibid.*; Eine wahrscheinlich neue *Coccus*-Art auf *Acer saccharinum* bei Breslau. *Ibid.*; Seltene Hemipteren aus Schlesien. *Ibid.*, 1835; Schlesische Dipteren. *Ibid.*; Einige Dipteren aus der Grafschaft Glatz. *Ibid.*; Über einige in Schlesien gefangene, neue oder in Schlesien noch nicht aufgefunden, oder wenigstens seltene Arten aus den Meigenschen Familien: Tabanii und Leptides. *Ibid.*, 1837; Fortsetzung der Zusätze zur schlesischen Fauna aus der Ordnung der Dipteren in Meigens Tom II. und VI. beschrieben. *Ibid.*, 1838; Über die Zwieflüglergattung *Anthrax* in Schlesien. *Ibid.*; *Thereva eximia* vom Glatzer Schneeberge, eine für Schlesien neue Dipteren-Art. *Ibid.*, 1839; Über *Stratiomys paludosa* n.sp. *Ibid.*, 1840; Über die giftigen Pilze, mit besonderer Rücksicht auf Schlesien. Breslau 1840; Verzeichnis und Beschreibung der bis jetzt in Schlesien gefangenen Zwieflügler der Syrphenfamilie. *Übers. Arb. SGVK*, 1841-42; Dipteren und Coleopteren aus dem Altvatergebirge. *Ibid.*, 1843; Vorkommen von *Harpyia milhauseri* Ochsenh. und *Noctua* (*Plusia*) *moneta* in Breslau. *Ibid.*, 1845; Bemerkungen über einige in Schlesien sehr seltene oder für die Fauna des Landes neue Arten der Rüsselkäfer-Gattungen *Tropideres* und *Rhynchites*. *Ibid.*, 1846; Bemerkungen über einige neue oder seltene Zwieflügler Schlesiens. *Ibid.*; Massenhaftes Auftreten von *Chironomus virescens* Meig. in Breslau. *Ibid.*, 1848.

Źródła: Letzner C. W., Die entomologische Sektion der schlesischen Gesellschaft für vaterländische Kultur in ihrem fünfzigjährigen Bestehen. Breslau 1858, s. 16-18, 47-52 (bibliografia); Pax-Pflanzenwelt, s. 7-8, 17; Pax-Tierwelt, s. 11-13, 15, 18, 19; Rostański-Historia, s. 283, 287, 295; Wiegand G., J. G. Schummel: Leben und Schaffen eines Schriftstellers und Reformpädagogen, Frankfurt am Main 1925, s. 2-28; portret ze zbiorów Deutsches Entomologisches Institut in Eberswalde, sygn. Pslg. 3787.

* *Chociaż biograf Schummela, →Letzner, podaje jako miejsce jego urodzenia Wrocław, stawia obok w nawiasie znak zapytania. Ten znak zapytania wydaje się o tyle uzasadniony, że Johann Gottlieb Schummel w roku 1786 był jeszcze profesorem Akademii Rycerskiej w Legnicy i tam najprawdopodobniej urodził się jego syn. W biografii Johanna Gottlieba Schummela autorstwa G. Wieganda czytamy: „Na Michała 1788 roku zostaje przeniesiony do Wrocławia” (s. 23), a nieco dalej: „Jego Kasi tak naprawdę nigdy nie spodobał się Wrocław. Długo jeszcze wraca myślami do kręgu przyjaciół z Legnicy” (s. 24).*

SCHWAB ADOLF

(1807-1891)

Kolekcjoner owadów i ptaków Moraw i Śląska

Urodził się 10 stycznia 1807 roku w Morawskiej Trzebowej (Moravská Třebová, Mährisch-Trübau). Uczył się w gimnazjum w Ołomuńcu, potem był przez pewien czas praktykantem w aptece w Hranicach, następnie zaś podjął studia w Wiedniu, gdzie w sierpniu 1830 roku uzyskał stopień magistra farmacji. Po ukończeniu studiów wrócił do Morawskiej Trzebowej i przejął miejscową aptekę.

Już we wczesnej młodości Schwab kolekcjonował chrząszcze, zaś w Wiedniu, gdzie miał okazję do nawiązania kontaktów z wieloma wybitnymi przyrodnikami, zainteresował się ornitologią i malakozoologią, a obok tego zaznajomił się ze sztuką preparowania ssaków i ptaków. Ta ostatnia okazała się niezwykle przydatna, gdy w latach 1836-37 wziął

udział w zorganizowanej przez znanego entomologa i malakozoologa Ludwiga Parreysa wyprawie badawczej, podczas której, przemierzwszy Serbię, Bośnię, Albanie, Macedonię i Grecję wraz z niektórymi wyspami na Morzu Egejskim, dotarł do Istambułu. W wyprawie, której owocem były nadzwyczaj bogate zbiory przyrodnicze, wzięli też udział geolog Boué, mineralog Montalembert i rysownik Biquierell oraz podróżnik i botanik z Brna Emanuel von Friedrichsthal, który napisał później „Reise in den südlichen Theilen von Neugriechenland” (Leipzig, 1838).

W roku 1840 Urząd Ziemski w Przerowie wydał Schwabowi koncesję na otwarcie apteki w Mistku. Była to pierwsza apteka w tym mieście – nosiła nazwę „Zum Salvator” („U Spasitele”). Mimo licznych obowiązków związanych z prowadzeniem apteki i pracą w radzie miejskiej Mistka Schwab znajdował czas na badania przyrodnicze na obszarze Moraw i austriackiego Śląska. Często wyruszał też na dłuższe wyprawy w Karpaty lub Sudety ze swym bratem Sebaldem, z zawodu prawnikiem, z profesorem →Kolenatim, z doktorem Ludwigiem Wilhelmem Schaufussem z Drezna i z radcą sądowym Carlem Richterem z Opawy (Troppau). Przez szereg lat prowadził korespondencję z J. A. Ferrarim, kustoszem Cesarsko-Królewskiego Gabinetu Zoologicznego w Wiedniu i wybitnym berlińskim entomologiem, profesorem G. Kraatzem. W poczet swoich członków przyjęło go nie tylko Towarzystwo Przyrodnicze w Brnie i Towarzystwo Zoologiczno-Botaniczne w Wiedniu, ale i Leopoldyńsko-Karolińska Akademia Przyrodników.

W latach 60-tych XIX wieku Schwab stał się znany jako „przyjaciół szkół”. W roku 1867 „Wiedeńska Gazeta Polityczna” wymieniła 31 szkół ludowych oraz 5 gimnazjów i szkół realnych w następujących miejscowościach: Telcz, Odry, Frensztat pod Radoszczem, Holeszów, Świtawy, Sławków koło Brna, Frydek, Ołomuniec, Mogielnica, Prościejów, Kromierz, Litowel, Hodonin, Tisznów, Iwanczyce, Uherski Bród, Opawa, Brno, Skoczów, Polna, Witkowiec, Nowy Jiczyn, Znojmo, Frysztat, Oberdöbling i Korneuburg koło Wiednia, Ostrawa, Valaskie Międzyrzecze, Hranice, Przerów i Mistek, które w latach 1863-67, w trosce o poziom nauczania historii naturalnej, obdarował zbiorami własnoręcznie spreparowanych okazów. Były to zazwyczaj gąbki z chrząszczami i motylami, wypchane ssaki i ptaki oraz muszle i minerały. Działalność ta nie przeszła bez echa, przynosząc mu zaszczytne wyróżnienie Złotym Krzyżem Zasługi.

Aktywny przez szereg lat Schwab dopiero w roku 1885 pomyślał o odpoczynku. Sprzedał wówczas swoją aptekę Antonowi Fröhlichowi i zajął się wyłącznie swoimi zbiorami. Zmarł 3 stycznia 1891

roku w Mistku. Jego nazwisko upamiętnia m.in. chrząszcz *Otiorynchus schwabii* Chevrolat (Brachycerinae, Curculionidae) i błonkówka *Leptogenys schwabi* Forel (Hymenoptera, Formicidae). Jego zbiory entomologiczne znajdują się obecnie w Dziale Entomologicznym Muzeum Morawskiego w Brnie.

Ważniejsze publikacje: Alpine Käfer von Mistek. *Verh. Zool. Bot. Ges. Wien* 2, 1852; Bemerkungen über *Pteroloma forströmi* Schönh. *Ibid.*; Fauna der Vögel eines Theiles von Mähren und Schlesien, nebst Angabe der Brut- und Zugzeit, so wie auch kurze Beschreibung der Nester und Eier derjenigen Vögel, die in unserer Gegend brüten: Durch eigene vierzehnjährige Beobachtung und Erfahrung begründet. *Ibid.* 4, 1854; Vögel von Mistek. *Ibid.* 4-5, 1854-55; Über die Verheerungen der Kiefernblattwespe in der Umgebung von Schwarzwasser und Skotschau im k. k. Schlesien. *Ibid.* 10, 1860; Vogelfauna von Mistek und dessen weiterer Umgebungen. *Ver. Naturf. Ges. Brünn* 7, 1868.

Źródła: Bednár J., Adolf Schwab: Eine biographische Skizz, *Verh. Naturf. Ver. Brünn* 29, 1890-91, s. 268-269; Gebhardt-Ornithologen, s. 330-331; Koleška Z., Klapalekiana 29, 1993, Suppl. 5, s. 509-510; Müller D., Lékárna „U Spasitele” v Místku, *Těšinsko* 2, 1972, s. 22-24; ÖBL 11, 1999, Lfg. 54, s. 402-403; Wurzbach-Lexikon 32, 1876, s. 261-262; portret ze zbiorów Deutsches Entomologisches Institut in Eberswalde, sygn. Pslg. 3792.

SCHWARZ EUGEN AMANDUS

(1844-1928)

Światowej sławy znawca chrząszczy

Przyszedł na świat 21 kwietnia 1844 roku w Legnicy (Liegnitz), w rodzinie Amandusa Schwarza i jego żony Luizy, z domu Harnwolf. W latach nauki w legnickim gimnazjum zetknął się z →Juliussem Gerhardttem, wybitnym śląskim koleopterologiem i botanikiem, który rozbudził w nim zamiłowanie do przyrody. Zamiłowanie to kłóciło się jednak z życzeniem

jego rodziców, którzy, planując dla niego karierę w szkolnictwie, chcieli by studiował filologię klasyczną. Rozpoczął zatem studia filologiczne na Uniwersytecie Wrocławskim, ale już wkrótce, bez wiedzy rodziców, porzucił je i rozpoczął studia przyrodnicze. Faktu tego nie mógł długo ukrywać, wobec czego zebrał się po pewnym czasie na odwagę i odbył poważną rozmowę z rodzicami, którzy, przełknąwszy gorzką pigułkę, zaakceptowali jego decyzję.

Na rok 1869 datuje się początek jego krótkiej współpracy z Sekcją Entomologiczną Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyźnej, gdzie zetknął się z kolejnym wybitnym śląskim koleopterologiem, →Carlem Wilhelmem Letznerem. Powołany w roku 1870 do służby wojskowej, wziął udział w wojnie francusko-pruskiej, zaś po zwolnieniu z armii kontynuował studia w Lipsku pod kierunkiem R. Leuckarta.

Do Stanów Zjednoczonych przybył w grudniu 1872 roku i niemal od razu zatrudniony został w Muzeum Zoologii Porównawczej (Museum of Comparative Zoology) w Cambridge w stanie Massachusetts. Pracował tam jako preparator u boku H. A. Hageny, słuchał wykładów Louisa Agassiza i zaprzyjaźnił się z H. G. Hubbardem, synem zamożnego i wpływowego obywatela Detroit. Już w roku 1873, gdy zmarł Agassiz i muzeum popadło w tarapaty finansowe, jego pierwsza posada stała się niepewnym źródłem utrzymania.

W roku 1874 wyjechał wraz z Hubbardem do Detroit, gdzie założyli wspólnie stowarzyszenie naukowe (Detroit Scientific Association) i rozpoczęli kolekcjonowanie chrząszczy. Gdy rok później zebrało się w Detroit Amerykańskie Stowarzyszenie Rozwoju Nauki (American Association for the Advancement of Science), mogli już zaprezentować jego przedstawicielom wspaniałą kolekcję tych owadów zebraną podczas wyprawy na Florydę. Sam Schwarz jednak był w tym czasie do tego stopnia osłabiony atakami malarii, której nabawił się na Florydzie, że z trudem mógł odpowiadać na zadawane mu pytania.

W roku 1876 wyruszył samotnie na Florydę, zaś w roku 1877 badał wraz z Hubbardem rejon Jeziora Górnego. W następnym roku, namówiony przez J. L. LeConte, wyruszył z nim do Colorado. Tam otrzymał depeszę z ofertą pracy w Amerykańskim Departamencie Rolnictwa (U.S. Department of Agriculture). Przyjąwszy oferowaną mu posadę, już najbliższą zimą spędził na badaniu szkodników upraw bawełny na obszarze od Teksasu do Wysp Bahama. Latem roku 1879 kontynuował te badania, zaś po powrocie do Waszyngtonu przeszedł wraz ze swym zwierzchnikiem, C. V. Rileyem, do pracy w Amerykańskiej Komisji Entomologicznej (U.S. Entomological Commission). Wraz z nim powrócił też w roku 1881 do Departamentu Rolnictwa i pracował

tam aż do przejścia na emeryturę. W roku 1898 został kustoszem Działu Chrząszczy w Amerykańskim Muzeum Narodowym (U.S. National Museum), które było ógdnym miejscem jego pracy, choć nadal opłacany był przez Departament Rolnictwa.

Uważany jest powszechnie za jednego z najwybitniejszych entomologów pracujących w Stanach Zjednoczonych na przełomie XIX i XX wieku, który wywarł ogromny wpływ na kierunek rozwoju amerykańskiej entomologii. W swojej pracy badawczej koncentrował się na chrząszczach, zwłaszcza na słabo poznanych rodzinach i rodzajach, interesowała go zaś zarówno systematyka, jak i biologia tego rządu owadów. Podczas szeregu wypraw przemierzył nie tylko dużą część Stanów Zjednoczonych (Alabama, Arizona, Colorado, Delaware, Floryda, Georgia, Kalifornia, Karolina Północna, Luizjana, Maryland, Michigan, New Jersey, Nowy Meksyk, Oregon, Pensylwania, Teksas, Utah, Waszyngton, Wirginia, Wirginia Zachodnia), ale i Panamę, Gwatemalę, Meksyk, Kubę oraz kanadyjskie prowincje Alberta i Kolumbia Brytyjska. Spod jego pióra nie wyszła wprawdzie żadna większa praca, ale opublikował 395 wysoko na ogół ocenianych artykułów i doniesień. Chociaż nie zabiegał o rozgłos, stał się z czasem światowym autorytetem w dziedzinie koleopterologii i literatury entomologicznej.

Schwarz był jednym z założycieli i najaktywniejszych członków Waszyngtońskiego Towarzystwa Entomologicznego (Entomological Society of Washington), pełniąc w nim w latach 1901-1902 i 1907-1908 obowiązki drugiego wiceprezesa. W roku 1917 towarzystwo to specjalnie dla niego utworzyło dożywotnią prezesurę honorową. Od roku 1914 był też członkiem honorowym Amerykańskiego Towarzystwa Entomologicznego (Entomological Society of America), a w roku 1923 otrzymał doktorat honoris causa Uniwersytetu Stanu Maryland.

W roku 1926 utracił, najprawdopodobniej wskutek wylewu krwi do mózgu, zdolność do porozumiewania się z otoczeniem zarówno słownie, jak i pisemnie. W tej sytuacji został zwolniony z pracy w Departamencie Rolnictwa i przeniesiony na emeryturę. Ponieważ przyjaciele i współpracownicy nauczyli się rozmawiać z nim, formułując pytania w taki sposób, że mógł odpowiadać skinieniem lub potrząśnięciem głowy, niemal do ostatniego dnia swego życia przychodził jeszcze do muzeum i zajmował się drobnymi pracami. W sierpniu 1928 roku otrzymał depeszę z pozdrowieniami od uczestników IV Międzynarodowego Kongresu Entomologicznego odbywającego się w Ithaca w stanie Nowy Jork. Zmarł 15 października tego samego roku w Waszyngtonie w wyniku zapalenia płuc.

Przyjaciele i uczniowie wspominali po jego śmierci jego silny akcent, często wplatanе do wypowiedzi

niemieckie słowa i fatalną wymowę, którą komplikowała dodatkowo źle dopasowana sztuczna szczęka, przede wszystkim wspominali jednak jego uprzejmość i życzliwość, jego miłość do muzyki klasycznej i ogromne poczucie humoru, a także jego ogromną wiedzę i niesłychaną pomysłowość, które przyciągały do niego całe rzesze młodych adeptów entomologii. Zwracali się do niego z prośbą o pomoc w rozwiązywaniu nie tylko problemów naukowych, ale i osobistych, on zaś, nie posiadając własnej rodziny, chętnie otaczał ich ojcowską opieką. Jego nazwisko upamiętnione zostało w entomologii w takich nazwach, jak: *Amblycheila schwarzi* W. Hornb, *Arpedium schwarzi* Fauvel, *Crophius schwarzi* van Duzee, *Incisitermes schwarzi* (Banks), *Lignyodes schwarzi* Pierce, *Nanops schwarzi* Dietz, *Proxius schwarzi* Heidemann, *Scolytodes schwarzi* (Hopkins) i *Teleonemia schwarzi* Drake.

Wybrane publikacje: Über seine im Jahre 1869 in Begleitung des Baron v. Rottenberg unternommene Exkursion nach dem Glatzer Schneeberge. *Jber. SGVK* 47, 1870; Die Hydroporen-Fauna Schlesiens. *Ibid.*; Diagnostik der *Kryptocephalus*-Arten. *Ibid.* 48, 1871; Über die Unterschiede von *Philonthus aeneus* Rossi, *succicola* Thomson und *carbonarius* Gyllenhal. *Ibid.* 49, 1872; Zur Kenntnis der europäischen *Philhydrus*-Arten. *Zeitschr. f. Entom. N. F.* 3, 1872; Über die schlesischen *Throscus*-Arten. *Jber. SGVK* 50, 1873; Über die schlesischen *Philhydrus*-Arten. *Ibid.*; List of Coleoptera collected in Michigan in 1874. *Psyche* 1, 1876; The Coleoptera of Florida, with additional descriptions of new species by John L. Le Conte. *Proc. Amer. Philosoph. Soc.* 17, 1876; Diseases of *Chauliognathus larvae*. *Amer. Ent.* 3, 1880; Biological note on *Euplecterus comstockii* Howard. *Amer. Nat.* 15, 1881; Report on observations in the cranberry fields of New Jersey. *U. S. Dept. Agr. Div. Ent. Bull.* 3, 1883; Notes on the food habits of some North American Rhynchophora. *Bull. Brooklyn Ent. Soc.* 7, 1884; A voice from the wilderness. *Entomologia Americana* 3, 1887; The insect fauna of semi-tropical Florida with special regard to the Coleoptera. *Ibid.* 4, 1888; An enumeration of the published synopses, catalogues and lists of North American Insects; together with other information intended to assist the student of American entomology. *U. S. Dept. Agr. Div. Ent. Bull.* 19, 1888; On the Coleoptera common to North America and other countries. *Proc. Ent. Soc. Wash.* 1, no. 4, 1890; A list of the blind or nearly eyeless Coleoptera hitherto found in North America. *Ibid.* 2, no. 4, 1891; List of Coleoptera from North America hitherto unknown or unidentified by American coleopterologists. *Ibid.* 3, no. 1, 1894; Note on Coleoptera of British Columbia. *Ibid.* 4, no. 1, 1896; Note on butterfly migrations in southwestern Texas. *Ibid.*; Coleoptera. W: D. S. Jordan, The fur seals and fur-seal Islands of the North Pacific Ocean, Part IV, Appendix 1, 1898 [with M. Linell]; Remarks on the habits and distribution of the genus *Cychnus* in the United States. *Proc. Ent. Soc. Wash.* 4, no. 3, 1899; Coleoptera of the expeditions: Papers from the Harriman Alaska expedition XVIII, Entomological results 12. New York 1900; Psyllidae. *Ibid.* XIX, Entomological results 13. New York 1900; Note on the finding of *Exochomus (Axion) plagiatus* Olivier, feeding

upon *Quercus arizonicus*, at Prescott, Arizona. *Proc. Ent. Soc. Wash.* 5, no. 1, 1902; Notes on net of social spider (*Uloborus republicanus* Simon) found at Cayamas, Cuba. *Ibid.* 6, no. 3, 1904; Notes on North American Psyllidae. Part I *Ibid.*, no. 4, 1904; The insect-catching grass of Cuba. *Ibid.* 7, no. 1, 1905; Notes on the coleopterous fauna of Alta Vera Paz, Guatemala. *Ibid.* 8, no. 3-4, 1907; Note on *Heilipus elegans* Guer., collected in Jamaica. *Ibid.* 9, no. 1-4, 1908; Similarity of insects of arid California and of Chile. *Ibid.*; Note on accumulation of puparia of *Ephydra hians* Say on shore of Mono Lake, California. *Ibid.* 11, no. 2, 1909; Account of trip to the Isthmus of Panama. *Ibid.* 13, no. 4, 1911; Note on the genus *Cocconotus*, a serious pest to the coffee bean from Salvador. *Ibid.* 14, no. 4, 1913; Aquatic beetles, especially *Hydrosapha*, in hot springs in Arizona. *Ibid.* 16, no. 4, 1914; List od Coleoptera collected on the Isle of Pines by Gustav A. Link, Sr., 1912-1913. *Annals Carnegie Museum* 11, 1917 [with W. J. Holland]; A new scolytid beetle from tropical Florida (*Dandrosinus bourreiae* n.sp.). *Proc. Ent. Soc. Wash.* 22, no. 8, 1920; Descriptions of new species of Coleoptera. *Zoologica* 3, no. 6, 1921; The specific names of two otiorhynchid weevils of Florida – *Pachnaeus opalus* (Olivier 1807) and *P. litus* (Germar, 1825). *Proc. Ent. Soc. Wash.* 24, no. 1, 1922; Conditions of the coleopterous collection of the National Museum in 1906. *Ibid.* 28, no. 4, 1926.

Źródła: Anonim, *Proc. Ent. Soc. Wash.* 38, 1936, No. 6, s. 133-134; Barber H. S., Busck A., Howard L. O., *ibid.* 30, 1928, No. 9, s. 154-164 (portret); Caudell A. N., *Entomological News* 40, 1929, s. 31-32; Colcord M., *Collecting expeditons participated in by Dr. E. A. Schwarz: Bibliography of E. A. Schwarz*, *Proc. Ent. Soc. Wash.* 30, 1928, No. 9, s. 165-183; Howard L. O., *Annals of the Entomological Society of America* 22, 1929, s. 142-143; Mallis A., *American Entomologists*, New Brunswick [New Jersey] 1973, s. 252-257; Pax-Tierwelt, s. 13.

SCHWARZ KARL

(1847-1898)

Kolekcjoner chrząszczy

Urodził się 4 lutego 1847 roku w Legnicy (Liegnitz), w rodzinie Amandusa Schwarza i jego żony Luizy, z domu Harnwolf. Uczył się najpierw w tamtejszej Akademii Rycerskiej, potem zaś, obrawszy zawód kupca, sposobił się do niego w Magdeburgu. Podczas służby wojskowej odbywanej w legnickim Królewskim Regimentie Grenadierów wziął w roku 1870 udział w wojnie z Francją. Po wojnie został prokurentem w ojcowskiej firmie i po jego śmierci przejął stanowisko przedstawiciela loterii królewskiej, którym był aż do swej śmierci.

Pierwsze kroki w dziedzinie entomologii stawiał wraz z bratem →Eugenem Amandusem u boku nauczyciela →Juliusa Gerhardta. Gdy przestały mu wystarczać okolice Legnicy, a później również Śląsk, gdzie niewiele potrafił znaleźć nowych gatunków chrząszczy, a przejął już po bracie kolekcję liczącą 5000 ich gatunków, podczas wakacji zaczął wyruszać w Taty i na południe Europy, do Dalmacji,

Czarnogóry, Banatu i na Korfu. Utrzymywał kontakty z →Reitterem z Paskowa i Knauthem z Drezna. Zmarł 11 września 1898 roku w Legnicy.

Pozostawiona przez niego kolekcja liczyła w całości 8650 gatunków chrząszczy i zawierała wiele cennych okazów z południa Europy. Trafiła ona do zbiorów Towarzystwa Przyrodniczego w Zgorzelcu (Görlitz). Reitter upamiętnił jego nazwisko w nazwach gatunkowych chrząszczy *Drilus schwarzi*, *Foucartia schwarzi* i *Laena schwarzi*.

Źródła: Dittrich R., *Zeitschr. f. Entom. N. F.* 23, 1898, s. 41-42; portret ze zbiorów Deutsches Entomologisches Institut w Eberswalde, sygn. Pslg. 3793.

SCHWEINITZ LUDWIG (LEWIS)

DAVID VON

(1780-1834)

Wybitny amerykański florysta i mykolog

Pochodził z rodziny o śląskich korzeniach. Urodził się 13 lutego 1780 roku w Bethlehem w Pensylwanii. W tamtejszej, zarządzanej przez jego ojca gminie Braci Morawskich spędził pierwsze lata swego życia, potem zaś uczył się w szkole w Nazareth, gdzie jego nauczycielem był Samuel Kramsch, jeden z pierwszych badaczy flory Pensylwanii (wśród pozostawionych przez Schweinitza dokumentów znajdował się rękopis jego nie opublikowanej pracy „Flora Nazarethana”).

W roku 1798 Schweinitz wraz z całą rodziną wyruszył do Europy i rozpoczął studia w Seminarium Teologicznym Braci Morawskich w Niskiej (Niesky) na Górnych Łużycach. Tam znalazł kolejnego znakomitego nauczyciela botaniki w osobie profesora →Albertiniego, z którym często wyruszał na wycieczki botaniczne po Łużycach i Śląsku. Ich wspólnym dziełem był „*Conspectus fungorum*” – jedno z najobszerniejszych w owym czasie dzieł mykologicznych, w którym łącznie znalazło się 1130 gatunków grzy-

bów z Górnych Łużyc, wśród nich zaś 127 nowych gatunków.

Po ukończeniu seminarium Schweinitz pracował najpierw w zakładzie wychowawczym dla chłopców w Niskiej, potem zaś był opiekunem wspólnot braci stanu wolnego w Godzowie (Gnadenberg) koło Bolesławca i w Piławie Górnej (Gnadenfrei) koło Dzierżoniowa (Reichenbach).

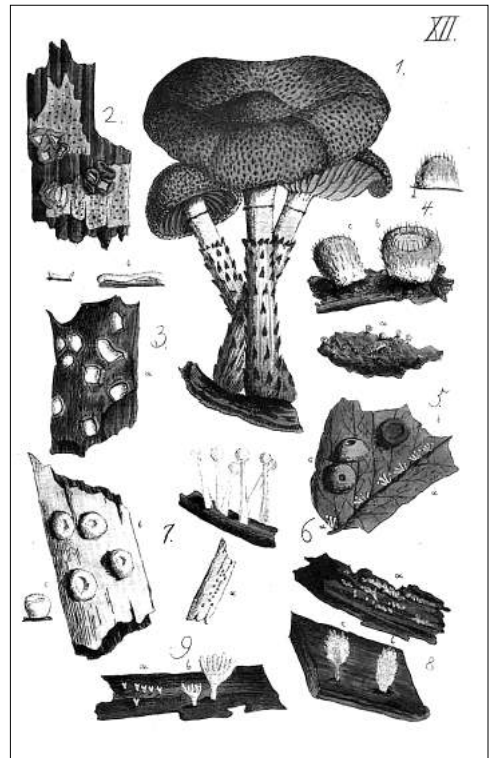
W roku 1812 Schweinitz ożenił się z Luizą Amelią Le Doux i wrócił do Stanów Zjednoczonych, gdzie pracował najpierw jako administrator w Salem w Północnej Karolinie. Tu rozpoczął badania botaniczne, które przyniosły w sumie blisko 1200 nowych gatunków amerykańskich grzybów i około 200 nowych gatunków roślin naczyniowych, szczególnie zaś turzyc, które badał wspólnie z Johnem Torreyem. Gdy w roku 1816 ponownie przybył do Europy, gdzie odwiedził Anglię, Francję, Holandię, Danię i Niemcy, nawiązując osobiste kontakty z wieloma przedstawicielami świata nauki, był otoczonym powszechnym szacunkiem uczonym, któremu Uniwersytet w Kilonii nadał godność doktora honoris causa.

W roku 1821 Schweinitz zrezygnował z oferowanej mu przez Uniwersytet Północnej Karoliny katedry i przeniósł się do Bethlehem w Pensylwanii, gdzie pracował jako inspektor pensji dla dziewcząt. Największe dzieło jego życia – „Synopsis Fungorum in America Boreali media degentium” – w którym przytoczył 3098 gatunków północnoamerykańskich grzybów, w tej liczbie zaś 1203 gatunki odkryte przez siebie, ukazało się w roku jego śmierci. Zmarł 8 lutego 1834 roku w Bethlehem. Jego liczący 23 tysiące okazów zielnik, który w chwili jego śmierci był największym prywatnym zielnikiem w Stanach Zjednoczonych, otrzymała Akademia Nauk Przyrodniczych w Filadelfii. Nazwisko Schweinitza poza rodzajami *Schweinitzia* S. Elliott ex T. Nuttall (Pyrolaceae), *Schweinitzia* Greville (Fungi, Hymenogastreales),

Schweinitzia Masee (Fungi, Helotiales), *Schweinitziella* Spegazzini (Fungi, Dothidiaceae) upamiętniają liczne nazwy gatunkowe roślin naczyniowych (m.in. *Agrostis schweinitzii* Trinius, *Apalanthe schweinitzii* Planchon, *Carex schweinitzii* Dewey, *Crataegus schweinitziana* Sargent, *Elodea schweinitzii* Caspary, *Helianthus schweinitzii* Torrey et Gray, *Mariscus schweinitzii* (Torr.) T. Koyama = *Cyperus schweinitzii* Torrey, *Packera schweinitziana* (Nutt.) W.A. Weber et A. Löve = *Senecio schweinitzianus* Nuttall, *Stachys schweinitzii* Rydberg = *Stachys velutina* Schweinitz, *Vernonia schweinitzii* Steudel), mszaków (m.in. *Symphyogyna schweinitzii* Montagne et Nees) i grzybów (m.in. *Fusarium schweinitzii* Ellis et Harkness, *Hypocrea schweinitzii* (Fries) Saccardo, *Oligonema schweinitzii* (Berkeley) G. W. Martin, *Phaeolus schweinitzii* (Fries) Patouillard).

Dwaj jego synowie Emil Adolphus i Edmund Alexander osiągnęli godność biskupa w kościele Braci Morawskich. Drugi z nich zajmował się dziejami tej wspólnoty wyznaniowej w Ameryce i był biografem →Davida Zeisbergera.

Ważniejsze publikacje: *Conspectus fungorum in Lusatia superioris agro Niskiensi crescentium e methodo Persoonia. Cum tabulis XII aeneis pictis, species novas XCIII sisten-*

Tablica XII z *Conspectus fungorum* Albertiniego i Schweinitza

tibus. Lipsiae 1805 [cum Johann Baptist de Albertini] [Taf. XII na il. 2]; Specimen florae Americae Septentrionalis cryptogamicae sistens: Muscos hepaticos huc usque in Am. Sept. observatos. Raleigh [North Carolina] 1821; Attempt of a monography of the Linnean genus *Viola*, comprising all the species hitherto observed in North-America. *American Journal of Science* 5, 1822; Synopsis fungorum Carolinae superioris secundum observationes Ludovici Davidis de Schweinitz. *Schriften Naturf. Gesell. Leipzig* 1, 1822; On two remarkable hepatic mosses found in North Carolina. *Journ. Acad. Nat. Sc. Philadelphia* 2, 1823; An analytical table to facilitate the determination of the hitherto observed North American species of the genus *Carex*. *Ann. Lyc. Nat. Hist. New York* 1, 1824; A Catalogue of plants collected in the North-western territory, by Mr. Thomas Say, in the year 1823. Philadelphia 1824; A monograph of the North American species of *Carex*. *Ann. Lyc. Nat. Hist. New York* 1, 1825 [with J. Torrey]; Description of a number of new American species of Sphaeriae. *Journ. Acad. Nat. Sc. Philadelphia* 5, 1825; *Helminthosporium brassicicola*. *Trans. Amer. Philosoph. Soc. N. S.* 4, 1832; Remarks on the plants of Europe which have become naturalized in a more or less degree, in the United States. *Ann. Lyc. Nat. Hist. New York* 3, 1832; Synopsis Fungorum in America Boreali media degentium. Secundum observationes Ludovici Davidis de Schweinitz. *Trans. Amer. Philosoph. Soc.* 6, 1834; The journey of Lewis David von Schweinitz to Goshen, Bartholomew county, in 1831, translated by Adolf Gerber. Indianapolis 1927;

Wybrane źródła: Anonim, A sketch of the life and scientific work of Lewis David von Schweinitz, *Journal of the Elisha Mitchell Scientific Society* 3, 1886, s. 9-26; Benedict D. M., Lewis David von Schweinitz, the mycologist, *Bartonia* 16, 1934, s. 12-14; Kellerman W. A., Sketch of de Schweinitz, *Journal of Mycology* 2, 1886, s. 31-34; Morgan A. P., Some North American botanists IX: Lewis David de Schweinitz, *Botanical Gazette* 9, 1884, s. 17-19; Pax-Pflanzenwelt, s. 17; Pennell F. W., The botanist Schweinitz and his herbarium, *Bartonia* 16, 1934, s. 1-8; Rogers D. P., L. D. de Schweinitz and early American mycology, *Mycologia* 69, 1977, s. 223-245; Shear C. L., Lewis David von Schweinitz: A biographical sketch, *Plant World* 5, 1902, s. 45-47; Youmans W. J., Sketch of L. D. von Schweinitz, *Popular Science Monthly* 44, 1894, s. 833-840; portret z: Johnson W. R., A memoir of the late Lewis David von Schweinitz, P. D., with a sketch of his scientific labours, Philadelphia 1835.

SCHWENCKFELD CASPAR

(1563-1609)

„Śląski Pliniusz”

Urodził się 14 sierpnia 1563 roku w Gryfowie Śląskim (Greiffenberg), w rodzinie burmistrza. Okoliczny pejzaż, w którym dominowały zalesione wznieśnienia Pogórza Izerskiego, już wcześniej zwrócił jego zainteresowania w stronę przyrody, w związku z czym za radą swego nauczyciela postanowił poświęcić się studiom medycznym. Najpierw jednak rozpoczął w wieku 16 lat studia humanistyczne w Lipsku, który

opuścił w roku 1582 jako bakałarz. Brak środków na dalszą naukę skłonił go do podjęcia pracy w charakterze asystenta doktora Johanna Jakoba Weckera z Colmar, u którego boku przyswoił sobie niezbędne lekarzowi umiejętności praktyczne.

W roku 1585 z zamiarem kontynuowania studiów wyruszył do Francji, zachorował jednak na malarię w Genewie, skąd trafił do Bazylei, gdzie zrozpaczonego wskutek choroby i nędzy studenta przyciągnął ówczesny dziekan Fakultetu Medycznego, niewiele starszy od Schwenckfelda Caspar Bauhin (1560-1624). Bauhin zasłynął jako wybitny botanik, który uporządkował nad wyraz pogmatwane nazewnictwo w tej dziedzinie i próbował wprowadzić ujednoliconą nomenklaturę binominalną. Zarówno w swoich czasach, jak i później był najwybitniejszym znawcą roślin, którego autorytet przyćmił dopiero Karol Linneusz. Zaopeczkował się on Schwenckfeldem, wyleczył go, umożliwił mu dalsze studia i zapoznał ze stosowanymi przez siebie metodami badawczymi. Schwenckfeld zadedykował swojemu dobroczyńcy swoją pierwszą pracę – wydany w roku 1587 w Bazylei „Thesaurus pharmaceuticus”, a ponadto, opuszczając w tym samym roku Szwajcarię z dyplomem doktora medycyny i filozofii, obiecał mu, że będzie prowadził badania botaniczne i przysłał do Bazylei zebrane rośliny.

Po powrocie do Gryfowa ożenił się z Elżbietą Stäudner, otworzył praktykę lekarską, zaś w wolnych chwilach badał florę, faunę oraz nieożywioną przyrodę najbliższych okolic. Śląsk w owych czasach pod względem przyrodniczym stanowił „Terra incognita” i stwarzał ogromne możliwości badaczowi, który chciał podjąć się opisu jego przyrody, jednak poza czysto naukową ciekawością Schwenckfeldem kierowało również poczucie odpowiedzialności za zdrowie i życie pacjentów. Za najważniejsze swe zadanie uważał wyszukiwanie i rozpoznawanie sub-

stancji leczniczych, które ku pożytkowi ludzi Bóg umieścił w otaczającej ich przyrodzie. Jego głęboka religijność sprawiała, że był człowiekiem niezwykle skromnym, prostodusznym i obowiązkowym, który pacjentów swoich leczył bez oglądania się na sławę i zarobek.

Gdy w roku 1591 zaproponowano mu stanowisko lekarza w Jeleniej Górze (Hirschberg), z którym wiązała się praktyka wodolecznicza w Cieplicach (Warmbrunn), przyjął propozycję z radością, gdyż posada ta umożliwiała mu prowadzenie badań w pobliskich Karkonoszach. Góry te stały się odtąd głównym obszarem jego badań terenowych, „wiele razy w nich przebywał, wzdłuż i wszerz całe pasmo przewędrował i spędził tu niejedną noc”. W roku 1600 namówiony przez przyjaciół wydał w Lipsku pierwsze, zawierające rezultaty wieloletnich badań, obserwacji i gromadzenia spostrzeżeń nadsyłanych mu przez lekarzy z innych zakątków Śląska dzieło – „Stirpium et fossilium Silesiae Catalogus”. We wstępie do niego podał krótki zarys geografii regionalnej Śląska, w jego księdze pierwszej i drugiej zamieścił wykaz śląskich roślin dziko rosnących i uprawianych na polach i w ogrodach, z podaniem krótkiego opisu i zastosowania, w księdze trzeciej natomiast opisał zasoby mineralne Śląska, w tym również sudeckie

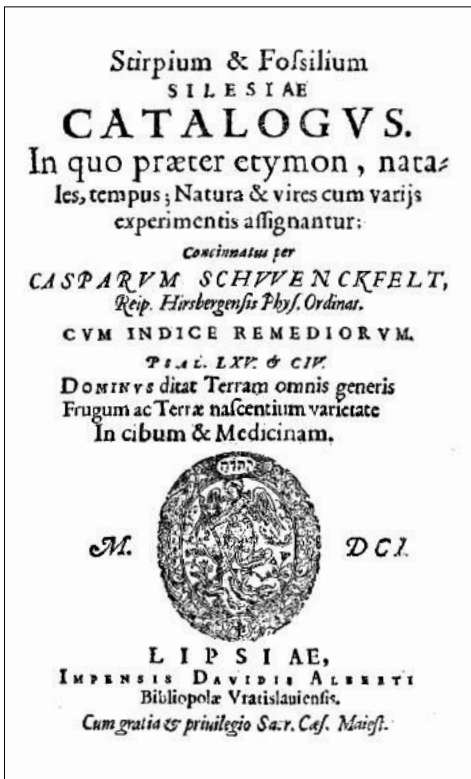
skójkii perłorodne i znajduwane w nich perły oraz takie skamieniałości, jak belemnity i „skamieniałe drzewa” oraz znaleziska prehistoryczne. Łącznie wymienił w nim w porządku alfabetycznym 766 gatunków roślin rosnących dziko, 592 gatunki roślin uprawnych i 185 „ciał kopalnych”.

Trzy lata później wydał w Legnicy „Theriotropeum Silesiae”, alfabetycznie uporządkowany spis śląskiej fauny, którą podzielił na kategorie ssaków, ptaków, gadów, ryb i owadów. Choć z tej ostatniej grupy opisał tylko 80 gatunków, dodał przy tym, że nie było jego zamiarem wyliczać wszystkie gatunki, „których liczba ledwo da się wyrazić słowami”. W dziele tym Schwenckfeld odnotował tak rzadkie na Śląsku zjawiska, jak przelot pelikanów koło Wrocławia (Breslau) w roku 1585, czy schwywanie nagórника koło Kowar (Schmiedeberg) w Karkonoszach, pisał o występującym wśród śląskich ptaków albinizmie i jako pierwszy zoolog opisał pod nazwą „Ascarides militares” plenia tworzonego przez larwy ziemiórki pleniówki (*Lycoria militaris* Nowicki). Chcąc się pochwalić osobliwościami swej kolekcji przyrodniczej, wspominał też tu m.in. o krokodylu i koniku morskim, jednak ani te wzmianki, ani liczne bez mała baśniowe informacje, w które, jak jego współcześni, niezachwianie wierzył, nie umniejszają naukowej wartości jego pracy.

Obydwa dzieła Schwenckfelda dały początek badaniom przyrodniczym Śląska i przez prawie dwieście lat były jedynym w zasadzie źródłem wiedzy o florze i faunie tego regionu. Dzięki badaniom terenowym stworzył on na wskroś oryginalne prace, dzięki którym Śląsk był w owym czasie najlepiej zbadanym pod względem przyrodniczym obszarem Europy, zaś sam Schwenckfeld zyskał sobie miano „Śląskiego Pliniusza”. Po śmierci pierwszej żony przeniósł się w październiku 1605 roku do Zgorzelca (Görlitz), gdzie ponownie ożenił się i spędził resztę życia. Ostatnią jego pracą był wydany w roku 1607 informator o Cieplicach, występujących tam źródłach wód mineralnych i ich właściwościach leczniczych oraz przyrodzie okolic Cieplic. Zmarł w 46 roku życia, 9 czerwca 1609 roku.

Ważniejsze publikacje: Thesaurus pharmaceuticus. Bazylea 1587; Stirpium et Fossilium Silesiae Catalogus. In quo praeter etymon, natales, tempus; Natura et vires cum varijs experimentis assignantur... Cum indice remedium. Lipsiae 1600 [na ilustracji: strona tytułowa]; Theriotropeum Silesiae in quo Animalium, hoc est Quadrupedum, Reptilium, Avium, Piscium, Insectorum natura. Lignicii 1603; Hirschbergischen warmen Bades, in Schlesien unter dem Riesengebirge gelegen, kurze und einfältige Beschreibung. Görlitz 1607.

Źródła: Bauer O., Wand. Riesengeb. 16, 1896, s. 62-64; Cohn F., Caspar Schwenckfeld, w: Graetzer-Lebensbilder, s. 29-45; DSMBM, t. 7, Paris 1825, s. 180-181; Gebhardt-

Ornithologen, s. 332; Goepfert-Pflanzenkunde, s. 108-114; Goepfert-Bestrebung, s. 107-108; Gruhn H., Schlesische Lebensbilder IV, Breslau 1931, s. 139-145; Grumann-Handbuch, s. 137; Kowalska K., SBP, s. 296-297; Pilařova E., Krkonoše 1, 1987, s. 23 (portret); Pax-Kenntnis, s. 163-168; Pax-Pflanzenwelt, s. 3-4, 16, 21; Pax-Tierwelt, s. 1; Schube T., Zur Geschichte der schlesischen Floren-Erforschung bis zum Beginn des siebzehnten Jahrhunderts, Jber. SGVK 68, Ergänzungsheft, 1890, s. 3-48; Schube T., Caspar Schwenckfelds botanische Forschungen im Riesengebirge, Wand. Riesengeb. 48, 1928, s. 51-55; Syniawa M., Syniawa R., Śląski Plinius, PGŚ 19, 2000, s. 14-15; Zedler-Lexikon 36, 1743, kol. 386.

SCUPIN WILHELM AUGUST HANS

(1869-1937)

Znawca geologii Sudetów i krajów nadbałtyckich

Urodził się 29 kwietnia 1869 roku w Działoszycy (Ottendorf) w powiecie sycowskim (Kreis Gross Wartenberg), w rodzinie właściciela majątku ziemskiego Adolfa Scupina i jego żony Heleny, z domu Polack. Początkowo uczył się w prywatnej szkole we Wrocławiu (Breslau), później w tamtejszym Gimnazjum św. Marii Magdaleny, gdzie w roku 1888 uzyskał świadectwo dojrzałości. Na uniwersytetach we Wrocławiu, Heidelbergu i Berlinie studiował początkowo matematykę, fizykę i chemię, później jednak zainteresował się geologią oraz paleontologią i jako uczeń → prof. Otto Jaekla uzyskał w roku 1895 w Berlinie stopień doktora filozofii na podstawie pracy „Histologie der Ganoidschuppen”.

Po uzyskaniu promocji powrócił na Śląsk, gdzie w roku 1897 objął niepłatną asystenturę w Instytucie Geologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Tu rozpoczął badania paleontologiczne poświęcone spiriferom oraz dolnokarbońskim trylobitom z Dolnego Śląska. Na ich podstawie habilitował się w roku 1899 na Uniwersytecie w Halle, gdzie podjął pracę w charakterze docenta prywatnego. Tam już wkrótce

objął redakcję „Zeitschrift für Naturwissenschaften”, zaś w roku 1908 mianowany został profesorem nadzwyczajnym. Szereg prac w tym okresie poświęcił stratygrafii obszaru środkowych Niemiec, faunie wapieni rafowych wschodnich Alp i życiu amonitów. W tym też czasie ukazały się jego pierwsze prace poświęcone kredzie Dolnego Śląska, a w latach I wojny światowej – pierwsze prace poświęcone stratygrafii utworów permskich w niecce północnosudeckiej.

Powołany w roku 1916 do służby wojskowej pracował Scupin w latach 1916-18 jako geolog okręgowy w Karpatach i na Bukowinie. W roku 1918 przeniesiony został do Wydziału Geologicznego Sztabu Generalnego. Jeszcze w tym samym roku mianowany został profesorem geologii i mineralogii w Tartu (Dorpat) w Estonii, jednak wojna zbliżała się już do końca i po wycofaniu się wojsk niemieckich z obszaru krajów nadbałtyckich musiał zrezygnować z wykładów.

Jesienią 1919 roku już od władz estońskich otrzymał profesurę na Uniwersytecie w Tartu, gdzie zajmował się głównie geologią i stratyografią obszaru krajów nadbałtyckich oraz paleogeografią. Odmienny podział roku akademickiego na semestry umożliwiał mu wówczas prowadzenie w semestrze letnim wykładów w Halle, gdzie w roku 1920 mianowany został honorowym profesorem zwyczajnym. Ze względu na swoją proniemiecką – założył i wydawał ukazujące się w Tallinie (Reval) czasopismo „Aus Deutscher Geistesarbeit” – orientację w roku 1927 musiał zrezygnować z profesury w Dorpacie. Przeniósł się wówczas do Halle, gdzie w roku 1928 został profesorem zwyczajnym i członkiem Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników.

W ostatnim okresie swej pracy naukowej, do przejścia na emeryturę w roku 1935, zajmował się głównie zagadnieniami hydrogeologii, jednak w latach 30-tych powrócił też do badań utworów permskich niecki północnosudeckiej, wśród których wyróżnił biały spągowiec, cechsztyński wapień oolitowy, zlepieniec cechsztyński, czerwone ily septariowe, dołomit kaczawski, główny wapień górny, margle miedzionośne, warstwy z Marczowa (Märzdorf) i warstwy ze Świerzawy (Schönau).

Pod koniec życia stał się gorliwym zwolennikiem nazizmu i podróżował po Niemczech prowadząc odczyty z tzw. geologii wojennej w batalionach inżynierskich. 23 listopada 1937 roku podczas jednej z takich podróży zginął w wypadku samochodowym koło Seddin w Brandenburgii. Jego nazwisko upamiętnia nazwa *Astropecten scupini* nadana kredowemu małżowi przez H. Anderta.

Ważniejsze publikacje: Die Trylobiten des niederschlesischen Unterkarbons. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 52, 1900; Die Spiriferen Deutschlands. *Paläont. Abh. N. F.* 4, H. 3, 1900; Über *Nephrotus chorzowensis* H. v. Meyer. *Zeitschr. Deutsch.*

Geol. Ges. 55, 1903; Die Fauna des unterdevonischen Riffkalkes der Ostalpen: I. Lamellibranchiaten; II. Brachiopoden. *Ibid.* 57-58, 1905-06; Die stratigraphischen Beziehungen der obersten Kreideschichten in Sachsen, Böhmen und Schlesien. *Neues Jahrb. f. Min.*, 1907; Über sudetische prätertiäre, junge Krustenbewegungen und die Verteilung von Wasser und Land zur Kreidezeit in der Umgebung der Sudeten und des Erzgebirges. *Zeitschr. f. Naturwiss.* 82, 1910; Die Lebensweise der Ammoniten. *Ibid.* 84, 1912; Die Löwenberger Kreide und ihre Fauna. *Palaeontographica* 6, *Suppl.*, 1912-13; Geologischer Führer in der Umgegend von Halle a. d. Saale. Berlin 1913; Erdgeschichtliche Entwicklung des Zechsteins im Vorlande des Riesengebirges. *Sitz. Ber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1916; Vorkommen von Steinsalz in Estland. *Sitz. Ber. Naturf. Ges. Dorpat* 29, 1922; Die Grundlagen paläogeographischer Karten. *Acta et Comm. Univ. Dorp. A*, 6, 4, 1924; Geschichte des Kupferbergbaus im niederschlesischen Zechstein. *Jber. SGVK.* 98, 1925; Epirogenese und Orogenese im Ostbaltikum. *Acta et Comm. Univ. Dorp. A*, 11, 3, 1926; Ostbaltikum 1. Algonkium, Paläozoikum und Mesozoikum. In: *Kriegschauplätze 1914-1918, geol. dargest.* H. 9. Berlin 1928; Ostbaltikum 3; Bodenschätze im Ostbaltikum. *Ibid.* H. 10, 2, 1928; Entstehung der Kupferlagerstätten im schlesischen Zechstein. *Zeitschr. f. prakt. Geol.* 38, 1930; Die nordsudetische Dyas. *Fortschr. Geol. Paläont.* 27, 1931; Oberschlesische Buntsandsteinfrage und epirogene Kippungsbewegung der Rötträngresion in Ostdeutschland. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 84, 1932; Der Buntsandstein der Nordsudeten. *Ibid.* 85, 1933; Geologischer Führer durch die Nordsudeten. Berlin 1933; Zur Stratigraphie und Tektonik der nordsudetischen Kreide. *Abh. Naturf. Ges. Görlitz* 32, 1933; Werden, Wachsen und Schwinden von Sedimentationsbecken in der Erdgeschichte. *Forsch. und Fortschr.* 9, 1933; Neuere Gliederungsversuche in der Nordsudetischen Kreide. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 86, 1934; Die stratigraphischen Beziehungen der mittel- und nordsudetischen Kreide. *Ibid.* 87, 1935; Zur Nomenklatur des Grundwassers und verwandte Begriffe. *Zeitschr. f. prakt. Geol.* 43, 1935; Grundwassertrichter und Schuldfrage bei Wasserentziehungsprozessen. *Ibid.* 44, 1936; Zur paläogeographie des sudetischen Kreidemeeres. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 88, 1936; Kriegsgeologie. *Vierteljahreshfte für Pioniere*, 1937; Die Bedeutung der Geologie für die Wehrwissenschaft auf Grund der Erfahrungen des Weltkrieges. *Nova Acta Leop. N.F.* 4, 25, 1937.

Źródła: Kotański S., SS, s. 295; Kozłowski S., *ibid.*, s. 47, 75, 96, 147, 193, 286, 462; Wolff F., *Jahrb. Halle. Verb. Erforsch. Bodenschätze N. F.* 7, 1939, s. 7-10 (portret, bibliografia); Völkel-Mineralogen, s. 135.

SEBISCH FRIEDRICH

(1544-1613)

Florysta z przełomu XVI/XVII w.

Z przydomka „Nissenus” wynika, że przyszedł na świat w Nysie (Neisse). Jego ojcem był Ambrosius Sebisch. Uczęszczał do gimnazjum w Złotoryi (Goldberg), potem zaś studiował w Lipsku. W roku 1662 wpisany został do matrykuły Uniwersytetu

w Królewcu, zaś rok później – do matrykuły Uniwersytetu w Heidelbergu. W roku 1574 rozpoczął studia w Padwie, gdzie 26 października został wpisany do matrykuły jako „Fridericus Sebizius Nissenus Silesius”. 1 sierpnia 1575 roku został prokuratorem skupiającej studentów z obszaru Cesarstwa Niemieckiego organizacji „Natio Germanica Artistarum”. Na tym stanowisku zaproponował formułę, którą, w miejsce przysięgi na papieską bullę, mieli wygłaszać studenci-protestanci przy otrzymywaniu dyplomów doktorskich. Od 6 lipca 1576 roku pełnił w „Natio Germanica Artistarum” obowiązki konsyliarza.

13 października 1577 roku uzyskał stopień doktora medycyny i filozofii na podstawie egzaminu złożonego przed komisją, której przewodniczyli Wolfgang Ortnes i →Laurentius Scholz von Rosenau. Po ukończeniu studiów został lekarzem i poetą nadwornym w Brzegu (Brieg).

Po powrocie z Włoch Sebisch zajmował się poszukiwaniem interesujących roślin na Śląsku, o czym świadczy okaz modrzewnicy zwyczajnej (*Andromeda polifolia* L.), jaki przesłał →Charlesowi de l’Escluse. L’Escluse opisał tę roślinę – jako *Cistus silesiacus* – w swym dziele poświęconym florze Austrii, Rumunii i krain z nimi sąsiadujących.

O innych roślinach dostarczonych przez Sebischa pisał l’Escluse w „Rariorum Plantarum Historia”: „tę

Spirea salicifolia L. z Rariorum Plantarum Historia Clusiusa

w roku 1582, jesienią, przysłał mi ze Śląska mąż świątły, Fridericus Sebizius, medyk księcia brzeskiego, z podpisem „Ros marinus silvestris aosmosi” (*Ledum palustre* L.), i dalej: „*Spiraea* Theophr. forte”. Także z Brzegu na Śląsku przysłał mi ją wspaniale rozkrzewioną do Wiednia ten sam Sebizius” (*Spiraea salicifolia* L.).

Inne zebrane przez niego rośliny opisał Joachim Camerarius w wydanym w roku 1588 we Frankfurcie nad Menem dziele „Hortus medicus et philosophicus”. Był wśród nich nowy gatunek marchwicy z Jesioników, który w dziele tym otrzymał nazwę *Meum sileciacum* (= *M. mutellina* (L.) Gaertner).

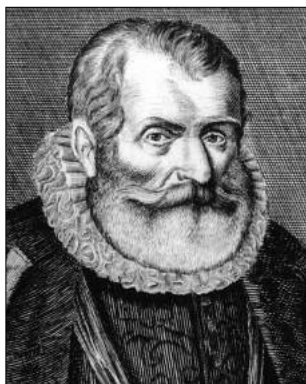
Friedrich Sebisch zmarł w roku 1613.

Źródła: Caroli Clusii Atrebatris Rariorum aliquot stirpium, per Pannoniam, Austriam, et vicinas quasdam Provincias observatarum historia, quatuor libris expressa, Antverpiae 1583, s. 72-73; Caroli Clusii Atrebatris Rariorum Plantarum Historia, Qua accesserint proxima pagina docebit. Antverpiae 1601, s. 84 [na ilustracji: *Spiraea* Theophr. forte ze s. 84]; Goeppert-Pflanzenkunde, s. 103-104; Kaczorowski W., Śląscy lekarze XV-XVII wieku: Źródła biograficzne do dziejów medycyny na Śląsku, Kw. Opolski 42, 1996, s. 60; Müller A., Schlesien auf der Hochschule in Leiden von 1597-1742, Arch. f. Schles. Kirch. Gesch. 17, 1959, s. 198; Pax-Pflanzenwelt, s. 2, 3; Puzio A., Słownik medycyny i farmacji Górnego Śląska 1, Katowice 1993, s. 239; Schube T., Zur Geschichte der schlesischen Floren-Erforschung bis zum Beginn des siebzehnten Jahrhunderts, Jber. SGVK 68, 1890, s. 2-3; Zonta-Studenten, s. 58, 72, 116, 393, 400, 401.

SEBISCH MELCHIOR

(1539-1625)

Profesor Akademii w Strassburgu

Melchior Sebisch, zwany też Sebitzem i Sebiziumem starszym, urodził się w roku 1539 w Niemodlinie (Falkenberg), w rodzinie Georga Sebischa i jego żony Katarzyny, z domu Oczeckiej. W roku 1561 ojciec wysłał go na Uniwersytet w Lipsku, gdzie

śluchał wykładów słynnego humanisty Joachima Camerariususa, jednakże jeszcze w tym samym roku wyjechał do Strassburga, a wyjazd ten rozpoczął niezwykle aktywny i burzliwy okres w jego życiu. W Strassburgu za radą Hottomanna zaczął studiować prawo, a gdy Hottomann przeniesiony został do Francji, Sebisch wyjechał w roku 1563 do Paryża i tam za radą Hubertusa Languetusa rozpoczął studia medyczne pod kierunkiem Ambrożego Paré.

W roku 1565 zaproszony został przez opracowującego dzieło „Historia plantarum” Johanna Bauhina, brata słynnego Caspara Bauhina, do Lyonu, gdzie wspólnie zbierali zioła i badali ich właściwości lecznicze. Po ukończeniu tej pracy Sebisch wyjechał do Montpellier i tam wziął udział w obronie tego hugenockiego miasta przed wojskami Ligi Katolickiej. Wstrząsaną wojnami religijnymi Francję opuścił w towarzystwie syna Camerariususa, Ludewiga, udając się do Strassburga, skąd wyjechał do Lotaryngii w towarzystwie barona de Hauteville. W roku 1569 wyjechał do Heidelbergu, stamtąd do Strassburga, a następnie, po krótkim pobycie na Śląsku, ze swym bratankiem, Matthausem Sebischem, lekarzem brzeskiego księcia Georga II, do Padwy, gdzie studiował pod kierunkiem wybitnego anatoma i chirurga Fabriciusa d’Aquapendente. Z Włoch kolejny raz udał się do Strassburga, a stamtąd do Wiednia, by w roku 1570 znaleźć się w świecie odwożącej córkę cesarza Maksymiliana, Elżbietę, do Paryża, gdzie miała wyjść za mąż za króla Francji, Karola IX. W tym samym roku był w Orange i Paryżu ochmistrem barona Christoph von Redera, a w następnym roku wyjechał do Montpellier, by odzyskać część pozostawionego tam księgozbioru i ukończyć studia. Ponieważ nadal było tam niespokojnie, udał się do Valence, gdzie w sierpniu 1571 roku uzyskał stopień doktora medycyny.

Po kilkuletnim pobycie w Strassburgu objął w roku 1574 stanowisko lekarza miejskiego w Hagenau, zaś dwa lata później, w lipcu 1576 roku, został lekarzem miejskim w Strassburgu i drugim profesorem medycyny na tamtejszej Akademii. Wydał m.in. wzbogacone obszernymi dodatkami i komentarzami trzecie wydanie „Kräuterbuch” Hieronymusa Bocka zwanego Tragusem, przełożył na niemiecki „Maison rustique” Estienne’a i Liebaulta oraz „Traité nouveau de l’hystérotomie ou enfantement caesarien” Francoisa Rousseta, a na łacinę greckie pisma Teofrasta. Przez szereg lat prowadził obszerną korespondencję naukową z braćmi Bauhinami. Po śmierci Sturmą został w roku 1589 kanonikiem kościoła św. Tomasza, a w uznaniu zasług wyróżniony został też godnością honorowego rektora Akademii w Strassburgu. Z uwagi na podeszły wiek przeszedł w roku 1612 w stan spoczynku, przekazując obowiązki swemu synowi, również Melchiorowi. Zmarł 12 czerwca 1625 roku. Prócz

jego syna, znanego lekarza, komentatora dzieł Galena i autora biografii strassburskich uczonych, który w roku 1630 został nobilitowany przez cesarza Ferdynanda II, medycynę wykładał w Strassburgu również jego wnuk, Johann Albert Sebisch, prawnuk, Melchior Sebisch i dwaj XVIII-wieczni profesorowie pochodzący także z jego rodu – Georg Heinrich Eisenmann i Hans Hermann.

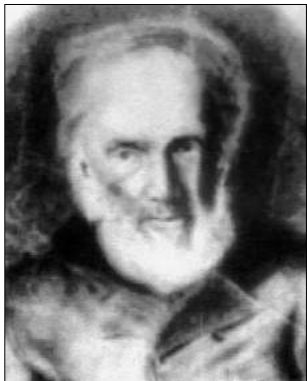
Ważniejsze publikacje: Hieronymus Bock: Kreütterbuch, Darin unterscheidt, Nammen, und Würckung der Kreütter, Stauden, Hecken und Beumen, sampt jhren Früchten, so inn Teutschen Landen wachsen, Jetzund auff's new mit allem fleiss übersehen, und mit vielen nützlichen Experimenten gebessert und gemehret. Auch wie man die Kreütter zu rechter Zeit samlen und Distillieren soll. Durch Melchiorem Sebizium Silesium, der Artzney Doctorn zu Strassburg, Strassburg 1577; Charles Estienne: Siben Bücher von dem Feldbau und vollkömerner bestellung eynes ordenlichen Mayerhofs oder Landguts, Etwan von Carolo Stephano und Johanne Liebhalto Frantzösisch beschrieben. Nun aber von Melchiore Sebizio Silesio inn Teutsch gebracht. Strassburg 1579; Charles Estienne: Fünffzehen Bücher vom Feldbau, unnd recht vollkommener wolbestellung eines bekömmlichen Landsitzes, Etwann von Carolo Stephano unnd Johanne Liebhalto frantzösisch beschrieben. Dann von Herrn Melchiore Sebizio ins Teutsch gebracht. Strassburg 1587.

Źródła: DSMBM 7, 1825, s. 188; Hérans J. (red.), Histoire de la médecine à Strasbourg, Strasbourg 1999, s. 77, 80, 107-109, 164; Pagel J., ADB 33, 1891, s. 508-509; Uechtritz M. v., Übers. Arb. SGVK, 1833, s. 72; Zedler-Lexikon 36, 1743, kól. 834-835; portret ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Strassburgu.

SEGETH CARL

(1811-1890)

Badacz fauny Chile

Urodził się 26 czerwca 1811 roku w Tarnowskich Górach (Tarnowitz). Studiował w Berlinie, gdzie w roku 1836 uzyskał stopień doktora medycyny na podsta-

wie rozprawy „De Cataracta puerorum”. Rok później w towarzystwie Bernharda, młodszego brata wybitnego przyrodnika Rudolfa Amandusa Philippiego, wyruszył na pokładzie statku „Prinzessin Louise” do Ameryki Południowej.

Przybywając do Chile, miał przy sobie list polecający Alexandra von Humboldta z dnia 4 listopada 1836 roku, w którym wybitny przyrodnik pisał: „Spodziewam się, że doktor Segeth, dzięki swej biegłości, jaką przejawia we wszystkich operacjach chirurgicznych, szczególnie zaś w operacjach chorób oczu, a którą nabył, choć jest bardzo młody, w naszym dużym Szpitalu Miłosierdzia, może być użyteczny dla ludzi i przynieść ulgę tym, którzy cierpią i będą potrzebowali jego pomocy”.

Już w roku 1838 Segeth nostryfikował swój dyplom, uzyskał uprawnienia do wykonywania zawodu w Chile i otworzył praktykę lekarską w Santiago. W wolnych chwilach zajmował się ogrodnictwem, pszczelarstwem oraz zbieraniem okazów zoologicznych. Dużą ich część podarował przyrodnikom biorącym udział w rejsie austriackiej fregaty „Novara”, która w roku 1859 zatrzymała się w Valparaiso. Karl von Scherzer pisał w swej relacji z tego rejsu: „Musimy tu zwłaszcza podkreślić z wdzięcznością wspaniałą kolekcję zoologiczną, jaką wzbogacił nasze przyrodnicze plony pewien Niemiec, pan dr C. Seget z Santiago de Chile”.

Gdy w roku 1853 Rudolf Amandus Philippi, który trzy lata wcześniej opuścił Niemcy z powodów politycznych, został dyrektorem Muzeum Narodowego w Santiago, Segeth nawiązał z nim współpracę i dostarczał mu okazy fauny z Chile i Argentyny. W roku 1873 Philippi wspominał o jego bezowocnych próbach przewiezienia przez Andy żywych okazów *Boa constrictor occidentalis*: „Pan doktor Segeth wielokrotnie próbował przywieźć wielkie węże występujące po drugiej stronie Kordylierów, w prowincjach Mendoza i San Juan, jednak większość z nich padła podczas transportu przez Kordyliery i tylko jeden dotarł żywy do Santiago, gdzie jednak przeżył tylko kilka tygodni i, bez żadnej znanej mi przyczyny, zdechł. Tym sposobem nasze muzeum posiada dwie skóry i jednego świeżo padłego węża, który został wypchany przez pana Lanbecka”.

Carl Segeth zmarł 16 grudnia 1890 roku w Santiago.

Źródła: Cubillos L., Epistolario de Alexander von Humboldt con personajes vinculados a Chile, Universidad de Talca, Revista Universum 17, 2002, s. 37-52; Philippi R. A., Über die Boa der westlichen Provinzen der Argentinischen Republik, Zeitschr. f. Ges. Naturwiss. N. F. 7, 1873, s. 127-130; Scherzer K. v., Reise der österreichischen Fregatte Novara um die Erde, Bd. 2, Wien 1866, s. 464.

SELIGER IGNAZ

(1752-1812)

Badacz flory Kotliny Kłodzkiej

Urodził się 13 grudnia 1752 roku w Różance (Rosenthal) koło Międzyzlesia (Mittelwalde). W roku 1765 rozpoczął naukę w gimnazjum połączonym z wrocławską Leopoldyną, zarabiając w pierwszych latach nauki śpiewem w Sandstifte i w kościele św. Wincentego. Gdy polepszyła się sytuacja finansowa jego ojca, mógł porzucić to zajęcie, jednak w czasie, gdy studiował już w Leopoldynie, przyjął posadę ochmistrza u hrabiego Wengersky'ego. Jego zapał i zdolności podobały się profesorom, spośród których często wspominał Krumbhorna, Meisnera, Heinzla i →Zeplichala.

Latem 1777 Seliger opuścił Wrocław i rozpoczął pracę jako kapelan w Międzyzlesiu. Najbardziej podobały mu się tu zajęcia w szkole, w której podbijał dziecięce serca opowiadaniem biblijnych historii, prowadził nadobowiązkowe zajęcia dla najpilniejszych, zaś z najzdolniejszymi wystawiał sztuki teatralne. Swoim zapałem zwrócił na siebie uwagę hrabiego Ottona von Althann, który w listopadzie 1784 polecił go na wakujące stanowisko proboszcza w Wilkanowie (Wölfelsdorf) koło Bystrzycy Kłodzkiej (Habelschwerdt).

Awans ten dodał Seligerowi sił do jeszcze pilniejszego wypełniania obowiązków duchownego, za co w roku 1802 wyróżniony został przez wizytującego jego parafię biskupa zaszczytnym tytułem Notarius Archiepiscopalis. W wolnym czasie chętnie zajmował się ekonomią, matematyką, astronomią, meteorologią i botaniką, wydając niemałe kwoty na niezbędne książki i instrumenty. Badania botaniczne w okolicach Międzyzlesia przyniosły mu członkostwo w Śląskim Towarzystwie Kultury Ojczystej, w którego wydawnictwach opublikował kilka doniesień (m.in. w roku 1807 „Für Schlesien neue Moosarten” w *Corresp. Bl. Ges. Bef. Naturk. Schles.*). Łącznie

podał dla Śląska 35 nowych gatunków mchów (m.in. *Bartramia halleriana*, *Coscinodon cribrosus*, *Cynodontium polycarpum*, *Dicranella palustris*, *Distichium capillaceum*, *Gymnostomum calcareum*) i ok. 20 gatunków wątrobowców (m.in. *Geocalyx graveolens*, *Jungermannia hyalina*, *Marsupella funckii*, *Ptilidium ciliare*, *Riccardia multifida*, *R. palmata*, *Scapania umbrosa*, *S. undulata*).

Podczas wycieczek botanicznych wykonywał też z pomocą barometru i busoli pomiary topograficzne, które objęły cały powiat międzyzleski i część powiatu bystrzyckiego. Wyniki swoich regularnie prowadzonych obserwacji meteorologicznych publikował przez szereg lat na łamach „Schlesische Provinzial-Blätter” (“Auszug aus den Wetterbeobachtungen zu Wölfelsdorf in der Grafschaft Glatz”, *Lit. Beil. Schles. Prov. Bl.* 37, 39-51 z lat 1803-1810).

Później liczne dolegliwości zdrowotne utrudniały mu podróżowanie, w związku z czym nie ukończył planowanych pomiarów całego Kotliny Kłodzkiej. Na dodatek zmarł jego pomocnik, na miejsce którego nie mógł znaleźć nikogo innego, wobec czego obowiązki jego stały się zbyt liczne, by mógł kontynuować badania i pomiary. Zajął się wtedy studiowaniem i tłumaczeniem prac łacińskich egzegetów, a nadmiar pracy i wysiłek wkładany we wspomniane studia stały się prawdopodobnie przyczyną jego śmierci. Zmarł w Wilkanowie w 60 roku życia, 30 kwietnia 1812 roku, po ataku apopleksji. Jego nazwisko upamiętnione zostało w briologii w nazwie rodzajowej *Seligeria* Bruch et W. P. Schimper oraz w nazwie gatunkowej *Herzogiella seligeri* (Bridel) Z. Iwatsuki (= *Leskea seligeri* Bridel).

Źródła: Anonim, *Schles. Prov. Bl.* 56, 1812, s. 53-56; Berdowski-Koła-Wilczyńska, s. 154; Berner-Landsleute, s. 116; Pax-Pflanzenwelt, s. 11, 16.; portret za: Grabowski W. Wimmer F., *Flora Silesiae*, Bd. 1, Breslau 1827.

SIEGERT GOTTLÖB

(1789-1868)

Śpiewak, nauczyciel, organizator życia muzycznego we Wrocławiu i znawca śląskiej flory

Urodził się 17 maja 1789 roku w Dzierżoniowie Dolnym (Ernsdorf), w rodzinie wolnego chłopca. Zaczątki wykształcenia ogólnego i muzycznego zdobył pod kierunkiem nauczyciela Scholza i kantora Riegera w szkole miejskiej w Dzierżoniowie (Reichenbach). W wieku 13 lat przybył do Wrocławia (Breslau), gdzie otrzymał posadę chórzysty w kościele św. Bernarda, z którą wiązało się bezpłatne mieszkanie i bezpłatna nauka w Gimnazjum św. Marii Magdaleny, a nieco później zatrudniony został również w teatrze. Pracujący tam wówczas wybitny kompozytor Karl Maria

Weber, zachwycony jego doskonałym głosem, chętnie udzielał mu lekcji muzyki.

Ukończywszy w roku 1808 naukę w gimnazjum, Siegert rozpoczął pracę jako nauczyciel w prywatnym instytucie Reichego i Hinkerta, kształcąc się dalej samodzielnie zarówno jako muzyk, jak i jako pedagog. Rok później w tym samym charakterze zatrudniony został w Institut zur Ehrenpforte. Jednocześnie pracował nadal jako chórzysta w kościele św. Bernarda, w którym pod kierunkiem ówczesnego kantora Kellnera wykonane zostały jego pierwsze utwory muzyczne, do napisania których zachęciły go pochwały Webera, Biereya i Ebella. W roku 1810 zrezygnował ze służby kościelnej, by całkowicie poświęcić się pracy w szkolnictwie, jednak już w roku 1812 wrócił do kościoła św. Bernarda jako następcą zmarłego kantora Kellnera. Ze stanowiskiem kantora w tym kościele związana była posada nauczyciela w Szkole Miejskiej św. Ducha, gdzie Siegert przez 15 lat pracował u boku m.in. Morgenbessera oraz Bürgla, ojca śląskiego szkolnictwa dla głuchoniemych.

Od roku 1812 Siegert działał aktywnie w założonej przez Biereya Singakademie, zaś w roku 1820 założył Singverein für Kirchenmusik, które przez bez mała 30 lat urządziło piękne, budujące spektakle, z których dochód przeznaczony był na cele charytatywne. W roku 1827 wycofał się z pracy w szkolnictwie i poświęcił się całkowicie muzyce. Pięć lat później objął kierownictwo Śląskiego Święta Śpiewu i Muzyki, które, zapoczątkowane przez Hientzscha, przyczyniło się do lawinowego rozwoju ruchu śpiewaczego na obszarze Śląska i powstania ogromnej ilości różnego rodzaju towarzystw i kół śpiewających. Za zasługi dla rozwoju życia muzycznego na Śląsku w roku 1847 otrzymał zaszczytny tytuł Królewskiego Dyrektora Muzycznego. W tym samym roku jednak, ku jego ogromnemu żalowi, rozpadło się założone przez niego Singverein für Kirchenmusik.

Zorganizowawszy w roku 1855 jubileuszowe, 25 Śląskie Święto Śpiewu i Muzyki, Siegert zrezygnował z kierowania tą imprezą. Przez wiele lat pełnił jeszcze obowiązki kantora w kościele św. Bernarda i uczył śpiewu, kształcąc liczne rzesze śpiewaków i śpiewaczek. W roku 1862 uroczystość obchodził 50-lecie swojej pracy na stanowisku kantora w kościele św. Bernarda, prowadząc z tej okazji wykonanie ostatniej części „Mesjasza” Haendla. Poza swoją działalnością muzyczną znany był również jako publicysta, którego artykuły ukazywały się w wielu czasopiśmiech, oraz jako prelegent Towarzystwa Nauczycielskiego.

Botaniką zaczął interesować się jako uczeń. Często odwiedzał wówczas byłego jezuitę Franza Heyde, jednego z twórców Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu

Wrocławskiego, który pomagał mu oznaczać zebrane podczas wycieczek okazy roślin. Po ukończeniu nauki w gimnazjum pasja ta, z uwagi na jego działalność w szkolnictwie i w dziedzinie muzyki, zesłała na dalszy plan i z biegiem lat została zapomniana. Przypomniał sobie o niej dopiero jako czterdziestolatek, któremu lekarz zalecił, jako remedium na dręczące go dolegliwości, wypoczynek na łonie natury.

Zaczął wówczas ponownie zbierać okazy roślin, w roku 1829 został członkiem Sekcji Botanicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej i często wyruszał na wycieczki z →Heinrichem Wimmerem oraz →Ernstem Krause. W roku 1840 znalazł koło Smolca (Schmolz) rzadkiego mieszańca ostroźnia, *Cirsium canum* x *acaule*, co zachęciło go do trwających niemal do końca jego życia studiów nad tym rodzajem. Choć zajmował się też, nakłoniony przez Wimmera, wierzbami, turzycami i jastrzębcami, kierując się dewizą *Non multa, sed multum*, starał się zgromadzić możliwie jak najpełniejszy zbiór gatunków i mieszańców ostroźnia. Jeszcze jako siedemdziesięcioletek często był widywany na podmokłych łąkach koło Kątów (Canth) i Pełcznicy (Polsnitz), gdzie godzinami szukał cierpliwie nowych okazów, którymi wzbogacał znajomość flory Śląska. Wśród jego znalezisk były m.in. *Carex aristata*, *C. riparia* x *vesicaria*, *C. schummeli*, wspomniany już *Cirsium canum* x *acaule* oraz *Cirsium canum* x *rivulare*.

W roku 1867 przeszedł w stan spoczynku i zamieszkał w rodzinnym Dzierżonowie Dolnym. Zmarł 23 czerwca 1868 roku we Wrocławiu. Jego nazwisko upamiętnione zostało w rodzajowej nazwie porostu *Siegertia Körber* oraz w gatunkowych nazwach *Cirsium siegertii* C. H. Schultz Bipon (= *C. canum* x *rivulare* Siegert), *Salix siegertii* Pokorny (= *S. aurita* x *lapponum* Wimmer) i *Carex siegertiana* R. Uechtritz (= *C. aristata* Siegert).

Publikacje przyrodnicze: Zwei seltene Arten der schlesischer Flora (*Cirsium acaule* und *Senecio erucifolius*). *Übers. Arb. SGVK*, 1846; Seltene Pflanzen, besonders der Umgebung von Schmolz bei Breslau. *Ibid.*, 1848; Über eine Reihe hybrider *Cirsium*-Formen. *Ibid.*, 1849; Standörter seltener Pflanzen Schlesiens. *Ibid.*, 1850; Beiträge zur schlesischen Flora vom Jahre 1850. *Jber. SGVK* 28, 1851; Über Carices der schlesischen Flora. *Ibid.* 29, 1852; Über schlesische Hieracien-Formen. *Ibid.* 32, 1855; Über zwei neue Carices, nebst neuen Standorten aus dem Gebiet. *Ibid.* 35, 1858; Botanische Mitteilungen [Bastarden von *Salix* und *Cirsium*]. *Ibid.* 37, 1860.

Źródła: Berner-Landsleute, s. 165; Cohn F., Nekrolog des Musik-Direktors Siegert, *Jber. SGVK* 46, 1869, s. 92-98; Oelsner Th., *ibid.*, s. 288-289; Pax-Pflanzenwelt, s. 12; Röder E., Geborene Schlesier: Lexikon, enthaltend kurze Biographien in Schlesien geborener Tonkünstler, Bunzlau 1890, s. 49; Zduniak M., *EW*, s. 754.

SOYAUX HERMANN

(1852-?)

Badacz flory Afryki i Ameryki Południowej

Urodził się 4 stycznia 1852 roku we Wrocławiu (Breslau). Uczył się początkowo zawodu ogrodnika, a w roku 1872 zaczął studiować botanikę na Uniwersytecie w Berlinie. Już po roku przerwał studia, by, obok Juliusa Falkensteina, Adolfa Bastiana, Eduarda Pechuël-Loesche, wziąć z polecenia Geорга Schweinfurtha udział w charakterze botanika w kierowanej przez Paula Güssfeldta trzyletniej Loango-Expedition. Jej celem było zbadanie obszarów leżących na pograniczu dzisiejszego Gabonu, Konga, Zairu i północnej Angoli. Berlin opuścił 24 listopada 1873 i po dwóch miesiącach, 24 stycznia 1874 roku znalazł się w Landana na wybrzeżu Loango, skąd wyruszył do niemieckiej stacji Chinchoxo.

Podczas kolejnych miesięcy wyruszał z tej stacji na krótsze i dłuższe wyprawy, podczas których dotarł m.in. do lesistego obszaru Mayombe, skąd przywiózł wiele okazów dla Muzeum Etnograficznego w Berlinie. Głównym jego zadaniem było jednak zbieranie okazów roślin, podczas gdy towarzyszący mu Falkenstein zbierał okazy fauny i sporządzał dokumentację fotograficzną.

Pod koniec 1874 roku Niemieckie Towarzystwo do Badań Afryki Równikowej poleciło mu przyłączyć się do Kassanga-Expedition, w której udział brali Paul Pogge, →Alexander von Homeyer i Anton Erwin Lux, a której celem było zbadanie Angoli. Soyaux opuścił Loango z początkiem 1875 roku i poprzez Landana, Banana, Ambriz dotarł 21 stycznia do Luandy. 15 lutego wyruszył wraz z pozostałymi członkami ekspedycji na pokładzie parowca w górę rzeki Cuanza. Po krótkim pobycie w Dondo i wycieczce do wodospadów Cambambe dotarł 7 marca do Pungo Andongo, skąd wyruszył w drogę powrotną do Luandy, by przywieźć potrzebne ekspedycji pieniądze. Podróż ta zajęła mu okres od kwietnia do czerwca. Gdy dotarł wreszcie z powrotem do Pungo Andongo, stan jego zdrowia, podobnie jak stan zdrowia Homeyera, był tak kiepski, że Pogge i Lux musieli we dwójkę kontynuować wyprawę. Po 10 miesiącach Soyaux powrócił na wybrzeże Loango, gdzie 3 października 1875 roku ciężko chory trafił do szpitala w Landana.

5 maja 1876 roku wyruszył w drogę powrotną do Berlina, wioząc ze sobą kolekcję 1038 okazów roślin należących do 196 gatunków oraz zbiór „analitycznych rysunków” niektórych roślin. Po powrocie do Niemiec Soyaux wydał przekład książki Josepha Coopera „Lost Continent: a Slavery and the Slave Trade in Africa” i rozpoczął pracę nad własną książką o przeżyciach i obserwacjach z Zachodniej Afryki, która wydana została w roku 1879. W książce tej

dał wyraz swojemu sprzeciwowi wobec uprzedzeń żywności przez Europejczyków względem rdzennych mieszkańców Afryki. Uważał, że za ich nieufność, chciwość i podstępność ponoszą winę Europejczycy, sami zaś Afrykanie z dala od europejskich osad znają, wbrew rozpowszechnionym opiniom, poczucie wstydu i honoru, zachowują umiar w jedzeniu i picu, są schludni i gościnni. Będąc zwolennikiem niemieckiej kolonizacji, uważał jednocześnie, że mieszkańców Afryki można ucywilizować wyłącznie poprzez dobry przykład i uczciwe, sprawiedliwe, pozbawione uprzedzeń traktowanie.

Pterocarpus soyauxii Taubert

W roku 1879 na zlecenie Domu Handlowego Wörmanna z Hamburga wyjechał do Gabonu, gdzie zajmował się plantacją kawy na farmie Sibange. Kolejny raz wrócił do Niemiec w roku 1885, by objąć w Berlinie kierownictwo Biura Informacyjnego Niemieckiego Towarzystwa Kolonialnego. Rok później na zlecenie Towarzystwa Osadniczego wyruszył do Brazylii, by zbadać obszary w dolnym biegu rzeki Camaqua, w okolicach kolonii Sao Feliciano. Po krótkim pobycie w Niemczech, związanym m.in. z publikacją książki „Deutsche Arbeit in Afrika”, wrócił w roku 1888 do Brazylii jako zwierzchnik kolonii Bon Retiro w stanie Rio Grande do Sul. Choć i tam zbierał okazy roślin, jego działalność, o czym wspominał Alfred Hettner, koncentrowała się przede wszystkim wokół zagadnień praktycznych. Potwierdza to fakt, że w roku 1904 Soyaux był jednym z założycieli Centro Economico do Rio Grande do Sul z siedzibą w Porto Alegre. Od początku pełnił w nim obowiązki sekretarza generalnego. W latach 1914-18 redagował ukazującą się w Porto Alegre „Koseritz Deutsche Zeitung”, później zaś wycofał się z życia zawodowego i publicznego. Był członkiem honorowym Sociedade Agricola Pastoril do Rio Grande do Sul oraz członkiem-korespondentem Verein für Erdkunde zu Leipzig, Deutsche Meteorologische Gesellschaft i Botanischer Verein der Provinz Brandenburg. Zmarł najprawdopodobniej w Brazylii po roku 1928, ale data jego śmierci nie jest znana.

Okazy zebranych przez niego roślin znajdują się w zbiorach zielnikowych w Genewie, Zurychu, Paryżu, Kew, Edynburgu, Getyndze, Monachium, Kilonii, Wiedniu, Wrocławiu, Petersburgu, Coimbrze w Portugalii, Cordobie w Argentynie, Kalkucie oraz w zbiorach Uniwersytetu Harvarda. Jego nazwisko upamiętnia w botanice nazwa rodzajowa *Soyauxia* Oliver (Passifloraceae) i kilkadziesiąt nazw gatunkowych, a wśród nich: *Aristolochia soyauxiana* Oliver, *Brillantaisia soyauxii* Lindau, *Cyperus soyauxii* Boeckeler, *Dracaena soyauxiana* Baker, *Erytropyxis soyauxii* Engler, *Friesodielsia soyauxii* (Sprague et Hutchinson) Steenis, *Hypolytrum soyauxii* Boeckeler, *Ixora soyauxii* Hiern, *Jasminum soyauxii* Gilg et G. Schellenberg, *Loranthus soyauxii* Engler, *Myrtus soyauxii* Kuntze, *Nichallea soyauxii* (Hiern) Bridson, *Oxymitra soyauxii* Sprague et Hutchinson, *Paxia soyauxii* Pierre ex G. Schellenberg, *Pterocarpus soyauxii* Taubert, *Rourea soyauxii* Gilg, *Salacia soyauxii* Loesener, *Tiliacora soyauxii* Engler, *Uragoga soyauxii* Kuntze i *Vangueriella soyauxii* (K. Schumann) Verdcourt.

Ważniejsze publikacje: Vegetations-Skizzen von der Loango-Küste. *Zeitschr. Ges. Erdk. Berlin* 10, 1875; Ein Gottesgericht in West-Afrika. *Grenzboten* 35, 1876; Eine Reise nach Angola. *Ibid.*; Flussbilder aus dem tropischen Afrika. *Das Ausland* 50, 1877; Die Loangoküste (Besprechung von Julius Falkenstein: „Die Loangoküste“). *Ibid.*; Die Oelpalme. *Die Natur* 26, 1877; Ambriz. *Aus allen Welttheilen* 8, 1877; Cooper J., Der verlorene Welttheil oder die Sklaverei und der Menschenhandel in der Gegenwart; mit der Autorisation des Verfassers aus dem Englischen übersetzt und erweitert von H. Soyaux. Berlin 1877; Angola: Ein Stück Culturgeschichte in Afrika. *Die Gegenwart* 11, 1877; Nur ein Neger. *Ibid.* 13, 1878; Aus dem Leben des Europäers im tropischen Westafrika. *Grenzboten* 37, 1878; Aus West-Afrika: 1873-1876, Erlebnisse und Beobachtungen. Leipzig 1879; Nachrichten vom Gabun. *Peterm. Mitt.* 25, 1879; Berichte über meine Reise in Süd-Brasilien, Berlin 1887; Deutsche Arbeit in Afrika. Leipzig 1888.

Źródła: Berner-Landsleute, s. 284; Embacher-Lexikon, s. 274; Heintze B., Ethnographische Aneignungen: Deutsche Forschungsreisende in Angola – 30 Kurzbiographien mit Selbstzeugnissen und Textbeispielen, Frankfurt am Main 1999, s. 362-375, 451-452; Hettner A., Das südlichste Brasilien (Rio Grande do Sul), *Zeitschr. Ges. Erdk. Berlin* 26, 1891, s. 85-144; Meyers Konversations-Lexikon, 4 Aufl., Bd. 15, Leipzig 1889, s. 53; Wer Ist's, VII Ausg., Leipzig 1914, s. 1614; Wer Ist's, IX Ausg., Berlin 1928, s. 1489; na ilustracji: *Pterocarpus soyauxii*, za: Tokyo daigaku sogo kenkyu shiryokan nyusu 14, 1988.

SPATZIER JOHANN NEPOMUK FLORIAN

(1806-1883)

Badacz okolic Karniowa

Urodził się 16 maja 1806 roku w Karniowie (Krnov, Jägerndorf), w rodzinie Johanna Spatziera i jego żony Klary. Po opanowaniu podstaw farmacji uczył się od roku 1819 zawodu aptekarza w działającej w jego rodzinnym mieście od XVI wieku aptece „Pod Białym Aniołem”. Lata 1825-1826 spędził w Wiedniu, gdzie studiował farmację, uzyskał stopień magistra i z wyróżnieniem zdał egzamin państwowy dla aptekarzy. Po powrocie do rodzinnego miasta pracował początkowo jako prowizor w aptece „Pod Czarnym Orłem”, zaś w styczniu 1835 roku kupił aptekę „Pod Białym Aniołem”, którą prowadził do końca swego życia. Cztery lata później ożenił się z Julią Krumpholz, córką podtmistrza, siostrą znanego malarza Ferdinanda Krumpholza.

Jako człowiek obeznany z wiedzą medyczną stał się znany dzięki zabiegom o poprawę warunków sanitarnych w Karniowie, a także dzięki walce z epidemiami cholery w latach 1831, 1832, 1836, 1848 i 1866. Miał duży udział w powstaniu pierwszego szpitala w Karniowie, a po jego otwarciu dostarczał z dużym rabatem lekarstwa dla jego potrzeb. Duże rabaty przy kupnie lekarstw w jego aptece mieli również członkowie Związku Weteranów i Fundacja na Rzecz Ubogich. W roku 1848 Spatzier został honorowym członkiem Zrzeszenia Aptekarzy Północnych Niemiec, a od roku 1870 był członkiem Austriackiego Towarzystwa Farmaceutycznego. Cieszył się zaufaniem mieszkańców Karniowa, którzy wielokrotnie wybierali go do władz miejskich i powierzali mu szereg różnych funkcji, wśród których było też stanowisko kierownika miejskiego browaru. Ponad 20 razy wyznaczany był ku zadowoleniu wszystkich zainteresowanych na kuratora, a przy tym jego podopieczni mieszkali na ogół w jego domu i byli traktowani na równi z szóstką jego własnych dzieci.

Mimo licznych obowiązków związanych z pracą w aptece oraz działalnością publiczną i społeczną,

etykieta zielnikowa Spatziera

Spatzier znajdował też czas na działalność badawczą i pisarską, w której zasłynął jako przyrodnik, archeolog i historyk. Z niezmiernym zapałem gromadził przez szereg lat zbiory botaniczne, zoologiczne, mineralogiczne, paleontologiczne, archeologiczne i wypisy ze starych dokumentów, przekazując sporą część muzeom, placówkom naukowym, szkołom i osobom prywatnym. W roku 1848 zaferował dublety swoich zbiorów C. K. Urzędowi Krajowemu do Spraw Gimnazjów Śląska i Moraw i już wkrótce otrzymał prośby z gimnazjów w Znojmie, Iglawie, Morawskiej Trzebowej i Strażnicach. Poza starannie opracowanymi kolekcjami podarowanymi gimnazjom w tych miejscowościach, Spatzier przekazał też cenny zbiór ptaków, płazów, gadów, owadów, roślin, przyrządów fizycznych, map i książek Niższej Szkole Realnej w Karniowie. W roku 1875 duży zbiór roślin i minerałów przekazał Wyższej Szkole Realnej w Opawie (Opava, Troppau), zaś w roku 1880 Wyższa Szkoła Realna w Karniowie otrzymała od niego sporą ilość książek o treści przyrodniczej i historycznej.

Na pierwszym miejscu wśród jego zainteresowań przyrodniczych stała botanika. Muzeum w Opawie regularnie otrzymywało od niego przesyłki z okazami roślin z Jesioników i Śląska Cieszyńskiego uzupełniającymi zielnik założony przez →Franza Mükscha. Za swego życia przekazał też temu muzeum dwa z osiemnastu fascykułów zawierających zgromadzone przez niego mchy. Choć nie opublikował żadnej większej pracy o śląskiej florze, zamieścił w fachowej prasie szereg związanych z tą dziedziną przyczynków i był współpracownikiem wielu wybitnych botaników, dostarczając cennych informacji do dzieł →Grabowskiego, Heina, →Heinricha, →Kolenatiego, →Mayera, →Mildego, Pokornego i →Rohrera.

Jako historyk i archeolog Spatzier zajmował się głównie dziejami okolic Karniowa. Zgromadził 26 tomów in folio wypisów ze starych dokumentów i ogromną kolekcję archeologiczną, z której wszystkie cenniejsze znaleziska przekazał muzeom w Opawie i Wrocławiu (Breslau). Wiele interesujących informacji historycznych dostarczył ponadto do dzieł d'Elverta, →Ensa, Kreuzigera, Biermanna, Slámy i Praska.

Już w roku 1829 za pracę „Einige Bemerkungen über den Futterbau” otrzymał nagrodę i złoty medal Śląsko-Morawskiego Towarzystwa dla Wspierania Rolnictwa, Przyrodoznawstwa i Krajoznawstwa, zaś dwa lata później został członkiem-korespondentem tego towarzystwa. Członkiem rzeczywistym jego sekcji przyrodniczej został w roku 1851, sekcji historycznej – w roku 1858. Obok tego był członkiem m.in. Towarzystwa Przyrodniczego w Zgorzelsu, Towarzystwa Lotos w Pradze, Towarzystwa Przyrodniczego

w Brnie i Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej we Wrocławiu.

Dzięki jego staraniom w roku 1867 stanął pomnik na grobie Kolenatiego w Małej Morawce. Zmarł 30 stycznia 1883 roku w Karniowie. Duża część jego zbiorów przyrodniczych zachowała się do dziś w Muzeum Śląskim w Opawie i Muzeum Morawskim w Brnie. Spuścizna historyczna Spatziera, która znalazła się po jego śmierci w posiadaniu Morawskiego Towarzystwa Statystycznego w Brnie, w okresie II wojny światowej została przeniesiona do archiwum w Opawie.

Ważniejsze publikacje: Einige Bemerkungen über den Futterbau. *Mitt. Mähr. Schles. Ges.* 20, 1831; Verzeichnis, nebst einigen naturhistorischen Bemerkungen über unsere vaterländischen Vögel. *Ibid.* 21-22, 1831-32; Mitteilungen über Wiesenkultur. *Ibid.* 27, 1834 [mit A. Mayer und R. Rohrer]; *Triticum bauhini* Sagasca. *Ibid.*; Beiträge zur Ermittlung der Kartoffel-Krankheit. *Ibid.* 53, 1847; Kleine Mitteilungen aus der schlesischen Wirbeltier-Fauna. *Lotos* 9, 1859; Über *Rumex arifolius*. *Verh. Naturf. Ver. Brünn* 6, 1868; Massenhaftes Auftreten von *Acherontia atropos* bei Jägerndorf. *Ibid.*; Beiträge für die alte Geschichte des Burgberges und der Stadt Jägerndorf. Jägerndorf 1880; Zur Flora und Fauna von Schlesien. *Verh. Naturf. Ver. Brünn.* 20, 1882; Notizen über Veränderungen und neue Funde in der Flora Österreichisch-Schlesiens. *Ibid.*; Naturhistorische Notizen. *Ibid.*

Źródła: Blucha V., Historie mesta Krnova. Krnov 1969, s. 32; Duda-Poznańky, s. 97; Fukala R., BSSSM 8, 1998, s. 104-106; Fukala R., Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 4, 1999, s. 45-48; Gans J., Notizen-Blatt 11, 1881, s. 81-84; Gebhardt-Ornithologen, s. 340; Kolečka Z., Klapalekiana 29, 1993, Suppl., s. 529-530; Nowack-Lexikon 6, 1843, s. 142; Schimmelpfennig A., Jber. SGVK 61, 1884, s. 411-412; Schulig H., Ein Heimatbuch für die Bezirke Jägerndorf und Olbersdorf. Troppau 1923, s. 685; Wurzbach-Lexikon 36. 1878, s. 70-71; na il. etykieta zielnikowa Spatziera, za: Duda-Poznańky, s. 97.

SPRIBILLE FRANZ JOSEPH

(1841-1921)

Wybitny znawca jeżyn

Urodził się w roku 1841 w Czarnocinie (Scharnosin) koło Leśnicy (Leschnitz) u stóp Góry św. Anny (Annaberg). Ukończywszy w roku 1861 gimnazjum w Gliwicach (Gleiwitz), studiował teologię i filozofię na Uniwersytecie Wrocławskim. Od roku 1868 pracował jako nauczyciel gimnazjalny najpierw w Trzemesznie i Śremie, potem zaś w Inowrocławiu. Jego uczniowie z inowrocławskiego gimnazjum, prof. Niklewski i radca Cybichowski, wspominali, że mówił, choć niezbyt poprawnie, po polsku i prowadził nadobowiązkowe lekcje języka polskiego.

W latach 80-tych i 90-tych XIX w. działał niezwykle aktywnie na terenie Wielkopolski jako florysta. Ograniczył się przy tym do kilku powiatów, opracowując florę okolic Śremu, Inowrocławia, Strzelna i Szubina. Później zajął studiowaniem rodziny Rosaceae, w której wyspecjalizował się w rodzaju *Rubus*. W pierwszych latach XX w. przeniósł obszar swych zainteresowań z Wielkopolski na Śląsk, gdzie nowych okazów szukał m.in. w okolicach Wrocławia (Breslau), Strzelina (Strehlen), na Śląży (Zobtenberg) i na Górnym Śląsku.

Wyróżnił szereg nowych gatunków jeżyn, m.in.: *R. altipratensis*, *R. aschersonii* (= *R. hevellicus* (E. H. L. Krause) E. H. L. Krause), *R. baenitzii*, *R. capricollensis*, *R. chaerophylloides*, *R. crucimontanus*, *R. czarnunensis*, *R. dollnensis*, *R. fabrimontanus*, *R. figertii*, *R. glivicensis*, *R. holzfussii*, *R. intermedius* (= *R. hirtus* Waldstein et Kitaibel), *R. kanderinensis*, *R. kolmarenensis*, *R. komoriensis*, *R. krotoszinensis* (= *R. capitulatus* Utsch), *R. lasquiensis*, *R. lencanus*, *R. lupimontanus*, *R. oboranus*, *R. olaviensis*, *R. ostroviensis*, *R. pfuhlianus*, *R. posnaniensis*, *R. prigodicensis*, *R. schubei*, *R. siemianicensis*, *R. strugensis*, *R. wimmerianus* i *R. zobothicus* (z Figertem). Poza jeżynami interesowały go też turzycy (*Carex posnaniensis* Sprib. = *Carex repens* Bellardi) i róże (*Rosa kujavica* Sprib. = *Rosa sherardii* Davies).

Przeszedłszy w roku 1907 w stan spoczynku, zamieszkał we Wrocławiu, gdzie zmarł 13 stycznia 1921 roku. Nazwisko Franza Josepha Spribille zostało upamiętnione w nazwie *Rubus spribillei* (Pfuhl ex Sprib.) Kulesza. Jego arkusze zielnikowe zachowały się do dziś w zbiorach zielnikowych w Toruniu oraz w Brukseli i Getyndze.

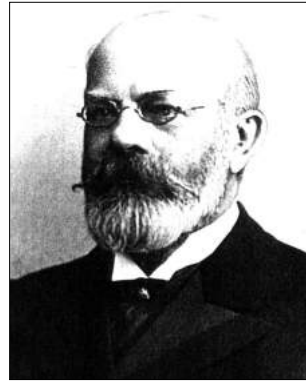
Ważniejsze publikacje: Flora von Schrimm nebst einem Beitrag zur Flora von Inowrazlaw. Programm des Königl. Gymnasiums zu Inowrazlaw. Inowrazlaw 1883; Verzeichnis der Standorte der seltenen Pflanzen des Kreises Schubin. W: Festschrift zum 50 jähr. Jubil. des Naturwissenschaftlichen Vereins der Provinz Posen. Posen 1887; Verzeichnis der im Kreise Inowrazlaw und Strelno bisher beobachteten Gefäßpflanzen. Programm des Königl. Gymnasiums zu Inowrazlaw. Inowrazlaw 1888; Die bisher in der Provinz Posen beobachteten Rubi. *Verh. Bot. Ver. Prov. Brandenb.* 39, 1897; Neue Standorte für Posener Rubi. *Ibid.* 40, 1898; Kleiner Beitrag zur Flora von Krotoschin. *Zeitschr. Bot. Abt. Naturw. Ver. Posen* 11, 1905; Neue Standorte schlesischer Rubi. *Jber. SGVK* 83, 1906; Einiges über die Brombeeren des Zobtengebirges. *Ibid.* 92, 1915; Einige Angaben über die Brombeeren des Rummelsberges bei Strehlen. *Ibid.* 93, 1916; Einiges über die Brombeeren des Breslauer Gebietes. *Ibid.* 95, 1918.

Źródła: Harms H., *Verh. Bot. Ver. Prov. Brandenb.* 64, 1922, s. 148-149; Pax-Pflanzenwelt, s. 16; Szafranówna H., *Przyczynki do historii badań flory poznańskiej*, Poznań 1933, s. 25, 32, 33.

STACHE KARL HEINRICH HECTOR GUIDO

(1833-1921)

Dyrektor Zakładu Geologicznego w Wiedniu

Urodził się 28 marca 1833 roku w Namysłowie (Namslau). Po śmierci ojca przeniósł się z matką do Wrocławia (Breslau), gdzie uczęszczał do Gimnazjum św. Macieja. Po uzyskaniu w roku 1850 świadectwa dojrzałości pracował przez rok jako nauczyciel domowy w ziemiańskiej rodzinie w Wielkopolsce, później zaś wrócił do Wrocławia, gdzie rozpoczął studia pod kierunkiem m.in. →prof. Goeperta i prof. Bunsena. Po roku przeniósł się na trzy semestry do Berlina, gdzie uczył się pod kierunkiem G. Rose, →H. E. Beyricha, A. Brauna, Poggendorfa i J. Müllera. Z Berlina wrócił do Wrocławia, gdzie w roku 1855 na podstawie napisanej pod kierunkiem Goeperta pracy „De casuarinis nunc viventibus et fossilibus nonnulla” uzyskał stopień doktora filozofii.

W roku 1857 wraz z →Ferdinandem Richthofenem zatrudniony został przez Cesarsko-Królewski Zakład Geologiczny Rzeszy w Wiedniu. Przydzielony został wówczas na miejsce →Štura radcy Lipoldowi, jako pomocnik przy kartowaniu Krainy. Już wówczas mógł przyjrzeć się paleozoikowi południowych Alp i kredzie Krasu, które odegrały istotną rolę w jego późniejszych badaniach.

W latach 1858-59 prowadził prace zdjęciowe w okolicach Triestu i w Istrii, w roku 1860 – w Siedmiogrodzie, w roku 1861 – w północnej Dalmacji, w roku 1862 – w Bakońskim Lesie i nad Bałatonem, w latach 1863-70 – w różnych rejonach Węgier i Galicji, w tym również w Tatrach. W roku 1867 uhonorowany został tytułem radcy górniczego. Podjęte w następnych latach prace badawcze w Alpach przyniosły odkrycie utworów sylurskich w łupkach koło Osternig i poszerzyły w istotny sposób znajomość karbonu i permu południowych Alp.

Kolejne lata związane były z badaniami paleozoiku wschodnich Alp, zaś w roku 1875 Stache wziął udział w wyprawie badawczej do Tunezji. Potem powrócił do tematyki alpejskiej, opracowując jednak również skamieniałości z Nowej Zelandii zebrane przez Hochstettera i skamieniałości z Timbaktu zebrane przez Lenza. W roku 1885, zostawszy wicedyrektorem Zakładu Geologicznego w Wiedniu, powrócił do geologii Krasu, która zajmowała go do roku 1892, kiedy to po rezygnacji Štura objął kierownictwo Zakładu Geologicznego.

Ponieważ bardzo poważnie traktował swoje nowe obowiązki, zrezygnował całkowicie z pracy naukowej. Udało mu się w istotny sposób poprawić jakość wydawanych przez zakład map, zwiększyć liczbę pracowników zakładu i zreorganizować jego bibliotekę, jednak próby unowocześnienia muzeum zakładu nie przyniosły oczekiwanych wyników. W roku 1896 w uznaniu dla jego zasług mianowano go radcą dworu, zaś w roku 1900 organizował uroczyste obchody 50-lecia wiedeńskiego Zakładu Geologicznego. Chociaż należał jeszcze do komitetu organizacyjnego IX Międzynarodowego Kongresu Geologicznego, nie wziął już w roku 1903 udziału w jego obradach, gdyż rok wcześniej przeszedł w stan spoczynku.

W roku 1903 otrzymał w Trieście, gdzie właśnie przebywał, ogromną liczbę telegramów z życzeniami z okazji 70-tych urodzin. Telegramy te świadczyły dobrze o tym, jakim szacunkiem cieszył się ten uczoney, którego w uznaniu zasług odznaczony został m.in. Orderem Żelaznej Korony III Kl., rosyjskim Orderem św. Stanisława III Kl., Krzyżem Komandorskim II Kl. saksońskiego Orderu Albrechta, tunezyjskim Orderem Nisci Iftkhar, a ponadto był adiunktem Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników oraz członkiem honorowym Societa Adriatica die Science Naturali z Triestu i Węgierskiego Towarzystwa Geologicznego. Dwa lata później również uroczyście obchodzono 50-lecie jego doktoratu.

Przeszedłszy na emeryturę, Stache postanowił wrócić do pracy naukowej, ponieważ jednak nie miał już sił do prac terenowych, zajął się skamieniałościami, na temat których opublikował jeszcze kilka cennych prac. Wyprowadził się z Wiednia, zimy spędzał w Görz, a okresy letnie w Villach. Wybuch I wojny światowej oznaczał dla niego koniec beztrudnego życia. Już w drugim roku wojny w obszarze działań wojennych znalazło się Görz, a wkrótce również Villach przestało być bezpiecznym miejscem i musiał wrócić do Wiednia. Cały czas myślał jeszcze o dużym, ilustrowanym fotografiami dziele na temat geologii Krasu, jednak już niedługo stan jego zdrowia pogorszył się do tego stopnia, że nie mógł opuszczać mieszkania, potem zaś wskutek niefortunnego upadku został przykuty do łóżka. Ponieważ nie był zoną-

ty, a jego rodzeństwo od dawna nie żyło, pozostał sam, zdany na pomoc swej gospodyni i przyjaciół, którzy częstymi odwiedzinami starali się ulżyć mu w jego smutnym położeniu. Zmarł 11 kwietnia 1921 roku w Wiedniu.

W petrografii do dziś używa się takich wprowadzonych przez niego terminów, jak dacyt, granaty, haplofir, ortleryt, paleofiry, protopilit, sondalit i suldenit. W paleontologii jego nazwisko upamiętniają m.in. nazwy rodzajowe *Stacheites* Kittl i *Stachella* Waagen oraz nazwy gatunkowe *Claraia stachei* Bittner, *Conus (Stephanoconus) stachei* Hoernes et Auinger, *Diplothemema stachei* Štur, *Isarcicella stachei* Dai, *Pecten stachei* Favre i *Thamnophyllum stachei* Penecke.

Ważniejsze publikacje: Neogene Tertiärbildungen in Unter-Krain. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 9, 1858; Eocengebiete in Inner-Krain und Istrien. *Ibid.* 10, 14, 17, 1859-67; Geologische Untersuchungen in Österreich-Schlesien. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1860; Geologische Verhältnisse Istriens, Siebenbürgens und des Bakonyer Waldes. *Iber. SGVK* 39, 1862; Jüngere Tertiärschichten des Bakonyer Waldes. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1862; Geologie des Inovec-Gebirges, Ungarn. *Ibid.*, 1864; Geologische Landschaftsbild des istrischen Küstenlandes. *Österr. Revue* 2, 5, 1864-67; Geologie der Umgebung von Waitzen. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 16, 1866; Geologie der Fundstätte des Halitherium-Skeletts bei Hainburg. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1867; Aufnahme im Gebiet der hohen Tatra. *Ibid.*; Kössener-Schichten der hohen Tatra. *Ibid.*, 1868; Krystallische Schiefergesteine im Zillerthale in Tyrol. *Ibid.*, 1870; Planorbis-Straten in den Cosina-Schichten Istriens. *Ibid.*, 1871; Steinkohlenformation der Centralalpen. *Ibid.*, 1872; Graptolithen-Schiefer am Osternig-Berge in Kärnten. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 23, 1873; Paläozoische Gebilde der Ostalpen. *Ibid.* 24, 1874; Dyas und Permformation in der Süd-Alpen. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1874; Geologisches aus Tunis. *Ibid.*, 1876; Bellerophonkalk Süd-Tirols. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 27, 28, 1877-78; Geologische und petrographische Beiträge zur Kenntniss der ältere Eruptiv- und Massengesteine der Mittel- und Ostalpen. *Ibid.* 27, 29, 1877-79 [mit John]; Silurgebiet der Karnischen Alpen. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1881; Afrikanische Kohlenkalkfauna aus der West-Sahara. *Denkschr. Akad. Wiss. Wien* 46, 1883; Terra rossa und Karstrelief. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1886; Die liburnische Stufe und deren Granzhorizonte. *Abh. Geol. Reichsanst. Wien* 13, 1889; Die Silurfaunen der Ostalpen. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1890; Photographische Aufnahmen geologischer Spezialobjekte und Landschaftstypen in Kärnten und in der Umgebung von Triest. *Ibid.*, 1892; *Sontiochelys*, ein neuer Typus von Lurchschildkröten (*Pleurodira*) aus der Fischeschieferzone der unteren Kartskreide des Monte Santo bei Görz. *Ibid.*, 1905; Zwei neubenannte Miliolidentypen der unteren Grenzstufe des küstenländischen Paläogens und die Keramosphären der oberen Karstkreide. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 62, 1912.

Źródła: Anonim, *Verh. Geol. Staatanst. Wien*, 1921, s. 59-61; Berner-Landsleute, s. 251-252; Kerner F., *Jahrb. Geol. Staatanst. Wien* 71, 1921, s. 85-100 (bibliografia); Paryski-

-Paryska, s. 1133; portret ze zbiorów Biblioteki Geologischen Bundesanstalt w Wiedniu, sygn. G7-R.

STANKO JAN

(?-1493)

Autor pierwszego spisu flory i fauny Polski

Jan Stanko, zwany też Johannesem Stanconisem, urodził się najprawdopodobniej w Lubinie; niektóre źródła podają jako miejsce jego urodzenia Wrocław), w rodzinie mieszczańskiej. Jako przypuszczalny rok urodzenia podawano wielokrotnie rok 1430, jednak wiadomo, że latem 1442 Stanko rozpoczął studia na Wydziale Sztuk Wyzwolonych Uniwersytetu w Lipsku, zatem musiał urodzić się wcześniej. W roku akademickim 1443/44 uzyskał w Lipsku stopień bakałarza, zimą 1447 roku stopień magistra, następnie zaś, w semestrze zimowym 1449 roku i w semestrze letnim następnego roku prowadził wykłady na Wydziale Sztuk Wyzwolonych.

Medycynę studiował prawdopodobnie na którymś z włoskich uniwersytetów. Po raz pierwszy wystąpił z tytułem doktora medycyny w suplice do papieża Piusa II z 16 czerwca 1459 roku o dyspensę na łączenie inkompatybilnych beneficjów. Był już wówczas kanonikiem łączącym, legnickim i od roku 1458 dziekanem kolegiaty Najświętszej Marii Panny w Głogowie oraz lekarzem króla Kazimierza Jagiellończyka.

W roku 1460 otrzymał kanonię w kapitule katedralnej wrocławskiej, zaś rok później – prowizję na kanonię w kapitule kolegiackiej w Wieluniu. Był lekarzem rodziny królewskiej, kapituły wrocławskiej i arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana ze Sprowy. Utrzymywał też kontakty z kapitułą katedralną krakowską i przyjaźnił się z Janem Długoszem. Wiadomo też, że był kantorem kolegiaty Najświętszej Marii Panny w Sandomierzu, ale brak danych, w jakich latach.

W roku 1466 Stanko udał się do Torunia, albo z królem, który przebywał tam we wrześniu i w październiku, albo z legatem papieskim Rudolfem z Rudesheim. Dnia 19 października wystąpił jako świadek na wstępnym dokumencie układu pokojowego kończącego wojnę trzynastoletnią.

Prawdopodobnie od roku 1469 Stanko był prepozytem kolegiaty Świętego Krzyża we Wrocławiu. W tymże roku otrzymał też tzw. kanonię lekarską w kapitule katedralnej krakowskiej, jedną z dwóch przysługujących duchownym pochodzenia plebejskiego. Od roku 1470 występował jako członek tejże kapituły i równocześnie jej lekarz. W semestrze letnim 1470 wpisał się własnoręcznie do metryki Uniwersytetu Krakowskiego, co było to konieczne dla wykonywania w Krakowie praktyki lekarskiej i podjęcia wykładów na Wydziale Medycznym, gdzie Stanko prowadził wykłady z antidotariów.

Niezależnie od obowiązków w Krakowie, Stanko utrzymywał regularne kontakty z Wrocławiem (poświadczona jest jego obecność na posiedzeniach kapituł generalnych w latach 1463-81). W latach 1477-81 rezydował we Wrocławiu pełniąc z nominacji biskupa wrocławskiego Rudolfa z Rudesheim funkcję sędziego kapituły. Wiadomo też, że w latach siedemdziesiątych i w roku 1490 praktykował jako lekarz kapituły we Wrocławiu.

W latach 1465-72 roku, wykorzystując nieznanne

Stronica z Antidotarium Jana Stanki

nam źródła, ukończył pracę nad dziełem zwanym „Antibolomenon” lub „Antidotarium”. Jest to zachowany do dziś w Bibliotece Kapituły Metropolitalnej w Krakowie (nr 225), liczący 521 stron słownik lekarski obejmujący to wszystko, co w jego czasach miało związek z praktyką lekarską i aptekarską, a zatem minerały, rośliny i zwierzęta wraz z otrzymywanymi z nich preparatami, nazwy chorób i części ciała, pokarmów i napojów oraz używanych w ówczesnej medycynie sprzętów i przyborów. Całość dzieła składa się z trzech części, z których pierwsza jest przepisaniem traktatem Benedykta Parthi, zaś dwie pozostałe są dziełem samego Stanki. Autor zgromadził w nich ok. 20 000 synonimów łacińskich, niemieckich, greckich, i arabskich, wśród których znalazło się też ok. 2000 synonimów polskich. Wśród wszystkich tych pojęć Jan Stanko wymienia

imponującą na owe czasy liczbę 90 gatunków roślin zagranicznych i 433 gatunki krajowe, z których zidentyfikować udało się 347. Przytacza ponadto 219 prawie wyłącznie krajowych gatunków zwierząt, w tym 88 gatunków ptaków. W jego słowniku znalazły się ponadto takie używane do dziś pojęcia mineralogiczne, jak kruszec, ruda, ropa, krzemień i opoka.

Józef Rostafiński, który wykazał związek „Antidotarium” z osobą Jana Stanki, opublikował jego dzieło (*Antibolomenum*, w: Rostafiński J., *Symbola ad historiam naturalem medii aevi*, Kraków 1900, t. 1, s. 133-150, t. 2, s. 1-59) i opracował część botaniczną tego dzieła, uznał go za najwybitniejszego przyrodnika europejskiego jego epoki i stwierdził, że w dziejach nauk przyrodniczych zajmuje on miejsce między Albertem Wielkim i Konradem Gesnerem.

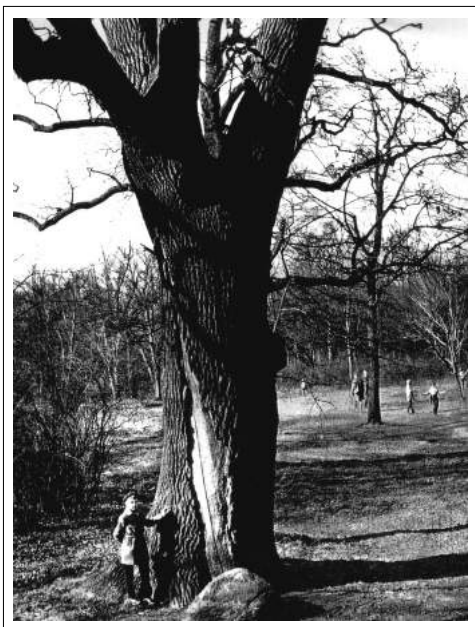
Przed śmiercią uzyskał Stanko od Stolicy Apostolskiej rezerwację swojej prebendy kanonickiej w Krakowie, którą na mocy testamentu przekazał doktorowi praw, kanonikowi i kantorowi wrocławskiemu Oswaldowi Straubingerowi. Ostatni raz w kapitule krakowskiej pojawił się w roku 1490, zaś w roku 1491 po raz ostatni wystąpił w dokumencie kapituły głogowskiej. Zmarł prawdopodobnie w Krakowie 21 czerwca 1493. Już 5 lipca tegoż roku przed sądem biskupim w Krakowie stanęli w sprawie spadku po nim Grzegorz z Wiślicy, jako przedstawiciel konsystorza, oraz egzekutorzy testamentu. Przed 29 kwietnia 1494 starania o zwolnione przez Stankę miejsce w kapitule rozpoczął Straubinger, ale go nie

otrzymał. Wyznaczony egzekutor testamentu, biskup Fryderyk Jagiellończyk, wbrew ostatniej woli Stanki, nadał kanonię w kapitule krakowskiej swojemu dworzaninowi, Janowi Konarskiemu.

Stanko był bibliofilem gromadzącym książki ze wszystkich dziedzin, od teologii, prawa i medycyny do dzieł humanistycznych. Swój księgozbiór zapisał bibliotece krakowskiej kapituły katedralnej, jednak wykonawca testamentu, biskup Fryderyk Jagiellończyk, oddał prawo dysponowania księgozbiorem kapitule wrocławskiej, w związku z czym tylko część jego biblioteki pozostała w Krakowie. Z 46 woluminów należących do Stanki, znanych ze spisu książek z końca XV lub początku XVI w., w Bibliotece Kapituły Metropolitalnej w Krakowie i Bibliotece Jagiellońskiej zachowało się obecnie tylko dziewięć: sześć o treści prawniczej, dwa – medycznej i jeden – teologicznej.

Postać Jana Stanki upamiętnia we Wrocławiu stary, liczący sobie ponad 300 lat dąb w Parku Szczytnickim, który do roku 1945 upamiętniał berlińskiego ogrodnika i dendrologa Gustava Adolfa Fintelmana.

Wybrane źródła: Barycz H., *Ślązacy na Uniwersytecie Jagiellońskim od XV—XVIII w.*, Katowice 1935, s. 14—15; Barycz H., *Śląsk w polskiej kulturze umysłowej*, Wrocław 1979, s. 37-38, 72, 116; Borsucka M., *Słownik przyrodniczy Jana Stanki z 1472 r.: poprawki do przedruku J. Rostafińskiego*, *Rozpr. Kom. Jęz. Wrocł. Tow. Nauk.*, t. 1, 1959, s. 202—12; Gąsiorowska P., *PSB 42, z. 2 (173)*, 2004, s. 222-226; Giedroyc F., *Zróżniczo-biograficzne do dziejów medycyny w dawnej Polsce*, Warszawa 1981, s. 757-758; Karnecka M., *Słownik Jana Stanki – najbogatszy zabytek przyrodniczy średniowiecza*, *Rozpr. Kom. Jęz. Wrocł. Tow. Nauk.*, t. 10, 1976, s. 119-54; Kościński S., *Słownik lekarzów polskich*, Warszawa 1888, s. 478; Kowalska K., *Zoologia, w: Zarys dziejów nauk przyrodniczych w Polsce*, Warszawa 1983, s. 334, 335; Kosiek Z., *Botanika*, *ibid.* s. 415; Maślankiewicz K., *Z dziejów nauk mineralogiczno-geologicznych w Polsce*, w: *Polscy badacze przyrody*, Warszawa 1959, s. 35; Ostaszewska D., *Średniowieczna terminologia botaniczna: budowa i znaczenie połączeń nominalnych w słowniku Jana Stanki*, *Studia historyczno-językowe*, red. O. Wolińska, Katowice 1998, s. 116-23; Ostaszewska, D., Sławkowa E., *Procesy nazwotwórcze a językowy obraz świata (na materiale średniowiecznej terminologii botanicznej w słowniku Jana Stanki)*, w: *Przeszłość w językowym obrazie świata*, Lublin 1999, s. 149-162; Szafer W. 1964. *Zarys historii botaniki w Krakowie*, Kraków 1964, s. 9-10; Wierzbicka E., *Jan Stanko*, w: *Botanika w Polsce w średniowieczu*, *Wiad. Bot.* 8, 1964, s. 84-91; Wierzbicka E., *SBP*, s. 502; Zemanek A., *Jan Stanko*, w: *Leksykon botaników polskich 18*, *Wiad. Bot.* 41, 1, 1997, s. 70-71; Żuławiński J., *Ludzie dawnego Wrocławia*, Wrocław 1958, s. 27-30.; na il. 1: strona za słownika Stanki, za: *Zarys dziejów nauk przyrodniczych w Polsce*, Warszawa 1983, s. 335; na il. 2: dąb Jana Stanki w Parku Szczytnickim we Wrocławiu, za: *Strojny W., Zieleń Wrocławia*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, fot. 71.

Dąb Jana Stanki w Parku Szczytnickim we Wrocławiu

STARKE JOHANN CHRISTOPH

(1744-1808)

Urodził się 4 lutego 1744 roku w Drezdenku (Driesen) w ówczesnej Nowej Marchii. Od roku 1775 był pastorem w Czerninie (Gross-Tschirnau) koło Góry (Guhrau). Przez wiele lat zajmował się zbieraniem okazów roślin zarodnikowych, zwłaszcza mszaków, oraz, w mniejszym stopniu, roślin naczyniowych. Zbierając mszaki zarówno w okolicach Góry, jak i w różnych częściach Sudetów, odkrył występowanie na Śląsku wielu rzadkich gatunków mchów, takich jak *Amphidium lapponicum* (Hedwig) Schimper, *Hygrohypnum molle* (Hedwig) Loeske, *Isopterygium pulchellum* (Hedwig) Jaeger i *Saelania glaucescens* (Hedwig) Brotherus, oraz kilku wątrobowców, m.in. *Cephaloziella divaricata* (J. E. Smith) Schiffner.

Odkrył też kilka nowych gatunków mszaków, o których wzmianki zamieszczone zostały w pracach innych botaników. O *Dicranum squarrosum* (= *Dicranella palustris* (Dickson) Crundwell) pisał Heinrich Adolf Schrader (Plantae cryptogamicae novae, rariores aut minus cognitae, *Journal für die Botanik auf das Jahr 1801*, 1803), o *Hypnum reflexum* (= *Brachythecium reflexum* (Starke ex Weber et Mohr) Bruch, Schimper et Gümbel) pisali Friedrich Weber i Daniel Matthias Heinrich Mohr (Deutschlands Kryptogamische Gewächse, erste Abtheilung: Filices, Musci frondosi et hepatici, *Botanisches Taschenbuch*, 1807), o *Fissidens incurvus* (= *Fissidens bryoides* var. *incurvus* (Starke ex Röhring) Bertsch) pisał Johann Christoph Röhring (Deutschlands Flora oder systematisches Verzeichniss aller in Deutschland entdeckten Gewächsorten, Bd. 3: Kryptogamische Gewächse, 2 Ausg., Frankfurt 1813), a o *Leskea exilis* (= *Leskea polycarpa* var. *exilis* (Starke) Milde) pisał Christian Friedrich Schwägrichen (Ioannis Hedwig Species Muscorum Frondosorum, Opus posthumum, Suppl. Primum, Sect. Posterior, Leipzig 1816).

Mimo iż sam Starke nie pisał niczego o swoich odkryciach, jego dokonania były cenione w kręgach naukowych. Był członkiem towarzystwa przyrodniczego w Halle, Towarzystwa Fitograficznego w Getyndze, Towarzystwa Rozwoju Przyrodznawstwa i Przemysłu Śląska oraz członkiem honorowym Towarzystwa Botanicznego w Ratyzbonie. Zmarł 1 czerwca 1808 roku w Czerninie.

Jego nazwisko upamiętnione zostało w briologii w nazwach *Cephaloziella starkei* (Funck) Schiffner, *Kiaeria starkei* (Weber et Mohr) Hagen, *Pottia starkeana* (Hedwig) C. Müller i *Brachythecium starkei* (Bridel) Bruch, Schimper et Gümbel. Wśród roślin naczyniowych upamiętnia go m.in. *Salix starkeana* Willdenow. Jego zbiory zielnikowe stały się po jego śmierci własnością Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej.

Źródła: Anonim, Lit. Beil. Schles. Prov. Bl. 1808, s. 320; Berdowski-Koła-Wilczyńska, s.153-154, Pax-Pflanzenwelt, s. 11, 16.

STECHMANN HERMANN

(1840-1900)

Drugi dyrektor Ogrodu Zoologicznego we Wrocławiu

Urodził się 10 lipca 1840 roku w Anklam w Meklemburgii, w rodzinie pastora. Studiował filologię, a później trafił do pracy w szkolnictwie, jednak po niespełna roku powołany został do służby wojskowej i w szeregach pruskiej Landwehry wkroczył w roku 1864 do Danii. Stacjonował tam jako żołnierz armii okupacyjnej aż do zawarcia pokoju w Wiedniu, potem zaś wziął udział w wojnie prusko-austriackiej, walcząc m.in. w bitwie pod Hradcem Kralowe. Po zawarciu pokoju pruskiego przeszedł w stopniu oficerskim do służby w stałej armii.

Już w trakcie tej służby zajmował się hodowlą ptaków, a obok tego, chcąc w przyszłości podjąć pracę w ogrodzie zoologicznym, zwiedzał tego rodzaju instytucje w całej Europie. W wojnie francusko-pruskiej nie brał udziału, gdyż w tym czasie odkomenderowany był jako nauczyciel do pracy w Wahlstadt. Gdy w roku 1879 opuszczał szeregi armii, był już znanym i doświadczonym ornitologiem oraz hodowcą ptaków. Niemal natychmiast powierzono mu nadzór nad pracami przygotowawczymi przy tworzeniu Ogrodu Zoologicznego w Elberfeld, w którym pracował potem do roku 1881, następnie zaś kierował przygotowaniem do otwarcia Zoo w Aachen. Po śmierci pierwszego dyrektora Ogrodu Zoologicznego we Wrocławiu (Breslau), →Franza Schlegla, zaproponowano to stanowisko Stechmannowi.

Przybywszy do Wrocławia Stechmann energicznie wziął się do pracy i już w roku 1884 tutejszy ogród po raz pierwszy posiadał ponad tysiąc zwierząt. Gdy

w styczniu 1887 roku spłonął budynek, w którym mieszkał słoń „Theodor”, Stechmann postanowił wybudować nowoczesną słoniarnię. W ukończonym w roku 1888 i istniejącym do dziś budynku „Theodor” mieszkał tylko pół roku, gdyż w listopadzie zdechł. Dzięki kolejnej loterii zastąpiono go parą słoń – 15 letnią „Lady” i 11-letnim „Theodorem Młodszym”. W tym samym roku, w którym ukończono budowę słoniarni, otwarto też nową małpiarnię, zaś w roku 1890, z okazji 25-lecia ogrodu, otwarto pomysłowo urządzoną ptaszarnię.

Dzięki kontynuowanym imprezom etnograficznym Wrocławianie za czasów Stechmanna mogli obejrzyć życie australijskich Aborygenów, afrykańskiego plemienia Dinka, Samończyków i Kałmuków. Kontynuując zapoczątkowaną przez Schlegla tradycję, Stechmann również prowadził cykle odczytów, przy czym wygłaszał je nie tylko w samym ogrodzie, ale i we wrocławskim oddziale Towarzystwa Humboldta. Z okazji 25-lecia wrocławskiego Ogrodu Zoologicznego napisał nowy przewodnik po tej placówce.

W roku 1900 dla podreperowania osłabionego zdrowia wyruszył w podróż, podczas której znalazł się w Paryżu. Tam poczuł się źle i trafił do szpitala, w którym 3 listopada zmarł. Po jego śmierci okazało się, że sporządził testament, w którym swoim głównym spadkobiercą uczynił wrocławski Ogród Zoologiczny. Ze spadku tego utworzona została tzw. „Fundacja Stechmanna”.

Źródła: Eckhardt W., Zool. Garten (Jena) 42, 1901, s. 31; Gleiss-Chronik, s. 37-64 (portret); Heck L., Heiter-ernste Erinnerungen an Tiergärtner, Zool. Garten (Jena) N. F. 15, 1943, s. 9-10; Kumor B., EW, s. 783; Schlott M., Zur Geschichte des Tiergartens, w: Führer durch den Zoologischen Garten zu Breslau, Breslau 1941, s. 8.

STEFFENS HENRICH

(1773-1845)

Przyrodnik, filozof i poeta

Urodził się 2 maja 1773 roku w Stavanger w Norwegii. Od wczesnego dzieciństwa w jego charakterze łączyła się odziedziczona po ojcu, chirurga wojskowym, energiczność z powagą i pobożnością matki, w wyniku czego z jednej strony pragnął poznawać świat i przyrodę, z drugiej – skłonny był do rozmyślań, spekulacji i poetyckich wzlotów wyobraźni. Ojciec Steffensa często zmieniał miejsce pobytu, rodzina mieszkała kolejno w Trondheim, Helsingor, Roskilde i wreszcie w Kopenhadze, gdzie zmarła matka Steffensa.

Jego wykształcenie wskutek częstych przeprowadzek miało liczne luki, jednak nie przeszkodziło mu to w rozpoczęciu w roku 1790 studiów na Uniwersy-

tecie w Kopenhadze. Początkowo zamierzał studiować teologię, ale pod wpływem lektury dzieł Buffona i Linneusza zdecydował się na nauki przyrodnicze, szczególnie zaś mineralogię. W roku 1792 przy poparciu Towarzystwa Przyrodniczego w Kopenhadze wyjechał zbierać mięczaki na zachodnich wybrzeżach Norwegii i w drodze powrotnej na Morzu Północnym ledwo uszedł z życiem z katastrofy, którą opisał później w formie opowiadania. Kilka następnych lat spędził u boku swego ojca w Hamburgu i Rendsburgu, zaś w roku 1796 habilitował się na Uniwersytecie w Kilonii, gdzie napisał też obszerną pracę poświęconą mineralogii.

Dużą rolę odgrywały już wtedy jego zainteresowania estetyczno-literackie i filozoficzne – zgłębiał pisma Fichtego, Kanta i Spinozy, zaś najtrwalsze wpływy na jego poglądy wywarła praca Wilhelma Schellinga „Ideen zu eine Philosophie der Natur”. W roku 1798 duński minister Schimmelmann przyznał mu stypendium, dzięki któremu mógł wyruszyć przez góry Harzu i Erfurt, częściowo dyliżansem, częściowo na piechotę, do Jeny. Przez wiele tygodni prowadził badania geognostyczne w Lesie Turyńskim, później zaś wrócił do Jeny i zawarł tam liczne znajomości. Przede wszystkim poznał Schellinga, z którym łączyła go przyjaźń trwająca przez całe ich późniejsze życie, a ponadto miał okazję poznać Friedricha Schlegla, Johanna Gotlieba Fichtego, zyskał przychyłność Goethego i był życzliwie przyjęty przez czołowych literatów ówczesnych Niemiec.

W roku 1799 wyjechał do Freibergu, by pod kierunkiem →Wernera pogłębić swoją wiedzę geologiczną. Idee Wernera w połączeniu z filozofią Schellinga zaowocowały wydaną przez Steffensa w roku 1801 pracą „Beitragen zur inneren Naturgeschichte der Erde”. Dwa kolejne lata spędził on w Danii, gdzie założył w tym czasie rodzinę. W roku 1804 objął katedrę filozofii przyrody, fizjologii i mineralogii na Uniwersytecie w Halle, gdzie szybko zaprzyjaźnił się z Schleiermacherem, Wolfem

i Reilem. Jego wykłady wywierały duże wrażenie i przyciągały licznych słuchaczy, wśród których był też późniejszy profesor geologii Uniwersytetu Wrocławskiego, →Carl von Raumer. Po klęsce Prus pod Jeną i Auerstädt Uniwersytet Halle z polecenia Napoleona został zamknięty i przez następne dwa lata Steffens mieszkał u przyjaciół w Hamburgu i Lubece. W roku 1808 wrócił do Halle i na otwartej ponownie, ale z trudem egzystującej uczelni podjął wykłady dla nielicznych słuchaczy.

Ponieważ kontaktował się z kręgami nastawionymi wrogo do Napoleona i Francuzów, znalazł się pod obserwacją francuskich agentów i po nieudanej pró-

regi pospolitego ruszenia. Sam Steffens, jako entuzjasta Prus, choć miał już 40 lat, zaciągnął się również, wziął udział w bitwach pod Grossgörschen, Budziszynem, Wartenburgiem i Lipskiem, odznaczony został Żelaznym Krzyżem, a na uczelnię powrócił dopiero w roku 1814, po zajęciu Paryża.

Brał aktywny udział w życiu Uniwersytetu Wrocławskiego, w roku akademickim 1818/19 był dziekanem Fakultetu Filozoficznego, zaś w latach 1821/22 oraz 1829/30 pełnił obowiązki rektora. Poza fizyką i filozofią przyrody wykładał również geografę, zaś po odejściu Carla von Raumera również geologię i mineralogię, przy czym jego dorobek mierzyć należy nie tyle rezultatami badań, co wpływem, jaki jego poglądy wywierały na licznych słuchaczach jego wykładów, wśród których było wielu późniejszych tak wybitnych przyrodników, jak →Constantin Gloger, →August Henschel, →Augustyn Kaluza, →Carl Rudolf Mentzel i →Felix Rendschmidt. Szereg opublikowanych w tym czasie opowiadań i wierszy nacechowanych głęboką religijnością znacznie powiększył jego dorobek literacki. Przez szereg lat był członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny, które w roku 1832 wyróżniło go godnością członka honorowego. W roku 1822 wydał swoją „Antropologię”, w której człowiek jawił się jako mikrokosmiczne odzwierciedlenie Uniwersum oraz jedność natury i ducha, a traktowane bardzo swobodnie zagadnienia fizyczne, geologiczne i fizjologiczne ilustrowały rozwój świata od czynników nieorganicznych do moralności i świadomości religijnej, przez co dzieło to wzbudziło tyłeż zachwyty, co sprzeciwów.

W późniejszym okresie Steffens wdawał się często w zażarte spory i konflikty natury religijnej, w wyniku których czuł się w środowisku uniwersyteckim Wrocławia coraz bardziej osamotniony. Dzięki wstawiennictwu ówczesnego następcy tronu, późniejszego króla Fryderyka Wilhelma IV, przeniesiony został w roku 1832 do Berlina, gdzie prowadził wykłady z filozofii natury, antropologii i filozofii religii. Ostatnie większe dzieło, „Christliche Religionsphilosophie” opublikował w roku 1839.

W latach 1840-44 wydana została we Wrocławiu jego obszerna, 10-tomowa autobiografia. Zmarł 13 lutego 1845 roku w Berlinie.

Ważniejsze publikacje: Über die Mineralogie und das mineralogische Studium. Altona 1797; Beiträge zur inneren Naturgeschichte der Erde. Freiberg 1801; August von Kotzebue als Knabe, Jüngling, Gatte, Schriftsteller und Exulant. Breslau 1802; Indledning til philosophiske forelaesninger. Kjöbenhavn 1803; Drei Vorlesungen über Hrn. Dr. Gall's Organenlehre. Halle 1805; Grundzüge der philosophischen Naturwissenschaften. Berlin 1806; Über die Idee der Universitäten. Vorlesungen. Berlin 1809; Abhandlung über die Farben Runge's Farbenkugel. Hamburg

bie wywołania powstania, jaką podjął major Ferdinand Schill, najbezpieczniejszym wyjściem było dla niego przeniesienie się do Wrocławia (Breslau). Na otwartej właśnie uczelni przygotował do zajęć Instytut Fizyki, rozpoczął wykłady z fizyki i filozofii, opracowywał podręcznik mineralogii, a równocześnie bacznie śledził bieżące wydarzenia polityczne. Gdy w lutym 1813 roku we wrocławskiej „Schlesische Zeitung” ukazała się odezwa króla Fryderyka Wilhelma III wzywająca do wojny z Francuzami, Steffens wygłosił na uniwersytecie płomienną mowę, która sprawiła, że niektórzy profesorowie wraz z dużą częścią studentów zaciągnęli się w sze-

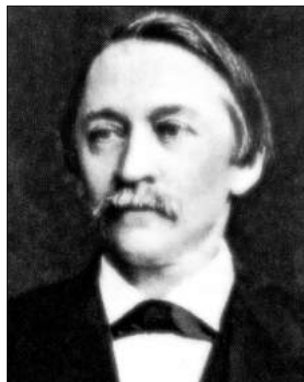
1810; Geognostisch-geologische Aufsätze, als Vorbereitung zu einer innern Naturgeschichte der Erde. Hamburg 1810; Vollständiges Handbuch der Oryktognosie. 4 Bde. Halle 1811-24; Johann Christian Reil: eine Denkschrift. Halle 1815; Die gegenwärtige Zeit und wie sie geworden: mit besonderer Rücksicht auf Deutschland; in zwei Theilen. Berlin 1817; Turnziel: Sendschreiben an den Herrn Professor Kayssler und die Turnfreunde. Breslau 1818; Über die elektrischen Fische: der medicinischen Facultät der Universität zu Kiel gewidmet. Frankfurt am Main 1818; Über Kotzebue's Ermordung. Breslau 1819; Die gute Sache: Eine Aufforderung zu sagen, was sie sei, an alle, die es zu wissen meinen, veranlasst durch des Verfassers letzte Begegnisse in Berlin. Leipzig 1819; Karikaturen des Heiligsten. 2 Bde. Leipzig 1819-21; Über Deutschlands protestantische Universitäten: Antwortschreiben an den Hrn. Präsidenten von Lüttwitz. Breslau 1820; Über die Haupt-Veränderung, welche die Erde durch die Vulkanität erlitten hat. *Corresp. SGVK*, 1820; Was kann Schlesiens für Naturgeschichte durch die Einwohner geschehen? *Ibid.*; Geologische Ansichten zur Erklärung der späteren Veränderungen der Erdoberfläche. W: Schriften I. Breslau 1821; Einige Höhenmessungen im Riesengebirge. *Ibid.*; Über einige von Dr. Hemprich aus Ägypten eingesendete Mineralien. *Bull. Naturwiss. Sect. SGVK* 7, 1821; Anthropologie. 2 Bde. Breslau 1822; Notitiae librorum manuscriptorum historiam Silesiarum spectantium quos servat bibliotheca academica, continuatio. Vratislaviae 1822; Über die Thier-Versteinerungen und fossilen Knochen der aufgeschwemmten Gebirge. *Bull. Naturwiss. Sect. SGVK* 9, 1823; Über einen in Hornstein verwandelten Baumstamm von Waldenburg. *Ibid.*; Geschichten, Mährchen und Sagen. Breslau 1823; Widerlegung der Anklage. Breslau 1823; Von der falschen Theologie und dem wahren Glauben; Eine Stimme aus der Gemeinde. Breslau 1823; Resultate seiner Untersuchungen der Mineralien, welche im sibirischen Roth-Blei-Erz mit vorzukommen pflegen. *Bull. Naturwiss. Sect. SGVK* 1, 1824; Über die von ihm untersuchte Wechsel-Überlagerung der krystallinischen Ur- und Trapp-Gebirgsarten bei Holmestrand in Norwegen. *Ibid.* 4, 1825; Einige Bemerkungen über Beschaffenheit des Vorgebirges von Jauer bis Strehlen. *Ibid.* 8, 1826; Über die Bestätigung seiner Ansicht durch Forchhammer, dass Gyps bei Segeberg und Lüneburg zur Kreideformation gehöre. *Ibid.* 1, 1828; Polemische Blätter zur Beförderung der speculativen Physik. Bd. 1. Zur Geschichte der heutigen Physik. Breslau 1829; Wie ich wieder Lutheraner wurde und was mir das Luthertum ist. Breslau 1831; Polemische Blätter zur Beförderung der speculativen Physik. Bd. 2. Zur Geologie. Breslau 1835; Über geheime Verbindungen auf Universitäten: Ein Fragment aus den Vorträgen über die Hodegetik. Berlin 1835; Novellen. Gesamt-Ausgabe. 16 Bde. Breslau 1837-38; Christliche Religionsphilosophie. 2 Bde. Breslau 1839; Pascal und die philosophisch-geschichtliche Bedeutung seiner Ansichten. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1839; Was ich erlebte. 10 Bde. Breslau 1840-44 [na il. 2: strona tytułowa tomu 1].

Wybrane źródła: Bal K., EW, s. 783; Grodzicki-Historia, s. 15-16; Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 43, 70, 72, 88, 196; Liebmann O., ADB 35, 1893, s. 555-558; Pater-Historia, s. 58, 65-67, 76, 83, 138, 182, 190, 191, 199, 210, 214, 225, 226; Rosenstock E., Schlesische Lebensbilder IV, Breslau

1931, s. 264-280; Völkel-Mineralogen, s. 32-39; portret z: Goethe und seine Welt, Leipzig 1932, s. 174.

STENZEL KARL GUSTAV WILHELM (1826-1905)

Morfolog, teratolog i paleobotanik

Urodził się 21 listopada 1826 roku we Wrocławiu (Breslau), jako najstarszy syn profesora historii i dyrektora prowincjonalnego archiwum Gustava Adolfa Haralda Stenzla. Na piękno przyrody uwagę zwracał mu już ojciec podczas wycieczek po okolicach Wrocławia, zaś zbierane wówczas okazy roślin zadecydowały o tym, że postanowił poświęcić się botanice.

Po ukończeniu nauki w Gimnazjum św. Marii Magdaleny rozpoczął na Uniwersytecie Wrocławskim studia pod kierunkiem →prof. Goepperta, który wprowadził go w świat wymarłych, kopalnych roślin. Był też studentem →prof. Neesa von Esenbeck, który zainteresował go morfologią roślin, a zarazem mimowolnie przyczynił się do tego, że Stenzel przez całe życie nieufnie podchodził do spekulatywnego traktowania przyrody i raz na zawsze wykluczył filozofię z kręgu swoich zainteresowań.

W roku 1850 na podstawie pracy „De trunco palmarum fossilium” uzyskał stopień doktora filozofii, a po dwóch latach habilitował się na podstawie pracy „Über die Staarsteine”. Chęć założenia rodziny, przy braku wsparcia ze strony ojca, który zmarł w tym samym roku, przyczyniły się do tego, że w roku 1854 zrezygnował z kariery akademickiej i przeszedł do pracy w szkolnictwie. W latach 1854-57, jedynym okresie jego życia spędzonym poza Wrocławiem, pracował w szkole miejskiej w Kostrzynie, zaś po powrocie do Wrocławia rozpoczął pracę w Szkole Realnej na Zwingerze. Obok zajęć przyrodniczych musiał tu jednak nieoczekiwanie dla siebie prowadzić również lekcje chemii, co wymagało przyswoje-

nia sobie w krótkim czasie mnóstwa niezbędnych wiadomości.

Każdą wolną chwilę poświęcał na badania morfologiczne, teratologiczne i paleobotaniczne, a ponieważ interesowała go również literatura, historia i geografia, dla zaoszczędzenia czasu prosił żonę, by czytała mu na głos wybrane lektury w tym czasie, gdy rysował lub siedział przy mikroskopie.

Podczas niedzielnych wycieczek poznał doskonale florę okolic Wrocławia, zaś podczas wakacji wędrował po śląskich górach, rysując rośliny z delikatnie naszkicowanym krajobrazem w tle. Choć w późniejszych latach nieraz wyruszał w Alpy, w Tatry i nad morze, nadal chętnie odwiedzał swe ulubione miejscowości w Sudetach, szczególnie zaś Karpacz (Krummhübel) i Szklarską Porębę (Schreiberhau). W swoich dociekaniach morfologicznych nawiązywał do kierunku zapoczątkowanego przez metamorfozę roślin Goethego i utrzymywał kontakty z jego przedstawicielami – początkowo z A. Braunem i Th. Irmischem, a potem z Buchenauem i, po początkowych polemikach, z Čelakovským. Swoje studia teratologiczne nad zniekształceniami przerośniętych szyszek świerkowych, odchyleniami od prawidłowej budowy kwiatów przedziśniegów i storczyków oraz innymi zagadnieniami traktował jako środek pomocniczy prowadzący do zrozumienia procesów powstania, przekształcania i przystosowania się poszczególnych organów roślinnych.

Badania paleobotaniczne prowadził przez szereg lat u boku prof. Goepperta, który jednej z opisanych przez siebie kopalnych paproci nadał nazwę *Stenzelia elegans*. Po śmierci swojego nauczyciela na zlecenie berlińskiej Akademii Nauk dokończył i wydał jego pracę o kopalnych drzewach iglastych. Swoje opracowania rodzaju *Psaronius* i kopalnych palm oparł zarówno na własnych, bogatych zbiorach, które po jego śmierci przekazane zostały Uniwersytetowi Wrocławskiemu, jak i na najważniejszych okazach ze wszystkich większych kolekcji publicznych i prywatnych. Badania tych okazów prowadził w Wiedniu, Dreźnie, Chemnitz i innych miastach, a ponieważ cieszył się zaufaniem opiekunów niektórych kolekcji, wiele okazów przysyłano mu również do Wrocławia i było to jedyne wsparcie o jakie zabiegał i jakie otrzymał w swojej pracy naukowej. Jako paleobotanik uważał się bardziej za botanika, niż za geologa. Za główne swoje zadanie uznawał poznawanie budowy kopalnych roślin i przedstawianie wyników badań w formie opisów i ilustracji, przy czym nad fotografie, które uważał za nieprzydatne do tego celu, przedkładał rysunki.

Systematyka botaniczna była dziedziną dość odległą od jego zainteresowań, dlatego też w ujęciu systematycznym opracował jedynie naczyniowe rośliny zarodnikowe Śląska dla redagowanego przez →Ferdin-

nanda Cohna dzieła „Kryptogamen-Flora von Schlesien”.

W wieku 65 lat przeszedł w stan spoczynku. Oderwał się wówczas na pewien czas od badań przyrodniczych, by napisać biografię swojego ojca. Badania botaniczne i paleobotaniczne kontynuował niemal do końca swego życia. Zmarł 30 marca 1905 roku we Wrocławiu.

Ważniejsze publikacje: Zwei Beiträge zur Kenntnis der fossilen Palmen. *Nova Acta Leop.* 22, 1850; Betrachtungen über das Wachstum der Farnkräuter. Programm höhere Bürgerschule zu Cüstrin, 1855; Über Farnwurzeln aus dem Rotliegenden. *Nova Acta Leop.* 26, 1858; Untersuchungen über Bau und Wachstum der Farne: I. Stamm und Wurzel von *Ophioglossum vulgatum*. *Ibid.* 27, 1858; Über die Astbildung der Farne. *Jber. SGVK* 35, 1858; Über die Hochmoor am Hochberg bei Reimswaldau. *Ibid.* 37, 1860; Untersuchungen über Bau und Wachstum der Farne: II. Über Verjüngungserscheinungen bei den Farnen. *Nova Acta Leop.* 28, 1860; Mitteilungen aus der Flora von Cudowa. *Jber. SGVK* 40, 1863; Gattung *Psaronius*. W: Goepfert H. R. Über die fossile Flora der permischen Formation. Kassel 1865; Über ein an der Blüte abweichendes Exemplar des Schneeglöckchens. *Jber. SGVK* 42, 1865; Mitteilung über *Geum rivale x montanum* im Riesengebirge beobachtet. *Ibid.* 45, 1868; Nachträge zur Flora der Umgegend von Wüstewaltersdorf. *Ibid.* 47, 1870; Über die Blätter der Schuppenwurz (*Lathraea squamaria*). *Bot. Zeitung* 29, 1871; Das Riesengebirge als Vegetationsgrenze. *Jber. SGVK* 49, 1872; Beobachtungen an durchgewachsenen Fichtenzapfen. Ein Beitrag zur Morphologie der Nadelhölzer. *Nova Acta Leop.* 38, 1876; Über die geographische Verbreitung der schlesischen Gefäßkryptogamen. *Jber. SGVK* 53, 1876; Varietäten und Monositäten. *Ibid.* 54, 1877; Mitteilungen über Bad Ustron in den Beskiden. *Ibid.*; Anleitung zur Darstellung einfacher chemischer Präparate für Real- und Gewerbeschulen. Breslau 1878; Über Beziehung der Darwinschen Theorie zur schlesischen Flora. *Ibid.* 57, 1880; Abnorme Blütenformen von *Linaria vulgaris*. *Ibid.* 62, 1885; *Rhizodendron oppoliense* Goepf. *Jber. SGVK* 63, *Ergänzungsheft*, 1886; Über Baumfarne aus der Oppelner Kreide. *Bot. Zentralbl.* 25, 1886; Nachträge zur Kenntnis der Coniferen-Hölzer der palaeozoischen Formation. Aus dem Nachlass von R. Goepfert bearbeitet. *Abh. Preuss. Akad. Wiss.*, 1887; Blütenbildung beim Schneeglöckchen (*Galanthus nivalis*) und Samenformen der Eiche (*Quercus pedunculata*). *Bibliotheca botanica* 21, 1890; Über die Artberechtigung von *Asplenium germanicum* Weis. *Jber. SGVK* 70, 1892; Abweichende Blüten in verschiedenen Familien. *Ibid.* 71, 1893; Verkiesselte Farne von Kamenz in Sachsen. *Mitt. Min. Geol. Prähist. Mus. Dresden* 13, 1897; Gustav Adolf Harald Stenzels Leben. Gotha 1897; Abweichende Blüten heimischer Orchideen. *Bibliotheca botanica* 55, 1902; Fossile Palmenhölzer. *Beitr. Paläont. Geol. Öster. Ungarn.* 16, 1904.

Źródła: Gothein E., *Jber. SGVK* 83, 1906, Nekrologe, s. 14-25 (bibliografia); Mularczyk-Historia, s. 143-144; Pax-Pflanzenwelt, s. 19-20, 21; Rostański-Historia, s. 286; Wójcik G., *EW*, s. 785.

STUEDNER HERMANN

(1832-1863)

Badacz Sudanu i Etiopii

Urodził się w roku 1832 w Gryfowie (Greiffenberg). Po ukończeniu gimnazjum w Zgorzelcu (Görlitz) studiował od roku 1850 botanikę i mineralogię w Berlinie i Würzburgu pod kierunkiem m.in. A. Brauna, Schenka, Gumprechta, Weissa, →Beyricha, C. Rittera, Dovego i Ehrenberga. W roku 1860 za namową Heinricha Bartha przyłączył się do ekspedycji Theodora von Heuglina zorganizowanej dla odnalezienia zaginionego w Sudanie Eduarda Vogla i zbadania krajów położonych nad Nilem.

Swoją podróż rozpoczął na początku 1861 roku. Jego zadaniem miały być badania botaniczne i geologiczne, ale podczas podróży zajął się też językiem i literaturą arabską, a nadsyłane przez niego doniesienia już wkrótce stały się świadectwem jego wszechstronnego talentu obserwacyjnego i naukowej rzetelności. W marcu wyprawa dotarła do Aleksandrii, skąd Stuedner wybrał się z Martinem Ludwigiem Hansalem i ogrodnikiem Hermannem Schubertem do Rosetty. Po kilku niewielkich wycieczkach z Kairu wyruszone w maju do Suezu, zaś w czerwcu ekspedycja gościła w Diedda, skąd Stuedner wysłał doniesienie wyliczające 200 gatunków zebranych roślin. Pod koniec czerwca wyruszone do Mitsiwa, stamtąd na wyspę Dahlak, a później do M'Kullu, gdzie Stuedner po raz pierwszy zachorował.

W lipcu do wyprawy dołączyli Theodor Kinzelbach oraz Werner Munzinger, który objął kierownictwo. Spędziwszy porę deszczową w Keren ekspedycja podzieliła się: Munzinger i Kinzelbach wyruszyli do Chartumu, a pozostali postanowili ruszyć do Etiopii, odwiedzić Keffę, potem zaś wzdłuż Sobatu dotrzeć do Nilu Białego. Zamiar ten nie powiódł się, wobec czego, po dotarciu w październiku do Adwa, podjęli podróż do Aksum, Gonderu i kraju Welo, potem zaś przez Gallabat i Al-Kadaryf dotarli w roku 1862 do Chartumu.

Skutkiem rozdzielenia się ekspedycji była nagana, którą Niemiecki Komitet Afrykański ukarał Heuglina i Stuednera, oraz związane z nią wstrzymanie dotacji. Pozbawieni pieniędzy podróżnicy czekali do stycznia 1863 roku, kiedy to przyłączyli się do wyprawy holenderskiej podróżniczki Aleksandry Tinne. W styczniu jako pierwsi wyruszyli Nilem na statku żaglowym Stuedner i Heuglin, za nimi zaś na parowcu i czterech statkach żaglowych licząca blisko 200 osób reszta ekspedycji. W marcu wszyscy uczestnicy wyprawy zbrali się w Mashra ar-Raqq, skąd drogą lądową wysłano ekwipunek na pogranicze wyżyny Fertit, chcąc ruszyć na ziemię zamieszkałą przez prawie nieznaną jeszcze wówczas plemię Niam-Niam.

Podczas przygotowań do dalszej drogi Stuedner zachorował na żółtą febrę i po trzech tygodniach, 10 kwietnia 1863, zmarł w wiosce Waw, gdzie został pochowany. Pieniądze, jakie wysłał mu zachwycony jego doniesieniami Heinrich Barth, nie zdążyły do niego dotrzeć. Wkrótce zmarła też matka Aleksandry Tinne, potem zaś zachorowała sama Tinne oraz Heuglin i ostatecznie w styczniu 1864 zawrócono, nie dotarłszy do celu.

Nazwisko Stuednera upamiętnione zostało w nazwach szeregu gatunków afrykańskiej flory (*Aloe stuedneri* Schweinfurth, *Asparagus stuedneri* Schweinfurth, *Convolvulus stuedneri* Engler, *Dracaena stuedneri* Engler, *Rubus stuedneri* Schweinfurth, *Trifolium stuedneri* Schweinfurth) i fauny (*Tropicolotes stuedneri* (Peters)). Przesłane przez niego z Afryki do Niemiec skamieniałości opracował →Alexander Sadebeck.

Ważniejsze publikacje: Die Deutsche Expedition bei den Moses-Quellen in Petr.-Arabien. *Peterm. Mitt.* 7, 1861; Reise von Keren nach Adoa und Besuch von Axum. *Zeitschr. Ges. Erdk. Berlin* 12, 1862; Reise von Adoa nach Gondar. *Ibid.* 13, 1863.

Źródła: Berner-Landsleute, s. 248; Embacher-Lexikon, s. 279; Gormung M. B., Lipiec J. G., Olejnikow I. N., Historia poznania Afryki, Warszawa 1977, tłum. J. Krystek., s. 223-224, 321; Hassert-Erforschung, s. 94, 138; Ratzel F., ADB 36, 1892, s. 155-156.

STIEFF CHRISTIAN

(1675-1751)

Twórca kolekcji archeologicznych i przyrodniczych

Urodził się 14 stycznia 1675 roku w Legnicy (Liegnitz) w rodzinie piekarza. Uczył się początkowo w wrocławskim gimnazjum św. Elżbiety, później zaś w gimnazjum św. Marii Magdaleny, gdzie duży wpływ na jego zainteresowania miał rektor szkoły Christian Gryphius, syn znanego śląskiego poety Andreasa Gryphiusa, który nie tylko udostępnił mu swój prywatny księgozbiór, ale i oddziaływał na niego własnym przykładem. Za jego namową w wieku 16 lat Stieff notował po łacinie treść kościelnych kazań, a w wieku lat 20 zredagował pod jego nadzorem jeden jedyny rocznik gazety „Relationae hebdomadariae Wratislavienses”.

W latach 1697-1702 studiował Stieff na Uniwersytecie w Lipsku (Leipzig). Po uzyskaniu stopnia magistra filozofii pozostał w Lipsku do roku 1706, porządkując i katalogując bibliotekę swego protektora Friedricha Benedicta Carpzo, a później bibliotekę rektora Christiana Dauma z Zwickau. Nadzorował tu też druk dzieła „Silesiographia renovata”

→Henela w opracowaniu Fibigera. Powstała w tym okresie „Epistola ad M. J. Fibiger de urnis in Silesia Lignicensibus et Pilgramsdorfensibus (Wratislaviae et Lipsiae, 1704)” miała duże znaczenie dla rozwoju badań archeologicznych na Śląsku.

W roku 1706 Stieff zatrudniony został w charakterze profesora historii i retoryki w gimnazjum św. Marii Magdaleny we Wrocławiu (Breslau), trzy lata później został w tej szkole prorektorem, zaś w roku 1717 – rektorem i bibliotekarzem. Tutaj zaczął rozwijać swój talent literacki, jednak z jego sztuk, które wystawiano podczas szkolnych przedstawień, zachowały się jedynie znajdujące się w programach przedstawień krótkie informacje o ich treści i występujących w nich postaciach. Wśród sztuk tych najbardziej znanym utworem był „Die Weltberufene Tartarische Schlacht, worinnen Heinrich der II, der Fromme genannt, den 9. April 1241 sein Leben verlor” (1724).

W latach 1723-1724 wydana została we Wrocławiu anonimowo powieść „Śląski Robinson”, której autorstwo przypisuje się Stieffowi. Jej bohaterem jest śląski szlachcic, który przeżywa zmienne koleje losu na Węgrzech, w Turcji i w Indiach Wschodnich.

Prowadząc badania archeologiczne i przyrodnicze, dzięki którym powstały jego bogate zbiory, Stieff nawiązał bliską współpracę z pastorem →Leonhardem Davidem Hermannem z Masłowa (Massel) i →Volkmannami z Legnicy, a obok tego prowadził rozległą korespondencję z uczonymi z wielu krajów europejskich. W roku 1719 został członkiem Królewskiej Akademii Nauk w Berlinie.

W gimnazjum św. Marii Magdaleny pracował Stieff do roku 1734, później, jako następca Gottloba Krantza, został profesorem egzegezy, historii i przyrody oraz rektorem gimnazjum św. Elżbiety, obok tego zaś inspektorem szkół miejskich Wrocławia. Pracując w gimnazjum św. Elżbiety, pisał kolejne sztuki,

wśród których były „Der Streit von den Vorzügen des Friedens und des Krieges” (1736), „Die in unterschiedenen Arten, Völkern und Lebens-Arten über die Furcht triumphirende Hoffnung” (1737), „Triumph der Christlichen Grossmütigkeit über alle Schrecken des Todes” (1738) i „Bequemlichkeit und Unbequemlichkeit des Herbstes” (1738).

Jego prace historyczne nie dorównywały jego osiągnięciom na polu prehistorii i historii naturalnej, a w dziele „Historia jubilaeorum scholasticorum in Gymnasio Wratislaviensi Elisabethano publice celebratorum” pełno było w dodatku pozbawionych znaczenia ozdobników i napuszonych pochwał pod adresem kolegów. W sztuce chwaleńcza Stieff uchodził zresztą za niedoścignionego mistrza i przez długie lata wielbiony był za swe zgrabne wiersze okolicznościowe oraz mowy pogrzebowe (napisał ponad 200 takich mów). Jego uczeń Arletius powiedział o nim: „Dowcip, pamięć, usta i pióro zawsze były w pogotowiu”.

Choć jego najobszerniejsze dzieło, „Śląski labirynt historyczny”, miało mieć przede wszystkim charakter historyczny, za najciekawsze uznano w nim rozdziały poświęcone Sudetom, sieci rzecznej Śląska, jego bogactwom mineralnym, skamieniałościom, a także dzikim i domowym zwierzętom. Praca ta utrzymana jest w duchu epoki, wobec czego obok rzetelnych informacji zawiera również sporo historyjek o Liczyrzepie, duchach, ukrytych skarbach, smokach oraz wampirach z wyliczeniem najnowszych dzieł z dziedziny „wampiologii”.

Christian Stieff zmarł we Wrocławiu 8 czerwca 1751 roku. Spośród jego trzech synów najstarszy, Ferdinand Christian, był adwokatem we Wrocławiu, średni, Johann Ernst, lekarz i przyrodnik, członek Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników, mieszkał i pracował w Berlinie, zaś najmłodszy, Karl Benjamin, idąc w ślady ojca, pracował w gimnazjach św. Marii Magdaleny i św. Elżbiety we Wrocławiu.

Ważniejsze publikacje: Bibliotheca Carpoviana sive Catalogus librorum: Pars 1 – Libros Theologicos, Juridicos, Medicos et Philosophicos. Lipsiae 1700; Bibliotheca Carpoviana sive Catalogus librorum: Pars 2 – Libros Historicos, Literatores et Incompactos. Lipsiae 1700; Leben der weltberühmten Königin Christina von Schweden, nach denen geheimsten intriguen. Leipzig 1705; Relation von dem gegenwärtigen Zustande des Moscovitischen Reichs. Franckfurt 1706; Einleitung zur Historie des Chur-Fürstenthums Sachsen, aus gedruckten und geschriebenen Nachrichten, in angenehmer Kürtze vorgetragen, und mit vielen Kupffern gerieret, von einem Liebhaber der Sächsischen Geschichte. Franckfurth und Leipzig 1714; Heinrich Anshelms von Ziegler und Kliphausen weyland Chur-Sächsischen Raths und Assessoris des hohen Stifts Meissen zu Wurtzen, Continuirter Historischer Schau-Platz und Labyrinth der Zeit: Worinnen nicht allein die Lebens-Beschreibungen gekrönter Häupter wie auch geist- und

weltlicher Ordens-Personen, fortgesetzt, Sondern auch vieler Kriegs-Helden Geschichte, Fata und Verdienste. Leipzig 1718; Schlesischer Robinson oder Frantz Anton Wentzels v. C. eines schlesischen Edelmanns denkwürdiges Leben, seltsame Unglücks-Fälle und ausgestandene Abenteuer. Bresslau 1723-24; Memorabilia Germaniae, das ist Curieuse Historische und Geographische Merckwürdigkeiten Welche in denen Landschaften, Städten und Oertern Des gantzen Deutschlandes nicht nur in den vergangenen Zeiten vorgefallen sondern auch durch Natur und Zeit daselbst hervorgebracht worden. Bresslau 1726; Historia iubilaeorum scholasticorum in gymnasio Wratislaviensi Elisabethano publice celebratorum: Cum biographiis, annotationibus et praefatione Christ. Stieffii. Wratislaviae 1737; Schlesisches Historisches Labyrinth oder Kurtzgefasste Sammlung von hundert Historien allerhand denkwürdiger Namen, Oerter, Personen, Gebräuche, Solennitäten und Begebenheiten in Schlesien. Bresslau 1737.

Źródła: Berner-Landsleute, s. 52; Mańko-Matysiak A., EW, s. 786; Markgraf W., ADB 36, 1893, s. 174-176; Zedler-Lexikon 40, 1744, kol. 17-18; portret: medzioryt Jana Beniamina Strachowskiego, Muzeum Narodowe w Warszawie, sygn. Gr. Pol. 1795.

STUGLIK ZDZISŁAW MARIAN

(1903-1943)

Twórca zbiorów entomologicznych Muzeum Śląskiego w Katowicach

Urodził się 18 września 1903 roku w Oświęcimiu, w rodzinie zakrystiana Jana Stuglika i jego żony Marii, z domu Wójcik. W złożonym w marcu 1930 roku w Muzeum Śląskim w Katowicach curriculum vitae pisał: „Szkolę średnią ukończyłem w państwowym gimnazjum w Chrzanowie, gromadząc już od wczesnej młodości zbiory przyrodnicze. Przyrodę studiowałem przez pięć lat na Uniwersytecie Jagiellońskim. Dyplomu jednak nie uzyskałem żadnego z powodu braku środków finansowych”. W okresie studiów, pracując w latach 1926-1928 w Muzeum Fizjograficznym PAU pod kierunkiem Józefa

Fudakowskiego i Witolda Niesiołowskiego, Stuglik wyspecjalizował się w lepidopterologii. W kwietniu 1929 roku przy poparciu Muzeum Fizjograficznym otrzymał posesję w Muzeum Przyrodniczym w Truskawcu, po roku jednak zrezygnował z niej stwierdzając, że „muzeum to nie stoi na zbyt silnych fundamentach”.

W roku 1930 przedstawił dyrektorowi Muzeum Śląskiego próbki swych zbiorów i fotografie, a jednocześnie zaofertował zbieranie i preparowanie owadów dla muzeum i gwarantował stworzenie kolekcji o jakości nigdzie dotąd nie spotykanej. Nie były to obietnice bezpodstawne, o czym najlepiej świadczy pismo Dobrowolskiego z marca 1931 roku stwierdzające, że roczna praktyka Stuglika w Dziale Przyrody Muzeum Śląskiego wypadła nader zadowolająco.

Dzięki jego pełnej poświęcenia, intensywnej pracy kolekcjonerskiej szybko rozrastały się zbiory entomologiczne katowickiej placówki, szczególnie w zakresie lepidopterologii. W ciągu dwóch pierwszych sezonów, w latach 1930-1931, zgromadził on ponad 8 tysięcy okazów motyli większych należących do 580 gatunków, wśród których wiele było gatunków rzadkich, nowych dla Śląska i Polski. Tempo tej pracy nie osłabło w następnych latach i do roku 1939 przyniosła ona wspaniałe wyniki – 150 gatunków nowych dla Śląska. Stuglik wygłaszał też pogadanki przyrodnicze na falach katowickiego radia i opublikował trzy prace z dziedziny fauny motyli Śląska, w których oprócz własnych zbiorów wykorzystał też kolekcje księdza Pawła Wycisło z Pogrzebiań i Antoniego Drozdy z Ligoty Tworowskiej. W pracach terenowych często pomagał mu Marian Bielewicz, wówczas uczeń gimnazjum w Oświęcimiu, później pracownik Działu Przyrodniczego Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu.

W roku 1934 Stuglik został sekretarzem administracyjnym Muzeum Śląskiego, zaś w roku 1937 wystąpił z wnioskiem o przyznanie mu, mimo braku wymaganego dyplomu, stanowiska asystenta. Dzięki poparciu Muzeum Fizjograficznego PAU, Bogumiła Pawłowskiego z Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego i kierownika Działu Przyrody Muzeum Śląskiego →Wiktora Nechaya, który oparł się na opiniach profesorów Safera, Hoyera i Domaniewskiego, w czerwcu 1938 roku Stuglik mógł przystąpić do wymaganych egzaminów, w lipcu zaś został asystentem Działu Przyrody.

Mimo wielu sukcesów przez szereg lat Stuglik borykał się zarówno z problemami zdrowotnymi, jak i finansowymi, które wiązały się z koniecznością spłacania Uniwersytetowi Jagiellońskiemu zwrotnego stypendium, z jakiego korzystał w latach studiów, oraz z koniecznością wspierania bezrobotnego brata. W roku 1926 ożenił się z Marią Czarnik. Po wybuchu II wojny światowej zamieszkał u rodziny

w Oświęcimiu, gdzie niezmiernie trudne warunki życia spowodowały u niego nawrót dawnej choroby płuc. Zmarł 5 listopada 1943 w Oświęcimiu i tam też został pochowany. Duża część jego zbiorów zachowała się do dziś w Dziale Przyrody Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu.

Publikacje: Materiały do poznania motyli Śląska. *Wyd. Muz. Śl. Dz. III, Nr 7*, 1934; Rozmieszczenie motyli większych w zespołach roślinnych Pogórza Cieszyńskiego. W: *Bioceenoza lasów Pogórza Cieszyńskiego, Wyd. Śląskie PAU Pr. Biol. I*, Kraków 1936; Przyczynek do badań nad fauną motyli Śląska. *Prace Oddz. Przyr. Muz. Śl. T. 1*, 1939; sprawozdanie z działalności Muzeum Śląskiego za rok 1937 wymienia ponadto będącą w przygotowaniu pracę „Melanizmy motyli śląskich”, której dalsze losy są nieznanne.

Źródła: Archiwum Zakładowe Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach, Zbiór dokumentów osobowych – Zdzisław Stuglik, V, St. 20; Bielewicz M., Muzeum Śląskie: Dział Przyrody, *Rocz. Muz. Górnośl. Historia 1*, 1963, s. 145-162; Długajczyk-Źródła, s. 9, 115, 118, 157, 162, 176, 179, 192, 204; Dobrowolski T., Wspomnienie o muzeum, którego nie ma, w: *Gorczyca Z. (red.), Muzeum Śląskie: Szkice z przeszłości*, Katowice 1984, s. 16-43; Dutka H., Dział Przyrodniczy Muzeum Śląskiego w Katowicach, *ibid.*, s. 242-252; Kowalska K., *SBP*, s. 278; Matuszczak J., Losy Muzeum Śląskiego w czasie II wojny światowej i po odzyskaniu niepodległości, w: *Gorczyca Z. (red.), Muzeum Śląskie: Szkice z przeszłości*, Katowice 1984, s. 44-74; Snoch-Leksykon, s. 310; Syniawa M., Zdzisław Marian Stuglik: W 100 rocznicę urodzin i 60 rocznicę śmierci, *PGŚ 35*, 2004, s. 15; portret: fragment udostępnionej przez rodzinę fotografii rodzinnej Stuglików.

ŠTÚR DIONÝZ

(1827-1893)

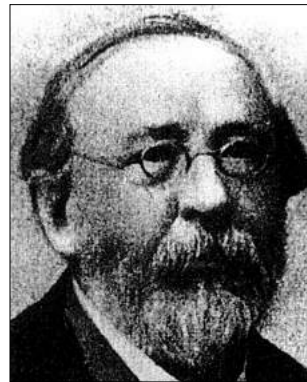
Wybitny słowacki geolog, paleobotanik i botanik

Urodził się 2 kwietnia 1827 roku w Beckowie (Beckov) nad Wągiem, w rodzinie nauczyciela Jozefa Štúra i jego żony Jany, z domu Riznerovej. Naukę rozpoczął pod kierunkiem ojca w Wrbowym, później, w latach 1839-1843 uczęszczał do ewangelickiego gimnazjum w Modrej, a następnie uczył się w ewangelickim liceum w Bratysławie, gdzie w roku 1844 uzyskał świadectwo dojrzałości. Od roku 1844 studiował na politechnice w Wiedniu, uczęszczając równocześnie na kurs mineralogii i geologii prowadzony przez Haidingera i Hauera w ówczesnym Cesarsko-Królewskim Muzeum Górniczym i utrzymując bliskie kontakty z przyrodnikami, wśród których był m.in. Endlicher.

Po dwóch latach studiów dzięki uzyskanemu stypendium mógł przenieść się na Akademię Górniczo-Leśną w Bańskiej Szcawnicy, gdzie uczył się do roku 1849, kiedy to, jako członek znanej z lojalności wobec cesarza rodziny, stał się osobą niepożądaną na terenie

Węgier. W tej sytuacji zatrudnił się jako geolog w założonym właśnie Cesarsko-Królewskim Zakładzie Geologicznym Rzeszy w Wiedniu.

Jako geolog Zakładu Geologicznego najpierw u boku Czižka i Lipolda, a później samodzielnie prowadził badania na obszarze prawie całych Austro-Węgier: w Alpach, na obszarze Czech, Słowacji, Galicji, Bukowiny, Słowenii, Chorwacji, Karyntii, Węgier i Rumunii. Wprowadził wówczas szereg nowych określeń stratygraficznych: dolomit megalodontowy, łupki z Reingraben, łupki z Šipkova, wapień z Havranicy, wapień z Recoaro, wapień z Waldau, warstwy ostrowskie, warstwy puchowskie i warstwy ze Sconza.

Podczas prac terenowych zajmował się nie tylko geologią, ale był też jednym z pierwszych słowackich alpinistów i podejmował badania botaniczne, które, obok monografii niektórych rodzajów, poświęcone były głównie wpływowi gleb na rozmieszczenie roślin. Większość swoich prac naukowych opublikował Štúr w języku niemieckim, cały jednak szereg prac o charakterze popularyzatorskim napisał też w języku słowackim. W uznaniu dla bogatego dorobku naukowego w roku 1867 został radcą górniczym, w roku 1873 – starszym geologiem, zaś w roku 1877 – wicedyrektorem Zakładu Geologicznego Rzeszy.

Jako wicedyrektor zwolniony był z wielu uciążliwych obowiązków związanych z pracami terenowymi, dzięki czemu mógł bez przeszkód zająć się fascynującą go od lat paleobotaniką, zwłaszcza zaś roślinami występującymi w utworach karbońskich na obszarze Czech i Śląska. By zaznajomić się z istniejącymi w Europie kolekcjami karbońskiej flory, wystarał się o poparcie dyrektora Zakładu Geologicznego, Franza Hauera, i wyruszył w podróż po muzeach Niemiec, Belgii i Francji. Nawiązał też współpracę z →Franzem Bartoncem, który dostarczał mu okazów z kopalni Zagłębia Ostrawsko-Karwińskiego. Zdobyta podczas podróży dogłębna wiedza na temat

karbońskiej flory umożliwiła Šturovi wyróżnienie wśród tych okazów kilkadziesiątu nowych gatunków paproci, skrzypów i widłaków.

Gdy w roku 1885 Hauer został intendentem Dworskiego Muzeum Historii Naturalnej w Wiedniu, Štúr przejął obowiązki dyrektora Zakładu Geologicznego Rzeszy, którym kierował do roku 1892, gdy ze względu na dolegliwości sercowe przeszedł w stan spoczynku. W uznaniu zasług uhonorowany został godnością członka honorowego Towarzystwa Przyrodniczego w Grazu, Towarzystwa Przyrodniczego Isis w Dreźnie i Towarzystwa Geologicznego w Peszcie, a prócz tego był też członkiem rzeczywistym Cesarskiego Towarzystwa Przyrodniczego w Moskwie i Belgijskiej Akademii Nauk oraz członkiem-korespondentem Cesarsko-Królewskiej Akademii Nauk w Wiedniu, Słoweńskiej Akademii w Agram, Fizyczno-Medycznego Towarzystwa w Würzburgu i Towarzystwa Geologicznego w Londynie. Odznaczony został m.in. Krzyżem Rycerskim I Kl. Saskiego Orderu Albrechta i przyznawanym przez Leopoldyńsko-Karolińską Akademię Przyrodników Medalem Cotheniusa, w roku 1889 otrzymał tytuł radcy dworu, zaś przechodząc na emeryturę odznaczony został Krzyżem Rycerskim Orderu Leopolda. Zmarł 9 października 1893 roku w Wiedniu.

Jego nazwisko upamiętnione zostało m.in. w nazwie rodzajowej *Sturia* Němejc i w takich nazwach gatunkowych kopalnej fauny i flory, jak: *Chrysostoma sturi* Uhlig, *Cyathopsis sturi* Alth, *Hyalolithus sturi* Klebelsberg, *Naticopsis sturi* Koninck, *Osmundopteris sturi* (Raciborski) Harris, *Palmatopteris sturi* Gothan i *Solarium sturi* Favre. Upamiętnia je też poziom morski „Štúr” na granicy karbońskich warstw bilowieckich i hulczyńskich.

Ważniejsze publikacje: Die Geologische Beschaffenheit der Centrankette der Alpen zwischen dem Hochgolling und dem Venediger. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 5, 1854; Der Gross-Glockner und die Besteigung desselben. *Ibid.* 6, 1855; Die geologischen Verhältnisse der Thäler der Drau, Isel, Möll und Gail, ferner der Carnia im venetianischen Gebiete. *Ibid.* 7, 1856; Über den Einfluss des Bodens auf die Verteilung der Pflanzen. *Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien* 20, 25, 1856-57; Versuch einer Aufzählung der phanerogamischen Nutzpflanzen Österreichs. Wien 1857; Über die geologische Beschaffenheit der Gegend zwischen Illuck, Ungar.-Hradisch, Zlin, Wissowitz, Lidečko und der ungarischen Grenze in Mähren. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 9, 1858; Der Rozsutec bei Terhova im Trentschiner Comitat. Eine pflanzengeographische Skizze. *Österr. Bot. Zeitschr.* 2, 1859; Geologische Übersichtaufnahme des Wassergebietes der Waag und Neutra. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 11, 1860; Beiträge zur Monographie des Genus *Draba* in den Karpaten Ungarns, Galiziens, Siebenbürgens und des Banates der Donau. *Österr. Bot. Zeitschr.* 11, 1861; Geologicko-geografická osnova polohopisu Slovenska. *Sokol* 1, 1862; Geologische Übersichtaufnahme im mittleren Teile Croatiens. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 13, 1863; Eine Excursion in die Dachschieferbrüche

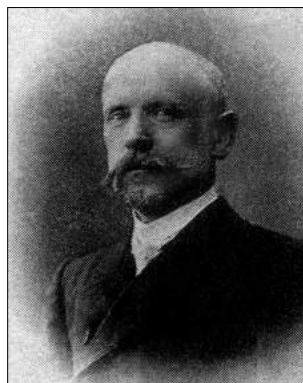
Mährens und Schlesiens und Schalsteinhügel zwischen Bennisch und Bärm. *Ibid.* 16, 1866; Beiträge zur Kenntniss der Flora des Süßwasserquarzes, den Congerien- und Cerithienschichten im Wiener und ungarischen Becken. *Ibid.* 17, 1867; Eine Excursion nach Mährisch-Ostrau und nach Petrefactenfundorten Rzaska und Czatkovice im Krakaueergebiete. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1870; Geologie der Steiermark. Graz 1871; Die Culm-flora des mährisch-schlesischen Dachschiefers. Die Culm-Flora der Ostrauer und Waldenburger Schichten. *Abh. Geol. Reichsanst. Wien* 8, 1875-77; Studien über Steinkohlenformation in Oberschlesien und in Russland. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1878; Zur Kenntniss der Fructification *Neoggerathia foliosa* Stur aus den Radnitzer Schichten des oberen Carbon in Mittelböhmen. *Ibid.*, 1878; Zur Morphologie der Calamarien. *Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien* 84, 1881; Zur Morphologie und Systematik der Culm- und Carbonfarne. *Ibid.* 88, 1883; Über die in Flötzen reiner Steinkohle enthaltenen Steinrundmassen und Torf-Sphaerosiderite. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 35, 1885; Die Carbon-Flora der Schatzlarer Schichten I. Die Farne. II. Die Calamarien. *Abh. Geol. Reichsanst. Wien* 11, 1885-87; Obercarbonische Pflanzenreste vom Bergbau Reichenberg bei Assling in Oberkrain. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1886; Über die fossile Flora der feuerfesten Tone in Grojec. *Ibid.*, 1888; Eine flüchtige, die Inoceramenschichten des Wiener Sandsteins betreffende Studienreise nach Italien. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 39, 1889;

Źródła: Ciesliński S., SS, s. 388; Kotarński Z., *ibid.*, s. 164, 290, 423, 393, 397, 417, 497, Paryski-Paryska, s. 1224; Slovenský Biografický Slovník 5, Martin 1992, s. 529-530 (portret); Stopa S. Z., SS, s. 337, 442; Vacek M., *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 44, 1894, s. 1-24 (bibliografia); Wurzbach-Lexikon 40, s. 208-211.

SVĚRÁK TOMÁŠ

(1854-1929)

Badacz flory okolic Opawy

Urodził się 8 sierpnia 1854 roku w Boskovicach (Boskovice, Boskowitz) na Morawach. Ukończył gimnazjum w Brnie, potem zaś studiował przyrodnictwo, matematykę i fizykę na Uniwersytecie

Karola w Pradze. Po krótkim okresie pracy w jednej z praskich szkół średnich oraz w Państwowym Instytucie Nauczycielskim w Brnie zapuścił korzenie w Opawie (Opava, Troppau), gdzie podjął pracę w Czeskim Gimnazjum w trzecim roku jego istnienia. Postrzegany jako sumienny, z entuzjazmem oddany sprawie nauczania, a przy tym konsekwentny wobec stawianych przez siebie wymagań, był tu uważany za wybitną osobistość. Obok zajęć z przyrody, matematyki i fizyki prowadził też od roku szkolnego 1888/1889 zajęcia ze stenografii.

Zajęcia przyrodnicze prowadził zwykle w formie wycieczek, zachęcając uczniów do zbierania owadów, roślin i minerałów. Z ich pomocą stworzył bogatą szkolną kolekcję przyrodniczą i urządził mały ogród botaniczny. Na jego liczne publikacje przyrodnicze, które związane były przede wszystkim z florą Śląska Opawskiego, duży wpływ miał Gustav Braun – profesor przyrody z opawskiej Szkoły Realnej. Poza nimi publikował często artykuły o konieczności fachowego przygotowania rolników, o szkołach rolniczych i leśniczych, o czyniących szkody owadach i o ochronie ptaków w „Tygodniku Opawskim” oraz w „Biuletynie gospodarczym”. Przeżycia z wymarzonej podróży do Włoch, w którą wyruszył dzięki wsparciu ze strony Ministerstwa Oświaty, opisał w pracy „Cesta ku břehům Moře Středozemního”.

Podczas I wojny światowej, jako administrator od roku szkolnego 1915/1916 i dyrektor od 19 marca 1917 roku, podtrzymywał istnienie Czeskiego Gimnazjum w Opawie. 1 grudnia 1918 odesłany został na urlop zdrowotny, a 9 września tego samego roku przeniesiony został wbrew swej woli na emeryturę. Zmarł 11 lutego 1929 roku w Opawie. W roku 1964 w parku Svobody w Opawie odsłonięta została pamiątkowa tablica ku jego czci.

Ważniejsze publikacje: *Léčivé zeliny na Opavsku. Věstník Matice Opavské* 9, 1901; *Některé příspěvky ku geologickým poměrům na Opavsku. Ibid.* 11, 1903; *Príspevky ku květeně okolí Opavského. Ibid.* 12, 1904; *Mechy listnaté na Opavsku. Ibid.* 13, 1905; *Botanická vycházka do sadu Opavského, parkem zvaného. W: 23 Progr. Č. Gymnasia; 1906; Naše traviny. Věstník Matice Opavské* 15, 16, 1907-08; *Květeně našich dědin. Ibid.* 17, 1909; *O některých zajímavých přistěhovalcích z květeny opavské. Ibid.* 18, 1910; *Květeně opavského hřbitova. Ibid.* 19, 1911; *Cesta ku břehům moře Středozemního. Výr. Zprávy Č. Gymnasia. 1910-11, 1911; Soudpis rostlin cévnatých z okolí Opavy. Věstník Matice Opavské* 23, 1915; *Květeně ulic opavských. Ibid.* 26-27, 1918-19; *Teplné poměry Opavy. Ibid.*

Źródła: Duda-Poznámky, s. 97; Duda J., *Uctení botanických tradic na Opavsku, Opavsko* 10, 1964, s. 36 (portret); F. V., *Přir. Sbor. Ostrav. Kraje* 10, 1949, s. 175-176.

SZERSZNIK LEOPOLD JAN

(1747-1814)

Założyciel biblioteki i muzeum w Cieszynie

Urodził się 3 lutego 1747 w Cieszynie (Teschen). Jego ojcem był Jan Antoni Szersznik, syn nadleśniczego ze Skoczowa (Skotschau), matką – Joanna Alojza z domu Polzer, córka urzędnika skarbowego z Cieszyna. Pierwszych nauk udzielał mu ojciec, który zakazał mu zarazem zabaw z rówieśnikami. Wskutek tego zakazu jedyną jego rozrywką były książki z ojcowskiej biblioteki, zwłaszcza zaś biografie misjonarzy, pod wpływem których zaczął marzyć o podróży do Chin. Po dwóch latach nauki w prywatnej szkole Hiksa rozpoczęła naukę w jezuickim gimnazjum w Cieszynie. Po ukończeniu 6 klas gimnazjalnych wyjechał do Ołomuńca, gdzie po dwóch latach studiów filozoficznych przeniósł się na Wydział Teologiczny.

Uwielbianym w tym okresie przez Szersznika człowiekiem był Franciszek Zeno, przewodniczący konwiktu, zdolny rysownik, matematyk i inżynier, który w roku 1764 nakłonił go do wstąpienia do zakonu jezuitów. Po odbyciu dwuletniego nowicjatu w Brnie Szersznik kontynuował studia najpierw w Brzeźnicy, a od 1768 roku studiował teologię, historię kościoła, języki klasyczne i matematykę w Pradze, gdzie był też pomocnikiem bibliotekarza Karola Charmela. Ulubionym jego profesorem w okresie praskim był Jan Diesbach, który zaznajomił go ze sztuką czytania starych dokumentów, numizmatyką i mineralogią. Wskutek zatargów z profesorem matematyki, Janem Tissankiem, w roku 1770 odesłany został jako nauczyciel do kolegium chebskiego, gdzie musiał spędzić dwa lata. Po powrocie do Pragi poznał wybitnego historyka czeskiego Franciszka Pubiczkę, który ułatwił mu dostęp do wielu bibliotek i archiwów, a ponadto dostarczył materiałów do pracy „De migratione Serborum dissertatio”, za którą Towa-

rzystwo Naukowe im Jabłonkowskiego z Lipska przyznało mu złoty medal i nagrodę w wysokości 30 dukatów. Po rozwiązaniu zakonu jezuitów w roku 1773 zamierzał pozostać w Pradze, gdzie zatrudniła go do sporządzenia katalogu rękopisów Biblioteka Klementyńska.

Po ukończeniu katalogu został jednak zwolniony i nie mógł znaleźć żadnej innej posady, w związku z czym wyjechał najpierw do Sadowej, a w listopadzie 1775 roku za namową ojca wrócił do Cieszyna. Poproszony tu o pomoc w pomiarach okolicznych terenów, poznał →Josepha Wussina, który zainteresował go geologią, pomagał mu zbierać okazy i ułatwił nawiązanie kontaktów z morawskimi mineralogami.

Od roku 1776 Szersznik pracował jako nauczyciel retoryki i poezji w gimnazjum katolickim w Cieszynie, w którym zorganizował bibliotekę, gabinet pomocy naukowych, i dla potrzeb którego napisał szereg podręczników (arytmetykę i algebrę, *Orbis Pictus*, wypisy z Kwintyliana, poradnik pisania listów). Będąc od 1782 roku prefektem tego gimnazjum, opracował nowy, zgodny z tendencją panującą w szkołach jezuickich plan nauczania, w którym w szerokim zakresie uwzględnił nauki przyrodnicze. W zakres zajęć wchodziły m.in. tzw. *naturhistorische Spaziergängen*, podczas których uczniowie zapoznawani byli z mineralogią i botaniką.

W roku 1803 Szersznik ufundował srebrny medal dla uczniów wyróżniających się w naukach przyrodniczych, z głęboko przemyślanym przesłaniem wyrazonym w znajdujących się na nim inskrypcjach i wizerunkach. Na jednej jego stronie znajdowały się napis „*Juventuti teschinensi naturae studio merenti, Leopoldus Scherschnick 1803*” (Młodzieży cieszyńskiej celującej w studiach przyrodniczych, Leopold Szersznik 1803), cytata z Pliniusza „*Quatenus nobis denegatur hic diu vivere, relinquamus aliquid quo nos vixisse testemur*” (Ponieważ nie możemy żyć długo na ziemi, pozostawmy po sobie dowody naszego istnienia) i postać Pallas Ateny wręczająca nagrody czterem puttom, na drugiej zaś cytata z Cyncerona „*Natura non artificiosa solum, sed artifex, consultrix et providia, utilitatum opportunitatumque omnium*” (Przyroda odznacza się nie tylko misternością, lecz sama jest mistrzynią, doradczynią i stara się o wszelkie korzyści i pożytek), sentencję „*Nisi utile est quod facimus, stulta est gloria*” (Jeżeli to, co czynimy, nie jest pożyteczne, próżną jest sława), dewizę jezuitów „*A.M.D.G.*” (*Ad maiorem Dei gloriam* – ku większej chwale Bożej), dymiący wulkan, Persofona w rydwanie i trzy putta przy piecu hutniczym.

Od roku 1804 Szersznik był inspektorem szkół parafialnych w komisariacie cieszyńskim. Niezależnie od swych obowiązków związanych ze szkolnictwem, brał też czynny udział w życiu Cieszyna,

kierując m.in. jako inspektor budownictwa miejskiego odbudową miasta po pożarze w roku 1789. Podczas tego pożaru stracił swój 20-letni dorobek naukowy – zbiory noszące nazwę „*Erdkunde und Geschichte von Schlesien*”. W latach późniejszych jako miejski skarbnik uporządkował znajdujące się w opłakanym stanie finanse miasta, zaś w roku 1810 wniósł swój wkład w obchody 1000-lecia legendarnego założenia Cieszyna, pisząc zadedykowane władzom miejskim i obywatelom Cieszyna dziełko „*Nachrichten von Schriftstellern und Künstlern aus dem Teschner Fürstenthum*”. W roku 1809 otrzymał w uznaniu zasług tytuł honorowego proboszcza Cieszyna z prawem do noszenia krzyża na złotym łańcuchu, jednak okazało się, że musi za ten tytuł zapłacić 200 florenów, więc całą sprawę skwitował przysłowiem: „*Ale co po tytule, kiedy niemasz nic we szkatule*”.

Na tyle, na ile pozwalaly mu rozliczne obowiązki, poświęcał się pracy naukowej, której owocem był szereg opublikowanych i zachowanych w rękopisie prac. Największym jego dziełem było zebranie i udostępnienie społeczności cieszyńskiej księgozbioru, który w roku jego śmierci liczył ok. 12000 woluminów. Księgozbiór ten Szersznik umieścił w zakupionym przez siebie budynku pogimnazjalnym, któremu nadał grecką nazwę *Psyches iatreion* (Lecznica dusz). Wśród 27 działów biblioteki znalazł

się też dział „Historiae naturalis scriptores”, który w roku 1815 zawierał 280 dzieł m.in. Conrada Gesnera, Karola Linneusza, Georgesa Louisa de Buffona, →Abrahama Gottloba Wernera, Franza Ambrosa Reussa i →Leopolda von Bucha.

W tym samym budynku utworzył Szersznik w roku 1802 muzeum z eksponatami związanymi z nauczaniem przyrody i chemii, przyrządami do geometrii, astronomii i fizyki, modelami maszyn, zbrojami, monetami, medalami, pieczęciami i obrazami. Dla oddzielenia twórców przyrody od wytwórców rąk ludzkich eksponaty podzielone były na „Naturalienkabinet” i „Kunstkabinet”. Zbiory przyrodnicze zajmowały w tym muzeum poczesne miejsce; na podstawie listu Szersznika do przyjaciela Jana Czikanana z 13 września 1807 roku wiemy, że podzielone były na działy naturalnych muszli, skamieniałych i zwłasnionych muszli, pajęczaków morskich, raków, chrząszczy, motyli, jaj i gniazd ptaków oraz na zbiór roślin krajowych ułożony według systematyki Linneusza, a także zbiór krajowych i zamorskich drzew, nasion, żywic i barwników.

Zbiory te Szersznik zaczął gromadzić na długo przed otwarciem muzeum – pierwsze okazy minerałów otrzymał od Wussina już w roku 1777. W 1791 jego zbiory musiały być już dość bogate, gdyż wzbudziły zainteresowanie władz. W roku 1794 zbiór skamieniałości i rud dodał do nich Josef Gallaš z Hranic, zaś w roku 1809 najlepsze okazy minerałów ze swej kolekcji przekazał Szersznikowi →Albin Heinrich.

Planowanego pełnego katalogu zbiorów muzealnych, w związku z przeciągającym się katalogowaniem biblioteki, nie udało się Szersznikowi wykonać. W latach 1798–1802 sporządził jedynie spis zbiorów mineralogicznych, obejmujący 1404 eksponaty, zaś w roku 1800 rozpoczął katalogowanie zbiorów geologicznych – zachowany rękopis obejmuje 1167 okazów podzielonych na ziemię oraz skały (z wzajemnie poprzeraśtanymi składnikami, z masą zasadniczą i wulkaniczne wraz z żywicami ziemnymi i metalami). Pierwszy inwentarz muzeum sporządził dopiero w roku 1815 na podstawie protokołów przekazania zbiorów Albin Heinrich. Spis ten objął 9752 eksponaty, wśród których były 6562 okazy przyrodnicze.

Leopold Jan Szersznik zmarł 21 stycznia 1814 roku w Cieszynie, gdzie pochowany został na cmentarzu przy kościele św. Trójcy. Po jego śmierci grono uczniów i przyjaciół pod kierunkiem Adama Nechaya i Albina Heinricha postanowiło upamiętnić jego zasługi. Zbiórka pieniędzy na budowę pomnika przebiegała jednak powoli i dopiero w roku 1824 odsłonięto skromny, drewniany pomnik w kształcie piramidy z podobizną Szersznika w formie pozłacanej płaskorzeźby. Znajdował się on w bibliotece Szersznika, obecnie zaś znajduje się w zbiorach Muzeum w Cieszynie. Tam też znajdują się 653 ekspozycje

naty z dawnych zbiorów Szersznika (archeologia, historia, sztuka, technika, etnografia).

Podczas porządkowania zbiorów w latach 1960–62 zlikwidowane zostały całkowicie już zniszczone zbiory zielnikowe i entomologiczne. Zbiory geologiczne i mineralogiczne z muzeum Szersznika przekazane zostały Muzeum Geologii Ziół Politechniki Śląskiej w Gliwicach.

Ważniejsze publikacje: Institutiones arithmeticae et algebrae. Troppau 1781; Exempla interpretationis latinae e germanico. Teschen 1800; Reise nach der Jablunkauer Schanze. *Patriotisches Tageblatt*, 1803; Hyetometrische Beobachtungen im Jahre 1777. *Ibid.*, 1805; Nachrichten von Schriftstellern und Künstlern aus dem Teschner Fürstenthum. Teschen 1810 [strona tytułowa na il. 2]; Doctrina de epistolis. Teschen 1812; Die Umgebung von Teschen. *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, 1812; Über das Maass und Gewicht im Fürstenthume Teschen. *Mährisch-Schlesischer Wanderer*, 1812; Urkunden der Vorwelt in Herzogthume Teschen. *Redlicher Verkündiger*, 1814; **nie opublikowane:** Annalen des k.k. Gymnasium in Teschen; Scriptores historici Teschinensis; Beschreibung der Gegend und Gärten um Teschen; Elementare Naturgeschichte.

Źródła: 190 lat założenia muzeum i biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802–1992, Cieszyn 1993; Brożek L., Z dziejów muzealnictwa w Cieszynie, *Rocz. Muz. Górnosił. Hist.* 1, 1963, s. 15–45; Elvert-Literatur, s. 300–301, 309, 319, 333, 395, 501; Ficsek-Slovník 5, 1983, s. 127–129; Gabzdyl W., Zbiory geologiczne ks. Leopolda Jana Szersznika, *Śląskie Miscellanea* 9, 1996, s. 9–16; Król J., *ŚSB* 3, 1983, s. 323–326; Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan: materiały z konferencji naukowej, Cieszyn, 6–7 listopada 1997, Cieszyn 1998; Kudělka M., Leopold Jan Šeršnik: Život a dílo, Ostrava 1957; Popiołek F., Muzeum Szersznika, w: Zbiory cieszyńskie, *Rocz. TPN na Śląsku*, t. II, 1930, s. 220–222; Snoch-Leksykon, s. 316; Spyra J., Leopold Johann Scherschnik (1747–1814), *Oberschlesisches Jahrbuch* 7, 1991, s. 91–110; Wurzbach-Lexikon 29, 1875, s. 220–223; Wytrzens J., Życie proboszcza L. Jana Szersznika, *Zaranie Śląskie*, 1930, z. 3–4, s. 131–138, 186–194; portret: obraz Franza Fahrenschona z roku 1774, za: *Historia Śląska* (red. S. Michalkiewicz), t. II, cz. I, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966.

TISCHBIEREK EMANUEL

(1861-1927)

Zasłużony współpracownik Zielnika Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej

Urodził się 17 grudnia 1861 roku w Zalesiu Śląskim (Salesche) w powiecie strzeleckim (Kreis Gross Strehlitz), w rodzinie Thomasa Tischbierka i jego żony Barbary, z domu Malerczyk. Po ukończeniu seminarium nauczycielskiego w Pyskowicach (Peiskretscham) pracował początkowo jako nauczyciel w Krasiejowie (Krascheow) koło Ozimka (Malapane) i w Kozłowie (Koslow) koło Gliwic (Gleiwitz), później zaś w Dąbrowie Miejskiej (Stadtisch Dombrowa) koło Bytomia (Beuthen), a w końcu jako konrektor w Bytomiu. W roku 1892 ożenił się w Bytomiu z Anną Elżbietą Kalischek, z którą miał syna Engelberta i córkę Hildegardę.

Tischbierek zajmował się zagadnieniami historycznymi, krajoznawczymi i etnograficznymi, publikując w tych dziedzinach wiele artykułów, jednak najbliższa jego sercu była botanika. Utrzymując przez szereg lat kontakty z →Theodorem Schube, stał się z czasem zasłużonym współpracownikiem Zielnika Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej. Jego nieliczne publikacje poświęcone były występującym w Śląsku roślinom mięsożernym, zmianom zachodzącym w składzie gatunkowym flory Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego i stanowi jej badań. Obok badań florystycznych prowadził też na obszarze Bytomia badania fenologiczne. Dużym powodzeniem cieszyły się wydane przez niego w latach 1912-13 w 4 zeszytach „Naturgeschichtliche Bilder” przeznaczone dla szkół ludowych.

Zmarł 11 grudnia 1927 roku w Bytomiu. Jego córka, urodzona w Bytomiu Hildegarda Tischbierek, studiowała nauki przyrodnicze na Uniwersytecie Wrocławskim, była znanym i cenionym biologiem. Wraz z prof. Paxem juniorem opracowała dwie części bibliografii zoologicznej Śląska.

Ważniejsze publikacje: Durchforschung der Schlesischen Flora. *Kath. Schulbl.* 48, 1902; Die Flora des ober-schlesischen Industriebezirks einst und jetzt. *Oberschlesien* 2, 1903; Zigeunerfahrten in Oberschlesien. *Ibid.* 3, 1904; Fleischfressende Pflanzen: Mit besonderer Berücksichtigung der schlesischer Arten und ihrer Standorte. *Ibid.* 5, 1906; Die Pflanzenwelt des ober-schlesischen Industriebezirks. W: Festschrift zur 11 Hauptversammlung des Vereins Katholischer Lehrer in Beuthen. Beuthen 1906; Flurnamen aus der Gemarkung Salesche im Kreise Gross Strehlitz. *Oberschl. Heimat* 6, 1910; Angebliche Befreiung der Robotbauern durch Napoleon I. *Ibid.*; Oberschlesische Dorfbilder aus vergangenen Tagen. *Oberschlesien* 9, 10, 1910-11; Zum schlesischen Sagenkreise Friedrichs des Grossen. *Ibid.* 10, 1911; Friedrich der Grosse und der Kartoffelbau in Birawa. *Oberschl. Heimat* 7, 1911; Eine alte Fehde. *Ibid.*; Der Anteil der ober-schlesischen Bevölkerung an den Freiheitskriegen 1813/14. *Ibid.* 8, 1912; Die bäuerlichen Verhältnisse in Oberschlesien und ihre Regulierung. *Oberschlesien* 11, 1912; Das Jahr 1848 und die Ausübung des Jagdrechts in Oberschlesien. *Ibid.* 12, 1913; Der Wassermann im Rudafusse. *Ibid.*; Schulpaziergänge an der Beuthener Volksschule im 19. Jahrhundert. *Mitt. Beuth. Gesch. Mus. Ver.* 3, 1913; Der Wassermann im Scharnosiner Wasser und sein Tod. *Oberschlesien* 13, 1914; Die Dreibrüderkapelle am St. Annaberg. *Oberschl. Heimat* 10, 1914; Zum gegenwärtigen Stande schlesischer Pflanzenforschung. *Volk und Heimat* 2, 1925.

Źródła: Parafia św. Jadwigi w Zalesiu Śląskim, Księga chrztów 1861/86; Perlick A., *Mitt. Beuth. Gesch. Mus. Ver.* 15/16, 1955, s. 80 (portret); Perlick-Landeskunde, s. 25, 399; USC w Bytomiu, Księga zgonów 1171/1927.

TOBIAS LOUIS THEODOR

(1815-1897)

Ornitolog ze Zgorzelca

Był młodszym bratem →Roberta Ottomara Tobiasa. Urodził się 18 października 1815 roku w Zgorzelcu (Görlitz). Po ukończeniu Seminarium Nauczycielskiego w Bolesławcu (Bunzlau) rozpoczął pracę w szkole założonej w posiadłości księcia Schoenaich-

-Carolath w Zaborze (Saabor). Później przeniósł się do Zgorzelca, gdzie pracował najpierw w filii Wyższej Szkoły dla Dziewcząt Kosmehla, następnie zaś stał na czele swojej własnej szkoły przygotowawczej do gimnazjów i szkół realnych.

W przeciwieństwie do brata, który zajmował się głównie awifauną Górnych Łużyc, Karkonoszy i Gór Izerskich, Louis Tobias zajmował się ptakami z całego obszaru Dolnego Śląska. Jako członek Przyrodniczego Towarzystwa w Zgorzelcu, w którym w latach 1869-1881 pełnił obowiązki sekretarza Sekcji Zoologicznej, a także członek Stowarzyszenia dla Ochrony Zwierząt i wielu innych stowarzyszeń zrobił wiele dla spopularyzowania wiedzy przyrodniczej w szerokich kręgach społecznych. Obok wygłaszanych regularnie prelekcji o charakterze popularyzatorskim, publikował też wiele artykułów w prasie codziennej. Zmarł 13 lutego 1897 roku w Zgorzelcu.

Ważniejsze publikacje: Einige Bemerkungen aus meinem Charivari von 1844 und 1845. *Abh. Naturf. Ges. Görlitz*, 1848; Abnorme Bildung am Schnabel einer Saatkrähe. *Ibid.*; Ornithologische Notizen. *Naumannia*, 1852; Die Wirbeltiere der Oberlausitz. Th. B. Vogel. *Abh. Naturf. Ges. Görlitz*, 1865 [mit R. Tobias und R. Peck]; Bemerkungen über die Rückkehr der Vögel im Frühjahr 1864. *Ibid.*; Die Rückkehr der Vögel im Frühjahr 1867. *Ibid.*, 1868; Bemerkungen über die Vogelwelt des Riesengebirges. *Ornith. Centralbl.*, 1879; Ornithologische Bemerkungen über die Gegend zwischen den Städten Grünberg, Rothenburg, Sagan, Sprottau, Primkenau, Glogau, Fraustadt, Schlawa, Karge, Züllichau – Mittelpunkt Saabor. *Ibid.*; Ornithologische Bemerkungen. *Ibid.*, 1881; Bemerkungen über *Rallus aquaticus*. *Ibid.*

Źródła: Gebhardt-Ornithologen, s. 363; Kollibay P., Die Vögel der preussischen Provinz Schlesien, Breslau 1906, s. 11, 28 (portret); Pax-Tierwelt, s. 8, 9; Pax-Wirbeltierfauna, s. 88.

TOBIAS ROBERT OTTOMAR

(1810-1889)

Ornitolog ze Zgorzelca

Urodził się 14 stycznia 1810 roku w Zgorzelcu (Görlitz). Po ukończeniu gimnazjum rozpoczął pracę w ojcowskiej tkalni, jednak marzył o tym, by zostać preparatorem. W roku 1828 wyruszył na trzyletnią wędrowkę, podczas której dotarł aż do Szwajcarii. Po powrocie do Zgorzelca rozpoczął u boku J. G. Krezschmara pracę w charakterze konserwatora okazów przyrodniczych tamtejszego Towarzystwa Przyrodniczego.

Chociaż zajmował się wszystkimi grupami kręgowców, głównym przedmiotem jego zainteresowań przyrodniczych były ptaki Górnych Łużyc, Karkonoszy i Gór Izerskich. Daleki był od wszelkich spekulacji i hipotez, cechowało go natomiast zamiło-

wanie do dokładności i drobiazgowości, które zaowocowało szeregiem interesujących prac. W roku 1840 towarzyszył baronowi von Loebenstein w wielomiesięcznej podróży po Nizinie Węgierskiej i Banacie. Podróż ta zaowocowała ciekawymi, wzorowanymi na pracach →M. Von Uechtritza, J. F. Naumanna i Ch. L. Landbecka opisami słabo wówczas poznanej ptasiej fauny z nad dolnego Dunaju.

W roku 1848 mianowany został za sprawą E. Pöppiga inspektorem Muzeum Zoologicznego Uniwersytetu w Lipsku. Po przejściu na emeryturę w roku 1875 pracował tam nadal jako prywatny konserwator. Zmarł 24 maja 1889 roku w Lipsku.

Ważniejsze publikacje: Ornithologische Bemerkungen. *Abh. Naturf. Ges. Görlitz*, 1838; Ornithologische Beobachtungen im Jahre 1839. *Ibid.*, 1840; Ornithologische Beobachtungen im Jahre 1840, angestellt in der Gegend um Görlitz. *Ibid.*, 1841; Der Sumpf Obeda bei Kubinowa im sirmischen Militärgrenzlande. *Ibid.*, 1842; Ornithologische Beobachtungen im Jahre 1842, angestellt zu Görlitz. *Ibid.*, 1844; Eine neue Drosselart, *Turdus illuminus* von Loebenstein. *Ibid.*; Zur Naturgeschichte des Kukuks. *Ibid.*; Exkursion auf rechten Donauufer im Jahre 1840. *Ibid.*, 1847; Ornithologische Ausflüge im Banater Grenzlande. *Ibid.*; Ornithologische Exkursion nach der Tafelfichte, hohen Iser- und Riesenkamme. *Ibid.*; Beiträge zur Naturgeschichte einiger Vögel. *Ibid.*, 1848; Notiz über *Mergus merganser*. *Naumannia*, 1851; Notizen über *Actitis hypoleucos* und *Totanus ochropus*. *Ibid.*; Verzeichnis der in der Oberlausitz vorkommenden Vögel. *Ibid.*; Bemerkungen über den Frühlingzug der Vögel im Jahre 1851. *Abh. Naturf. Ges. Görlitz*, 1853 [mit Israel und Renner]; Übersicht der in der Oberlausitz vorkommenden Wat- und Schwimmvögel. *Journ. f. Ornith.*, 1853; Notiz über *Lanius rufus*. *Naumannia*, 1853; Die Wirbeltiere der Oberlausitz. Th. B. Vogel. *Abh. Naturf. Ges. Görlitz*, 1865 [mit L. Tobias und R. Peck]; Ornithologische Berichtigungen und Notizen. *Journ. f. Ornith.*, 1875.

Źródła: Gebhardt-Ornithologen, s. 363; Kollibay P., Die Vögel der preussischen Provinz Schlesien, Breslau 1906, s. 10-11, 29 (portret); Pax-Tierwelt, s. 5, 8-10; Pax-Wirbeltierfauna, s. 78.

TOMASZ Z WROCŁAWIA

(1297-1378)

Wybitny duchowny, uczonej i lekarz

O jego pochodzeniu przez dłuższy czas wiedziano niewiele. W swoim najważniejszym dziele, „*Michi competit*”, napisał o sobie, że rozpoczął pracę nad nim w roku 1360, mając 63 lata, z czego wywnioskowano, że urodził się w roku 1297, jednak przez długi czas nieznanie było miejsce, w którym przyszedł na świat. Kwestię tę wyjaśniło dopiero odkrycie listu wrocławskiego biskupa Przeclawa z Pogorzeli (Pogarell) do papieża Klemensa VI z 6 sierpnia 1347 roku, w którym jest mowa o Tomaszu z Tilleberi, zwanym też Piotrem. Wspominany w nim Tomasz, pochodzący według tego listu z leżącego w hrabstwie Essex angielskiego miasteczka Tilbury, za zgodą swych przełożonych opuścił zakon dominikanów (*Fratri Predicatori*), wstąpił do zakonu premonstrantów i ma głos oraz miejsce we wrocławskiej kapitule. Nie wiadomo jednak, kiedy został dominikaninem, ani kiedy i gdzie studiował. Często przytaczani przez niego Bonaventura de Castello, Bernard z Gordon i Gilbert Anglik zdają się wskazywać, że mógł studiować w Bolonii i Montpellier. O jego praktyce medycznej przed przybyciem do Wrocławia też nic pewnego nie wiadomo, wspomina jednak w swych dziełach Weronę, Wenecję, Mediolan i fakt świadczenia usług medycznych kurii rzymskiej (*curia Romana*), która w latach 1309-1378 znajdowała się w Awinionie.

Z „*Michi competit*” wiemy, że Tomasz rozpoczął pracę nad nim w 24 roku swej medycznej praktyki we Wrocławiu (Breslau), zatem musiał praktykować od roku 1336. Na Śląsku jednak musiał przebywać już wcześniej, skoro książę Henryk VI, zmarły w 1335 roku ostatni piastowski władca Wrocławia, wysyłał go jako swego kapelana w misjach dyplomatycznych do papieża Jana XXII oraz na dwór króla neapolitańskiego i hrabiego Prowansji Roberta. Przed rokiem 1347 Tomasz wstąpił do należącego do zakonu

premonstrantów klasztoru św. Wincentego na Ołbinie (Elbing), jednak zajmował się przede wszystkim medycyną, o czym najlepiej świadczy dokument sporządzony 15 czerwca 1350 roku przez brzesko-legnickiego księcia Bolesława III, w którym książę mianuje go swoim kapelanem, chwali jego umiejętności medyczne i obdarza go książęcymi dochodami ze wsi Stanowice (Stanowitz) koło Oławy (Ohlau).

14 maja 1352 roku Tomasz, otrzymując tytularne biskupstwo Sarepty (dziś Sarafand na wybrzeżu Libanu), został pomocniczym biskupem diecezji wrocławskiej. W związku z nowymi obowiązkami opuścił klasztor św. Wincentego, zamieszkał jednak w jego pobliżu i utrzymywał z nimi bliskie kontakty. Choć w tym samym, 1352 roku zmarł książę Bolesław III, zarówno jego żona Katarzyna, jak i synowie Waclaw i Ludwik, potwierdzili jego prawo do dochodów ze Stanowic. Inni pacjenci musieli się również poczuwać do wdzięczności wobec Tomasza, gdyż w roku 1354 podarował on klasztorowi św. Wincentego 16 marek rocznego dochodu ze wsi Małujowice (Mollwitz) koło Brzegu (Brieg) i z czterokołowego młyna znajdującego się między wsiami Sośnica (Schosnitz) i Krobielowice (Krieblowitz), z których 6 marek przeznaczonych było na zapomogi dla chorych. Rok później w zamian za podarowaną mu przez klasztor posiadłość Opatowice (Ottwitz) między Odrą i Oławą oddał klasztorowi położoną na północny wschód od Wrocławia wieś Łozinę (Lossen) oraz dziesięciny ze wsi Piersno (Pierschen), Bolesćin (Pollentschine), Tokary (Dockern) i Dobroszów (Dobrischau).

W roku 1360, o czym była mowa już wyżej, Tomasz rozpoczął pracę na swym dziełem „*Michi competit*”. Składa się ono z czterech części, spośród których pierwsza – „*Regimen sanitatis*” – jest wprowadzeniem do całości. Tomasz wyjaśnia w niej tytuł całego dzieła – „*To mi odpowiada*” – i wyjaśnia, że rozpoczął jego pisanie, co niezbędne do utrzymania ciała w zdrowiu. Druga część, „*Aggregatum*”, omawia lekarstwa proste uszeregowane podług czterech podstawowych cech (gorące, zimne, suche, mokre) i czterech stopni ich intensywności. Następna część, „*Antidotarium*”, poświęcona jest lekarstwom złożonym, które podzielone są na grupy (*aque distillate, clisteria, decoctiones, electuaria, emplastra, pillule, pulveres, siropi, suppositoria, trocisci, unguenta*), zaś w obrębie każdej grupy uszeregowane podług części ciała, zaczynając od głowy. Ostatnia, najob-

szerniejsza część, „Practica medicinalis”, uszeregowana jest również podług części ciała, począwszy do głowy, i składa się ze 112 rozdziałów. 87 z nich omawia dolegliwości poszczególnych części ciała, zaś pozostałe – choroby oddziaływujące na całe ciało.

Poza „Michi competit” Tomasz napisał też, nieco wcześniej lub jednocześnie ze swym głównym dziełem, „Alfabetum” – rodzaj słownika medycznego, a także dwa mniejsze traktaty – „De iudiciis urine” i „De flebotomia et iudiciis cruoris”. W „Michi competit” wspomina ponadto inne swoje dzieła o treści medycznej, botanicznej i astronomicznej, które najprawdopodobniej nie dotrwały do naszych czasów. Dla historyków nauk przyrodniczych najciekawszym z tych zaginionych dzieł byłoby z pewnością jego główne dzieło botaniczne – „Herbarium” – gdyż z „Aggregatum” Tomasz wywnika, że wiele roślin znał on z własnego doświadczenia. Opracowując swoje własne dzieło, Tomasz korzystał głównie z „Kitab al-adwiyā al-mufrada” – XIII-wiecznego traktatu Maura zwanego Pseudo-Serapionem lub Al-Sarabim, który przełożyli na łacinę Simon de Cordo i Abraham ibn Tob, a który czerpał obficie z Dioskurydesa. Sięgał też Tomasz do łacińskiej przeróbki dzieła Dioskurydesa, do łacińskiego przekładu traktatu Masawaih al-Mardiniego z XI w., do „Expositio in Antidotarium Nicolai” Jana de Sancto Amando i do „Diaeta Cremonensis”. Do zaczerpniętych z tych dzieł opisów roślin dorzucał często własne uwagi, dodając np. przy *Camomillae*: *Colligitur in vere regione calida, sed in regione frigida in aestate* (zbiera się wiosną w krajach ciepłych, a w krajach zimnych latem).

Brak informacji na temat Tomasza z okresu od października 1355 roku do października 1369 roku uważany jest przez niektórych jego biografów za pośredni dowód na to, że lata te Tomasz spędził jako towarzysz, doradca i lekarz przyboczny cesarza Karola IV. Chociaż twierdzenie to nie znajduje potwierdzenia w dokumentach, wiadomo, że Karol IV wysoko ocenił jego umiejętności. Gdy wiosną 1364 roku przybył do Wrocławia, zwolnił majątek Tomasza, Opatowice, ze wszystkich danin i płatności.

W roku 1369 Tomasz postanowił wybudować w opactwie św. Wincentego kaplicę poświęconą św. Tomaszowi i św. Urszuli. Ostatnia wzmianka na jego temat znajduje się w dokumencie z 15 kwietnia 1378 roku – pod nieobecność opata Marka Tomasz przybył z Michałem, proboszczem z Łoziny, by zaprezentować administratorowi diecezji wrocławskiej kandydata na proboszcza parafii Wszystkich Świętych we Wrocławiu, którym był Jan z Legnicy (Liegnitz), zakonnik z klasztoru św. Wincentego.

Brak dalszych dokumentów wskazuje, że 81-letni Tomasz zmarł wkrótce potem. Prawdopodobnie jest

on owym Tomaszem, którego jako dobroczyńcę wymieniają księgi opactwa w Henrykowie (Heinrichau). Tam jako datę jego śmierci podany jest 24 września 1378 roku.

Recepty Tomasza, z uwagi na ich prostotę, cieszyły się powodzeniem aż do końca XVI w. Ich odpisy pojawiały się w wielu kodeksach medycznych, częściowo z dopiskami *Praescriptio probatissima Mgr. Thomae* albo *Ordinacio bona Mgr. Thomae*.

Opublikowane prace i fragmenty prac: Pagel J., *Miscellanea zum Theil aus mittelalterlichen Quellen. Janus 1, 1896-1897* [Regimen Sanitatis, rozdz. 1]; Sudhoff K., *Pestschriften aus den ersten 150 Jahren nach der Epidemie des „schwarzen Todes“*. *Arch. f. Gesch. Mediz.* 9, 1916 [Practica medicinalis, rozdz. 111]; Köhler J., *Zahnärztliches bei Thomas von Sarepta. Hainichen 1924* [Practica medicinalis, rozdz. 21-25]; Antry T. J., *Thomae de Wratislavia „Practica medicinalis“: a critical edition. Studia Copernicana XXVII, 1989*; *Regimen Sanitatis*. W: Burchardt J., *Higiena wedle Tomasza z Wrocławia. Studia Copernicana XXXVI, 1997*; *De phlebotomia et de iudiciis cruoris. Ibid.*

Źródła: Antry T. J., *The life of Thomas of Wrocław – Thomas’ medical writings – The Michi competit*. W: *Thomae de Wratislavia „Practica medicinalis“: a critical edition. Studia Copernicana XXVII, 1989*, s. XI-XXIV; Birkenmajer A., *Astronomowie i astrologowie śląscy w wiekach średnich*, Katowice 1937, s. 15-17; Birkenmajer A., *Osiągnięcia duchowieństwa polskiego w zakresie nauk matematycznych i przyrodniczych*, *Rocz. Filozof. KUL*, XII, 3, 1964, s. 31-43; Birkenmajer A., *Rękopisy Tomasza, biskupa Sarepty i wyciągi z tych rękopisów*, w: Burchardt J., *Higiena wedle Tomasza z Wrocławia, Studia Copernicana XXXVI, 1997*, s. 161-167; Burchardt J., *Tomasz z Wrocławia, lekarz XIV wieku, jego uwagi o zawodzie lekarza i rady dla młodych lekarzy*, *Sprawozd. Wrocł. Tow. Nauk.*, Ser. B, 50/1995 [1996], s. 11-13; Burchardt J., *Tomasz z Wrocławia i jego uwagi o zawodzie lekarza*, w: *Higiena wedle Tomasza z Wrocławia. Studia Copernicana XXXVI, 1997*, s. 8-14; Burchardt J., *Niektóre opisy botaniczne roślin leczniczych u Dioskurydesa w tradycji Tomasza z Wrocławia*, w: *Tradycje kultury antycznej na Śląsku, Opole 1997*, s. 237-252; Burchardt P., *Przegląd treści rękopisów „Antidotarium” Tomasza z Wrocławia*, *Kwart. Hist. Nauki i Techn.* 46, 3, 2001, s. 133-137; Henschel A., *Schlesiens wissenschaftliche Zustände im vierzehnten Jahrhundert, Breslau 1850*, s. 82-102; Henschel A., *Thomas medicus Wratislaviensis, Serapeum 18, 1857*, s. 366-368; Hudyka E., *Wskazówki lekarskie Tomasza z Wrocławia*, *Arch. Hist. Filozof. Med.* 64, 2/3, 2001, s. 115-125; Klicman L., *Monumenta Vaticana res Bohemicas illustrantia, Pragae 1903*, vol. I, s. 522, nr 894; Kowalczyk M., *Aggregatum Tomasza biskupa Sarepty w rękopisie Biblioteki Jagiellońskiej 777*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska, Warszawa 1991*, s. 117-126; Sachs M., *Thomas medicus Vratislaviensis: Leben und Werk des Breslauer Priesterarztes Thomas, Titularbischofs von Sarepta*, *Würzb. Med. Hist. Mitt.*, 1997, s. 35-84; Skalski J. H., *Poznanie fizjologii krążenia w dziejach polskiej medycyny, cz. I, Kardiochirurgia i torakochirurgia polska 1, 4, 2004*, s. 203-212; portret: miniatura przedstawiająca nauczyciela medycyny, przypuszczalnie Tomasza z Wrocławia,

z gdańskiego manuskryptu „Opera medicinalia”, MS 2310, za: Antry T. J., Thomae de Wratislavia „Practica medicinalis”: a critical edition, Studia Copernicana XXVII, 1989.

TRAUBE HERMANN

(1860-1913)

Wybitny mineralog, petrograf i krystalolog

Urodził się 24 września 1860 w Raciborzu (Ratibor), w rodzinie Moritza Traube, znanego chemika, i jego żony Berty z domu Moll. We Wrocławiu (Breslau), do którego wkrótce potem przeniosła się jego rodzina, zainteresował się mineralogią i już dość wcześnie zanosilo się na to, że wyrosnie z niego uczony. Po ukończeniu Gimnazjum św. Marii Magdaleny studiował mineralogię na uniwersytetach w Lipsku, Heidelbergu, Wrocławiu, a następnie w Greifswaldzie, gdzie w roku 1884 uzyskał stopień doktora filozofii na podstawie pracy „Über Gabbros, Amphibolite und Serpentine des Niederschlesischen Gebirges”.

Po powrocie do Wrocławia został w Muzeum Mineralogicznym Uniwersytetu Wrocławskiego asystentem → prof. Roemera, na polecenie którego zajmował się badaniami geologicznymi Śląska, szczególnie zaś występującymi na jego obszarze minerałami. W roku 1886 jako asystent prof. Johanna Lehmana przeniósł się do Kilonii, gdzie już wkrótce habilitował się w zakresie mineralogii i petrografii. W zimowym semestrze 1887/88 w zastępstwie chorego prof. Arzruni prowadził zajęcia w Technische Hochschule w Aachen. Na początku roku 1888 ukazała się jego praca „Die Minerale Schlesiens”, którą Traube zadedykował prof. Roemerowi z okazji jego 70 urodzin.

Z powodu ograniczonych możliwości pracy związanych ze zwłoką w budowie Instytutu Mineralogicznego w Kilonii wyjechał w roku 1889 do Berlina, gdzie na nowo habilitował się w zakresie mine-

ralogii i petrografii. W Berlinie prace badawcze prowadził częściowo w kierowanym przez Carla Kleina Instytucie Mineralogicznym, częściowo zaś w Instytucie Chemicznym kierowanym najpierw przez Landolta, a potem przez Nernsta. Poza mineralogią i petrografią zajmował się też krystalografią oraz syntezą minerałów, która była wówczas domeną uczonych francuskich. W związku z tym w zimowym semestrze 1891/92 wyjechał przy poparciu władz pruskich do Paryża, gdzie pracował u boku Leona Bourgeois, z którym opublikował pracę „Sur la reproduction de la dolomie”.

W uznaniu zasług w roku 1897 nadano mu tytuł profesorski, zaś w roku 1903 został członkiem-korespondentem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyściej. W tym samym roku ożenił się z wdową Elizą van Tienhoven, z domu Ninck Blok. Dopiero w wieku 45 lat, w roku 1905, otrzymał etatową profesurę na Uniwersytecie w Greifswaldzie. W tym czasie stan jego zdrowia nie był najlepszy i już w roku 1906, zrezygnowawszy z profesury, wrócił do Berlina. Zmarł tam 29 stycznia 1913 roku.

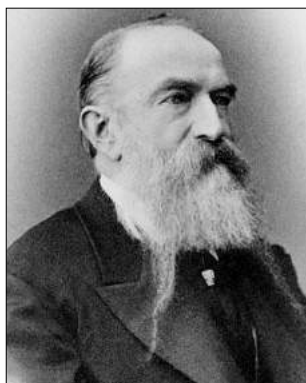
Ważniejsze publikacje: Die Minerale Schlesiens. Breslau 1884; Über den Nephrit von Jordansmühl in Schlesien. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1885; Über einen neuen Fund von anstehendem Nephrit bei Reichenstein in Schlesien. *Ibid.*, 1887; Über Plumbocalcit von Tarnowitz in Oberschlesien. *Ibid.*; Mineralogische Mitteilungen (Laubanit, ein neuer Zeolith, Eisenglanz, Laumontit, Skolecit, Apatit, Baryt, Aragonit). *Ibid.*, 1887-88; Zinnober und Kalomel vom Berge Avala bei Belgrad in Serbien. *Zeitschr. f. Krystall.* 15, 1888; Zinkhaltiger Aragonit von Tarnowitz in Schlesien. *Ibid.* 16, 1889; Über ein Vorkommen von Eklogit bei Frankenstein in Schlesien. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1889; Untersuchungen an den Syeniten und Hornblendeschifern zwischen Glatz und Reichenstein in Niederschlesien. *Ibid.*, 1890; Über den Molybdängehalt des Scheelits und die Trennung der Wolframsäure von der Molybdänsäure. *Ibid.*, 1891; Über den Pseudobrookit vom Arányer Berge in Siebenbürgen. *Zeitschr. f. Krystall.* 20, 1892; Über die Kristallform einiger Lithiumsalze. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1892-94; Über die Kristallformen optisch einaxiger Substanzen, deren Lösungen ein optisches Drehungsvermögen besitzen. *Ibid.*, 1893; Über die Isomorphie von Sulfaten, Selenaten, Chromaten, Molybdaten und Wolframat. *Ibid.*, 1894; Beiträge zur Mineralogie Schlesiens. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 46, 1894; Kristallographische Mitteilungen (Bromsaures Kali, Succinimidjodid, Bromshikimilacton, über die der Drehung der Polarisationsebene des Lichtes im Maticocampfer und im Laurineocampfer). *Zeitschr. f. Krystall.* 23, 29, 1894-98; Über die Ätzfiguren einiger Minerale. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1895; Über das optische Drehungsvermögen von Körpern im kristallisierten und im amorphen Zustande. *Ibid.*, 1895-97; Die pyroelektrischen Eigenschaften des Titanits und des Strontiumbitartrats. *Ibid.*, 1897; Beiträge zur Kenntnis der chemischen Zusammensetzung und Kristallform der äpfelrauen Salze. *Zeitschr. f. Krystall.* 31, 1899; Über künstliche Darstellung von Mineralien durch Sublimation. *Zentralbl. f. Miner.*, 1901.

Źródła: Hintze C., Jber. SGVK 91, 1914, Nekrologe, s. 41-48 (bibliografia); Völkel-Mineralogen, s. 101; portret z: Porträtsammlung der Universitätsbibliothek der Humboldt-Universität zu Berlin.

TREUTLER PAUL

(1822-1887)

Badacz Chile

Urodził się 5 grudnia 1822 roku w Wałbrzychu (Waldburg), w rodzinie bogatego przemysłowca Karla Georga Treutlera, właściciela wielu kopalń i majątków ziemskich w okolicach Wałbrzycha. Przygotowując się do przejęcia ojcowskich przedsiębiorstw pracował w państwowych kopalniach, w roku 1840 rozpoczął dwuletnie studia na Uniwersytecie w Berlinie, m.in. pod kierunkiem Weissa, Mitscherlicha i Schubarta, następnie zaś przez cztery lata podróżował po Niemczech, Francji, Anglii, Belgii i Austrii. W roku 1846 objął kierownictwo jednego z rodzinnych przedsiębiorstw, jednak jego natura nieuleczalnego marzyciela połączona z nieco awanturycznym usposobieniem nie pozwoliła mu długo usiedzieć w miejscu.

Gdy w roku 1851 ujrzał na Wystawie Światowej w Londynie okazy chilijskich minerałów, bez chwili wahania wsiadł w Hamburgu na statek płynący do tego dalekiego kraju. Po dotarciu do Valparaiso postanowił znaleźć posadę w chilijskim górnictwie i wyruszył do Copiapo na pustyni Atacama. Pobyt w bogatych w złoża surowców mineralnych okolicach wykorzystał do przeprowadzenia ich gruntownych badań geologicznych. Już w roku 1851 posiadał własną kopalnię srebra w Tres Puntas, jednak w roku 1854 odkryto bogate złoża tego kruszcu w okolicy Valparaiso, co doprowadziło w krótkim czasie do upadku kopalń na pustyni Atacama. Rok później Treutler został uwięziony w Capiapo za długi i stracił kopalnię w Tres Puntas.

Nie był jednak człowiekiem, który poddaje się w obliczu niepowodzeń – w roku 1858 był już właścicielem kopalni miedzi w Cachiyuyo. Rok później zaczął prowadzić badania na obszarze zamieszkałej przez dzikie, niepodległe plemiona indiańskie Araukanii. W ciągu dwóch lat trzykrotnie odwiedził Araukanię i w roku 1861 wydał będący owocem owych trzech wypraw pierwszy tom dzieła „La Provincia Valdivia y los Araucanos” (Santiago de Chile, 1861). Dzięki pomocy Miguela de la Barra ostateczna wersja tej książki zredagowana była w wybornej hiszpańszczyźnie.

Książka Treutlera przyjęta została życzliwie, jednak znalazła też zagorzałych krytyków, wśród których na plan pierwszy wybijał się Abdon Cifuentes. Nie tylko krytykował on dzieło za brak wartości naukowej, ale i zarzucał autorowi oszustwo w związku z faktem, że część subskrybentów nie otrzymała zamówionych egzemplarzy. W odpowiedzi na te zarzuty Treutler wytoczył Cifuentesowi sprawę sądową, którą przegrał (dzieje zatargu z Cifuentesem Treutler opisał w: Causa ruidosa: jurado de imprenta en la acusación entablada por Don Pablo Treutler contra Don Adbón Cifuentes, Santiago 1863).

Cifuentes wykorzystał również swoje wpływy w chilijskim Kongresie Narodowym, by uniemożliwić Treutlerowi zdobycie rządowej subwencji na czwartą wyprawę do Araukanii. I faktycznie nie uzyskał on oczekiwanej pomocy finansowej, jednak ostatecznie zdobył niezbędne fundusze i odwiedził Araukanię po raz czwarty.

Ostatni okres pobytu Treutlera w Chile stał również pod znakiem problemów finansowych – w Santiago został ponownie wtrącony do więzienia za długi. Ostatecznie w roku 1863 opuścił Chile, by wrócić do Niemiec. Niewiele wiadomo o nim od tamtej pory. W roku 1882 ukończył we Wrocławiu (Breslau) pracę nad obszerną, obejmującą 3 tomy relacją ze swego pobytu w Chile, która wydana została w Lipsku (Fünfzehn Jahre in Süd-Amerika an den Ufern des Stillen Oceans: Gesehenes und Erlebtes, Leipzig 1882). Zawarł w niej wiele interesujących uwag na temat budowy geologicznej tych obszarów Chile, które odwiedził podczas swego pobytu w tym kraju. Zmarł w roku 1887.

Postać Paula Treutlera popadła na długie lata w zapomnienie nie tylko w Niemczech, ale i w Chile, gdzie dopiero w roku 1958 przypomniał jego dokonania Carlos Keller, który przetłumaczył jego relację z niemieckiego na hiszpański (Andanzas de un alemán en Chile 1851-1863, Santiago de Chile 1958). Dziś książkę tę uważa się za wartościowy dokument życia w Chile w połowie XIX w.

Źródła: Keller C., Prólogo del Traductor, w: Treutler P., Andanzas de un alemán en Chile 1851-1863, Santiago de

Chile 1958, s. 11-15; Teillier J., La Araucania u los Mapuches según tres viajeros extranjeros del siglo pasado, Boletín de la Universidad de Chile 58, 1965, s. 4-12; portret z: Treutler P., Fünfzehn Jahre in Süd-Amerika an den Ufern des Stillen Oceans: Gesehenes und Erlebtes, Leipzig 1882, Bd. 1.

TREVIRANUS LUDOLPH CHRISTIAN (1779-1864)

**Znawca fizjologii i anatomii roślin, założyciel
Zielnika Uniwersytetu Wrocławskiego**

Urodził się 18 września 1779 roku w Bremie, w rodzinie notariusza Joachima Johanna Jakoba Treviranusa, którego przodkowie pochodzili z Treviru. Był młodszym bratem Gottfrieda Reinholda Treviranusa (1776-1837), biologa i fizjologa, który niezależnie od Lamarcka wprowadził do piśmiennictwa naukowego termin „biologia”. Pierwsze nauki pobierał w reformowanym gimnazjum w Bremie, gdzie, zachęcony przez swego nauczyciela, algologa Franza Karla Mertensa, zaczął zajmować się botaniką.

Po dwuletnim kursie licealnym, jesienią 1798 roku, rozpoczął studia medyczne na Uniwersytecie w Jenie. Do jego nauczycieli należeli tu: botanik Batsch, chemik Göttling, anatom Loder, lekarze Stark i Suckow, a ponadto słuchał wykładów filozoficznych Fichtego i Schellinga. Stopień doktora medycyny uzyskał w październiku 1801 roku na podstawie „Dissertatio sistens quaedam ad magnetismum sic dictum animale spectantia”. Po powrocie do Bremy poświęcił się praktyce lekarskiej, a w wolnym czasie kontynuował swe studia botaniczne, w których brał też udział jego brat, Reinhold, astronom Olbers, lekarze Albers i Roth, algolog Mertens i kilku młodych przyrodników. Pierwszą pracę botaniczną, w której wspomniął o wpływie czynników chemicznych na organizm roślinny, opublikował w roku 1805 w „Beiträge zur Naturkunde” Webera i Mohra.

Rok później w konkursie ogłoszonym przez Towarzystwo Naukowe w Getyndze otrzymał „accessit” za pracę „O wewnętrznej budowie roślin i o ruchu soków w tychże”, w której poruszał zagadnienia zarówno anatomii, jak i fizjologii roślin – dziedzin, które stały się później jego domeną. Choć z dzisiejszego punktu widzenia jego praca była najwartościowsza spośród wszystkich zgłoszonych na konkurs, nagrody otrzymali Karl Asmund Rudolphi i →Heinrich Friedrich Link. Na początku 1807 roku Treviranus został trzecim profesorem medycyny w liceum w Bremie, z czym wiązała się praktyka lekarska w szpitalu. W roku 1812, jako następca Heinricha Friedricha Linka, otrzymał nominację na profesora historii naturalnej w Rostoku. Tu, prowadząc obok zajęć na uczelni również praktykę lekarską, spędził cztery lata w sprzyjających warunkach, które pozwalały mu sporo czasu poświęcać badaniom botanicznym, dzięki czemu stworzył podstawy tkankowej teorii budowy roślin, odkrył przestwory międzykomórkowe, które jednak błędnie uznał za drogi przewodzenia soków roślinnych, i dokonał wielu trafnych spostrzeżeń dotyczących budowy drewna i przyrostu na grubość ścian komórkowych. Mniej odkrywcze były opublikowane w roku 1815 wyniki jego badań embriologicznych.

W roku 1816, rezygnując z propozycji przeniesienia się do Hamburga, udał się do Wrocławia (Breslau), gdzie, kolejny raz będąc następcą Linka, objął katedrę botaniki i stanowisko dyrektora ogrodu botanicznego. W stolicy Śląska spędził Treviranus czternaście lat, prowadząc owocną pracę dydaktyczną i badawczą, a zarazem, dzięki licznym podróżom i rozległym kontaktom m.in. z ogrodami w Chelsea, Edynburgu, Glasgow, Londynie, Lejdzie, Paryżu, Montpellier, Strassburgu, Tulonie, Turynie, Neapolu, Berlinie, Bonn, Dreźnie, Getyndze, Greifswaldzie, Halle, Monachium, Tybindze, Wiedniu, Krakowie, Warszawie, Krzemieńcu, Królewcu, Dorpacie, Petersburgu, Moskwie i Nikicie na Krymie, rozwijając Ogród Botaniczny Uniwersytetu Wrocławskiego, w którym w roku 1824 uprawiano już ok. 6-7 tys. gatunków i odmian. Od roku 1820 publikowany był katalog nasion oferowanych przez ogród do wymiany. Niektóre z mniej znanych roślin z wrocławskiego ogrodu opisał Treviranus w roku 1826 w publikacji „Horti Botanici Vratislaviensis Plantarum vel novarum vel minus cognitarum manipulus”. On też prawdopodobnie założył w roku 1821 pełniący początkowo rolę dokumentacyjną hodowanych w ogrodzie roślin naczyniowych zielnik Herbarium Horti Botanici Universitatis Vratislaviensis, który stał się początkiem Zielnika Uniwersytetu Wrocławskiego. Mimo znacznej liczby gatunków w układzie ogrodu za czasów Treviranusa nie było jeszcze żadnego usystematyzowania – rośliny sadzono, kierując się

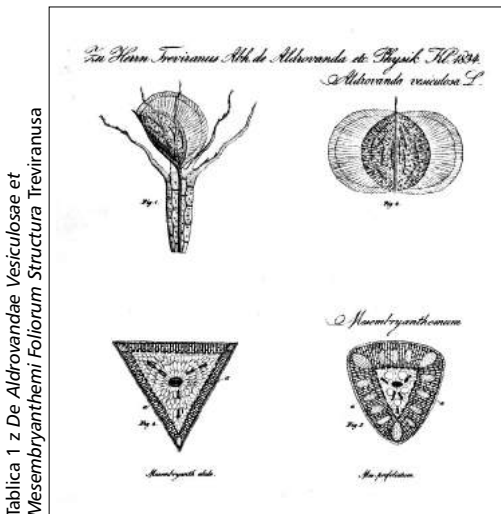
przede wszystkim ich wymaganiami odnośnie żyzności i wilgotności gleby oraz nasłonecznienia.

Do roku 1818 Treviranus wykładał na Wydziale Filozoficznym, później zaś przeniósł się na Wydział Medyczny. Serdeczna przyjaźń połączyła go z →Heinrichem Robertem Goepertem, najpierw jego studentem, później docentem prywatnym. W przyjaznych stosunkach pozostawał też z Heinrichem Wilhelmem Brandesem, →Ernstem Friedrichem Glocke-rem, Franzem Heyde, →Adolphem Otto, Johannem Gottliebem Schneiderem i →Henrichem Steffensem. Pod jego kierunkiem powstało w roku 1825 pierwsze, krytyczne opracowanie historii botaniki w Polsce, które, jako dysertację doktorską, napisał Wojciech

Wakacyjne wyjazdy do Włoch, Francji, Belgii, Holandii, Anglii, Szkocji, Szwajcarii i Tyrolu przeznaczał zarówno na wypoczynek, jak i na poszerzanie wiedzy. Szereg prac poświęcił botanice systematycznej i opisowej, zajmując się m.in. monograficznym opracowaniem takich rodzajów, jak ostróżeczka, orlik, czosnek i dziurawiec oraz rosnącymi w Rosji turzycami.

Wiele prac i artykułów opublikował też w dziedzinie historii botaniki, a wydane w roku 1855 studium z historii drzeworytniczych przedstawień roślin łączyło w sobie historię botaniki z historią sztuki. Dziełem, które podsumowywało jego dokonania na polu anatomii i fizjologii roślin, była dwutomowa, wydana w latach 1835-38 praca „Physiologie der Gewächse”, dająca bogaty przegląd dokonań w tej dziedzinie i obszerny wykaz literatury przedmiotu. Ponieważ jednak Treviranus uparcie trzymał się w niej przestarzałych poglądów o „sile życiowej” i „materii życiowej”, a dodatkowo nie uwzględnił wyników najnowszych badań, praca ta do pewnego stopnia była już przestarzała w chwili wydania. Prowadząc nadzwyczaj uregulowany i spokojny tryb życia, w które pewne urozmaicenie wnosiły uroczystości obchodzone jubileusze 50-lecia jego doktoratu i profesury, dożył Treviranus, mimo wątego zdrowia, 85 lat. Zmarł 6 maja 1864 w Bonn.

Nazwisko Treviranus upamiętniają w botanice nazwy rodzajowe *Trevirana* Willdenow (Gesneriaceae), *Trevirania* Heynhold (Rubiaceae), *Trevirania* Roth (Scrophulariaceae) oraz gatunki *Lachemilla trevirani* Rothmaler, *Rubus trevirani* Köhler ex Weihe i *Salix trevirani* Sprengel. Zbiory zielnikowe Treviranusa zachowały się w Berlinie, Antwerpii, Bremie, Filadelfii, Helsinkach, Jenie, Kew, Lejdzie, Monachium, Modenie, Oksfordzie i Wrocławiu.

Maksymilian Adamski, student medycyny z Wielkopolski. W ostatnich latach pobytu we Wrocławiu pogorszeniu uległy stosunki Treviranusa zarówno z senatem, jak i ze studentami, którzy zarzucali mu, że, będąc w roku akademickim 1827/28 rektorem, ostro występował przeciw ruchowi burszowskiemu. Do tego doszedł konflikt z głównym ogrodnikiem Ogrodu Botanicznego, w wyniku czego ówczesny minister Karl von Altenstein przeniósł go do Bonn, skąd na jego miejsce przyjechał do Wrocławia →Christian Gottfried Nees von Esenbeck.

Również w Bonn, gdzie Treviranus chciał uporządkować niejasną sytuację pozostawioną przez poprzedniego dyrektora, doszło do konfliktu z pracownikami uniwersyteckiego ogrodu, w wyniku czego zrezygnował on z funkcji dyrektora i ograniczył się do samej profesury. Prowadził odtąd spokojny i cichy żywot uczonego, a cały wolny od obowiązków dydaktycznych czas poświęcał badaniom botanicznym.

Wybrane publikacje: Untersuchungen über wichtige Gegenstände der Naturwissenschaft und Medicin. Göttingen 1803; Über den Bau der kryptogamischen Wassergewächse. *Beiträgen zur Naturkunde I*, 1805; Vom inwendigen Bau der Gewächse und von der Saftbewegung in denselben. Göttingen 1806; Beiträge zur Pflanzenphysiologie. Göttingen 1811; Observationes botanicae quibus stirpes quaedam Germanicas illustrare conatus est. Rostochii 1812; Von der Entwicklung des Embryo und seiner Umhüllungen im Pflanzen-Ey. Berlin 1815; Vermischte Schriften anatomischen und physiologischen Inhalts. 4 Bde. Göttingen 1816-21; De Delphinis et Aquilegia observationes. Wratislaviae 1817; Alii species quotquot in Horto Botanico Wratislaviensi coluntur recensuit, rariores observationibus illustravit, novas quasdam descripsit. Wratislaviae 1822; Die Lehre von dem Geschlecht der Pflanzen in Bezug auf die neuesten Angriffe erwogen. Bremen 1822; Über gewisse in Westpreussen und Schlesien angeblich mit einem Gewitterregen gefallene Saamenkörner. Breslau 1823; Nachricht von dem botanischen Garten der Königlichen Universität zu Breslau. Breslau

1823; De plantis Orientis, unde pharmara quaedam colliguntur, accuratius determinancis. Lemgo 1825; Horti Botanici Vratislaviensis Plantarum vel novarum vel minus cognitarum manipulus. Bonn 1826; De Ovo Vegetabili ejusque mutationibus observationes recentiores. Vratislaviae 1828; Caroli Clusii et Conr. Gesneri epistolae ineditae. Ex archetypis edidit Lud. Christ. Treviranus. Lipsiae 1830; Symbolarum Phytologicarum, quibus res herbaria illustratur, fasciculus I. Gottingae 1831; Über die Verdienste italienischer Botaniker Boccone's und Micheli's um die schlesische Flora. *Übers. Arb. SGVK*, 1831; Physiologie der Gewächse. 2 Bde. Bonn 1835-38; De Aldrovandae Vesiculosae et Mesembryanthemi Foliorum Structura. Berlin 1836 [Taf. 1 na il. 2]; Observationes Circa Germinationem in Nymphaea et Euryale. München 1843; Bemerkungen über die Führung von botanischen Gärten, welche zum öffentlichen Unterrichte bestimmt sind. Bonn 1848; De compositione fructus in Cactearum atque Cucurbitacearum ordinibus. Bonnae 1851; Über Bau und Entwicklung der Eychen und Saamen der Mistel. München 1853; Die Anwendung des Holzschnittes zur bildlichen Darstellung von Pflanzen nach Entstehung, Blüthe, Verfaul und Restauration. Leipzig 1855; In Hyperici genus ejusque species animadversiones. Bonnae 1861.

Źródła: Grumann-Handbuch, s. 50-51; Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 73; Mägdefrau-Historia, s. 176-177; Mularczyk-Historia, passim, biogram na s. 156-158; Nowak-Wójcik-Mularczyk, s. 298; Pater-Historia, s. 201-203; Rostański-Historia, s. 284; Sachs-Geschichte, s. 288, 291-294, 297-298, 460, 562-566; Wiktor-Muzeum, s. 31, 69; Wójcik G., EW, s. 862; Wunschmann E., ADB 38, 1894, s. 588-591; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S 169/144.

UECHTRITZ RUDOLF FRIEDRICH CARL VON

(1838-1887)

Wybitny znawca flory Śląska i środkowej Europy

Urodził się 31 grudnia 1838 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie →barona Maxa von Uechtritz, znanego śląskiego entomologa i botanika. Zamیلowanie do kolekcjonowania owadów i roślin przejął po ojcu do tego stopnia, że ojciec musiał zabronić mu zajmowania się tym hobby, gdyż zaniedbywał szkolne obowiązki. Jako uczeń Gimnazjum św. Marii Magdaleny, a później Gimnazjum św. Macieja, wędrował po okolicach Wrocławia i wypuszczał się w najbardziej nawiązaną odległe zakątki Śląska. Odwiedził też regiony sąsiadujące ze Śląskiem: w roku 1855 Morawy, w roku 1856 Karpaty.

W roku 1857 zdał egzamin dojrzałości i rozpoczął studia na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie pod kierunkiem →Goeperta, →Cohna i →Körbera poświęcił się botanice. W roku 1858 wyruszył z Bailem, późniejszym profesorem gimnazjalnym w Gdańsku, w podróż, podczas której odwiedził Wiedeń, Triest, Wenecję i przewędrował cały Tyrol. Cztery lata później założył we Wrocławiu niezwykle aktywnie działające Schlesische Botanische Tauschverein, które przyciągnęło wielu młodych miłośników tej dziedziny wiedzy. W roku 1866 rozpoczął wraz z →Englerem pracę nad dziełem „Flora der Umgegend von Breslau”, jednak przeszkodą w ukończeniu tego dzieła stały się dolegliwości sercowe, które na wiele lat uczyniły go niezdolnym do pracy. Wskutek tych dolegliwości przerwany został również cykl publikacji na temat nowych odkryć florystycznych na Śląsku, zamieszczany w „Verhandlungen des Vereins für die Provinz Brandenburg”.

Gdy w roku 1875 nastąpiła pewna poprawa w stanie jego zdrowia, zajął się opracowywaniem własnych i cudzych zbiorów w swej pracowni. Zajmował się

wówczas takimi rodzajami, jak turzycyca, wierzba, ostrożeń, jeżyna, fiołek, szczególnie jednak różą i jastrzębcem (opisał szereg nowych jego gatunków: *Hieracium nigritum*, *H. stygium*, *H. engleri*, *H. wimmeri*, *H. fieki*, *H. pseudalbinum*, *H. riphaeum*). W okresie tym nazwisko jego stało się głośnie daleko poza granicami Niemiec i zaczął prowadzić obszerną korespondencję ze wszystkimi wybitnymi botanikami Europy i Ameryki Północnej. Pozostał jednak nadal niezwykle skromnym człowiekiem, który nie szczędził czasu i trudu, by wspomagać i zachęcać początkujących botaników.

W ostatnich latach swego życia studiował florę południowoeuropejską, zwłaszcza hiszpańską, a dzięki kolekcjom Fritze i Moritza Winklera zaznajomił się też z florą Rumunii, Serbii i Bułgarii. Najwięcej jednak uwagi poświęcał nadal florze Śląska i miał poważny wkład w ostateczne ukształtowanie „Flora von Schlesien” →Fieka. Po śmierci Körbera pełnił obowiązki kustosa Zielnika Śląskiego. Na jego dorobek naukowy składa się ogromna ilość artykułów i doniesień, które często zamieszczane były w listach i publikowane w artykułach innych botaników. Zmarł 21 listopada 1887 roku we Wrocławiu. Jego ogromny zielnik roślin Śląska zakupił Uniwersytet Wrocławski. Za sprawą →F. Paxa pozyskany został następnie do zbiorów Zielnika Śląskiego w zamian za zielnik →A. Henschla. Dublety tego zielnika można znaleźć w zbiorach w Auckland, Antwerpii, Budapeszcie, Kopenhadze, Edynburgu, Chicago, Genewie, Göteborgu, Getyndze, Petersburgu, Monachium, Manchester, Moskwie, Meise, Pradze i Wiedniu. Nazwisko Uechtritz upamiętnia m.in. rodzajowa nazwa *Uechtrizia* Freyn (Asteraceae) i nazwy gatunkowe *Brassica uechtriziana* Janka, *Carex x uechtriziana* K. Richter, *Consolida uechtriziana* Soó, *Delphinium uechtrizianum* Pancic ex Huth, *Epilobium x uechtrizianum* Pax, *Festuca uechtriziana* Wiesbaur, *Gentiana uechtrizii* Wettstein, *Hieracium uechtrizianum* Schneider, *Lepidotrichum uechtrizianum* Velenovský, *Potentilla uechtrizii* Zimmermann, *Ptilotrichum uechtrizianum* Bornmüller, *Salix uechtrizii* Rouy i *Viola x uechtriziana* Borbás.

Ważniejsze publikacje: Botanische Excursion in die Central-Karpathen. *Österr. Bot. Wochenbl.* 7, 1857; Nachträge zur schlesischen Flora. *Österr. Bot. Zeitschr.* 11, 1861; Beiträge zur Flora von Schlesien. *Ibid.* 11, 12, 1861-62; Beiträge zur Flora von Halle als Ergebnisse einiger im Spätsommer 1861 in dortiger Gegend unternommenen Excursionen. *Verh. Bot. Ver. Prov. Brandenburg* 3, 4, 1861-62; Nachträge zur schlesischen Flora. *Ibid.* 3-7, 10, 1861-68; Neue Standorte seltener Arten aus der schlesischen Flora. *Jber. SGVK* 41, 1863; Zur Flora Schlesiens. *Österr. Bot. Zeitschr.* 13, 14, 21, 1863-71; Über die Flora der Umgegend von Koschentin. *Jber. SGVK* 42, 1864; Seltene Pflanzen der Flora von Rybnik. *Ibid.*; Schlesien in Bericht der Commission für die Flora von Deutschland. *Ber.*

Deutsch. Bot. Ges. 3, 1864; Über neue und seltene Pflanzen der schlesischen Flora. *Jber. SGVK* 43, 1865; Zur Flora Ungarns. *Österr. Bot. Zeitschr.* 21, 1871; Referat über kritische Zusammenstellung der in Österreich-Ungarn bisher beobachteten Arten, Formen und Bastarde der Gattung *Hieracium*. *Bot. Zeitung* 30, 1872; Die bemerkenswerthen Ergebnisse der Durchforschung der schlesischen Phanerogamenflora. *Jber. SGVK* 50, 51, 53-57, 59-63, 1872-85; Floristische Mittheilungen zumeist die Flora Südspaniens betreffend. *Österr. Bot. Zeitschr.* 24, 1874; Floristische Bemerkungen. *Ibid.* 24, 26, 1874-76.

Źródła: Engler H. G. A., *Jber. SGVK* 64, 1887, s. 185-191; Mularczyk-Historia, s. 129; Paryski-Paryska s. 1298-99; Pax-Pflanzenwelt, s. 13-14; Rostański-Historia, s. 284, 286, 288; Uechtritz R. v., *Mein wissenschaftliches Streben und Schaffen: eine Autobiographie, mit Vorwort von E. Junger*, *Österr. Bot. Zeitschr.* 37, 1887, s. 228-232, 283-287 (portret); Wunschmann E., *ADB* 39, 1895, s. 126-127.

UECHTRITZ–SOHLAND MAXIMILIAN FRIEDRICH VON

(1784-1851)

Miłośnik botaniki i zoologii

Urodził się 21 września 1784 roku w Ober-Sohland koło Rothsterin na Górnych Łużycach, w rodzinie o tradycjach wojskowych. Po bardzo wczesnej śmierci matki wychowywany był przez bezdzietnego krewnego, von Gersdorfa, z którym mieszkał w Mückenhain koło Niskiej (Niesky) i w Hrodzisku koło Budziszyna. Otrzymał tam staranne, ale ograniczone głównie do nauki języków i religii wykształcenie, gdyż prywatni nauczyciele, których zatrudniał jego opiekun, inne dziedziny wiedzy uważali za rzecz niepoważną, szczególnie zaś nauki przyrodnicze, które bardzo pociągały małego Maxa. Początkowo bawił się wypchanymi ptakami i próbował sam zbierać okazy, później zaś przyszło mu z pomocą dwóch pastorów z sąsiedztwa. Duże znaczenie dla rozwoju jego zainteresowań miał dłuższy pobyt u innego krewnego, →Adolfa Traugotta von Gersdorfa z Unięcic (Meffersdorf), fizyka i mineraloga, który posiadał okazałą bibliotekę i wspaniałą kolekcję minerałów.

Od tej pory Max z niesłabnącym zapalem zbierał owady i rośliny, łapał ptaki, hodował w niewielkiej menażerii różnego rodzaju zwierzęta, studiował geografię, a w dziewiątym roku życia zestawiał wykaz roślin nagozalążkowych rosnących w okolicach Mückenhain i Hrodziska z dokładnymi wskazówkami dotyczącymi stanowisk. Gdy w roku 1800 zmarł jego opiekun, po którym odziedziczył Zdziarki (Särichen) koło Rozborka (Rothenburg), trafił do Unięcic, w których mieszkali wówczas botanicy Oettel, Ludwig i Mosig oraz jego nauczyciel, znawca historii naturalnej i późniejszy dyrektor szkoły miejskiej w Żytawie,

Krug. Znalazł tu zatem odpowiednią strawę dla swego ducha i spędził jeden z najszcześniejszych okresów w swoim życiu.

Przygotowując się od roku 1802 do egzaminu dojrzałości w budziszynskim gimnazjum zapomniał na pewien czas o przyrodoznawstwie i w roku 1803 zaczął w Lipsku studiować prawo oraz kameralistykę, wkrótce jednak odżyły w nim dawne pasje i postanowił przenieść się na medycynę. Jego opiekunowie, którzy uważali, że będąc członkiem lużyckiej szlachty powinien pracować w sądownictwie lub administracji, sprzeciwili się stanowczo tej decyzji. Gdy udaremnił również jego zamiar studiowania nauk przyrodniczych w Upsali, rozgorączkowany wstąpił do armii. Tu jednak niewiele czasu mógł poświęcić swym przyrodniczym zainteresowaniom, bowiem na przeszkodzie temu stanęły najpierw częste zmiany garnizonów, a później wydarzenia wojenne lat 1806-07. Osłabiony zapadł do botaniki odżył w nim dopiero w roku 1809, podczas dłuższego pobytu w Dreźnie, gdzie miał swobodny dostęp do królewskiej biblioteki i często spotykał się z biegłym w botanice królem Friedrichem Augustem, dla którego zbierał okazy podczas wycieczek organizowanych przez nadwornego botanika, Pillnitz. Karierę wojskową Maximiliana von Uechtritz przerwał w roku 1810 wypadek z koniem, w wyniku którego w stopniu rotmistrza przeszedł w stan spoczynku.

Odtąd żył w swych dobrach w Zdziarkach, wyjeżdżając często do Zgorzelca (Görlitz), Wiednia oraz Berlina, gdzie prywatnych lekcji botaniki udzielał mu Wildenow. Nieprzyjemności związane z poddaniami, słaby stan zdrowia i zmiany polityczne po roku 1815 skłoniły go do sprzedaży majątku i przeniesienia się do Wrocławia (Breslau), gdzie żył od roku 1816 zajmując się rodziną i badaniami przyrodniczymi, a niebawem wstąpił też w szeregi członków Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej. Niekiedy wyruszał w podróże po południowych Niemczech, Węgrzech i po Sudetach. Poza badaniami przyrodniczymi zajmował się również historią nauk przyrodniczych, poświęcając wiele uwagi przyrodnikom śląskim i gromadząc materiały do leksykonu botaników wszystkich czasów i narodowości. W ostatnich latach swego życia zwrócił się ku entomologii, szczególnie zaś ku występującym na Śląsku chrząszczom. Zmarł 24 grudnia 1851 roku we Wrocławiu. Jego syn, →Rudolf von Uechtritz, przejął po ojcu zamiłowania przyrodnicze i zasłynął jako wybitny znawca flory środkowej Europy.

Ważniejsze publikacje: Correspondenz und allgemeine botanische Bemerkungen. *Flora* 2, 1819; Reise durch das südliche preussische und österreichische Schlesien im Juni 1818 unternommene. Breslau 1820; Pflanzenraritäten auf eine 1819 unternommene Reise. *Flora* 4, 1821; Verzeichniss der in der Oberlausitz vorkommenden Vögel, sowie

Zusätze zu von Antons Verzeichniss der oberlausitzer Säugethiere. *Okens Isis*, 1821; Botanische Bemerkungen. *Flora* 5, 1822; Kritische Beiträge zur europäischen Flora. *Ibid.*; Beschreibung der um Breslau vorkommenden Formen der *Veronica longifolia*. *Ibid.* 7, 1824; *Grimmia sudetica* von Ludwig auf der Koppe entdeckt. *Büll. Naturwiss. Sect. SGVK* 6, 1827; Die Fundörter von 50 seltener schlesischer Pflanzenarten. *Hoffmanns Monatschrift von und für Schlesien*, 1829; Verzeichniss der Pflanzen, welche Verfasser von 23. Mai bis 7. Juli 1823 um Salzbrunn gesammelt und nach Wimmer und Grabowski geordnet hat, 515 Spec. *Zemplins Brunnen- und Wolkenanstalt zu Schlesien*, 1831; Verzeichniss der selteneren Pflanzen aus dem Fürstensteiner Grunde und der Umgegend von Salzbrunn. *Übers. Arb. SGVK*, 1831; Verzeichniss seltener Pflanzen von Salzbrunn und Fürstenstein. *Ibid.*, 1832; Über zwei auf den Sudeten beobachtete Formen von *Bartsia alpina*. *Ibid.*, 1841; Über die bei Prottsch, einem Dorfe bei Sulau, gefangenen Käfer. *Ibid.*, 1844; Seltene Käferarten aus Oberschlesien. *Ibid.*, 1845; Auszug aus dem Verzeichnisse schlesischer Käfer [Laufkäfer]. *Ibid.*, 1846; Vorkommen von *Carabus Linnaei* in Oberschlesien. *Ibid.*, 1847; In Schlesien seltene oder noch nicht gefundene Käfer. *Ibid.*, 1848; Zoologische Bemerkungen über die Umgegend von Reinerz in der Grafschaft Glatz. *Ibid.*

Źródła: Gebhardt-Ornithologen, s. 367-368; Mularczyk-Historia, s. 149; Nowack-Lexikon 5, 1841, s. 164-167; Pax-Pflanzenwelt, s. 19; Pax-Tierwelt, s. 13; Stafleu F. A., Cowan R. S., Taxonomic literature VI, Utrecht-Antwerpen-Hague-Boston 1986, s. 562.

UHLIG VIKTOR KARL

(1857-1911)

Wybitny badacz Karpat

Urodził się 2 stycznia 1857 roku w Liskowcu (Liskovec, Karlshütte) koło Frydka (Friedek), w rodzinie zarządcy książęcej huty. Od roku 1874, po ukończeniu nauki w gimnazjum w Cieszynie (Teschchen), dokąd jego ojciec przeniesiony został jako radca górniczy, studiował w Grazu pod kierunkiem

Petersa oraz w Wiedniu pod kierunkiem Eduarda Suessa i Melchiora Neumayra. Ze wzruszeniem wspominał po latach wycieczki geologiczne z Suessem, jednak lata studiów nie były dla niego łatwe, gdyż, mając liczne rodzeństwo, sam musiał troszczyć się o swe utrzymanie. W roku 1877 został asystentem Neumayra, rok później zaś na podstawie napisanej pod jego kierunkiem pracy „Beitrag zur Kenntnis der Juraformationen in den Karpatenklippen” otrzymał stopień doktora filozofii.

W roku 1883 zatrudniony został jako praktykant, później zaś, w roku 1887, jako asystent w K. K. Geologische Reichsanstalt w Wiedniu. W roku 1891 mianowany został profesorem nadzwyczajnym mineralogii i geologii Technische Hochschule w Pradze. Dwa lata później zaproponowano mu objęcie katedry geologii we Wrocławiu (Breslau), jednak nie przyjął jej, gdyż w tym samym czasie otrzymał profesurę zwyczajną w Pradze. Tam też ożenił się, jednak jego żona już wkrótce zmarła, a ich jedyny syn zmarł w roku 1897. W roku 1899 ożenił się z Luizą Pechmann. Po roku przeniósł się do Wiednia, gdzie po zmarłym Wilhelmie Waagenie objął katedrę paleontologii. W roku 1901 został członkiem rzeczywistym Cesarsko-Królewskiej Akademii Nauk w Wiedniu i, po ustąpieniu Suessa, profesorem zwyczajnym geologii.

W jego liczącym ponad 70 tytułów dorobku naukowym – obok stosunkowo nielicznych prac poświęconych ogólnej tematyce geologicznej – znalazło się sporo dzieł o treści paleontologicznej, poświęconych zwłaszcza amonitom i otwornicom. Trzon jego dorobku stanowiły jednak systematyczne opracowania stratygraficzno-tektoniczne różnych części Austro-Węgier, przede wszystkim zaś Karpat i obszarów do nich przyległych, gdzie wyróżnił m.in. ility z Grudny Dolnej, ility z Iwkowej, łupki grybowskie, łupki jasielskie, łupki liwockie, łupki łąckie, piaskowiec pasierbiecki, wapień z Woli Lużańskiej, wapień murański, warstwy bonarowieckie, warstwy inoceramowe, warstwy kanińskie, warstwy posidoniove i zlepieniec koperszadzki. Już od roku 1878 prowadził badania geologiczne na Podtatrzu i w Tatrach, przy czym okres najintensywniejszej jego pracy na tym obszarze przypadł na lata 1885-96, a jej owocem była nowoczesna monografia Tatr wydana w latach 1897-99, arkusze Tatry, Zakopane oraz Nowy Targ „Atlasu geologicznego Galicyi” i szereg innych prac. Poza Tatrami prowadził badania na obszarze Pienińskiego Pasa Skałkowego oraz Karpat Fliszowych i ich obrzeża. Prawidłowo objaśnił budowę i genezę Pienińskiego Pasa Skałkowego, niesłusznie jednak opowiedział się za faldową budową Tatr. Wnioskom Uhliga sprzeciwił się Maurice Lugeon z Uniwersytetu w Lozannie, który na podstawie jego prac wysunął hipotezę o płaszczowinowej budowie Tatr. Roz-

strzygnięcie sporu na korzyść Lugeona nastąpiło w roku 1903 podczas prowadzonej przez Uhliga w ramach IX Międzynarodowego Kongresu Geologicznego wycieczki w Pieniny i Tatry, którą szczegółowo opisał Mieczysław Limanowski. Uhlig, uznawszy racje Lugeona, rozwinął jego koncepcję w pracach opublikowanych w latach 1907-1908.

W roku 1903 w uznaniu zasług w badaniach Tatr odznaczony został Medalem Szabó, zaś w roku 1909 Leopoldyńsko-Karolińska Akademia Przyrodników przyznała mu złoty Medal Cotheniusa. Przez wiele lat redagował czasopismo „Beiträge zur Paläontologie und Geologie Österreich-Ungarns und des Orients”. W roku 1895 zredagował drugie wydanie dzieła „Erdgeschichte” Neumayra. W roku 1908 założył Wiedeńskie Towarzystwo Geologiczne.

Jeszcze z początkiem 1911 roku czuł się dość dobrze, jednak podczas pobytu w Karlowych Warach zaczęły dokuczać mu kamienie żółciowe, ponadto zaś wykryto u niego wrzód żołądka, który stał się przyczyną jego śmierci w wyniku silnego krwotoku. Zmarł 4 czerwca 1911 roku w Wiedniu. Jego nazwisko wśród nazw skamieniałości upamiętnia m.in. nazwa rodzajowa amonita *Uhligella* Jacob oraz nazwy gatunkowe *Cerithium uhligi* Remesš, *Hamulina uhligi* Szajnocha, *Epipeltoceras uhligi* (Oppenheimer), *Lenticulina uhligi* (Wiśniewska), *Natica uhligi* Ascher, *Torricellites uhligi* (Parona et Bonarelli) i *Treptoceras uhligi* (Popovici-Hatzeg).

Ważniejsze publikacje: Die Juraablagerungen in der Umgebung von Brünn. *Beitr. Paläont. Geol. Österr. Ungarn. 1*, 1881; Über Ammonitiden aus den Hilsbildungen Norddeutschlands. *Palaontographica 27*, 1881 [mit M. Neumayr]; Über einige oberjurassische Foraminiferen mit agglutinierender Schale. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1882; Beiträge zur Geologie den westgalizischen Karpaten. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien 33*, 1883; Die Cephalopodenfauna der Wernsdorfer Schichten. *Denkschr. Akad. Wiss. Wien 46*, 1883; Zur Ammonitenfauna von Balin. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1884; Über Jurafossilien aus Serbien. *Ibid.*; Über eine Mikrofauna aus den westgalizischen Karpaten. *Ibid.*, 1885; Über neocom Fossilien von Gardenazza in Südtirol. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien 37*, 1887; Ergebnisse geologischen Aufnahmen in den westgalizischen Karpaten I-III. *Ibid. 38, 40, 41*, 1888-91; Über die von H. Abich im Kaukasus gesammelten Jurafossilien. *Denkschr. Akad. Wiss. Wien 59*, 1892 [mit M. Neumayr]; Bemerkungen zur Gliederung karpatischer Bildungen. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien 44*, 1894; Über die Beziehungen der südlichen Klippenzone zu den Ostkarpaten. *Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien 106*, 1897; Die Geologie des Tatragebirges I-IV. *Denkschr. Akad. Wiss. Wien 64, 68*, 1897-99; Beiträge zur Geologie des Fatra-Krivan-Gebirges. *Ibid. 72*, 1902; Über die Cephalopodenfauna der Teschener und Grodischter Schichten. *Ibid.*; Exkursionen in die Pieninische Klippenzone und in das Tatragebirge. Wien 1903; Bau und Bild der Karpathen. W: Bau und Bild Österreichs III. Wien und Leipzig 1903; Zur Umdeutung der tatratischen Tektonik durch M. Lugeon. *Verh. Geol. Reichsanst. Wien*, 1903; Über die

Klippen der Karpaten. IX Congres Geol. Intern. de Vienne. Compt. Rend. Wien, 1904; I. Bericht über petrographische und geotektonische Untersuchungen im Hochalmmassiv und in den Radstädter Tauern. *Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien 115*, 1906 [mit F. Becke]; Über die Tektonik der Karpaten. *Ibid. 116*, 1907; Die karpatische Sandsteinzone und ihre Verhältnisse zum sudetischen Carbongebiet. *Mitt. Geol. Ges. Wien 1*, 1908; Geologisches aus dem Tatragebirge. *Ibid.*; Der Deckenbau der Ostalpen. *Ibid. 2*, 1909; Übersicht der Eisenerzlagertstätten der Karpaten in Mähren, Galizien und der Bukowina, des vorsudetischen Gebietes westlich von Krakau und der galizischen Ebene. *Ibid. 3*, 1910.

Źródła: Anonim, Österr. Zeitschr. Berg. Hütten. 59, 1911, s. 727-728 (portret); Anonim, Mitteilungen des Beskiden-Vereines 8, 1911, nr 6, s. 111-113; Cieśliński S., SS, s. 180, 269, 307; Kopik J., *ibid.*, s. 377; Kozłowski S., *ibid.*, s. 243; Branca W., *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 63, 1911, s. 385-396 (bibliografia); Limanowski M., Wycieczka w Tatry i Pieniny, Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego 25, 1904, s. 131-183; Paryski-Paryska, s. 1299; Perlick-Bergleute, s. 218-219, 285; Szajnocha W., Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego 33, 1912, Wspomnienia pozgonne, s. 11-12. Woźny E., SS, s. 53, 157, 158, 182, 186, 208, 278, 349, 377, 514.

ULKE HEINRICH (HENRY)

(1821-1910)

Nestor amerykańskiej koleopterologii

Urodził się 29 stycznia 1821 roku w Ząbkowicach Śląskich (Frankenstein). Jego ojciec był właścicielem luksusowego hotelu, w którym często gościli tak znani przyrodnicy, jak →Glocker, →Wimmer, →Schummel czy Loew, który małego Heinricha nauczył posługiwać się siatką entomologiczną. Wraz z bratem Juliussem zaczął gromadzić okazy chrząszczy podczas niedzielnych wycieczek z ojcem po pobliskich pasmach Sudetów. Poza entomologią od wczesnych lat pasjonował się też malarstwem i muzyką.

W wieku 10 lat rozpoczął naukę w gimnazjum w Kłodzku (Glatz), skąd po dwóch latach przeniósł

się do szkoły artystycznej we Wrocławiu (Breslau). Od roku 1842 studiował malarstwo pod kierunkiem m.in. nadwornego malarza K. W. Wacha w Berlinie. W roku 1848 radykalne poglądy polityczne każały mu stanąć po stronie rewolucjonistów. Podczas walk, jakie wybuchły na ulicach Berlina, został ranny, schwytyany przez siły rządowe i uwięziony w Spandau. Zwolniony z więzienia w roku 1849 wyjechał wraz z bratem do Stanów Zjednoczonych.

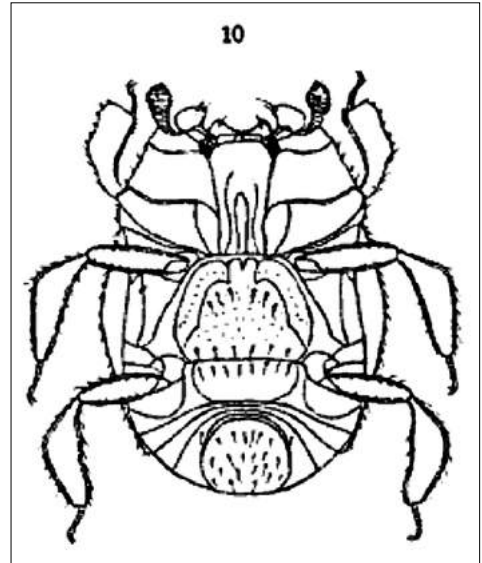
Początkowo pracowali razem jako ilustratorzy i projektanci w Nowym Jorku. Tam Ulke przypomniał sobie o swej dziecięcej pasji, zaczął ponownie zbierać okazy chrząszczy i zaprzyjaźnił się z jednym z pierwszych entomologów amerykańskich, Johnem Lawrence LeConte. W roku 1857 przenieśli się wraz z bratem do Waszyngtonu, gdzie otworzyli studio malarskie i fotograficzne przy Pennsylvania Avenue. W Waszyngtonie Ulke stał się w krótkim czasie jednym z najpopularniejszych amerykańskich malarzy-portrecistów, u którego portrety zamawiały wszystkie znane osobistości amerykańskiej sceny politycznej, artystycznej i naukowej. Wśród portretowanych przez niego osób znalazł się Abraham Lincoln, z którym połączyła Ulkego serdeczna przyjaźń.

Już wkrótce po przeprowadzce do Waszyngtonu Ulke należał do grona najaktywniejszych przyrodników miejscowego Natural History Society, którzy tworzyli tzw. „Megatherium Club” – należeli do niego m.in.: William Stimpson, badacz morskich bezkręgowców, Robert Kennicott, badacz Alaski, ornitolog Henry Bryant oraz paleontolog Fielding Meek. Członkowie tego klubu w latach 1857-66 spędzali czas w Smithsonian Institution, gdzie zajmowali się porządkowaniem i opisem zbiorów przyrodniczych. W niedziele wyruszali zwykle na długie wędrówki po lasach, które, zdaniem Stimpsona, były „prawdziwym kościołem”.

7 września 1865 roku Ulke ożenił się z młodszą od niego o 23 lata Weroniką Schultze, z którą miał czterech synów – Titusa, Henry’ego, Darwina i Charlesa – oraz dwie córki – Anitę i Mignon. Najstarszy syn Ulkego, Titus, był znanym botanikiem i badaczem kopalnych chrząszczy.

Ulke należał do pierwszego pokolenia amerykańskich coleopterologów, był członkiem Entomological Society of Philadelphia, utrzymywał kontakty z takimi badaczami, jak John Lawrence LeConte, Georg Henry Horn, James Ridings, James Bland, George Bringham Cresson, Henry Wenzel i Henry Feldman. Był cenionym kolekcjonerem małych chrząszczy z rodzin Pselaphidae, Scydmaenidae i Sylphidae. Dużą wagę przykładał do starannego preparowania okazów i systematyzacji zbiorów, przez co jego kolekcja przez lata była obiektem podziwu i zazdrości wśród jego kolegów. Chociaż uważał koleopterologię za swoje hobby i publikował niewiele,

liczne informacje o jego odkryciach znalazły się w pracach Cressona, LeContego i Horna, a wszyscy amerykańscy entomolodzy uważali go za wybitnego znawcę chrząszczy. Horn przez szereg lat zwykł był konsultować z Ulkem treść wszystkich swoich publikacji.

Ulke nie podróżował zbyt wiele. W roku 1859 odwiedził z bratem Nową Szkocję i Wyspę Księcia Edwarda, w roku 1860 był w Niemczech, a w roku 1865 odwiedził Chicago. Całą resztę swego życia, nie licząc wycieczek do Cresson Springs w Pensylwanii, Piny Point w Maryland i Mountain Lake w Wirginii oraz wakacji w domku letniskowym w Pen Mar w Maryland, spędził w Waszyngtonie, w którego okolicach znajdowały się jego główne „tereny łowieckie”. Najczęściej odwiedzał tam stanowisko położone na prawym brzegu rzeki Potomac, w pobliżu starego akweduktu. Okazy z zachodniej części Stanów Zjednoczonych otrzymywał przez szereg lat, gdy nie było jeszcze publicznych zbiorów entomologicznych w Waszyngtonie, od badaczy powracających z organizowanych przez rząd ekspedycji.

Aż do późnej starości Ulke cieszył się dobrym zdrowiem, które pozwalało mu zajmować się zarówno malarstwem, jak i ukochanymi chrząszczami. Porzucił je tylko raz, gdy w roku 1893 śmierć żony pogrążyła go w głębokiej depresji. Przekazał wówczas całą swoją ogromną kolekcję Carnegie Museum w Pittsburgu. Do entomologii wrócił dopiero w ostatnich latach swego życia, gdy Entomological Society of Washington nadało mu członkostwo honorowe. Od tej pory aktywnie uczestniczył w życiu towa-

rzystwa i był obecny na wszystkich jego posiedzeniach. W lutym 1910 roku wskutek nieszczęśliwego upadku ze schodów we własnym domu uderzył głową w drzwi i doznał silnego wstrząsu mózgu. Jego syn Titus znalazł go nieprzytomnego i odwiózł go do Emergency Hospital w Waszyngtonie, gdzie Ulke zmarł 18 lutego, nie odzyskawszy przytomności.

Jego dokonania w dziedzinie entomologii upamiętnione zostały m.in. w nazwie rodzajowej *Ulkeus* Horn (Histeridae) oraz w takich nazwach gatunkowych, jak: *Amphotis ulkei* LeConte, *Brachygluta ulkei* Brendel, *Byrrhodes ulkei* Fall, *Bystus ulkei* Crotch, *Catopcerus ulkei* Brown, *Chrysobothris ulkei* LeConte, *Dialytes ulkei* Horn, *Dianthidium ulkei* Cresson, *Eburia ulkei* Bland, *Euryptychus ulkei* Horn, *Geotrupes ulkei* Blanchard, *Hexarthrum ulkei* Horn, *Hypocoeliodes ulkei* Dietz, *Kuschelina ulkei* Horn, *Limonium ulkei* Horn, *Lionothus ulkei* Brown, *Malachius ulkei* Horn, *Microsternus ulkei* Crotch, *Mimosestes ulkei* Horn, *Moneilema ulkei* Horn, *Myrmex ulkei* Horn, *Ochodaeus ulkei* Horn, *Phyllophaga ulkei* (Smith), *Phyllotreta ulkei* Horn, *Pselaphus ulkei* Bowman, *Ptenidium ulkei* Matthews, *Ptomaphagus ulkei* Horn, *Sphaerobothris* (*Sphaerobothris*) *ulkei* (LeConte) i *Spilodiscus ulkei* Horn.

Publikacje: Report on the collections of Coleoptera made in portions of Nevada, Utah, California, Colorado, New Mexico, and Arizona during the years 1871, 1872, 1873, and 1874. W: Wheeler's Report upon Geographical and Geological Explorations and Survey West of 100th Meridian 5, Zoology, Washington 1875; Descriptions of new species. *Bull. Brooklyn Ent. Soc.* 4, 1882; List of beetles of District of Columbia. *Proceedings of the United States National Museum* 25, 1902.

Wybrane źródła: Banks N., Schwarz E. A., Viereck H. L., *Proc. Ent. Soc. Wash.* 12, 1910, s. 105-111; Mallis A., *American Entomologists*, New Brunswick 1971, s. 258-260 (portret); na il. 2: *Ulkeus intricatus* Horn, za: Horn G. H., *Contributions to the Coleopterology of the United States*, *Trans. Amer. Entom. Soc.* 12, 1885, pl. IV, fig. 10.

UNVERRICHT KARL

(1809-1883)

Badacz flory Śląska i Siedmiogrodu

Urodził się 22 stycznia 1809 roku w Domanicach (Domanze) w powiecie świdnickim (Kreis Schweidnitz). Gdy w wieku 5 lat stracił ojca, opiekę nad nim przejął jego wuj Weiss, kantor i nauczyciel w szkole ewangelickiej w Grzędach (Konradswaldau) koło Wałbrzycha (Waldenburg). Otrzymał w jego domu staranne wykształcenie elementarne i muzyczne, w roku 1825 Unverricht trafił do zakładu przygotowawczego Scholza w Strupicach (Straupitz) koło Jeleniej Góry (Hirschberg). Spędził tam trzy lata

ucząc się i prowadząc jednocześnie lekcje w wiejskiej szkole, potem zaś przejął nauczanie w Ogorzelcu (Dittersbach) koło Kowar (Schmiedeberg).

Od roku 1830 uczył się przez trzy lata w Królewskim Ewangelickim Seminarium Nauczycielskim we Wrocławiu (Breslau), pracując w ostatnim semestrze jako nauczyciel we wrocławskiej szkole dla niewidomych. W roku 1833 rozpoczął pracę jako nauczyciel pomocniczy w Czeskiej Wsi (Böhmischdorf) koło Brzegu (Brieg), gdzie był też gubernierem w domu miejscowego pastora, ale już rok później Wyższy Urząd Górniczy w Brzegu zaproponował mu dobrze płatną posadę drugiego nauczyciela w Szkole Górniczej w Królewskiej Hucie (Königshütte). Stąd pochodziło jego pierwsze doniesienie florystyczne o występowaniu salwinii pływającej (*Salvinia natans* (L.) All.) w Hajduckim Stawie.

Po roku pracy na Górnym Śląsku Unverricht, odłożywszy trochę pieniędzy, rozpoczął studia na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie uczył się na wykłady z nauk przyrodniczych i filologii klasycznej. Lato 1836 roku spędził na wycieczkach botanicznych, od września zaś, nie mając pieniędzy na dalsze studia, rozpoczął pracę w szkole rodzinnej w Książu (Fürstenstein). Tam zawarł znajomość ze słynnym poetą i botanikiem Adelbertem von Chamisso, który przyjechał do Książa na kurację.

W Książu spędził Unverricht pięć i pół roku, pisząc w tym czasie monografię okolicznej flory na zlecenie Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyzny i liczne

artykuły do różnych czasopism, potem zaś przeniósł się do Świdnicy. W wolnych chwilach uczył się języków obcych i przygotowywał do druku obszerną, liczącą 850 stron pracę „Anleitung zur Pflanzenkenntnis”. Często w tym czasie podróżował, m.in. po Austrii w roku 1841, a także po środkowych i zachodnich Niemczech oraz Holandii w roku 1843. W trakcie tej drugiej podróży poznał w Dreźnie Reichenbacha, w Holandii zaś słynnego badacza Japonii – Philippa Franza von Siebolda.

Od grudnia 1843 roku pracował przez pewien czas w Szkole Handlowej w Bonn, wkrótce potem zaś założył przy hucie cynku „Wilhelmina” w Mysłowicach (Mysłowitz) szkołę familijną, w której pracował przez następne dwa lata. W tym czasie dokonał całego szeregu odkryć florystycznych w okolicach zarówno Mysłowic, jak i Bytomia (Beuthen), Imielina (Imielin), Dzieńkowic (Dzieckowitz), Pszczyny (Pless), Bielska (Bielitz) i Oświęcimia, na które powoływali się →Wimmer i →Fiek. W roku 1846 wrócił na Uniwersytet Wrocławski, gdzie przez rok chodził na wykłady →Goepperta, →Neesa von Esenbeck, →Purkyniego i Duflosa.

W maju 1847 roku wyruszył w podróż, podczas której poprzez Wiedeń dotarł do Sibiru w Siedmiogrodzie. Już od września tego samego roku pracował tam jako nauczyciel w szkole powszechnej i gimnazjum, a także jako nauczyciel francuskiego i gry na fortepianie w prywatnej szkole dla dziewcząt. Został tam też współpracownikiem redagowanego przez Samuela Filtscha „Siebenbürgischer Volksfreund”, na łamach którego komentował wydarzenia polityczne z marca 1848 roku. W tym samym roku, po krótkim pobycie na Śląsku, udał się do Wiednia, gdzie otrzymał prawdopodobnie jakieś zlecenie natury politycznej. Nie wiadomo, od kogo otrzymał to zlecenie, jest natomiast faktem, że we wrześniu, gdy wracał do Sibiru, został w Peszcie zatrzymany przez Węgrów, którzy znaleźli przy nim ulotki przeznaczone dla urzędników rządowej administracji na Węgrzech.

Uwolniony z aresztu po przybyciu do Pesztu cesarskiego korpusu dowodzonego przez Windischgrätza, Unverricht udał się na Śląsk. Dopiero latem 1851 roku wyruszył ponownie do Sibiru, gdzie zamierzał wystarać się o posadę prywatnego nauczyciela, jednak jesienią tego samego roku przyjął zaproponowane mu stanowisko rektora szkoły ewangelickiej w Orastie. Trzy lata później zrezygnował z tego stanowiska i przez siedem kolejnych lat pracował jako nauczyciel prywatny, redagując w wolnym czasie kolejne wydania „Siebenbürgischer Volkskalender” i prowadząc badania flory Siedmiogrodu.

W roku 1861 opuścił Siedmiogród i wyjechał na Górny Śląsk, gdzie zatrudnił się jako prywatny nauczyciel w Siemianowicach (Laurahütte). Pracował też w istniejącej tam w latach 1867-1878 Beam-

tenschule. Niewiele wiadomo o jego życiu w tych latach. Z pewnością nadal zajmował się botaniką, o czym świadczą zarówno podawane przez niego informacje o florze okolic Mysłowic, które wykorzystywał w roku 1873 Heinrich Robert Goeppert, wydane rok później w Katowicach „Rozważania i rady botanika odnośnie drzew, krzewów wszelkiego rodzaju i ogrodów szkolnych z działem botanicznym” oraz wzmianki →Rudolfa von Uechtritza i Bertholda Steina z lat 1878-1880 o jego odkryciach florystycznych.

O ostatnich latach życia Unverrichta tak pisał Anton Oskar Klausmann: „Nosił przydomek Servus, ponieważ każdego witał austriackim pozdrowieniem servus. Był wyśmienitym znawcą górnośląskiej flory i opublikował kilka książek na ten temat. W późniejszych latach Servus wędrował od jednej zaprzyjaźnionej rodziny do drugiej. Z regularnością rozkładu jazdy zjawiał się w określonych interwałach czasowych w tej samej miejscowości, pozostawał u zaprzyjaźnionej rodziny przez kilka tygodni, po czym zaopatrzony w bieliznę, ubranie, z niewielką sumą pieniędzy jechał dalej. Goszczący Servusa chętnie przebywali w jego towarzystwie, gdyż okazał się niezrównanym humorystą i z tej racji zawsze wszędzie chętnie był przyjmowany”.

Ta właśnie ruchliwość Unverrichta spowodowała, że do dziś nie udało się ustalić dokładnej daty i miejsca jego śmierci. Zmarł najprawdopodobniej w marcu 1883 roku.

Ważniejsze publikacje: Anleitung zur Pflanzenkenntnis, ein Handbuch der allgemeinen Botanik und Flora von Deutschland. Für den Schul- und Selbstunterricht bearbeitet. Schweidnitz 1842 [strona tytułowa na il.]; Über Verbesserung der Schreibunterrichtsmethode durch Einführung taktmässiger Übungen. Schweidnitz 1843; Kleine Geographie von Deutschland für Schule und Haus. Schweidnitz 1846; Theoretisch-praktischer Lehrgang für den Elementar-Unterricht in der deutschen Sprache. 1 Heft. Gleiwitz 1846; Seltenerere Pflanzen der Gegend von Mysłowitz. Übers. Arb. SGVK, 1847; Der türkische Weizen. Beschreibung derselben und Mitteilungen über den Anbau und die Benützung. Hermannstadt 1847; Der Landtag ist vor der Tür. Hermannstadt 1848; Gespräche der Bauern Hans und Georg über das neue Geld, was sie davon halten und wie sie damit beim Kaufen und Verkaufen zurecht kommen wollen. Mit den Abbildungen aller neuen Münzen. Hermannstadt 1850; Theoretisch-praktischer Lehrgang für den Elementar-Unterricht in der deutschen Sprache. Hermannstadt 1853; Leitfaden für den Unterricht im Rechnen in den Volksschulen Österreichs, mit besonderer Berücksichtigung Siebenbürgens. In systematischer Folge bearbeitet. I. Heft. Das Rechnen mit ganzen Zahlen. Hermannstadt 1855; Beszélgetés Jancsi és Gyuri földművelők között az új pénz felett; mit tartsanak felőle, és hogy éjjenek czélt vele a vevés-adásnál. A valamennyi új pénzek rajzolatával. Nagy-Szeben 1858; Konvorviri entre Czeranulu Joanu schi Georgie despre băny i tsei noi; tse czinu ei despre atseia schi kum voieszku zse

jásze ku átseia lá kále kundu kumpere au kendu vendu tseva. Ku zugreviturele tutororu baniloru noi. Sibiu 1858; Der Hüttenprocess bei den Goldschmelzöfen zu Csertest, Zalathna und Offenbánya. *Verh. Mitt. Siebenb. Ver. Naturwiss.* 8, 1858; Das Bleibergwerk bei Kis-Muncsel. *Ibid.*; Pflanzen des Waldgebietes Utropa bei Neu-Gredistye. *Ibid.* 9, 1859; Betrachtungen und Rathschläge eines Botanikers in Beziehung auf Wälder, Gehölzpflanzen aller Art und Schulgärten mit botanischen Abtheilungen. Kattowitz 1874.

Źródła: Beiler A, Zwei Schriften des myslowitzter Botanikers Carl Unverricht, *Mitt. Beuth. Gesch. Mus. Ver.* 27/28, 1965-66, s. 190-195; Cowan R. S., Stafleu F. A., *Taxonomic literature*, Vol. VI, Hague-Boston 1986, s. 603; Goepfert H. R., Verzeichnis der bis zum 11. Dezember 1872 blühend gefundenen Pflanzen (mit Beiträgen von Unverricht in Myslowitz, Zimmer in Striegau, B. Stein, Schumann, Knebel und L. Becker in Breslau), *Jber. SGVK* 50, 1873, s. 158-161; Koenig W., *Chronik von Siemianowitz, Laurahütte, Fannygrube und Georgshütte, Laurahütte* 1902, s. 243; Klausmann A. O., *Oberschlesien vor 55 Jahren und wie ich es wieder fand*, Berlin 1911, s. 244-245 [przekł. polski: Halor A., *Górný Śląsk przed laty*, Katowice 1997, s. 143-144]; Perlick A., *Der Myslowitzer Privatlehrer und Botaniker Carl Unverricht: Zum Gedenken seiner Bemühungen*, *Mitt. Beuth. Gesch. Mus. Ver.* 27/28, 1965-66, s. 179-190; Schuller F., *Schriftsteller Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, Bd. IV, Hermannstadt 1902, s. 484; Stein B., *Über Einwanderungen südrussischer Steppenpflanzen in Oberschlesien*, *Jber. SGVK* 58, 1881, s. 178; Trausch J., *Schriftsteller Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, Bd. III, Kronstadt 1871, s. 451-455; Uechtritz R. v., *Resultate der Durchforschung der schlesischen Phanerogamenflora im Jahre 1878*, *Jber. SGVK* 56, 1879, s. 164, 174; Uechtritz R. v., *Resultate der Durchforschung der schlesischen Phanerogamenflora im Jahre 1879*, *Ibid.* 57, 1880, s. 341; *Wurzbach-Lexikon* 49, 1884, s. 107-110.

URBAN EMANUEL

(1821-1901)

Badacz Śląska Opawskiego

Urodził się 24 listopada 1821 roku w miasteczku Przybor (Příbor, Freiberg) koło Nowego Jiczyna (Nový Jičín, Neutitschein), w rodzinie dzierżawcy niewielkiego majątku. Już rok później przeniósł się z rodziną do Bludowic (Bludovice, Bludowitz) koło Ostrawy, gdzie jego ojciec został zarządcą majątku, w roku 1822 – do Radwanic (Radvanice, Radwanitz) koło Ostrawy, w roku 1829 – do Brneńskich Iwanowic koło Brna i wreszcie w roku 1833 – do Nezdenic koło Uherskiego Brodu, gdzie posłano go do szkoły ludowej. Już od wczesnego dzieciństwa odczuwał pociąg do obserwowania i badania przyrody, wzbudzony i podsycony przez jego ojca. W roku 1835 jego ojciec uległ wypadkowi i stał się niezdolny do dalszej pracy w rolnictwie, wobec czego przyjął posadę kopisty w Brnie. Tam Urban uczęszczał

najpierw do Szkoły św. Jakuba, a następnie do gimnazjum, w którym był ulubieńcem profesorów →Heinricha, Menda i Genika. Po ukończeniu gimnazjum, dzięki otrzymanemu stypendium, rozpoczął pod kierunkiem Gabriela, Diebla, Dudika, Klácela, Rickera i Schubertha studia w biskupim Instytucie Filozoficznym w Brnie.

Po ukończeniu studiów przez dwa lata pracował jako prywatny nauczyciel m.in. w domu doktora Jeittelesa w Brnie. W roku 1844, zdawszy egzamin z estetyki, filologii, historii Austrii i języka czeskiego, zajął miejsce emerytowanego →prof. Ensa w gimnazjum w Opawie (Opava, Troppau). Zaprzyjaźnił się tu z prof. Hanke, →aptekarmem Spatzierem z Karniowa (Krnov, Jägerndorf) i malarzem Krumpholzem, a w roku 1848 ożenił się z córką aptekarza Hella. Gdy w roku 1849 reformowano system nauczania w szkolnictwie austro-węgierskim, przejął dobrowolnie prowadzenie zajęć przyrodniczych, w roku 1853 objął obowiązki kustosa w opawskim muzeum, a poza tym w latach 1852-1855 prowadził przejęte od Antonina Alta pomiary dla Urzędu Meteorologicznego w Wiedniu.

W roku 1855 przeniesiony został do Pesztu, jednak tamtejszy klimat niezbyt korzystnie wpływał na jego zdrowie i dwa lata później wrócił do Opawy. Już od roku 1855, w którym zdał państwowy egzamin z przyrodoznawstwa, zajmował się intensywnie badaniami przyrodniczymi, kolekcjonując zwłaszcza owady, rośliny i minerały z obszaru Śląska Opawskiego. Był też jednym z pierwszych badaczy, którzy w znajdujących w okolicach Opawy szczątkach kostnych, nasionach roślin i fragmentach ceramiki rozpoznali pozostałości prehistoryczne. Należał do grona założycieli Opawskiego Towarzystwa Przyrodniczego, był działaczem czeskiego ruchu narodowego, utrzymywał kontakty z takimi uczonymi, jak →Heinrich Albin, →Karel Kořistka, Hörnés, Wilhelm von Hei-

dinger i Ludwig Heinrich Jeitteles, który korzystał z jego rad pisząc swe dzieło o pradziejach Śląska Opawskiego. Wykształcił też liczne grono przyrodników, wśród których był m.in. Wilhelm Tief, badacz owadów Karyntii.

Chociaż opublikowane prace Urbana świadczą o gruntowności jego obserwacji i jego ogromnej wiedzy, jego dorobek był stosunkowo niewielki. Wynikało to głównie z jego nieśmiałości i nadmiernej skromności, które przeszkadzały mu również w publicznych wystąpieniach. Odszedłszy w roku 1861 z opawskiego gimnazjum, pracował aż do swej śmierci jako bibliotekarz w opawskim muzeum. Zmarł 22 kwietnia 1901 roku w Opawie. W roku 1903 rzeźbiarz Thom i kamieniarz Drechsler założyli w parku Svobody (dawniej Engelsbergpark) w Opawie poświęcone jego pamięci alpinarium z pamiątkową tablicą ku jego czci. Liczące ponad 12000 okazów zbiory zoologiczne Urbana i jego obszerny zielnik przejęło po jego śmierci gimnazjum w Opawie, jednak w roku 1945 uległy one zniszczeniu i do dziś zachowały się tylko pojedyncze eksponaty. Zniszczona została wtedy również pamiątkowa tablica w parku Svobody, którą odsłonięto ponownie w roku 1964.

Ważniejsze publikacje: Poetische Versuche aus der Jugendzeit eines damaligen Schulmeisters. Troppau 1851; Über *Rhodocera rhamni* Boisd. (Monographische Skizze). *Programm des K. K. Gymnasiums zu Troppau*, 1853; Über die Acclimatisierung des Maulbeerbaumes und Seidenspinners in Österreich-Schlesien. *Jber. Österr. Schl. Seidenb. Ver. 1*, 1859; Noch ein Wort über die Acclimatisierung des Maulbeerbaumes und Seidenspinners in Österreich-Schlesien. *Ibid. 2*, 1860; Über das Vorkommen einiger Schmetterlingsarten um Radun und Troppau. *Lotos 10*, 1860; Die Vegetationsverhältnisse. W: W. C. Kofistka. Die Markgrafschaft Mähren und das Herzogthum Schlesien. Wien und Olmütz 1861; Massenhaftes Auftreten von Milben bei Troppau. *Lotos 14*, 1864; Kalksteingeschiebe mit silurischen Petrefacten aus dem Diluvium von Ottendorf bei Troppau. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien 15*, 1865; Einiges über die japanischen Eichenseidenspinner (Yama-mai). *Jber. Österr. Schl. Seidenb. Ver. 8*, 1866; Raupen von *Sphinx nerii* bei Troppau. *Verh. naturf. Ver. Brünn 6*, 1867; Gaea, Flora und Fauna im ehemaligen Troppauer Kreise, Österreich-Schlesien. Troppau 1868; Seidenspinner und Oleanderschwärmer bei Troppau. *Lotos 18*, 1868; Einiges über die Naturverhältnisse von Freistadt. *Programm des K. K. Gymnasiums zu Freistadt*, 1872; Die Spinnerin am Kreuze bei Wien. Troppau 1880; Mittheilungen über die Vogelwelt von Troppau, Österreich-Schlesien. *Journ. f. Ornith. 31*, 1883; Ornithologischer Jahresbericht aus Troppau (1882-1883). *Ornis 1*, 1885; *Carpodacus erythrinus* in Österreich-Schlesien. *Ornith. Jahrb. 2*, 1891; *Otis tetrax* in Schlesien. *Ibid. 3*, 1892; *Picus tridactylus* in Schlesien. *Ibid. 4*, 1893; *Otis tarda* in Österr.-Schlesien. *Ibid. 6*, 1895; *Aristolochia clematidis* L. *Mitt. Naturwiss. Ver. Troppau 1*, 1895.

Źródła: Duda-Poznámký, s. 99; Duda J., Uctení botanických tradic na Opavsku, Opavsko 10, 1964, s. 36 (portret);

Gans J., Notizen-Blatt 12, 1887, s. 89-90; Heiduk-Lexikon 3, 2000, s. 148; Musil R., Moravská geologie IV, Universitas, č. 4, 1998, s. 14; Šefčík E., Přehled vývoje opavských muzeí. Časopis Slezského Muzea B, R. 33, 1984, s. 5, 10, 12-13; Šefčík E., Osobnosti opavských muzeí, *ibid.*, R. 38, 1989, s. 184; Šefčík E., BSSSM 8, 1997, s. 118-119; Wenzelides O., Heimatgeschichte 3, Troppau 1922, s. 84.

VOELKEL JOSEF

(1828-1906)

Znany kolekcjoner skamieniałości i minerałów

Urodził się 5 października 1828 roku w Soboniewie (Louisenhain) koło Bożkowa (Eckersdorf), niedaleko Nowej Rudy (Neurode). Jego ojcem był sztygar Josef Voelkel, matką – córka młynarza z Czerwieńczyc (Rothwaltersdorf). W październiku 1842, mając 14 lat, rozpoczął pracę w kopalni węgla „Frisch auf” w Bożkowie. Po trzech latach awansował na rębacza, zaś w roku 1848 rozpoczął naukę w szkole górniczej w Wałbrzychu, którą z dobrym świadectwem ukończył w roku 1851.

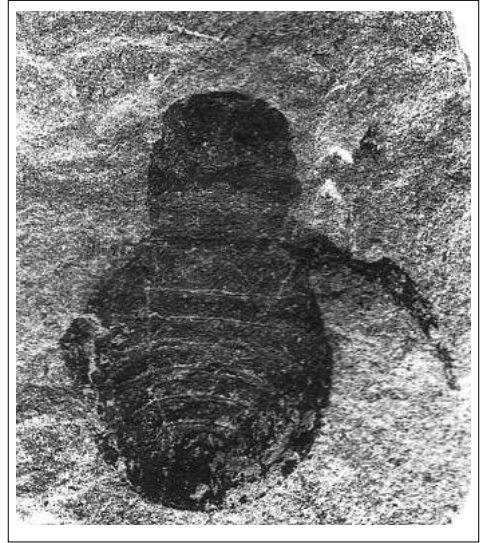
Zaraz po ukończeniu szkoły został pomocnikiem przysięgłego górniczego Klose z Nowej Rudy, później przez pewien czas nadzorował prace poszukiwawcze i zastępował sztygarów w kopalniach „Wenzeslaus” w Miłkowie (Moelke) oraz „Fortuna” w Dzikowcu (Ebersdorf), a w końcu jako sztygar wrócił do kopalni „Frisch auf” w Bożkowie.

W roku 1853 na polecenie hrabiego Antona von Magnis, właściciela noworudzkich kopalń, wyruszył w podróż, podczas której odwiedzał kopalnie w Westfalii-Nadrenii, Belgii i Francji, pilnie sporządzając notatki na temat wszystkiego, co mogłoby przynieść pożytek górnictwu w rodzinnych stronach. W roku 1854 przeniesiony został na stanowisko sztygara do kopalni „Rudolf” w Woliborzu (Volpersdorf), rok później zaś ożenił się z Marią Koerner, córką producenta drutu i sit z Wałbrzycha, z którą miał siedmioro dzieci.

Konieczność utrzymania szybko powiększającej się rodziny skłoniła go do szukania dodatkowych dochodów i wówczas to zaczął zbierać skamieniałości, minerały i skały, których mnóstwo mógł znaleźć zarówno w kopalniach, jak i w najbliższej okolicy. Już w roku 1856 nawiązał kontakt z ówczesnym radcą intendenty, późniejszym tajnym radcą wojennym Schumannem, który kupił od niego wiele okazów do swych zbiorów. Od roku 1858 współpracował z →profesorem Goeppertem, z którym w roku 1859 roku badał występowanie skamieniałych drzew *Araucarites rhodeanus* w Jugowie (Hausdorf), za co otrzymał podziękowanie na łamach rocznika Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej. W roku 1860 przyjęty został w poczet członków tego towarzystwa, rok później nawiązał współpracę z →prof. Roemerem, później zaś kontakty z tak wybitnymi geologami, jak Weiss, Hauchecorne, Geinitz, Dathe, Arzruni i Lasaulx. Prowadził też obszerną korespondencję z uczonymi z prawie całego świata i wielokrotnie był zapraszany na międzynarodowe kongresy geologiczne.

Zbiory swoje powiększał Voelkel podczas niedzielnych wycieczek z dziećmi, które w koszykach i tor-

bach przynosiły do domu zebrane okazy. Pokazywane na wystawach przemysłowych we Wrocławiu (Breslau), Legnicy (Liegnitz) i Żgorzelcu (Görlitz) zbiory te były wielokrotnie nagradzane. Chociaż nie publikował żadnych prac na temat swych znalezisk, w kręgach geologicznych dobrze znane były odkryte przez niego miejsca występowania wielu minerałów, szczątki ryb *Megalichthys hibberti* Agassiz z kopalni „Rudolf”, które w czasopiśmie Niemieckiego Towarzystwa Geologicznego opisał prof. Roemer, staroraki *Eurypterus scouleri* z kopalni „Ruben” i kopalny pająk, któremu F. Karsch na jego cześć nadał nazwę *Anthracomartus voelkelianus*.

Anthracomartus voelkelianus F. Karsch

W kwietniu 1865 roku Voelkel przeniesiony został do kopalni „Ruben” w Nowej Rudzie, gdzie w bardzo ciężkich warunkach, przy bezustannym, silnym napływie wody nadzorował drążenie nowych szybów. Podczas tych prac w roku 1868 po raz pierwszy na Śląsku użyty został do wysadzania skał opatentowany właśnie przez Alfreda Nobla dynamit. W roku 1873 Voelkel, który został właśnie kierownikiem kopalni „Ruben”, porównując łupki z tej kopalni z okazem angielskiego łupku ogniotrwałego, który posiadał w swoich zbiorach, odkrył w niej pierwszą ławicę łupku ogniotrwałego i rozpoczął badania, które doprowadziły go do kolejnych odkryć. W roku 1878 badania laboratoryjne potwierdziły jego odkrycie i rozpoczęto eksploatację tego ważnego dla egzystencji kopalni surowca, który przewożono wybudowaną właśnie linią kolejową do Kłodzka (Glatz).

Przepracowawszy 50 lat w górnictwie przeszedł Voelkel we wrześniu 1892 roku na emeryturę, otrzymując wśród licznych dowodów uznania również

Order Korony IV Kl. W roku 1903 zaczął odczuwać poważne osłabienie, wobec którego bezsilne okazały się nawet kuracje w Kudowie Zdroju (Bad Kudowa). Choroba, która coraz częściej objawiała się stanami zamroczenia umysłowego, zmusiła go do sprzedaży zbiorów, z których najcenniejsze okazy Dolnośląska Pomocnicza Kasa Górnicza kupiła dla szkoły górniczej w Wałbrzychu. Zmarł 18 stycznia 1906 roku w Nowej Rudzie, gdzie został pochowany.

Poza nazwą wspomnianego wyżej pająka jego nazwisko upamiętnione zostało również w nazwie znalezionej przez niego w wapieniu w Sokolcu (Falkenberg) rośliny *Voelkelia refracta*. Do dziś zachowały się w zbiorach Muzeum Geologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego wspomniane wyżej szczątki ryb, które prof. Roemer opisał w roku 1865, oraz zebrane przez niego szczątki karbońskich paprotników i roślin nagonasiennych.

Źródła: Dunlop A. J., Rössler R., The trigonotarbid arachnid *Anthracomarthus voelkelianus* (Anthracomatridae), The Journal of Arachnology 30, 2002, s. 211-218 [ilustracja]; Goepfert H. R., Über die versteinten Wälder im nördlichen Böhmen und in Schlesien. Jber. SGVK 36, 1859, s. 41-49; Goepfert H. R., Über das Vorkommen versteineter Hölzer in Schlesien, ibid. 37, 1860, s. 21-23; Grodzicki-Historia, s. 279; Karsch F., Über ein neues Spinnerthier aus der schlesischen Steinkohle und die Arachniden der Steinkohleformation überhaupt, Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges. 34, 1882, s. 556-561; Muz. Geol. Inst. Nauk Geol., s. 10, 15; Roemer F., Über das Vorkommen von *Rhizodus hibberti* Owen (*Megalichthys hibberti* Agassiz et Hibbert) in den Schieferthonen des Steinkohlengebirges von Volpersdorf in der Grafschaft Glatz, Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges. 17, 1865; Roemer F., Über die Auffindung des *Eurypterus scouleri* im Steinkohlengebirge der Grafschaft Glatz, Jber. SGVK 51, 1874, s. 38-39; Voelkel, Jber. SGVK 84, 1907, Nekrologe, s. 48-55; Weiss E., Über einige Pflanzenreste aus der Rubengrube bei Neurode, Jahrb. Preuss. Geol. Landesanst., 1884, s. 1-8; Wittig J., Chronik der Stadt Neurode, Neurode 1937, s. 404.

VOLKELT JOHANN GOTTLIEB

(1721-1795)

Znawca śląskich minerałów i historyk śląskiego górnictwa

Urodził się 30 listopada 1721 w Lubaniu (Lauban). Po ukończeniu liceum w rodzinnym mieście rozpoczął w roku 1741 studia na Uniwersytecie w Lipsku. Poza wykładami z teologii, której uczyli Klausing, Teller i Deyling słuchał też wykładów Christa, Ernestiego, Kappa, Maya, Gottscheda, Jöchera, Winklera i Meuza z literatury klasycznej, poetyki, retoryki, historii, filozofii, matematyki i fizyki. W roku 1745 uzyskał stopień bakałarza filozofii, rok później został magistrem i podjął wykłady z logiki oraz metafizyki. W roku 1749 przyjął posadę ochmistrza

u barona von Mohla w Gübersdorf, z której zrezygnował po dwóch latach, przenosząc się na zaproponowane mu stanowisko konrektora połączonych szkół królewskich i miejskich w Legnicy (Liegnitz).

W Legnicy zainteresowało go bogactwo występujących na Dolnym i Górnym Śląsku minerałów, pisał wiele o ich występowaniu i historii ich eksploatacji, starając się upowszechnić wiedzę na ich temat, by zachęcić Ślązaków do wydobywania podziemnych bogactw. W swoich pracach, będących w pewnym sensie podsumowaniem wiedzy geologicznej o Śląsku z drugiej połowy XVIII w., obficie cytował zarówno stare kroniki, jak i dzieła →Caspara Schwenckfelda, →Nicolausa Henela oraz →Georga Antona Volkmana.

W roku 1752 w poczet swoich członków przyjęło go Królewskie Niemieckie Towarzystwo w Królewcu. Jedną z jego ostatnich publikacji poświęconą była zwalczaniu gąsienic niszczących drzewa. Zmarł w Legnicy 12 stycznia 1795 roku.

Ważniejsze publikacje: Von den ehemaligen Goldbergwerken Schlesiens. Liegnitz 1771; Von den ehemaligen Silberbergwerken in Schlesien. Liegnitz. 1771; Fanny: ein tragisches Nachspiel in einem Aufzuge, dem Herrn Hofrath Uber gewidmet. Breslau 1772; Von den Edelsteinen, die in Schlesien gefunden werden. Liegnitz 1774; Nachricht von den Schlesischen Mineralien und den Orten wo dieselben

gefunden werden. Breslau und Leipzig 1775 [strona tytułowa na il.]; Gesammelte Nachrichten von Schlesischen Bergwerken. Breslau 1775; Historische Mineralogie, oder Beschreibung der Mineralien und Anzeigung der Oerter, wo sie gefunden werden: Für Anfänger. Breslau 1775; Kurze Erdbeschreibung für die Jugend. Breslau 1775; Vom Schlesischen Kupfer. Liegnitz 1783; Versuch eines Beweises des verzerzten Goldes. *Abh. Hall. Naturf. Ges. 1*, 1783; Vom Schlesischen Zinn. Liegnitz 1786; Vom Schlesischen Bley. Liegnitz 1789; Bemerkungen und Erfahrungen in Rücksicht der Mittel zu Verminderung und Tilgung der Baumraupen. Leipzig 1791.

Źródła: Berner-Landsleute, s.78; Rzymelka-Dzieje, s. 54-56; Streit-Verzeichniss, s. 143-145.

VOLKMANN GEORG ANTON

(1663-1721)

Wybitny przyrodnik z Legnicy

Urodził się w roku 1663 w Legnicy (Liegnitz), jako najstarszy syn wybitnego botanika →Israela Volkmana i jego pierwszej żony, Urszuli Marianny z domu Schulthess. Od wczesnej młodości, jak sam pisał w przedmowie do „Silesia subterranea”, wiele zapału wkładał w poznawanie przyrody. Tę skłonność troskliwie pielęgnował jego uczyony ojciec, który od 15 roku życia wprowadzał go w sekrety botaniki. Studiował od roku 1683 w Lipsku, następnie zaś udał się do Włoch, gdzie 18 września 1686 roku wpisany został do matrykuły Uniwersytetu w Padwie jako Georgius Antonius Volckmannus Lignitii-Silesius. 2 października tegoż roku zdał w Padwie egzamin doktorski.

Wróciwszy w roku 1687 do Legnicy, przejął od ojca dalsze opracowywanie ich wspólnego dzieła botanicznego „Phytologia magna”. Przez 29 lat żył w szczęśliwym małżeństwie z Luizą Albert, po śmierci której ożenił się z Anną Małgorzatą Hertwig. Miał jedną córkę i jednego syna. Badał nie tylko okolice Legnicy, ale podejmował też podróże na Grodziec, Ostrycę, Ślężę, Wzgórza Strzegomskie i w Karkonosze, gdzie m.in. był w Białym Jarze, Śnieżnych Kotłach, Czarnej Dolinie oraz w dolinach Upy i Mumlawy. Był znakomitym rysownikiem i malarzem, a tworzone przez niego ilustracje przewyższały jakością rysunki ojca. Prócz roślin zbierał też minerały, skamieniałości, owady, muszle, znaleziska prehistoryczne i zajmował się obserwacjami ptaków.

Tak samo, jak jego ojciec, utrzymywał rozległe kontakty z przyrodnikami i miłośnikami natury na Śląsku i poza jego granicami. W latach 1697, 1698 i 1707 prowadził z pastorem Davidem Schindlerem z Legnicy prace archeologiczne koło Masłowa (Masel). Podobne prace prowadził w roku 1715 w Szymanowie (Simsdorf) koło Środy Śląskiej (Neumarkt) i w roku następnym w Dłużycach (Grossendorf) koło

Ścinawy (Steinau). W roku 1709 przeprowadził badania wód Źródeł Jadwigi odkrytych w Zielonej Karczynie (Grüntal) koło Legnicy. Rok później Martin Hochberg założył tam dom zdrojowy, do którego wodę źródlaną dostarczała pompa skonstruowana przez profesora matematyki Akademii Rycerskiej w Legnicy, Christiana Hertla.

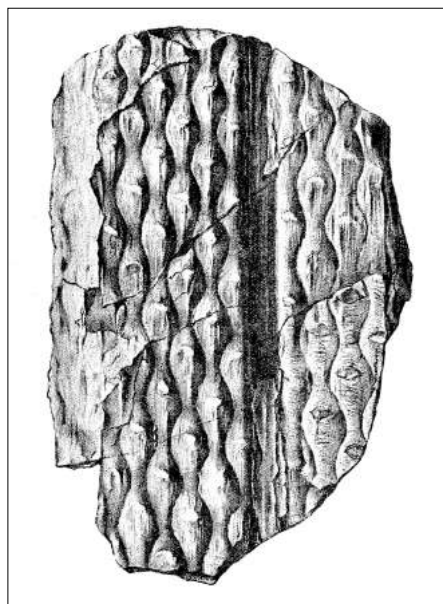
Poza licznymi artykułami zamieszczanymi we wrocławskich „Sammlungen von Natur und Medizin”, w których pisał m.in. o opuncji, figowcu, agawie, ananasi i innych roślinach egzotycznych oraz o rozwoju i metamorfozie gąsienic, ukończył przed rokiem 1712 dwa duże dzieła, które później zaginęły. Pierwszym z nich była składająca się z pięciu części „Historia conchyliorum” omawiające muszle mięczaków lądowych, rzecznych, morskich i mięczaków kopalnych. Drugim było pierwsze na Śląsku dzieło poświęcone ptakom. Nosiło tytuł „Ornithologia” i składało się z siedmiu części omawiających ptaki wiejskie, ziemne, wodne, pożyteczne, drapieżne, nocne i egzotyczne.

Jedynym jego większym dziełem, które zostało opublikowane, była „Silesia subterranea”. Pierwsza część tego bogato ilustrowanego dzieła zawierała informacje o kamieniach szlachetnych, skalach, tworach skalnych takich, jak stalaktyty i dendryty, skamieniałych roślinach, wśród których były towarzyszące dolnośląskim pokładom węgla szczątki paprotników, oraz skamieniałościach zwierzęcych, z których Volkmann opisał m.in. korale, jeżowce, belemnity, amonity, łodziki i zęby mamutów. Druga część zawiera informacje na temat metali, minerałów i innych

kopalin, wód mineralnych oraz znalezisk archeologicznych. Bardzo szczegółowo omówione zostały w niej rudy złota, srebra, ołowiu, cyny, miedzi, cynku oraz bizmut, kobalt, arsenik, siarka, bursztyn i węgiel kamienny. „Silesia subterranea” wniosła spory wkład w rozwój wiedzy geologicznej nie tylko na Śląsku, ale i w całej Europie. Zyskała sobie dużą popularność i przez ponad sto lat była podstawowym opracowaniem geologii Śląska.

Ostatnim dziełem, nad którym pracował Volkman, był gromadzony przez niego i przygotowywany do druku zbiór herbów śląskich miast. W ukończeniu tej pracy przeszkodziła jego śmierć. Zmarł 21 marca 1721 roku w Legnicy. Pochowany został na cmentarzu przy kościele św. Piotra i Pawła. Uważany był, obok →Kundmanna i →Mattuschki, za najwybitniejszego przyrodnika śląskiego XVIII wieku. Na jego cześć jeden z twórców paleobotaniki, Caspar von Sternberg, nadał gatunkowi karbońskiego widłaka nazwę *Lepidodendron volkmannianum*, a rodzajowi karbońskiego skrzypu – nazwę *Volkmania*.

Lepidodendron volkmannianum Sternberg

Publikacje: Silesia subterranea oder Schlesien mit seinem unterirdischen Schätzen, Leipzig 1720 [strona tytułowa na il. 1]; Von der Opuntia oder grossen Ficu Indica, so in Schlesien Frucht gebracht. *Sammlung von Natur und Medizin VII*, 1720; Einige Observaciones von Erzeugung und Verwandlung der Raupen. *Ibid. IX*; Von der Amerikanischen Aloë aculeata, so in Monat October 1719 in den Hoch-Gräfflichen Zierotischen Garten zu Prauss in Schlesien geblühet. *Ibid. X*; Ferner Observaciones von Erzeugung und Verwandlung einiger Insectorum. *Ibid. XII*; Nachricht von der Ananas und einigen andern 1720 auf- und zur

Blütthe gebrachten Exoticis. *Ibid. XIII*; Anatomische Section. *Ibid. XIV*; Von einem vermeyntlichen alten Monumento ethnico subterraneo in Schlesien. *Ibid. XV*; Von Würmern in den Blasen der ausserlichen Haut. *Ibid.*

Źródła: Goeppert-Pflanzenkunde, s. 199-203; Goeppert-Bestrebung, s. 110-118; Neumann H., Mitt. Geschichtsver. Liegnitz, 1922, s. 246-262; Neumann H., Ber. Ver. Schles. Ornith. 7, 1922, s. 43-45; Pax-Pflanzenwelt, s. 4-5, 21; Runge Ch., Miscellanea Literaria de quibusdam ineditis Historiae Silesiacae Scriptoribus ac operibus, Oels 1712, Specimen III, s. 75; Rzymelka-Dzieje, s. 46-50; Schube T., Über die *Phytologia magna* von Israel und Georg Anton Volkman, Jber. SGVK 68, 1890, s. 78-86, 88, 1910, s. 61-64; Volkman G. A., Silesia subterranea. Leipzig 1720, s. 3-5; Zedler-Lexikon 50, 1746, kol. 391-393; Zonta-Studenten, s. 350; na il. 2: *Lepidodendron volkmannianum*, za: Potonie H., Die Silur und die Culm-Flora des Harzes und des Magdeburgischen, Abh. Preuss. Geol. Landesanst. 36, 1901, s. 114.

VOLKMAN ISRAEL

(1636-1706)

Wybitny botanik z Legnicy

Urodził się w niespokojnych czasach wojny trzydziestoletniej, 6 grudnia 1636 roku w Mikołajowicach (Nikolstadt) koło Legnicy (Liegnitz) w rodzinie miejscowego pastora, Johanna Volkmana. Ponieważ wojsko i zbrojne bandy uczyniły w owym czasie tamtejsze okolice bardzo niebezpiecznymi, rodzice wysłali go dla bezpieczeństwa do Legnicy, dokąd sami przenieśli się z resztą dzieci, gdy żołnierze kolejny raz zaczęli plądrować Mikołajowice. W wieku 8 lat Israel Volkman stracił ojca. Gdy w roku 1650 ukończył naukę w legnickiej szkole miejskiej, jego opiekun wysłał go celem dalszego kształcenia do Gimnazjum św. Elżbiety we Wrocławiu (Breslau). W roku 1654 rozpoczął studia medyczne w Lipsku, gdzie nawiązał podtrzymywane później kontakty z przyrodnikami tej miary, co →Ammann, Rivinus, Volckamer i Commelin. Sześć lat później udał się do Włoch, by badać śródziemnomorską florę i ukończyć studia medyczne. Egzamin doktorski zdał 15 września 1660 w Padwie, gdzie 27 czerwca tegoż roku wpisany został do uniwersyteckiej matrykuły jako Israel Volckmann Lignicensis Silesius.

Z dyplomem powrócił do Legnicy i otworzył tu praktykę lekarską. Ożenił się z Urszulą Marianną Schulthess, z którą miał dziewięcioro dzieci. Po jej śmierci ożenił się z Joanną Elżbietą Lange, z którą nie doczekał się żadnego potomstwa. Cały wolny czas poświęcał na studia botaniczne, przy czym starał się poznać florę nie tylko najbliższych okolic Legnicy, ale i innych części Śląska, szczególnie gór. Z biegiem lat zgromadził też w swoim ogrodzie okazałą liczbę roślin egzotycznych, które szczegółowo badał

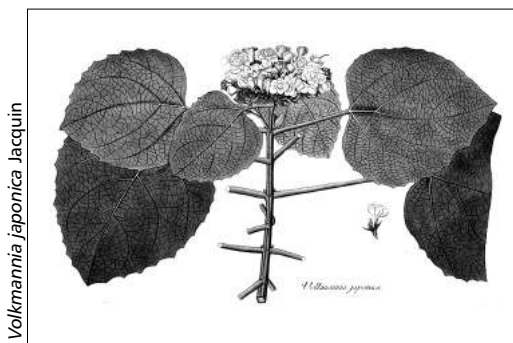
i obserwował. Rośliny te zdobywał dzięki rozległym kontaktom ze słynnymi ogrodami Holandii i Niemiec, a także wieloma przyrodnikami ze Śląska i spoza jego granic.

Zdobywszy rozległą wiedzę botaniczną postanowił w roku 1662 zestawić katalog wszystkich znanych mu roślin i opublikować go w formie serii barwnych albumów. W katalogu tym wykonanym z natury rysunkom roślin towarzyszyć miały zestawy synonimów ich nazw spotykanych u znanych mu wcześniejszych autorów oraz przytaczane przez nich informacje na temat ich zastosowania, szczególnie medycznego. Pracę nad dziełem „Phytologia magna” rozpoczął w roku 1666 i do roku 1685 napisał 5 tomów – każdy z tych tomów liczył średnio 300 kart. Rysunkom liści, kwiatów i owoców poszczególnych roślin towarzyszyły rysunki pojawiających się na nich chrząszczy, motyli i ich gąsienic oraz innych owadów. Od roku 1687 dzieło kontynuował jego syn, →Georg Anton Volkman, jednak w kolejnych czte-

domo, jaką drogą dotarło do Drezna i nikt być może nie wiedziałby o miejscu jego przechowywania, gdyby nie →Burghart, który w „Iter Sabothicum” napisał o „wspaniałym herbarzu, który z powodu zdumiewającego mnóstwa rysunków nigdy nie ujrzał światła i pewnie na zawsze zostanie rękopiśmiennym klejnotem pewnego królewskiego księgozbioru”. Dzieło Volkmanów przypomniane zostało dopiero w roku 1832 przez →H. R. Goeperta, zaś szczegółowiej zbadał je i opisał, zwłaszcza w zakresie flory Śląska, dopiero →T. Schube w roku 1890. Dzięki tym badaniom wiemy, że Volkmanowie opisali 91 nieznanych wcześniej gatunków roślin dziko rosnących na Śląsku.

„Phytologia magna” zachowała się do dziś w zbiorach rękopisów Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden (sygn. Mscr. Dresd. B 116-125). Jej stan jest dobry – jedynie tom siódmy (Mscr. Dresd. B 122) uległ uszkodzeniu w roku 1945.

Źródła: Burghart H. G., *Iter Sabothicum*, Breslau und Leipzig 1736, s. 126; Goepert-Pflanzenkunde, s. 199-203; Neumann H., *Mitt. Geschichtsver. Liegnitz*, 1922, s. 246-262; Neumann H., *Ber. Ver. Schles. Ornith.* 7, 1922, s. 43-45; Pax-Pflanzenwelt, s. 4-5; Peuker-Nachrichten, s. 142; Schube T., *Über die Phytologia magna von Israel und Georg Anton Volkman*, *Jber. SGVK* 68, 1890, s. 78-86, 88, 1910, s. 61-64; *Zedler-Lexikon* 50, 1746, kol. 393-394; na il.: *Volkmania japonica* Jacquin, za: N. J. Jacquin, *Plantarum rariorum Horti Caesarei Schoenbrunnensis*, Vol. 3, *Viennae-Londini-Lugduni Batavorum* 1798, tab. 87.

rech tomach często pojawiał się jeszcze jego charakter pisma i właściwy mu sposób rysowania. Wędrówki po Śląsku kontynuował do późnej starości. W Karkonoszach po raz ostatni był z synem w lipcu 1702 roku, gdy oberwanie chmury spowodowało wielką powódź i wobec załamania się pogody z trudem odnaleźli drogę powrotną. Zmarł 5 lutego 1706 roku w Legnicy.

Jego syn, Georg Anton, w roku 1718, w dwanaście lat po śmierci ojca, ukończył ostatni, dziesiąty tom „Phytologia magna”. Dzieło, nad którym ojciec i syn pracowali ponad 50 lat, z uwagi na wysokie koszty, których wymagało jego wydanie, ze względu na związane z jego ewentualnym drukiem trudności techniczne, głównie jednak z powodu niewielkiego w owym czasie zainteresowania pracami tego rodzaju, nie znalazło wydawcy. Po śmierci Georga Antona Volkmana szybko zostało zapomniane i przeleżało ponad 100 lat w bibliotece dworskiej w Dreźnie, nie budząc niczyjego zainteresowania. Do dziś nie wia-

WAGNER ANTONI JÓZEF

(1860-1928)

Wybitny malakozolog

Urodził się 1 lutego 1860 roku w Ustroniu, w rodzinie byłego obywatela ziemskiego z zachodniego Podola, inspektora śląskich lasów należących do arcyksięcia Albrechta, Jędrzeja Wagnera. Po ojcu, który napisał jeden z pierwszych polskich podręczników dla leśników („Podręcznik dla dozorców lasów i gajowych”, Cieszyn 1875), przejął zamiłowanie do przyrody. Już jako uczeń gimnazjum w Cieszynie (Teschén) zainteresował się mięczakami, czego świadectwem był zgromadzony przez niego duży zbiór śląskich ślimaków.

Po uzyskaniu w roku 1879 świadectwa dojrzałości w Znojmie na Morawach studiował medycynę i nauki przyrodnicze w Wiedniu, interesując się w tym czasie głównie krystalografią i mineralogią. Z dyplomem doktora medycyny wstąpił do armii austriackiej, w której w roku 1886 otrzymał stopień porucznika-lekarza. Początkowo pracował w Sibiu w Siedmiogrodzie, następnie w gimnazjum wojskowym w Bad Fischau w Dolnej Austrii, później, jako profesor nauk biologicznych, w Akademii Wojskowej w Wiener-Neustadt. W wolnych chwilach powrócił w tym okresie do kolekcjonowania mięczaków, podejmując wycieczki faunistyczne w różne regiony Austro-Węgier. Szczególnie upodobał sobie przy tym bogatą faunę Dalmacji i graniczących z nią pasm górskich. Pierwszą pracę, dotyczącą rodzaju *Daudebardia* opublikował w wieku 35 lat w memoriałach Cesarsko-Królewskiej Akademii Nauk w Wiedniu.

W roku 1905, gdy wystąpiwszy z armii osiadł z rodziną w Diemlach koło Brucka w Styrii, zaczął opracowywać swoje zbiory i nawiązywać kontakty naukowe z wybitnymi uczonymi europejskimi. Interesujących problemów systematyczno-zoogeograficznych dostarczyły mu w tym czasie trudne do

odróżnienia gatunki mięczaków z obszaru śródziemnomorskiego. Badając je, jako pierwszy malakozolog europejski wyraził otwarcie przekonanie, że metody oznaczanie gatunków mięczaków w oparciu o kryteria konchologiczne są niewystarczające. Sam opracował systematykę wielu grup mięczaków w oparciu o kryteria anatomiczne, szczególnie duże znaczenie przypisując genitaliom. Jako jeden z pierwszych biologów uznał ponadto podgatunek za najniższą jednostkę systematyczną. Uważając fotografie za nieprzydatne do publikacji zoologicznych, kładł duży nacisk na wprawę w rysunku i sporządził własnoręcznie ilustracje do wszystkich swoich prac (łącznie wykonał ok. 7000 rysunków zamieszczonych na 240 tablicach).

Wybuch I wojny światowej nie zahamował całkowicie jego pracy naukowej, choć został powołany do armii jako lekarz wojskowy i pracował jako komendant wielu szpitali wojskowych na froncie południowym. Pod koniec wojny w korespondencji z zoologiem Władysławem Polińskim wyraził chęć przeniesienia się do Polski. Zamiar ten zrealizował w marcu 1920 roku, kiedy to przyjechał do Warszawy, zgłosił się do służby w armii polskiej i jako starszy lekarz sztabowy w randze podpułkownika wziął udział w wojnie polsko-sowieckiej.

W roku 1921 objął w Warszawie stanowisko dyrektora placówki muzealnej, która, powstawszy z połączenia Gabinetu Zoologicznego i Muzeum Branickich, nosiła najpierw nazwę Państwowego Muzeum Przyrodniczego, a od roku 1928 – Państwowego Muzeum Zoologicznego (obecnie Instytut Zoologii PAN). Przekazał temu muzeum obejmujący kilkaset tysięcy okazów zbiór ok. 8000 gatunków mięczaków z całego świata, w tym kilkaset typów i kotypów opisowych, oraz własną bibliotekę zoologiczną. Zdawał sobie już wówczas sprawę z nienajlepszego stanu swego zdrowia, w związku z czym prowadził dość intensywne badania, starając się ukończyć wszystkie rozpoczęte prace. W roku 1926 brał udział w zjeździe Międzynarodowej Ligi Ochrony Żubra w Wiedniu.

Latem wyjeżdżał zwykle na urlop do rodziny w Styrii, skąd przywoził różnorodne kolekcje faunistyczne. Tam (prawdopodobnie w Diemlach) 12 czerwca 1928 roku zmarł i został pochowany. Jego nazwisko upamiętnione zostało m.in. w nazwach *Alopia plumbea wagneri* Klimakowicz i *Daudebardia wagneri* Rosen.

Ważniejsze publikacje: Die Arten des Genus *Daudebardia* Hartmann in Europa und Westasien. *Denkschr. Akad. Wiss. Wien* 62, 1895; Monographie der Gattung *Pomatias* Studer. *Ibid.* 64, 1897; Neue Formen und Fundorte des Genus *Pomatias* Studer. *Ann. Naturhist. Hofmus. Wien* 16, 1901; Helicinenstudien. *Denkschr. Akad. Wiss. Wien* 77, 78, 1905; Neue Formen und Fundorten der Genera *Pomatias* Studer und *Auritus* Westerlund. *Nachrichtenbl. Deutsch.*

Malakol. Ges. 38, 1906; Ein Beitrag zur Kenntnis der *Pomatias* und *Auritus* Formen Griechenlands. *Ibid.* 39, 1907; Zur Kenntnis der Molluskenfauna Österreichs und Ungarns, sowie der angrenzenden Balkanländer. *Ibid.*; Über Formunterschiede der Gehäuse bei männlichen und weiblichen Individuen der Heliciniden. *Abh. Senckenb. Naturf. Ges.* 32, 1910; Neue Arten des Genus *Acme* Hartmann aus Süddalmatiens. *Ibid.*; Die Familie der Helicinidae. W: Martini-Chemnitz's Systematisches Conchylien-Cabinet, N. F. 1. Nürnberg 1911; Beschreibung neuer Land- und Süßwasserschnecken aus Südösterreich, Kroatien und Bosnien. *Verh. Zool. Bot. Ges. Wien*, 1912; Familia Clausiliidae. W: Iconographie der Land- und Süßwassermollusken. N. F. 21. Wiesbaden 1914; Höhlenschnecken aus Süddalmatien und der Herzegovina. *Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien* 123, 1914; Über schalentragende Landmollusken aus Albanien und Nachbargebieten. *Denkschr. Akad. Wiss. Wien* 91, 1914 [mit R. Sturany]; Beiträge zur Anatomie und Systematik der Stylommatophoren aus dem Gebiete der Monarchie und der angrenzenden Balkanländer. *Ibid.* 92, 1915; Zoogeographische Übersicht Zentraleuropas. *Nachrichtenbl. Deutsch. Malakol. Ges.* 47, 1915; Zur Anatomie und Systematik der Clausiliiden. *Ibid.* 51, 52, 1919-20; Über die zeitliche Entwicklung der Clausiliiden und deren Beziehungen zur anderen Gruppen der Stylommatophoren. *Arch. f. Molluskenk.* 53, 1921; Die Molluskensammlung des Polnischen Naturhistorischen Staatsmuseums in Warschau. I. Neue Gruppen und Formen der Subfamilie Alopiinae. *Ann. Zool. Mus. Pol. Hist. Nat.* 1, 1922; Beiträge zur Molluskenfauna Zentraleuropas. *Ibid.*; Wykaz systematyczny znanych dotychczas gatunków i form Clausiliidów. *Ibid.* 1-3, 1922-24; Studien über die Systematik, Stammgeschichte und geographische Verbreitung des Genus *Delima* (Hartmann) A. J. Wagner. *Ibid.* 4, 1925; Studien zur Molluskenfauna der Balkanhalbinsel mit besonderer Berücksichtigung Bulgariens und Thraziens, nebst monographischer Bearbeitung einzelner Gruppen. *Ibid.* 6, 1927.

Źródła: Felisiak S., SBP, s. 559-560; Kowalska K., Zoologia, w: Zarys dziejów nauk przyrodniczych w Polsce, Warszawa 1983, s. 390, 393; Poliński W., *Arch. f. Molluskenk.* 61, 1929, s. 39-44; Poliński W., *Ann. Mus. Zool. Pol.* 8, 1929, s. 15-22 (portret); Snoch-Leksykon, s. 337-338.

WAGNER WILHELM

(1848-1900)

Lekarz neurochirurg, botanik, zdobywca górskich szczytów

Urodził się 14 stycznia 1848 roku w Wohnbach w Hesji, w rodzinie pastora. Studia medyczne podjął najpierw w Giessen, później zaś w Marburgu, gdzie w roku 1869 uzyskał stopień doktora nauk medycznych na podstawie rozprawy „Über die Percussion des Magens nach Auftreibung mit Kohlensäure. Ein Beitrag zur Anatomie und physikalischen Diagnostik”.

Bezpośrednio po ukończeniu studiów rozpoczął praktykę w uzdrowisku Neuheim w Hesji. W roku 1870, po wybuchu wojny francusko-pruskiej, został

powołany do służby wojskowej, którą odbył w szpitalu wojskowym we Friedbergu. Po zwolnieniu ze służby wojskowej pozostał we Friedbergu, gdzie, choć nigdy nie był asystentem żadnego ze znanych chirurgów, zdobył sobie sławę zdolnego chirurga, czego wyrazem było powołanie go na członka zarządu Niemieckiego Towarzystwa Chirurgicznego. W roku 1871 ożenił się z Marią Herzberger, z którą miał czworo (według niektórych źródeł pięcioro) dzieci.

W roku 1877 Wagner przyjechał wraz z rodziną do Królewskiej Huty (Königshütte), gdzie objął wakuujące stanowisko ordynatora oddziału chirurgicznego w Szpitalu Spółki Brackiej. Jednocześnie rozpoczął też pracę w najstarszym szpitalu miejskim – Szpitalu pod wezwaniem św. Jadwigi, który mieścił się wówczas na poddaszu jednej z kamienic.

Uznawany dziś za jednego z pionierów neurochirurgii Wagner zebrał bogate doświadczenia w zakresie leczenia urazów kręgosłupa i rdzenia kręgowego, które przedstawił wraz z Paul'em Stolperem w dziele „Die Verletzungen der Wirbelsäule und des Rückenmarks” (*Deutsche Chirurgie, Lfg. 40*, Stuttgart 1898). Wprowadził też do neurochirurgii technikę polegającą na operacyjnym otwarciu jamy czaszki przez utworzenie płata kostno-powięziowego, składanego po zakończeniu operacji (tzw. operacja Wagnera opisana przez niego m.in. w „Die temporäre Resektion des Schädeldaches an Stelle der Trepanation”, *Centralblatt für Chirurgie*, 1889). Był nie tylko cenionym lekarzem, ale i zasłużonym działaczem społecznym – dzięki jego staraniom powstało prywatne gimnazjum żeńskie w Królewskiej Hucie, sanatorium dla górników i hutników w Goczalkowicach-Zdroju (Bad Goczalkowitz) oraz szpital-sanatorium dla chorych na płuca w Wodzisławiu (Loslau). W uznaniu zasług w roku 1894 Wagner otrzymał tytuł tajnego radcy medycznego, zamieniony później na tytuł profesora.

W wolnych chwilach Wagner chętnie wędrował po górach, wspinając się często m.in. w Alpach oraz w Tatrach, gdzie przyczynił się do budowy istniejącego do dziś Śląskiego Domu (Schlesierhaus, Slezský dům) w Wielickiej Dolinie i własnym kosztem zbudował jedną ze ścieżek turystycznych ze Smokowca do Wodospadów Zimnej Wody (Droga Wagnera, Wagner-Weg). Był członkiem i prezesem honorowym Śląskiego Oddziału Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego (Magyarországi Kárpáttegyesület). August Otto po dokonaniu pierwszego wejścia na Litworowy Szczyt, nadał mu na cześć Wagnera nazwę Wagnerspitze (węg. Wagnercsúcs). Wagner zajmował się też botaniką i korespondował z wieloma ośrodkami botanicznymi – okazy zebranych przez niego roślin zachowały się do dziś w zbiorach zielnikowych we Wrocławiu, Getyndze, Berlinie-Dahlem, Kopenhadze, Lejdzie, Cardiff, Edynburgu i Waszyngtonie.

Gdy w roku 1897 zachorowała ciężko żona Wagnera, on sam podjął się wykonania operacji, która zakończyła się krwotokiem wewnętrznym i śmiercią żony. Wagner załamał się po tym nieszczęściu i nigdy już nie odzyskał dawnej energii życiowej. Zmarł wskutek wylewu 7 sierpnia 1900 roku w Królewskiej Hucie, gdzie został też pochowany na cmentarzu ewangelickim. Na zachowanym do dziś nagrobku widnieją napis „Miłość nigdy się nie kończy” (Die Liebe höret nimmer auf). Dla upamiętnienia zasług Wagnera w roku 1908 w Królewskiej Hucie odsłonięty został pomnik, którego twórcą był berliński rzeźbiarz Arnold Künne. Pomnik ten usunięto w roku 1935, zaś nazwę placu Wagnera, na którym stał, zmieniono na plac Żwirki i Wigury.

Źródła: Buchfelder M., Ljunggren B., Wilhelm Wagner (1848-1900): A Forgotten Pioneer, *Surgical Neurology* 30, 6, 1988, s. 423-427; Gałuszka M., Chorzowski słownik biograficzny, Chorzów 1997, s. 160; Jedynak Z., Mauer-Górska B., Ślęzak W., Słownik medycyny i farmacji Górnego Śląska, T. 1, Katowice 1993, s. 277-278; Nadolski P., Pomniki Królewskiej Huty, Hajduk Wielkich i Chorzowa (do 1945 r.), w: Chorzów w kulturze Śląska. Materiały z sesji naukowej 9-10 października 1996 r., Chorzów Batory 1997, s. 156-157; Pagel J. L., *Biographisches Lexikon hervorragender Ärzte des neunzehnten Jahrhunderts*, Basel 1901, kol. 1801 (portret); Paryski-Paryska, s. 1310; Perlick-Landeskunde, s. 396-397; Schmidt R., *Kleines Stadtbuch von Königshütte, Königshütte 1941*, s. 97-98.

WALLISCH KAROL WILHELM ADOLF (1901-1934)

Botanik, kustosz zbiorów geologicznych Muzeum Śląskiego w Katowicach

Urodził się 30 października 1901 roku w Pukaczowie w powiecie radziechowskim (województwo łwowskie), w rodzinie Alfreda Wallischa i jego żony Emmy, z domu Bischof. Po sześciu latach nauki w VI Gimnazjum Państwowym w Przemyślu przeniósł się do gimnazjum w Dębicy, gdzie w roku 1921 uzyskał świadectwo dojrzałości. W tym samym roku rozpoczął studia przyrodnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim. Po uzyskaniu w roku 1926 absolutorium, przez pewien czas był asystentem w Ogrodzie Botanicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Jako student zaczął się wspinać początkowo na terenie Jury Krakowskiej, a później w Tatrach, gdzie z Adamem i Marianem Sokołowskimi, Kazimierzem Piotrowskim i Janem Kazimierzem Dorawskim wchodził w skład grupy zwanej „Sokołowszczyzną” i wkrótce już należał do czołówki polskich taterników. Towarzyszami jego wypraw byli też Wincenty Birkenmajer, Stefan Osiecki, Bogumił Pawłowski oraz Jan Alfred i Alfred Szczepańscy. W roku 1927 przeszedł nadzwyczaj trudnym wariantem wschodnią ścianę Mięgoszowieckiego Szczytu. Rok później w południowej ścianie Małego Lodowego Szczytu przeszedł jako pierwszy całą rysę nazywaną dziś Rysą Wallischa, dokonał też drugiego wejścia północno-wschodnią ścianą Rumanowego Szczytu i drugiego przejścia Wyżniej Lodowej Przełęczy. W roku 1929 odegrał ważną rolę w próbach zdobycia zachodniej ściany Łomnicy, w roku 1932 prowadził pierwsze wejście północną ścianą Teriańskiej Turni. Uczestniczył też w pierwszym zimowym wejściu od Morskiego Oka na Hińczową przełęcz. W latach 1927-30 pełnił obowiązki sekretarza Sekcji Taternickiej AZS w Krakowie.

Poza wspinaczką zajmował się w Tatrach badaniami fitosocjologicznymi, które pod wpływem lektury prac Josiasa Braun-Blanqueta postanowił zapoczątkować w Polsce prof. Władysław Szafer. Wallisch rozpoczął je w roku 1923, przyłączając się do badającego Dolinę Kościeliską zespołu prof. Szafera. W roku 1925 z Bogumiłem Pawłowskim i Marianem Sokolowskim prowadził badania piętra turniowego, głównie w Dolinie Rybiego Potoku, m.in. w trudnym terenie północnej ściany Miękuszwieckiego Szczytu i północno-zachodniej ściany Niżnich Rysów, które kontynuowane były w latach następnych. W roku 1927 rozpoczął też z Pawłowskim prace fitosocjologiczne w okolicach Hali Gąsienicowej, które w roku 1928 zaowocowały szkicem do mapy fitosocjologicznej tego terenu.

W roku 1929 Wallisch uzyskał na Uniwersytecie Jagiellońskim stopień doktora filozofii na podstawie napisanej pod kierunkiem profesora Władysława Szafera pracy z dziedziny paleobotaniki, poświęconej znalezionemu koło Rudnika nad Sanem nowemu gatunkowi kopalnego bennetyta – *Cycadoidea polonica*.

Od września 1929 roku do marca roku 1931 pracował jako asystent w Dziale Dendrologii Fundacji Kórnickiej w Kórniku pod Poznaniem, gdzie z A. Wróblewskim prowadził badania nad topolami. W roku 1931 zatrudniony został w Muzeum Śląskim w Katowicach, gdzie powierzono mu pracę nad inwentaryzacją zabytków przyrody na obszarze województwa śląskiego. Po wygaśnięciu kontraktu Zbigniewa Ryzewicza został w kwietniu 1932 roku kustosem zbiorów geologicznych Muzeum Śląskiego. Na stanowisku tym rozpoczął gromadzenie dużej kolekcji okazów paleobotanicznych reprezentujących wszystkie ważniejsze gatunki flory karbońskiej Górnego Śląska. Zamierzał opracować tę kolekcję, jednakże zmarł 3 lutego 1934 roku w Krakowie.

Jego przedwczesna śmierć przerwała poważnie już rozwiniętą akcję kolekcjonerską dla Muzeum Śląskiego i udaremniła opracowanie wyników dalszych badań nad zbiorowiskami roślinnymi Tatr i Karpat Wschodnich. Poza wspomnianą Rysa Wallischa jego nazwisko upamiętnia również Rysa Wallischa w Dolinie Bolechowickiej pod Krakowem, którą jako pierwszy przeszedł w roku 1927, oraz Trawers Wallischa i Depresja Wallischa w zachodniej ścianie Łomnicy. B. Pawłowski upamiętnił prócz tego jego nazwisko w nazwie jednego z opisanych przez siebie gatunków przywrotnika – *Alchemilla wallischi*.

Ważniejsze publikacje: *Cycadoidea polonica*, nowy gatunek z Polski. *Rozpr. Wydz. Mat. Przr. PAU*, 1927; Die Pflanzenassoziationen und die Flora des Morskie Oko – Tales. *Bull. Int. Acad. Pol. Sc. Bot.*, 1928; Zespoły roślinne i flora doliny Morskiego Oka. *Rozpr. Wydz. Mat. Przr.*

PAU, 1929 [z B. Pawłowskim i M. Sokolowskim]; Spostrzeżenia aklimatyzacyjno-hodowlane nad topolami. *Rocz. Pol. Tow. Dendrol.* 3, 1930.

Źródła: Archiwum Zakładowe Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach, Zbiór dokumentów osobowych – Dr Karol Wallisch, V, W. 84; Bielewicz M., Muzeum Śląskie: Dział Przyrody, *Rocz. Muz. Górnśl. Historia* 1, 1963, s. 145-162; Chwaściński B., Z dziejów taternictwa, Warszawa 1979, s. 155, 169, 177, 183, 192; Długajczyk-Źródła, s. 9, 115, 118; Dobrowolski T., Wspomnienie o muzeum, którego nie ma, w: Gorczyca Z. (red.), *Muzeum Śląskie: Szkice z przeszłości*, Katowice 1984, s. 16-43; Dutka H., Dział Przyrodniczy Muzeum Śląskiego w Katowicach, *ibid.*, s. 242-252; Jagiello M., Paczkowski A., Tatry, w: *W górach wysokich: Kompendium polskich wypraw wysokogórskich*, Warszawa 1985, s. 25; Matuszczak J., Losy Muzeum Śląskiego w czasie II wojny światowej i po odzyskaniu niepodległości, w: Gorczyca Z. (red.), *Muzeum Śląskie: Szkice z przeszłości*, Katowice 1984, s. 44-74; Paryski-Paryska, s. 1316-1317 (portret); Paryski W. H., *SBP*, s. 561; Szafer W., *Sprawozd. Kom. Fizjogr.* 68/69, 1935, s. 42-44; Szafer W., *Badania fitosocjologiczne w Tatrach*, w: *Wspomnienia przyrodnika: Moi profesorowie – moi koledzy – moi uczniowie*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 193-196; Szczepański J. A., *Taternik* 18, 1935, s. 55-56.

WANKA VON LENZENHEIM THEODOR

(1871-1932)

Znawca śląskich chrząszczy

Urodził się 5 sierpnia 1871 roku w Frysztacie (Freistadt, obecnie miasto Karviná), w rodzinie oficera. Już jako dziecko został zachęcony do kolekcjonowania chrząszczy przez znajomego rodziców, urzędnika hrabiego Larischa, →Edmunda Reittera, który pomagał mu oznaczać problematyczne okazy. Po ukończeniu nauki w gimnazjum w Bielsku (Bielitz) studiował prawo na Uniwersytecie w Grazu. Jako świeżo upieczony prawnik rozpoczął pracę w sądzie rejonowym

w Strumieniu (Schwarzwasser), potem w Bielsku i wreszcie w Cieszynie (Těšín, Teschen), gdzie był pomocnikiem prokuratora, później zaś awansował do rangi radcy i nadradcy sądu ziemskiego.

W wolnych od służbowych obowiązków chwilach kolekcjonował nadal chrząszcze, zbierając je początkowo w okolicach Cieszyna i w Beskidach, zwłaszcza w okolicach wsi Stare Hamry (Staré Hamry, Althammer). Z dłuższych wycieczek przywoził niejednokrotnie 15-20 tys. okazów. Oznaczając je znajdował często nowe albo bardzo rzadkie gatunki, zwłaszcza wśród *Microcoleoptera*. Znany był jako cierpliwy i staranny preparator. Utrzymywał kontakty i wymieniał okazy z wieloma wybitnymi koleopterologami. Wszystkie otrzymane drogą wymiany okazy oznaczał ponownie, poprawiając błędne oznaczenia, a niekiedy odkrywając też wśród nadesłanych okazów nie opisane wcześniej gatunki.

W pierwszą dalszą podróż wyruszył do Hercegowiny wraz z prof. Zoufalem z Prościejowa i swoją pierwszą żoną Ellą, z domu Krebs. W roku 1901 odwiedził Tatry, gdzie zbierał chrząszcze w okolicach Starego Smokowca, zaś w roku 1913 wyjechał z Edmudem Reitterem do Chorwacji, gdzie szczególnie dużo interesujących okazów znalazł koło Sisak.

Po I wojnie światowej Wanka przeniesiony został do pracy w sądzie okręgowym w Ostrawie (Ostrava, Ostrau). Już wkrótce na własną prośbę odszedł ze służby państwowej i rozpoczął pracę w kancelarii adwokackiej radcy Harbicha. Po śmierci Harbicha przeniósł się do Opawy (Opava, Troppau), gdzie był współpracownikiem naukowym Instytutu Przyrodniczego Reittera. Od roku 1923 począwszy, często odwiedzał ze swą drugą żoną Luizą, z domu Krebs, okolice Krems nad Dunajem i Neusiedler See, a w latach 1926 i 1928 zbierał chrząszcze w Jesionikach. W ostatnią podróż wyruszył na zaproszenie księcia Turno do kurortu Sistiana koło Triestu. Nawiązał wówczas kontakty z koleopterologami z Triestu, a po powstaniu w tym mieście Museum Rossi przekazał placówce duży zbiór portretów entomologów, który kiedyś podarował mu Reitter.

Theodor Wanka zmarł 6 maja 1932 roku po operacji wyrostka robaczkowego. Jego nazwisko upamiętnione zostało w nazwach takich gatunków chrząszczy, jak: *Asida wankai* Reitter, *Atheta wankai* Bernhauer, *Bythinus wankai* Reitter, *Carabus cancellatus wankae* Sokolař, *Cephennium wankai* Machulka, *Cryphiphorus wankae* Reitter, *Leptusa wankai* Bernhauer, *Meligethes wankae* Reitter, *Phylan wankai* Reitter i *Thinobius wankai* Bernhauer.

Ważniejsze publikacje: Coleopterologische Ergebnisse einer Reise in die Herzegowina. *Entom. Blätt.* 4, 1908; Eine neue Aberration von *Rhantus consputus* Sturm. *Wien. Entom. Zeitung* 29, 1910; Aus der Käferwelt. Teschen 1913;

Bestimmungstabelle der palaearktischen Arten der Gattung *Scimbalium*. *Wien. Entom. Zeitung* 33, 1914; Zur Erwiderung des Professors Roubal auf den Artikel Reitters: Über *Euplectus pharax* Reitt. und *caucasicus*. *Entom. Blätt.* 10, 1914; Die Gattung *Anthracus* Motsch. und ihre Arten. *Wien. Entom. Zeitung* 34, 1915; Beitrag zur Coleopteren-Fauna Österreichisch-Schlesiens. *Ibid.*; Über *Anthracus consputus* und *wimmeli* Reitt. *Ibid.* 35, 1916; Zweiter Beitrag zur Coleopteren-Fauna Österreichisch-Schlesiens. *Ibid.* 36, 1917; Ein neuer *Longitarsus* aus Schlesien. *Entom. Blätt.* 13, 1917; Zur Lebensweise des *Trinodes hirtus* L. *Ibid.* 14, 1918; Dritter Beitrag zur Coleopteren-Fauna Österreichisch-Schlesiens. *Ibid.* 16, 1920; Vierter Beitrag zur Coleopteren-Fauna Österreichisch-Schlesiens. *Wien. Entom. Zeitung* 44, 1927; Zwei neue Käferarten aus Schlesien. *Coleopt. Centralbl.* 3, 1929.

Źródła: Hetschko A., *Wien. Entom. Zeitung* 49, 1932, s. 186-188 (portret, bibliografia).

WEBERBAUER OTTO

(1846-1881)

Malarz-pejzażysta, mykolog i entomolog

Urodził się 25 kwietnia 1846 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie właściciela znanego wrocławskiego browaru. Ponieważ jego dwóch braci zmarło bardzo wcześnie, był od najwcześniejszego dzieciństwa otoczony szczególnie staranną opieką rodziców. W Gimnazjum na Zwingerze, gdzie miał szczęście uczyć się pod kierunkiem tak wspaniałych przyrodników, jak Baum i →Stenzel, należał do grona zapalnych zbieraczy okazów zielnikowych, z których wyrósł później cały zastęp wybitnych uczonych. Okazał się też uzdolniony artystycznie i już w szkolnych latach nauczył się na zajęciach prof. Boltesa dość dobrze rysować i malować. Na jego szczęśliwej młodości cieniem kładło się tylko jego słabe zdrowie i perspektywa przejścia ojcowskiego browaru, o której, chcąc zostać malarzem-pejzażystą, myślał ze szczególną niechęcią.

Po opuszczeniu szkolnych murów uzyskał zgodę ojca na zajęcie się malarstwem pejzażowym, jednak zajęcie to ściągnęło na niego nieszczęście. Wiosną 1868 roku został w trakcie szkicowania starych dębów koło Bierdzan (Pirscham) napadnięty i pobity przez wafesających się w tej okolicy włóczędzów. Uratowany przez rolników, którzy widzieli zajście, długi czas spędził w łóżku, potem zaś długo jeszcze wracał do zdrowia podczas kuracji w Franciszkowych Łązniach i Łądku (Landeck).

Pobył w Łądku miał dla niego duże znaczenie, gdyż właśnie tam w osobie radcy sanitarnego Adamczika znalazł nie tylko troskliwego lekarza, ale i wiernego przyjaciela, a wreszcie też szwagra – gdy 30 sierpnia 1869 roku ożenił się z jego siostrą Antonią. Miał z nią czwórkę dzieci.

Pierwszy rok młoda para spędziła częściowo w Łądku, częściowo zaś podróżując po Bawarii, Szwajcarii i Włoszech, gdzie Weberbauer gromadził motywy do swych pejzaży. W roku 1873 udało mu się korzystnie sprzedać odziedziczony po ojcu browar, dzięki czemu mógł na stałe przenieść się do Łądku i wybudować tam sobie dom. Na okres ten przypadają jego studia nad grzybami, których owocem miały być wydawane we współpracy z →Wilhelmem Gottliebem Schneiderem kolejne zeszyty dzieła „Die Pilze Norddeutschlands mit besonderer Berücksichtigung Schlesiens”. Niestety, po ukazaniu się dwóch pierwszych zeszytów (Heft 1, Breslau 1873, Heft 2, Breslau 1875), z których każdy zawierał sześć barwnych tablic z rysunkami Weberbauera, publikacja utknęła w miejscu. Choć zatem obydwie wydane zeszyty spotkały się z dobrym przyjęciem i gotowa była większa część materiałów do kolejnych zeszytów, zrezygnował z kontynuowania tej pracy i nigdy już do niej nie wrócił.

W swoim domu miał duży pokój pełny skór, wypchanych zwierząt, różnych morskich stworzeń i muszli, który nazywał swoim muzeum. Mimo protestów żony przez pewien czas hodował tu też żmije i, szukając antidotum na ich jad, robił na samym sobie doświadczenia. W ostatnich latach życia zbierał z zapalem motyle z okolic Łądku, a ponieważ doskonale potrafił preparować okazy, od wielu osób nadchodziły oferty wymiany i szybko stał się posiadaczem okazałej kolekcji.

Ponieważ od czasu napadu w Bierdzanach stan jego zdrowia pozostawał wiele do życzenia, często wyjeżdżał z rodziną na południe Europy. W roku 1881 miał wybrać się do Włoch, ale los postanowił inaczej. Wieczorem 19 lutego 1881 roku poszedł pożegnać się z przyjacielem, który wyruszał w podróż. Opuścił jego mieszkanie o dziesiątej, zaś o północy ogrodnik znalazł go martwego u stóp schodów prowadzących do jego domu, z głęboką raną w głowie. Chociaż przyczyna jego śmierci pozostała niejasna, w trakcie dochodzenia wykluczone zostało morderstwo.

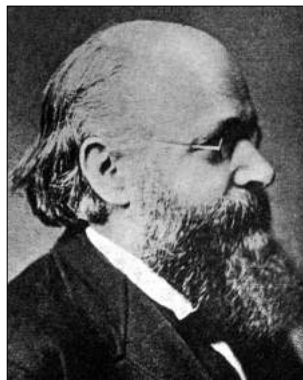
Kolekcja grzybów i księgozbiór Weberbauera zostały po jego śmierci przekazane przez rodzinę Instytutowi Fizjologii Roślin Uniwersytetu Wrocławskiego. Syn Weberbauera, urodzony w roku 1871 we Wrocławiu August, zasłynął jako badacz flory Andów i profesor botaniki w Limie.

Źródła: Pax-Pflanzenwelt, s. 17-18; Stein B., Jber. SGVK 59, 1882, s. 280-284.

WEBSKY MARTIN

(1824-1886)

Wybitny śląski mineralog

Urodził się 17 lipca 1824 roku w posiadłości swego ojca w Głuszycy (Nieder Wüstegiersdorf) koło Wałbrzycha (Waldenburg). Po ukończeniu nauki w gimnazjach w Wałbrzychu i Miedziance (Kupferberg), wyjechał do Berlina, gdzie w Gimnazjum Fryderyka Wilhelma w roku 1843 uzyskał świadectwo dojrzałości. Następnie uczył się zawodu górnik w dolnośląskich kopalniach, zaś w roku 1846 wyjechał do Berlina, gdzie uzupełniał swoje wykształcenie na Akademii Górniczej pod kierunkiem m.in. wybitnego mineraloga Christiana Samuela Weissa.

Po dwóch semestrach w Berlinie i półrocznym pobycie w Bonn trafił na praktykę do Złotego Stoku (Reichenstein). Zdawszy egzamin na referendariusza pracował w latach 1849-53 jako okręgowy urzędnik górniczy w Wałbrzychu i Miedziance, następnie, od roku 1853 jako górnistrz w Tarnowskich Górach (Tarnowitz), gdzie w latach 1854-56 prowadził też zajęcia w Szkole Górniczej. Już wówczas, dzięki swoim badaniom i odkryciom (m.in. opisał nową odmianę aragonitu, której nadał nazwę tarnowicyt), zdobył sobie pewien rozgłos w świecie nauki.

W roku 1861 rozpoczął pracę w Wyższym Urzędzie Górniczym we Wrocławiu (Breslau) na stanowisku nadradcy górniczego. Tutaj nawiązał liczne kontakty ze środowiskiem akademickim, a gdy w roku 1865 chciano go wbrew jego woli przenieść do Dortmundu, za namową →prof. Roemera zrezygnował z pracy w górnictwie i poświęcił się pracy naukowej. Gdy tylko Fakultet Filozoficzny Uniwersytetu Wrocławskiego nadał mu godność doktora honoris causa, habilitował się i rozpoczął, jako docent prywatny, wykłady z mineralogii. Ponadto uporządkował według nowoczesnych zasad zbiory mineralogiczne Uniwersytetu Wrocławskiego, wzb-

gać je okazami z własnej kolekcji i wraz z prof. Roemerem zorganizował nowo powstałe uniwersyteckie Muzeum Mineralogiczne.

W roku 1868 został profesorem nadzwyczajnym, a sześć lata później, w roku 1874, jako następca Gustava Rose objął Katedrę Mineralogii i kierownictwo zbiorów mineralogicznych Uniwersytetu Berlińskiego. Obok badań w dziedzinie mineralogii prowadził również badania chemiczne. W roku 1884 badając minerały wanadowe z Argentyny stwierdził obecność nieznanego dotąd pierwiastka, dla którego zaproponował nazwę „Idunium”, jednakże śmierć przeszkodziła mu w dalszych badaniach tego zagadnienia. Zmarł 27 listopada 1886 w Berlinie. Jego dorobek naukowy obejmował ponad 100 artykułów i doniesień publikowanych głównie na łamach „Zeitschrift der Deutschen Geologischen Gesellschaft”, „Sitzungsberichten der Gesellschaft naturforschender Freunde in Berlin” oraz „Sitzungsberichten der Akademie der Wissenschaften zu Berlin”.

Ważniejsze publikacje: Mangan-Idokras von St. Marcell in Piemont. *Ann. Phys.* 79, 1850; Erzlagerstätten bei Kupferberg und Edelsteine auf der Iserwiese. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 3, 1851; Die Erzlagerstätten von Kupferberg und Rudelstadt. *Ibid.* 5, 1853; Die Bildung der Galmeilagerstätten in Oberschlesien. *Ibid.* 9, 1857; Über die Kristallform des Tarnowitzits. *Ibid.*; Über einige Kristallformen des Cölestins von Rybnik. *Ibid.*; Über Uranophan. *Ibid.* 11, 1859; Über Diallag, Hypersten und Anorthit im Gabro von Neurode in Schlesien. *Ibid.* 16, 1864; Die Erscheinungen an durchsichtigen Mineralien im polarisirten Licht und das darauf gebaute Mineralsystem von Des Cloiseaux. *Jber. SGVK* 42, 1864; Das Vorkommen von krystallisirten Varietäten von Orthoklas, Albit und Quarz im Granit von Striegau. *Ibid.* 43, 1865; Über Titaneisen, Fergusonit, Monazit, Gadolinit im Riesengebirge. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 17, 1865; Silbererze von Kupferberg in Schlesien. *Ibid.* 18, 1866; Die verschiedenen Mineralien, welche sich als kleine Geschiebe im Goldsande von Goldberg finden. *Jber. SGVK* 45, 1867; Über Sarkopsid und Kochelit, zwei neue Minerale aus Schlesien. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 20, 1868; Über wasserhellen Granat von Jordansmühl in Schlesien. *Ibid.* 21, 1869; Einige neue Vorkommen von Mineralien aus der Gegend von Striegau und Görlitz. *Jber. SGVK* 48, 1870; Über die Krystallform des Pucherit von Schneeberg. *Miner. Mitt.* 4, 1872; Der Strigovit von Striegau in Schlesien. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 25, 1873; Über Ardenit und interessante Mineralien von Wester-Egeln bei Magdeburg. *Jber. SGVK* 51, 1873; Über Phlogopit und über Granat, Kalkspath und Apophyllit von Striegau. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 28, 1876; Über Hornquecksilber von El Doctor in Mexico. *Monatsber. Preuss. Akad. Wiss.* 7, 1877; Über Samarkit, Garnierit, Kremerit, Kjerulfin und Bunsenit. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 30, 1878; Über Eisenkies von Ordubad am Araxes in Russisch-Armenien. *Ibid.* 31, 1879; Über Schwefel von Wilhelmsbad bei Kokoschütz in Oberschlesien. *Ibid.* 32, 1880; Über die Krystallform des Vanadinit von Cordoba. *Monatsber. Preuss. Akad. Wiss.* 10, 1880; Hornsilber des St. Georg-Schachtes bei Schneeberg.

Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges. 33, 1881; Die Mineralspecies nach den für das spezifische Gewicht derselben angenommenen und gefundenen Werten. Breslau 1882; Über Jeremjewit und Eichwaldit vom Berge Suktuj in Daurien. *Sitz. Ber. Preuss. Akad. Wiss.*, 1883; Über Idunium, ein neues Element. *Ibid.*, 1884; Pseudomorphose von Bleiglanz und Eisenkies nach Fahlerz von Peru. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges.* 37, 1885; Anwendung der Linearprojection zum Berechnen der Kristalle. W: Rose. Elemente der Kristallographie. Bd. III. Berlin 1887.

Źródła: Grodzicki-Historia, s. 22-23; Gümbel W. v., ADB 41, 1896, s. 363-364; Harasimowicz J., EW, s. 884; Kulak-Pater-Wrześniński, s. 72; Pater-Historia, s. 199; Roemer F., Jber. SGVK 64, 1887, s. 143-150 (bibliografia); Perlick-Berleute, s. 216-217; Springer R., Oberschlesisches Bergmanns Poesie und Prosa, 1914, Th. I, s. 137 (portret); Völkel-Mineralogen, s. 81-88.

WEEBER HEINRICH CAESAR

(1811-1891)

Założyciel Śląsko-Morawskiego Towarzystwa Leśnego

Urodził się 14 lutego 1811 roku w Cieszynie (Těšín, Teschen), jako trzecie, najmłodsze dziecko osiadłej tu rodziny kupieckiej. Już rok później zmarł jego ojciec i cały ciężar utrzymania rodziny spadł na matkę. Po ukończeniu nauki w cieszyńskim gimnazjum Weeber wyjechał w roku 1826 do Pragi, gdzie, mieszkając w domu swego stryja, znanego dziennikarza, kształcił się dalej, objawiając zawód leśnika. W latach 1829-1830 pracował w urzędzie leśnym w Małej Skalicy, później jako samodzielny mierniczy pracował we wschodnich Czechach, w dolnej Austrii oraz w Rudawach, gdzie był podwładnym wybitnego leśnika →Christopa Liebicha.

W roku 1832 przeszedł na służbę biskupstwa wrocławskiego i rozpoczął pracę na Śląsku Opawskim. W roku 1837 powierzono mu zadanie skopiowania map katastralnych, z którym wiązał się wyjazd do

Brna, gdzie znalazł nową posesję i pozostał do końca swego życia. Początkowo powierzono mu tutaj funkcję przysięgłego rzeczoznawcy sądu krajowego, zaś w roku 1838 powołany został do inwentury koronnych lenn na Śląsku i Morawach. W roku 1842 ożenił się z Franciszką, córką Johanna von Welzenstein.

Już od roku 1835 był członkiem Morawsko-Śląskiego Towarzystwa dla Popierania Rolnictwa, Przyrodoznawstwa i Krajoznawstwa. Od początku dążył do utworzenia w ramach tego towarzystwa samodzielnej sekcji leśnictwa, która powstała w roku 1840, od roku 1845 publikowała pod redakcją Weebersa dział leśnictwa w „Mitteilungen der Mährisch-Schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde in Brünn”, a od roku 1850, również pod jego redakcją, wydawała własne czasopismo „Verhandlungen der Forstsektion für Mähren und Schlesien”. W roku 1852 Weeber objął również redakcję całości wspomnianych wyżej „Mitteilungen”, a później również „Landwirtschafts-Kalender”, „Allgemeiner österreichischer Forst- und Jagd-Kalender” i „Forst- und Jagd-Taschenbuch sammt Kalender”.

Obok pracy edytorskiej oraz pracy nad organizacją, zarządzaniem i szacowaniem majątków leśnych na Śląsku i Morawach Weeber pracował również na rzecz rozwoju samego leśnictwa, czego wyrazem było wprowadzenie egzaminów dla służb leśnych w roku 1843, utworzenie Śląsko-Morawskiego Towarzystwa Leśnego w roku 1849 i powstanie Wyższej Szkoły Leśnej w Usowie. Wśród licznych jego publikacji znajduje się wiele prac i artykułów z dziedziny leśnictwa, gleboznawstwa, klimatologii oraz krajoznawstwa Moraw i Śląska.

W uznaniu zasług przyjęty został w poczet członków m.in. Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyźnej we Wrocławiu, towarzystw rolniczych w Fulnku, Görz, Grazu, Innsbrucku, Krakowie, Laibach, Linzu, Lwowie, Nowym Jiczynie, Opawie, Salzburgu i Wiedniu, Cesarsko-Królewskiego Patriotyczno-Ekonomicznego Towarzystwa w Pradze, Towarzystwa Rolno-Przemysłowego w Klagenfurt, Krajowego Towarzystwa Kulturalnego Bukowiny, towarzystw leśnych w Czechach, Saksonii i na Węgrzech, Cesarskiego Rosyjskiego Wolnego Towarzystwa Ekonomicznego w Petersburgu, Towarzystwa Przyrodniczego w Hanau, Zakładu Geologicznego Rzeszy w Wiedniu i Towarzystwa Geologicznych Badań Moraw i Śląska. W roku 1858 Morawsko-Śląskie Towarzystwo dla Popierania Rolnictwa, Przyrodoznawstwa i Krajoznawstwa wyróżniło jego działalność złotym medalem, zaś w roku 1874 odznaczony został Krzyżem Zasługi z Koroną.

W roku 1883 przeniósł się z Brna do Turzan (dziś w obrębie Brna), gdzie w domowym zaciszu pracował nad swymi pamiętnikami, które ukazały się

w roku 1884 pod tytułem „Meine Erinnerungen”. Zmarł w Turzanach 8 marca 1891 roku.

Ważniejsze publikacje: Beitrag zur Monographie der *Pinus uliginosa*. Übers. Arb. SGVK, 1839; Über Coniferen im Gesenke. *Ibid.*; Prospekt der deutschen Forstliteratur von ihrem Beginne bis zum Jahre 1830. *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst* 4-5, 1844; Über die Holzfrage der Stadt Brünn und Mährens. *Wissenschaftliche Quartal-Schrift* 1, 1850; Leitfaden für den Unterricht und die Prüfung des Forstschutz- und technischen Hilfspersonales in den k. k. österreichischen Staaten. Wien 1856; Die Landgüter Mährens und Schlesiens nach ihren respektiven Besitzern und Kulturflächen. Brünn 1857; Leitfaden für den Unterricht und die prüfung der technischen Forstschutz und Hilfspersonales in den k.k. österreichischen Staaten. 2. verb. und verm. Auflage. Wien 1859; Boden und Klima in Beziehung auf Forst- und Landwirtschaft in den k. k. österreichischen Kaiserstaate. Olmütz 1860; Die Verhältnisse der Landwirtschaft und Viehzucht. W: Kofistka. Mähren und Schlesien. Wien und Olmütz 1860; Forst- und Jagdwesen. *Ibid.*; Leitfaden für den Unterricht und die Prüfung des Forstschutz- und technischen Hilfspersonals in den k.k. österreichischen Staaten. 3. mit 200 Prüfungsfragen verm. Auflage. Wien 1861; Die landtäfflichen- und Lehen-Güter im Markgrathume Mähren und Herzogthum Schlesien, nach ihren Besitzern, Kulturflächen und Grundentlastungs-Kapitalien, sammt einer Statistik der Bodenproduktion beider Länder. Brünn 1864; Leitfaden für den Unterricht und die Prüfung des Forstschutz- und technischen Hilfspersonals in den k.k. österreichischen Staaten. 4. Auflage. Wien 1866; Leitfaden für den Unterricht und die Prüfung des Forstschutz- und technischen Hilfspersonals in den k.k. österreichischen Staaten. 5. Auflage. Wien 1874; Der Grossgrundbesitz und die Naturalproduction von Mähren und Österr.- Schlesien. Brünn 1877; Leitfaden für den Unterricht und die Prüfung des Forstschutz- und technischen Hilfspersonals in den k.k. österreichischen Staaten. 6. umgearb. Auflage. Wien 1880.

Źródła: Elvert-Gesellschaft, I, s. 119, 266, 310-311, 320, 414, 415, 426, 485-487, II, s. 353-355; Jančík A., Jindřich Caesar Weeber, w: Velké vzory našeho lesnictví, Praha 1958, s. 95-97; Kríž V., BSSSM 9, 1997, s. 124-125; Würzbach-Lexikon 53, s. 233-235; portret z: Verhandlungen der Forst-Section für Mähren und Schlesien, 2. Heft für 1869 (76. Heft der ganzen Folge), Brünn, 1868.

WEIGEL JOHANN ADAM VALENTIN

(1740-1806)

Autor obszernego opisu Śląska i jego fauny

Urodził się 29 września 1740 roku w Sommerhausen koło Würzburga, w rodzinie kantora i nauczyciela, Valentina Weigla. Ponieważ był pierwszym dzieckiem ochrzczonym w nowym kościele w Sommerhausen, ojciec postanowił, że będzie duchownym i początkowo sam uczył go historii, geografii, łaciny i francuskiego, a później lekcje te, poszerzone o grekę, prowadził dla niego kandydat teologii, Heinrich Gottfried Yelin. W roku 1753 Weigel wyjechał

do Norymbergii, do krewnego ze strony matki, wybitnego przyrodnika, doktora Christiana Jakoba Treu. Dzięki jego wsparciu przez trzy lata mógł uczęszczać do Szkoły u św. Sebastiana w Norymberdze, później zaś, jako wolny słuchacz, chodzić na wykłady profesorów Aegidien-Gymnasium. Piękna kolekcja minerałów, którą posiadał doktor Treu, rozbudziła w nim w tym okresie zainteresowanie historią naturalną, której pozostał wierny do końca życia.

W roku 1757 rozpoczął na Akademii w Altdorf studia teologiczne, jednak na życzenie swego dobroczyńcy wbrew swej woli musiał przenieść się na Wydział Medyczny. Powód do powrotu na Wydział Teologiczny dała mu dopiero przewlekła choroba, wskutek której spędził w łóżku blisko pięć miesięcy. W Altdorf Weigel zaczął pilnie studiować „Systema naturae” Linneusza, którym to studiom nadzwyczaj pomocny był tamtejszy ogród botaniczny. W towarzystwie superintendenta Tröltscha, w którym znalazł bratnią duszę, zbierał też okazy roślin i skamieniałości, które przysyłał swemu dobroczyńcy. W roku 1761 doktor Treu opłacił mu studia w Bazylei, skąd w roku 1763, po dłuższej podróży przez Strassburg, Rastadt, Karlsruhe, Speier, Heidelberg, Monachium i Frankfurt nad Menem, przybył do Lipska. Na tutejszym uniwersytecie słuchał m.in. wykładów Schröckha z historii kościoła oraz wykładów Gellerta z etyki, retoryki i poetyki. Na polecenie swego dobroczyńcy udał się następnie do Halle, gdzie przez pewien czas pracował jako nauczyciel. Z posady tej już wkrótce zrezygnował i, pracując jako korektor oraz udzielając lekcji francuskiego i hebrajskiego, zajął się samokształceniem.

W styczniu 1768 roku na polecenie doktora Roesselta wyjechał do Jeleniej Góry (Hirschberg), jako domowy nauczyciel w pewnej szlacheckiej rodzinie. Rok później, na polecenie Gellerta, przeniósł się w tym samym charakterze do domu von Buchsa, a w roku 1776 – do domu Kluga w Kamien-

nej Górze (Landeshut). W roku 1778 otrzymał stanowisko pastora w Leszczyńcu (Haselbach), na którym pracował aż do śmierci. W roku 1780 ożenił się z Ernestyną Jung ze Skarbkowa (Röhrsdorf), a gdy ta już w marcu 1782 roku zmarła, w lipcu tegoż roku ożenił się z Henriettą Magdaleną Floericke z Lutyni (Leuthen) koło Wrocławia (Breslau). Z drugiego małżeństwa miał 13 dzieci, z których przeżyło go jedynie trzech synów i jedna córka.

Przez całe życie był miłośnikiem przyrody i kolekcjonerem okazów przyrodniczych, zwłaszcza minerałów, skamieniałości, roślin i owadów. Ponieważ brakowało mu pomocy naukowych, często musiał prosić swych przyjaciół o pomoc w oznaczaniu okazów. Pomocą w oznaczaniu owadów służył mu przez szereg lat →rektor Köhler z pobliskich Kowar (Schmiedeberg). Większość opublikowanych prac Weigla związana była z jego działalnością duszpasterską, jednak w roku 1791 wydał „Śląski kalendarz roślinny”, będący wykazem roślin dziko rosnących na Śląsku, a u schyłku życia opublikował 10-tomowy opis Śląska, którego 9 tomów zawierało obszerną charakterystykę poszczególnych księstw wchodzących w skład tej krainy, zaś 10 tom, „Faunae silesiacae Prodromus”, zawierał oparty na kolekcjach śląskich przyrodników wykaz i opis zwierząt występujących na Śląsku.

Weigel prowadził ożywioną korespondencję z wieloma wybitnymi przyrodnikami, był członkiem Naturforschende Gesellschaft w Halle, Gesellschaft für naturforschender Freunde w Berlinie, Ökonomisch-patriotischen Gesellschaft w Pradze, Societät für die gesammte Mineralogie w Jenie, Ökonomisch-patriotischen Gesellschaft der Fürstenthümer Schweidnitz und Jauer oraz Gesellschaft zur Beförderung der Naturkunde und Industrie Schlesiens (które przekształciło się później w Schlesische Gesellschaft für vaterländische Kultur). Przez szereg lat prowadził w Leszczyńcu pensję dla chłopców z zamożnych rodzin, w której obok innych przedmiotów nauczał też przyrodoznawstwa. Jednym z najwybitniejszych jego uczniów był entomolog i botanik →Emil Schummel. W czerwcu 1806 roku Weigel nabawił się „nerwowej gorączki” i po kilku dniach, 24 czerwca, zmarł. Na jego cześć Köhler znalezionejmu w masywie Śnieżnika Kłodzkiego chrząszczowi nadał nazwę *Carabus weigelii* (= *Carabus nodulosus* Fabricius). Hrabia Reden w swoim parku w Bukowcu (Buchwald) kazał na dużym głazie wyrycić na jego cześć napis „Dem schlesischen Geographen und Naturforscher Pastor Weigel”.

Ważniejsze publikacje: Versuch über die Wortfügung der französischen Sprache. Halle 1769; Auserlesene Stellen der Heiligen Schrift auf alle Tage des Jahrs mit Versen aus den neuesten Liederdichtern begleitet. Leipzig 1775; Der

Andächtige Christ. Enthaltend Morgen- und Abend-Beicht und Communion-, Kranken- und Sterbens-, Fest- und andere Gebete, bei verschiednen Zeiten und Gelegenheiten. Nebst einer Sammlung neuer Lieder, der sich auf die Gebete beziehen. Hirschberg 1775; Die wichtigsten Wahrheiten der christliche Glaubens- und Sittenlehre in Versen. Zum Unterrichte der Jugend aus neuern Liederdichtern gesammelt und nach Dr. Seilers Religion der Unmündigen geordnet. Breslau 1777; Lieder für Kinder. 5 Th. Breslau 1780-84; Unterhaltungen mit Gott in den Abendstunden auf jeden Tag des Jahrs. 2 Th. Breslau 1785; Unterhaltungen mit Gott in den Morgenstunden auf jeden Tag des Jahrs. 2 Th. Breslau 1787; Schlesische Pflanzenkalender, oder Verzeichnis der in Schlesien wildwachsenden Pflanzen, wie sie in jedem Monat blühen. W: Literarische Chronik von Schlesien. Breslau 1791; Geographische, naturhistorische und technologische Beschreibung des souverainen Herzogthums Schlesien. 1 Th. Das Fürstenthum Schweidnitz. Berlin 1800; Geographische, naturhistorische und [...]. 2 Th. Das Fürstenthum Jauer. Berlin 1800; Geographische, naturhistorische und [...]. 3 Th. Die Fürstenthümer Münsterberg und Brieg. Berlin 1801; Geographische, naturhistorische und [...]. 4 Th. Die Grafschaft Glatz. Berlin 1801; Geographische, naturhistorische und [...]. 5 Th. Die Fürstenthümer Liegnitz, Wohlau und Glogau. Berlin 1802; Geographische, naturhistorische und [...]. 6 Th. Die Fürstenthümer Sagan und Breslau. Berlin 1802; Geographische, naturhistorische und [...]. 7 Th. Die Fürstenthümer Oels, Trachenberg, Neisse und Ratibor. Berlin 1803; Geographische, naturhistorische und [...]. 8 Th. Die Fürstenthümer Pless, Oppeln, der Leobschützer Kreis und die freie Standesherrschaft Beuthen. Berlin 1804; Geographische, naturhistorische und [...]. 9 Th. Die Herrschaften Wartenberg, Goschütz, Militsch, Sulau, Neuschloss, Freihahn, Loslau, Oderberg. Berlin 1805; Geographische, naturhistorische und [...]. 10 Th. Faunae silesiacae Prodromus. Verzeichniss der Thiere, die in Schlesien bisher entdeckt und bestimmt sind. Berlin 1806.

Źródła: Anonim, Lit. Beil. Schles. Prov. Bl. 44, 1806, s. 252-256; Letzner C. W., Zeitschr. f. Entom. 12, 1858, Abt. Coleopt., s. 13-15; Pax-Pflanzenwelt, s. 11, 16; Pax-Tierwelt, s. 2-3 (portret).

WEISS JOSEF GUSTAV ADOLF

(1837-1894)

Profesor botaniki uniwersytetów we Lwowie i Pradze

Wraz ze swym bratem-bliźniakiem Edmundem, późniejszym astronomem i dyrektorem Obserwatorium Astronomicznego w Wiedniu, urodził się 28 sierpnia 1837 roku w Jeseniku (Freiwaldau), w rodzinie wybitnego lekarza Josefa Weissa. Mając 8 lat, wyjechał z rodziną do Anglii, gdzie jego ojcu zlecono założenie zakładu wodoleczniczego w Sudbrooke Park koło Richmond. Gdy dwa lata później jego ojciec zmarł, wrócił z matką na Śląsk, zamieszkał w Opawie (Opava, Troppau) i w latach 1847-1855 uczył się w tamtejszym gimnazjum, zajmując się już wówczas obserwacjami biologicznymi i astro-

nomicznymi. Od roku 1855 studiował w Wiedniu, gdzie dla rozwoju jego zainteresowań duże znaczenie miał kontakt z botanikami Ungerem i Fenzlem, dzięki którym zainteresował się anatomią i fizjologią roślin. Nie chcąc zawęzić jednak zakresu swych studiów, Weiss utrzymywał też kontakty z fachowcami z innych dziedzin, wśród których byli m.in. Ettingshausen, Grailich i Kunzek. Dla jego późniejszych badań duże znaczenie miał również fakt, że w latach studiów intensywnie zajmował się fizyką i chemią.

W wolnych chwilach zajmował się obserwacjami astronomicznymi, sporządzając liczne rysunki tarczy Księżyca i plam na Słońcu, z których wiele znalazło się później w pracach Secchiego i Littrowa. W wieku 20 lat stał się znany dzięki swej popularnonaukowej książce „Studien aus der Natur”, która już po dwóch latach doczekała się drugiego wydania. Stopień doktora filozofii uzyskał w Wiedniu w roku 1858, tam też habilitował się w roku 1860 i przez kolejne dwa lata pracował jako docent prywatny. W okresie tym objechał ze swym bratem Edmundem Grecję i Azję Mniejszą, gdzie zbierał okazy roślin i ryb, obserwował zaćmienie Słońca, szukał skamieniałości w okolicach Olimpii i studiował zabytki antycznej cywilizacji. Spośród zawartych wówczas znajomości szczególnie ważna była znajomość z mieszkającym w Atenach Theodorem von Heldreich, który przesyłał mu później wiele cennych okazów roślin dla ogrodu botanicznego we Lwowie.

Otrzymawszy w roku 1862 stanowisko asystenta w Dworskim Gabinecie Mineralogicznym w Wiedniu, Weiss zamierzał opracować zgromadzone w nim liczne okazy skamieniałego drewna, jednak jeszcze w tym samym roku, mając zaledwie 25 lat, został mianowany na miejsce zmarłego Hiacyntha Łobarzewskiego profesorem zwyczajnym botaniki i dyrektorem ogrodu botanicznego Uniwersytetu we Lwowie. Nie zważając na coraz trudniejszą sytuację Niemców w Galicji, przez 9 lat prowadził tam owo-

cną działalność dydaktyczną i badawczą, poszerzając znajomość flory Galicji i dbając o rozwój lwowskiego ogrodu botanicznego. Od roku 1863 był żonaty z Herminą Vocati, miał z nią córkę Herminę.

W roku 1871 przyłączył się do austriackiej ekspedycji zamierzającej obserwować zaćmienie Słońca w Tunisie i wykorzystał swój pobyt w północnej Afryce na badania florystyczne. Po powrocie z wyprawy przeniesiony został do Pragi, gdzie stworzył samodzielny Instytut Fizjologii Roślin i doprowadził do podziału dotychczasowej katedry botaniki na dwie odrębne katedry: botaniki systematycznej i botaniki fizjologiczno-anatomicznej. Po podziale Uniwersytetu Karola na dwie odrębne uczelnie – czeską i niemiecką, związał się z tą drugą, pełniąc w niej w roku akademickim 1884/85 funkcję dziekana fakultetu filozoficznego.

W jego dorobku z lat 1857-1891 znalazło się wiele prac z bardzo różnych dziedzin. Wraz z bratem badał związek między gęstością substancji i współczynnikiem załamania światła, fizyczne właściwości ciał krystalicznych, formy kryształów różnych związków chemicznych i fluorescencję barwników roślinnych. Ze swym przyjacielem Julusem Wiesnerem stwierdził m.in. obecność żelaza w komórkach roślinnych, badał z nim też chemiczne i fizyczne właściwości mlecznego soku niektórych roślin. Samodzielnie prowadził rozległe badania nad barwnikami roślinnymi, aparatem szparkowym oraz kształtem, budową i rozwojem włosków roślinnych (trichomów). Wyniki tych badań zamieścił w pierwszym tomie „Allgemeine Botanik” z roku 1878. Chociaż praca ta nie była wolna od błędów, wyróżniała się klarownością opisów i precyzją ilustracji.

Weiss był członkiem-korespondentem Cesarsko-Królewskiej Akademii Nauk w Wiedniu, członkiem honorowym wielu towarzystw naukowych i wieloletnim prezesem praskiego towarzystwa przyrodniczego Lotos. Jako orędownik kultury niemieckiej był również aktywnym członkiem wielu działających w Pradze towarzystw niemieckich. Nieoczekiwanie dla wszystkich zmarł 17 marca 1894 roku w Pradze, w 57 roku życia. Jego nazwisko upamiętnione zostało m.in. przez Josefa Franza Freyna w nazwach *Bellevalia weissii*, *Leopoldia weissii* i *Muscari weissii*.

Ważniejsze publikacje: Studien aus den Natur. Beiträge zur Erweiterung unserer Kenntnisse der belebten und unbelebten Schöpfung. Für Leser aus allen Ständen. Troppau 1857; Über ein neues Vorkommen von Spaltöffnungen. *Verh. Zool. Bot. Ges. Wien*, 1857; Über die Entwicklungsgeschichte und den anatomischen Bau der handförmigen Auswüchse an den Blättern und Stengeln von *Girardia manicata* Klotzsch. *Ibid.*, 1858; Über den Zusammenhang in den Änderungen der Dichten und Brechungsexponenten. *Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien* 30, 33, 1858 [mit E. Weiss]; Die Krystallformen einiger

chemischen Körpern. *Ibid.* 37, 1859; Vorläufige Notiz über die direkte Nachweisung des Eisens in den Zellen der Pflanzen. *Ibid.* 40, 1860 [mit J. Wiesner]; Über Fluorescenz der Pflanzenfarbstoffe. *Ber. Naturf. Ges. Bamberg*, 1860; Die Krystallformen einiger chemischen Verbindungen. *Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien* 42, 1861; Über das Verhalten des Kupferoxydammoniaks zur Membran der Pflanzenzelle und zum Primordialschlauche. *Ibid.* 46, 1861 [mit J. Wiesner]; Beiträge zur Kenntniss der chemischen und physikalischen Natur des Milchsaftes der Pflanzen. *Bot. Zeitung*, 1861-62 [mit J. Wiesner]; Kurze Notiz über eine Beobachtung des Sonnenspectrums. *Ann. Phys.* 116, 1862; Über einige neue Fundorte von Tertiärversteinerungen des Westküste des Peloponnes. *Jahrb. Geol. Reichsanst. Wien* 13, 1863; Untersuchungen über die Entwicklungsgeschichte des Farbstoffs in Pflanzenzellen. *Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien* 49, 54, 1864-66; Untersuchungen über die Zahlen- und Grössenverhältnisse der Spaltöffnungen. *Jahrb. f. wiss. Bot.* 4, 1865; Beiträge zur Flora von Lemberg. *Verh. Zool. Bot. Ges. Wien*, 1865; Zur Entwicklung der Milchsaftgefäße in den Luftwurzeln von *Syngonium decipiens* Schott. *H. Karstens Botanische Untersuchungen*, 1866; Die Pflanzenhaare. *Ibid.*, 1867; Zum Bau und der Natur der Diatomaceen, 1871; Allgemeine Botanik. Anatomie, Morphologie, Physiologie. Bd. I. Anatomie der Pflanzen. Wien 1878; Über spontane Bewegung und Formveränderungen von pflanzlichen Farbstoffkörpern. *Sitz. Ber. Akad. Wiss. Wien* 90, 1884; Über gegliederte Milchsaftgefäße im Fruchtkörper von *Lactarius deliciosus*. *Ibid.* 91, 1885; Über die Fluorescenz der Pilzfarbstoffe. *Ibid.*; Weitere Untersuchungen über die Zahlen- und Grössenverhältnisse der Spaltöffnungen. *Ibid.* 99, 1890; Entwicklungsgeschichte der Trichome im Corollenschlund von *Pinguicula vulgaris* L. *Ibid.* 100, 1891.

Źródła: Anonim, G. Adolf Weiss, Galerie österreichischer Botaniker XXX, *Österr. Bot. Zeitschr.* 34, 1884, s. 1-7 (portret); Brief des Ministeriums für Kultur und Unterricht an das Rektorat der k. k. Universität mit Deutscher Vortragsprache in Prag (Wien, am 9. Juli 1884), Archiv Univerzity Karlovy v Praze; Janko J., *Vědy o životě v českých zemích*, Praha 1997, s. 607; Kosiek Z., Botanika, w: *Zarys dziejów nauk przyrodniczych w Polsce*, Warszawa 1983, s. 445; Mollich H., *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 12, 1894, s. (28)-(34) (bibliografia); Wenzelides O., *Heimatgeschichte* 3, Troppau 1922, s. 89-90; Wunschmann E., *ADB* 41, 1896, s. 556-558; *Wurzbach-Lexikon* 53, 1886, s. 82-87.

WENZELIDES KARL FRANZ

(1770-1852)

Badacz morawskich skamieniałości

Urodził się 24 września 1770 roku w Opawie (Opava, Troppau), w rodzinie krawca Karla Wenzelidesa. Po ukończeniu gimnazjum w rodzinnym mieście podjął studia prawnicze i filozoficzne na Uniwersytecie w Wiedniu, potem zaś przez pewien czas był guwernerem w rodzinie barona Emanuela von Badenfeld w Opawie. W roku 1805 zatrudniony został przez księcia Franza Josefa von Dietrichstein, któremu służył swoją wiedzą przez 42 lata, najpierw jako radca prawny, potem zaś jako zarządca majątków.

Gdy okazało się, że zatrudniony w roku 1806 w Mikulowie (Mikulov, Nikolsburg) Johann Hitschmann, następca zmarłego Franza Josefa Schwoya, jest zupełnie nieprzydatny jako archiwariusz i rejestrator, książe von Dietrichstein, który nie chciał go zwolnić ze służby z uwagi na zasługi jego brata, oddzielił w roku 1815 rejestraturę od archiwum i postawił na jej czele Wenzelidesa. Niezadowolony z tej decyzji Hitschmann utrudniał Wenzelidesowi dostęp do dokumentów, uniemożliwiając mu w zasadzie jakąkolwiek pracę. Dopiero po jego śmierci można było rozpocząć porządkowanie archiwum i rejestratury według planu sporządzonego przez Wenzelidesa już w roku 1816. Sam Wenzelides, który 25 lutego 1819 roku został mianowany archiwariuszem, nie brał udziału w tej pracy, gdyż zostały mu powierzone badania związane z posiadłościami, przywilejami, genealogią i historią rodu von Dietrichstein. Obszerne opracowania krytyczne tych tematów są do dziś wiarygodnym źródłem informacji, a obok tego – świadectwem rozległej wiedzy historycznej Wenzelidesa.

Wenzelides pracował pilnie, ale nie krył niezadowolonia ze swej pracy. Pisał, że „praca archiwariusza jest zajęciem najsmętniejszym spośród wszystkich, otepia ducha, rujnuje zdrowie i oddala od ludzi. Dlatego nie należy się dziwić, że archiwum jest uważane za miejsce odbywania kary, a ci, którzy w nim pracują, za skazańców”. Szczęśliwe były dla niego te godziny, których nie musiał spędzać w archiwum – zajmował się wówczas poezją i muzyką (znane były zwłaszcza jako pisane do własnych i cudzych wierszy pieśni oraz skomponowana przez niego msza), fizyką, botaniką, entomologią, archeologią, mineralogią oraz paleontologią. Książę von Dietrichstein, do którego docierały jego skargi, stwierdzał żartobliwie, że nigdy nie było mu dane mieć archiwariusza z prawdziwego zdarzenia, gdyż Schwoy był topografem, Hitschmann – poszukiwaczem skarbów, a Wenzelides – ogrodnikiem.

Wenzelides prowadził obszerną korespondencję m.in. z →Ensem z Opawy, Hörnem z Wiednia i →Glockerem z Wrocławia. Był gorliwym zbieraczem, który z równym zapałem gromadził zarówno książki, jak i mapy, monety, znaleziska archeologiczne, motyle oraz skamieniałości. Jako jeden z pierwszych badaczy zwrócił uwagę na bogactwo minerałów i skamieniałości występujących w okolicach Mikulowa. Dopóki pozwalało mu na to zdrowie, penetrował samodzielnie okoliczne kamieniołomy i piaszki, gromadząc unikalne zbiory, które opracowywał samodzielnie, bądź też przysyłał do opracowania fachowcom. Z czasem pozyskał też grono współpracowników, którzy szukali okazów mogących powiększyć jego kolekcję.

Jego nieliczne publikacje dotyczyły paleontologii, geografii i historii (Über fossile Mollusken, *Jahrb.*

Geol. Reichsanst. Wien 2, 1851; Abhandlung über die Flüsse Schwarza und Thaya, Mitt. Mähr. Schles. Ges. 106, 1851; Über den Ort Surgustum, Ibid. 130, 1852; Auszüge aus dem Tagebuche des Freiherrn Karl von Zierotin, Ibid. 1, 1856).

Pracując na południu Moraw, Wenzelides nie zapomniał o swym rodzinnym mieście – uczynił je spadkobiercą swego majątku, z którego w przyszłości miała powstać Fundacja Wenzelidesa, za co otrzymał godność honorowego obywatela Opawy. Od roku 1833 współpracował ponadto z Muzeum w Opawie, przysyłając tam w ciągu prawie 20 lat dziesiątki skrzyń z okazami, wśród których była m.in. niezwykle cenna dolna szczeka *Dinotherium giganteum*. Tym sposobem opawskie muzeum stało się nie tylko posiadaczem jego kolekcji motyli, map oraz bogatego, liczącego ponad 1000 tomów księgozbioru, ale i zbiorów paleontologicznych, jakimi nie mogła się pochwalić żadna inna placówka muzealna w monarchii austro-węgierskiej. Fakt ten nie uszedł uwadze uczonych wiedeńskich, którzy nawiązali współpracę z Wenzelidesem, pomagali mu w oznaczaniu skamieniałości i przekonywali go o korzyściach, jakie mogą wyniknąć dla niego ze współpracy ze środowiskiem naukowym w Wiedniu.

W roku 1849 Hauer i Hörnes odwiedzili muzeum w Opawie i donieśli Wenzelidesowi, któremu stan zdrowia nie pozwalał już na podróże, że duża część jego zbiorów nie została dotąd wypakowana ze skrzyń, reszta zaś jest zmagazynowana byle jak, bez śladu jakiegokolwiek zainteresowania i troski. Ówczesny kustosz muzeum, Alt, stwierdził, że ocena wiedeńskich geologów była raczej wyrazem zazdrości, niż opisem stanu faktycznego, choć podkreślił przy tym niedostatki materialne i kadrowe muzeum, które doprowadziły do pewnych zaniedbań.

Wenzelides nie był w stanie osobiście sprawdzić, która z tych opinii jest bliższa prawdy, gdyż, przeszedłszy w roku 1847 w stan spoczynku, od dłuższego czasu był już przykuty przez chorobę do łóżka. Musiał z pewnością z troską myśleć o przyszłych losach zbiorów, które przez lata gromadził z wielkim nakładem sił i środków. Jediną rozrywką u schyłku życia były dla niego szachy. Spędzając samotnie wiele godzin, rozwiązał wiele zagadek i problemów związanych z tą grą. Znany jest jako autor jednego z najlepszych rozwiązań problemu przejścia skoczka przez wszystkie pola szachownicy bez powtórnego stawiania na żadnym z nich (Der Rösselsprung in höchster Kunstvollendung, *Schachzeitung 4, 1849; Bemerkungen über den Rösselsprung, Ibid. 4-5, 1849-50; Über symmetrische Rösselsprünge, Ibid. 6, 1851*). Zmarł 6 maja 1852 roku w Mikulowie. W latach 1898-1945 jego nazwisko upamiętniała ulica Wenzelidesa w Opawie.

Źródła: Anonim, Woher der Name „Wenzelidesgasse”? *Troppauer Zeitung*, Jahrg. 113, Nr 268, 24. Nov. 1898, s. 5; Elvert-Literatur, s. 311-312; Musil R., *Moravská geologie* 3, Universitas, Č. 4, 2002, s. 14; Orlík J., *Počátky Gymnasiajního Muzea v Opavě*, w: 150 let Slezského Muzea, Opava 1964, s. 19-38; Řezníček J., *Archiv a hlavní registratura Ditrichštejnů v Mikulově*, *Sborník Archivních Prací* 26, 1976, s. 290-326; Rolt-Wheeler F., *The Science History of the Universe*, New York 1910, s. 80-81; *Wurzbach-Lexikon* 55, 1887, s. 24-25.

WERNER ABRAHAM GOTTLÖB

(1749-1817)

„Ojciec geologii”

Pochodził ze starego rodu, który już od 300 lat zajmował się górnictwem i hutnictwem. Urodził się 25 września 1749 roku (niektóre źródła podają rok 1750) w Osiecznicy (Wehrau) koło Bolesławca (Bunzlau), w rodzinie Abrahama Davida Wenera, inspektora hut hrabięgo Solm. Po ukończeniu szkoły w Bolesławcu i konfirmacji rozpoczął już w 14 roku życia pracę jako pisarz hutniczy. Chętnie czytywał w tym okresie literaturę techniczną i zajmował się z upodobaniem niewielką kolekcją minerałów swego ojca. Ponieważ praca w hucie nadwreżyła jego zdrowie, ojciec wysłał go na kurację do Karlowych Warów i wówczas o jego dalszej drodze życiowej zadecydowała wizyta we Freibergu, gdzie Werner, widząc tamtejsze kopalnie, huty, a przede wszystkim imponujące zbiory mineralogiczne, postanowił całkowicie poświęcić się górnictwu.

Uzyskawszy zgodę ojca wyjechał w roku 1769 do Freibergu i rozpoczął studia na tamtejszej Akademii Górniczej. Jego pilność i zapał szybko zwróciły uwagę profesorów, spośród których szczególną opieką otoczył go starosta górniczy Oheim. Ponieważ Werner coraz dotkliwiej odczuwał braki w swoim wykształceniu, w roku 1771 opuścił Freiberg i wyjechał do Lipska, by uczyć się tam języków, historii natu-

ralnej i prawa. W studiowanej w tym czasie literaturze mineralogicznej nie potrafił znaleźć wystarczająco skutecznych metod szybkiego oznaczania minerałów i dostatecznie przejrzystej ich systematyki, wobec czego jeszcze jako student zabrał się za opracowanie tych zagadnień i w roku 1774 wydał w Lipsku pracę, w której usystematyzował minerały według zasad, jakie Linneusz zastosował dla roślin i zwierząt. Nieoczekiwanie dla niego praca ta szybko zyskała rozgłos i stała się zaczątkiem jego naukowej kariery. Gdy powrócił z Lipska do Osiecznicy i przygotowywał się do dłuższej podróży po Europie, otrzymał propozycję objęcia we Freibergu katedry mineralogii i stanowiska inspektora Akademii Górniczej. Nie ociągając się, wyruszył do Saksonii i na Wielkanoc roku 1775 rozpoczął wykłady.

Początkowo łączył w nich tradycyjnie wszystkie dziedziny nauk związanych z górnictwem, jednak ze względów praktycznych oddzielił najpierw mineralogię od nauk górniczych, później zaś podzielił ją na oryktognozę, tj. naukę o czystych minerałach, i geognozę, która w swych początkach była rozumiana jako nauka o masach skalnych będących mieszaninami czystych minerałów. Stopniowo jednak w jej ramach Werner, który odrzucał pseudonaukowe spekulacje, z młotkiem w ręku zjeżdżał w podziemia kopalń i wyciągał wnioski na podstawie poczynionych tam obserwacji, stworzył niezwykle klarowną koncepcję budowy i etapów kształtowania się skorupy ziemskiej, będącą zaczątkiem zarówno późniejszej geologii dynamicznej, jak i geologii historycznej. Koncepcja ta, mimo inspiracji, jakich dostarczyły mu neptunistyczne teorie Toberna Bergmana, nauka o formacjach Christiana Fuchsela i kosmogonia Georgesa Buffona, była na wskroś oryginalna, a błyskotliwa jej prezentacja w wykładach, w których nawet charakter i stopień rozwoju cywilizacji umiał on powiązać z budową geologiczną poszczególnych obszarów Ziemi, rozślawiła na całą Europę Akademię we Freibergu i przysporzyła Wernerowi licznych uczniów i zwolenników, wśród których byli m.in. często pojawiający się na kartach tego słownika Alexander von Humboldt, →Leopold von Buch, →Carl von Raumer i →Henrich Steffens, a także późniejszy badacz ziem polskich, Georg Gottlieb Pusch, twórca skali twardości minerałów Friedrich Mohs, wybitny paleontolog baron Ernst von Schlotheim i setki innych.

Koncepcje Wenera entuzjastycznie przyjęte zostały również przez uczonych polskich, szczególnie na Uniwersytecie w Wilnie. Do jego zwolenników należeli m.in. Roman Symonowicz, Jędrzej Śniadecki i Norbert Alfons Kumelski, zaś w latach 1806-1827 ukazało się w Wilnie i Warszawie 13 podręczników mineralogii i geognozji napisanych w duchu werneryzmu.

Na działalności pedagogicznej nie kończą się jednak zasługi Wenera, który, jako urzędnik Wyższego Urzędu Górniczego we Freibergu, wiele zrobił dla postępu w tamtejszym górnictwie i hutnictwie, a przejąwszy górniczo-mineralogiczne kartowanie Saksonii, dołożył wszelkich starań by oprzeć je na ściśle naukowych podstawach i wydać mapę, na której poszczególne formacje oznaczone były odrębnymi barwami. Dorobek naukowy Wenera, w stosunku do jego rozgłosu, był niezwykle skromny, gdyż opublikował on jedynie kilkanaście niewielkich rozpraw, a większości prezentowanych w słynnych wykładach koncepcji nie opracował nigdy w formie pisemnej. Lukę tę próbowali z różnym skutkiem wypełnić jego uczniowie, przy czym za najlepszą z tych prób uznaje się wydany w roku 1805 „Lehrbuch der Mineralogie” F. A. Reussa.

W roku 1788 odmienne poglądy Wenera i jego ucznia, Johanna Carla Wilhelma Voigta, na temat pochodzenia bazaltu, który Werner uważał za skałę osadową, stały się początkiem ciągnącego się latami sporu tzw. neptunistów, którzy uważali większość skał za powstałe w morzu utwory osadowe, z plutonistami, którzy części skał przypisywali pochodzenie wulkaniczne. Mimo iż kolejne odkrycia przechylały szalę zwycięstwa na stronę plutonistów, nic nie mogło naruszyć przemożnego autorytetu Wenera. W uznaniu zasług mianowano go członkiem wielu akademii nauk, w roku 1799 nadano mu tytuł radcy

górniczego, zaś w roku 1816 odznaczony został Krzyżem Rycerskim saskiego Orderu Zasługi i Wierności. Z uwagi na nadzwyczaj słabe zdrowie w prawie każdym roku wyjeżdżał na kurację do Karlsbadu. W połowie roku 1817 niewielka niedyspozycja skłoniła go do wyjazdu do Drezna, by zasięgnąć opinii tamtejszych lekarzy. Tam jego stan pogorszył się nagle i 30 czerwca zmarł. Jego szczątki pochowane zostały w katedrze we Freibergu.

Spór neptunistów z plutonistami zakończyli ostatecznie uczniowie Wenera, Humboldt i →Buch, opowiadając się po śmierci swego mistrza po stronie zwolenników wulkanicznego pochodzenia bazaltu i innych skał magmowych. Wkrótce też ujawniła się słaba strona wenerowskiego podziału dziejów Ziemi, jaką był fakt, że prowadził on badania terenowe wyłącznie na obszarach Saksonii i Turyngii. Swój podział uznał on za uniwersalny, a nowe dane z innych obszarów Europy, zwłaszcza z Anglii, Francji i Belgii, coraz bardziej temu zaprzeczały. Bezsporną zasługą Wenera pozostaje jednak wyodrębnienie geologii, jako odrębnej dyscypliny nauk przyrodniczych, co daje mu prawo do miana „ojca geologii”. W petrografii nadal stosuje się takie wprowadzone przez niego nazwy, jak nefryt, porfir i zieleniec, a w mineralogii jego nazwisko upamiętnia weneryt, minerał z grupy skapolitów. Do dziś zachował się w Osiecznicy dom, w którym przyszedł na świat. Do lat 60-tych naszego stulecia znajdowała się na nim pamiątkowa tablica z napisami w języku łacińskim i niemieckim.

Ważniejsze publikacje: Abhandlung über die ausseren Kennzeichen der Fossilien. Leipzig, 1774; Neue Theorie vom Entstehung der Gänge. Leipzig 1781; Beschreibung eines arsenikalischen Silbererzes. *Sammlungen zur Naturgeschichte und Physik*, 1781; Kurze Klassifikation und Beschreibung der verschiedenen Gebirgsarten. Dresden 1787 [strona tytułowa na il. 2]; Bekanntmachung einer am Scheibenbergen Hügel über die Entstehung des Basalts gemachten Entdeckung. *Berg. Journ.* 1, 1788; Von der verschiedenen Graden der Festigkeit der Gesteine als Hauptgrund von der Hauptverschiedenheit der Hauerarbeiten. *Ibid.*; Versuch einer Erklärung der Entstehung der Vulkane durch die Entzündung mächtigen Steinkohlenschichten. *Höpfner's für die Naturkunde Helvetiens* 4, 1789; Neussere Beschreibung des Olivins, Krysolits, Berils und Krysoberils. *Berg. Journ.* 3, 1790; Über den Trapp der Schweden. *Ibid.* 6, 1793.

Wybrane źródła: Gümbel W. v., ADB 42, 1897, s. 33-39; Jamrozik L., Apel o utworzenie „Domu Wenera” w Osiecznicy koło Bolestawca. *Przegląd Geologiczny* 3, 1988, 4 str. okładki; Leonow G. P., *Osnovy stratigrafii*, Moskwa 1973, T. 1, s. 132-144; Mizerski W., *Dom Abrahama Gottloba Wenera w Osiecznicy*. *Wszechświat* 7-8, 1993, s. 184-186; SP, s. 241, 287, 407; Staszewski J., *Historia nauki o Ziemi w zarysie*, Warszawa 1966, s. 265-270; portret z: *Goethe und seine Welt*, Leipzig 1932, s. 177.

WETSCHKY MAX

(1844-1927)

Wybitny znawca flory okolic Koźła

Urodził się w roku 1844 w Pawłowiczkach (Gnadenfeld) koło Koźła (Cosel). Zarówno jego dziadek, Christian Gottfried, jak i ojciec, Gustaw, aptekarze, byli zapalonymi florystami, towarzyszami botanicznych wycieczek →Mettetala i →Kölbinga. Przejawszy ojcowską aptekę Max Wetschky cały swój wolny czas poświęcał również botanice. Jego horyzonty poszerzyły się znacznie podczas podróży, podczas których dotarł m.in. na Sycylię, do Norwegii, Palestyny, na Krym i stepy Powołża. Z podróży tych przywoził bogate zbiory zielnikowe zawierające wiele nowych gatunków roślin, z których jednemu – nowemu gatunkowi lnu z Krymu – na jego cześć →Emil Fiek nadał nazwę *Linum wetschkyanum*. Prawie co roku bywał poza tym w Tatrach i śmiało mógł być zaliczany w poczet najlepszych znawców ich flory.

Choć podróżował dość często, przede wszystkim zajmował się florą okolic Koźła. Znany był dobrze w kręgach fachowców, utrzymywał kontakty ze wspomnianym Fikiem, z →Paxem, →Englerem i innymi wybitnymi znawcami śląskiej flory. Był też członkiem-korespondentem wielu europejskich towarzystw botanicznych. Do późnej starości wędrował po okolicach Pawłowiczek, na ostatnią wycieczkę wyruszając w wieku 81 lat na stanowisko żywca gruczołowatego koło Taciszowa (Tattischau). Zmarł w Pawłowiczkach 26 stycznia 1927 roku. Jego liczący kilka tysięcy arkuszy zielnik stał się po jego śmierci własnością Izby Regionalnej w Pawłowiczkach (Gnadenfelder Heimatstube). Wiele z zebranych przez niego okazów zachowało się w zbiorach zielnikowych nie tylko we Wrocławiu, Göteborgu i Edynburgu, ale i w dalekim Auckland na Nowej Zelandii.

Źródła: Eisenreich G., Der Oberschlesier 9, 1927, s. 378; Pax-Pflanzenwelt, s. 14; Schubert K., Die Flora von Gnadenfeld, w: Gnadenfeld: Gedenblätter zur 150. Jahrfest der Ortsgründung, Opatowitz 1932, s. 59-62; Syniawa M., Botanicy z Pawłowiczek, PGŚ 29, 2002, s. 14-15; Torcka-Erforschung.

WICHURA MAX ERNST

(1817-1866)

Badacz flory Śląska, Laponii, Alp i Dalekiego Wschodu

Urodził się 27 stycznia 1817 roku w Nysie (Neisse), gdzie jego ojciec był radcą ówczesnego Sądu Książęcego. Dzieciństwo spędził w Oławie (Ohlau), do której w roku 1819 przenieśli się jego rodzice. W latach 1830-36 uczył się w Friedrichs-Gymnasium we Wrocławiu (Breslau). Już wówczas zajmował się

z zapalem botaniką, przy czym duży wpływ na rozwój jego zainteresowań miał ówczesny rektor gimnazjum, późniejszy miejski radca szkolny, →prof. Wimmer. Wichura uczył się botaniki podczas wycieczek terenowych z Wimmerem i →Schummelem, a później również sam prawie cały wolny czas poświęcał na wyjazdy w bliższe i dalsze okolice Śląska. W późniejszych latach wycieczki te zaowocowały szeregiem publikacji na temat flory różnych obszarów Śląska, m.in. okolic Dzierżoniowa (Reichenbach) i Tarnowskich Gór (Tarnowitz).

Od roku 1836, w którym uzyskał świadectwo dojrzałości, studiował prawo w Berlinie i Bonn. Podczas studiów w Bonn zainteresował się morfologią, później rozciągnął swoje studia botaniczne również na systematykę, szczególnie mchów. Pasjonowały go również zagadnienia matematycznych proporcji w budowie roślin i prawa rządzące powstawaniem krzyżówek roślinnych. W roku 1839 zdał pierwszy egzamin prawniczy, w krótkim czasie również drugi. Karierę prawniczą rozpoczął we Wrocławiu jako asystent i referendariusz. W roku 1846 spędził letnie miesiące w Ustroniu, gdzie przygotowywał się do trzeciego egzaminu prawniczego. Zaprzyjaźnił się tam ze znanym botanikiem-amatorem, →pastorem Karolem Kotschy. Odkrył tam też dwie osobliwe krzyżówki wierzby, co dało początek jego późniejszym, prowadzonym w latach 1852-59, doświadczeniom nad sztucznym krzyżowaniem rozmaitych gatunków wierzby, na wyniki których powoływali się Darwin i →Mendel. Już wówczas był botanikiem znanym w kręgach naukowych, o czym najlepiej świadczy fakt, że w roku 1847 Max Joseph Roemer na jego cześć nowemu rodzajowi z rodziny *Amaryllidaceae* nadał nazwę *Wichuraea*.

Po zdaniu trzeciego egzaminu prawniczego w Berlinie odbył w roku 1849 praktykę adwokacką w Trybunale Najwyższym. Rok później został pomocnikiem adwokata miejskiego w Raciborzu (Ratibor),

zaś w latach 1851-57 był sędzią sądu miejskiego we Wrocławiu. Badania nad krzyżówkami wierzb zawiodły go do Laponii, dokąd w roku 1856 wyruszył z von Wallenbergiem z Wrocławia i Cederstrählem z Upsali. W okresie tym badał również alpejskie mchy w Niskich Taurach i prowadził botaniczne studia w Karpatach. Był aktywnym członkiem Sekcji Botanicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyściej, na posiedzeniach której prezentował wyniki swych badań. W roku 1858 przeniesiony został do pracy w administracji, na stanowisko radcy prawnego wydziału do spraw wyznaniowych i szkolnych. Rok później mianowany został radcą rządowym wrocławskiej administracji.

Jesienią tego samego roku na wniosek Królewskiej Akademii Nauk w Berlinie mianowany został botanikiem Pruskiej Ekspedycji Wschodnioazjatyckiej, której celem miało być zbadanie obszaru mórz wschodniej Azji. Nadawał się, jak mało kto, do udziału w tej wyprawie, gdyż był nie tylko wybitnym botanikiem, ale cieszył się ponadto dobrym zdrowiem i, mimo niskiego wzrostu, który znany ze swych żartobliwych wierszyków →Körber skomentował słowami „Parva statura – Judex Wichura”, silną budową ciała oraz odpornością na trudy. Jego zadaniem miało być zbieranie żywych i zasuszonych okazów roślin oraz prowadzenie badań i obserwacji wszędzie, gdzie pozwolą na to czas i okoliczności, a do pomocy dano mu doświadczonemu ogrodnikowi Schottmüllera. Podróżując na fregacie „Thetis” Wichura zwiedził w ciągu trzech lat Maderę, Rio de Janeiro, Singapur, Manilę oraz nadbrzeżne miasta Japonii i Chin. Gdy ekspedycja skierowała się do Syjamu, odłączył się od niej, by spędzić sześć miesięcy na Jawie. Stamtąd wyruszył na Cejlon, gdzie przez trzy miesiące prowadził badania, podczas których dotarł na szczyt góry Pidurutalagala. Z Cejlonu udał się do Kalkuty, skąd wraz z dyrektorem tamtejszego ogrodu botanicznego, Andersonem, wyruszył do Sikkimu, by zapoznać się z florą Himalajów. W czerwcu 1863 roku popłynął z Kalkuty do Suez, skąd, po zwiedzeniu Egiptu i wyspy Korfu, wrócił do Wrocławia.

Zgromadzone podczas podróży bogate zbiory botaniczne dowiózł w bardzo dobrym stanie, jednak rząd zlekkał z wyasygnowaniem środków na ich opracowanie, w związku z czym w roku 1863 Wichura wrócił do pracy we wrocławskiej administracji. Doprowadził wówczas do końca opracowanie wyników swych doświadczeń nad sztucznym krzyżowaniem wierzb. Dopiero w grudniu 1865 roku został urlopowany z Wrocławia i wezwany do Berlina, gdzie z zapałem wziął się za opracowywanie materiałów przywiezionych z Dalekiego Wschodu. Tragiczna śmierć zniweczyła jednak wszystkie jego zamierzenia. Rankiem 26 lutego 1866 roku znaleziono go leżącego obok stołu, przy którym pracował,

śmiertelnie zatrutego tlenkiem węgla. 1 marca 1866 pochowany został we Wrocławiu. Dwa lata po jego śmierci wydane zostały we Wrocławiu przygotowane do druku przez jego brata, Amandusa Wichurę, listy, które pisał do matki podczas swej podróży po Dalekim Wschodzie. Poza wspomnianym wyżej rodzajem *Wichuraea* jego nazwisko upamiętnione zostało również w takich nazwach gatunkowych, jak *Alchemilla wichuræ* (Buser) Stefansson, *Hieracium wichuræ* Zahn, *Hypericum wichuræ* F. Keller, *Rosa wichuraiana* Crépin, *Rubus wichuræ* Focke, *Trymalium wichuræ* Nees i *Viola wichurai* Nakai. Większość zbiorów zielnikowych Wichury znalazła się po jego śmierci w Berlinie, gdzie uległy w większości zniszczeniu, i we Wrocławiu.

Ważniejsze publikacje: Beiträge zur schlesischen Flora. Übers. Arb. SGVK, 1843; Beiträge zur Flora von Schlesien. *Ibid.*; Beiträge zur Morphologie. *Ibid.*; Über Polarität der Knospen und Blätter. *Ibid.*; Pflanzen aus der Umgebung von Reichenbach. *Ibid.*, 1845; Beiträge zur Lehre von der Blatt- und Knospenstellung. *Flora* 29, 1846; Über die Zusammensetzung der weiblichen Blüthe und die Stellung der Narben bei den Weiden. Übers. Arb. SGVK, 1847; Pflanzen der Umgebung von Tarnowitz. *Ibid.*, 1849; Über eine den Blättern vieler Pflanzen eigenthümliche Drehungsbewegung. *Ibid.*, 1850; Beobachtungen über schlesischen Pflanzen. *Jber. SGVK* 29, 1852; Über die Axendrehung der Schwärmosporen und Infusorien. *Ibid.*; Einige neue Standorte schlesischer Pflanzen. *Ibid.* 30, 1853; Über künstlich erzeugte Weidenbastarde. *Flora* 36, 1853; *Cerastrium longirostre* n. sp. und *Dianthus Wimmeri* n. sp. zwei neue Pflanzen aus der schlesischen Flora. *Jber. SGVK* 32, 1855; Bemerkungen über das Blühen, Keimen und Fruchttragen der einheimischen Bäume und Sträucher. *Ibid.* 33, 1856; Über *Stephanosphaera pluvialis*. *Nov. Acta Leop.* 26, 1857 [mit F. Cohn]; Über die in Schlesien vereinzelt vorkommenden nordischen Pflanzen. *Jber. SGVK* 36, 1859; Neue Fundorte schlesischer Pflanzen. *Ibid.*; Ein Ausflug nach Lulea-Lappmarken. *Flora* 42, 1859; Beiträge zur Physiologie der Laubmoose. *Jahrb. f. wiss. Botanik* 2, 1860; Die Bastardzeugung im Pflanzenreiche, erläutert an den Bastarden der Weiden. Breslau 1863; Aus vier Welttheilen. Ein Reise-Tagebuch in Briefen. Breslau 1868.

Źródła: Cohn F., *Jber. SGVK* 64, 1866, s. 75-78; Darwin Ch., The different forms of flowers on plants of the same species, New York 1866, s. 76, 240; Darwin K., O powstawaniu gatunków drogą doboru naturalnego, tłum. S. Dickstein i J. Nusbaum, Warszawa 1959, s. 302, 303, 314; Darwin K., Zmienność zwierząt i roślin w stanie udomowienia, cz. 2, tłum. K. Brończyk, Warszawa 1959, s. 23, 106, 242, 243, 245; Engler A., Schles. Prov. Bl. N. F. 13, 1874, s. 392-398 (portret); Lorenzano P., Max Wichura, Gregor Mendel y los híbridos de sauce, *Epistemología e Historia de la Ciencia* 8, 2002, s. 210-217; Mendel G., Versuche über Pflanzenhybriden, Leipzig 1911, s. 3, 40, 53; Pax-Pflanzenwelt, s. 13, 18; Syniawa M., Syniawa R., Max Ernst Wichura, *PGŚ* 23, 2001, s. 14-15; Wunschmann E., *ADB* 42, 1897, s. 316-318.

WIMMER FRIEDRICH CHRISTIAN HEINRICH

(1803-1868)

Wybitny znawca wierzb i literatury antycznej

Urodził się 30 października 1803 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie inspektora kancelaryjnego. W roku 1811 rozpoczął naukę w Friedrichsschule, która rok później przekształcona została w gimnazjum. Tu rektor Adalbert Kayssler i nauczyciel Mücke zainteresowali go botaniką, a nauczyciel Schaub – greką. Studia na Uniwersytecie Wrocławskim rozpoczął w roku 1821, przy czym zrezygnował z początkowego zamiaru studiowania medycyny i poświęcił się filologii oraz naukom przyrodniczym. Wiedzę przyrodniczą przyswajał sobie pod kierunkiem →Gravenhorsta, →Treviranusa i →Steffensa, zaś profesorowie Franz Passow i Karl Ernst Christoph Schneider zapoznali go z klasyczną literaturą antyczną, nad którą, szczególnie nad pismami przyrodniczymi Arystotelesa i Teofrasta, pracował przez całe życie.

W roku 1826 trafił ponownie do Gimnazjum Fryderyka, tym razem jako nauczyciel, zaś w roku 1843 został dyrektorem tegoż gimnazjum. Przez wiele lat pracował w Zarządzie Miejskim Wrocławia, najczęściej zajmując się sprawami szkolnictwa, dla potrzeb którego opracował m.in. książkę „Das Pflanzenreich”, która w latach 1853-1884 doczekała się 14 wydań. W roku 1863 powierzono mu stanowisko radcy szkolnego.

Gdy tylko pozwalał mu na to czas, zwracał się ku pracy naukowej, w której zdobył sobie uznanie umiejętnie łącząc wiedzę przyrodniczą z wiedzą filologiczną. Już w latach 20-tych trafił do kręgu młodych botaników, którzy za cel postawili sobie zebranie i opracowanie całości śląskiej flory. Byli wśród nich →E. Schummel, →J. Ch. Günther, →H. Grabowski, później również →Ernst Krause i →Max Wichura, którzy niestrudzenie urządzali wycieczki botaniczne w różne strony Śląska. Owocem tej działalności była m.in. stale uzupełniana

i wielokrotnie wznawiana praca „Flora von Schlesien” autorstwa Wimmera. Sławę wybitnego florysty przyniosła mu nie tylko zdumiewająca znajomość stanowisk na obszarze całego Śląska, ale i jego stosunek do przyrody, krytyczny sceptycyzm i umiar w wyróżnianiu nowych gatunków.

Nie zadowalał się wyłącznie badaniem łatwo rozróżnialnych gatunków, ale na przedmiot swoich monograficznych studiów wybierał te rodzaje, w obrębie których oznaczanie gatunków, z uwagi na liczne formy pośrednie, było szczególnie trudne. Nadzwyczaj wnikliwie i cierpliwie badał zwłaszcza dwa rodzaje: jastrzębiec i wierzba. Dla jak najdokładniejszego zbadania wierzb, które jeszcze w roku 1844 Endlicher nazwał „*botanicorum crux et scandalum*”, podejmował liczne podróże badawcze i nawiązał obszerną korespondencję z najwybitniejszymi ich badaczami. Dzięki temu ogromną liczbę wyróżnianych wcześniej na Śląsku gatunków wierzb zredukował do 22, całą zaś resztę uznał za krzyżówki. Dla dokładnego zbadania tych krzyżówek wynajął ogród, w którym hodował przywożone z botanicznych wycieczek rośliny. W pracy tej pomagali mu Krause oraz Wichura, który prowadził później badania nad sztucznym krzyżowaniem różnych gatunków wierzb. Ukoronowaniem 30-letniej pracy Wimmera nad wierzbami była ukończona już w roku 1859, ale wydana dopiero w roku 1867 monografia wierzb europejskich, w której liczbę gatunków zredukował do 34, podał charakterystykę biologiczną i morfologiczną rodzaju i podsumował dotychczasowy stan badań naukowych nad wierzbami.

Badania botaniczne na Śląsku istotny postęp zawdzięczają też udziałowi Wimmera w pracach Sekcji Botanicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyściej. W latach 1832-41 kierował on tą sekcją, później przekazał kierownictwo Grabowskiemu. Gdy ten zmarł, stanął ponownie w roku 1842 na czele sekcji i kierował nią do roku 1856, kiedy to, ze względu na szczególnie dużą ilość obowiązków służbowych, zrzekł się kierownictwa na rzecz →F. Cohna. Członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyściej był Wimmer już od roku 1825, jako członek jego Prezydium i sekretarz Towarzystwa działał aktywnie od roku 1856 aż do śmierci. Już w latach 30-tych nawiązał kontakty z rozsiyanymi po całym Śląsku botanikami, dzięki czemu Sekcja Botaniczna stała się centralnym punktem wszystkich badań botanicznych na obszarze Śląska i na bieżąco informowana była o nowych odkryciach. Wraz z Grabowskim stworzył Wimmer w ramach Sekcji Botanicznej podstawy Zielnika Śląskiego i Zielnika Ogólnego, którego bazą stał się obszerny zielnik ofiarowany Śląskiemu Towarzystwu Kultury Ojczyściej przez →prof. Henschla. W latach 1852-55 i 1860-63 Wimmer pełnił również obowiązki sekretarza Sekcji Sadów i Ogrodów, którą założył wraz z kupcem Müllerem. Z zapalem brał

udział w organizowanych przez tę sekcję wystawach i pracował w założonym przez nią ogrodzie pomologicznym, który miał na celu wprowadzanie uszlachetnionych odmian drzew owocowych w śląskich sadach.

W uznaniu jego zasług na polu nauki wiele towarzystw naukowych przyjęło go w poczet swoich członków, w roku 1835 otrzymał tytuł profesorski, w roku 1853 Uniwersytet Wrocławski nadał mu godność doktora honoris causa, a w roku 1855 przyjęty został w poczet członków Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Przyrodników (Matrikel No. 1501), otrzymując przydomek „Günther” na cześć →Johanna Christiana Günthera. Do późnych lat zachował tyle młodzieńczej świeżości, iż mało kto, widząc go, domyślał się, że skończył już 60 lat. Oznaką życzliwości losu było, że w ostatnim roku życia udało mu się doprowadzić do końca wszystkie zadania, jakich podjął się na polu nauki w ciągu całego swego życia. W okresie Bożego Narodzenia 1867 roku zaczęła dokucać mu astma. Zmarł 12 marca 1868 roku we Wrocławiu. Jego nazwisko upamiętnia m.in. rodzajowa nazwa *Wimmeria* Schlechtendal et Chamisso i takie nazwy gatunkowe, jak: *Cirsium wimmeri* Čelakovský, *Dianthus wimmeri* Wichura, *Hieracium wimmeri* Uechtritz, *Rubus wimmeri* Scribille i *Salix wimmeri* Kerner. Jego „Herbarium Salicum” po jego śmierci znalazło się w zbiorach zielnikowych Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej.

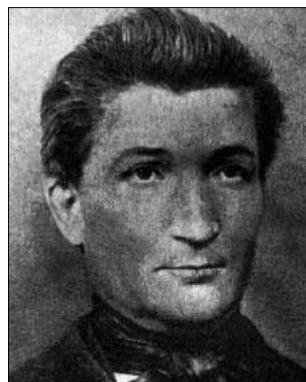
Ważniejsze publikacje: Enumeratio stirpium phanerogamarum. Breslau 1824 [mit J. Ch. Günther und H. Grabowski]; Flora Silesiae. Vratislaviae 1829 [mit H. Grabowski]; Flora von Schlesien. Handbuch zur Bestimmung und Kenntniss der phanerogamen Gewächse dieser Provinz. Berlin 1832; De parabolis Homeris. Vratislaviae 1834; Phytologiae Aristotelicae fragmenta. Vratislaviae 1838; Flora von Schlesien, preussischen und österreichischen Antheils, nebst phytogeographischen Angaben. Breslau-Ratibor-Pless 1840; Theophrasti Eresii Historia Plantarum. Breslau 1842; Über die bisher in Schlesien beobachteten Algen-Arten. *Übers. Arb. SGVK*, 1842; Flora von Schlesien. 2 Bde. Breslau 1844-45 [z licznymi dodatkami innych autorów, m.in. „Übersicht der fossilen Flora Schlesiens” H. R. Goeperta]; Zur Kenntniss der Salix Arten. *Flora* 28, 1845; Die schlesischen Carex-Arten aus der Gruppe der *C. caespitosa*. *Jber. SGVK* 27, 1850; Eine Anzahl seltener und schwieriger Carex-Arten. *Ibid.* 28, 1851; Wildwachsende Bastardpflanzen hauptsächlich in Schlesien beobachtet. W: Denkschrift der Schlesischer Gesellschaft für vaterländische Kultur bei ihrem 50jährigen Bestehen. Breslau 1853; Das Pflanzenreich. Breslau 1853; Theophrasti Eresii Opera. 3 Bde. Leipzig 1854-62; Über schlesischen Arten der Sippe *Rubus*. *Jber. SGVK* 33, 1856; Die schlesischen Arten von *Hieracium*. *Ibid.*; Flora von Schlesien, preussischen und österreichischen Antheils, oder vom obern Oder- und Weichselquellengebiet. Breslau 1857; Zeugungs- und Entwicklungsgeschichte des Aristoteles. Leipzig 1860 [mit H. Aubert]; Theophrasti Eresii Opera. Paris 1866; Salices europaeae. Vratislaviae 1867; Aristoteles Thierkunde, kritisch berichtiger Text mit deutscher Übersetzung. 2 Bde. Leipzig 1868 [mit H. Aubert].

Źródła: Bach Ch., Schles. Prov. Bl. N. F. 7, 1868, s. 289-294 (portret); Cohn F., *Jber. SGVK* 45, 1867, s. 126-140; Cohn F., *Ibid.* 49, 1871, s. 98-99; Nowack-Lexikon 5, 1841, s. 173-176; Pax-Pflanzenwelt, s. 9-10, 18, 22; Rostański-Historia, s. 286-287, 295; Wunschmann E., *ADB* 43, 1898, s. 319-321.

WINKLER CARL

(1820-1896)

Badacz dziejów Tarnowskich Gór, kolekcjoner owoadów i minerałów

Urodził się 19 lipca 1820 roku w Krzanowicach (Kranowitz) koło Raciborza (Ratibor), w rodzinie mistrza tkackiego. Początkowo kształcił się w miejscowej szkole prowadzonej przez rzemieślników, którzy podczas wędrówek przyswoili sobie różnorodną wiedzę, a ponieważ dość wcześnie przejawiał uzdolnienia muzyczne, uczył się też gry na skrzypcach i czytania nut u pewnego muzyka. Po ukończeniu szkoły w Krzanowicach rozpoczął naukę w szkole przygotowawczej i seminarium nauczycielskim w Głogówku (Oberglöggau). Po jego ukończeniu w roku 1840 pracował przez krótki czas w Pawonkowie (Pawonkau) w powiecie lublinieckim (Kreis Lublinitz), gdzie powierzono mu dużą grupę uczniów w wieku 8-15 lat, w której wszyscy byli analfabetami.

Jesienią roku 1840 skierowany został do pracy w Tarnowskich Górach (Tarnowitz), jednak już wkrótce został powołany do rocznej służby wojskowej, którą odbywał w Lublińcu. W roku 1841 wrócił do szkoły ludowej w Tarnowskich Górach, gdzie był pierwszym wykształconym w seminarium nauczycielem. Praca w tutejszej szkole nie była łatwa: wszyscy uczniowie, niezależnie od rocznika, uczyli się na dwóch piętrach szkolnego budynku, a ponieważ nie istniał jeszcze wówczas określony przez prawo obowiązek szkolny, chodzili na zajęcia bardzo nieregularnie.

23 stycznia 1844 roku Winkler ożenił się z Teresą Thomala, z którą miał sześcioro dzieci – cztery córki i dwóch synów. Mimo licznych obowiązków związanych z pracą w szkole i koniecznością zajmowania się liczną rodziną znajdował jednak czas również na inne zajęcia. Był zwłaszcza zapalonym kolekcjonerem minerałów i doskonałym ich znawcą, a okazów szukał zwykle na starych hałdach w okolicy Tarnowskich Gór. Z równym zapałem zbierał też okazy owadów i monety. Znaczne ilości okazów przyrodniczych przekazał różnym placówkom szkolnym, zaś szczególnie bogaty zbiór otrzymało od niego w darze w roku 1887 seminarium w Białej (Zülz) koło Prudnika (Neustadt). Kolekcję monet przekazał w darze Muzeum Prowincjonalnemu we Wrocławiu (Breslau).

Do badań historycznych zachęcił go według jednych źródeł proboszcz Schneiderski, według innych zaś jego następcą, Wawretzko, zlecając mu uporządkowanie parafialnego archiwum. Podczas tej pracy Winkler znalazł wiele cennych dokumentów, na podstawie których postanowił napisać kronikę Tarnowskich Gór. Sporządzał odąd odpisy nawet nieistotnych na pozór dokumentów, zestawiał parafialny rejestr chrztów, ślubów i pogrzebów od roku 1641, przetrząsał archiwa parafii w sąsiednich miejscowościach, a odpisy brakujących akt sprowadzał z kancelarii biskupstwa krakowskiego. Spora część jego powstałego pierwotnie dla potrzeb parafialnego archiwum dzieła, którego rękopis liczył 1100 stron, ukazała się w latach 1862-1863 na łamach „Myslowitzer Stadtblatt”.

Praca ta zwróciła na Winklera uwagę władz miejskich, które zleciły mu chronologiczne uporządkowanie zaniedbanych akt magistratu. Podczas tej pracy, która zajęła mu 20 lat, Winkler uporządkował i przejrział tysiące sięgających roku 1544 protokołów, umów, listów kupieckich, ksiąg górniczych i innych dokumentów, sporządzając przy tym ogromną ilość odpisów i wyciągów. Owocem tej mrówczej pracy był liczący 2428 stron manuskrypt, który złożony został w państwowym archiwum we Wrocławiu. Chociaż nie był on dziełem krytycznie nastawionego do opracowywanego materiału historyka, przez szereg lat jego prace były cennym źródłem informacji dla wszystkich badaczy dziejów Tarnowskich Gór. Ostatnim dziełem Winklera była napisana w oparciu o archiwum bractwa kurkowego w Tarnowskich Górach „Chronik der Tarnowitzer Schützengilde”.

Mineralogia, entomologia, numizmatyka i historia nie wyczerpywały sfery zainteresowań Winklera, który, kierując chórem istniejącego w Tarnowskich Górach Cäcilienverein, organizował też wspaniałe koncerty. Swoją działalnością zdobył sobie w Tarnowskich Górach powszechne uznanie i szacunek. W roku 1890 uroczystie obchodzono w tym mieście 50-lecie jego pracy i powiązane z nim przejście na

emeryturę. Carl Winkler zmarł w Tarnowskich Górach 15 listopada 1896 roku. Pochowany został na starym cmentarzu przy ulicy Gliwickiej, gdzie miasto wystawiło mu nagrobek w formie marmurowego krzyża.

Ważniejsze publikacje: Historische Nachrichten über der Stadt Tarnowitz. *Myslowitzer Stadtblatt 1, Nr 1-12, 14-18, 20, 22, 23, 26, 28, 31, 35, 38, 41, 47, 1862*; Die Familie Zerotin. *Ibid. Nr 23, 24, 26, 29, 33, 1862*; Die ältesten Schicksale der jetzigen Standesherrschaft Ober-Beuthen. *Ibid. Nr 19, 21, 1862*; Beiträge zur Stadt Beuthener Geschichte. *Ibid. Nr 14, 15, 36, 39, 42, 46, 51, 1862*; Historische Nachrichten über der Stadt Tarnowitz. *Ibid. 2, Nr 2, 6, 12, 24-26, 1863*; Zur Erinnerung an dem 3. Februar 1813. *Ibid. Nr 7, 1863*; Die ältesten Schicksale der jetzigen Standesherrschaft Ober-Beuthen. *Ibid. Nr 1, 5, 13, 16, 20, 23, 25, 26, 1863*; Beiträge zur Stadt Beuthener Geschichte. *Ibid. Nr 4, 9, 10, 15, 15, 19, 22, 1863*; Beitrag zur Geschichte der Pfarr-Kirche zu Alt-Tarnowitz. *Ibid. Nr 1, 1863*; Historische Nachrichten über der Stadt Tarnowitz. *Sonntagsblatt für das Beuthener Kreis, Nr 2-4, 6, 8, 9, 11, 14, 15, 19, 21-24, 26, 1863*; Die ältesten Schicksale der jetzigen Standesherrschaft Ober-Beuthen. *Ibid. Nr 1-3, 5, 6, 12, 16, 1863*; Beiträge zur Stadt Beuthener Geschichte. *Ibid. Nr 12, 1863*.

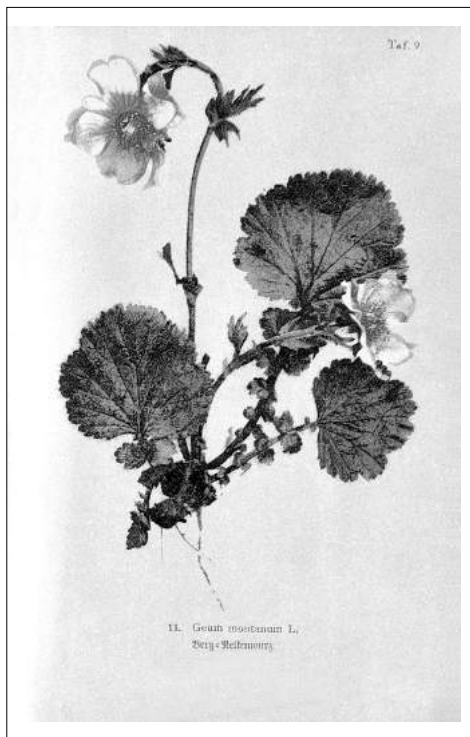
Źródła: AP Katowice, Zespół akt Powiatowy Inspektorat Szkolny Tarnowskie Góry, Akta osobowe 360; Klose P., Mitt. Beuth. Gesch. Mus. Ver. 29/30, 1968, s. 225-227 (portret); Niedurny M., Der Oberschlesier 24, 1942, s. 16-17.

WINKLER HEINRICH WILHELM

(1842-1927)

Badacz flory Karkonoszy i Gór Izerskich

Urodził się 2 września 1842 roku w Żarkach (pierwotnie Sohra, od 1937 Kesselbach) koło Pieńsk (Penzig). Po ukończeniu seminarium nauczycielskiego w Reichenbach koło Zgorzelca został w roku 1861 nauczycielem pomocniczym w starej szkole hutniczej w Szklarskiej Porębie – Białej Dolinie (Schreiberhau – Weissbachtal) u stóp Wysokiego Kamienia (Hochstein). Ponieważ istniały poważne obawy, że ten stary budynek szkolny może pewnego dnia się zawalić, nalegał, by władze gminne rozpoczęły budowę nowej szkoły. Osiągnął swój cel po długotrwałych bojach, których ubocznym skutkiem był rozłam wśród członków władz gminnych, i w roku 1870 został starszym nauczycielem w nowej szkole w Marysinie (Marienthal). Chcąc życzliwiej usposobić do swojej osoby niechętnych mu członków władz gminnych zaczął tam wygłaszać prelekcje, za które nie pobierał honorarium, otworzył szkołę dla niepiśmiennych pracowników huty szkła i przyczynił się do powstania służącej uczniom i mieszkańcom Szklarskiej Poręby biblioteki.

Tablica 9 z *Sudetenflora* H. W. Winklera

grafię. Zmarł 27 października 1927 roku w Zgorzelcu (Görlitz). Do roku 1945 upamiętniała go główna ulica z Marysina – Winklerstrasse (później ul. 1 Maja).

Ważniejsze publikacje: Flora des Riesen- und Isergebirges, mit Berücksichtigung der Vorgebirgsflora. Warmbrunn 1881; Schreiberhau, seine Geschichte, Natur und Beschreibung. Schreiberhau 1884 [2 wyd. Schreiberhau 1889, 3 wyd. Schreiberhau 1894, 4 wyd. Schreiberhau 1898, 5 wyd. b.m. 1903]; Special-Karte von Schreiberhau und nächster Umgebung, Maasst. 1 : 25 000. Schreiberhau 1885; Taschenbuch für Besucher des Riesen- und Isergebirges. Hirschberg 1888; Gebirgsführer für Besucher des Riesen- und Isergebirges. Schweidnitz 1892; Führer durch die Sommerwohnungen Schreiberhaus. Schreiberhau 1899; Sudetenflora: Eine Auswahl charakteristischer Gebirgspflanzen; nach natürlichen Familien unter Berücksichtigung des Linnéschen Systems. Dresden 1900 [na il. Taf. 9]; Schreiberhau, seine Geschichte, Natur und Beschreibung. Schreiberhau 1903; Der Traum an der Abendburg: Festspiel. Schreiberhau 1905; Die Goldsucher im Isergebirge, in 5 Akten. Görlitz 1915; Erinnerungen aus meinem Leben, in zwei Teilen. Breslau 1921.

Źródła: Berner-Landsleute, s. 268; Kiesel, Wilhelm Winkler, Wand. Riesengeb. 47, 1927, s. 173-174.

WINKLER HUBERT

(1875-1941)

Znawca tropikalnych roślin i tropikalnego rolnictwa

Dla mieszkańców Szklarskiej Poręby dużo większe znaczenie miały działania, jakich podjął się Winkler, by spopularyzować tę miejscowość wśród osób szukających wypoczynku w górach. Opracowując mapy turystyczne i przewodniki („Schreiberhau, seine Geschichte, Natur und Beschreibung” doczekał się 5 wydań), przyczynił się w poważny sposób do tego, że Szklarska Poręba stała się znaną miejscowością wypoczynkową, a dzięki corocznym przyjazdom dużej liczny wczasowiczów i turystów poziom życia mieszkańców tej miejscowości znacznie się podniósł. Dzięki wsparciu ministra oświaty, doktora Roberta Bosse udało mu się też otworzyć w Szklarskiej Porębie dom wypoczynkowy dla nauczycieli.

Winkler zdobył również sobie uznanie jako znawca flory Karkonoszy i Gór Izerskich. Opublikował w tej dziedzinie dwie książki, „Flora des Riesen- und Iser-Gebirges” oraz wspaniale ilustrowaną barwnymi tablicami „Sudetenflora”. Przez długie lata zajmował się prócz tego meteorologią, kierując Królewską Stacją Meteorologiczną w Szklarskiej Porębie.

Przeszedłszy w stan spoczynku Winkler przeniósł się w roku 1903 do Zgorzelca. Tam w dużej mierze zajmował się działalnością literacką – m.in. w roku 1915 wydał sztukę sceniczną o poszukiwaczach złota w Górach Izerskich, a w roku 1921 swoją autobio-

Urodził się 13 lutego 1875 roku w Prenzlau w Meklemburgii, w rodzinie wozownika, Roberta Winklera, który pod miastem posiadał pola uprawne, na których pracowały wszystkie pokolenia domowników, z dziećmi włącznie. Po ukończeniu szkoły ludowej i gimnazjum humanistycznego w swym rodzinnym mieście rozpoczął we Wrocławiu (Breslau) w roku 1895, w dużej mierze pod wpływem religijnych przeżyć z okresu dzieciństwa i wczesnej młodości, studia na Wydziale Teologicznym. Po sześciu semestrach

przeniósł się na Wydział Filozoficzny, gdzie znalazł się pod szczególnie dużym wpływem Clemensa Bäumkera, profesora filozofii, i →Ferdinanda Paxa, któremu towarzyszył w wycieczkach po Karpatach i Siedmiogrodzie. Stopień doktora filozofii uzyskał w styczniu 1901 roku na podstawie powstałej pod kierunkiem Paxa pracy „Pflanzengeographische Studien über die Formation des Buchenwaldes”.

W latach 1900-1901 pracował jako asystent w dziale badania nasion i środków paszowych Izby Rolnej we Wrocławiu, później był asystentem Ogrodu i Muzeum Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego, zaś w roku 1902 wyjechał do Berlina, gdzie pod kierunkiem →Adolfa Englera zajmował się zielnikiem i pomagał w przenoszeniu Ogrodu Botanicznego do Dahlem.

W kwietniu 1904 roku podpisał kontrakt z działem kolonialnym Urzędu Spraw Zagranicznych i wyjechał na półtora roku do Victorii w Kamerunie, gdzie prowadził uprawy eksperymentalne w rolniczej stacji doświadczalnej. W drodze powrotnej z Afryki badał florę Teneryfy, a następnie trafił do Rostocku, gdzie przez jeden semestr był asystentem w Ogrodzie Botanicznym.

W roku 1906 przeniósł się z powrotem do Wrocławia i habilitował się tu jeszcze w listopadzie tego samego roku na podstawie pracy „Beiträge zur Morphologie und Biologie tropischer Blüten und Früchte”. Do wybuchu I wojny światowej pracował na stanowisku asystenta Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego, z krótką przerwą od marca do czerwca 1914 roku, kiedy to pełnił czasowo obowiązki kustosa Muzeum Botanicznego w Berlinie. W roku 1908, częściowo na własny koszt, a częściowo na koszt Urzędu Kolonialnego Rzeszy, wyruszył na wyprawę po Sumatrze, Jawie oraz Borneo, z którego podjął się sprowadzić nasiona i sadzonki palmy rotangowej. Dwa lata później zorganizował wakacyjną wyprawę do Afryki Wschodniej, której celem było zdobycie Kilimandżaro i dotarcie do Jeziora Wiktorii, a w której wzięła udział grupa studentów i Carl Zimmer, docent prywatny z Instytutu Zoologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Dzięki swym podróżom stał się znawcą roślinności i rolnictwa tropikalnego, co znalazło odbicie w jego dorobku naukowym. Z okazji Wystawy Stulecia w roku 1913 powierzono mu prowadzenie działu kolonialnego, w którym odtworzył na wolnym powietrzu typową dla obszarów podzwrotnikowych plantację.

Po wybuchu I wojny światowej zgłosił się na ochotnika do wojska, wcielony został do 11 Pułku Grenadierów, walczył na froncie zachodnim i w Rumunii, był kilka razy poważnie ranny i za zasługi na polu walki odznaczony został m.in. Żelaznym Krzyżem II klasy. Pod koniec wojny przeniesiony został do służby meteorologicznej, a po zwolnieniu z armii

należał jeszcze przez pewien czas do śląskiej straży granicznej. W roku 1919 wrócił do pracy w Ogrodzie Botanicznym i działalności pedagogicznej. Ożenił się wówczas z uczennicą profesora Paxa, Kaethe Reiter, z którą miał dwoje dzieci. Żona włączyła się do jego pracy naukowej, wykonując fotografie do jego publikacji, m.in. z podróży w Tatry i podróży po krajach skandynawskich w latach 1929 i 1931.

Będąc od roku 1912 profesorem tytularnym, w kwietniu 1920 roku powołany został na katedrę geografii roślin, jednak nominację profesorską otrzymał dopiero w sierpniu 1921 roku. W roku 1927, po przejściu Paxa na emeryturę, został również wykładowcą systematyki. W okresie tym rozpoczął przygotowania do opracowania monografii ziarnopłonu wiosennego i opracował paciorecznikowate, bananowate oraz Inowate do „Die natürlichen Pflanzenfamilien” Englera, zaś rozpoczętą pracę nad brzoźowatymi, wiązowatymi i pokrzywowatymi przekazał swoim uczniom. Na przełomie lat 20-tych i 30-tych w związku z badaniem zagadnienia powstawania mieszańców międzygatunkowych brzoź podróżował po Skandynawii zbierając materiały zielnikowe oraz nasiona, z których miała powstać plantacja doświadczalna koło Wrocławia. W latach 30-tych, świadomy postępującej w botanice specjalizacji, która coraz bardziej utrudniała ogarnięcie problematyki systematycznej, rozpoczął prace zmierzające do zestawienia synoptycznej listy cech istotnych pod względem filogenetycznym. Podjął też próbę stworzenia systemu owoców opartego na naturalnym pokrewieństwie.

Od roku 1927 był współredaktorem, a od 1931 – samodzielnym redaktorem założonego przez →Cohna czasopisma „Beiträge zur Biologie der Pflanzen”. Przez wiele lat był członkiem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyźnej, pełniąc w nim od roku 1925 aż do śmierci funkcję sekretarza Sekcji Ogrodniczej. Zmarł we Wrocławiu 10 czerwca 1941 roku.

Poza nazwą rodzajową *Winklerella* Engler z rodziny Podostemaceae jego nazwisko upamiętnia w botanice blisko 50 nazw gatunkowych roślin z Indonezji (m.in. *Ampelocissus winkleri* Lauterbach, *Claoxylon winkleri* Pax et K. Hoffmann, *Piper winkleri* C. de Candolle) i tropikalnej Afryki (m.in. *Cola winkleri* Engler, *Euphorbia winkleri* Pax, *Uvaria winkleri* Diels). Do dziś w Instytucie Botanicznym Uniwersytetu Wrocławskiego zachowały się jego zbiory zielnikowe z podróży po Afryce i Indonezji, włączone obecnie do Zielnika →Lauterbacha.

Ważniejsze publikacje: Betulaceae. W: Das Pflanzenreich, H. 19, Leipzig 1904; Bemerkungen über die vegetativen Verhältnisse einiger Bignoniaceen. *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 23, 1905; Das südliche Küstengebiet Kameruns nach seiner Anbaufähigkeit. *Die Tropenpflanzen* 10, 1906; Tropisches Obst. *Jber. SGVK* 85, 1907; Die Linné-Literatur des

Jubiläumswort 1907. *Mitt. Gesch. Med. Naturw.* 7., 1908; Ein ungedruckter Linné-Brief zu Johann Ammann (1707-1741), „ex Musaeo Clifford“. *May* 20, 1737. *Ibid.*; Reiseberichte aus den Malayischen Staaten und Niederländisch-Indien. *Die Tropenpflanzer* 12, 1908; Neue Kameruner Phanerogamen aus verschiedenen Familien. *Bot. Jahrb.* 41, 1908; Plantae novae bolivianae II-III. *Rep. spec. nov. regn. veg.* 7, 1909 [mit F. Pax und A. Lingelsheim]; Plantae novae bolivianae IV. *Ibid.* 8, 1910 [mit A. Cogniaux, F. Pax und A. Lingelsheim]; Beiträge zur Kenntnis der Flora und Pflanzengeographie von Borneo I-IV. *Bot. Jahrb.* 44, 48-50, 1910-14; Eine neue *Struthiola* aus Ostafrika. *Rep. spec. nov. regn. veg.* 9, 1911; *Chlemydacanthus lindavianus* H. Winkler. Eine neue Art einer bisher monotypischen Gattung. *Ibid.*; Eine akademische Studienfahrt nach Ostafrika. Breslau 1912 [mit C. Zimmer]; Botanisches Hilfsbuch für Pflanze, Tropenkaufleute, Kolonialbeamte und Forschungsreisende. Wismar 1912; Die Pflanzenwelt der Tropen. *Das Leben der Pflanzen* 6, 1913; Unsere Kolonien auf der Jahrhundertausstellung. W: Führer durch die Kolonialausstellung. Breslau 1913; Bildungsabweichungen bei *Gentiana asclepiadea*. *Jber. SGVK* 91, 1913; Urticaceae papuanae novae I-III. *Rep. spec. nov. regn. veg.* 15, 16, 18, 1919-22; Die Urticaceae Papuasians. *Bot. Jahrb.* 57, 1922; Vegetationsbilder aus Ostafrika. *Vegetationsbilder* 14, 8, 1922; Teratologische Notizen I-III. *Österr. Bot. Zeitschr.* 71, 73, 1922-24; Vegetationsbilder aus den Südkarpathen. *Vegetationsbilder* 15, 8, 1924 [mit F. Pax]; Das System der höheren Pflanzen. *Ostdeutscher Naturwart*, 1925; Die Schädlinge und Krankheiten des Reises. *Tropfenpflanzen* 28, 1925; Bausteine zu einer Monographie von *Ficaria*. 1-5. *Beitr. Biol. Pflanz.* 14-15, 1925-27; Der Reis. Monographien zur Landwirtschaft warmer Länder 3. Hamburg 1926; Der gegenwärtige Stand der *Betula*-Systematik. *Mitt. Deutsch. Dendr. Ges.* 42, 1930; Musaceae. W: Die natürlichen Pflanzenfamilien 15a. Leipzig 1930; Cannaceae. *Ibid.*, 1930; Linaceae. *Ibid.* 19a, 1931; Charakterpflanzen aus Südwestafrika. *Vegetationsbilder* 21, 8, 1931 [mit M. Neumann]; Studien über *Betula alba* L. im Anschluss an Morgenthaler und Gunnarson. *Beitr. Biol. Pflanz.* 21, 1933 [mit E. Anton]; Monographie der Gattung *Elatostema* s. l. Allgemeiner und spezieller Teil. *Rep. spec. nov. reg. veg. Beiheft* 83, 1935-36 [mit H. Schröter]; Habitus und Phylogenie. *Beitr. Biol. Pflanz.* 24, 1936; Urticaceae. *Mitt. Instit. Allg. Bot. Hamburg* 7, 1937 [mit H. Schröter]; Der Balg als Grundelement des Angiospermengynaeciums. *Beitr. Biol. Pflanz.* 25, 1938; Ziel und Methode der biologischen Systematik. *Rep. spec. nov. reg. veg. Beiheft* 106, 1939; Versuch eines „natürlichen“ Systems der Früchte. *Beitr. Biol. Pflanz.* 26, 1939; Zur Einigung und Weiterführung in der Frage des Fruchtsystems. *Ibid.* 27, 1940; Verstehen wir das Gynöceum der Angiospermen schon? *Ibid.* 27, 1941; Reis. *Der Tropenpflanzer* 44, 1941.

Źródła: Mularczyk-Historia, passim, biogram na s. 181-185; Nowak-Wójcik-Mularczyk, s. 298-301; Rostański-Historia, s. 293; Unruh M., *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 59, 1941, s. (145)-(169); Wiktor-Muzeum, s. 35, 43, 71; portret ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. S-170/130.

WOCKE MAXIMILIAN FERDINAND (1820-1906)

Znawca motyli mniejszych

Urodził się 27 listopada 1820 roku we Wrocławiu (Breslau), w rodzinie aptekarza Georga Heinricha Wocke, jednego z założycieli Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej. Ponieważ był jedynym z 12 dzieci, jakie zostało przy życiu, a przy tym był delikatny i chorowity, uczył się początkowo w domu pod kierunkiem prywatnego nauczyciela. Mając 9 lat rozpoczął naukę we wrocławskim Friedrichs-Gymnasium, w którym w roku 1840 uzyskał świadectwo dojrzałości umożliwiające mu podjęcie studiów medycznych na Uniwersytecie Wrocławskim. Już jako student był członkiem Schlesische Tauschverein für Schmetterlinge, w którego sprawozdaniach od roku 1841 wspomniano o jego wycieczkach po okolicach Wrocławia, Kłodzka (Glatz), Wałbrzycha (Waldenburg), po Karkonoszach, a także o jego szczególnym zainteresowaniu motylami mniejszymi (*Microptera*).

W roku 1842 Wocke przeniósł się do Berlina, gdzie po dwóch latach, 28 marca 1844 roku, uzyskał stopień doktora medycyny, a rok później zdał państwowy egzamin lekarski. Zdawszy egzamin wyruszył w podróż po Europie, podczas której na dłużej zatrzymał się w Pradze, Wiedniu i Paryżu, by w najślyniejszych klinikach i szpitalach pogłębiać swoją wiedzę. Równocześnie rozwijał też swoje zainteresowania przyrodnicze, zwłaszcza entomologiczne, którym od najmłodszych lat z zapałem oddawał się w wolnym czasie.

Po powrocie na Śląsk został początkowo lekarzem w szpitalu Wszystkich Świętych, później zaś otworzył prywatną praktykę lekarską i ożenił się z Henriettą Dittmar. Podjął też na nowo współpracę z Schlesische Tauschverein für Schmetterlinge, biorąc w roku 1847 udział w jego przekształcaniu w Verein für Schlesischen Insektenkunde, w którym w latach 1847-52 był bibliotekarzem, zaś w latach 1848-52 – prezesem. Ponadto był również aktywnym człon-

kiem Sekcji Entomologicznej Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej, w którego sprawozdaniach opublikował swoje pierwsze prace.

Ogromny wysiłek, jaki włożył w opanowanie epidemii cholery, które wybuchły na Śląsku w latach 1848-49 i 1854-55, spowodował, że ponownie zaczęły dokuczać mu choroby płuc i krtani, na które cierpiał w młodości. Pod koniec lat 50-tych musiał zrezygnować z praktyki lekarskiej, a stan jego zdrowia uległ stabilizacji dopiero po wielokrotnie powtórzonych kuracjach w Dusznikach (Reinerz). Wróciwszy do zdrowia, dysponował dużą ilością czasu, który mógł poświęcić entomologii, dzięki czemu jego badania już wkrótce wyszły poza obszar Śląska. W roku 1860 oraz 1862 odwiedził z doktorem Otto Staudingerem Norwegię, gdzie zbierał okazy w okolicach Doverfeld, Bosschop i Hammerfest, w roku 1865 wraz z doktorem Nickerlem z Pragi prowadził badania na obszarze Siedmiogrodu i Wołoszczyzny, zaś w roku 1869 po raz pierwszy był w Alpach, gdzie zbierał okazy nad Schlern i koło Trafoi aż po Piz Umbrail.

W następnych latach wziął udział w pracach nad katalogiem motyli europejskich, opracowując motyle mniejsze do części drugiej. W latach 1875-76 prowadził z doktorem Oskarem Struve i Maxem Wiskottem badania na obszarze Dolomitów, Franzenshöhe i Stelvio, potem ograniczał się już wyłącznie do obszaru Śląska. Liczne informacje o podróżach, obserwacjach i spostrzeżeniach, opisy nowych gatunków i dane na temat nowych stanowisk publikowane we wspomnianych wyżej czasopismach świadczą o jego wiedzy, doświadczeniu, umiejętności obserwowania, biegłości w oznaczaniu okazów i wielkim zapale. Ponieważ miał bardzo dobre rozeznanie w literaturze entomologicznej, ze stu wyróżnionych przez niego nowych gatunków i odmian tylko siedemnaście okazało się synonimami.

Jako preparator był prawdziwym mistrzem i często otrzymywał przesyłki, w których do okazów dołączone były prośby o ich spreparowanie. Ponadto był też doświadczonym hodowcą motyli, któremu nauka zawdzięczała znajomość życia i rozwoju wielu ich gatunków. Chociaż był przede wszystkim lepidopterologiem, →Letzner zawdzięczał mu wiele okazów chrząszczy, a →Dittrich – wiele okazów błonkówek.

Do reaktywowanego po latach zastoju Verein für Schlesischen Insektenkunde wrócił, pełniąc w nim obowiązki bibliotekarza i wiceprezesa, a następnie, od śmierci Letznera w roku 1889, prezesa. Funkcji tej zrzekł się ze względu na stan zdrowia w roku 1905, otrzymując w uznaniu zasług godność prezesa honorowego.

W jego liczących 42 tysiące okazów zbiorach znalazły się prawie wszystkie znane gatunki motyli

europejskich, szczególnie motyli mniejszych, którym pozostał wierny do końca życia, chociaż w późniejszym wieku doprowadzające go do rozpaczki drżenie rąk często uniemożliwiała mu pracę przy preparowaniu tych maleńkich owadów. Uregulowany tryb życia i długie godziny spędzane na świeżym powietrzu pozwoliły mu, mimo słabego zdrowia, dożyć 86 lat. Jeszcze w ostatnim roku życia w towarzystwie córki wyruszał na krótkie wycieczki po okolicach Wrocławia. Zmarł w wyniku dolegliwości sercowych 7 listopada 1906 roku we Wrocławiu.

Nazwisko Wockego upamiętnione zostało w nazwie rodzajowej *Wockia* Heinertz oraz w takich nazwach gatunkowych, jak *Coleophora wockeella* Zeller, *Epermesia wockeella* Staudinger, *Hyalina wockei* Standfus i *Micropteryx wockei* Staudinger. Znany entomologiem był również jego syn Georg Heinrich Wocke, kupiec w Opawie (Opava, Troppau).

Ważniejsze publikacje: Beiträge zur Kenntnis der *Lithocolletis*-Arten. Übers. Arb. SGVK, 1849; Eine Wanderung durchs Altvatergebirge und die Grafschaft Glatz. *Zeitschr. f. Entom.* 4, 1850; Catalogus Lepidopterorum Silesiae. Breslau 1853; Über die schlesische Arten der Tineaceen-Gattungen *Talaeoporia*, *Solenobia*, *Diplodoma*, *Xysmatodoma*, *Adela*, *Nemotois*. *Jber. SGVK* 31, 1854; Für Schlesien neue oder seltene Falter-Arten. *Ibid.* 32-35, 1855-58; Zweiter Nachtrag zur schlesischen Lepidopterenfauna. *Zeitschr. f. Entom.* 10, 1856; Die schlesische Arten der Tineen-Familie *Nepticulina*. *Jber. SGVK* 34, 1857; Ein Beitrag zur Lepidopterenfauna von Reinerz. *Ibid.* 36, 1859; Reise nach Finnmarken. *Stett. Entom. Zeitung* 22, 23, 1861-62; Ergebnisse einer lepidopterologischen Exkursion ins Riesengebirge. *Jber. SGVK* 41, 1864; Ein Beitrag zur Lepidopterenfauna Norwegens. *Stett. Entom. Zeitung* 26, 1864; Ergebnisse einer lepidopterologischen Exkursion nach Niesky, Oberlausitz. *Jber. SGVK* 46, 1869; Entomologisches. *Stett. Entom. Zeitung* 32, 1871; Verzeichnis der Falter Schlesiens. *Zeitschr. f. Entom. N.F.* 3, 4, 1872-74; Über Albinismus bei Schmetterlingen. *Jber. SGVK* 50, 1873; Über die schlesischen Arten der Cicadinenfamilie Typhlocybae. *Ibid.* 51, 1874; Für Schlesien neue Lepidopteren. *Ibid.* 52, 1875; Über die Lepidopterenfauna des Stifiser Jochs in Tirol. *Ibid.* 53, 54, 58, 1876-81; Beiträge zur Lepidopterenfauna Schlesiens. *Zeitschr. f. Entom. N.F.* 5, 1876; Über einige wenig bekannte oder neue Falter der deutschen Fauna. *Ibid.* 6, 1877; Für Schlesien neue Microlepidopteren aus der Umgegend von Breslau. *Jber. SGVK* 55, 1878; Nachträge zum Verzeichnis der Falter Schlesiens. *Zeitschr. f. Entom. N.F.* 7, 1879; Nachträge und Bemerkungen zur Fauna der schlesischer Falter. *Ibid.* 9, 1884; *Limenitis sybilla* bei Erbersdorf im mährischen Gesenke. *Ibid.* 10, 1885; Beiträge zur Lepidopterenfauna des Glatzer Schneeberges. *Ibid.* 11, 1886; Die schlesische Psychiden. *Ibid.* 12, 1887; Für Schlesien neue Kleinschmetterlinge. *Ibid.* 13, 1888; Überwinternde schlesische Schmetterlinge. *Ibid.* 14, 1889; *Depressaria beckmanni* und *Zelleria insignipennella*, neu für Schlesien. *Ibid.* 16, 1891; *Elachista diderichsiella* am Hochwald bei Waldenburg, neu für Schlesien. *Ibid.* 17, 1892; *Odontoria sieversi*, neu für Schlesien und Deutschland. *Ibid.* 19, 1894; Mitteilungen

über die Lepidopterenfauna des Geiersberges bei Zobten. *Ibid.* 22, 1897; Beiträge zur schlesischen Lepidopterenfauna. *Ibid.* 23, 1898; Eine für die schlesische Fauna neue Spannerart. *Ibid.* 24, 1899; Eine für Schlesien neue Falterart: *Antiopila petryi*. *Ibid.* 26, 1901.

Źródła: Dittrich R., Zeitschr. f. Entom. N. F. 32, 1907, s. XXXVI-XLVI (bibliografia); Pax-Tierwelt, s. 15-16 (portret); Wocke F., Jber. SGVK 84, 1907, Nekrologe, s. 55-56.

WOESLER RICHARD JOSEF

(1877-1942)

Pierwszy dyrektor Muzeum Miejskiego w Opolu

Urodził się 25 listopada 1877 w Nowej Jamce (Deutsch Jamke) w powiecie niemodlińskim (Kreis Falkenberg). Po ukończeniu szkoły elementarnej uczył się w latach 1894-97 w Seminarium Nauczycielskim w Prószkowie (Proskau), gdzie 13 maja 1897 zdał pierwszy egzamin nauczycielski. Zdawszy egzamin pracował, początkowo jako nauczyciel pomocniczy, a później jako drugi nauczyciel, w szkole elementarnej w Lichynii (Lichinia) w powiecie strzeleckim (Kreis Gross Strehlitz). Dwuletni okres pracy w tej miejscowości przerwany został przez czasowe przeniesienie go, od grudnia 1898 roku do kwietnia roku 1899, w charakterze nauczyciela pomocniczego, do Ucieszkowa (Autischkau) w powiecie kozielskim (Kreis Cosel). W grudniu 1899 roku Woesler przeniesiony został do Błotnicy Strzeleckiej (Blotnitz), skąd w czerwcu 1900 roku przeszedł jako drugi nauczyciel do szkoły elementarnej w Bierawie (Birawa) w powiecie kozielskim. 3 października 1905 roku ożenił się z Marią Schneyinck. Mieli siedmioro dzieci.

Już w latach, w których pracował w Bierawie, próbował pisać, jednak okres jego najaktywniejszej pracy twórczej rozpoczął się dopiero po przeniesieniu do Opolu (Oppeln), gdzie od kwietnia 1919 objął obowiązki rektora szkoły nr 2, zaś od stycznia roku 1931 – obowiązki konrektora. Rozpocząwszy pracę

w Opolu, Woesler zamieszkał w pobliskich Komprachcicach (Comprachtschütz, Gumpertsdorf). W latach 20-tych działał aktywnie w Śląskim Towarzystwie Ornitologicznym i Stowarzyszeniu Geologów Górnego Śląska, później również w Opolskim Towarzystwie Przyrodniczym. Zajmował się krajoznawstwem, botaniką, ornitologią i geologią.

W roku 1932, pracując nadal w szkolnictwie, objął dodatkowo kierownictwo Muzeum Miejskiego w Opolu. Muzeum to na wniosek towarzystwa Philomathie powołane zostało do życia już 4 listopada 1900 roku, ale przez długi czas nie miało stałej siedziby. Dopiero w roku 1932, gdy zostało ono umieszczone w zabytkowym budynku pod numerem 7 przy Małym Rynku (Tuchmarkt), kolegialny zarząd postanowiono zastąpić jednoosobowym kierownictwem w osobie Woeslera. Program kolekcjonerski kierowanego przez niego muzeum był szeroki – obejmował przyrodę, prehistorię, numizmatykę, sfragistykę, geografii, sztukę, handel, rzemiosło i pamiątki związane ze znanymi postaciami, wśród których na plan pierwszy wysuwał się Emin Pasza. Richard Woesler zmarł 4 listopada 1942 roku w Szpitalu św. Wojciecha w Opolu. Pochowany został na cmentarzu w Komprachcicach.

Ważniejsze publikacje: Vor 100 Jahren! Gedenkfeier der heldenmütigen Verteidigung der Festung Cosel. Birawa 1907; Die Chroszczützer Korbwarenindustrie. W: Aus unserer Heimat, Karlsruhe OS. 1924; Von Paris (Kr. Oppeln) nach Jagienow (Kr. Oppeln). *Ibid.*; Oppelner Wintergäste. *Ber. Ver. Schles. Ornith.* 10, 1924; Der Ausflug in das Lenzoker Teichgebiet. *Ibid.* 11, 1925; Die Vogelwelt am Neuhammer-Teich einst und jetzt. *Oppelner Heimatblatt* 2, Nr. 19, 1926; Die Wassermuss im Hammerteich. *Heimatkalender für den Kreis Falkenberg*, 1926; Wanderung durch das Lenzoker Teichgebiet. W: Unsere Heimat, Ratibor 1926; Ausflug nach dem Annaberg am 17.4.1926. *Tätigkeit Geol. Ver. Oberschl.*, 1926; Ein Besuch des Naturschutzgehölzes „Der Rauden“ in Ellguth bei Ottmachau. *Ibid.*, 1927; In der Stubendorfer Teichlandschaft. *Oppelner Zeitung* 134, 1927; Das geplagte Pflaumenbäumchen. *Heimatkalender für den Kreis Oppeln* 2, 1927; Geologisch-botanischer Ausflug nach Setzdorf und Schwarzwasser und nach Reihwiesen. *Tätigkeit Geol. Ver. Oberschl.*, 1928; Nordische Seevögel im Oppelner Gebiet. *Oppelner Nachrichten* 34, Nr. 43, 1928; Vogelleben auf der Oder. *Ibid.* 36, Nr. 24, 1929; Naturkundler bei 27 Grad Kälte: Die Kleinlebewelt in der Pipe. *Ibid.* 36, Nr. 35, 1929; Heimatkundliche Tagung in Tillowitz am 27. und 28. April 1929. *Tätigkeit Geol. Ver. Oberschl.*, 1929; Geologisch-zoologische Tagung in Tworog, Kruppamühle, Keltzsch am 8. und 8. Mai 1929. *Ibid.*; Kunitzer Möwensee und Katzbachtal. *Ibid.*; Rund um die Zinna: Eine heimatkundliche Wanderfahrt im Lössland von Leobschütz. *Ibid.*; Leschnitz, die Blütenstadt. *Aus dem Chelmer Lande* 4, 5; Neuland im Sandbager- und Teichgebiet von Sersno. *Tätigkeit Geol. Ver. Oberschl.*, 1930; Studienwanderung der schlesischen Ornithologen in Wölfelsgrund. *Ostdeutsche Morgenpost* 163, 1932; Jahresbericht des Naturwissenschaftlichen Vereins Oppeln 1931. *Der Ober-*

schlesier 14, 1932; Jahresbericht des Naturwissenschaftlichen Vereins Oppeln 1932. *Ibid.* 15, 1933.

Źródła: AP Opole, zespół Rejencja Opolska wyd. II – 5893, Woesler Richard; Lenart K., Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu: 50 lat, Opole 1996, s. 3; USC w Opolu, Księga zgonów 1015/1942; portret: fotografia zaginionego portretu olejnego udostępniona przez Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu.

WOSSIDLO PAUL

(1836-1921)

Wybitny pedagog, miłośnik i badacz Ziemi Tarnogórskiej

Urodził się 11 maja 1836 roku w Krotoszynie (Krotoschin), w rodzinie fabrykanta Andreego Daniela Wossidlo i jego żony Karoliny, z domu Rüdenburg. Uczył się w szkole realnej w Krotoszynie, jednak w klasie maturalnej przeniósł się do gimnazjum w Oleśnicy (Oels), gdzie w roku 1855 uzyskał świadectwo dojrzałości. Na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wrocławskiego zdobywał wiedzę pod kierunkiem profesorów →Roemera i Löwiga, przede wszystkim jednak pod kierunkiem swego mistrza i ojca duchowego, →profesora Goepperta, pod którego kierunkiem napisał swą pracę doktorską „Quaedam additamenta ad palmarum anatomiam”.

W latach 1861-70 pracował jako nauczyciel przyrody we wrocławskim Gimnazjum na Zwingerze. W okresie tym badał florę okolic Wrocławia (Breslau) i Olawy (Ohlau), a obok tego kontynuował studia związane z tematem swej pracy doktorskiej, których owocem była rozprawa o dracenach. W latach 1866-71 był oficerem artylerii landwery i w tym charakterze w roku 1866 należał do załogi twierdzy w Kłodzku (Glatz).

W roku 1870 został przeniesiony na stanowisko dyrektora tworzonej właśnie szkoły realnej w Tar-

nowskich Górach (Tarnowitz). Pracę nad organizacją tej szkoły przerwała mu wojna francusko-pruska, podczas której pełnił służbę w obronie wybrzeża w Kuxhaven koło Hamburga. W roku 1874 zorganizowana przez niego szkoła przeniesiona została z budynku szkoły górniczej do nowego budynku, a w roku 1882 dzięki jego staraniom przekształcona została w gimnazjum. Wyrazem uznania dla jego pracy był Order Czerwonego Orła IV Kl., którym odznaczony został w roku 1890.

W trosce o wszechstronny rozwój młodzieży w szkole, w której wykładał przyrodę, chemię, fizykę i język niemiecki, Wossidlo nie tylko utworzył salę gimnastyczną, boisko, bibliotekę i dydaktyczny ogród botaniczny, ale założył też fundację Wossidlo-Stiftung, która pokrywała koszty kształcenia zdolnych dzieci z niezamożnych rodzin. Prócz tego napisał szereg nowatorskich, wysoko ocenianych podręczników dla szkół średnich, które o ponad 15 lat wyprzedziły słynne podręczniki Otto Schmeila.

Przez trzydzieści lat Wossidlo inwentaryzował florę powiatu tarnogórskiego, a wyniki tej pracy znalazły odzwierciedlenie zarówno w jego zielniku oraz pracy o charakterze klucza do oznaczania gatunków, jak i w książce „Flora von Schlesien” →Emila Fieka. Poza florą zajmował się również fauną, geografią i geologią okolic Tarnowskich Gór, gromadząc okazałe zbiory minerałów, skał, skamieniałości oraz zakonserwowanych i wypchanych zwierząt. Jego zainteresowanie historią nauki znalazło odbicie w pracach poświęconych m.in. Buffonowi.

W roku 1895 kupił w Lasowicach (Lassowitz) posiadłość, której od znajdującego się tam źródła nadał nazwę Paulsborn. Rozbudowę tej posiadłości zajął się po roku 1900, kiedy to przeszedł w stan spoczynku, otrzymując tytuł tajnego radcy rządowego. Stworzył tu wówczas piękny ogród, pomieszczenia dla swoich zbiorów i salę zborną dla tarnogórskich masonów, których ideały i poglądy były mu bliskie.

W maju roku 1921 na Paulsborn napadli powstańcy, dokonując rabunku i zniszczeń, które unicestwiły jego zbiory przyrodnicze, księgozbiór i kolekcję dzieł sztuki. Sam Wossidlo wraz z rodziną zmuszony był do ucieczki z Tarnowskich Gór. Nie mogąc powrócić do swej posiadłości, przeniósł się do Wrocławia, gdzie 27 lipca 1921 roku zmarł w szpitalu Bonifratrów. Pochowany został na zniszczonym po wojnie cmentarzu parafii św. Bernarda we wrocławskiej dzielnicy Tarnogaj (Dürrgoy).

Z jego bogatych kolekcji przyrodniczych do dziś w zbiorach Działu Przyrody Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu (Beuthen) zachowało się jedynie kilkadziesiąt arkuszy jego zielnika połączonego z zielnikiem zebrany przez inspektora szkolnego →Kutzi. Zielnik ten zięć doktora Wossidlo, profesor Tschierske, przekazał po jego śmierci Główniej

Szkole Realnej w Bytomiu (Beuthen), skąd trafił do Oberschlesisches Landesmuseum.

Ważniejsze publikacje: Über die Struktur der *Jubea spectabilis*. Ein Beitrag zur Anatomie der Palmen. *Nova Acta Leop.* 28, 1861; Über Wachstum und Struktur der Drachenbäume. *Jahresbericht der Realschule am Zwinger zu Breslau*, 1868; Grundriss der Mineralogie für Schulen. 1. Hälfte. Kennzeichenlehre. Breslau 1869; Abhandlungen über den Naturgenuss. *Jahresbericht der Realschule I. Ordnung zu Tarnowitz*, 1871; Buffon als Mensch, Gelehrter und Schriftsteller. *Ibid.*, 1884; Leitfaden der Zoologie für höhere Lehranstalten. Teil I: Die Tiere. Berlin 1886; Lehrbuch der Naturgeschichte. Bd. I: Lehrbuch der Zoologie. Berlin 1886; Lehrbuch der Botanik für höhere Lehranstalten. Berlin 1887; Über Ziel und Methode des naturbeschreibenden Unterrichts. Referat der 8 Direktoren-Konferenz in der Provinz Schlesien. Berlin 1888; Leitfaden der Mineralogie und Geologie für höhere Lehranstalten. Berlin 1889; Das Tarnowitz Plateau nach seinem geographischen und naturwissenschaftlichen Beziehungen, nebst einem Anhang: Die Entstehung des norddeutschen Diluviums. Tarnowitz 1891; Anfangsgründe der Mineralogie für Gymnasien, Realschulen und Bürgerschulen. Berlin 1892; Leitfaden der Zoologie für höhere Lehranstalten. Teil II: Der Mensch. Berlin 1894; Vorgesichte des Königlichen Realgymnasiums zu Tarnowitz und Überblick über die ersten fünf und zwanzig Jahre seines Bestehens. Tarnowitz 1895; Flora von Tarnowitz und der angrenzenden Teile der Kreise Beuthen, Gleiwitz und Lublinitz zum Gebrauche auf Ausflügen in der Schule und beim Selbstunterricht. Tarnowitz 1900.

Źródła: Perlick-Landeskunde, s. 28, 397 (portret); Beiler A., Mitt. Beuth. Gesch. Mus. Ver. 15/16, 1955, s. 119-123; Hadaś T. B., Dr Paul Wossidlo (1836-1921): Tarnogórski florysta i dydaktyk, PGŚ 11, 1998, s. 14-15; Pax-Pflanzenwelt, s. 15; Perlick A., Der Tarnowitzer Geheimrat Dr. Paul Wossidlo, w: Aus dem Tarnowitzer Lande Heimatkundliche Beiträge, Breslau-Oppeln 1941, s. 39-45.

WUSSIN JOSEF

(1753-1813)

Budowniczy dróg na Śląsku i Morawach, mineralog i geolog

Urodził się 15 kwietnia 1753 roku w Wiedniu, w rodzinie urzędnika państwowego. Jeszcze w tym samym roku jego rodzina przeniósła się do Koszyc, gdzie Wussin uczęszczał do gimnazjum. Po przeprowadzce do Pragi, gdzie jego ojciec został komisarzem budowy dróg, studiował filozofię, prawo, nauki inżynierskie i odbył praktykę przy budowie drogi w Wysoczanach (dziś Praha-Vysočany). Pracę przy budowie dróg rozpoczął w roku 1771 w Kapticach na trasie z Czeskich Budziejowic do Linzu, gdzie opracował mapę drogi od Budziejowic do austriackiej granicy. Tam też w roku 1772 założył wraz

z hrabią Louquoisem i dziekanem Kindermannem szkołę, w której prowadził zajęcia z kaligrafii i geometrii.

Potem pracował przy budowie drogi z Czasławia do Litomyszlí, by we wrześniu 1775 roku objąć stanowisko inżyniera przy budowie szosy morawskiej pod kierunkiem dyrektora von Cerriniego. Chociaż już w marcu następnego roku awansował na stanowisko komisarza budowy dróg w Księstwie Cieszyńskim (Fürstentum Teschen), na jego barkach powierzono inżynierski nadzór nad drogami w księstwach Opawskim (Fürstentum Troppau), Karniowskim (Fürstentum Jägerndorf) i Nyskim (Fürstentum Neisse) oraz zadanie sporządzenia niezbędnej dokumentacji technicznej, wraz z mapami wspomnianych księstw.

Pracując w Cieszynie (Těšín, Teschen), Wussin zajmował się naukami przyrodniczymi, historią, geografiami, geometrią, astronomią oraz geologią i mineralogią, z którymi zapoznał →Leopolda Jana Szersznika. Sam Szersznik, który poznał go w roku 1777, tak pisał o tym: „Nie tylko ja, ale i Księstwo Cieszyńskie zawdzięcza mu pierwszą, dogłębną znajomość mineralogii. To on był tym, który po części zapoatrzył mnie w prace z tej dziedziny, po części zaś polecił zakupić niemały zbiór prac do miejscowej biblioteki. To on był tym, który poznał mnie z mieszkającymi wówczas na Morawach mineralogami. To on był tym, który podarował mi cenny zbiór morawskich skał i zapoznał mnie z geologią, gdyż, co muszę przyznać, do tamtej pory nie znałem ani granitu, ani bazaltu, ani porfiru, ani żadnej innej z rozlicznych skał”.

Od roku 1781 Wussin, jako inżynier drogowy, nadzorował budowę drogi z Cieszyna do Frydka (Friedek) i budowę mostów na wszystkich rzekach na tej trasie, od Olzy do Ostrawicy. Później nadzorował budowę drogi z Ołomuńca do Litomyszlí. Od września 1785 roku mieszkał w Nowym Jiczynie.

Zwolniony z końcem 1785 roku z posady państwowej i zmuszony do szukania jakiegoś nowego źródła zarobku, rozpoczął współpracę z wiedeńskim księgarzem Franzem Antonem Schrämblem, który wraz z Josephem Georgiem Trasslerem z Brna postanowił wydać w ciągu trzech kolejnych lat setkę map składających się na nowy atlas świata. Obok Wussina, który opracował generalną mapę Węgier, Siedmiogrodu i Słowenii, mapę Morza Kaspijskiego oraz mapę Zatoki Arabskiej i Morza Czerwonego, w pracy nad atlasem wzięli też udział Daniel Friedrich Sotzmann, Michael Votěsky, Maximilian Schimeck i Anton von Wenzely.

Pobył w Wiedniu umożliwił Wussinowi nawiązanie kontaktów z tamtejszym środowiskiem naukowym. Poznał wówczas astronomów Franza Güssmanna, Maximiliana Hella i Franza Triesneckera, matema-

tyków Josepha Liesganiga i Georga Ignaza Metzburga, matematyka i astronoma Antona Pilgrama, matematyka i fizyka Josepha Walchera oraz wybitnego pedagoga Johanna Ignaza Felbigera.

W styczniu 1788 roku Wussin wrócił na posadę państwową jako dyrektor dróg na Morawach i Śląsku. Wiele czasu i pracy kosztowało go nadrobienie zaległości i ponowne doprowadzenie wszystkich dróg do należytego stanu. Ponieważ podczas budowy dróg używano duże ilości kruszyw, Wussin wykorzystał swoją wiedzę geologiczną i dla ułatwienia swym pracownikom poszukiwań odpowiedniego surowca zaadaptował ściany swej kancelarii szafami zawierającymi okazy skał z obszaru Śląska i Moraw. Każdy okaz zaopatrzony był w opis właściwości i zastosowania, miejsce znalezienia i odległość tego miejsca od najbliższej drogi publicznej.

Po naprawie gotowych odcinków drogi z Harta (Harta, Hartau) do Ostrawy (Ostrava, Ostrau) i ukończeniu pozostałych odcinków, Wussin przeniesiony został do Brna, gdzie powierzono mu nadzór nad budową drogi do Znojma. W Brnie wraz ze swoją córką, Filipiną, zajmował się chemią, mineralogią, astronomią i regularnie brał udział w spotkaniach skupionego wokół osoby hrabiego Mitrovsky'ego Mährische Gesellschaft der Natur- und Vaterlandskunde.

W roku 1801 otrzymał zadanie niwelacji kanału wiedeńskiego między Wiener-Neustadt i Oedenburgiem. Dwa lata później objął kierownictwo Dyrekcji Budowy Dróg w Dolnej Austrii, jednak 18 kwietnia 1803 roku został sparaliżowany po przebytym wylewie. Odzyskał, co prawda, mowę po sześciu tygodniach, ale do pełni sił, mimo powtarzanych wielokrotnie kuracji w renomowanych uzdrowiskach, już nigdy nie wrócił. Od roku 1805 mieszkał w Cieszynie. Zmarł w roku 1813 w Brnie.

Źródła: Kohlmaier U., Der Verlag Franz Anton Schrämbel, Dissertation, Wien 2001, s. 60-63, 69, 71, 72, 123; Makowski M., Dorobek Leopolda J. Szersznika w dziedzinie nauk przyrodniczych, w: Książd Leopold Jan Szersznik znany i nieznan, Cieszyn 1998, s. 178-179, 182; Scherschnik L. J., Nachrichten von Schriftstellern und Künstler aus dem Teschner Fürstenthum, Teschen 1810, s. 170-181; Spyra J., Środowisko intelektualne Cieszyna w czasach Leopolda J. Szersznika, w: Książd Leopold Jan Szersznik znany i nieznan, Cieszyn 1998, s. 63; Wurzbach-Lexikon 59, 1890, s. 30-31 (błędnie podane imię).

ZACHARIAS OTTO

(1846-1916)

Pionier śląskiej hydrobiologii, założyciel Stacji Biologicznej w Plön

Pochodził ze starej, szanowanej rodziny, która już od ponad stu lat mieszkała w okolicach Lipska i w jego sąsiedztwie. Choć większość członków tej rodziny pracowała w leśnictwie, jego ojciec, również Otto, był sprzedawcą mebli i dekoratorem. Otto Zacharias urodził się 27 stycznia 1846 roku w Lipsku, gdzie od 6 roku życia uczęszczał do I Szkoły Miejskiej. Po konfirmacji rozpoczął naukę zawodu u zatrudnionego na lipskim uniwersytecie ślusarza Leisera. Gdy podczas przenoszenia uniwersyteckiego obserwatorium astronomicznego musiał zatroszczyć się o transport wszystkich instrumentów, zwrócił na niego uwagę dyrektor obserwatorium, profesor Karl Christian Bruhns. Kiedyś sam, dzięki wsparciu życzliwych osób, mógł ukończyć studia, dlatego też starał się namówić młodego ślusarza, by zrezygnował z dotychczasowego zajęcia i kontynuował naukę.

Dzięki wsparciu ze strony Bruhnsa Zacharias ukończył najpierw gimnazjum, potem zaś rozpoczął studia. Rozległą wiedzę przyswajał sobie samodzielnie, a języków obcych uczył się chodząc ze słownikami do kawiarni, gdzie godzinami tłumaczył teksty z zagranicznych gazet. Na Uniwersytecie w Lipsku, gdzie słuchał wykładów Moritza Wilhelma Drobischa, Tuiscona Zillera, Gustava Theodora Fechnera, Rudolfa Seydla, Hildebrandta, szczególnie zainteresował się filozofią. W tym czasie Lipsk był jednym z głównych ośrodków realizmu Johanna Friedricha Herbarta, reprezentowanego przez szkołę Drobischa. W duchu tej właśnie szkoły utrzymana była praca Zachariasia „Über einige metaphysische Differenzen zwischen Herbart und Kant”, na podstawie której uzyskał on w roku 1869 stopień doktora filozofii.

Po ukończeniu studiów Zacharias pracował jako nauczyciel domowy w Katanii, w domu konsula Pe-

ratonera, właściciela dużych kopalń siarki. Po powrocie z Włoch polecony został jako nauczyciel bogatemu kupcowi Ludwigowi Wilhelmowi Schöffnerowi, który był entuzjastycznym zwolennikiem Darwina i jego teorii. Wszelkstronnie wykształcony Zacharias, który pod wpływem nauk przyrodniczych stracił zainteresowanie dla metafizyki i był również zdecydowanym darwinistą, szybko zdobył sobie przyjaźń nowego pracodawcy. Choć w domu Schöffera spędził tylko 3 lata, okres ten zapadł głęboko zarówno w jego pamięć, jak i w pamięć jego pracodawcy.

Zrezygnowawszy z posady nauczyciela Zacharias rozpoczął pracę na stanowisku redaktora gazety w Dessau. W Gera poznał swoją przyszłą żonę, którą poślubił w roku 1874. Gdy gazeta, którą redagował, została sprzedana, przeniósł się na Śląsk i zamieszkał w Jeleniej Górze (Hirschberg), gdzie objął redakcję „Boten aus den Riesengebirgen”. Ponieważ coraz bardziej interesował się naukami przyrodniczymi, przeniósł się na wieś, do położonego w pobliżu Jeleniej Góry Cunnnersdorfu (wieś przyłączona w roku 1922 do Jeleniej Góry). Tu w roku 1884, wspierany przez hrabiego Schaffgotscha, rozpoczął badania organizmów słodkowodnych w karkonoskich stawach. Odczuwał już wówczas pewne braki w swoim wykształceniu przyrodniczym, wobec czego wyjechał na pewien czas do Lipska, gdzie słuchał wykładów wybitnego zoologa Rudolfa Leuckarta.

Wsparcie ze strony Pruskiej Akademii Nauk w Berlinie, Towarzystwa Karkonoskiego i innych instytucji umożliwiło mu poszerzenie zakresu jego badań. W roku 1885 prowadził je w Karkonoszach, Górach Izerskich i Kotlinie Kłodzkiej, a w roku 1886 – w Holsteinie, Meklemburgii i Prusach Zachodnich. Ponieważ nie mógł wozić ze sobą całej niezbędnej w badaniach literatury i odpowiednio dużych zapasów środków do konserwacji okazów, doszedł w końcu do wniosku, że badania biologii wód śródlądowych pozostaną amatorszczyzną dopóty, dopóki nie powstania stała stacja badawcza w pobliżu odpowiednio dużego akwenu.

Pomysł założenia takiej stacji przedstawił w roku 1888. Choć pojawiły się głosy odradzające organizację takiej stacji, większość zoologów odniosła się do pomysłu życzliwie. Ich poparcie miało duże znaczenie, jednak ważniejszą sprawą było zdobycie środków umożliwiających realizację pomysłu. Dzięki niezwykle energicznym staraniom w nadspodziewanie krótkim czasie Zachariasowi udało się zebrać 44000 marek na budowę i wstępne wyposażenie stacji. Zyskał też dla projektu poparcie burmistrza Plön w Holsteinie, przez co już wiosną 1892 roku Stacja Biologiczna nad Plöner See została otwarta.

Tu Zacharias, koncentrując się na słodkowodnym planktonie, podjął badania, których wynikiem był cały szereg mniejszych i większych odkryć ogłasza-

nych w licznych publikacjach. Od roku 1893 zamieszczał je wraz z wynikami badań swych współpracowników w redagowanych przez siebie „Forschungsberichte aus der Biologischen Station zu Plön” (kontynuacją tego czasopisma był wydawany od roku 1905 periodyk „Archiv für Hydrobiologie und Planktonkunde”).

Uhonorowany w roku 1907 tytułem profesorskim rozpoczął Zacharias w roku 1909, w wybudowanym w tym celu pawilonie obok stacji, kursy wakacyjne dla nauczycieli wszystkich rodzajów szkół. W ostatnich latach życia obok badań hydrobiologicznych zajmował się również badaniami histologicznymi i cytologicznymi nicieni *Ascaris megalcephala*.

Po swoich 70 urodzinach, które obchodził jeszcze pełen werwy, stan jego zdrowia ulegał stopniowo pogorszeniu i 2 października 1916 roku zmarł w leżnicy w Kilonii wskutek wylewu krwi do mózgu. Jego nazwisko upamiętnione zostało m.in. w nazwach *Acanthosphaera zachariasii* Lemmermann, *Attheya zachariasii* Brun, *Eudiaptomus zachariasii* (Poppe), *Histiona zachariasii* Voigt i *Oestrupia zachariasii* (Reichel).

Ważniejsze publikacje: Zur Entwicklungstheorie. Jena 1876; Charles Darwin und die kulturhistorische Bedeutung seiner Theorie vom Ursprunge der Arten. Berlin 1882; Über Fortpflanzung und Entwicklung von *Rotifer vulgaris*.

Zeitschr. f. wiss. Zool. 41, 1884; Gelöste und ungelöste Probleme der Naturforschung. Leipzig 1885; Ergebnisse einer zoologischen Untersuchung der beiden Koppenteiche. *Das Riesengebirge in Wort und Bild*, 1885; Vorläufige Mitteilung über das Ergebnis einer faunistischen Exkursion ins Iser-, Riesen- und Glatzer-Gebirge. *Zool. Anz.* 206, 1885; Studien über die Fauna des Grossen und Kleinen Teiches im Riesengebirge. *Zeitschr. f. wiss. Zool.* 41, 1885; Ein Ausflug nach den Hochmooren des Isergebirges. Leipzig 1886; Zur Kenntnis der pelagischen Fauna norddeutscher Seen. *Zool. Anz.* 233, 1886; Zur Kenntnis der Entomostrakenfauna holsteinischer und mecklenburgischer Seen. *Ibid.* 248, 1887; Ergebnisse einer zoologischen Exkursion in das Glatzer-, Iser- und Riesen-Gebirge. *Zeitschr. f. wiss. Zool.* 43, 1887; Zur Entomostrakenfauna der Umgebung von Berlin. *Biol. Zentralbl.* 5, 1887; Faunistische Studien in westpreussischen Seen. *Schriften Naturf. Ges. Danzig* 6, 1887; Vorschlag zur Begründung von zoologischen Stationen behufs Erforschung der Süßwasserfauna. *Zool. Anz.* 270, 1888; Die Tierwelt der Eifelmaare. *Biol. Zentralbl.* 18, 1888; Zur Kenntnis der Fauna des Süßen und Salzigen Sees bei Halle. *Zeitschr. f. wiss. Zool.* 46, 1888; Über die Errichtung einer zoologischen Station zum Studium der Süßwasserfauna. *Die Natur* 5, 1889; Zur Kenntnis der niederen Tierwelt des Riesengebirges nebst vergleichendem Ausblicken. W: Forschungen zur Deutschen Landes- und Volkskunde. Leipzig 1890; Die Tier- und Pflanzenwelt des Süßwassers. Leipzig 1891; Katechismus des Darwinismus. Leipzig 1892; Die Biologische Station zu Plön. *Zool. Anz.* 382, 1892; Die Plankton-Tierwelt des Grossen Plöner Sees. *Jahresbericht des Central-Fischerei-Vereins für Schleswig-Holstein* 15, 1892; Fauna des Grossen Plöner Sees. *Forschungsber. Biol. Stat. Plön* 1, 1893; Über Periodizität und Vermehrung der Planktonwesen. *Biol. Zentralbl.* 6, 1894; Über die vertikale Verbreitung limnetischer Crustaceen. *Ibid.* 18, 1895; Über die horizontale und vertikale Verbreitung planktonischer Organismen. *Forschungsber. Biol. Stat. Plön* 3, 1895; Ergebnisse einer biologischen Exkursion an die Hochseen des Riesengebirges. *Ibid.* 4, 1896; Biologische Beobachtungen an den Versuchsteichen des Schlesischen Fischerei-Vereins zu Trachenberg. *Ibid.* 5, 1897; Das Heleoplankton. *Zool. Anz.* 549, 1898; Das Potamoplankton. *Ibid.* 550, 1898; Die Rhizopoden und Heliozoen des Süßwasserplanktons. *Ibid.* 579, 1899; Zur Kenntnis des Planktons einiger pommerscher Seen. *Forschungsber. Biol. Stat. Plön* 8, 1900; Über die im Süßwasser vorkommenden Synchaeten. *Biol. Zentralbl.* 12, 1901; Über den Bakteriengehalt verschiedener Seen. *Zool. Anz.* 18, 1902; Zur Kenntnis der niederen Flora und Fauna holsteinischer Moorsümpfe. *Forschungsber. Biol. Stat. Plön* 10, 1903; Über vertikale Wanderungen des Zooplanktons in den baltischen Seen. *Biol. Zentralbl.* 18-19, 1904; Über die Zusammensetzung des Planktons in thüringischen, sächsischen und schlesischen Teichgewässern. *Forschungsber. Biol. Stat. Plön* 11, 1904; Einige neue Planktonorganismen aus der südschweizerischen und oberitalienischen Seen. *Zool. Anz.* 21-22, 1905; Hydrobiologische und fischereiwirtschaftliche Beobachtungen an einigen Seen der Schweiz und Italiens. *Forschungsber. Biol. Stat. Plön* 12, 1905; Über Periodizität, Variation und Verbreitung verschiedener Planktonwesen in südlichen Meeren. *Arch. f. Hydrobiol.* 1, 1906; Eine neue Dictyochide aus dem Mittelmeer (*Hermesinum adriaticum* Zach.). *Ibid.*; Das

Süßwasser-Plankton. Einführung in die freischwebende Organismenwelt unsere Teiche, Flüsse und Seebecken. *Aus der Natur und Geisteswelt 156*, 1907; Das Plankton als Gegenstand der naturkundlichen Unterweisung in der Schule. Leipzig 1907 [strona tytułowa na il. 2]; Ferienkurse in Hydrobiologie und Planktonkunde an der Biologischen Station zu Plön. *Arch. f. Hydrobiol.* 4, 1909; *Hermesinum adriaticum* im Schwarzen Meere. *Ibid.*; Parasitische Amöben in *Volvox minor*. *Ibid.* 5, 1910; Zur Zytologie des Eies von *Ascaris megalcephala*. *Anat. Anz.* 42, 1912; Über Variation der Chromosomenzahl im Mutterstern von *Ascaris megalcephala*. *Ibid.* 43, 1913; Neue Ziele und Aufgaben der Gewässerbiologie. *Arch. f. Hydrobiol.* 9, 1914.

Źródła: Pax-Pflanzenwelt, s. 18; Pax-Tierwelt, s. 22, 23-24 (portret); Thienemann A., *Arch. f. Hydrobiol.* 11, 1917, s. I-XXIV (bibliografia).

ZAWADZKI ALEKSANDER (ZAWADSKI ALEXANDER)

(1798-1868)

Badacz Karpata i Galicji

Właściwie nazywał się Józef Antoni Zawadzki. Urodził się 6 maja 1798 roku w Bielsku (Bielitz), w ubogiej, wielodzietnej rodzinie. Mimo ubóstwa rodzice zrobili wiele, by zapewnić mu wykształcenie, a częste wycieczki w otaczające Bielsko góry wcześniej rozbudziły w nim zainteresowanie przyrodą. Zaczął wówczas zbierać motyle oraz minerały i kontynuował tę kolekcjonerską pasję ucząc się w gimnazjum w Cieszynie (Těšín, Teschen). Został tam przyjęty w roku 1811 od razu do trzeciej klasy dzięki temu, że katecheta miejskiej szkoły w Bielsku, Joseph Seyfert, przerobił w nim prywatnie program pierwszych dwóch klas. W Cieszynie wielkie wrażenie wywarły na nim zbiory przyrodnicze →Leopolda Szersznika, dzięki którym zainteresował się również botaniką, a do jego nauczycieli należał w tym czasie bliski współpracownik Szersznika,

→Albin Heinrich. Od roku 1815 Zawadzki kontynuował naukę w Ołomuńcu, gdzie botanikę wykładał w tym czasie Hayne. W roku 1817, nie mając pieniędzy na opłacenie planowanych studiów medycznych, wrócił do Bielska i udzielał tam korepetycji, a w wolnych chwilach wyruszał na wycieczki po Beskidach lub wyjeżdżał do Krakowa, gdzie chętnie odwiedzał Ogród Botaniczny.

Odłożywszy nieco pieniędzy wyjechał w roku 1818 do Lwowa, gdzie, jako student zaoczny, słuchał wykładów anatomii Berresa i wykładów botaniki E. Wittmanna. Z tym drugim często podróżował po Galicji, najpierw jako student, a od roku 1822 jako asystent w Instytucie Ekonomicznym Wydziału Filozoficznego, by kompletować zielniki. Już w tym okresie redagował czasopisma „Rozmaitości” i „Mnemosyne”, w których zamieszczał artykuły popularyzujące nauki przyrodnicze oraz informacje o florze Galicji. W roku 1829 uzyskał we Lwowie tytuł doktora filozofii, po czym zatrudniony został jako nauczyciel studium dla zakonników przy Seminarium Lwowskim. W latach 1835-37 wykładał botanikę w Studium Medycyny Chirurgicznej Uniwersytetu Lwowskiego, od 1837 roku był profesorem fizyki przemysłowego Instytutu Filozoficznego dla nauczycieli, zaś w roku 1840 otrzymał Katedrę Fizyki na Uniwersytecie Lwowskim. W okresie lwowskim często wyruszał na wycieczki florystyczne i faunistyczne po Karpatach Wschodnich, Bukowinie, Tatrach i okolicach Babiej Góry, podczas których, zwykle w towarzystwie F. Herbicha lub L. Parreyssa, gromadził zbiory roślin wyższych, grzybów, słuzowców i owadów. Opublikował szereg prac poświęconych florze i faunie Galicji i Bukowiny oraz liczne przyczynki florystyczne i faunistyczne, a także artykuły o znaczeniu paleontologii, podsumowujące ówczesny stan wiedzy o skamieniałościach i rozwoju życia.

Niektóre źródła podają, że Zawadzki został usunięty z Uniwersytetu Lwowskiego za polityczne zaangażowanie w roku 1848, jednak zupełnie inną wersję wydarzeń przedstawili Finkel i Starzyński w „Historii Uniwersytetu Lwowskiego”. Pisali oni: „Fizyką najmniej może się zajmował; ćwiczeń z fizyki dla kandydatów nauczycielskich nie odbywał, chociaż sam je zaproponował, i szeroko o nich do Ministerstwa pisał i dostał za nie remuneration; miał wskutek tego śledztwo dyscyplinarne i został 7. grudnia 1852. przeniesiony do Berna”.

Po przeprowadzce do Brna Zawadzki przy poparciu doktora Josefa Auspitzza zatrudniony został jako kustosz zbiorów fizycznych oraz nauczyciel fizyki, botaniki i zoologii w starszych klasach powstałej w roku 1851 Szkoły Technicznej. Stan zdrowia nie pozwalał mu już wówczas na podejmowanie poważniejszych wypraw, jednak chętnie wyruszał na krótkie wycieczki podczas których szukał okazów,

którymi mógłby wzbogacić treść swoich lekcji. Bardzo lubił zajęcia z młodzieżą, której uwagę przykuwała jego miłość do przyrody i głębokie zrozumienie związków ludzkiego życia z naturą. Potrafił wzbudzać w młodych ludziach zapaf do zdobywania wiedzy, o czym najlepiej świadczą słowa, które w roku 1854, w artykule o rozwoju nauk przyrodniczych, kierował do swych uczniów: „Uczcie się patrzeć uważnie, myśleć poprawnie oraz odczuwać gorąco i głęboko”.

W tym samym roku, co Zawadzki, w młodszych klasach Szkoły Technicznej w Brnie fizyki i przyrody zaczął uczyć →Gregor Mendel. Przypuszcza się, że odczyty Zawadzkiego na temat ewolucji wygłaszane na spotkaniach Cesarsko-Królewskiego Towarzystwa Wspierania Rolnictwa, Przyrodo- i Krajoznawstwa w Brnie mogły znacząco oddziaływać na kierunek zainteresowań naukowych Mendla.

Poza wspomnianym wyżej towarzystwem, w którym od roku 1855 pełnił obowiązki sekretarza Sekcji Przyrodniczej, Zawadzki był również jednym z pierwszych członków i wiceprezesa powstałego w roku 1861 Naturforschender Verein in Brünn. W roku 1867 przeszedł w stan spoczynku, jednak trudno mu było całkowicie rozstać się z nauczaniem, wobec czego prowadził jeszcze zajęcia w szkołach dla dziewcząt. Na początku 1868 roku niefortunny upadek przykuł go do łóżka, z którego już nie wstał. W lutym 1868 przekazał Towarzystwu Przyrodniczemu w Brnie dwa zielniki – „Flora carpatorum principalium” i „Plantae rariores Bucovinae” – na których oparta była jego praca o florze Galicji i Bukowiny. Zmarł w dniu swych 70-tych urodzin, 6 maja 1868 roku, w Brnie.

Towarzystwo Przyrodnicze w Brnie uczciło jego pamięć obeliskiem, który został umieszczony na jego grobie. Franz Herbich na jego cześć nadał endemicznemu złocieniowi z Pienin nazwę *Chrysanthemum zawadzki*. Ponadto na jego cześć nazwano jeszcze spośród roślin bniec *Melandrium zawadzki* A. Braun, lepicicę *Silene zawadzki* Herbich i tojeść *Lysimachia zawadzki* Wiesner (= *L. nummularia* L.), zaś spośród owadów – gatunki *Carabus zawadzki* Frivaldszky i *Dryomyza zawadzki* Schummel. Rewizji zielników Zawadzkiego dokonał w rok po jego śmierci Gustav Niessl.

Ważniejsze publikacje: Witterungs-Anzeigen auf den Karpathen. *Mnemosyne*, 1831; Über *Herbichia*, eine neue Pflanzengattung. *Flora* 15, 1832; Über *Pinus carpatica* Schlut. *Ibid.*; In den Cenralkarpathen gesammeltes Herbarium. *Ibid.*; Szczawnice: Reiseskizzen. *Mnemosyne*, 1832; Über die Vertheilung und Verbreitung der Pflanzen in Galizien und in Bukowina. *Ibid.*, 1834; Das Königreich Galizien im J. 1834 in statistischer und geographischer Hinsicht. *Ibid.*, 1835; Enumeratio plantarum Galiciae et Bukovinae, oder die in Galizien und der Bukowina

wildwachsenden Pflanzen, mit genauer Angabe ihrer Standorte. Breslau 1835; Flora der Stadt Lemberg, oder Beschreibung der um Lemberg wildwachsenden Pflanzen, nach ihrer Blüthezeit geordnet. Lemberg 1835; Fauna von Lemberg und Umgebung. Lemberg 1836; Die Pilsner Heilquelle in topographischer, chemischer und medizinischer Hinsicht. Lemberg 1836; Fauna der Galizisch-Bukowinischen Wirbelthiere. Eine systematische Übersicht der in diesem Provinz vorkommenden Säugethiere, Vögel, Amphibien und Fische mit Rücksicht auf ihre Lebensweise und Verbreitung. Stuttgart 1840; Galicyja w obrazach, czyli galerya litografii okolic i najznakomitszych zabytków Galicyi z opisaniem obrazów w języku polskim i niemieckim. Lwów 1840 (12 zeszytów); Über die Wichtigkeit der Paläontologie oder Versteinerungskunde. Lemberg 1850; Über fossile Thierreste. Lemberg 1851; Über die Anforderungen der Naturforschung in der jetzigen Zeit. Brünn 1854; Die Palmen, ihre Verbreitung und ihr Nutzen. Brünn 1856; Die Palme. Brünn 1859;

Źródła: Anonim, Encyklopedia Powszechna Orgelbranda 18, 1868, s. 365-366; Finkel L., Starzyński S., Historia Uniwersytetu Lwowskiego, Lwów 1894, s. 322-323; Frey Th., Verh. Naturf. Ver. Brünn 7, 1869, s. 22-25; Grumann-Handbuch, s. 463; Iltis H., Life of Mendel, transl. by Eden and Cedar Paul, New York 1932, s. 86, 101; Nowack-Lexikon 6, 1843, s. 167-168; Orel V., Professor Alexander Zawadzki (1798-1868) – Mendel's superior at the Technical Modern School in Brno, Folia Mendeliana Musei Moraviae 7, 1972, s. 13-19 (portret); Paryski-Paryska s. 1396-97; Paslavka T. M., Alexander Zawadzki as ornithologist (1798-1868), Berkut 8, 1999, s. 220-221; Skirgiełło A., SBP, s. 602; Snoch-Leksykon, s. 357; Wurzbach-Lexikon 59, 1890, s. 216-217.

ZEISBERGER DAVID

(1721-1808)

„Apostol Indian”

Urodził się 11 kwietnia 1721 roku w Suchdolu nad Odrą (Zauchenthal), w rodzinie Davida i Rozyny Zeisbergerów. W lipcu 1726 roku cała rodzina w obawie przed prześladowaniami zbiegła na Łużyce, gdzie uchodźcy z Śląska i Moraw pod opieką hrabiego von Zinzendorfa utworzyli Kościół Braci Morawskich i założyli osadę Ochránów (Herrnhut). Gdy w roku 1736 Zeisbergerowie wyjeżdżali do Georgii w Ameryce Północnej, powierzyli członkom gminy z tej osady wychowanie swego syna. Ten zaś od najmłodszych lat wykazywał wiele talentów, wśród których na pierwszy plan wysuwały się zdolności językowe. Po wyjeździe rodziców hrabia von Zinzendorf zabrał go ze sobą do Holandii, gdzie koło Utrechtu powstawała właśnie gmina Herrendyk. Tam zatrudniony został w sklepie jako chłopiec na posyłki, jednak niesprawiedliwie potraktowany przez swego pryncypała uciekł do Anglii, skąd udało mu się dotrzeć do Georgii. W styczniu roku 1738 po dwóch latach rozłąki spotkał się ze swymi rodzicami w Savannah.

Dwa lata później wraz z całą gminą Braci Morawskich przeniósł się do Pensylwanii, gdzie pracował przy zakładaniu osad Bethlehem i Nazareth.

W roku 1743 otrzymał polecenie powrotu do Europy, ale biskup Nitschmann pozwolił mu pozostać w Ameryce i zająć się działalnością misyjną wśród Indian. Przygotowując się do niej, uczył się w Bethlehem pod kierunkiem Christopa Pyrlaeusa języka Mohawków. W lutym roku 1745 wyruszył z Christia-nem Friedrichem Postem w podróż na ziemię Irokezów. Obaj misjonarze zostali wówczas wzięci za francuskich szpiegów i spędzili siedem tygodni w więzieniach w Albany i Nowym Jorku. Po uwolnieniu, już w maju tego samego roku Zeisberger wraz z biskupem Spangenbergiem udał się do Onondaga – głównej wioski Ligi Irokezów. Został wówczas przyjęty do klanu Żółwi, otrzymując imię Ganousserarcheri, tj. „Na dyni”.

Kolejne lata spędził pracując wśród Indian ze stanu Nowy Jork i osady Shamokin w Pensylwanii. W roku 1750, już jako diakon, którym został 27 lutego 1750 roku, towarzyszył biskupowi Cammerhoffowi w podróży do Onondaga. Zgodnie z poczynionymi wówczas ustaleniami aż do wybuchu wojny siedmioletniej rezydował co roku przez kilka miesięcy w tej osadzie, ucząc się języków irokezkich. W roku 1753 popłynął z Nathanaelem Seidlem do Europy, by w Hernhuth przedstawić postępy w działalności misyjnej wśród Indian. Rok później rozpoczął budowę domu misyjnego w Onondaga, w którym umieszczone zostało też powierzone jego pieczy archiwum Ligi Irokezów, jednak wybuch wojny siedmioletniej w roku 1755 zniweczył wszystkie owoce jego dotychczasowej pracy.

Po zakończeniu działań wojennych rozpoczął w roku 1763 działalność misyjną wśród Delawarów, z którymi wybudował osadę misyjną nad rzeką Susquehanna. W tym samym roku wybuchło jednak indiańskie powstanie pod wodzą Pontia i wszyscy jego podopieczni zostali internowani w Filadelfii,

gdzie zdziesiątkowała ich oспа. Gdy w roku 1765 uwolniono tych, którzy przeżyli, odbudował z nimi nad Susquehanna osadę, która otrzymała nazwę Friedenshütten. Już trzy lata później, w roku 1768, wobec postanowień traktatu z fortu Stanwix ziemie, na których leżała misja, zostały oddane białym osadnikom i Zeisberger musiał się przenieść z ochrzczoneymi Indianami nad Beaver River, gdzie powstała misja Friedensstadt.

W tym samym roku na zaproszenie Wielkiej Rady Delawarów udał się po raz pierwszy na tereny obecnego stanu Ohio. W tym czasie jego pomocnikiem był już były czeladnik bednarski z Bethlehem, Johann Gottlieb Ernestus Heckewelder, który u jego boku wyrósł na wsławnego rzecznika sprawy Indian i jednego z najwybitniejszych znawców ich życia i języków. Do roku 1770 Zeisberger przebywał w głównej siedzibie plemienia Delawarów – Goshachgunk – starając się uzyskać zgodę na zamieszkanie z ochrzczoneymi Indianami na jego ziemiach. W roku 1770 przyjęty został do szczepu Monsey. W wyniku jego starań w roku 1772 nad rzeką Muskingum w Ohio powstały dwie misje: Schönbrunn i Gnadenhütten, po nich zaś w roku 1776 – Lichtenau i w roku 1780 – Salem.

Głównym celem prowadzonych przez Zeisbergera misji była próba przystosowania Indian do osiadłego trybu życia i uprawy roli, a w dalszej perspektywie asymilacja wśród białych osadników, w której widział on dla Indian jedyną możliwość przetrwania. Próbując nawracać Indian na chrześcijaństwo, od samego początku swej działalności był przeciwnikiem jakiegokolwiek przymusu i podkreślał, że religia chrześcijańska może wywierać na nich dobroczynny wpływ, nie niszczyć ich tożsamości.

Przebywając w Schönbrunn, Zeisberger pracował nad słownikiem języka delawarskiego, układał hymny, modlitwy i kazania w tym języku, przetłumaczył też na język delawarski „Historię naszego Pana i Zbawiciela Jezusa Chrystusa” Samuela Lieberkühna. Nie miał przy tym ambicji, by być językoznawcą, i uważał, że jego prace powinny służyć przede wszystkim mieszkańcom misji. W latach 1779-1780 napisał wydaną dopiero w roku 1910 (z przypisami Arthura Banty z Carnegie Station for Experimental Evolution) „Historię Indian Ameryki Północnej”, która jest nie tylko skarbnicą wiedzy o dziejach, życiu i zwyczajach Indian z tzw. środkowego zachodu Ameryki Północnej, ale i bogatym źródłem informacji o faunie i florze (dokładny wykaz gatunków opracowany został przez Augusta Mahra w roku 1949) tych obszarów z czasów, gdy nie tknęły ich jeszcze strzelby, topory i lemieszki białych osadników.

Schyłek wojny o niepodległość brytyjskich kolonii położył kres dziełu Zeisbergera, gdyż założone przez

niego osady leżały między będącym w rękach brytyjskich Detroit i amerykańskim Fort Pitt. W roku 1781 Indian z misji Braci Morawskich Brytyjczycy internowali w Sandusky, a sprzeciwiających się temu misjonarzy osadzili w więzieniu w Detroit. Duża grupa zbiegów z Sandusky, która potajemnie wróciła do misji, została w roku 1782 wymordowana przez oddział amerykańskiej milicji.

Zeisberger z niedobitkami ochrzczonych Indian i żoną, diakoniszą Zuzanną Lecron, którą poślubił w roku 1781, powędrował na tereny obecnego stanu Michigan, potem wrócił do Ohio, skąd w roku 1791 udał się do Kanady. Gdy w roku 1798 Kongres Stanów Zjednoczonych przyznał „Indianom Morawskim” ziemie w Ohio, na których mieszkali wcześniej, powrócił tu i w pobliżu jednej ze zniszczonych przed laty misji założył osadę Goshen. W osadzie tej zmarł 17 listopada 1808 roku.

Zeisberger był pierwowzorem postaci Davida Gamuta, wędrownego psalmisty z „Ostatniego Mohikanina” Jamesa Fenimore Coopera. Za swego życia zdołał opracować i opublikować tylko znikomą część zgromadzonych przez siebie materiałów. Większość z nich – w tym słowniki i gramatyki indiańskich języków oraz dzienniki i listy przechowywane w Harvard University Library oraz w Archiwum Kościoła Braci Morawskich w Bethlehem – jest opracowywana i wydawana po dzień dzisiejszy.

Ważniejsze publikacje: Essay of a Delaware-Indian and English spelling-book: for the use of the schools of the Christian Indians on Muskingum River. Philadelphia 1776; A collection of hymns, for the use of the Christian Indians, of the missions of the United Brethren, in North America. Philadelphia 1803; Delaware Indian and English spelling book: for the schools of the mission of the United Brethren; with some short historical accounts from the Old and New Testament, and other useful instruction for children. Philadelphia 1806; Elekup nihillaquonk woak pemauchsohalquonk Jesus Christ seki ta lauchsitup wochgidhakamike. The history of Our Lord and Saviour Jesus Christ: comprehending all that the four evangelists have recorded concerning him: all their relations being brought together in one narration, so that no circumstance is omitted, but that inestimable history is continued in one series, in the very words of Scripture. By the Rev. Samuel Lieberkühn, translated into the Delaware Indian language by the Rev. David Zeisberger, missionary of the United Brethren. New York 1821; Grammar of the language of the Lenni Lenape or Delaware Indians; translated from the German manuscript of the author by Peter Stephen Du Ponceau; with a preface and notes by the translator. Philadelphia 1827; A collection of hymns, for the use of the Delaware Christian Indians, of the missions of the United Brethren, in North America. 2d ed., rev. and abridged by A. Luckenbach. Bethlehem 1847; Diary of David Zeisberger. Ed. and tr. E. F. Bliss. Cincinnati, 1885; Zeisberger's Indian dictionary: English, German, Iroquois – the Onondaga and Algonquin – the Delaware; printed from the original manuscript in Harvard College Library. Ed. E. N. Horsford. Cambridge [Massa-

chusetts] 1887; David Zeisberger's history of northern American Indians. Ed. A. B. Butler, Schwarze W. N. *Ohio Archaeological and Historical Quarterly*. Vol. 19, 1910; The diaries of Zeisberger relating to the first missions in the Ohio Basin. Ed. A. B. Hulbert, W. N. Schwarze, J. Ettwein, G. Senseman. *Ibid.* Vol. 21, 1912; Schoenbrunn story; excerpts from the diary of the Reverend David Zeisberger, 1772-1777, at Schoenbrunn in the Ohio country. Translated by August C. Mahr. Excerpted and introduced by Daniel R. Porter III. Drawings by John Barsotti and James Baker. Columbus 1972; Diary of David Zeisberger, a Moravian missionary among the Indians of Ohio. Translated from the original German manuscript and edited by E. F. Bliss. St. Clair Shores [Michigan] 1972; Grammar of the language of the Lenni Lenape or Delaware Indians. New York 1980; Zeisberger's Indian dictionary. Ed. E. N. Horsford. New York 1983; Herrnhuter Indianermision in der Amerikanischen Revolution: die Tagebücher von David Zeisberger, 1772 bis 1781. Herausgegeben und eingeleitet von H. Wellenreuther und C. Wessel. Berlin 1995; A Delaware-English lexicon of words and phrases: vocabulary compiled by David Zeisberger and other missionaries of the United Brethren. Now edited, alphabetized, annotated, and indexed by R. Whritenour. Butler [New Jersey] 1995.

Źródła: Butler A. B., David Zeisberger's history of northern American Indians. Introduction, *Ohio Archaeological and Historical Quarterly*, vol. 19, 1910, s. 1-11; Fries A. E., The Moravian in Georgia 1735-1740, Raleigh [North Carolina] 1905 (edycja internetowa); Gross W. H., Ohios's historic wildlife: An eyewitness account, *Wild Ohio Magazin*, 2000, Fall, s. 6-7; Heiduk-Lexikon 3, 2000, s. 195-196; Hulbert A. B., The diaries of Zeisberger relating to the first missions in the Ohio Basin. Introduction, *Ohio Archaeological and Historical Quarterly*, vol. 21, 1912, s. 1-7; Hutton J. E., History of the Moravian Church. London 1909 (edycja internetowa); Greenfield J., David Zeisberger, *Ohio Archaeological and Historical Quarterly*, vol. 18, 1909, s. 189-198; Mahr A. C., A chapter of early Ohio natural history, *Ohio Journal of Science*, vol. 19, 1949, No. 2, s. 45-69; Martínek J., Martínek M., Kdo byl kdo: Naši cestovatelé a geografové, Praha 1998, s. 471; Randall E. O., David Zeisberger centennial, *Ohio Archaeological and Historical Quarterly*, vol. 18, 1909, s. 157-181 [portret; tu również: Rice W. H., David Zeisberger, s. 164-173]; Ratzel F., ADB 45, 1900, s. 1-2; Schwarze W. N., Characteristics and achievements of David Zeisberger, *Ohio Archaeological and Historical Quarterly*, vol. 18, 1909, s. 182-188; Syniawa M., David Zeisberger: Pierwowzór jednego z bohaterów „Ostatniego Mohikanina”, *PGŚ* 38, 2004, s. 14-15; The Encyclopedia Americana, vol. 29, New York-Chicago-Washington 1959, s. 695-696; Wessel C., Missionary Diaries as a Source for Native American Studies: David Zeisberger and the Delaware, *European Review of Native American Studies* 10, 1996, s. 31-37; Wurzbach-Lexikon 59, 1890, s. 291.

ZEJSZNER LUDWIK

(1805-1871)

Badacz Tatr, Galicji, Gór Świętokrzyskich i Śląska

Ludwik Zejszner (Zeuschner) urodził się w roku 1805 w Warszawie, w rodzinie spolonizowanego niemieckiego aptekarza, Karola Zejsznera. W roku 1824, po ukończeniu gimnazjum i kilku latach studiów na Uniwersytecie Warszawskim, udał się do Berlina, a następnie do Getyngi, by kontynuować naukę. W Niemczech zetknął się z problematyką geologiczną i brał udział w wielu geologicznych wycieczkach terenowych. W roku 1829 uzyskał stopień doktora filozofii na Uniwersytecie w Getyndze.

W tym samym roku objął katedrę mineralogii na Uniwersytecie Jagiellońskim, którą kierował do roku 1833, kiedy to katedrę zlikwidowano, samego zaś Zejsznera, z uwagi na jego patriotyczną postawę, usunięto z uczelni. W latach 1837-46 pracował na stanowisku dyrektora górnictwa Wolnego Miasta Krakowa, zajmując się w początkach tych lat obszarem Górnośląskiego Zagłębia Węglowego, którego wschodnie peryferia, tzw. Zagłębie Krakowskie, podlegały jego zarządowi. Interesując się skałami magmowymi, opisał sjenity, dioryty i bazalty z obszaru Górnego Śląska, odkrył kilka nowych miejsc występowania sjenitów i diorytów w okolicach Cieszyna (Těšín, Teschen), wykonał profil geologiczny utworów okolic Cieszyna, a prócz tego opisał dioryty znalezione w okolicy Katowic (Kattowitz), sfaldowanie pokładów węgla w kopalniach Zabrze (Zabrze), Siemianowic (Laurahütte) i Jaworzna, skamieniałości górnośląskiego karbonu oraz skamieniałości wapienia muszlowego z okolic Tarnowskich Gór i Jaworzna. Został też wówczas członkiem-korespondentem Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej.

Od roku 1836, uzyskawszy niezależność materialną, mógł poświęcić się wyłącznie pracy naukowej

i wówczas swe zainteresowania zwrócił przede wszystkim w stronę Tatr, których mapę geognostyczną sporządził w roku 1844. Prowadził również badania w Beskidach, Pieninach i Górach Świętokrzyskich i przez szereg lat zbierał okazy dla Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie. Dzięki obserwacjom poczynionym podczas licznych podróży, jako jeden z pierwszych uczonych polskich zwrócił uwagę na potrzebę ochrony przyrody. Był, obok profesora Maksymiliana Nowickiego i księdza Eugeniusza Janoty, pionierem idei ochrony koźic i świstaków. Na Uniwersytecie Jagiellońskim powrócił w roku 1848 w wyniku zmiany sytuacji politycznej. W roku 1857 został profesorem mineralogii w utworzonej właśnie Akademii Medyko-Chirurgicznej w Warszawie, zaś rok później został członkiem Rządowej Komisji Spraw Wewnętrznych. Opracował w tym czasie mapę geognostyczną Królestwa Polskiego. Jego dorobek naukowy obejmuje 140 prac, wśród których są również podręczniki i książki o charakterze popularnym.

W roku 1870 przeniósł się ponownie do Krakowa, gdzie 3 stycznia 1871 roku zginął zamordowany w celach rabunkowych przez przyjętego kilka dni wcześniej służącego. Zgromadzone przez niego bogate zbiory mineralogiczne i paleontologiczne uległy po jego śmierci częściowemu rozproszeniu, a pozostałą część wraz z rękopisami kilkunastu prac kupiło Muzeum im. Dzieduszyckich i do dziś kolekcja ta znajduje się w zbiorach Państwowego Muzeum Przyrodniczego NAN Ukrainy we Lwowie. Nazwisko Zejsznera upamiętniają nazwy wielu skamieniałości, m.in. *Lingulella zejszneri* Bednarczyk, *Eodevonaria zeuschneri* (Sobolew), *Saxicava zeuschneri* Geinitz, *Pleurotomaria zeuschneri* Zaręczny, *Lytoceeras zeuschneri* Siemiradzki, *Ctenis zeuschneri* Raciborski, *Rhynchonella zeuschneri* Zittel, *Nerinea zejszneri* Peters, *Aspidoceras zeuschneri* Zittel, *Hibolites zeuschneri* (Oppel), *Vaginulina zeuschneri* Reuss, *Terebratella zeuschneri* Alth i *Pecten zeuschneri* Alth.

Ważniejsze publikacje: Über die Syenite und Diorite in den Umgebung von Cieszyn. *Neues Jahrb. f. Miner.*, 1834; Krakauer Muschelkalk, seine Erzführung und Knochenreste. *Ibid.*, 1836; Muschelkalk und Versteinerungen in Schlesien. *Ibid.*, 1837; Steinkohlengebilde und dessen Reste zu Jaworzno und Niedzielisko. *Ibid.*, 1838; Diorit von Kattowice in Oberschlesien. *Ibid.*; O syenitach i dyorytach w okolicy Cieszyna. *Rocz. Tow. Nauk. Krak.* 1(16), 1841; Paleontologia polska. T. I. Warszawa 1845; Nowe lub niedokładnie opisane gatunki skamieniałości Tatrowych. Z. I i II. Warszawa 1846; Die geognostischen Verhältnisse der Gegend Krakau. *Archiv f. Miner.*, 1847; Geognostische Beschreibung des Nerineen Kalkes von Inwald und Roczny. *Naturwiss. Abh.* 3, 1849; Über die Entwicklung der oberen Glieder der Kreide-Formation nördlich von Krakau. *Jahrb. Geol. Reichanst. Wien* 1, 1850; Geologia

do łatwego pojęcia zastosowana. Kraków 1856; Paläontologische Beiträge zur Kenntnis des weissen Jurakalkes von Inwald bei Wadowice. *Abh. Böhm. Ges. Wiss. F. 5., 10, 1857*; *Spirifer simplex* Phill. im devonischen Kalke von Sitka. Grosse Häufigkeit von Kalkstufe im paläozoischen Gebiete Polens. *Neues Jahrb. f. Miner., 1866*; Über das Alter der Grauwackenschiefer und der bräunlichgrauen Kalksteine von Świętomarz bei Bodzentyn im Kielcer Übergangs-Gebirge. *Ibid.*; Devonische Formation im Sandomirer-Chenciner Gebirge. *Ibid.*, 1867; Über die eigenthümliche Entwicklung der triassischen Formation zwischen Brzeziny und Pierzchnica am südwestlichen Abhänge des paläozoischen Gebirges zwischen Sandomierz und Chenciny. *Zeitschr. Deutsch. Geol. Ges. 20, 1868*; Über *Belemnites bzoviensis*, eine neue Art aus dem untersten Oxfordien Bzow bei Kromolow. *Ibid.* 21, 1869; Geognostische Beschreibung der mittleren devonischen Schichten zwischen Grzegorzewice und Skąły-Zagaje, bei Nowa Słupia. *Ibid.*; Über die neu entdeckte Silurformation von Klenczanów bei Sandomierz im südlichen Polen. *Ibid.*; Beschreibung neuer Arten oder eigenthümlich ausgebildeter Versteinerungen. *Ibid.* 22, 1870; O rozwoju średniego ognia formacji dewońskiej pomiędzy Grzegorzewicami i wioskami Skąły i Zagaje przy Nowej Słupi pod Górą Świętokrzyską. *Rocz. Tow. Nauk. Krak. 16 (39), 1870*; Kilka uwag nad mapą geologiczną Szląska Górnego Pruskiego wypracowaną przez profesora Roemera. *Ibid.* 19 (42), 1871.

Wybrane źródła: Chwaściński B, Z dziejów taternictwa, Warszawa, 1979, s. 25-26 (portret); Czarniecki S., *Wszeczeństwo* 4, 1958, s. 93-96; Maślankiewicz K., Z dziejów nauk mineralogiczno-geologicznych w Polsce, w: *Polscy badacze przyrody*, Warszawa 1959, s. 38-39; Parusel J. B., *Przyrodnicze klejnoty kolekcji Ordynacji Dzieduszyckich ze Lwowa na Górnym Śląsku*, PGŚ 15, 1999, s. 13; Rzymelka-Dzieje, s. 142-148; Schimmelpfennig A., *Jber. SGVK* 49, 1872, s. 350-352; *Wurzbach-Lexikon* 59, 1890, s. 296-297; Zborowski J., *Itineraria Ludwika Jezsznera w Tatrach i na Podhalu*, Prace Muzeum Ziemi 8, 1966, s. 147-153.

ZEPLICHAL ANTON MICHAEL (1737-1806)

Wybitny mineralog i działacz oświatowy

Urodził się 13 maja 1737 roku w Trzebiczu (Třebíč, Trebitsch) na Morawach w rodzinie ubogich tkaczy. Jego pobożni rodzice, widząc, że nadzwyczaj pojętynego chłopca chwalać zarówno nauczyciele, jak i ksiądz proboszcz, już bardzo wcześniej przeznaczili go do stanu duchownego. Proboszcz, który dostrzegł u niego zarówno zapał do nauki, jak i doskonałą pamięć, okazywał mu szczególne względy i w wolnych chwilach uczył go łaciny. W wieku 10 lat za jego pośrednictwem Zeplichal trafił do gimnazjum jezuickiego w Znojmiu, gdzie już wkrótce, obdarzony pięknym głosem, był w stanie płacić za całe swoje utrzymanie tym, co zarabiał swoim śpiewem.

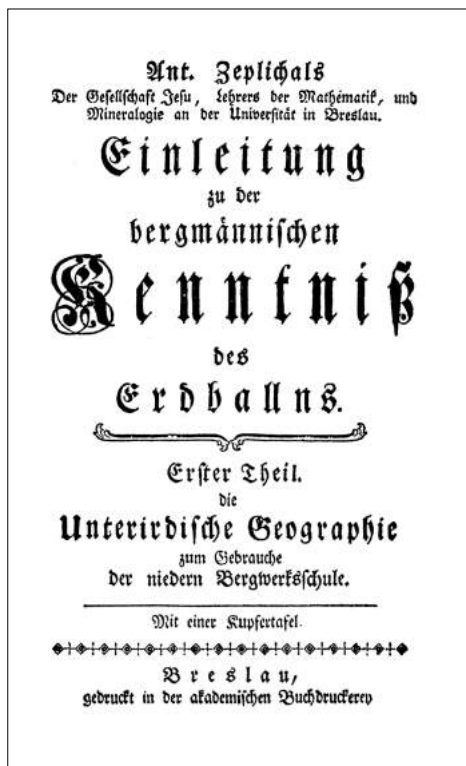
Jego pilność i cierpliwość z jednej strony zapewniły mu po sześciu latach nauki bardzo dobre świadectwo, z drugiej zaś zwróciły na niego uwagę przełożonych, w związku z czym 27 października 1753 roku przyjęty został do Towarzystwa Jezusowego. Podczas nowicjatu w Brnie, nosząc się z zamiarem wyjazdu na placówkę misyjną w Indiach, zajął się pilnie studiowaniem języków obcych oraz nauk przyrodniczych i geografii. W roku 1754 odesłany został do nowo utworzonego nowicjatu w Żaganiu (Sagan), gdzie zaprzyjaźnił się z reformatorem śląskiego szkolnictwa Johannem Abtem von Felbiger. Za jego namową wyjechał po ukończeniu nowicjatu do Kolegium Jezuickiego w Świdnicy (Schweidnitz), gdzie studiował filozofię, a także matematykę pod kierunkiem rektora Woltera. W roku 1761 z powodu prowadzonych na Śląsku działań wojennych przebywał przez pewien czas w Bodzanowie (Langendorf) koło Głucholazów (Ziegenhals), gdzie przygotowywał się do dalszej nauki, a następnie studiował teologię we Wrocławiu (Breslau).

W roku 1764 został nauczycielem łaciny, greki, historii, geografii i rachunków w niższych klasach gimnazjum w Świdnicy, krótko potem mianowany został przełożonym wrocławskiego konwiktu, w którym uczyli się głównie synowie katolickiej szlachty śląskiej. Zebrane na tym stanowisku doświadczenia były mu później bardzo pomocne w jego wszechstronnej działalności praktycznej i pisarskiej. Obok pracy pedagogicznej kontynuował też własne studia i w roku 1770 na podstawie rozprawy „*Juris Necessitatis principia philosophica*” uzyskał stopień doktora filozofii.

W tym samym roku objął katedrę matematyki i mineralogii na wrocławskiej Leopoldynie. Szybko stał się nadzwyczaj wpływową postacią w gronie profesorów tej uczelni, do której wprowadził takie przedmioty, jak historia, filozofia estetyki, teoria rolnictwa, historia filozofii i literatura. W roku 1771 został członkiem Śląskiego Towarzystwa Patriotycznego. Miał istotny udział w porządkowaniu spraw Leopoldyny po kasacie Towarzystwa Jezusowego w roku 1773, zaś w roku 1774 opracował „*Ustawy szkolne dla Uniwersytetu we Wrocławiu i dla gimnazjów na Śląsku i w Hrabstwie Kłodzkim*”. Rok później został zwierzchnikiem śląskiego szkolnictwa, przełożonym Leopoldyny, dyrektorem powstałego na bazie jezuickiej placówki Królewskiego Instytutu Szkolnego we Wrocławiu, który miał zajmować się kształceniem kandydatów do zawodu nauczyciela, i członkiem doradczym administracji dóbr królewskich. Był zwolennikiem germanizacji Górnego Śląska w duchu Oświecenia, uważając, że odseparowanie dialektu górnośląskiego od kultury – zarówno polskiej, jak i niemieckiej – odcina miejscową ludność od dobroczynnych wpływów wykształcenia. Poglądom tym dał wyraz w wykładzie „*O ważniejszych przeszk*

dach, jakie stoją na drodze do oświecenia Górnoślązaków” wygłoszonym z okazji otwarcia w Leopoldynie katedry języka polskiego, powstałej w wyniku rozporządzenia o kształceniu kandydatów na duchownych dla Śląska.

Przez długie lata marzeniem Zeplichala było utworzenie na Śląsku szkoły przemysłowej. Zrealizował je w roku 1793, tworząc tę szkołę w dużej mierze z własnych środków i troszcząc się o nią do końca swego życia. Na stanowisku zwierzchnika śląskiego szkolnictwa pracował aż do przejścia w stan spoczynku w roku 1800.

Poza działalnością urzędową zajmował się również rozległą działalnością naukową, pisarską i społeczną. Na zlecenie Fryderyka II przeprowadził zakrojone na szeroką skalę badania geologiczne Kotliny Kłodzkiej, których celem było znalezienie złóż rud kobaltu. Spod jego pióra wyszło wiele prac z zakresu przyrodznawstwa, filozofii, historii i statystyki oraz wiele podręczników matematyki, mineralogii, historii i filologii. Cieszył się wielkim poważaniem ze strony monarchów, kręgów rządowych oraz ze strony licznych instytucji naukowych, z których wiele nadało mu godność członka honorowego. Zmarł 14 listopada 1806 roku we Wrocławiu.

Ważniejsze publikacje: Entwurf der Boscowich'schen Naturlehre. Breslau 1769; Geometria curvarum ad physicam applicata. Vratislaviae 1769; Algebra In Tabellen: zum Gebrauche der Jünglinge, und aller, die sich belehren wollen: Gefasset von Anton Zeplichal, der Gesellschaft Jesu, öffentlichen Lehrer der Weltweisheit auf der Universität der Wissenschaften in Bresslau. Breslau 1771; De methodo montium altitudines metiendi Dissertatio. Vratislaviae 1772; De juris naturalis prudentia libri tres ad faciliorem institutionem commoda philosophis methodo comparata. Vratislaviae 1772; Einleitung zu der bergmännischen Kenntniß des Erdballes. Breslau 1772 [strona tytułowa na il.]; Entwurf einer Weltgeschichte nach einer chronologischen Tafel. Zum Gebrauch der Jugend. Breslau 1774; Neueste Geographie zum Gebrauch der Jugend. Breslau 1774; Wie gross eine schlesische Meile sei? *Ökon. Nachr.* 2, 1774; Warum der Schnee auf einigen Mittelgebirgen länger als auf den äussersten Kämmen des Riesengebirges anhalte? *Ibid.* 3, 1775; Unterricht in der Rechen- und Messkunst. Breslau 1775; Abhandlung, die lateinischen klassischen Schriftsteller nützlich zu lesen. Breslau 1775; Gramatische Chrestomathie. Breslau 1775; Institutiones artis rhetoricae. Vratislaviae 1775; Unterricht in der Naturgeschichte, zum Gebrauch der Jugend. Breslau 1776; Chrestomathia oratoria. Vratislaviae 1777; Poetische Chrestomathie: nebst einem kurzen Auszug aus der Mythologie. Breslau 1777; Neuhauser's Griechische Sprachlehre, verbessert herausgegeben von Zeplichal. Breslau 1777; Untersuchung der wichtigsten physicalisch-ökonomischen Gründe, welche auf das seichte und tiefe Beckern einigen Bezug haben. *Ökon. Nachr.* 6, 1778; Tabelle über die Gegenstände, welche bey Untersuchung des Wasserreichs in Schlesien vorzüglichere Aufmerksamkeit verdienen. *Ibid.* 7, 1779; Tabelle über verschiedene Gegenstände, worauf bey Untersuchung des Luftreichs in Schlesien vornehmlich zu sehen ist. *Ibid.*; Tabelle über die allgemeinen und besonderen Gegenstände, welche bey Untersuchung des Mineralreichs in Schlesien vorzüglichere Aufmerksamkeit verdienen. *Ibid.*; Frage, was ein Klima im ökonomischen Verstande sey? *Ibid.*; Parallele zwischen dem Schlesischen Bergbau in ältern und neuesten Zeiten. *Ibid.*; Physische Grundsätze über die Beschaffenheit Schlesischer Böden vernünftig zu denken. *Ibid.*; Ob es einige Merkmale der Obst-Bäume ein ganzes Jahr voraus wahrscheinlicher Weise schliessen könne. *Ibid.*; Über die wichtigsten Hindernisse, welche der Aufklärung des oberschlesisches Landmanns im Wege stehen. Breslau 1789.

Źródła: Carsten R., EW, s. 950; Fischer K. A. F., Jesuiten in Breslau, Archiv f. Schles. Kirch. Gesch. 38, 1980, s. 161-162; Grodzicki-Historia, s. 13; Hippe M., ADB 45, 1900, s. 73-74; Kulak-Pater-Wrzesiński, s. 35, 36, 39; Pater-Historia, s. 51-52, 54; Rabe C., Alma Mater Leopoldina: Kolegium i Uniwersytet Jezuicki we Wrocławiu 1638-1811, tłum. L. Wiśniewska, Wrocław 2003, passim; Reinkens J., Die Universität zu Breslau vor der Vereinigung der Frankfurter Viadrina mit der Leopoldina, Breslau 1861, s. 113; Streit-Verzeichnis, s. 156-157; Veith X. A., Zur Lebensbeschreibung A. M. Zeplichal, Progr. des kath. Gymnasiums zu Glogau, Glogau 1827, s. 3-21; Völkell-Mineralogen, s. 12; Wurzbach-Lexikon 59, 1890, s. 331.

ZIMMERMANN FRIEDRICH ALBERT

(1745-1815)

Słynny śląski geograf i publicysta

Urodził się 30 maja 1745 roku w Lubinie (Lüben), w rodzinie miejskiego urzędnika. Wczesna śmierć ojca i związana z nią trudna sytuacja finansowa rodziny skłoniły go do rezygnacji z planowanych studiów i podjęcia pracy w charakterze urzędnika. Dość szybko udało mu się swoim opracowaniem kwestii podatkowych zwrócić na siebie ministra von Hoyma, który w roku 1771 awansował go do rangi rachmistrza i polecił go do pracy przy wprowadzaniu pruskich przepisów podatkowych w Prusach Zachodnich. Tam Zimmermann bardzo dobrze wywiązał się z powierzonych mu zadań, ale przytłoczył to zdrowiem, zapadając na dolegliwości o podłożu nerwowym.

22 lutego 1775 roku Zimmermann ożenił się z Johanną Dorotheą Kushe. Po powrocie na Śląsk powierzono mu nowe zadanie – nadzór nad budową pierwszego śląskiego przytułku dla ubogich w Kluczborku (Kreuzburg). Gdy w roku 1779 budowa tej upamiętniającej Fryderyka II instytucji została ukończona, Zimmermann rozpoczął pracę nad dziełem swego życia – przyczynkami do opisu Śląska, które wydane zostały w latach 1783-96 w Brzegu (Brieg). Dzięki temu, że jako urzędnik państwowy miał dostęp do wszystkich archiwów, powstało obszerne, 13-tomowe dzieło topograficzne, będące do dziś nadzwyczaj cennym źródłem dla geografów i historyków. Pracując nad nim, w roku 1785 Zimmermann zaczął wydawać we Wrocławiu (Breslau) wraz ze Streitem „Schlesische Provinzial-Blätter” – gazetę, która ukazywała się do roku 1848 i którą udało się jeszcze później wskrzesić na krótko w latach 1862-1867.

Niezależnie od tych zajęć, Zimmermann był nadal urzędnikiem państwowym w dyspozycji Kamery Wrocławskiej, w której zajmował się m.in. sprawami śląskich Żydów. Zyskał sobie ich wdzięczność, poprawiając swoją działalnością w znaczącym stopniu położenie gmin żydowskich. W roku 1791 wydał dzieło poświęcone dziejom i sytuacji Żydów na Śląsku.

Po drugim rozbiore Polski wysłany został do tzw. południowych Prus, gdzie jego zadaniem była organizacja pruskiej administracji, potem zaś, po trzecim rozbiore Polski, do Warszawy, gdzie był pomocnikiem generała von Favrata. Poważnie zachorowawszy tam po raz kolejny, został sprowadzony na Śląsk przez ministra von Hoyma, który w roku 1804 mianował go swoim tajnym sekretarzem. W okresie tym rozpoczął pracę nad kontynuacją swoich przyczynków do opisu Śląska, jednak udało mu się wydać w latach 1799-1802 jedynie cztery części pierwszego tomu.

W roku 1807, gdy po oblężeniu postanowiono podać Wrocław Francuzom, narażając się na poważne niebezpieczeństwo, Zimmermann wywiózł potajemnie z miasta kasę publiczną. Mianowany rok później radcą rządowym, rozpoczął pracę w Berlinie, skąd w roku 1809 przeniesiony został do Królewca, gdzie objął kierownictwo spraw finansowych. Dopiero w roku 1814 wrócił do Wrocławia i tam 27 marca 1815 roku zmarł.

Ważniejsze publikacje: *Beiträge zur Beschreibung von Schlesien*. 13 Bde. Brieg 1783-96 [strona tytułowa tomu 1 na il.]; Über den Verfall der Stadt Neu-Ruppin. *Schles. Prov. Bl.* 6, 1787; Von den Dörfern in Schlesien. *Ibid.* 8, 1788; Bemerkungen über den Rath eines schlesischen Bürgers städtische Credit-Cassen zu errichten. *Ibid.* 11, 1790; An die Naturforscher Schlesiens. *Ibid.* 13, 1791; Geschichte und Verfassung der Juden im Herzogthum Schlesien. Breslau 1791; Verhältniss der Getreide und Lohn Preise seit dem 14. Jahrhundert zu den gegenwärtigen. *Schles. Prov. Bl.* 15, 1792; Beschreibung der Stadt Breslau im Herzogthum Schlesien. Brieg 1794; An die Beförderer der Schlesischen Provinzialblätter. *Schles. Prov. Bl.* 24, 1796; An Schlesiens Oekonomen. *Ibid.* 27, 1798; Beiträge zur Beschreibung von Schlesien. N. F., Bd. 1: Neue Beiträge zur Beschreibung von Schlesien, Teil 1: Über die Steuerverfassung in Schlesien: ein Versuch. Brieg 1799; Beiträge zur Beschreibung von Schlesien. N. F., Bd. 1: Neue Beiträge zur Beschreibung von Schlesien, Teil 2: Über die Nahrungs-Steuer und Remission in Schlesien. Brieg 1800; Getreidepreise des vorigen Jahrhunderts. *Schles. Prov. Bl.* 33, 1801; Beyträge zur Beschreibung von Schlesien. N. F., Bd. 1: Neue Beiträge zur Beschreibung von Schlesien, Teil 3-4: Über das Cämmerei-Rechnungs-

Wesen in Schlesien. Brieg 1802; Über die im Provinzialblatt angezeigten hohen Gesammelte Nachrichten von den adlichen Familie der v. Wenzky. Breslau 1803; Über den Getreide- und Holzpreis in Schlesien. Breslau 1804; Ist wohl mehr als eine Billion Reichsthaler baares Geld auf dem Erdboden? *Schles. Prov. Bl.* 39, 1804; Nachricht vom Handel in Schlesien. Breslau 1805; Versuch einer statistischen Kronik von Schlesien. *Schles. Prov. Bl.* 43, 1806.

Źródła: Anonim, *Schles. Prov. Bl.* 61, 1815, s. 485-498; Gerber M. R., *Die Schlesische Provinzialblätter 1785-1845*, Sigmaringen 1995, s. 70-73; Grünhagen C., *ADB* 45, 1900, s. 260-262; Kunicki W., *EW*, s. 955.

ZIMMERMANN JULIUS

(1823-1894)

Botanik, mineralog, meteorolog i archeolog ze Strzegomia

Urodził się 27 listopada 1823 roku w Bolesławcu (Bunzlau), gdzie jego rodzice, August Wilhelm Zimmermann i jego żona Johanna Dorothea, z domu Mässiggang, prowadzili zakład introligatorski. Po ukończeniu szkoły przy bolesławieckim sierocińcu rozpoczął w roku 1842 naukę w tamtejszym seminarium nauczycielskim. Zdawszy w roku 1845 egzaminy końcowe rozpoczął pracę najpierw jako nauczyciel prywatny w Pszennie (Weitzenroda) koło Świdnicy (Schweidnitz), a następnie jako administrator szkolny w Łazanach (Laasan). W roku 1849, zdawszy egzamin magistracki, objął na próbę na dwa miesiące, później zaś na stałe stanowisko nauczyciela ewangelickiej szkoły miejskiej w Strzegomiu (Striegau).

Pracując tu ponad 40 lat, poza działalnością pedagogiczną rozwinął również na dużą skalę działalność naukową w wielu dziedzinach. Przez ponad 30 lat sumiennie śledził i odnotowywał zjawiska atmosferyczne w Strzegomiu, wzbogacając swoimi obserwacjami meteorologicznymi wiedzę o klimacie Śląska. Ponadto w jego osobie trafiła na Wzgórza Strzegomskie, z ich interesującą budową geologiczną i bogatą florą, bystry obserwator i zapalony kolekcjoner, a zarazem utalentowany pisarz, który o znalezionych tu skarbach i ich znaczeniu informował szerokie kręgi czytelników. Nie zważając na słaby stan swego zdrowia Zimmermann przemierzał niestrudzenie wzgórze, doliny, łąki, lasy, pola i bagna okolic Strzegomia. W badaniach roślin zarodnikowych pomagał mu najpierw weterynarz Schwarzer z położonej koło Strzegomia wsi Konary (Kuhnern), a później → Rudolf von Uechtritz, zaś w badaniach mchów wspomagał go → profesor Julius Milde. Starannie preparowane przez Zimmermanna okazy stawały się dzięki temu ozdobą nie tylko jego własnych zielników, ale i Zielnika Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczy-

stej oraz znanego wydawnictwa zielnikowego „Bryotheca silesiaca”.

W strzegomskich kamieniołomach, które znane były z występujących w granitach druz zawierających wiele różnych minerałów, Zimmermann nie tylko sam szukał okazów, ale przyuczał do tego również robotników, dzięki czemu zgromadził okazałą i nadzwyczaj interesującą kolekcję, która przyciągała niejednokrotnie mineralogów z odległych stron. Od czasu, gdy doktor Luchs z Wrocławia (Breslau) wprowadził Zimmermanna w tajniki archeologii, kontynuował on przez prawie 20 lat niezwykle owocne badania i w ostatnich latach życia ograniczał swe zainteresowania prawie wyłącznie do tej dziedziny.

Poza działalnością pedagogiczną i naukową znajdował również czas na działalność dla publicznego dobra, zasiadając m.in. w zarządach Towarzystwa Biblijnego, Towarzystwa Pestalozziego i Towarzystwa Ochrony Zwierząt. Swym członkiem-korespondentem i członkiem honorowym mianowały go liczne stowarzyszenia naukowe, a wśród nich Śląskie Towarzystwo Kultury Ojczyznej, którego członkiem-korespondentem był od roku 1864. Odchodząc na emeryturę odznaczony został Orderem Korony IV Kl., zaś mieszkający Strzegomia wybrali go w roku 1891 rajcą. Dwa lata później powierzyli mu tę godność jeszcze raz, ale ze względu na stan zdrowia Zimmermann musiał z niej zrezygnować. Zmarł po długiej chorobie 8 lipca 1894 roku. Po jego śmierci jego cenną kolekcję minerałów kupił zamożny przemysłowiec Friedrich Alfred Krupp z Essen. Arkusze zielnikowe Zimmermanna zachowały się w zbiorach w Auckland, Meise, Ottawie, Zgorzelcu, Monachium i Wrocławiu.

Ważniejsze publikacje: *Das Granitgebirge von Striegau. Schles. Prov. Bl. N. F.* 6, 1863; *Die niedere Vegetation des Zedlitzbusches. Jber. SGVK* 48, 1871; *Ein Spaziergang in den Striegauer Bergen am 2. November 1872. Ibid.* 50, 1873; *Verzeichniss einer Sammlung von Pflanzen-Abnormitäten. Ibid.*; *Untersuchungen einiger Ringwälle, Schanzen und Burgberge. Schlesische Vorzeit II*, 1874; *Untersuchungen einiger Ringwälle, Schanzen und Burgberge. Ibid.* III, 1876; *Zur Kenntniss der Fundstätten prähistorischer Alterthümer in Schlesien. Ibid.*; *Über das Verhältniss der schlesischen Flora zu unseren Gärten. Jber. SGVK* 55, 1877; *Vorgeschichtliche Karte von Schlesien. Breslau* 1878; *Die Flora der Umgegend von Striegau. Abh. Naturf. Ges. Görlitz* 16, 1879; *Über das Pflanzenblatt in morphologischer Beziehung. Jber. SGVK* 60, 1883; *Die Striegauer Berge in naturwissenschaftlicher und geschichtlicher Beziehung. Striegau* 1885; *Führer für Striegau und Umgegend. Striegau* 1886; *Ein gutes Wort für unsere einheimischen Orchideen. Jber. SGVK* 63, 1886, **nie opublikowane**; *Verzeichniss der in der Umgegend von Striegau bis Ende 1866 gefundenen Laubmoose, 1863; Laubmoose der Fürstensteiner Grundes und der Hochwaldwiesen bei Salzbrunn, 1867.*

Źródła: Limpricht K. G., *Jber. SGVK* 72, 1895, *Nekrologe*, s. 21-23; *Pax-Pflanzenwelt*, s. 14.

INDEKS NAZWISK PRZYRODNIKÓW WYSTĘPUJĄCYCH W TEKSTACH BIOGRAMÓW

Indeks zawiera odnośniki do haseł słownika, w których pojawiają się poszczególne nazwiska. Pogrubioną czcionką oznaczono nawiska będące hasłami pierwszego tomu. Przy każdym z nich obok krótkiej informacji podano numer strony, na której znajduje się hasło, oraz odnośniki do innych haseł. Kursywą oznaczono nazwiska osób, których biografie autor zamierza umieścić w kolejnych tomach słownika.

A

- Adamski Wojciech Maksymilian (1796-1841), lekarz w Kościanie, badacz flory Wielkopolski → Pampuch, Treviranus
 Agassiz Louis (1807-1873), przyrodnik szwajcarski, prof. Liceum w Neuchatel, od 1846 w USA → Schwarz E. A.
 Ahlburg Johannes (1883-1919), geolog Pruskiego Krajowego Zakładu Geologicznego → Michael
 Ainger-Abafi Lajos (1840-1909), entomolog węgierski → Geyer
 Albert Wielki (Albertus Magnus) (1193?-1280), dominikanin, wybitny średniowieczny filozof i przyrodnik → Stanko
Albertini Johannes Baptist von (17.02.1769 Neuwied am Rhein – 6.12.1831 Berthelsdorf), duchowny, florysta, 23 → Kölbing, Schweinitz
Alt Antonin (1806-1888), nauczyciel i kustosz muzeum gimnazjalnego w Opatowie → Urban, Wenzelides
 Alth Alojzy (1819-1886), geolog polski, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie → Roemer
Althans Ernst Friedrich (22.11.1828 Saynerhütte bei Koblenz – 27.11.1899 Berlin), starosta górniczy, geolog, 24
 Alvarado Lisandro (1858-1929), lekarz, przyrodnik, historyk, etnolog i lingwista wenezuelski → Ernst
Ammann Paul (31.08.1634 Breslau – 4.02.1691 Leipzig), profesor medycyny, botanik, 25 → Volkmann I.
 Andersch Johann David (1768-1847), entomolog austriacki → Schummel
 Anderson Thomas (1832-1870), botanik angielski, dyr. ogrodu botanicznego w Kalkucie → Wichura
Andert Hermann (1879-1945), geolog i paleontolog z Ebersbach, badacz śląskich, tużyckich i czeskich formacji kredowych → Scupin
Andraszek Edmund (22.10.1784 Freudenthal – 24.06.1837 Warszawa), zakonnik, przyrodnik, 26
André Christian Karl (20.03.1763 Hildburghausen – 19.07.1831 Stuttgart), pedagog, dziennikarz, mineralog, 27 → Ens, Müksch, Petke, Rudezinsky
 André Emil (1790-1869), niemiecki leśnik → André
 André Rudolf (1792-1825), niemiecki propagator nowych metod rolnictwa → André
 Andrew John (1710-1772), angielski lekarz w Exeter, studiował z Linneuszem w Lejdzie → Ludwig
Appun Karl Ferdinand (24.05.1820 Bunzlau – 15.07.1872 Mazaruni/Gujana Brytyjska), podróżnik i przyrodnik, 29
 Arrhenius Svante (1859-1927), szwedzki fizyk i chemik, jeden z twórców chemii fizycznej → Frech
 Arystoteles ze Stagiry (385-322 p.n.e.), grecki filozof i badacz przyrody → Gloger, Wimmer
Arzruni Andreas (1847-1898), mineralog niemiecki, prof. we Wrocławiu i Aachen → Traube, Voelkel
 Ascherson Paul Friedrich August (1834-1913) lekarz i botanik niemiecki, prof. botaniki w Berlinie → Engler, Schube
Assmann August (1819-1898), wrocławski grafik, badacz motyli i owadów kopalnych → Döring, Schummel
Assmann Paul (1881-1867), geolog niemiecki, wybitny znawca górnoląskiego triasu → Eisenreich, Michael, Roemer
 Attems-Petzenstein Carl August (1868-1952), zoolog austriacki, badacz krocionogów → Grauer

B

- Baenitz Carl Gabriel (28.01.1837 Marienwalde – 3.01.1913 Breslau), nauczyciel, botanik, 31**
 Baer Karl Ernst (1792-1876), zoolog niemiecki z Estonii, prof. w Petersburgu i Królewcu → Grube, Purkynie
 Baeyer Johann Jacob (1794-1885), oficer pruski, geodeta, organizator „Mitteleuropäische Gradmessung” → Sadebeck M.
Bail Carl Adolph Emmo Theodor (1833-1922), naucz. gimnazjalny w Gdańsku, mykolog → Uechtritz R.
 Baillon Henri (1827-1895), lekarz i botanik francuski, prof. l'École centrale des Arts et Manufactures → Engler
 Baird Spencer F. (1823-1887), zoolog amerykański związany ze Smithsonian Institution → Matthes
 Banks Joseph (1743-1820), angielski podróżnik i botanik, prezes Royal Society → Petke
 Barrande Joachim (1799-1883), francuski geolog i paleontolog, badacz czeskiego paleozoiku → Roemer
 Barth Heinrich (1821-1865), niemiecki geograf i podróżnik, badacz Afryki → Steudner
 Bartling Friedrich Gottlieb (1798-1875), botanik niemiecki, prof. i dyr. ogrodu botanicznego w Getyndze → Goeppert, Roemer
Bartonec Franz (17.08.1850 Budischowitz – 19.12.1924 Háj ve Slezsku) działacz gospodarczy, geolog, 32 → Štúr
 Bary Heinrich Anton de (1831-1888), botanik niemiecki, prof. we Freiburgu, Halle i Strassburgu → Kühn, Rosen, Sachs J.
 Bastian Adolf (1826-1905), niemiecki podróżnik i etnograf → Soyaux
 Bateson William (1861-1926), zoolog angielski, prof. Cambridge University → Mendel
 Batsch August Johann Georg Karl (1761-1802), lekarz i botanik niemiecki, dyr. ogrodu botanicznego w Jenie → Nees, Treviranus
Bau Walter (?-?), nauczyciel, badacz prehistorii okolic Pawłowiczek → Eisenreich
 Bauhin Caspar (Gaspard) (1560-1624), szwajcarski lekarz i przyrodnik francuskiego pochodzenia, prof. w Bazylei → Fleischer J., Rumbaum, Schwenckfeld, Sebisch M.
 Bauhin Johann (Jean) (1541-1613), szwajcarski lekarz i przyrodnik francuskiego pochodzenia, brat Caspara → Sebisch M.

- Bausch Johannes Laurentius (1605-1665), lekarz i przyrodnik ze Schweinfurtu, założyciel i pierwszy prezes Academiae Naturae Curiosorum → Sachs von Levenheimb
- Bechstein Johann Matthäus (1757-1822), twórca i dyr. Akademii Leśnej w Dreissigacker, ornitolog → Minckwitz
- Bederke Erich (1895-1978), geolog, prof. we Wrocławiu i Getyndze* → Eisenreich
- Beilschmid Carl Traugott (19.10.1793 Langenöls – 6.05.1848 Herrnsstadt), aptekarz, botanik, 33** → Nees
- Beinert Carl Christian (15.01.1793 Woitsdorf – 20.12.1868 Charlottenbrunn), aptekarz, przyrodnik, 34** → Nees
- Bekker Georg (1770-1836), radca leśny, kustosz gabinetu przyrodniczego w Darmstadt → Minckwitz
- Bentham George (1800-1884) botanik angielski, współpracownik ogrodu botanicznego w Kew → Reissek
- Bergman Tobern Olof (1735-1784), wszechstronny uczonek szwedzki, prof. chemii w Uppsali → Werner
- Berlandier Jean Louis (1805-1851), francuski przyrodnik i antropolog, badacz przyrody Meksyku → Matthes
- Bernhardi Johann Jacob (1774-1850), botanik niemiecki, prof. w Erfurcie → Beinert
- Bernstein Heinrich Agathon (22.09.1828 Breslau – 19.04.1865 Batanta/Indonezja), lekarz, ornitolog, 36** → Grube
- Beyrich Heinrich Ernst (31.08.1815 Berlin – 9.07.1896 Berlin), geolog, 37** → Carnall, Frech, Jaekel, Sadebeck A., Stache, Steudner
- Bielewicz Marian (1915-1988), entomolog, kustosz Działu Przyrody Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu* → Stuglik
- Binder Nicolaus (1785-1865), burmistrz Hamburga, algolog → Sadebeck R.
- Bland James (1833-1911), entomolog amerykański → Ulke
- Blandowski Wilhelm Theodor Ludwig von (21.01.1822 Gleiwitz – 18.12.1878 Bunzlau), górnik, fotograf, podróżnik i przyrodnik, 39**
- Blasius S. Wilhelm (1845-1912), zoolog niemiecki, dyr. Muzeum Przyrodniczego w Brunszwiku → Grabowsky
- Bleisch Eduard (?-?), lekarz ze Strzelina, badacz glonów* → Hilse
- Blochmann Friedrich Johann Wilhelm (1858-1931), zoolog niemiecki, prof. w Tybindze → Makowski
- Blumenbach Johann Friedrich (1752-1840), niemiecki anatom, antropolog i zoolog, prof. w Getyndze → Dunker, Gravenhorst, Link, Oeynhaus, Raumer
- Bock Hieronymus (Tragus) (1498-1554), niemiecki lekarz i luterański kaznodzieja, botanik → Sebisch M.
- Boerhaave Herman (1668-1738), holenderski lekarz, anatom, botanik i chemik, prof. w Lejdzie → Burghart, Kulmus, Ludwig
- Bohdanowicz Karol (1864-1947), geolog, prof. w Petersburgu i Krakowie, od 1938 dyr. PIG → Makowski
- Bois-Reymond Emil Heinrich du (1818-1896), fizjolog niemiecki, prof. w Berlinie → Sachs K.
- Bolau Heinrich (1836-1920), zoolog niemiecki, nauczyciel w Hamburgu, później dyr. hamburskiego Zoo → Sadebeck R.
- Bölsche Wilhelm (2.01.1861 Köln – 31.08.1939 Schreiberhau), pisarz, popularyzator nauk przyrodniczych, 41**
- Börner Immanuel Carl Heinrich (10.07.1745 Clobikau – 13.04.1807 Breslau) śląski syndyk krajowy, przyrodnik, 43** → Endler
- Borzi Antonino (1852-1921), botanik włoski, dyr. ogrodu botanicznego w Palermo → Penzig
- Boué Ami (1794-1881), geolog i podróżnik z Hamburga → Schwab
- Boulenger George Albert (1858-1937), pochodzący z Belgii angielski herpetolog i ichtiolog → Grauer
- Bourgeois Léon-Zéphirin (1856-1939), francuski chemik, mineralog i petrograf → Traube
- Boussingault Jean Baptiste (1802-1887), francuski przyrodnik, badacz Ameryki Pd., prof. chemii w Lyonie i Paryżu → Sachs J.
- Branca Wilhelm Karl Franz von (1844-1928), geolog niemiecki, prof. w Berlinie → Jaekel
- Braun Alexander Carl Heinrich (1805-1877), prof. botaniki w Karlsruhe, Freiburgu, Giessen i Berlinie → Hensel, Kühn, Sachs J., Stache, Stenzel, Steudner
- Braun Gustav (1826-1913), nauczyciel i kustosz muzeum gimnazjalnego w Opawie* → Mayer, Svěrák
- Braun Gustav Christian Carl Maximilian (30.09.1850 Myslowitz – 19.02.1930 Königsberg), zoolog, 44**
- Braun-Blanquet Josias (1884-1980), botanik szwajcarski, twórca fitosocjologii → Wallisch
- Brefeld Oskar Julius (1839-1925), mykolog niemiecki, prof. w Münster i Wrocławiu* → Rosen
- Brehm Alfred Edmund (1829-1884), niemiecki zoolog, podróżnik i pisarz, autor „Brehms Tierleben” → Finsch, Luchs, Martini
- Brehm Christian Ludwig (1787-1864), proboszcz w Renthendorfie koło Neustadt an der Orla, ornitolog → Schlegel
- Breithaup Johann Friedrich August (1791-1873), mineralog niemiecki, następca Wernera we Freibergu → Glocker
- Brenske Ernst (1845-1904), urzędnik niemiecki, entomolog → Reitter
- Britzelmayr Max (1839-1909), nauczyciel z Augsburga, briolog i mykolog → Baenitz
- Brongniart Adolphe (1801-1876), botanik francuski, jeden z twórców paleobotaniki → Goepfert, Gravenhorst, Henschel
- Bronn Heinrich Georg (1800-1862), niemiecki zoolog, paleontolog i geolog, prof. w Heidelbergu → Chun, Meyer, Roemer
- Bronny Theophil (26.02.1864 Timmendorf – 18.02.1940 Schwientochlowitz), nauczyciel, malarz, przyrodnik, 46** → Eisenreich
- Brown Robert (1773-1858), szkocki botanik i podróżnik, kustosz zbiorów botanicznych British Museum → Henschel
- Bryant Henry (1820-1867), amerykański lekarz i przyrodnik, pracował m.in. we Francji i Algierii → Ulke
- Buch Leopold Christian von (26.04.1774 Stolpe – 4.03.1853 Berlin), uczonek prywatny, geolog, 47** → Beyrich, Carnall, Ebel, Ens, Mentzel, Nees, Roemer, Szersznik, Werner
- Buchena Franz Georg Philipp (1831-1906), nauczyciel w Bremie, botanik → Stenzel
- Buckland William (1784-1856), angielski paleontolog i geolog, prof. Oxford University → Raumer
- Buek Heinrich Wilhelm (1796-1879), lekarz w Hamburgu, algolog → Sadebeck R.
- Buffon Georges-Louis Leclerc de (1707-1788), wybitny przyrodnik francuski doby Oświecenia → Steffens, Szersznik, Werner, Wossidlo
- Burghart Heinrich Gottfried (5.07.1705 Reichenbach – 16.07.1771 Brieg), lekarz, nauczyciel i przyrodnik, 49** → Volkmann I.

Busbecq Augier Ghislain de (1522-1592), francuski humanista, dyplomata i przyrodnik → Mattioli

Buscalioni Luigi (1863-1954), botanik włoski, prof. w Catanii → Penzig

Buzek Karol (28.10.1882 Nieder Lischna – 14.06.1936 Velký Polom), nauczyciel, botanik i geolog, 51

C

Caesalpinus Andreas (Cesalpino Andrea) (1519-1603), lekarz włoski, jeden z pierwszych systematyków roślin → Ammann

Caflish Jakob Friedrich (1817-1882), nauczyciel w Augsburgu, florysta → Baenitz

Camerarius Joachim młodszy (1534-1598), lekarz praktykujący w Norymberdze, botanik → Sebisch F., Sebisch M.

Candolle Augustin Pyrame de (1778-1841), botanik szwajcarski, prof. w Genewie → Pritzel

Carl Alois (1765-1831), lekarz okręgowy z Brna, botanik → Mükusch

Carnall Rudolph Arwid Wilhelm von (9.02.1804 Glatz – 17.11.1874 Breslau), starosta górniczy, geolog, 53 → Beyrich, Blandowski, Mentzel

Carus Carl Gustav (1789-1869), niemiecki lekarz, przyrodnik i malarz, 13 prezes Leopoldyńskiej Akademii Przyrodników → Purkynie

Cedersträhle Eric Carl Johan (1835-1886), botanik szwedzki → Wichura

Čelakovský Ladislav Josef (1834-1902), botanik czeski, prof. w Pradze → Oborny, Stenzel

Chamisso Adelbert von (Louis Charles Adélaïde de) (1781-1838), poeta, podróżnik i botanik niemiecki francuskiego pochodzenia → Unverricht

Chanykow Nikołaj (1819-1878), rosyjski podróżnik i orientalista → Czarnota

Charpentier Johann Friedrich Wilhelm von (1738-1805), niemiecki mineralog i geolog, starosta saskiego górnictwa → Charpentier, Gersdorf

Charpentier Toussaint von (22.11.1779 Freiberg – 4.03.1847 Brieg), starosta górniczy, entomolog, 54 → Köhler

Chudoba Karl (1898-1976), mineralog niemiecki, prof. w Bonn → Hintze

Chun Carl (1.10.1852 Höchst am Main – 11.04.1914 Leipzig), zoolog, 55 → Braun, Haase, Kükenthal

Cloos Hans (1885-1951), geolog niemiecki, prof. we Wrocławiu i Bonn → Milch

Cohn Ferdinand (24.01.1828 Breslau – 25.06.1898 Breslau), botanik, pionier bakteriologii, 57 → Engler, Georg Rudolf, Goepfert, Hieronymus, Hilse, Kabsch, Kühn, Limpricht, Lohmeyer, Mígula, Nitschke, Pax, Penzig, Rosen, Sadebeck R., Schroeter, Schube, Stenzel, Uechtritz R., Wimmer, Winkler H.

Coler Jacob (1537-1612), luterański pastor, prof. we Franfurcie nad Odrą, zgromadził materiały do encyklopedii rolniczno-przyrodniczej opracowanej przez jego syna → Coler

Coler Johannes (1566 Adelsdorf – 23.10.1639 Parchim), pastor, przyrodnik, 60

Commelin Jan (1629-1692), botanik holenderski, dyr. ogrodu botanicznego w Amsterdamie → Volkmann I.

Conwentz Hugo (1855-1922), botanik niemiecki, dyr. Muzeum Prowincjonalnego Prus Zachodnich → Cohn, Goepfert

Cook James (1728-1779), angielski żeglarz, kartograf i odkrywca → Finsch

Cope Edward Drinker (1840-1897, amerykański anatom i paleontolog, prof. University of Pennsylvania → Jaekel

Correns Carl Erich (1864-1933), niemiecki botanik i genetyk, prof. w Münster i Berlinie → Mendel

Cotta Friedrich August (1799-1860), niemiecki leśnik, prof. w Tharandt → Liebich

Cresson George Bringham (1859-1919), entomolog amerykański → Ulke

Cromer Achilles (15. Neisse? – 16. Brünn), lekarz, florysta, 61 → Escluse

Cuvier Georges (1769-1832), francuski zoolog i anatom, tworca podstaw paleontologii → Gravenhorst, Kittlitz, Link, Otto, Raumer

Czarnota Józef (1818 Schwarzwasser – 20.09.1852 Teheran), inżynier górniczy, podróżnik, geolog, 62

Cziżek Johann Baptist (1806-1855), austriacki geolog i kartograf → Štúr

Czmok Emanuel (15.10.1867 Zernik – 13.06.1934 Gleiwitz), mistrz hutniczy, florysta i etnograf, 62 → Eisenreich

D

Dames Wilhelm Barnim (1843-1898), geolog niemiecki, prof. w Berlinie → Jaekel, Roemer

Dana James Dwight (1813-1895), amerykański zoolog, geolog i mineralog, prof. Yale University → Hintze

Darwin Charles (1809-1882), wybitny angielski badacz przyrody, twórca teorii doboru naturalnego → Bölsche, Cohn, Hensel, Kühn, Mendel, Nitschke, Purkynie, Sachs J., Wichura, Zacharias

Darwin Erasm (1731-1802), angielski lekarz, przyrodnik i poeta, dziadek Charlesa Darwina → Purkynie

Dathe Ernst (1845-1917), geolog Pruskiego Krajowego Zakładu Geologicznego → Voelkel

Davenport Charles Benedict (1866-1944), biolog amerykański, prof. Harvard University → Mendel

Dechen von Ernst Heinrich Karl (1800-1889), geolog niemiecki, dyr. Urzędu Górniczego w Bonn → Beyrich, Oeynhausens, Roemer

Decken Carl Claus von der (1833-1865), niemiecki badacz wschodniej Afryki → Sadebeck A.

Deecke Johannes Ernst Wilhelm (1862-1934), geolog niemiecki, prof. w Greifswaldzie, dyr. Badeńskiego Zakładu Geologicznego → Jaekel

Dégen Árpád (1866-1934), lekarz i botanik węgierski, dyr. stacji kontroli nasion, od 1927 prof. w Budapeszcie → Limpricht

Delessert Jules Paul Benjamin (1773-1847), francuski bankier i przyrodnik → Pritzel

Delpino Giacomo Giuseppe Federico (1833-1905), botanik włoski, prof. w Genui, Bolonii i Neapolu → Penzig

Deluc Jean-André (1727-1817), szwajcarski geolog i meteorolog, od 1773 pracujący w Anglii, badacz Alp → Ebel

Desmarest Anzelm Gaëten (1784-1838), zoolog francuski, prof. w Alfort → Gravenhorst

Díaz Manuel Vicente (?-?), lekarz i botanik wenezuelski → Ernst

Diebl František (1770-1859), morawski agronom i florysta, prof. Instytutu Filozoficznego w Brnie → Reissek, Rohrer, Urban

Dierbach Johann Heinrich (1788-1845), niemiecki lekarz, farmaceuta i botanik, prof. w Heidelbergu → Pritzel

Dihm Hugo (7.04.1867 Lahn – 13.11.1942 München-Pasing), uczoney prywatny, briolog, 65

Dillenius (Dillen Johann Jakob) (1687-1747), niemiecki botanik pracujący w Anglii, prof. Oxford University → Ludwig
 Dioskurides z Anazarby (I w. n.e.), wojskowy lekarz grecki w armiach Klaudiusza i Nerona, autor dzieła o środkach leczniczych → Mattioli,
 Tomasz z Wrocławia

Dittrich Rudolf (23.12.1850 Breslau – 19.12.1922 Breslau), nauczyciel, entomolog, 65 → Wöcke

Dodoens Rembert (Dodonaeus) (1517-1585), flamandzki lekarz i botanik, prof. w Lejdzie → Escluse

Dohrn Anton (1840-1909), niemiecki zoolog-ewolucjonista, badacz fauny morskiej, organizator stacji zool. w Neapolu → Chun

Domaniewski Janusz (1891-1954), zoolog, ornitolog, prof. w Lublinie, organizator i kustosz Muzeum Zool. w Warszawie → Stuglik

Döring Adolph Reinhold (2.04.1804 Piotrków Trybunalski – 16.09.1878 Brieg), nauczyciel, entomolog, 67

Dove Heinrich Wilhelm (1803-1879), niemiecki fizyk, twórca nowoczesnej meteorologii, prof. w Berlinie → Steudner

Drescher Johann Nepomuk Walter Eberhard (10.02.1872 Ellguth – 17.04.1938 Beuthen), uczonek prywatny, kustosz muzealny, przyrodnik, 68 → Eisenreich, Kollibay

Dressler (Dresler) Ernst Friedrich (?-?), kantor z Lwówka, florysta → Schneider W. G.

Droзда Antoni (?-?), nauczyciel w Rybniku, entomolog → Stuglik

Drude Oskar (1852-1933), niemiecki botanik, systematyk i fitogeograf, prof. Politechniki w Dreźnie → Engler

Drummond Thomas (ok. 1790-1835), szkocki przyrodnik, badacz flory i fauny Ameryki Płn. → Matthes

Dryander Johannes (Eichmann Johann) (1500-1560), lekarz i anatom niemiecki, prof. w Marburgu → Ammann

Drygalski Erich Dagobert von (1865-1949), niemiecki polarnik, prof. geografii w Monachium → Richthofen

Dunker Wilhelm Bernhard Rudolph (21.02.1809 Eschwege – 13.03.1885 Marburg), malakozoolog i paleontolog, 69 → Mentzel, Meyer, Roemer

Dybowski Benedykt Tadeusz (1833-1930), polski przyrodnik, podróżnik i odkrywca, badacz Bajkału, prof. w Warszawie i Lwowie → Grube

Dzierżon Jan (16.01.1811 Lowkowitz – 26.10.1906 Lowkowitz), duchowny, pszczelarz, 71 → Lompa

E

Ebel Johann Gottfried (6.10.1764 Züllichau – 8.10.1830 Zürich), lekarz i przyrodnik, 74

Ebert Theodor (1857-1899), geolog Pruskiego Krajowego Zakładu Geologicznego → Michael

Eck Heinrich Adolf (13.01.1837 Gleiwitz – 11.03.1925 Stuttgart), geolog, badacz formacji triasowych, 75 → Roemer

Ehrenberg Christian Gottfried (1795-1876), niemiecki zoolog, geolog i ekolog, twórca mikropaleontologii, prof. w Berlinie → Cohn, Hemprich, Nees, Pringsheim, Steudner

Eichler August Wilhelm (1839-1887), botanik niemiecki, systematyk, prof. w Grazu, Kilonii i Berlinie → Engler

Eidam Eduard (1845-1901), mykolog niemiecki, kierownik Rolno-Botanicznej Stacji Badawczej we Wrocławiu → Cohn

Eisenreich Gustav Ignatz (10.07.1867 Siedlimowo – 13.02.1945 Dresden), nauczyciel i przyrodnik, 77 → Bronny, Czmok, Knopp

Elsholtz Johann Sigismund (1623-1688), niemiecki lekarz, przyrodnik i chemik, lekarz przyboczny elektora brandenburskiego → Major

Elsner Carl Friedrich Moritz (20.11.1809 Kortnitz – 8.08.1894 Breslau), nauczyciel, dziennikarz, botanik, 78

Emin Pasza Mehmed (Schnitzer Eduard) (28.03.1840 Oppeln – 23.10.1892 Kanena/Kongo), lekarz, podróżnik i przyrodnik, 79 → Woessler

Endler Friedrich Gottlob (12.03.1763 Lüben – ok. 1830 Breslau), grafik, 81 → Börner, Scholz F. P.

Endlicher Stephen Ladislaus (1804-1849), botanik austriacki, prof. i dyr. ogrodu botanicznego w Wiedniu → Gerhardt J., Goepfert, Milde, Reissek, Rosenthal, Štúr, Wimmer

Engelhardt Moritz von (1779-1842), niemiecki mineralog i geolog, prof. w Dorpacie → Raumer

Engler Heinrich Gustav Adolf (25.03.1844 Sagan – 10.10.1930 Berlin), botanik, 82 → Cohn, Goepfert, Grabowsky, Hieronymus, Kabsch, Lauterbach, Lingselsheim, Migula, Pax, Prantl, Schroeter, Schube, Uechtritz R., Wetschky, Winkler H.

Ens Faustin (15.02.1782 Rottweil – 5.03.1858 Bregenz), nauczyciel i przyrodnik, 84 → André, Mendel, Müksusch, Spatzier, Urban, Wenzelides

Erben Josef Ladislav (1888-1958), czeski podróżnik i pisarz, entomolog → Scholz R.

Ernst Gustav Adolf (26.10.1832 Primkenau – 12.08.1899 Caracas), przyrodnik, dyr. muzeum w Caracas, 86 → Sachs K.

Escher (von der Linth) Hans Conrad (1767-1823), przemysłowiec szwajcarski, geolog, wybitny znawca Alp → Ebel

Escluse Charles de l' (Clusius Carolus) (19.02.1526 Arras – 4.04.1609 Leiden), lekarz i botanik, 88 → Cromer, Sebisch F.

Esper Eugen Johann Christoph (1742-1810) entomolog niemiecki, prof. w Erlangen → Charpentier

Etingshausen Constantin von (1826-1897), pionier paleobotaniki w Austrii, prof. w Wiedniu i Grazu → Goepfert, Weiss

F

Fabricius d'Aquapendente Hieronymus (1537-1619), przyrodnik włoski, pionier embriologii, prof. w Padwie → Sebisch M.

Fabricius Jan Christian (1745-1808), entomolog duński, prof. historii naturalnej i ekonomii w Kilonii → Gravenhorst

Falkenstein Julius (1842-1917), niemiecki lekarz, badacz Afryki, uczestnik Loango-Expedition → Soyaux

Fehr Johann Michael (1610-1688), lekarz i przyrodnik ze Schweinfurtu, założyciel i drugi prezes Academiae Naturae Curiosorum → Sachs von Levenheimb

Feistmantel Karl (1819-1885), czeski geolog i paleontolog, badacz czeskiego paleozoiku → Feistmantel

Feistmantel Ottakar Eduard Franz Karl (20.11.1848 Althütte – 10.02.1891 Prag), geolog i paleontolog, 91

Feldman Henry (1814-1887), entomolog amerykański → Ulke

Felsmann Carl (20.04.1822 Zirlau – 11.11.1892 Dittmannsdorf), lekarz, florysta, 92

Fenzel Eduard (1809-1879), botanik austriacki, dyr. ogrodu botanicznego w Wiedniu → Reissek, Weiss

- Ferrari Johann (Giovanni) Angelo (1806-1876), włoski entomolog, kustosz gabinetu zoologicznego w Wiedniu → Schwab
- Fiedler Carl August Heinrich (10.02.1833 Neisse – 22.01.1899 Breslau), nauczyciel, mineralog, 93**
- Fiek Emil (23.08.1840 Usch – 21.06.1897 Cunnersdorf), aptekarz, botanik, 94** → Felsmann, Kutzi, Pax, Peck F. G. M., Schube, Uechtritz R., Unverricht, Wetschky, Wossidlo
- Figert Ernst (1848-1925), florysta z Legnicy* → Gerhardt J.
- Fincke August (?-1873), aptekarz w Opolu i Krapkowicach, florysta* → Kölbng
- Finsch Otto Friedrich Hermann (8.08.1839 Warmbrunn – 31.01.1917 Braunschweig), podróżnik, ornitolog, etnograf, 95** → Luchs
- Fintelmann Gustav Adolf (1803-1871), niemiecki ogrodnik i dendrolog → Stanko
- Flegel Eduard Robert (1855-1886), niemiecki podróżnik, badacz Afryki → Gürich
- Fleischer Johannes (11.10.1582 Breslau – 7.08.1608 Jamestown/Virginia), lekarz, florysta, 99**
- Fleischer Richard Paul Max (4.07.1861 Piasniki bei Lipine – 3.04.1930 Menton-Garavan), malarz, briolog, 8** → Dihm
- Flemming Walther (1843-1905), niemiecki lekarz, pionier cytogenetyki, prof. w Kilonii → Mendel
- Flotow Julius von (9.03.1788 Pitzerwitz – 15.08.1856 Breslau), oficer, lichenolog, 100** → Elsner, Günther, Körber
- Frech Fritz Daniel (17.03.1861 Berlin – 28.09.1917 Aleppo/Syria), geolog i paleontolog, 101** → Gürich, Milch
- Freiberg Wilhelm (1897-1967), niemiecki urzędnik kolejowy, briolog → Dihm
- Freiesleben Johann Karl (1774-1846), saksoński starosta górniczy, geolog → Buch
- Frey Josef Franz (1845-1903), czeski inżynier i botanik → Weiss
- Frič Antonín (1832-1913), czeski zoolog i paleontolog, prof. w Pradze → Feistmantel
- Friedrichsthal Emanuel von (1809-1842), austriacki podróżnik, pionier fotografii podróżniczej → Schwab
- Frisch Jodocus Leopold (29.10.1714 Berlin – 14.10.1786 Grünberg), pastor, przyrodnik, 103**
- Frisch Johann Leonhard (1666-1743), berliński nauczyciel, przyrodnik i językoznawca → Frisch
- Fritsch Karl (1864-1934), botanik austriacki, prof. w Wiedniu i Grazu → Latzel
- Fritsch Karl von (1838-1906), niemiecki geolog i paleontolog, prof. w Halle, 16 prezes Leopoldyńskiej Akademii Przyrodników → Kenngott
- Fritze Richard (1841-1903), aptekarz w Rybniku, florysta i podróżnik* → Uechtritz R.
- Fuchs Theodor (1842-1925), austriacki geolog i paleontolog, kustosz Gabinetu i Muzeum Przyrodniczego w Wiedniu → Leonhard
- Füchsel Georg Christian (1722-1773), niemiecki lekarz i geolog, jeden z twórców stratygrafii, autor pierwszej mapy geologiczno-petrograficznej → Werner
- Fudakowski Józef (1893-1969), zoolog, zoogeograf, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego → Stuglik
- G**
- Gaebler Carl Ludwig August Hermann (22.11.1838 Neisse – 6.09.1913 Breslau), mierniczy górniczy, geolog, 105**
- Gaimard Joseph Paul (1796-1858), przyrodnik i podróżnik francuski → Ens
- Gallaš Josef (1756-1840), morawski poeta, artysta i przyrodnik → Szersznik
- Galle Johann Gottfried (1812-1910), niemiecki astronom, matematyk i meteorolog, prof. we Wrocławiu* → Hoeger
- Ganglbauer Ludwig (1856-1912), zoolog austriacki, dyr. działu zool. Muzeum Przyrodniczego w Wiedniu → Reitter
- Garmann Christian Friedrich (1640-1708), lekarz i przyrodnik w Chemnitz → Sachs von Levenheimb
- Garovaglio Santo (1805-1882), lekarz i botanik włoski, briolog, prof. w Padwie → Penzig
- Geer Karl de (1720-1778), przyrodnik szwedzki, badacz biologii owadów → Kollar
- Geinitz Hans Bruno (1814-1900), geolog niemiecki, prof. i dyr. muzeum w Dreźnie → Otto, Roemer, Voelkel
- Geoffroy St. Hilaire Etienne (1772-1844), przyrodnik francuski, prof. zoologii kręgowców Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu → Link
- Georg Rudolf (22.01.1595 Ohlau – 14.01.1653 Breslau), książę z dynastii Piastów, florysta, 106** → Henel
- Gerhardt Julius (18.01.1827 Buchwald – 18.11.1912 Liegnitz), nauczyciel, przyrodnik, 107** → Letzner, Penzig, Schneider W. G., Scholz R., Schwarz E. A., Schwarz K.
- Gerhardt Karl Abraham (26.02.1738 Lerchenborn – 9.03.1821 Berlin), starosta górniczy, geolog i mineralog, 109** → Raumer
- Gersdorf Adolf Traugott von (20.03.1744 Rengersdorf – 16.06.1807 Meffersdorf), uczony prywatny, przyrodnik, 110** → Leske, Uechtritz-Sohland
- Gesner Conrad (1516-1565), lekarz i przyrodnik szwajcarski, wykładowca w Zurychu → Escluse, Scholz von Rosenau, Stanko, Szersznik
- Geyer Julius (Gyula) (15.09.1828 Bielitz – 28.09.1900 Zipser Neudorf), nauczyciel, przyrodnik, 111**
- Giesenhagen Karl Friedrich Georg (1860-1928), botanik niemiecki, kustosz zielnika i prof. w Monachium → Dihm
- Girard Karl Adolf Heinrich (1814-1878), geolog niemiecki, jeden z założycieli Niemieckiego Tow. Geol., prof. w Marburgu i Halle → Dunker
- Glocker Ernst Friedrich (1.05.1793 Stuttgart – 15.07.1858 Stuttgart), geolog i mineralog, 112** → Ens, Kelch, Kenngott, Mükusch, Treviranus, Ulke, Wenzelides
- Gloger Constantin Wilhelm Lambert (17.09.1803 Kasischka bei Gross Karlowitz – 30.12.1863 Berlin), nauczyciel, zoolog, 114** → Steffens
- Gmelin Johann Friedrich (1748-1804), niemiecki lekarz i przyrodnik, prof. medycyny i chemii w Tybindze i Getyndze → Gravenhorst
- Gobel Karl Immanuel Eberhart (1855-1932), botanik niemiecki, prof. w Rostocku, Marburgu i Monachium → Dihm
- Goepfert Heinrich Robert (25.07.1800 Sprottau – 18.05.1884 Breslau), botanik i paleobotanik, 115** → Beinert, Blandowski, Carnall, Cohn, Engler, Feistmantel, Felsmann, Flotow, Gürich, Hensel, Kabsch, Kaluza, Kelch, Knebel, Körber, Kühn, Limpricht, Major, Meyer, Milde, Müncke, Neumann G. E., Nitschke, Pax, Penzig, Pringsheim, Raumer, Roemer, Sadebeck A., Sadebeck R., Schlegel, Scholtz H., Schube, Stache, Stenzel, Treviranus, Uechtritz R., Unverricht, Voelkel, Volkmann I., Wossidlo

- Goethe Johann Wolfgang von (1749-1832), jeden z najwybitniejszych przedstawicieli niemieckiej literatury, przyrodnik o wszechstronnych zainteresowaniach → Bölsche, Cohn, Ebel, Elsner, Henschel, Müller, Nees, Purkynie, Raumer, Reissek, Steffens
- Goldfuss August Georg (1782-1848), niemiecki zoolog i paleontolog, prof. w Bonn, autor „Petrefacta Germaniae” → Beyrich
- Good Ronald d'Oyley (1896-1992), angielski botanik i fitogeograf → Appun
- Gothan Walther (1879-1954), paleobotanik niemiecki, kier. Pracowni Paleobotaniki i Węgla Niemieckiej Akademii Nauk → Michael
- Górski Konstanty (1823-1864), zoolog polski, wykładowca Akademii Medyko-Chirurgicznej w Warszawie → Grube
- Grabowski Heinrich Emanuel (11.07.1792 Leobschütz – 1.10.1842 Breslau), aptekarz, florysta, 118** → Günther, Mükusch, Pritzel, Spatzier, Wimmer
- Grabowsky Friedrich Johann (27.01.1857 Marggrabowa – 20.01.1929 Breslau), przyrodnik, podróżnik, dyrektor ogrodu zoologicznego we Wrocławiu, 119** → Honigmann
- Grauer Rudolf (20.08.1870 Troppau – 17.12.1927 Wien), zawodowy zbieracz okazów przyrodniczych, 120**
- Gravenhorst Johann Ludwig (14.11.1777 Braunschweig – 14.01.1857 Breslau), zoolog, 121** → Bernstein, Dittrich, Gloger, Grube, Haase, Hemprich, Hensel, Joseph, Letzner, Minckwitz, Otto, Schneider W. G., Scholtz H., Wimmer
- Greenough George Bellas (1778-1855), geolog angielski, pierwszy prezes Geological Society of London → Raumer
- Greisel Johann Georg (?-1684), lekarz i przyrodnik austriacki, prof. w Wiedniu, później fizyk z Znojmie → Sachs von Levenheimb
- Groth Paul Heinrich von (1843-1927), niemiecki krystalograf i mineralog, prof. w Berlinie, Strasburgu i Monako → Hintze
- Grube Adolph Eduard (18.05.1812 Königsberg – 23.06.1880 Breslau), zoolog, 123** → Roemer, Sadebeck A., Schlegel, Schneider F. A.
- Grubenmann Ulrich (1850-1924), szwajcarski mineralog i petrograf, prof. Politechniki w Zurychu → Makowski
- Grundey Max (1856-1946), śląski geodeta, paleontolog, twórca i dyr. Muzeum Geologicznego w Gliwicach* → Eisenreich
- Guilandinus Melchior (Guilandino Melchiorre) (ok. 1520-1589), włoski lekarz, botanik i podróżnik, prof. w Padwie → Scholz von Rosenau
- Gumprecht Thaddäus Eduard (1801-1856), geolog niemiecki, wulkanolog, doc. prywatny w Berlinie → Steudner
- Günther Johann Christian (10.10.1769 Jauer – 18.06.1833 Breslau), aptekarz, botanik, 124** → Flotow, Grabowski, Kelch, Mükusch, Müller, Schramm, Schummel, Wimmer
- Gürich Georg Julius Ernst (25.09.1859 Guttentag – 16.08.1938 Berlin), geolog i paleontolog, 125** → Merkel, Michael
- Gurlt Ernst Friedrich (13.10.1794 Drentkau – 13.08.1882 Berlin), prof. weterynarii, zoolog, 128**
- Güssfeldt Paul (1840-1920), niemiecki podróżnik, alpinista, pisarz i fotograf → Soyaux
- H** **Haase Erich (19.01.1857 Köslin – 24.04.1894 Bangkok), zoolog, dyr. muzeum w Bangkoku, 130**
- Haeckel Ernst Heinrich (1834-1919), niemiecki lekarz, biolog-ewolucjonista i malarz, prof. w Jenie → Bölsche, Kükenthal
- Hagen Hermann August (1817-1893), amerykański entomolog niemieckiego pochodzenia, prof. Harvard University → Schwarz E. A.
- Hagenbeck Carl (1844-1913), niemiecki łowca zwierząt, założyciel Zoo w Hamburgu → Schlegel
- Haidinger Wilhelm von (1795-1871), austriacki geolog i mineralog, inicjator austriackiego Zakładu Geologicznego → Kennigott, Štúr
- Haller Albrecht von (1708-1777), szwajcarski lekarz i przyrodnik, prof. i założyciel ogrodu botanicznego w Getyndze → Mattuschka
- Hallmann Christian Gottlieb (8.01.1754 Neukirch – 11.12.1831 Habelschwerdt), burmistrz Bystrzycy Kłodzkiej, przyrodnik, 131**
- Hammer Ernst Hermann Heinrich (1858-1925), geodeta niemiecki, prof. w Stuttgarcie → Eck
- Hanbury Thomas (1832-1907), angielski kupiec, podróżnik, założyciel ogrodu botanicznego Hanbury na włoskiej Rivierze → Penzig
- Handlirsch Anton (1865-1935), austriacki entomolog, badacz owadów kopalnych, kustosz Muzeum Przyrodniczego w Wiedniu → Kollar
- Hann Julius von (1839-1921), meteorolog austriacki, prof. w Grazu i Wiedniu → Leonhard
- Hartert Ernst Johann Otto (1859-1933), niemiecki ornitolog i oolog, pracownik muzeum Rothschildów w Tring → Grauer
- Hartlaub Karl Johann Gustav (1814-1900), niemiecki lekarz i ornitolog → Finsch
- Hartmeyer Robert (1874-1923), niemiecki zoolog, badacz morskiej fauny, uczestnik australijskiej ekspedycji Michaelsena → Kükenthal
- Hauchecorne Heinrich Lambert Wilhelm (1828-1900), geolog niemiecki, pierwszy dyr. Pruskiego Zakładu Geologicznego → Beyrich, Voelkel
- Hauer Franz von (1822-1899), austriacki geolog i paleontolog, dyrektor Zakładu Geologicznego w Wiedniu → Ens, Kořistka, Richthofen, Štúr, Wenzelides
- Hausknecht Heinrich Karl (1838-1903), botanik niemiecki, kustosz zbiorów zielnikowych w Jenie → Baenitz
- Hausmann Johann Friedrich Ludwig (1782-1859), niemiecki geolog, mineralog i chemik, prof. w Getyndze → Dunker, Oeynhausens, Roemer
- Haüy Rene Juste (1743-1822), francuski duchowny i mineralog, twórca podstaw krystalografii → Raumer
- Hayne Josef (?-1835), botanik austriacki, prof. i dyrektor Joanneum w Grazu → Zawadzki
- Hebenstreit Johann Ernst (1702-1757), niemiecki lekarz i przyrodnik, prof. w Lipsku → Ludwig
- Heidinger Wilhelm Karl von (1795-1871), geolog i mineralog austriacki, uczony prywatny, później dyr. Zakładu Geologicznego w Wiedniu → Urban
- Heikertinger Franz (1876-1953), urzędnik pocztowy, entomolog i florysta → Reitter
- Heim Albert (1849-1937), geolog szwajcarski, badacz Alp, prof. w Zurychu → Fleischer M.
- Hein Theodor (?-?), nauczyciel gimnazjalny w Opawie, briolog* → Spatzier
- Heinrich Albin (1.03.1785 Friedland an der Mohra – 5.04.1864 Brünn), nauczyciel, zoolog i geolog, 131** → Spatzier, Szersznik, Urban, Zawadzki
- Helldreich Theodor von (1822-1902), botanik niemiecki, badacz flory Grecji, dyr. ogrodu botanicznego w Atenach → Weiss
- Hellwig Johann Christian Ludwig (1743-1831), profesor historii naturalnej w Brunzwicku → Gravenhorst

- Hemprich Wilhelm Friedrich (24.06.1796 Glatz – 30.06.1825 Massaua/Etiopia), lekarz, podróżnik, przyrodnik, 133**
- Henel von Hennenfeld Nikolaus (11.01.1582 Neustadt – 23.07.1656 Breslau), syndyk wrocławski, fizjograf, 134** → Stieff, Volckelt
- Hennings Paul Christoph (1841-1908), botanik niemiecki, pracownik ogrodów botanicznych w Kilonii i Berlinie, wydawca „Hedwigii” → Hieronymus
- Henschel August Wilhelm Eduard Theodor (20.12.1790 Breslau – 24.07.1856 Breslau), lekarz i botanik, 136** → Milde, Scholtz H., Steffens, Uechtritz R., Wimmer
- Hensel Reinhold Friedrich (1.09.1826 Alzenau – 5.11.1881 Oppeln), zoolog i paleontolog, 138**
- Hensen Christian Andreas Victor (1835-1924), lekarz, fizjolog i biolog niemiecki, prof. w Kilonii, kierownik Plankton Expedition → Chun
- Herbich Franz (1791-1865), austriacki lekarz wojskowy, botanik, badacz flory Pienin → Zawadzki
- Hering Hermann Conrad Wilhelm (1800-1886), profesor gimnazjalny w Szczecinie, entomolog → Döring
- Hermann Leonhard David (27.06.1670 Massel – 1.05.1736 Massel), pastor, przyrodnik, 139** → Stieff
- Hermstädt Sigismund Friedrich (1760-1833), niemiecki aptekarz, chemik, technolog, wykładowca w Berlinie i Freibergu → Petke
- Herrich-Schäffer Gottlieb August Wilhelm (1799-1874), lekarz sądowy z Ratzybony, entomolog → Döring
- Hertold von Todenfeld Johann Ferdinand (1645-1714), lekarz i przyrodnik austriacki, cesarski lekarz przyboczny, fizyk w Brnie → Sachs von Levenheimb
- Hescheler Karl (1868-1940), zoolog szwajcarski, prof. w Zurychu → Makowski
- Hetschko Alfred (7.10.1854 Stadlo – 9.01.1933 Komorní Lhotka), nauczyciel, entomolog, 140** → Reitter
- Hetschko Lothar (1852-1885), inżynier, entomolog → Hetschko
- Heuglin Martin Theodor von (1824-1876), podróżnik i przyrodnik niemiecki, badacz Afryki i obszarów polarnych → Steudner
- Heyde Franz (1757-1820), jezuita, prof. rolnictwa i nauk przyrodniczych we Wrocławiu, współtwórca wrocławskiego ogrodu botanicznego* → Link, Scholz F. P., Siegart, Treviranus
- Heyden Lucas Friedrich Julius Dominikus von (1838-1915), oficer niemiecki, koleopterolog → Reitter
- Hieronymus Georg Hans Emmo Wolfgang (15.02.1846 Schöneiche – 18.01.1921 Berlin), botanik, 141** → Dittrich, Rabenau
- Hilse Friedrich Wilhelm (29.11.1820 Nieder-Langenbielau – 29.03.1871 Breslau), nauczyciel, algolog, 143**
- Hindle Edward (1886-1973), angielski biolog i zoolog, prof. w Glasgow, dyr. naukowy Zoological Society w Londynie → Honigmann
- Hintze Carl (17.08.1851 Breslau – 28.12.1916 Breslau), mineralog, 144** → Leonhard, Michael, Milch
- Hochstetter Christian Ferdinand (1787-1860), proboszcz ewangelicki w Brnie, później prof. botaniki w Esslingen → Mükus
- Hochstetter Christian Gottlieb Ferdinand (1829-1884), geolog niemiecki w służbie austriackiej, uczestnik rejsu „Novary” → Richtshofen, Stache
- Hoeger Alexander (13.02.1813 Görlitz – 5.06.1882 Landeshut), nauczyciel, florysta, 146**
- Hoeven van der Jan (1801-1868), zoolog holenderski, kustosz Muzeum Historii Naturalnej w Lejdzie → Finsch
- Hoffmann Friedrich (1660-1742), wybitny niemiecki lekarz i chemik, prof. w Halle → Frisch
- Hoffmannsegg Johannes Centurius (1766-1849), niemiecki uczonek prywatny, botanik, entomolog i ornitolog → Link
- Hofmeister Wilhelm Friedrich Benedict (1824-1877), botanik niemiecki, prof. w Heidelbergu i Tybindze → Milde, Sachs J.
- Hohenegger Adolf (1840-1916), inspektor hutniczy na Śląsku Cieszyńskim, geolog* → Hohenegger
- Hohenegger Ludwig (21.02.1807 Memmingen – 25.08.1864 Teschen), działacz gospodarczy, geolog, 146**
- Holderer, dr (?-?), zoolog, uczestnik azjatyckiej ekspedycji Karla Futterera w l. 1898-99 → Reitter
- Homeyer Alexander von (18.01.1834 Grimmen – 14.07.1903 Greifswald), oficer, ornitolog, entomolog, 147** → Luchs, Martini, Soyaux
- Honigmann Hans (5.07.1891 Breslau – 17.11.1943 Glasgow), lekarz, zoolog, dyr. ogrodu zoologicznego we Wrocławiu, 149**
- Hooker Georg (1859-1934), nauczyciel gimnazjalny w Lindau, briolog → Dihm
- Hooker Joseph Dalton (1817-1911), wybitny angielski botanik i podróżnik, dyr. ogrodu botanicznego w Kew → Appun, Ernst
- Horn Georg Henry (1840-1897), amerykański entomolog, prof. w Filadelfii → Ulke
- Hörnes Moriz (1815-1868), paleontolog austriacki, kustosz gabinetu dworskiego w Wiedniu → Ens, Urban, Wenzelides
- Hoyer Henryk (1864-1947), biolog polski, twórca polskiej szkoły anatomii porównawczej, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego → Stuglik
- Hoyoll Philipp (1816-1875?), wrocławski malarz i grafik, entomolog* → Döring
- Hubbard Henry Guernsey (1850-1899), entomolog amerykański → Schwarz E. A.
- Hübner Johann Gottfried (1744-1812), przyrodnik niemiecki, inspektor gabinetu przyrodniczego w Halle → Minckwitz
- Huene Friedrich von (1875-1969), niemiecki paleontolog, badacz kopalnych kręgowców, prof. w Tybindze → Makowski
- Humboldt Alexander von (1769-1859), wybitny niemiecki przyrodnik i podróżnik → Appun, Beilschmied, Bölsche, Buch, Ebel, Ernst, Günther, Kittlitz, Kotschy C. G. T., Kühn, Meyer, Nees, Pannewitz, Pritzel, Reissek, Roemer, Sachs K., Segeth, Werner
- Huxley Julian (1887-1975), biolog angielski, prof. Oxford University i King's College w Londynie, pierwszy dyrektor UNESCO → Honigmann
- Huxley Thomas Henry (1825-1895), angielski lekarz, biolog-ewolucjonista, czołowy przedstawiciel darwinizmu → Blandowski
- I**rmisch Johann Friedrich Thilo (1816-1879), nauczyciel gimnazjalny w Sondershausen, specjalista w dziedzinie morfologii roślin → Stenzel
- J**acquin Nicolaus Joseph von (1727-1817), pochodzący z Holandii lekarz i botanik, prof. w Bańskiej Szczawnicy i Wiedniu, dyr. ogrodu botanicznego w Wiedniu → Mattuschka
- Jaczewski Leonard Feliks Stefan (1858-1916), geolog, inż. górniczy, geograf i podróżnik, prof. w Jekaterynosławiu, badacz Azji → Makowski

- Jaekel Otto Max Johannes (22.02.1863 Neusalz an der Oder – 6.03.1929 Pekin), paleontolog, 151** → Scupin
 Jahn Alfredo (1867-1940), wenezuelski inżynier, etnograf i antropolog, geolog i geograf → Ernst
 Jakowlew Nikołaj (1870-1966), rosyjski geolog i paleontolog, opracowywał stratyografię Donbasu i Uralu → Makowski
Jänisch Johannes (1636-1707), wrocławski lekarz miejski, alchemik i przyrodnik, redaktor „Ephemerides” → Sachs von Levenheim
 Janota Eugeniusz (1823-1878), duchowny, nauczyciel, prof. Uniwersytetu Lwowskiego, pionier ochrony przyrody Tatr → Zejszner
Jänsch (?-1841), kancelista we Wrocławiu, entomolog → Schummel
 Jarocki Feliks Paweł (1790-1865), organizator i kustosz gabinetu zoologicznego Uniwersytetu Warszawskiego → Minckwitz
Jeittels Ludwig Heinrich (1830-1883), nauczyciel w Opawie, Salzburgu i Wiedniu, zoolog, paleontolog i geolog → Urban
 Jessen Carl Friedrich Wilhelm (1821-1889), botanik niemiecki, badacz bałtyckich glonów, prof. w Eldena → Pritzel
Jičínský Vilém (26.08.1832 Karlstein – 9.10.1902 Prag), działacz gospodarczy, geolog, 152
Jitschin Constantin (31.01.1877 Oppersdorf – 6.10.1941 Rosja), oficer, ornitolog, 154
Joseph Gustav (17.12.1828 Dyhernfurth – 1891 Berlin), lekarz, entomolog, 155
 Jung Georg Sebastian (?-1682), lekarz i przyrodnik austriacki, nadworny medyk w Wiedniu → Sachs von Levenheim
 Juratzka Jakob (1821-1878), morawski urzędnik, badacz jastrzębców i briolog → Milde
 Justieu Adrien-Henri de (1797-1853), botanik francuski, prof. Sorbony, prezes Francuskiej Akademii Nauk → Pritzel
 Just Johann Leopold (1841-1891), botanik niemiecki, prof. Politechniki w Karlsruhe → Cohn, Penzig
- K**
- Kabath Hermann (16.08.1816 Braunschweig – 12.12.1888 Leszno), urzędnik, florysta, 157**
Kabsch Albert Walter Wilhelm (25.09.1835 Breslau – 20.06.1864 Hohenkasten/Alpy), botanik, 157
Kaluza Augustyn (28.08.1776 Kauthen – 4.12.1836 Nassiedel), duchowny, nauczyciel, przyrodnik, 158 → Mükusch, Steffens
Kapf Friedrich Georg (15.05.1759 Wittichen – 19.01.1797 Breslau), urzędnik górniczy, geolog, mineralog, 159
 Karo Ferdynand (1845-1927), polski farmaceuta i florysta, badacz okolic Częstochowy → Milde
 Karsch Ferdinand (1853-1936), arachnolog niemiecki, kustosz Muzeum Zoologicznego w Berlinie → Voelkel
 Karsten Dietrich Ludwig Gustav (1768-1810), urzędnik górniczy i wykładowca Akademii Górniczej w Berlinie, mineralog → Leske, Petke
Kaysers Carl (1859-1927) śląski prawnik, ornitolog → Luchs
 Keferstein Georg Adolph (1793-1884), radca sądowy z Erfurtu, entomolog → Döring
Kelch Johann August (16.03.1797 Dahme – 26.08.1859 Ratibor), nauczyciel, przyrodnik, 160 → Döring, Kölbing, Rendschmidt
Kennigott Gustav Adolf (6.01.1818 Breslau – 14.03.1897 Lugano/Szwajcaria), mineralog, 161
 Kennicott Robert (1835-1866), amerykański przyrodnik, malakozolog, badacz m.in. Kanady → Ulke
 Kerremans Charles (1847-1915), pracownik belgijskiej wojskowej służby kartograficznej, koleopterolog → Grauer
 Kieser Dietrich Georg von (1779-1862), niemiecki lekarz i przyrodnik, prof. w Jenie, 12 prezes Leopoldyńskiej Akademii Przyrodników → Nees
 Kinzel Wilhelm (1863-1940), botanik niemiecki, prof. instytutu biologii rolnej w Monachium → Dihm
 Kinkelbach Gottlob Theodor (1822-1868), niemiecki badacz Afryki → Steudner
Kirchner Emil Otto Oskar von (1851-1925), botanik niemiecki, prof. akademii rolniczej w Hohenheim → Cohn
Kittlitz Friedrich Wilhelm von (16.02.1799 Breslau – 10.04.1874 Mainz), uczonek prywatny, podróżnik, przyrodnik, 162
 Klaproth Martin Heinrich (1743-1817), niemiecki aptekarz, mineralog i chemik, odkrywca uranu i cyrkonu, prof. w Berlinie → Petke, Rudczinsky
Kleemann Eduard (8.01.1825 Ratibor – 22.10.1889 Myslowitz), duchowny, paleontolog, 164
 Klein Jakob Theodor (1685-1759), sekretarz gdańskiego senatu, przyrodnik o wszechstronnych zainteresowaniach → Leske
 Klein Carl (1824-1907), mineralog niemiecki, dyrektor zbiorów mineralogicznych w Berlinie → Traube
Klopsch Johann Ernst (18.10.1790 Glogau – 5.01.1853 Breslau), nauczyciel, entomolog, 165 → Kelch, Schummel
 Klug Johann Christoph Friedrich (1775-1856), koleopterolog niemiecki, dyr. Muzeum Przyrodniczego w Berlinie → Köhler
 Knauth Johannes (1843-1905), niemiecki koleopterolog → Schwarz K.
Knebel Carl Gottfried (21.11.1810 Alt Scheitnig – 9.09.1885 Breslau), lekarz, przyrodnik, 165
Kneiff Johannes Antonius Franziscus Florian (11.01.1761 Nieder-Lindewiese – 7.12.1826 Wien), zakonnik, nauczyciel, przyrodnik, 166
 Knueker Johann Andreas (1862-1946), botanik niemiecki, wydawca „Allgemeine Botanische Zeitschrift” → Fiek
Knie Johann Georg (13.01.1794 Erfurt – 24.06.1859 Breslau), nauczyciel, geograf, 166 → Letzner
 Knoch August Wilhelm (1742-1818), profesor w Brunshwiku, entomolog → Gravenhorst
Knopp Leo (27.07.1896 Troppau – 10.01.1941 Kattowitz), nauczyciel, geolog, 168 → Eisenreich
 Koch Wilhelm Joseph Daniel (1771-1849), botanik niemiecki, prof. i dyr. ogrodu botanicznego w Erlangen → Lohmeyer
 Koch Friedrich Carl Ludwig (1799-1852), niemiecki starosta górniczy, geolog, badacz utworów jurajskich północnych Niemiec → Dunker
 Koch Heinrich Hermann Robert (1843-1910), niemiecki lekarz i bakteriolog, laureat nagrody Nobla → Cohn
Koehne Bernhard Adalbert Emil (12.02.1848 Sasterhausen – 12.10.1918 Friedenau), nauczyciel, botanik, 169 → Schube
 Koehne Werner (1881-1963), niemiecki hydrogeolog → Koehne
Köhler Johann Christian Gottlieb (30.07.1759 Görissseifen – 24.10.1833 Schmiedeberg), nauczyciel, przyrodnik, 170 → Weigel
Kolbenheyer Karl (28.05.1841 Bielitz – 1.02.1901 Bielitz), nauczyciel, przyrodnik, 171
Kölbing Friedrich Wilhelm (4.09.1803 Neuwied – 24.05.1850 Berthelsdorf), nauczyciel, florysta, 172 → Albertini, Mettetal, Wetschky

- Kolenati Friedrich Anton (12.04.1812 Prag – 17.06.1864 Altvater), nauczyciel, przyrodnik, 174** → Kofistka, Oborny, Schwab, Spatzier
- Kollar Vincenz (12.01.1797 Kranowitz – 30.05.1860 Wien), entomolog, kustosz muzealny w Wiedniu, 176** → Schramm
- Kollibay Paul Robert (4.07.1863 Landsberg – 5.11.1919 Neisse), prawnik, ornitolog, 177** → Drescher, Luchs
- Konchin (Konshin) A. M. (?-?), inżynier i geolog rosyjski, badacz Turkiestanu → Reitter
- Körber Gustav Wilhelm (10.01.1817 Hirschberg – 27.07.1885 Breslau), nauczyciel, lichenolog, 178** → Flotow, Goepfert, Hensel, Kabsch, Milde, Nitschke, Sadebeck R., Uechtritz R., Wichura
- Kořistka Karel František Eduard (7.02.1825 Bräusau – 19.01.1906 Prag), geodeta, kartograf, 179** → Feistmantel, Urban
- Kortum Karol Ludwik (1749 Bielitz – 19.12.1808 Warszawa), kurator gminy ewangelickiej w Warszawie, przyrodnik, 181**
- Kosmann Max Theodor (1840-1902), śląski koleopterolog* → Gerhardt J.
- Kosteletzky Vinzenz Franz (1801-1887), czeski lekarz i przyrodnik, prof. farmakognozji w Pradze → Sachs J.
- Kotschy Carl Georg Teodor (15.04.1813 Ustron – 11.06.1866 Wien), podróżnik, botanik, 182** → Czarnota, Kotschy K.
- Kotschy Karol (26.01.1789 Teschen – 9.02.1856 Ustron), pastor, florysta, pomolog, 184** → Kotschy C. G. T., Wichura
- Kotula Bolesław (27.10.1849 Teschen – 19.08.1898 Geisterspitze/Alpy), nauczyciel, botanik i zoolog, 185**
- Kotzias Hubert Emanuel (12.06.1892 Königshütte – 14.03.1941 Gleiwitz), nauczyciel, zoolog, 186**
- Kowalewski Włodzimierz (1843-1883), rosyjski biolog-ewolucjonista i paleontolog, wykładowca w Moskwie → Jaekel
- Kowarz Ferdinand (1838-1914), austriacki urzędnik pocztowy, entomolog, badacz muchówek → Geyer
- Koźłowska Aniela (1898-1981), botaniczka polska, kier. Dz. Przyr. Muzeum Śląskiego w Katowicach, prof. w Warszawie i Krakowie* → Nechay
- Kraatz Gustav (1831-1909), koleopterolog niemiecki, założyciel Niemieckiego Instytutu Entomologicznego → Reitter, Schwab
- Kramschn Samuel Gottlieb (1756-1824), misjonarz kościoła Braci Morawskich, badacz flory Pennsylvanii* → Schweinitz
- Krause Ernst (? – 22.10.1858 Breslau), aptekarz, florysta, 187** → Siegert, Wimmer
- Kreffit Johann Ludwig (1830-1881), przyrodnik niemiecki, kurator Muzeum Australijskiego w Sydney → Blandowski
- Kreisel Heinrich (28.11.1848 Jägerndorf – 29.01.1917 Troppau), nauczyciel, przyrodnik, 188**
- Krejčí Jan (1825-1887), geolog czeski, prof. w Pradze → Feistmantel
- Kretschmer Franz (4.10.1848 Witkowitz – 25.12.1921 Šternberk), urzędnik górniczy, geolog i mineralog, 188**
- Krežšmar Johann G. (?-?), ornitolog łżycki, konserwator zbiorów muzealnych w Zgorzelcu* → Tobias R. O.
- Krocker Anton Johann (1742 Schönau – 27.05.1823 Breslau), lekarz i botanik, 189**
- Krug Johann Friedrich Adolf (1771-1843), nauczyciel w Unięicach, Żytawie i Dreźnie, przyrodnik* → Uechtritz-Sohland
- Krug von Nidda Otto (1810-1885), niemiecki urzędnik górniczy i geolog związany przez długie lata ze Śląskiem* → Carnall
- Kühn Julius (28.10.1825 Pulsnitz – 14.04.1910 Halle), agronom, entomolog i nematolog, 189**
- Kuhn Maximilian Friedrich Adalbert (1842-1894), nauczyciel gimnazjalny w Berlinie, badacz paprotników → Engler
- Kuhnert Friedrich Wilhelm (28.09.1865 Oppeln – 11.02.1926 Flims/Szwajcaria), malarz, 191**
- Kükenthal Willy Georg (4.08.1861 Weissenfels – 20.08.1922 Berlin), zoolog, 192** → Honigmann
- Kulczyński Władysław (1854-1919), zoolog polski, wybitny arachnolog, współpracownik Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności → Kotula
- Kulmus Johann Adam (23.03.1689 Breslau – 30.05.1745 Danzig), lekarz i przyrodnik, 194**
- Kumelski Norbert Alfons (1802-1853), polski urzędnik i dziennikarz, autor polskich podręczników geologii i paleontologii → Werner
- Kundmann Johann Christian (26.10.1684 Breslau – 11.05.1751 Breslau), lekarz, przyrodnik, numizmatyk, 196** → Volkman G. A.
- Kunisch Hermann Emanuel (9.01.1856 Neisse – 8.05.1893 Breslau), nauczyciel, paleontolog, 197**
- Kunth Carl Sigismund (1788-1850), botanik niemiecki, współpracownik Humboldta i Bonplanda w Paryżu, później prof. w Berlinie → Cohn
- Kuntze Carl Ernst Otto (1843-1907), niemiecki przemysłowiec, podróżnik i botanik → Koehne
- Kunze Gustav (1793-1851), botanik niemiecki, prof. i dyr. ogrodu botanicznego w Lipsku → Pritzel
- Kutter Friedrich (1834-1891), lekarz wojskowy, ornitolog i oolog* → Grabowsky, Kollibay
- Kutzi Julius (2.12.1829 Tarnowitz – 10.11.1876 Nikolai), nauczyciel, florysta, 198** → Wossidlo
- L**
- Lahusen Joseph Alexander Nikolaj (?-?), paleontolog rosyjski → Makowski
- Lamarck Jean-Baptiste (1744-1829), przyrodnik francuski, prof. Jardin des Plantes w Paryżu → Treviranus
- Lampe (?-?), chirurg z Hannoveru, kolekcjoner okazów przyrodniczych → Gravenhorst
- Landbeck Christian Ludwig (1807-1890), niemiecki agronom, ornitolog, kolekcjoner i rysownik ptaków → Tobias R. O.
- Lasaulx Arnold von (1839-1886), mineralog niemiecki, profesor we Wrocławiu, Kilonii i Bonn* → Voelkel
- Latreille Pierre André (1762-1833), duchowny katolicki, entomolog, założyciel Francuskiego Towarzystwa Entomologicznego → Gravenhorst
- Latzel Robert (28.10.1845 Sörgsdorf – 15.12.1919 Klagenfurt), nauczyciel, zoolog, 199**
- Laus Heinrich (10.11.1872 Nesslowitz – 21.12.1941 Olmütz), nauczyciel, mineralog i florysta, 200**
- Lauterbach Karl Adolf Georg (21.04.1864 Breslau – 1.08.1937 Stabelwitz), uczoney prywatny, botanik, 201** → Fleischer M., Reinecke, Winkler H.
- Lebert Hermann (9.06.1813 Breslau – 11.08.1878 Bex/Szwajcaria), lekarz, zoolog, 203**
- LeConte John Lawrence (1825-1883), amerykański lekarz i entomolog → Schwarz E. A., Ulke
- Leder Hans (1843-1921), podróżnik, przyrodnik i etnograf, badacz Kaukazu i Mongolii* → Reitter
- Leeuwenhoek Anton van (1632-1723), holenderski przyrodnik-samouk, pionier badań mikroskopowych → Kundmann

- Lehmann Johann Georg Christian (1792-1860), niemiecki lekarz, botanik, dyr. ogrodu botanicznego w Hamburgu → Reissek
- Lehmann-Hohenberg Johannes (1851-1925), mineralog i geolog niemiecki, prof. w Kilonii → Traube
- Leibnitz Gottfried Wilhelm (1646-1716), niemiecki filozof, matematyk, inżynier i przyrodnik → Neumann C.
- Leidolt (?-?), aptekarz w Belzig, florysta → Peck F. G. M.
- Lencewicz Stanisław (1889-1944), geograf polski, prof. Uniwersytetu Warszawskiego → Nechay
- Lenz Oskar (1848-1925), niemiecki geolog, współpracownik Zakładu Geologicznego w Wiedniu, badacz Afryki → Stache
- Leonhard Karl Caesar von (1779-1862), niemiecki geolog i mineralog, wydawca „Taschenbuch für die gesammte Mineralogie” → Meyer
- Leonhard Richard (25.05.1870 Breslau – 15.05.1916 Breslau), geolog i geograf, 205**
- Leske Nathanael Gottfried (22.10.1751 Muskau – 25.11.1786 Marburg), prof. historii naturalnej w Lipsku, 206** → Neumann J. G.
- Lesshaft Piotr (1836-1909), zoolog rosyjski, prof. w Petersburgu → Makowski
- Letzner Carl Wilhelm (13.06.1812 Gabitz – 15.12.1889 Breslau), nauczyciel, entomolog, 208** → Gerhardt J., Knie, Schwarz E. A., Wocke
- Leuckart Karl Georg Friedrich Rudolf (1822-1898), zoolog niemiecki, pionier parazytologii, prof. w Lipsku → Chun, Dzierżon, Schwarz E. A., Zacharias
- Leunis Johannes (1802-1873), prof. gimnazjalny w Hildesheim, florysta i entomolog → Roemer
- Lewiński Jan Piotr (1876-1939), geolog polski, prof. Uniwersytetu Warszawskiego → Nechay
- Leysser Friedrich Wilhelm von (1731-1815), niemiecki mineralog i botanik → Minckwitz
- Lichtenstein Martin Heinrich Karl (1780-1857), niemiecki zoolog, prof. i dyr. Muzeum Zoologicznego w Berlinie → Gloger, Hemprich
- Liebich Christoph (9.10.1783 Falkenberg – 11.01.1874 Prag), leśnik, 209** → Weeber
- Limanowski Mieczysław (1876-1948), polski geolog i geograf, badacz Tatr, prof. w Wilnie i Toruniu → Uhlig
- Limpricht Karl Gustav (11.07.1834 Eckersdorf – 20.10.1902 Breslau), nauczyciel, briolog, 211** → Fleischer M., Roth,
- Limpricht Wolfgang (1877-?)*, botanik niemiecki, badacz Chin i Tybetu → Limpricht
- Lindau Gustav (1866-1923), niemiecki badacz roślin zarodnikowych, kustosz Muzeum Botanicznego w Berlinie → Hieronymus
- Lindheimer Ferdinand Jacob (1801-1879), niemiecki emigrant w USA, badacz flory Teksasu → Matthes
- Lindley John (1799-1865), botanik angielski, prof. University of London → Beilschmied
- Lindner Caspar Gottlieb (9.01.1705 Liegnitz – 8.12.1769 Hirschberg), lekarz, przyrodnik, 212**
- Lindner Herbert (?-?)*, badacz utworów czwartorzędowych Górnego Śląska → Eisenreich
- Lingelsheim Alexander von (27.09.1874 Arolsen – 5.03.1937 Breslau), botanik, 214**
- Link Heinrich Friedrich (2.02.1767 Hildesheim – 1.01.1851 Berlin), botanik, 215** → Günther, Henschel, Lohmeyer, Neumann G. E., Pritzel, Trevisanus
- Linneusz Karol (Linné Carl von) (1707-1778), przyrodnik szwedzki, twórca systematyki botanicznej i zoologicznej, prof. w Uppsali → Ammann, Börner, Burghart, Frisch, Krocker, Ludwig, Schwenckfeld, Steffens, Szersznik, Weigel, Werner
- Lipold Marcus Vincenz (1816-1883), geolog austriacki, pracownik Zakładu Geologicznego w Wiedniu → Stache, Štúr
- Loder Justus Christian von (1753-1832), niemiecki lekarz, anatom i przyrodnik, prof. w Jenie i Moskwie → Trevisanus
- Loeske Leopold (1865-1935), zegarmistrz z Inowrocławia, wybitny briolog → Limpricht
- Lohmeyer Carl Leopold (3.08.1799 Mohrunen – 3.08.1873 Breslau), aptekarz, florysta, 217**
- Lompa Józef Piotr (26.06.1797 Rosenberg – 23.03.1863 Woischnik), nauczyciel, pomolog, popularyzator nauk przyrodniczych, 219**
- Lorenz von Liburnau Ludwig (1856-1943), zoolog austriacki, pracownik Muzeum Przyrodniczego w Wiedniu → Grauer
- Lorenz Paul Günther (1835-1881), botanik niemiecki, prof. w Cordobie i Concepcion del Uruguay w Argentynie → Hieronymus, Prantl
- Lów Franz (1829-1889), austriacki lekarz i entomolog → Reitter
- Lower Richard (1631-1691), angielski lekarz i fizjolog → Major
- Luchs Carl Johann Nepomuk Ernst (1812 Warmbrunn – 3.01.1886 Warmbrunn), lekarz, ornitolog, 221** → Finsch, Martini, Nees
- Ludwig Carl (?-?)*, ogrodnik w Unięćicach, badacz roślin zarodnikowych Karkonoszy → Günther, Uechtritz-Sohland
- Ludwig Christian Gottlieb (30.04.1709 Brieg – 7.05.1773 Leipzig), lekarz i przyrodnik, 221** → Leske
- Lugeon Maurice (1870-1953), geolog szwajcarski, prof. w Lozannie → Uhlig
- Luidius Eduardus (Lluyd Edward) (1660-1709), przyrodnik walijski, kurator Ashmolean Museum → Major
- Lux Anton Erwin (1847-1908), austriacki oficer, badacz Afryki → Soyaux
- Lyell Charles (1797-1875), angielski prawnik i geolog, autor „Principles of Geology”, w których sformułował zasady uniformitarianizmu → Partsch

Ł

Lobarzewski Jan Hiacynt (1818-1862), botanik polski, prof. Uniwersytetu Lwowskiego → Weiss

Lomnicki Marian Alojzy (1845-1915), nauczyciel we Lwowie i Stanisławowie, zoolog, geolog i paleontolog → Reitter

M

Mahr August Carl (1886-1970), prof. germanistyki Ohio State University → Zeisberger

Maier (?-?), aptekarz dworski w Szczecinie, przyrodnik → Günther

Major Johann Daniel (16.08.1634 Breslau – 3.08.1693 Stockholm), lekarz, przyrodnik, 224 → Sachs von Levenheimb

Makowski Arnold Artur Edward (11.12.1876 Petersburg – 10.09.1943 Warszawa), geolog, 226

Makowsky Alexander (1833-1908), morawski nauczyciel, prof. Szkoły Technicznej w Brnie, geolog, botanik, speleolog → Laus, Oborny

Manger (?-?), chirurg z Cieplic, koleopterolog → Köhler

- Mann Josef Johann (1804-1889), austriacki podróżnik i kolekcjoner, lepidopterolog → Geyer
- Mantell Gideon (1790-1852), angielski lekarz i przyrodnik, jeden z pierwszych badaczy kopalnych gadów → Oeynhausen
- Marten Ferdinand (1827-1900), nauczyciel w Poznaniu i Ostrowcu Wlkp., badacz flory okolic Ostrowca → Pampuch
- Martin Philipp Leopold (1815-1886), niemiecki zoolog i preparator, towarzysz Appuna w Wenezueli → Appun
- Martini Georg (1860 ? – 19.01.1931 Warmbrunn), ornitolog, kustosz muzealny, 227** → Luchs
- Martini Kurt (1891-1967), preparator i kustosz zbiorów przyrodniczych w Cieplicach* → Martini
- Martius Karl Friedrich Philipp von (1794-1868), botanik niemiecki, prof. i dyr. ogrodu botanicznego w Monachium, badacz flory Brazylii → Meyer, Milde, Pritzel, Reissek
- Massalongo Abramo Bartolommeo (1824-1860), włoski botanik i paleontolog, współtwórca śląsko-włoskiej szkoły lichenologii → Körber
- Matschie Paul (1861-1926), zoolog niemiecki, dyr. Muzeum Zoologicznego w Berlinie → Grauer
- Matthes Benno (15.09.1825 Liegnitz – 30.04.1911 Comfort/Texas), lekarz, herpetolog, 228**
- Mattioli Pietro Andrea (23.03.1500 Siena – 1571 Trentino), lekarz i botanik, 229**
- Mattuschka Heinrich Gottfried (22.02.1734 Jauer – 19.11.1779 Pitschen), uczoney prywatny, botanik, 231** → Börner, Krocker, Mükusch, Rudolph, Volkman G. A.
- Mauerhoff Georg Friedrich (1740?-1817), zegarmistrz z Hannoveru, entomolog i ornitolog → Gravenhorst
- Mayer August Konrad (24.09.1802 Munzigen – 4.01.1874 Leitmeritz), agronom, florysta, 232** → Kölbing, Reissek, Rohrer, Spatzier
- Mayr Ernst (1905-2005), niemiecki biolog-ewolucjonista, ornitolog, od 1931 w USA → Kaluza
- McCoy Frederick (1817-1899), przyrodnik australijski, prof. i dyr. Muzeum Narodowego w Melbourne → Blandowski
- Meek Fielding Bradford (1817-1876), paleontolog amerykański, współpracownik Smithsonian Institution → Ulke
- Melion Josef Vincenz (1813-1905), lekarz morawski, geolog, paleontolog, mineralog, balneolog* → Oborny
- Mendel Johann Gregor (20.07.1822 Heinzendorf – 6.01.1884 Brünn), zakonnik, nauczyciel, przyrodnik, 232** → Ens, Wichura, Zawadzki
- Mentzel Carl Rudolph (24.12.1799 Waldenburg – 2.02.1856 Königshütte), urzędnik hutniczy, geolog i paleontolog, 235** → Dunker, Meyer, Steffens
- Merkel Eduard (18.06.1840 Schweidnitz – 10.01.1919 Breslau), nauczyciel, malakozoolog, 236**
- Mertens Franz Karl (1764-1831), nauczyciel w Hamburgu, Bielefeld i Bremie, algolog → Treviranus
- Mertens Karl Heinrich (1796-1830), niemiecki lekarz i botanik, uczestnik rejsu „Senjawina” → Kittlitz
- Mettetal Jean Marc Antoine (11.11.1785 Genève – 24.05.1862 Gnadefeld), nauczyciel, florysta, 237** → Kölbing, Wetschky
- Meyen Franz Julius Ferdinand (1804-1840), niemiecki lekarz wojskowy, podróżnik i botanik, prof. fizjologii w Berlinie → Flotow
- Meyer Christian Erich Hermann von (3.09.1801 Frankfurt am Main – 2.04.1869 Frankfurt am Main), uczoney prywatny, paleontolog, 238** → Dunker, Ens, Goeppert, Mentzel, Otto
- Meyer Ernst Heinrich Friedrich (1791-1858), niemiecki lekarz i botanik, prof. i dyr. ogrodu botanicznego w Królewcu → Pritzel
- Meyer-Knonow Karl Andreas von (1744-1797), łżycki działacz gospodarczy i przyrodnik* → Gersdorf
- Michael Richard (25.01.1869 Breslau – 30.10.1928 Berlin), geolog, 240**
- Migula Emil Friedrich August Walther (4.11.1863 Zyrowa – 23.06.1938 Eisenach), botanik, 242** → Reinecke
- Mik Josef (1839-1900), prof. i radca szkolny w Wiedniu, entomolog i botanik → Latzel, Reitter
- Miklucho-Maklaj Nikołaj (1846-1888), rosyjski podróżnik, antropolog i etnograf, badacz Nowej Gwinei → Finsch
- Milch Ludwig (4.08.1867 Breslau – 6.01.1928 Breslau), mineralog i petrograf, 243**
- Milde Carl August Julius (2.11.1824 Breslau – 3.07.1871 Merano), nauczyciel, botanik, 245** → Goeppert, Kotschy K., Limpricht, Lohmeyer, Roth, Zimmermann J.
- Miller Ludwig (1820-1897), urzędnik Ministerstwa Finansów w Wiedniu, koleopterolog → Reitter
- Minckwitz Sylwiusz August (2.08.1772 Seschwitz – 30.05.1818 Grunwitz), uczoney prywatny, ornitolog, 246** → Scholz F. P.
- Mitrovsky Johann Baptist (1736-1811), morawski arystokrata i przyrodnik → Petke, Ruczynsky, Wussin
- Mitrovsky Johann Nepomuk (1757-1799), morawski arystokrata, mineralog i geolog → Ruczynsky
- Mitscherlich Eilhard (1794-1863), niemiecki chemik i mineralog, prof. w Berlinie, odkrywca izomorfizmu → Pringsheim, Treutler
- Moench Conrad (1744-1805), niemiecki aptekarz, od 1781 prof. botaniki w Kassel, od 1785 prof. w Marburgu → Krocker
- Mohl Hugo von (1805-1872), botanik niemiecki, prof. w Bernie i Tybindze → Sachs J.
- Mohr Daniel Matthias Heinrich (1780-1808), briolog niemiecki, prof. w Kilonii → Starke, Treviranus
- Mohs Carl Friedrich (1773-1839), niemiecki mineralog, prof. w Wiedniu, twórca skali twardości minerałów → Werner
- Mojsisovics von Mojsvar Edmund (1839-1907), geolog austriacki związany z Zakładem Geologicznym w Wiedniu → Richthofen
- Molendo Ludwig (1833-1902), dziennikarz niemiecki, briolog → Prantl
- Möllhausen Balduin (1825-1905), niemiecki podróżnik, pisarz i rysownik → Paul Wilhelm
- Morison Robert (1620-1683), botanik szkocki, zarządca ogrodów księcia Orleanu, po powrocie do Anglii królewski profesor botaniki → Ammann
- Mosig Karl Gottlieb (1758-1832), botanik łżycki, kolekcjoner grzybów i porostów* → Uechtritz-Sohland
- Mueller Ferdinand (1825-1896), botanik niemiecki, rządowy botanik stanu Victoria, dyr. ogrodu botanicznego w Melbourne → Koehne, Reissek
- Mükusch von Buchberg Franz (26.09.1749 Nieder Rothwasser – 11.08.1837 Troppau), oficer, botanik, 247** → André, Ens, Spatzier
- Müller Christian Heinrich (27.02.1772 Breslau – 14.09.1849 Warmbrunn), urzędnik, mineralog, 249**
- Müller Johannes (1801-1858), niemiecki lekarz, anatom, fizjolog i zoolog, prof. w Berlinie → Cohn, Lebert, Pringsheim, Schneider F. A., Stache
- Müncke Robert (10.04.1837 Breslau – 19.05.1889 Berlin), przemysłowiec, florysta, 251**

Münster Georg (1776-1844), dyrektor bawarskiego rządu, wybitny paleontolog → Dunker
 Munziger Werner (1832-1875), podróżnik szwajcarski, badacz Afryki → Steudner
 Murchison Roderick Impey (1792-1871), geolog angielski, dyr. brytyjskiej służby geologicznej, wyróżnił sylur, dewon i perm → Beinert, Blandowski

N

Nachtigal Gustav (1834-1885), niemiecki lekarz, badacz Afryki → Richthofen
 Nägeli Karl Wilhelm von (1817-1891), botanik szwajcarski, prof. we Freiburgu, Zurychu i Monachium → Engler, Prantl, Sachs J.
 Naumann Johann Andreas (1747-1826), uczonek prywatny z Ziebigk bei Cöthen, ornitolog, autor obszernego dzieła o ptakach północnych Niemiec → Minckwitz
 Naumann Johann Friedrich (1780-1857), uczonek prywatny, syn Johanna Andreasa N., ornitolog i botanik → Tobias R. O.
Nechay von Felseis Wiktor Paweł (24.01.1895 Lwów – 05.1940 Kijów), nauczyciel, kustosz muzealny, geograf, geolog, 252 → Stuglik
 Necker Louis Albert (1786-1861), szwajcarski geolog, mineralog i krystalograf → Glocker
Nees von Esenbeck Christian Gottfried Daniel (14.02.1776 Reichenberg – 16.03.1858 Breslau), botanik, 253 → Beilschmied, Elsner, Flotow, Goepfert, Henschel, Hensel, Köhler, Körber, Milde, Scholtz H., Stenzel, Treviranus, Unverricht
 Nees von Esenbeck Theodor Friedrich Ludwig (1787-1837), botanik niemiecki, prof. farmacji w Bonn → Nees
Neumann Carl (1823-1880), wybitny niemiecki geograf i historyk, prof. we Wrocławiu → Engler, Partsch
Neumann Caspar (14.09.1648 Breslau – 27.01.1715 Breslau), pastor, przyrodnik, 256 → Hermann
Neumann Gustav Eduard (2.08.1798 Haynau – 7.10.1869 Wünschelburg), aptekarz, florysta, 257
Neumann Johann Gottfried (25.07.1755 Görlitz – 28.10.1833 Greiffenberg), nauczyciel, przyrodnik, 258
 Neumann Oscar Rudolph (1867-1946), ornitolog niemiecki pracujący w Anglii i USA, badacz Afryki → Grauer
 Neumayr Melchior (1845-1890), paleontolog austriacki, prof. w Wiedniu → Uhlig
Neustädt August (?-1874), wrocławski kupiec, lepidopterolog → Döring
 Nickler František Antonín (1813-1871), czeski lekarz i entomolog → Wocke
 Nieden Fritz (?-?), herpetolog niemiecki → Grauer
Niesiolowski Witold (1866-1954), oficer, entomolog, współpracownik muzeów w Krakowie i Bytomiu → Stuglik
 Niessl von Mayendorf Gustav (1839-1919), austriacki astronom, geodeta i botanik, prof. Politechniki w Wiedniu → Oborny, Zawadzki
 Nikitin Siergiej (1851-1909), geolog rosyjski, badacz karbonu, permu, jury i kredy europejskiej części Rosji → Makowski
Nitschke Theodor Rudolf Joseph (3.04.1834 Breslau – 30.08.1883 Münster), botanik, 260
 Noeggerath Johann Jakob (1788-1877), niemiecki geolog i mineralog, prof. w Bonn → Mentzel
 Novák Pravoslav Ottomar (1851-1892), paleontolog czeski, prof. w Pradze → Feistmantel
 Nowicki (Siła-Nowicki) Maksymilian (1826-1890), zoolog polski, nauczyciel, później prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego → Kotula, Zejszner

O

Obel Matthias de l' (Lobelius) (1538-1616), lekarz i botanik z Flandrii, przyboczny medyk księcia Oranu i króla Anglii → Escluse
Oborny Adolf (17.06.1840 Swata bei Steinitz – 27.04.1924 Znojmo), nauczyciel, botanik i mineralog, 262
Oettel Karl Christian (1742-1819), botanik łużycki → Albertini, Uechritz-Sohland
Oeynhausener Carl August Ludwik von (4.02.1795 Grevenburg – 1.02.1865 Grevenburg), starosta górniczy, geolog, 263 → Carnall
 Oken Lorenz (1779-1851), niemiecki lekarz i przyrodnik, prof. w Jenie, Monachium i Zurychu → Glocker, Lebert, Nees, Raumer
 Olivier Guillaume Antoine (1756-1814), zoolog francuski, badacz krajów Orientu, prof. szkoły weterynaryjnej w Alfort → Gravenhorst
 Orbigny Alcide d' (1802-1857), zoolog i paleontolog francuski, badacz Ameryki Pd., prof. Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu → Roemer
 Otto Christoph Friedrich (1783-1856), konserwator ogrodu botanicznego w Berlinie → Link
Otto Adolf Wilhelm (3.08.1786 Greifswald – 14.01.1845 Breslau), lekarz, anatom, przyrodnik, 264 → Ens, Gloger, Goepfert, Gurlt, Hemprich, Pringsheim, Treviranus
Otto August (1851-1929), nauczyciel w Katowicach, Wleniu i Wrocławiu, krajoznawca, taternik → Wagner W.
 Owen Richard (1804-1892), lekarz i przyrodnik angielski, dyrektor działu przyrodniczego British Museum → Blandowski, Meyer

P

Pampuch Wojciech Albert Adrian Józef (15.04.1800 Biadacz – 29.06.1866 Pawłowice), nauczyciel, florysta, 267
Pannewitz Julius von (21.08.1788 Nieder-Buchwald – 19.08.1867 Breslau), leśnik, 267
 Parreyss Ludwig (1799-1879), austriacki zawodowy zbieracz okazów przyrodniczych → Schwab, Zawadzki
Partsch Josef (4.07.1851 Schreiberhau – 22.06.1925 Brambach), geograf, 269 → Leonhard, Michael, Pax, Schube
 Partsch Paul Maria (1791-1856), geolog austriacki, kustosz wiedeńskich zbiorów mineralogicznych → Kennigott
Paucke Florian (14.09.1719 Winzig – 14.04.1780 Neuhaus), misjonarz, przyrodnik, 270
 Pauckert Karl August (1815-1885), aptekarz w Treuenbrietzen w Brandenburgii, florysta → Peck F. G. M.
 Paul Hermann Karl Gustav (1876-1964), biolog niemiecki, pracownik Bawarskiego Instytutu Gospodarki Torfowiskowej → Dihm
Paul Wilhelm (Friedrich Paul Wilhelm) (25.06.1797 Karlsruhe – 25.11.1860 Mergentheim), uczonek prywatny, przyrodnik i etnograf, 272
 Pawłowski Bogumił (1898-1971), botanik polski, systematyk, fitosocjolog, fitogeograf, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego → Stuglik, Wallisch
Pax Ferdinand Albin (26.07.1858 Koeniginhof – 1.03.1942 Breslau), botanik, 273 → Cohn, Dittrich, Fiek, Hieronymus, Lingelsheim, Rosen, Schube, Uechritz R., Wetschky, Winkler H.

- Pax Ferdinand młodszy (1885-1962)*, zoolog, prof. we Wrocławiu, dyr. Instytutu Badań Morza w Bremerhaven → Luchs, Pax, Scholz E. J. R., Tischbirek
- Pechuël-Loesche Eduard (1840-1913), podróżnik niemiecki, badacz Afryki, prof. geografii w Erlangen → Soyaux
- Peck Felix Georg Reinhard (3.02.1823 Görlitz – 28.03.1895 Görlitz)**, kustosz muzealny, przyrodnik, 275 → Peck F. G. M., Rabenau
- Peck Franz Gustav Magnus (1.03.1817 Görlitz – 21.12.1892 Görlitz)**, prawnik, florysta, 276
- Penck Albrecht (1858-1945), niemiecki geograf, geomorfolog i klimatolog, prof. w Wiedniu i Berlinie → Leonhard, Michael
- Penzig Otto Albert Julius (25.03.1856 Samitz – 6.03.1929 Genova)**, botanik, 276 → Gerhardt J.
- Petke Vinzenz (23.02.1753 Troppau – 27.02.1805 Brünn)**, aptekarz, mineralog, 278 → Rudczinsky
- Pfitzer Ernst Hugo Heinrich (1846-1906), botanik niemiecki, prof. w Heidelbergu → Lauterbach
- Philippi Rudolph Amandus (1808-1904), niemiecki zoolog i paleontolog, prof. i dyr. Muzeum Przyrodniczego w Santiago de Chile → Dunker, Segeth
- Pietruski Stanisław Konstanty (1811-1874), polski zoolog i sadownik, organizator prywatnego ogrodu zoologicznego w Podhorodcach → Lompa
- Pirotta Pietro Romualdo (1853-1936), botanik włoski, dyr. ogrodu botanicznego w Rzymie → Penzig
- Podá von Neuhaus Nikolaus (1723-1798), austriacki jezuita, kustosz zbiorów przyrodniczych w Grazu, prof. w Bańskiej Szczywnicy, mineralog i entomolog → Rudczinsky
- Pogge Paul (1838-1884), niemiecki badacz Afryki → Soyaux
- Pokorný Alois (1826-1886), botanik morawski, nauczyciel gimnazjalny i docent prywatny w Wiedniu → Latzel, Spatzier
- Poliński Władysław (1885-1930), polski malakolog i zoogeograf, dyr. Muzeum Zoologicznego w Warszawie → Wagner A. J.
- Pompeckj Josef Felix (1867-1930), niemiecki geolog i paleontolog, prof. w Berlinie → Makowski
- Pöppig Eduard Friedrich (1798-1868), przyrodnik niemiecki, badacz flory i fauny Chile, prof. zoologii w Lipsku → Tobias R. O.
- Postel Emil (?-1875)*, kantor z *Prochowic*, botanik, autor *cenionych podręczników* → Gerhardt J.
- Postels J. Alexander (1801-1871), mineralog i botanik z Estonii, uczestnik rejsu „Senjawina” → Kitlitz
- Potanın Grigorij (1835-1920), rosyjski badacz środkowej Azji → Reitter
- Potonié Henry (1857-1917), niemiecki botanik, paleobotanik i geolog, prof. Akademii Górniczej w Berlinie → Gaebler
- Prantl Karl Anton Eugen (10.09.1849 München – 24.02.1893 Breslau)**, botanik, 279 → Engler, Hieronymus, Pax, Sachs J., Schroeter, Schube
- Praus Karol Jan (12.10.1861 Skotschau – 16.04.1918 Jaschenitz)**, nauczyciel, przyrodnik, 280
- Presl Karel Bořivoj (1794-1852), botanik czeski, prof. i kustosz Muzeum Narodowego w Pradze → Henschel, Rhode
- Pringsheim Nathanael (30.11.1823 Dobiatz – 6.10.1894 Berlin)**, botanik, 282
- Pritzel Georg August (2.09.1815 Carolath – 14.06.1874 Hornheim)**, historyk nauk przyrodniczych, 283
- Przewalski Nikołaj (1839-1888), rosyjski oficer i podróżnik, badacz Azji środkowej → Reitter
- Purkynie Jan Evangelista (17.12.1787 Libochowitz – 28.07.1869 Prag)**, fizjolog, 285 → Hensel, Joseph, Lompa, Pringsheim, Rosenthal, Sachs J., Unverricht
- Pusch Georg Gottlieb (Jerzy Bogumił) (1790-1846), pochodzący z Saksonii geolog, badacz obszaru Polski, wykładowca w Kielcach, urzędnik górniczy w Warszawie → Mentzel, Werner
- Putterlik Alois (1810-1845), lekarz i botanik morawski, kustosz Dworskiego Gabinetu Przyrodniczego w Wiedniu → Reissek
- Q**
- Quenstedt Friedrich August (1809-1889), niemiecki geolog i paleontolog, prof. w Tybindze → Roemer
- Quitzwon Wilhelm (1881-1914)*, geolog Pruskiego Krajowego Zakładu Geologicznego → Michael
- R**
- Rabenau Hugo von (3.02.1845 Görlitz – 24.04.1921 Görlitz)**, kustosz muzealny, botanik, 287
- Rabenhorst Gottlob Ludwig (1806-1881), aptekarz niemiecki, badacz roślin zarodnikowych, redaktor wydawnictw zielnikowych → Hilsa, Kühn, Limpricht, Peck F. G. M.
- Radde Gustav Ferdinand Richard (1831-1903), przyrodnik niemiecki, dyr. Muzeum Kaukaskiego w Tyflisie → Reitter
- Radlkofer Ludwig Adolph Timotheus (1829-1927), botanik niemiecki, prof. w Monachium → Prantl
- Ratzeburg Julius Theodor Christian (1801-1871), entomolog niemiecki, prof. Akademii Leśnej w Eberswalde → Schummel
- Ratzel Friedrich (1844-1904), niemiecki geograf, podróżnik i dziennikarz, prof. geografii w Monachium i Lipsku → Partsch
- Raumer Carl Georg von (9.04.1783 Wörlitz – 16.05.1865 Erlangen)**, geolog, 288 → Rendschmidt, Schneider K. F. R., Steffens, Werner
- Reaumur René Antoine Ferchault de (1683-1757), wybitny przyrodnik francuski o wszechstronnych zainteresowaniach → Kollar
- Rebel Hans (1861-1940), lepidopterolog austriacki, pracownik Muzeum Przyrodniczego w Wiedniu → Grauer
- Reck Hans (1886-1937), paleontolog niemiecki, prof. w Berlinie, prowadził prace wykopaliskowe w wąwozie Olduvai w Tanzanii → Gürich
- Reckleben Johann Dieterich (1766-1851), współpracownik Szkoły Weterynaryjnej w Berlinie → Gurlt
- Redtenbacher Ludwig (1814-1876), entomolog austriacki, dyr. Dworskiego Gabinetu Przyrodniczego w Wiedniu → Geyer
- Reichenbach Heinrich Gottlieb Ludwig (1793-1879), lekarz i przyrodnik niemiecki, prof. oraz dyr. muzeum zoologicznego i ogrodu botanicznego w Dreźnie → Flotow, Matthes, Unverricht
- Reichenow Anton (1874-1941), ornitolog niemiecki, kustosz Muzeum Przyrodniczego w Berlinie → Lauterbach
- Reinecke Franz (30.08.1866 Raatz – 19.. ?)**, podróżnik, botanik, antropolog, 289
- Reissek Siegfried (11.04.1819 Teschen – 9.11.1871 Wien)**, kustosz muzealny, botanik, 290

- Reitter Edmund (22.10.1845 Müglitz – 15.03.1920 Paskov), koleopterolog, 291** → Hetschko, Schwarz K., Wanka
Reitter Emmerich (1880-1945), entomolog, szef przedsiębiorstwa handlującego okazami przyrodniczymi w Opawie → Reitter
- Rendschmidt Felix (30.05.1787 Rosenberg – 13.08.1853 Schmidtsdorf), nauczyciel, przyrodnik, 294** → Kelch, Lompa, Schummel, Steffens
- Reuss Franz Ambros (1761-1830), czeski balneolog i geolog, lekarz zdrojowy w Bilinie → Szersznik, Werner
- Rhode Johann Gottlieb (10.03.1761 Bühne – 23.08.1827 Breslau), pisarz, dziennikarz, paleobotanik, 295**
- Richter Carl (?-?), radca sądowy z Opawy, entomolog* → Reitter, Schwab
- Richter C. F. W. (?-1849), sekretarz sądu powiatowego w Brzegu, entomolog* → Schummel
- Richthofen Ferdinand Paul Wilhelm von (5.05.1833 Karlsruhe – 6.10.1905 Berlin), podróżnik, geolog i geograf, 297** → Frech, Stache
- Ridings James (1803-1880), amerykański kupiec, entomolog → Ulke
- Riley Charles Valentine (1843-1895), entomolog angielski w państwowej służbie w USA → Schwarz E. A.
- Ritter Carl (1779-1859), geograf niemiecki, prof. w Berlinie → Steudner
- Rivinus (Bachmann) Augustus Quirinus (1652-1723), niemiecki lekarz i botanik, prof. i dyr. ogrodu botanicznego w Lipsku → Ludwig, Volkmann I.
- Roehl Ernst Karl Gustav von (1.05.1825 Breslau – 19.09.1881 Hamm), oficer, paleobotanik, 299**
- Roemer Carl Ferdinand (5.01.1818 Hildesheim – 14.12.1891 Breslau), geolog, 299** → Eck, Feistmantel, Frech, Grube, Gürich, Hintze, Jaekel, Lauterbach, Leonhard, Matthes, Michael, Pax, Sadebeck A., Traube, Voelkel, Websky, Wossidlo
- Roemer Friedrich Adolf (1809-1869), niemiecki prawnik i przyrodnik, docent szkoły górniczej w Clausthal → Roemer
- Roemer Max Joseph (1791-1849), botanik niemiecki → Wichura
- Roger Julius (28.02.1819 Niederstotzingen – 7.01.1865 Koslow), lekarz, koleopterolog, 302** → Döring
- Rohlf's Gerhard (1831-1896), niemiecki lekarz i podróżnik, badacz Afryki → Richthofen
- Röhling Johann Christoph (1757-1813), ewangelicki duchowny z Hesji, briolog → Starke
- Rohrer Rudolph (1805 Kraków – 14.09.1839 Brünn), drukarz i wydawca, florysta, 303** → Mayer, Reissek, Spatzier
- Rojas Aristides (1826-1894), wenezuelski lekarz, przyrodnik i historyk → Ernst
- Rollier Louis (1859-1931), geolog szwajcarski, prof. stratygrafii i geologii historycznej w Zurychu → Makowski
- Romer Eugeniusz Mikołaj (1871-1954), polski geograf, prof. we Lwowie i Krakowie → Nechay
- Rondelet Guillaume (1507-1566), francuski lekarz i przyrodnik, prof. w Montpellier → Escluse
- Rose Gustav (1798-1873), mineralog niemiecki, prof. w Berlinie → Beyrich, Pringsheim, Roemer, Sadebeck A., Stache, Websky
- Rose Heinrich (1795-1864), niemiecki chemik i mineralog, prof. w Berlinie → Carnall, Pringsheim
- Rösel von Rosenhof August Johann (1705-1759), malarz-miniaturzysta z Norymbergi, entomolog → Kollar
- Rosen Felix (15.03.1863 Leipzig – 9.08.1925 Breslau), botanik, 304** → Cohn, Scholz von Rosenau
- Rosenberg Carl Benjamin Hermann von (1817-1888), niemiecki oficer, ornitolog, badacz Indonezji i Nowej Gwinei → Bernstein
- Rosenbusch Carl Harry Ferdinand (1836-1914), geolog i petrograf niemiecki, pierwszy dyr. Badeńskiego Zakładu Geologicznego → Milch
- Rosenthal David August (16.04.1821 Neisse – 29.03.1875 Breslau), lekarz, przyrodnik, 305** → Knebel
- Rostafiński Józef Tomasz (1850-1928), polski botanik i historyk nauk przyrodniczych, prof. i dyr. ogrodu botanicznego w Krakowie → Stanko
- Rotermund H. (?-1858), konserwator zbiorów zoologicznych Uniwersytetu Wrocławskiego → Gravenhorst
- Roth Justus (1818-1892), niemiecki geolog i petrograf, prof. w Berlinie → Beyrich, Sadebeck A.
- Roth Wilhelm (1819 Langenbielau – 20.07.1875 Langenbielau), mistrz tkacki, florysta, 306**
- Rothschild Lionel Walter (1868-1937), zoolog angielski, fundator Muzeum Przyrodniczego Rothschildów w Londynie → Grauer
- Rouillier Charles (Rulje Karl) (1814-1858), rosyjski przyrodnik francuskiego pochodzenia, paleontolog → Roemer
- Rousseau Jean Jacques (1712-1778), pochodzący ze Szwajcarii filozof francuski, wybitny przedstawiciel Oświecenia → Cohn, Gersdorf, Lindner
- Rudczinsky Karl (? Troppau – 24.04.1819 Brünn), działacz gospodarczy, mineralog, 306** → Petke
- Rudolph Christian Gottlieb (25.05.1732 Breslau – 13.10.1767 Breslau), lekarz, botanik, 307** → Mattuschka
- Rudolphi Karl Asmund (1771-1832), niemiecki zoolog i botanik, prof. w Greifswaldzie i Berlinie → Lebert, Link, Purkynie, Schneider F. A., Treviranus.
- Rumbaum Georg (13.08.1567 Breslau – 4.10.1615 ?), lekarz, florysta, 308**
- Rupp (?-?), nauczyciel w Świdnicy, florysta* → Peck F. G. M.
- Rüppel Eduard (1794-1884), niemiecki podróżnik i przyrodnik, badacz Afryki → Kittlitz
- Russeger Josef (1802-1863), austriacki inżynier górniczy, geolog i podróżnik, badacz Afryki i Azji → Kotschy C. G. T.
- Ryzewicz Zbigniew (1898-1977), paleozoolog polski, kustosz Muzeum Śląskiego w Katowicach, prof. Uniwersytetu Wrocławskiego* → Wallisch
- Rzehak Anton (1855-1923), przyrodnik morawski, prof. mineralogii i geologii w Szkole Technicznej w Brnie* → Laus
- S** Saccardo Pierandrea (1845-1920), botanik włoski, prof. i dyr. ogrodu botanicznego w Padwie → Penzig
- Sachs Ferdinand Gustav Julius von (2.10.1832 Breslau – 29.05.1897 Würzburg), botanik, 309** → Henschel, Prantl
- Sachs Karl (14.09.1853 Neisse – 18.08.1878 Monte Cevedale/Alpy), podróżnik, zoolog, 311**
- Sachs von Levenheim Philipp Jakob (26.08.1627 Breslau – 7.01.1672 Breslau), lekarz, przyrodnik, 312** → Major
- Sadebeck Alexander (26.06.1843 Breslau – 9.12.1879 Hamburg), mineralog i geolog, 314** → Sadebeck M., Steudner.
- Sadebeck Benjamin Adolph Moritz (7.02.1809 Reichenbach – 17.10.1885 Potsdam), geograf, geodeta, florysta, 315** → Milde, Sadebeck A., Sadebeck R.

- Sadebeck Richard Emil Benjamin (20.05.1839 Breslau – 12.02.1905 Merano), botanik, 316** → Sadebeck M.
- Sagorski Ernst Adolf (1847-1929), nauczyciel w Pforta, botanik, badacz flory karpackiej → Schneider G.
- Sassi Moriz (1880-1967), zoolog austriacki, kustosz zbiorów ornitologicznych Muzeum Przyrodniczego w Wiedniu → Grauer
- Saussure Nicolas-Théodore de (1767-1845), przyrodnik szwajcarski, prof. w Genewie, jeden z pierwszych badaczy Alp, badacz fizjologii roślin → Ebel, Sachs J.
- Schardt Hans (1858-1931), geolog szwajcarski, prof. Politechniki w Zurychu → Makowski
- Schaufuss Ludwig Wilhelm (1833-1890), sprzedawca okazów przyrodniczych w Dreźnie, koleopterolog → Schwab
- Schelver Franz Joseph (1778-1832), niemiecki lekarz i przyrodnik, prof. medycyny w Heidelbergu → Henschel
- Schenk Joseph August von (1815-1891), niemiecki lekarz i przyrodnik, prof. botaniki i dyr. ogrodu botanicznego w Würzburgu → Steudner
- Schenkling Sigmund (1865-1946), niemiecki koleopterolog, wydawca katalogów chrząszczy → Hetschko
- Scherzer Karl von (1821-1903), austriacki podróżnik, uczestnik rejsu fregaty „Novara” → Segeth
- Scheuchzer Johann Jakob (1672-1733), szwajcarski lekarz i przyrodnik, bibliotekarz i kustosz miejskich zbiorów przyrodniczych w Zurychu → Ebel
- Schierl Adalbert (1866-?), botanik morawski → Laus
- Schilling Peter Samuel (10.04.1773 Juliusburg – 15.12.1852 Breslau), nauczyciel, entomolog, 318** → Kelch, Klopsch, Milde
- Schimper Georg Heinrich Wilhelm (1804-1878), niemiecki podróżnik i przyrodnik, badacz Afryki → Engler
- Schlechtedahl Diederich Franz Leonhard von (1794-1866), lekarz i botanik niemiecki, prof. i dyr. ogrodu botanicznego w Halle → Kühn, Pritzel
- Schlegel Franz (7.11.1822 Altenburg – 7.03.1882 Breslau), lekarz, ornitolog, dyr. ogrodu zoologicznego we Wrocławiu, 319** → Stechmann
- Schlegel Hermann (1804-1884), ornitolog niemiecki, dyr. Muzeum Historii Naturalnej w Lejdzie → Bernstein, Finsch, Schlegel
- Schleiden Matthias Jacob (1804-1881), niemiecki prawnik i botanik, prof. w Jenie i Dorpacie, później prywatny uczonec → Kittlitz, Kühn, Pringsheim, Purkyně
- Schlotheim Ernst Friedrich von (1764-1832), niemiecki kameralista, urzędnik górniczy, geolog i paleontolog → Oeynhausien, Werner
- Schneider Anton Friedrich (13.07.1831 Zeitz – 30.05.1890 Breslau), zoolog, 320** → Chun
- Schneider Gustav (1834 ? – 1908 ?), urzędnik przemysłowy, botanik, 322**
- Schneider Karl Friedrich Robert (20.08.1798 Breslau – 22.08.1871 Stolp), nauczyciel, botanik, 322** → Gerhardt J., Schneider G.
- Schneider Wilhelm Gottlieb (28.05.1814 Breslau – 8.01.1889 Breslau), entomolog i mykolog, 323** → Gerhardt J., Weberbauer
- Scholtz Heinrich (4.02.1812 Breslau – 29.10.1859 Breslau), lekarz i przyrodnik, 324** → Merkel, Nees
- Scholz Eduard Joseph Rudolf (31.03.1873 Breslau – 17.05.1926 Oppeln), nauczyciel, entomolog, 325**
- Scholz Franz Paul (8.04.1772 Röhrsdorf – 17.01.1837 Breslau), nauczyciel, pisarz, przyrodnik, 326** → Endler
- Scholz Friedrich Wilhelm (29.05.1847 Alt Jauernick – 27.05.1903 Jauer), nauczyciel, florysta, 327**
- Scholz Richard (25.10.1866 Liegnitz – 4.06.1935 Liegnitz), nauczyciel, entomolog, 327**
- Scholz von Rosenau Laurentius (20.09.1552 Breslau – 22.04.1599 Breslau), lekarz i przyrodnik, 328** → Rosen, Sebisch F.
- Schomburgk Robert Hermann (1804-1865), niemiecki podróżnik i przyrodnik, badacz Ameryki Pd. → Appun
- Schönlein Johann Lucas (1793-1864), niemiecki lekarz i przyrodnik, prof. w Bambergu → Lebert
- Schottmüller Otto (?-1864), ogrodnik w ogrodzie botanicznym w Berlinie, uczestnik pruskiej ekspedycji wschodnioazjatyckiej → Wichura
- Schrader Heinrich Adolf (1767-1836), niemiecki lekarz i botanik, dyr. ogrodu botanicznego w Getyndze → Starke
- Schramm Augustin Johannes (27.08.1773 Thandorf – 9.08.1849 Leobschütz), nauczyciel i przyrodnik, 330** → Kölbings, Kollar, Schummel
- Schramm Otto Christoph (1791-1863), radca ekonomiczny z Belzig, florysta → Peck F. G. M.
- Schrammen Anton (1869-1953), niemiecki stomatolog, zoolog i paleontolog, badacz gąbek → Roemer
- Schreber Johann Christian Daniel von (1739-1810), niemiecki lekarz, zoolog i botanik, prof. i dyr ogrodu botanicznego w Erlangen → Gersdorf, Mattuschka
- Schreibers Karl Franz Anton von (1775-1852), przyrodnik austriacki, dyrektor Dworskiego Gabinetu Przyrodniczego w Wiedniu → Kollar
- Schroeter Joseph (14.03.1837 Patschkau – 12.12.1894 Breslau), lekarz, mykolog, 330** → Cohn, Gerhardt J., Migula, Schneider W. G.
- Schube Theodor (8.10.1860 Breslau – 6.06.1934 Breslau), nauczyciel, botanik, 332** → Czmok, Fiek, Rosen, Scholz von Rosenau, Tischbierek, Volkmann I.
- Schubert Karl (1902-1934), entomolog śląski, komisarz ochrony pomników przyrody na Górnym Śląsku* → Eisenreich
- Schubert Carl (?-?), lichenolog niemiecki, wydawał z Reichenbachem „Lichenes exiccati” → Flotow
- Schultes Josef August (1773-1831), lekarz i botanik austriacki, prof. w Wiedniu, Krakowie, Innsbrucku i Landshut → Heinrich
- Schultz Gottfried (1643-1698), wrocławski lekarz miejski i przyrodnik* → Neumann C.
- Schulze Franz Eilhard (1840-1921), zoolog niemiecki, prof. w Rostocku, Grazu i Berlinie → Pringsheim
- Schumann Karl Moritz (1851-1904), nauczyciel we Wrocławiu, kustosz Muzeum Botanicznego w Berlinie* → Lauterbach
- Schummel Theodor Emil (23.05.1786 Liegnitz – 24.11.1848 Breslau), nauczyciel, florysta, entomolog, 334** → Beilschmied, Felsmann, Günther, Kelch, Knebel, Letzner, Mükus, Rendschmidt, Ulke, Weigel, Wichura, Wimmer
- Schwab Adolf (10.01.1807 Mährisch-Trübau – 3.01.1891 Mistek), aptekarz, faunista, 336**
- Schwägrichen Christian Friedrich (1775-1853), niemiecki lekarz i botanik, prof. historii naturalnej w Lipsku → Starke
- Schwann Theodor (1810-1882), lekarz i fizjolog niemiecki, prof. w Louvain i Liège → Purkyně
- Schwarz Eugen Amandus (21.04.1844 Liegnitz – 15.10.1928 Washington), koleopterolog, 337** → Gerhardt J., Schwarz K.
- Schwarz Erich Frank (1857-1928), botanik niemiecki → Cohn

- Schwarz Karl (4.02.1847 Liegnitz – 11.09.1898 Liegnitz), przedsiębiorca, koleopterolog, 339**
Schwarzbach Martin (1907-2003), geolog i paleontolog, prof. we Wrocławiu, Getyndze i Kolonii → Eisenreich
- Schweinfurth Georg (1836-1925), niemiecki podróżnik i przyrodnik, badacz Afryki → Engler, Penzig, Richthofen, Soyaux
- Schweinitz Ludwig (Lewis) David von (13.02.1780 Bethlehem/Pennsylvania – 8.02.1834 Bethlehem), nauczyciel, botanik, 339** → Albertini
- Schwenckfeld Caspar (14.08.1563 Greiffenberg – 9.06.1609 Görlitz), lekarz, przyrodnik, 341** → Volkelt
- Scupin Wilhelm August Hans (29.04.1869 Ottendorf – 23.11.1937 Seddin), geolog i paleontolog, 343** → Jaekel
- Sebisch Friedrich (1544 Neisse – 1613 ?), lekarz, florysta, 344** → Escluse
- Sebisch Melchior (1539 Falkenberg – 12.06.1625 Strassburg), lekarz, przyrodnik, 345**
- Segeth Carl (26.06.1811 Tarnowitz – 16.12.1890 Santiago de Chile), lekarz, przyrodnik, 346**
- Seliger Ignaz (13.12.1752 Rosenthal – 30.04.1812 Wölfelsdorf), duchowny, briolog, 347** → Günther
- Selwyn Alfred Richard Cecil (1824-1902) geolog angielski, dyr. służby geologicznej australijskiego stanu Victoria → Blandowski
- Semper Karl Gottfried (1832-1893), niemiecki zoolog i podróżnik, prof. w Würzburgu → Braun, Grube
- Sick Georg Friedrich (1760-1829), weterynarz niemiecki, prof. w Berlinie → Gurlt
- Siebenhaar Karl (?-1839), przedsiębiorca z Cieplic, prowadził obserwatorium meteorologiczne na Śnieżce* → Müller
- Siebold Karl Theodor Ernst (1804-1885), niemiecki lekarz i zoolog, prof. we Wrocławiu i Monachium* → Dzierżon, Hensel, Joseph
- Siebold Philipp Franz von (1796-1866), niemiecki lekarz, badacz Japonii → Unverricht
- Siegert Gottlob (17.05.1789 Ernsdorf – 23.06.1868 Breslau), muzyk, florysta, 347**
- Sintenis Paul Emil Ernst (1847-1907), śląski podróżnik i botanik* → Rabenau
- Sokolowski Marian (1894-1939), polski fitogeograf, fitosocjolog, leśnik i taternik, prof. Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego → Wallisch
- Sömmering Samuel Thomas von (1755-1830), niemiecki lekarz, anatom i paleontolog rodem z Torunia → Ebel, Meyer
- Sonder Otto Wilhelm (1812-1881), aptekarz niemiecki, dyr. Instytutu Farmaceutycznego w Hamburgu, botanik → Sadebeck R.
- Soyaux Hermann (4.01.1852 Breslau – 19. ?), podróżnik, botanik, 349**
- Spaeth Franz (1863-1946), austriacki prawnik, koleopterolog → Grauer
- Spatzier Johann Nepomuk Florian (16.05.1806 Jägerndorf – 30.01.1883 Jägerndorf), aptekarz, przyrodnik, 350** → Lohmeyer, Urban
- Spencer Leonard James (1870-1959), mineralog angielski związany z British Museum → Milch
- Sprengel Kurt Polycarp Joachim von (1766-1833), niemiecki lekarz i botanik, dyr. ogrodu botanicznego w Halle → Flotow
- Spribille Franz Joseph (1841 Scharnosin – 13.01.1921 Breslau), nauczyciel, florysta, 351**
- Springer Frank (1848-1927), amerykański prawnik i przedsiębiorca, paleontolog → Kunisch
- Stache Karl Heinrich Hector Guido (28.03.1833 Namslau – 11.04.1921 Wien), geolog, 352**
- Stanko Jan (? Lubin – 21.06.1493 Kraków), duchowny, lekarz, przyrodnik 354**
- Starke Johann Christoph (4.02.1744 Driesen – 1.06.1808 Gross-Tschirnau), pastor, florysta, 356** → Günther
- Staudinger Otto (1830-1900), niemiecki przedsiębiorca handlujący okazami przyrodniczymi, lepidopterolog → Wocke
- Stechmann Hermann (10.07.1840 Anklam – 3.11.1900 Paris), nauczyciel, ornitolog, dyr. ogrodu zoologicznego we Wrocławiu, 356**
 → Grabowsky
- Steckel Max (1870-1947), fotograf w Królewskiej Hucie, Katowicach i Gliwicach, pionier fotografowania dzikich zwierząt* → Eisenreich
- Steffens Henrich (2.05.1773 Stavanger/Norwegia – 13.02.1845 Berlin), przyrodnik, filozof, literat, 357** → Glocker, Gloger, Henschel,
 Kaluza, Lohmeyer, Mentzel, Müller, Nees, Raumer, Rendschmidt, Treviranus, Werner, Wimmer
- Stein Friedrich von (1818-1885), zoolog niemiecki, kustosz Muzeum Zoologicznego w Berlinie, prof. w Tharandt → Sachs J.
- Stein Berthold (1847-1899), insp. ogrodów botanicznych w Innsbrucku i Wrocławiu, lichenolog* → Baenitz, Unverricht
- Steindachner Franz (1834-1919), zoolog austriacki, kustosz wiedeńskiej kolekcji ichtiologicznej → Grauer
- Stenzel Karl Gustav Wilhelm (21.11.1826 Breslau – 30.03.1905 Breslau), nauczyciel, botanik i paleobotanik, 359** → Goepfert, Weberbauer
- Sternberg Caspar Maria von (1761-1838), przyrodnik czeski, jedno z twórców paleobotaniki → Goepfert, Volkmann G. A.
- Stuedner Hermann (1832 Greiffenberg – 10.04.1863 Waw/Sudan), podróżnik i przyrodnik, 361** → Sadebeck A.
- Stieff Christian (14.01.1675 Liegnitz – 8.06.1751 Breslau), nauczyciel, pisarz, przyrodnik, 361** → Burghart, Hermann
- Stieff Johann Ernst (1719-1793), pracujący w Berlinie lekarz i przyrodnik rodem z Wrocławia* → Stieff
- Stimpson William (1832-1872), amerykański przyrodnik, malakozoolog, dyr. Akademii Nauk w Chicago → Ulke
- Stöckhardt Julius Adolph (1809-1886), niemiecki chemik i gleboznawca, pionier chemii stosowanej, prof. w Tharandt → Sachs J.
- Stolička Ferdinand (1838-1874), czeski geolog i paleontolog w brytyjskiej służbie kolonialnej w Indiach → Feistmantel
- Strähler Adolf (1829-1897), nadleśniczy w Wielkopolsce, badacz flory Śląska i Wielkopolski* → Felsmann
- Strasburger Edward Adolf (1844-1912), polski botanik i cytolog, wykładowca w Warszawie, prof. w Jenie i Bonn → Pringsheim
- Strubell Adolf (1861-1927), zoolog niemiecki, prof. w Bonn → Lauterbach
- Strzelecki Paweł Edmund (1797-1873), polski podróżnik, geolog, geograf, badacz Australii → Blandowski
- Stuglik Zdzisław Marian (18.09.1903 Oświęcim – 5.11.1943 Oświęcim), preparator muzealny, lepidopterolog, 363**
- Štúr Dionýz (2.04.1827 Beckov – 9.10.1893 Wien), geolog i paleobotanik, 364** → Bartonec, Roehl, Stache
- Sturm Jakob (1771-1848), miedziorutnik z Norymbergi, entomolog → Schummel
- Suess Eduard (1831-1914), geolog austriacki, prof. w Wiedniu → Leonhard, Michael, Richthofen, Uhlig
- Svěrák Tomáš (8.08.1854 Boskowitz – 11.02.1929 Opava), nauczyciel, florysta, 365**
- Sydow Paul (1851-1925), nauczyciel w Berlinie, mykolog → Migula

- Symonowicz Roman (1768-1813), polski lekarz i mineralog, wykładowca w Wilnie → Werner
- Szafarkiewicz Bruno Józef (1821-1892), nauczyciel w Poznaniu i w Szkole Rolniczej w Żabikowie, florysta i geolog → Pampuch
- Szafer Władysław Józef (1886-1970), *wybitny botanik polski, twórca polskiej szkoły paleobotaniki, współtwórca polskich parków narodowych, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego* → Stuglik, Wallisch
- Szersznic Leopold Jan (3.02.1747 Teschen – 21.01.1814 Teschen), duchowny, nauczyciel, przyrodnik, 366** → Heinrich, Wussin, Zawadzki
- Szewiakow Władimir (1859-1930), entomolog rosyjski, prof. w Petersburgu → Lauterbach, Makowski
- S**
- Śniadecki Jędrzej (1768-1838), polski lekarz, przyrodnik, chemik i filozof, prof. w Wilnie → Kortum, Werner
- T**
- Tancréd Rudolf (1842-1934), przemysłowiec, ornitolog i entomolog → Homeyer
- Tauscher August Julius (Gyula) (1832-1882), botanik węgierski → Baenitz
- Teissyre Wawrzyniec (1860-1939), polski geolog i paleontolog, prof. we Lwowie → Nechay
- Temminck Coenraad Jacob (1778-1858) zoolog holenderski, dyr. Muzeum Historii Naturalnej w Lejdzie → Finsch, Minckwitz
- Teofrast z Eresos (390-287 p.n.e.), grecki filozof i przyrodnik, uczeń Arystotelesa → Sebisch M., Wimmer
- Thiele Johannes (1860-1935), zoolog niemiecki, kurator zbiorów malakozoologicznych w Berlinie → Grauer
- Tief Wilhelm (1846-1895), nauczyciel gimnazjalny w Bruntalu i Villach, entomolog, badacz muchówek* → Urban
- Tischbierek Emanuel (17.12.1861 Salesche – 11.12.1927 Beuthen), nauczyciel, florysta, 369**
- Tischbierek Hildegarda Maria Barbara (1901-?), badaczka fauny morskiej i fauny ciepłych źródeł, po II wojnie światowej nauczycielka w Hannoverze* → Tischbierek
- Tkaný Wilhelm (1792-1863), morawski prawnik, florysta → Reissek
- Tobias Louis Theodor (18.10.1815 Görlitz – 13.02.1897 Görlitz), nauczyciel, ornitolog, 369** → Tobias R. O.
- Tobias Robert Ottomar (14.01.1810 Görlitz – 24.05.1889 Leipzig), inspektor muzealny, ornitolog, 370** → Tobias L. T.
- Tokarski Julian (1883-1961), polski geolog, petrograf i gleboznawca, prof. we Lwowie i Krakowie → Nechay
- Tomasz z Wrocławia (1297 Tilbury/Anglia – 1378 Wrocław), duchowny, lekarz, przyrodnik, 371**
- Torell Otto Martin (1828-1900), szwedzki geolog i polarnik, dyr. Szwedzkiego Instytutu Geologicznego → Partsch
- Tornau Friedrich (1877-1914), geolog Pruskiego Krajowego Zakładu Geologicznego* → Michael
- Torrey John (1796-1873), amerykański lekarz, pionier amerykańskiej botaniki, prof. chemii w Nowym Jorku i historii naturalnej w Princeton → Schweinitz
- Tournefort Joseph Pitton de (1656-1705), lekarz i botanik francuski, dyr. Jardin des Plantes → Ludwig
- Trattinnick Leopold (1764-1849), botanik austriacki, kustosz dworskiego gabinetu przyrodniczego w Wiedniu → Müllersch
- Traube Hermann (24.09.1860 Ratibor – 29.01.1913 Berlin), mineralog i petrograf, 373**
- Trebra Friedrich Wilhelm Heinrich von (1740-1819), saksoński starosta górniczy, geolog → Kapf
- Treu (Trew) Christian Jakob (1695-1769), niemiecki lekarz i przyrodnik z Norymbergi → Weigel
- Treub Melchior (1851-1910), dyr. departamentu rolnictwa w Buitenzorgu → Fleischer M.
- Treutler Paul (5.12.1822 Waldenburg – 1887 ?), przedsiębiorca, podróżnik, geolog, 374**
- Treviranus Gottfried Reinhold (1776-1837), lekarz, fizjolog i biolog niemiecki, prof. w Bremie → Treviranus
- Treviranus Ludolph Christian (18.09.1779 Bremen – 6.05.1864 Bonn), botanik, 375** → Escluse, Glocker, Goepfert, Link, Müllersch, Nees, Pampuch, Wimmer
- Trevor-Battye Aubyn Bernard Rochfort (1855-1922), amerykański podróżnik i przyrodnik → Grabowsky
- Trommsdorff Johann Bartholomäus (1770-1837), niemiecki aptekarz, chemik i farmaceuta, założyciel „Journal der Pharmazie”, prof. w Erfurcie → Petke
- Troschel Franz Hermann (1810-1882), zoolog niemiecki, prof. w Bonn → Schneider F. A.
- Tschermak von Seysenegg Erich (1871-1962), austriacki botanik i agronom, jeden z ponownych odkrywców praw dziedziczności → Mendel
- Tschusi Victor von (1847-1924), ornitolog austriacki → Kollibay
- Tulasne Charles (1816-1884), mykolog francuski → Kühn
- Tulasne Louis René (1815-1885), mykolog francuski → Kühn
- U**
- Uechtritz Rudolf Friedrich Carl von (31.12.1838 Breslau – 21.11.1887 Breslau), uczoney prywatny, botanik, 378** → Engler, Felsmann, Fiek, Goepfert, Henschel, Limpricht, Schube, Uechtritz-Sohland, Unverricht, Zimmermann J.
- Uechtritz-Sohland Maximilian Friedrich von (21.09.1784 Ober-Sohland – 24.12.1851 Breslau), uczoney prywatny, przyrodnik, 379** → Müllersch, Tobias R. O., Uechtritz R.
- Uhlig Viktor Karl (2.01.1857 Karlshütte – 4.06.1911 Wien), geolog, 380** → Leonhard
- Ulke Heinrich (Henry) (29.01.1821 Frankenstein – 18.02.1910 Washington), malarz, fotograf, koleopterolog, 381**
- Ulke Titus (1866-1961), amerykański inżynier, geolog, botanik i entomolog → Ulke
- Unger Franz (1805-1870), austriacki lekarz i botanik, prof. botaniki w Grazu i Wiedniu → Kotschy C. G. T., Weiss
- Unverricht Karl (22.01.1809 Domanze – 1883 ?), nauczyciel, botanik, 383** → Schneider G.
- Urban Emanuel (24.11.1821 Freiberg – 22.04.1901 Troppau), nauczyciel, przyrodnik, 385** → Kofistka, Latzel
- Urban Ignatz (1848-1931), kustosz i wicedyr. ogrodu botanicznego w Berlinie → Koehne

Ursinus Leonhard (1618-1664), niemiecki lekarz i botanik, prof. w Lipsku → Major, Sachs von Levenheimb

V

Vaquelin Louis Nicolas (1763-1829), francuski chemik, prof. w Paryżu, odkrywca chromu, berylu i litu → Petke

Virchow Rudolf (1821-1902), niemiecki lekarz i anatom, prof. w Würzburgu i Berlinie → Finsch, Nees, Sachs K.

Vöchting Hermann (1847-1917), botanik niemiecki, prof. w Tybindze → Rosen

Voelkel Josef (5.10.1828 Louisenhain – 18.01.1906 Neurode), górnik, kolekcjoner skamieniałości, 387

Vogel Eduard (1829-1856?), niemiecki podróżnik, badacz Afryki → Stuedner

Vogt Carl (1817-1895), przyrodnik niemiecki, prof. geologii i zoologii w Genewie → Chun

Voigt Julius Alfred (1864-1935), botanik niemiecki, dyr. Wydziału Kontroli Nasion w Instytucie Kolonialnym w Hamburgu → Sadebeck R.

Voigt Johann Carl Wilhelm (1752-1821) geolog niemiecki, radca górniczy w Ilmenau → Werner

Voigtländer Karl Friedrich (?-?), zoolog niemiecki, prof. w Dreźnie → Matthes

Volckamer Johann Georg von (1616-1693), lekarz i przyrodnik z Norymbergi, trzeci prezes Academiae Naturae Curiosorum → Sachs von Levenheimb, Volkmann I.

Volkelt Johann Gottlieb (30.11.1721 Lauban – 12.01.1795 Liegnitz), nauczyciel, mineralog, 388

Volkmann Georg Anton (1663 Liegnitz – 21.03.1721 Liegnitz), lekarz, przyrodnik, 389 → Glocker, Hermann, Rhode, Stieff, Volkelt, Volkmann I.

Volkmann Israel (6.12.1636 Nikolstadt – 5.02.1706 Liegnitz), lekarz, botanik, 390 → Stieff, Volkmann G. A.

Vollgnad Heinrich (1634-1682), wrocławski lekarz miejski, przyrodnik, redaktor „Ephemerides” → Sachs von Levenheimb

Volz Wilhelm (1870-1958), geograf, profesor w Erlangen, Wrocławiu i Lipsku → Leonhard

Vorst Adolph (1597-1663), lekarz i botanik niemiecki, prof. i dyr. ogrodu botanicznego w Lejdzie → Sachs von Levenheimb

Vries Hugo de (1848-1935), botanik holenderski, prof. w Amsterdamie, jeden z ponownych odkrywców praw dziedziczności → Mendel

W

Waagen Wilhelm (1841-1900), geolog i paleontolog niemiecki w służbie angielskiej w Indiach, później prof. w Pradze i Wiedniu → Uhlig

Wachsmuth Charles (1829-1896), amerykański paleontolog niemieckiego pochodzenia → Kunisch

Wachtl Friedrich (Bedřich) (1840-1913), morawski leśnik, dyrektor Leśnego Zakładu Doświadczalnego w Wiedniu, entomolog → Reitter

Waga Antoni (1799-1890), nauczyciel w Lesznie i Warszawie, zoolog → Andraszek

Waga Jakub Ignacy (1800-1872), nauczyciel w Łomży, botanik → Andraszek

Wagner Antoni Józef (1.02.1860 Ustron – 12.06.1928 Diemlach), lekarz, malakozoolog, 392

Wagner Wilhelm (14.01.1848 Wohnbach – 7.08.1900 Königshütte), lekarz, florysta, 393

Wahlstedt Lars Johan (1836-1917), botanik szwedzki → Migula

Wallisch Karol Wilhelm Adolf (30.10.1901 Pukaczów – 3.02.1934 Kraków), botanik, kustosz muzealny, 394

Walter Adolf (1853-1915), morawski koleopterolog → Reitter

Walther Augustin Friedrich (1688-1746), prof. anatomii i dyr. ogrodu botanicznego w Lipsku → Ludwig

Wanka von Lenzenheim Theodor (5.08.1871 Freistadt – 6.05.1932 Opava), prawnik, koleopterolog, 395

Warburg Otto (1859-1938), botanik niemiecki, prof. w Berlinie i Jerozolimie → Sadebeck R.

Warnstorf Carl Friedrich (1837-1921), nauczyciel w Neuruppin, briolog → Fleischer M.

Watson Hewett Cottrell (1804-1881), angielski frenolog i fitogeograf → Beilschmied

Weber Friedrich (1781-1823), lekarz i botanik niemiecki, prof. w Kilonii, wspólnie z Mohrem opublikował wiele prac z briologii → Starke, Treviranus

Weberbauer August (1871-1948), botanik niemiecki, badacz Ameryki Pł., prof. w Limie → Weberbauer

Weberbauer Otto (25.04.1846 Breslau – 19.02.1881 Landeck), malarz, mykolog, entomolog, 396 → Schneider W. G.

Websky Martin (17.07.1824 Nieder Wüstegiersdorf – 27.11.1886 Berlin), urzędnik górniczy, mineralog, 397 → Hintze, Roemer

Weeber Heinrich Caesar (14.02.1811 Teschen – 8.03.1891 Turas), leśnik, 398 → Kořistka

Wegener Alfred Lothar (1880-1930), niemiecki geofizyk, geolog i meteorolog, badacz Grenlandii, autor teorii dryfu kontynentów → Nechay

Weigel Johann Adam Valentin (29.09.1740 Sommerhausen – 24.06.1806 Haselbach), pastor, przyrodnik, 399 → Köhler, Müksch,

Neumann J. G., Scholz F. P., Schummel

Weihe Carl Ernst August (1779-1834), lekarz z Westfalii, botanik, znawca jeżyna → Köhler

Weise Julius (1844-1925), nauczyciel w Herichsdorfie koło Cieplić, koleopterolog → Reitter

Weismann August Friedrich Leopold (1834-1914), niemiecki lekarz, biolog i genetyk, prof. we Freiburgu, twórca neodarwinizmu → Mendel

Weiss Christian Samuel (1780-1856), mineralog i krystalograf, prof. w Lipsku i Berlinie → Beyrich, Roemer, Stuedner, Treutler, Voelkel, Websky

Weiss Josef Gustav Adolf (28.08.1837 Freiwaldau – 17.03.1894 Prag), botanik, 401

Weissenborn Bernhard (?-?), zoolog niemiecki, badał z Kükenhalem faunę wybrzeży Norwegii → Kükenhale

Well Johann Jakob (1725-1787), lekarz i przyrodnik austriacki, wykładowca w Wiedniu → Petke

Wenzel Henry (1858-1925), entomolog amerykański → Ulke

Wenzelides Karl Franz (24.09.1770 Troppau – 6.05.1852 Nikolsburg), archiwista, paleontolog, 402 → Ens

Werner Abraham Gottlob (25.09.1749 Wehrau – 30.06.1817 Dresden), geolog, 404 → André, Buch, Charpentier, Ebel, Gerhardt C. A.,

Gersdorf, Raumer, Steffens, Szersznik

- Westerlund Carl Agardh (1831-1908), szwedzki botanik i zoolog → Kotula
Wetschky Christian Gottfried (?-?), aptekarz w Pawłowiczach → Kölbng, Wetschky
Wetschky Gustav (?-?), aptekarz w Pawłowiczach → Kölbng, Wetschky
Wetschky Max (1844 Gnadefeld – 26.01.1927 Gnadefeld), aptekarz, florysta, 406
Wichura Max Ernst (27.01.1817 Neisse – 26.02.1866 Berlin), prawnik, botanik, 406 → Hilse, Kotschy K., Wimmer
 Wiesner Julius von (1838-1916), morawski botanik i fizjolog, prof. w Mariabrunn i Wiedniu → Weiss
 Willdenow Carl Ludwig (1765-1812), botanik niemiecki, dyr. ogrodu botanicznego i prof. w Berlinie → Günther, Müksch
 Willkomm Heinrich Moritz (1821-1895), botanik niemiecki, prof. w Tharandt, Dorpacie i Pradze → Koehne
Wimmer Friedrich Christian Heinrich (30.10.1803 Breslau – 12.03.1868 Breslau), nauczyciel, botanik, 408 → Grabowski, Günther, Hilse, Krause, Lohmeyer, Neumann G. E., Siegert, Ulke, Unverricht, Wichura
Winkler Carl (19.07.1820 Kranowitz – 15.11.1896 Tarnowitz), nauczyciel, przyrodnik, historyk, 409
Winkler Heinrich Wilhelm (2.09.1842 Sohra – 27.10.1927 Görlitz), nauczyciel, florysta, 410
Winkler Hubert (13.02.1875 Prenzlau – 10.06.1941 Breslau), botanik, 411
Winkler Moritz (1812-1889), przemysłowiec z Goświnowic, podróżnik i botanik → Uechtritz R.
Wiscott Max (1840-1911), śląski lepidopterolog → Wocke
 Wiser Friedrich David (1802-1878), mineralog szwajcarski → Kenngott
 Wittmann Ernst Dominik (1780-1836), botanik austriacki, wykładowca Uniwersytetu Lwowskiego → Zawadzki
Wocke Georg Heinrich (1853-1906), kupiec w Opawie, entomolog → Wocke
Wocke Maximilian Ferdinand (27.11.1820 Breslau – 7.11.1906 Breslau), lekarz, lepidopterolog, 413 → Döring
Woesler Richard Josef (25.11.1877 Deutsch Jamke – 4.11.1942 Oppeln), nauczyciel, przyrodnik, 415 → Eisenreich
 Wołoszczak Eustachy (1835-1918), botanik polski, prof. Politechniki Lwowskiej → Kotula
Wossidlo Paul (11.05.1836 Krotoszyn – 27.07.1921 Breslau), nauczyciel, przyrodnik, 416 → Kutzi
Woyssel Johann (?-?), założyciel pierwszego wrocławskiego ogrodu botanicznego → Scholz von Rosenau
 Wren Christopher (1632-1723), angielski anatom, astronom, matematyk i architekt, prof. Oxford University → Major
 Wright Charles (1811-1885), botanik amerykański, badacz flory Teksasu → Matthes
 Wróblewski Antoni (1881-1944) polski botanik i dendrolog, wykładowca we Lwowie i Poznaniu, dyr. Ogrodów Kórnickich → Wallisch
Wussin Josef (15.04.1753 Wien – 1813 Brünn), inżynier, kartograf, geolog, 417 → Szersznik
Wycisko Paweł (?-1939), duchowny katolicki, proboszcz w Chwałowicach i Pogrzebieniu, entomolog → Stuglik
- Z**
Zacharias Otto (27.01.1846 Leipzig – 2.10.1916 Kiel), nauczyciel, dziennikarz, hydrobiolog, 419 → Merkel
Zawadzki Aleksander (6.05.1798 Bielitz – 6.05.1868 Brünn), nauczyciel, przyrodnik, 421 → Mendel
Zeisberger David (11.04.1721 Zauchenthal – 17.11.1808 Goshen/Ohio), misjonarz, lingwista, przyrodnik, 422 → Schweinitz
Zejszner Ludwik (Zeuschner Ludwig) (1805 Warszawa – 3.01.1871 Kraków), geolog i paleontolog, 425
Zeplichal Anton Michael (13.05.1737 Trebitsch – 14.11.1806 Breslau), duchowny, nauczyciel, przyrodnik, 426 → Börner, Seliger,
Zeuner Friedrich Eberhard (Frederick Everard) (1905-1963), niemiecki geolog i archeolog, od 1934 w Anglii → Eisenreich
 Ziegler Franz Anton (1760-1842), kustosz Gabinetu Przyrodniczego w Wiedniu, hymenopterolog → Kollar
Zimmermann Friedrich Albert (30.05.1745 Lüben – 27.03.1815 Breslau), urzędnik, historyk, geograf, 428
Zimmermann Julius (27.11.1823 Bunzlau – 8.07.1894 Striegau), nauczyciel, przyrodnik, 429 → Schneider W. G.
 Zippe František Xaversky (1791-1863), kustosz zbiorów mineralogicznych w Pradze, prof. mineralogii w Wiedniu → Jičínský
 Zittel Karl Alfred von (1839-1904), paleontolog i geolog niemiecki, prof. w Karlsruhe i Monachium → Dunker, Jaekel, Roemer
 Živanský František (1817-1873), prezes pierwszego morawskiego stowarzyszenia pszczelarskiego → Mendel
 Zois Žiga von (1747-1819), słoweński arystokrata, przyrodnik o wszechstronnych zainteresowaniach → Petke
 Zorn Friedrich August von (?-?), ornitolog → Frisch
 Zoufal Vladimir (1856-1932), nauczyciel gimnazjalny w Prościejowie → Wanka
 Zschach Johann Jakob (?-?), entomolog → Leske

WYKAZ NAZW GEOGRAFICZNYCH

W wykazie zamieszczone zostały polskie nazwy geograficzne występujące w tekstach biogramów. Obok każdej nazwy miejscowości z terenów Śląska należących dziś do Polski podana została w nawiasie nazwa powiatu wg dzisiejszego podziału administracyjnego. Nazwy miast powiatowych i miast na prawach powiatu podano kapitalikami, umieszczając obok w nawiasie nazwę województwa wg dzisiejszego podziału administracyjnego. Odpowiednikiem każdej z nazw polskich jest jedna lub kilka nazw niemieckich. Podobnie jest z nazwami z obszaru Czeskiego Śląska, przy których w nawiasach podane zostały nazwy powiatów (*okres*); tu również nazwy powiatów podano kapitalikami, umieszczając w nawiasie obok nich wyższą jednostkę administracyjną, tj. Moravskoslezský kraj. Każdej nazwie polskiej z tego obszaru przypisane zostały odpowiedniki w językach czeskim i niemieckim. Z łączących dziś w Saksonii Dolnośląskich Górnych Łużyc uwzględnione zostały w wykazie tylko te miejscowości, których nazwy w piśmiennictwie polskim różnią się od nazw niemieckich – obok nich w nawiasie podano przynależność administracyjną, tj. Niederschlesischer Oberlausitzkreis. Jako odpowiedniki nazw polskich podano w ich przypadku nazwy w językach górnołużyckim i niemieckim. Nazwy geograficzne nie będące nazwami miejscowości zostały podane kursywą.

Nazwom miejscowości z terenów Polski poza obszarem Śląska towarzyszy podana w nawiasie nazwa województwa wg dzisiejszego podziału administracyjnego. Ponieważ są to przede wszystkim miejscowości znajdujące się niegdyś pod administracją niemiecką, obok nazw polskich podane zostały ich niemieckie odpowiedniki.

Przy nazwach z innych krajów podano w nawiasie tylko nazwę kraju (dla Republiki Czeskiej oddzielnie dla Czech i Moraw). Odpowiedniki w innych językach podano następująco: dla Niemiec, Austrii i Szwajcarii – niemieckie, dla Czech i Moraw – czeskie i niemieckie, dla Węgier – węgierskie i niemieckie, dla Słowacji – słowackie, węgierskie i niemieckie, dla Rumunii – rumuńskie, węgierskie i niemieckie, dla Rosji (obwód kalinigradzki) – rosyjskie i niemieckie.

Ś L Ą S K

- Baranowice** (dziś cz. Żor) – niem. Baranowitz
Baszka (Frydek-Mistek) – czes. Baška, niem. Baschkau
Bemowskie (dziś cz. Namysłowa) – niem. Böhmwitz
Biadacz (Opole) – niem. Biadacz, Kreuzwalde
Biała (Prudnik) – niem. Zülz
Biała Woda (Jesenik) – czes. Bílá Voda, niem. Weiswasser
Biały Jar (*Karkonosze*) – niem. *Seifengrube*
Biały Kamień (Wałbrzych) – niem. Weisstein
Bielawa (Dzierżoniów) – niem. Langenbielau
Bielawa Wschodnia (Dzierżoniów) – niem. Nieder-Langenbielau
BIELSKO (śląskie) – niem. Bielitz
Bieńkowice (Racibórz) – niem. Benkowitz
Bierawa (Kędzierzyn-Koźle) – niem. Birawa
Bierzany (dziś cz. Wrocławia) – niem. Pirscham
BIERUŃ (śląskie) – niem. Berun
Bierutów (Oleśnica) – niem. Bernstadt
Bludowice (Frydek-Mistek) – czes. Bludovice, niem. Bludowitz
Blotnica Strzelecka (Strzelce Opolskie) – niem. Blottnitz
Bodzanów (Nysa) – niem. Langendorf
Bogumin (Karwina) – czes. Bohumin, niem. Oderberg
Bojanów (Racibórz) – niem. Bojanow
BOLEŚLAWIEC (dolnośląskie) – niem. Bunzlau
Boleścín (Trzebnica) – niem. Pollentschine
Borek Strzeleński (Strzelin) – niem. Grossburg
Boronów (Lubliniec) – niem. Boronow
Bożejowice (Bolesławiec) – niem. Eckersdorf
Bożków (Kłodzko) – niem. Eckersdorf
Bronów (Bielsko) – niem. Braunau
Brunów (Polkowice) – niem. Braunau
BRUNTAL (Moravskoslezský kraj) – czes. Bruntál, niem. Freudenthal
BRZEG (opolskie) – niem. Brieg
Brzeg Dolny (Wolów) – niem. Dyhernfurth
Brzezinka (dziś cz. Mysłowic) – niem. Birkental
Brzezinka Średzka (Środa Śląska) – niem. Klein-Bresa
Budziszowice (Opawa) – czes. Budišovice, niem. Budischwitz
Bukowiec (Jelenia Góra) – niem. Buchwald
Bukowina Bobrzańska (Żagań) – niem. Nieder-Buchwald
Bystrzyca Kłodzka (Kłodzko) – niem. Habelschwerdt
BYTOM (śląskie) – niem. Beuthen
Bytom Odrzański (Nowa Sól) – niem. Beuthen am Oder
Chojnów (Legnica) – niem. Haynau
CHORZÓW (śląskie) – niem. Königshütte
Chorzów (dawna wieś, dziś jako Chorzów Stary cz. m. Chorzowa) – niem. Chorzow
Chybie (Cieszyn) – niem. Chybi
Ciecierzyn (Kluczbork) – niem. Neudorf
Cieplice (dziś cz. Jeleniej Góry) – niem. Warmsbrunn
Ciernie (dziś cz. Świebodzic) – niem. Zirlau
Cieszycze (Wrocław) – niem. Seschwitz
CIESZYN (śląskie) – czes. Těšín, niem. Teschen (po stronie czeskiej: Český Těšín, okr. Karviná)
Cieszyn (Ostrów Wlkp., dawniej Syców) – niem. Tscheschen
Cieszyn-Bobrek (cz. Cieszyna) – niem. Teschen-Bobersdorf
Cisek (Kędzierzyn-Koźle) – niem. Czissek
Cunnersdorf (dziś cz. Jeleniej Góry) – niem. Cunnersdorf
Czantoria (*Beskid Śląski*) – czes. Čantoryje, niem. Czantory
Czarnocin (Strzelce Opolskie) – niem. Scharnosin
Czarnowasy (Opole) – niem. Czarnowan
Czechy (Świdnica) – niem. Tschechen
Czernina (Góra) – niem. Gross-Tschirnau
Czerwieńczyce (Kłodzko) – niem. Rothwaltersdorf
Czerwieńsk (Zielona Góra) – niem. Rothenburg
Czeska Wieś (Brzeg) – niem. Böhmischdorf
Dąbrowa (*Gliwice*) – niem. *Dombrowa, Eichenforst*
Dąbrowa (Karwina) – czes. Doubrava, Dombrowa, niem. Dombrau
Dąbrowa Miejska (dziś cz. Bytomia) – niem. Städtisch Dombrowa, Beuthen Stadtwald
Dębno (Wolów) – niem. Dahme
Dłużyce (Lubin) – niem. Grossendorf
Dobijacz (Olesno) – niem. Dobiatz, Neu Wziesko
Dobrodzień (Olesno) – niem. Guttentag
Dobroszów (Strzelin) – niem. Dobrischau

- Dobroszyce** (Oleśnica) – niem. Juliusburg
Dobrzeń Mały (Opole) – niem. Klein Döbern
Dolna Czerwona Woda (Jesenik) – czes. Dolní Červená Voda, niem. Nieder-Rothwasser
Dolna Lipowa (Jesenik) – czes. Dolní Lipová, niem. Nieder-Linde-wiese
Domanice (Wrocław, dawniej Świdnica) – niem. Domanze
Domasław (Wrocław) – niem. Domsław
Drzonków (Zielona Góra) – niem. Drentkau
Duszniki-Zdrój (Kłodzko) – niem. Reinerz
Działosza (Oleśnica) – niem. Ottendorf
Dzieckowice (dziś cz. Mysłowice) – niem. Dzieckowitz
Dzieńmorowice (Wałbrzych) – niem. Dittmansdorf
DZIERŻONIÓW (dolnośląskie) – niem. Reichenbach
Dzierżoniów Dolny (cz. Dzierżoniowa) – niem. Ernsdorf
Dzierżysław (Głubczyce) – niem. Dirschel
Dzikowiec (Kłodzko) – niem. Ebersdorf
Frenszat pod Radhoszczem (Nowy Jiczyn) – czes. Frenštát pod Radhoštěm, niem. Frankstadt
FRYDEK (Moravskoslezský kraj) – czes. Frýdek, niem. Friedeck
Frysztat (dziś cz. Karwiny) – czes. Fryštát, niem. Freistadt
Fuľsztajn (Bruntal) – czes. Bohušov (dawn. Fuľštejn), niem. Füllstein
Gajowice (dziś cz. Wrocławia) – niem. Gabitz
GLIWICE (śląskie) – niem. Gleiwitz
GŁOGÓW (dolnośląskie) – niem. Glogau
Głogówek (Prudnik) – niem. Oberglogau
GEUBCZYCE (opolskie) – niem. Leobschütz
Gluchołazy (Nysa) – niem. Ziegenhals
Głuszca (Wałbrzych) – niem. Nieder Wüstegiersdorf
Goczalkowice Zdrój (Pszczyna) – niem. Bad Goczalkowitz
Godnów (Bolesławiec) – niem. Gnadenberg
Gogolin (Krapkowice) – niem. Gogolin
Gogołowice (Lubin) – niem. Gugelwitz
Gorzów Śląski (Olesno) – niem. Landsberg
Gorzycza (Lubin) – niem. Lerchenborn
Gorzyczki (Wodzisław) – niem. Klein Gorschtütz
Gostków (Wałbrzych) – niem. Giesmannsdorf
GÓRA (dolnośląskie) – niem. Guhrau
Góra św. Anny – niem. Annaberg
Góry Bystrzyckie – niem. Habelschwerdter Gebirge
Góry i Pogórze Kaczawskie – niem. Bober-Katzbach Gebirge
Góry Izerskie – niem. Isergebirge
Góry Kamiennie i Wałbrzyskie – niem. Waldenburger Bergland
Góry Sowie – niem. Eulengebirge
Góry Stołowe – niem. Heuscheuer Gebirge
Góry Suche – niem. Heidelgebirge
Grabiszyn (dziś cz. Wrocławia) – niem. Gräbschen
Grodków (Brzeg) – niem. Grottkau
Grodzicz (Pogórze Kaczawskie) – niem. Gröditzberg
Grodziszczce (Ząbkowice Śląskie) – niem. Lampersdorf
Gronowice (Oleśnica) – niem. Grunwitz
Gruszów (dziś cz. Ostrawy) – czes. Hrušov, niem. Hruschau
Gryfów Śląski (Lwówek Śląski) – niem. Greiffenberg
Grzędy (Wałbrzych) – niem. Konradswaldau
Haj ve Slezsku (Opawa) – czes. Háj ve Slezsku, niem. Freiheitsau
Harta (Bruntal) – czes. Slezská Harta, niem. Hartau
Henryków (Ząbkowice Śląskie) – niem. Heinrichau
Holaszowice (Opawa) – czes. Holašovice, niem. Kreuzendorf
Hrabín (Opawa) – czes. Hrabyně, niem. Hrabín
Hulczyn (Opawa) – czes. Hlučín, niem. Hultschin
Hynczyce (Nowy Jiczyn) – czes. Hynčice, niem. Heinzendorf
Iłowa (Żagań) – niem. Halbau
Imbramowice (Świdnica) – niem. Ingramsdorf
Imielin (Bieruń-Lędziny) – niem. Imielin
Jabloniec (Żary) – niem. Gablenz
Jabłonków (Frydek-Místek) – czes. Jablunkov, niem. Jablunkau
Jaczków (Wałbrzych) – niem. Hartmannsdorf
Jasienica (Bielsko) – niem. Jaschenitz
JASTRZĘBIE ZDRÓJ (śląskie) – niem. Bad Jastrzemb
JAWOR (dolnośląskie) – niem. Jauer
Jaworowice (Ząbkowice Śląskie) – niem. Raatz
Jaworzyna Śląska (Świdnica) – niem. Königszelt
Jedlina Zdrój (Wałbrzych) – niem. Charlottenbrunn
JELENIA GÓRA (dolnośląskie) – niem. Hirschberg
JESENIK (Moravskoslezský kraj) – czes. Jeseník, Frývaldov, niem. Freiwalddau
Jesioniki – czes. Jeseníky, niem. Gesenke
Jodłów (Kłodzko) – niem. Thandorf
Jugów (Kłodzko) – niem. Hausdorf
Kamieniec (Tarnowska Góra) – niem. Kaminietz
KAMIENNA GÓRA (dolnośląskie) – niem. Landeshut
Karkonosze – czes. Krkonoše, niem. Riesengebirge
Karłowice (Opole) – niem. Karlsmarkt
Karłowice Wielkie (Nysa) – niem. Gross Karlowitz
Karniów (Bruntal) – czes. Krnov, niem. Jägersdorf
Karpacz (Jelenia Góra) – niem. Krummhübel
Kartowice (Żagań) – niem. Kortnitz
KARWINA (Moravskoslezský kraj) – czes. Karviná, niem. Karwin
KATOWICE (śląskie) – niem. Kattowitz
Kaziszka (Nysa) – niem. Kasischka
Kaźmierzów (Polkowice) – niem. Arnisdorf
Kąty Wrocławskie (Wrocław) – niem. Kanth
Kępczowice (dziś cz. Zbroslawic) – niem. Kempczowitz
Kietrz (Głubczyce) – niem. Katscher
KLUCZBORK (opolskie) – niem. Kreuzburg
KŁODZKO (dolnośląskie) – niem. Glatz
Kobierzyce (Wrocław) – niem. Koberwitz
Komprachcice (Opole) – niem. Comprachtschütz, Gumpertsdorf
Konary (Środa Śląska) – niem. Kuhnern
Kopice (Brzeg) – niem. Koppitz
Kouty (dziś cz. Krawarzy) – czes. Kouty, niem. Kauthen
Kowalowa (Wałbrzych) – niem. Schmidtsdorf
Kowary (Jelenia Góra) – niem. Schmiedeberg
Kowary-Podgórze (cz. Kowar) – niem. Arnsberg
Kozłów (Gliwice) – niem. Koslow
Kozłowski (Głubczyce) – niem. Kösling
KOŹLE (opolskie) – niem. Cosel
Koźuchów (Nowa Sól) – niem. Freystadt
KRAPKOWICE (opolskie) – niem. Krappitz
Krasiejów (Opole) – niem. Krascheow
Krawarze (Opawa) – czes. Kravaře, niem. Krawarn
Krobiełowice (Wrocław) – niem. Kriebowitz
Królewska Huta (dziś Chorzów) – niem. Königshütte
Kruszyn (Bolesławiec) – niem. Gross-Krauschen
Krzanowice (Racibórz) – niem. Kranowitz
Książ (Wałbrzych) – niem. Fürstenstein

- Kudowa** (Kłodzko) – niem. Kudowa
Kujawy (Krapkowice) – niem. Kujaw
Kunice (Legnica) – niem. Kunitz
Laryszów (Tarnowskie Góry) – niem. Larischhof
Lasowice (dziś cz. Tarnowskich Gór) – niem. Lassowitz
Łądek (Kłodzko) – niem. Landeck
LEGNICA (dolnośląskie) – niem. Liegnitz
Lenarcice (Głubczyce) – niem. Geppersdorf
Leszczyniec (Kamienna Góra) – niem. Haselbach
Leszna Dolna (dziś cz. Trzyńca) – czes. Dolní Lištná, niem. Nieder Liszna
Leszno Górne (Żagań) – niem. Oberleschen
Leśnica (Strzelce Opolskie) – niem. Leschnitz
Lewin Kłodzki (Kłodzko) – niem. Lewin, Hummelstadt
LEŹDZINY (śląskie) – niem. Lendzin
Lichynia (Strzelce Opolskie) – niem. Lichinia
Ligota (Bielsko) – niem. Ellgoth
Ligota Tworowska (Wodzisław) – niem. Ellguth-Tworkau
Ligota Wielka (Nysa) – niem. Ellguth
Ligota Woźnicka (Lubliniec) – niem. Ellguth Woischnik
Ligotka Kameralna (Frydek-Mistek) – czes. Komorní Lhotka, niem. Kameral-Ellgoth
Lipiny (dziś cz. Świętochłowic) – niem. Lipine
Lipnik (dziś cz. Bielska) – niem. Lipnik, Niederstadt
Liskowiec (Frydek-Mistek) – czes. Lískovec (u Frýdku), niem. Karlshütte
LUBAŃ (dolnośląskie) – niem. Lauban
LUBIN (dolnośląskie) – niem. Lüben
LUBLINIEC (śląskie) – niem. Lublinitz
Lubsko (Żary) – niem. Sommerfeld
Lubsza (Lubliniec) – niem. Lubschau
Lutyńia (Środa Śląska) – niem. Leuthen
LWÓWEK ŚLĄSKI (dolnośląskie) – niem. Löwenberg
Lyski (Rybnik) – niem. Lissek
Łagiewniki (Dzierżoniów) – niem. Heidersdorf
Łagiewniki (dziś cz. Bytomia) – niem. Lagiewnik
Łażany (Świdnica) – niem. Laasan
Łomnica (Olesno) – niem. Lomnitz
Łowkowice (Kluczbork) – niem. Lowkowitz
Łozina (Wrocław) – niem. Lossen
Łuczyna (Oleśnica) – niem. Luzine
Mała Morawka (Bruntal) – czes. Malá Morávka, niem. Klein-Mohrau
Małujowice (Brzeg) – niem. Mollwitz
Marczów (Lwówek Śląski) – niem. Märzdorf
Marysін (dziś cz. Szklarskiej Poręby) – niem. Marienthal
Masłów (Trzebnica) – niem. Massel
Masyw Śnieżnika – niem. *Glatzer Schneegebirge*
Michałkowice (dziś cz. Siemianowic) – niem. Michalkowitz
Miedzianka (Jelenia Góra) – niem. Kupferberg
Mieroszów (Wałbrzych) – niem. Friedland
Międzylesie (Kłodzko) – niem. Mittelwalde
Mikołajowice (Legnica) – niem. Nikolstadt
MIKOŁÓW (śląskie) – niem. Nikolaï
Mikulczyce (dziś cz. Zabrze) – niem. Mikultschütz
MILICZ (dolnośląskie) – niem. Militsch
Milikowice (Świdnica) – niem. Arnsdorf
Milków (Kłodzko) – niem. Moelke
Minkowice (Oława) – niem. Minken
Mirsk (Lwówek Śląski) – niem. Friedeberg
MISTEK (Moravskoslezský kraj) – czes. Místek, niem. Mistek
Mokre (dziś cz. Mikołowa) – niem. Mokrau
Mokrzeszów (Świdnica) – niem. Kunzendorf
Mużaków (Niederschlesischer Oberlausitzkreis) – głuź. Mużakow, niem. Muskau
MYŚŁOWICE (śląskie) – niem. Myslowitz
Mysłów (Jawor) – niem. Seitendorf
Nakło (Tarnowskie Góry) – niem. Naklo
NAMYŚLÓW (opolskie) – niem. Namslau
Nasiedle (Głubczyce) – niem. Nassiedel
Niemodlin (Opole) – czes. Falkenberg
Niska (Niederschlesischer Oberlausitzkreis) – głuź. Niska, niem. Niesky
Nowa Jamka (Opole) – Deutsch Jamke
Nowa Ruda (Kłodzko) – niem. Neurode
NOWA SÓL (lubuskie) – niem. Neusalz an der Oder
NOWY JICZYN (Moravskoslezský kraj) – czes. Nový Jičín, niem. Neutitschein
Nowy Kościół (Złotoryja) – niem. Neukirch
NYSA (opolskie) – niem. Neisse
Oborniki Śląskie (Trzebnica) – niem. Obornigk
Odry (Nowy Jiczyn) – czes. Odřý, niem. Odrau
Ogorzelec (Kamienna Góra) – niem. Dittersbach
OLESNO (opolskie) – niem. Rosenberg
OLEŚNICA (dolnośląskie) – niem. Oels
Olszanka (Brzeg) – niem. Alzenau
Olszyna Lubańska (Lubań) – niem. Langenöls
OŁAWA (dolnośląskie) – niem. Ohlau
Ołbin (dziś cz. Wrocławia) – niem. Elbing
Opatowice (dziś cz. Tarnowskich Gór) – niem. Opatowitz
Opatowice (dziś cz. Wrocławia) – niem. Ottwitz
OPAWA (Moravskoslezský kraj) – czes. Opava, niem. Troppau
OPOLE (opolskie) – niem. Oppeln
Orłowa (Karwina) – czes. Orlová, niem. Orlau
Osiecznica (Bolesławiec) – niem. Wehrau
OSTRAWA (Moravskoslezský kraj) – czes. Ostrava, niem. Ostrau
Ostrów Tumski (cz. Wrocławia) – niem. Dominsel
Ostrużna (Jesenik) – czes. Ostružna, niem. Spornhau
Ostrzyca (*Pogórze Kaczawskie*) – niem. *Spitzberg, Probsthainer Spitzberg*
Otmuchów (Nysa) – niem. Ottmachau
Ozimek (Opole) – niem. Malapane
Paczków (Nysa) – niem. Patschkau
Pasków (koło Ostrawy – Frydek-Mistek) – czes. Paskov (u Ostravy), niem. Paskau (bei Ostrau)
Pastuchów (Świdnica) – niem. Puschkau
Pawłowiczki (Kędzierzyn-Koźle) – niem. Gnadenfeld
Pawonków (Lubliniec) – niem. Pawonkau
Pelcznica (Wrocław) – niem. Polsnitz
Pelczyn (Wołów) – niem. Polgsen
Piaśniki (dziś cz. Świętochłowic) – niem. Piasniki
PIEKARY ŚLĄSKIE (śląskie) – niem. Deutsch Piekary
Pieńsk (Zgorzelec) – niem. Penzig
Piersno (Środa Śląska) – niem. Pierschen
Pietrkowice (Ostrawa) – czes. Petřkovice, niem. Petershofen
Pietwałd (Karwina) – czes. Petřvald, niem. Peterswald
Pilchowice (Gliwice) – niem. Pilchowitz

- Pilzcyce** (dziś cz. Wrocławia) – niem. Pilsnitz
Piława Górna (Dzierżonów) – niem. Gnadenfrei
Płóczki (Lwówek Śląski) – niem. Görissen
Pobiedna (Lubań) – niem. Wigandsthal
Pogorzela (Brzeg) – niem. Pogarell
Pogrzebień (Racibórz) – niem. Pogrzebin
Pokój (Namysłów) – niem. Carlsruhe
POLKOWICE (dolnośląskie) – niem. Polkwitz
Polom (*Beskid Śląsko-Morawski*) – czes. *Velký Polom*
Popowice (dziś cz. Wrocławia) – niem. Popelwitz
Posadowice (Oleśnica) – niem. Postelwitz
Pradziad (*Jesioniki*) – czes. *Praděd*, niem. *Altwater*
Prochowice (Legnica) – niem. Parchwitz
Proszków (Środa Śląska) – niem. Schöneiche
Prószków (Opole) – niem. Proskau
PRUDNIK (opolskie) – niem. Neustadt
Prusy (Strzelin) – niem. Pruss
Przecznica (Lwówek Śląski) – niem. Qwerbach
Przedmieście Odrzańskie (dziś cz. Wrocławia) – niem. Odervorstadt
Przełazy (Świebodzin) – niem. Seelägen
Przemków (Polkowice) – niem. Primkenau
Przybor (Nowy Jiczyn) – czes. Příbor, niem. Freiberg
Przywóz (dziś cz. Ostrawy) – czes. Přivoz, niem. Prziwos, Oderfurt
PSZCZYNA (śląskie) – niem. Pless
Pszemno (Świdnica) – niem. Weitzenroda
Pyskowice (Gliwice) – niem. Peiskretscham
Pyszczyn (Świdnica) – niem. Pitschen
RACIBÓRZ (śląskie) – niem. Ratibor
Racimów (Frydek-Mistek) – czes. Vratimov, niem. Rattimau
Radków (Kłodzko) – niem. Wünschelburg
Radogoszcz (Lubań) – niem. Wünschendorf
Raduń (Gliwice) – niem. Radun, Dreitannen
Radwanice (Ostrawa) – czes. Radvanice, niem. Radwanitz
Ręków (Wrocław) – niem. Rankau
Rozbark (dziś cz. Bytomia) – niem. Rossberg
Rozbork (Niederschlesischer Oberlausitzkreis) – głuż. Rózbork, niem. Rothenburg
Rozumice (Głubczyce) – niem. Rösnitz
Roździeń (dziś cz. Katowic) – niem. Rosdzin
Roźnów (Strzelin) – niem. Rosen
Różana (Złotoryja) – niem. Rosenaus
Różanka (Kłodzko) – niem. Rosenthal
Rudy Wielkie (Racibórz) – niem. Gross Rauden
Rybna (dziś cz. Tarnowskich Gór) – niem. Rybna
RYBNIK (śląskie) – niem. Rybnik
Rychbach (Niederschlesischer Oberlausitzkreis) – głuż. Rychbach, niem. Reichenbach
Siedlisko (Nowa Sól) – niem. Carolath
SIEMIANOWICE (śląskie) – niem. Laurahütte, Siemianowitz
Siolkowice (Opole) – niem. Schalkowitz
Skarbków (dziś cz. Mirska) – niem. Röhrsdorf
Skarszyn (Trzebnica) – niem. Sauerbrunn
Skoczów (Cieszyn) – niem. Skotschau
Smolec (Wrocław) – niem. Schmolz
Snowidza (Jawor) – niem. Hertwigswaldau
Sobieszów (dziś cz. Jeleniej Góry) – niem. Hermsdorf
Sobiszowice (dziś cz. Gliwic) – niem. Petersdorf
Soboniów (Kłodzko) – niem. Louisenhain
Sokolec (Kłodzko) – niem. Falkenberg
Sońnica (Wrocław) – niem. Schosnitz
Srebrna Góra (Ząbkowice Śląskie) – niem. Silberberg
Stabłowice (dziś cz. Wrocławia) – niem. Stabelwitz
Stanięcice (Trzebnica) – niem. Kachel
Stanowice (Oława) – niem. Stanowitz
Stara Wieś (dziś cz. Raciborza) – niem. Altendorf
Stare Hamry (Frydek-Mistek) – czes. Staré Hamry, niem. Althammer
Stare Szczytniki (dziś cz. Wrocławia) – niem. Alt Scheitnig
Stare Tarnowice (dziś cz. Tarnowskich Gór) – niem. Alt Tarnowitz
Stary Bieruń (dziś cz. Bierunia) – niem. Alt-Berun
Stary Jaworów (Świdnica) – niem. Alt-Jauernick
Sternalice (Olesno) – niem. Sternalitz
Strumień (Cieszyn) – niem. Schwarzwasser
Strupice (dziś cz. Jeleniej Góry) – niem. Straupitz
Strzegom (Świdnica) – niem. Striegau
STRZELCE OPOLSKIE (opolskie) – niem. Gross Strehlitz
STRZELIN (dolnośląskie) – niem. Strehlen
Strzybnica (dziś cz. Tarnowskich Gór) – niem. Friedrichshütte
Suchdol (Nowy Jiczyn) – czes. Suchdol nad Odrou, niem. Zauchenthal
Sudzice (Opawa) – czes. Sudice, niem. Zauditz
Sulechów (Zielona Góra) – niem. Züllichau
Syców (Oleśnica) – niem. Gross-Wartenberg
Szarlej (dziś cz. Piekar Śląskich) – niem. Scharley
Szczawno (Wałbrzych) – niem. Salzbrunn
Szeroka (dziś cz. Jastrzębia Zdroju) – niem. Timmendorf
Szewce (Trzebnica) – niem. Schebitz
Szklarska Poręba – Biała Dolina (cz. Szklarskiej Poręby) – niem. Schreiberhau – Weissbachtal
Szklarska Poręba (Jelenia Góra) – niem. Schreiberhau
Szklary Górne (Lubin) – niem. Obergläsersdorf
Szonów (Prudnik) – niem. Schönau
Szprotawa (Żagań) – niem. Sprottau
Szydłowice (Brzeg) – niem. Scheidelwitz
Szymanów (Środa Śląska) – niem. Simsdorf
Szyndzielnia (*Beskid Śląski*) – niem. *Kamitzer Platte*
Ścinawa (Lubin) – niem. Steinau
Ślęza – niem. *Zobtenberg*
Śnieżka (*Karkonosze*) – niem. *Schneekoppe*
Śnieżne Kotły (*Karkonosze*) – niem. *Schneeegruben*
ŚRODA ŚLĄSKA (dolnośląskie) – niem. Neumarkt
ŚWIDNICA (dolnośląskie) – niem. Schweidnitz
Świdnica (Zielona Góra) – niem. Schwenitz
Świebodzice (Świdnica) – niem. Freiburg in Schlesien
Świecie (Lubań) – niem. Schwerta
Świerzawa (Złotoryja) – niem. Schönau
ŚWIĘTOCHŁOWICE (śląskie) – niem. Schwientochlowitz
Taciszów (Gliwice) – niem. Tattschau
Tarnogaj (dziś cz. Wrocławia) – niem. Dürrgoy
TARNOWSKIE GÓRY (śląskie) – niem. Tarnowitz
Tokary (Wrocław) – niem. Dockern
Torfowisko pod Zieleńcem – niem. *Seefelder*
Toszek (Gliwice) – niem. Tost
TRZEBNICA (dolnośląskie) – niem. Trebnitz
Trzy Jawory (*Karkonosze*) – niem. *Drei Urlenberg*
Trzyniec (Frydek-Mistek) – czes. Trinec, niem. Trzynietz

- Tułowice** (Opole) – niem. Tillowitz
Twardogóra (Oleśnica) – niem. Festenberg
Ucieszków (Kędzierzyn-Koźle) – niem. Autischkau
Uhelna (Jesenik) – cz. Uhelná, niem. Sörgsdorf
Uniędice (dziś cz. Pobiednej) – niem. Meffersdorf
Ustroń (Cieszyn) – niem. Ustron
WAŁBRZYCH (dolnośląskie) – niem. Waldenburg
Warmatowice (Strzelce Opolskie) – niem. Warmuntowitz
Wąsosz (Góra) – niem. Herrnstadt
Węgierska Górka (Żywiec) – niem. Gorka
Wielki Kocioł Śnieżny (*Karkonosze*) – niem. *Grosse Schneegrube*
Wielkie Heralcice (Opawa) – czes. Velké Heraltice, niem. Gross-Herlitz
Wierzbicice (Nysa) – niem. Oppersdorf
Wieża (Lwówek Śląski) – niem. Nieder-Wiesa
Wilkanów (Kłodzko) – niem. Wölfelsdorf
Wilkowice (Tarnowskie Góry) – niem. Gross Wilkowitz
Wińsko (Wołów) – niem. Winzig
Witkowice (Ostrawa) – niem. Vítkovice, Witkowitz
Wleń (Lwówek Śląski) – niem. Lähn
Wodosпад Szklarki (*Karkonosze*) – niem. *Kochelfall*
WODZISŁAW (śląskie) – niem. Loslau
Wojciechów (Namysłów) – niem. Woitsdorf
Wolbórz (Kłodzko) – niem. Volpersdorf
Wolimierz (Lubań) – niem. Volkersdorf
WOŁÓW (dolnośląskie) – niem. Wohlauf
Woźniki (Lubliniec) – niem. Woischnik
Wójtowa Wieś (dziś cz. Gliwic) – niem. Richtersdorf
Wrażne (Nowy Jiczyn) – czes. Vražné, niem. Petersdorf
Wrbrno (Bruntal) – czes. Vrbrno, niem. Würben
WROCEŁAW (dolnośląskie) – niem. Breslau
Wróbliniec (Milicz) – niem. Wildbahn
Wysoki Kamień (*Góry Izerskie*) – niem. *Hochstein*
Wyszanów (Wschowa, lubuskie) – niem. Schwusen
Wzgórze Strzegomskie – niem. *Striegauer Berge*
Wzgórze Strześlińskie – niem. *Strehleener Berge*
Zaborze (dziś cz. Zabrze) – niem. Zaborze
Zabór (Zielona Góra) – niem. Saabor
ZABRZE (śląskie) – niem. Zabrze, Hindenburg
Zachemie (Jelenia Góra) – niem. Saalberg
Zagrodno (Złotoryja) – niem. Adelsdorf
Zalesie Śląskie (Strzelce Opolskie) – niem. Salesche
Zamienice (Legnica) – niem. Samitz
Zastruże (Świdnica) – niem. Sasterhausen
ZĄBKOWICE ŚLĄSKIE (dolnośląskie) – niem. Frankenstein
Zbrosławice (Tarnowskie Góry) – niem. Broslawitz
ZGORZELEC (dolnośląskie) – głuż. Zhorjelic, niem. Görlitz (po stronie niemieckiej: Görlitz, Niederschlesischer Oberlausitzkreis)
ZIELONA GÓRA (lubuskie) – niem. Grünberg
Zielona Karczma (dziś cz. Kaźmierzowa) – niem. Grüntal
Ziębice (Ząbkowice Śląskie) – niem. Münsterberg
Złate Hory (Jesenik) – czes. Zlaté Hory, niem. Zuckmantel
ZŁOTORYJA (dolnośląskie) – niem. Goldberg
Złotówka (*Karkonosze*) – niem. *Seifenberg*
Złoty Stok (Ząbkowice Śląskie) – niem. Reichenstein
Zumpy (Lubliniec) – niem. Sumpen
OŻAGAŃ (lubuskie) – niem. Sagan
Żarki (Zgorzelec) – niem. Sohra, Kesselbach
ŻARY (lubuskie) – niem. Sorau
Żerniki (dziś cz. Gliwic) – niem. Zernik
ŻORY (śląskie) – niem. Sohrau
Żyrowa (Krapkowice) – niem. Zyrowa

POLSKA (bez obszaru Śląska)

- Bierzwnik** (zachodniopomorskie) – niem. Marienwalde
Braniewo (warmińsko-mazurskie) – niem. Braunsberg
Bydgoszcz (kujawsko-pomorskie) – niem. Bromberg
Chełmno (kujawsko-pomorskie) – niem. Culm
Choszczno (zachodniopomorskie) – niem. Arnswalde
Drezdenko (lubuskie) – niem. Driesen
Elbląg (warmińsko-mazurskie) – niem. Elbing
Gdańsk (pomorskie) – niem. Danzig
Gniezno (wielkopolskie) – niem. Gnesen
Gorzów Wielkopolski (lubuskie) – niem. Landsberg
Inowrocław (kujawsko-pomorskie) – niem. Inowrazlaw
Kępno (wielkopolskie) – niem. Kempen
Kostrzyn (lubuskie) – niem. Küstrin
Koszalin (zachodniopomorskie) – niem. Köslin
Krotoszyn (wielkopolskie) – niem. Krotoschin
Kwidzyn (pomorskie) – niem. Marienweder
Leszno (wielkopolskie) – niem. Lissa
Lębork (pomorskie) – niem. Lauenburg
Morąg (warmińsko-mazurskie) – niem. Mohrungen
Myślibórz (zachodniopomorskie) – niem. Soldin
Odolanów (wielkopolskie) – niem. Adelnau
Olecko (warmińsko-mazurskie) – niem. Marggrabowa
Pawłowice (wielkopolskie) – niem. Pawlowitz
Piotrków Trybunalski (łódzkie) – niem. Petrikau
Pstrowice (zachodniopomorskie) – niem. Pitzerwitz
Redęcin (pomorskie) – niem. Reddentin
Rozlazino (pomorskie) – niem. Roslasin
Sarbinowo (lubuskie) – niem. Zorndorf
Siedlimowo (kujawsko-pomorskie) – niem. Siedlimow
Ślawno (zachodniopomorskie) – niem. Schlawe
Ślupsk (pomorskie) – niem. Stolp
Starogard Gdański (pomorskie) – niem. Preussisch-Stargard
Strzelno (kujawsko-pomorskie) – niem. Strelno
Szczecin (zachodniopomorskie) – niem. Stettin
Szubin (kujawsko-pomorskie) – niem. Schubin
Śrem (wielkopolskie) – niem. Schrimm
Toruń (kujawsko-pomorskie) – niem. Thorn
Trzemeszno (wielkopolskie) – niem. Tremessen
Ujście (wielkopolskie) – niem. Usch
Wolsztyn (wielkopolskie) – niem. Wollstein
Zduny (wielkopolskie) – niem. Zduny

POZOSTAŁE KRAJE

- Bakoński Las** (Węgry) – węg. *Bakony*, niem. *Bakonyer Wald*
Balaton (Węgry) – węg. *Balaton*, niem. *Plattensee*
Banin koło Policzki (Czechy) – czes. Banin u Poličky, niem. Banin bei Policzka
Bañska Szczawnica (Słowacja) – słow. Banská Štiavnica, niem. Schemnitz, węg. Selmecbánya
Bazylea (Szwajcaria) – niem. Basel
Beckow (Słowacja) – słow. Beckov, niem. Beckow, węg. Beckő
Beroun (Czechy) – czes. Beroun, niem. Beraun
Boskowitz (Morawy) – czes. Boskovice, niem. Boskowitz
Branna (Morawy) – czes. Branná, niem. Goldenstein
Bratysława (Słowacja) – słow. Bratislava, niem. Pressburg, węg. Pozsony
Brema (Niemcy) – niem. Bremen
Brneńskie Iwanowice (Morawy) – czes. Brněnské Ivanovice, niem. Nennowitz
Brno (Morawy) – czes. Brno, niem. Brünn
Bruck w Styrii (Austria) – niem. Bruck an der Mur
Brunszwik (Niemcy) – niem. Braunschweig
Brzezowa na Świtawą (Morawy) – czes. Březova na Svitavou, niem. Brüsau
Brzeźnica (Czechy) – czes. Břežnice, niem. Bresnitz
Brzdyliczna (Morawy) – czes. Břidličná, Frydlant nad Moravicí, niem. Friedland an der Mohra
Buczowice (Morawy) – czes. Bučovice, niem. Butschowitz
Budniany (Czechy) – czes. Budňany, niem. Budnan
Budziszyn (Niemcy) – niem. Bautzen
Buszowce (Słowacja) – słow. Bušovce, niem. Bauschendorf, węg. Busócz
Czarcia dolina (Czechy, Karkonosze) – czes. Čertův důl, niem. Teufelsgrund
Czasław (Czechy) – czes. Čáslav, niem. Czaslau
Czeskie Budziejowice (Czechy) – czes. České Budějovice, niem. Budweis
Drezno (Niemcy) – niem. Dresden
Dwur Kralowe (Czechy) – czes. Dvůr Králové, niem. Koeniginhof
Franciszkowe Łaźnie (Czechy) – czes. Františkovy Lázně, niem. Franzensbad
Genewa (Szwajcaria) – niem. Genf
Getynga (Niemcy) – niem. Göttingen
Grodzisko koło Rożnej (Morawy, Českomoravská vrchovina) – czes. Hradisko u Rožné, niem. Hradisko bei Rožna
Gusew (Rosja, obw. kaliningradzki) – niem. Gumbinnen, ros. Gusev
Hodonin (Morawy) – czes. Hodonín, niem. Göding
Holeszów (Morawy) – czes. Holešov, niem. Holleschau
Hradec Kralowe (Czechy) – czes. Hradec Králové, niem. Königgrätz
Hranice (Morawy) – czes. Hranice, niem. Mährisch Weisskirchen
Hustopeče (Morawy) – czes. Hustopeče, niem. Auspitz
Hyszków (Czechy) – czes. Hyskov, Stará Huť, niem. Althütte
Iwanczyce (Morawy) – czes. Ivančice, niem. Eibenschütz
Iglawa (Morawy) – czes. Jihlava, niem. Iglau
Jindřichów Hradec (Czechy) – czes. Jindřichův Hradec, niem. Neuhaus
Kaplica (Czechy) – czes. Kaplice, niem. Kaplitz
Karlowe Wary (Czechy) – czes. Karlovy Vary, niem. Karlsbad
Karlsztajn (Czechy) – czes. Karlštejn, niem. Karlstein
Kieżmark (Słowacja) – słow. Kežmarok, węg. Késmárk, niem. Käsmark, Kesmark
Kilonia (Niemcy) – niem. Kiel
Koblencja (Niemcy) – niem. Koblenz
Kolonia (Niemcy) – niem. Köln
Koszyce (Słowacja) – słow. Košice, niem. Kaschau, węg. Kassa
Kromierzyż (Morawy) – czes. Kroměříž, niem. Kremsier
Królewiec (Rosja, obw. kaliningradzki) – ros. Kaliningrad, niem. Königsberg
Krzyżanów (Morawy) – czes. Křížanov, niem. Krzizanau
Kutna Hora (Czechy) – czes. Kutná Hora, niem. Kuttenberg
Lewocza (Słowacja) – słow. Levoča, węg. Lőcse, niem. Leutschau
Libochowice (Czechy) – czes. Libochovice, niem. Libochowitz
Lipnik (nad Beczwą – Morawy) – czes. Lipník (nad Bečvou), niem. Leipnik (an der Betschwa)
Lipsk (Niemcy) – niem. Leipzig
Litomierzycy (Czechy) – czes. Litoměřice, niem. Leitmeritz
Litomysz (Morawy) – czes. Litomyšl, niem. Leitomischl
Litowel (Morawy) – czes. Litovel, niem. Littau
Lubica (Słowacja) – słow. Lubica, niem. Lebitz, węg. Leibic
Lublana (Słowenia) – słow. Ljubljana, niem. Laibach
Lwów (Ukraina) – ukr. Lviv, niem. Lemberg
Mała Skalica (Czechy) – czes. Malá Skalice, niem. Krzesetitz
Mikulov (Morawy) – czes. Mikulov, niem. Nikolsburg
Modra (Słowacja) – słow. Modra, niem. Modern, węg. Modor
Mogielnica (Morawy) – czes. Mohelnice, niem. Müglitz
Moguncja (Niemcy) – niem. Mainz
Monachium (Niemcy) – niem. München
Morawska Trzebowa (Morawy) – czes. Moravská Třebová, niem. Mährisch-Trübau
Neslowice (Morawy) – czes. Neslovice, niem. Nesslowitz
Nezdenice (Morawy) – czes. Nezdenice, niem. Nezdenitz
Norymberga (Niemcy) – niem. Nürnberg
Olomuczany (Morawy) – czes. Olomučany, niem. Olomuczán
Olomunie (Morawy) – czes. Olomouc, niem. Olmütz
Orastie (Rumunia) – rum. Orăştie, węg. Szászváros, niem. Broos, Sachsenstadt
Peszt (Węgry) – węg. Pest, niem. Ofen
Poczdám (Niemcy) – niem. Potsdam
Polna (Morawy) – czes. Polná, niem. Polna
Poprad (Słowacja) – słow. Poprad, niem. Deutschendorf, węg. Poprád
Praga (Czechy) – czes. Praha, niem. Prag
Prościejów (Morawy) – czes. Prostějov, niem. Prossnitz
Przerów (Morawy) – czes. Přerov, niem. Prerau
Przybram (Czechy) – czes. Píbram, niem. Przibram
Ratyżbona (Niemcy) – niem. Regensburg
Rożnawa (Słowacja) – słow. Rožňava, niem. Rosenau, węg. Rozsnyó
Rymarzów (Morawy) – czes. Rýmařov, niem. Römerstadt
Sadowa (Czechy) – czes. Sadová, niem. Sadowa
Sibiu (Rumunia) – rum. Sibiu, węg. Nagy-Szeben, niem. Hermannstadt

- Skalica** (Czechy) – czes. Skalice, niem. Skalitz
Sławków koło Brna (Morawy) – czes. Slavkov u Brna, niem. Austerlitz
Sobocin (Morawy) – czes. Sobotín, niem. Zöptau
Spiska Biała (Słowacja) – słow. Spišská Belá, niem. Valtensdorf, węg. Szepesbéla
Spiska Nowa Wieś (Słowacja) – słow. Spišská Nová Ves, niem. Zipser Neudorf, węg. Igló
Stanisławów (Ukraina) – ukr. Iwano-Frankowsk, niem. Stanislau
Stara Woda (Morawy) – czes. Stará Voda, niem. Altwasser
Stary Smokowiec (Słowacja) – słow. Starý Smokovec, niem. Schmecks, węg. Ótátrafűred
Strażnica (Morawy) – czes. Stražnice, niem. Strassnitz
Szternberk (Morawy) – czes. Šternberk, niem. Sternberg
Szumperk (Morawy) – czes. Šumperk, niem. Mährisch-Schönberg
Świtawy (Morawy) – czes. Svitavy, niem. Zwittau
Telcz (Morawy) – czes. Telč, niem. Teltsch
Tetczyce (Morawy) – czes. Tetčice, niem. Tetschitz
Tisznów (Morawy) – czes. Tišnov, niem. Tischnowitz
Trzebiecz (Morawy) – czes. Třebíč, niem. Trebitsch
Turzany (Morawy; dziś cz. Brna) – czes. Tuřany, niem. Turas
Tybinga (Niemcy) – niem. Tübingen
Úsov (Morawy) – czes. Úsov, niem. Aussee
Węgierski Bród (Morawy) – czes. Uherský Brod, niem. Ungarisch-Brod
Wiedeń (Austria) – niem. Wien
Włoskie Międzyrzecze (Morawy) – czes. Valašské Meziříčí, niem. Walachisch-Meseritsch
Wrbowe (Słowacja) – słow. Vrbové, niem. Werbau, węg. Verbó
Wysoczany (Czechy; dziś cz. Pragi) – czes. Vysočany, niem. Wissotschan
Znojmo (Morawy) – czes. Znojmo, niem. Znaim
Zurych (Szwajcaria) – niem. Zürich
Żaclerz (Czechy) – czes. Žacléř, niem. Schatzlar
Żdanice (Morawy) – czes. Žďánice, niem. Steinitz
Żytawa (Niemcy) – niem. Zittau

THE BIOGRAPHICAL DICTIONARY OF SILESIAN NATURALISTS
VOLUME I

SUMMARY

The material included in this book was presented for the first time in 2000 in the 3rd volume of the series „Materials-Papers”, that is edited by the Upper Silesian Nature Heritage Center. It was 100 biographies from the period since the Middle Ages till the end of 19th century. This volume includes 300 biographies of the naturalists from the period since the Middle Ages till the end of the 2nd world war. We have here biographies not only of Silesians (218 biographies, among them 63 of people that lived and worked outside Silesia) but also of people that were born outside Silesia (82 biographies). Botanists (101 biographies) prevail in this volume over geologists and geographers (66 biographies) as well as over zoologists (60 biographies). The remaining 73 biographies comprise either people that dealt with several fields of natural sciences without favouring any of them or people whose activities took places on the frontiers of natural sciences (e.g. painters and engravers). In respect of profession the first place in this volume belongs to people connected with education, not only to professors of universities, but also to middle school teachers and primary school teachers. After them follow doctors, industrial and geological surveyors, priests, ministers and monks, clerks and lawyers, private scholars, pharmacists, museum curators and collectors of natural specimens, artists, writers and journalists, soldiers, foresters and one master weaver as a kind of curiosity in this circle.

The word „Silesia” is used in this book in its the largest sense and includes also former Lower Silesian Upper Lusatia, former Klodzko County, Czech part of Silesia together with so-called Moravian Wedge, former Dukedom of Siewierz and the west part of Little Poland. It is justified above all by the fact that the research conducted by the people, whose names are found in this book, very often crossed borders of Silesia in both directions.

The size of the biography and the arrangement of its content are not the same in each case. They depend on the accessibility of information and on the significance of the person in the history of science. List of eponyms connected with the name of the person and information on the further lot of her collections are added to most biographies. Source bibliography is added as a separate part to each biography, whilst the author’s bibliography is omitted where the person had no publications or the publications were so sparse, that they could be covered in the text of biography. The main body of the dictionary is preceded by the list of abbreviations with explanations and bibliographical records. After the main body follows the list of geographical names as well as the alphabetical index of the names of naturalists that are found in the texts of biographies. These names in the index, that are entries in this volume of the dictionary, are written with the bold type, whilst these, that should be the entries in its next volumes, are written with the italics.

DAS BIOGRAPHISCHE WÖRTERBUCH DER SCHLESISCHEN NATURFORSCHER
I. BAND

ZUSAMMENFASSUNG

Das in diesem Buch eingeschlossene Material wurde zum ersten Mal im Jahre 2000. im 3. Bande der Reihe „Materialien-Behandlungen”, die durch das Zentrum der Naturerbschaft Oberschlesiens herausgegeben wird, präsentiert. Es waren 100 Lebensbeschreibungen von der Periode seit dem Mittleren Alter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Dieser Band schließt 300 Lebensbeschreibungen der Naturforscher von der Periode seit dem Mittleren Alter bis zum Ende des 2. Weltkriegs ein. Wir haben hier Lebensbeschreibungen nicht nur der Schlesier (218 Biographien, unter ihnen 63 von Leuten, die außer Schlesiens lebten und arbeiteten) sondern auch der Leute, die außer Schlesiens geboren waren (82 Biographien). Botaniker (101 Biographien) herrschen in diesem Bande über Geologen und Geographen (66 Biographien) sowie über Zoologen (60 Biographien) vor. Übrige 73 Lebensbeschreibungen umfassen entweder Leute, die sich mit mehreren Feldern von Naturwissenschaften befassten, ohne einigen von ihnen zu bevorzugen, oder Leute, deren Tätigkeit Platz an den Grenzen von Naturwissenschaften nahm (z.B. Maler und Graveure). In der Rücksicht auf den Beruf gehört der erste Platz in

diesem Bande Leuten verbunden mit dem Schulwesen, nicht nur Professoren der Universitäten, sondern auch Mittelschullehrern und Grundschullehrern. Ihnen folgen Ärzte, Berg- und Hüttenmänner, Regierungsgeologen, Priester, Pastoren und Mönche, Beamter und Juristen, Privatgelehrten, Apotheker, Museumskustoden und Naturaliensammler, Künstler, Schriftsteller und Journalisten, Soldaten, Förster und ein Webermeister als eine Art Kuriosität in diesem Kreis.

Das Wort „Schlesien“ wird in diesem Buch in seinem weitesten Sinne verwendet und schließt auch ehemalige Niederschlesische Oberlausitz, ehemalige Grafschaft Glatz, tschechischen Teil von Schlesien zusammen mit dem sogenannten Mährischen Keile, ehemaliges Herzogtum von Siewierz und den Westteil des Kleinpolens ein. Es wird vor allem durch die Tatsache gerechtfertigt, dass die von den Leuten, deren Namen in diesem Buch sehr häufig gefunden werden, geführte Forschungen oftmals Grenzen von Schlesien in beiden Richtungen übertraten.

Der Umfang der Lebensbeschreibung und die Einordnung ihrer Inhalts sind nicht dasselbe in jedem Fall. Sie hängen von der Zugänglichkeit der Information und von der Bedeutung der Person in der Geschichte der Wissenschaft ab. Die Liste der Eponymen, die werden mit dem Name der Person verbunden, und Information über das weitere Schicksal ihrer Sammlungen werden zu den meisten Lebensbeschreibungen hinzugefügt. Quellenangabe wird als ein getrennter Teil zu jeder Lebensbeschreibung hinzugefügt, während die Schriftenverzeichnisse weggelassen wird, wo die Person keine Veröffentlichungen hatte oder die Veröffentlichungen so spärlich waren, dass sie im Text der Lebensbeschreibung besprochen werden konnten. Dem Hauptkörper des Wörterbuches wird die Liste der Abkürzungen mit Erklärungen und vollen bibliographischen Angaben vorangegangen. Dem Hauptteile das Ortsnamenverzeichnis und der alphabetische Index der Namen von Naturforschern, die in der Texten von Lebensbeschreibungen gefunden werden, folgen. Diese Namen im Index, die die Stichwörter in diesem Bande des Wörterbuches sind, werden mit dem Fettdruck geschrieben, während diese, die die Stichwörter in seinen folgenden Bänden sein sollten, mit der Kursive geschrieben werden.

BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK SLEZSKÝCH PŘÍRODOVĚDCŮ I. SVAZEK

SOUHRN

Část materiálu této publikace byla poprvé prezentována roku 2000 ve třetím svazku série Materiály Práce Centra dědictví přírody Horního Slezska. Bylo to 100 biografí slezských přírodovědců z období od středověku do konce 19. století. První svazek zpracovaného Biografického slovníku slezských přírodovědců obsahuje 300 biografí z období od středověku do konce 2. světové války. Je v něm uvedeno 218 biografí rodilých Slezanů, z nichž 63 žilo a pracovalo mimo území Slezska, a 82 biografí přírodovědců ve Slezsku nenarozených. Mezi přírodovědci zde převažují botanici (101) nad geology a geografy (66) i zoology (60). Zbývající přírodovědci (73) se zabývali několika obory přírodních věd a k této skupině byli přiřazeni i např. malíři a grafici přírodovědných objektů. Povoláním mají profesní převahu učitelé vysokých, středních i základních škol. Za nimi následují lékaři, pracovníci v průmyslu a geologických službách, kněží, pastoři, mniši, úředníci, právníci, soukromí učenci, lékárníci, muzejní kustodi, sběratelé přírodnin, umělci, spisovatelé, novináři, vojáci, lesníci a také 1 tkalcovský mistr, což můžeme považovat mezi přírodovědci za kuriozitu.

Oblast Slezska v této publikaci zahrnuje větší území, tj. i někdejší Horní Lužici, Kladské hrabství, Severské knížectví, západní část Malopolska a české Slezsko s tzv. Moravským klínem. Důvodem je skutečnost, že uvedení přírodovědci ve svém terénním výzkumu překračovali skutečné hranice Slezska v obou směrech.

K jednotlivým biografím nutno připomenout, že jejich rozsah a obsah závisel na dostupnosti a rozsahu informací o jednotlivých přírodovědcích, spočíval i na jejich na jejich postavení a váze osobnosti ve vědě. K většině biografí je přidán seznam eponymů a informace o osudu jednotlivých sbírek. U každé biografie je uveden zdroj získaných poznatků a dat. Publikační činnost jednotlivých přírodovědců zde není uvedena zvlášť v případě, že přírodovědec nepublikoval, pokud měl malou publikační činnost, je tato přímo součástí textu biografie. Biografický slovník obsahuje rovněž seznam zkratk s vysvětlivkami, včetně bibliografických informací a rejstřík přírodovědců uvedených v biografických textech. Pokud se jejich jména nacházejí mezi 300 přírodovědci, jejichž biografie je zpracována v I. svazku, jsou vytištěna tučným písmem. Jména přírodovědců vytištěná kurzivou budou obsahem dalších následujících svazků.

PODZIĘKOWANIA

Opracowanie i wydanie tej publikacji nie byłoby możliwe bez pomocy wielu instytucji i osób, które wsparły mnie w mojej pracy, a którym chciałbym serdecznie podziękować. Te instytucje i osoby to: Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska w Katowicach i jego dyrektor, dr Jerzy B. Parusel, Sejmik Województwa Śląskiego, Biblioteka Śląska w Katowicach, Archiwa Państwowe w Katowicach, Gliwicach i Opolu, Archiwum Zakładowe Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach, Tillfried Cernajsek (Biblioteka Federalnego Zakładu Geologicznego w Wiedniu), Rudolf Daber (Muzeum Przyrodnicze Uniwersytetu Humboldta w Berlinie), Natalija Decker i Ingrid Kästner (Instytut Karla Sudhoffa w Lipsku), Oliver Dürhammer (Uniwersytet w Regensburgu), Jacqueline Egloff (Biblioteka Centralna w Zurychu), Hannelore Fischer (Ogród Zoologiczny we Frankfurcie nad Menem), Michael Freyer (Erlangen), Reinhard Gaedike i Christian Kutzscher (Niemiecki Instytut Entomologiczny w Eberswalde), Jadwiga Garbowska (Muzeum Ziemi PAN w Warszawie), Hartmut Gimmler (Instytut Fizjologii Roślin Uniwersytetu w Würzburgu), Antonio Girardi (Włoskie Towarzystwo Teozoficzne), Gary Grassl (Towarzystwo Dziedzictwa Niemiecko-Amerykańskiego w Waszyngtonie), Richard Greene i Robert Skarr (Biblioteka Smithsonian Institution w Waszyngtonie), Antoni Gucwiński (Ogród Zoologiczny we Wrocławiu), Evelin Haase (Muzeum Miejskie w Brunszwicku), Beatrix Heintze (Instytut Frobeniusa we Frankfurcie nad Menem), Jacques Heran (Muzeum Fakultetu Medycznego Uniwersytetu w Strasbourgu), Petra Hesse (Archiwum Uniwersytetu w Lipsku), Jürgen Hevers (Państwowe Muzeum Przyrodnicze w Brunszwicku), Peter Hinsch (Biblioteka Ogrodu Botanicznego w Berlinie), Radvan Horný (Muzeum Narodowe w Pradze), Pierina Hunziker i Dani Tschirren (Biblioteka Politechniki w Zurychu), Józef Janeczko (Towarzystwo Miłośników Ziemi Oświęcimskiej), Michael Janik (Muzeum Krajowe w Klagenfurt), Ann-Mari Jönsson (Uniwersytet w Uppsali), Gundolf Keil (Instytut Historii Medycyny w Würzburgu), Angelika Kitzmantel (Wiedeń), Eva Kmoníčková (Biblioteka Uniwersytecka w Brnie), Ewelina Kowalowa (Biblioteka Uniwersytetu Poznańskiego), Teresa Kraska (Biblioteka Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze), Sabine Krauss (Biblioteka Senckenberga we Frankfurcie nad Menem), Lilija Künstling (Biblioteka Uniwersytecka w Lipsku), Erna Lämmel (Archiwum Niemieckiej Akademii Przyrodników Leopoldyna w Halle), Hannelore Landsberg i Sabine Hackethal (Muzeum Przyrodnicze Uniwersytetu Humboldta w Berlinie), Wolfhart Langer (Katedra Paleontologii Uniwersytetu w Bonn), Krystyna Lenart-Juszczewska (Muzeum Śląska Opolskiego), Perk Loesch (Państwowa i Uniwersytecka Biblioteka w Dreźnie), Andrzej Ładomirski i Waclaw Sobociński (Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego), Tomasz Majewski (Katedra Fitopatologii SGGW), Magdalena Mularczyk (Ogród Botaniczny Uniwersytetu Wrocławskiego), Karel Müller (Krajowe Archiwum w Opawie), Rudolf Musil (Instytut Geologii i Paleontologii Uniwersytetu w Brnie), Fernando Nogueira (Archiwum Generalne Prowincji Santa Fe, Argentyna), Marzanna Olszyńska (Biblioteka Główna Politechniki Wrocławskiej), Andrzej Paczos (Muzeum Przyrodnicze w Jeleniej Górze), Tulio Peraza (Wenezuelski Instytut Geologiczny w Caracas), Barbara Peters (Archiwum Uniwersyteckie w Greifswaldzie), Josef Petráň (Archiwum Uniwersytetu Karola w Pradze), Bożena Pietras (Biblioteka Instytutu Botaniki PAN w Krakowie), Jindřiška Pospíšilová i Michaela Vondračková (Biblioteka Narodowa w Pradze), Richard Prondziona (Kolonie), Elina Romińska (Muzeum w Nysie), Ronald de Ruiter (Muzeum Historii Naturalnej w Lejdzie), Hannelore Schnabel (Instytut Siedmiogrodzki w Gundelsheim), Helmut Scholz-Sadebeck (Münster), Anna Sienkiewiczowa (Biblioteka Jagiellońska), Leonard Smółka i Teresa Suleja (Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego), Maria Solecka (Muzeum w Wałbrzychu), Robert Stangl (Instytut Botaniki Uniwersytetu w Wiedniu), Elżbieta Stanisławska (Biblioteka Instytutu Zoologii PAN w Warszawie), Dieter Stoppel (Niemieckie Towarzystwo Geologiczne), Halina Szotek (Muzeum w Skoczowie), Zuzana Tichá (Biblioteka Muzeum Śląskiego w Opawie), Eva von Ungern (Archiwum Braci Morawskich w Herrnhut), Hans Völkel (Bochum), Matthias Wenzel (Górnośląska Biblioteka Naukowa w Görlitz), Carola Wessel (Uniwersytet w Getyndze), Werner Wiele (Biblioteka Uniwersytetu Humboldta w Berlinie), Gregor Wolff (Instytut Iberoamerykański w Berlinie), Heidrun Wurm (Biozentrum Klein Flottbek i Ogród Botaniczny w Hamburgu), Mirosława Zygmun (Biblioteka Narodowa).

Szczególnie serdecznie chciałbym podziękować profesorowi Krzysztofowi Rostańskiemu za lekturę całości tekstu, uwagi krytyczne oraz cenne wskazówki i uzupełnienie, doktor Ladislavie Saganovej za korektę czeskiej wersji podsumowania i pani Joannie Chwole za przygotowanie tej publikacji do druku.

Dziękuję też mojej rodzinie i przyjaciołom za wsparcie i słowa zachęty.

Mirosław Syniawa

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
Wykaz skrótów użytych w bibliografiach podmiotowych i przedmiotowych	8
Biogramy przyrodników	23
Indeks nazwisk przyrodników	430
Wykaz nazw geograficznych	449
Summary	456
Zusammenfassung	456
Souhrn	457
Podziękowania	458

Od Redaktora

Może wydawać się zbyteczne, aby Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska – będące instytucją powołaną do badania, dokumentowania i ochrony oraz prognozowania stanu przyrody – zajmowało się także biograficzną częścią historii nauk i badań przyrodniczych. Ale ta opinia nie jest uzasadniona i ukazywanie losów oraz dzieła śląskich przyrodników jest jak najbardziej słuszne – wszak badacze przyrody, popularyzatorzy nauk przyrodniczych, aktywiści ochrony przyrody, kolekcjonerzy „naturalistów”, czy wreszcie miłośnicy przyrody należą także do skarbnicy kultury naszego regionu. Ich dzieło – pozwalające nam określić zmiany w stanie przyrody, jak również ich postawa zawodowa i społeczna – stanowią dziedzictwo, z którego powinniśmy czerpać wzorce dla zachowania tożsamości przyrodniczej i kulturowej Śląska. Bez wiedzy o przyrodnikach, którzy żyli i działali tu przed nami, nie jest możliwe przekazywanie w sposób pełny i świadomy dziedzictwa przyrody regionu z pokolenia na pokolenie oraz ukazywanie i upowszechnianie idei oraz postaw człowieka wobec przyrody. Wszystko to bowiem jest działaniem dla dobra przyrody i człowieka.

Jerzy B. Parusel

Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska zostało powołane Zarządzeniem Nr 204/92 Wojewody Katowickiego z dnia 15 grudnia 1992 r. Od 1 stycznia 1999 r. Centrum jest samorządową jednostką budżetową, przekazaną województwu śląskiemu Rozporządzeniem Prezesa Rady Ministrów z dnia 25 listopada 1998 r.